

XVII
1212
1212

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΑΡΙΘ. 47.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΔΩΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

(ἐξ ἀχθείσα ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ἀπὸ τῶν
ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων)

ὑΠΟ
Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

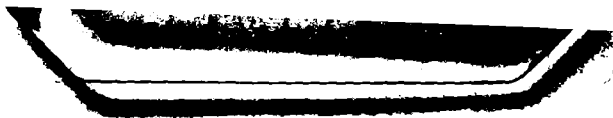
XVII
72
Pap.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ν. Γ. ΠΑΣΣΑΡΗ

E. P.

7A7

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ὁσμανιδῶν ἐλογίζετο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς γεγονός πολιτικὸν κρίσιμον, ἐπὶ τοσοῦτον κρίσιμον ὥστε συγκατηριθμεῖτο μεταξὺ τῶν μεγάλων συμβεβηκότων τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, δι' ὧν χωρίζεται ἡ μέση τῆς Εὐρώπης ἱστορία ἀπὸ τῆς νέας. Πρὸ τινος δὲ πολλοὶ ἐπεχείρησαν νὰ καταβιβάσωσιν ἐκ τῆς περιωπῆς ταύτης τὴν παρὰ τὸν Βόσπορον ἐγκαθίδρυσιν τῆς ὀσμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἠγωνίσθησαν νὰ μειώσωσι τὴν πρότερον ἀποδοθεῖσαν αὐτῇ σπουδαιότητα. Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ τοῦ κόσμου τούτου πράγματα· αἱ δεύτεραι φροντίδες δὲν εἶναι πάντοτε τῶν πρώτων σοφώτεραι, καὶ ἀπ' ἐναντίας ἐνίοτε ἡ ἀρχικῶν πραγμάτων ἐντύπωσις εἶναι ἀκριβεστέρα τῆς βραδύτερα ἢ ἄλλως τροπολογηθείσης. Δὲν λέγομεν ὅτι ἡ ὀριστικὴ κατάλυσις τῆς αὐτονομίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἰς τὴν πολιτικὴν, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν αὐτῆς διαμόρφωσιν, ὅσον ἡ ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Εὐέλπιδος ἄκρας ἢ ἡ εὑρεσις τῆς τυπογραφίας καὶ τῆς πυρίτιδος. Αὐτὴ ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναπτυχθεῖσα ἐν Ἰταλίᾳ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας καὶ τέχνης, ἡ πολυειδῶς μὲν τῶνόντι συντελέσασα εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν τῆς Εὐρώπης, ἀποδοθεῖσα δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἐζήτησαν ἄσυλον

τότε ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ἤθελε συμβῆ καὶ ἄνευ τῆς προκειμένης καταστροφῆς. Τὰ πνεύματα εἶχον ὀριμάσει πρὸς τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐπιμιξίαν, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν Ἰταλίᾳ, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς Εὐρώπης χώρας, αἱ δ' ὁσημέραι προαγόμεναι μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς σχέσεις ἤθελον οἴκοθεν ἐπιφέρει τὴν τελειότεραν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν σπουδὴν καὶ τὴν ἐπιμελεστέραν ἀναζήτησιν τῶν ἀριστουργημάτων τῶν περισωζομένων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώραις. Τὰνάπαλιν μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις ἠλάττωσε τοὺς θησαυροὺς τούτους καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν διὰ παντὸς ἀπεστέρησε τὸν νεώτερον κόσμον. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀρκούμεθα εἰς ἓν καὶ μόνον γεγονός, παραλείποντες τὰ ἄλλα. Καθὰ ὁ Ἑνετὸς Λαῦρος Κουρῖνος ἔγραφεν ἐκ Κρήτης, ἰουλίῳ 1453, πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Ε', εἰς ἐπιστολὴν ἧς τὸ πρωτότυπον σώζεται ἐν τῇ Κοττονιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀγγλίας, ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος ἐβεβαίωσε αὐτῷ ὅτι τὰ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως χειρόγραφα τὰ ὁποῖα αὐτοῖς ὄμμασιν εἶδεν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καταστρεφόμενα, ἀπῆρτιζον ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι χιλιάδας τόμων. Ὅποσαι συγγραφαὶ διὰ παντὸς τότε ἀπολεσθεῖσαι δὲν ἤθελον διὰ παντὸς περισωθῆ ἄνευ τῆς ἀλώσεως· καὶ ὅποσα ἀντίγραφα δὲν ἤθελον συντελέσει εἰς τὴν ἀκριβεστέραν τῶν ὑπαρχόντων κειμένων ἀνάγνωσιν. Δὲν ἀξιούμεν δὲ ἀφ' ἑτέρου οὐδ' ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις ἀνεχαίτισεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν τὴν θαυμαστὴν ἐπίδοσιν τῆς μέσης καὶ δυτικωτέρας Εὐρώπης ἀπὸ τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ναὶ μὲν οὐδεμίᾳ εἰμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς διετέλεσεν ἕκτοτε ἀμέτοχος τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ ἀδιάκοποι σχεδὸν κατὰ ξιρρὰν πόλεμοι τῶν ἀλλοθρήσκων τούτων κατακτητῶν καὶ αἱ πολλαὶ κατὰ θάλασσαν πειρατικαὶ αὐτῶν ἐπιχειρήσεις. Ἀλλ' ἡ Εὐρώπη, ἕκτος ὀλίγων καὶ προσκαίρων ἐξαιρέσεων, ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ καὶ ἐπομένως οὐδέποτε ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ὀσμανίδας νὰ ὑπερβῶσιν ὀριστικῶς τὰ ὅρια τῶν κυρίως λεγομένων ἀνατολικῶν χωρῶν.

Οὐδὲν ἦττον ἡ δεινὴ κατάπληξις ἦν προὔξενησεν εἰς αὐτὴν ὁ

θρίαμβος τοῦ Μεχμέτ Β', ὑπῆρξε δεδικοιολογημένη· δεδικοιολογημένη ὁμως ἐξ ἀσυνειδήτου τινὸς αὐτοματισμοῦ μᾶλλον ἢ ἐκ λελογισμένης τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσεως. Οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ἱεράρχαι τῆς δύσεως, ἀφοῦ μετ' ἀσυγγνώστου ἀδιαφορίας ἀπέβλεψαν πρὸς τοὺς κινδύνους οἵτινες ἠπέιλον τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἔπειτα κατελήφθησαν διὰ μιᾶς ὑπὸ τρόμου παραδόξου ἅμα μαθόντες τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐφοβήθησαν ὅτι οἱ γενίτσαροι θέλουσιν ἀνατρέψει τοὺς βωμούς τοῦ εὐαγγελίου εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν· ἐφοβήθησαν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν θέλει διαφύγει τὸν μουσουλμανικὸν ζυγὸν καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, μεταβληθείσας εἰς τζαμιά, θέλει ἀντηχήσει τὸ κήρυγμα τοῦ Κορανίου. Τοιαύτη ὀλοσχερῆς πραγμάτων ἀλλοίωσις εὐτυχῶς δὲν συνέβη· συνέβη ὁμως ἕτερόν τι εἰς ὃ οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστήσωσι τὴν δέουσαν προσοχὴν. Ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις οὐ μόνον ἐξηφάνισε πᾶν ἔχνος πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ταύταις αὐτοῦ ἐστίασι, ἀλλὰ, ἀκρωτηριάσασα ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὴν Εὐρώπην, ἀπεστέρησεν αὐτὴν τῶν ποικίλων πλεονεκτημάτων ὅσα ἤθελε πορισθῆ, ἐὰν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς διέσωζε τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν. Τούτου δ' ἕνεκα ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ κυρώσασα καὶ ἀσφαλίσασα τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ὀρθῶς ἐλογίσθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς γεγονὸς κρίσιμον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, καὶ ἰδίως τῆς εὐρωπαϊκῆς. Οἱ δ' ἐπ' ἐσχάτων τᾶναντία ἰσχυρισθέντες, εἴτε ἵνα εἰπῶσι νέον τι, εἴτε ἵνα ὑπηρετήσωσι πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα, διέστρεψαν τὴν ἀλήθειαν.

Ὅπως εἶχον καταντήσει τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, μάλιστα κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας, ὁ χριστιανισμὸς τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἠδύνατο πλέον οἴκοθεν ν' ἀποκρούσῃ τὸν νέον ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐπισκῆψαντα κίνδυνον· ὁ ἀναγνώστης ἐπεισθὴ βεβαίως περὶ τούτου ἐξ ὅσων διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν ἐν τῷ τριςκαιδεκάτῳ βιβλίῳ τῆς παρούσης ἱστορίας. Ἡ ἄλλη ὁμως Εὐρώπη εἶχε λόγους ἰσχυροὺς νὰ ἐπιληφθῆ τοῦ ἔργου, καὶ ἐὰν κατέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ τὸ ἥμισυ μόνον τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πόρων ἧσους ἐδαπάνησεν ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν ἀγώνων, ἐπεδείκνυε

δὲ μείζονα σύνεσιν καὶ δεξιότητα, ἤθελεν ἀναμφιβόλως ἐπιτύχει τοῦ σκοπομένου. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ πράξῃ τοιοῦτό τι ἔνεκα ἀπλῆς φιλανθρωπίας ἢ καθαρῶς θρησκευτικοῦ ζήλου, ἀλλὰ μᾶλλον ἔνεκα τοῦ καλῶς νενοημένου συμφέροντος αὐτῆς. Ὑποθέσωμεν τῶντι ὅτι, ἀντὶ τῶν πολλῶν μὲν, παρακαίρων δὲ καὶ ἀσυναρτήτων ἐπιχειρήσεων τοῦ πάπα, τῶν Ἑνετῶν, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, περὶ ὧν θέλομεν μετ' οὐ πολὺ ὁμιλήσει, διεξήγετο ἐγκαίρως μία καὶ μόνη ἐπιχείρησις ὑπὸ ἀρχηγὸν ἓνα· ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι οἱ Μουσουλμάνοι ἤθελον ἐξωσθῆ οὐ μόνον ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δυτικωτέρων τῆς Ἀσίας μερῶν καὶ τῶν βορειοτέρων τῆς Ἀφρικῆς· ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἤθελεν ἰδρυθῆ κράτος χριστιανικὸν νέον, ἔχον τὴν ἔκτασιν ἣν εἶχε τὸ Βυζαντινὸν πρὸ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι· καὶ ὅτι τὸ κράτος τοῦτο κληρονομοῦν ἀφ' ἐνὸς τὰς συνετὰς διοικητικὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας ἐγχωρίου μοναρχίας καὶ ἀφ' ἑτέρου τροπολογοῦν αὐτὰς βαθμηδὸν κατὰ τὴν ὁσημέραι ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ προαγομένην πολιτικὴν, κοινωνικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἤθελεν ἀποβῆ εὐπορώτατον, εὐρυθμότατον, ἰσχυρότατον. Ἐντεῦθεν δὲ ἀντὶ νὰ διακοπῇ ἐπὶ 400 περίπου ἔτη πᾶσα σπουδαία βιοποριστικὴ σχέσηις μετὰξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, διὰ τὴν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ μέχρις ἐσχάτων ἐπικρατήσασαν παντελεῖ ἔλλειψιν εὐνομίας, ἀσφαλείας καὶ οἰκονομικῆς ἐπιδόσεως, ἡ Δύσις ἤθελεν ἐξακολουθήσει εὐρίσκουσα ἐνταῦθα στάδιον, ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον γινόμενον ἐμπορικῆς, βιομηχανικῆς καὶ ναυτικῆς ἐνεργείας. Ὅποια πραγμάτων ἀλλοίωσις! Ἴνα λάβωμεν ἀμυδρὰν τινα ἔννοιαν ὅποσα ὠφελήματα ἤθελε πορισθῆ ἢ Εὐρώπη, εἰάν ἐκτοτε ἐνιδρύετο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀντὶ τοῦ ὀσμανικοῦ, τοιοῦτό τι χριστιανικὸν κράτος, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν οἷον δημόσιον πλοῦτον εἶχεν ἡ Βυζαντινὴ μοναρχία ἐν τῇ 9 καὶ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀντιπαραβάλλωμεν δὲ τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον πρὸς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους οὐχὶ ἐν καιρῷ τῆς προακμῆς αὐτοῦ κατὰ τὴν 17 καὶ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ κατὰ τὴν 16 ἐπὶ τῆς μεγίστης αὐτοῦ δυνάμεως καὶ δόξης. Ὁ ἀναγνώστης ἤξεύρει ἤδη, ὅτι ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας αἱ δημόσιοι πρόσοδοι τοῦ

Βυζαντινοῦ κράτους συνεποσοῦντο εἰς 700 περίπου ἑκατομμύρια τοῦ τότε νομίσματος (σελ. 46 καὶ ἐπ. τοῦ Δ'. τόμου). Ἐπειδὴ τὸ ἀνανεωθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικὸν κράτος δὲν ἤθελεν ἐντὸς μικροῦ ἀνακτήσει τὸν δημόσιον πλοῦτον ὃν εἶχεν ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦλάχιστον τῶν σταυροφοριῶν ; Οὐδ' εἶναι χρεῖα νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἐν ἑλλείψει ἐτέρων οἰκονομικῶν καὶ πολιτειογραφικῶν εἰδήσεων, αἱ δημόσιοι πρόσοδοι εἴμποροῦν μέχρι τινὸς νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέτρον τῶν ἰδιωτικῶν συναλλαγῶν καὶ πόρων, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ πρόσοδοι ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα καταπιέσεως τυφλῆς καὶ ὀλίγως δυσαναλόγου πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν πλοῦτον, ἀφοῦ ἐπὶ τοσούτους διήρκεσεν αἰῶνας. Ἀπέναντι λοιπὸν τοῦ τοιούτου πλούτου ὃν ἠδύνατο νὰ ἔχη τὸ χριστιανικὸν κράτος, ὁποῖοί τινες ἄρα γε ἦσαν οἱ δημόσιοι τοῦ ὀσμανικοῦ πόροι ἐπὶ τῶν χρόνων, οἵτινες χαρακτηρίζονται διὰ τοῦ μεγάλου ὀνόματος τοῦ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς ; Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου σώζεται ἐκθεσις λεπτομερῆς τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος (1604—1608) διατελέσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως τῆς Ἑνετίας Ὀκταβιανοῦ Βόνου, δημοσιευθεῖσα ἐσχάτως ἐν τῇ πολυτίμῳ συλλογῇ, ἣτις ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Νικολάου Βαρότση καὶ Γουλιέλμου Βερσέτου. Κατὰ τὴν ἐκθεσιν ταύτην, τὸ σύνολον τῶν εἰσπράξεων τοῦ δημοσίου ταμείου ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τὰ 5 ἢ 6,000,000 δουκάτων ἤτοι τὰ 70—80,000,000 τοῦ τότε νομίσματος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτοῦ ἐσωτερικῇ καὶ ἐξωτερικῇ ἀκμῇ, ἤτοι καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχε χωρῶν πολὺ ἐκτενεστέρων τῶν χωρῶν ὅσας ἐκυβέρνηα ἡ μακεδονικὴ δυναστεία, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ δέκατον τῶν πόρων τῆς δυναστείας ταύτης. Οἴκοθεν δὲ ἐννοεῖται, ὅτι ὁ πολὺς ἐκεῖνος πλοῦτος τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ὅπως συνέβη εἰς τὸ ὀσμανικὸν προϊόντος τοῦ χρόνου, ἔμελλεν ἀπ' ἐναντίας νὰ αὐξήσῃ διὰ τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου, ὅπερ ἤθελεν ἐνεργεῖται μετὰ τῆς ἀδιακόπως ὡσαύτως προαγομένης ὑλικῆς εὐημερίας τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης καὶ ὅτι οὐδεμία τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς ἤθελε μείνει ἀμέτοχος τῶν εὐεργετημάτων τῆς τοιαύτης συναλλακτικῆς κινήσεως. Ἐὰν τὴν σήμερον μετὰ

400 περίπου ἐτῶν ὀλοσχερῇ σχεδὸν τῶν τοιούτων συναλλαγῶν διακοπὴν, ἢ Εὐρώπῃ τοσοῦτον ὠφελεῖται ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ποικίλων αὐτῆς σχέσεων πρὸς χώρας ἐν τῷ μεταξύ ἐρημωθεῖσας καὶ πολυειδῶς ἐξαντληθείσας, ὅποιοι καὶ ὅποσοι θησαυροὶ δὲν ἤθελον εἰσρεύσει εἰς αὐτὴν ἐὰν ἡ διεθνὴς αὐτῆ κίνησις οὐδέποτε ἔπαυεν ἐν τῷ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι ;

Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ' ἐπικρατήσαντος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἤθελεν ἔκτοτε ἐξασφαλισθῆ ἢ διὰ τοῦ Σουεσσικοῦ ἰσθμοῦ διαπόρθμευσις. Ἡ Εὐρώπῃ ἀντὶ νὰ διεξάγῃ τὴν μετὰ τῆς Ἰνδικῆς ἐμπορίαν διὰ τοῦ μακροτάτου περὶ τὴν Εὐέλπιδα ἄκραν πλοῦ, ἔμελλε νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς πάντοτε τὴν πρόχειρον καὶ συντομωτέραν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐκείνου μεταγωγὴν, ἥς τὸ πλεονέκτημα μόνις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνεκτήσατο. Ἐπὶ πᾶσιν, ἢ ἐπίδρασις τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ νεωτέρου κόσμου διάπλασιν, δὲν ἤθελε περιορισθῆ εἰς μόνας τὰς ἀσθενεῖς ἐνεργείας ὀλίγων τινῶν Ἑλλήνων φυγάδων. Καὶ ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὸ κεφαλαιωδέστατον τῶν περὶ τοῦτο τὸ μέρος ζητημάτων, ἢ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις τῆς ἐκκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, μὴ ἐκτροπομένη εἰς τὴν ἄκραν εἰς τὴν κατ' ἀνάγκην ἐξώκειλεν, ἤθελε περιβληθῆ χαρακτῆρα μετριώτερον καὶ συντηρητικώτερον. Διαμαρτυρομένη κατὰ τῶν καταχρήσεων τῆς παπικῆς ἐκκλησίας καὶ χωριζομένη ἀπὸ αὐτῆς, δὲν ἤθελε διαρρήξει ἀποτόμως πάντα δεσμὸν πρὸς τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις, ἀλλὰ ζητοῦσα πιθανώτατα ἄσυλον ἀσφαλέστερον ἐν τοῖς κόλποις τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδοξίας, ἤθελε προσπαθήσει ἔκτοτε νὰ συμβιβασθῆ πρὸς αὐτὴν, ὅπερ ἀποπειρᾶται τανῦν νὰ πράξῃ μετὰ τῆς προθυμίας, ἀφ' οὗ διὰ μακρᾶς καὶ ὀδυνηρᾶς πείρας ἐπείσθη, ὅτι ἂν ἡ αὐτογνώμων ἐξουσία τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης εἶναι ἀνατρεπτικὴ τῶν θεμελιωδεστέρων βάσεων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἢ ἀπόλυτος τῆς διαμαρτυρήσεως ἐλευθερία εἶναι παραγωγὸς οὐδὲν ἥττον ὀλεθρίων ἀτοπημάτων.

Ἄλλὰ, θέλουσιν ἀντεῖπει βεβαίως πολλοί, ἢ διὰ τῆς καθολικῆς Εὐρώπης ἐγκαθίδρυσις νέου ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτους, ἔμελλε γὰρ συνεπαγάγῃ τὴν ἐνταῦθα μετάγγισιν ὀλοκλήρου τοῦ δυτικοῦ

βίου και ιδίως τὸν θρίαμβον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης· ὥστε δὲν βλέπομεν τῇ ἀληθείᾳ πῶς ἤθελον διασωθῆ αἱ ἀρχαὶ τῆς ὀρθόδοξου ἐκκλησίας καὶ ἐν γένει κατὰ τί ἤθελεν ὠφελθῆ ὁ ἐλληνισμὸς ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ τούτου τοσούτων ξενικῶν στοιχείων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐλέγχοντες τὴν Εὐρώπην διότι δὲν προέλαβεν ἢ δὲν ἀνέτρεψε τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ὅπως δὲν ἔπαυσαν ἐλέγχοντες αὐτὴν ἐπὶ 400 ἔτη οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐννοοῦμεν ὅπως καὶ οὗτοι ἐπέμβασιν αὐτῆς σώφρονα καὶ συνετὴν, ἥτις καὶ μόνη ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ διαρκῶς τὰ ἀνωτέρω προὑποδειχθέντα σωτήρια ἀποτελέσματα· οὐδὲ πρεσβεύομεν ὅτι ὁ νεώτερος κόσμος ἦτο ἀνεπίδεκτος τοιαύτης συνέσεως καὶ σωφροσύνης, διότι ἴχνη αὐτῆς ἀναφαίνονται ἤδη ἐν τῇ πολιτείᾳ τινῶν τοῦλάχιστον τῶν κατακτητῶν τῆς τριςκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Οὔτε οἱ Οὐίλλεαρδουῖνοι, οὔτε οἱ Λαρόσαι, οὔτε αὐτοὶ οἱ Ἑνετοὶ ἐκήρυξαν πόλεμον ἄσπονδον κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος. Ἀξιοῦντες λοιπὸν ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἔπραξε τότε λάθος μέγα μὴ ἐπιχειρήσασα σπουδαίως τὴν κατάλυσιν τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας διὰ τῆς ἀνιδρύσεως μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικοῦ κράτους, ἐννοοῦμεν κράτος αἰσθανόμενον κατὰ μικρὸν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συνδιαλλαγῆ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, νὰ σεβασθῆ τοὺς κυριωτέρους χαρακτῆρας τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, νὰ παραλάβῃ αὐτοὺς συνεργοὺς εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν καὶ, ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ πνεῦμα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ ὠφελθῆ ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς σωζομένων κυβερνητικῶν καὶ διανοητικῶν παραδόσεων. Ἐκ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ἔμελλε νὰ προκύψῃ κράτος ἐκπροσωποῦν μᾶλλον παντὸς ἄλλου τὴν βαθμιαίαν ἔνωσιν τοῦ ἀρχαίου καὶ νέου κόσμου, κράτος ὁποῖον ἠγωνίσθη νὰ διαπλάσῃ ἐπὶ 1000 ἔτη ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰθαγενῆς μοναρχία, ἀλλ' ἀπέτυχεν ἐπὶ τέλος ἐνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολεμίων ὑφ' ὧν δὲν ἔπαυσε καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα περιστοιχιζομένη καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέχθη παραδόξως ἀπὸ τῆς 11 ἑκατονταετηρίδος αὐτὴ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι, τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων καταρτισθείσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἤθελεν ἀναγκαίως

πρωτεύσει ἐν αὐτῇ διὰ τὴν γλῶσσαν, τὰς παραδόσεις, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ, δὲν ἤθελε πάθει τὰς νέας καὶ ἀνηκούστους συμφορὰς, ὅσας ὑπέστη κατὰ τὰ τελευταῖα 400 ἔτη, δὲν ἤθελεν ἐξακολουθήσει μειούμενον ὀλεθρίως κατὰ τὸν πληθυσμὸν, τὴν εὐπορίαν καὶ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν· ἀπ' ἐναντίας δὲ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως αὐξάνον καὶ κραταιούμενον, δὲν ἤθελεν εἶναι ἠναγκασμένον ὅπως σήμερον νὰ ἀρχίζῃ τὸ στάδιον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἄλφα, ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἐπέχῃ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν προέχουσαν καὶ ἀνταξίαν τῶν προαιωνίων αὐτοῦ ἀγώνων καὶ προσδοκιῶν.

Μία εὐλόγος ἐνστασις δύναται νὰ προταθῇ κατὰ τῆς ἀνασκευασθείσης ταύτης τοῦ παρελθόντος εἰκόνας, ἣν ὡς ἠδυσμά τι ἐπεχρίσαμεν εἰς τὸ χειῖλος τοῦ πικροῦ ποτηρίου τῶν παθημάτων ὅσα ὑπέστησαν δυοκαίδεκα τῶν πατέρων ἡμῶν γενεαί. Ἦτο ἄρα γε ἡ Εὐρώπη τότε εἰς κατάστασιν νὰ ματαιώσῃ τὸ ἀποτρόπαιον τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἔργον ; Τὸ ἐπιχείρημα ἀπήτει βεβαίως ὑψηλοτέραν τινὰ συνείδησιν τῶν γενικῶν τοῦ πολιτισμοῦ συμφερόντων καὶ ἐνότητά ἐνεργείας ἣν δὲν εἶχε καὶ δὲν ἠδύνατο ἴσως νὰ ἔχῃ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ἔτι κυοφορούμενον μᾶλλον ἢ ὀριστικῶς διαμορφωθὲν σύμπλεγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπικρατειῶν. Ἐὰν σήμερον ἡ Δύσις μετὰ κόπου εἴμπορῆι νὰ ὁμοφωνήσῃ ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἠδύνατο νὰ πολιτευθῇ ἄλλως παρ' ὅτι ἐπολιτεύθη πρὸ 400 ἐνιαυτῶν, ὅτε ἡ μὲν πολιτικὴ περίνοια ἦτο ταπεινωτέρα, τὰ δὲ εὐτελεῖ τοπικὰ συμφέροντα ἦσαν περιπλοκώτερα καὶ ἰσχυρότερα ἢ σήμερον. Ἡ Εὐρώπη λοιπὸν δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ διευθύνῃ προσηκόντως τὰς δυνάμεις αὐτῆς· καθ' ἑαυτὰς ὅμως αἱ δυνάμεις αὐταὶ ἦσαν βεβαίως πλέον ἢ ἱκαναὶ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀπ' ἀνατολῶν ἐπελθόντα πολέμιον. Ὁ Οὐνιάδης μόνος πολλακίς κατετρόπωσε τοὺς τουρκικοὺς στρατοὺς· ὁ Σκενδέρμπεϋς μόνος πολλακίς ἢ συνέτριψεν αὐτοὺς ἢ ἠνάγκασεν εἰς ὑποχώρησιν· ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος μόνος ἐν τῇ τελευταίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίᾳ ἔφερεν εἰς ἀμηχανίαν τὸν Μεχμέτ Β'· καὶ ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι γενναῖόν τι ὅπως οὖν ἐπιχείρημα τῆς Εὐρώπης δὲν ἤθελε διαλύσει ὡς ἰστὸν ἀράχνης τὸ ὀσμανικὸν

μορμολύκειον; Ἄλλ' ὅτι οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἀκαταγώνιστοι ἐξάγεται ἐξ ὅλης αὐτῶν τῆς ἱστορίας. Ὁ Μεχμέτ Β' ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ 1481, ἤτοι ὑπὲρ τὰ 37 ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν· καὶ ἐκυρίευσεν μὲν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ βασίλειον τῆς Τραπεζοῦντος, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Εὐβοίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ ἐν μέρει τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καίτοι μὴ ἔχων σπουδαίους ἀντιπάλους εἰμὴ τοὺς Ἑνετοὺς, τοὺς Οὐγγυροὺς καὶ τοὺς ἰππότες τῆς Ῥόδου, δὲν ἠδυνήθη πολλοῦ γε δεῖνὰ συμπληρώσει τὴν κατάκτησιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν τῆς Ἀνατολῆς χωρῶν. Ἐκ τῆς Ῥόδου ἦν ἐπολιόρησε τῷ 1480, διὰ τοῦ ναυάρχου Μεζὺ πασᾶ, ὅστις λέγεται ἀνήκων εἰς τὴν γενεάν τῶν Παλαιολόγων, ἀπεκρούσθη μετὰ δύο μηνῶν πεισματώδεις ἐπιθέσεις· ἡ δὲ νῆσος ἐκεῖνη δὲν ἐκυριεύθη εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1523 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμάν Α'. Ἡ Κύπρος δὲν ἐδουλώθη εἰμὴ τῷ 1570 ἐπὶ Σελῆμ τοῦ Β', ἡ Κρήτη μόνις μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα τῷ 1669 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ τοῦ Δ', ἡ δὲ Ἐπτάνησος ποτέ. Καὶ πάλιν τῷ 1687 ἐπὶ Σουλεϊμάν τοῦ Β' ἡ Ἑνετία ἀνέκτησε τὴν Πελοπόννησον, οὐδὲ ἐγκατέλιπεν ὀριστικῶς τὴν χερσόνησον ταύτην εἰμὴ τῷ 1715 ἐπὶ Ἀχμέτ τοῦ Γ', ἑκατὸν μόνις ἔτη πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ὤφειλεν ἐξ οἰκείων σπουδαιοτάτων συμφερόντων νὰ καταστήσει ἐκποδῶν τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν· καὶ ὅτι εἶχε τὰς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας δυνάμεις, ἐστρεῖτο δὲ μόνον τῆς ἀπαιτουμένης πολιτικῆς περινοίας καὶ ἐνότητος. Τοσοῦτον ὅμως αὐτὴ πρώτη ἁμαρτήσασα, δίκαιον εἶναι νὰ δείκνυται ἐπιεικεστέρα πρὸς τὰς ἁμαρτίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἄλλ' ἂν καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βραδέως ὁπωςοῦν ὑπέκυψαν εἰς τοὺς νέους δυνάστας, τινὲς δὲ εἶχον ὑποταχθῆ καὶ πρὸ τοῦ 1453, ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία χρονολογεῖται συνήθως ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο δὲ εὐλόγως, διότι διὰ τῆς ἀλώσεως ταύτης ἠσφαλίσθη μὲν τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτος τῶν ὀσμανιδῶν, περιῆλθε δὲ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἐξεπροσώπει τότε

τὴν πνευματικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν διοικητικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνόησα. Ἐντούτοις οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἔστερξαν ἀπολύτως τὴν νέαν αὐτῶν τύχην. Οὐκ ὀλίγοι ἀπεδήμησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ὑπέκυψαν μὲν ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ ἢ πάντοτε καθ' ἑαυτοὺς διαμαρτυρούμενοι, ἢ καὶ ἐπαναστατοῦντες ἐκ διαλειμμάτων ὁσάκις εὔρισκον πρὸς τοῦτο ἐπιτηδεῖαν περίστασιν. Οἱ μόνοι οἱ μηδέποτε ὑποταχθέντες εἶναι οἱ πολυθρύλητοι κλέφται· οἱ μόνοι δὲ οἱ ὀριστικῶς διαλλαγέντες πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὑπῆρξαν οἱ διὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς αὐτομολήσαντες.

Περὶ τῶν ποικίλων ἀφορμῶν καὶ τῶν πρώτων περιπετειῶν τῆς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμίσεως, ὠμιλήσαμεν ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ (σελ. 239 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου), ὥστε νῦν δὲν πρόκειται εἰμὴ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἶδομεν ἄλλοτε ἐκ τίνος αἰτίας καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν συνεκροτήθη τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα· ἀλλ' ἀνεβάλομεν τότε νὰ ἐκθέσωμεν τὰ τῆς στρατολογίας αὐτοῦ καθ' ἕκαστα, διότι τῶνόντι ἡ στρατολογία αὕτη δὲν ἐκανονίσθη ὀριστικῶς εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐφεξῆς. Κατ' ἀρχὰς 1000 τοῦλάχιστον τὸν ἀριθμὸν ἦσαν οἱ χριστιανοπαῖδες οἵτινες κατ' ἔτος ἀρπαζόμενοι διὰ παντὸς τρόπου εἴτε ἐξ ὑπηκόων, εἴτε ἐκ πολεμίων, ἐξισλαμίζοντο διὰ τῆς βίας, ἵνα ἀνατραφῶσιν ὡς γενίτσαροι. Κατόπιν οἱ γενίτσαροι ἐστρατολογήθησαν κυρίως ἀπὸ τῶν νέων χριστιανῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες κατὰ τινα διάταξιν τοῦ Μουράτ Α' περὶ τὸ 1362 γενομένην, ἀπεχωρίζοντο ἐπὶ τούτῳ ὡς τὸ πεμπτημόριον τῆς ὅλης στρατιωτικῆς λείας, τὸ ὑπὸ τοῦ Κορανίου παραχωρούμενον· καὶ τοιοῦτό τι ἐγένετο μετὰ πᾶσαν κατάκτησιν. Ἐπὶ Μουράτ τοῦ Β' τὸ κράτιστον τοῦτο σῶμα συνεκροτεῖτο ἤδη ἐξ ἀνδρῶν 6—10,000. Ἐτι δὲ βραδύτερον καθιερώθη ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν ταῖς ὑποτεταγμέναις χώραις, ἦν οἱ πατέρες ἡμῶν ὠνόμαζον παιδομάζωμα. Πότε ἐνομοθετήθη τοῦτο, ἄδηλον· ἴσως ἐπὶ Μεχμέτ τοῦ Β'. Ἀλλ' ὀριστικῶς δὲν ἐπεβλήθη εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Σελίμ Α' καὶ τοῦ Σουλεϊμάν Α'. Τότε ἐκανονίσθη ὅτι ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν τῷ κράτει θέλει γίνεσθαι

κατὰ πενταετίαν· μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀπέβη συνεχεστέρα, ἐνεργουμένη κατὰ τετραετίαν, τριετίαν, διετίαν, ἐπὶ τέλους δὲ κατ' ἔτος καὶ ὁσάκις παρουσιάζετο ἀνάγκη. Ὁ φόρος οὗτος τοῦ αἵματος ἐπεβάλλετο ἰδίως εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ μετέπειτα τὴν Οὐγγαρίαν. Ὀλίγα μόνον τινὰ ὠρισμένα μέρη ἦσαν ἀπηλλαγμένα αὐτοῦ οἶον ἡ Κωνσταντινούπολις, ὁ Γαλατᾶς καὶ ἡ Ῥόδος. Διεξήγετο δὲ ἡ στρατολογία κατὰ τὸν δετὸν τρόπον. Εἰς ἕκαστον φορολογητέον τόπον προσήρχετο λοχαγὸς τῶν γενιτσάρων συνεπαγόμενος γραφέα, κομίζων δὲ αὐτοκρατορικὸν φερμάνιον. Ὁ τοῦ τόπου προϊστάμενος ὤφειλε νὰ ὑποβάλῃ αὐτῷ κατάλογον ὄλων τῶν οἰκογενειῶν, ἕκαστος δὲ πατὴρ ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἀναγγεῖλῃ πόσους υἱοὺς εἶχε καὶ νὰ παραστήσῃ αὐτοὺς πρὸς ἐκλογὴν. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἀφηροῦντο ἐκ τοῦ συνόλου τῶν παιδῶν ἕκαστου τόπου εἰμὴ τὸ πεμπτημόριον, κατόπιν ὅμως τοσοῦτοι ὅσων ὑπῆρχε χρεία, καὶ πάντοτε οἱ κάλλιστοι καὶ εὐρωστότατοι. Ὡσαύτως ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις εἰς μόνος ἐλαμβάνετο ἀφ' ἑκάστης οἰκογενείας παῖς, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ δύο, καὶ τρεῖς, καὶ αὐτὸς ὁ μονογενὴς ὅστις πρότερον ἐξῆρειτο. Τελευταῖον κατ' ἀρχὰς ἐξελέγοντο μόνοι οἱ παῖδες 6 ἢ 7 ἐτῶν, κατόπιν δὲ καὶ παῖδες 10 καὶ 15 ἐτῶν. Ἐνῶ δὲ τοσοῦτον βαρεῖαι ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου αἱ γενικαὶ περὶ τούτου διατάξεις, ἔτι βαρύτεραι καθίσταντο διὰ τῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξετραχηλίζοντο οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν ὑπάλληλοι, ἀρπάζοντες μὲν πλειότερους τῶν ἀπαιτουμένων καὶ ἐκποιοῦντες αὐτοὺς ὡς δούλους, ἐπιτρέποντες δὲ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους τὴν ἐπὶ χρήμασιν ἀπαλλαγὴν τῶν υἱῶν αὐτῶν πρὸς βλάβην τῶν πενεστερῶν. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι ἐνόμιζον, ὅτι θέλουσι διαφύγει τὴν συμφορὰν νυμφεύοντες νεωτάτους τοὺς παῖδας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 8, 9 καὶ 10 ἐτῶν· τὸ στρατήγημα ὅμως δὲν ὠφέλει, διότι καὶ οὗτοι ἠρπάζοντο, καὶ οὐ μόνον εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὁ γάμος σπουδαῖος, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν 20 καὶ 24 ἐτῶν. Οὐδ' ἀπηλλάττοντο τοῦ δεινοῦ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμόν ἐκουσίως, διότι ὁ σουλτάνος δὲν ἐνόει νὰ ἐλαττωθῇ τοιουτοτρόπως ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευσίμων. Μόνοι οἱ εἰς

τὰ παράλια οἰκοῦντες ἐσώζοντο φεύγοντες μετὰ τῶν τέκνων εἰς τὴν ἐνετικὴν ἰδίως χώραν. Ὅσοι δ' ἐπεχείρουν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐδαμάζοντο. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι τὸ ὑπὸ αὐτόπτου μάρτυρος, τοῦ γερμανοῦ Γέρλαχ, βεβαιούμενον, ὅτι πολλακίς αἱ δυστυχεῖς μητέρες ἀνατείνουσαι τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν ἰκέτευσον τὸν Ὑψιστὸν ν' ἀνακαλέσῃ παρ' ἐαυτῷ τοὺς παῖδας αὐτῶν, ἵνα μὴ περιπέσωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀπίστων. Ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου τοσοῦτον ἰσχυρὸν εἶναι τὸ τῆς ἰδιοτελείας αἶσθημα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὥστε ὁ αὐτὸς Γέρλαχ ἀξιοῖ, ὅτι ἕτεροι πάλιν γονεῖς προθύμως παρέδιδον τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, οἱ δὲ παῖδες καὶ νέοι μετὰ πόθου ἀνελογίζοντο τὸν πολυτελεῆ βίον ὃν θέλουσι διάγει ἐν τῷ σεραίῳ. Καὶ τὸ κακὸν τοῦτο προέβη εἰς τοσοῦτον, ὥστε ὁ ἐν ἔτει 1554 πρεσβευτῆς τῆς Ἑνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει Δομίνικος Τρεβιζάνος ἀνέφερεν, ὅτι τὸ παιδομάζωμα, τὸ ὁποῖον πρότερον ἐλογίζετο ὡς ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν, κατήντησε τότε νὰ ὑπολαμβάνεται ὡς ἐξαιρετικὸν εὐτύχημα.

Ἴνα ἐξηγήσωμεν τοῦτο μέχρι τινός, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ὅσον ἡλαττοῦτο τὸ κράτος τῶν σουλτάνων, τοσοῦτον ἠῤῥξανε τὸ ἀξίωμα τῶν γενιτσάρων, οἵτινες αἰσθανόμενοι ἐπὶ μᾶλλον ὅτι εἶναι τὸ μόνον στήριγμα τῆς ἀρχῆς, ἤγον καὶ ἔφερον κατὰ τὸ δοκοῦν τοὺς κυριάρχας. Ἀπέβησαν δὲ πρωϊμώτατα τοσοῦτον ἐπικίνδυνοι, ὥστε ἐν ἔτει 1581 δὲν ἔμενον ἐξ αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ 4,000 καὶ οὐδέποτε ἐστάθμευσον αὐτόθι πλείοτεροι τοῦ ἐνός τρίτου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ. Οἱ λοιποὶ, διεσπαρμένοι ὄντες ὡς ἀστυνομικοὶ φύλακες καθ' ὅλον τὸ κράτος, ἐμάστιζον ἀνηλεῶς τοὺς κατοίκους. Πλὴν τούτου οἱ εὐφυέστεροι τῶν χριστιανοπαίδων δὲν κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατὸν, ἀλλὰ, ἐκπαιδευόμενοι ἐπιστημονικῶς, προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Καὶ ὡς γενίτσαροι λοιπὸν καὶ ὡς ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοὶ, οἱ χριστιανόπαιδες κατήντησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ κράτους κύριοι, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν ἐκ γενετῆς μουσουλμάνων. Εἰς τῶν Τούρκων μεγιστάνων ἔλεγεν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Αὐστρίας Οὐγγναδ, ὅτι «ἐνῶ οἱ παῖδες τῶν ἀθλίων χωρικῶν προσέρχονται εἰς τὰ βασίλεια καὶ γίνονται μεγάλοι καὶ τρανοὶ, οἱ ἡμέτεροι παῖδες παρορῶνται ἀναγκαζόμενοι νὰ γίνωνται ὑπήκοοι

αὐτῶν.» Τὸ δὲ παραδοξότερον ὁ πόθος ὃν εἶχον οἱ Ὀσμανίδαι τοῦ νὰ συμμετάσχωσι τῆς κατ' αὐτοὺς ἀγαθῆς ταύτης τύχης τῶν χριστιανῶν, ἀπέβη τοσοῦτος, ὥστε κατήντησαν νὰ δανείζωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τοὺς ἡμετέρους, ἵνα τοιουτοτρόπως περιληφθῶσιν εἰς τοὺς γενιτσάρους. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ὀλιγώτεροι ἦσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ οἱ πραγματικοὶ χριστιανόπαιδες ἢ οἱ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον παρεισφρήσαντες εἰς αὐτὸ ὀσμανίδαι νεανία. Ἐντεῦθεν ὅμως ἠλαττώθη ἐν ταύτῳ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τῶν γενιτσάρων. «Συνήθως» ἔγραφε τῷ 1573 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἑνετίας Μαρχαντώνιος Βάρβαρος, «μόνοι οἱ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ἐλάμβανον ἐμμίσθους λειτουργίας καὶ μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου. Ἀλλὰ νῦν ἐπέτυχον νὰ παρεισδύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην δι' εὐνοίας καὶ τουρκόπαιδες, ὅπερ θέλει ἐπιφέρει πολλὴν ζημίαν εἰς τὸ κράτος.» Ἡ δὲ προφητεία αὕτη ἐπληθήθεισεν. Οἱ τουρκόπαιδες οὐ μόνον δὲν ἐπειθοντο νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν τῶν χριστιανοπαίδων, ἀλλὰ ἤθελον καὶ νὰ νυμφεύωνται, ὅπερ εἰς οὐδένα γενίτσαρον ἐπετρέπετο μέχρι τῶν μέσων τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε ὅμως καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1567 τὸ σῶμα ἤρχισε νὰ ἀναπληροῦται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων, ἐξ οὗ πολλὴ μὲν ἐπῆλθεν αὐτοῦ αὐξησης, μείζων δὲ διαφθορά. Μέχρι τοῦ ἔτους 1637 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐμμίσθων γενιτσάρων ἀπὸ 12,000 συνεποσώθη εἰς 46,000, οἵτινες ἐξήντλουν τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον. Εἰς τούτους δὲ προσθετέον καὶ ἄλλους τόσους ἀμίσθους, οἵτινες διὰ χρημάτων καὶ ἄλλων μέσων παρεισέδυσον εἰς τοὺς καταλόγους τῶν γενιτσάρων, ἵνα μετέχωσι τῶν ὠφελημάτων αὐτῶν καὶ προνομίων. Ἐτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ὀσμὰν Β' ἐβουλεύθη νὰ ἀντικαταστήσῃ, ἀντὶ τοῦ ἐξαχρειωθέντος ἐκείνου τάγματος, Αἴγυπτίους μισθοφόρους. Διαθρυληθέντος ὅμως τοῦ πράγματος ἐξερράγη στάσις φοβερὰ ἣτις δὲν κατέπαυσε τῷ 1622 εἰμὴ διὰ τοῦ φόνου τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος, τοῦ πρώτου τοιούτου φόνου ὃν ἀναφέρει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μουράτ Δ' ἠγωνίσθη νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τάγμα καὶ ἐν ἔτει 1638 κατήργησεν ἐντελῶς τὸ παιδομάζωμα. Οὐδὲν ἦττον τὸ σῶμα δι-

ετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτε τῷ 1826 ὁ Μαχμούτ Β' κατέλυσεν αὐτὸ ὀλοσχερῶς διὰ πανωλεθρίας.

Ἄλλ' ὅσον δήποτε πρωΐμως καὶ ἂν κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, καὶ ὅσον δήποτε ἐνοθεύθη ἔτι πρωΐμωτερον, μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ἐπὶ 2 ἑκατονταετηρίδας ἢ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἐξετελέσθη ἀκριβῶς. Ἐὰν δὲ εἰς τὸ γεγονός τοῦτο προσθέσωμεν ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ σῶμα συνέκειτο κατὰ μέσον ὄρον ἐκ 15 ἕως 20,000 ἀνδρῶν, ὅτι οἱ πόλεμοι ἦσαν ἀδιάκοποι, οἱ δὲ τῆς νοσηλείας καὶ θεραπείας τρόποι ἀτελεῖς, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ περιέλθωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἔτησία ἀνάλωσις τοῦ σώματος τούτου συνεποσοῦτο τοῦλάχιστον εἰς τὸ 1]4 τῆς ὅλης δυνάμεως καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ σύνολον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἀφηρέθησαν ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς μόνην τὴν συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος, εἴμπορεῖ νὰ ὑπολογισθῇ εἰς ἓν περίπου ἑκατομμύριον. Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι οἱ γενίτσαροι δὲν ἐνυμφεύοντο τότε καὶ ὅτι ἦσαν οἱ κάλλιστοι καὶ ῥωμαλεώτατοι τῶν παίδων. Ὅθεν τὸ ἑκατομμύριον ἐκεῖνο δὲν ἐξεπροσώπει τοσαῦτα ἄτομα, ἀλλὰ τοσαύτας οἰκογενείας, ἢ δ' ἐκ τούτου προελθοῦσα μείωσις τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι μὲν δυσυπολόγιστος, ἀπέβη ὅμως βεβαίως ὑπέρογκος.

Οὐδὲ περιορίσθησαν εἰς τοὺς γενιτσάρους οἱ ἐξισλαμισθέντες' πολλοῦ γε δεῖ. Καθὰ ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους, πλείστοι καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ μετέστησαν ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως εἰς τὰς τάξεις τοῦ μωαμεθανισμοῦ. Ὁ κυριώτερος τῶν λόγων τούτων ὑπῆρξεν, ὅτι, καθ' ἃ πρὸ ὀλίγου εἶδομεν μαρτυρούμενον ὑπὸ ἐνὸς τῶν πρέσβων τῆς Ἑνετίας, ἢ ὀσμανικῆ κυβέρνησις ἀπένευε τὰ ἀνώτατα καὶ ἐπικερδέστατα τῶν ἀξιομάτων κατὰ κανόνα εἰς ὁμοθρήσκους μὲν ἄλλ' ἐκ γενετῆς χριστιανούς ὄντας ἀνδρας. Τὰ δὲ πράγματα κυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην λαμπρῶς. Ἐκ τῶν πέντε μεγάλων βεζυρῶν τοῦ Μεχμέτ Β', 4 ὑπῆρξαν χριστιανοί: 2 μὲν, ὁ Μαχμούτ πασᾶς καὶ ὁ Ῥούμ. Μεχμέτ πασᾶς, Ἕλληνας· δύο δὲ, ὁ Ἰσάκ πασᾶς καὶ ὁ Κεδίκ Ἀχμέτ πασᾶς, Ἀλβανοί. Διότι ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους βε-

ζύρας τούλάχιστον, τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἤρχισεν ἐφαρμοζόμενον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης μεγάλοι βεζύραι, ὁ τὸν ἀριθμὸν, ὑπῆρξαν Τοῦρκοι τὸ γένος· ἀλλ' ὁ Μεχμέτ Β', πειθόμενος ὅτι οἱ ἀλλαξοπιστοῦντες χριστιανοὶ εἶναι ἰκανώτεροι καὶ θερμότεροι ζηλωταὶ τοῦ νέου θρησκευήματος καὶ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, προετίμησε πάντοτε αὐτούς, ἅμα ἠναγκάσθη νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν τὸν Χαλήλ πασᾶν ἔνεκα τῶν ὑπόπτων αὐτοῦ σχέσεων μετὰ τῶν ἡμετέρων. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ κατακτητοῦ ἠκολούθησαν ἅπαντες οἱ μετ' αὐτὸν σουλτάνοι ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας. Ἐπὶ Βαγιαζήτ Β' ἐγένετο αὐθις μέγας βεζύρης ὁ προμνημονευθεὶς Ἰσᾶκ πασᾶς, ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων διαδόχων τούτου ὁ μὲν Δαούτ πασᾶς ἦτο ὡσαύτως Ἀλβανός, ὁ δὲ Χερσέκ Ἀχμέτ πασᾶς ἦτο υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἐρζεγοβίνης Στεφάνου Κόσσοβιτζ, δι' ὅπερ καὶ ἐπωνομάζετο Ἐρζέγογλους, ὁ δὲ Μεζὶ πασᾶς καὶ ὁ Χότζα Μουσταφᾶ πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες ἐκ γενετῆς. Ἐπὶ Σουλεϊμάν τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἐκ τῶν 9 μεγάλων βεζυρῶν οἱ 8 εἶχον γεννηθῆ χριστιανοί. Ὁ Ἰβραήμ πασᾶς καὶ ὁ Σουλεϊμάν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες· ὁ Ἀγλᾶς πασᾶς, ὁ Λουτφὶ πασᾶς καὶ ὁ Ἀχμέτ πασᾶς, Ἀλβανοί· ὁ Ρουστὲμ πασᾶς, ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καὶ ὁ ἐνδοξότατος τῶν μεγάλων βεζυρῶν Μεχμέτ Σόκολλης, Σλαῦοι. Ἐπὶ Μουράτ Γ', Μεχμέτ Γ', Ἀχμέτ Α', Μουσταφᾶ Α' καὶ Ὀσμάν Α', ὁ Ἀχμέτ πασᾶς (ὁ τοῦ Σόκολλη διάδοχος), ὁ Σινάν πασᾶς (ὁ πεντάκις βεζυρεύσας), ὁ Χουσεῖν πασᾶς καὶ ὁ Μέρε Χουσεῖν πασᾶς ἦσαν Ἀλβανοί· ὁ τρεῖς βεζυρεύσας Σιαβούς πασᾶς, Σλαῦος· ὁ δις βεζυρεύσας Χαλήλ πασᾶς, Ἀρμένιος· ὁ Σικάλας Σινάν πασᾶς ἀρνησιθρησκὸς ἐξ Ἀγκῶνος· καὶ ὁ Νασσοῦ πασᾶς, υἱὸς Ἕλληνος ἱερέως. Σλαῦοι ὡσαύτως ὑπῆρξαν ὁ τοῦ Ἀρμενίου Χαλήλ διάδοχος Χοσρέφ πασᾶς, καὶ ὁ μέγας βεζύρης Ῥετζέπ πασᾶς, ὁ πρωτουργὸς τῆς φοβερᾶς στάσεως τοῦ 1632, τῆς ὁποίας διετέλεσε τὸ κύριον θῦμα καὶ τῆς ὁποίας εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀρχηγῶν ἐγένετο ὁ Ἕλλην Ροῦμ Μεχμέτ. Τότε προεχειρίσθησαν ἀλλεπαλλήλως τρεῖς Ἀλβανοὶ μεγάλοι βεζύραι· ὁ Ταβανιγιασί Μεχμέτ, ὁ Καρά Μουσταφᾶς καὶ ὁ Ταρχουντζή Ἀχμέτ πασᾶς.

Ἰδίως γνωστός ἐγένετο εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς ὁ τῶν Κιοπριλιδῶν οἶκος. Οἱ μὲν εἶπον αὐτοὺς σερβικῆς καταγωγῆς, οἱ δὲ ἀλβανικῆς, οἱ δὲ καὶ γαλλικῆς· ἀλλ' οἱ πλείονες βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ Κιοπριλῖδαι ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος. Ὅπως δ' ἴποτε ὡς πρὸς τούτους ἐγένετο ἐξαίρεσις τοῦ προϋπάρχοντος κανόνος, διότι παρεκτὸς τοῦ πρώτου, ὅστις ἦτο ἐκ γενετῆς χριστιανός, 4 ἄλλοι ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζύραι ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Καὶ μετὰ τοὺς Κιοπριλίδας δὲ οἱ μεγάλοι βεζύραι Δαμάτ Χασάν πασᾶς, Τζόρλιλι Ἀλῆ πασᾶς καὶ Τοπάλ Ὀσμάν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος (ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος Πελοποννήσιοι), ἵνα παραλίπωμεν πλείστους ἄλλους ἐτέρας χριστιανικῆς καταγωγῆς.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν μεγάλων βεζυρῶν, οἱ πλείστοι τῶν ἐπιφανεστάτων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀνωτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν, ὑπῆρξαν ἀλλότριοι τῆς τουρκικῆς φυλῆς. Ἴνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους, παρατηροῦμεν ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπὶ Σουλεϊμάν Α' καὶ Σελῖμ Β' διαπρέψαντες ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ἄνδρες, ἦσαν χριστιανοὶ τὸ γένος. Ὁ Περτέφ πασᾶς, οἱ Ἐρζέγογλοι, οἱ Δουκαγίνογλοι κατήγοντο ἅπαντες ἐξ Ἐρζεγοβίνης. Ἀλβανοὶ ἢ Κροᾶται ἦσαν ὁ Σινάν, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου βεζύρου Ῥουστέμ, ὁ Τερχάτ πασᾶς, ὁ Ἀχμέτ πασᾶς, ὁ Δαούτ πασᾶς καὶ ὁ κατακτητῆς τοῦ Γεμέν, Σινάν πασᾶς. Ἐν Βοσνίᾳ ἐγεννήθησαν, παρεκτὸς τοῦ μεγάλου βεζύρου Σόκολλη, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Χοσρέφ πασᾶς, οἱ Γιαγιάογλοι, ὁ Σαϊλάχ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Σάλ Μεχμέτ πασᾶς, ὁ κατακτητῆς τῆς Κύπρου Λαλά Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου Μακτούλ Μεχμέτμπεϋς, ὁ Μπαλτατζῆ Ἀχμέτ πασᾶς, ὁ Τζεναβῆ Ἀχμέτ πασᾶς, καὶ ὁ Σόφι Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις διετέλεσεν ὡσαύτως κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου· ἐκ δὲ τῶν ναυάρχων ὁ Σαλῆ πασᾶς καὶ ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας ὑπῆρξαν Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν.

Τὸ δέλεαρ τοῦτο τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματῶν τῶν ἀπονεμομένων ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς τοὺς νεοφύτους, ἦτο βεβαίως ἐπιτήδειον νὰ προσελκύσῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ πλείστους ὅσους χριστιανούς. Ἀλλὰ ποικίλα ἄλλα αἴτια καὶ ἰδίως ὁ πόθος τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀφορήτων καταπιέσεων προεκάλεσαν ἀ-

θρόας ἀλλαξοπιστίας. Μικρὸν μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ πλῆθος τῶν ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐγένετο τοσοῦτον, ὥστε ἡ διδασκαλία τοῦ νέου θρησκευματος δὲν προέφθανε νὰ γίνῃ εἰς τοὺς νεοφύτους, καὶ ἐκ τούτου ἤρχισαν νὰ μὴ τηρῶνται ἀκριβῶς αἱ διατάξεις αὐτοῦ, ὁ δὲ Μεχμέτ Β' ἠναγκάσθη τῷ 1474 νὰ ἐπιβάλλῃ δι' αὐτοκρατορικοῦ ὀρισμοῦ τὴν αὐστηράν τῶν διατάξεων τούτων ἐκτέλεσιν εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος χώρας. Ἀπὸ τοῦ 1620 μέχρι τοῦ 1650 ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς μέρους τινὸς τῆς Ἀλβανίας ἐξέπεσεν ἀπὸ 350,000 εἰς 50,000, ὥστε ὁ Βίτσης, ὁ καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιβάρεως, ἔλεγεν ὅτι κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐντὸς 10 ἐτῶν ὅλοι οἱ Ἀλβανοὶ γίνωσι μουσουλμάνοι. Ἐν ἔτει 1625 ὁ ἰταλὸς περιηγητὴς Μοντεαλβάνος ἐβεβαίωσεν ὅτι «ὁ μὲν ἔχει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Τοῦρκον, ὁ δὲ τὸν υἱὸν, ὁ δὲ τὸν πατέρα ἢ ἄλλον συγγενῆ.» Καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἰωσήφ Γερχάρδος Μέιερν ἐξέφραζε φόβους δεινοὺς περὶ τῆς προϊούσης ἐλαττώσεως τῶν χριστιανῶν ἀπάσης τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Τὸ πρᾶγμα προέβη εἰς τοσοῦτον ὥστε αὐτὴ ἡ Πύλη ἤρχισε νὰ ἀνησυχῇ θεωροῦσα, ὅτι, ἂν ἐξακολουθήσῃ, κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐκλείψωσιν οἱ πλεῖστοι τῶν φορολογουμένων. Τούτου δὲ κυρίως ἔνεκα ἐξεδόθη τῷ 1691 ἐπὶ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χουσεῖν Κιοπριλῆ τὸ πρῶτον «Νιζάμι-Τζεδιδ» ἥτοι νέον σύστημα δι' οὗ ἐκανονίσθη ἠπιώτερόν τι πρὸς τοὺς ραγιαδάς πολίτευμα. Ἀφ' ἐτέρου ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ προστασία ἦν τὸ ῥωσικὸν κράτος ἤρξατο ν' ἀπονέμῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀνέστειλεν ὅπως οὖν τὸ κακόν. Ἀλλ' οἱ ἐξισλαμισμοὶ δὲν ἔπαυσαν οὐδὲ τότε, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀθρόοι ἐξισλαμισμοί. Ὑπάρχει ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ μέσου Ἀώου, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Πρεμετίου, ὁμάς χωρίων, τὸν ἀριθμὸν 36, καλουμένων Καραμουρατάδων. Τὰ χωρία ταῦτα ἦσαν χριστιανικά καὶ ὑπήγοντο εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Πογόνιανης. Καίτοι δὲ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν γειτόνων μωαμεθανῶν, ἀντέσχον εἰς τὰς συμφορὰς ταύτας μέχρι τοῦ 1760. Ἀλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους τούτου ἠθύμησαν καὶ ἀπεφάσισαν ἐκ συμφώνου νὰ ἐξευμενίσωσι τὸ θεῖον δι' αὐστηροτάτων νηστειῶν καὶ ὑ-

πωπιασμῶν τῆς σαρκός· ἐὰν δὲ ὁ Ὑψιστος δὲν εἰσακούσῃ τὰς εὐ-
 χὰς αὐτῶν, νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Μωάμεθ. Εἰς μά-
 την ὁ ἀρχιερεὺς παρέστησεν αὐτοῖς τὴν ἀσέβειαν τοῦ τοιοῦτου
 βουλεύματος. Οἱ Καραμουρατάδες ἐνήστευσαν ὅσον οὐδέποτε ἀύ-
 στηρῶς κατὰ τὴν μεγάλην τεσσαρακοστὴν τοῦ ἔτους ἐκείνου· καὶ
 ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως, μηδεμίαν ἐπαγαγοῦσα θε-
 ραπειάν τῶν κακῶν, ἐξώμοσαν ἐμοθυμαδὸν τὴν χριστιανικὴν πί-
 στιν. Ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ ἱερεῖς διετάχθησαν νὰ ἀπέλθωσιν· ὁ δὲ
 λαὸς, ἀφοῦ ἤλεγξε τὰς ἀγίας εἰκόνας διὰ τὴν ἀδιαφορίαν αὐτῶν,
 ἀπεφῆνατο πανηγυρικῶς ὅτι ἀσπάζεται τὸ μουσουλμανικὸν θρη-
 σκευμα. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης ἀποστασίας
 αὐθημερὸν εἰς ὅλα τὰ χωρία, οἱ κάτοικοι προσκαλέσαντες καδδῆν
 καὶ ἰμάμιδες ἀνωμολόγησαν τὴν νέαν πίστιν καὶ καθυπεβλήθη-
 σαν εἰς τὴν νενομισμένην περιτομήν. Ὀλίγοι τινὲς μόνον ἀπεποιή-
 θησαν ν' ἀποστατήσωσιν, ἀλλ' οὗτοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀπέλθω-
 σιν ἐκ τῆς χώρας ὅπως καὶ οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου. Τὸ γεγο-
 νὸς τοῦτο μαρτυρεῖ ὅπως ἀσθενὲς ἦτο τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα
 παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα τεκμήρια τούτου
 ἔτι οἰκτρότερα. Ὁ τὰς ἀλβανικὰς μελέτας γράψας Γεώργιος Χὰν
 ἀναφέρει περὶ Σκόδραν χωρίον ἀποστατήσαν, κατὰ τὴν παρελθοῦ-
 σαν ἑκατονταετηρίδα, ἀθρόον διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ὁ ἐφημέ-
 ριος αὐτοῦ ἐπέμενε νὰ τελῇ τὴν θεῖαν λειτουργίαν ἐνωρίτερον παρ'
 ὅτι τοῦτο συνέφερον εἰς τοὺς κατοίκους, οἵτινες ἐνόμισαν, ὅτι ὁ
 ἀπλούστερος τρόπος τοῦ νὰ λύσωσι τὴν διαφορὰν ταύτην εἶναι
 νὰ ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ συστελλόμεθα τῇ ἀληθείᾳ
 νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἐξιστοροῦντες τοιαύτας λεπτομερείας καὶ ἀρ-
 κούμεθα εἰς τὴν γενικὴν παρατήρησιν, ὅτι ἂν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς
 18 ἑκατονταετηρίδος ἀνεχαιτίσθη κατὰ τι ἢ πρὸς τὸν ἐξισλαμι-
 σμὸν ῥοπή, δὲν ἐξέλιπεν ὅμως βεβαίως καθ' ὀλοκληρίαν. Ἀπόδει-
 ξις δὲ τούτου τρανωτάτη εἶναι ὅτι ἐν Ἀλβανίᾳ μὲν τὴν σήμερον
 τὸ ἡμισυ περίπου τῶν κατοίκων εἶναι μωαμεθανοὶ, ἐν Ἐρζεγοβί-
 νῃ δὲ καὶ ἐν Βοσνίᾳ τὰ 7 ἢ 8]10. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ κατὰ τὸ
 μᾶλλον καὶ ἦττον ἐξέλληνισμένοι Βλάχοι, Ἀλβανοὶ καὶ Βούλγα-
 ροὶ ἠλλαξοπίστουν ὀλιγώτερον προθύμως ἢ οἱ καθαροὶ Ἀλβανοὶ καὶ
 Σλαῦοι. Ἐντεῦθεν εἰς τὴν κυρίως Ἡπαιρον καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς

χώρας, Βουλγαρίαν, Θράκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, κυρίως Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον σπανιώτεραι ὑπῆρξαν αἱ ἀθρόαι ἀποστασίαι. Εἰς τὰς χώρας ὅμως ταύτας συνέβαινον, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἶδει, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἡπειρον, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἕτερον κακόν· χιλιάδες κατοίκων ἀπεδήμουν εἰς Ἰταλίαν καὶ, ἐκλατινιζόμενοι αὐτόθι, ἀπώλλυντο διὰ τὸν ἑλληνισμὸν οὐδὲν ἥττον ἢ οἱ τὸν ἰσλαμισμόν ἀσπαζόμενοι.

Ἄλλ' ἐπανερχόμενοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μεχμέτ Β', δὲν διαστάζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων. Τῷ 1473 ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέταξε περὶ Τερζάν 100,000 ἀνδρῶν κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζοῦν Χασάν. Ἀρχιστράτηγος τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ὁ προμνημονευθεὶς μέγας βεζύρης Μαχμούτ πασᾶς, Ἕλληνας τὸ γένος Μπεϊλέρμπεϋς τῆς Ρούμελης, ἦτοι ἡγεμὼν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων, ἦτο ὁ ἐκ Παλαιολόγων Χὰς Μουράτ πασᾶς. Οἱ εἰκοσοσakisχίλιοι γενίτσαροι ἦσαν ὁμολογουμένως ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί. Τὰ 40 σαντζάκια τῆς Ρούμελης συνέκειντο ὡσαύτως ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων, διότι εἰς τὴν Ρούμελην ἐλάχιστοι ὑπῆρχον οἱ γνήσιοι Τούρκοι. Ὑπολείπονται τὰ 24 σαντζάκια τῆς Ἀνατολῆς μετὰ 20,000 ἄζάπ (εὐζώνων) καὶ προσέτι τὸ ἵππικόν, τακτικόν τε καὶ ἄτακτον, οἱ Σιπαχὴ καὶ οἱ Ἀκκιντζή. Περὶ τούτων οὐδεμίαν ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν ὅτι ἦσαν ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί· ὡς πρὸς τοὺς πλείστους ὅμως τούτους ἐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, τὸ πρᾶγμα εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ἀφοῦ ἤξεύρομεν, ὅτι οἱ Ὀσμανῖδαι οὐ μόνον ἀπέφευγον ὅσον οἷόν τε τὴν ἐν τῷ στρατῷ κατάταξιν τῶν Τούρκων, ἀλλ' οὐδὲ ἦσαν ἔτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κύριοι ὄλων τῶν χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐν αἷς ὑπῆρχεν ὅπως οὖν δαψιλῆς τὸ τουρκομανικὸν στοιχεῖον. Ἀναμφισβήτητον δὲ εἶναι ὅτι ὁ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ παρατάξει στρατηγὴσας τῶν ἀτάκτων ἱππέων Ἀλήμπεϋς ἦτο Μιχάλογλους, ὃ ἐστὶν ἀπόγονος τοῦ Ἑλλήνος Μιχαὴλ Κοσσύφου, περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ. Οὐδέποτε λοιπὸν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἰδίως ὁ ἑλληνισμὸς, καθ' ὅλον τὸν μακρὸν καὶ παλυῶδον αὐτοῦ βίον, ὑπέστη τοιαύτην φλεβοτομίαν

οἶαν ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, καὶ ἐν τούτοις ὁ πληθυσμὸς ἡμῶν ἠλαττώθη τότε προσέτι δι' ἄλλας πολλὰς καὶ ποικίλας αἰτίας.

Οἱ πλεῖστοι τῶν κατ'ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λογίων Ἑλλήνων, καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ μετ' αὐτὴν, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην, ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν· οἷον πρὸ τῆς ἀλώσεως μὲν ὁ Λέων ἢ Λεόντιος Πιλάτος, ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς, ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ὁ Βησσαρίων, ὁ Ἰσίδωρος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγους τινὰς ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων, μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ Ἰωάννης Λάσκαρις, ὁ Μάρκος Μουσοῦρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι συνετέλεσαν οὐ μόνον εἰς τὸ νὰ ἀναζωπυρήσωσι τὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σπουδὴν ἐν τῇ ἑσπερίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ὑποθάψωσι τὴν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος συμπάθειαν τῶν λογιωτέρων αὐτῆς τάξεων. Ὁ Πιλάτος διετέλεσε φίλος καὶ διδάσκαλος τοῦ Βοκκαίου καὶ τοῦ Πετράρχα. Ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν ἐν Φλωρεντία μεταξὺ 1390 καὶ 1400, ἀκροατὰς ἔχων τὸν Ἰάκωβον Ἀγγελον, τὸν βιογράφον τοῦ Βοκκαίου Ἰανότον Μανέτον, τὸν Πόγγιον, τὸν Λεονάρδον Ἀριτηνὸν, ἐπιφανέστατον περὶ τὴν νομικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπιστήμην, καὶ πολλοὺς ἑτέρους διακεκριμένους ἐπὶ τῷ γένει καὶ τῇ εὐφυίᾳ ἄνδρας. Ὁ τοῦ Μανουὴλ ἀνεψιὸς Ἰωάννης διετέλεσε κατ' ἀρχὰς συνδιδάσκαλος καὶ ἔπειτα διάδοχος τοῦ θείου αὐτοῦ, μαθητὰς δὲ ἔσχε τὸν ποιητὴν τοῦ **Pastor fido** Γουαρίνην καὶ τὸν Φραγκίσκον Φίλελφον, ὅστις καὶ γαμβρὸς αὐτοῦ ἐπὶ θυγατρὶ ἐγένετο. Ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ ἀποδημήσας τῆς πατρίδος αὐτοῦ Θεσσαλονίκης τῷ 1430, ἀνεδείχθη πρῶτος πρύτανις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὀργανωθέντος ἐν Φερρᾶρα πανεπιστημίου. Ὁ Γεώργιος, ὁ ἐν Κρήτῃ μὲν γεννηθεὶς, ἀλλ' ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ Τραπεζούντιος, ἐδίδαξε πρῶτον εἰς Ἐνετίαν τῆς ὁποίας ἡ σύγκλητος ἀνεκήρυξεν αὐτὸν πολίτην. Ἐπειτα ἐπὶ τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' διετέλεσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καθηγητῆς τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας πολύκροτος ἐν Ῥώμῃ· καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τὰ μέσα τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ἀλφόνσου εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν προσφύγων τούτων ὑπῆρξεν ὁ Βησσαρίων, ὃν εἶδομεν ἀπελθόντα ὡς ἀρχιεπίσκοπον Νικαίας εἰς Ἰταλίαν μετὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, ἵνα παρασταθῇ εἰς τὴν ἐν Φερόάρα καὶ ἐν Φλωρεντία σύνοδον. Ὁ Βησσαρίων, καὶ τοι βραδύτερον ὅλως ἐκλατινισθεὶς, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀποβάλῃ τὰς συμπαθείας ἡμῶν, ἂν ὅχι δι' ἄλλο τι, τοῦλάχιστον διότι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος νὰ συγκροτήσῃ γενικὴν τινα συμμαχίαν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην ἐπανῆλθεν ἐπὶ μικρὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συλλέξῃ πᾶσαν ὕλην ἐπιτηδείαν κατ' αὐτὸν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην, ἣν, ὡς καὶ ἅπαντα τὸν ὅρον τῆς ἐνώσεως, ἠσπάσατο μετὰ ζήλου πολλοῦ. Ἐπιστρέψας δὲ αὐθις εἰς τὴν Ἰταλίαν, διήγαγεν αὐτόθι τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν σύμμαχον τοῦτον τὰ μεγαλύτερα τῆς εὐνοίας δείγματα. Ὁ Βησσαρίων ἀφοῦ ἔλαβε παρὰ τοῦ Εὐγενίου Δ' καὶ τοῦ Νικολάου Ε' διάφορα ἀξιώματα καὶ ὠφελήματα καὶ δὴ τὸ τοῦ καρδινάλιου ἱερέως, προεχειρίσθη τῷ 1449 ἐπίσκοπος Τουσκούλου καὶ ἔπειτα ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ Πίου Ε' ἡγούμενος τῆς μονῆς **Crypta Ferrata**, ἣτις ἐγείρετο ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου πάλαι ποτὲ ἔκειτο ἡ οἰκία τοῦ Κικέρωνος ἐν Τουσκούλῳ καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἡ λειτουργία ἐτελεῖτο ἑλληνιστὶ κατὰ τὸν ὅρον τῆς ἐνώσεως. Γενομένης τῆς ἀλώσεως παρέστη εἰς τὴν ἐν Μαντούα ὑπὸ τοῦ Πίου Β' συγκροτηθεῖσαν γενικὴν συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν ἐπικρατειῶν τῆς χριστιανωσύνης, εἰς ἣν προσῆλθον καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Ῥόδου, τῆς Κύπρου, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνατολικῶν χωρῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συσχεφθῶσι περὶ τοῦ πῶς ἠδύναντο νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν. Ἐν τῇ συνελύσει ταύτῃ ὁ Βησσαρίων ἐλάλησε τὰ δέοντα μετὰ τὸν Πῖον Β', ἀλλὰ πᾶσαι αὐταὶ αἱ διασκέψεις ἀπέβησαν μάταιαι. Βραδύτερον ἐξώρκισεν αὐθις τοὺς δυτικοὺς νὰ ὁμοπραγήσωσι καὶ συνεκροτήθησαν τῶντι ἐν Γερμανίᾳ δύο συνέλευσεις καθ' ἃς πολλὰ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφασίσθησαν, ἐξ ὧν ὅμως οὐδὲν πάλιν ἐξετελέσθη. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Βησσαρίων προεχειρίσθη ὑπὸ

τοῦ Πίου Β' τῷ 1464 πατριάρχης ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι. Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τέλους ἔλαβε τὸ θετικώτερον ἀξίωμα τοῦ προΐσταμένου τοῦ τῶν καρδινάλιων συνεδρίου. Πολλάκις μάλιζα ἐγένετο λόγος νὰ ἀναγορευθῇ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, ἀλλὰ πάντοτε ἢ ἐκλογή του ἀπέτυχεν ἔνεκα τῆς ἐλληνικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς. Κατῴκει δὲ συνήθως ἐν Ῥώμῃ, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κυριναλίου, πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῶν ἁγίων ἀποστόλων. Ἐγραψε πολλὰ ἐλληνιστί τε καὶ λατινιστί καὶ διετέλεσε προστάτης παντὸς φιλομούσου ἀνδρός. Ὁ Βησσαρίων διήγαγε βίον ἀνεπίδεικτον, λαμβάνων οὐδὲν ἤττον δείγματα ἐξαιρέτου εὐλαβείας καὶ ἀγάπης παρὰ πάντων ὅσοι τὸν ἐπλησίαζον. Ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος καίτοι διενεχθεὶς πρὸς αὐτὸν ἐκ διαλειμμάτων, ὁ Ἀργυρόπουλος, ὁ Φίλελφος, ὁ Πόγγιος, ὁ τούτου ἀντίπαλος Λαυρέντιος Βάλλας, ὁ Θεόδωρος Γαζής, ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἀνδρόνικος, πλεῖστοι ἄλλοι λόγιοι, πρὸς οὓς ἐπολιτεύθη ἀείπατε ὡς ἄλλας Μαικήνας, εὐμενῆς ἅμα καὶ ἰσχυρὸς, ἀπετέλουν περὶ αὐτὸν αὐτὴν λογίαν, ἣν ἐφθόνησαν οἱ μέγιστοι τῶν ἡγεμόνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀλλὰ καίτοι ἐν Ῥώμῃ τὸ πλεῖστον διαζήσας κατέλιπε τὴν πλουσιωτάτην αὐτοῦ βιβλιοθήκην εἰς τὴν Ἑνετίαν, διότι, εἶπεν, ὑπελάμβανεν ὡς δευτέραν αὐτοῦ πατρίδα τὴν πόλιν ταύτην ἐν ἣ κατὰ πρῶτον πάντοτε πρὸςήρχοντο καὶ πολλάκις τελευταῖον εὕρισκον ἄσυλον οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ οἱ φεύγοντες τὰς συμφορὰς τῆς ὁσμανικῆς κυριαρχίας. Ἀπεβίωσε δὲ εἰς Ῥαύενναν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1472 εἰς ἡλικίαν 82 ἐτῶν ἐνῶ ἐπέστρεφεν ἐκ Γαλλίας ὅπου εἶχεν ἀποσταλῆ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα Σίξτου Δ'. Τὸ σῶμα ὅμως αὐτοῦ μετεκομίσθη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἠξιώθη τιμῆς ἀνηκούστου κηδευθὲν πανηγυρικῶς, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων ἀποστόλων. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀναπαύεται, μακρὰν τῆς πατρῴας γῆς καὶ ἐν μέρει ἀλλοτριωθεὶς πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα, ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι ἡμῶν ὁμογενεῖς, ὁ Ἕλλην οὗτος, ὅστις ὑπῆρξεν ἐνταῦτοις εὐτυχέστερας ἐτέρου τινὸς Ἕλληνος περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τελευτήσαντος καὶ μὴ καταλιπόντος μὲν τὴν γενέθλιον χώραν, ἀλλὰ μεταστάντος εἰς θρήσκευμα καὶ πολιτεύμα ἐντελῶς πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀπαῖδον.

Περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ Μαχμούτ πασᾶ, ὅστις πρῶτος ἐκ

γενετῆς χριστιανὸς ἐγένετο μέγας βεζύρης τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τί λέγουσιν οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς. Ὁ μὲν Χαλκοκονδύλης «οὗτος δὲ ὁ Μαχμούτης, παῖς Μιχαήλου γενόμενος, Τριβαλλὸς μὲν ἔστι τὰ μητρόθεν (ὅ ἐστι Σέρβος), Ἕλληνα δὲ τὰ πατρόθεν.» Ὁ δὲ Κριτόβουλος «γένους Ῥωμαίων πρὸς τε πατρὸς καὶ μητρός· ὁ δὲ γε πρὸς πατρὸς πάππος αὐτῷ Φιλανινὸς καὶ τῆς Ἑλλάδος ἦρχε καὶ τῆ τοῦ καίσαρος ἀξία ἐτετίμητο.» Ἡ δὲ πατριαρχικὴ *Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία*, πραγματευομένη περὶ τοῦ πρωτοβεστιαρίου Τραπεζοῦντος καὶ ἰατροφιλοσόφου Γεωργίου Ἀμοιρούτση (περὶ οὗ θέλομεν εἶπει πλείοτέρᾳ τινα μετ' ὀλίγον) βεβαιοῖ ὅτι «ἦτον (ὁ Ἀμοιρούτσης) ἕγγονος τοῦ Ἰάγαρι, τῆς θυγατρὸς του υἱός· ὁμοίως καὶ ὁ Μαχομέτα πᾶσᾶς, ἐκ τῆς ἄλλης θυγατρὸς τοῦ Ἰάγαρι, ὅπου ἦτον εἰς τὴν Σερβίαν· καὶ ἦτον αὐτὸς ὁ πρωτοβεστιάριος μετ' αὐτοῦ τοῦ πασᾶ, πρῶτος ἐξάδελφος, δύο ἀδελφάδων υἱοί.» Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος Ἰάγαρις εἶναι βεβαίως ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Μάρκος Ἰάγαρις, ὁ ἐπὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν πάπαν πρεσβεύσας, κατὰ Συρόπουλον, καὶ προσέτι μετασχὼν τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου· πιθανῶς δὲ ὁ αὐτὸς ὃν ὁ πολλακίς προμνημονευθεὶς ὑφ' ἡμῶν Ζορζῆς Δολφῖνος, λέγει ὡς ἓνα τῶν πλουσίων κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἐπὶ τῆς πολιορκίας δὲν ἠθέλησαν νὰ συντελέσωσι χρηματικῶς εἰς τὴν ἄμυναν. Ὅθεν οὐ μόνον πατρόθεν, ἀλλὰ καὶ μητρόθεν, ὁ Μαχμούτ πᾶσᾶς ἦτο γόνος ἐπιφανῶν ἑλληνικῶν οἴκων. Ἀναγκασθεὶς δὲ ἐν τῇ πρώτῃ νεότητι νὰ ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαμισμόν προήχθη δις ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Β' εἰς τὸ ὑπατον τοῦ μεγάλου βεζύρη ἀξίωμα, τὸ μὲν πρῶτον μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν μέχρι τοῦ 1467, τὸ δὲ δεύτερον τῷ 1472 μέχρι τοῦ ἐπιόντος ἔτους, ὅτε οὐ μόνον καθηρέθη ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον ἐθανατώθη. Γρόντι ὁ Ἕλληνα οὗτος, καίτοι προσεγεγκὼν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας διὰ τῆς κατακτῆσεως τῆς Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Εὐβοίας, δὲν ἦτο δυνατὸν μέχρι τέλους νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὸν ἀδυσώπητον καὶ αὐτογνώμονα τοῦ κυριάρχου χαρακτῆρα. Ἡ συνήθης αὐτοῦ φιλανθρωπία, ἣν ἰδίως ἐπεδείξατο ἀγωνισθεὶς νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας καὶ ἐπιεικῶς προσεγεχθεὶς πρὸς τε τὸν τῆς Καραμανίας ἡγε-

μόνα καὶ τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν ὑπηκόων του, προσέτι δὲ τὸ ἐλεύθερον φρόνημα μεθ' οὗ ἐξέφραζε τὰς δοξασίας αὐτοῦ καὶ ὑπεστήριζε τὰς γνώμας, ἀναγκαίως ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ προκαλέσωσι τὴν θανατηφόρον ὀργὴν τοῦ σουλτάνου. Συνέπεσε ποτὲ μεταξὺ αὐτῶν λόγος περὶ τῆς ἀνικανότητος τοῦ βεζύρου τῆς Κριμαίας, ὃ δὲ Μεχμέτ Β' ἐλεεινολόγει τὴν ὀλεθρίαν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθεν ὡς ἐκ τούτου ἢ ἄλλοτε εὐδαίμων ἐκείνη χώρα· τότε ὁ Μαχμούτ πασαῖς παρετήρησεν ὅτι αἴτιος μὲν τοῦ κακοῦ ὑπῆρξε βεβαίως ὁ βεζύρης, πρωταίτιος ὅμως ὁ τῆς Κριμαίας ἡγεμῶν, ὁ μὴ ἀναθεὶς τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς ἄνδρα δεξιώτερον. Ἀλλὰ τοιαῦτα μαθήματα δὲν ἤθελε ν' ἀκούῃ ὁ σουλτάνος. Τὰ δ' εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ φρονήματα δὲν ἦσαν τὰ μόνα ἔχνη ὅσα διέσωσεν ἐκ τῆς καταγωγῆς ἢ ψυχῆ τοῦ Μαχμούτ πασαῖ. Ὁ ἀνὴρ ἦτο φιλόμουσος, ἀπέβη περιώνυμος ὡς ποιητῆς καὶ περιώνυμος ὡς προστάτης μὲν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἰδρυτῆς δὲ πολλῶν ναῶν, σχολείων, νοσοκομείων καὶ ἄλλων εἰρηναίων ἔργων, ὧν τινὰ σώζονται μέχρι τῆς σήμερον. Μυστήρια ἀνεξερεύνητα τῆς Θείας Προνοίας! Ἴδου δύο Ἕλληνας ἀπαλλοτριωθέντες ἀμφοτέρω κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, ἀλλ' ἀμφοτέρω περισώσαντες εἰς τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτῶν τὰ τρία ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς φυλῆς εἰς ἣν ἀνήκον, τὴν ἡμερότητα τοῦ ἦθους, τὴν πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπην, τὴν εὐγένειαν τοῦ φρονήματος. Βεβαίως ἐξ αὐτῶν ὁ Βησσαρίων εἶναι οἰκειότερος πρὸς ἡμᾶς, διότι, ἂν καὶ μετεχειρίσθη πολλάκις τὴν λατινικὴν, δὲν ἔπαυσεν ὅμως γράφων κυρίως ἑλληνιστὶ, καὶ ἔχων φίλους καὶ συμπράκτορας Ἕλληνας· ἐνῶ τὰ ποιήματα καὶ ἰδρύματα τοῦ Μαχμούτ πασαῖ ὑπῆρξαν τουρκικά. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἀποκηρύξωμεν ὡς παντελῶς πρὸς ἡμᾶς ξένον ἄνθρωπον ὅστις, παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀκατασχέτου ρεύματος τῶν τότε πολιτικῶν τοῦ ἔθνους περιπετειῶν εἰς βίον ἀντίθετον τοῦ ἡμετέρου, ἐκόσμησεν οὐδὲν ἦττον τὸν βίον τοῦτον διὰ προτερημάτων τὰ ὅποια μετέδωκαν μὲν αὐτῷ Ἕλληνας πατῆρ, καὶ μήτηρ Ἕλληνίς, δὲν ἴσχυσε δὲ νὰ ἐξαφανίσῃ ἢ μεταγενεστέρα ἀνατροφή.

Ἐτερος ὀνομαστὸς εἰς Ἱταλίαν πρόσφυξ ὑπῆρξεν ὁ Πελοποννήσιος Ἰσιδωρος, ὃ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς καὶ ἰδίως ἐπὶ

τῆς πολιορκίας καὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λυτρωθεὶς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς ἣν τότε περιέπεσεν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἔγραψε λατινιστὶ περιπαθῆ πρὸς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως ἐγκύκλιον, δι' ἧς προέτρεπεν αὐτοὺς νὰ ὀπλισθῶσι κατὰ τοῦ Μεχμέτ Β'. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν Ῥώμῃ πρὸ τοῦ Βησσαρίωνος, τῷ 1464, ἀφοῦ πρὸ αὐτοῦ ὡσαύτως διετέλεσε προϊστάμενος τοῦ συνεδρίου τῶν καρδινάλιων καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπτω τρόπον, ὅπως ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Ἰσιδωρος, ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος φιλόσοφος ἰατρός Γεώργιος Ἀμοιρούτσης, διότι, εἰ καὶ δὲν ὑπῆρξεν ἱερωμένος, παρέστη ὅμως εἰς τὴν ἐν Φερόάρα καὶ ἐν Φλωρεντία σύνοδον καὶ πολλὴν ἐκτίησατο παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς φήμην ἐπὶ σοφίᾳ φιλολογικῇ καὶ ἐπιστημονικῇ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἀπεδέξατο ὡς ἐκεῖνοι τὸν ὅρον τῆς ἐνώσεως, ἀναδειχθεὶς ἀπ' ἐναντίας ἔνθερμος πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας· οὐδ' ἔμεινεν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς τὰ ἴδια ἐγκατεβίωσεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὥστε δὲν συναριθμεῖται μεταξὺ τῶν ὀριστικῶς ἀποδημησάντων καὶ ἐκλατινισθέντων Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἐὰν δὲν ἐξελατινίσθη, ἀπέβαλε δι' ἑτέρου τρόπου τὸν γνήσιον ἐλληνισμόν, δι' ὃπερ καὶ νομίζομεν εὐλογον νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινὰ περὶ αὐτοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἄχρι τοῦδε δὲν διευκρινήθησαν ἀποχρώντως αἱ περὶ τῶν τελευταίων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐνιαυτῶν περιωθειῖσαι εἰς ἡμᾶς συγκεχυμέναι καὶ ἀντιφατικαὶ εἰδήσεις. Βέβαιον εἶναι ὅτι, ἐπιστρέψας εἰς Τραπεζοῦντα προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῆς πόλεως ταύτης αὐτοκράτορος πρωτοβεστιάριος· ἐντεῦθεν ὅμως ἄρχονται αἱ διαφωνίαι. Κατὰ τὸν Μονεμβασίας Δωρόθεον ὁ Ἀμοιρούτσης ἐγένετο αἷτιος κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς ὑποδουλώσεως τῆς πατρίδος αὐτοῦ τῷ 1461, ἔπειτα δὲ τῆς καταστροφῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ ἀπαχθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν ἀλώσιν τῆς Τραπεζοῦντος, ἠσπάσθη μὲν σὺν τοῖς τέκνοις τὸν μωαμεθανισμόν, ἐτιμήθη δὲ ἐξαιρέτως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸν θάνατον τῶν Κομνηνῶν, ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τοῦ Χαλκοκονδύλη, ὅστις κολάζει ὅμως τὸ πρᾶγμα, λέγων, ὅτι ὁ πρωτοβεστιάριος Γεώργιος ἐπέδειξε μὲν τῷ μεγάλῳ βεζύρῃ Μαχμούτ πασᾶ («ἐπιτρόπῳ τ' ἄλλα ἀγαθῷ») γράμματά τινα τῆς

συζύγου τοῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζούν Χασάν πρὸς τοὺς Κομνηνοὺς, γράμματα προκαλέσαντα τὸν θάνατον αὐτῶν, ἔπραξε δὲ τοῦτο ἀπλῶς ἵνα καλύψῃ τὴν ἰδίαν εὐθύνην καὶ μὴ πιστεύων ἄλλως ὅτι ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὸ ὀλέθριον ἐκεῖνο ἀποτέλεσμα. Ἡ δὲ πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ λέγουσι ῥητῶς ὅτι ὁ Ἀμοιρούτσης ἐπολιτεύθη δολίως καὶ ἐπιβούλως πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, ὅτι ἐδέξατο κατόπιν τὸν ἰσλαμισμόν, ὅτι ἐπωνομάσθη Σκενδέρμπεϋς, ὅτι ἐπίεσε πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μεχμέτμπεϋς ἐγένετο ὡσαύτως πρόξενος συμφορῶν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὅτι ἀμφότεροι ἴσχυσαν παρὰ τῷ σουλτάνῳ πρὸς τοῖς ἄλλοις, διότι ὁ Γεώργιος Ἀμοιρούτσης ἦτο πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Μαχμούτ πασᾶ. Τὴν τοιαύτην δὲ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν συγγένειαν ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης. Ἄλλ' ἐν τούτοις σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση πρὸς τὸν Βησσαρίωνα δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ τῶν ἀνεκδότων τοῦ Βοϊσσονάδου, ἐν ἣ τὰ πράγματα ἐκτίθενται παντάπασιν ἀλλοίως. Ὁ Ἀμοιρούτσης ὀμιλεῖ μετὰ ἐνθουσιασμοῦ περὶ τῆς ἀμύνης ἣν ἀντέταξεν ἡ Τραπεζοῦς κατ' ἀρχὰς ἐπὶ 40 ἡμέρας εἰς τὸν ἀπὸ θαλάσσης πολιορκήσαντα αὐτὴν Μαχμούτ πασᾶν· ἐξηγεῖ ἔπειτα τοὺς λόγους δι' οὓς δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἀπὸ ξηρᾶς ἐπελθόντα μετὰ πολυαρίθμου στρατιᾶς σουλτάνον καὶ παρατηρεῖ ὅτι «καίτοι ἐξ ὁμολογίας ἦλῶ· ἄλλ' οὐδὲν ὤνατο τῶν ξυμβάσεων ἐφ' αἷς προὔδόθη· πέπονθε δὲ παραπλήσια τοῖς πολέμῳ κατὰ κράτος ἐαλωκόσιν.» Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὀμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν βεβαιοῖ αὐταῖς λέξεσι τάδε. «Καίτοι πολλάκις παρὰ τὴν πολιορκίαν ἠφείδῃσα ἑμαυτοῦ ὥστε θανεῖν· ἄλλ' οὐπω ἐγένετο τούτου τυχεῖν, τῆς Προνοίας, οἶμαι, ἐπὶ τὸ χεῖρον φυλαττούσης, ὅπως, ἐπὶ πολὺν τιμωρηθεὶς χρόνον, ἔπειτα ἀποθάνω.» Ἰσχυρίζεται προσέτι ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βασίλειος, νέος ὢν καὶ καλὸς τῷ εἶδει, ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ κρατουῦντος καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐδασανίσθη, ἵνα μεταβάλῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἰεοῦ, μὴ πειθομένου νὰ προδώσῃ τὰ πάτρια, ἀπελπισθεὶς ὁ σουλτάνος, ἀπεφάσισε νὰ ἀποδώσῃ αὐτὸν ἀντὶ λύτρων. Ὁ δὲ πατὴρ χρήματα μὴ ἔχων καθικετεύει τὸν Βησσαρίων-

να, ὡς ἀρχαῖον φίλον, νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν ἐν τῇ δυσπραγίᾳ ταύτῃ, καὶ ἐν γένει δι' ὅλης αὐτοῦ ἐκείνης τῆς ἐπιστολῆς ὁμιλεῖ ὡς ὁ γνησιώτερος τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ πιστότερος τῶν χριστιανῶν.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐὰν εἰς τὰς διαφορὰς προεκτεθείσας κατηγορίας δὲν εἶχομεν ν' ἀντιτάξωμεν ἀπολογία ἀλλήν παρὰ τὴν τοῦ ἰδίου Ἀμοιρούτση μαρτυρίαν, δυσκόλως ἠδυνάμεθα νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν ἄνδρα τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ μομφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ πατριαρχικὴ ἱστορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ λέγουσιν αὐτὸν γενόμενον Ἀγαρηνὸν καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀποκαλοῦσι Σκενδέρμπεϋν, ἱστοροῦσιν ἐν τούτοις τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην καταπίεσιν τῆς ἐκκλησίας τοιουτοτρόπως ὥστε ἐκ τῆς ἀφηγήσεως αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ἦτο χριστιανός. Γυφόντι πᾶσαι αἱ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ τοῦ ἀνδρὸς παριστῶσι τὸν φιλόσοφον ἐκεῖνον ἰατρὸν «ὠραῖον κάλλει σώματος καὶ τοξεύειν εἰδῶτα ἄριστα» καὶ ἐκδοτὸν εἰς πάσας τοῦ βίου τὰς ἡδονὰς, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς ἔρωτας. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ χήρα τοῦ τελευταίου τῶν Ἀθηνῶν δουκὸς Φράγκου Ἀκκιαϊούδλη, τὸν ὁποῖον ὁ Μεχμέτ Β' ὅτε μὲν τῷ 1458 κατέλαβε τὰς Ἀθήνας διὰ τοῦ Τουραχάν, κατέστησεν ὑποτελῆ δυνάστην Θηβῶν καὶ Βοιωτίας, μετὰ δὲ δύο ἔτη, κατηγορηθέντα ὅτι ἀγωνίζεται νὰ ἀνακτῆσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐθανάτωσεν. Ἡ χήρα ἦτο, ὡς φαίνεται, εὐειδεστάτη, καὶ ὁ Ἀμοιρούτσης τρωθεὶς ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς ἠθέλησε νὰ λάβῃ αὐτὴν σύζυγον. Ζητήσας δὲ τὴν περὶ τούτου ἄδειαν παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ, ἀπέτυχε τοῦ ποθουμένου διὰ τὸν λόγον ὅτι ἔζη καὶ διεμαρτύρετο ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος. Μάτην ὁ Ἀμοιρούτσης προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν τοῦ τε Μαχμούτ πασᾶ καὶ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου· ὁ ἱεράρχης διετέλεσεν ἀνένδοτος, ὥστε ὁ μανιώδης ἐραστής ἐκδικούμενος κατώρθωσε νὰ καθαιρεθῇ μὲν ὁ Ἰωάσαφ καὶ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, νὰ ἀκρωτηριασθῇ δὲ τὴν ῥίνα ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης Μάξιμος, ὁ ἐνισχύσας τὸν πατριάρχην εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Ὁ Ἰωάσαφ Α' ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1466 μέχρι τοῦ 1469· ὥστε ἐπὶ 8 τοῦλάχιστον μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος ἔτη ὁ Ἀμοιρούτσης δὲν εἶχε βεβαίως ἀσπασθῆ ἔτι τὸν ἰσλαμισμόν, διότι ἂν ἦτο μωαμεθανός,

δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδειαν τοῦ πατριάρχου ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ ἱστορία λέγει ὅτι ὁ φιλόσοφος ἡμῶν συνέζησεν οὐδὲν ἥττον μετὰ τῆς φίλης αὐτοῦ μέχρις οὗ ἀπεβίωσεν αἰφνιδίως ἐνῶ ἔπαιζε τοὺς κύβους μετὰ πολλῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψωμεν πλείοτερον περὶ ταῦτα, παρατηροῦμεν ὅτι ἴσως ἐξισλαμίσθη βραδύτερον, ἂν καὶ ὅπως τὰ πράγματα ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ χρονογράφου, ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἐντὸς χρόνου ἐλαχίστου ἀφ' οὗ συνώκησε μετὰ τῆς δουκίσσης Ἀθηνῶν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ πάλιν ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλογίζετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὡς μὴ χριστιανὸς διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπολιτεύθη πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν· ἀλλὰ καθὰ προείπομεν, ὑπάρχει χωρίον τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμοιρούτση λέγεται υἱὸς τοῦ Σκενδέρμπεϋ. Ὅθεν ἄλλος τρόπος συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων εἰδήσεων δὲν ὑπάρχει εἰμὴ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπεκαλεῖτο Σκενδέρμπεϋς τιμῆς χάριν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀσπασθῇ πραγματικῶς τὸν ἰσλαμισμόν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὁ υἱὸς του ἐγένετο μωαμεθανὸς καὶ μετωνομάσθη Μεχμέτμπεϋς· προστίθεται μὲν καὶ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο ἀνὴρ σοφώτατος περὶ τε τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἀραβικὴν, μετέφρασε δὲ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐξ ὀρισμοῦ τοῦ σουλτάνου πολλὰ τῶν ἡμετέρων βιβλίων, καὶ πολλὰ θαυμάσια περὶ τοῦ ἡμετέρου θρησκευματος εἰς τὸν σουλτάνον παρέστησεν· σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἀποδίδει τὰς φιλολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ταύτας σχέσεις πρὸς τὸν σουλτάνον οὐχὶ εἰς τὸν υἱόν, ἀλλὰ εἰς τὸν πατέρα, τὸν Γεώργιον Ἀμοιρούκην, ὡς τὸν ὀνομάζει. Καὶ δὲν νομίζομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀπίθανον νὰ ἦτο ὁ υἱὸς ἀνὴρ λόγιος, καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τρίβων, παρατηροῦμεν δὲ μόνον ὅτι τοῦτο δὲν διεκώλυσεν αὐτὸν ἐπὶ Βαγιαζήτ τοῦ Β', ἐπειδὴ ἔλαβεν ἀφορμὴν τινα προσωπικῆς δυσαρεσκείας πρὸς τὸν πατριάρχην Νήφωνα Β' (1488-1490), νὰ διενεργήσῃ τὴν δήμευσιν ἀξιολόγου τινὸς ἐκκλησιαστικῆς παρουσίας καὶ ἐπὶ τέλος τὴν καθάρισιν αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Ὅπως δὴποτε ἔχομεν ἐνταῦθα ἕτερον μετὰ τὸν Μαχμούτ πασᾶν τύπον τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους γενομένης πολλῆς καὶ ποικίλης πρὸς τὸν ἐλληνισμόν ἀλλοτριώσεως. Ὁ Μαχμούτ

πασᾶς, καταναγκασθεὶς νὰ ἐξομῶσῃ τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν οὐδεμίαν ἔτι πιθανῶς εἶχε λάβει παιδείαν, ἐγένετο μωαμεθανός, ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ μωαμεθανός ἄνθρωπος εἰς τοῦ ὁποίου τὰς φλέβας ἔρρεεν ἄμικτον τὸ ἑλληνικὸν αἷμα· ἐνῶ ὁ ἰατροφιλόσοφος Ἀμοιρούτζης διετήρησε μὲν πιθανώτατα μέχρι τέλους τὸ πάτριον θρήσκευμα, ἀλλὰ πράγματι παρεβίασε πολλάκις τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ καὶ ἰδίως ὑπῆρξε παραίτιος μιᾶς τῶν μεγίστων ὑβρεων ὅσαι προσεγένοντο εἰς τοὺς ἀνωτάτους τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν λειτουργούς. Ὅπόσον διάφορον εἰκόνα παρίστησιν ἡμῖν γυνή τις ἐκ τοῦ καταλυθέντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τραπεζουντίου οἴκου, ἡ βασιλὶς Ἐλένη ἡ Καντακουζινή. Ὅτε μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Τραπεζοῦντος ὁ Μεχμέτ Β', παραβάτης κατὰ τὸ σῦνηθες γενόμενος τῶν ὑποσχέσεων αὐτοῦ, διέταξε τὴν καρατομίαν τοῦ τε τελευταίου βασιλέως Δαβὶδ καὶ ἑπτὰ υἱῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ, ἀπηγόρευσε συγχρόνως ἀυστηρῶς νὰ μὴ τολμήσῃ τις νὰ πλησιάσῃ τὰ πτώματα, ἵνα παραδοθῶσι ταῦτα βορὰ κύνεσιν οἰωνοῖσί τε πᾶσιν· ἀλλ' ἐκεῖνη περιφρονήσασα τὴν ἀπειλὴν προσῆλθεν ἐν τριχίνῳ ἱματίῳ, κρατοῦσα σκαπάνην εἰς τὴν χεῖρα, πρὸς τὸν Κρανίου τόπον τῶν τέκνων καὶ φιλτάτων, ἔσκαψε τάφον, ἀπέτρεψε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὰ σαρκοβόρα ζῶα καὶ ὄρνεα καὶ ἔπειτα ἐκῆδευσε διὰ νυκτὸς τὰ δέκα περιπόθητα ὄντα, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπῆλθε καὶ αὕτη πρὸς ἐκεῖνα ὑπὸ τῆς θλίψεως καταβληθεῖσα.

Ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ἐξ εὐπατριδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔλκων τὸ γένος καὶ παρσευρεθεὶς ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως, κατέφυγεν εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἐδίδαξεν ἐκεῖ γραμματολογίαν τε καὶ φιλοσοφίαν ἐπὶ Κοσμᾶ τοῦ Μεδίκου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἐγγόνου Λαυρεντίου εἰς ὃν παρέδωκεν ἠθικὴν καὶ διαλεκτικὴν. Ἀλλὰ μαθητὰς ἔσχε προσέτι τὸν Ἀγγελον Πολιτιανόν, τὸν Δονάτον Ἀκκιαϊουόλην καὶ ἑτέρους σοφοὺς ἄνδρας. Ἐπειτα μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἐδίδαξε φιλοσοφίαν κατ' Ἀριστοτέλην καὶ ἠρμῆνευσε τὸν Θουκυδίδην. Ἐκεῖ ἠκροάσατο αὐτοῦ ὁ Γερμανός ἐπίσκοπος Ἰωάννης Ῥεϋχλίνιος, ὅστις βραδύτερον πρῶτος εἰς Γερμανίαν ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἑβραϊκὴν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἀργυρόπουλος πολυπότης καὶ πολυφάγος καὶ ὑπερμέτρως

προγαστρῶν κατὰ Παῦλον τὸν Ἰόβιον, ὅστις δὲν διέκειτο μὲν πρὸς αὐτὸν εὐμενῶς, ἅτε μετρίως θαυμάζοντα τὸν τότε θεοποιούμενον Κικέρωνα, φαίνεται ὅμως ἀληθῆ εἰπὼν μέχρι τινός, διότι ὁ Ἀργυρόπουλος ἀπεβίωσεν ἐν Ῥώμῃ τῷ 1478 ἐκ δυσπεψίας. Καθ' ἣν δ' ἐποχὴν εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ Φλωρεντίας ἵνα μεταβῆ εἰς Ῥώμην, ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου, ὡς καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς πρώτης τῶν πόλεων τούτων, ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, εἰς ὃν ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος ἀνέθηκε πρὸς τούτους τὴν ἐκπαίδευσιν ἐνὸς τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ἀγγέλου Πολιτιανοῦ, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ὁ νέος ἡγεμονόπαις θέλει ὠφεληθῆ ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν δύο τούτων διδασκάλων ἀμίλλης· καὶ ἐπὶ ὁμοίᾳ προσδοκίᾳ ἐπέτρεψε βραδύτερον εἰς τὸν Πολιτιανὸν προσέτι τὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Φλωρεντίας. Ἀλλ' ἐκ τούτου δεινὰ προέκυψαν ἔριδες μεταξὺ τῶν δύο σοφῶν ἀνδρῶν, ὧν ὁ μὲν ἐγίνωσκε κάλλιον τὴν ἑλληνικὴν, ὁ δὲ κάλλιον ἐλάλει τὴν λατινικὴν· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ θαυμασμῷ τοῦ τότε κόσμου ἐπρώτευε πάντων ὁ Κικέρων, ὁ βαρὺς ὀπωροῦν Χαλκοκονδύλης εἶδε τοὺς πολλοὺς αὐτοῦ ἀκροατὰς σωρηδὸν αὐτομολοῦντας πρὸς τὸν γλαφυρότερον Πολιτιανόν. Ὄθεν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λαυρεντίου κληθεὶς ὑπὸ ἐτέρου τῆς Ἰταλίας δυνάστου, τοῦ Λουδοβίκου Σφόρτζα, ἀπῆλθε προθύμως πρὸς αὐτὸν εἰς Μεδιόλανα, ὅπου ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος, ὑπὸ πολλῶν μὲν καὶ λαμπρῶν περιστοιχισθεὶς ἀκροατῶν, δικαίαν δὲ κτησάμενος ἐπὶ σοφίᾳ φήμην. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Χαλκοκονδύλη τούτου παρέδωκεν εἰς Ῥώμην, Φλωρεντίαν καὶ Φερόβραν ἐρμηνείας εἰς Ἀριστοτέλην, Ὀμηρον καὶ Δημοσθένην, ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἰωάννης Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, ὁ ἐπιλεγόμενος περιπατητικὸς φιλόσοφος. Ἀλλὰ καίτοι φημισθεὶς ἐπὶ σοφίᾳ αἰείποτε διέτέλεσεν εἰς ἔνδειαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀφ' ἧς ἐπὶ τέλους ἀπῆλθεν εἰς Γαλλίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐν βαθεῖ γήρᾳ, μὴ κατορθώσας νὰ ἀποβῆ εὐπορώτερος. Εἰς Γαλλίαν ὡσαύτως ἀπῆλθε μετὰ βραχείαν ἐν Ἰταλίᾳ διατριβὴν καὶ ὁ Σπαρτιάτης Γεώργιος Ἐρμώνυμος ἢ Χαριτώνυμος, ὅστις πρῶτος Ἑλλήνων ἐδίδαξε δημοσίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Παρισίοις τῷ 1476. Ὀνομαστότεροι τούτων ὑπῆρξαν οἱ Δασκάρεις, οἱ καταγόμενοι, ὡς ἐλέγετο, ἐκ τοῦ

γνώστου ὁμωνύμου βασιλείου οἴκου. Ἐξ αὐτῶν ὁ πρῶτος, Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, ἤρχισε τὸ πολύκροτον αὐτοῦ στάδιον ἐν Ἰταλίᾳ ὀλίγον μετὰ τὸ 1453. Ἐδίδαξε δὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς Μεδιόλανον καὶ ἔπειτα εἰς Μεσσήνην, ὅπου πανταχόθεν τῆς Ἰταλίας πολυάριθμοι συνέρρον περι αὐτὸν μαθηταὶ καὶ ὅπου ἀπέθανε περι τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης. Ἐτερος δὲ Λάσκαρις, ὁ Ἰωάννης ἢ Ἰάνος, ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον εἰς Φλωρεντίαν ἐπὶ Λαυρεντίου, ὅστις ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς περιφημοῦ αὐτοῦ βιβλιοθήκης καὶ δις ἔπεμψεν αὐτὸν ὡς πρέσβυν πρὸς Βαγιαζήτ τὸν Β' ἵνα συλλέξῃ, τῇ προστασίᾳ τοῦ σουλτάνου τούτου, εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀσίαν ὅ,τι πλεῖστα χειρόγραφα. Βραδύτερον ὁ Ἰωάννης Λάσκαρις ἀπῆλθε κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς Παρισίους καὶ ἔπειτα εἰς Ῥώμην λαβὼν διάφορα λειτουργήματα φιλολογικὰ καὶ διπλωματικὰ, ἐν Γαλλίᾳ μὲν ἐπὶ τῶν βασιλέων Καρόλου Η', Λουδοβίκου ΙΒ' καὶ Φραγκίσκου Α', ἐν Ῥώμῃ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχιερέων Λέοντος τοῦ Ι', Κλήμεντος τοῦ Ζ' καὶ Παύλου τοῦ Γ', μέχρις οὗ ἀπεβίωσεν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει τῷ 1535. Ὁ δὲ Μάρκος Μουσοῦρος, Κρής τὸ γένος, ἦλθε νέος εἰς Ἰταλίαν καὶ μαθητῆς γενόμενος τοῦ Ἰωάννου Λασκάρως ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν εἰς Παταύιον, καὶ κατόπιν εἰς Ἐνετίαν, τῷ δὲ 1516 κληθεὶς εἰς Ῥώμην ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ι' προεχειρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, ἀντὶ τοῦ τότε ἀποβιώσαντος Μανιλίου Ῥάλλη, υἱοῦ τοῦ Δημητρίου Ῥάλλη, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Σπάρτῃ καὶ κατὰ γόμους ἐξ οἴκου ἀναδειξάντος πολλοὺς περιφανεῖς ἀνδρας, κατέφυγεν εἰς Ἰταλίαν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ὁσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ ὑπῆρέτησεν αὐτόθι στρατιωτικῶς διάφορους ἡγεμόνας, διακριθεὶς ὡσαύτως ἐπὶ παιδείᾳ.

Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα ὅλους τοὺς λογίους Ἑλληνας, ὅσοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀπελθόντες εἰς τὴν ἑσπερίαν συνετέλεσαν εἰς τὴν αὐτόθι ἀναβίωσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τῶν συγγραφῶν καὶ διὰ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν. Τοιαύτη ἀκριβὴς τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀναγραφή ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Τὸ καθ' ἡμᾶς περιωρίσθημεν εἰς τὸ νὰ ἀνα-

φέρωμεν ὀλίγους μόνον ἐκ τῶν ἐπιφανῶν, ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινά περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ὅλης τύχης τῆς ἀξιωματημονεύτου ταύτης μίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀπέβησαν χρήσιμοι εἰς τὴν διανοητικὴν τῆς ἐσπερίας ἐπίδοσιν, καὶ ὑπέθαλψαν κατὰ τι τὴν πρὸς τὸν ἑλληνισμόν εὐνοϊαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ. Ἀμφιβάλλομεν ὅμως ἂν σωρηδὸν ἀποδημήσαντες εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξεπλήρωσαν τὸ κυριώτατον αὐτῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθήκον. Οὐ μόνον ἅπαντες σχεδόν, ἢ ἐξ ἀρχῆς ἢ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐξελατινίσθησαν, ἀλλὰ, αὐτῶν ἀπελθόντων, ἔμειναν τὰ μὲν σχολεῖα τῆς πατρίδος αὐτῶν ἄνευ διδασκάλων, καὶ ἔκλεισαν τὰ πλεῖστα, τὰ δὲ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἄνευ λογίων καὶ ἐμπείρων λειτουργῶν, καὶ κακῶς διωκῆθησαν. Τὸ οὕτως ἐγκαταλειφθὲν ἔθνος εὕρισκετο ἐν τούτοις εἰς περιστάσεις αἵτινες δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ ἀναπληρώσῃ ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς φυγάδας· καὶ ἐδέησε νὰ παρέλθωσι δύο ἑκατονταετηρίδες πρὶν ἢ δυναθῆ νὰ συγκροτήσῃ νέα σχολεῖα καὶ νὰ μορφώσῃ νέους ἐπιτηδεῖους ὑπηρέτας τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ συμφερόντων. Οὐδὲ περιορίσθη ἡ πρὸς τὸν ἑλληνισμόν ἀλλοτριώσις εἰς μόνους τοὺς λογίους φυγάδας.

Καθ' ὅσον αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Ἀνατολῆς χῶραι ὑπετάσσοντο ἀλλοδαπῶς εἰς τὴν ὀσμάνικὴν κυριαρχίαν, οἱ προύχοντες αὐτῶν ἐζήτουν ἄσυλον εἴτε ἐν ταῖς περιλιπομέναις ἔτι ἐνετικαῖς κτήσεσιν, εἴτε ἐν τῇ Ἑνετικῇ αὐτῇ, εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Τραπεζοῦντος δὲν ἀπεδήμησαν πολλοὶ, διότι οἱ μὲν πρῶτοι ὅλοι σχεδόν ἐθανατώθησαν, ὡς εἶδομεν· ἐκ δὲ τῶν δευτέρων πλεῖστοι ἐτούρκευσαν· ἀλλ' ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἀλλαχόθεν ἀθρόα ἐγένετο ἡ ἐξοδος. Ὁ Μεχμέτ Β' ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτὴν, καὶ σώζεται διακήρυξις αὐτοῦ ἑλληνιστὶ γραφεῖσα πρὸς ἅπαντας τοὺς ἄρχοντας τῆς αὐθεντίας του, δι' ἧς ἐπαγγέλλεται αὐτοῖς οὐ μόνον πᾶσαν ἄσυλίαν καὶ ἀσφάλειαν, ἀλλὰ καὶ πλεονεκτήματα πλείοτερα τῶν ὅσα πρότερον ἀπελάμβανον. Οὐδὲν ἦττον οἱ ἄρχοντες ἀπήρχοντο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ παρὰ τοῖς Ἑνετοῖς καταφεύγοντες, εἶχον τὴν παραμυθίαν ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἔτι χρόνον ἀντιπαρετάσσοντο κατὰ τῶν πολεμίων τῆς πίστεώς των,

εἰ καὶ ὑπὸ σημαίαν οὐχὶ τὴν ἑλληνικὴν. Ὅτε τῷ 1460 ὁ Μεχμέτ Β' κατέλυσε τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχὴν τῶν δύο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀδελφῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, εἰς τῶν πρώτων ἀρχόντων τῆς χερσονήσου, ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης, ἀπῆλθεν εἰς Μάννην, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ μετέσχε τῶν ἀγῶνων οὓς τῷ 1463 καὶ 1464 ἐπεχείρησεν ἡ Ἐνετία πρὸς ἀνάκτησιν τῆς χερσονήσου. Ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης ἀνήκεν εἰς τὸν μέγαν Σπαρτιατικὸν τῶν Ῥαλλῶν οἶκον, ἐξ οὗ πολλοὶ μετῆνάστευσαν τότε εἰς Ζάκυνθον, Κέρκυραν καὶ Ἰταλίαν καὶ ἐξ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἀνωτέρω ἀνδρας τινὰς ἐπὶ παιδείᾳ ἅμα καὶ πολεμικῇ ἀρετῇ διαπρέψαντας. Κατήγετο δὲ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἐκ τῶν Φράγκων κατακτητῶν τῆς χερσονήσου, διότι κατ' ἀρχὰς ἐπελέγετο Ῥαοῦλ, βραδύτερον μετονομασθεὶς ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Ῥάλλης, ὅτε ἐξελληνίσθη ὁ οἶκος. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ὁ ἐπιφανέστατος ὄλων τῶν συγγενῶν, καὶ ὡς θέλομεν ἶδει ὅτε βραδύτερον ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐνετικὴν ἐκείνην ἐπιχειρήσιν, ἔλαβε τέλος τραγικὸν μὲν ἀλλὰ πολὺ ἐνδοξότερον τῆς τύχης τοῦ τε προμνησθέντος Δημητρίου Ῥάλλη, τοῦ ἀναλώσαντος τὸν βίον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διαφόρων Ἰταλῶν ἡγεμόνων, καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Μανιλίου, ὅστις ὄλως πάλιν ἐφράγκευσε, καθὰ ἐξάγεται ἔκ τε τοῦ ἀπὸ Μανουὴλ εἰς Μανίλιον τροπολογηθέντος κυρίου αὐτοῦ ὀνόματος καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι προεχειρίσθη ἐν Ῥώμῃ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας.

Οὐδὲν ἦττον ἐπιφανῆς ἀνεδείχθη ὁ Γραίτζας Παλαιολόγος, ὁ ἥρως τοῦ ἐν ἔτει 1460 προμνημονευθέντος ἀγῶνος, ὃν τελευταῖον ἐν τῇ πεντεκαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι διεξήγαγον οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν σημαίαν. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπεδείχθη μὲν ἡ ἀθλιότης τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, ἀπεδείχθη ὅμως ἐν ταύτῳ ὅπως οἱ τῆς χερσονήσου κάτοικοι ἀπέβησαν μαχιμώτεροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως προγόνων αὐτῶν. Περὶ Λεοντάριον δὲν ἠττήθησαν εἰμὴ μετὰ ἀντίστασιν αἱματηράν, καθ' ἣν ἔπεσον πλεῖστοι. Ὁ φρούραρχος Μονεμβασίας Μανουὴλ Παλαιολόγος διαταχθεὶς παρὰ τοῦ Δημητρίου νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν σουλτάνον τὴν δυσπρόρητον ἐκείνην πόλιν, ἀπήντησε πρὸς τὸν ἀπεσταλαμένον τοῦ Μεχμέτ Β' ὅτι ἀποκρούει

τὴν παραγγελίαν ταύτην, καὶ διέσωσε τῶντι τὸ φρούριον ἐπικα-
λεσάμενος κατ' ἄρχας τὴν προστασίαν τοῦ πάπα καὶ μετ' οὐ πολὺ
τῶν Ἑνετῶν. Ὁ Σγουρομαλλαῖος Παλαιολόγος δὲν παρέδωκε τὴν
Καρύταιναν εἰμὴ μετὰ γενναίαν ἄμυναν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Πε-
λοποννήσιοι εἶχον ἤδη συμμάχους τοὺς Ἀλβανοὺς ἐποίκους οἵτινες
δὲν ἀπέβαλον μὲν τὰς ἀρπακτικὰς αὐτῶν ἕξεις, συνεταύτισαν ὁ-
μως ἔκτοτε τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων τύχης. Ὁ
Πέτρος Βούας ἀπέκρουσεν ὀσμανικὸν τι σῶμα προελάσαν κατὰ τῆς
δυτικομεσημβρινῆς Πελοποννήσου. Ὁ δὲ τῶν Καλαβρύτων ἄρχων
Δόξας ἠδύνατο μὲν κατὰ Φραντζῆν νὰ ᾔηται πρὸς πάντας ἄπιστος
καὶ πρὸς αὐτὸν αὐτοῦ τὸν Θεὸν, βέβαιον δὲ ὑπάρχει ὅτι καὶ μετὰ
τὴν χεῖρωσιν τῶν πλείστων Ἑλλήνων, ἐγκαρτέρησεν ἀγωνιζόμενος
μέχρις οὗ συλληφθεὶς ὑπέστη τὸν οἰκτρότατον τῶν θανάτων, δι-
ότι ζῶν ἐλεπίσθη. Ἀλλὰ τελευταῖον κατίσχυσεν ἡ πεισματώδης
παντοδυναμία τοῦ Μεχμέτ Β' ὁ μὲν Δημήτριος ἐσυνθηκολόγη-
σεν, ὁ δὲ Θωμᾶς ἔφυγε πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, καὶ ἄθροοι τότε ἀπε-
δήμησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν οἱ ἐπισημότατοι τῶν ἀρχόντων καὶ
σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Γεώργιος Φραντζῆς. Εἷς μόνος Ἕλλην ἀνθ-
ίστατο ἔτι ἐν τῇ χερσονήσῳ, ὁ φρούραρχος Σαλμενικοῦ Γραίτζας
Παλαιολόγος. Βομβοβολούμενος ἀνηλεῶς καὶ πάσχων δεινὴν ὑδα-
τος στέρησιν, δὲν ἐπέιθετο νὰ ἐνδώσῃ. Προςκληθεὶς δὲ ἐπανειλημ-
μένως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον ἀπεκρίθη, ὅτι
δὲν θέλει πράξει τοῦτο εἰμὴ ἐὰν ἐπιτραπῇ εἰς τὴν φρουρὰν νὰ ἐξ-
έλθῃ μετὰ τῶν ὄπλων καὶ νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, ἔτι δὲ
ἐὰν ὁ Μεχμέτ Β' ἀποχωρήσῃ εἰς διάστημα μιλίου ἑνός· καὶ ὁ
ἀγέρωχος ὀσμανίδης θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς συγκατέ-
νευσε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀρξαμένης τῆς ἐξόδου παρ-
εδιάσθη εὐθὺς ἡ συνθήκη, τὸ Σαλμενικὸν ἀντέστη ἐπὶ ἕνα περίπου
ἔτι ἐνιαυτὸν μέχρις οὗ τῷ 1461 ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν ὁ Γραίτζας Πα-
λαιολόγος, «ὁ μόνος ἄνθρωπος ὃν εὔρον εἰς ὄλον τὸν Μωρέαν,» εἶ-
πεν ὁ Μαχμούτ πασᾶς. Ἡ γνώμη τοῦ Χάμμερ καὶ τοῦ ἡμετέρου
Μουστοξόδου ὅτι ὁ Γραίτζας οὗτος εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Παλαιο-
λόγος περὶ οὗ ὁ Σπανδουγινὸς λέγει ὅτι γενναίως ὑπερασπίσθη
κατὰ τοῦ Μεχμέτ Β' χωρίον τι τῆς Πελοποννήσου καλούμενον
Μούκι (ἢ Μούλι), φαίνεται πιθανωτάτη. Ἀλλ' αἱ περιστάσεις

τῆς τοῦ χωρίου τούτου ἀμύνης τοσοῦτον παρεμφερεῖς ἐκτίθενται πρὸς τὰ ἐν Σαλμενικῶ συμβάντα, ὥστε οὐδὲν ἦττον πιθανὸν νομίζομεν ὅτι περὶ τοῦ αὐτοῦ πρόκειται γεγονόςτος. Ὅπως δὴ ποτε ὁ Γραϊτζας Παλαιολόγος προσελθὼν εἰς τὴν ἐνετικὴν σύγκλητον ἔτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ ἀνεδείχθη γενικὸς τῶν ψιλῶν ἱππέων ἀρχηγός. Ὁ Χόπφ εἰκάζει ὅτι ἦτο γασμοῦλος, ἦτοι μιγάς Φράγκος καὶ Ἕλλην, καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐνδεχόμενον. Τοῦλάχιστον ἢ τοῦ Παλαιολόγου προσωνομία οὐδόλως ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο κατ' εὐθείαν συγγενὴς τοῦ περιφανοῦς ἐκείνου οἴκου· διότι τοιαύτας προσωνομίας Παλαιολόγων, Κομνηνῶν, Μελισσηνῶν καὶ ἄλλας προσελάμβανον τότε πολλοὶ, εἴτε ἐκ Θηλυγονίας μόνον συγγενεῖς αὐτῶν ὄντες, εἴτε καὶ ἀπλῶς τιμῆς χάριν.

Ἔτεροι ὀνομαστοὶ ἄνδρες καταφυγόντες μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰς ἐν αὐτῇ ἐνετικὰς κτήσεις ὑπῆρξαν οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος Δαιμονογιάνναι, οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Νικόλαος Μποχάλαι, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Μιχαὴλ Παγωμένοι, ὁ Πέτρος Βούας, ὁ πρωτοβεστιάριος Ἰσαάκ, ὁ Δημήτριος Μουσάλις, οἱ Κλαδάδες, οἱ Μέξαι, πλεῖστοι ἄλλοι, λαβόντες αὐτόθι κτήματα καὶ ἄλλα ὠφελήματα καὶ παρακολουθήσαντες αὐτοὶ τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν τὰς τύχας τῆς ἐνετικῆς πολιτείας. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῶν πολλῶν βραδύτερον ἐπελθουσῶν γενικῶν τῆς Πελοποννήσου ἀναστατώσεων, ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ χερσονήτῳ ταύτῃ, ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων οἰκογενειῶν ὅσαι τοσάκις ἐμνημονεύθησαν κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας τῆς μέσης ἡμῶν ἱστορίας, δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἢ τῶν Νοταράδων, τῶν Κρεββατάδων καὶ ἴσως δύο ἢ τρεῖς τὸ πολὺ ἄλλαι. Τὰ αὐτὰ ἢ παρόμοια συνέβησαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Κύπρου, τῆς Ῥόδου, τῆς Κρήτης. Ἐξ Ἀλβανίας μάλιστα πάντες οἱ προύχοντες ὅσοι δὲν ἐξισλαμίσθησαν (ἐξισλαμίσθησαν δὲ αὐτόθι πολλοὶ), ἀπεδήμησαν ἢ εἰς Ἐνετιανὴν ἢ εἰς Νεάπολιν, ἰδίως ὅσοι παρέμειναν χριστιανοὶ ἐκ τῶν Μουσακῶν, τῶν Δουκαγινῶν, τῶν Ἀριανιτῶν, τῶν Καστριωτῶν. Ἄπαντες οἱ ἐπίσημοι οὗτοι ἄνδρες, οἱ ἐκ διαφόρων ἐλληνικῶν χωρῶν τότε φυγόντες, ἠλλοτριώθησαν πρὸς τὰ πάτρια· καὶ τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τὸ μόνον ἐλθέριον τῆς ἀποδράσεως αὐτῶν ἀπο-

τέλεσμα. Οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν ἀπῆρχοντο μόνοι, ἀλλὰ μετὰ συγγενῶν, φίλων, ἀκολούθων· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐπιδημικὸν γενόμενον, παρέσυρε καὶ τότε καὶ βραδύτερον χιλιάδας καὶ μυριάδας φυγάδων, εἰς τε τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ἐνῶ τοσοῦτοι Ἕλληνες κατετάσσοντο εἰς τοὺς γενιτισάρους, ἕτεροι ἀπῆρχοντο εἰς Ἑνετίαν ἵνα συγκροτήσωσι τὸ στρατιωτικὸν σῶμα τῶν ἑλληνιστῶν κληθέντων *στρατιωτῶν*, σῶμα ἵππικὸν συγκεῖμενον ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν καὶ φέρον ὡς κύριον τὸ προσηγορικὸν τοῦτο ὄνομα· οἱ δ' ἀπαρτίζοντες τὸ σῶμα τοῦτο ἄνδρες συνεπήγοντο φυσικῶ τῷ λόγῳ μετ' αὐτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Οἱ στρατιῶται ἀπέβησαν μὲν πολύκροτοι διὰ τὴν δεξιότητα καὶ τὴν τόλμην ἣν ἀνέδειξαν καθ' ὅλους τοὺς ἀγῶνας ὅσους συνεχρότησεν ἡ Ἑνετία ἐν τῇ 15 καὶ 16 ἑκατονταετηρίδι κατὰ τε τῶν Ὀσμανιδῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀντιπάλων. Πλεῖστοι δὲ Ἕλληνες διέπρεψαν ὡς ἀρχηγοὶ αὐτῶν· ὁ Ἐμμανουὴλ Μποχάλης, ὁ Μαρτῖνος Γραδάνης, ὁ Μερκούριος Βούας, ὁ Δημήτριος Κλαδάς, ὁ Μέξας Μποζίκης, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας, ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος Γραϊτζίς, πιθανώτατα υἱὸς τοῦ προαναφερθέντος φρουράρχου τοῦ Σαλμενικοῦ, ἕτερος Παλαιολόγος Ἰωάννης ἴσως συγγενῆς ὡσαύτως τῶν προηγουμένων, ἐπιλεγόμενος δὲ ἰσχυρὸς ἐν τοῖς δημοσίοις τῶν Ἑνετῶν ἐγγράφοις καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Οἱ Ἕλληνες οὗτοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐξελατινίσθησαν· συμποσούμενοι δὲ εἰς μυριάδας, συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ.

Πλὴν τούτων ἐπὶ τοῦ πεισματώδους περὶ τῆς Κρήτης πολέμου τοῦ διεξαχθέντος μετὰ τῶν Ἑνετῶν καὶ Τούρκων περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, πολλοὶ Μανιάται συνετάχθησαν μετὰ τῶν πρώτων, καὶ, ὑποταχθείσης τελευταίον τῆς Κρήτης, ἐκλιπόντες τῷ 1671 τὴν γενέθλιον χώραν, μετέβησαν εἰς Τοσκάναν. Ἐκεῖ ἤξιώθησαν προθύμου ὑποδοχῆς παρὰ τοῦ μεγάλου δούκως Κοσμᾶ Γ' καὶ κατώκησαν τὰ χωρία Κασάλαπη καὶ Διββῶναν τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἐπισκόπου Οὐολατέρρας καὶ τινὰ τῆς Σοανῆς γῆς εἶχον δὲ κατ' ἀρχὰς καὶ 5 ἱερεῖς τελοῦντας τὰ τοῦ πατρῷου θρησκευματος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ διὰ

ποικίλων ῥαδιουργιῶν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης μετέστησαν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν, συγχωνευθέντες προσέτι δι' ἐπιγαμιῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀγωγῆς μετὰ τῶν ἐγγωρίων, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν σῶζη τις ἐξ αὐτῶν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς. Ἔτεροι δὲ φυγάδες ἀσυγκρίτως πολυπληθέστεροι ἀπῆλθον, Μανιάται μὲν, ὀλίγα τινὰ μετὰ τοὺς προμνημονευθέντας ἔτη, εἰς Κόρσικαν, Ἡπειρῶται δὲ καὶ Ἀλβανοὶ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς Καλαβρίαν καὶ εἰς τὴν λεγομένην χώραν τοῦ Ὑδροῦντος (Terra d' Otranto). Οἱ φυγάδες οὗτοι ἀπέβαλον ὡσαύτως τὸ πάτριον θρήσκευμα, εἰ καὶ διετήρησαν μέχρι τινὸς τὴν γλῶσσαν. Ἐξαιρέτως εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν ἀντηχοῦσι μέχρι τῆς σήμερον πολλὰ ἑλληνικὰ ἄσματα ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τῶν προσφύγων ἀδόμενα καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ διαφόρων Ἰταλῶν λογίων δημοσιευθέντα καὶ σχολιασθέντα. Μεταξὺ δὲ τῶν ἁσμάτων τούτων συγκαταλέγεται καὶ τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο καθ' ὃ μήτηρ προτρέπει τὴν κόρην της, τὴν ῥωμοπούλα, νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν ἀγαπήσαντα αὐτὴν Τοῦρκο· καὶ ἐπαινεῖ αὐτὸν, καὶ ἀναφέρει τὰ πολύτιμα αὐτοῦ δῶρα· ἄλλ' ἢ κόρη ἀποποιεῖται λέγουσα·

Μάνα μου, μάνα μου, τὸ Τοῦρκο ἔν τὸ παίρνω,

Καὶ περδικούλα γένομαι.

Καὶ μὲ τὰ πλάγια παίρνω.

Ἐξ οὗ προδήλως συνάγεται, ὅτι ἂν ὁ ἑλληνισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας σῶζει ἔχνη τινὰ τῶν ἀρχαίων ἀποικιῶν καὶ ἔτι πλειότερα τῶν μεσαιωνικῶν, κυρίως ὅμως ἀνεζωπυρήθη διὰ τῶν ἐπὶ τῆς ὀσμανικῆς κατακτῆσεως καταφυγόντων αὐτόθι Ἑλλήνων.

Ἀφ' ἑτέρου ὅτε τῷ 1472 Σοφία ἡ θυγάτηρ τοῦ εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντος δεσπότη τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου, ἔγημε τὸν μέγαν δούκα τῆς Ῥωσίας Ἰωάννην Γ' Βασιλειάδην, πολλοὶ παρηκολούθησαν αὐτὴν Ἕλληνες ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσιν ἐν Μόσχᾳ δευτέραν πατρίδα, λέγει ὁ Καραμζίν. Μετὰ τινὰ δὲ ἔτη προσῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Ῥωσίας καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἰωάννης Ῥάλλης Παλαιολόγος, πιθανῶς ὁ πάλαι ποτὲ ἄρχων τῆς Ἀρκαδίας, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Μανουὴλ καὶ Δημητρίου, ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις σὺν τῷ υἱῷ Δημητρίῳ, οἱ

Ταρχανιώται Δημήτριος καὶ Γεώργιος, ἅπαντες ἐκρωσισθέντες καὶ καταταχθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν Ῥώσων Βογιάρων. Καὶ πάλιν ὅτε κατεβλήθη μὲν ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις τοῦ 1770, ἐπῆλθον δὲ αἱ συμφοραὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν κατοχῆς τῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα αἱ δειναὶ καταπιέσεις τῆς ὀσμаниκῆς κυβερνήσεως μετὰ τὴν τῶν Ἀλβανῶν κατατρόπωσιν, πολυάριθμοι Ἕλληνες τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, σωρηδὸν μετηνάστευσαν εἰς τὴν Ἰστρίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἐγκατασταθέντες, ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, ἰδίως εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσονήσον, ὅπου οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν σώζουσι μέχρι τοῦ νῦν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς των, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον ἐκρωσισθέντες.

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς δεκατέσσεως ἡν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς ἐκ τῶν φυγάδων ἐπὶ τῆς ὀσμаниκῆς κατακτῆσεως, εἶναι βεβαίως ἀτελής, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα ὅσα εἶπομεν παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, ἔστω καὶ ἀμυδράν, τῆς ἐπελθούσης κατὰ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους χρόνους μειώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἤρκεσεν ὅτι ἑκατομμύρια χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἀπωλέσθησαν διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμού ἐκουσίας ἢ ἀκουσίας μεταστάσεως, ἀλλ' ἐπέπρωτο καὶ ἄλλοι εὐαριθμότεροι μὲν ἴσως τῶν πρώτων, καθ' ἑαυτοὺς ὅμως πολυάριθμοι, ὡς αὐτῶς νὰ συγχωνευθῶσιν ἐντὸς τῶν μεγάλων ρευμάτων τοῦ λατινισμοῦ καὶ τοῦ ῥωσισμοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τῶν φυγάδων τούτων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ μεταβαίνωσιν ἐπὶ σκοπῇ ἐμπορίας εἰς Ἐνετίαν, Τεργέστην, Βιένναν, Πέσταν καὶ ἄλλας οὐγγαρικὰς πόλεις, εἰς Μόσχαν, Λιβόρνον, Μασσαλίαν, Ἀμστελόδαμον καὶ βραδύτερον εἰς Λονδῖνον, Ὀδησσὸν, Ταϊγάνιον, Καλκούτταν. Οἱ χάριν ἐμπορίας ἀπερχόμενοι οὐχὶ ἀθρόοι, ἀλλὰ κατ'ἰδίαν, πολυλάκις οὐχὶ μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων, ἀλλὰ μόνοι, ἔσωζον πάνποτε τὸν σκοπὸν τῆς παλινοστίας, ἠγωνίζοντο παντὶ σθένει νὰ διατηρήσωσι τὴν ἐθνότητα αὐτῶν, κατήρτιζον ἐπὶ τούτῳ κοινότητα, ἐκτιζον ἐκκλησίας, συνετήρουν σχολεῖα καὶ μετεχειρίζοντο τὸν πλεῖστον αὐτῶν εἰς θεραπείαν τῶν τῆς πατρίδος ἀναγκῶν. Ἴνα δὲ περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰς δύο μόνον, τὰ μάλιστα ἀξιωματικώτατα ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων παραδείγματα, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ἐν Καλκούττῃ κοινότητα τῶν Φυλιππου-

πολιτῶν καὶ τὴν ἐν Ἑνετίᾳ πανελλήνιον. Περὶ τὰ μέσα τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Φιλιππουπολίται, ἀπελθόντες χάριν ἐμπορίας μέχρις Ἰνδικῆς, κατέστησαν ἀμέσως ἐν Καλκούττῃ ἀδελφότητα, ἔκτισαν ἐκκλησίαν, ἐφρόντιζον νὰ ἔχωσι πάντοτε λειτουργὸν Σιναίτην τινὰ ἱερομόναχον καὶ διετήρουν τὰς μετὰ τῆς πατρίδος σχέσεις δι' ἄλλων πάλιν ἐμπορικῶν αὐτῶν οἴκων, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδρυθέντων. Εἰς δὲ τὴν πολὺ ἀρχαιοτέραν καὶ ἀσυγκρίτως ἐπιφανεστέραν ἐνετικὴν κοινότητα, ὀφείλομεν ἀναμφισβητήτως τὴν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἀναζωπύρησιν τῆς δημοσίας παιδεύσεως. Περὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐλληνικῶν τούτων κοινοτήτων, καὶ ἰδίως τῆς ἐνετικῆς, περὶ ἧς εὐδοκίμως ἐφιλοπόνησεν εἰδικὴν πραγματείαν ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν βραδύτερον πλείονα τινά. Ἐνταῦθα δὲν ἐμνημονεύσαμεν αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἀποδείξωμεν ὅτι οὐσιώδης διαφορὰ ὑπῆρξε μετὰ τῶν ἐπὶ ἐμπορίᾳ προσωρινῶς ἀποδημησάντων καὶ τῶν ἀμετακλήτως ἀπελθόντων ἀρχόντων τε καὶ ἄλλων ἀποίκων. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ ἐκ τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγοι ἀπηλλοτριώθησαν πρὸς τὸν ἐλληνισμόν, οὐδ' ὅτι ἡ ἀκατάσχετος ἐκείνη τυχοδιωκτικὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ῥοπή, ἂν ἔχη πολλὰ πλεονεκτήματα, συνεπάγεται καὶ ἀτοπήματα δυσθεράπευτα. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δυνάμεθα νὰ συγχύσωμεν τοὺς ἐπὶ ἐμπορίᾳ ἀποδημοῦντας, πρὸς τοὺς ἄλλους φυγάδας καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν φυγάδων. Ἐὰν οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ οὗτοι ἄνδρες παρέμενον ἐν τῇ πατρίδι, ἢ πολιτικὴ ἐπιβρόχῃ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τῇ ὀσμανικῇ κυβερνήσει ἤθελεν ἀποβῆ ἕκτοτε μεγάλη καὶ εὐεργετικὴ εἰς ἅπαν τὸ ἔθνος, ἐνῶ τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ βραδύτερον, καθ' ἣν ἐποχὴν δηλαδὴ μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀμαθείας καὶ ἀπειρίας, ὀφειλομένης κυρίως εἰς τὴν ἀποδημίαν τῶν λογίων καὶ τῶν προυχόντων, κατωρθώθη τελευταῖον νὰ μορφωθῶσιν ἐνταῦθα ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ ἀναπληρώσωσιν αὐτούς. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι αὐτοὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος παρέσυρον καὶ τοὺς ἄλλους· ὥστε τῇ ἀληθείᾳ πρέπει νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεὸν ὅτι τὸ κακὸν δὲν ἔλαβε πλείονας ἐτι διαστάσεις καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους δὲν ἐζήτησεν ἀσφάλειαν καὶ ἀνεσίαν τινὰ εἰς τὴν ξένην· διότι ὁ ἐλληνι-

σμός ἤθελεν οὕτω κινδυνεύσει νὰ ἐξαφανισθῆ, τῆς δὲ συμφορᾶς ταύτης ὡς μικράν, ὁμολογοῦμεν, ἠθέλομεν ὑπολάβει ἀποζημίωσιν, τὸ γεγονός ὅτι ποῦ καὶ ποῦ ἤθελεν ἐπὶ τινὰ χρόνον διατηρηθῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἢ γλῶσσα ἢ ἐλληνική. "Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ κηρύξωμεν ὅτι ἰδίως συμπαθοῦμεν πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων μερίδα οἵτινες παρέμειναν εἰς τὰς πατρίους ἐστίας καταπιεζόμενοι, βασανιζόμενοι, θανατούμενοι, ἀλλὰ σώζοντες τὸ ἀνεκτίμητον τοῦ ἐλληνισμοῦ κειμήλιον, διότι ἂν ὑπάρχωμεν σήμερον ὁμιλοῦντες τὴν πάτριον γλῶσσαν, λατρεύοντες τὸν πάτριον Θεὸν, ἐλεύθεροι καὶ εὐέλπιδες, ὀφείλομεν τὰ ἀγαθὰ ταῦτα πρὸ πάντων εἰς τὰς ταλαιπωρηθείσας ἐκείνας γενεάς, ὧν ἐρχόμεθα νὰ διαγράψωμεν ἐν συνόψει τὰς τύχας.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰς πρώτας περὶ τοῦ νέου συνοικισμοῦ αὐτῆς διατάξεις, ὁ κατακτητὴς ἐπεχείρησε νὰ ρυθμίσῃ ὀριστικῶς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ μέγα τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων πλῆθος. Λέγομεν ὀριστικῶς, διότι εἶχε μὲν καὶ πρότερον πολλοὺς τοιοῦτους ὑπηκόους καὶ εἶχεν ἐπιτρέψει αὐτοῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον θρησκευτικὰς τινὰς καὶ διοικητικὰς προνομίας, ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν προέκυψεν ἐνώπιόν του καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν εἰμὴ ἀφ' ἧς, καταλαβὼν τὴν βασιλεύουσάν καὶ ἰδὼν πεσόντα τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα, ἠδυνήθη νὰ ὑπολάβῃ ἑαυτὸν εὐλόγως κύριον ἀπάσης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ Μεχμέτ Β' καθὼς οὐδὲ ἀπὸ τῶν προκατόχων ἢ τῶν διαδόχων αὐτοῦ τὸν νοῦν οὐδέποτε ἐπέρασε σπουδαίως ἢ ἰδέα τοῦ ὀλοσχεροῦς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμοῦ. Οἱ πιστοὶ τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους ἀπετέλουν τότε οὐχὶ ἔθνος, ἀλλὰ στρατὸν ἔχοντα χρεῖαν ἐργατῶν, παραγωγῶν, φορολογουμένων ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἀπαραίτητοι αὐτῷ ὡς τοιοῦτοι. Ἠδύναντο μὲν νὰ δεκατεύωνται τακτικῶς πρὸς ἀδιάκοπον ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ μωαμεθανικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ τὸ μέγα αὐτῶν πλῆθος ἔπρεπε νὰ μένη χριστιανικόν, ὅπερ ἐστὶν ὑπήκοον, ἵνα συντηρῆ διὰ τῆς ἐργασίας του τὸν στρατὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον ὥστε ἂν ἡ ἀφροσύνη τοῦ Σελίμ Α' ἠπέιλησεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν ἐξισλαμισμὸν ἅπαντος τοῦ ὑπη-

κρού, αἱ συνετώτεραι ἀρχαὶ ἐπεκράτησαν ἕκτοτε σχεδὸν ἀδιαλείπτως, ἐν δὲ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ὑπερβολὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκρυσίων ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀποστασιῶν, αὐτὴ ἡ Πύλη, ὡς εἶδομεν, ἤρχισε πρὸς τοῦτο ἀντιπράττουσα. Τεθέντος λοιπὸν ἅπαξ ὅτι δὲν συνέφερε νὰ ἐξισλαμισθῶσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ, ἐδέησε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ κανονισθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν διοίκησις. Ἐνταῦθα δὲ συνέπεσε παραδόξως νὰ συμβιβασθῇ πάλιν τὸ συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ νέου κυριάρχου. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὀρθοδόξων οὐδαμῶς ἐπέθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἤθελε καὶ ὁ Μεχμέτ Β' ἵνα διατηρήσῃ τὴν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διάστασιν καὶ ψυχρὰν τὸν ζῆλον τῆς τελευταίας ὑπὲρ τῆς πρώτης. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν ἀπεφάσισεν, οὐ μόνον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ὀρθόδοξον οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ νὰ παραδώσῃ τοὺς οἴακας αὐτοῦ εἰς χεῖρας ἀνδρὸς πανδήμως κατὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀγωνισθέντος.

Δὲν ἤξεύρομεν ἀκριβῶς τί ἀπέγινεν ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος, ὅστις εἶχε μὲν προχειρισθῆ ὑπὸ τῆς ἐν ἔτει 1450 συγκροτηθείσης ὀρθοδόξου συνόδου, κατόπιν ὅμως ἐπὶ τῆς ἐν ταῖς παραμοναῖς πτῆς πολιορκίας ἀνανεωθείσης διὰ τοῦ καρδινάλιου Ἰσιδώρου ἐνώσεως, ἐξεχώρησε τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Καὶ ἂν ὅμως ὑπῆρχεν ἐν τοῖς οὐσί, φυσικὸν ἦτο ὁ Μεχμέτ Β' νὰ προτιμήσῃ αὐτοῦ τὸν Γεώργιον Σχολάριον, τοῦ ὁποῦ ἐγένωσκε τὴν πολύκροτον ἀντιπολίτευσιν εἰς τὰ ὑπὲρ τοῦ Ἰσιδώρου ἐνεργηθέντα καὶ τὴν ἐξαίρετον παρὰ τῷ λαῷ εὐνοίαν καὶ ἐπιρροήν. Ὅθεν ἀνεζήτησεν αὐτὸν ἅμα μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἀλλὰ δὲν εὔρεν εἰμὴ μετὰ τινος μῆνας ἐν τινι κώμῃ περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν διατρίβοντα, ὡς αἰχμάλωτον ἑνὸς τῶν ὀσμανιδῶν μεγιστάνων. Τότε καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄνδρα καὶ διὰ ποικίλων συνδιαλέξεων πεισθεὶς περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ, διέταξε νὰ προχειρισθῇ κατὰ τὰ νενομισμένα πατριάρχης τῶν χριστιανῶν ἢ μᾶλλον τῶν Ῥωμαίων, καθὼς ἔλεγεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, μιμουμένη κατὰ τοῦτο ὡς ἐν πολλοῖς τὴν Βυζαντινὴν. Ἡ δὲ διαταγὴ αὐτοῦ αὕτη ἐξετελέσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1453 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1454· διότι τὸ παρὰ τοῦ Φραντζῆ

λεγόμενον, ὅτι ἡ προχειρίσις τοῦ πατριάρχου ἐγένετο ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἡμέρας, ἀπίθανον ὄν καθ' ἑαυτὸ, ἀναιρεῖται ῥητῶς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἰδίως τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Κριτοβούλου. Ἡ ἐκλογή καὶ ἡ κύρωσις διεξήχθη ὅσον ἔνεστι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν βασιλέων κεκανονισμένα, παρεκτὸς ὅτι ἐτελέσθη οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅστις εἶχεν ἤδη καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ μωαμεθανικοῦ θρησκευματος, ἀλλὰ ἐν τῷ οὐδὲν ἦττον μεγαλοπρεπεῖ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐκεῖ συνελθόντες ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν πλησιέστερον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἐδρευόντων ἀρχιερέων, καὶ οἱ περιλιπόμενοι κληρικοὶ ἦτοι ἀξιωματικοὶ τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, καὶ ὁ λαὸς, ἐχειροτόνησαν ὑπατον τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντα τὸν Γεώργιον Σχολάριον, μετονομασθέντα Γεννάδιον Β'. Μεθ' ὃ προσεκάλεσεν ὁ σουλτάνος τὸν νέον πατριάρχην, ἵνα συγγευματίσωσι καὶ συνομιλήσωσι, καὶ προσελθόντα ὑπεδέξατο μετὰ τιμῆς μεγάλης, πολλὰς ἐπαγγειλάμενος προνομίας. Ὅτε δὲ ἐπῆλθεν ἡ ὥρα τοῦ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῶν βασιλείων ὁ πατριάρχης, ὁ σουλτάνος προσέφερεν αὐτῷ ἰδίᾳ χειρὶ καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ δεχθῆ δεκανίκιον χρυσοῦν διὰ λίθων πολυτίμων καὶ μαργάρων ἐγκεκοσμημένον, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραττον πρότερον οἱ βασιλεῖς, ὡς σύμβολον τῆς ἐξουσίας ἣν ἐλάμβανεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς πίστεως. Ἐπειτα κατῆλθε μετ' αὐτοῦ μέχρι τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων, καὶ τοι ὁ Γεννάδιος προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὸ ὅλως ἔκτακτον τοῦτο τῆς τιμῆς δεῖγμα· ἐν τῇ αὐλῇ ἦτο ἕτοιμος ἵππος ἐκλεκτὸς μετὰ ἐφιππίου καὶ ἐφεςτρίδος βασιλικῆς ἐγκεκοσμημένους πολυτελῶς, ὡσαύτως ὅπως ἐγίνετο ἐπὶ τῶν βασιλέων· ὁ σουλτάνος ἐβοήθησε τὸν Γεννάδιον νὰ ἀναβῆ καὶ διέταξε πάντας τοὺς ἄρχοντας τῆς αὐλῆς νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν ἐν παρατάξει, ἄλλοι προπορευόμενοι καὶ ἄλλοι ἐπόμενοι, μέχρι τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπως ἄλλοτε ἔπραττεν ἡ σύγκλητος πᾶσα περιστοιχίζουσα καὶ εὐφημοῦσα τὸν πατριάρχην ἀπερχόμενον ἐκ τῶν βασιλείων.

Οὐδὲ ἐβράδυνεν ὁ Μεχμέτ Β' νὰ περιβάλῃ διὰ κύρους ἐπισήμου τὰς προφορικὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον ἐπαγγελίας, διότι, προκειμένου περὶ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συμφέροντος, ἐὰν ἦτο

ἄδυσώπητος περὶ τὸ καταστρέφειν, ἦτο οὐδὲν ἦττον βέκτης περὶ τὸ δημιουργεῖν. Ὅθεν δι' αὐτοκρατορικοῦ χρυσοβούλλου, ὡς ἤθελον εἶπει οἱ Βυζαντινοὶ, βερατίου δὲ ὡς ἔλεγον οἱ Ὀσμανίδαι, ἐκανονίσθησαν τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ πατριάρχου. Τὸ ἀρχικὸν τοῦ συντάγματος οὕτως εἶπεῖν τούτου κείμενον ἀπωλέσθη πρωϊμώτατα. Διὰ δὲ τοῦ βερατίου τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς μετ' ἔπειτα χρόνους ἐπεδίδετο εἰς πάντα νέον τῆς ἐκκλησίας ἀρχηγόν, ὠρίζετο, ὅτι εἰς τὸν πατριάρχην προσήκει ἡ ὑπερτάτη διοικήσις ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων· ὅτι δύναται κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν νὰ καθαιρῇ ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους, ἡ δὲ Πύλη, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐκδίδει τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα φερμάνια· ὅτι εἶναι ὁ ὑπάτος ποινικὸς δικαστὴς ἅπαντος τοῦ κλήρου, κατηγορηθέντος δὲ ἐπισκόπου ἐνώπιον τῆς Πύλης, αὕτη δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ κρίνῃ αὐτὸν εἰμὴ τῇ συναινέσει τοῦ πατριάρχου· ὅτι ἐπιτρέπεται τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ κατοχὴ ὅλων τῶν ἀνεκαθεν πρὸς τὴν θείαν λατρείαν ὠρισμένων κτιρίων, νέα ὅμως δὲν δύνανται νὰ οἰκοδομηθῶσιν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ καταναγκασθῇ εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίζετο τοιοῦτοτρόπως μόνη ἡ ἐπὶ τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξουσία τοῦ πατριάρχου· διὰ τοῦ αὐτοῦ βερατίου ἐπετρέπετο αὐτῷ καὶ ὡς πρὸς τοὺς λαϊκοὺς δικαστικὴ καὶ διοικητικὴ δικαιοδοσία οὐ μικρά. Αὐτῷ προσῆκεν ἀπολύτως μὲν πᾶσα ἐπὶ γαμικῶν ὑποθέσεων κρίσις, σύναμα δὲ καὶ ἡ περὶ ὅλων τῶν ἀστυκῶν διαφορῶν κρίσις ὅσας οἱ διάδικοι, ἐὰν ἦσαν ἀμφότεροι χριστιανοὶ, καθυπέβαλλον εἰς αὐτόν· ἐδικαιοῦτο νὰ φορολογῇ χάριν τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀναγκῶν, οὐ μόνον τὸν κλῆρον, ἀλλὰ καὶ τοὺς λαϊκοὺς καὶ νὰ συντηρῇ ἀστυνομικοὺς φύλακας. Ὁρίζετο προσέτι ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ τὰ κτήματα αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν διαχείρισιν· ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἕνεκα τῶν κτημάτων τούτων ἀφορολόγητοι, ὁ δὲ πατριάρχης ἰδίως ἐλεύθερος πάσης δόσεως ἐξαιρέσει ῥητῶς ὠρισμένων τελῶν. Πᾶς χριστιανὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ διαθέτῃ τὸ τρίτον τῆς περιουσίας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, αἱ δὲ τοιαῦτα διαθῆκαι ἦσαν ἀναγκαστικῶς ἐκτελεστοί. Ἀπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἰδιάζουσαν δικαιοδοσίαν, μὴ δυνάμενοι νὰ κατηγορηθῶσι

θῶσιν εἰμὴ ἐνώπιον τοῦ Διβανίου ὑπὸ τὸν προεκτεθέντα ὄρον τῆς τοῦ πατριάρχου συναινέσεως.

Τοιοῦτο ἦτο τὸ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπιδιδόμενον εἰς ἕκαστον πατριάρχην βεράτιον. Βραδύτερον ἠλαττώθησαν κατὰ τι τὰ ἐν αὐτῷ καθιερούμενα· τὸ δ' ἀρχαῖον κείμενον περιείχεν ἀπεναντίας μείζονας ἐγγυήσεις, ὡς θέλομεν ἶδει κατωτέρω. Ἀλλ' ὅπωςδῆποτε διὰ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων δικαιωμάτων καὶ προνομίων ὅσα αἰέποτε ἡ Πύλη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνεγνώρισεν, ὁ πατριάρχης ἀπέβη, ὅπως καὶ ἐλέγετο ὑπὸ τῆς ὀσμаниκῆς κυβερνήσεως, ἐθνάρχης, ὃ ἐστὶν ὑπέρτατος οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὸς ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς πολιτικὸς τοῦ ἔθνους ἄρχων. Καὶ ἐπειδὴ τότε, καθὼς ἄλλως τε καὶ μέχρι ἐσχάτων, οὐδεμία ἐγένετο διάκρισις κατὰ ἔθνη τῶν διαφόρων μὴ μουσουλμάνων τοῦ κράτους ὑπηκόων, ἀλλ' ἅπαντες ἐλέγοντο Ῥωμαῖοι, ἡ δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχου ἐπεξετείνετο ἐπὶ ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς πλήρωμα, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἀλβανούς, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους τοὺς ἄλλους Σλαύους καὶ τοὺς Ἀρμενίους. Ὡς ἀρχηγὸς δὲ τοῦ ἔθνους ἦτο καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καὶ προστάτης παρά τε τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, καὶ παρ' ὅλαις ταῖς δυνάμεσι παρά ταῖς ἐποίαις τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία συνέπιπτε νὰ ἔχῃσι συμφέροντα σπουδαῖα· ὅθεν διετέλει εἰς ἄμεσον ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν δυνάμεων τούτων καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις διὰ τοῦ Πριτζ ἐφέντη, ὅπως πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ξένων δυνάμεων. Ὁ ὀργανισμὸς τῆς συνόδου καὶ τῆς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου αὐλῆς ἔμεινεν οἷος ἦτο πρότερον. Ἐν γένει λοιπὸν τὸ ἀξίωμα δι' οὗ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας περιεβλήθη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἦτο, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦλάχιστον αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, ὅμοιον καὶ ἐν τισὶ μάλιστα ὑπέρτερον τοῦ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ὡς ὀρθῶς παρετήρει ἐν τῇ ἐπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ταύτης ἑκατονταετηρίδα, ἡ πατριαρχικὴ ἱστορία βεβαιοῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι προσεκύνουν τὸν πατριάρχην ὡς αὐθέντην καὶ βασιλέα.

Καὶ τῇ ἀληθείᾳ πολλὰ καὶ μεγάλα ἔπραττε τὸ πατριαρχεῖον

ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς μάλιστα αὐτοῦ σχέσεσι, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐν ταῖς κτήσεις τῆς Ἑνετίας ὑπῆρχον τότε πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, διότι ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον ἐκυριάρχησεν αὕτη τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης καὶ ἐκ διαλειμμάτων τῆς Πελοποννήσου εἴτε ἐν μέρει εἴτε καθόλου, μέχρι τέλους δὲ διετέλεσεν ἄρχουσα τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Δαλματίας. Οἱ δ' ἐν ἀπάσαις ταύταις ταῖς χώραις ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ διετέλουν ὑπὸ ἰσάρχας ὑπαγομένους εἰς τὸν οἰκουμηνικὸν θρόνον. Καὶ τὸ ἀξιοσημειώτον εἶναι ὅτι ἐν τῇ συνθήκῃ ἣν συνωμολόγησε πρὸς τὴν Ἑνετίαν ὁ κατακτητὴς ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς βασιλευούσης, ἥτοι τῷ 1454, ἐφρόντισε νὰ ὀρισθῇ ῥητῶς, ὅτι «ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θέλει διατηρήσει ὅλα τὰ εἰσοδήματα ὅσα ἐνέμετο ἐν ταῖς κατεχομέναις ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν χώραις καθ' ἣν ἐποχὴν ὑφίστατο ἔτι τὸ Βυζαντινὸν κράτος.» Πλὴν τούτου ἐν αὐτῇ τῇ Ἑνετίᾳ ἀπηρτίσθη, ὡς εἶδομεν, πολυάριθμος ἑλληνικὴ κοινότης ἣς προῖστατο ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἑξαρχος πατριαρχικὸς, καλούμενος μὲν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας, διότι ἡ μεγάλη ἐκκλησία μετέστησε τὴν ἀρχιερατικὴν τοῦ Φιλαδελφείας προεδρείαν εἰς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, φέρων δὲ τὴν εἰκόνα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Οἰκουμηνικοῦ πατριάρχου ἐν Ἑνετίᾳ καὶ κατὰ πάσας τῆς Δαλματίας τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας. Καὶ εἰς αὐτὸν, ὡς φαίνεται, ὑπήγοντο ὡσαύτως πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν, ἰδίως ἐν Ἀγκώνῃ, καὶ Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας, καὶ Μελίττῃ, ἰδρυθεῖσαι ὑπὸ τῶν προσφύγων ἐκκλησίαι, ὡς δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιστολῆς ἣν ἔγραφε τῷ 1580 ὁ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ πρὸς Μαρτίνον τὸν Κρούσιον. Ἡ μὲν ἐνετικὴ κυβέρνησις εἶχε συνήθως τὴν φρόνησιν νὰ ἐννοῇ ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτὴν νὰ παρabiάζῃ τὴν συνείδησιν τῶν ὀρθοδόξων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀλλ' ὁ λατινικὸς κληρὸς, ὑπείκων εἰς τὰ νεύματα τῆς ἀδυσωπῆτου Ῥώμης, ἀντέπραπτεν εἰς τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα φρονήματα καὶ συμπαρέσυρε πολλάκις τοὺς πολιτικούς τῆς Ἑνετίας ὑπαλλήλους εἰς διωγμοὺς καὶ ἀδικίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Πολλὰ δημόσια ἔγγραφα καὶ πολλὰ γεγονότα μαρτυροῦσι τὴν παλίμβουλον καὶ παλίντροπον ταύτην πολιτείαν τῆς Ἑνετίας ἣ

δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀπελπισία τῶν ἡμετέρων ἀπέβαινεν ἐνίοτε τοσαύτη ὥστε οὗτοι κατήντησαν νὰ προτιμῶσι τῆς χριστιανικῆς ἐκείνης κυριαρχίας τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Ἐν ἔτει 1586 ἔγραφεν ἐκ Κρήτης πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν ὁ Γαρζόνης ὅτι οἱ αὐτόθι Ἕλληνες, ἐξαιρέσει ἴσως τῶν πρόνομιούχων, ποθοῦσι τὴν καθάρεισιν τῆς ἐνετικῆς ἀρχῆς, καὶ γινώσκουσι μὲν ὅτι τούτου γενομένου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκύψωσιν εἰμὴ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ἀλλὰ φρονοῦσιν ὅτι τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν δύνανται δι' οἰαςδὴποτε μεταβολῆς νὰ ἀποβῶσι χείρονα τῶν παρόντων. Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατοχῆς ὀλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου, οἱ αὐτόθι Ἕλληνες ἐβεβαίουν τὸν **La Motraye**, (τὸν ἐν ἔτει 1727 εἰς Ἀγὴν ἐκδόντα τὰς περιηγήσεις αὐτοῦ ἐν Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ), ὅτι, πληρώσαντες ἅπαξ εἰς τοὺς τούρκους τὸ χαράτσιον, διετέλουν ὅσον ἔνεστι ἀνενόχλητοι ὑπ' αὐτῶν, ἐνῶ οἱ Ἐνετοὶ ἀπ' ἐναντίας ζῶσιν ἄνευ διακρίσεως ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς κήποις, λαμβάνουσι ὅ,τι τοὺς ἀρέσκει καὶ κακοποιοῦσι τοὺς παραπονουμένους. Οἱ στρατιῶται σταθμεύουσι παρ' αὐτοῖς, οἱ ἀξιωματικοὶ διαφθείρουσι ἢ ἀπάγουσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας, οἱ δὲ ἰσρεῖς καταναγκάζουσι αὐτοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὅπερ δὲν πράττουσιν οἱ Τούρκοι. Τὸ δὲ κακὸν προσέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάσθη νὰ ἀφορίσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἤθελον λάβει ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν.

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα συνέβαινον ἐκ διαλειμμάτων μόνον καὶ ὅτι πολλάκις ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἔγραφε μὲν εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἀντιπροσώπους αὐτῆς, ὅτι αἰείποτε σπουδαιότατον καθήκον ἐθεώρησε νὰ σέβεται τὸ θρήσκευμα τῶν Ἑλλήνων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀνήγγελλε δὲ αὐτοῖς ὅτι ὑπέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ παραστάσεις εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης. Ἐπειδὴ ὁμως αἱ καταπίσεις ἐπανελαμβάνοντο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἠναγκάζετο νὰ παρεμβαίη, καὶ οὐκ ὀλίγα σώζονται δείγματα τῆς τῆς αὐτῆς αὐτοῦ ἐντόνου μεσολαβήσεως. Τοιαύτη λ. χ. εἶναι ἡ ἐπιστολὴ, ἣν ἔγραψεν ὁ πατριάρχης Μάξιμος τῷ 1480 πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἐνετίας Ἰωάννην Μοσενίγον καὶ ἣν πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἀνευρῶν ἐν τοῖς δημοσίοις τῆς Βιέννης ἀρχείοις ἐπὶ καλλίστης περ-

γραμμῆς γεγραμμένην, ἐδημοσίευσεν ὁ Γερμανὸς Θωμᾶς. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης μετὰ πολλῆς ἀξιοπρεπείας καταγγέλλει «ὅτι ἡ ὑψηλοτάτη καὶ λαμπροτάτη αὐθεντία τῶν Βενετίκων, τὰ ἄλλα ἀρίστως καὶ ὡς οὐκ ἄν τις εἶπη διωκοῦσα, εἰς τοῦτο συνεπάγεται παρά τινων Ῥωμαγενῶν, τῶν τῆς εἰρήνης ἐχθρῶν, καὶ συγγνώ τε καὶ παρορᾷ διωγμοὺς παρά τινων γινομένους ἐν τοῖς τόποις οἷς ἄρχεται, εἰς τοὺς ταπεινοὺς Ῥωμαίους ὅσοι τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τάξεως εἰσὶ. Καὶ τοῦτο εἰς περιφρόνησιν ἡμῶν καὶ ἀτιμίαν ἡμῶν δεχόμεθα. Διατι γὰρ ἕτερον εἰς αὐτοὺς τοιαῦτα ποιούσιν, εἰμὴ διότι τῆς ἡμετέρας τάξεως εἰσὶ καὶ τὸ πάτριον τηροῦσιν; Ὅπερ οὔτε δίκαιον ὅλως οὔτε συμφέρον, Κακὸν γὰρ παράδειγμα δίδοτε τοῖς νῦν ἀρχουσι.» Μετὰ δὲ τὴν ἀπειλὴν ταύτην αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῆ κατὰ τι τὸν δόγην διαβεβαιοῖ αὐτὸν, ὅτι δὲν λέγει ταῦτα πρὸς βλάβην τῆς ὑψηλοτάτης αὐτοῦ αὐθεντίας. «Ἐθέλομεν γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ὑμετέραν αὔξῃσιν καὶ σύστασιν, ὡς δὴ καὶ ὑμεῖς ἐθέλετε, καὶ τοῦτο εὐχόμεθα.» Ὁμολογία φανερά, ἣτις γραφομένη ἀπέναντι τοῦ βασιλεύοντος ἔτι Μεχμέτ Β' καὶ δυναμένη, ἂν τυχὸν ἤθελε καταστῆ γνωστὴ εἰς αὐτὸν, νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θάνατον τοῦ γράφοντος, μαρτυρεῖ μετὰ πόσου θάρρους καὶ μετὰ πόσης αὐταπαρνήσεως ὑπέρβουν οἱ ἱεράρχαι ἐκεῖνοι τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει ὁ πατριάρχης, λέγομεν ταῦτα «διὰ τὸ δίκαιον, τὸ εὐπρεπὲς καὶ τὸ συμφέρον. Τὸ γὰρ βίᾳ κρατούμενον, φησὶ τις σοφὸς, στασιάζει, καιροῦ λαβόμενον· τὸ δὲ ἐκουσίως καὶ ἀβιάστως, αἰεὶ ἀστασίαστον.» Ἐπειτα πάλιν ἐντείνων τὰς παραστάσεις προστίθῃσιν. «Εἴ τινα οὖν χώραν ἔχει ὁ ἡμέτερος λόγος εἰς τὴν ὑψηλοτάτην καὶ συνετωτάτην ὑμῶν βουλήν, ὀρίσατε, ἵνα οἱ τοιοῦτοι διωγμοὶ καὶ πειρασμοὶ παύσωνται, καὶ ἄδεικ ἢ πᾶσιν εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ποιεῖν ὡς βούλονται. Εἰ οὖν ὁ μέγας καὶ ὑψηλότατος αὐθέντης, ἑτέρας πίστεως ὢν, τοὺς χριστιανοὺς καὶ πάντας ἀφίησιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης καὶ πίστεως, πολλῶ μᾶλλον δίκαιόν ἐστι ὑμᾶς τοῦτο ποιῆσαι καὶ μὴ διὰ τινων πλεονεξίαν καὶ θέλημα ἀλόγιστον, ἀδικόν τι καὶ παράλογον ἀφείναι γίνεσθαι, Θεὸν τε καὶ ἡμᾶς λυπεῖν καὶ ὡς περ

κύβον ἀναρρίπτειν τὰ πράγματα, μηδεμιᾶς εὐλόγου ἀνάγκης καὶ συστατικῆς τῆς αὐθεντίας κατεπειγούσης, ἢ ἴσως οὐδὲ Θεὸς περιόφεται.» Ἐπὶ τέλους δὲ ἐξαιτεῖται νὰ ἀποδοθῶσι τὰ εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα, ὅσα ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία εἶχεν εἰς Κρήτην, εἰς Μεθώνην, καὶ Κορώνην καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐν τῇ ἡπείρῳ τῆς Ἑνετίας πόλεις, καὶ προσέτι νὰ μὴ παρεμποδίζωνται οἱ εἰς τὰς ἐνετικὰς χώρας πρὸς συλλογὴν ἐλεῶν καὶ βοιθημάτων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀποστελλόμενοι.

Ἐτέρα ἀξιωματικὸς πατριαρχικὴ διακοίνωσις πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς Ἱερεμίου Β' τῷ 1583 γραφεῖσα πρὸς τὸν *γαληνότατον πρίγκηπα τῶν κλειῶν Βερετιῶν κύριον κύριον Νικόλαον Νταπόντε*, ἧς τὸ πρωτότυπον, κείμενον ἐν τοῖς κεντρικοῖς ἐνετικοῖς ἀρχείοις, ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου ἐν βίῳ Γρηγορίου, μητροπολίτου Εἰρηνοπόλεως καὶ Βατοπεδίου, ἐξ ἀντιγράφου ὅπερ ἔπεμψεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ τότε τροπολογηθέντος ὑπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἡμερολογίου. «Ὁ ἐνταῦθα περιφανέστατος βαΐουλος κύριος Τζουάνν Φραντζέσκος Μουρεζίνης, γράφει ὁ πατριάρχης, ἐμφανισθεὶς σωματικῶς, ἠξίωσεν ἡμᾶς ὡς ἀπὸ τῆς σῆς γαληνότητος καὶ πάσης τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀριστοκρατίας, ἵνα πρόβλεψίν τινα οἰκονομήσωμεν δι' ἧς, τῆς νέας διορθώσεως γεγνουίας, δυναθῇ ἡ ἐκκλησία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης συνεορτάζειν ἕνεκα τῆς ἐπομένης εἰρήνης τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἤκουσε παρ' ἡμῶν ὅτι οὐ δυνατόν ἡμῖν γενέσθαι, ἐν μέρει τὰ κωλύοντα διηγησαμένων, ὡς φιλόχριστον ὄντα σὲ καὶ *φιλέλληνα*, καὶ ὡς τὴν ἀρχὴν ὑμῶν φιλοῦσαν τοὺς γραικοὺς τῶν ἄλλων πλέον χριστιανικῶν ἀρχῶν, γράψαι πρὸς σὲ ἐκρίναμεν διὰ τὴν θεῖαν εἰρήνην· οὐ γὰρ ἀγνοοῦμεν ὅσα σκάνδαλα ἔχουσι γενέσθαι διὰ τὰ νέα ταῦτα ὠρολόγια. Ἄξιον τοίνυν κρίνομεν οἰκονομίαν τινὰ γενέσθαι, ἣν μὲν ἐγὼ πᾶσι κηρύξω καὶ ὀρίσω, καὶ μᾶλλον εἰς Κρήτην καὶ τὰς λοιπὰς νήσους· ἡ δὲ γαληνότης σου ἐπινεύσοι καὶ προεστάξοι. Καὶ ὡσπερ οἱ κατὰ καιροὺς τῆς πρεσβυτέρης Ῥώμης μακαριώτατοι, διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης, ἔγραψαν καὶ ὤρισαν ἵνα οἱ μὲν αὐτοῖς ὑπήκοοι τὰ ἔθνη αὐτῶν κρατῶσιν, οἱ δὲ τῆς ἡμῶν ἐκκλησίας τὰ ἡμῶν, καὶ οὔτε

οἱ Λατῖνοι γραικοὺς ἐνοχλῶσιν, οὔτε οἱ γραικοὶ Λατίνους, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ τὸν ἕνα Χριστὸν δοξάζουσιν ἀσκανδαλίστως· οὕτω καὶ νῦν ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἡμῶν διακρατεῖ τὰ αὐτῇ παραδοθέντα, ἡ δὲ δυτικὴ ὡς θέλει καὶ βούλεται. Ἄλλως γὰρ ποιῆσαι οὐκ ἔχομεν, πάντος πατριάρχου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ταύτης κανόνι καὶ νόμοις ὀφείλοντος ὑποκεῖσθαι, καὶ παραδόσειν ἐκκλησιαστικαῖς.» Μεθ' ὃ διεξηγεῖ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ταύτας παραδόσεις καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τήρησιν αὐτῶν ἐπιφέρων τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους. «Εἵπερ ἀληθεία καὶ θεῖον πνεῦματι περὶ ἀναγκαίων κυρίως ἐσκόπουν, πολλὰ ἄλλα εἰσὶ ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια, καὶ οὐχὶ τὰ παίγνια τῶν ὠρολογίων τούτων, οὐδὲν ὄντων.» Ποτὲ ἱεράρχης ἴσως δὲν ἐλάλησε μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ βαθυτέρας συνειδήσεως τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Μὴ ταράττωμεν, λέγει, τὰ πνεύματα διὰ τοιούτων ζητημάτων, ἀλλὰ φροντίσωμεν μᾶλλον περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀναπλάσεως. Πῶς νὰ μὴ ἐπαινέσωμεν προσέτι τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ἧς τοσοῦτον ἐπεικῶς ὀμιλεῖ περὶ τε τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποκαλεῖ *φιλέλληνα* καὶ περὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης ὅσοι μετριοπαθέστερον τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἐπολιτεύθησαν. Οἱ παπαιοὗτοι ἦσαν ἰδίως ὁ Λέων Ι', 1514, καὶ ὁ Κλήμης Ζ', 1526, περὶ ὧν καὶ ἕτερος πατριάρχης, ὁ Κύριλλος Δ', γράφων τῷ 1712, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς τὸν μὲν Λέοντα *ἀγαθὸν τε καὶ καλὸν*, τὸν δὲ Κλήμεντα *προνοητικώτατον καὶ κατὰ πάντα φιλέλληνα*. Μὴ παρασιωπήσωμεν ὡσαύτως ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἑνετίας παρίσταται ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ διαπραγματευθεὶς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ὡς ἄμεσος παρ' αὐτῷ ἀντιπρόσωπος τοῦ δόγου καὶ τῆς γερουσίας, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ παρὰ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ διαπεπιστευμένοι βάρηλοι τῆς Ἑνετίας ἐλογίζοντο ὡς τοιοῦτοι καὶ παρὰ τῷ οἰκουμένικῳ θρόνῳ.

Ἐτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Ἱερεμίου Β' πρὸς τὸν αὐτὸν δόγην, σταλείσης δύο ἔτη πρότερον καὶ πρὸ μικροῦ ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων δημοσιευθείσης τὸ πρῶτον ὑπὸ Βελούδου, δὲν θέλομεν μνημονεύσει, εἰμὴ μόνον ὡς συντελοῦσης εἰς διευκρίνησιν τῆς

τοῦ Φιλαδελφείας ἀρμοδιότητος. Τῶντι ὁ πατριάρχης ὁμιλῶν ἐν αὐτῇ περὶ δύο μοναχῶν, οἵτινες διέτρεχον τὰ αὐτόθι μέρη καὶ τὴν Ἰταλίαν, χρηματολογοῦντες ὑπὲρ τῆς ἀνατολικῆς δῆθεν ἐκκλησίας καὶ ἀπατῶντες τοὺς πολλοὺς διὰ πλαστῶν γραμμάτων, παρακαλεῖ μὲν τὸν δόγμα νὰ παιδεύσῃ αὐτοὺς ὡς δεῖ, ἐπιφέρει δέ· «ἡμεῖς γὰρ οὐδένα ἐπίτροπον ἡμῶν ἔχομεν αὐτοῦ πάρεξ τοῦ ἱερωτάτου καὶ σοφωτάτου ἀρχιερέως Φιλαδελφείας κυροῦ Γαβριήλ.» Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐγένετο προηγουμένως λόγος οὐ μόνον περὶ τῶν ἐνετικῶν ἐπαρχιῶν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Ἰταλίας ἐν γένει, κυροῦται ἔτι μᾶλλον ἢ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα γνώμη ὅτι ἡ τοῦ Φιλαδελφείας δικαιοδοσία ἐξετείνεται ἐπὶ τοὺς καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν ὀρθοδόξους χριστιανούς. Ἄλλ' ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος δὲν ἐνόμιζε μόνον αὐτοῦ καθῆκον τὸ συνηγορεῖν παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ τέκνων αὐτοῦ ὅσα εἰς αὐτὴν ὑπετάσσοντο· ἐφρόντιζε συγχρόνως ν' ἀποτείνῃ καὶ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἴδια τέχνα νοθεσίας καὶ προτροπᾶς εἰς τήρησιν γνησίου χριστιανικοῦ βίου καὶ φρονήματος. Μίαν δὲ μάλιστα τῶν προτροπῶν τούτων καὶ τῶν νοθεσιῶν, δικαίως πολλὰκις ἐπαινεθεῖσαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποσιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Ἐπατριάρχευσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1567 ὁ Μητροφάνης Γ'. Εἰς τοῦτον ἀνεφέρθησαν οἱ ἐν Κρήτῃ Ἰουδαῖοι παραπονοῦμενοι, ὅτι τινὲς τῶν αὐτόθι χριστιανῶν ὅτε μὲν ἀδίκως συκοφαντοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ὅτε δὲ καὶ οἴκοθεν κακοποιοῦσι, μισθὸν ἔχειν παρὰ τῷ πάντων Θεῷ ἐκ τούτου νομίζοντες. Ταῦτα μανθάνων ὁ πατριάρχης καὶ εὐλόγως ἀγανακτήσας, ἔγραψε πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου Κρήτης ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν δι' ἧς ἀφώριζε μὲν τοὺς ἐκτρεπομένους εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ τοὺς χεῖρας αἴροντας κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀνεκέρυττε δὲ ἀρχὰς σωτηρίου, σπανίως κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἐσπερία Εὐρώπῃ πρεσβευομένης καὶ τηρουμένης. «Ἡ γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, ἔλεγε, καθ' οὗ ἂνπραχθεῖη καὶ τελεσθεῖη, ἀδικία ἐστὶ καὶ οὐκ ἔστι ποτὲ τὸν ἀδικοῦντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζεσθαι ὅτι ἑτερόδοξον ἠδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις, μηδένα φησὶ διασεῖσητε μηδὲ συκοφαντήσητε· μὴ διαχω-

ρίζων πάντως, μηδὲ χώραν διδοὺς τοῖς εὐσεβέσιν ἀδικεῖν τοὺς ἄλλοτριόφρονας. Οὕτως οὖν γράφοντες, διορθώσεως τυχεῖν τὰ τοιαῦτα βουλόμεθα· ἐφ' ᾧ καὶ τὸ παρὸν ἀπελύσαμεν γράμμα, ὅπερ ἐν πάσῃ τῇ νήσῳ παρήρησι· ἀναγνωσθήτω καὶ δηλωθήτω.»
 Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Μαρτίνου Κρουσίου ἐν τῇ συλλογῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ **Turcograecia**.

Ἐὰν δὲ ἐν ταῖς ἐνεστικαῖς κτήσεσι κατόκουν πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων Ἑλλήνων, εἰς τὰς ἀχανεῖς πρὸς βορρᾶν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους χώρας ὑπῆρχον ἑκατομμύρια ὅλα χριστιανῶν ἀλλογλώσσων μὲν ἄλλ' ὁμοδόξων, ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Μόσχας ἐπεῖχεν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὑπαγομένων μητροπόλεων τὴν ἐβδομηκοστὴν τάξιν. Ἐντεῦθεν ποικίλαι σχέσεις ἀείποτε ὑφίσταντο μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἄρχοντος, καὶ τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Ἐπὶ τῆς τρίτης ὁμως πατριαρχείας τοῦ προμνημονευθέντος Ἱερεμίου Β' ἐπῆλθε τυπικὴ τις περὶ τὰς σχέσεις τροπολογία. Ὁ τότε ἄρχων τῆς Ῥωσίας Ἰωάννης Δ' ἀπεφάσισε νὰ ἀναδιβάσῃ τὸν μητροπολίτην Μόσχας εἰς τὸ τοῦ πατριάρχου ἀξίωμα. Προσελθόντος δὲ τῷ 1586 τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἰωακείμ· εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπὶ συλλογῇ δωρημάτων, ὁ μὲν τσάρος ἐδήλωσεν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰωακείμ ὑπέσχετο νὰ συνεννοηθῇ περὶ τοῦ πράγματος, ἅτε ὑπαγομένου εἰς τὴν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν τῆς ὅλης ἐκκλησίας, μετὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ὁ Ἱερεμίας Β' καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ διεξαγωγὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς τῷ ὀρθοδόξῳ τῆς Ἀνατολῆς πληρώματι, ἀπῆλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ῥωσίαν καὶ ἀφίκετο εἰς Μόσχαν κατὰ ἰούλιον τοῦ 1588. Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὁδοιπορίας ταύτης καὶ τῶν πρὸς ἐνίδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου ἐνεργηθέντων, ἀτινα πάντα περιέγραψαν δύο αὐτόπται μάρτυρες, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐλασσῶνος Ἀρσένιος καὶ Δωρόθεος ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας, οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν Ἱερεμίαν Β'. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα ὅτι,

τῆ 26 Ἰανουαρίου 1589, ὁ Ἱερεμίας ἀνηγόρευσε πανηγυρικῶς τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ἰωβ πατριάρχην Βλαδιμηρίας, Μόσχας, καὶ ἀπάσης Ῥωσίας, καὶ ἀπασῶν τῶν βορείων χωρῶν. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν συνεκάλεσε σύνοδον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1591, ἣτις ἐκύρωσε τὴν ἴδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου, διὰ πράξεως ὑπογραφείσης, κατὰ μὲν τὰς ῥωσικὰς μαρτυρίας ὑπὸ τριῶν τοῦλάχιστον πατριαρχῶν, 42 μητροπολιτῶν, 19 ἀρχιεπισκόπων καὶ 20 ἐπισκόπων, κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ μόνου τοῦ Ἱερεμίου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου καὶ τινῶν μοναχῶν καὶ δευτερευόντων ἱερωμένων. Οἱ ἐπίσκοποι ἀντετάχθησαν, ἰδίως ὁ Μονεμβασίας Δωρόθεος. Παρῆν δὲ ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ πρέσβυς τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Τὸ καθ' ἡμᾶς, ὅσοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὑπογράψαντες εἰς τὴν συνοδικὴν ταύτην πράξιν, ὁ Ἱερεμίας Β' ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ναὶ μὲν ὁ ἀρχιερεὺς Μόσχας γενόμενος ἰσότιμος τῶν 4 πατριαρχῶν καὶ ὑπέρτερος ὄλων τῶν ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἔπαυσε τοῦ νὰ ὑπάγεται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἤττον βέβαιον ὅτι πράγματι διετέλει πρὸ καιροῦ ἀνεξάρτητος, ἡ δὲ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπίσημος κύρωσις τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης, οὐδαμῶς μὲν κατ' οὐσίαν ἠλάττωσε τὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου δικαιοδοσίαν, συνέσφιγξε δὲ ἀπ' ἐναντίας τοὺς πνευματικούς δεσμούς τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διὰ δὲ τῶν εὐμενῶν σχέσεων αἵτινες ἔτι μᾶλλον μεταξὺ αὐτῶν ἐπαγιώθησαν, παρέσχεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον οὐκ ὀλίγους πόρους, ὧν εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἐν τῷ μέσῳ τῶν κακουχιῶν καὶ στερήσεων ἃς ἔπασχε. Καὶ ἔπειτα ἂν ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας ἔπαυσεν ἔκτοτε τοῦ νὰ ὑποτάσσεται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, εἰς πάσας ὁμῶς τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐξηκολούθει νὰ ἐπικαλεῖται τὴν συνδρομὴν τοῦ θρόνου τούτου. Τῷ 1665 ὁ τσάρος ἀπετάθη πρὸς τὸν τότε οἰκουμενικὸν πατριάρχην Διονύσιον Γ' παρακαλῶν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ εἰς Μόσχαν, ἵνα προεδρεύσῃ τὴν σύνοδον τὴν συγκροτηθεῖσαν πρὸς καθάρσεις τοῦ κατ' αὐτοῦ αὐθαδιάσαντος ἰδίου πατριάρχου. Καὶ ὁ μὲν Διονύσιος φοβούμενος τὰς

διαβολὰς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀπέλθῃ· ἔπεμψεν ὅμως ἐπιτρόπους ἑαυτοῦ τοὺς πατριάρχας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, Μακάριον καὶ Παΐσιον, καὶ τὸν Σιναίου ἀρχιεπίσκοπον Ἀνανίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ μέγας βεζύρης πληροφορηθεὶς περὶ τούτου ἠνάγκασε τὸν Διονύσιον νὰ καθαιρέσῃ τοὺς δύο πατριάρχας καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὥστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐνῶ ἐκεῖνοι ἐβουλεύοντο ἐν Μόσχᾳ περὶ τῆς καθαιρέσεως τοῦ αὐτόθι πατριάρχου, καθηροῦντο συγχρόνως αὐτοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ὁ τσάρος ἔπεμψε πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην πρεσβείαν ζητήσασαν καὶ ἐπιτυχοῦσαν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δύο πατριαρχῶν καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἰς τὰ προηγούμενα αὐτῶν ἀξιώματα. Οἱ ἱεράρχαι οὗτοι διέτριψαν ἐν Μόσχᾳ ἔτος ὀλόκληρον καὶ συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν μὲν τῆς σφόδρα χαλαρωθείσης παρὰ τῷ αὐτόθι κλήρῳ ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν δὲ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ἐτυχον δὲ τιμῶν ἐξαιρέτων· διότι ὅτε μὲν ἀφίκοντο εἰς Μόσχαν αὐτὸς ὁ τσάρος ἐξῆλθε τῆς πόλεως εἰς προὔπαντησιν αὐτῶν μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ πάσης τῆς αὐλῆς καὶ κατέλυσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις· ὅτε δὲ ἀπῆλθον συνάπηγαγον ἑλέη πολλὰ καὶ δῶρα λαμπρότατα καὶ ἀμάξας καὶ ἵππους καὶ πολυτελέστατον φιλοτίμημα πρὸς τὸν πατριάρχην Διονύσιον. Τοιαῦται ἦσαν τότε αἱ μεταξὺ ἐλληνικῆς καὶ ῥωσικῆς ἐκκλησίας σχέσεις.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἰερεμίου Β' ὑπόθεσις, ἡ τε ἀποδημία δηλαδὴ τοῦ πατριάρχου, ἐγκαταλιπόντος τὴν ἔδραν αὐτοῦ ἵνα μεταβῆ πρὸς ξένον κυριάρχην καὶ ἡ μετέπειτα ἐπίσημος τοῦ πρέσβεως τῆς Ῥωσίας σύμπραξις ἐν τῇ συνόδῳ δι' ἧς ἐρρυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς βορείου ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει πατριάρχας, μαρτυρεῖ αὖθις ὅποσον αὐτοτελῶς καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεξαρτήτως ἐνέργει ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ὑπὸ αὐτὰς τὰς ὄψεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Γ' γενόμενα ὑποδεικνύουσι μὲν περιορισμὸν τινα κατὰ τοῦτο ἐπελθόντα, ἡ ἀμέσως ὁμως ἔπειτα δι' ἐκτάκτου ῥωσικῆς πρεσβείας ἐπιτευχθεῖσα ἀποκατάστασις τῶν ἱεραρχῶν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεπε

πάντοτε ἐπὶ τέλος τὰς σχέσεις ἐκείνας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πρὸς ξένας δυνάμεις.

Ἄλλ' οὐδέποτε ἴσως τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀνεδείχθη λαμπρότερον ἢ ἐπὶ Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρως, τοῦ ἀπὸ τοῦ 1621 μέχρι τοῦ 1637 ἐπὶ 8 καὶ $\frac{1}{2}$ ἐκ διαλειμμάτων ἔτη πατριαρχεύσαντος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις πρὸ καιροῦ εἶχε παύσει τρέφουσα τὴν πρὸς τὸν καθολικὸν κόσμον δυσπιστίαν ἧς ἔνεκα ἰδίως ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπένευμε τηλικαύτην προστασίαν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων αὐτοῦ ὑπηκόων. Περὶ σπουδαίων ἀπὸ τῆς Δύσεως κινδύνων ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν τῆς μουσουλμανικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίας, λόγος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ᾔηται. Ὅσονδήποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ὑπῆρξάν πολλὰ τῶν κατορθωμάτων τῆς Ἰσπανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας, τὰ κατορθώματα ταῦτα ἀπέβησαν ἀτελεσφόρητα ἔνεκα τῶν ἀδιορθώτων διαιρέσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων· ἀπ' ἐναντίας πολλάκις αὐταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἡ δὲ Τουρκία ἐξηκολούθει ἐκδιώκουσα αὐτοὺς ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσας κατεῖχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πλὴν τούτου ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος νέα πρὸς ἐτέθη ἀφορμὴ ἐμφυλίων τῆς Δύσεως διενέξεων, ἀντενεργειῶν καὶ πολέμων, διὰ τῆς διαιρέσεως ἣν παρήγαγεν ἐν αὐτῇ ἡ τῆς βορείου Εὐρώπης ὀρθοσκευτικὴ διαμαρτυρία κατὰ τῆς καθολικῆς μεσημβρίας. Οἱ διαμαρτυρούμενοί ἠσθάνθησαν πρωῒμωτατὰ τὴν ἀνάγκην νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ἢ μᾶλλον οἱ ἡμέτεροὶ ἐνόμισαν πρῶτοι χρήσιμον νὰ πληροφορηθῶσιν, ἐὰν αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι αἱ ἀποπτύσασαι τὸ δόγμα τῆς παπικῆς αὐταρχίας, προαιρῶνται νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς γηραιᾶς αὐτῶν μητρὸς. Ἐπὶ τούτῳ ὁ ἐν ἔτει 1551 πατριαρχεύσας Ἰωάσαφ Β' ἀπέστειλεν εἰς Γερμανίαν τὸν διάκονον Δημήτριον τὸν Μισόν· καὶ διὰ τούτου ὁ τοῦ Λουθήρου φίλος Φίλιππος ὁ Μελάγχθων διεβίβασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν τῶν Λουθηρανῶν ὁμολογίαν. Ἄλλ' ἅμα ἐγνώσθησαν ἐξ αὐτῆς αἱ πολλαὶ τοῦ νέου δόγματος καινοτομίαι, ἐκρίθη περιττὴ πᾶσα περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσις. Μετὰ εἰκοσαετίαν οἱ ἐν Γυβίγγῃ θεολόγοι ἔπεμψαν πρὸς τὸν Ἰε-

ρεμίαν Β' τρεῖς ἐπιστολάς περιεχούσας τὴν ἐκθεσιν τῶν πρῶτε-
 σταντικῶν δογμάτων καὶ ἐπιζητούσας τὴν κρίσιν τῆς ἐν Κων-
 σταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης ἀπήντησεν ἀνασκευά-
 ζων τὰς πλάνας αὐτῶν, εἰ καὶ μετὰ πολλῆς πραότητος καὶ με-
 τριοπαθείας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ πάπας ἀπελπι-
 σθεὶς νὰ κατορθώσῃ τὴν διὰ τῶν πολιτικῶν τῆς Εὐρώπης δυνά-
 μειων ἐνίδρυσιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐνθαρρύν-
 θεις δὲ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκεν ὁ Ἱερεμίας Β'
 πρὸς τοὺς γερμανοὺς θεολόγους, ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν
 τῷ 1583 ἀποικίαν τινὰ τοῦ νεωστὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συγ-
 κροτηθέντος ἰερατικοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν, ὅπερ διὰ τὴν
 τόλμην καὶ τὴν δεξιότητα αὐτοῦ τοσαῦτα ἔμελλε νὰ παραγάγῃ
 πράγματα καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Καὶ δὲν διήρ-
 κесе μὲν πολὺ ἡ πρώτη αὕτη τῶν Ἰησουϊτῶν παρ' ἡμῖν ἐπίσκε-
 ψις, διότι ἐκ τῶν πέντε ἀνδρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ νέον ἴδρυμα,
 τέσσαρες ἀπέθανον ἐκ πανώλους, ὁ δὲ πέμπτος ἀνεκλήθη εἰς Ἰτα-
 λίαν τῷ 1586, καὶ τοι ἀντέλεγεν εἰς τοῦτο ὁ τῆς Γαλλίας πρέ-
 σβυς· ἀλλὰ τῇ ἐπιμόνω ἐνεργείᾳ τοῦ πρέσβεως τούτου βασιῶνου
 Σαλιναῦκ, ἐπετράπη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἢ τῶν Ἰη-
 σουϊτῶν ἐγκατάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου κατὰ σεπτέμ-
 βριον τοῦ 1609 προσῆλθον πέντε πατέρες, οἷς ἔμελλον νὰ παρα-
 κολουθήσωσιν ἕτεροι πέντε. Ἐκτοτε ἤρχισαν αἱ ἀκοίμηται αὐτῶν
 παρ' ἡμῖν πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ραδιουργίαι, τὰς ὁποίας
 ἐκάλυπτον ἐπιτηδεῖως προσπαθοῦντες νὰ διατελῶσιν εἰς ὅσον ἐν-
 δέχεται φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους
 πατριαρχεύσαντας Ῥαφαήλ Β' 1603, Νεόφυτον Β' 1608 καὶ
 Τιμόθεον Α' 1614.

Ἄλλ' ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου προεχειρίσθη τῇ
 5 νοεμβρίου 1621 εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ πρότερον πατρι-
 ἀρχης Ἀλεξανδρείας διατελέσας Κύριλλος Α', τὰ πράγματα με-
 τέβαλον ὄψιν. Ὁ Κύριλλος εἶχε λάβει πρὸ καιροῦ ἀφορμὴν νὰ
 γνωρίσῃ τὰς ἐπικινδύνους τῶν Ἰησουϊτῶν ἐνεργείας ἐν Ῥωσίᾳ τε
 καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅθεν ἔτι προϊστάμενος τῆς ἐν Ἀλε-
 ξανδρείᾳ ἐκκλησίας ἐζήτησε συμμάχους παρὰ τοῖς φυσικοῖς τοῦ
 καθολικισμοῦ ἀντιπάλους. ὧν τότε προέστάντο ἡ Ὀλλανδία καὶ

ἡ Ἀγγλία, καὶ συνῆψεν ἐπὶ τούτῳ σχέσεις μετὰ τε τοῦ παρὰ τῆς Πύλης ἀντιπροσώπου τῆς πρώτης τῶν δυνάμεων τούτων Κορνήλιου Χάγα καὶ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κανταβριγίας Γεωργίου Ἀββότ. Ἀναλαβῶν δὲ τοὺς οἰακὰς τῆς ὅλης ἐκκλησίας καὶ γινώσκων ὅπόσον ἐπισφαλῆς ἦτο ἡ οἰκειότης ἣν ἐπέτυχον οἱ σκαπανεῖς ἐκεῖνοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πρὸς τοὺς τρεῖς ἀμέσους αὐτοῦ προκατόχους, πρώτιστον καθῆκον ἐνόμισε νὰ ἀπαγορεύσῃ δι' ἐγκυκλίου πᾶσιν πρὸς τοὺς λατινοφρονοῦντας κοινωσίαν. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη μακρὰ καὶ ἐναγώνιος πάλη. Μετὰ τοῦ Κυρίλλου συνετάσσοντο ὁ Κορνήλιος Χάγα, ὁ Σὶρ Θωμᾶς Ῥόουε πρεσβευτῆς τῆς Ἀγγλίας, καὶ τὸ περίεργον ὁ τῆς Ἑνετίας ἀντιπρόσωπος Ἰουστινιανὸς, διότι ἡ καθολικὴ αὕτη δύναμις ἀπεχθασμένη τοὺς Ἰησοῦίτας, ὡς ἀφωσιωμένους εἰς τὰ τῆς Γαλλίας συμφέροντα, εἶχεν ἀποδιώξει αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐπικρατείας καὶ ὑπόπτως ἔβλεπε τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας αὐτῶν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ οἱ Ἰησοῦίται εἶχον δύο προμάχους γενναίους καὶ ἐμπείρους, τὸν κόμητα Σεζίν, πρέσβυν ὄντα τῆς Γαλλίας, καὶ τὸν Καίσαρα Γάλλον, τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον. Τετράκις ἔπεσεν ὁ Κυρίλλος καὶ τετράκις ἀνωρθώθη. Ὁ ζῆλος ὃν ἐπὶ τσαῦτα ἔτη ἐπεδείξαντο ἡ Ὀλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ ἠπέβλεπεν ἄρα γε εἰς μόνην τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἰησοῦιτικῶν βουλευμάτων, ἢ ὑπεθάλπετο παρὰ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, καὶ ὑπὸ μεζονός τινος ἐλπίδος, τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὀλοσχερῆ τῶν δογμάτων τῆς διαμαρτυρήσεως ἐπικράτησιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ; Δὲν ἀνήκει νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα. Ἴσως ὁ Λούκαρις θεωρῶν τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἡμῶν τοσοῦτον ἐκθύμως πολεμουμένην ὑπὸ τοῦ καθολικισμοῦ, τὴν δὲ ὀσμανικὴν κυβέρνησιν πολλάκις ὑπενδίδουσαν εἰς τὰς ἀδιακόπους τούτου ἐνεργείας, ὠνειρεύθη ποτὲ νὰ ταύτιση τὸ συμφέρον τῆς διαμαρτυρήσεως πρὸς τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφέρον· ἴσως ὑπῆρξαν ἐν τῷ πολυταράχῳ αὐτοῦ βίῳ στιγμαὶ ἀπελπισίας καθ' ἃς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποβληθῇ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς θυσίας τινὰς καὶ παραχωρήσεις. Ἀλλὰ καὶ τούτου δοθέντος, οὐδὲν βεβαίως ὀριστικὸν διεκρίθη καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἔπραξεν. Ἀπ' ἐναντίας ἐνῶ ἤδη εἶχε

συνάψει στενάς πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους σχέσεις, ἔγραφεν ἐξ Ἀλεξανδρείας πρὸς ἓνα ἐξ αὐτῶν, ἐλεεινολογῶν τὰς διχονοίας τῆς νέας ἐκκλησίας, τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους. «Φαιννταί τινες ἐξονειδίζοντες τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἀμαθείᾳ διότι αἱ τῶν γραμμῶν σπουδαὶ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς ἄλλας χώρας μετέβησαν. Ἀλλὰ οἱ νῦν ἀμαθεῖς οὗτοι ἀνατολικοὶ, δύνανται νὰ λογισθῶσι λίαν μακάριοι, μὴ γινώσκοντες ὅποιαί εἰσιν αἱ ὀλέθριαι ζητήσεις αἱ μιαινούσαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον.» Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν τελευταίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχεῖαν αὐτοῦ, θεσπίζων τὴν μετάθεσιν τοῦ Κυθήρων Ἀθανασίου Βελερικανοῦ ἐκ Φιλαδελφείας, προέτρεπεν αὐτὸν «τηρεῖν ἐν ἅπασιν τὴν κανονικὴν ἀκρίβειαν, καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ νομίμους παραδόσεις, ὡς λόγον ἀποδοῦναι τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἡμῶν μετριότητι.» Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ Δοσιθέου τοῦ πατριάρχου τῆς ἱερᾶς πόλεως, συγκροτηθεῖσα τῷ 1672 σύνοδος, ἐπὶ τῶν ἔτι τότε σωζομένων ἰδιογράφων αὐτοῦ διδασχῶν ἐρειδομένη, ἠτιολογημένως καὶ ῥητῶς καὶ πανηγυρικῶς ἀπήλλαξε τὸν ἄνδρα πάσης ἐπὶ Καλβινοφροσύνη κατηγορίας, ἀνακράζουσα ἐλληνοπρεπῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυσκόλου ἐκείνης ἀνακρίσεως· «Ἡ Ῥωμαίων γῆ . . . . . νῦν εἰσέτι κρατεῖται καὶ ταλαιπωρεῖται σύμπασα, ὡς μηδέποτε τεταλαιπώρηται παρά τινος ἀρχῆς ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασι μηδὲν γένος ὑπήκοον. Ἀλλ' οὕτως εἰσὶν ἀνώτεροι τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀπειλῶν, ὥστε συμβέβηκεν αὐτοῖς λάμπειν ὡς μάρτυρας, οὐ καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ καθ' ὄραν καὶ στιγμὴν, καὶ οὕτω προσπαίζουσι τῇ καταιγίδι ταύτῃ, ἣν οἱ ἀντίδικοι μόνῃ ἀκοῇ καὶ φρίττουσι καὶ θαυμάζουσι.»

Ταῦτα δὲ γράφουσα ἡ σύνοδος ἐκείνη διὰ δακρύων καὶ αἵματος, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος Μάρκος Ῥενιέρης, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς τελευταίας τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς περιπετείας. Ὁ Λούκαρις ἐπατριάρχευσε τὸ πέμπτον ἐν ἔτει 1637. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ ἐξωτερικοὶ αὐτοῦ φίλοι καὶ σύμμαχοι εἶχον ὑποστῆ ποικίλας τροπὰς. Ναι μὲν ἔτι ἀπὸ τοῦ 1627 ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἐξωσιν τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀλλ' ἐνῶ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας ἐξηκολούθουν πολεμοῦντες κατ' αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπου, ἡ μὲν Ἀγγλία προσεγγίσασα εἰς

τὸν καθολικισμόν, ἔπαυσεν ὑποστηρίζουσα τὸν ἡμέτερον πατριάρχην, ἡ δὲ Ἑνετία, μηδὲν ἔχουσα μετὰ τὴν ἔξορίαν τῶν Ἰησοῦ-
 τῶν ἰδίων συμφέρον, ἀπέσυρεν ὡσαύτως τὴν προστασίαν αὐτῆς, ὅ
 δὲ μόνος περιλειφθεὶς Κορνήλιος Χάγα δὲν ἤτο ἱκανὸς νὰ ἀντι-
 σταθῇ εἰς τοὺς δύο ἰσχυροὺς αὐτοῦ ἀνταγωνιστάς. Τότε ὁ Κύ-
 ριλλος ἐπεζήτησεν ἕτερον σύμμαχον, τὸν κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου
 ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εὐρεσκόμενον Γουσταῦον
 Ἀδόλφον, τὸν βασιλέα τῆς Σουηδίας. Καὶ ἔγραψε πρὸς αὐτὸν
 ἐπιστολὴν προτρέπων νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπρόσ-
 ωπον αὐτοῦ. Ὁ ἥρωας τῆς διαμαρτυρήσεως ὑπήκουσε προθύμως
 εἰς τὴν πρόσκλησιν, καὶ ὁ πρέσβυς αὐτοῦ Παῦλος Στρασβοῦρογος
 ἀφίκετο ἔτι ἀπὸ τοῦ 1632 κομιστῆς ἐπιστολῶν τοῦ βασιλέως
 τῆς Σουηδίας πρὸς τὸν πατριάρχην Κύριλλον. Εἰς τὰς ἐπιστολάς
 ταύτας ἀπῆντησεν ἀμέσως ὁ Κύριλλος ἐκφράζων πρὸς τὸν βασι-
 λέα βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην ἕνεκα τῆς προνοίας ἣν ἐπεδείξατο
 ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἀλλ' αἱ ἐλπίδες αὐτῆς παρήγαγεν
 ἡ νέα αὕτη ἐπέμβασις ἐψεύσθησαν μετ' οὐ πολὺ, πεσόντος τοῦ
 Γουσταύου Ἀδόλφου εἰς Λύτζεν κατὰ νοέμβριον τοῦ 1632. Ὅτε
 λοιπὸν ὁ Κύριλλος ἐπατριάρχευσεν τὸ πέμπτον δὲν εἶχε πλέον
 περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἰσχυροὺς συμμάχους δι' ὧν τοσάκις πρότερον κα-
 τίσχυσε τῶν ἀντιπάλων· καὶ μετὰ ἡμιόλιον ἔτος, οὐ μόνον κατη-
 ρέθη αὐθις, ἀλλὰ καὶ ἐθανατώθη διὰ βασιλικῆς προσταγῆς.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη τῆς τῶν διαμαρτυρομένων δυνάμεων ἐπεμ-
 βάσεως ὑπεχρέωσε τοὺς ἡμετέρους, ἔχοντας πάντοτε ἀνάγκην
 ἐξωτερικοῦ προστάτου, νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν μετριοπαθεστέ-
 ραν ἐκ τῶν δύο μεγάλων καθολικῶν δυνάμεων, εἰς τὴν γερμανι-
 κὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αἱ δύο αὗται
 δυνάμεις ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλας ἕνεκα τῆς τοῦ Ἁγίου Τάφου
 κατοχῆς. Ὅθεν ὅτε τῷ 1649 ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ
 τῆς αὐτοκρατορίας πρέσβυς Σμιτ ἵνα ἀνανεώσῃ τὴν μεταξὺ τῶν
 δύο ἐπικρατειῶν εἰρήνην, ὁ πρέσβυς οὗτος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις
 διαπιστευτήρια παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Παρθενίῳ Β',
 εὐχαριστοῦντα αὐτὸν δι' ὅσα ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔπρα-
 ξεν. Ἀπελθὼν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐκομίσατο τὴν προσήκουσαν πρὸς
 τὴν αὐτοκρατορίαν ἀπῆντησιν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Παρ-

θένιος Β' διετέλει εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸν τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορα, ἀδυσώπητος τοῦ καθολικισμοῦ μερὶς ἐπέτυχε μετὰ τινα ἔτη τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον. Ἡ δὲ ἐσχάτη αὕτη τῶν ποιῶν ἢ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν οἰκουμενικὸν τοῦτον πατριάρχην, καὶ προηγουμένως εἰς τὸν Λούκαριν, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ κατόπιν εἰς ἄλλους, μαρτυρεῖ ὅτι ἅπαντα ἐκείνη ἢ τοῦ ἀξιώματος ἐπιφάνεια δι' ἧς ὁ Μεχμέτ Β' περιέβαλε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἐρείδετο ἐπὶ τῆς ἄμμου. "Ὅθεν καιρὸς εἶναι ἐνταῦθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ περιπετείας τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν,

Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν προηγουμένων ὅσα παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἦτο πολὺ σπουδαιότερον τοῦ βερατίου, ὅπερ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπετρέπετο εἰς ἕκαστον πατριάρχην καὶ τοῦ ὁποῦ ἀνάλυσιν ἔχει ἤδη ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ὁ ἀναγνώστης (σελ. 509—510 τοῦ παρόντος τόμου). Τοῦτο συνάγομεν πρῶτον ἐκ τῆς περιλήψεως τοῦ κειμένου ἐκείνου ἣν περιέσωσεν ἡμῖν ὁ Φραντζῆς, ἐχούσης ἐπὶ λέξεως. α" Ἐδωκε δὲ καὶ προστάγματα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸν ἀναίτητον καὶ ἀφορολόγητον καὶ ἀδιάσειστον τε ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσται αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς.» Πλὴν τούτου ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ἣτις ἐγένετο ἐπὶ Σελίμ Α' περὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, ἐβεβαιώθη ὅτι ἐν αὐτῷ περιείχετο προσέτι ὅρος καθ' ὃν αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι μηδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾶ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς μωαμεθανικὰ εὐκτήρια. Μικρὰ δὲ τις ἀντιπαράθεσις τῶν ὄρων τούτων πρὸς τὰς προεκτεθείσας τοῦ μεταγενεστέρου βερατίου διατάξεις, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσαν σπουδαίαν διαφορὰν. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον καθιέρου τὸ ἀδιάσειστον τοῦ πατριάρχου, περὶ οὗ τὸ μεταγενέστερον οὐδὲν διαλαμβάνει. Ἐτι δὲ βραδύτερον τὸ βεράτιον περιέλαβε διατάξιν διαλαμβάνουσαν, ὅτι ὁ πατριάρχης εἶναι μὲν ἀμετακίνητος, ἀλλ' ἐξαίρεσις τῶν τριῶν περιπτώσεων καθ' ἃς ἤθελεν ἀποστ

δειχθῆ ἔνοχος καταπίεσεως τῶν χριστιανῶν, παραβάσεως τοῦ Ὁρθόσκυπτικοῦ νόμου καὶ ἀπιστίας πρὸς τὸν ἡγεμόνα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐλαστικὴ ἐρμηνεία ἧς ἦσαν αἱ ἐξαιρέσεις αὐταὶ δεκτικαί, ἐντελῶς ἀνέτρεψαν τὸ ἐξ ἀρχῆς καθιερωθὲν ἀδιάσειστον. Ὡσαύτως τὸ μεταγενέστερον βεράτιον δὲν περιελάμβανε τὴν ῥητὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ σφετερισμοῦ τῶν ἐλληνικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔλεγε μὲν ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἀφορολόγητοι, οὐχὶ ὅμως ἀπολύτως, ὅπως τὸ ἀρχικὸν κείμενον, ἀλλὰ μετὰ τινῶν ἐξαιρέσεων, αἵτινες εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κανόνα.

Ὅπωςδῆποτε καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὰ μεταγενέστερα βεράτια παρεβιάσθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε παραβιάζόμενα. Κυριωτάτη τούτου αἰτία ὑπῆρξεν ἡ αὐθαιρεσία τῆς ὀσμάνικῆς κυβερνήσεως καθ' ἧς οὐδένα τρόπον εἶχε ν' ἀντισταθῆ ὁ πατριάρχης. Εἶδομεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν ὁ κατακτητῆς εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ περιποιηθῆ ὅσον ἔνεστι τὴν ἐκκλησίαν τῶν κατακτηθέντων, διότι βλέπων ἀδιαλείπτως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κατ' αὐτοῦ ἐξεγειρομένην, ἐνόει, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ποθήσωσι τὴν μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ἔνωσιν. Ἀλλὰ πραγματευόμενοι τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἐξηγήσαμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος ἀπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης φόβος ἐξέλιπε πρωϊμώτατα. Ἐτι ἀπὸ τοῦ 1509 ἡ Ἑνετία δὲν ἐδίστασε ν' ἀποφασίσῃ τὴν μετὰ τοῦ σουλτάνου κατὰ τοῦ πάπα συμμαχίαν καὶ μετ' ὀλίγον νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Σελίμ Α' φόρον 8,000 δουκάτων, ἵνα διατηρήσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου Κύπρου. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος οὐδεμίαν ἤδη ἐπροξένει ἀνησυχίαν εἰς τὸ Διβάνιον ἢ τε ἠθικὴ καὶ ἢ πολιτικὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης δύναμις ἀπ' ἐναντίας αἱ μάταιαι προσπάθειαι ἃς οὐ πὸς κατέβαλλεν ἵνα ἐξωθήσῃ τὴν Δύσιν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς, ἐκίνουν τὸν γέλωτα καὶ τὴν περιφρόνησιν ἐν τοῖς συμβουλίοις τοῦ σουλτάνου, ὁ δὲ Μουράτ Γ' ἀναφανδὸν ἐνέπαιζε τὰς κατ' αὐτοῦ ἐκδεδομένας παπικὰς βούλλας. Περὶ Γερμανῶν δὲν ἤξευρον ἄλλο ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμῆ ὅτι ἀδιακόπως ἠττῶντο ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἡ δὲ μόνη δύναμις ἥτις ἐλογίζετο τότε ἐπικίνδυνος

νός ἦτο ἡ Ἰσπανία· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπε καὶ τοῦτο τὸ φόβητρον. Οὐ μόνον δὲ κατέστη τοιοῦτο-τρόπως βαθμηδὸν ἐκ μέσου ὁ κύριος λόγος δι' ὃν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐνόμισε πρέπον νὰ περιποιῆται τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν, ἀλλὰ παρήχθησαν παρ' αὐτῇ συγχρόνως ἕτερα συμφέροντα ὑπαγορεύοντα ἐν μέρει ἀντίθετον πολιτικὴν. Παρεκτὸς τῆς Ἐνετίας περιῆλθον εἰς φιλικὰς καὶ συμμαχικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Πύλην καὶ ἕτεραι δυνάμεις, ἰδίως ἡ Γαλλία· ἡ δὲ Γαλλία, καθάπερ ἐλάβομεν ἥδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ἐπρόστάτευσεν ἀνέκαθεν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἰησουϊτικοῦ τάγματος, καὶ, γενομένη ὡς μὴ ὄφελεν ὄργανον τῶν παθῶν αὐτοῦ καὶ τῶν διαβολῶν, παρέπεισε πολλάκις τὴν Ὑψηλὴν Πύλην νὰ καταπιέσῃ πολυειδῶς καὶ νὰ καταθλίψῃ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν φυσικὴν αὐθαιρεσίαν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως προσετέθη καὶ ἄλλη αἰτία παραβιάσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Β' παραχωρηθέντων προνομίων, ἡ τῶν ἰησουϊτῶν ἐνέργεια.

Ἀλλὰ τὸ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καθῆκον ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ προσθέσωμεν καὶ τρίτην τοῦ κακοῦ τούτου αἰτίαν, εὐθὺς μὲν ἐξ ἀρχῆς προκύψασαν εἰς μέσον καὶ μετὰ τινῶν διαλείψεων διαρκέσασαν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον, τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν φιλοχρηματίαν τῶν ἡμετέρων, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους τῆς κατακτῆσεως αἰῶνας, τὴν παρ' αὐτοῖς ἔλλειψιν τῆς δεούσης παιδείας καὶ ἰκανότητος. Διότι συμβαίνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἐπὶ τῆς κατακτῆσεως, ὅτι πολλάκις ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίαν. Ἐν στιγμαῖς κρισίμοις, ἐν περιστάσεσι δειναῖς ὁ "Ἕλλην ἀναδείκνυσιν ἀρετὰς ἐξαιρέτους" περὶ τὰ καθέκαστα ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου πολλάκις ἀναφαίνεται χωλαίνων καὶ πλημμελῶν. Πλὴν τούτου ἡ μᾶλλον ἔνεκα τούτου συνήθως μὲν διακρίνει τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν συμφέρον, σπανίως ὅμως ἐμμένει εἰς τὴν πρὸς τοῦτο ἄγουσαν εὐθεῖαν ὁδόν. "Ἀπαντα τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα ταῦτα γίνονται καταφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Βεβαίως ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ Α' ὅστις πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Β' νὰ ἐπιτρέψῃ τὸν γάμον

τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση μετὰ τῆς ὀρφίαιας χήρας τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῶ οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχεν διαζεύξεως τοῦ Ἀμοιρούτση ἀπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ἐπέμεινεν ἀποποιοῦμενος· καὶ ὅτε τούτου ἕνεκα ἐξεβλήθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ καθήρηθη καὶ ἐξυβρίσθη, διατάξαντος τοῦ σουλτάνου νὰ κοπῶσι τὰ γένηα αὐτοῦ, ἐκρύγασεν, ἐνῶ ἐξετελειῖτο ἢ βάρβαρος αὕτη προσταγή, «οὐχὶ μόνον τὰ γένηα ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν δύνανται νὰ μὲ κόψωσιν ἕνεκεν τῆς ἀληθείας, οὐδὲ θέλω ποτὲ παραβῆ τοὺς νόμους ὧν διατελῶ φύλαξ καὶ προστάτης.» Καὶ οὐδὲν ἤττον ἀξιοθαύμαστος ἐγένετο ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης, ὁ βραδύτερον πατριαρχεύσας λόγιος Μάξιμος, ὅστις, ἐπιστρέψας τὰ δῶρα τὰ δοθέντα αὐτῷ ἵνα μεταπέισῃ τὸν Ἰωάσαφ, ἀπήντησεν ὅτι μέχρι θανάτου δὲν θέλει παραβῆ τοὺς νόμους τῆς πίστεως αὐτοῦ, ὑποστὰς τῶντι ἕνεκα τῆς καρτερίας ταύτης τὸν τῆς ρίνος ἀκρωτηριασμόν. Ἀξιοὶ δὲ τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ὑπῆρξαν ὁ τε μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι Καισαρείας καὶ Ἐφέσου καὶ οἱ ἄλλοι ἱερωμένοι οἱ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συναινέσαντες νὰ χειροτονήσωσι πατριάρχην τὸν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Β' ἐπιβληθέντα Ῥαφαὴλ Α', ἀνωρωπον ἀμαθῆ καὶ μέθυσον, μέχρις οὗ ὑπεχρέωσαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκλογὴν ἐτέρου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος, αὐτοῦ δὲ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος σοφοῦ Μαξίμου, τοῦ ὁποίου ἀνελύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις τὴν πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἐνετίας ἐπιστολήν. Ἡ πῶς νὰ μὴ καυχώμεθα ἐπὶ τῷ μαρτυρικῷ θανάτῳ τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Κυρίλλου τοῦ Κονταρῆ, Παρθενίου Β', Παρθενίου Γ', οἵτινες ἅπαντες ἠδύναντο διὰ μιᾶς λέξεως νὰ σώσωσι ζωὴν καὶ περιουσίαν, ἀλλ' ἅπαντες προετίμησαν τὸν θάνατον, τῆς ἐλαχίστης θυσίας τῶν δικαίων τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ οἱ ἱεράρχαι οὗτοι ἐμαρτύρησαν ὅτι ἤξευρον νὰ ἀποθάνωσιν ἐν δέοντι, ἕτεροι ἀπέδειξαν ὅτι ἐγίνωσκον νὰ διοικῶσιν ἄριστα τὰ τῆς ἐκκλησίας οἷον ὁ Ἰερεμίας Β', ὁ Σαμουὴλ Α' καὶ ἄλλοι καλοὶ κάγαθοι, εἰ καὶ ἤττον ὀνομαστοὶ, ἄνδρες. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱερὰ σύνοδος ἔπραξεν ἐν δειναῖς περιπετεῖαις ἐπαξίως τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐντολῆς. Ὅτε τῷ 1657 ἀπηγγονίσθη ὁ πατριάρχης Παρθένιος Γ', ἡ Πύλη μὴ ἀρᾷ

κρούμενη εἰς τὸ ἀδίκημα τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ἀναβιβάσῃ ἰδιογνωμῶ-
 νως εἰς τὸν θρόνον ἐπίσκοπόν τινα Γάνου καὶ Χώρας, ἄνθρωπον
 παντελῶς ἀνάξιον τοιαύτης τιμῆς. Ἄλλ' ἡ γενναία διαμαρτύρησις
 τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπενεχθείσης εἰς τὴν συνεί-
 δησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βίας, ἠνάγκασε τὸν ἐπιβάτην
 τοῦτον νὰ καταβῆ μετὰ 12 ἡμέρας τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ σύνοδος
 ἐπιτυχοῦσα τὴν πρὸς τοῦτο συναίνεσιν τῆς κυβερνήσεως, συνέταξε
 καὶ ὑπέγραψε τὴν ἀκόλουθον πράξιν. «Οὐδεμία τῶν ὑποθέσεων δύ-
 νεται τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα, ἡ γὰρ ἀρχὴ ἐστὶ ρίζα καὶ πηγὴ τοῦ
 ὄλου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινου-
 πόλεως μεμενηκότος ἀμείρου ἀρχῆς καὶ κεφαλῆς, ἅτε τοῦ ἐν αὐ-
 τῇ ἀρχιερατεύοντος ἀδίκως καταδικασθέντος μακαρίου Κυρ Παρ-
 θενίου, συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ ναῷ τοῦ
 ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κα-
 νονικᾶς ποιησάμενοι, ἐθέμεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσης καὶ Τριγλίας
 Κυρ Παρθένιον, δεῦτερον δὲ τὸν Λαρίσσης Κυρ Διονύσιον, καὶ τρί-
 τον τὸν Σμύρνης Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα
 αὐτῶν εἰς δῆλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδικι τῆς μεγάλης ἐκ-
 κλησίας, ἀχλὺς, ματοῦ ἁ, ἰνδικτιῶνος δεκάτης· ὡς γὰρ μὴ γεγο-
 νυῖαν ὄλιως κατὰ κανόνας ἱεροὺς τὴν μετάθεσιν τοῦ Γαβριηλ,
 ἣν δυναστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι, ἐκρίναμεν εἶναι
 ἄκυρον καὶ ἀνενέργητον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην.» Τοιαύτη πρά-
 ξις ψηφισθεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ἐνώπιον τοῦ σπαίροντος ἔτι νε-
 κροῦ τοῦ Παρθενίου Γ' καὶ ἐνῶ ἀπὸ τοσοῦτον λεπτοῦ νήματος
 ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τὸ ξίφος τῆς
 φοβερωτέρας αὐθαιρεσίας, εἶναι βεβαίως ἱκανὴ νὰ ἐξαγοράσῃ ἁ-
 μαρτίας πολλάς. Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι αἱ ἁμαρ-
 τίαὶ ὑπῆρξαν δυσαρίθμητοι. Καθ' ἃ προείπομεν μία τῶν κυριω-
 τάτων τοῦ κακοῦ αἰτιῶν ἐγένετο ἡ κατὰ τὴν ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' ἐκα-
 τονταετηρίδα ὁμόθυμος εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἀποδημία ἀπάντων
 σχεδὸν τῶν τοῦ ἔθνους λογάδων. Τὰ ἐντεῦθεν ἐξ ἀρχῆς προκύψαν-
 τὰ ἀτοπήματα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ θεραπευθῶσι πλέον ὅτε βρα-
 δύτερον ἐφύησαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους νέαι πεπαιδευμένων
 καὶ ἐμπείρων ἀνδρῶν γενεαί, τὰ δ' ἀτοπήματα ταῦτα, συνδυαζό-
 μενα μετὰ τῶν αὐτογνωμόνων διαθέσεων τῆς κυβερνήσεως καὶ.

τῶν ἐπιβούλων ἐνεργειῶν τοῦ καθολικισμοῦ, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ εἰς τὴν βραγδαίαν κατάργησιν τῶν ἀρχικῶν αὐτῆς δικαίων καὶ προνομίων. Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ πράγματα καθ' ἕκαστα· ἐὰν ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι· ὁ Μελέτιος δὲν ἔσχε τὴν γενναιότητα νὰ περιγράψῃ αὐτὰ λεπτομερῶς, διατί θέλετε νὰ καταδικασθῶμεν ἡμεῖς εἰς τοῦτο σήμερον, ὅτε ἐξέλιπον πολλὰ τῶν ἀσχημιῶν ἐκείνων. Καὶ ἔπειτα αἱ λεπτομέρειαι αὗται ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν· μόνη δὲ ἡ κεφαλαιώδης τῶν πραγμάτων ἔκθεσις ἀρκεῖ νὰ φωτίσῃ τὸν ἀναγνώστην ἀποχρώντως ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἄφ' ἧς ὁ Μεχμέτ Β' κατέλυσε τῷ 1461 τὴν ἐν Τραπεζοῦντι βασιλείαν, πολλοὶ τῶν εὐπατριδῶν τῆς πόλεως ταύτης, ἐλθόντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι δι' ἣν ἔπαθον στέρησιν, σφετεριζόμενοι τὸν πατριαρχικὸν θρόνον δι' ἐνὸς τῶν ὁμογενῶν. Ὅθεν τῷ 1467 ἐσυκοφάντησαν τὸν τοῦ Ἰωάσαφ διάδογον Μάρκον Β' παρὰ τῷ σουλτάνῳ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν μοναχὸν Συμεὼν τὸν Τραπεζούντιον, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει πληρῶνει κατ' ἔτος φόρον 1000 χρυσῶν καὶ παραιτηθῆ τῆς ἐπιχορηγίας ἣν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐλάμβανεν ἀπ' ἐναντίας ὁ πατριάρχης παρὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοιοῦτοτρόπως κατηργήθη 14 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τὸ ἀδιάσειστον καὶ ἀφορολόγητον τοῦ ἀρχιεποῦ τῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ φόρος εἰς τὰ 1000 φλωρία. Ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Διονύσιος προέτεινε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἐτήσιον φόρον εἰς 2000 φλωρία καὶ προεκάλεσεν οὕτω τὴν καθάρεισιν τοῦ Συμεὼν μετὰ διετῆ περίπου πατριαρχίαν. Ἀλλὰ τῷ 1481 ὁ διαβόητος ἐκεῖνος Ῥαφαήλ προσήνεγκε, παρεκτὸς τῶν τελουμένων ἐτησίως διςχιλίων χρυσῶν, 500 ἕτερα ὡς δῶρον ἐφάπαξ διδόμενα. Μετ' ὀλίγον ὁ φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς τρισχίλια χρυσᾶ καὶ παρεκτὸς τούτων ἐδαπανῶντο πολλὰ χρήματα εἰς αὐλικούς, εἰς βεζύρας, εἰς εὐνούχους, εἰς γυναῖκας τοῦ σουλτάνου, εἰς γενιτσάρους, διὰ τῆς εὐνοίας τῶν ὁποίων προεχειρίζοντο καὶ ὑπεστηρίζοντο οἱ πατριάρχαι· πάντα δὲ ταῦτα ἔπιπτον, ἐννοεῖται, εἰς βάρος τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τέλος εἰς βάρος τοῦ λαοῦ. Ἰὰ

ἄχρι τοῦδε ἐκτεθέντα ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· ἀλλ' οἱ δυτικοί, καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι, διηγοῦνται ἄλλα πολὺ δεινότερα. Τῷ 1583 ὁ Ἱερεμίας Β' κατηγορηθεὶς παρὰ τῆ Πύλης ὡς δῆθεν λατινίζων ἐξωρίσθη εἰς Ῥόδον, κατέλαβε δὲ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Παχώμιος Β', ἀδελφὸς ὢν πλουσίῳ ἐμπόρου δωροδοκίσαντος τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως διὰ 12000 φλωρίων. Ἐν τούτοις ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημῶν πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἡμετέρων ἐγκρίτων, παρέστησαν εἰς τὸ Διδάκιον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, πρῶτον, εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανος, καὶ, δεύτερον, ἐξηγόρασε τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα δι' αἰσχροῦς δωροδοκίας. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐτιμωρήθη ἕνεκα τῆς αὐθαδείας αὐτοῦ διὰ ποινῆς, ἀφ' ἧς δὲν ἀπηλλάγη εἰρή καταβαλὼν τρισχίλια χρυσᾶ. Κατόπιν ὅμως νέα ἐγένοντο εἰς τὴν Πύλην παράπονα, ὢν ἕνεκα ὁ σουλτάνος συνήνεσε μὲν εἰς τὴν καθάρσιν τοῦ ἐπιβάτου, ἀλλ' ἀπηγόρευσε τὴν ταῦ ἐξορίστου Ἱερεμίου ἀνάκλησιν. Ὅθεν τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐξετέθη κῶθις εἰς δημοπρασίαν καὶ ἀπενεμήθη εἰς τὸν πλειοδοτήσαντα μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως ὅστις προσήνεγκεν ἐπὶ τούτῳ 24,000 χρυσῶν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν τινες τῶν ἀρχιερέων ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπαναγάγῳσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἱερεμίαν, ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενοι· ἐθέλησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦλάχιστον τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἱερεμίου, Νικηφόρου, καὶ συλλέξαντες 40,000 χρυσῶν προσῆλθον πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις εὐμενῶς ἀποδεξάμενος τὸ δῶρον ἐνέκρινε τὴν αἴτησιν. Τότε ὅμως ὁ ἀντίπαλος αὐτῶν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του κατορθώσας νὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ τῶν φίλων ποσὸν ἴσον ἑδραμῆ πρὸς τὸν σουλτάνον ὅστις ἀπεφήνατο «Ἄριστος ὁ ἀνὴρ, καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἐντελῶς ἄξιός· ὅθεν οὐδαμῶς παρενοχληθήτω.» Καὶ τὸ κακὸν ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον ἀφ' ἧς ἡ ἐξουσία μετέβη ἀπὸ τῶν σουλτάνων εἰς τοὺς μεγάλους βεζύρας. Παρὰ Τιμοθέου Α' πατριαρχεύσαντος ἀπὸ τοῦ 1614 μέχρι τοῦ 1622 ἀπήτησεν ὁ τότε μέγας βεζύρης Ἀλῆ πασᾶς 100,000 χρυσῶν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐπειδὴ εἶχε δῆθεν διορίσει ἐν τῷ διαστήματι τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ 300 μητροπολίτας, εἰσέπραξε τοῦλάχιστον 300,000 χρυσῶν, εἰς 1,000 ὑπολογιζομένων τῶν παρ' ἐκάστου καταβληθέντων· οὐδ' ἠδυνήθη ὁ πατριάρχης

χης ν'ἀπαλλαγῆ τῆς ἀπαιτήσεως εἰμὴ διὰ δαπάνης 30,000 ταλλήρων. Οἱ Ἰησουῖται καὶ ἡ περὶ αὐτοὺς μερίς, ἵνα ρίψωσι τὸν διάδοχόν τοῦ Τιμοθέου Λούκαριν ἐδαπάνησαν 40,000 ταλλήρων· οἱ δὲ τούτων πολέμιοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ Κυρίλλου εἰμὴ διὰ θυσίας 180,000 ταλλήρων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν διαστήματι 77 ἔτων, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1623 μέχρι τοῦ 1700 ἐγένοντο 50 περίπου ἀλλαξοπατριαρχίαι, αἱ πλεῖσται διὰ δωροδοκίας τῶν κρατούντων. Ταῦτα δὲ πάντα πίπτοντα εἰς βάρος τῆς ἐκκλησίας ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπερεξώγκωσαν τὸ πατριαρχικὸν χρέος, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέστησαν τὴν τε παραχώρησιν καὶ τὴν ἐνάσκησιν ὄλων τῶν ἱερατικῶν ἀξιωματῶν ἀντικείμενον θλιβερωτάτης ἐμπορίας. Τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ κατέστη ἀφόρητον, αἱ δὲ ἔνεκα αὐτοῦ φυλακίσεις τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πατριαρχῶν συνηθέσταται. Εἷς τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδαυίας ὀνόματι Βασίλειος, ἐλπίσας νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὀνειδῆ, ἐπλήρωσεν ἅπαντα αὐτῆς τὰ χρέη, δὲν παρῆλθον ὅμως 100 ἔτη καὶ ὁ πατριάρχης Σαμουήλ Α' ἐπιχειρήσας νὰ διανεμῇ ἀναλόγως εἰς τὰς ἐπισκοπὰς τὰ ἐκ νέου σωρευθέντα χρέη τοῦ κοινοῦ, ἔλεγεν ὅτι ἀπέβησαν «τῶν τῆς Αἰγύπτου πυραμίδων ὑπερογκώτερα.»

Ἄλλὰ τὸ ἀρχικὸν βεράτιον δὲν παρεβιάσθη μόνον κατὰ τὸ ἀδιάσειστον καὶ τὸ ἀφορολόγητον. Παρεβιάσθη οὐδὲν ἥττον καὶ ὡς πρὸς τὸν ὅρον αὐτοῦ ἐκείνον ὅστις διελάμβανεν ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι οὐδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾶ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ὀσμανικὰ εὐκτήρια. Ὁ μὲν ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶχεν ἀφαιρηθῆ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀλώσεως, ὥστε ἐξῆρειτο τοῦ ὅρου. Ἄλλ' ὁ κατακτητὴς κατ' αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν τῶν Μωαμεθανῶν ἱστοριογράφων μετέβαλεν ἐν μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει 12 ἐκκλησίας εἰς τζαμιά, ὁ δὲ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Βαγιαζήτ Β' 10, ὁ δὲ τούτου υἱὸς καὶ διάδοχος Σελίμ Α' ἄδηλον μὲν ἀκριβῶς πόσας, βεβαίως ὅμως τὰς πλείστας καὶ καλλίστας τῶν περιλιπομένων. Πλὴν τούτου ὁ Σελίμ Α' ἐβουλεύθη τι ἔτι δεινότερον, τὴν σφαγὴν ὄλων τῶν χριστιανῶν ὅσοι δὲν ἤθελον ἀποδεχθῆ τὸν ἰσλαμισμόν· οὐδ' ἀπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ τερατώδους τούτου διανοήματος εἰμὴ ὑπὸ τῶν φιλανθρώπων παραστάσεων τοῦ μεγάλου βεζύρου

Περὶ πασᾶ καὶ τοῦ μουφτῆ Τζεμαλί. Ἄλλ' ὁ σφετερισμὸς τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ περὶ τοὺς 500 ναοὺς, τὴν σήμερον δὲν σώζονται ἐξ αὐτῶν καθιερωμένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν εἰμὴ δύο μόνοι. Αὐταὶ αἱ πατριαρχικαὶ ἐκκλησίαι ὁμοίαν ἔλαβον τύχην. Εἶδομεν ὅτι ὁ Μεχμέτ Β' εἶχε παραχωρήσει κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ πατριαρχεῖον τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἠναγκάσθη νὰ καταλίπη τὸν ναὸν τοῦτον καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὁ δὲ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κατερειπώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τοῦ σουλτάν Μεχμέτ. Ἐπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν κρατούντων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιέ Τζαμεσί, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν τῆς Ευλοπόρτης ἱερόν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πάλιν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐπὶ Ῥαφαήλ Β', 1603—1608, μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελῆ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ὑπάρχον. Ὅλα ταῦτα μαρτυροῦσι τὴν ἐσχάτην περιφρόνησιν ἣν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐπεδείκνυεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὥστε οἰκοθεὸν ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι δὲν διετηρήθησαν οὐδ' αἱ τιμαὶ ὅσας ὁ κατακτητὴς κατ' ἀρχὰς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄρχοντα. Γυφόντι μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Παρθενίου Γ' ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀφῆρσεν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τὸ παρ' αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τηρηθὲν δικαίωμα τοῦ νὰ ἐγκαθιδρύεται αὐτοπροσώπως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὀρίσασα ὅτι ἡ ἐγκαθίδρυσις αὕτη δὲν θέλει γίνεσθαι ἐφεξῆς εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἀφῆρσαν ὡσαύτως ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ δικαίωμα ταῦ νὰ φέρῃ τὸ καλούμενον σκιαδίον, ὅπερ ἦτο ἐν τῶν διακριτικῶν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ σημείων· καὶ συγχρόνως ἀπηγορεύθη αὐτῷ τοῦ νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Πύλην περιστοιχισμένος ὑπὸ 12 ἀρχιεπισκόπων, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο προνόμιον ἀπεδόθη βραδύτερον πάλιν.

Τοιουτοτρόπως ἐξηυτελίσθη προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ ἐκκλησία ἡμῶν, ἐξ αἰτιῶν ποικίλων, καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις διὰ τὰς ἀμαρ-

τίας τῶν ἰδίων αὐτῆς λειτουργῶν. Εἶδομεν ὅτι ἀφ' ἐτέρου οὐκ ὀλίγοι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι συνεκρότουν τὴν περὶ αὐτοὺς ἱερὰν σύνοδον, ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐντολῆς, καὶ ἀνεφέραμεν ἀποδείξεις περὶ τούτου λαμπράς, εἰς ἃς εὐχαρίστως προστιθέμεθα καὶ ἄλλας. Τινὲς ἐπρονόησαν περὶ τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως, μάλιστα ἀπὸ τῆς 17 καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ὁ σοφὸς Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας, 1624, ἐσύστησε πρῶτος ἐν Κωνσταντινουπόλει τυπογραφεῖον ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ Κερκυραίου μοναχοῦ Γρηγορίου Μεταξᾶ· ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ Ἰησουῖται ἐπέτυχον διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καταστροφὴν τοῦ τυπογραφείου τούτου. Ἄλλος Κύριλλος, ὁ Ε', ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας, 1752, διὰ συνεισφορᾶς κοινῆς ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καθίδρυσεν εἰς τὸν Ἀθῶνα σχολεῖον «οἷον δυστυχῶσι τοῖς Γραικοῖς οὐδέπω ἐφάνη» κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην προσεκλήθη διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις κατέβαλεν ἐκεῖ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μετ' ἔπειτα εὐτυχεστέρας εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐπιστημῶν εὐφορίας, ἐρμηνεύων ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν κατὰ τὰς τότε νεωτέρας θεωρίας, ἔτι δὲ καὶ Θεολογίαν καὶ Ῥητορικὴν. Ἄλλ' ὅμως ἡ Ἀθωνιάς αὕτη σχολὴ πέντε μόνα ἔτη διήρκεσε, 1753—1758. Ἐπειτα δὲ ὁ Εὐγένιος, ἀπελπισθεὶς ἐκ τῶν πολλῶν σκευωριῶν ὅσας ἔπλεκον οἱ μοναχοὶ ἀσύμφορα εἰς ἑαυτοὺς λογιζόμενοι τὰ διδασκόμενα, παρρητήθη καὶ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἣ δὲ σχολὴ διελύθη. Τὸ δὲ οὐδὲν ἤττον λυπηρὰν εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος Ε' ἐνῶ ἐπεδείξατο ζῆλον ἀξιώπαινον ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, κῆρξεν ἐν τούτοις τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ ἀπὸ 500 πουγγίων εἰς 1,000, ἧτοι εἰς 500,000 γροσίων τοῦ τότε καιροῦ· καὶ πλὴν τούτου προσέθηκεν εἰς τὸ ἀνάκαθεν πληρωνόμενον πεσκέσιον, ἧτοι εἰς τὸ ἀπαξ ἐπὶ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ πατριάρχου πληρωνόμενον δῶρον, καὶ εἰς τὸν ἐτησίως τελούμενον φόρον, ἄλλον τρίτον φόρον ἐτήσιον ὡσαύτως, τὸν λεγόμενον τῆς κατ' ἔτος ἐπικυρώσεως (τουρκιστὶ μουκαρέρ.) Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς περὶ τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως φροντίδας τινῶν πατριαρχῶν. Ὁ Σερραφεῖμ Β' 1757

ἡγάπα τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἔχαιρε τούτοις ἑμιλῶν, λέγει ὁ Σέργιος ὁ Μακραῖος, καὶ τιμᾶν ἐφιλοτιμεῖτο· ἐκπυρώσας δὲ τὸν ζῆλον τῆς περὶ αὐτὸν ἱεραῆς συνόδου, «χορηγίαν ἐκ κοινοῦ ἐράνο, οὐκ ἀφιλότιμον διαταξάμενος, καὶ προσεβαιώσας διὰ πατριαρχικοῦ συγγιλιώδους γράμματος, κατεβάλετο οἶονεὶ ἐξ ὑπαρχῆς θεμέλια μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς καὶ διηνεκοῦς συστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς, τέσσαρας ἐν αὐτῇ διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως διορισάμενος. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Ὁρους καὶ δεξιωσάμενος καὶ τιμήσας καὶ διὰ πολλῶν πείσας τὸν ἐκ Μεσόβου Νικόλαον, τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ταύτην παραιτησαμένου, ἐκεῖσε ἀπέστειλε, καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Εὐγένιον μεταπεμψάμενος ἀπὸ Θεσσαλονίκης, ὑπερθαυμάζων καὶ τιμῶν καθίστη διδάσκαλον τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει σχολῆς.» Ἐνταῦθα δὲ ἐξογκῶν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικότερον τὸν λόγον, συμπεραίνει· «ὥστε ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ πατριαρχείας τὴν παροικίαν τοῦ Φαναρίου Ἀθηνόπολιν κατεστήσατο. Ἐκεῖ γὰρ Εὐγένιος ὁ πολὺς ἦν τότε θεολογῶν, ἐκεῖ Δωρόθεος φιλοσοφῶν, ἐκεῖ ῥητορεύων Κριτίας, ἐκεῖ Ἄνανίας τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκων, ἐκεῖ ἐσμὸς φιλοσόφων καὶ φιλολόγων σμῆνος, καὶ θεολόγων θίασος, ἐφ' οἷς ἦδεντο πᾶς τις φιλογενῆς, μάλιστα οἱ χορηγοὶ καὶ συνίστορες.» Ὡσαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος Ε', ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχείας, 1797, συνέστησεν ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ τυπογραφεῖον ἀδεία βασιλικῇ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, 1806, ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους διαταγὰς συνιστῶν τὴν μάθησιν καὶ παρακαλῶν ἄλλους τοὺς χριστιανοὺς εἰς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ βελτίωσιν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ τελευταίας, 1819, νέας πάλιν ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους περὶ τῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διδασκαλίας, δι' ὧν, ἐπειδὴ ἔν τισι τῶν σχολείων παρημελεῖτο ὅπως οὖν ἡ πάτριος γλῶσσα χάριν τῶν ποικίλων ἄλλων νεωτέρων ἐπιστημῶν, ἀπήτησε τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἰδίως παιδείας ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἑλληνικῆς μάλιστα γλώσσης τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἐκμάθησιν. Ἀλλὰ μνημονεύσας τοῦ Γρηγορίου Ε' πῶς νὰ μὴ ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τῆς παρούσης γενεᾶς τὴν τελευταίαν ἐκατόμητον ἣν ὁ κληρὸς ἡμῶν ἐθύσεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος;

Πρώτον ἐν αὐτῇ θύμῃ ἔπεσεν ὁ οἰκουμενικὸς ἐκεῖνος πατριάρχης, τοῦ ὁποῦ τὴν εἰκόνα ἔστησεν ἡ εὐλαβῆς εὐγνωμοσύνη τῆς παρούσης γενεᾶς παρὰ τὰ προπύλαια τοῦ ἔθνικοῦ Πανεπιστημίου ὡς φρουρὸν καὶ φύλακα πάσης πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἐπιδόσεως. Ὁ Γρηγόριος Ε' εἶχεν ἅμα μὲν τὴν καρτερίαν τοῦ μάρτυρος, ἅμα δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου δεξιότητα, καὶ ὅσον περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ἐμαραζίνετο ἐν αὐτῷ ἡ τῆς διανοίας δύναμις καὶ ἡ τοῦ σώματος ῥώμη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐκρατύνετο ἡ ὑπὲρ τοῦ ὅλου ἔθνους ἀφοσίωσις. Συναθλητὴς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἐκ Πελοποννήσου ὡσαύτως καταγόμενος μέγας Δέρκων, ὅστις γεννηθεὶς ἵνα ἄγῃ στρατὸν μάλλον ἢ εἰρηνικὸν τῆς ἐκκλησίας ποιμένιον, ἐτελεύτησεν ἐπαξίως τῆς ἡρωικῆς φύσεως, ἀφοῦ διὰ τῶν προφητικῶν αὐτοῦ ἀπειλῶν ἔσεισε τὴν ψυχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαχμοῦτη τοῦ Β'. Ἡ πῶς νὰ λησμονήσω τὸν Ἀδριανουπολίτην Κύριλλον, ὅστις πεφυκῶς οὐχὶ πρὸς δυσχερῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀνετον τῆς Μούσῃς λατρείαν, ἤχθη οὐδὲν ἥττον ὡς ἀρνίον ἐπὶ τὴν σφαγὴν; ἢ πῶς τοσοῦτους ἄλλους τῆς ἡγιασμένης ἐκείνης χορείας μάρτυρας;

Οὐδ' ἔχω ἀνάγκην νὰ προσθέσω ὅτι ὅσα δῆποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ ἁμαρτήματα πολλῶν ἐκ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν, οὐδεὶς ὠλίσθησε περὶ τὴν ἀκριβῆ τοῦ πατρίου δόγματος καὶ τῶν ὑπάτων ἔθνικῶν συμφερόντων τήρησιν. Συνέβη μὲν εἰς ἓνα, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πειρασμῶν ἐξωθούμενον, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημοῦ· καὶ οὗτος ὅμως ἅμα κατιδὼν τὸ βάραθρον εἰς ᾧ ἐκινδύνευε νὰ ἐμπέσῃ, ἐγκαίρως ὠπισθοδρόμησε καὶ ἀπήλλαξε τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀπὸ τριαύτης κηλίδος. Ὁ Ἀθανάσιος Γ', ὁ ἐπικαλούμενος Πατελλάριος, ἦτο Θεσσαλονίκης μὲν ἐπίσκοπος, ἐφημίζετο δὲ ὡς φιλόσοφος καὶ φιλόλογος καὶ ποιητὴς καὶ ἱεροκῆρυξ. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπατριάρχευσε τὸ πρῶτον, τῷ 1633, ἤκμαζεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἀμιλλα περὶ τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας προσοικείωσιν. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Λούκαριν ἐπερείδοντο ἐπὶ τῶν πρέσβειων τῶν διαμαρτυρομένων δυνάμεων, ὁ δὲ Ἀθανάσιος Γ' καὶ πολλοὶ ἕτεροι σὺν αὐτῷ ἐπεζήτουν τὴν προστασίαν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ καθολικισμοῦ.

Οὔτε τῶν καθολικῶν οὔτε τῶν διαμαρτυρομένων τὰ συμφέροντα ἠδύναντο νὰ ταῦτισθῶσιν ἐντελῶς μετὰ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν συμφερόντων· οἱ μὲν ἐπεδίωκον τὴν ὑποδούλωσιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, οἱ δὲ ἐπόθουν τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ταύτης παραδοχὴν τῶν νέων τῆς διαμαρτυρήσεως δογμάτων. Καὶ καθὼς συμβαίνει ὅτε ἰθαγενεῖς μερίδες ἐπικαλοῦνται τὴν τῶν ξένων προστασίαν, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ἐπαγγέλλωνται, ἐν λόγοις τοῦλάχιστον, παραχωρήσεις τινὰς ἐπιτηδεῖας νὰ ὑπεκκαύσωσι τὸν ζῆλον τοῦ προστάτου. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν τὰς ὑπονοίας τὰς ὡς πρὸς τοῦτο ἐγερθείσας κατὰ τοῦ Λουκάρως, ἀλλὰ συγχρόνως περιήλθομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, καὶ ἂν εἶπέ τι τὸ διαφορούμενον ἢ ἔγραψεν, οὐδὲν ὅμως ἔπραξε τὸ προσβάλλον τὰς θεμελιώδεις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀρχάς. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀπολύτως τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ Ἀθανασίου Γ'. Ἐξῴσθεις τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων μετὰ 40 μόνον ἡμερῶν πατριαρχεῖαν, κατέφυγεν εἰς Ἀγκῶνα καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν, παρακαλῶν, ἵνα, παραγενόμενος εἰς Ῥώμην, ἔχη παρ' αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου. Ὄταν ὅμως ἔλαβεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι καὶ καρδινάλιος ἔσται παρὰ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ, ἐπέχων παρ' αὐτῷ τὸν 73 τόπον τῆς καρδινάλικῆς χορείας, ἀρκεῖ γὰρ ὑπογραψῆ τὸν ὄρον τῆς λατινικῆς πίστεως, ἀπεδειλίασεν ὁ δυστυχὴς Πατελλάριος καὶ φυγὼν ἐξ Ἀγκῶνος ἀνεπιστρεπτει, ἀπῆλθεν εἰς Μολδοβλαχίαν, ἀφ' ἧς ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατῴρθωσε πάλιν διὰ τῆς τῶν Ἰησοῦιτῶν προστασίας νὰ διαδεχθῆ ἐκ δευτέρου τὸν Κύριλλον, τῷ 1634. Κατηγορηθεὶς τότε αὐθις ἐπὶ λατινισμῷ ἐξώρισθη τῷ 1635 εἰς Ῥώμην. Μετὰ ἐκκαίδεκα δ' ἔτη, τῷ 1651, ἐπέτυχεν τὸ τρίτον διὰ τῆς αὐτῆς προστασίας νὰ πατριαρχεύσῃ, ἀλλὰ μὴ γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἄλλου κλήρου ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ μετὰ 15 ἡμέρας καὶ ἔκτοτε δὲν ἀνεφάνη πλέον ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἡ ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχείας αὐτοῦ ἀποδημία εἰς Ἰταλίαν καὶ ἡ πρότασις ἦν ὑπέβαλε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐδρεύσῃ παρ' αὐτῷ ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἡ μόνη ὠρισμένη πράξις ἢ παρ' αὐτοῦ κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας γενομένη. Ἀλλὰ

μετ' ὀλίγον ἀποποιηθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὄρον τῆς λατινικῆς πίστεως, ἀπέδειξεν ὅτι οὐδ' αὐτὸς προηρῆτο νὰ περιβῇ μέχρι προδοσίας.

Ἐὰν ὅμως οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀντέστησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῆς ἀλλοθρήσκου κυριαρχίας, ἐὰν ἐπεμελήθησαν ἔστιν ὅτε τῆς τοῦ ἔθνους παιδεύσεως καὶ ἂν οὐδέποτε περὶ τὸ δόγμα ἐπλημμέλησαν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὠφελήθησαν ἀποχρώντως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ τοῦ ὅλως ἐξαιρετικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἐκτίησατο ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ. Δὲν θέλομεν ἐπανέλθει ἐνταῦθα εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι πολλοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ἀρχόντων ἰδίαις χερσὶ καθήρεσαν τὰ ποικίλα καὶ σπουδαῖα προνόμια ὅσα ὁ κατακτητῆς ἀπένειμεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Πῶς ὅμως ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, καὶ ὅπως κατήντησεν ἐν τῇ 16, 17, καὶ 18 ἑκατονταετηρίδι, ἡδύνατο ἔτι νὰ προσενέγκῃ εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν ὑπηρεσίας περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐπεμελήθη ὅσον ἔδει; Ὁ πατριάρχης, ὅσον καὶ ἂν ἐξηυτελίσθη τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν περιωρίσθησαν τὰ ἐπιτραπέντα αὐτῷ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας προνόμια, διετέλει πάντοτε ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐν μέρει πολιτικὸς ἀρχὼν ὅλων ἐν γένει τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, οὐ μόνον δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων. Αὐτὸς διώριζεν ἀμέσως μὲν τοὺς ἀνωτέρους τῆς ἐκκλησίας λειτουργοὺς, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν ἀνωτέρων τοὺς ὑποδεστέρους μέχρι τῶν ἐφημερίων τῆς ἐσχάτης κωμοπόλεως καὶ τοῦ ἐσχάτου χωρίου. Αὐτὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐποπτεῖαν τῆς διαχειρίσεως ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ τῆς τῶν μοναστηρίων διοικήσεως· αὐτὸς ἦτο ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς τῶν περὶ γάμων διαφορῶν καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν δικῶν ὅσας ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους οἱ χριστιανοὶ δὲν καθυπέβαλλον εἰς τὸ ὀσμανικὸν δικαστήριον· αὐτὸς ἦτο τελευταῖον ὁ ὑπέρτατος ἀντιπρόσωπος καὶ ἐγγυητὴς αὐτῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ἣτις τούτου ἕνεκα σπανιώτατα ἤρνεϊτο νὰ συντελῇ εἰς πᾶν ὅ,τι οὗτος ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὴν πρὸς τὸ κράτος

πίστιν αὐτῶν. Εἶχε λοιπὸν πολλοὺς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκαταμαχῆτους τρόπους ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ποικιλοφύλου αὐτοῦ ποιμνίου. Ποῖον δὲ ἦτο τὸ κεφαλαιῶδες ἔθνικὸν συμφέρον ὑπὲρ οὗ ὤφειλε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν πανοπλίαν ταύτην, δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ τὸ ὑπομνήσωμεν εἰς Ἑλληνας ἀναγνώστας. Τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο καθῆκον ἦτο ἡ κραταίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς διαφόρους ἐκεῖνας φυλάς· οὐδ' ἦτο τὸ πρᾶγμα δυσκατόρθωτον. Αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι, εἰ καὶ ἑτερογενεῖς καὶ ἑτερόφωνοι, διετέλουν ὅμως τότε συντεταγμέναι εἰς ἓν ὅλον σῶμα μετὰ τῶν Ἑλλήνων, διότι κοινὴν εἶχον τὴν ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ κοινὸν τῆς πολιτικῆς δουλείας τὸ ἀτύχημα. Ὡς σῶμα ἓν ἐλογίζοντο καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἣτις ἀπεκάλει ἅπαντας ἀδιακρίτως Ῥωμαίους. Οὐδέποτε δὲ οὐδ' ἐπὶ τῆς μεγίστης ἀκμῆς τῆς βυζαντινῆς μοναρχίας ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὸσαύτη ἐνότης καὶ ὁμοφροσύνη μετὰ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν φυλῶν ὅσον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας φυλετικῆς ὑπάρξεως, ὅπερ προέκυψεν εἰς μέσον παρὰ τισιν ἐξ αὐτῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὑπῆρξε τινόντι ἰσχυρότατον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, οἱ δὲ βυζαντινοὶ, πολλάκις μὲν κατώρθωσαν νὰ καθυποτάξωσι τὰς φυλάς ἐκεῖνας, αἰετοτε ὅμως ἀπῆντησαν προσκόμματα δυσυπέροβλητα εἰς τὸν ἐξἑλληνισμὸν αὐτῶν. Ἀλλ' αἱ φυλετικαὶ αὗται διακρίσεις ἢ ἐξέλιπον ἢ κατεσιγήσθησαν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Αἱ πολυμήχανοι τῆς παπικῆς ἑδρας ἐνεργεῖαι μόλις ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσιν εὐαρίθμους τινὰς σχετικῶς Ἀρμενίους καὶ Ἀλβανούς· πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διετέλεσαν πιστοὶ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ οὐδέποτε ἐφάντάσθησαν νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ. Ὅπόσον ἀγογγύστως αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι ὑπετάσσοντο εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μαρτυρεῖται ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς αἱ αὐτοκέφαλοι ἀρχιεπισκοπαὶ Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου ὑπέκυψαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ Σαμουήλ Α', 1764—1768· ὅπόσον δὲ εὐχαρίστως καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἔβλεπεν ἐπεκτεινομένην τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην δηλοῦται ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς συνήνεσεν εἰς τὴν προκειμένην συγχώνευσιν. Οὐδὲν λοιπὸν δυσυπέροβλητον

κώλυμα εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ τὸ πατριαρχεῖον εἰς τὸν διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐξελληνισμὸν τῶν βορειοτέρων ἐκείνων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χωρῶν. Τὸ πρᾶγμα ἦτο οὐ μόνον ἀπαραίτητον, ἀλλὰ καὶ εὐκόλον, ἡ δὲ εὐκολία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη. Δὲν λέγομεν ὅτι τὸ πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἐνόησε τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ ταύτην· ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπέμεινεν ἀποχρώντως καὶ ἐπιτηδεῖως εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς, ὥστε καθ' ἣν στιγμὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν ὑψωσε πάλιν τὴν κεφαλήν ἢ φυλετικὴ διαίρεσις, οἱ ἑτερόφωνοι Βούλγαροι εὐρέθησαν πολυαριθμότετοι μὲν ἐπέκεινα τοῦ Αἴμου, οὐκ εὐάριθμοι δὲ καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Θράκην καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Μακεδονίαν. Τοῦτο δὲ εἶναι ὁ μέγιστος ἔλεγχος ὃν δικαιούμεθα ν' ἀπευθύνωμεν κατὰ τοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν ἀνεχθῆ ἅπαντα τὰ λοιπὰ αὐτοῦ ἀμαρτήματα, τὴν θυσίαν τῶν προνομίων, τὸν ἐξευτελισμὸν, τὴν φιλοχρηματίαν, ἐὰν ἐφρόντιζε νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ μέγιστον τῶν συμφερόντων ἐκείνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ εἶχε πρὸς τοῦτ' καὶ δύναμιν καὶ καιρὸν. Ἀλλὰ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὴν περὶ τούτου εὐθύνην αὐτοῦ μερίζονται, κατὰ τὰς δύο πρώτας ἑκατονταετηρίδας, οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἔθνους ἄρχοντες.

Πρὸς τοὺς ἄρχοντας δὲν ἀνέλαβεν ὁ κατακτητὴς οἷας πρὸς τὸν κλῆρον ὠρισμένας ὑποχρεώσεις. Εἶδομεν ὅτι διὰ διακηρύξεως ἐπηγγείλατο αὐτοῖς ἀσυλίαν, ἀσφάλειαν καὶ πλεονεκτήματα πλειότερα τῶν ὅσα πρότερον ἀπελάμβανον· διὰ δὲ τῶν λέξεων τούτων, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι εἶχον σπουδαιότητά τινα, δὲν ἐκανονίζετο ῥητῶς ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχον ἄλλοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη ὑπεχρέωσε τὸν Μεχμέτ Β' νὰ μεταχειρισθῆ πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους. Ἐξαιρέσει τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ ὅστις ἦτο ἴδιον αὐτῶν ἔργον, οἱ Ὀσμανίδαι ἀπεφάσισαν συνετῶς νὰ συνεχίσωσιν ἐν πολλοῖς τὴν προτέραν βυζαντινὴν διοίκησιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν δεξιότητα τῶν κατακτηθέντων, τὸσῳ μᾶλλον ὅσῳ καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν τοσοῦτον ἀγράμματοι καὶ ἀμαθεῖς ὥστε, καθάπερ

λέγει ἡ πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία, «κόπτόν-
τες καὶ χαράκια ποιοῦντες διὰ ξύλων ἠρίθμουν, ὡς ἔτι, ὡς λέ-
γεται, φαίνονται ἐν τοῖς ταμείοις, ὅπου οἱ θησαυροὶ αὐτῶν. Λέ-
γουσι δὲ τὰ ξύλα ταῦτα, ἅπερ ἠρίθμουν καὶ ἀντὶ ἀριθμητικῆς
εἶχον καὶ λογαριασμοῦ, ὡς καὶ νῦν ἔτι οἱ ἀρτοποιοὶ αὐτῶν χρῶν-
ται καὶ ἄλλοι Ἀγαρηνῶν, βραῦσια ἦτοι λογαριαστήριον.» Ἐν ἄλ-
λαις λέξεσι μετεχειρίζοντο εἰς τὸ δημόσιον αὐτῶν λογιστικὸν τὰ
ξύλα τὰ καλούμενα σύμβολον καὶ ἐγκοπλις, δι' ὧν δὲν ἦτο δυ-
νατὸν νὰ τηρηθῇ σπουδαία τις ἀκρίβεια περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν
πολλῶν ἑκατομμυρίων ὅσα εἰσῆρχοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον
καὶ ἐξῆρχοντο ἐξ αὐτοῦ. Ὅθεν ἐξ ἀνάγκης μετεχειρίζοντο εἰς τὸ
ἀνώτερον τούλάχιστον λογιστικὸν τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδήμο-
νας Ἕλληνας. Τοῦτο λέγει ῥητῶς ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅτε ὀμιλεῖ
περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν διοργανώθη ἡ διοίκησις ἐπὶ τοῦ Μεχμέτ
Β'. «Μετὰ τούτους μὲν τοι (τοὺς ἡγεμόνας τῶν θυρῶν ἦτοι τοὺς
ἀρχηγούς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς) ἐστὶν ὁ γραμματεὺς, ἀγ-
χιτάτῳ ἰδρυμένος ἐς τούτους, καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος
ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις τεταγμένων καὶ τοῦ
φόρου. Καὶ οὗτος μὲν ἀπολογίζεται τε πρὸς ὅλους καὶ ἐς τοὺς
ἡγεμόνας τε καὶ αὐτὸν βασιλέα ἀναφέρει· ἄλλοι δὲ γραμματεῖς
ἐς τὰς γραφάς τε καὶ ἐπιτάγματα τοῦ βασιλέως.» Ἡ δὲ προμνη-
μονευθεῖσα πολιτικὴ ἱστορία ἐξηγεῖ ὁποῖοί τινες ἦσαν οἱ γραμ-
ματεῖς οὗτοι, παριστῶσα τὸν Μεχμέτ Β' περιεστοιχισμένον ὑπὸ
«φίλων καὶ γραμματικῶν χριστιανῶν» οἵτινες «ἐδιοίκουν πᾶσαν
τὴν βασιλείαν.» Δυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν πολλὰ τῶν ὀνομά-
των τῶν γραμματικῶν τούτων· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Χαλκοκονδύλης
ἀναφέρει ἓνα, τὸν Καταβοληνόν, ὃν ῥητῶς ὀνομάζει «γραμματέα
τῶν θυρῶν.» Καὶ ὁ Κριτόβουλος μνημονεύει ἑτέρου, τοῦ υἱοῦ τοῦ
Καταβοληνοῦ τούτου ὀνόματι Θωμᾶ, ὃν ἀποκαλεῖ οὗτος «γραμ-
ματέα τοῦ βασιλέως.» Οὐ μόνον δὲ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρε-
σίαν μετεχειρίζοντο τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διπλωμα-
τικὴν, ἰδίως εἰς τὰς πρὸς τοὺς εὐρωπαϊοὺς ἡγεμόνας σχέσεις καὶ
διαπραγματεύσεις, αὐτοὶ ὄντες τότε ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ
αὐτῆς τῆς γλώσσης αὐτῶν ἔτι ὀλιγώτερον περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπι-
τήδειοι. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ πολλῶν

χρόνον μετεχειρίζοντο ἐν ταῖς συνθήκαις καὶ ταῖς διπλωματικαῖς ἀλληλογραφίαις, μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μνημείων.

Ἐτι πρὸ τῆς ἀλώσεως οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡγεμόνες συνέτασσον ἑλληνιστὶ τὰς διαπραγματεύσεις καὶ συνθήκας αὐτῶν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς δυνάστας τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Γάλλος Μασλατρῆ ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ ἱστορίᾳ τῆς Κύπρου, ἐδημοσίευσεν τὸ κείμενον συνθήκης συνομολογηθείσης τῷ 1450 μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου Ἰωάννου Β' καὶ τοῦ ἀμιρά τοῦ Καντηλόρου Λουφτούμπεῦ, ἧς ἡ ἀρχὴ ἔχει οὕτως· «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοὺς αὐν', σεπτεμβρίου ζ'. Αὐτὸ ἔνευ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης μέσα εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ δικαιοτάτον Τζονάν ῥῆγαν τῆς Κύπρου, καὶ τοῦ εὐγενικωτάτου καὶ εὐτυχισμένου Λουφτούμπεῦ, ἀμιράν καὶ ἀφέντην τοῦ Καντηλόρου· ἀπὸ τὴν ἰοίαν ἀγάπην ἐγένετον, ἐτελειώθην εἰς τὴν τάξιν καὶ μανιέραν τοιαύτην.» Αἱ δὲ τελευταῖαι τοῦ κειμένου τούτου λέξεις ἔχουσιν ὡς ἐξῆς· «Καὶ ἔτζαι τὸ ὀμόσασιν.» Καὶ ταῦτα μὲν ἐγράφοντο ἐν τῇ κυπριακῇ διαλέκτῳ ἅτε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου συνομολογούμενα. Ἐκ δὲ τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἱστορίαν καὶ ἐγένοντο μὲν μετὰ τὴν ἀλωσιν, ἐγράφησαν δὲ εἰς γλῶσσαν οὐχὶ βεβαίως καθαρεύουσαν, πάντως ὁμῶς ἤττον ὅπως οὖν παραμεμορφωμένην, ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐδημοσίευσεν πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἐν τῷ 6 τόμῳ τῆς Πανδώρας (σελ. 563 καὶ ἐπ.) δέκα. Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων τὸ μὲν πρῶτον εἶναι ἡ κύρωσις τῆς συνθήκης ἦν, κατὰ τὸ ὀσμανικὸν κείμενον, συνωμολόγησαν «ἐν Ἀδριανουπόλει, ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ ὑμετέρου προφήτου γεννήσεως, αὐπὶ' (1482) καὶ ἔτος τοῦ ἡμῶν προφήτου ὠπζ' (887) ἐν μηνὶ ὀκτωβρίῳ ιη', ὁ φερά Πέτρος Δαιωμβουσῶν, Θεοῦ χάριτι μέγας μαῖστωρ καὶ αὐθέντης Ῥόδου, καὶ ὁ μέγας αὐθέντης καὶ μέγας ἀμπρᾶς σουλτάν Παγιαζῆ Χάν, υἱὸς τοῦ μεγάλου αὐθεντὸς τοῦ Μεχμέτ Χάν.» Τὰ δὲ λοιπὰ ἑννέα εἶναι ἐπιστολαὶ ἀνταλλαγεῖσαι μεταξὺ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζῆτ καὶ τοῦ μαγίστρου τῆς Ῥόδου (D' Aubusson) περὶ τῆς αὐτῆς συνθήκης, ἀπασαὶ δὲ, ὡς καὶ ἡ συνθήκη, εἶναι συντεταγμέναι εἰς τὴν ἑλληνικὴν, τὴν σφόδρα

παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν. Ἀλλὰ καὶ ἀρχαιότερα τούτων σώζονται πολλὰ ἔγγραφα ἀνταλλαγέντα ἀπὸ τῆς 17 ἰανουαρίου 1479 μέχρι τοῦ ἀπριλίου 1481 μεταξύ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ σουλτάν Μεχμέτ Β', τὰ ὅποια ἅπαντα γεγραμμένα πρωτοτύπως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Μίκλοσυτζ καὶ τοῦ Μύλλερ (τόμ. Γ' σελ. 295 καὶ 306). Ἐκ πάντων δὲ τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἀνεώχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς ἐπιφανέστερους καὶ ἰκανωτέρους τῶν ἡμετέρων στάδιον ἐνεργείας εὐρῆ, ὅπερ διατρέχοντες ἠδύναντο συγχρόνως νὰ ἀποβῶσι χρησιμώτατοι εἰς τὰ ποικίλα ἔθνικα συμφέροντα.

Δυστυχῶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἐπιτηδείων τούτων περιστάσεων, διὰ ποικίλους λόγους, καὶ ἰδίως διότι συνέβη ὡς πρὸς τοὺς πολιτικούς ἡμῶν ἄνδρας, ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς· οἱ ἰκανώτεροι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστεροι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἀπεδήμησαν, ὥστε τὰ πράγματα περιήλθον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μετριωτάτων καὶ ἀφιλοτίμων. Ὁ γάλλος Λακροᾶ, ὅστις διατελέσας περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινονπόλει γαλλικῆς πρεσβείας, ἐδημοσίευσε βραδύτερον βιβλιάριόν τι περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἔθνῶν, ἀξιοῖ ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ 4 καὶ μόναι, οἱ Καντακουζηνοὶ, οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Ἀσάναι καὶ οἱ Ῥάλλαι. Προστίθῃσι δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποδείξωσι τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ μετέρχωνται ἵνα συντηρηθῶσι ποικίλα κοινότατα βιομηχανικὰ ἔργα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν ταῖς πληροφορῖαις τὰς ὁποίας περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἔχομεν οἱ μόνου ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων οἴκων ἀναφερόμενοι ὡς μετέρχοντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τῶν δημοσίων πραγμάτων εἶναι οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, ἐξαιρέτως δὲ οἱ Καντακουζηνοὶ. Πάντες οἱ λοιποὶ οἱ ὅπως οὖν προέχοντες ἀνήκουσιν εἰς ἕτερα καὶ νεοφανῆ γένη. Λέγοντες δὲ ὅτι μετεῖχον τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἐννοοῦμεν κυρίως τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Τρόντι αὐτοὶ κατεῖν

ἔχον τὰ πλεῖστα τῶν ἀξιωματῶν τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς οἷόν τὸ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τὸ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τὸ τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος καὶ ἄλλα τοιαῦτά, καλούμενοι μὲν κληρικοί, ὄντες δὲ πράγματι λαϊκοὶ ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς πρωτευούσης οἰκογενειῶν· αὐτοὶ ἦγον καὶ ἔφερον τὰ τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ πατριαρχείου, ἰδίως παντοδύναμοι ὄντες περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν καθάρσεις τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος καὶ μεταχειριζόμενοι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνίοτε μὲν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον. Τῆς δὲ ὁσμανικῆς κυβερνήσεως δὲν μετεῖχον εἰμὴ ὡς ὑποδεέστεροι ὑπάλληλοι καλούμενοι ἀπλῶς γραμματικοὶ καὶ συγκαταλεγόμενοι μᾶλλον μεταξὺ τῶν ἀκολουθῶν τῶν ὁσμανιδῶν μεγιστάνων ἢ κοινόν τι πρὸς τούτους ἔχοντες. Ἐὰν δὲ μετεωρίζοντο ἐνίοτε εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ κοινωνικὴν μᾶλλον ἢ πολιτικὴν περιωπὴν, δὲν διετηροῦντο ἐν αὐτῇ εἰμὴ διὰ δωροδοκιῶν καὶ ἐφρόντιζον μᾶλλον περὶ τῶν ἰδίων ἢ περὶ τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Εἰς τῶν ὀλίγων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀρχόντων ὅσοι ἐφάνησαν ἀληθῶς χρήσιμοι εἰς τὸ χριστιανικὸν γένος, ὑπῆρξεν ὁ ἄρχων Ξενάκης, ὁ ἀκμάσας ἐπὶ Σελίμ Α' καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ Ἱερεμίου Α'. Ὁ Ξενάκης μαθὼν διὰ τῶν φιλικῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχε μετὰ τινῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν, τὴν ὑπὸ τοῦ Σελίμ Α' μελετηθεῖσαν καθάρσεις ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν πατριάρχην καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην καὶ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὀλεθρίου βουλεύματος. Ἄλλ' ὁ Ξενάκης εἰς οὐδένα τῶν προαναφερθέντων ἱστορικῶν οἰκῶν ἀνήκεν. Ἔτεροι δὲ ἐπίσημοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἄρχοντες ἀναφέρονται· ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Ἀλέξανδρος ὁ ἀπὸ Τηράς, ὁ μέγας Λογοθέτης Ἱεραξ, ὁ Μιχαὴλ Γαβρᾶς καὶ ὁ Ἀντώνιος Καντακουζηνὸς ἐξ ὧν, τοῦ τελευταίου ἐξαιρουμένου, οἱ λοιποὶ φαίνονται ἀνήκοντες εἰς νεωστὶ προαχθέντας οἴκους.

Ὀνομαστότατος καὶ πλουσιώτατος κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα ὑπῆρξεν ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, τοῦ ὁποίου δὲν γινώσκωμεν τὸν βαθμὸν τῆς μετὰ τοῦ προαναφερθέντος Ἀντωνίου

συγγενείας. Διετέλεσε δὲ φίλος στενὸς τοῦ περιωνύμου μεγάλου βεζύρου Σόκολη τοῦ ἀκμάσαντος μὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ Σουλεϊμάν Α' καὶ δι' ὅλης τῆς βασιλείας τοῦ Σελίμ Β', θανατωθέντος δὲ ἐπὶ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τοῦ Μουράτ Γ' τῷ 1579. Ἐν τούτοις καί-
 τοι πολλὴν ἔχων οἰκειότητα πρὸς τὸν παντοδύναμον τοῦτον ἄν-
 δρα, καίτοι ἐπορεύετο ἔφιππος ἀνὰ μέσον τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταν-
 τिनουπόλεως μετὰ ὀκτῶ μὲν τσοχαδαραίων, πολλῶν δὲ προπορευο-
 μένων γενιτσάρων, δὲν ἠξιώθη ἄλλης δημοσίας λειτουργίας εἰμὴ
 τῆς τοῦ ἀνωτέρου ἐφόρου τῶν ἀλικῶν τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς τοῦ
 ἀρχιγούναρη τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς. Ἀντίζηλος δὲ ὢν ὡς εἰκὸς τῶν
 τότε Παλαιολόγων, ἐκτῆσατο μὲν περιουσίαν μεγάλην δι' ἧ καὶ ἐπε-
 καλεῖτο μέγας πραγματευτής, καὶ δύναμιν δὲ οὐ μικράν, προσκά-
 λεσεν ὅμως τὴν ὀργὴν ἐτέρων μεγάλων πασάδων καὶ ἐπὶ τέλους
 ἐθανατώθη καὶ ἐδημεύθη περὶ τὸ ἔν καὶ ἡμισυ ἔτος πρὸ τοῦ προ-
 ςάτου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἵνα λάβωσιν οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἔννοιάν τινα
 περὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀξιώματος ὅπερ εἶχεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ Μιχαὴλ
 Καντακουζηνὸς καὶ κρίνωσιν ἐκ τούτου πῶς εἶχον ἐν γένει τότε
 τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας ἄρχοντας, θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰ
 περὶ αὐτοῦ οὐχὶ ὅπως ξηρῶς ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ Χάμμερ ἐν τῷ
 Δ' τόμῳ (σελ. 46 καὶ ἐπ.), ἀλλὰ μετὰ τῶν λεπτομερειῶν ὅσας
 ἀναφέρει ὁ Καισάριος Δαπόντες καὶ ἐν αὐτῇ τούτου τῇ γλώσσῃ,
 ἧτις θέλει φανῆ εἰς τὴν σημερινὸν Ἕλληνα οὐδὲν ἧττον περίεργος
 ἢ τὰ δι' αὐτῆς ἱστορούμενα γεγονότα. Ὁ Δαπόντες ὁμιλήσας
 περὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ καὶ πρὸς τοὺς
 ἄλλοις περὶ τοῦ υἱοῦ του Ἰωάννου, ἐπιφέρει. «Αὐτὸς δὲ εἶχε πα-
 τέρα τὸν τσελεπῆ Μιχαὴλ τὸν Καντακουζηνόν, τὸν πλουσιώτατον
 τοῦτος ἐκατοικοῦσεν εἰς τὴν Ἀγχιάλον, τὰ δὲ τζιφτιλίκια καὶ
 ὑποστατικά του ἔφθαναν ἕως εἰς τὸν Δούναβιν, καὶ τινες ἀγάδες
 τζιράκια ἐδικά του ἔγιναν καὶ βεζύριδες· ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας
 ἀφοῦ ἔφθασε καὶ ἔγινε βεζύρης, ὑπῆγεν ὁ Μιχάλης νὰ τὸν ἀντα-
 μώσῃ καὶ νὰ τὸν συγχαρῆ, ἐμβαίνοντας δὲ μέσα εἰς τὸν ὁδᾶ (ὁποῦ
 ἔτυχε νὰ εὔρεθῆ ὁ ἰμάμης τοῦ βασιλέως), τὸν εἶπεν ὁ βεζύρης—
 καλῶς ἦλθες Μιχάλη-τσελεπῆ, κάνωντας καὶ σχῆμα πῶς σαλεύει
 ἀπὸ τὸν τόπον του. Μετὰ δὲ τὴν ἀντάμωσιν, ἀφοῦ εὐγῆκεν ἔξω
 ὁ Μιχάλης, εἶπεν ὁ ἰμάμης εἰς τὸν βεζύρη· δὲν ἀρμόζει, ἐφένδην,

εἰς τὴν ὑψηλότητά σου, ὄντας ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, νὰ εἶπης ἓνα κιάβουρα, τζελεπῆ. Τοῦτος ὁ λόγος ἔκακοφάνη τὸν ἐπίτροπον· τίποτες ὅμως δὲν ἀποκρίθηκεν· ὄντας δὲ παρὼν ὁ χασνεδάρης τοῦ βεζύρη, εὐγῆκεν εὐθὺς καὶ εἶπε τὸν Μιχάλη τὰ λόγια τοῦ ἱμάμη, καὶ ὅτι ἐβαρυφάνηκαν τὸν βεζύρη. Εἶπε δὲ ὁ Μιχάλης— ὑπάγε καὶ εἰπὲ τὸν βεζύρη, ἂν ᾔηται ὀρισμὸς του, νὰ κάμω ἐγὼ αὐτὸν τὸν ἱμάμη, νὰ μὲ εἰπῆ καὶ αὐτὸς ἐμπροστὰ του τζελεπῆ. Ὁ βεζύρης τὸ ἔκαμε χάζι, καὶ—μακάρ νὰ τὸν κάμη, τοῦ εἶπεν. Εὐθὺς ὁ Μιχάλης λοιπὸν ἐπῆγεν εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ἱμάμη, ἦρε τὸν κεχαγιᾶ, καὶ λέγει του, — δὸς μοι κατάστιχο, πόσο βούτυρο ὁ ἐφέντης τὸν χρόνον ἐξοδιάζει εἰς τὸ μουτπάκι του, πόσα ξύλα, πόσο μέλι, πόσο κηρὶ καὶ πόσο κριθάρι εἰς τὸ ἀχοῦρι του, διὰ νὰ τοῦ τὰ προσφέρω ὅλα αὐτὰ ἀπὸ λόγου μου· καὶ εἶπὲ τὸν ἐφένδη, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ Μιχάλης ἐκεῖνος, ὅπου μὲ εἶδεν εἰς τὸν βεζυραζέμη. Ἐδῶκεν ὁ κεχαγιᾶς τὸ κατάστιχο, καὶ τὸ βράδυ, ὅταν ἦλθεν ὁ ἐφένδης, τοῦ εἶπε τὴν ὑπόθεσιν· ὁ δὲ Μιχάλης τὴν δευτέραν ἡμέραν ἔστειλε καράβι μὲ τὰ εἰρημένα πράγματα, εἶτα ὑπῆγε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἱμάμη· ὁ δὲ ἱμάμης τὸν ἐπροσηκώθη, καὶ τὸν λέγει, «καλῶς ἦλθες, Μιχάλ τζελεπῆ!» καὶ εἰς τὸ λακιρδὶ ἀπάνω πολλαῖς φοραῖς ἐπολυπλασίαζε τὸ τζελεπῆ, λέγωντάς του καὶ ἄλλα ἐγκώμια. Εὐγαίνωντας δὲ ἀπ' ἐδῶ ὁ Μιχάλης, ὑπάγει εὐθὺς εἰς τὸ Πασακαπι, εὐρίσκει τὸν χασνεδάρη, καὶ τοῦ λέγει, ὅταν ὁ ἱμάμης ἔλθῃ εἰς τὸν βεζύρη νὰ μὲ στείλῃς λόγον. Μίαν ἡμέραν λοιπὸν ἐλθὼν πάλιν ὁ ἱμάμης, ἐμηνύθη ὁ Μιχάλης καὶ ἦλθε. Ἐμβαίνωντας δὲ εἰς τὸν βεζύρη, καθὼς τὸν εἶδεν ὁ ἱμάμης, πρὶν νὰ τὸν εἰπῆ ὁ βεζύρης λόγον, ἤρχισε μεγαλοφώνως νὰ τοῦ λέγῃ—καλῶς ἦλθες Μιχάλ τζελεπῆ! καλῶς ἦλθες Μιχάλ τζελεπῆ! δύο καὶ τρεῖς φοραῖς· ἄρχισε δὲ καὶ νὰ τὸν ἐπαινέσῃ εἰς τὸν βεζύρη, λέγωντας πῶς εἶναι ἄξιος, καὶ πῶς τέτοιοι ἄνθρωποι εἶναι χρειαζόμενοι εἰς τὴν βασιλείαν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα· ὁ δὲ βεζύρης ἔχαμογελοῦσεν. Ἀφοῦ δὲ εὐγῆκεν ἔξω ὁ ἱμάμης, λέγει ὁ βεζύρης τὸν Μιχάλη, τί τὸν ἔκαμες, καὶ εἶπε τζελεπῆ, καὶ τόσα ἐγκώμια; Καὶ τοῦ ἐδιηγῆθη τὴν ὑπόθεσιν· τότε ὁ βεζυραζέμη τοῦ λέγει, «γιά σεῖτάν συν, γιά σεῖτάν ὀγλούσουν.» (ἢ διάβολος εἶσαι ἢ διαβολόπαιδο). Ἀπὸ τότε ἐπεκράτησεν ὁ λόγος, καὶ λέγονται οἱ

Καντακουζηνοὶ «σεΐτάν ὀγλοῦδες.» Τοῦτον τὸν Μιχαὴλ ὄντα τοιοῦτον περιβόητον καὶ ὑπέρπλουτον ἄνθρωπον, τὸν ἐδιάβαλαν εἰς τὸν βασιλέα φθόνῳ κινούμενοι, πῶς φαντάζεται νὰ γίνῃ βασιλεὺς, καὶ ἔστειλεν ὁ βασιλεὺς καπιτζήμπαση, καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι του, καὶ ὄλην τὴν περιουσίαν του, καὶ ὅσα δὲν εἰμ.πόρεσαν τότε νὰ τὰ πάρουν εἰς Πόλιν διὰ τὸ πολὺ πλῆθος, τὰ ἐπούλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ παζάρι· ὄντας δὲ παρὰ πολλὰ πράγματα, ἐπούληθησαν τόσον φτηνὰ, ὅπου ἀπόμεινε παροιμία καὶ λέγεται, ὅταν ἀγοράσῃ τινὰς πρᾶγμα φτηνὸ, «ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζᾶτι τοῦ σεΐτάν ὀγλοῦ τὸ ἀγόρασες ;»

Ταῦτα περὶ τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ὁ Καισάριος Δαπόντες, εἰς ἃ ὀλίγα τινὰ θέλομεν προσθέσει ἐκ τῆς τοῦ Χάμμερ ἀφηγήσεως περὶ τε τῆς γενομένης κατὰ τοῦ ἀνδρὸς κατηγορίας ἀκριβέστερον καὶ περὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Γερμανὸν ἱστοριογράφον ὁ Καντακουζηνὸς δὲν κατηγορήθη ὅτι ἐφαντάζετο νὰ γίνῃ βασιλεὺς, ὅπερ ἐντελῶς τῶνόντι ἀπίθανον, ἀλλ' ὅτι ἐγένετο παραίτιος πολλῶν ἐν Μολδαυίᾳ ταραχῶν καὶ ὅτι ἐγκαθιδρύσας τοὺς δύο ἀδελφοὺς, Πέτρον καὶ Ἀλέξανδρον, ὡς ἡγεμόνας Μολδαυίας καὶ Βλαχίας, ἐπήγαγε τὴν πρὸ μικροῦ τότε συμβᾶσαν ἐν Μολδαυίᾳ τροπὴν τῶν γενιτσάρων. Πρὸς κατασκευὴν τῶν πολυτελῶν μεγάρων ἅπερ εἶχεν ἐγείρει εἰς Ἀγχιάλον διάγων ἐν αὐτοῖς βίον ἡγεμονικὸν καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τῶν ὁποίων ἀπηγχονίσθη, ὁ Καντακουζηνὸς ἐδαπάνησεν 20,000 φλωρίων, ἅτινα ἤθελον σήμερον ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἓν καὶ ἥμισυ περίπου ἑκατομμύριον δραχμῶν, ἄλλα δὲ τόσα εὔρε παρ' αὐτῷ εἰς χρήματα ὁ σταλεῖς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θανατικῆς τοῦ σουλτάνου ἀποφάσεως ἀρχιθαλαμηπόλος Ἀλήμπεϋς. Τὸν δὲ οἰκτρὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ἀπεμνημόνευσεν ἐν τῶν σωζομένων ἀρχαιοτέρων δημοτικῶν ἀσμάτων, ὅπερ εὐρῶν ὁ Φωριέλ ἐν χειρογράφῳ τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης ἀνατρέχοντι προδήλως εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, πρῶτος ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν. Τὸ ἄσμημα εἶναι ἀξιωματικὸν οὐ μόνον ὡς ἀρχαιότατον, καθὸ συνταχθὲν προδήλως ἅμα μετὰ τὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ διότι, εἰ καὶ δὲν ἔχει ὄλην τὴν φαντασίαν καὶ ὄλον τὸ αἶσθημα τῶν κλεφτικῶν, δὲν στερεῖται ὅμως καθ' ὀλοκληρίαν τῶν προτερημάτων τούτων· ὥστε

ἐὰν ἦναι ἀληθῆς ἢ πιθανὴ τοῦ Φωριέλ εἰκασία ὅτι ἐποιήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑποδεικνύει ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ βασιλεύουσα δὲν ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀμέτοχος τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἔπνεεν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τοσαῦτα παρήγαγεν ἀριστουργήματα δημῶδους ποιήσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνόν. Διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲν ἐξέλιπεν ὁ τῶν Καντακουζηνῶν οἶκος. Ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννης, ἢ καθὼς τὸν λέγει ὁ χρονογράφος, Γιαννάκης Καντακουζηνός, διετέλεσεν ἀντιπρόσωπος ἐν Κωνσταντινουπόλει (καπικεχαγιάς) τοῦ τότε ἡγεμόνος Μιχάλοδοδα, οἰκτρὸν λαβῶν τέλος, διότι, ἀποστατήσαντος τοῦ Μιχάλοδοδα, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ περιαγάγῃ τὸν Γιαννάκη μετὰ πάσης ἀτιμίας διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς καὶ ἔπειτα νὰ τὸν ἀποκεφαλίσωσιν· ὁ δὲ μέγας βεζύρης, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Γιαννάκη τὸν εἶπεν, ὅτι δύναται νὰ σωθῇ ἐὰν τουρκεύσῃ, καὶ ἐκεῖνος ἰδὼν τὰ στενὰ ἐτούρκευσε διορισθεὶς κλουτζούκ δεφτερδάρης. Ὁ δὲ τοῦ Γιαννάκη υἱὸς Κωνσταντῖνος, διατελέσας μέγας ποστέλνικος ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Βλαχίας Γρηγόρ Γκίκα βόδα· καὶ ὁ τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸς Σερμπάν βόδας προεχειρίσθη αὐθέντης Βλαχίας. Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τῶν γεγονότων συνάγεται ὅτι οἱ ἀρχοντικοὶ ἐκεῖνοι οἴκοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας ἀπέβουαινον μὲν ἐνίοτε πλούσιοι καὶ ἐνίοτε ἰσχυροὶ, δὲν μετεῖχον ὅμως ἀμέσως τῆς τῶν ὀσμανικῶν πραγμάτων διοικήσεως, καὶ τὸ πολὺ ἔπραττον τὰ πολιτικὰ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, τῶν ὁποίων ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἔκτοτε καὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν.

Δὲν ὠφελήθησαν δὲ ἐξ ἀρχῆς ὅσον ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν ὀσμανιδῶν ἠδύναντο, ἵνα προαχθῶσιν εἰς ἀξιώματα ἀνώτερα τοῦ ἀπλοῦ γραμματικοῦ· καὶ αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν εὐτελεῆ λειτουργίαν, μετ' ὀλίγον ἀπέβαλον, ἰδίως ἔνεκα τῆς ἀμαθείας αὐτῶν, ὡς προείπομεν. Ἡ ἀμάθεια αὕτη ἐκδηλοῦται ἐκ τῶν σωζομένων κειμένων τῶν τοσοῦτον ἀθλίως ἑλληνιστὶ συντεταγμένων συνθηκῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἡμετέρων καὶ ἄλλα αἴτια. Ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς οἱ ὀσμανίδαι ἐκτῆσαντο προϊόντος τοῦ χρόνου διοικητικὴν τινὰ καὶ διπλωματικὴν ἐμπειρίαν, ἣν πρότερον δὲν εἶχον, καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν πρὸς τοῦτο μέ-

χρητινὸς διαπλάσαντες, ἀφ' ἑτέρου ἔτρεφον φυσικὴν πρὸς τοὺς ἡμετέρους δυσπιστίαν. "Ὅθεν δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, μετ' οὐ πολὺ ὁσάκις εἶχον χρεῖαν ἀνδρῶν εἰδότων ξένας γλώσσας, προετίμησαν νὰ μεταχειρίζωνται ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀρνησιθρήσκους Γερμανοὺς, Οὐγγρους, Πολωνοὺς, Ἰταλοὺς καὶ ἄλλους. Ὁ πρῶτος ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενος ἀρχιδιερμηνεὺς εἶναι ὁ σούμπασης Ἀλῆς, ὅστις ἀδελφὸν ἂν ἦτο ἐκ γενετῆς μωαμεθανὸς ἢ ἀρνησίθρησκος, διετέλεσε δὲ τοιοῦτος τῷ 1502, ἦτοι βασιλεύοντος εἰς ἐτι τοῦ Βαγιαζήτ Β' καὶ ἀποσταλεῖς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς Ἑνετίαν ἐκόμισεν αὐτόθι τὰ τῆς συνομολογηθείσης τότε εἰρήνης ἔγγραφα εἰς τουρκικὴν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν συντεταγμένα, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι εἶχε μὲν ἀρχίσει ἤδη νὰ γίνεται χρῆσις τῆς τουρκικῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἔτι οἱ ὀσμανίδαι νὰ μεταχειρίζωνται καὶ τὴν ἑλληνικὴν. Βραδύτερον ὅμως, ἐπειδὴ οἱ διερμηνεῖς κατήντησαν ὅλοι ξένοι, ἐννοεῖται ὅτι ἔπαυσαν συγχρόνως τὰ διπλωματικά ἔγγραφα νὰ γράφωνται εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐπὶ Μουράτ Γ' διερμηνεῖς τῆς Πύλης ἦσαν ὁ Πολωνὸς Ἰβραχὴμ, ὁ Βαυαρὸς Μαχμούτ, ὁ Οὐγγρος Μουράτ, ὁ Γερμανὸς Ἀλῆμπεϋς. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελεν εἶναι ὀχληρὸν νὰ καταλέξωμεν ἐνταῦθα ὅλων τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Χάμμερ γενομένην βεβαίωσιν (τομ. Γ' σελ. 613) ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν διερμηνέων ἦσαν κατ' ἐκεῖνα τοῦ χρόνου ξένοι ἀρνησίθρησκοι.

Ἀλλὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπομένης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Εἶδομεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων οἱ ὀσμανίδαι ἐκυβέρνην συστηματικῶς διὰ τῆς βίας, τῆς καταπίεσεως καὶ τοῦ τακτικοῦ ἐξισλαμισμού τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν. Ἐκτοτε ὅμως ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὰ ὀλέθρια τῆς τοιαύτης διοικήσεως ἀποτελέσματα. Οἱ χριστιανοὶ ἀδιακόπως ἐστασίαζον καὶ προθύμως πάντοτε μετεῖχον ὅλων μὲν τῶν ἐπαναστάσεων ὅσαι ὑπεκινούντο ἐκ τῆς Δύσεως ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅλων δὲ τῶν πολέμων ὅσους αἱ δυτικαὶ δυνάμεις διεξῆγον κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὅπερ κατέστη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνον ὅσῳ ἡ ὀσμανικὴ δύναμις ἀπέβαιεν ὀσημέραι ἀσθενεστέρα. Εἶχε μὲν προσλά-

βει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς τοὺς ἀρματολούς, ἤτοι τὸ ἔνοπλον τοῦ ἔθνους μέρος, ἀλλ' ἐδυσπίσται πάντοτε πρὸς αὐτοὺς, τὸσφ μᾶλλον, ὅσφ τὸ πλῆθος τῶν ὀρεσιβίων μαχητῶν ἐπολλαπλασιάζετο ὁσημέραι διὰ τὴν ἀδιάκοπον κατάθλιψιν τῶν ὑπηκόων. Ὅθεν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ πολιτευθῆ ἐπιεικέστερον καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὑπηκόους, καὶ οὐ μόνον ἐπιεικέστερον νὰ πολιτευθῆ, ἀλλὰ ἐν ᾧ πρότερον ἤνοιγεν εἰς αὐτοὺς ἅπαντα τὰ στάδια ἐπὶ τῷ ὄρφ ὅμως τοῦ ἐξισλαμισμού, ἔκτοτε ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς πλεονεκτήματα τινα καὶ ἄνευ τοῦ ὄρου τούτου, πλεονεκτήματα οὐχὶ βεβαίως τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὅσα ἦσαν τὰ εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους χορηγούμενα, εὐδὲν ἦττον ὅμως λόγου ἄξια καθ' ἑαυτά. Τὸ νέον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα ὑπῆρξε κυρίως ἔργον τῶν Κιουπριλιδῶν· δὲν διετυπώθη δὲ διὰ πράξεως μιᾶς ἀλλὰ διὰ σειρᾶς πράξεων αἰτινες ἅπασαι σχεδὸν ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου βεζυρικοῦ οἴκου, ὅστις, ὢν χριστιανικῆς καταγωγῆς, ἔδωκεν εἰς τὸ κράτος πέντε ὑπάτους κυβερνήτας, ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Τότε κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, τὸ δὲ γενιτσαρικὸν σῶμα ἤρχισε νὰ στρατολογῆται ἐκ τῶν ἰδίων τέκνων τῶν γενιτσάρων. Εἶδομεν ὅτι εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ τακτικοῦ καὶ βιαίου ἐκείνου ἐξισλαμισμού συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ὁ φθόνος τῶν ἐκ γενετῆς μωαμεθανῶν κατὰ τῆς λαμπρᾶς τύχης ἧς ἠξιοῦντο οἱ χριστιανόπαιδες· ἀλλ' ὁ φθόνος οὗτος ὑπῆρχε φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀνέκαθεν, οὐδὲ ἠθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν μεταβολὴν τοῦ τρόπου τῆς στρατολογίας τῶν γενιτσάρων, ἐὰν αὕτη δὲν ὑπηγορεύετο ὑπὸ γενικωτέρων καὶ ἀνωτέρων τοῦ κράτους συμφερόντων. Ἐκτοτε δὲν ἔπαυσαν μὲν περιερχόμενοι ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ὑπάτους ἀρχὰς ἄνδρες ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ὄντες, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἔπεσεν εἰς ἀχρησίαν τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναβῆ εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκείνας ὁ μὴ γεννηθεὶς χριστιανός· ἀπόδειξις δὲ τούτου ἔστω αὐτὸς τῶν Κιουπριλιδῶν ὁ οἶκος ἐκ τοῦ ὁποίου πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζύροι. Τότε ὁ καλὸς καγαθὸς Μουσταφᾶ Κιουπριλιῆς ἐζήτησε νὰ μετριάσῃ ὅπωςοῦν τὴν καταπίεσιν τῶν χριστιανῶν διὰ τοῦ πρώτου ριζάμι δζεδὶτ δι' οὗ οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν διετάχθησαν ρητῶς νὰ φεῖδωνται τῶν ἀθλίων τού-

των ὑπηκόων καὶ νὰ μὴ ἀπαιτῶσι παρ' αὐτῶν φόρον ἄλλον εἰμὴ τὸν κεφαλικόν, ἦτοι τὸ χαράτζι. Ἐπὶ τῆς κατακτήσεως αὐτὸς ἦν ὁ μόνος ἐπιβληθεὶς εἰς τοὺς χριστιανοὺς φόρος, μέτριος ὢν κατ' ἀρχάς· βραδύτερον ὅμως οὐ μόνον ἐξωγκώθη, ἀλλὰ προσετέθησαν εἰς αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, βαρύτατοι ὄντες καθ' ἑαυτοὺς τε καὶ ὡς ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς εἰσπράξεως. Νῦν δὲ ἡ κυβέρνησις ὑπέσχετο ὅτι δὲν θέλει εἰσπράττει παρὰ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων εἰμὴ μόνον τὸν κεφαλικόν πάλιν φόρον, καὶ διήρρεσεν αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ εἰς τρεῖς τάξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐπλήρωνε 4 φλωρία κατὰ κεφαλὴν, ἡ δὲ δευτέρα 2 καὶ ἡ τρίτη 1. Τελευταῖον οἱ Ἕλληνας ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς χριστιανοὶ εἰς τινὰ ἀξιώματα τοῦ κράτους, καὶ ἰδίως εἰς τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα· ἐπετράπη δὲ αὐτοῖς σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ κυβέρνησις τῶν δύο Παριστρίων ἡγεμονιῶν, ἧτις προηγουμένως κατεῖχετο συνηθέστερον ὑπὸ ἔντοπιῶν ἀρχόντων· λόγος μάλιστα πολὺς ἐγένετο νὰ ἀνατεθῇ καὶ ἡ Πελοπόννησος εἰς χριστιανοὺς ἡγεμόνας. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπραγματώθη, ἐπετράπη ὅμως ἡ τῆς Μάνης διοίκησις εἰς ἐγγώριον ἄρχοντα.

Ἐναγκάσθησαν λοιπὸν οἱ ὀσμανίδαι, ὡς ἐκ τῶν νέων περιστάσεων εἰς ἃς εὐρέθησαν, νὰ καλέσωσιν αὐθις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ πράγματα, οὐχὶ πλέον ὡς ἀρνησιθρήσκους, ἀλλ' ὡς Ἕλληνας. Εἶναι ὅμως πρόδηλον ὅτι ἂν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ ἡμέτεροὶ εἶχον τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν ὅσοι, μετὰ τὴν ἀποδημίαν ὅλων τῶν λογίων καὶ τῶν πλείστων εὐπατριδῶν, ἔμειναν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν 15, ἤθελε συμβῆ ἄλλοις, ὅτι συνέβη τότε, δὲν ἤθελον δηλαδὴ δυνηθῆ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὸ ἀνοιχθὲν αὐτοῖς νέον στάδιον. Εὐτυχῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν εἶχον ἀρχίσει, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, νὰ προκύπτωσι ζώπυρά τινὰ παιδείας, ἰδίως δι' Ἑλλήνων γεννηθέντων καὶ ἀνατραφέντων ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς Ἑνετίας κατεχομέναις χώραις, μετ' οὐ πολὺ δὲ παρήχθη καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος μέγα τι σύστημα διανοητικῆς ἀναπτύξεως· ἐκ δὲ τῆς συνδρομῆς τῶν αἰσίων τούτων περιστάσεων ἐμορφώθησαν παρ' ἡμῖν νέαι γενεαὶ ἀνθρώπων εὐπαιδευτῶν καὶ ἐπιτηδείων, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ γίνωσι τοσοῦτον ἀναγκαῖοι εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν ὥστε ἔκτοτε καὶ μέχρι

τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ὑπεσκέλισαν πάντας τοὺς ξένους.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρεκτός τῶν τεσσάρων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας προαναφέρομεν ὡς ἀρχαιοτέρας τῆς κατακτήσεως, καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐπιφανεῖς λογιζόμεναι, αἵτινες, ἐγκατασταθεῖσαι ἐν τῇ βασιλευούσῃ εἴτε ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν εἴτε βραδύτερον, ἀπέβησαν πλουσιώτεραι καὶ ἐπισημότεραι τῶν Παλαιολόγων, τῶν Καντακουζηνῶν, τῶν Ἀσανῶν καὶ τῶν Ῥαλλῶν. Κατὰ τὸν Λακροᾶ αἱ οἰκογένειαι αὗται κατήγοντο ἐκ Τραπεζοῦντος, ἐκ τῆς ἄλλης Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ Χίου, Κρήτης, Ῥόδου, Κύπρου καὶ ἐκ Πελοποννήσου καὶ Θεσσαλίας· αἱ δὲ ὀνομαστότεραι αὐτῶν ἦσαν οἱ Ῥοσσέτοι, οἱ Διπλοβατάτζαι, οἱ Μαυροκορδάτοι, οἱ Βλαστοὶ, οἱ Σοῦτσοι, οἱ Μαυρουδεῖς, οἱ Ῥαμαντάναι. Ἐν τούτοις ὅ,τι ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὡς πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα τέσσαρα γένη, ἐφαρμόζεται καὶ εἰς ταῦτα τὰ νεοφανῆ· μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης πάντες οἱ ὁπωσοῦν προέχοντες Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ ὀνομαστικῶς ἀναφερόμενοι, οὐδὲ εἰς τὰ νεοφανῆ ταῦτα γένη ἀνήκουσιν ἀλλ' εἰς ἕτερα. Αὐτὸς ὁ περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης μέγας λογοθέτης τῆς Μεγάλῃς ἐκκλησίας Τζελεπῆ Κωνσταντῖνος Γουλιανὸς οὐδὲν φαίνεται ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος ἔχων κοινὸν πρὸς τινὰ τῶν προαναφερθέντων οἰκῶν· ὡς αὐτῶς καὶ ὁ μετ' οὐ πολὺ ἕτερος μέγας λογοθέτης Καρυοφύλλης· καὶ αὐτὸς ὁ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας μέγας λογοθέτης ἰατρὸς Μιχαλάκης Μαμορᾶς. Τὸ δὲ παραδοξότερον αὐτὸς ὁ πρῶτος Ἕλλην ὁ ἀναδειχθεὶς μέγας διερμηνεὺς, Παναγιώτης Νικούσης, ἦτο τῶν οἰκῶν ἐκείνων ἀλλότριος. Οἱ Μαυροκορδάτοι δὲν ἤκμασαν εἰμὴ βραδύτερον, καὶ ἔτι βραδύτερον οἱ Σοῦτζοι, ἐξ ὧν ὁ Ἀλέξανδρος μόνις τῷ 1741 ἐγένετο μέγας χαρτοφύλαξ, συγχρόνως μετὰ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος Μιχαλάκη Ῥοσσέτου. Οἱ δὲ Μουροῦζαι, Ὑψηλάνται, Μαυρογέναι, Καρατζάδες, Καλλιμάχαι καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐγκαταστημένοι ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἢ καὶ πρότερον, οὐδόλως ὅμως ἀναφέρονται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λακροᾶ.

Ὁ πρῶτος γενόμενος μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης ἢ

Νικούσιος, συνήθως δὲ ἀπλῶς Παναγιώτης ἢ καὶ Παναγιωτάκης φερόμενος, ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ, τῷ 1613, ἐκ γονέων ἀσήμενων. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο γούναρης, διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ διετέλεσεν ὁ Μελέτιος Συρῆγος, εἰς τῶν λογιωτέρων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅστις προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἱεροκῆρυξ τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας, ἐδίδασκε συγχρόνως παρ' αὐτῆ ἀναδείξας μαθητάς, παρεκτὸς τοῦ Παναγιωτάκη, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐν διαφόροις ἀξιώμασι διαπρέψαντας. Παρὰ τῷ καλῷ κάγαθῷ Μελετίῳ λοιπὸν ἐσπούδασεν ὁ Παναγιωτάκης τὴν ἑλληνικὴν παρ' ἄλλοις δὲ διδασκάλοις τὴν περσικὴν, τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν. Μεθ' ὃ ἀπελθὼν εἰς Παταύιον ἐδιδάχθη αὐτόθι τὴν λατινικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὸν Καισάριον Δαπόντε, διὰ τῆς συστάσεως τοῦ αὐτοῦ Μελετίου, ἐγένετο «δραγομάνος τοῦ ἔλτσι τῶν Νεμτσῶν» ὅπερ ἐστὶ διερμηνεὺς τοῦ πρέσβεως τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τῶντι κατ' ἀρχὰς ὡς τοιοῦτος ἀναφαίνεται ὁ ἀνὴρ, ὅπως δῆποτε δὲ καὶ ἂν εἰςῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, βέβαιον εἶναι ὅτι διέτρεξεν αὐτὸ λαμπρῶς. Πρῶτον μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας τῷ 1649 ἐπὶ πρέσβεως τοῦ Σμίτ, οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν (σελ. 524 τοῦ παρόντος τόμου). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἦσαν ὁ Οὐγγρος Σουλφικάρ καὶ ὁ Πολωνὸς ἀρνησιθρησκὸς Βωβόφσκις. Ἀποφασισθείσης δὲ τότε τῆς ἀποστολῆς μωαμεθανοῦ πρέσβεως εἰς Βιέννην, λόγος πολὺς ἐγένετο περὶ τῆς ἀξιώσεως ἣν εἶχεν ὁ σουλτάνος νὰ προσαγορευθῆ, ἐν τοῖς διαπιστευτηρίοις γράμμασι, τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ ἐνικὸν πρόσωπον, διὰ τοῦ σύ. Ὁ Παναγιωτάκης ἠγωνίσθη πολὺ νὰ μεταβάλλῃ τὴν προσαγόρευσιν ταύτην εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ Τοῦρκοι παρετήρησαν ὅτι ἀφοῦ ὁ σουλτάνος ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ἐνικῶς, ἐγὼ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτείνῃ τὸν λόγον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πληθυντικῶς. Ὡσαύτως δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν ὀσμανικὴν διπλωματίαν νὰ ἀπονεύμῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας. Ἀλλὰ καίτοι ἀποτυχῶν περὶ τὰς δύο ταύτας τυπικὰς διαπραγματεύσεις, τῶσαῦται ἦσαν αἱ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ οὐσιωδέστερα τῶν

πραγμάτων, ὥστε ἡ αὐστριακὴ πρεσβεία δὲν ἔπαυσεν ἐπιζητοῦσα τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπὶ 20 περιόπου ἔτη. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ ἀνδρός, διότι ἐνῶ ἦτο πρῶτος διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας, προσελήφθη μετ' ὀλίγον καὶ ὡς διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐξεπλήρωσεν ἐκ παραλλήλου τὰς δύο λειτουργίας. Τὰ συμφέροντα τῶν δύο δυνάμεων δὲν ἔταυτίζοντο πάντοτε, πολλοῦ γε δεῖ· καὶ ὅμως ὁ Παναγιωτάκης διεξήγαγε τὴν ἀμφίβιον ταύτην ὑπηρεσίαν εἰς τρόπον αἰείποτε προκαλέσαντα τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὴν ἀμοιβὴν ἑκατέρου τῶν δύο ἐντολέων. Τὸ δὲ ἔτι εἰ δυνατόν παραδοξότερον, προσελήφθη εἰς τὴν ὀσμανικὴν ὑπηρεσίαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῶν Κιουπριλιδῶν Μεχμέτ Κιουπριλῆ, περιωνύμου μὲν διὰ τὴν σύνεσιν μεθ' ἧς ἀνεδείχθη ἀνορθωτῆς τοῦ σφόδρα τότε ἐκλελυμένου ὀσμανικοῦ κράτους, διαβοήτου δὲ διὰ τὴν ἀδυσώπητον ἀγριότητα δι' ἧς ἐτιμῶρει πάντας τοὺς καταχραστάς. Ὁ Μεχμέτ Κιουπριλῆς ὅστις δὲν ἐφείσθη τοῦ αἵματος τῶν ὁμοθρήσκων, ὡς αἰετὸν ἐνόμιζεν αὐτοὺς ἐνόχους τῆς τοῦ κράτους παραλυσίας, κόψας ἐπὶ τῆς πενταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς 30 τοῦλάχιστον χιλιάδας κεφαλῶν αὐτῶν, ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Αὐτὸς ἐκρέμασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Παρθένιον Γ' ἐπὶ τῇ ἀπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι συνεννοεῖται μετὰ τῶν Καζάκων καὶ Ῥώσιων κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης· αὐτὸς ἐκρέμασε καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου· αὐτὸς ὅμως ἀνέδειξε τὸν Νικουσίον πρῶτον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνέα· καὶ πρὶν ἀποθάνῃ κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1664 ἐσύστησε τὸν ἄνδρα εἰς τὸν διάδοχόν του μέγαν βεζύρην, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆν, ὅστις ἀναλαβὼν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἕξ ἐτῶν καὶ ἀναδειχθεὶς ὁ ἀξιώτατος τῶν μεγάλων βεζυρῶν μετὰ τὸν Σόκολην, ἠγάπησεν αἰείποτε τὸν Παναγιωτάκην ὡς ἀδελφὸν καὶ ἐτίμησεν ὡς πατέρα.

Ἐπὶ τινα εἰσέτι χρόνον ἐξηκολούθησεν οὗτος ἐπιτελῶν τὴν ἀλλόκοτον αὐτοῦ διφυῆ ὑπηρεσίαν. Τῷ 1664 ἐπὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ πολυχρότου πρεσβείας τοῦ κόμητος Βάλτερ Λέσλη, παρῆσθη ὡς πρῶτος τῆς τε αὐστριακῆς πρεσβείας καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς καὶ ἔλαβεν αὐτοκρατορικὸν βραβεῖον 2,000 φλω-

ρίων ἔνεκα τῆς παρ' αὐτοῦ πρὸ ἑνὸς ἔτους διαπραγματευθείσης μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας εἰρήνης τοῦ Βασβάρ. Καὶ περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν προσήνεγκεν εἰς τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν σπουδαίαν ὑπηρεσίαν εἰς περίστασιν μαρτυροῦσαν ὅποσον μὲν ἐπισηφιλῆς ἦτο ἡ μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Πύλης θέσις αὐτοῦ, ὅποσον δὲ ἐπιτηδεῖως διήρχετο ἀνά μέσον τῶν δύο τούτων σκοπέλων. Ἡ Οὐγγαρία διέκειτο πολεμῶς πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ ἠλπιζε πάντοτε εἰς τὴν προστασίαν τῆς Τουρκίας. Οἱ μεγιστᾶνες λοιπὸν αὐτῆς διεβίβασαν τότε εἰς τὴν Πύλην προτάσεις τινὰς κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας φροντίσαντες νὰ φυλάξωσι μυστικὸν τὸ διάβημά των ἀπὸ τὸν Νικούσιον. Ὁ δὲ μαθὼν οὐδὲν ἦτον τὰ γινόμενα, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶδοποιεῖ τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέπειθε τὸν Ἀχμέτ Κιουπριλῆν νὰ ἀπορρίψῃ τὰς προτάσεις ἐκείνας ὡς ἀντιβαινούσας εἰς τὴν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Μετ' ὀλίγον δὲ ὑπῆρτησε καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς ἐπικρατείας. Ἐν ἔτει 1666 εἰσαγαγὼν τοὺς πρέσβεις τῆς Γενούης καὶ διεξαγαγὼν τὰς διαπραγματεύσεις αὐτῶν, ἀντημεῖφθη ἀναγραφεῖς εἰς τοὺς εὐπατρίδας τῆς πολιτείας ταύτης· συγχρόνως δὲ ἐπετύγχανε καὶ φερμάνιον ὑπὲρ τῆς ἐμπορίας τῶν ὑπηκόων τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου ἀπελθὼν εἰς τὴν ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείαν μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀχμέτ Κιουπριλῆ, μετέβη ἤδη εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπηρεσίαν. Ὁ περὶ τῆς Κρήτης οὗτος πόλεμος μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν εἶχεν ἀρχίσει τῷ 1644. Ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς, ὁ Χάνδαξ, εἶχεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολιορκηθῆ δις, καὶ νῦν ἤρξατο τρίτος κρίσιμος περὶ αὐτὴν ἀγὼν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἀχμέτ διεξαγόμενος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιτύχῃ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1669 τὴν ἄλωσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου φρουρίου καὶ ν' ἀποσπάσῃ οὕτω ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας τὴν μεγάλην νῆσον ἣν ἔκτοτε κατέχουσιν οἱ μωαμεθανοί. Παράδοξα τὰ τῆς τύχης παίγνια! Τὰς τελευταίας περὶ παραδόσεως τοῦ Χάνδακος διαπραγματεύσεις διεξήγαγον τρεῖς Ἕλληνες, ὁ μὲν Ἀνάντης καὶ ὁ Σκορδύλης, ἀνέκοντες ἀμφοτέρω εἰς γέννη κρητικὰ ἐπιφανῆ, ὡς πληρεξούσιοι τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν Ἐνετῶν Μοροζίνη, ὡς ἐπίτρα-

πος δὲ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ ὁ Παναγιωτάκης, τοῦ ὁποίου ἡ εὐγλωττία, κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων, διευκόλυνε πολὺ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Μωαμεθανῶν. Καὶ πῶς μὲν περιέστησαν εἰς τὴν θλιβεράν ταύτην ἀνάγκην οἱ Κρήτες εὐπατρίδαι, θέλει καταστῆ δῆλον ὅταν βραδύτερον εἴπωμεν πλειότερά τινα περὶ τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀλώσεως τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ ἵδιατί ὁ Παναγιώτης Νικούσης συνετέλεσε τοσοῦτον εἰς τὸ νὰ ὑποκύψῃ ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος ὑπὸ τὴν ὀσμμανικὴν κυριαρχίαν; Μὴ θέλωμεν νὰ ἀπατώμεθα. Οἱ ἐν τῇ ὀσμμανικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνες ἐφάνησαν μὲν πολλάκις χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος, ἀλλὰ εἰς περιστάσεις αἵτινες ἢ συνεβιδιάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἢ ἦσαν ἀδιάφοροι εἰς αὐτήν. Ὅσάκις ὅμως προέκειτο περὶ σπουδαίων ὀσμμανικῶν συμφερόντων, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτὰ, διότι ἄλλως οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ διατηρήσωσι τηλικούτον παρὰ τοῖς ἄρχουσιν ἀξίωμα ἐπὶ 150 περίπου ἔτη.

Κατὰ τὸ ἐπιὸν τῆς ἀλώσεως τῆς Κρήτης. ἔτος, ἐλθόντος εἰς Κωνσταντινούπολιν τοῦ ἀγερώχου καὶ μεγαλοπρεποῦς πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντέλ, ὁ Παναγιωτάκης ὅστις εἶχεν ἤδη προχειρισθῆ πρῶτος διερμηνεὺς καὶ γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, διεξήγαγε τὰς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ὀσμμανικῆς κυβερνήσεως διαπραγματεύσεις καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐμφάνισίν του ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ἡ προσφώνησις τοῦ πρέσβεως διήρκεσεν ὑπὲρ τὸ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας, ἀλλ' ὁ Παναγιωτάκης μετέφρασεν αὐτὴν πολὺ συντομώτερον ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην, ὁ δὲ μέγας βεζύρης περιώρισε πάλιν τὴν προσλαλίαν εἰς δύο λέξεις τὰς ὁποίας ἀπέτεινε πρὸς τὸν σουλτάνον. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ λαμπροῦ τούτου σταδίου ὁ μέγας ἐκεῖνος διερμηνεὺς καὶ γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας, δὲν ἐλησμόνει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ καὶ ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τούλάχιστον τοῦ ἔθνους συμφερόντων οὐ μόνον μετὰ τῆς συνήθους δεξιότητος, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ μετὰ τόλμης οὐ μικρᾶς. Δὶς ἔσωσεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἑτεροδόξων τοὺς ἁγίους τόπους τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐπροστάτευσε τὰ ἐπ' αὐτῶν δικαιώματα τοῦ ἔθνους· τῷ μὲν 1656 ἀπὸ τῶν Ἀρμενίων, τῷ δὲ 1672 ἀπὸ τῶν Δυτικῶν. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῶν περὶ τούτου ἐνεργειῶν τοῦ

άνδρὸς ἀνεφάνη μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἤριζε περὶ τοῦ ἁγίου Τάφου, πρὸς τε τοὺς ἡμετέρους καὶ πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἀξιοῦσα ἅμα μὲν νὰ κατισχύσῃ ὁ καθολικισμὸς, ἅμα δὲ δι' αὐτῆς νὰ φαίνεται κατισχύων. Ὅθεν τῷ 1673 ὁ Νοαντέλ ἐπεχείρησε λαμπρὰν μέχρι τοῦ ἁγίου Τάφου περιοδείαν, ἵνα παραστήσῃ μὲν τὸν βασιλέα αὐτοῦ Λουδοβίκον ΙΔ' ὡς προστάτην τῶν ἱερῶν τόπων, προσοικειωθῆ δὲ διὰ τῆς βίας καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενα. Ταῦτα μ.χθὼν ὁ οἰκουμηνικὸς πατριάρχης ἀπέρχεται πρὸς τὸν σουλτάνον εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐμφανίζει τὸ χᾶτι σερίφ, ὅπερ εἶχεν ἐπιτύχει ὁ Παναγιωτάκης ὑπὲρ τοῦ γένους ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου ἐξεδόθη βεράτιον δι' οὗ ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ κατοχὴ τοῦ ἁγίου Τάφου, τῆς Βηθλεὲμ, τῶν λύχνων, ταπήτων καὶ κλειδῶν, ἀντὶ 1000 γροσιῶν τὰ ὅποια κατ' ἔτος ὄφειλον νὰ πληρώνωσιν εἰς τὸ τζαμίον τοῦ σουλτάν Ἀχμέτ. Οἱ Φραγκισκανοὶ ἵνα κατορθώσωσι τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βερατίου τούτου προσέφεραν εἰς τὸν μέγαν βεζύρην 10,000 τάλληρα· ἀλλ' ὁ Ἀχμέτ Κιουπριλῆς διέταξε νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀπαρεγκλίτως τὰ ἀποφασισθέντα· καὶ τῶντι τῇ 25 ἰανουαρίου 1676 οἱ Ἕλληνες ἐγκατεστάθησαν ἐπισήμως ἐν τῇ κατοχῇ ἀπάντων τῶν προαναφερθέντων τόπων. Ταῦτα δὲ ἱστορῶν ὁ Χάμμερ ἐπιφωνεῖ τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα, ὅπερ λαμπρῶς εἰκονίζει ἅπασαν τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐξόχου ἐκείνου πολιτικοῦ ἡμῶν ἀνδρός. «Ἐνῶ, λέγει, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐφιλονείκουν πρὸς ἀλλήλους παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ περὶ τῆς προστασίας τῶν ἁγίων τόπων, ἐπέτυχον οἱ Ἕλληνες τὴν τιμὴν ταύτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχομένων.»

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλην ἐθνικὴν περίστασιν ἐδειξε θάρρος σύναμα καὶ θρησκευτικὴν ἐπιστήμην ἐξαιρέτον. Τῷ 1662 κατ' ἐπίσημόν τινα ἡμέραν ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ σουλτάνου Βανλί ἐφένδης ὑπεχρέωσε τὸν Παναγιωτάκην νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς μωαμεθανικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ, τῶν δύο καθησκέριδων καὶ τοῦ σταμπὸλ ἐφένδη. Ὁ Παναγιωτάκης ἠθέλησε νὰ ἀποφύγῃ τὴν μονομαχίαν ταύτην, ἥτις ὅσον διανοητικὴ καὶ ἂν ἐφαίνετο ἡδύνατο νὰ λάβῃ τέλος αἰ-

ματηρόν· ἀναγκασθεὶς ὅμως νὰ ὁμιλήσῃ, οὐ μόνον τὴν ὀρθότητα τῆς ἰδίας πίστεως κατέδειξεν ἀλλὰ καὶ ἀποτόμως προσέβαλε τὴν σαθρότητα τοῦ ὀσμανικοῦ δόγματος, ὥστε μετὰ ὥραν ἰκανὴν ὁ Ἀχμέτ Κιουπριλῆς διαλύσας τὴν συνεδρίασιν εἶπε γελῶν πρὸς τὸν Παναγιωτάκην, ὅτι ἀρκοῦσι τὰ ρηθέντα, ἀφοῦ τοσοῦτον ἐπιμένῃ εἰς τὸ δόγμα αὐτοῦ. Καὶ ὅταν ὁ ταπεινωθεὶς Βανλὶ ἐφένδης ἀπήτησε παρὰ τοῦ σουλτάνου τὸν θάνατον τοῦ διερμηνέως λόγῳ βλασφημίας· «δὲν σὲ εἶχα εἰπεῖ, ἀπεκρίθη ὁ Μεχμέτ Δ', ὡς βεβαιούσι, νὰ μὴ ἔρχεσαι εἰς λόγους θρησκευτικούς πρὸς τὸν ἄπιστον αὐτόν ; Ἄφες τον εἰς τὸ ἐξῆς ἤσυχον, διότι εἶναι ἀναγκαῖος εἰς στῆριξιν τοῦ κράτους ἡμῶν.» Ἀπέθανε δὲ μόλις ἐξηκοντούτης ἐξ ἀποπληξίας, τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1673, ἐνῶ διέτριβε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη εἰς τὸ περὶ τὴν Σάξαν στρατόπεδον· καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ταριχευθὲν μετεκομίσθη διὰ βεζυρικῆς ἐπιταγῆς καὶ ἐνεταφιάσθη διὰ πάσης μεγαλοπρεπείας ἐν τῇ κατὰ τὴν Χάλκην μονῇ τῆς Θεομήτορος, ἣν αὐτὸς εἶχεν ἀνοικοδομήσει ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ πολυειδῶς κοσμήσει ἰδίοις ἀναλώμασιν. Ἐγένετο λοιπὸν ἡ κηδεῖα διὰ θαλάσσης, παρηκολούθησαν δὲ αὐτὴν οὐ μόνον πάντες οἱ ὁμογενεῖς ἀλλὰ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων· καὶ μέχρι τῆς σήμερον σώζεται αὐτόθι ὁ τάφος αὐτοῦ, εἰ καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἐξηλείφθησαν σχεδὸν τό τε ἐπιτύμβιον καὶ τὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα.

Ἦτο δὲ ὁ Παναγιωτάκης οὐ μόνον πολιτικὸς ἀνὴρ διεξιώτατος ἀλλὰ καὶ ἔξοχος λόγιος. Ἄν δὲν κατέλιπε συγγραφὰς πολλὰς, ἀπελάμβανεν ὅμως ἐν Εὐρώπῃ ὑπόληψιν μείζονα τῶν πολυγραφοτέρων ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πεπαιδευμένων. Ἐν περίπτῳ ἔτος μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ περιώνυμος Κολβέρτος, ὁ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' μέγας ὑπουργός, ἔγραφε πρὸς τὸν Νοαντέλ ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ πρώην μεγάλου διερμηνέως εἶναι, καθὰ ἐπληροφορήθη, λόγου ἀξία καὶ ἐνδεχόμενον νὰ πωληθῇ· ὅθεν παρηγγέλλε τὸν πρέσβυν νὰ ἀγοράσῃ διὰ τὴν ἐν Παρισίοις βασιλικὴν βιβλιοθήκην ὅσα ἤθελον εὑρεθῇ ἐν αὐτῇ ἢ ἀρχαιότατα χειρόγραφα ἢ βιβλία ἱστορικὰ περὶ Ἀνατολῆς ἢ ἔργα συγγραφέων γνωστῶν μὲν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀλλὰ μὴ δημοσιευθέντα ἔτι ἐν Εὐρώπῃ. Περὶ δὲ τῆς ὅλης αὐτοῦ πολιτείας συγκεφαλαιοῦ τὴν γνώμην αὐ-

του ὁ Χάμμερ ὡς ἐξῆς. «Ζημία οὐχὶ κοινὴ διὰ τε τὴν Πύλην καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ Παναγιώτη Νικουσίη, ἀποβιώσαντος ἐξ ἀποπληξίας. Ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη, τὸ μὲν πρῶτον ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς πρεσβείας, ἔπειτα συγχρόνως ὡς διερμηνεὺς τῆς τε Πύλης καὶ τῆς πρεσβείας, τελευταῖον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείας τοῦ Ἀχμέτ Κιουπριλῆ, ὡς διερμηνεὺς μόνης τῆς Πύλης, μεγίστας ὑπηρεσίας προσήνεγκε τῇ μὲν Πύλῃ, συντελέσας εἰς τὴν ταχυτέραν τοῦ Χάνδακος παράδοσιν, τῇ δὲ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τῆς ἐπανειλημμένης ματαιώσεως τῆς ἐνεργείας τῶν Οὐγγρων ἀποστατῶν, οἵτινες καὶ μόνοι ἐχάρησαν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Ἦν δὲ ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ δεξιὸς μὲν περὶ τὰς διαπραγματεύσεις, προορατικώτατος δὲ τῶν δημοσίων πραγμάτων, παράδειγμα τιμιότητος, ὀχύρωμα κατὰ τῆς στάσεως, προστάτης τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ἀπελογῆσατο μὲν πρὸς τὸν Βανλῆ ἐφένθην, ἐκτέησατο δὲ τὴν κατοχὴν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν τόπων, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, θεμέλιος λίθος τῆς ἐπιρροῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ τῆς Πύλης πράγματα.»

Αὐτοῦ θανόντος ἡ μεγάλη διερμηνεία δὲν ἀπεδόθη ἀμέσως εἰς ἕτερον Ἕλληνα. Ὅχι διότι δὲν ὑπῆρχον προπαρασκευασμένοι ἄνδρες πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειοι. Ὁ Γιαννάκης Κληρονόμος, ὁ Γεώργιος Κληρονόμος, ἀμφότεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Νικουσίου, καὶ ὁ Γιαννάκης Πορφυρίτας ἦσαν διερμηνεῖς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας· τέταρτος δὲ ἄλλος, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος εἶχε διατελέσει γραμματεὺς καὶ μεταφραστὴς παρὰ τῷ Νικουσίῳ. Ἄλλ' ἡ Πύλη, μὴ ἐλπίζουσα νὰ εὕρῃ παρ' αὐτοῖς τὴν ἐξάριετον ἱκανότητα τοῦ Νικουσίου καὶ ἐνδίδουσα ἔτι εἰς τὰς ῥαδιουργίας τῶν ξένων, διώρισε πάλιν πρῶτον διερμηνέα τὸν ἀρνησίθρησκον Πολωνὸν Βωβόφσκη. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐδέησε νὰ διανοίξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἂν ὄχι ἐπιτηδειότερον, πολὺ ὅμως ἐπιφανέστερον τοῦ Νικουσίου, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1636,

ἐκ πατρὸς μὲν τοῦ Χίου μεταξέμπορου Νικολάου Μαυροκορδάτου, μητρὸς δὲ Ῥωξάνδρας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πλουσίου τροφοδότη τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Σκαρλάτου Μπεγλικτζῆ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πλειότερα δὲν γνωρίζομεν, παρεκτὸς ὅτι ἀπεβίωσε πρῶτῳς. Περὶ δὲ τῆς Ῥωξάνδρας Μπεγλικτζῆ ἐρρέθησαν πολλὰ καὶ ποικίλα. Οἱ μὲν πλεῖστοι βεβαιοῦσιν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος, ὁ τοῦ Ῥάδουλ I, ἡγεμονεύοντος συγχρόνως (1623—1626) ἐν Μολδαυίᾳ, υἱὸς, νυμφευθεὶς αὐτὴν ἀθέατον, ἀπεπέμφατο πρὶν ἢ γνῶναι, ὡς πεπηρωμένην ὑπ' εὐλογίας τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν. Ἔτερος δὲ τις ἱστορήσας τὰ αὐτὰ ἀποδίδει τὸν γάμον ἐκεῖνον ὄλως ἀνυποστάτως εἰς τὸν αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ματθαῖον Βασαράβαν (1633—1654). Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ῥωξάνδρα ἐνυμφεύθη εἰς πρῶτον γάμον τὸν προμνημονευθέντα αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρον· τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τε τοῦ Καισαρίου Δαπόντε καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας Διονυσίου Φωτεινοῦ. Περιέργον δὲ ὅτι οὐδέτερος τῶν δύο τούτων μαρτύρων ἀναφέρει τι περὶ πηρώσεως τῆς Ῥωξάνδρας καὶ περὶ τῆς ἔνεκα τούτου ἀποπομπῆς αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἐνῶ ὁ Φωτεινὸς περιγράφει ἐπανειλημμένως τὰς τελετὰς τοῦ γάμου καὶ λέγει ὅτι αἱ ἐορταὶ διήρκεσαν δύο ἑβδομάδας, ὥστε οὔτε τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὸ θρύλλημα, ὅτι τῆς νύμφης ἐχούσης ἐντελῶς κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, ἔπειτα ἰδὼν αὐτὴν ὁ γαμβρὸς ἀμέσως ἀπεχωρίσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ μετὰ τινος ἡμέρας τὴν ἀπέπεμψε πρὸς τὸν πατέρα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξε γυνὴ ἐπιφανῆς μὲν διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν πρῶτον γάμον, διακεκριμένη δὲ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Σκαρλάτος ἦτο οὐ μόνον πλουσιώτατος ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν ἰσχυροτέρων ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις καὶ ἡ αὐστριακὴ ὠνόμαζον βραδύτερον τὸν υἱὸν τῆς Ῥωξάνδρας Ἀλέξανδρον οὐχὶ Μαυροκορδάτον, ἀλλὰ Ἰσκερλέτ-Ζαδέν, ταῦτόν εἶπεῖν γόνον τοῦ Σκαρλάτου. Οὕτω δὲ προσηγόρευε μέχρις ἐσχάτων τὴν τῶν Μαυροκορδάτων γενεάν. Περὶ δὲ τῆς παιδείας αὐτῆς ὁμιλῶν ἐπανειλημμένως ὁ Δαπόντες λέγει· «αὐτὴ ἐστάθη μαθήτρια τοῦ

σοφωτάτου μεγάλου λογοθέτου Ἰωάννου Καρυοφύλλη καὶ τόσον ἐπροχώρησεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἔγινεν ὀνομαστή, ὅπου ἤρχοντο περιηγῆται ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ συνωμιλοῦσαν μαζύ της καὶ ἐθαύμαζον τὴν σοφίαν της.» Καὶ Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀργεῖος ἐγκωμιάζων αὐτὴν βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲν ἤλαττοῦτο τῆς Ὑπατίας ἐν τῷ φιλοσοφεῖν.

Τοιαύτη δὲ οὔσα ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιμελέστατα τὸν πατρὸς ἀπορφανισθέντα Ἀλέξανδρον, πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔπειτα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἀπελθὼν οὗτος εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 12 καὶ διατριψας ἔτη 14 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν Παταύῳ. Μικρὸν ἀφ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γενέθλιον γῆν ἀνέλαβεν εὐδοκίμως ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Φαναρίου τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ ἐν ταύτῳ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Συγχρόνως ὅμως ἀποβλέπων εἰς στάδιον εὐρύτερον ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς, τῆς τουρκικῆς καὶ τῆς ἰταλικῆς γλώσσης, ἐγκρατῆς δὲ αὐτῶν γενόμενος προσελήφθη, τῷ 1671, ὑπὸ τοῦ Νικουσίου ὡς γραμματεὺς καὶ μεταφραστῆς. Ὡς τοιοῦτος καὶ ὡς ἰατρὸς ἐγνωρίσθη τότε καὶ ἠννοήθη ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Κιοπριλῆ, ὅστις ὅμως δὲν ἔκρινε κατ' ἀρχὰς εὐλογον νὰ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον τοῦ Νικουσίου, ἀποδοὺς, ὡς προείπομεν, τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα εἰς τὸν Βωβόφσκην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μετενόησε, διὰ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀρνησιθρήσκου τούτου Πολωνοῦ, καὶ τῷ 1674 ἐκάλεσεν εἰς τὴν διερμηνείαν τὸν Μαυροκορδάτον. Τὸ παράδοξον ἐν τούτοις εἶναι, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐφάνη κατ' ἀρχὰς, ὡς φαίνεται, ἐπιτήδειος μεταφραστῆς· τοῦλάχιστον ὁ τῆς Αὐστρίας ἀντιπρέσβυς Κίνδσβεργ ἔλεγεν, ὅτι ἠρμήνευε κάκιστα τὰς διαλέξεις αὐτοῦ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοιαύτην ὑπηρεσίαν. Οὐδὲν ἦττον ὁ Μαυροκορδάτος παρέμεινε διερμηνεὺς οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχμέτ Κιοπριλῆ, 1676, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Καρᾶ Μουσταφᾶ· διότι αὐτὸς παρέστη εἰς τὴν περίφημον ἐκείνην μεταξὺ τοῦ ἀγερώχου πρέσβευος τῆς Γαλλίας Νοαντέλ καὶ τοῦ οὐδὲν ἦττον ὑπερόπτου νέου βεζύρου σκηλῆν, καθ' ἣν ὁ μὲν πρῶτος ἤξιον νὰ καθήσῃ εἰς ἴσην πρὸς τὴν τοῦ βεζύρη θέσιν, ὁ

δὲ βεζύρης ἀπῆτει νὰ λάβῃ θέσιν ὑποδεεστέραν, μέχρις οὗ ὁ πρέσβυς ἀναλαβὼν τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα ἐκόμιζεν ἀπῆλθεν οἴκαδε. Τὸ μόνον ἀμφίβολον εἶναι ἐὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ἤδη πρῶτος διερμηνεύς· διότι τούτου τεθέντος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1678 παρηκολούθησε τὸν μέγαν βεζύρη ἐκστρατεύσαντα κατὰ τῶν Ῥώσων οὐχὶ ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ ὁ Μάμουκας (della Torre) ἐν τῇ διπλῇ ιδιότητι τοῦ τε αὐτοκρατορικοῦ διερμηνέως καὶ τοῦ διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, λαμβάνων ἐπὶ τούτῳ ἡμερομίσθιον 150 ἄσπρων.

Ἀναμφισβητήτως δὲ ὁ Μαυροκορδάτος ἀναφαίνεται πρῶτος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεύς τῷ 1683, ὅτε συνόδευσε τὸν Καρᾶ Μουσταφᾶν εἰς τὴν πολυθρύλιτον κατὰ τῆς Βιέννης ἐκστρατείαν καὶ παρευρέθη εἰς τὴν δεινὴν περὶ τὴν πόλιν ταύτην τροπὴν τοῦ ὁσμανικοῦ στρατοῦ, τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Πολωνίας Σοβιέσκη κατορθωθεῖσαν. Ἐχει ἄρα γε ὑπόστασιν τινα ἀληθείας ἢ παράδοσις, ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀπέτρεψε δι' ἐπιτηδείων εἰσηγήσεων τὸν μέγαν βεζύρη ἀπὸ τῆς ἐγκαίρου ἐξ ἐφόδου ἀλώσεως τῆς Βιέννης, δούς οὕτω καιρὸν εἰς τὸν Σοβιέσκη νὰ ἐπέλθῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην; Οὐ μόνον πᾶσαι αἱ γνωσταὶ τῆς πολιορκίας περιπέτειαι οὐδὲν τοιοῦτον ὑποδεικνύουσιν ἢ πιθανολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν ἐπακολουθησάντων καθιστῶσιν ἀπίθανον τὴν φήμην ἐκείνην. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Καρᾶ Μουσταφᾶς, ὁ ρεῖζ ἐφένδης Τελχισὶ Ζαδὲς καὶ ὁ δεφτερδάρης Χασὰν πασᾶς ἐθανατώθησαν, μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην τῶν ποινῶν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ μέγας βεζύρης κατηγορήθη ὡς μὴ ἐπιτρέψας τὴν ἔφοδον, ἵνα μὴ μερισθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ τὰ λάφυρα τῆς πόλεως. Ἀλλὰ παρεκτός τοῦ ὅτι αἱ πολιορκητικαὶ ἐργασίαι ἐξηγοῦσιν ἀποχρώντως, ὡς προείπομεν, τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐφόδου, ὁ Μαυροκορδάτος κατηγορήθη δι' ἄλλην αἰτίαν· κατηγορήθη διότι συνετέλεσε δῆθεν εἰς τὸ νὰ ἀπορρίφθωσιν αἱ πρὸ τοῦ πολέμου γενομέναι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εἰρηνικαὶ πρτάσεις καὶ ἐσώθη κυρίως διότι ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ρεῖζ ἐφένδης δὲν εἶχε συναινέσει εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν προτάσεων τούτων. Ὅτι δὲ πρὸ πάντων προεκάλεσε τὴν ὄργην τοῦ σουλτάνου ἦτα

ἡ ἀποτυχία· ὅλα τὰ λοιπὰ ἦσαν προφάσεις, καὶ ἴσως αὐτὸς ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἤθελε διαφύγει τὸν ἐπικρεμασθέντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του κίνδυνόν, ἐὰν δὲν ἐμεσολάβει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀχμέτ Κιοπριλῆ, ὁ βραδύτερον μέγας βεζύρης γενόμενος, Μουσταφᾶ Κιοπριλῆς. Ἄν ὅμως ἀπηλλάγη τότε τοῦ θανάτου, ὑπέστη ἕτερα ἄπειρα παθήματα. Ἐστερήθη ἀπάσης τῆς περιουσίας, καταβαλὼν πρὸς λύτρωσιν αὐτοῦ 250 πουργία γροσίων καὶ πάντα ὅσα εἶχε πολυτελῆ πράγματα· συγχρόνως ἐφυλακίσθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς συζύγου καὶ ἐβασανίσθη καὶ ἐμιστιγώθη. Τύχη οἰκτρὰ τῶν δούλων τῶν εἰς ἄρχοντας μεταμορφωμένων· καὶ δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ἐκεῖνος γράφων οὕτω μετεωρίζόμενος καὶ καθελκόμενος· «Πολλάκις τὸν αὐτὸν τῆς δουλείας λίθον ἀνακυλίωμεν, κατὰ Σίσυφον. Ποίων δεινῶν οὐκ ἐμπέπλησται ὁ αὐλικὸς βίος; Τίσι δυσχερέσιν οὐ συμπέφυρται; Οὐχὶ πλείους τῶν κρατούντων ἄδικοι, ὑπερόπται, ἀνηλεεῖς καὶ παντὶ κακίας εἶδει κατειλημμένοι; »

Ἐν τῇ φυλακῇ διέμεινεν ὀλόκληρον περίπου ἔτος καὶ ἔλαβε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν θλίψιν νὰ ἴδῃ θανοῦσαν ἐν αὐτῇ τὴν σεβασμίαν αὐτοῦ μητέρα. Ἐν τῷ μεταξύ μέγας διερμηνεύς εἶχε διορισθῆ ὁ ἐνετὸς ἀρνησίθρησκὸς Σεφέρ, ἀλλ' ἦτο τόσο ἀνίκανος, ὥστε ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1685 προχειρισθεὶς νέος μέγας βεζύρης, ὁ εὐφύεστατος Σέρβος Σουλεϊμάν πασᾶς, ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰ πράγματα τὸν Μαυροκορδάτον καὶ ἀνεδίβασεν αὐτὸν αὐθις εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ' ἀπέδωκεν αὐτῷ τὰς πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει δημοθεΐσας οἰκίας του καὶ τὰς ὁμολογίας 50 πουργίων, τὰς ὁποίας εἶχε δώσει εἰς τὸ ταμεῖον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτῷ χρηματικῆς ζημίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ παρεχωρήθησαν αὐτῷ καὶ πᾶσαι αἱ εἰσπράξεις τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως καὶ τὰ εἰσοδήματα Μήλου καὶ Μυκόνου· ὥστε χρηματικῶς τοῦλάχιστον ἀπεζημιώθη διὰ τὰ προηγούμενα παθήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἀληθῶς λαμπρὸν καὶ ἀξιοπρεπές. Ἐξηκολούθει ἔτι ὁ μακρὸς πρὸς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἐνετούς, Πολωνοὺς καὶ Ῥώσους πόλεμος, ὅτε τῷ 1688 ἡ Ὑψηλὴ

Πύλη μετὰ ἐπανειλημμένας ἥττας ἐπέισθη νὰ πέμψῃ εἰς Βιέννην πρεσβείαν περὶ εἰρήνης. Τὴν πρεσβείαν ταύτην συνεκρότουν δύο ἄνδρες, ὁ Σουλφικὰρ ἐφένδης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Εἰς δὲ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ τελευταῖος δὲν παρέστη πλέον ὡς διερμηνεὺς ἀλλὰ ὡς λειτουργὸς τοῦ κράτους κατὰ πάντα ὁμότιμος τῷ μωαμεθανῷ αὐτοῦ συναδέλφῳ. Καὶ ἂν ἡ εἰρήνη δὲν κατωρθώθη τότε νὰ συνομολογηθῇ, ἂν μετὰ τριετῆ ἐν Αὐστρίᾳ παρακώλυσιν οἱ δύο ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτοι, ὁ τρόπος ὅμως καθ' ὃν εἶχον παρυσιασθῆ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆ 8 φεβρουαρίου 1689 μαρτυρεῖ ὅπόσον μέγα ἦτο τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἀξίωμα καὶ πόσον ἤξευρε νὰ στρέφῃ αὐτὸ εἰς ὠφέλειαν ὄλων τῶν ὁμογενῶν· διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐνεφανίσθησαν ὁ μὲν Σουλφικὰρ ἐφένδης μετὰ 5 Τούρκων, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος μετὰ 4 Ἑλλήνων, τοῦ γυναικαδέλφου του Χρυσοσκουλαίου, τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἀντωνίου Κρεμάκη, τοῦ γραμματέως Κωνσταντίνου Γιοβανίκη καὶ τοῦ διερμηνέως Θωμᾶ Ταρσία.

Τελευταῖον κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1698 συνῆλθον εἰς Κάρλοβιτς οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πέντε διαμαχομένων δυνάμεων, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο μεσαζουσῶν, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὀλλανδίας, πρὸς συνομολόγησιν τῆς φερωνύμου τοῦ χώρου ἐκείνου συνθήκης. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διώρισε μὲν δύο πληρεξουσίους αὐτῆς ὑπουργοὺς, τὸν βασιλῆα ἐφένδην Ῥαμὴ Μεχμέτ καὶ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνά δύο ἔπεμψαν αὐτόθι πληρεξουσίους, ἀλλ' ὅλαι αἱ μακραὶ ἐκεῖναι διαπραγματεύσεις ἐπὶ ἐβδομήκοντα μὲν καὶ δύο ἡμέρας διαρκέσασαι, τριάκοντα δὲ καὶ ἕξ συνεδριάσεις ἀπαιτήσασαι, διεξήχθησαν ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης ὑπὸ μόνου τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Αὐστρίας ἔφερε τὸν λόγον ὁ δεύτερος πληρεξούσιος κόμης Σελικ, ὥστε ἅπαν τὸ βᾶρος τῶν συζητήσεων ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς δύο τούτους ἄνδρας, οἱ δὲ δύο πρῶτοι πληρεξούσιοι, κόμης Ἐττιγκεν καὶ Ῥαμῆς, σπανιώτατα ἐλάλησαν, λέγοντες ἐνίοτε μόνον καμμίαν λέξιν, ἥτις ὅμως ἦτο τοσοῦτον ἀσήμαντος ὥστε οὐδὲ μνείας ἠξιώθη ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις. Ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσχερής. Ἡ

Τουρκία εἶχε μὲν ἀναδειχθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου ἔτη εὐτυχεστέρα ὅπως οὖν ἢ κατὰ τὰ προηγούμενα· ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀνακτήσει ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων καταληφθείσας ἰδίας αὐτῆς χώρας, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐν τούτοις ὡς θεμέλιος τῶν διαπραγματεύσεων ἀρχὴ ἐτέθη, ὅτι ἐκάστη τῶν δυνάμεων θέλει διατηρήσει τὰ ὑπὸ αὐτῆς κατεχόμενα· ὅθεν εἰς τὸν συνήγορον τῆς Τουρκίας ἄλλο δὲν ἔμενε νὰ ἐπιτύχη εἰμὴ περὶ τὰ καθ' ἕκαστον ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπιζημίους ὅρους. Πλὴν τούτου, ὅπως ἐν τῷ πολέμῳ ἡ Τουρκία εἶχεν ἀγωνισθῆ πρὸς τέσσαρας ἀντιπάλους, οὕτως ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε κατέναντι αὐτοῦ τέσσαρας ἀντιδίκους, καὶ ἐνίοτε πλειότερους ὁσάκις οἱ μεσάζοντες συνετάσσοντο μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Οὐδὲν ἦττον ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τῆς εὐφύιας καὶ τῆς δεξιότητος ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Ἐπειδὴ ἡ τε Τουρκία καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς κατεῖχον μεμονωμένα τινὰ ὄχυρά σημεία, τὰ ὅποια ἔπρεπεν ἐν μέρει ἢ καθ' ὀλοκληρίαν ἀμοιβαίως νὰ παραχωρήσωσιν ἵνα κανονισθῆ ὀροθετικὴ τις γραμμὴ ὅπως οὖν ὀμαλὴ καὶ ἀσφαλὴς, ἀναγκαιῶς ἐτροπολογήθη κατὰ τι ἢ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων. Ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν τρία ἀντικείμενα συζητήσεως· ἡ ὀροθέτησις, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ὄχυρωμάτων τῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς κατεχομένων ὑπὸ τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως, καὶ ἡ κατεδάφισις τινῶν ἐξ αὐτῶν. Ἀπὸ αὐτὰς λοιπὸν τὰς πρώτας 4 συνεδριάσεις ὁ Μαυροκορδάτος ἀπήτησε τὴν ἐκκένωσιν καὶ τὴν κατεδάφισιν ὄχυρῶν τινῶν σημείων ἀνηκόντων μὲν εἰς τὸ Βανάτον, τὸ ὅποιον ἔμελλε νὰ παραχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν, κατεχομένων δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν. Ἐνταῦθα ὁ Σσλίκ παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐκχώρησις καὶ ἡ κατεδάφισις πρέπει νὰ συζητηθῶσι μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὀρίων. Τοῦτο δὲν συνέφερε προδήλως τῇ Ἰψ. Πύλῃ, διότι κίνδυνος ἦτο μήπως, κανονισθέντων ἀπαξ τῶν ὀρίων, ἡ Αὐστρία δὲν συναινέσῃ νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῶν ὄχυρωμάτων ὅσα κατεῖχεν ἐντὸς αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέμεινε, ὅτι ὀρια καὶ κατοχὴ εἶναι ἀδιάσπαστα καὶ δεόν διὰ μιᾶς νὰ ἀποφασισθῶσι. Τότε ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας Πάγκετ ἠθέλησε νὰ διακρίνῃ τρία τινά· τὸν τόπον, τὴν κατοχὴν, τὸ προσῆκον γενέ-

σθαι· και τὰ τρία, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδάτος, εἶναι ἀδιαχώριστα και πρέπει σύναμα νὰ ὀρισθῶσιν. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῆς Λυστρίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εὐλογον ταύτην ἀπαιτήσιν και νὰ παραδεχθῶσι τὴν κατεδάφισιν τῶν εἰρημένων χωρίων. Ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον προέτειναν νὰ ἐκδηλώσωσι παντελῶς τὴν τουρκικὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Τιδίσκου (Theiss) ἵνα ἐξασφαλισθῶσιν ἔτι μᾶλλον τὰ σύνορα, ὁ Μαυροκορδάτος τοὺς ἀπεστόμωσεν εἰπὼν ὅτι ἡ πρότασις των ἀντιβαίνει εἰς τὸ θρήσκευμα, τὸ προστάσσειν κατοικισμὸν τῆς χώρας και οὐχὶ ἐρήμωσιν. Ὡσαύτως κατὰ τὰς ἐπομένας τέσσαρας συνεδριάσεις ἡ Ἑνετία, ἣτις ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου εἶχε κυριεύσει ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, ἀπήτει νὰ παραχωρηθῆ εἰς αὐτὴν και ὄλος ὁ ἰσθμὸς· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἀντέτεινεν ὅτι οἱ Ἑνετοὶ δέον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν κεφαλὴν και εἰς τὸν λαιμὸν μὴ ζητοῦντες προσέτι και τὰς πλάτας, κεφαλὴν μὲν ἐννοῶν τὴν Κόρινθον, λαιμὸν δὲ τὰ μεταξὺ αὐτῆς και τοῦ ἰσθμοῦ διάστημα, πλάτας δὲ τὸν ἰσθμὸν. Μετὰ μακρὰς δὲ ἀμφισβητήσεις ἐπέτυχε νὰ τεθῆ τὸ ὄριον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἰσθμοῦ. Καὶ εἶναι ἄξιον προσέτι σημειώσεως τὸ παρ' αὐτοῦ προστεθὲν, ὅτι ἐὰν οἱ Ἑνετοὶ δὲν εὕρισκον τὸ σύνορον τοῦτο ἀρκετὰ ἀσφαλὲς εἰμποροῦν νὰ κόψωσι τὸν ἰσθμὸν, ὅπερ δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσῃ χρόνον πλεῖστον τῶν τριῶν μηνῶν. Ἄλλ' ἐν τῇ 16 και τῇ 31 συνεδριάσει προετάθη εἰς μέσον τὰ διὰ τὴν Τουρκίαν μὲν ἀδιάφορον, σπουδαιότατον δὲ διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ζήτημα τῆς κατοχῆς τοῦ ἁγίου Τάφου. Ὁ Σελικὸς ἀπήτησε νὰ ἀποδοθῆ ὁ ἅγιος Τάφος εἰς τοὺς Φραγκισκανοὺς· ὁ δὲ Μαυροκορδάτος, μετὰ πολλοὺς και ἐπανειλημμένους ἀγῶνας, ἐπέτυχε νὰ ἀποσιωπηθῆ ὄλως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὐδὲ πρότερον ποτὲ ἐγένετο ἐν ταῖς συνθήκαις λόγος περὶ αὐτοῦ. Οὕτω, καίτοι περιεσφιγμένως ἐντὸς τοῦ στενωτάτου χώρου τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων, ἐξηκολούθησε μηχανευόμενος τὰ πάντα, ἵνα διασώσῃ τὰ τε συμφέροντα τῆς δυνάμεως ἣν ἐξεπροσώπει και ὅσον ἐνδέχεται τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους εἰς ὃ ἀνῆκε. Τὸ δὲ παράδοξον, μετὰ τὸ τέλος τῆς συνθήκης ἀντημείφθη ὑπὸ τε τῆς Ὑπύλης και ὑπὸ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, διότι ὁ μὲν σουλτάνος ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον μαχρέμ ἑσράρ, ὃ ἐστὶ, τοῦ

ἐξ ἀπορρήτων, συνεπαγόμενον καὶ τὸν τοῦ ἐκλαμπροτάτου, ὃ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἀνηγόρευσε αὐτὸν κόμητα τῆς αὐτοκρατορίας.

Τότε προῆλθεν εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀντήχησεν ἀνά πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ἐντὸς δὲ τοῦ ὀσμηνικοῦ κράτους ἀπετέλεσε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χουσσεῖν Κιοπριλῆ καὶ τοῦ ρεῖζ ἐφένδη Ῥαμῆ, τριανδρίαν κυβερνήσασαν τὰ πράγματα ὅσον ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς. «Ἡ ἰσχύς αὐτοῦ, λέγει ὁ Χάμμερ, ἀπέβη εὐεργετική εἰς τε τοὺς ὀμοθρήσκους καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων σχέσεις τῆς Τουρκίας· φίλος δὲ διατελέσας τριῶν Κιοπριλιδῶν καὶ μάλιστα τοῦ τελευταίου, συνέπραξεν εἰς ὅλας τὰς ἐπιεικεῖς καὶ ἀγαθοποιούς αὐτῶν διατάξεις.» Ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν διήρκεσε πολὺ καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατόν πολὺ νὰ διαρκέσῃ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Τουρκίᾳ, ὅπου ὅλα τὰ ὄργανα τῆς κυβερνήσεως ἦσαν ἐν ταύτῳ καὶ ὄργανα ἀναρχίας καὶ ἀνομίας. Τῷ 1702 ὁ καλὸς κάγαθὸς Χουσσεῖν Κιοπριλῆς ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς καὶ μετ' ὀλίγας ἐβδομάδας ἀπεβίωσεν. Ναι μὲν ὁ ἄξεστος διάδοχος αὐτοῦ Δαλταβάν δὲν διετηρήθη εἰμὴ ὀλίγους μῆνας, καὶ τὴν 24 ἰανουαρίου 1703 ἀνηγορεύθη μέγας βεζύρης, ὁ Ῥαμῆς θανατωθέντος τοῦ Δαλταβάν· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ὅτι καὶ τούτου ἡ ἀρχὴ θέλει ὑπάρξει βραχεῖα, μὴ θέλων δὲ νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν ἐν προβεβηκυῖα ἤδη ἡλικία εἰς νέας περιπετείας, παρητήθη εὐσχήμως τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος, ἀναδείξας διάδοχον τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ υἱὸν Νικόλαον. Ἡ τελευταία ἐπίσημος περίστασις καθ' ἣν ἀναφέρεται λειτουργήσας ὁ Ἀλέξανδρος ὑπῆρξεν ἡ διαβόητος ἐκείνη σκηνή, ἥτις παρεστάθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1700 ἐπὶ τῆς εἰς τὸν σουλτάνον παρουσιάσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας Φερρόλ, μαρκίωνος Δαργεντάλ. Τὰ πάντα εἶχον διεξαχθῆ εὐπρεπῶς μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ πρέσβυς περιβεβλημένος χρυσοκέντητον καφτάνι ἔμελλε νὰ εἰσαχθῆ ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Τότε παρετήρησεν ὁ τσαρούμπασης, ὅτι ὁ πρέσβυς ἔφερεν ὑπὸ τὸ καφτάνι τὸ ξίφος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Μαυρο-

κορδάτος εἶπεν εἰς τὸν τσαούσμπασην, ὅτι τοῦτο δὲν βλάπτει, διότι τὸ καφτάνι ἔκρυπτε τὸ ξίφος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τσαούσμπασης ἐπέμενε κραυγάζων καὶ ἀπειλῶν, ὁ μέγας διερμηνεύς πλησιάσας εἰς τὸν πρέσβυν τεθλιμμένος διὰ τὰ γινόμενα παρέστησεν αὐτῷ, ὅτι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα οὐδεὶς, ὅστιςδὴποτε καὶ ἂν ἦ, ἐπιτρέπεται νὰ ἐμφανισθῇ ἔνοπλος ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ὁ ἀγέρωχος Γάλλος θείς τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς ὤμοσεν ὅτι δὲν θέλει παραδώσει τὸ ξίφος εἰμὴ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βασιλέα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεμίχθη καὶ ὁ βεζύρης εἰς τὴν διένεξιν καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρέσβυν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχη τῆς ζητουμένης ἐντεύξεως ἐὰν δὲν ἀποθέσῃ τὸ ξίφος. Ὁ Φερρίολ ἰσχυρίσθη, ὅτι, καθ' ἃ ἔμαθεν ὑπὸ τοῦ προκατόχου του, οὗτος ἐγένετο δεκτὸς φέρων τὸ ξίφος. Ὁ δὲ μέγας βεζύρης ἀπεκρίθη, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, παρεκτὸς ἐὰν τὸ ξίφος ἦτο τόσον μικρὸν ὥστε οὐδεὶς τὸ παρετήρησεν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ γενιτσάραγας καὶ ἄλλοι ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ κράτους, διὰ νὰ τὸν μεταπίσωσι, τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐ μόνον αὐτοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι βεζύραι ἀφωπλίζοντο εἰσερχόμενοι πρὸς τὸν σουλτάνον, «ὕμεῖς εἴσθε ὑπήκοοί του,» ἀπήντησεν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', «ἐγὼ δὲ πληρεξούσιος ἀντιπρόσωπος μεγάλου βασιλέως.» Οἱ θαλαμηπόλοι οἵτινες ὑπεβάσταζον ἤδη αὐτὸν ὑπὸ μάλης, ἵνα τὸν εἰσαγάγωσι κατὰ τὰ εἰθισμένα, ἐζήτησαν νὰ ὑπεξαίρεσωσι κρυφίως τὸ ξίφος του· ἀλλ' αὐτὸς ἀπωθήσας αὐτοὺς διὰ τῶν βραχιόνων καὶ διὰ λακτισμάτων, ἀνεβόησε πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον «καὶ οὕτω λοιπὸν παραβιάζεται ἐνταῦθα τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν! φίλοι εἴμεθα ἢ ἐχθροί!» «Φίλοι, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ ξιφηφόρος οὐδεὶς εἰσέρχεται ἐνταῦθα.» «Λοιπὸν οὔτε ἐγὼ θέλω εἰσελθεῖν,» ἀνέκραξε παρωργισμένος ὁ πρέσβυς, ἀπέβαλε τὸ καφτάνι, διέταξεν ἅπασαν τὴν συνοδίαν αὐτοῦ νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἡ σκηνὴ μαρτυρεῖ, ὅτι καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Χουσεῖν Κιοπριλῆ ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσρικονόμητος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν διάδοχον αὐτοῦ.

Μὴ παραλείψωμεν δὲ ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦτο σφόδρα ἐργίλος. Περὶ τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρακτῆρος του διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Καισάριος

Δαπόντες διηγημάτιόν τι, τὸ ὁποῖον δὲν θέλομεν παρασιωπήσει ὅσον παράδοξον μὲν φαίνεται περὶ τὰς λεπτομερείας, μὴ ἀκριβῆς δὲ εἶναι ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν εἰς ἣν ἀποδίδεται. Ὁ Δαπόντες βεβαιοῖ ὅτι παραιτηθέντος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰακώβου καὶ προχειρισθέντος ἀντ' αὐτοῦ τοῦ κύρ Καλλινίκου ἀπὸ Προύσσης, «πηγαίνοντας δύο κληρικοί νὰ τὸν φέρουν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα κατὰ τὴν συνήθειαν, ἄργησαν ὀλίγον· ὁ δὲ Καρυοφύλλης, μέγας λογοθέτης, βλέπωντας πῶς ἀργοποροῦν λέγεται νὰ εἶπε, τί κάμνουν αὐτὰ τὰ βουβᾶλια καὶ ἀργοῦν ὡς τόσον; Καὶ μὲ τὸ νὰ ἦτον πλησίον αὐτοῦ ὁ μέγας δραγουμάνος Ἀλέξανδρος (ὄντας τότε μέγας σκευοφύλαξ) τὸν ἄκουσε, καὶ, ὄντες σκανδαλισμένοι ἀπὸ πρῶτα, εἶπε πρὸς τὸν λαόν· ἴδετε, χριστιανοί, ὁ ἀσεβὴς νὰ κατηγορῇ τοὺς κληρικούς, καὶ νὰ τοὺς λέγῃ βουβᾶλια! Καὶ ὁ Καρυοφύλλης τότε νὰ τὸν ἀποκρίθηκε λόγια ἐναντία τῆς τιμῆς του· καὶ μὴν ὑποφέρωντας ὁ μέγας δραγουμάνος, ἔτρεξε κατεπάνω του, ὄντας καὶ πλέον ἀνδρειωμένος, καὶ ἐδάρθησαν ὅμως ταῖς γρονθιαῖς ταῖς ἔφαγεν ὁ Καρυοφύλλης ὡς ἀδύνατος· καὶ θέλωντας νὰ κάμῃ ἀγωγὴν περὶ τούτου, ἐμβῆκεν εἰς τὸ μέσον ὁ Κύρ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων καὶ τοὺς ἔκαμεν ἀγάπην.» Εἴπομεν ὅτι τὸ διηγημάτιον δὲν εἶναι ἀκριβῆς ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδεται, διότι ὁ Προύσσης μητροπολίτης Καλλινίκος διεδέξατο τὸν Ἰακώβον τῷ 1690, καθ' ὃν χρόνον δηλαδὴ ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο εἰς Βιέννην ὡς πρέσβυς μετὰ τοῦ Σουλφικάρ ἐφένδῃ. Ὅθεν ἡ ἀλλόκοτος ἐκείνη συμπλοκὴ ἂν ἐγένετο τῶντι ποτὲ, ἐγένετο εἰς ἄλλην τινὰ περίστασιν· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν συνέβη, ἡ περὶ αὐτῆς ἐπικρατήσασα φήμη μαρτυρεῖ ὁποίαν τινὰ γνώμην εἶχον οἱ σύγχρονοι περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μαυροκορδάτου. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ ἐπὶ τοσοῦτο τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς βεζύρας σχέσεις οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς πρέσβεις, οὐδὲ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὅπως τὸν Καρυοφύλλην, ἐξηγεῖται πῶς καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐνόμισε καλὸν νὰ παραιτηθῇ ἐγκαίρως τῆς ἐπισφαλοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς. Ὅπόσον δὲ συνετῶς προεῖδε τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους ἐβεβαιώθη μετ' ὀλίγον διὰ τῶν πραγμάτων. Ὁ φίλος του Ῥαμῆ Μεχμέτ πασᾶς δὲν ἐκυβέρνησε τὸ κράτος εἰμὴ ἐπὶ τινος

μηνας. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1703 δεινὴ ἐξεργάγη στάσις ἐπαγα-
γοῦσα τὴν καθάρεισιν τοῦ σουλτάν Μουσταφᾶ Β' καὶ τὴν εἰς τὸν
θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Ἀχμέτ Γ'. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης ἦναγ-
κάσθη ὁ Ῥαμῆς νὰ παραιτηθῆ, οἱ δὲ στασιασταὶ ἀπήτησαν καὶ
παρὰ τοῦ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλεξάνδρου μεγάλην ποσότητα χρημά-
των. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀπέφυγε τὴν πληρωμὴν ἄφαντος γενόμενος,
ἀλλὰ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀκίνητος περιουσία του ἐδημεύθη,
μέχρις οὔ παρελθούσης τῆς θυέλλης ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικό-
λαος ὠκονόμησε τὰ πράγματα διὰ χρηματικῆς τινος θυσίας καὶ
ἀνέκτησε τὰς δημευθείσας οἰκίας. Δὲν ἐπέζησε δὲ ὁ Ἀλέξαν-
δρος μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον κίνδυνον εἰμὴ 6 περιήπου ἔτη,
ἀποθανὼν τῷ 1709 ἐν τῷ μέσῳ τῶν τέκνων, τῶν οἰκείων καὶ
τῶν φίλων, ἀφοῦ διέταξε νὰ γίνωσι τὰ τῆς κηδείας αὐτοῦ ἄνευ
πολυτελείας καὶ θορύβου καὶ συνέταξε τὸ ἴδιον ἐπιτάφιον ἐπί-
γραμμα.

Δὲν θέλομεν λεπτολογῆσαι περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάν-
δρου Μαυροκορδάτου, καὶ τοῦ μεγάλου Παναγιώτου, ὅπως δι-
καίως τὸν ὀνομάζει ὁ Χάμμερ· τὸ μὲν διότι ἐντεῦθεν ἤθελε πα-
ρεκταθῆ ὁ λόγος εἰς ὑπερβολὴν, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν
προῆλθεν εἰς τὸ ἐξαίρετον τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν ἀξίωμα. Πολ-
λοὶ μὲν ἀπὸ μεγάλων διερμηνέων προήχθησαν εἰς τὰς αὐθεντίας
τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βλαχίας. Ὀλίγοι δὲ τινες ἔλαβον καὶ
τὰ ἕκτακτα τῶν δύο πρώτων ἀξιώματα, γενόμενοι ὁ μὲν Ἰωάν-
νης Μαυροκορδάτος, ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου δευτερότοκος υἱός, τρίτος
πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰς Πασ-
σάροβιτζ συνομολογηθείσης εἰρήνης, 1718, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος
Κωνσταντίνου Μουρούζης, πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς δια-
πραγματεύσεις τὰς διεξαχθείσας πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐν Σιστο-
βίῳ καὶ ἐν Ἰασίῳ συνθηκῶν μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας,
1791 καὶ 1792· πλὴν τούτων ὁ Γεώργιος Καρατζᾶς ἀνεδείχθη
ἐξ ἀπορρήτων, ὁ δὲ Μιχαὴλ Σοῦτσος μέλος τοῦ ὑπερτάτου συμ-
βουλίου τῆς ἐπικρατείας μικρὸν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως.
Οὐδεὶς ὅμως ἐκ πάντων τούτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐκ τῶν λοι-
πῶν, ἴσχυσε τοσοῦτον καὶ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὅσον ὁ

Νικούσιος καὶ Ἀλεξάνδρος Μαυροκορδάτος. Ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, ἅπαντες οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπῆρξαν Ἕλληνες, παρεκτὸς ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βλάχου Μιχαὴλ Ῥακοβίτζα, ὅστις ὅμως καὶ αὐτὸς ἐπὶ ἓν μόνον ἔπος διεξήγαγε τὴν λειτουργίαν ταύτην, 1769 ἕως 1770. Διετέλεσαν δὲ ἕκτοτε μεγάλοι διερμηνεῖς τρεῖς μὲν Μαυροκορδάτοι, τέσσαρες δὲ Γκίκαι, ἕξ Καλλιμάχαι, ἕξ Καρατζάδες, πέντε Σουτσοί, δύο Ὑψηλάνται, ἕξ Μουροῦζαι, εἷς Ῥάλλης ἢ Ῥαλλέτος, εἷς Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ τελευταῖος πάντων Σταυράκης Ἀριστάρχης. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τούτων μεγάλων διερμηνέων συγκατελέξαμεν καὶ τοὺς Γκίκας, καίτοι βραδύτερον ἅπας ὁ οἶκος οὗτος ἐξεβλαχίσθη. Ἡ οἰκογένεια ὅμως αὕτη ἢ ἐξ Ἀλβανίας καταγομένη, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον ἐλάλει ἑλληνιστὶ ἀλλὰ καὶ ὡς ἑλληνὶς ἐπολιτεύετο· ὁ δὲ ἐξ αὐτῆς διερμηνεὺς Γρηγόριος Γκίκας ἔσωσε τὴν νῆσον Ῥόδον ἀπὸ τῶν βεζυρικῶν καταπιέσεων, ἕξ ὧν ὅλως ἐκινδύνευε νὰ ἐρημωθῇ, κατορθώσας νὰ περιληφθῇ μεταξὺ τῶν ἰδίων τοῦ σουλτάνου κτημάτων τὰ ὅποια ἐπιεικέστερον ὅπως οὖν διωκοῦντο. Μήπως ἡ ἑλληνικωτάτη τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων, οἱ Καλλιμάχαι, δὲν εἶχον ἀρχηγέτην κατὰ τινὰς μὲν Ἰταλὸν, καθὰ δὲ κοινότερον ὁμολογεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἐπιβεβαιουῦται τσαράνον τινὰ τῆς Μολδαυίας καλούμενον Καλμούκην, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα τοῦτο μετεποιήθη βραδύτερον εἰς Καλλιμάχην; Αὐτὸς ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τούτου κατὰ πρῶτον προχειρισθεὶς μέγας διερμηνεὺς, τῷ 1740, Ἰωάννης Καλλιμάχης, ὀνομάζεται τότε ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἀπλούστατα Γιαννάκης Μπόγγδανος.

Δὲν ἀπεδόθη δὲ τότε μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐθένται τῶν δύο τούτων παριστρίων ἡγεμονιῶν προχειρίζοντο συνήθως οἱ ἐγγχώριοι ἄρχοντες· ὀλίγαι δὲ τινες ἐγένοντο τοῦ κανόνος τούτου ἐξαίρεσεις. Δύο Καντακουζηνοὶ ἐκ τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταγομένοι προχειρίσθησαν ἡγεμόνες Βλαχίας, ὁ μὲν Σερμπάν τῷ 1679. ὁ

δὲ Στέφανος τῷ 1714· τρίτος δὲ ὁ Δημητράσκος δις αὐθέντευσέ τῆς Μολδαυίας τῷ 1674 καὶ τῷ 1684. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης τῷ 1619 ἀνηγορεύθη ἐπὶ μικρὸν αὐθέντης Μολδαυίας, κατὰ μὲν τὸν Χάμμερ ὁ πρῶτος δούξ τῆς Νάξου, Γρατιάνις, κατὰ δὲ τὸν Φωτεινὸν, Γάσπαρ τις διατελέσας πρότερον μέγας διερμηνεύς. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1710 ὡς πρὸς τὴν Μολδαυίαν, καὶ τοῦ 1716 ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν, μέχρι τοῦ 1821, ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμονιῶν ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἑλληνας, παρεκτὸς δύο μὲν Ῥακοβιτζῶν καὶ πέντε Γκικῶν ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν, καὶ δύο πάλιν Ῥακοβιτζῶν, τριῶν Γκικῶν καὶ ἑνὸς Καντεμιρ ὡς πρὸς τὴν Μολδαυίαν. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ὑπῆρξαν Ἕλληνες καὶ διετέλεσαν τοιοῦτοι Μαυροκορδάτοι μὲν τρεῖς, Καλλιμάχαι δὲ τρεῖς, Καρατζάδες τέσσαρες, Ὑψηλάνται τρεῖς, Μουρούζαι δύο, Σοῦτσοι τρεῖς, εἰς Ῥωσέτος, εἰς Μαυρογένης. Πλὴν τούτου καὶ ἄλλο μέγα τοῦ κράτους ἀξίωμα ἢ τοῦ στόλου διερμηνεῖα κατείχετο συνήθως ὑπὸ Ἑλλήνων, διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι ὀνομαστοὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντίνου Μουρούζης, ὁ Ἰωάννης Νικολάου Καρατζᾶς, ὁ Νικόλαος Μαυρογένης καὶ ὁ Στέφανος Μαυρογένης. Συνήθως μάλιστα ἡ διερμηνεῖα τοῦ στόλου ὑπελαμβάνετο ὡς προπαρασκευὴ τις εἰς τὴν μεγάλην διερμηνεῖαν, καθὼς πάλιν οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς προεβιβάζοντο εἰς μίαν τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἄλλ' ὁ προμνημονευθεὶς Νικόλαος Μαυρογένης προεχειρίσθη ἀπὸ διερμηνέως τοῦ στόλου κατ' εὐθείαν ἡγεμῶν Βλαχίας τῷ 1786. Τελευταῖον ἐπειδὴ οἱ αὐθένται τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας ἐκάλουν παρ' ἑαυτοῖς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν καὶ τοὺς φίλους καὶ δι' αὐτῶν κυρίως ἐκυβέρνων τὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων πράγματα, ἀπονέμοντες αὐτοῖς τὰ ἐπιχώρια ἀξιώματα τῶν σπαθαρίων, τῶν ποστελνίκων, τῶν χατμάνων, τῶν βορνίκων καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οἱ δὲ ἄρχοντες οὗτοι ἢ τοῦλάχιστον οἱ πλεῖστοι, μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἐπανήρχοντο μετ' αὐτοῦ συνήθως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐμορφώθη τοιουτοτρόπως ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τοῦ κράτους πολυάριθμός τις ἀνθρώπων τάξις, ἣτις ἀπετέλεσε κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς τουρκοκρατίας ἑκατονταετηρίδα εἰδὸς τι πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἀριστοκρατίας. Ἐκλήθησαν δὲ τὰ ἀποτελοῦντα τὴν τά-

ξιν ταύτην γένη Φαναριῶται, διότι κατόκουν εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἣτις ἐκαλεῖτο Φανάριον καὶ ἐν ἧ ἔδρευον τό τε οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἀνώτατος κληρικός. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ οἰκογένεια αὐται πρὶν ἀνοιχθῆ εἰς αὐτὰς τὸ στάδιον τῶν διερμηνειῶν, τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τῶν ἡγεμονικῶν ὑπουργημάτων, ἐπεδίωκον κυρίως τὰ κληρικὰ λεγόμενα ἀξιώματα τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, ὥστε τούτου ἕνεκα ἐξηγεῖται διατὶ περὶ τὴν αὐλὴν ταύτην ἐγκαθίσταντο· ἀλλὰ καὶ βραδύτερον δὲν ἔπαυσαν αὐτόθι οἰκοῦσαι, τὸ μὲν διότι οὔτε τότε ἔπαυσαν ἐπιζητοῦσαι τὰ ἀξιώματα ἐκεῖνα, τὸ δὲ διότι καὶ συμφέρον καὶ καθῆκον εἶχον νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἔθνους πράγματα, τῶν ὁποίων ὑπάτος ἀρχηγὸς ἐλογίζετο καὶ ἦτο πάντοτε ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Εἶδομεν ὅτι οἱ οἴκοι οὗτοι, ἐξαιρέσει τεσσάρων, οὔτινες εὐλόγως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς κατακτήσεως, συνῆλθον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκ παντοδαπῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν μετὰ τὴν κατάκτησιν, τινὲς δὲ πολὺ βραδύτερον. Καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα τὰ περὶ ὀλίγων ἐξ αὐτῶν λεγόμενα, ὅτι εἶχον προέχουσάν τινα τάξιν ἐν ταῖς χώραις ἀφ' ὧν κατήγοντο, τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ αὐτοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα. Ἄλλ' ἀφοῦ κατεστάθησαν ἅπαξ αὐτόθι, ἀφοῦ ἔλαβον ἐπὶ μακρὸν χρόνον πολλὰ καὶ ἐνίοτε μεγάλα ἀξιώματα, ἀφοῦ ἐπαιδεύθησαν ἐπὶ τούτῳ περὶ τε τὰ ἑλληνικὰ, τὰ ἀραβικὰ καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ γράμματα, ἀφοῦ συνείθισαν νὰ ζῶσιν ἐν εὐπορίᾳ ἔχοντες καθημερινὰς καὶ ἐνίοτε φιλικὰς σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων καὶ μεθ' ὧν ἐν γένει τῶν ἐπιστήμων ξένων, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς γενεὰς διήγαγον τὸν βίον πράττοντες τὰ δημόσια καὶ πολλὰκις τὰ μέγιστα τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀφοῦ εἶδον τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας προυχόντων τοῦ γένους προσερχομένους ἀδιαλείπτως πρὸς αὐτοὺς ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἰσχυρὰν αὐτῶν ἀρωγὴν, ἀφοῦ τελευταῖον οὐκ ὀλίγοι

ἔξ αὐτῶν ἐκυβέρνησαν ἀπολύτως χώρας μεγάλας καὶ πλουσιώ-
 τάτας καὶ εἶδον ἑαυτοὺς χαιρετιζομένους ὡς ἡγεμόνας οὐ μόνον
 ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ξένων βασιλείων καὶ ὑπουργῶν,
 φυσικώτατον ἦτο νὰ ἀποτελέσωσιν ἐξαιρετόν τινα τοῦ ἔθνους τά-
 ξιν καὶ ὑπερέχουσιν κατὰ πολλὰ ὄλων τῶν λοιπῶν.

Οἱ Φαναριῶται ἐδυσφημήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἡ
 δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι περὶ τινα τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας αὐ-
 τῶν ἠδύναντο εὐλόγως νὰ κατακριθῶσιν. Ὀλίγοι μὲν ἔξ αὐτῶν
 προήρχοντο εἰς ἀξιοπρεπεῖς πρὸς τοὺς κρατοῦντας σχέσεις· καὶ ἐν
 τούτοις οἱ πλεῖστοι ἐπεδείκνυντο ἀγέρωχοι πρὸς τοὺς ἑμογενεῖς,
 λησμονοῦντες ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ἀπὸ λεπτοῦ ἐξήρτητο νήματος
 καὶ ὅτι ἡ αὐτῆ ἰσχυρὰ δεσποτεία ἐπεκρέματο ἐξίσου ἐπ' αὐτοὺς τε
 καὶ ἐπὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν περιφρονουμένους ἑμοφύλους. Πολλοὺς
 τρόπους εἶχον βεβαίως νὰ πλουτήσωσιν ὡς διερμηνεῖς τοῦ στόλου
 καὶ μεγάλοι διερμηνεῖς καὶ ἐπίτροποι τῶν αὐθέντῶν Βλαχίας καὶ
 Μολδαυίας, μάλιστα δὲ ὡς αὐθένται καὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτε-
 ροι λειτουργοὶ τῶν δύο ἐκείνων πλουσιωτάτων χωρῶν. Οὐδὲν ἦτο
 καθυπεβάλλοντο εἰς χρέη βαρύτατα, ἐξήρχοντο τῶν λειτουρ-
 γιῶν ἐκείνων πένητες πολλάκις καὶ διῆγον τὸν βίον δανειζόμενοι
 παρὰ ἐμπόρων, ἢ τρεφόμενοι δι' ἐλεῶν τοῦ κοινοῦ τῆς μεγάλης
 ἐκκλησίας. Φιλοτιμούμενοι νὰ συγγενεύωσι συνήθως πρὸς ἀλλή-
 λους, δὲν ἐδίσταζον ἔπειτα, ἵνα ὑποσκελίσωσιν ἀνθρώπους μεθ' ὧν
 ἦσαν ἠνωμένοι διὰ στενωτάτων δεσμῶν ἐξ αἵματος ἢ ἐκ κηδε-
 στίας, νὰ μεταχειρίζωνται κατ' αὐτῶν πᾶν εἶδος ῥαδιουργίας καὶ
 συκοφαντίας. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχαιότεροι οἴκοι ἐφθόουν τοὺς νεω-
 στὶ προαγομένους καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίζοντο νὰ καταστή-
 σωσιν αὐτοὺς ἐκποδῶν. Ὅτε μικρὸν μετὰ τὴν πρώτην τῆς Πε-
 λοποννήσου ἐπανάστασιν, 1770, προεχειρίσθη ἀρχιναύαρχος ὁ
 περιώνυμος γενόμενος Χασσάν πασᾶς, οὗτος παρέλαβεν ὡς διερμη-
 νέα, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡς τοιούτου διατελέσαντος Ἀργυροπού-
 λου, τὸν Νικόλαον Μαυρογένην, ἔλκοντα μὲν πόρρωθεν τὸ γένος
 ἐκ Πελοποννήσου, γεννηθέντα δὲ εἰς Πάρον. Ὁ Μαυρογένης ἦτο
 βεβαίως εἰς τῶν εὐφυστέρων, τῶν ἐπιτηδειοτέρων καὶ τῶν γεν-
 ναιοτέρων Ἑλλήνων ὅσοι ὑπῆρέτησαν τοὺς ὀσμανίδας· συνετέ-
 λησε πολὺ εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς Πελοποννήσου ὅτε τῷ 1779 ὁ

Χασσάν πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν χερσόνησον ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ὡς θέλομεν ἶδει κατωτέρω, καὶ ἠγαπήθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1786 ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ προστασίας ἡγεμῶν Βλαχίας χωρὶς οὐδὲν ἄλλως νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος. «Εἰς μάτην,» λέγει ὁ Θωμᾶς Hope ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ *Ἀναστάσιος ἢ ἀπομνημονεύματα Ἑλληνοσ γραφέντα περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος*, «εἰς μάτην ἅπαντες οἱ Φαναριῶται ἠνώθησαν τὸ πρῶτον ἤδη εἰλικρινῶς, ἵνα διακωλύσωσι τὸν διορισμὸν τοῦτον εἰς μάτην μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὸν σαράφην (τραπεζίτην) τοῦ σουλτάνου Πετράκη, ὅστις ἐδαπάνησεν ἵνα ἀνατρέψῃ τὸν διορισμὸν τοῦ Μαυρογένους πλείοτερα τῶν ὅσα τίς ποτε ἠνάλωσεν ἵνα ἐπιτύχῃ τοιαύτην θέσιν. Οὐδὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου. Ὁ δὲ Μαυρογένης, λαβὼν τὰ παράσημα τοῦ νέου αὐτοῦ ἀξιώματος, μίαν μόνην ἐζήτησε χάριν, τὴν κεφαλὴν τοῦ σαράφη. Οἱ προστάται του δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τῷ ἀποποιηθῶσι τὸ μικρὸν τοῦτο πρᾶγμα καὶ ἐφάνησαν μάλιστα τοσοῦτον λεπτοὶ περὶ τὴν ἐνδειξιν τῆς εὐμενείας αὐτῶν, ὥστε ἐφρόντισαν νὰ πέσῃ ἡ κεφαλὴ τοῦ Πετράκη εἰς τοὺς πόδας τοῦ Μαυρογένους καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος ἐπέστρεφεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἐν λαμπρᾷ παρατάξει εἰς τὸν ἴδιον οἶκον.» Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Μαυρογένης ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἐκυριάρχησε τῆς Βλαχίας μετὰ δυνάμειν οἷαν οὐδεὶς ποτε τῶν ἄλλων αὐθεντῶν ἐκτέησατο, ἀφοῦ πολλάκις ἠνδραγάθησεν εἰς τὸν κατὰ Αὐστριακῶν καὶ Ῥώσων πόλεμον, ἀφοῦ καὶ ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου προεχειρίσθη διορίζων καὶ παύων τοὺς μουσουλμάνους στρατηγούς, βραβεύων δὲ καὶ τιμωρῶν τοὺς ἄλλους τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικούς, ἐπὶ τέλους, στερηθεὶς μὲν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ προστάτου διὰ τὸν μεσολαβήσαντα θάνατον τοῦ Χασσάν πασᾶ, ἠττηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν περὶ Καλαφάτιον, ἀπεκεφαλίσθη κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1790. Τοιαῦτα ὑπῆρχον τὰ ἀντίποινα τὰ ὅποια ἀλληλοδιαδόχως ἐλάμβανον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι.

Ἄλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πάντα ἐκεῖνα τὰ ἐλαττώματα, ἡ ὑπεροψία, ἡ φιλαρχία, ἡ πτωχολαζονεία ἅπαν-

τῶνται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον εἰς ἀπάσας τὰς ἀνωτέρας λε-
 γομένας κοινωνικὰς τάξεις· οἱ δὲ Φαναριῶται ἐξηγόραζον τὰς κα-
 κίας ταύτας διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα δὲν εὐρίσκομεν πάντοτε
 εἰς τὰς τάξεις ταύτας, καὶ ὅταν αὗται διατελῶσιν εἰς εὐτυχεστέ-
 ρας περιστάσεις. Ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, διεκρίνοντο
 ἐπὶ τε παιδείᾳ καὶ λεπτότητι τρόπων· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ διπλω-
 ματικῇ σχολῇ ἐν ἣ δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ 150 περίπου ἔτη διαπλα-
 τόμενοι οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκτίσαντο ἐξαιρετον πείραν καὶ δε-
 ξιότητα. Καὶ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξῆλθεν ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὁ
 συνετώτερον παντὸς ἄλλου ἐκτιμήσας καὶ ἐπιτηδειότερον διεξαγα-
 γὼν τὰ ἐξωτερικὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως συμφέροντα, Ἄλε-
 ξάνδρος Μαυροκορδάτος, ὁ νεώτερος. Πολλοὶ ἐπεμελήθησαν τῆς δη-
 μοσίας ἐκπαιδεύσεως, εἴτε νέα ἐπὶ τούτῳ συστήσαντες ἰδρύματα
 εἴτε τὰ προϋπάρχοντα τελείωσαντες καὶ προικοδοτήσαντες. Καὶ ὡς
 πρὸς τοῦτο μὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἔτι πλείωτερα, διότι ὑπερι-
 κόντισαν αὐτοὺς κατὰ πολὺ ἕτεροι Ἕλληνες, οὔτινες ἀπλοῖ ὄντες
 ἰδιῶται, βασιλικοπρεπῶς τῇ ἀληθείᾳ ἐνεψύχωσαν τὴν διανοητικὴν
 τοῦ ἔθνους ἀνάπτυξιν. Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου οἱ φαναριῶται ἠτύχη-
 σαν ν' ἀναδειχθῶσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος προστάται ἐτέρων τοῦ ἔθνους
 συμφερόντων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς τελε-
 σφόρους ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἀγίου Τάφου ἀγῶνας τῶν δύο πρῶ-
 των διερμηνέων. Περὶ δὲ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ πρεσβυ-
 τέρου ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀργεῖος ὁμιλῶν καὶ ἐπαινέσας τὸ προσηνές καὶ
 πρόθυμον τοῦ ἀνδρὸς πρὸς πάντας τοὺς ἐπιζητοῦντας τὴν συνδρι-
 μὴν αὐτοῦ ἐπιφέρει· «καὶ τοῖς μὲν τοὺς φόρους καὶ δασμοὺς ἀπε-
 κούφιζεν ὡς οἷόν τε, τοὺς δὲ τῶν ἐπηρεϊῶν ἠλάφρυνεν, οὐχ ὅπως
 καθ' ἕκαστον μόνον ἀλλὰ καὶ πόλεις ὅλας καὶ κώμας, εἰσὶν αἷς
 καὶ ἀτέλειαν διεπράττετο. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐπιδεικνύμενος οὐδὲ
 φιλοτιμούμενος ἐσπούδαζεν, ἀλλ' ὅπως τὴν παρ' ἑαυτοῦ ὠφέλειαν
 παράσχη τοῖς πλείουσι τὸ προθυμούμενον ἦν.» Πόσα τοιαῦτα ἢ
 παραπλήσια δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων
 διερμηνέων, τῶν πλείστων τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἀρκούμεθα
 εἰς ὀλίγα τινὰ παραδείγματα μαρτυροῦντα ὅτι πολλάκις σπου-
 δαιότατα τοῦ ἔθνους πράγματα διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν ἐπὶ
 κοινῷ ἀγαθῷ διεξήχθησαν. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1770 ἐπανάστασιν

τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ αἱ πλεῖσται τῶν νήσων, πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἐκινδύνευσαν νὰ τιμωρηθῶσι δεινῶς, ἐξαιρέτως δὲ τὰ Ψαρά. Ὅθεν οἱ Ψαριανοὶ ἀπέστειλαν πρὸς τὸν τότε διερμηνέα τοῦ στόλου Νικόλαον Μαυρογένην πρεσβείαν ἐπικαλούμενοι τὴν διὰ τῆς τούτου μεσιτείας σωτηρίαν αὐτῶν. Ὁ δὲ, διὰ τῆς ἰδιαζούσης ἐπιρροῆς ἣν ἐξῆσκεν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀρχιναύαρχου Χασσάν πασᾶ, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ φανῆ οὐ μόνον ἐπιεικῆς ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὸς πρὸς τοὺς Ψαριανοὺς καὶ τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτῶν· διότι ὁ Χασσάν πασᾶς καλέσας τούτους παρ' ἐαυτῶ ἐπέπληξε μὲν διὰ τὴν πρὸς τὸν σουλτάνον ἀγνωμοσύνην καὶ συνεβούλευσε ν' ἀπέχῃ τοῦ λοιποῦ στασιαστικῶν κινήματων, περιέβαλε δὲ αὐτοὺς διὰ καφτανίου καὶ ἐδωρήσατο εἰς τοὺς Ψαριανοὺς τεσσάρων ἐτῶν χαράτζι. Πάλιν δὲ τῷ 1787 κηρυχθέντος νέου κατὰ Ῥωσίας πολέμου, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑποπτεύσασα τοὺς Ψαριανοὺς ἀπεφάσισε νὰ μετοικήσῃ αὐτοὺς καὶ διασπείρῃ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς πέριξ νήσους, ἀλλ' ὁ τότε διερμηνεὺς τοῦ στόλου Χαντζερῆς, προλαβὼν τὴν καταστροφὴν, ἔπεισε τὸν ἀρχιναύαρχον ἀντὶ τῆς διασπορᾶς, ἥτις κατ' οὐδὲν ἤθελεν ὠφελῆσαι τὸ κράτος, νὰ παραλάβῃ πλοιά τινὰ τῶν Ψαριανῶν μετὰ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου. Τοιοῦτοτρόπως ἐσώθη δις διὰ τῆς τῶν Φαναριωτῶν ἐνεργείας ἡ νῆσος ἐκείνη ἥτις ἔμελλε τοσοῦτον λαμπρῶς νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι. Ὅτε δὲ ἀπεφασίσθη ὁ ἀγὼν οὗτος, ὁ μὲν Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας αὐτοῦ, ὁ δὲ τῆς Μολδαυίας ἡγεμῶν Μιχαήλ Σοῦτσος προθύμως μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου συνέπραξε, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐγένοντο τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως θύματα, προεξάρχοντος τοῦ καλοῦ ἀγαθοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη.

Ἄλλ' ἐν τῶν μεγίστων, ἀν' ὅχι τὸ μέγιστον τῶν ἔργων, ὅπερ διέπραξαν οἱ Φαναριῶται, ὑπῆρξεν ὁ τοσοῦτον ὑπ' αὐτῶν προαχθεὶς ἐξελληνισμὸς τῶν δύο παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἐτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἀθηναῖος ἱερομόναχος Παρθένιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐν Μολδαυίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος, ἔλεγεν· «τὴν δὲ

τῶν Οὐγγροβλάχων γῆν ἀποικίαν Ἑλλήνων οὐκ ἐποιήσατο, γυμνασίοις τε καὶ ἐλευθέροις κοσμήσας μαθήμασιν, ἅπερ καὶ τοι γρηγόριον ὄντα ἐπὶ ποσίν, ἀλλ' οὖν οἰκονομικῶς ὅσῳ ζήλω πολλοπλασιάσας τὸ τάλαντον πολλῶ τῷ μέτρῳ ἐπηύξησεν ;» Ἐκτοτε δὲ ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα αἱ χῶραι ἐκείναι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνώμεναι καὶ δι' Ἑλλήνων διοικούμεναι καὶ διὰ σχολῶν ἑλληνικῶν παιδευομένης, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθησαν ὥστε τῶν Ἰθαγενῶν οἱ ἐπιφανέστεροι, οἱ Φακοβίτζαι, οἱ Γκίκαι, οἱ Στοῦρτζαι, οἱ Φιλιππέσκοι, οἱ Μπαλιάνοι, οἱ Φλωρέσκοι, οἱ Κορνέσκοι, οἱ Μπραγκοβάνοι, οἱ Γολέσκοι, οἱ Μπάλσαι, οἱ Βακαρέσκοι, τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν, τὰ πράγματα μετέβαλον βεβαίως ὅψιν αὐτόθι, ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε ρίψει τοσαύτας καὶ τοιαύτας ρίζας, ὥστε καὶ τὴν σήμερον ἔτι, μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν 50 ἀντιδράσεως, ἱκανὰ ἀναφαίνονται ἴχνη αὐτοῦ καὶ σημεῖα εἰς τὰς παριστρίους ἡγεμονίας, οὐδ' ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἂν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐξηκολούθει ἡ κυβέρνησις αὐτῶν δι' Ἑλλήνων, τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤθελε καυχηθῆ ὅτι διέπραξεν, ὑπὸ δουλείαν διατελοῦν, κατάκτησιν ἐνάμιλλον τῶν μεγαλητέρων αὐτοῦ ἐν καιρῶ τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς κατορθωμάτων. Ἐκ δὲ τῆς ἀκριβοῦς ὅλων τῶν προεκτεθέντων γεγονότων συγκρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολιτικοὶ ἡμῶν ἄνδρες, ἂν περιέπεσον εἰς πολλὰ ἀμαρτήματα, ἀνέδειξαν καὶ προτερήματα οὐ μικρὰ καὶ ὅτι ἰδίως ἔχοντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἰσχυρὰν ἢ ὁ κληρὸς, πρακτικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ὑπηρέτησαν τὰ συμφέροντα αὐτοῦ. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ ὑποτεταγμένος πολυάριθμος ἐκκλησιαστικὸς στρατὸς, ἠδυνήθησαν νὰ ἐνεργήσωσιν ἀπερισπάστως ἐπὶ 400 περίπου ἔτη εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ ὑπὸ ἄλλοφύλων οἰκουμένης χώρας τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὅμως ἐπὶ τέλος ἀπεδείχθη ὅτι ἐλάχιστα, ἵνα μὴ τι ἔλαττον εἴπωμεν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐξελληνισμοῦ αὐτῶν διενήργησαν. Οἱ δὲ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ καλούμενοι Φαναριῶται, καὶ τοι ἐπὶ πολὺ βραχύτερον χρόνον κατελθόντες εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον,

καίτοι ἀδιακόπως περισπώμενοι ὑπὸ τῆς δυσπιστίας τῆς ἐπικρα-
τούσης κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπράξεων τῶν περὶ τὰς ἡγε-
μονίας δύο μεγάλων δυνάμεων, ἔστησαν οὐδὲν ἥττον αὐτόθι μνη-
μεῖα τῆς ἐλληνικῆς δεξιότητος καὶ δραστηριοτήτος, τὰ ὅποια,
ὅσον καὶ ἂν ἀνετράπησαν βραδύτερον, δίκαιον εἶναι νὰ ἐκτιμη-
θῶσι προσηκόντως ὑπὸ τῆς παρούσης γενεᾶς.

Ἄλλ' ὁ κυριώτατος τοῦ σημερινοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους εὐεργέτης
ὑπῆρξε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους αὐτὸ τὸ ἔθνος ἐν συνόλῳ
λαμβανόμενον, ἦτοι ἡ μεγάλη τῶν Ἑλλήνων δμᾶς, οἵτινες, δια-
γαγόντες ἐπὶ 4 ἑκατονταετηρίδας βίον ταλαίπωρον, ἐν ἀδιαλεί-
πτοις κακουχίαις καὶ καταπιέσεσι, καὶ συνεχῶς σχεδὸν ἐπανα-
στατοῦντες, διέσωσαν ἀλώβητον τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν,
τὴν ἐθνότητα καὶ τὰς περὶ ἀγαθωτέρου μέλλοντος ἀκραδάντους
πεποιθήσεις. Ἡ ἐθνότης αὕτη διετηρήθη τοσοῦτον ἀναλλοίωτος
καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὥστε δυνά-
μεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργήσαν τὴν τελευταίαν
ἐπανάστασιν οὐδαμῶς, κατὰ τὰ συστατικά αὐτοῦ, διέφερε τοῦ
ἔθνους τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Εἶδομεν
ἄλλοτε αὐτὸ ἦτοι μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος (σελ. 383 καὶ
ἐπομ. τοῦ Δ' τόμου) ἀναμιχθὲν ἀπὸ Ἰστρου μέχρι Ταινάρου μετὰ
ποικίλων ἑτερογενῶν φυλῶν καὶ ἰδίως σλαυοβουλγαρικῶν καὶ βλα-
χικῶν. Ἀπὸ δὲ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος εἰς μὲν τὰς βορειότερας
χώρας νέα ἐπιμιξία δὲν ἐγένοντο, εἰς δὲ τὰς μεσημβρινωτέρας,
ἦτοι τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρεων, εἰσερ-
ρέυσαν ἕτερα πάλιν διάφορα φύλα καὶ ἐξαιρέτως τὸ ἀλβανικὸν
(σελ. 229 τοῦ παρόντος τόμου), ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τοὺς Φράγ-
κους, οἵτινες, καίτοι ἄρξαντες τῆς χώρας ἐπὶ τοσοῦτον, οὐδὲν ἐν
αὐτῇ κατέλιπον καταφανὲς ἐθνικὸν ἶχνος, δι' οὗς προεξηγήσαμεν
λόγους, παρεκτὸς εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πε-
λάγους. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας νέα ἑτερογενῆ στοιχεῖα δὲν
παρεἰσέφρησαν ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους δμᾶδος.
Πολλοὶ μὲν Χριστιανοὶ ἐξισλαμίσθησαν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν
αὔξησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ πληθυσμοῦ· ἄλλ' ἐπὶ ἐκεί-
νων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν, ὁ ὀσμανικὸς

ὄμιλος οὐδὲ ὁλως ἐθνολογικῶς ἐπενήργησε. Τὰ δύο στοιχεῖα ἔμειναν ἄμικτα πρὸς ἄλληλα, ὅπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Τὸ ἔθνος λοιπὸν τοῦ 1821 ὑπῆρξεν αὐτὸ τὸ ἔθνος τοῦ 1453· ἠθικῶς, διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, ὑπέστη ἀλλοιώσεις· ἐθνολογικῶς οὐδεμίαν.

Ἄλλ' ὁποῖόν τι ἀπέβη ἐπὶ τέλους τὸ ἔθνος τοῦτο μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιμιξίας εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὸ ἀχανές διάστημα τοῦ χρόνου τὸ διελθὸν ἀπὸ τῆς 6 μέχρι τῆς πεντεκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος; Ζήτημα σπουδαιότατον, καθὸ ταύτιζόμενον μετὰ τοῦ κυριωτάτου τῆς μακρᾶς ταύτης ἱστορίας συμπεράσματος· ὁποῖόν τι εἶναι σήμερον τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος; Ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἐλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας καὶ ἡ κρατερὰ αὐτοῦ διατήρησις ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, εἶναι γεγονότα ἀναμφισβήτητα, ὅπως ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς προπαρατεθεισὶ χωρίοις τοῦ τετάρτου τόμου καὶ ἰδίως ἐν τοῖς συμπεράσμασιν αὐτῶν (σελ. 387—389.) Ἄλλ' ὁ ἀναγνώστης ὁ ἐπιμελῶς διερχόμενος τὸ πρῶτον τοῦ παρόντος τόμου βιβλίον δύναται, ὁμολογοῦμεν, νὰ περιέλθῃ ἐνίοτε εἰς ἀμηχανίαν ἀναζητῶν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ συγχύσει τῶν φυλῶν καὶ τῶν γλωσσῶν ἧτις ἐπεκράτησε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Μήπως ὁ ἡγεμονίσκος τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος Βογκόης Ζάρδαρις δὲν ὀνομάζεται ἐν τοῖς Ἑπειρωτικοῖς Σερβο-Ἰβανιτοβού-λαγρό-βλαχος (σελ. 322 τοῦ παρόντος τόμου), δὲν χαρακτηρίζεται δηλαδὴ ὡς ἀλλόκοτον κράμα τοσοῦτων φυλῶν, ἐν αἷς μόνη ἡ ἐλληνικὴ δὲν ἀναφαίνεται; Μήπως ἐν τῷ νεκρικῷ διαλόγῳ τοῦ Μάζαρι δὲν ἀναγινώσκομεν ὅτι εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔκουν τότε ἀναμιξ παρακτὸς τῶν Ἑλλήνων γένη πολιτευόμενα πάμπολλα, ἧτοι Σλαῦοι, Φράγκοι, Ἀλβανοὶ, Αἰγύπτιοι, καὶ Ἰουδαῖοι; (σελ. 310 τοῦ παρ. τόμου.) Ἄλλὰ μὴ πτοούμεθα ἐκ τῶν γεγονότων τούτων, ὅσον καταπληκτικὰ καὶ ἂν παρίστανται, μὴδὲ διστάσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν αὐτῶν ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως συντελοῦσιν εἰς ἐνίσχυσιν τῆς περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς δοξασίας τοῦ Φαλλμεράυερ· διότι ἅμα ἐξετάσωμεν αὐτὰ ἀκριβέστερον θέλομεν ἴδει τὸ φάσμα ἐκεῖνο διαλυόμενον διὰ τῆς ἐνεργ-

γείας τῶν ἀκτίνων τῆς ἱστορικῆς καὶ πραγματικῆς ἀληθείας. "Ὅτι πολὺ ξενικὸν αἷμα ἀνεμίχθη μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ ἀπὸ τῆς 13 μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος ὅπως πρότερον, τὸ γεγονὸς εἶναι ἐξῶ πάσης ἀμφιβολίας καὶ ἤθελεν εἶναι γελοῖον σήμερον νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι μόνον ἐὰν τὸ ξενικὸν τοῦτο αἷμα ὑπῆρξε τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιωδῶς τὴν ἰθαγενῆ φυλὴν. Πρὸς ἀκριβῆ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν ἄλλον ὁδηγὸν δὲν ἔχομεν, καὶ νῦν ὅπως πρότερον, εἰμὴ τὴν γλῶσσαν. Τίς λοιπὸν ἦτο ἢ μετὰξὺ 13 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἐπικρατοῦσα παρὰ τῷ λαῷ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν γλῶσσα; Περὶ τούτου οὐδεὶς ἐπιτρέπεται δισταγμός. "Ὅταν περὶ τὰ τέλη τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἣν ἐποχὴν ἢ μετὰ τῶν ξένων ἐπιμιξία εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς διαστάσεις, οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κατορθώματα καὶ τὰ πολιτικὰ ἔργα, δὲν ἔγραψαν τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως οὔτε εἰς τὴν σερβικὴν, οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικὴν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικὴν, οὔτε εἰς τὴν βουλγαρικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. "Ὅταν αὐτὸς οὗτος ὁ λαὸς ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν κατὰ τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλιν, ἐξύμνησεν αὐτὴν διὰ τῶν κλεφτικῶν αὐτοῦ τραγουδιῶν οὐχὶ εἰς ἕτερογενές τι ἰδίωμα, ἄπαγε, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀθάνατον τῶν ὁρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε συνεπληρώθη πᾶσα μετ' ἄλλοφύλων ἐπιμιξία, εἰς ποίαν ἄλλην γλῶσσαν ἢ τὴν ἐλληνικὴν ἔγραφον (ἵνα περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα) οἱ Ἀθηναῖοι Χαλκοκονδύλαι (Λαόνικος καὶ Δημήτριος), ὁ ἐν Εὐβοίᾳ γεννηθεὶς ἐκ πατρὸς Ἀθηναίου ἱερομόναχος Νικηφόρος, ὁ Θεόδωρος ὁ Καρυστινός, ὅστις οὐ μόνον γενναῖος πρόμαχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεδείχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀλώσει, ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξεν, ὁ Διονύσιος ὁ ἐξ Ἀγράφων, οἱ Πελοποννήσιοι, Ἰσιδωρος, Μάξιμος, Νήφων (ὧν οἱ τελευταῖοι δύο διετέλεσαν οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι), Ἰωάννης Μόσχος, Ἐρμώνυμος, Ἰωάσαφ Χιλᾶς, Κωνσταντῖνος Ρεσινός καὶ πλεῖστοι ἄλλοι; Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς τάξεις τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων, ἐπικρατοῦσα

ἐν Ἑλλάδι γλῶσσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τουρκοκρατίας ἦτο ἡ ἑλληνική. Ἀλλὰ τί ἐγίνοντο ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἰδιώματα τῶν τοσούτων παρεισφροσάντων ξένων; Τὸ τί ἐγίνοντο, ἐξηγεῖται ὡς πρὸς τινὰς ἐξ αὐτῶν κάλλιστα ἐκ διαφόρων γεγονότων, τὰ ὅποια ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν. Ὅταν τῷ 1265 ὁ Γουλιέλμος Οὐίλλεαρδουῖνος ἀπέπεμψεν ἐκ Πελοποννήσου τοὺς Τούρκους αὐτοῦ μισθοφόρους, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσι, καὶ βαπτισθέντες ἔλαβον ἐγχωρίους γυναῖκας, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν τούτων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν, οἵτινες κατοικήσαντες εἰς Βούρναβον καὶ εἰς Ῥένταν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν (σελ. 110 τοῦ παρ. τόμου). Ὡσαύτως μετὰ τὴν ὑπὸ Ἀνδρονίκου Ἀσάν ἀνάκτησιν τῆς Ἀρκαδίας τῷ 1320 αἱ αὐτόθι πρὸ 100 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν ἐγκατασταθέντες Φράγχοι, παρέμειναν ἐν τῇ χώρᾳ, ἀπεδέξαντο τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν, περιῆλθον εἰς γαμικὰς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ τοιοῦτοτρόπως καθ' ὀλοκληρίαν ἐξελληνίσθησαν (σελ. 224. τοῦ παρ. τόμου). Τοιαύτη ὀλοσχερῆς συγχώνευσις οὔτε ἀπανταχοῦ οὔτε ὡς πρὸς ἀπάσας τὰς ἑτερογενεῖς φυλάς ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ ὡσάκις ὀλοσχερῆς συγχώνευσις δὲν ἐγένετο, ἢ ὁ ἑλληνισμὸς διετηρήθη ἀκέραιος ἀπέναντι τοῦ ξενισμοῦ, ἢ ἐπῆλθεν ἠθικὴ μεταξὺ αὐτῶν ἔνωσις, προπαρασκευάζουσα τὴν πλήρη ἀφομοίωσιν. Εἰς τὰς βορειότερας χώρας, ἦτοι ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἐξηκολούθησεν ὑφισταμένη ἢ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῶν πραγμάτων, ἀπαράλλακτος σχεδόν· ὃ ἐστὶ ἐπεκράτησεν, ὅπως μέχρι τῆς σήμερον, ἰσορροπία τις μεταξὺ ἑλληνισμοῦ καὶ σλαυισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κερκυνίων ὄρέων, ἡ μὲν σλαυικὴ γλῶσσα, καίτοι λαβοῦσα ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι νέαν ἐπικουρίαν διὰ τῆς σερβικῆς κατακτήσεως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐντελῶς ἐξηφανίσθη· οἱ δὲ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐταύτισαν τὴν φυλετικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὥστε πολλάκις ἐν ὀνόματι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐπρωταγωνίστησαν. Ἀλλ' ὅμως ἀμφοτέρω διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδιώμα. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, πρῶτον, τὸ καὶ ἄλλοτε πα-

ρατηρηθὲν (σελ. 388 τοῦ δ'. τόμου) ὅτι ἐν μὲν τῇ Θράκῃ καὶ τῇ Μακεδονίᾳ αἱ δύο φυλαὶ ἀπέβησαν ἴσαι σχεδὸν τὸν ἀριθμὸν· ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ, τῇ Ἰπείρῳ, τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ παρεισελθόντες Σλαῦοι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν ἀσυγκρίτως ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων. Δεύτερον δὲ συνάγεται ἐκ τῶν προεκτεθέντων ὅτι ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὸ πλῆθος τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Βλάχων ἐγένετο μεῖζον τοῦ σλαυικοῦ, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς οἱ μὲν διετήρησαν τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα, οἱ δὲ ὅλως ἀπέβαλον αὐτὸ, οὐδ' εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἀλβανικὸν ἰδίωμα καὶ τὸ βλαχικὸν περιέχουσι δύναμιν ἀντιστάσεως πλειοτέραν τοῦ σλαυικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἥττον σπουδαῖον τρίτον συμπέρασμα τῶν πασιδήλων καὶ ἀναμφισβητήτων ἐκείνων γεγονότων εἶναι, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι, καίτοι πολυαριθμότεροι διατελέσαντες τῶν Σλαύων, ὑπῆρξαν ἀφ' ἑτέρου εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἐταύτισαν ὀλοσχερῶς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς. Ἄπαντα λοιπὸν τὰ γνωστὰ γεγονότα, ἐξ ὧν τινὰ κεῖνται ἔτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, μαρτυροῦσιν, ὅτι ὅσοι δῆποτε καὶ οἰοδῆποτε ἀλλόφυλοι καὶ ἂν ἐπῆλθον εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς 14, οἱ ἀλλόφυλοι οὗτοι ὑπῆρξαν ἀείποτε εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων, ὅτι τούτου ἕνεκα κατίσχυσεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἢ τε ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ καὶ ὅτι πλὴν τούτου ὁ Ἑλληνισμὸς κατέχει ἀριθμητικῶς μὲν τὸ ἡμισυ τοῦλάχιστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ἕνεκα δὲ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπροσμαχίτου δυνάμεως τῆς γλώσσης καὶ τῆς ὁμολογουμένης διανοητικῆς, ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς ὑπεροχῆς, δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ νὰ λογισθῇ ὡς ἠθικὸς κύριος καὶ αὐτῶν τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐκ τῆς γνησίας ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐξαγόμεναι ἀλήθειαι περὶ τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ καταστάσεως καθ' ἣν ἐποχὴν ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, καταστάσεως ἣτις ἐθνολογικῶς δὲν ἠλλοιώθη πλέον μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτω δὲ ἀντιληφθέντες αὐτῆς εὐκρινῶς, ἐρχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν τὴν ὁ λαὸς οὗτος ἔπραξεν ἐν τῷ δικ-

στήματι τῶν 400 περίπου ἑνιαυτῶν ὅσοι διήλθον ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821.

Προοιμιαζόμενοι εἶπομεν ὅτι ἐκ τῆς μεγάλης ταύτης ομάδος τοῦ ἔθνους, τινὲς μὲν, οἱ κλέφται, οὐδέποτε ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Τούρκους· αἱ δὲ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις, ἐπανέστησαν πολλάκις. Κατεβάλλοντο μὲν πάντοτε, ὑπέκυπτον δὲ εἰς συμφορὰς ἀνηκέστους, ἀλλ' αἱ αἱματόφυρτοι αὐταὶ ἀποτυχίαι οὐδέποτε ἴσχυσαν νὰ ἐκριζώσωσιν ἀπὸ τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτῶν τὸν πόθον νέων κατὰ τῆς Ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀγώνων. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει, κληῖρος καὶ ἄρχοντες, ὑπηρετοῦν βεβαίως ἔστιν ὅτε τὰ ἔθνικὰ συμφέροντα, καὶ ἴσως ἄνευ αὐτῶν ἤθελε διακινδυνεύσει αὐτὴ τοῦ ἔθνους ἢ ὑπαρξίς· πολλάκις δὲ ἐξετίθεντο εἰς δεινὰς τιμωρίας καὶ πάντοτε ἐγίνωσκον ἐπικρεμάμενον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν τὸ ξίφος τοῦ Δαμοκλέους. Ὅπωςδ' ἴποτε ὅμως, ἐν ὅσῳ ἔζων, ἠυπόρουν, ἐτιμῶντο, ἀπελάμβανον σχετικὴν τινα εὐζωίαν. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ πονέσωμεν καὶ νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὰς σιδηρᾶς ἐκείνας γενεὰς αἰτινες ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ἅλας κατεδικάσθησαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν τύχην ἢ τοῦ ἀπεγνωκότος ἐπαναστάτου, ἢ τοῦ σπαίροντος θύματος, ἢ τοῦλάχιστον τοῦ ἀσπόνδου συνωμότου.

Οἱ ἔνοπλοι τοῦ ἔθνους ἀγῶνες ὑπῆρξαν, ὡς προείπομεν, διττοί· οἱ κλέφται οὐδέποτε ἔπαυσαν πολεμοῦντες τοὺς Τούρκους εἰς τὰ βουνά· αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις ἐπανίσταντο, κατεβάλλοντο, πάλιν ἐπανίσταντο, πάλιν κατεβάλλοντο, καὶ ἔζησαν τὸν βίον τοῦτον ἐπὶ 400 ἔτη. Περὶ τῶν κλεφτῶν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω. Ἐνταῦθα δὲ θέλομεν ἱστορήσει διὰ βραχέων, καὶ καθ' ὅσας ἔχομεν ἄχρι τοῦδε εἰδήσεις, τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ παθήματα τῆς μεγάλης τοῦ ἔθνους μερίδος. Ὁ σουλτάν Μεχμέτης δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐγκατασταθῆ ὀριστικῶς ἐν τῇ κατακτηθείσῃ παρ' αὐτοῦ Κωνσταντινουπόλει, ἢ Πελοπόννησος κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅτε μεγάλη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο ἐνέργεια μεταξὺ Ἰστρου καὶ Ἰσθμοῦ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο γινώσκομεν θετικῶς ἐκ τοῦ ποιήματος *Θρηγος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ὅπερ ἐγράφη ὀλίγους

μετὰ τὴν ἄλωσιν μῆνας, διότι ἐν στίχῳ 461 — 463 λέγει·
 Λοιπὸν ἂν τὸν ἀφήσετε μόνον καὶ δύο χρόνους, (τὸν Τοῦρκον)
 Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ περινασάνη,
 Ὅμνύω σας εἰς τὸν Θεὸν, ὅλους μας θέλει φάγει.

Καὶ ταῦτα ἐπαναλαμβάνει ἐν στίχοις 687—690· ἐν στίχοις δὲ
 749 καὶ 782 ἀναφέρει τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς καθέδραν τοῦ
 σουλτάνου, ὅστις τῶντι δὲν ἐγκατεστάθη ὀριστικῶς ἐν Κων-
 σταντινουπόλει εἰμὴ κατὰ τὸ τρίτον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἔτος.
 Καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ στίχου 526 καὶ ἐφεξῆς ἀποτείνεται
 πρὸς τὸν Πιάγκων δηλαδὴ τὸν Γιάγκον Οὐνυάδην, ὅστις ἀπε-
 βίωσε τῷ 1456. Ἀπαριθμῶν δὲ ὁ ποιητὴς ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς
 εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις χριστιανούς ἀπὸ τὸν Δούναβιν μέχρι τῶν
 Ἀθηνῶν, Θεβῶν, τῆς Ἀρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁμιλεῖ περὶ
 ἀπάντων τούτων ὡς ἐξῆς (ἐν στίχοις 983—985)

Τὴν ὥραν ἐνὶ στόν σταυρὸν τὰ χέργια των δεμένα.
 Ἐξιδύρετε, αὐθέντες μου, ταῖς χώραις ὅπου εἶπα,
 Ὅλαις ταῖς εἶδα, ἐπάτησα, πεζὸς καὶ καβαλάρης.

Καὶ προοιμιαζόμενος εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ταύτην βεβαιοῖ, ἐν
 στίχῳ 939, ὅτι

καθὼς ἐδιατέχθηκα οὕτως τὰ ἀναγγέλλω.

Ἐξ ὄλων λοιπὸν τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Θρήνου
 ὑπηρετεῖ μέγα τι ἐθνικὸν καὶ τακτικῶς ὀργανωμένον κίνημα, αὐ-
 τὸ ἐκεῖνο πιθανῶς ὅπερ ἔπεμψε τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ εἰς
 τὴν ἐν Μανταύα τότε συγκροτηθεῖσαν σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ καὶ
 τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ προκαλέσωσι κοινὴν τῆς Δύσεως κατὰ τῶν
 Ὀσμανιδῶν συμμαχίαν· ἦτο δὲ ὁ ποιητὴς ἡμῶν ἀπόστολος τοῦ
 κινήματος τούτου δραστήριος καὶ πρακτικὸς. Διότι πρῶτον ἀπα-
 ριθμεῖ, ὡς προείπομεν, τὰς τε χώρας τὰς ὑπὸ τῶν Τοῦρκων κατε-
 χομένας μεταξὺ Ἰστρου καὶ Ἰσθμοῦ καὶ τοὺς ἐν ταῖς χώραις ταύ-
 ταις οἰκοῦντας χριστιανούς, λέγων·

Νὰ ἔξιδύρετε ἀληθινὰ ὅτι ἔς τὴν Δύσιν ὄλην
 Ὅπου ὀρίζει ὁ ἀσεβῆς ἵτων χριστιανῶν ὁ διώκτης,
 Ἀγροίκησα πολλαῖς φοραῖς ἀπὸ τοῦ Χαρατζάρου,
 Ὅτι ὀρίζει ὁ ἄπιστος χριστιανεὺς ὀρθοδόξους
 Σπήνιζ μὲ ταῖς φαμήλιας ἐπτακόσιας χιλιάδες.
 Καὶ τοῦτο ἐνὶ φανερόν μὲ πάσης ἀκριβείας,
 Ὅς εἶδα καὶ κατέμαθα ὑπὸ πιστῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολυτιμοτάτη, διότι στηρίζεται μὲν ἐπὶ διδομένων ὅσον ἐνδέχεται ἀσφαλῶν, ἀναπληροῖ δὲ τὴν παντελεῖ ἔλλειψιν πάσης ἄλλης εἰδήσεως .περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πληθυσμοῦ τῶν προκειμένων χωρῶν. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία, ἡ Βοσνία, καὶ ἡ Ἀλβανία ἦσαν ἔτι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον αὐτόνομοι, ὥστε τὰ τρία καὶ ἡμισυ ἐκεῖνα τῶν ψυχῶν ἑκατομμύρια ἀποδίδονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς κυρίως χώρας τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς σήμερον λεγομένης Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀνατολικῆς τε καὶ δυτικῆς. Ἐνωθεῖται ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν περιλαμβάνεται ἡ Εὐβοία, ἥτις κατεῖχετο τότε ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Περὶ δὲ Πελοποννήσου δὲν γίνεται λόγος διότι ἐσώζετο ἔτι ἐν αὐτῇ ἡ τῶν Παλαιολόγων κυριαρχία. Ἐπεταί ἄρα ἐκ τούτων ὅτι δεσπιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφοραὶ τὰς ὁποίας ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 14 μὲχρι τῶν μέσων τῆς 15, εἶχον πάθει αἱ χῶραι αὗται, ὁ ἑλληνικὸς αὐτῶν πληθυσμὸς ἦτο τότε μείζων ἔτι τοῦ σημερινοῦ.

Ἄφ' ἐτέρου ὁ ποιητὴς καταλέγει λεπτομερῶς μὲν ὡς πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν συνόλῳ δὲ ὡς πρὸς τὰς Ἀσιανὰς, τὰς δυνάμεις ὅσας ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ὁ σουλτάνος καὶ βεβαιοῖ ὅτι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 217,000 ἀνδρας. Συμπεραίνει δὲ βεβαιῶν:

Δὲν ἔχει τόσην δύναμιν ὁ Τούρκος ἄν τὸν λέγουν.
 Αὐτὴν τὴν Δύσιν ποῦ ἀκοῦς αὐτὸς καὶ αὐθεντεύει,
 Ὅλη ἐνὶ χριστιανῇ ἀπ' ἄκραν ἕως ἄκραν.
 Ἡ ὅλη δύναμις αὐτοῦ ἔνε ὁ κρατισμὸς του,
 Διατὶ οὐδὲ πονεῖ ποτῶς τὸ χριστιανικὸν αἷμα,
 Δι' ἓνα κουφοκάρυδο νὰ σφάξῃ μὴ χιλιάδα.
 Διὰ τοῦτο ἐκροτίστηκεν ὁ κόσμος ὁποῦ ὀρίζετ
 Καὶ τρέμουν καὶ οἱ χριστιανοὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Καὶ ἐνταῦθα ἀγανακτῶν διὰ τὰ προηγουμένα τῶν χριστιανῶν ἀτυχήματα καὶ μαρτυρῶν, ὅτι, ἂν ἦτο ποιητὴς μετριώτατος, εἶχεν ὅμως καρδίαν σφοδρῶς ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας πάλλουσαν, ἀνακράζει:

ὦ Θεέ, νὰ τῶχαν πολεμᾶν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὕτως,
 Καὶ νὰ ἔχην κἀμειν αἵματα καὶ κρίσεις τοῦ θανάτου,
 Ποτὲ νὰ μὴν ἐχάνασι, λέγω, τὴν βασιλείαν.

“Ὅσον ὅμως καὶ ἂν θέλει νὰ μετριάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Τούρκου, πείθεται ὅτι οἱ χριστιανοὶ, ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, δὲν εἴμποροῦν νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ πολεμίου. Ἡ πεποίθησις αὕτη, ἢ παραχθεῖσα κατὰ πρῶτον ἄφ’ ἧς ἐποχῆς οἱ Παλαιολόγοι ἀνέκτησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, παρέμεινεν ἔκτοτε, ἐπὶ ὅλης τῆς τουρκοκρατίας καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως παρ’ ἡμῖν, ὥστε οὐδὲν καθ’ ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπεχειρήσαμεν σπουδαῖον κίνημα ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ναὶ μὲν ἐπανάστημεν μυριάκις, ἀλλὰ πάντοτε τῇ συμπράξει τῶν ξένων. Μόνοι οἱ κλέφται δὲν ἔπαυσαν διαμαρτυρούμενοι εἰς τὰ ὄρη, ἀδιαφοροῦντες ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον συμμάχους· πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις δὲν ἐκινουῦντο εἰμὴ ὅταν ἐλάμβανον ἢ ἠλπίζον νὰ λάβωσιν ἐξωθεν συνδρομὴν. Τούτου ἕνεκα καὶ ὁ ποιητὴς μας ἐπικαλεῖται τὴν ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης, ἀπάσης τῆς Εὐρώπης· Σπανιόλων, Προβετσιαίων, Πορτογάλων, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀλαμανίας, τοῦ Κράλη τῆς Οὐγγαρίας, τοῦ Πιάγκου, ὃν ὀνομάζει στήλην τῆς Βλαχίας, τῶν Γάλλων περὶ ὧν λέγει·

Ὡ Φράντσα τιμιώτατη καὶ πολυφουμισμένη,
 Φραντσόσιδες πολεμισταί, ἄνδρες μου στρατιῶται,
 Ἦξεύρετε πληροφορίαν; ἐχίθηκεν ἡ πόλις.
 Τορ’ ἀς φανῆ ἡ δύναμις ἡμοῦ καὶ ἡ στρατιὰ σας.
 Νὰ δράμετε ἀπόκοτα μὲ φράνησιν καὶ κρᾶξιν,
 Ἐκδέικησιν νὰ ποίσητε τῆς ταπεινῆς τῆς πόλις.

Καὶ δὲν λησμονεῖ προσέτι τοὺς Ἀγγλέζιδες, τὸν κύριον τῆς Μπουργούνιας, τοὺς Γενοθέσους καὶ τοὺς Βενετσιαάνους. Προσκαλεῖ δὲ ἅπαντας νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ, ἀναγορευόντες ἀρχηγὸν ἓνα ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ πάπα, ὃν ἐπανελημμένως ὀνομάζει κεφαλὴν τῶν χριστιανῶν· καὶ τούτου γενομένου βεβαιοῖ, ὅτι ἅπαντες οἱ δεδουλωμένοι θέλουσιν ὀρμήσει ἐπὶ τὰ ὄπλα, διότι δὲν περιμένουσι πρὸς τοῦτο εἰμὴ νὰ ἴδωσι

Σημάδι μέγα φλάμπουρον, τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου,
 Καὶ τότε νὰ συγκλίνωσιν οἱ ἔγω μὲ τοὺς ἔξω
 Νὰ γένῃ μοῦρτος μοχθηρὸς, ὡς οἱ πολλοὶ τὸ λέγουν.

Ἀπὸ αὐτῆς λοιπὸν τῆς πρώτης στιγμῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς

Κωνσταντινουπόλεως, μέγα διωργανώθη κίνημα τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐπιζητούντων τὴν ἐπικουρίαν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἵνα ἀποβάλωσι τὸν ζυγόν. Καὶ ἡ μὲν κοινὴ συμμαχία, ἣν ἐπεκαλεῖτο καὶ ὠνειρεύετο ὁ ἀνώνυμος τοῦ κινήματος τούτου ἀπόστολος, δὲν ἔμελλε νὰ πραγματοποιηθῇ οὔτε τότε οὔτε βραδύτερον ποτέ. Ἀλλ' ἐν τῇ 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδι ἡ Ἑνετία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία, ἡ Γαλλία πολλάκις ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἢ ἐμελέτησαν ν' ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομέναις χώραις, καὶ πάντοτε ἔβλεπον αὐτοὺς προθύμους νὰ δράξωσι τὰ ὄπλα, καὶ πάντοτε ἐγκατέλειπον αὐτοὺς, καὶ πάντοτε πάλιν εὑρισκόν αὐτοὺς ἐτοιμοὺς νὰ λησμονήσωσι τὰ παθήματα, ἵνα ἐκ νέου ἐξεγερθῶσιν. Εἰς τοὺς ἀδιαλείπτους δὲ σχεδὸν τούτους ἀγῶνας κατέστη προφανὲς ὅποσον οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος μάλιστα Ἕλληνας ἀπέβησαν διάφοροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅποσον ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπικρατήσασα ἐνταῦθα Φραγκοκρατία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρακτικὴν ἄσκησιν τοῦ φυσικοῦ μαχίμου πνεύματος, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐστερήθη ὁ ἑλληνισμός.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάλυσιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, οἱ Ἑνετοὶ, προβλέποντες ὅτι ὁ Μεχμέτ Β' ἔμελλε νὰ ἐπιτεθῇ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ κτήσεων αὐτῶν (Κορώνης, Μεθώνης, Μάνης, Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Μονεμβασίας) ἤρξαντο πρῶτοι τῶν κατ' αὐτοῦ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ τότε ἀμέσως ἐκάλεσαν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου, ὑποσχόμενοι πᾶσαν συνδρομήν. Ἡ φωνὴ αὐτῶν εἰσηκούσθη τῷ 1463· ἡ Σπάρτη καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανεστήσαν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ῥάλλην, οἱ δ' Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μπούαν. Πολλοὶ ἐπῆλθον ἐκ Κρήτης ἐπικουροὶ. Οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου, καίτοι ὑπὸ ὀσμανικῆς φρουρᾶς συνεχόμενοι, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἔξω Ἑλλήνων. Ἀλλ' αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπῆρξαν οἰκτραί, εἰ καὶ οὐχὶ ἄδοξοι. Συγκροτηθείσης περὶ Πάτρας μάχης πρὸς τὸν Ὀμάρμπεϋν, ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης ἔτρεψε τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος· καὶ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο τὸ κατόρθωμα δὲν ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἐπιτείνῃ πολὺ τὴν δίκωξιν. Ἀλλ' ὁ Ἑνετὸς ναύαρχος ἐπέμεινε νὰ μὴ ἀ-

ρήση τὴν ὑποχώρησιν ἀνενόχλητον. Εἰς μάτην ὁ Ἑλλην ἀρχηγὸς καὶ οἱ ἐγγύριοι ἄρχοντες ἔλεγον ὅτι ἡ καταδίωξις εἰμπορεῖ ν' ἀποβῆ ἐπικίνδυνος· ὁ Ἐνετὸς ἐκραύγαζεν ὅτι ἐξ ἀπιστίας καὶ ἀνανδρείας πρεσβεύουσι τοιαῦτα. Ὅθεν θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες οἱ ἡμέτεροι ἐπορεύθησαν πρὸς τὰ πρόσω, μέχρις οὗ περιπλακέντες εἰς δυσχωρίας δεινὰς καὶ διαιρεθέντες ἐξ ἀνάγκης, ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἐπιστρεψάντων Ὀσμανιδῶν ἤτταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ὁ μὲν Ἐνετὸς νάυαρχος ἔπεσεν, ὁ δὲ Μιχαὴλ Ῥάλλης συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθη. Πρὸ τούτου οἱ Τοῦρκοὶ κυριεύσαντες τὸ Ἄργος ἐτούφεκισαν 60 Κρήτας ἐκ τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ καὶ ἐπιδραμόντες μέχρι Κορώνης, συνέλαβον 500 ἐκ τῶν περιχώρων κατοίκους, οἵτινες σταλέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, πάντες αὐτόθι ἐδιχοτομήθησαν. Τῷ δὲ 1470 πολιορκηθείσης τῆς Χαλκίδος ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μεχμέτ Β', οἱ Ἕλληνες συνέδραμον τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν γενναίαν αὐτῶν ἀντίστασιν· αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων καὶ πολλὰ Ἑλληνίδων πτώματα εὐρέθησαν αὐτόθι μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ταῦτα περὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου πεσόντων. Ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἐπιζησάντων; Οἱ γενναϊότεροι κατέφυγον εἰς ἀπροσίτους δυσχωρίας τοῦ Ταυγέτου· οἱ δὲ λοιποὶ διήγαγον βίον καθ' ὃν πολλάκις ἐφθόνησαν τὴν τύχην τῶν θανόντων.

Τελευταῖον τῷ 1479 συνωμολογήθη μετὰξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας οἱ πρῶτοι ἀπέδωκαν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς δευτέρους τὴν Μάνην καὶ ἐν ταυτῷ ἠλάττωσαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν Ἑλλήνων ἄρματωλῶν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἄρματωλῶν τούτων Κορκόδειλος Κλαδάς, τοῦ ὁποῦ οὗ οἶκος εἶλκε τὸ γένος ἐξ Ἡπείρου, πρὸ καιροῦ ὅμως εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ μόνος τὸν ἀγῶνα· καὶ φυγὼν μὲν ἐκ Κορώνης ἀθροίσας δὲ περὶ ἑαυτὸν ἑκατὰ, ὡς βεβαιουῖσι, χιλιάδας ἀποκεκηρυγμένων ἀνδρῶν, εἰσῆλασεν εἰς τὴν μέσσην Μάνην καὶ κατέλαβε πλεῖστα αὐτῆς χωρία καὶ ὀχυρώματα, ἐκδιώξας ἢ αἰχμαλωτεύσας τοὺς μωαμεθανοὺς φρουράρχους καὶ σουμπασίδες. Ἡνώθη δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ ἕτερος ὀπλαρχηγός, ὁ Θεόδωρος Μπούας, ἀρχηγὸς ὢν τῶν ἐν Ναυπλίῳ 60 ἐφίππων ἄρματωλῶν. Ὁ Κλα-

ἄς ἀντέστη ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον καὶ ἐπανειλημμένως κατέτρόπωσθε τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα τάγματα. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους διχονοήσας πρὸς τὸν Θεόδωρον Μποῦάν, ὅστις κατέφυγε πάλιν εἰς Κορώνην, καὶ ἰδὼν πολλαπλασιασθείσας τὰς τῶν πολεμίων δυνάμεις, ὑπεχώρησε διὰ θαλάσσης εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἔτυχε λαμπρᾶς δεξιώσεως παρὰ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου καὶ ἑτησίας συντάξεως 300 δουκᾶτων. Οὐδ' ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ὁσμανιδῶν· διότι τῷ 1481 ἀπελθὼν μετὰ τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, υἱοῦ τοῦ Γεωργίου, εἰς Ἑπειρον διὰ 4 γαλεῶν, ἅς παρέσχεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος, προήλασε μέχρι Αὐλῶνος καὶ μέχρι τῶν ὄρεων τῆς Χειμάρρας. Πεντήκοντὰ χριστιανικὰ χωρία ἐπανέστησαν ἅμα ἐλθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης καὶ ἀπέδιωξαν τοὺς δεσπότες αὐτῶν. Τρεῖς χιλιάδες πολέμιοι ἐλθόντες εἰς βοήθειαν τοῦ φρουρίου τῆς Χειμάρρας κατέτροπώθησαν, ὁ δὲ Κλαδᾶς κατέλαβε τό τε φρούριον τοῦτο καὶ τὸ τοῦ Παπάλου ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, προεκλήθη ὑπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κίνημα τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν πολὺ σπουδαιότερον.

Ὁ νέος καὶ φιλοπόλεμος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Η' συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ κατακτήσῃ μὲν τὴν Ἰταλίαν, ὀρμώμενος δὲ ἐκεῖθεν νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον. Ὅθεν ἀγοράσας παρὰ Ἀνδρέου Πάλαιολόγου, τοῦ υἱοῦ μὲν Θωμᾶ, τοῦ πάλαι ποτὲ δεσπότη τῆς Πελοποννήσου, ἀνεψιοῦ δὲ τοῦ τελευταίου Ἑλληνοσ αὐτοκράτορος, τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκείνου δίκαια, ἔταινιώθη τὸ διάδημα αὐτοῦ καθ' ἣν ἡμέραν τῷ 1495 εἰσῆλθε θριαμβικῶς εἰς Νεάπολιν καὶ ἐπεχείρησε συνεννοήσεις μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δυρράχίου, τοῦ Κωνσταντίνου Ἀριανίτου καὶ διαφόρων ἄλλων προυχόντων. Μεγάλοι ἀποθῆκαι ὀπλῶν παρεσκευάσθησαν ἐν Δυρράχῳ· ἀπόστολοι δὲ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἑπείρου, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν σλαβικῶν ἐπαρχιῶν προσήρχοντο εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Ἀπουλίαν, ἵνα κανονίσωσι τὸ κίνημα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γάλλων. Καὶ συμφωνήθη λοιπὸν ὅτι ὁ Κάρολος θέλει ἐπιπλεύσει ἐξ Ἰδρουῦντος εἰς Αὐλῶνα καὶ πορευθῆ ἐξ Αὐλῶνος ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, δορυφορούμενος ὑπὸ Ἑλλή-

νων, Σλαύων καὶ Ἰβανῶν. Βεβαιούται μάλιστα ὅτι 5,000 Ἑλληνας, Θεσσαλοὶ καὶ Ἡπειρώται, προλαβόντες κατέλαβον τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ Τοῦρκοι οἱ οἰκοῦντες εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Ἀχαρνανίας καὶ τῆς Μακεδονίας, μαθόντες τὰ παρασκευαζόμενα, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεσόγεια· τοσοῦτον δὲ τρόμον εἶχεν ἐμποιήσει ἡ θρυληθεῖσα ἄφιξις τοῦ Καρόλου Η' καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Βαγιαζήτ, ὥστε οὗτος ἠτοιμάσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἀπερχόμενος ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀσίαν. Δυστυχῶς ὁ Κάρολος Η' δὲν ἐξελέξατο πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ οὔτε τὴν εὐθυτέραν οὔτε τὴν ὀμαλωτέραν ὁδόν· διότι φυσικὸν ἦτο ἡ κατακτητικὴ εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσβολή του νὰ προκαλέσῃ τὴν δυσμένειαν τῶν διαφορῶν τῆς χερσονήσου ταύτης δυναστῶν καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὸν βασιλέα ἢ νὰ ἀναλάβῃ ἀγῶνα προκαταρκτικὸν δεινότατον, ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Γαλλίαν ἀπρακτος, ἐγκαταλείπων κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις τοὺς Ἑλληνας εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν τύχην. Γινόντι οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ΣΤ' συμμαχήσαντες μετὰ τῶν βασιλέων τῆς Καστιλλίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ· ὁ δὲ, ἐνικηφόρησε μὲν εἰς Φορνούην καὶ ἐπανῆλθεν ἐνδόξως εἰς τὰ ἴδια, ἀλλ' ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μεγάλων ἐκείνων βουλευμάτων. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν οἱ ἀντίπαλοί του εἰς ταῦτα, ἀλλὰ κατεμήνυσαν πάντα τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προπαρασκευασθέντα εἰς τὸν Βαγιαζήτ, ὅστις, προειπὼν ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ΣΤ' εὐχαριστηρίῳ αὐτοῦ ἀπαντήσῃ ὅτι τὸ κίνημα θέλει ἀποβῆ ὀλέθριον εἰς τοὺς χριστιανούς, ἐτήρησε πιστῶς τὸν λόγον, ἐπαγαγὼν τιμωρίας δεινάς εἰς τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον ἡ Ἐνετία προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ προεκάλεσε τοὺς Ἑλληνας εἰς ἐπανάστασιν· καὶ τὸ ἔτι παραδοξότερον, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Δεκατευθέντες τῷ 1496 ὡς ἐκ τῆς καταγγελίας τῶν Ἐνετῶν δὲν ἐδίστασαν οἱ προπάτορες ἡμῶν 3 κατόπιν ἔτη νὰ ἄρῳσι μὲν αὖθις τὰ ὅπλα κατὰ τῶν πολεμίων, νὰ συμπαραταχθῶσι δὲ ἐπὶ τούτῳ μετὰ τῶν

προςφάτων αὐτῶν προδοτῶν, ὡσανεὶ πρόκειται περὶ πιστοτάτων φίλων. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ 1499 ἀπέτυχεν ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα, διότι πολυάριθμος ὁσμανικὸς στρατὸς εἰςβαλὼν εἰς τὴν χερσονήσον ἐδῆώσε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ὅλας τὰς κινήθεις χώρας.

Οὐδὲν ἦττον οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν· καὶ ἀφοῦ διεκρίθησαν ἐν τῇ δυστυχεῖ ἀμύνη τῆς Μεθώνης, ἦν κατώρθωσεν ὁ Βαγιαζήτ νὰ κυριεύσῃ τῇ 10 αὐγούστου 1500, καθὼς μετὰ τινὰς ἡμέρας καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Πύλον, αὐτοὶ ἔσωσαν μετ' ὀλίγον τὸ Ναύπλιον. Ἀνάλογά τινὰ συνέβησαν καὶ ὅτε τῷ 1532 ὁ ναύαρχος τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε'. ἐξεπύρθησε τὴν Κορώνην. Εἰς τὸ κατώρθωμα τοῦτο συνετέλεσαν πολὺ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἰδίως ὁ Θεόδωρος Ἀγιοποστολίτης, ὁ Μιχαὴλ Καλόφωνος, ὁ Νικόλαος Μαμωνᾶς καὶ ὁ ἐν τῇ ἐφόδῳ πεσὼν Θεόδωρος Βουκίτης. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Δόριας ἐκυριεύσε τὰς Πάτρας, τὸ Ἴριον καὶ τὸ Ἀντίρριον. Οἱ περίξ Ἕλληνες ἐπανέστησαν ἀμέσως, μὴ θέλοντες ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν νὰ ἀναλογισθῶσι τὸ ἀποβησόμενον· ἐνῶ οἱ ψυχρότερον βλέποντες τὰ πράγματα εὐρωπαῖοι ἤξευρον κάλλιστα τὸ ἀποβησόμενον τοῦτο. «Ὡς ἀληθὲς φημίζεται,» ἔγραφε τῇ πρώτῃ νοεμβρίου 1532 ὁ ἐν Γενούῃ πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α', «ὡς ἀληθὲς φημίζεται ὅτι ὁ Δόριας καταλαβὼν τὰς Πάτρας πορεύεται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, καθότι οἱ Ἕλληνες δρᾶξαντες τὰ ὄπλα ἐφόνευσαν ὅσους ἠδυνήθησαν Τούρκους. Ἄλλ' ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς Γένουαν, θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν πολεμίων αὐτῶν.» «Ὅπερ καὶ συνέβη· διότι, καθὼς γράφει ἕτερος σύγχρονος, μεγάλων δυσπραγιῶν τοῖς καθ' Ἕλλάδα χριστιανοῖς ἐγεγόνει παραίτιος ὁ Δόριας· οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν τοῖς παροικοῦσιν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ ζῆν πολυτρόπως ἀπῆλλαξαν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐφυγάδευσαν, ἐπανάστασιν ὑπὸ τούτων ὑποτοπάζοντες.

Παραλείπομεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διάφορα κινήματα τῆς Ἀλβανίας, ὅπου τῷ μὲν 1565 ἐγένετο στάσις ἕνεκα τῶν φόρων καὶ τοῦ παιδομαζώματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκά-

εθνη ἢ ὀσμανικὴ κυβέρνησις νὰ στείλῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 500 γενιτσάρους εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἐν τῇ χώρᾳ εὐρισκομένης στρατιωτικῆς δυνάμεως· καὶ πάλιν τῷ 1570 νέα ἐπανάστασις τῇ συνδρομῇ τῶν Ἑνετῶν καθ' ἣν βεβαιοῦται, ὅτι οἱ περὶ τὴν Σκόδραν καὶ τὸ Μαυροβούνιον χριστιανοὶ καθυπέταξαν πολλὰς τῶν πολεμίων πόλεις. Ἀλλὰ τῶν γεγονότων τούτων δὲν φαίνονται μετασχόντες οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ κυρίως ἑλληνικὰ κινήματα. Τῷ 1574 νέα συνεκροτήθη συμμαχία μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας, τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ταύτης δὲ τῆς συμμαχίας ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη περὶ Ἐχινάδας καὶ Ναύπακτον ναυμαχία καθ' ἣν ὀλοσχερῶς σχεδὸν κατεστράφη ὁ ὀσμανικὸς στόλος. Πολλοὶ ἀριθμοὶ Ἕλληνες ναῦται μετέσχον τοῦ θαλασσίου τούτου ἀγῶνος· διότι 25,000 καὶ ἐπέκεινα ὑπηρετοῦν ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, 5000 δὲ ἐν τῷ ἐνετικῷ. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ ἐχθρῶν, πλεῖστοι δὲ αὐτῶν ἔπεσον ἐν τῷ παρὰ φύσιν τούτῳ ἀγῶνι· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐγένοντο συγχρόνως κινήματα ἐθνικά. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Μακεδονία καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐσεισθήσαν ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων τῆς πολυθρυλήτου ναυμαχίας καὶ διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ναυάρχου, Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ· Λοιδωρικιώται, Βιτριντσιωῖται καὶ Γαλαξειδιῶται εἰς 3000 συμποσούμενοι, ἐὰν ἀληθεύῃ κατὰ τοῦτο τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου, ὥρμησαν πρὸς τὰ Σάλωνα, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν εὐρεῖ τοὺς πολεμίους ἀπαρασκευάτους καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ θέλει ἔλθει ἡ προαγγελθεῖσα τῶν Φράγκων ἐπικουρία. Δυστυχῶς οἱ μὲν Φράγκοι δὲν ἐφάνησαν, ὁ δὲ ὀσμανικὸς στρατὸς εὐρέθη ἕτοιμος νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν κατὰ τῶν Σαλώνων ἐπίθεσιν. Ὅθεν οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν ἀπρακτοί, τὸ δὲ ἔτι δυστυχέστερον 80 κεφαλαῖοι αὐτῶν, ὃ ἔστιν ἀρχηγοί, ἀπατηθέντες ὑπὸ τῶν ὄρκων τοῦ μπέϋ τῶν Σαλώνων ὅτι οὐδὲν κακὸν θέλουσι πάθει, προσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅπου συλληφθέντες καὶ δεσμευθέντες ἐσφάγησαν ἅπαντες, ἐξαιρέσει ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βουνοχωρίτου Δημητρίου Λυκοθανάση, ὅστις ῥήξας τὰ δεσμὰ καὶ ἀρπάσας τὴν σπάθην ἑνὸς ἐκ τῶν δημίων, ἐφόνευσε δύο Τούρκους καὶ τὸν Ου-

ρωρὸν καὶ τρέχων ὡς ἔλαφος ἐσώθη ἀπὸ τῆς κρεουργίας ἐκείνης. Ἦσαν δὲ οἱ θανατωθέντες 22 Γαλαξειδιῶται, 3 Βουνοχωρεῖται, 2 Πεντεωρεῖται, 3 Ἀγιαθυμιῶται, 10 Βιτρυνισσιῶται, 3 Κισσελίται, 2 Βιδαδίται, 20 Λοιδωρικιῶται καὶ 14 Σαλωνίται, «ὅλοι διὰ τὴν πατρίδα καὶ διὰ τὴν θρησκείαν, συμπαθημένοι ἀπὸ ὅλαις ταῖς ἀμαρτίαις,» καθὼς λέγει τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου.

Συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοὶ, Μακάριος, ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, καὶ Θεόδωρος, ὁ χωροδεσπότης, ὑψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνῃ, καὶ διεξήγαγον πόλεμον διετῆ ἰδίους ἀναλώμασιν. Εἰς μάτην ὅμως ἐξώριζον τὸν Ἰωάννην τὸν Αὐστριακὸν νὰ πέμψῃ τελευταῖον τὰς βοηθείας, ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ τῶν ὁποίων ἐξηγέρθησαν. Ὁ Ἰωάννης ἀπεκρίνετο προφασιζόμενος ἀναβολὰς καὶ ὑποσχόμενος πάντοτε ἐπικουρίας, αἵτινες ὅμως ποτὲ δὲν ἤλθον. Ὅθεν ἐπὶ τέλος ἀπελπισθέντες οἱ ἐπαναστάται, κατέθεσαν τὰ ὄπλα, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν διεπέρασαν εἰς Νεάπολιν ὅπου ἀπέθανον καὶ ἐτάφησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν ἐγερθὲν μνημεῖον βεβαιοῖ ὅτι εἶχον ἀγωνισθῆ μετὰ πεζῶν μὲν 25,000, ἰππέων δὲ 3,000. Καὶ τί μὲν ἀπέγιναν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ μείναντες συναγωνισταὶ αὐτῶν, δὲν ἠξεύρομεν· γινώσκομεν ὅμως ὅποιαν τύχην ἔλαβον οἱ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Αἰγαίῳ συνέταιροι, διότι περὶ τὰς 30,000 Ἑλλήνων, κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, ἢ ἐσφάγησαν, ἢ ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφρονεύθησαν, οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέοι εἰσῆχθησαν εἰς τὰ βασιλικά ἀνάκτορα, οἱ δὲ ῥωμαλεώτεροι τῶν ἀνδρῶν κατεδικάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὰ κάτεργα. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς.

Αἱ ἀδιακόπως ἐπαναλαμβανόμεναι καὶ ἀδιακόπως εἰς οἴκτρὸν τέλος ἀπολήγουσαι αὗται ἐπαναστάσεις, δὲν ἀπέβαινον ἐν τούτοις ὅλως ἄγονοι. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἄρχουσα πολλῶν ἔτι ἑλληνικῶν χωρῶν, ἠναγκάζετο νὰ περιποιῆται διὰ ποικίλων προνομίων τοὺς ἀρειμανίους τούτους ὑπηκόους, καὶ ἰδίως νὰ προστατεύῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν κατὰ τῶν παρεμβάσεων καὶ τῶν καταπίεσεων τοῦ λατινικοῦ κλήρου· ἀφ' ἑτέρου ἡ ὀσμανικὴ

κυβέρνησις μὴ δυναμένη νὰ ἐπαρκῆ δι' ἰδίων δυνάμεων εἰς τὴν περιστολὴν τῆς πολυκεφάλου ταύτης ἐπαναστατικῆς ὕδρας καὶ ἐλπίζουσα νὰ μετριάσῃ τὴν ἀδιόρθωτον ῥοπὴν ἣν εἶχον οἱ ῥαγιάδες εἰς τὸ νὰ ἀφηνιάζωσιν, ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῆ τοὺς Ἑνετοὺς τοὺς ἔχοντας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν τοσοῦτους Ἕλληνας ἀρματωλοὺς, καὶ ἀνεγνώρισε πολλὰ ἀρματωλίκια, ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὰ τὴν φρούρησιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῶν ὄρεινῶν μάλιστα ἐπαρχιῶν, εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἡπειρὸν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλ' οὐδ' αὐτὴ ἦ παραχώρησις τὴν ὠφέλησέ πολύ. Τῷ 1585 ὁ ἀρματωλὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας, προτιμῶν τῆς ὀσμаниκῆς τὴν χριστιανικὴν τῆς Ἑνετίας κυριαρχίαν καὶ δίδων ὧτα ἀκροάσεως εἰς τὰς εἰσηγήσεις αὐτῆς, ἐξηγέρθη ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἔσφαξε τοὺς ἐν Βονίττῃ καὶ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τούτου δὲ τὸ παράδειγμα μιμηθέντες καὶ οἱ ἀρματωλοὶ τῆς Ἡπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὠδευσάν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, δεινὰς κατὰ τῶν πολεμίων καθ' ὁδὸν ἐπαγόμενοι συμφοράς. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται προσεβλήθησαν διχόθεν· οἱ μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ ὀσμаниδαὶ ἔδραμον εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας τῆς Ἡπείρου, ὁ δὲ πασᾶς τῆς Ναυπάκτου ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ περὶ Ἀχελῶν, πολλὰς ὅμως λαβῶν πληγὰς ἐδέησε νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς τὰς κλεισοῦρας τῶν παρακειμένων ὄρειν καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἡπείρῳ ἀδελφοῦ του Γκίνη Μπούα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἐν Ἡπείρῳ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἐπελθουσῶν δυνάμεων, ὁ δὲ Γκίνης διωκόμενος ἔφθασεν εἰς Περατιὰν ὅπου ἔπεσε γενναίως μαχόμενος, ὥστε ὁ Θεόδωρος, ἔχων ἔμπροσθεν τὸν πασᾶν τῆς Ναυπάκτου καὶ κινδυνεύων νὰ προσβληθῆ ὀπισθεν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἡπείρου ἐρχομένων πολεμίων, ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεπέρασε μετ' ὀλίγων πιστῶν ὀπαδῶν εἰς Ἰθάκην ὅπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν πληγῶν. Τότε ἡ ὀσμаниκὴ κυβέρνησις διώρισεν ἀντὶ τοῦ Γρίβα ἀρματωλὸν τὸν ἐκ Βάλτου Τριμπούκην Συντεκνιώτην,

Περὶ τοῦ Μαλάμου περὶ οὗ ἄνωτέρῳ ἐγένετο λόγος, σώζεται ἐν τῶν ἀρχαιοτέρων δημῶδων ἀσμάτων.

Μιλάμος ὠροβόλαε νὰ πᾶ νὰ προσκυνήσῃ,
 Οἱ γέροντες πάγουν μπροστὰ, κατόπιν ὁ Μιλάμος.
 Ὅσον τὸν δρόμον ὅπου πήγαιναν, ἔς τὸν δρόμον ποῦ πηγαίνουν,
 Μιλάμος κοντοστάθηκε, τοὺς γέροντας φωνάζει.
 «Γιὰ σταματᾶτε, γέροντες, κάτι θὰ σᾶς ῥωτήσω·
 Ἀπόψ' εἶδα ἔσπινον μου, ἔς τὸν ὕπνον ποῦ κοιμούμουν,
 Τὸ δαμασκί μου τὸ σπαθὶ ἐβράγητε ἔς τὴ μέση
 Καὶ τὸ μακρὺ τουρέκι μου δὲν ἔτρωγε μπτροῦτι.
 Τὸ ὄνειρό μου, γέροντες, εἶναι κακὸ σημάδι.
 Γιὰ τοῦτο σᾶς σταμάτησα νὰ πᾶτε ἔς τὸ καλὸ σας,
 Κ' ἐγὼ πηγαίνω ἔς τὰ βουνὰ, εἰς τὰ παλῆρὰ λημέρια.
 Νὰ ζῶ μὲ τὰ κρύα νερὰ, ἔς τὰ δένδρα τεντωμένους.
 Οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἄπιστοι, τὸν λόγον δὲν φυλάγουν,
 Κ' ὅσοι κλέφταις προσκύνησαν, τοὺς πῆραν τὰ κεφάλια.

Εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν ὄργανισμὸν τῶν Ἑλλήνων συνετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, παρεκτός τῶν Ἑνετῶν, καὶ οἱ στόλοι τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης, τῶν ἐν Μελίτη ἵπποτῶν, καὶ τῆς Νεαπόλεως, οἵτινες διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐκδικούμενοι τοὺς Ὀσμανίδας διὰ τὴν ἐν ἔτει 1565 γενομένην ὑπ' αὐτῶν πολιορκίαν τῆς Μελίτης, ἐν ἧ ὁὖτοι οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἡμισελήνου τοσοῦτον ἀξιομνημόνευτον εἶχον ὑποστῆ ἀποτυχίαν. Οἱ στόλοι οὗτοι ὑπεκίνουν ἀπαύστως τοὺς κατοίκους τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων, μικρὸν φροντίζοντες περὶ τῆς περαιτέρω τύχης τῶν πειθόμενων εἰς τὰς προτροπὰς αὐτῶν. Ἐν ἀρχῇ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, 1603—1606, οἱ ἵπποταὶ τῆς Μελίτης, συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐν Ἡπειρῷ Ἑλλήνων, ἔπλευσαν πρὸς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀποβάσεως· ἀλλ' ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῆ, πολλοὶ τῶν μεμυημένων ἐσφάγησαν, εἰς ἱερεὺς ἐλεπίσθη ζῶν, τὸ δὲ δέρμα αὐτοῦ καὶ πολλαὶ κεφαλαὶ τῶν συνωμοτῶν ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὑπὸ τῶν αὐτῶν καταδρομῶν παροτρυνόμενοι ἐπανέστησαν πάλιν οἱ Μανιάται, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ κίνημα ἔλαβε μετ' ὀλίγον χαρακτῆρα πολὺ σπουδαιότερον.

Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὁ Γάλλος δούξ τοῦ Νεβέρς Κάρολος Β΄,

ἄξιων ὅτι ἔχει κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων ὡς ἀπόγονος τοῦ μαρκίωνος τῆς Μομφεράτης Θωμᾶ, υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου, ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις καὶ διαπραγματεύσεις μετὰ διαφόρων προυχόντων τῆς Ἑλλάδος καὶ πρῶτον, διὰ τινος ὀνομαστοῦ Νορμαννοῦ καταδρομέως Ἰακώβου Πέτρου, πρὸς τοὺς Μανιάτας. Ὁ ἐπίσκοπος Μάνης Νεόφυτος, ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμόνος Χρῦσανθος Λάσκαρις, οἱ ἀδελφοὶ Κοσμάδες, οἱ Κοντόσταυλοι, οἱ Καλαποθῆδες καὶ ἄλλοι ἔγκριτοι τῆς Πελοποννήσου ἄνδρες, ἐπεχείρησαν συνεχῆ πρὸς τὸν δούκα ἀλληλογραφίαν, ἐν ᾗ προσηγόρευον αὐτὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, προέτρεπον νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἔλευσίν του καὶ ἐβεβαίουν ὅτι οἱ Ἕλληνες τὸν περιέμενον ὡς Μεσσιάν. Τότε ὁ δούξ τοῦ Νεβέρς ἐπεμφεν εἰς Πελοπόννησον ἐπισημοτέρους τινὰς ἐπιτρόπους αὐτοῦ, προῖσταμένου τοῦ κόμητος **Chateau Regnault**, οἵτινες εὔρον αὐτόθι πολλοὺς καὶ ἄλλους προεστῶτας προθύμους νὰ συμπράξωσιν, ὧν οἱ γνωστότεροι εἰσὶν ὁ Γρηγόριος Κλινοδῆς, ὁ Πατρίκιος Φωκᾶς, ὁ Δημήτριος Νίκλος, ὁ Κωνσταντῖνος Πούβαλος, ὁ Νικήτας Μελισσηνός, οἱ Στεφανόπολοι, οἱ Μεδικοί. Ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου μετέβησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ δούκῃ εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα καὶ συνεννοήθησαν μετὰ διαφόρων ἐπισκόπων καὶ προκρίτων τῆς Ἠπείρου, Δαλματίας, Κροατίας καὶ Σερβίας, ἰδίως δὲ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριήλ, τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, τοῦ μητροπολίτου Δυρράχίου κύρ Χαρίτωνος, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τυρνόβου καὶ πάσης Βουλγαρίας Διονυσίου Ῥάλλη τοῦ ἐκ Παλαιολόγων, καὶ τοῦ λογίου Ἀθηναίου Λεονάρδου Φιλαρᾶ. Τοσοῦτον δὲ εἶχε γενικευθῆ καὶ ὠριμάσει τὸ κίνημα τοῦτο εἰς τὰς βορειοτέρας μάλιστα χριστιανικὰς χώρας, ὥστε τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1612 συνεκροτήθη εἰς Κούκην τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ἐρζεγοβίνης καὶ τῆς Δαλματίας. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ἐσυζητήθη καὶ ἐψηφίσθη, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς τοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνευρεθέντος, γενικὸν ἐπαναστάσεως βούλευμα, προνοήσαν περὶ τῆς ἀγορᾶς πο-

λεμεφοδίων, περὶ τῆς συγκροτήσεως στρατοῦ 160,000 ἀνδρῶν, περὶ κατασκευῆς νομίσματος προσωρινοῦ ἑξαγοραστέου μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, περὶ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ καταληφθῶσι καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ Κωνσταντινούπολιν πορείας. Οὐδὲν ἦττον δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι καθὰ συνάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τούτου, οἱ ἐπαναστάται εἶχον συνολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας καὶ ὅτι ἠλπίζον ὡσαύτως εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορος. Ἐνῶ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ δούξ Κάρολος δὲν ἔπαυε ζητῶν βοηθοὺς καὶ συνεργοὺς ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ὁ περιώνυμος καπουκῖνος Ἰωσήφ, ὁ μετ' ἔπειτα τοσοῦτον γνωστός ἐν Εὐρώπῃ γενόμενος ἔνεκα τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ καρδινάλιου Ῥισελιέ, ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Αὐστρίᾳ. Ὁ δούξ Κάρολος ἐσύστησεν ἵπποτικὸν τάγμα, εἰς ὃ ἔδωκε τὴν ἐπωνυμίαν τῆς *χριστιανικῆς στρατιᾶς*, καὶ κατασκεύασε καὶ κατήρτισε ναυτικὴν μοῖραν ἧς τὰ πλοῖα ἐπεκλήθησαν *Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, Ἅγιος Βασίλειος, Παναγία* καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐπέπρωτο νὰ ματαιωθῶσιν, ὡς τόσα ἄλλα προηγουμένα· ἡ Ἰσπανία ἀντέπραξεν εἰς αὐτὰ ἅτε προαιρουμένη καὶ αὐτὴ τὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μακεδονίας· ἡ Ἑνετία ὡσαύτως, ἔνεκα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεων αὐτῆς. Ἡ φωνὴ τοῦ πατρὸς Ἰωσήφ δὲν εἰσηκούσθη· ἡ ναυτικὴ μοῖρα τοῦ δούκους Καρόλου κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς, ἀδελφὸν πόθεν ἐπισυμβάσης· τῶν δὲ ἐν Κρούκῃ ἀποφασισθέντων οὐδὲ ἀπόπειρα ἐκτελέσεως ἐγένετο, ὥστε οὐδεμίαν ἐπῆλθε τοῦλάχιστον ἀντεκδίκησις τῶν Τούρκων. Μόνος ὁ τολμηρὸς ἀρχιερεὺς Τρίκκης Διονύσιος εἰσῆλασε μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ προσβληθεὶς ἔπειτα ὑπὸ ὀσμανικῶν στρατευμάτων ἠττήθη καὶ ἐσφάγη.

Δὲν ἐπολέμουν δὲ ἡ ἐβουλεύοντο νὰ πολεμήσωσιν ἀδιακόπως μόνοι τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ οἱ νησιῶται οὐδεμίαν κατέλιπον εὐκαιρίαν ἵνα ἀγωνισθῶσι, καὶ ἠγωνίσθησαν πολλάκις λαμπρῶς. Τῷ 1475, ἡ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένη Δῆμος, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάν πασᾶ, ἐσώθη

Ὑπὸ τῆς ἑλληνίδος Μαρούλας. Ἡ ἡρώϊς αὕτη εἶδε πεσόντα τὸν πατέρα αὐτῆς· τὸν εἶδε, καὶ ἔξω ἑαυτῆς γενομένη ἤρπασε τὸ ξίφος καὶ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός της εἰς τοσοῦτον γενναίαν ἀντίστασιν παρώρμησε τοὺς κατοίκους, ὥστε ὁ Σουλεϊμάνης ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Τοῦτο μαθὼν τὸ κατόρθωμα ὁ ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος Λορεδανὸς καὶ ἀμείβων τὴν ἀξιωματημίαν ἐκείνην ἀφοσίωσιν, ἐπρότεινε μὲν τῇ γενναίᾳ ἑλληνίδι νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον ὃν τινα προαιρεῖται ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τοῦ ἐνετικῶν στρατοῦ ἀξιωματικῶν, ἐπροίκισε δ' αὐτὴν ἐν ὄνομτι τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Ἐὰν περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ῥόδος, ἣν κατεῖχον οἱ ἱππῶται τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων, ἡδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰς πεισματώδεις ἐφόδους τῶν Ὁσμανιδῶν, τὸ ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου μαχητάς. Ὅτε τῷ 1538 ὁ μέγας Σουλεϊμάν ἐπεχείρησεν εἰς Κέρκυραν ἀπόβασιν διὰ στόλου πολυαριθμοῦ οὗ ἤρχεν ὁ περιβόητος Βαρβαρόσας, οἱ κάτοικοι ἀνέδειξαν περὶ τὴν ἄμυναν γενναιότητα «ἀξίαν, εἶπεν ὁ Οὐϊλλεμαῖνος, ἀνδρῶν μαχομένων μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας ἢ ὑπὲρ ξένου κυριάρχου.» Ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς νομίσας συνετὸν νὰ ὑποχωρήσῃ συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ ὡς δούλους πεντεκαίδεκα χιλιάδας Κερκυραίων χωρικῶν, οὓς ἀνῆρπασεν ἀπὸ τῆς ὑπαίθρου τῆς νήσου χώρας. Εἰς τὴν ἄλλην δὲ ἄκρην τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης, τῷ 1570 καὶ 1571, οἱ Κύπριοι ἔδωκαν δείγματα ἀληθοῦς ἡρωϊσμοῦ ἐν ταῖς πολυθρυλήτοις πολιορκίαις τῆς Ἀμμοχώστου καὶ τῆς Νικοσσίας, ὥστε οἱ Ὁσμανίδαι δὲν ἐγένοντο κύριοι εἰμῆ ἐρειπίων καὶ ἐρημιῶν.

Ἄλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους τοὺς νησιώτας οἱ Κρήτες ἠγωνίσθησαν πεισματωδέστερον καὶ γενναιώτερον κατὰ πάσης ξενικῆς κυριαρχίας. Ἐν τῷ τριεκαίδεκάτῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν τὰς ἀδιακόπους σχεδὸν αὐτῶν ἐπαναστάσεις κατὰ τῆς Ἐνετίας μέχρι τῶν μέσων τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Τῷ 1365 νέον μέγα ἐγένετο κίνημα οὗ προῖσταντο οἱ Καλλέργαι, Ἰωάννης, Ἀλέξιος καὶ Γεώργιος, οἵτινες ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου, ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῶν ὀρέων αὐτῶν πόλεμον κατ' ἀρχὰς ἀποθάνοντα ὀλέθριον εἰς τοὺς

ξένους κυριάρχας. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἀναγκασθέντος τοῦ Λασιθίου νὰ παραδοθῆ ὑπὸ τῆς πείνης, ἅπαντες οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος ἐκατατομήθησαν. Τῷ 1453 ὁ ἐν Ῥεθύμνῳ Σίφρι Βλαστός παρεσκεύασεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ πολλῶν ἀρχόντων, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, Ἰωάννου Μελισσηνοῦ, Ἰωάννου καὶ Γεωργίου Γαβαλά, συνωμοσίαν τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο νὰ φρονεύσωσι μὲν ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἅπαντας τοὺς Ἐνετοὺς ὑπαλλήλους, νὰ φυλακίσωσι δὲ τοὺς ἄλλους ξένους καὶ νὰ ἀνακηρύξωσι τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν· ἀλλὰ προδοθέντος τοῦ πράγματος ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ τε Βλαστός καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῦ συνένοχοι. Τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα κινήματα τὰ ἀλλεπαλλήλως ἀποτυγχάνοντα παρηκολούθησε ληστεία δεινὴ. Τῷ 1528 ὁ δούξ τῆς Κρήτης μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰς εἰς Ἀλίκιαμπον ὀχυρωθείσας ληστρικὰς συμμορίας. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὰς συχνὰς τῶν τουρκικῶν στόλων ἐπιθέσεις, πολλοὺς σεισμοὺς, τὴν πολλάκις ἐνσκήψασαν πανώλην καὶ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χαλαρωθεῖσαν ἐνετικὴν διοίκησιν, θέλομεν ἐννοήσει τὴν δεινὴν παρακμὴν εἰς ἣν περιῆλθεν ἢ ἄλλοτε τοσοῦτον πολυάνθρωπος καὶ τοσοῦτον πλουσία νῆσος. Εἰς ἓνα μόνον ἐκ τῶν λοιμῶν ἐκείνων συμβάντα τῷ 1508 ἀπέθανον 24,000 ψυχαί. Ἐντεῦθεν ἡ Κρήτη, ἥτις κατὰ τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα κατφεῖτο ἔτι ὑπὸ 700,000 ψυχῶν, ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κύπρου δὲν εἶχεν εἰμὴ 271,489 κατοίκους· 219,000 δὲ μόνον περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῷ 1627 μόνον 192,728.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην ὅτε μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου ἐξεργάγη ὁ μακρὸς περὶ τῆς κυριαρχίας αὐτῆς ἀγὼν μετὰξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν καθ' ὃν τῷ 1669 ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ὀριστικῶς ἡ ἡμισέληνος. Οἱ Κρήτες δὲν διέκειντο βεβαίως εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 512 τοῦ παρόντος τόμου) ὅτι τῷ 1586 οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐπίσημον ἔκθεσιν τοῦ Γαρζόνη, προετίμων τῆς ἐνετικῆς καὶ αὐτὴν τὴν ὀσμμανικὴν κυριαρχίαν. Εἶχον δὲ δίκαιον ἐν μέρει, διότι ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις, ἂν ὅχι καθ' ὀλοκληρίαν, ἐν πολλαῖς ὅμως περιστάσεσιν ἠκολούθησε τὴν εἰς αὐτὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Παύλου Σάρπη πρότασιν, ὅτι δέον νὰ ἐπι-

τηρῆ τοὺς ἀπίστους "Ἕλληνας ὡς ἄγρια θηρία, ἵνα μὴ δύνωνται νὰ ποιήσωσι χρῆσιν τῶν ὀδόντων αὐτῶν καὶ τῶν ὀνύχων. Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τελευταίου πολέμου ποίημα τοῦ Κρητὸς Μαρίνου Τζανέτου Μπουνιαλῆ, εἰκονίζει κάλλιστα τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν ἡμετέρων μεταξὺ Ὀσμανιδῶν καὶ Ἑνετῶν· διότι περιγράψαν τὰς φοβερὰς ἀνοσιουργίας καὶ βιαιοπραγίας ὅσας διέπραξε τότε ὁ ἑνετικὸς στόλος εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπὶ τῷ λόγῳ δῆθεν ὅτι προσέβαλλον χώρας ὀσμανικὰς, ἐπιλέγει·

"Ἄν στέκουν μὲ τσ' Ἀγαρηνοὺς ἢ μὲ τοὺς Φράγκους λάχουν,
Εἰς ὅποια χέργια τύχουσι, τοῦτα οἱ Ῥωμαῖοι τ'άχουν.

Οὐδὲν ἦττον ὅτε ἐπέστη ἡ κρίσιμος στιγμή τοῦ ν' ἀποφασίσωσιν ἔριστικῶς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, οἱ πλειῆστοι ἠγωνίσθησαν λαμπρῶς κατὰ τὰς πολιορκίας καὶ ἀλώσεις τῶν Χανιωῶν, τοῦ Ῥεθύμνου καὶ τοῦ Χάνδακος. ἸΜήπως τὸ αὐτὸ δὲν εἶχε συμβῆ πρότερον καὶ εἰς Κύπρον, ὅπου οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων καταβληθέντες ὑπὸ τῶν Φράγκων εὐπατριδῶν εἰς κατάστασιν δουλείας καὶ ἐπιβεβαρημένοι ὄντες ὑπὸ ἀφορήτων ὑποχρεώσεων, κατήντησαν νὰ προτιμήσωσι τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν; Μήπως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Λευκασίας δὲν προσῆλθον ἀπὸ τὰ ἐνδότερα ὁ Πέτρος Συγκλητικὸς καπετάνος τῶν ὄρέων, ὁ Ἰωάννης Συγκλητικὸς καὶ ἄλλοι καὶ δὲν ὑπετάχθησαν περιβληθέντες καθβάδια ὑπὸ τοῦ πασᾶ; Καὶ ἐν τούτοις πολλοὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς καὶ ὁμόθηρσκοι αὐτῶν ἐμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἥρωϊκῶς ἐν Ἀμμοχώστῳ μετὰ τῶν Ἑνετῶν. Ἐν Κρήτῃ κυρίως διέπρεψαν οἱ ἡμέτεροι κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Χάνδακος πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Κιοπριλῆ. Ἐνῶ οἱ ὀνομαστότεροι μηχανικοὶ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἱ Καστελάνοι, οἱ Κουϊρῖνοι, οἱ Μωπασάν, διεύθυνον μετὰ τέχνης θαυμαστῆς τὸ τῆς Εὐρώπης πυροβολικὸν, τὰ κρητικὰ τάγματα ἐξηκόντιζον τὰ βέλη αὐτῶν μετὰ δεξιότητος καὶ ῥώμης ἥτις ἐνεποίει τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους καὶ ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην τῶν ξένων τοὺς τοσοῦτον ἐν τῇ ἀρχαιότητι περιφήμους τοξότας τῆς γήσου ἐκείνης. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ τέχνη καὶ ἀνδρεία ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ δύναμιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ. Ὅτε

ὃς ὁ Μοροζίνης, ἀναγκασθεὶς νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, ἤρώ-
τησε τοὺς Ἕλληνας ἂν θέλωσι νὰ μείνωσιν ὑπὸ τοὺς Τούρκους
ἵνα προνοήσῃ ἐν ταῖς συνθήκαις περὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ
προνομνιῶν, ἅπαντες μιᾷ φωνῇ ἀπήντησαν, ὅτι προτιμῶσι νὰ ἐγ-
καταλείψωσι τὴν καθημαγμένην αὐτῶν πατρίδα. Καὶ τῶνόντι ἐν-
τὸς 8 ἡμερῶν συναπῆλθον ἅπαντες μετὰ τῶν Ἑνετῶν

Καὶ ἀφῆκαν δίχως ἀνθρώπων τὴν χώραν ὀφλισμένην,
Κι' οὐδένα πρᾶγμα ζωντανὸ μέσα δὲν ἀπομένει.

Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται πῶς οὐδεμία σχεδὸν διεσώθη ἐν Κρήτῃ
ἐκ τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν ὧν τὰ ὀνόματα τοσάκις ἀν-
τήχησαν ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπαναστάσεσι κατὰ
τῶν Ἑνετῶν. Μὴ παραλίπωμεν προσέτι ν' ἀναφέρωμεν, ὅτι ὁ
Μπουνιαλῆς μνημονεῦει καὶ τοῦ Παναγιωτάκη λέγων, ὅτι ὁ Ἀχ-
μέτ Κιοπριλῆς

Ἔσερνε μὲ τοῦ λόγου του Ῥωμῆ Παναγιωτάκη,
Ἐντιμον, ἄξιον ἀνθρώπου, νὰ τοῦ ἴμιλοῦν οἱ Φράγκοι.

Ἐπιφέρει ὅμως ὅτι ὁ Κιοπριλῆς δὲν εἶχε χρεῖαν τοῦ Παναγιω-
τάκη μόνον διὰ τὰς πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς
ἕτερον σκοπόν·

Τοὺς Ῥωμιοὺς νὰ σύρῃ
Ὅλους νὰ προσκυνήσουνε καὶ νὰ παραδοθοῦνε,
Νὰ κάμουμε ταῖς σύβασαις καὶ νὰ καταπαυθοῦνε.

Διὰ τούτου δηλοῦται σαφῶς τίνος ἕνεκα ὁ Παναγιωτάκης ἐφη-
μίζετο ὡς τὰ μάλιστα συντελέσας εἰς τὴν τῆς Κρήτης ἄλωσιν.
Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἱστορῶν κατωτέρω τὴν μετοχὴν τοῦ Ἕλληνος
διερμηνέως εἰς τὰς τελευταίας περὶ τῆς παραδόσεως τῆς Κρήτης
διαπραγματεύσεις ὁ Μπουνιαλῆς ὑποδεικνύει, ὅτι ὁ Παναγιωτά-
κης ἔπραξεν ὅ,τι ἡδυνήθη ὑπὲρ τῶν ὁμογενῶν κατὰ τὴν περίστα-
σιν ταύτην, διότι λέγει,

Ἔβλεπε χαί τοὺς χριστιανοὺς σ' ἂν καὶ τὸν ἀπατόν του.

Μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἑνετία ἀπεζημιώθη λαμπρῶς διὰ τὴν ἀπώ-
λειαν τῆς Κρήτης, ἐπαναλαβοῦσα μὲν τῷ 1684 τὰς ἐχθροπρα-
ξίας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν, τῶν Πολωνῶν καὶ τῶν

Ἔρωτων, δι' αὐτοῦ δὲ ἐκείνου τοῦ Μοροζίνη ὅστις ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, κατακτήσασα τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἀττικὴν καὶ πολλὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦ νέου τούτου ἀγῶνος μετέσχον πάλιν οἱ Ἕλληνες προθύμως. Καὶ ἴσως μάλιστα οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τοσοῦτος ἀνεφάνη ὀργασμὸς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοσοῦτον ἐμόφωτος ἀπέβη ἢ σύμπραξις ὅλων τοῦ ἔθνους τῶν τάξεων, λαοῦ, ἀρματοῶν, προυχόντων, ἀρχιερέων. Οὐδέποτε δὲ, καθόσον γνωρίζομεν, μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τοσοῦτον εὐγλώττως ἀντήχησαν οἱ στεναγμοὶ τοῦ τυραννουμένου ἐκείνου ἔθνους καὶ αἱ πρὸς τὸν Ὑψιστον ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ δεήσεις. Διότι τότε ὁ περὶ τὸν γένους ἡμῶν ἱεροκέρυξ, Ἡλίας ὁ Μηνιάτης, νεώτατος ἔτι ὢν ἀπήγγειλεν ἐν Ἐνετία τὴν πρὸς τὴν Παναγίαν ἐκείνην δέησιν, εἰς τὴν φιλολογικὴν ἐκτίμησιν τῆς ὁποίας θέλομεν ἐπανέλθει καὶ βραδύτερον διότι εἶναι βεβαίως ἢ εὐγλωττοτέρα θρησκευτικὴ σελις ἐξ ὅλων ὅσαι ἐγράφησαν κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας. «Ἐως πότε, ἀνέκραξεν ὁ νεαρὸς Λευΐτης, πανακῆρατε κόρη, τὸ τρισάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὐρίσκεται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας; Ἐως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύωνται ἀπὸ ἡμῶν φεγγάρι αἱ χῶραι ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς ἀνθρωπίνην μορφήν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς Δικαιοσύνης ἥλιος; Ἄχ Παρθένε! ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρὰ εἰς ἄλλον τόπον ἔλαμψε τὸ ζωηφόρον φῶς τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον, ὅπου ἀνοίξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, οἱ ὅποιοι μὲ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας των ἐφώτισαν τὰς ἡμαυρωμένας καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Λοιπὸν, εὐσπλαχνε Μαριάμ, παρακαλοῦμέν σε διὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, ὅπου μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαρὰν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμόν, ὅπου ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προῖμιον, χάρισέ του τὴν προτέραν του τιμὴν!, σήκωσέ το ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασίλειον. Καὶ ἂν ἐποῦταί μας αἱ φωναὶ δὲν σὲ παρακινούσιν εἰς σπλάγγνα, ὅς σὲ παρακινήσωσιν αἱ φωναὶ καὶ αἱ παρακλήσεις τῶν ἁγίων σου

ὁποῦ ἀκαταπαύστως φωνάζουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τρισαθλίου Ἑλλάδος. Φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύκαρπος ἀπὸ τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἡ Αἰκατερίνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, καὶ δείχνοντάς σου τὴν σκληροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν.» Καὶ αἱ κατανυκτικαὶ αὐταὶ δεήσεις συνεκίνησαν τὰς ψυχὰς παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ. Δισχίλιοι ἐστράτευσαν Ἑπτανήσιοι, οἱ μὲν Κεφαλλῆνες καὶ Ἰθακήσιοι ὑπὸ τὸν Μεταξᾶν, Δελφιδέσιμαν καὶ Ἀναστάσιον Ἀννινον, οἱ δὲ Ζακύνθιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Κουτούβαλην καὶ Νικόλαον Κομμοῦτον, οἱ δὲ Κερκυραῖοι ὑπὸ τοὺς ἰππότητας Βαρβάτην καὶ Μιδάνον. Παρεκτὸς τούτων συνεκροτήθη καὶ στολίσκος καταδρομικὸς ὑπὸ τὸν Εὐστάθιον Ῥωμανόν, τὸν ἐπονομαζόμενον Μανέταν· παρέστη δὲ εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ἐπιχειρήσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Λευκάδος πρὸς μεγάλην ἔκπληξιν τοῦ Μοροζίνη καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Κεφαλληνίας ἐπίσκοπος Τιμόθεος Τυπάλδος, ἄγων ὑπὲρ τοὺς 150 ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς. Ἐν Πελοποννήσῳ πρῶτοι ἐξηγέρθησαν οἱ Μανιάται, κάλλιστα ἀναδείξαντες ἔργα ἀνδρείας οὐ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατριδί ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ διὰ τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα παρέσχον εἰς τὸν Μοροζίνην· κατόπιν δὲ αὐτῶν ἐκινήθησαν οἱ Πατρεῖς, οἱ Καρυτινοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι εἰς ἀπάσας σχεδὸν τῆς χερσονήσου τὰς ἐπαρχίας. Ὁ δ' ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζαχαρίας φωραθεὶς ἐπὶ ταῖς μετὰ τῶν Ἑνετῶν συνεννοήσεσιν, ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ πρῶτοι συνεστράτευσαν μετὰ τοῦ Μοροζίνη οἱ ἄρματωλοὶ Ἀγγελῆς Σουμίλας ἢ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Πάνος Μεϊτάνης ἐκ Κατούνης τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὸ μικρὸ Χορμόπουλο ἐξ Ἀγράφων. Συγχρόνως σχεδὸν οἱ Χειμαριῶται ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ πασᾶ τοῦ Δελβίνου ἄγοντας 1500 πεζοὺς καὶ 500 ἰππεῖς ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγὴν. Καὶ ἐνῶ ταῦτα συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Χειμάρρα, δὲν ἔμενον ἄργοι οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἄρματωλοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μικρὸν μετὰ

τὸν Σουμίλαν, τὸν Μεϊτάνην καὶ τὸ Χορμόπουλο, ἠγέρθη ὁ ἄρμα-
τωλὸς Καρπενησίου Λιβίνης, ὅστις κατετρόπωσε τοὺς Τούρκους
περὶ τὸ χωρίον Γόλιανη, ἐπὶ λόφου ὅστις ἔκτοτε ἐπωνομάσθη
Λιβίνη. Κατόπιν δὲ ἐπανεστήσαν ἐν μὲν τῇ Ἡπείρῳ καὶ τῇ
Ἀκαρνανίᾳ οἱ ἄρματωλοὶ Χρῆστος Βαλαωρίτης καὶ Σπαθόγιαννης,
ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οἱ ἄρματωλοὶ τῆς Παρνασσίδος καὶ
τῆς Ὑπάτης Κούρμας καὶ Σπανὸς μεθ' ὧν συνέπραττον ὁ Σαλώ-
νων Φιλότης, ὁ Θηβῶν Ἱερόθεος, ὁ Λαρίσσης Μακάριος καὶ ὁ
Εὐβοίας Ἀμβρόσιος. Ἐνταῦθα ἐγένοντο ἔργα πολεμικὰ ἀξιωμα-
νόμνευτά. Ὁ Κούρμας ἐξολοθρεύσας τοὺς Τούρκους τοῦ Λοιδωρι-
κίου καὶ τῶν περιχώρων καὶ βοηθήσας τοὺς Ἑνετοὺς εἰς τὴν ἄλω-
σιν τοῦ Ἀντιόριου καὶ τῆς Ναυπάκτου, κατετρόπωσεν ἔπειτα τὸν
εἰς Θήβας καταφυγόντα σερασκέρην, φονεύσας 2,000 πολεμίων
καὶ ἀγχμαλωτεύσας διπλασίους. Ὁ δὲ τῶν Σαλώνων Φιλότης,
ἀναγκάσας τοὺς ἐν Παρνασσίδι Ὀσμανίδας νὰ ἐκχωρήσωσι, προσῆλ-
θεν εἰς Κόρινθον ἵνα κανονίσῃ μετὰ τοῦ Μοροζίνη τὰ κατόπιν
πρακτέα.

Ἀλλὰ συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὅτι πρότερον ἐν Κύ-
πρῳ καὶ ἐν Κρήτῃ. Ἐὰν οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων προτιμῶντες
τὴν χριστιανικὴν κυριαρχίαν συνηγωνίζοντο γενναίως μετ' αὐτῆς,
οὐκ ὀλίγοι εἴτε μὴ λησμονοῦντες ὅσα ἔπασχον ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν,
εἴτε δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν εὐμενεστέρων διαθέσεων ἃς τότε ἤρ-
χισε νὰ ἐπιδεικνύῃ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, συνετάχθησαν μετ' αὐ-
τῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λιμπεράκη Γερακάρη. Ὁ Λιμπεράκης
ἦτο Μανιάτης καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Κοσμάδων.
Ἐπηρετήσας κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἐνετικὸν στόλον, ἀπέβη ἔπειτα
πειρατῆς ὀνομαστός καὶ συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐφυλάσσετο
δέσμιος εἰς τὰ κάτεργα. Ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου ὁ Κιοπρι-
λῆς, θελήσας δι' ἐμφυλίων διενέξεων νὰ οὐδετερώσῃ τὴν συνδρο-
μὴν ἣν οἱ Ἑνετοὶ ἐλάμβανον παρὰ τῶν Μανιατῶν καὶ γινώσκων
ὅτι ὁ Λιμπεράκης εἶχεν οἰκογενειακὰς ἀφορμὰς ἵνα μισῇ τοὺς
Στεφανοπόλους, ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Μάνην μετὰ στρατοῦ καὶ
χρημάτων καὶ ἐπέτυχε τῶνόντι νὰ προσοικειωθῇ δι' αὐτοῦ τὴν χώ-
ραν ταύτην. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οἱ μὲν Μανιάται ἐπανεστήσαν
αὐτοὺς, ὁ δὲ Λιμπεράκης ἐπεδόθη εἰς τὸ πειρατικὸν στάδιον καὶ

συλληφθεις εκ νέου έφυλακίσθη εις Κωνσταντινούπολιν. Διετέλει δέ έτι δέσμιος τῷ 1689 ότε ή Ύψηλή Πύλη θεωρούσα τούς Ένετούς γενομένους κυρίους ού μόνον τῆς Πελοποννήσου αλλά και πολλών άλλων εκτός αὐτῆς χωρῶν πρό πάντων δια τῆς τῶν Έλλήνων προθύμου συμπράξεως, άπεφάσισε νά έπιζητήση και αὐτή τήν τῶν Έλλήνων συμμαχίαν και έπι τούτω άπελευθερώσασα τόν Λιμπεράκην άνηγόρευσε αὐτόν ήγεμόνα τῆς Μάνης. Ο Λιμπεράκης λοιπόν κατελθών εις τήν Ελλάδα μετὰ 5.000 Τούρκων και ένωθεις μετὰ τοῦ σερασκέρη Μισιρλή-Ζαδὲ περι Θήβας και Μέγαρα, έξέδωκεν εκείθεν προκηρύξεις προς άπαντας τούς Έλληνας, προτρέπων αὐτούς νά ύποταχθῶσιν εις τόν σουλτάνον και έπαγγελόμενος πλήρη τῶν πεπραγμένων άμνηστίαν. Κατ'άρχας δέ ειςέβαλε μετὰ τινος δυνάμεως εις Πελοπόννησον, αλλά, και τοι προεχώρησε μέχρι Ναυπλίου, μετ' ού πολὺ έπανήλθεν εκείθεν άπρακτος εις Μέγαρα και έτρεψε τās ενεργείας αὐτοῦ κατά τῆς Στερεᾶς Ελλάδος, όπου ήλπισε πλείονα έπιτυχίαν δια τήν αὐτόθι έπισυμβᾶσαν έν τῷ μεταξύ σπουδαίαν πραγμάτων μεταβολήν.

Γινόντι οί Ένετοί, άφοῦ τῷ 1687 εκυρίευσαν τήν άκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν (περι τοῦ γεγονότος τούτου θέλομεν λάβει βραδύτερον άφορμὴν νά εἴπωμεν πλείοτέρα τινα), έπειτα έγκατέλιπον αὐτήν και άποτυχόντες κατά τὸ έπόμενον έτος εις τήν πολιορκίαν τῆς Χαλκίδος και τῆς Καρύστου, έκρινον συμφέρον έαυτοῖς νά περιορισθῶσιν εις τήν όριστικὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου, άφίνοντες τήν άλλην Ελλάδα εις τήν ιδίαν τύχην. Ταῦτα βλέποντες οί Στερεοελλαδίται, ήθέλησαν νά έξακολουθήσωσι τόν άγῶνα έπι τῶν ιδίων έρειδόμενοι δυνάμεων, έγένοντο αὐτοκέφαλοι και προσείλκυσαν εις βοήθειάν των πολλούς εκ τῶν Ρουμελιωτῶν και τῶν Σκλαβούνων, οἵτινες ύπηρέτουν ύπό τήν ένετικὴν σημαίαν έν Πελοποννήσῳ. Τοιοῦτό τι πρώτην ταύτην φοράν και ίσως μόνην συνέβη έπι τουρκοκρατίας, μέχρι τῆς τελευταίας έπαναστάσεως· οὐδὲ διήρκεσε πολὺ. Ο μὲν Κούρμας καθήμενος εις Σάλωνα ένέμετο τὸ άρματωλίχιον τῆς Παρνασσίδος και μέρος τῆς Δωρίδος και τῆς Βοιωτίας· ό δὲ Μεϊτάνης μετὰ τοῦ Σπαθόγιαννη, έδρεύοντες εις Κατόνναν, εκυβέρνων κατά τὸ δοκοῦν τὰ άρματωτῶν

λίλια τῆς Ἀχαρνάνιας, τῆς Λιτωλίας καὶ τῆς Ναυπακτίας· τὸ Χορμόπουλο ἐκυριάρχει τῶν Ἀγράφων καὶ μέρος τῆς Εὐρυτανίας καὶ τῆς Θεσσαλίας· ὁ δὲ Σπανὸς εἶχε τὸ ἄρματωλικίον τῆς Ὑπάτης καὶ ὁ Ἀγγέλης Σουμίλας μετὰ τοῦ Μόσχου Βαλαωρίτου τὸ τῆς Ἡπείρου καὶ μέρος τοῦ Βάλτου. Ἵνα δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς στρατιωτικῆς ταύτης πολυαρχίας ὑπάρχη καὶ τις κοινὴ ἐνέργεια, ἐσυστήθησαν προσέτι δύο μεγάλα ἄρματωλικά στρατόπεδα, ὧν τὸ μὲν ἔχον ἔδραν τὸ Λοιδωρίκιον, περιελάμβανε τὰ ἄρματωλικά τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ Μεϊτάνη, τὸ δὲ ἔχον ἔδραν τὸ Καρπενήσιον, περιελάμβανε τὰ ἄρματωλικά τοῦ Σπανοῦ καὶ τοῦ Χορμοπούλου. Τὰ στρατόπεδα ταῦτα ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῶν Σκλαβούνων ἀξιωματικῶν τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἐξ ἐκείνων ὅσοι εἶχον αὐτομολήσει ἐκ Πελοποννήσου πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ἦσαν δὲ οἱ ἀνώτεροι οὗτοι ἀξιωματικοὶ ὁ Λουδορέκας, ὁ Μποςύνας, ὁ Δαμιάνοβιτς καὶ ὁ Λουμπόζοβιτς, οἵτινες ἔχοντες πλείονα τῶν ἡμετέρων πείραν, ἐπρογύμναζον τοὺς κατοίκους, ὡχύρουν τὰς ἐπικαίρους θέσεις καὶ ἀπεφάσιζον τὰ περὶ τῆς προσβολῆς τῶν τουρκικῶν φρουρίων. Οἱ Ἑνετοὶ εἰς οὓς δὲν συνέφερε νὰ ἀποξενεθῶσιν ἐντελῶς τὴν Στερεάν, ἐπροσπάθησαν κατ' ἀρχὰς νὰ διαιρέσωσι τοὺς αὐτοκεφάλους ἄρματωλοὺς προσοικειούμενοι τὸν Χρῆστον Βαλαωρίτην καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγγελεῖ Σουμίλα· ἀλλ' ἀπέτυχον διότι οἱ φίλοι αὐτῶν οὗτοι κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη καὶ τοῦ Λουδορέκα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ὅτε ὁ Λιμπεράκης ἐπεχείρησε νὰ ἐνεργήσῃ αὐτόθι καὶ ἐλθὼν μετὰ ἀξιολόγου ἄσμανικῆς δυνάμεως εἰς Καρπενήσιον καὶ σπείρων χρήματα καὶ ὑποσχέσεις, διώρισε πρωτοπαλήκαρόν του τὸν ἄρματωλὸν Κώστα Ῥάβδαν, συνῆψε κηδεστίαν μεθ' ἑνὸς τῶν ἰσχυροτέρων οἰκῶν τῆς Εὐρυτανίας, ἐκτίσεν ἐκκλησίαν καὶ κατῴρθωσεν ἐπὶ τέλος νὰ συγκροτήσῃ ἰσχυρὰν περὶ ἑαυτὸν μερίδα. Τότε ἡ Ἑνετία μὴ δυναθεῖσα νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἄρματωλοὺς, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὸν Λιμπεράκην καὶ διεξήγαγε πρὸς αὐτὸν μακρὰς διαπραγματεύσεις διὰ τοῦ λοχαγοῦ Ἰωάννη Λάμπη, ἀρχηγοῦ μὲν ὄντος τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῆς Ῥουμελιωτικῶν στρατευμάτων, διακεκριμένου δὲ ἀνδρὸς ἐπὶ εὐφυίᾳ, πολεμικῇ ἐπιστήμῃ καὶ παι-

δεία. Ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ὁ Λιμπεράκης ἐδίστασε καὶ ἐξηκολούθησεν ἐνεργῶν ὑπὲρ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τελευταῖον κατατροπωθεὶς ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Μειτάνη, τοῦ Σπαθόγιαννη καὶ τοῦ Λουδορέκα, μάλιστα δὲ περὶ Σάλωνα ὑπὸ τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ ἐπισκόπου Φιλοθέου, ἀποτυχῶν δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰσβολὰς αὐτοῦ· ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποπτος γενόμενος καὶ εἰς τοὺς Τούρκους διὰ τὰς μετὰ τοῦ Λάμπη σχέσεις, ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς τῷ 1696. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῷ μεταξύ καὶ οἱ Στερεοελλαδίται ἐπίσθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν μεμονωμένοι ὄντες ν' ἀνθεξώσιν εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν τε Τούρκων καὶ τῶν Ἑνετῶν· διότι βλέπομεν αὐτοὺς συμπράττοντας μετ' ὀλίγον μετὰ τοῦ Γερακάρη, ὄντος ἤδη ἐν τῇ ἐνετικῇ ὑπηρεσίᾳ, καὶ τὸ δεινότερον ἐπιχειρήσαντας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ τυχοδιώκτου ἐκείνου τῇ 27 αὐγούστου 1696 δεινοτάτην τῆς Ἀρτικής λεηλασίαν, καὶ περ ὑπὸ ὁμογενῶν καὶ ὁμοθρήσκων μὲν οἴκουμένης, ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν δὲ διατελούσης κυριαρχίαν. Καὶ ὁ μὲν Γερακάρης συλληφθεὶς τούτου ἕνεκα καὶ καταδικασθεὶς εἰς ἰσόβιον φυλακὴν ἐτελεύτησε τὸν βίον εἰς Βρεσκίαν, τῷ δὲ 1699 διὰ τῆς εἰς Κάρλοβιτς συνομολογηθείσης συνθήκης ἡ Τουρκία παρεχώρησεν, ὡς ἠξέυρομεν, τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν Ἑνετίαν, οἱ δὲ Στερεοελλαδίται ἐδέχθησαν αὐθις νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης.

Οἱ Ἑνετοὶ παρέλαβον ἀπὸ τῶν Τούρκων τὴν Πελοπόννησον εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἐξαιρέσει τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Μάνης, ἡ χερσονήσος δὲν εἶχε περὶ τὸ 1690 εἰμὴ 86,468 ψυχὰς ἐξ ὧν ἄνδρες ἰκανοὶ νὰ φέρωσιν ὄπλα ἦσαν 20,128. Ὅπόσον δὲ διάφορος ἀπέβη τῆς προτέρας κυβερνήσεως ἢ τότε ἐνιδρυθεῖσα χριστιανικὴ καθίσταται δῆλον ἐκ τούτου ὅτι τῷ 1692 ὁ πληθυσμὸς ἀνέβη εἰς 116,000 καὶ τῷ 1701 συνεποσώθη εἰς 259,564. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τριπλασιασμὸς οὗτος τῶν κατοίκων τῆς χερσονήσου ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας, δὲν προέκυψεν οἴκοθεν, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῶν ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μεταναστεύσεων. Καὶ τοῦτο ὁμῶς μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ Ἕλληνες εὗρισκον ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς, ἰδιοκτησίας καὶ συνειδήσεως, ἧς ὅλως ἐστεροῦντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ ἀσφάλεια

αὕτη δὲν ἦτο πάντοτε ἀποχρῶσα, ἐὰν πιστεύσωμεν ὅσα ἔγραψεν ὁ σύγχρονος **La Motraye** περὶ τῆς τότε ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετικῆς κυριαρχίας (σελ. 512 τοῦ παρόντος τόμου). οἱ δὲ προύχοντες τῆς Πελοποννήσου, εἴτε ἐνεκα τῶν παρόντων ἀτοπημάτων λησμονήσαντες τὰ παρελθόντα δεινὰ, εἴτε, ὡς παρ' ἄλλων λέγεται, προτιμῶντες τὴν ὀσμανικὴν ἀναρχίαν τῆς αὐστηρᾶς καὶ τακτικῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀλῆ Κουμουρτζῆ εὐχερῆ κατάκτησιν ὀλοκλήρου τῆς πατρίδος αὐτῶν, τῷ 1715, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου. Ἀλλ' ἐτιμωρήθησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς πικρότατα διὰ τοῦτο, διότι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Μεθώνῃ, ἅμα εἰσελάσαντες οἱ Ὀσμανίδαι, ἢ ἀνηλεῶς κατέσφαξαν ἢ ἐξηνδραποδίσαντο ἅπαντας τοὺς κατοίκους. Τὸ δὲ ἐτι θλιβερώτερον εἶναι ὅτι μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνεξστράτευσαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλοὶ τῶν ἀρματωλῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, οἵτινες καταφθείραντες τὴν χερσόνησον, ἐπέστρεψαν πλήρεις λαφύρων εἰς τὰ ἴδια. Μόνος ὁ τῆς Ἀκαρνανίας ἀρματωλὸς Πάνος Μεϊτάνης δὲν μετέσχε τῆς ἀνοσιουργίας ταύτης καὶ οὐδ' ὠρκίσθη πίστιν εἰς τοὺς Τούρκους, καταπολεμηθεὶς δὲ τούτου ἐνεκα ὑπ' αὐτῶν μετέπειτα ἐφονεύθη περὶ τὸν Ἀχελῶον. Οὐδὲν ἦττον δὲ παρήγορον εἰκόνα παρίστησιν ἡ γενναία ἄμυνα ἣν ἀντέταξαν τῷ 1716 οἱ Ἕλληνας τῆς Κερκύρας κατὰ τοῦ ἐπιχειρήσαντος τότε τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου αὐτῶν ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Ναὶ μὲν κυριώτατος τῆς πόλεως σωτὴρ ἀνεδείχθη ὁ γενναῖος Σάξων κόμης Σχουλεμβούργιος, τοῦ ὁποίου ὁ ἀνδριάς ἄχρι τοῦδε ἐγειρόμενος ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας τῆς πόλεως ὑπομιμνήσκει εἰς πάντα Κερκυραῖον καὶ πάντα Ἕλληνα τὴν ὀφειλομένην τῷ ἀνδρὶ εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῷ κατορθώματι. Ἀλλὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον ἣν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 αὐγούστου, οἱ μισθοφόροι τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως Γερμανοὶ, Σκλαβοῦνοι καὶ Ἴταλοὶ, εἶχον ἤδη ὑποχωρήσει ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐμψυχούμενοι ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Σχουλεμβουργίου καὶ ὑπὸ τῶν προτροπῶν τοῦ ὁμογενοῦς αὐτῶν στρατηγοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Σάλα, κατώρθωσαν γὰρ ἀποκρούσασιν τοὺς Τούρ-

κους ἐν ἀγῶνι ὑστάτῳ, καθ' ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες συνεμερίσθησαν τοὺς κινδύνους τῆς πάλης καὶ τὸ κλέος τῆς ἐπιτυχίας.

Τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 18 ἀποτελοῦσιν ἐποχὴν κρίσιμὸν τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διὰ τε τὴν τότε γενομένην τελευταίαν καὶ ὀριστικὴν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Κρήτης, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ δι' ἄλλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς περιστάσεις. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων, οἱ ἀγῶνες τοῦ ἔθνους ὑπεκινήθησαν καὶ ὑπεστηρίχθησαν πολλάκις ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ἐκτοτε δὲ ἡ μὲν Ἑνετία, περιελθοῦσα εἰς πολλὴν ἔκλυσιν καὶ ἀτονίαν, οὐδένα μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου ἐπεχείρησε κατὰ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀγῶνα· ἡ δὲ Γαλλία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευον πρὸ καιροῦ ἤδη ὅτι ἡ συντήρησις αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν τῆς Εὐρώπης ἰσορροπίαν. Μόνη ἐκ τῶν πολεμίων τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων, ἡ Αὐστρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη κατ' αὐτοῦ. Ἄλλ' οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῆς Αὐστρίας ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τῶν ὁμόρων αὐτῆς Σλαύων βασιλείων, οὐχὶ δὲ τῶν νοτιώτερον οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπεστερήθησαν οὕτω τῶν προτέρων συμμάχων καὶ προστατῶν. Ἐνῶ ὅμως ἀφ' ἐνός ἡ τότε πρῶτον συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως χεῖρωσις ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐξαιρέσει τῶν Ἰονίων νήσων, καὶ ἀφ' ἐτέρου ἡ ὑπὸ τῆς Δύσεως ἐγκατάλειψις, ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν ὀλέθρια εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἀποτελέσματα, ἐπῆλθεν αἴφνης σωτήριος μὲν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ἐπίβρωσις, νέος δὲ ἐξωτερικὸς τῶν ἀγῶνων αὐτοῦ ἐπίκουρος.

Κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως ἑκατονταετηρίδας, παχεῖα ἐπεκράτησεν ἀμάθεια ἐν ἀπάσαις ταῖς ἡπειρωτικαῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ παντελῆς σχεδὸν ἐκπαιδευτηρίων ἔλλειψις· τὰνάπαλιν δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηριδος καὶ ἐφεξῆς, πολὺς ἀνεφύη ἐν ταῖς χώραις ταύταις ζήλος πρὸς διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐσυστήθησαν

σχολεῖα πρὸς τοῦτο ἐπιτήδεια. Περὶ τοῦ πρώτου τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων γεγονότων διελάβομεν ἤδη τινὰ ἄλλοτε (σελ. 498 τοῦ παρόντος τόμου) καὶ θέλομεν εἶπει πλείοτερα κατωτέρω, πράγματευόμενοι ἰδίᾳ τὰ κατὰ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐκεῖ δὲ θέλομεν ἐξηγήσει καὶ πόθεν ἐπέτειλεν ἡ ἡὺς τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς παιδείσεως. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ ἀνάζωπύρησις ἐτροπολόγησεν οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἀγώνων. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ πατέρες ἡμῶν ἠγωνίζοντο ὡς χριστιανοὶ μᾶλλον κατὰ τῶν μωαμεθανῶν, ἢ ὡς Ἕλληνες κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Ἐγένοντο μὲν ἀπόπειραὶ τινες ἰδρύσεως Ἑλληνικοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτους, οἷον ἡ ἐπὶ τοῦ κόμητος Καρόλου τοῦ Νευέρ, τοῦ μετονομασθέντος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ἀλλ' οἱ σπουδαιότεροι καὶ πρακτικώτεροι τῶν ἀγώνων διεξήχθησαν ὑπὲρ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας, τὴν ὁποίαν οἱ ἡμέτεροι προστίμων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς μωαμεθανικῆς. Ἡ συνείδησις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἦτο ἔτι ἀμυδρὰ, ἐπεκράτει δὲ μᾶλλον ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ συνείδησις· αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἕλληνοσ δὲν ἠκούετο εἰμὴ παρά τισιν εὐαριθμοτάτοις λογίοις· τὸ δ' ἐπικρατοῦν ὄνομα ἦτο τὸ τοῦ Ῥωμαίου, ἢ Ῥωμιοῦ. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς δεκάτης ἐγδότης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἔπαυσαν τοῦ εἶναι χριστιανοὶ, ἄπαγε· ἀλλὰ ἐνίσχυσαν τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἰδιότητα, προσκτώμενοι ἐν ταύτῳ τὸ φρόνημα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἕλληνοσ. Ἐξηκολούθησαν μὲν πάντοτε ἐπιζητοῦντες ἐξωτερικὴν βοήθειαν, οὐδεὶς ὅμως τῶν ἀγώνων ὅσους ἔκτοτε ἐπεχείρησαν, διεξήχθη ὑπὲρ ἑτεροφύλου χριστιανικῆς κυριαρχίας, ἀλλ' ἄπαντες ὑπὲρ μόνης τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἐνῶ δὲ ἐπερρόωνυτο οὕτω τὸ ἔθνικόν αἴσθημα, προσέκυψε συγχρόνως ἐξωτερικὸς ἐπίκουρος ἐπιτήδεις νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὑποχωρήσασαν δυτικὴν Εὐρώπην. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς οὗτος ἐπίκουρος ἦτο ἡ Ῥωσία. Οἱ κάτοικοι τῆς μεγάλης ταύτης χώρας εἶχον περιέλθει ἀπὸ τῆς 9 ἔτι ἑκατονταετηρίδος εἰς ποικίλας πρὸς τὸ βυζαντινὸν κράτος σχέσεις ὅτε μὲν φιλικὰς ὅτε δὲ πολεμίας, καὶ πολεμίας

μᾶλλον ἢ φιλικᾶς (σελ. 91 καὶ ἐπ., 112 καὶ ἐπ., 140 καὶ ἐπ., 201 καὶ ἐπ., 237 καὶ ἐπ., 303 καὶ ἐπ. τοῦ δ' τόμου) μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν σταυροφοριῶν ὅτε, ἕνεκα ποικίλων ἰδίων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, ἔπαυσαν ἐπὶ μακρὸν ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἢ μεταξὺ τῆς ῥωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας οἰκειότης κατὰ τε τοὺς τελευταίους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ ὀσμανικοῦ (σελ. 517 καὶ ἐπ. τοῦ παρόντος τόμου). Ἀλλὰ πολιτικῶς δὲν ἤρχισεν ἡ Ῥωσία νὰ ἐπενεργῇ αὐθις ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰμὴ ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἐτάχθη ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν καὶ μεγαλοπράγμονα χεῖρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου. Τότε ὅμως ἀπέβη ἀμέσως ὁ ἐπικινδυνότερος τῶν ὀσμανιδῶν ἀντίπαλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διηρέθη εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα· τὸ μὲν, οὐ προΐστατο ἡ Ῥωσία (διότι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἡ Αὐστρία συνέπραττε μετ' αὐτῆς) ἐπολιτεύετο εἰς τρόπον προδήλως φέροντα πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους· τὸ δὲ, οὐ προΐστατο ἡ Ἀγγλία (διότι ἡ Γαλλία ἀπὸ τοῦ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος πολλάκις διετέλεσε πολεμία τῆς Τουρκίας) ἀνέγραψεν εἰς τὴν σημαίαν αὐτοῦ τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητα, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο μὴ ἡ κατάλυσις αὕτη ἀποβῆ πρὸς ὄφελος τῆς Ῥωσίας. Τὰ δύο ταῦτα ἀντίθετα στρατόπεδα ἐποίησαν ἕκτοτε πολλὰς ἀμυβαίας παραχωρήσεις, καὶ πιθανώτατα ἐπὶ τέλους θέλουσιν ἔλθει εἰς συμπέρασμα τι ὅσον ἔνεστιν ἱκανοποιῶν τὰ ἑκατέρου συμφέροντα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοὺς ὁποίους προεκάλει ἡ ἐκ διαλειμμάτων προκύπτουσα εἰς μέσον ἀντίθεσις ἐκείνη, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει εἰμὴ τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, εὗρέθη πολλάκις εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ῥωσία κινήσασα εἰς ἐπανάστασιν τοὺς βασιλιάδας, Σλαύους, Ἀλβανούς, Ἑλληνας, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ μιμηθῆ τὴν πολιτικὴν τῶν δυτικῶν δυνάμεων ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις πολέμια οὔσαι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἶχον

τὴν ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν βασιλέων. Οἱ δὲ βασιλεῖς πά-
 λιν, καὶ μάλιστα οἱ Ἕλληνας, πολλάκις ὑπακούσαντες εἰς τὴν
 φωνὴν ἐκείνην καὶ πολλάκις ἐπαναστάντες ἢ τῇ ὑποκινήσει τῆς
 Ῥωσίας ἢ ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει τὴν συνδρομὴν αὐτῆς, οὐ-
 δὲν ἄλλο ἐπραξάν εἰμὴ ὅ,τι τοσοῦτον ἦτο αὐτοῖς σύνθηρος ἐπὶ το-
 σαύτας ἑκατονταετηρίδας, ὅτε διετέλεσαν ἀδιακόπως ἐπαναστα-
 τοῦντες καὶ συνομνύοντες ἐπὶ τῇ προκλήσει τῆς Ἑνετίας, τῆς
 Νεαπόλεως, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ κατὰ τινα αἰ-
 σχέσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀπέβησαν διάφοροι τῶν
 προτέρων τῆς ἄλλης Εὐρώπης σχέσεων. Ἡ Δύσις μέχρι τῆς 18
 ἑκατονταετηρίδος εἶχε διατελέσει ἀμυνομένη μᾶλλον ἢ ἐπιτιθε-
 μένη· ναὶ μὲν ἐκήρυξε πολλάκις ὅτι ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν κατάλυ-
 σιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, πράγματι ὅμως ἐκήδετο μᾶλλον ὑπὲρ
 τῆς ἰδίας σωτηρίας, καὶ ἅμα ἐπεισθῆ ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἀπέβη
 ἀκίνδυνον, οὐ μόνον ὑπεχώρησεν ἀλλὰ καὶ τὴν προστασίαν αὐ-
 τοῦ ἀνέλαβεν. Ὁ δὲ Ῥωσικὸς ἀγὼν ἤρξατο ἀφ' ἧς πρόδηλος
 κατέστη ἡ τῶν Ὀσμανιδῶν παρακμὴ. Δὲν θέλομεν ἐπαναλά-
 βει τὰ πολλάκις θρυληθέντα, ὅτι ὁ μέγας Πέτρος ἀπέβλεψεν
 ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινου-
 πόλεως καὶ ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐσύστησεν
 εἰς τοὺς διαδόχους ὡς κύριον καὶ ἀμετάθετον ὄλων αὐτῶν τῶν
 προσπαθειῶν μέλημα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ με-
 γάλου καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἡ Ῥωσία ἔγραψε καὶ ἐνίοτε ἐπολι-
 τεύθη μέχρι τινὸς εἰς τρόπον δικαιολογοῦντα τὰ θρυλήματα
 ἐκεῖνα. Ἀλλ' ἐξετάζοντες ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν
 αὐτῆς πορείαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι αὕτη ἐρρυθμίσθη
 μᾶλλον κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας καὶ περιστάσεις ἢ κατὰ
 προεσχεδιασμένον τι βούλευμα. Ἡ εὐλογος ἀνάγκη ἦν εἶχε νὰ
 καταλάβῃ τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀρκεῖ
 ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς πρώτους κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνας· τὸ δὲ
 συμφέρον τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ ἐξασθενίσῃ τὸν ἀντίπαλον δι' ἐσωτε-
 ρικῶν περισπασμῶν, ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τὰς ἐπαναστάσεις ὅσας ὑπε-
 κίνησε κατ' αὐτοῦ διὰ τῶν βασιλέων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ῥωσία
 ἐπεζήτησε καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν ὀρθοδόξων τῆς
 Ἀνατολῆς, ὅπως ἄλλοτε ἡ Γαλλία εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποκλειστι-

κὴν προστασίαν τῶν καθολικῶν· ἐπειδὴ δὲ ὅλοι σχεδὸν οἱ ῥωσὶ γιάδες ἦσαν ὀρθόδοξοι, ἡ ῥωσικὴ προστασία συνεπήγετο ἐπιρροὴν πολὺ ἐπικινδυνότεραν τῆς γαλλικῆς. Ἀλλὰ μεταξύ ἐπιρροῆς καὶ κατακτήσεως, τὸ χάσμα εἶναι ἔτι μέγα. Ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, ἡ Ῥωσία ἐφάνη σπουδαίως ἐπιχειρήσασα τὴν ἰδρυσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοτελοῦς χριστιανικοῦ κράτους. Δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι θέλει ἐπανέλθει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, αὐτὸ ὅτι θέλει ἀρκεσθῆ εἰς ὅσα ἐκτήσατο. Ἀλλὰ λέγομεν ὅτι τὴν σήμερον τὰ μεγάλα κράτη δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι πολιτικὴν ἐκ προοιμίου ἀμετακλήτως προδιαγεγραμμένην, κατὰ μόνον τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, διότι ὑπάρχουσιν ἕτερα μεγάλα κράτη ἔχοντα ἀντίθετα συμφέροντα, καὶ ἐκ τούτου προκύπτει ἰσορροπία τις δυνάμεων καὶ ἀποτελεσμάτων. Δὲν ἔχομεν δὲ χρεῖαν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀδίκως πρὸ πάντων ἡ δυτικὴ Εὐρώπη κατεδίκασεν ἡμᾶς πολλάκις ὡς ὑπερρετοῦντας τυφλῶς τὰ τῆς Ῥωσίας συμφέροντα. Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ἔδωκαν ἀφορμὴν δύο τινά· πρῶτον, ὅτι ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες προστίμησαν πολλάκις τῆς ὀσμανικῆς οἰανδήποτε χριστιανικὴν κυριαρχίαν· καὶ δεῦτερον ὅτι, διὰ τὸ ὀμόδοξον τῆς Ῥωσίας, ὑπελήφθησαν ἔτι προθυμότεροι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτήν. Ἀλλ' ἐὰν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐμελέτα ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἤθελε πεισθῆ ὅτι, διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ μεταβολὴν, οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἔφεξῆς δὲν ἠγωνίσθησαν εἰμὴ ὑπὲρ τῆς ἰδίας πάντοτε ἀνεξαρτησίας, ἀποβλέποντες εἰς τὴν Ῥωσίαν ὡς εἰς σύμμαχον, οὐχὶ ποτὲ ὡς εἰς μέλλοντα δεσπότην.

Ἡ πρώτη γνωστὴ ἐνέργεια τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου εἶναι ἡ ἀπὸ 23 μαρτίου 1711 προκήρυξις αὐτοῦ πρὸς «πάντας τοὺς πιστοὺς καὶ πάντας τοὺς μητροπολιτάδες ὅπου μᾶς ἀγαποῦν, καὶ τοὺς βοηθοτάδες καὶ τοὺς σεργάριδες, καὶ τοὺς πρεστοὺς τῶν κλεφτῶν, καὶ τοὺς καπιτάνους, καὶ τὰ ἄξια παλληκάρια, καὶ πάντας τοὺς χριστιανοὺς ὅπου εἶναι εἰς τὴν πίστιν μας καὶ πάντας τοὺς παπάδες.» Ἡ προκήρυξις αὕτη, ὡς ἐκ τῆς χρονολογίας αὐτῆς συνάγεται, ἀπεστάλη ὀλίγους μῆνας πρὶν ὁ μέγας Πέτρος

πάθη τὸν γνωστὸν ἐκεῖνον περὶ τὸν Προῦτον ἀποκλεισμὸν, οὗ ἕνεκα ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους εἰρήνην διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων καὶ παραχωρήσεων, ὧν οὐδεμίαν ἐξεπλήρωσεν ἅμα ἀπαλλαγείς τοῦ κινδύνου. Διὰ δὲ τῆς προκηρύξεώς του καλέσας εἰς ἐπανάστασιν ἅπαντας τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ χριστιανούς, ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις· «Ἐγὼ σᾶς κράζω εἰς τὸ ἀσκέρι μου καὶ εἰς τὸ μεγάλο τάμπουρό μου, καὶ ἐσεῖς νὰ φέρετε καὶ πιστοὺς σας φίλους. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ σπαθίου μου νὰ εὔρετε ἡσυχίαν καὶ νὰ γλυτώσετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ ὅ,τι τιμὴν σᾶς ἔκαμαν οἱ μεγάλοι ἀφεντάδες καὶ οἱ μεγάλοι ἀγάδες, καὶ ἐγὼ παρόμοια θέλω σᾶς τὴν κάμνει. Διὰ τὴν λύτρωσίν σας ἐμπαίνω εἰς τὰ βάσανα καὶ θέλω νὰ μὲ βοηθήσετε, καὶ μετὰ ταῦτα θέλει σᾶς δώσει ὁ Θεὸς τὸ πᾶσα καλὸ καὶ θέλετε εὔρει ἐκ μέρους μου τιμὴν καὶ εὐσπλαγχνίαν.» Τὸ κήρυγμα ἐν τούτοις τοῦτο, οὐδὲν, καθόσον γνωρίζομεν, ἐπήγαγε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας τοῦ ὀσμаниκοῦ κράτους, οὐδεὶς χριστιανὸς ἐκινήθη· ἀδύηλον δὲ εἶναι ἐὰν οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεινὴν τῶν Τούρκων σφαγὴν ἐπιχειρήσαντες ἀρμάτωλοι ὑπὸ τὸν Τσεκούραν, διέπρῃξαν τοῦτο παρορμηθέντες ὑπὸ τῆς φωνῆς ἧτις ἀντήχησεν ἐκ τοῦ βορῶ. Ἄλλ' ἡ ἠθικὴ αὐτῆς ἐντύπωσις ἀπέβη ὁμολογουμένως μεγάλη. Ἐνῶ οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους ἔγραφον περὶ τοῦ Πέτρου ἐγκώμια ὑπερβαίνοντα πᾶν μέτρον λόγου, ἀναφωνοῦντες μὲν περὶ αὐτοῦ· «ὦ τελειότατον ἔργον τοῦ Θεοῦ! ὦ τελειότατον δῶρον ἐκ τοῦ Θεοῦ καταπεμφθέν!» προτρέποντες δὲ αὐτὸν εἰς ἀδιάκοπον κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν πόλεμον· ἐνῶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμνημονεύετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ δημοτελεῖς ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς ταχείας ἐλεύσεως τοῦ νέου Μεσσίου, εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ῥούμελης ἀντήχει τὸ δημοτικὸν ᾄσμα·

Ἄκόμα τοῦτ' τὴν ἀνοιξι,
 ῤαγιάδες, ῤαγιάδες,
 τοῦτο τὸ καλοκαῖρι,
 καὶ μένη Ῥούμελι
 ὅσο νὰ ῤθῆ ὁ Μόσκοβος,
 ῤαγιάδες, ῤαγιάδες,
 νὰ φέρῃ τὸ σεφέρι.
 Μωριά καὶ Ῥούμελη.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὀλίγας δεκάδας ἐτῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐτὴ ἡ Ἑνετία προέτρεψε τὸν Κρήτα Γεράσιμον Βλάχον νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου δέησιν προκαλοῦσαν αὐτὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων καὶ παριστῶσαν αὐτῷ τὸ βέβαιον τῆς νίκης, τὸ ράδιον τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν καταλύσεως καὶ τὸ χρῆσιμον τῆς τῶν Ἑλληνορωμαίων ἐλευθερίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐκ τοῦ κινήματος τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου συνήγετο μᾶλλον, ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐκαλοῦντο εἰς τὰ ὄπλα, ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς ὀσμаниκῆς κυριαρχίας, ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν ὁμόδοξον ῥωσικὴν. Καὶ μετ' ὀλίγα ἔτη, ἐπὶ τῆς βασιλείσσης Ἄννης ἐπὶ τῆς ὁποίας νέαι διεσπάρησαν εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπαναστατικαὶ προκηρύξεις, ὁ ῥῶσος ἀρχιστράτηγος Μύνιχ ἐβεβαίω, ὅτι οἱ Ἕλληνας ὑπολαμβάνουσι τὴν αὐτοκράτειραν ὡς νόμιμον αὐτῶν κυρίαρχον. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ταῦτα πάντα ἐλέγοντο σπουδαίως, ἡ βραδύτερον βασιλεύσασα Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἐπανεστήσαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διὰ προτροπῆς καὶ συμμαχίας τῶν Ῥώσων, μετέβαλεν, ὡς φαίνεται, γνώμην περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῶν χωρῶν ἅσαι ἀπετέλουν μέρος τοῦ ὀσμаниκοῦ κράτους, καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦλάχιστον τοῦ κινήματος τοῦ 1770, ἔκρινε πρακτικωτέραν τὴν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων συγκρότησιν ἰδίᾳ χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας.

Αἱ πρῶται τῆς Αἰκατερίνης ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἤρχισαν τῷ 1766 διὰ τοῦ ἐκ Πετροπόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα σταλέντος Γεωργίου Παπάζωλη, ὅστις, γεννηθεὶς εἰς Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας, εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ῥωσίας καὶ διετέλει τότε λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ Παπάζωλης ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς Ἠπειρον, ὅπου πάντες, κληρικοὶ, ἀρματωλοὶ, πρῶχοντες καὶ λαὸς, ὑπεδέχθησαν ἐνθουσιωδῶς τὰς προτάσεις καὶ ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Ἐπειτα δὲ κατῆλθεν εἰς Ἀκαρνανίαν, συνεννόηθη μετὰ διαφόρων πολιτικῶν προυχόντων καὶ τῶν ἀρματωλῶν Χρήστου Γρίβα καὶ Σταθᾶ Γεροδήμου, κατήχησεν εἰς Ἀγγελόκαστρον μὲν τὸν ἀρματωλὸν Λαχούρην, ἐν Μεσολογγίῳ δὲ

τὸν διδάσκαλον Παναγιώτην Παλαμᾶν καὶ ἔξαπέστειλεν ἀποστόλους εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα καὶ Παρνασσίδα. Τότε διεπέρασεν εἰς Πελοπόννησον καὶ ἦλθε πρὸ πάντων εἰς Οἴτυλον, ὅπου ὁμῶς οἱ Μανιάται, οἱ διὰ τῆς πείρας πολλῶν προηγουμένων ἐπαναστάσεων διδαχθέντες, ἔθεντο ὡς ὄρον ἀπαράβατον τῆς κινήσεως αὐτῶν, τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀφιξίν πραγματικῆς τῶν Ῥώσων ἐπικουρίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτῃ ἀπεφασίσθη ἐν γενικῇ συνλεύσει τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ πρωτογέρων τῆς Μάνης, ὧν πρόσταντο οἱ ἀδελφοὶ Μαυρομιχάλοι. Ἀνάλογος δὲ ἀπάντησις ἐδόθη αὐτῷ καὶ εἰς Καλάμας, ὅπου ἴσχυεν ὁ παντοδύναμος παρὰ τε τοῖς Ἑλλήσι καὶ τοῖς Τούρκοις Παναγιώτης Μπενάκης, ἔγγονος ὦν τοῦ γνωστοῦ ἤδη εἰς ἡμᾶς ἡγεμόνος τῆς Μάνης Λυμπεράκη. Ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ πρῶχοντές τινες καὶ κληρικοὶ ἐπίσημοι τῆς Πελοποννήσου, ἀκούσαντες τὰς προτροπὰς καὶ ἐπαγγελίας τοῦ Παπάζωλη καὶ βασανίσαντες τὰ περὶ τοῦ κινήματος, ὑπέγραψαν συνθήκην ἐν ἧ ὑπέσχοντο μὲν τὴν ἐπανάστασιν 100,000 Ἑλλήνων, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θέλουσι παραχωρηθῆ αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα ὄπλα καὶ ὅτι θέλουσιν ἐμφανισθῆ εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ῥωσικά. Οἱ δὲ ἄλλοι ἐπισημότεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ προυχόντων μεθ' ὧν ὁ Παπάζωλης συνεννοήθη ἦσαν, οἱ μητροπολίται Κορίνθου, Παλαιῶν Πατρῶν καὶ Δακεδαίμονίας, ὁ πρόην Πατρῶν νῦν δὲ πρόεδρος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιήλ, ὁ πρεσβύτερος Παναγιώτης, μέγας οἰκονόμος τῶν Καλαβρύτων, οἱ προεστοὶ Σπάρτης Ἰωάννης Μελιτάκης καὶ Ἰωάννης Καφεντζῆς, Κορίνθου, Γεωργαντᾶς καὶ Σπυρίδων Νοταρᾶς, καὶ Πατρῶν, Πόλος. Συγχρόνως καὶ ἕτεροι ἀπόστολοι διέτρεχον τὴν τε Ἑλλάδα καὶ τὰς βορειότερας χώρας, Μολδοβλαχίαν, Σερβίαν, Μαυροβούνιον, κατηγοῦντες τοὺς χριστιανούς καὶ προτρέποντες αὐτοὺς νὰ ἄρῳσιν ὄπλα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ὥστε μέγας βρασμὸς ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστρου χερσονήσον, ὅστις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὶν γίνῃ τι σπουδαῖον, ἤρχισαν νὰ πίπτωσι θύματά τινα καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκαταπομήθη τῷ 1767 ὁ τῆς Δακεδαίμονος μητροπολίτης Ἀνανίας Λαμπάρδης ὁ ἐκ Δημιτσάνης. Ὅτε δὲ κατὰ ἐκτώριον τοῦ 1768 ἐκη-

ρύχθη ὁ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσίας πόλεμος, διετάχθη γενικὸς ἀφροπλισμὸς τῶν Ἑλλήνων, πολλαὶ καταθλίψεις ἐγένοντο εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν κοινότητα, πολλοὶ χριστιανοὶ ἐσφάγησαν ὑπὸ τοῦ ἀχαλινώτου στρατοῦ. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μελέτιος Β', ἀφοῦ πολλαχῶς ἐστρεβλώθη, ἐξωρίσθη ἡμιθανὴς εἰς Τένεδον, συνεφυλακίσθησαν δὲ μετ' αὐτοῦ, παρεκτός πολλῶν ἄλλων, ὁ ἀρχιδιάκονος καὶ ὁ οἰκονόμος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ μὲν οἰκονόμος ἀπέθανε στρεβλούμενος, ὁ δὲ ἀρχιδιάκονος ἐπέζησε κακῶς ἔχων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐπλήρωσαν τὸν φόρον αὐτῶν εἰς τὰς ὑπονοίας τὰς ὁποίας ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυεν ἔχουσα περὶ τῶν ἀδιαλείπτων ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόθων τοῦ ἔθνους. Τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1769 ἀπεκφαλίσθησαν ὡς ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας ὁ τῆς Μολδαυίας ἡγεμῶν Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος Σοῦτσος.

Τελευταῖον λήγοντος τοῦ φεβρουαρίου 1770 ἠγκυροβόλησεν εἰς Οἶτυλον ἡ πρώτη μοῖρα τοῦ ἐκ βαλτικῆς εἰς τὴν μεσόγειον καταπλεύσαντος ῥωσικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ὀρλώφ. Δυστυχῶς αἱ μεγάλαι ἐπαγγελίαι ἃς ἔδωκαν προηγουμένως οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ πρὸυχοντες, ὅτι μυριάδες Ἑλλήνων θέλουσιν ἐξεγερθῆ ἅμα ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ῥωσικά, δὲν ἐπιτήθευσαν καθ' ὀλοκλήριαν. Τὰ πλοῖα ταῦτα δὲν ἐκόμισαν ἀρκετὰ ὄπλα ἴσως δὲ καὶ οἱ τρόποι τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν δὲν ἦσαν ἐπιτήδειοι νὰ δελεάσωσι τοὺς ἡμετέρους. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγοι σχετικῶς Μανιάται ὑπήκουσαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς προτροπὰς αὐτοῦ καὶ τὰς ὑποσχέσεις καὶ ἐκ τούτων συνεκροτήθησαν δύο εὐάριθμα σώματα ἐπονομασθέντα, ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ τῆς Σπάρτης λεγεῶν, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ συγχειμένη ἐκ 200 Ἑλλήνων καὶ 12 Ῥώσων καὶ ὑφ' ἑνὸς ῥώσου λοχαγοῦ διοικουμένη, εἰσῆλθεν εἰς τὰς Καλάμας ὅπου ὁ Μπενάκης ὠρκίσθη πίστιν τῇ αὐτοκρατορίσῃ. Ἡ λεγεὼν αὕτη ἐκυρίευσεν καὶ τὴν Κυπαρισσίαν, ἐξετράπη ὅμως εἰς πολλὴν λεηλασίαν οὐ μόνον τουρκικῶν χωρίων ἀλλὰ καὶ ἑλληνικῶν. Ἡ δὲ ἀνατολικὴ λεγεὼν μὴ οὔσα πολυαριθμοτέρα τῆς ἄλλης καὶ διατελευθῶσα ὑπὸ τὸν Μυκῶνιον Ἀντώνιον Παρόν, κατέλαβεν τὸν Μισσοῦν καὶ μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ἱκανὰς

χιλιάδας ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι Μανιάται, οἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν διαρπαγὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς δεινὴν σφαγὴν τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων Τούρκων.

Τὰ κατ' ἀρχὰς λοιπὸν διαπραχθέντα δὲν ἦσαν οὔτε πολλὰ οὔτε μεγάλα, ἥκιστα δὲ ἐνδοξα ἐγένοντο τὰ κατὰ τὸν Ὁρλώφ, ὅστις παρεκτός τῶν ὀλίγων Ῥώσων ὅσους συγκατέμιξε μετὰ τῶν δύο λεγεῶνων, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης διὰ τριῶν πλοίων καὶ 400 Ῥώσων, Μαυροβουνιωτῶν, Σκλαβούνων καὶ Μυνιατῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ αὐτήν. Ὅσον ὅμως εὐτελὴς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐπειδὴ ἐξωγκώθη ὑπὸ τῆς φήμης καὶ εὔρε πεδῖον εὐφλεκτον, ἐπήγαγε τάχιστα τὴν ἐξέγερσιν πολλῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Διὰ μιᾶς, κατὰ μῆνα μάρτιον, ὑψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Αἰγίῳ μὲν ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος, ἐν Κορινθίᾳ δὲ ὁ Γεώργιος Νοταρᾶς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μακαρίου μητροπολίτου Κορίνθου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φαναρίου ὁ προεστὼς Ἀνδριτζαίνης Ἀναστάσιος Χριστόπουλος, ἐν Βάλτῳ ὁ Σταθᾶς Γεροδήμας, ἐν Βονίτση καὶ Ἐηρομέρῳ ὁ Χρῆστος Γρίβας, ἐν Ἀγγελοκάστρῳ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, ἐν Μεσολογγίῳ ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς, ἐν Κραββάροις ὁ Κωνσταντῖνος Σουσμάνης, ἐν Λοιδωρικίῳ ὁ Λωρῆς, ἐν Παρνασσίδι ὁ Κομνηνὸς Τράκας, ἐν Λεβαδείᾳ ὁ Ἰωάννης Καλποῦζος καὶ ἐν Μεγαρίδι ὁ Μητρομάρας. Πανταχόθεν ἐζητοῦντο ῥωσικὰ βοηθήματα· ἐκ Θεσσαλίας μὲν ἀνηγγέλλετο ὅτι 10,000 ἄνδρες ἐκινήθησαν· ἐν Κρήτῃ δὲ ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν ὁ Δασκαλογιάννης

ἀποῦτον τῶν Σφακιῶν κ' ἦτον καὶ νοικοκύρις,
κ' ἔκανε περικάλεσιν νὰ γίνῃ Ῥωμησοῦνη·

ἐφ' ᾧ πρὸ ἐτῶν συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Μπενάκη καὶ τῶν Μανιατῶν καὶ ἐγκαίρως εἶχε κομίσαι εἰς Σφακιά ἱκανὴν ἐφοδίῳ προμήθειαν. Πλὴν τούτου παλλὰ πλοῖα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀνεπέτασαν ῥωσικὴν σημαίαν, δὲν ἔμεινε δὲ ἀμέτοχος τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ Ἐπτάνησος, εἰς ᾗ συνετέλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι πολλοὶ ὑπῆρχον αὐτόθι Πελοποννήσιοι καὶ Στερεολλαδίται, ἄλλοι μὲν πρὸ χρόνου μακροῦ, ἄλλοι δὲ προσφάτως μεταναστεύσαντες. Ὅπως ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, οὕτω καὶ τότε ἡ ἐνετικὴ ἐπροςπάθησε νὰ ἀναστείλῃ

τὴν ὁρμὴν ταύτην τῶν Ἑπτανησίων διὰ δημεύσεων καὶ ποικίλων ἄλλων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν διατάξεων. Ἄλλ' εἰς μάτην 2,000 Ζακύνθιοι ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς Μακρῆν, Κλάδην, Φορτούνην, Ξανθόπουλον, Πρακλειώτην καὶ Σέρραν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἥλιδα· 3,000 δὲ Κεφαλλῆνες ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα καὶ τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν, τὸν Γρηγόριον Πανᾶν, τὸν Σπυρίδωνα Λυκιαρδόπουλον καὶ τὸν Νικόλαον Φωκᾶν ἐπολιορκήσαν τὰς Πάτρας. Οἱ Τοῦρκοι ἔπαθον ἀπανταχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ τὰ πάνδεινα, ἀλλὰ τινες τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἰδίως οἱ Μανιάται, οὔτε τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασε τῇ 23 ἀπριλίου εἰς Κορώνην καὶ ἡ ἑτέρα ναυτικὴ τῶν Ῥώσων μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Ὁρλώφ, ὥστε ὁ ῥωσικὸς στόλος ἀπηρτίσθη ἔκτοτε εἰς δέκα δίκροτα καὶ πέντε μονόκροτα (φρεγάδας), συνεπήγετο δὲ καὶ 400 ἄνδρας στρατολογηθέντας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀλέξιος, διαλύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης, ἐκυρίευσε τὴν Πύλον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ διέταξε τὸν Ψαρὸν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἄλλ' ἡ πολιορκία τῆς πρωτεύουσος ταύτης τῆς Πελοποννήσου ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, οἱ περὶ τὸν Ψαρὸν ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, οἱ δὲ Τοῦρκοι, ἐκδικούμενοι, ἔσφαξαν 3,000 Ἑλληνας τῆς πόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἐπίσκοπον καὶ πέντε ἄλλους κληρικούς. Ταῦτα δὲ ὑπῆρξαν τὰ προοίμια μόνον τῶν φοβερωτάτων συμφορῶν ὅσας ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὸ κίνημα τοῦτο. Ἐν Θεσσαλίᾳ 3000 Τρικκαληνοὶ ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Ἐν Λαρίσση καθ' ἑκάστην οἱ γεννίτσαροι ἐτουφέκιζον 10—20 χριστιανούς· ὅσοι ἐκ τούτων ἐπέζησαν ἔμειναν γυμνοὶ καὶ τετραχληλισμένοι, στερηθέντες προσέτι τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ναοῦ, ὅστις ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ὅστις ἐκρημνίσθη ἀπαγορευθείσης τῆς ἀνακτίσεως αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Λαρίσσης ἀπέβησαν ἔκτοτε πένητες καὶ χειρώνακτες, ἀναγκαζόμενοι νὰ τρέχωσιν εἰς τὰ περίξ χωρία ἵνα λειτουργηθῶσι· διότι μόλις μετὰ 24 ἔτη ἐπετράπη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ αὐτῶν ἐπὶ Σελίμ Γ' καὶ διὰ φροντίδος τοῦ ἀγαθοῦ ἀρχιερέως τῆς Λαρίσσης Διονυσίου Καλλιάρχου. Ἄλλὰ εἰς πᾶσαν τὴν Ρούμελην οἱ Τοῦρκοι οἱ στρατολογηθέντες ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν Ῥώσων

πόλεμον μετεχειρίζοντο τοὺς χριστιανούς ὅπως ἤθελον, τρεφόμενοι καὶ ἐνδύομενοι διὰ δαπάνης αὐτῶν, ἀσελγαίνοντας κατὰ τῶν παίδων καὶ φονεύοντας πάντα τὸν ἀνθιστάμενον. Ἡ Μοσχόπολις κατεστράφη. Οἱ προεστοὶ τῆς Φιλιππουπόλεως ἔπαθον τὰ πάνδεινα. Εἰς Σμύρνην ἐφονεύθησαν ἄπειροι χριστιανοὶ ἐξερχόμενοι τοῦ ναοῦ τῆς ἀγίας Φωτεινῆς. Εἰς τὴν Λήμνον ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ,τε ἀρχιερεὺς καὶ οἱ προεστοὶ τῶν χριστιανῶν.

Ἐάν δὲ τοιαῦτα συνέβαινον εἰς χώρας τῶν ὁποίων ἡ λαὸς δὲν ἤγειρεν ὅπλα, εὐκόλον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν τίνα δεινὰ ὑπέστησαν τὰ ἐπαναστάντα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῶν ἐμβαλόντων εἰς αὐτὰ ἀλβανικῶν στιφῶν. Τινὲς τῶν ἀρματωλῶν ἀντέστησαν γενναίως. Οἱ ἀδελφοὶ Χρῆστος καὶ Τσέγιος Γρίβαι καὶ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, καταλαβόντες μετὰ 300 ἀνδρῶν ὄχυράς τινας περὶ τὸ Ἀγγελόκαστρον θέσεις, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 3 ὥρας κατὰ πολυαρίθμου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἀγομένου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάμπεϋ καὶ τοῦ Ἀχμέτμπεϋ, ἕως οὗ ἅπαντες μέχρις ἐνὸς ἔπεσον, ἡ δὲ θέσις ἐν ἣ ἔτελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζεται ἄχρι τοῦδε τῶν *Γριβαίων τὰ κόκκαλα*. Εἰς τὴν ἄλλην ἄκρην τῆς Στερεᾶς ὁ Μητρομάρας κατέστρεψεν ἐν σῶμα Ἀλβανῶν περὶ τὴν Κακὴν Σκάλαν τῶν Μεγάρων. Ἄπαντες ὁμοῦ δὲν ἐμιμήθησαν τοὺς ἀριστεῖς τούτους τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Ὁ ἀρματωλὸς τοῦ Βάλτου Σταθᾶς Γεροδήμας προετίμησε νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ἔλαβε παρὰ τούτων ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν Μπουκουβάλα, Καρακίτσου καὶ Κοντογιάννη τὰ ἀρματωλίκια τοῦ Βάλτου, τῶν Ἀγράφων, τοῦ Καρπενησίου καὶ τῆς Ὑπάτης. Ὁ Καλποῦζος καὶ ὁ Τράκας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀναχαιτίσωσι τοὺς Ἀλβανούς τοὺς ἐμβαλόντας εἰς τὴν Φθιώτιδα, τὴν Παρνασσίδα καὶ τὴν Λεβιάδειαν, κατέφυγον εἰς Πελοπόννησον. Αὐτὸς ὁ Μητρομάρας ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλος νὰ πυρπολήσῃ τὰ Μέγαρα καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὰ γυναικόπαιδα τῶν ἐπαναστατῶν εἰς Σαλαμίνα. Τὸ δὲ χερίστον, οἱ ἀρματωλοὶ τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Ναυπακτίας Λωρῆς καὶ Σουσμάνης, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, ἐπεκαλέσαντο ἑκάτερος τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀλβανῶν ἐπὶ ὀρισμένῳ μισθώματι. Καὶ οἱ μὲν μετὰ τοῦ Σουσμάνη ταχθέντες ἐπολιόρχησαν καὶ ἔσφαζαν ἐν Ζιλιίστα τὸν Λωρῆν· ἔπειτα δὲ ἐνωθέντες μετὰ τῶν προτέρων

τοῦ Λωρῆ μισθοφόρων, ἐφόνευσαν καὶ τὸν Σουσμάνην καὶ ἐτράπησαν εἰς μυρίας καταπιέσεις κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς τε Δωρίδος καὶ τῶν Κραβθάρων. Οἱ Μεσολογγῖται κατέφυγον κατ' ἀρχὰς εἰς Αἰτωλικὸν, ἀλλ' ἀναγκασθέντες νὰ παραδοθῶσιν, ἅπαντες ἐσφάγησαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ ἐπολιόρκει ἔτι τὴν Μεθώνην, ὁ δὲ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε δυσαρεστηθῆ πρὸς τοὺς Ῥώσους καὶ χωρισθῆ ἀπὸ αὐτῶν, κατεῖχε τὸ Νησίον μετὰ ἱκανῶν τινων Μανιατῶν. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Ψαροῦ, διότι οὗτος, ὑποχωρήσας μετὰ τὴν περὶ Τρίπολιν τροπὴν εἰς Σπάρτην, ἐζήτησεν ἐκεῖθεν ἐγκαίρως καταφύγιον ἐπὶ τοῦ Ῥωσικοῦ στόλου. Ἐν μόνῃ λοιπὸν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐφαίνετο ἐπιμένουσα ἢ ἐπανάστασις, καὶ ἐκεῖ ὤρμησεν ὁ Ἀλβανὸς Χατζῆ Ὁσμάν ἐκ Τριπόλεως μετὰ 8000 ἀνδρῶν. Ὁ Μαυρομιχάλης ἐζήτησεν ἀμέσως ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Ὁρλώφ καὶ ἐτοιμάσθη νὰ ἀντισταθῆ. Ὁ δὲ Ῥώσος στρατηγὸς εἶτε ἔνεκα προσωπικῆς δυσαρεσκείας, εἶτε διότι δὲν ἐπίστευε πλέον εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐγκατέλιπε τὸν ἄνδρα. Ὁ Μαυρομιχάλης ὅμως, καὶ οὕτως ἔχων, δὲν ὑπεχώρησεν ἀλλ' ἀφοῦ εἶδε πάντας σχεδὸν τοὺς συντρόφους του πεσόντας, συλληφθέντας ἢ φυγόντας, ὠχυρώθη ἐπὶ τέλους μετὰ 23 ὀπαδῶν ἐντὸς τοῦ Μελιπύργου καὶ ἐκράτησεν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας τὸν περιζώσαντα αὐτὸν ὀσμανικὸν στρατὸν, μέχρι οὗ βόμβρα διαρραγεῖσα πρὸ τοῦ πύργου ἐφόνευσεν πάντας τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ πλὴν δύο, τοῦ γέροντος Ἰωάννου καὶ τοῦ παιδὸς Πέτρου Μαυρομιχάλη· ὁ δὲ παῖς οὗτος ὁ οὕτω ἐκ τῆς πανωλεθρίας ἐκείνης διασωθεὶς, ἐγένετο βραδύτερον μπεῦς τῆς Μάνης, καὶ θέλει πολλάκις μνημονευθῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ. Τότε οἱ Τοῦρκοι διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ, τρέψαντες τοὺς Ῥώσους εἰς φυγὴν, ἐπλησίασαν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένην Πύλον. Ὁ Ἀλέξιος Ὁρλώφ δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῆ ἀλλὰ διέταξεν ἀμέσως τὴν ἀναχώρησιν τῶν στρατευμάτων. Ὁ ἀδελφὸς του καὶ οἱ ναύαρχοι Σπυρίδωφ καὶ Ἐλφινστων εἶχον προεκπλεύσει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ καταβάντος εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὀσμανικοῦ στόλου. Εἰς μάτην ὁ Παπάζωλης καὶ ὁ Μπενάκης ἰκέτευον αὐτὸν γὰ ἐμμεῖνῃ βεβαιούγντες, ὅτι τὸ πᾶν εἰςέτι δὲν

ἀπώλετο καὶ ὅτι ἡ προσδοκωμένη κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχία δύναται νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἀλέξιος βλέπων ὅτι ἐνταῦθα μὲν οὐδὲν γενναῖον ἔπραττε, μὴ θέλων δὲ νὰ μείνῃ ἀμέτοχος τῶν ἐπιχειμένων κατὰ θάλασσαν μεγάλων πραγμάτων, ἀνέσυρε τὰς ἀγκύρας, παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑκατοντάδας τινας Ἑλλήνων μετὰ τῶν προεστῶν καὶ τοὺς ἐπισκόπους Κορώνης, Μεθώνης, Καλαμῶν, Πατρῶν, τὸν Παπάζωιην καὶ τὸν Μπενάκην.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ἀλεξίου Ὁρλώφ εἰς μὲν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασιν κατήνεγκε τραῦμα καίριον, εἰς δὲ τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν κατὰστροφὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐν Τσεσμέ οὐδόλως συνετέλεσεν. Ἴδου πῶς περιγράφει τὸ ἔργον ἀνὴρ δόκιμος περὶ τὰ ναυτικὰ καὶ ἔχων πάντα τρόπον νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ πράγματα, ὁ Γάλλος ναύαρχος *Jurieu de la Gravière*. «Ὁ καπετὰν πασσᾶς, διωκόμενος ὑπὸ δέκα ῥωσικῶν δικρότων καὶ 5 μονοκρότων, κατέφυγεν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐντὸς λιμένος ἀνωχύρου, κειμένου κατέναντι τῆς Χίου. Οἱ Ῥῶσοι ὠφελήθησαν ἐκ τούτου καὶ ὁ ναύαρχος Σπυρίδοφ ἐπέπλευσεν ἐπὶ τὸ δίκροτον τὸ φέρον τὴν σημαίαν τοῦ καπετὰν πασσᾶ. Ἀλλ' ἐκτεθεὶς εἰς τὸν πυροβολισμὸν ἅπαντος τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀπέβαλε περὶ τοὺς ἑκατὸν νεκροὺς ἢ τραυματίας πρὶν ἢ δυνηθῆ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἴδια πυροβόλα. Μόλις δὲ παραταχθεὶς ἐκ πλαγίου ἤρχισε νὰ ποιῇ χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ του, καὶ ἐκπεσῶν ἐκόλλησεν εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὀσμανικοῦ δικρότου. Οἱ Ὄσμανίδαι ἦσαν τότε ἐπιφοβώτατοι εἰς τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας. Ἀμα αἰσθανθέντες τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἀντιπάλου πλοίου, προθύμως ἐπελήφθησαν πάντες τοῦ ἔργου, ἰδίως οἱ πυροβολισταὶ, διὰ στόματος μὲν ἔχοντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλάχ, διὰ χειρὸς δὲ τὸ ξίφος. Ἐν τῇ περιπλοκῇ ταύτῃ ὁ καπετὰν πασσᾶς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν ξηρὰν ἵνα ἐπιτηρήσῃ αὐτοπροσώπως τὴν κατασκευὴν ἐνὸς πυροβολοστασίου, ὥστε ἡ κυβέρνησις τῆς ναυαρχίδος περιῆλθεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δὲ, δοὺς τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου, πρῶτος ὤρμησεν εἰς αὐτὴν, καὶ πεισματώδης διεξήχθη ἐπὶ τῶν καταστροφμάτων τῶν δύο πλοίων πάλῃ, ἧς μετέσχον καὶ τὰ λοιπὰ, πέμποντα ἀδιακόπως ἐπικουρίας. Ἡ τύχη ἐφαίετο

καλάντευομένη, ὅτε αἴφνης ἐξερράγη πυρκαϊά, ἀδηλον πόθεν, ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ δικρότου. Ἐκατέρωθεν οἱ ἀρχηγοί, ὁ Σπυρίδοφ καὶ ὁ Θεόδωρος Ὁρλώφ ἀφ' ἑνός, ὁ Χασάν ἀφ' ἑτέρου, δὲν ἐγκατέλειπον τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰμὴ ὅτε εἶδον ὅτι εἶναι ἐγγύς τοῦ νὰ ἀνατιναχθῶσιν. Ἐν τούτοις τὰ ἄλλα τουρκικὰ πλοῖα, καταπτοηθέντα ὑπὸ τοῦ θαύματος τῶν φλογῶν καὶ τῆς προσδοκίας τῆς ἐκρήξεως, κόψαντα τὰς ἀγκύρας ὑπεχώρησαν ἀτάκτως εἰς τὸ βάθος τοῦ λιμένος οὗ τοσοῦτον ἀσυνέτως ἐπεχείρησαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν εἰσοδὸν. Οἱ δὲ Ῥῶσοι ναύαρχοι ἐβουλεύθησαν περὶ τοῦ πρακτέου. Μὴ ἔχοντες πυρπολικά, παρεσκεύασαν ἐν τῷ ἅμα τρία καὶ συγκροτήσαντες τὰ πληρώματα αὐτῶν ἐξ Ἑλλήνων καὶ Σκλαβούνων ναυτικῶν, ἐξέπεμψαν αὐτὰ διὰ νυκτὸς ὑπὸ δύο ἄγγλων ἀξιωματικῶν καὶ ἑνός ῥώσου κυβερνώμενα ἐντὸς τοῦ λιμένος. Τὸ ἐπιχείρημα, εἰς ὃ συνέπραξεν ἅπας ὁ στόλος διὰ τῶν πυροβολισμῶν αὐτοῦ, ἐπέτυχε πληρέστατα. Τὰ ὀσμανικὰ πλοῖα ἤρχισαν ν' ἀνατινάζωνται τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, καὶ ὅταν τὸ πῦρ ἐσβέσθη, δὲν ἐπέπλευσεν εἰμὴ ἐν καὶ μόνον, ἀπαχθὲν ἐν θριάμβῳ ὑπὸ τῶν νικητῶν.»

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐξάγεται προδήλως ὅτι ἡ ἐν Τσεσμέ καταστροφή ἤθελεν ἐπέλθει καὶ ἂν ὁ Θεόδωρος Ὁρλώφ παρέμενε ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τινων ἐκ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Ἀλλὰ οὐδ' ἀπὸ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου ὠφελήθησαν ἐπιδεξίως οἱ σύμμαχοι ἡμῶν. Ἐνῶ, ὡς ἀπέδειξεν ἐμπράκτως ὁ τολμηρὸς Ἐλφινστων, ὁ ἐμβαλὼν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο δλόκληρος ὁ ῥωσικὸς στόλος νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ, ὁ Ὁρλώφ μὴ πεισθεὶς ν' ἀκολουθήσῃ τὸν Ἄγγλον ὑποναύαρχον, ἀπεφάσισε κατ' ἀρχὰς νὰ διαχειμάρῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβε περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου τὴν Λῆμνον. Ἀναγκασθεὶς ὅμως μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ καταλίπη τὴν νῆσον ταύτην, αὐτὸς μὲν ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, τὸν δὲ Σπυρίδοφ διέταξε νὰ ὀδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς Μαγῶνα τῆς Ἰσπανίας. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ναύαρχον πολυάριθμοι Ἕλληνες παρέστησαν αὐτῷ ὅτι τοιαύτη ὀλοσχερῆς τοῦ κινήματος ἐγκατάλειψις ἤθελε ρῆξει πάντα μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Ἑλλάδος δεσμὸν, ὥστε ὁ Σπυρίδοφ ἔκρινεν εὐλογον νὰ διαχειμάρῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ὡς κύριον σταθμὸν αὐτῆς

τοῦ ἐξελέξατο τὴν Πάρον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὀρμώμενος ἐκυρίευσε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1771 ἀπάσας τὰς Κυκλάδας. Παρεκτός ὅμως τοῦ μικροῦ τούτου ἔργου, οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο λόγου ἄξιον ἔπραξεν ὁ ῥωσικὸς στόλος ὁ σταθμεύσας ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη ἐν Πάρῳ, ἐνῶ πολυειδῶς ἠδύνατο νὰ ὠφελῆθῃ ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς οἱ ἡμέτεροι, καὶ τοι καταβλήθειστος τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ, ἐξήκολούθουν προσβάλλοντες τοὺς Τούρκους ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀπὸ θαλάσσης. Ὁ Μητρομάρας, καταφυγὼν εἰς Σαλαμῖνα καὶ συγκεντρώσας αὐτόθι πάντας τοὺς ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς διασωθέντας μαχίμους ἀνδρας, καὶ συγκροτήσας στολίσκον πειρατικόν, ἐπετέθη ἰδίως κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ Ὀσμανιδῶν οὖς καὶ ἐπολιόρκησεν ἐν Ἀθήναις. Κατατροπώσας δὲ τὸν ἐκ Ναυπλίου σταλέντα ἐπικουρικὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε γενικὴν καταδρομὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνέλαβε τὰ εἰς Ἀθήνας στελλόμενα δημόσια χρήματα. Τότε οἱ Ὀσμανίδαι τῆς πόλεως ταύτης ἠπειλήσαν ἐκδίκησιν κατὰ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἵνα σωθῶσι παρεκάλεσαν τὸν Μητρομάραν νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ συλληφθέντα χρήματα· ὁ δὲ ἔπραξε τοῦτο προθύμως, ἀλλ' ἐξήκολούθησε μαχόμενος μέχρις οὗ πληγῶθεις ἀπεβίωσε κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1772. Οἱ Σφακιανοὶ τῆς Κρήτης, οἵτινες εἶχον ἄρει ὡσαύτως τὰ ὄπλα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Δασκαλογιάννην, ἀφοῦ ἀντέστησαν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπιτεθέντας πέντε καὶ δεκάκις χιλίους πολεμίους, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποταχθῶσιν, ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἀπαχθεὶς δέσμιος εἰς Ἡράκλειον ὑπέστη αὐτόθι τὸν μαρτυρικώτατον τῶν θανάτων, περὶ οὗ ἄχρι τοῦδε ἄδεται εἰς Σφακιά τραγούδι, δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γάλλου Γεωργίου Περρότου. Ἀλλὰ πολλοὶ ἐν τούτοις Σφακιανοὶ καὶ Μανιάται, ἀπαρτίσαντες στολίσκον πειρατικόν, δὲν ἔπαυον ληϊζόμενοι τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης.

Ἰδίως δὲ διεκρίθησαν τότε ὡς καταδρομεῖς οἱ Ψαριανοὶ, οἵτινες, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμέν, πεισθέντες ὑπὸ τῶν ῥωσικῶν εἰσηγήσεων νὰ ἀποστατήτῳσι, μετέβαλον εἰς καταδρομικὰ πολλὰ τῶν πλοίων ὅσα εἶχον καὶ κατε-

σκεύασαν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα ἕτερα. Μὴ νομίσῃ τις ὁμῶς ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα ὁμοιάζον τὰ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν εἶχον τότε εἰμὴ 36 σακολεύας, ἐξ ὧν ὠπλίσαν ὡς καταδρομικά, 25. Τὰ δὲ νεωστὶ ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθέντα εἶχον κώπας 16 καὶ ἐκαλοῦντο γαλιῶττες. Βεβαιοῦται ὅτι ὅλα τὰ καταδρομικά αὐτῶν ὑπερέβησαν τὰ 55, καὶ δὲν ἠθέλομεν διστάσει νὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, ἐὰν δὲν προσετίθετο ὅτι τὸ πλήρωμα ἐκάστου συνέκειτο ἐξ 80 ἕως 100 ἀνδρῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων πολλαπλασιαζόμενος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πληρωμάτων ἠθελε προῦποθέτει ἀνδρας 5000 περίπου, ὅπερ εἶναι καθαρὸς μῦθος διότι ὅλοι τῶν Ψαρῶν οἱ κάτοικοι, ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τὰς 7000 ψυχῶν, ἐν ἔτει δὲ 1770 ἦσαν βεβαίως εὐαριθμότεροι. Ἡ λοιπὸν τὰ πλοῖα ἦσαν ὀλιγώτερα, ἢ τὰ πληρώματα καὶ τὸ πιθανώτερον, ἀμφοτέρα. Τὸ μεγαλύτερον τῶν καταδρομικῶν ὑπῆρξεν ἐν βρίκιον ἀγορασθὲν ὑπὸ τοῦ Βαρβάκη, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ πολέμου κατεσκεύασε καὶ ἐν τρικάρταρον φέρον 26 πυροβόλα, τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν προέφθασε νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Ὅπωςδὴποτε οἱ Ψαριανοὶ ἐθαλασσοκράτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θράκης μέχρις Ἰωνίας καὶ Συρίας, πολλὰς μὲν ἐνεργοῦντες πλοίων συλλήψεις, πολλὰς δὲ ἀποβάσεις, καθ' ἃς, ὡς φαίνεται, οὐδὲ τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο. Γνωστότατοι δὲ κυβερνῆται κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑπῆρξαν ὁ Καραπατάκης, ὁ Μανώλαρος, ὁ Σαρρίγιάννης, ὁ Καλημέρης καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Βαρβάκης, ὅστις ὑποπτος γενόμενος τῇ Ὑ. Πύλῃ ἔνεκα τοῦ μεγέθους τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθέντος πλοίου, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ῥωσίαν καὶ κτησάμενος αὐτόθι περιουσίαν μεγάλην, διὰ δαψιλῶν δωρεῶν εὐηργέτησε τὴν τε ἰδίαν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ ῥωτικὸς στόλος, ὠφελούμενος ἐκ τῆς συνδρομῆς ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐκ τῶν πληγῶν ἃς ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκεν εἰς τὴν Τουρκίαν ὁ ῥωσικὸς στρατὸς περὶ τὸν Ἰστρὸν καὶ ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ, ἠδύνατο οὐ μόνον ἀπάσης τῆς ἐκτὸς τοῦ Ἑλλησπόντου θηλάσσης νὰ ἀρξῇ,

ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἠπειροῦ νὰ ὑποθρέψῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ Ῥωσία ὅμως περιεσπᾶτο ὑπὸ ἐτέρων ποικίλων φροντίδων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ τότε δι' αὐτὴν σπουδαιότερου πολωνικοῦ ζητήματος. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ 1772 ἤρχισε διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης καὶ κατὰ ἰούλιον 1774 συνωμολόγησεν αὐτὴν εἰς Κιουτζούκ Καϊναρτζή, ἀρκεσθεῖσα ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας τὰς περὶ τὸν Βῦξεινον ταταρικὰς χώρας, ἀποδοῦσα δὲ τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κατεχομένας εὐαρίθμους καὶ μικρὰς νήσους.

Εἶναι ἄρα γέ ἀληθές, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ῥωσία ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἕλληνας, οὐδὲν ὑπὲρ αὐτῶν πράξασα; Ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη δύναμις ἐν τοῖς κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμοις αὐτῆς πρῶτιστα ἐκῆδετο περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' ἠθέλομεν εἶσθαι τῇ ἀληθείᾳ ἀδικοὶ ἐὰν ἤξιούμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀγώνων τούτων συμφορὰς μόνον ὑπέστημεν, ὠφελήθημεν δὲ κατ' οὐδέν. Διὰ τοῦ ἄρθρου πρώτου τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτζούκ Καϊναρτζή συνωμολογήθη ἀμνηστία γενικὴ ὑπὲρ ὅλων ὅσοι μετέσχον τοῦ πολέμου. Διὰ τοῦ ἄρθρου Γ' ἢ Υ'. Πύλην ἀνέλαβεν ἐπιστήμως τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ προστατεύῃ πάσῃ δυνάμει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς καθ' ὅλον τὸ κράτος. Τὸ δὲ ἄρθρον 17 δι' οὗ ἀπεδόθησαν εἰς τὴν Πύλην αἱ ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατεχομένα νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, οὐ μόνον γενικὴν ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῶν νήσων τούτων συνωμολόγησεν ἀμνηστίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ῥητὴν ὑπόσχεσιν ἀπήτησε καὶ ἔλαβεν ὅτι δὲν θέλουσι παρακωλύεσθαι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν, ὅτι θέλουσιν ἐλευθέρως ἐπισκευάζει καὶ ἀνοικοδομεῖ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, ὅτι ἀπαλλάττονται ἐπὶ διετίαν παντὸς φόρου καὶ ὅτι δύνανται ν' ἀποδημήσωσιν ἔχοντες πρὸς τοῦτο προθεσμίαν ἐνός ἔτους, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ ρυθμίσωσι τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Βεβαίως αἱ διατάξεις αὗται ἢ μηδὲν ἢ ἐν μέρει μόνον ἐξετελέσθησαν· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ἐμολογήσωμεν ἐν ταύτῳ, ὅτι κατ' οὐσίαν τὰ διὰ τοῦ ἄρθρου 16 τῆς αὐτῆς συνθήκης ὑπὲρ τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας συνωμολογηθέντα δὲν διέφερον πολὺ τῶν ὄρων ὅσοι ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκαγονίσθησαν. Τρία τινὰ ὑπὲρ τῶν ἡγεμονιῶν τού-

των προσετέθησαν· επικύρωσις τῶν προνομίων ὅσα αἱ ἡγεμονίαι ἐκεῖναι ἐνέμοντο ἐπὶ τοῦ σουλτάν Μεχμέτη τοῦ Δ'· δικαίωμα τῶν ἡγεμόνων τοῦ ἔχειν παρὰ τῆ Πύλῃ πράκτορας χριστιανούς κατὰ τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν ἠσφαλισμένους· καὶ τρίτον, δικαίωμα μεσολαβήσεως καὶ παραστάσεως τῆς Ῥωσίας ὑπὲρ τῶν ἡγεμονιῶν. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων προσθέτων ὄρων, οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἀνεφέροντο εἰς τὰς ἰδιαιτέρας τῶν ἡγεμονιῶν πρὸς τὴν Πύλῃν περιστάσεις καὶ σχέσεις, ὁ δὲ τρίτος, ὁ περὶ τῆς μεσολαβήσεως καὶ παραστάσεως τῆς Ῥωσίας, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἐφαρμοσθῆ καὶ ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ δικαιώματος τὸ ὅποιον εἶχεν ἡ Ῥωσία νὰ ἀπαιτῆ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν ὅλων τῶν διατάξεων ὅσαι διὰ τῆς συνθήκης ἐκείνης ἀπέβησαν ὑποχρεωτικαὶ ὡς πρὸς τὴν Ὑ. Πύλῃν. Δὲν ἔχομεν δὲ χρεῖαν νὰ παρατηρήσωμεν προσέτι ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις παρεβίασε πολλάκις ἔκτοτε καὶ τὰ περὶ τῶν προνομίων τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τὰ περὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῆς συνθήκης ὀρισθέντα. Ἐν τούτοις αἱ ἡγεμονίαι ἀπὸ τῆς συνθήκης ταύτης ἐλογίσθησαν διατελοῦσαι ὑπὸ τὴν Ῥωσικὴν προστασίαν, καὶ ἀπὸ τῆς συνθήκης ταύτης ἐξεπήγασεν ἡ ὑπὲρ αὐτῶν ἐξωτερικὴ ἐπέμβασις, ἥτις, ἀφοῦ διὰ ποικίλων διηλθε περιπετειῶν, ἐπήγαγε τὴν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν ὑπὸ τῆς Εὐρώπης ἀναγνώρισιν. Μήπως ὁμως τοιοῦτό τι μέχρι τινὸς δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα; Ναὶ μὲν οἱ πατέρες ἡμῶν ἐδέησε νὰ χύσωσι ποταμούς αἱμάτων πρὶν ἢ ἐπιτύχωσι τὸ μέγα τοῦτο πλεονέκτημα, τοῦ ὀποίου αἱ ἡγεμονίαι ἠξιώθησαν ἀναιμάκτως ἔνεκα ποικίλων λόγων καὶ μάλιστα τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν θέσεως μεταξὺ Ῥωσίας, Αὐστρίας καὶ Τουρκίας. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις ἢ ἐπὶ τέλους ἀσφαλίσασα καὶ τὴν ἡμετέραν ἀνεξαρτησίαν, ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ὡσαύτως ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Κιουτζούκ Καϊναρτζῆ, ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς προστασίας ὅπερ δι' αὐτῆς ἐκτήσατο ἡ Ῥωσία καὶ δυνάμει τοῦ ὀποίου, κυρωθέντος ἐπανειλημμένως διὰ τῶν ἐν Ἰασίῳ καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθηκῶν, ἔλαβεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὡς πρὸς ἡμᾶς τὴν θέσιν τὴν οὐ μικρὸν συντελέσασαν εἰς τὸ νὰ προκαλέσῃ τὴν τῆς ὅλης Εὐρώπης μεσολάβησιν.

Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους οὐδὲν μέγα κακὸν ἔπαθον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ῥωσικῆς κατοχῆς χάρις εἰς τὴν πολιτικὴν σύ-
νεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ γενναίου ὀσμανικοῦ ἀρχιναυάρ-
χου Χασάν Τζεζζάρλι καὶ εἰς τὰς ἐπιτηδεῖας παρ' αὐτῷ ἐνεργείας
τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους. Αὐτὰ τὰ Ἰαρά,
τῶν ὁποίων τὰ καταδρομικὰ τοσοῦτον δεινὰς πληγὰς κατήνεγ-
κον κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐμπορίου, ἤξιώθησαν συγγνώμης καὶ
ἀμνηστίας. Προταθείσης δὲ ἐν τῷ Διβανίῳ μετὰ τὴν τῶν Ῥώσων
ἀναχώρησιν γενικῆς τῶν Ἑλλήνων σφαγῆς, ὁ Χασάν ἀντέστη εἰς
τὸ ὀλέθριον τοῦτο βούλευμα καὶ κατώρθωσε νὰ μὴ ἐκτελεσθῇ.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι ἔπαθον τὰ πάν-
δεινα, ἰδίως δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ Ἄλβανοὶ οὐς ἡ Ὑψηλὴ Πύλη
ἐξηκόντισε κατ' αὐτῆς τῷ 1770, ἀφ' οὗ εὐχερῶς κατέπνιξαν τὸ
ἀσθενὲς ἐκεῖνο κίνημα, ἐξετράπησαν εἰς λεηλασίαν καὶ δόλωσιν δει-
νήν. Συμποσωθέντες βαθμηδὸν εἰς 60,000 κατέστρεψαν πόλεις
καὶ χῶρας, καὶ τοὺς μὲν εὐπορωτέρους, παντελῶς γυμνώσαντες,
κατηνάγκαζον νὰ ὑπογράψωσι χρεωστικὰς ὁμολογίας ποσῶν με-
γάλων, τοὺς δὲ πενεστέρους ἀπεμπόλουν ὡς κτήνη. Οἱ κάτοικοι
τῆς Βοστίτζης καταφυγόντες εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν, ἅπαν-
τες ἐσφάγησαν· αὐτοὶ οἱ Μανιάται ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν
ἄσυλον εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταυγέτου, καταλιπόντες τὰς κώμας
αὐτῶν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν Ἄλβανῶν. Ἐκ τούτων πολλοὶ εἶ-
χον ἀνὰ χεῖρας ὁμολογίας 500 καὶ 600,000 γροσίων· εἰκοσακίς-
χίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπωλήθησαν εἴτε εἰς Ἀλγερίαν εἴτε εἰς τοὺς
Τούρκους τῆς Ρούμελης. Δὲν ἐφείσθησαν δὲ οἱ λησταὶ οὐδὲ τῶν
πέριξ νήσων· ἰδίως αἱ Σπέτσαι, αἱ κοινωνήσασαι τοῦ ἀποτυχόντος
ἀγῶνος, ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ Ἀλβανῶν ἐπιπλεύσαντας ἐξ Ἀργο-
λίδος. Ἡ χερσόνησος ἠρημώθη κατοίκων, διότι ὅσοι δὲν ἐσφά-
γησαν καὶ δὲν ἐξήνδραποδίσθησαν, ἢ μετηνάστευσαν εἰς Ἑπτὰ-
νησον ἢ κατέφυγον εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν ὀρέων καὶ τῶν σπη-
λαίων. Ἡ οἰκτρά αὕτη κατάστασις διήρκεσεν ἔτη ἑννέα· ἀλλ'
αὐτὴ τοῦ κακοῦ ἢ ὑπερβολὴ ἐπὶ τέλους θεραπείαν. Οἱ
Ἄλβανοὶ οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ἀπέλθωσι τῆς χερσονήσου,
καθὰ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διετάχθη-

παν, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Τούρκων ἀπαιτοῦντες μισθοὺς καὶ φόρους. Τότε ἡ κυβέρνησις ἀνέθηκε τὴν κατατρόπωσιν αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δὲ, ἀποβι-
 βασθεὶς εἰς Ἀργολίδα περὶ τὰ μέσα τοῦ 1779 καὶ ἀνελθὼν εἰς
 τὴν πεδιάδα τῆς Τριπόλεως, ἐπετέθη κατὰ τῶν αὐτόθι συγ-
 κεντρωθέντων πολυαριθμῶν ἀνταρτῶν. Μετὰ πεισματώδη μάχην
 κατετρόπωσε αὐτοὺς ὀλοσχερῶς, διατάξας νὰ ἐγεροθῆ ἡ πρὸ τῆς
 ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως μνημεῖον τῆς νίκης, ἀπαρτισθὲν
 ἐκ 4,000 κεφαλῶν. Ἐπειτα δὲ καταδιώξας καὶ ἐξαφανίσας τοὺς
 ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ συντρόφους αὐτῶν, ἐπεχείρησε νὰ ἐπι-
 βάλλῃ καὶ εἰς τοὺς Μανιάτας ὄρους ὑποτελείας βαρυτέρους τῶν προ-
 τέρων. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπέτυχε, καὶ σπεύδων
 εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ κυρίου ἔργου, ἐξῆλθεν εἰς τὴν Στερεάν, προσέβη
 μέχρι Θεσσαλίας, ἠνώρθωσε κατὰ τὸ δυνατόν ἀπανταχοῦ τὴν
 τάξιν, περιέστειλε τοὺς Ἀλβανοὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι καὶ
 ἐτιμώρησε πάντας ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἰς ἄλλας χώρας διατρίβοντες,
 ἐγένοντο διαβόητοι ἐπὶ ταῖς καταπιέσεσιν ἢ καὶ ἀπλῶς ὑποπτοι-
 τοιούτων ἐλογίζοντο.

Εἰς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ θρίαμβον τοῦ Χασάν συνετέλεσαν οὐκ
 ὀλίγον αἱ κλέφται τῆς χερσονήσου, ἐξ ὧν 3000 μὲν κατετάχθη-
 σαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ, ἕτεροι δὲ, ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον
 Κολοκοτρώνην, κατέλαβον τὰ Τρίκορφα καὶ παρεκώλυσαν τοὺς
 φεύγοντας Ἀλβανοὺς νὰ διελάσωσι διὰ τῶν στενῶν. Οἱ περὶ τὸν
 Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην ὅμως δὲν προσῆλθον νὰ προσκυνή-
 σωσι τὸν ὀσμανίδην ἡγεμόνα. Ὄθεν ὅταν κατὰ τὸ ἐπόμενον
 ἔτος 1780 ἐπέστρεψεν ὁ Χασάν πασαῶς, ἵνα ἐπαναλάβῃ τὸ κατὰ
 Μανιατῶν ἐπιχείρημα, ἐτιμώρησεν ἐνταύτῃ καὶ τοὺς κλέφτας.
 Οἱ μὲν Μανιάται ὑπεχρεώθησαν εἰς πληρωμὴν φόρου ἑτησίου 15
 χιλιάδων γροσίων, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὠρισμένου εἰς 4000, καὶ
 προσέτι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Ὑ-
 ψηλῆς Πύλης τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, ἂν πρότερον αὐτοὶ
 αἴκοθεν ἀνεδείκνυον. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ
 Παναγιώταρος Βενετσιανάκης, οἵτινες ἐστάθμευσαν εἰς Καστάνι-
 τζαν, καὶ δὲν ἐπέισθησαν πάλιν νὰ προσκυνήσωσιν, ἐπολιορκήθη-
 σαν ἐντὸς δύο πύργων καὶ ἀντιστάντες ἐπὶ 12 ἡμέρας καὶ 12

νύκτας, ἅπαντες σχεδὸν κατεστράφησαν· ὁ Παναγιώταρος, ὁ πατήρ αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, οἱ τούτου ἀδελφοὶ Ἀποστόλης καὶ Γεώργιος. Ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ ἐπιζησάντων ἦν ὁ δεκαετῆς υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνου Θεόδωρος, ὁ τοσοῦτον κλέος μετ' ἔπειτα κτησάμενος ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, ὅστις ἐσώθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τῶν παλληκαριῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ πάππος τοῦ Θεοδώρου, ὁ τοῦ Κωνσταντῖνου πατὴρ Γιάννης Κολοκοτρώνης, εἶχε θυσιασθῆ προηγουμένως. Μετασχὼν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ πολλοὺς φρονεύσας Τούρκους, συνελήφθη ἐν Νησίῳ καὶ ἀπήχθη εἰς Ἀδρούσαν ὅπου πρῶτον μὲν ἠκρωτηριάσθη τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, ἔπειτα δὲ ἀνεσκολοπίσθη. Ἀλλὰ καὶ ἕτεροι τῆς Πελοποννήσου μάχιμοι ἄνδρες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐθανατώθησαν· ἐν Μάνῃ ὁ Καλαβρυτηνὸς Βασίλειος Πετμεζᾶς, ἐν Καλαβρύτοις ὁ Ἀντώνιος Πετμεζᾶς, ἐν ἀγίῳ Γεωργίῳ τῆς Κορινθίας ὁ Γεωργάκης Πετμεζᾶς. Ἐφρονεύθη δὲ διὰ προδοσίας ἐν Τριπολιτσᾷ καὶ ὁ Τζανέτμπεϋς Καπετανάκης Γρηγοράκης.

Τοιαύτην ἔκβασιν ἔλαβεν ἡ πρώτη ἐπανάστασις ἡ διὰ προτροπῆς καὶ συμπράξεως τῆς Ῥωσίας κινηθεῖσα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη οὔτε ἀποχρώντως γενικὴ ἐγένετο, οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἀπέδειξεν· ἀλλ' εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι διεξήχθη ἀδεξίως ὑπὸ τῶν Ῥώσων. Ἐὰν τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀντὶ νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἀλληλοδιαδόχως, ἀπὸ τοῦ φεβρουαρίου μέχρι τοῦ τέλους ἀπριλίου 1770, ἐπεφαίνοντο διὰ μιᾶς ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν μηνῶν τούτων, ἤθελον ἀναμφιβόλως κυριεύσει οὐ μόνον τὴν Πύλον ἀλλὰ καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, τὰ δὲ τρία ταῦτα φρούρια, ὀχυρωθέντα ἀσφαλῶς καὶ τροφοδοτηθέντα δεόντως, ἤθελον παράσχει ὁμοῦ μετὰ τῆς παρακειμένης Μάνης εἰς τὸ κίνημα ὀρμητικώτερον δυσπρόρητον. Παρεκτός τούτου, ἐὰν βραδύτερον ἢ μοῖρα τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλόφ, παρέμενεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς κατεχομένην Πύλον ἐπὶ μικρὸν ἔτι χρόνον, ἡ ἐπελθοῦσα καταστροφή τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου περὶ Τσεσμέν, ἦν κατώρθωσαν κυρίως αἱ προσεκπεύσασαι μοῖραι τοῦ Σπυρίδου καὶ Ἐλφινστων, ἤθελε πιθανῶς ἐπιρρώσει τὴν ἐπανάστασιν. Προσέτι ἐὰν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου εἰς τὴν συγ-

ἔπραξαν οἱ Ἕλληνες πυρποληταί, οἱ Ῥῶσοι ἐνέβαλον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπερ ἀπεδείχθη οὐχὶ ἀκατόρθωτον διὰ τοῦ τολμήματος τοῦ Ἑλφινστων, ἠδύναντο ἐπιβάλλοντες τὴν εἰρήνην ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἂν ὄχι νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ συνομολογήσωσι τοῦλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς ἐγγυήσεις ἐπιτηδείας νὰ καταπαύσωσι τὰς ἀρξάμενας συμφορὰς καὶ νὰ προλάβωσι τὰς ἐπελθούσας ἔτι μείζονας. Τελευταῖον, ἐὰν καὶ τοῦτο μὴ ἐπιτελέσαντες, ἀντὶ νὰ μείνωσιν ἄπρακτοι ἐπὶ τέσσαρα περίπου ἔτη ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, διωργάνιζον ἐπιτηδείως τὰς τοσοῦτον φοβερῶς τότε ἀναπτυχθείσας καταδρομικὰς καὶ πειρατικὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἠδύναντο ἔτι νὰ σώσωσι τὸ ἔργον ἐν μέρει, ἂν ὄχι καθ' ὀλοκληρίαν. Ἐν τούτοις καὶ περ οἱ Ῥῶσοι τοσαῦτα ἔπραξαν σφάλματα, καὶ περ τὸ πολιτικὸν ὄφελος τῶν ὄρων οὐς συνωμολόγησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτζούκ Καϊναρτζῆ μόλις μετὰ 50 ἔτη ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ὡς πρὸς ἡμᾶς, δὲν κατεδικάσθησαν τότε ὑπὸ τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνειδήσεως. Καὶ δὲν κατεδικάσθησαν οὐχὶ ἐκ δεισιδαίμονός τινος ἀφροσύσεως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον καὶ ὁμόδοξον ἐκείνην δύναμιν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐκ λελογισμένης ἐπιγνώσεως τῶν ποικίλων τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων. Ἐν πρώτοις μικρὸν μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν πολιτικὴν συνθήκην, ἡ Ῥωσία συνωμολόγησε συνθήκην ἐμπορικὴν, ἐξ ἧς ὠφελουμένη παρέσχεν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἡμῶν προστασίαν ἐνεργὴν, παραγαγοῦσαν ποικίλα καὶ ἀνυπολόγιστα εἰς τὸ ἔθνος ὠφελήματα, ὡς θέλει ἐξηγηθῆ κατωτέρω ὅτε πραγματευθῶμεν περὶ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Πλὴν τούτου οὐδεὶς βεβαίως παρ' ἡμῖν ὑπῆρχε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, καθὼς οὐδὲ τὰ νῦν ὑπάρχει οὐδεὶς ὁ φρονῶν ὅτι εὕρισκεται ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνος αἰονδήποτε ὅπερ νὰ ἀναλάβῃ ἀπάσας τὰς θυσίας ὅσαι ἀπαιτοῦνται πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἔθνους ἐτέρου. Οἱ Ῥῶσοι ὑπεκίνησαν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ ἄλλα βραδύτερον κινήματα, ἐπιζητοῦντες κυρίως ἴδια ὠφελήματα. Ἐγκατέλιπον δὲ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην, ὅπως καὶ πολλὰς ἄλλας μεταγενεστέρας, ἅμα τοιοῦτό τι ὑπηγορεύθη ὑπὸ ἐτέρου τινὸς συμφέροντος τὸ ὁποῖον συνέπιπτε τότε νὰ ἦναι ἐπικρατέστερον. Ἐπολιτεύθησαν δηλαδὴ ἀπαραλλάκτως ὅπως πολλαὶ πρότε-

ρον δυτικάι δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἑνετία καὶ ἡ Ἰσπανία. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ συμφέρον ὄλων τῶν δυνάμεων τούτων, τῶν τε δυτικῶν καὶ τῆς Ῥωσίας, ἐταυτίζετο μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ μέχρι τινὸς μόνον, ἥτοι ἐφ' ὅσον μόνον προέκειτο νὰ καταπολεμηθῇ ἡ Τουρκία· καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Δυτικοὶ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα οἱ Ῥῶσοι ἐλλήνιζον, τοῦλάχιστον ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐδυτίκιζον ἢ ἐρῳόσιζον. Ἀμα ὅμως διὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου αἱ ἐξωτερικαὶ δυνάμεις ἐπετύγχανον ἢ τὴν κτήσιν χωρῶν τινῶν, ἢ ἄλλα πλεονεκτήματα, ἢ ὅπως δῆποτε ἐνόμιζον χρήσιμον εἰς αὐτάς τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὸ ἐλληνικόν, τὸ ὁποῖον ἀπῆτει τὴν ἀδιάλειπτον ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος μέχρις οὗ κτηθῇ ἡ ἀνεξαρτησία, ἣν οἱ ξένοι ὑπελάμβανον ἢ ἀδιάφορον ἢ ἀπρόσφορον εἰς αὐτάς. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐγίνωσκεν αὐτομάτως πως τὴν τε ταυτότητα τῶν συμφερόντων τούτων μέχρι τινὸς καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου διάστασιν αὐτῶν. Ὅθεν ἐλάμβανε μὲν τὰ ὅπλα ὁσάκις εὔρισκε συμμάχους οἰοῦσδῆποτε, ἐγκαταλειπόμενον δὲ παρ' αὐτῶν ἐθλίβετο βεβαίως, καὶ ἤλεγχε τοὺς στρέψαντας αὐτῷ τὰ νῶτα, ἀλλ' ὑφιστάμενον μαρτυρικῶς τὰς συνεπειὰς τῆς μονώσεώς του δὲν ἐμνησικάκει κατ' οὐδενός, καὶ ἅμα δοθείσης περιστάσεως ἐπιτιθεῖσάς νὰ δράξῃ αὐθις τὰ ὅπλα, ἔστω καὶ ἐπὶ τῇ συμπράξει τῶν πρὸ μικροῦ ἐγκαταλιπόντων αὐτὸ, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν προαιώνιον καὶ πεπρωμένον ἀγῶνα. Τοῦτο ἔπραξε πολλάκις ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, τοῦτο πολλάκις ὡς πρὸς τοὺς Ῥώσους.

Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανωτάτη εἶναι ὅτι ὀλίγον μετὰ τὰ προϊστορηθέντα οἰκτρὰ γεγονότα, οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἔλθωσιν εἰς νέας μετὰ τῆς Ῥωσίας συνεννοήσεις. Τῶνόντι ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη τρισκαίδεκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτζούκ Καϊναρτζῆ, ἐπανέλαβε τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, κατορθώσασα νὰ παραλάβῃ σύμμαχον τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Ἰωσήφ Β'. Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ἐπὶ τοῦ προλαβόντος πολέμου εἶχεν ὀριστικόν τι περὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν βούλευμα καὶ ποῖον· ἀλλὰ τῷ 1782 καὶ 1783 διετύπωσε κατὰ

τὸν μάλιστα συμφέροντα ἡμῖν τρόπον τὰς διαθέσεις της, ὡς συναίγεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἰωσήφ Β' ἀλληλογραφίας αὐτῆς τῆς δημοσιευθείσης ἐν Βιέννῃ τῷ 1869. Τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1782 ἔγραψε πρὸς τὸν ἰσχυρὸν ἐκείνον γείτονα καὶ σύμμαχον αὐταῖς λέξεσι τὰδε· «Πέποιθα, ὡς ἐκ τῆς ἀπεριορίστου πρὸς ὑμᾶς ἐμπιστοσύνης ὅτι, ἐὰν αἱ ἐπιτυχίαι ἡμῶν ἐν τῷ τουρκικῷ πολέμῳ ἐπιτρέψωσιν ἡμῖν ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν Εὐρώπην ἐκ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ νὰ ἐκδιώξωμεν αὐτὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Υ. Μ. δὲν θέλει μὲ ἀρνηθῆ τὴν συνδρομὴν Αὐτῆς πρὸς ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μοναρχίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βαρβάρου ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ὑπὸ τὸν ῥητὸν ἐκ μέρους μου ὅρον νὰ διατηρήσω τὴν μοναρχίαν ταύτην ὅλως ἀνεξάρτητον τῆς ἐμῆς, ἀναβιβάζουσα ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθησομένου θρόνου τὸν νεώτατον τῶν ἐγγόνων μου, μέγαν δούκα Κωνσταντῖνον. Ὁ νέος μονάρχης θέλει παραιτηθῆ ταυτοχρόνως πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς ῥωσικῆς μοναρχίας, διότι τὰ δύο στέμματα δὲν δύνανται καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐνωθῶσι ποτὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεφαλῆς. Τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν θέλει ἀναλάβει ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ὁ υἱός μου μέγας δούξ διάδοχος, καὶ ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱός. Τὸ κατ' ἐμὲ εἶμαι ἐτόιμη νὰ παράσχω δι' ἐμὲ καὶ τοὺς διαδόχους μου πᾶσαν διαβεβαίωσιν, ὅτι δὲν θέλομεν ἐπιζητήσῃ ποτὲ τὴν συνένωσιν τῶν δύο μοναρχιῶν ὑπὸ ἓνα ἡγεμόνα.»

«Σύνορα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἔσονται πρὸς τὴν Ῥωσίαν ὁ Εὐξείνιος, πρὸς τὴν Αὐστρίαν αἱ κτήσεις ἃς θέλει προσλάβει ἡ Υ. Μ. διὰ τῆς πτώσεως τῆς βαρβάρου κυβερνήσεως, καὶ πρὸς τὴν Δακίαν ὁ Δούναβις. Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους θέλουσι τεθῆ ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνεγερθησομένου κράτους.» Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ ἡ Αἰκατερίνα προέτεινεν εἰς τὸν Ἰωσήφ προσέτι τὴν ἴδρυσιν καὶ ἐτέρου χριστιανικοῦ κράτους ὡς μεσοτοίχου οὕτως εἶπεῖν μεταξὺ τῆς ῥωσικῆς, τῆς αὐστριακῆς καὶ τῆς μελετωμένης νέας ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας. «Τὸ κράτος τοῦτο, γνωστὸν ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία, δύναται νὰ σχηματισθῆ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας, ὑπὸ ἡγεμόνα πρεσβεύοντα τὸ ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις ἐπικρατοῦν χριστιανικὸν θρησκεῦμα, καὶ ἐμπνέοντα πᾶσαν ἐμπιστά-

σύνην εἰς τὰς δύο αὐτοκρατορικές αὐλάς. Ταῦτοχρόνως δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ὅτι τὸ νέον κράτος, οὗ ὁ ἡγεμὼν ἔσται κληρονομικός, οὐδέποτε δύναται νὰ συνενωθῆ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ῥωσίας, καὶ ὅτι αἱ δύο ἡμῶν αὐτοκρατορίαι δὲν θέλουσιν ἐπιτρέψει ποτὲ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐτέρας τινὸς δυνάμεως.»

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀπὸ 13 νοεμβρίου ἀπαντήσῃ αὐτοῦ ὁ Ἰωσήφ, ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῆς ἰδρύσεως τῶν δύο νέων ἐπικρατειῶν, προέτεινεν ἐν τούτοις νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑνετίαν ἢ Πελοπόννησος, ἢ Κρήτη, ἢ Κύπρος καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι, ἢ αὐτοκράτειρα ἀνταπαντῶσα τῇ 4 ἰανουαρίου 1783 παρετήρει ὅτι «εἶναι ἐπάναγκες νὰ μὴ περιορισθῆ λίαν τὸ ἑλληνικὸν κράτος, πρὸ πάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῆ ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος.»

Ταῦτα δὲ διανοουμένη ἡ αὐτοκράτειρα ἐπρονόησε πρῶτον νὰ ἀπονεύμῃ εἰς τὸν δευτερότοκον αὐτῆς ἔγγονον τὸ ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ πολύκροτον τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα καὶ νὰ διδάξῃ αὐτῷ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συγχρόνως ποικίλοι ἀπόστολοι διατρέχοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἐκάλουν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὄπλα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας. Εἰς Κέρκυραν, εἰς Κεφαλληνίαν καὶ εἰς Ζάκυνθον διωρίσθησαν πρόξενοι τῆς Ῥωσίας ἄνδρες Ἕλληνες, ἰδίως ἐν Κερκύρα ὁ υἱὸς τοῦ Μπενάκη ὡς γενικὸς πρόξενος. Εἰς ταῦτα δὲ ἀνταποκρινόμενοι οἱ ἡμέτεροι ἐξηγέρθησαν ἅπαντες ὡς ἐκ μηχανῆς, λόγιοι, ἔμποροι, μαχηταί. Ὁ Ἰωαννίτης Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, οἱ Θεσσαλοὶ ἱερομόναχος Δανιὴλ καὶ ἱεροδιάκονος Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἔγραφον πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς αὐτῆς ἀφιερωτικὰς ἐπιστολάς πομπῶδεις, δι' ὧν ἀπέκάλουν αὐτὴν τε καὶ αὐτοὺς λυτρωτὰς καὶ ἀρωγούς καὶ στηρίγματα. Τὸ δὲ πρακτικώτερον, ἡ ἐν Τεργέστη ἑλληνικὴ κοινότης ἔσπευσε νὰ παρασκευάσῃ ἐξ ἰδίων καταδρομικὸν στολίσκον, καὶ πρεσβεία τριῶν ἀνδρῶν ἐστάλη τῷ 1790 εἰς Πετρούπολιν, ἵνα, προτείνῃ μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα εἰς τὸν ἔγγονον τῆς Αἰκατερίνης Κωνσταντῖνον, καθυποβάλλῃ δὲ ὑπόμνημα περὶ τοῦ μελετωμένου κινήματος. Ἡ Αἰκατερίνα ἐδέχθη τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς, ἐπιτρέψασα αὐτῇ νὰ ἐμφανισθῆ ἐνώπιον τοῦ νεαροῦ Κων-

σταντίνου καὶ νὰ προσαγορεύσῃ αὐτὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ὁ μὲν ἡγεμονόπαις ἐβεβαίωσε τοὺς πρέσβεις ἑλληνιστὶ ὅτι τὰ πάντα θέλουσιν ἐκτελεσθῆ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν· ἡ δὲ αὐτοκράτειρα ἔπεμψε καὶ χρήματα καὶ ὄπλα, ἵνα γίνωσιν αἱ ἀπαιτούμεναι παρασκευαί, ἀλλὰ συγχρόνως, ἐπειδὴ ἕτερα αὐτῆς συμφέροντα καὶ ἰδίως τὰ πολωνικὰ πράγματα, παρεκίνησαν αὐτὴν αὐθις νὰ συνομολογήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1792 εἰς Ἰάσιον εἰρήνην πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἡ Αἰκατερίνα διέταξε νὰ διακωλυθῇ πᾶν ἑλληνικὸν κίνημα μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως αἱ ἐχθροπραξίαι εἶχον ἀρχίσει ἐν Ἑλλάδι. Ἡ πρεσβεία ἣτις εἶχεν ἀπέλθει εἰς Πετρούπολιν, καθυπέβαλεν ἐκεῖ σχέδια ὑπερβολικὰ περὶ τῆς συγχρόνου ἐξεγέρσεως τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς περὶ Ἀδριανούπολιν συγκεντρώσεως 300,000 χριστιανῶν, οἵτινες ἔμελλον, ἐνούμενοι μετὰ τῶν Ῥώσων, νὰ ὀρμήσωσιν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ τοιαῦτα οὔτε ἐξετελέσθησαν, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ἐγένοντο ὅμως ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν κολοσσιαῖα, ἀλλὰ μνήμης ἄξια ἔργα. Κατὰ ξηρὰν μὲν οἱ ἀρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται ἐνωθέντες μετὰ τῶν Σουλιωτῶν, καὶ ἀπαρτίσαντες στρατιὰν γενναίαν καὶ οὐχὶ εὐάριθμον, ἐνίκησαν κατὰ κράτος τὸν σατράπην τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ πασᾶν. Κατὰ θάλασσαν δὲ προέκυψεν εἰς μέσον ἀνὴρ δυνάμενος νὰ καταταχθῇ μετὰ τῶν ναυτικῶν ἡρώων ὅσους ἀναφέρει ἡ πάτριος ἡμῶν ἱστορία, ἡ τοσοῦτους μεγάλους ναυτικούς ἀνδρας ἀπὸ Θεμιστοκλέους μέχρι Μιαούλη ὑμνήσασα.

Ὁ Λάμπρος Κατσώνης ἐγεννήθη εἰς Λεβάδειαν τῆς Βοιωτίας ἀκριβῶς σχεδὸν περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Νεώτατος ἔτι μετέσχε τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κινήματος, ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς Ῥωσίαν, κατώκησεν εἰς Κριμαίαν, κατετάχθη ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ ἰδρυθὲν τότε αὐτόθι ἑλληνικὸν τάγμα, διέπρεψεν ὑπὸ τὸν Ποτέμκην εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας ῥωσικὸν πόλεμον, ἀπέδειξε διὰ ναυτικῶν τολμημάτων περὶ Κριμαίαν ὅτι ἦτο ναίτις οὐδὲν ἥττον ἐπιτήδειος ἢ στρατιώτης, καὶ κατελθὼν τὸν ἰανουάριον τοῦ

1788 εἰς Τεργέστην ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονείαν τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξοπλισθέντος στολίσκου. Ὅποια καὶ ὅποσα ἦσαν τὰ πλοῖα δι' ὧν ὁ Λάμπρος περιήγαγεν ἐπὶ 5 ὅλα ἔτη ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς θαλάσσαις νικηφόρον τὴν σημαίαν αὐτοῦ, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ Τεργέστης ἐξέπλευσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1788 μετὰ τριῶν σκαφῶν, ἐξ ὧν τοῦ ἐνὸς μόνον ἤξεύρομεν τὸ ὄνομα καὶ τὴν δύναμιν· ἦτο δὲ τὸ σκάφος τοῦτο ἀμερικανικὸν καταδρομικὸν 26 πυροβόλων, ὅπερ ἀγορασθὲν ὑπὸ τῆς αὐτόθι κοινότητος ὠνομάσθη ὑπ' αὐτοῦ Ἰθνητῆς Ἰσθίου. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Λάμπρος κυριεύσας περὶ τὸ Αἰγαῖον μὲν ἐξ ἐχθρικῶν πλοῖα, καὶ περὶ Συρίαν ἕτερα ἐξ, ὥπλισεν αὐτὰ καὶ συγκατέταξεν εἰς τὸν ἴδιον στολίσκον· ἀλλὰ ποῖα ἦτο ἡ δύναμις τῶν πλοίων τούτων ἀδύηλον. Βραδύτερον ἀναφέρονται ἐν τῇ μοίρᾳ τοῦ Λάμπρου ὀκτὼ ἕτερα πλοῖα· δύο μὲν κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Σπετσιωτῶν Ἀναργύρου καὶ Καρακατσάνη, πλὴν δὲ τούτων ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπὸ τὸν Ζυγούρη, ἡ Μαρία 24 πυροβόλων ὑπὸ τὸν Πασχάλην Κασίμη, καὶ 4 προσέτι πλοῖα ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκη, τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον, τὸν Εὐστράτιον Νικηφοράκη καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ταταράκη. Μετὰ τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτις ἐν τούτοις κατηρτίσθη κατὰ μικρὸν, λέγεται ὁ Λάμπρος, κατὰ τὰ δύο ἔτη 1788 καὶ 1789, οὐ μόνον ἀφανίσας πᾶσαν ναυτικὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἐμπορίαν, οὐ μόνον κυριεύσας μὲν τὸ φρούριον τοῦ Καστελορρῆζου εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, καταστρέψας δὲ τοὺς προμαχώνας τοῦ Δυρραχίου, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένως καταναυμαχήσας ἐκ παρατάξεως αὐτὸν τὸν ὀσμανικὸν στόλον. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐν ἐλλείψει εἰδήσεων ἀσφαλεστέρων, δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῶν φημιζομένων τούτων κατορθωμάτων τὰ ὅποια ὁμολογοῦμεν ὅτι εἶναι τόσῳ μᾶλλον δυσκατάληπτα ὅσῳ δὲν λέγεται ὅτι ἐγένετο τότε χρῆσις πυρπολικῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τοῦτο μόνον βεβαιοῦμεν ὡς ἀναμφισβήτητον, ὅτι τῷ 1789 ἡ καταπλαγεῖσα τουρκικὴ κυβέρνησις ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Στεφάνου Μαυρογένους. Ὁ διερμηνεὺς ἔγραψε πρὸς τὸν Λάμπρον ἐπιστολὴν δι' ἧς προσαγορεύει αὐτὸν ἀνδρειότατον ἥρωα, ἐπαγγέλλεται δὲ εἰς αὐτὸν τε καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἀμνηστίαν καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ τὴν δια-

δοχικὴν καὶ ἀφορολόγητον ἡγεμονείαν μιᾶς τῶν νήσων τοῦ Ἰκκίου πελάγους οἷαν ἤθελεν ἐκλέξει, ἐπιχορηγῶν σύναμα καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀπέκρουσε πάντα ταῦτα καὶ ἐξακολουθήσας τὸν ἀγῶνα συνέκρότησε τῷ 1790 τὴν πεισματωδεστέραν τῶν ναυμαχιῶν αὐτοῦ περὶ ἧς σώζονται λεπτομέρειαι μὴ δυνάμεναι, νομίζομεν, νὰ ἀμφισβητηθῶσιν.

Ἀπριλίῳ μηνὶ 1790 ὁ Λάμπρος ἐναυλόχει εἰς Κέα μετὰ πλοίων ἐννέα, διότι εἶχε προεκπέμψει τὰ λοιπὰ πρὸς ἐπιτέλειαν τοῦ καταδρομικοῦ αὐτῶν ἔργου. Πρὸ τινος δὲ εἶχε παραλάβει μεθ' ἑαυτοῦ 500 κλέφτας ὑπὸ τὸν Ὀπούντιον Λοκρὸν Ἀνδρούτζον, τὸν πατέρα τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐκεῖνου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας μεγάλης ἐπαναστάσεως διετέλεσεν ὁ ἐπισημώτατος τῶν πολεμάρχων τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἴσως φανῆ παράδοξον πῶς οἱ ὀρεσίβιοι οὗτοι μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ θαλασσομαχήσωσιν. Βίδομεν ὅμως ἤδη τὸν Μητρομάραν τοιοῦτό τι πράξαντα καὶ πολλὰ ἄλλα θέλομεν ἔτι ἀπαντήσῃ τοιαῦτα παραδείγματα κλεφτῶν καὶ ἀρματωλῶν εἰς ναυμάχους μεταβληθέντων. Τὸ δὲ παρὸν γεγονός ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ ἄσματος

Τ' Ἀνδρούτσ' ἡ μάνα χαίρεται, τ' Ἀνδρούτσ' ἡ μάνα κλαίει;

Ἐχει τοὺς γιουὺς ἀρματωλοὺς καὶ καπεταναραίους.

Τῇ 6 Ἀπριλίου ἡ προφυλακὴ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπεφάνη μετὰξὺ Ἀνδρου καὶ Εὐβοίας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐκ πεντεκαίδεκα μεγάλων πλοίων συγκείμενος. Ὁ Λάμπρος ἐξώρμησεν ἀμέσως εἰς συνάντησιν αὐτοῦ· ἀλλὰ μετὰ τρίωρον πυροβολισμὸν οἱ πολέμιοι παραδόξως ὑπεχώρησαν, ἵνα λάβωσι καιρὸν νὰ ἐνωθῶσιν μετὰ τῆς περιμενομένης ὑπ' αὐτῶν ἀλγερινῆς μοίρας. Οὐδὲν ἦττον ἡ ὑποχώρησις αὕτη δὲν δύναται νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς ἦττα ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν ἦτο τοῦλάχιστον τετραπλασία, ἂν ὄχι πενταπλασία, τῆς ἐλληνικῆς, τὰ δ' ἐλληνικὰ πλοῖα δὲν ἔπαυσαν καταδιώκοντα αὐτοὺς μέχρι τῆς ἐσπέρας. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ στολίσκος τοῦ Λάμπρου ὑπέστη βλάβην οὐ μικράν, καὶ δύο τῶν πλοίων αὐτοῦ, τὰ τοῦ Ἀναργύρου καὶ τοῦ Καρακατσάνη, ἀπομακρυνθέντα ἐν τῇ καταδιώξει δὲν ἠδυνήθησαν οὐδὲ τὴν ἐπιούσαν νὰ ἐνωθῶσιν μετὰ τῶν λοιπῶν ἐνεκα τῶν ἐναντίων

ἀνέμων. Τὴν δ' ἐπιούσαν ταύτην προσῆλθε καὶ ἡ ἀλγερινὴ μοῖρα, ὥστε οἱ πολέμιοι ἐπέπεσον μετὰ διπλάσιας δυνάμεως. Ὁ Λάμπρος καίτοι δὲν εἶχεν ἤδη εἰμὴ πλοῖα ἑπτὰ, καὶ ταῦτα παθόντα ἀπὸ τῆς προτεραίας, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιπαραταχθῆ, ὥστε συνεκροτήθη ἀγὼν φοβερός περὶ Καφηρέα, περὶ τὸν χῶρον δηλαδὴ ἐκεῖνον ὅπου μετὰ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη ἔμελλε νὰ διαπράξῃ ὁ Γεώργιος Σαχτούρης ἐν τῶν λαμπροτάτων αὐτοῦ κατορθωμάτων. Οἱ ἐχθροὶ περιζώσαντες τὴν μοῖραν τοῦ Λάμπρου ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι πανταχόθεν κατ' αὐτῆς· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσωσι τὰ σκάφη ἐξ ἐπίπλου. Καὶ πρώτη λοιπὸν ἡ ὁσμανικὴ ναυαρχὴ φέρουσα 74 πυροβόλα, ἀπεπειράθη νὰ προσκολληθῆ εἰς τὸν Ἀχιλλέα· ἀλλ' ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ, ὁ γενναῖος Ζυγούρης, ἀνῆψεν ἐν τῷ ἅμα πυρὰ ἐπὶ τῶν κεραιῶν, ἀπειλῶν νὰ μεταδώσῃ τὰς φλόγας εἰς τὸν πλησιάζοντα κολοσσόν. Τότε ἡ ναυαρχὴ ὠπισθοχώρησε καὶ ἐνωθεῖσα μετὰ πέντε Ἀλγερινῶν φρεγατῶν ἐπέπλευσε κατὰ τῆς Μαρίας τοῦ Πασχάλη Κασίμη, ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Οἱ Ἀλγερινοὶ εἰσπηδήσαντες ἐντὸς τοῦ πλοίου τούτου ἐφόνευσαν 147 Ἑλληνας καὶ τραυματίσαντες τὸν τε κυβερνήτην καὶ τοὺς περιλειφθέντας τρισκαίδεκα ναύτας, ἐκυρίευσαν τὴν Μαρίαν. Ἐτερον δὲ ἀλγερινὸν πλοῖον φέρον τριάκοντα καὶ ἐξ μεγάλα πυροβόλα, προσεκολληθῆ εἰς τὴν Ἀθηναῖν, τῆς ὁποίας τὸ κατάστρωμα ἐπληρώθη διὰ μιᾶς πολέμιων. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀντιπαραταχθεὶς ἐκ τοῦ συστάδην καὶ καταβαλὼν τοὺς εἰσπηδήσαντας, ἠδύνατο ἴσως νὰ κυριεύσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐὰν ἦναι ἀληθές, ὅτι ἐκ τῶν 600 τούτου ναυατῶν δὲν διεσώθησαν εἰμὴ τριάκοντα καὶ ἐξ. Ἐνόμισεν ὅμως φαίνεται συνετώτερον νὰ ἀποχωρισθῆ ἀπὸ αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων αὐτοῦ πλοίων δεινοτάτας παθόντα ζημίας μετ' ὀλίγον κατεστράφησαν. Τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκη, ἀποβαλὼν τὸν πρυμνήσιον ἰστὸν καὶ τὸν κεβερνήτην αὐτοῦ, κατώρθωσε μὲν νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ναυατῶν. Περὶ τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον δὲν ἔμειναν ζῶντες εἰμὴ δέκα, οἵτινες ἔρριψαν τὸ σκάφος εἰς τὴν νῆσον Ἄνδρον, καὶ οἱ μὲν ναῦται ρυγόντες διεσώθησαν, ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος Ἀλεξόπουλος προσαγα-

γών θρυαλλίδα εἰς τὴν ἐναπομείνασαν ὀλίγην πυρίτιδα, ἀνετινᾶχθη μετὰ τοῦ πλοίου καὶ τῆς σημαίας εἰς τὸν ἀέρα. Τελευταῖον ὁ Εὐστράτιος Νικηφοράκης ἠδυνήθη εἰ καὶ περιεζωσμένος ὑπὸ πολεμίων, νὰ ρίψῃ τὸ πλοῖόν του εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ σωθῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου μετὰ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς σημαίας. Καὶ ἐνῶ τοιαύτη συνέβαινε περὶ τὸν Λάμπρον πανωλεθρία, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Παταράκης καὶ ὁ Ζυγούρης ἔχοντες τὸν ἄνεμον ἐναντίον δὲν ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἐνῶ οἱ ἴστοι τῆς Ἀθηναῆς εἶχον βλαβῆ καιρίως, καὶ αἱ κεραταὶ κατακοπῆ, καὶ τὰ ἱστία καὶ τὰ πλευρὰ κατατρυπηθῆ, καὶ τὸ σκάφος πανταχόθεν διέρρηε, καὶ αὐτὸς ἔφερε τραῦμα εἰς τὴν κεφαλὴν, ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ ἐπέμεινεν ἀνταγωνιζόμενος καὶ μὴ θέλων νὰ καταλίπῃ τὴν ναυαρχίδα αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐκ τῶν 295 ἀνδρῶν ὅσοι ἀπῆρτιζον τὸ πλήρωμα τῆς Ἀθηναῆς δὲν ἔμειναν εἰμὴ 5 ἀξιωματικοὶ καὶ 55 ναῦται, ἐξ ὧν οἱ 38 πληγωμένοι. Τότε οὗτοι ἐζήτησαν διὰ σημείων λέμβους παρὰ τῶν ὑπηγέμων συντρόφων καὶ ἐσώθησαν δι' αὐτῶν, πυρπολήσαντες μὲν τὴν Ἀθηναῖν, ἀπελθόντες δὲ αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Παταράκη εἰς Μῆλον.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν λοιπὸν ταύτην ὁ Λάμπρος ἀπώλεσε δύο μὲν πλοῖα αἰχμαλωτευθέντα, τὸ τοῦ Κασίμη καὶ τὸ τοῦ Νικηφοράκη, τρία δὲ πυρποληθέντα ὑπὸ τῶν ἰδίων κυβερνητῶν, περὶ τοὺς 650 δὲ ἀνδρας καὶ ἀξιωματικούς, ἐκτὸς τῶν τραυματιῶν ὅσοι διεσώθησαν. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων τούτων ἦσαν καὶ πολλοὶ κλέφται, ὡς μαρτυρεῖ τὸ προειρημένον ἄσμα, τὸ ὁποῖον μνημονεῦον τῆς προκειμένης ναυμαχίας λέγει·

Σὰν πιάστηκαν ἔς τὸν πόλεμον ἀπ' τὴν αὐγ' ὡς τὸ βράδυ,

Πολλοὶ κλέφταις σκοτώνονται τοῦ καπετὰν Ἀνδρούτσου.

Ἐκ δὲ τῶν πολεμίων βεβαιοῦται ὅτι ἐφονεύθησαν 3,000 καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί. Ὅπως δ' ἴποτε ὅμως ὁ Λάμπρος ἠττήθη ἀλλὰ ὑπάρχουσιν ἤτται ἀντάξιαι νικῶν. Εἰς Μῆλον εὗρεν ὁ Παταράκης γαλλικὸν δρόμωνα ὅστις εἶχε καταπλεύσει εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἀφοῦ παρέστη πόρρωθεν θεατῆς τοῦ τραγικοῦ ἀγῶνος τοῦ ὁποίου τὰς περιπετείας ἀνέγραψεν ἐπιμελῶς ὁ κυβερνήτης

αὐτοῦ. Ὁ γενναῖος Γάλλος ὅστις περιεποιήθη ἅπαντας τοὺς περι-
σωθέντας ἐκείνους ἄνδρας, ἀκούσας τὸν Πάτριον Ἀναστάσιον Πα-
λαιολόγον εἰπόντα ὅτι ἐνικήθησαν, ἀνέγνω αὐτῷ εἰς ἀπάντησιν
τὸ ἡμερολόγιόν του, ἐν ᾧ διὰ μακρῶν ἐγκωμιάζει τὴν γενναϊότητα
αὐτῶν καὶ προσέθετεν ἐπὶ τέλους, ὅτι κατὰ τὴν ἀνδρείαν τοῦ-
λάχιστον ὑπολαμβάνει αὐτοὺς ἐναμίλλους τῶν εὐκλεῶν αὐτῶν
προπατόρων. Καὶ βραδύτερον ὁ Ἑνετὸς ἀρχιναύαρχος Ἔμος εἶπε
πρὸς τε τὸν Λάμπρον καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν Παλαιολόγον· «ἐὰν ἀπω-
λέσατε πέντε πλοῖα, 600 ναύτας, 2 πλοιάρχους καὶ 49 ἀξιωμα-
τικούς, ἢ δόξα ὑμῶν ἔσται αἰδῖος.» Ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰκατερίνα αὐτὴ
ἐτίμησε τὸν Λάμπρον προβιβάσασα μὲν αὐτὸν εἰς βαθμὸν χιλιάρ-
χου, ἀπονεύμασα δὲ αὐτῷ τὸ παράσημον τοῦ ἀγίου Γεωργίου.

Οὐδὲ ἀπέβαλε τὸ θάρρος καὶ τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ ὁ ἥρωας
τῆς Βοιωτίας ἔνεκα τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀτυχήματος. Ἀλλ' ἀνα-
διοργανώσας τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ μοῖραν ἠτοιμάζετο νὰ ἐξακολου-
θήσῃ τὸν ἀγῶνα ὅτε, ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1791 ἀρξάμενων
τῶν περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεων μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας,
ἔλαβε τὰς προαναφερθείσας διαταγὰς, ἐπαναληφθείσας τῷ 1792
μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ἐν Ἰασιῶ συνθήκης, νὰ παύσῃ πᾶσαν
ἐχθροπραξίαν. Ὁ Λάμπρος ἀγανακτήσας ἀνεφώνησεν, ὡς βεβαι-
οῦται, ὅτι, ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα συνωμολόγησε τὴν εἰρήνην αὐ-
τῆς, ὁ Κατσώνης ἀκόμη δὲν ὑπέγραψε τὴν ἐδικήν του, ἐξέδωκεν
ἔντονον κατὰ τῆς Ῥωσικῆς πολιτικῆς διαμαρτύρησιν κατὰ μῆνα
μᾶλλον 1792 καὶ κατέλαβε τὴν περὶ τὸ Ταίναρον λακωνικὴν πα-
ραλίαν μετὰ τοῦ Ἀνδρουτσοῦ, ἵνα ἀπὸ τοῦ ὄρμηκτηρίου τούτου
ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Ἐκεῖ προσβλήθη εἰς ὑπὸ τοῦ
ὀσμανικοῦ στόλου (μετὰ τοῦ ὁποῦ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συν-
ἐπραξαν παραδόξως καὶ δύο γαλλικὰ μονόκροτα) ἀντέστη μὲν ἐπὶ
τινα χρόνον καὶ δεινὴν ἐπήνεγκε σφαγὴν εἰς τοὺς ἀποβιβασθέντας
πολεμίους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους προτραπείς καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος
τῆς Μάνης Τζανέτου Γρηγοράκη ἀπέπλευσεν εἰς Ἰθάκην καὶ ἐκεῖθεν
ἐπέστρεψεν εἰς Ῥωσίαν. Παρὰ τῇ Αἰκατερίνῃ δὲν ἔτυχεν εὐμενοῦς
δεξιώσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρ-
χὴν τῷ 1796 Παῦλος Α', ἀμείβων τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐδώρη-
σατο τῷ ἀνδρὶ γενναίῳ χρηματικὴν χορηγίαν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ὁ

Λάμπρος ζητήσας τὴν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἄφεσιν κατεστάθη εἰς Κριμαίαν καὶ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ ἔτι τῆς ἡλικίας τῷ 1804. Οὐδὲν ἦττον εὐκλεῆς, ἀλλὰ οἰκτρὰ περὶ τὰ τέλη ἀπέβη ἡ τύχη τοῦ συνεταίρου του Ἀνδρούτσου. Οἱ μὲν περὶ τὸν Κατσώνην ἀξιωματικοὶ καὶ ναῦται διασπαρέντες μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς Λακωνικὴν, ἅπαντες διεσώθησαν. Ὁ δὲ Ἀνδρούτσος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀρματωλῶν ἀπεφάσισε νὰ διασχίσῃ ἐν σώματι τὴν Πελοπόννησον, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ῥούμελην καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσῃ εἰς Ἐπτάνησον. Ἐξελθὼν λοιπὸν ἐκ τῆς Μάνης εἰς τὴν Λακεδαιμόνα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας ὑπὸ 6000 πολεμίων καταδιωκόμενος, ἐπέτυχε μὲν τοῦ σκοποῦ, ἀφοῦ, ὡς βεβαιούσιν, ἐφόνευσεν ὑπὲρ τοὺς 1500 Τούρκους, δὲν ἀπέβαλε δὲ εἰμὴ 96 στρατιώτας καὶ ἓνα ἀνώτερον ἀξιωματικόν· παραδοθεὶς ὅμως ὑπὸ τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν, ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐρρίφθη δέσμιος εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ ναυστάθμου καὶ ἐκεῖ δεινῶς ταλαιπωρούμενος ἐτελεύτησε.

Πρὶν καταπαύσωμεν τὸν λόγον περὶ τοῦ δευτέρου τούτου κινήματος τοῦ παρασκευασθέντος μὲν κατ' εἰσήγησιν τῆς Ῥωσίας, διεξαχθέντος δὲ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἦτις, ὡς εἶδομεν, ἔκρινεν εὐλογον νὰ εἰρηνεύσῃ τῷ 1792 διὰ τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης πρὸς τὴν Τουρκίαν, καθῆκον νομίζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι τὰ διαπραχθέντα τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πολεμικὰ ἔργα ὑπῆρξαν ἀσυγκρίτῳ γενναιότερα τῶν προτέρων. Ἡ δὲ νέα Ῥωσικὴ συνθήκη ἐπεκύρωσε τὴν προηγουμένην ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς ἀρθρου ἀπενεμήθη ἀμνηστία γενικὴ, ὅπως καὶ διὰ τῶν ἀρθρων 1 καὶ 17 τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτζούκ Καϊναρτζῆ καὶ κατὰ τὰς ἐν αὐτοῖς λεπτομερείας· διὰ τοῦ ἀρθρου 2 ἐπεκυρώθησαν πᾶσαι τῆς τελευταίας ταύτης αἱ διατάξεις· διὰ τοῦ ἀρθρου 8 ῥητῶς συνεφωνήθη ἡ ἄνευ λύτρων ἀπόδοσις τῶν αἰχμαλώτων, ἰδίως τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν νησιωτῶν. Καὶ εἶναι μὲν πρόδηλον ὅτι ἐπειδὴ πολλαὶ ἐχθροπραξίαι ἐγένοντο ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης, οἱ ὅροι αὐτῆς οὐδὲν ἔσχον οὐδὲ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πρακτικὸν τότε ἀποτέλεσμα· ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅτι εἶχομεν εἴπει ἐν τοῖς προτέροις, ὅτι δηλαδὴ βραδύτερον τὸ ἔθνος ὠφελήθη οὐκ

ὀλίγον ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεμβάσεως ὅπερ ἔλαβεν ἡ Ῥωσία διὰ τῶν διεθνῶν ἐκείνων συμβάσεων.

Ἄλλ' ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤρχισε πάλιν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἂν καὶ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἡ Ῥωσία ἐξηκολούθησε προταγωνιστοῦσα ἐν αὐτοῖς. Ἀπὸ τοῦ 1789 ἐξερράγη ἡ μεγάλη ἐκείνη γαλλικὴ ἐπανάστασις ἣτις ἔμελλεν ἐπὶ 20 ὅλα ἔτη νὰ περιαγάγῃ τὰ νικηφόρα αὐτῆς τάγματα καὶ δόγματα ἀπὸ περάτων Εὐρώπης μέχρι περάτων. Ἐν τῇ θυελλώδει ταύτῃ αὐτῆς πορεία ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ ἀπαντήσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῆς. Ἐπενήργησε δὲ διττῶς, ἠθικῶς ἅμα καὶ πολιτικῶς. Κατὰ πρῶτον ἀνεμίχθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα τῷ 1797, ὅτε ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ Ναπολέων Βοναπάρτης, καταλύσας τὸ ἐνετικὸν κράτος, τὰς μὲν ἄλλας τούτου κτήσεις ἐπέτρεψε διὰ τῆς ἐν Καμποφορμίου συνθήκης εἰς τὴν Αὐστρίαν, τὰς δὲ Ἰονίους νήσους καὶ ὅσα εἶχον διασώσει οἱ Ἑνετοὶ ἐπὶ τῆς κατέναντι ἠπείρου, ἀπένειμεν εἰς τὴν Γαλλίαν. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἐδέχθησαν τοὺς Γάλλους ὡς σωτῆρας, πιστεύσαντες εἰς τὰ περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κηρύγματα τῆς δημοκρατίας. Καὶ ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης ἀνήγγειλεν ἐκ Μεδιολάνων εἰς τὴν κυβέρνησίν του τῇ 1 αὐγούστου 1797 τὰ περὶ τούτου. «Τὰ στρατεύματα ἡμῶν ἀποβιβάσθέντα κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας. Ἄπειρον λαοῦ πλῆθος συνέρρευσεν εἰς τὴν παραλίαν ἵνα ὑποδεχθῇ τοὺς στρατιώτας ἡμῶν διὰ τῶν κραυγῶν τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἃς ἐκπέμπουσι τὰ ἔθνη ὅτε ἀνακτῶσι τὴν ἐλευθερίαν. Προϊστατο δὲ τοῦ πλῆθους ὁ ἀρχιερεὺς, ἀνὴρ πρεσβύτης καὶ λόγιος, ὅστις πλησιάσας πρὸς τὸν στρατηγὸν Γεντιλλὸν εἶπεν αὐτῷ. Γάλλοι, ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ θέλετε εὖρει λαὸν ἀμαθῆ περὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας δι' ὧν κλείζονται τὰ ἔθνη· ἀλλὰ μὴ περιφρονήσετε αὐτὸν διὰ τοῦτο, διότι δύναται νὰ ἀποδοῇ αὐθις ὅ,τι ἦτο πάλαι ποτέ. Σεβασθῆτέ τον ἀναγινώσκοντες τὴν βίβλον ταύτην. Ὁ δὲ στρατηγὸς Γεντιλλὸς ἀνοίξας τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ βίβλον, ἠπόρησεν ἰδὼν ὅτι ἦτο ἡ τοῦ Ὀμήρου Ὀδύσσεια. Ἡ Ζάκυνθος, ἡ Κεφαλ-

ληνία καὶ ἡ Ἰθάκη τὰ αὐτὰ ποθοῦσι καὶ εὖχονται. Ἀπανταχοῦ ἀνηρτήθησαν τὰ σύμβολα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπανταχοῦ αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ κυβερνῶσι τὰς κοινότητας· οἱ δὲ λαοὶ ἐλπίζουσιν ὅτι διὰ τῆς προστασίας τοῦ μεγάλου γαλλικοῦ ἔθνους, θέλουσιν ἀνακτήσει τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, ἃς ἀπώλεσαν διὰ τῆς τυραννίδος τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μανιατῶν μὲ ἐπεμψεν ἓνα τῶν προκρίτων τῆς χώρας, ἵνα μὲ δηλώσῃ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ ἐν τῷ λιμένι αὐτοῦ γαλλικὰ τινα πλοῖα καὶ νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸ μέγα γαλλικὸν ἔθνος.»

Δὲν ἤξεύρομεν ἐὰν ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης ἀπετάθῃ οἴκοθεν πρὸς τὸν στρατηγὸν ἢ προεκλήθῃ ὑπ' αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 1797 οἱ ἀδελφοὶ Δῆμος καὶ Νικολὸς Στεφανόπολοι ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Οἱ δύο οὗτοι λόγιοι ἄνδρες ἀνήκον εἰς τὴν ἀρχαίαν οἰκογένειαν ἣτις πρὸ μιᾶς περιόδου τότε ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀποδημήσει ἐκ Μάνης μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ἐγκατασταθῆ εἰς Καργέζην τῆς Κορσικῆς· ἐπέμφθησαν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατ' ἐπιφάνειαν μὲν ἔχοντες ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐντολήν, πράγματι δὲ πολιτικὴν. Ἐκ τῆς διτόμου συγγραφῆς ἣτις ἐν ἔτει 1800 ἐξεδόθη ἐν Λονδίῳ περὶ τῆς περιηγήσεως αὐτῶν, ἐξάγεται, ὅτι ἐκόμιζον ἐπιστολὴν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης καὶ ὅτι διὰ τούτου ἦλθον εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Στερεᾶς, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀλβανίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι γενικὸν τι ἐπαναστατικὸν κίνημα. Ὅθεν πιθανώτατα εἰς ἀπάντησιν τῆς προειρημένης ἐπιστολῆς ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ ἧς μνημονεύει ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ. Ὅπως δ' ἦποτε πᾶσαι αὗται αἱ ἐνέργειαι καὶ πᾶσαι αἱ πομπῶδεις ἐπαγγελίαι τῆς γαλλικῆς δομοκρατίας, δὲν ἦσαν ἀμέτοχοι ἰδιοτελείας. Τῇ 16 αὐγούστου ὁ Γάλλος στρατηγὸς ἔγραφε πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ. «Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλληνία ἔχουσι δι' ἡμᾶς πλείονα ἀξίαν ἢ ὅλη ἡ Ἰταλία ὁμοῦ. Κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι ἐὰν εἴμεθα ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωμεν, ἤθελε συμφέρει μᾶλλον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποδώσωμεν σύμπασαν τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ νὰ κρατήσωμεν τὰς νήσους ἐκεῖνας οὐ μόνον ὡς πηγὴν πλούτου καὶ

εὐημερίας διὰ τὸ ἐμπόριον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διότι, προσεγγιζούσης τῆς πτώσεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, θέλομεν δυνηθῆ διὰ τῆς κατοχῆς τῶν νήσων τούτων ἢ νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτὸ κατὰ τὸ ἐνὸν, ἢ νὰ λάβωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσήκουσαν ἡμῖν μερίδα.» Καὶ πάλιν τῇ 13 Σεπτεμβρίου ὁ Βοναπάρτης ἔγραφεν ἐκ Πασσεριάνου τὰ ἑξῆς. «Τοῦ λοιποῦ νομίζω ὅτι θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς δημοκρατίας πρέπει νὰ ἦναι τὸ νὰ μὴ ἐγκαταλίπωμεν ποτὲ τὴν Κέρκυραν, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰς λοιπὰς νήσους, ἀλλὰ νὰ καταλάβωμεν αὐτὰς ὀριστικῶς.»

Οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνον περιωρίσθη ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέρας περιεπλάκη ἐνεργείας αἵτινες ἔμελλον νὰ ἐπαγάγωσιν ἐν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς πατρῴου ἡμῶν ἱστορίας κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσας ἑκατονταετηρίδος ἐγεννήθη εἰς Βελεστῖνον τῆς Θεσσαλίας, ἦτοι εἰς τὰς ἀρχαίας Φεράς, ὁ Ῥήγας, ὁ ἐκ τούτου ἐπικληθεὶς Βελεστενλῆς ἢ Φεραῖος. Παιδευθεὶς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς τὰ ἐν Ζαγοράῃ σχολεῖα, ἀθλητικὸς τὸ σῶμα καὶ γενναῖος τὴν ψυχὴν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαζήσῃ ἐν τῇ δεδουλωμένῃ πατρίδι, καὶ περὶ τὸ 1780 ἀπῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον ὅπου συνεπλήρωσε τὴν παιδείαν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀκμαζούσαις τότε αὐτόθι, τῇ προστασίᾳ τῶν Ἑλλήνων ἡγέμωνων, σχολαῖς, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐποτίσθη τὰ μεθυστικά ναμάτα τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Ἄλλ' ὁ Ῥήγας δὲν εἶχε μόνον καρδίαν εὐπαθῆ, εἶχε προσέτι νοῦν ὑγιᾶ καὶ πρακτικόν. Νομίσας ὅτι καὶ διὰ τὰς ἐσωτερικὰς τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ διαθέσεις καὶ διὰ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς Εὐρώπης περιστάσεις, ἐπέστη ἡ ὥρα γενικῆς τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ὠφελήθη ἐκ τῶν φιλικῶν σχέσεων εἰς ἃς περιῆλθε πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μαυρογένην ἵνα περιέλθῃ εἰς συνεννοήσεις καὶ συνάψῃ σχέσεις ἐπιτηδεῖας εἰς προπαρασκευὴν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλευμάτος. Ὅθεν ἀφ' ἐνὸς μὲν παρέλαβε συνεργοὺς πολλοὺς πλουσίους ἐμπόρους, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρεσκεύασε τὴν τοσοῦτον δεινὴν κατὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀποστασίαν τοῦ δυνάστου τῆς Βουλγαρίας Πασβάνογλου, καὶ σὺναμα διετέλει εἰς ἀδιάκοπον ἀλληλογραφίαν μετὰ διαφόρων ἄλλων ἐπισήμων Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν καὶ μετὰ ἀρματωλῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ ἄλλων προυχόντων τῆς Ἑλλάδος. Ἴνα

δὲ διαφωτίσει μὲν τὸ πνεῦμα τῶν ὁμογενῶν, ἐξάψει δὲ τὸ φρόνημα αὐτῶν, ἡσχολήθη περὶ τὴν σύνταξιν *Χάρτου τῆς Ἑλλάδος*, καὶ *Στρατιωτικοῦ ἐγκολπίου*, καὶ *Προσωρινοῦ πολιτικοῦ κανονισμοῦ* καὶ πρὸ πάντων τῶν *Ὑμνων* ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ τριακονταετίαν ὄλην ἀδόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων ἡμῶν ἐμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἡ πυροφόρος θρυαλλίς τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ 1821. Ὁμολογοῦμεν ὅτι οἱ ὕμνοι οὗτοι, καὶ αὐτὸς ὁ θούριος,

Ὡς πότε παλληκάρια νὰ ζοῦμε 'ς τὰ στενὰ

Μονάχοι 'σὰν λιοντάρια, 'ς ταῖς ῥάχαις 'ς τὰ βουνὰ,

ὅστις βεβαίως εἶναι ὁ πάντων κάλλιστος, δὲν δύνανται σήμερον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα τέχνης καὶ φιλοκαλίας ἐξαιρέτου· ἀλλὰ τότε ἐπροξένησαν ἐντυπώσεις, καὶ συγκινήσεις, καὶ ὁρμὰς τοιαύτας ὡστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀνταπεκρίνοντο οὐ μόνον εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς διαπλάσεως εἰς ὃν ἴστατο τὸ ἔθνος.

Ὁ Ῥήγας ἵνα ἐκτυπώσῃ τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ καὶ συγχρόνως προσεγγίσῃ εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν τῆς Γαλλίας ἐστίαν, μετέβη εἰς Βιέννην· καὶ ἐκεῖθεν εὔρε τρόπον νὰ ἔλθῃ εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1796 καὶ 1797 θριαμβεύοντος Βοναπάρτου. Παρέστησεν αὐτῷ τὴν οἰκτρὰν τῆς Ἑλλάδος τύχην καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν κραταιὰν τῆς Γαλλίας συνδρομὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς κλασικῆς ταύτης γῆς. Ἀξιωθεὶς δὲ νὰ προσκληθῇ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰς προσωπικὴν ἐν Ἐνετίᾳ συνέντευξιν, ἀπῆλθε διὰ Τεργέστης εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Δυστυχῶς τὰ προαποσταλέντα εἰς Τεργέστην ἔγγραφα καὶ συγγράμματά του συνελήφθησαν ὑπὸ τῆς αὐτόθι αὐστριακῆς ἀρχῆς, ὡστε ὁ μικρὸν κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος Ῥήγας καὶ ὁ συνέταιρος αὐτοῦ Χριστοφόρος Περρραιβὸς πάραυτα ἐφυλακίσθησαν καὶ ἀνεκρίθησαν. Καὶ ὁ μὲν Περρραιβὸς κτύπησε νὰ ἀπολυθῇ, ὁ δὲ Ῥήγας ἐξαπεστάλη εἰς Βιέννην, ὅπου ἐν τῷ μεταξῷ εἶχον φυλακισθῆ ἄλλοι συνέταιροί αὐτοῦ. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπαιτήσῃ τὴν παράδοσιν αὐτῶν, ἡ δὲ αὐστριακὴ μετὰ βραχὺν τινα δισταγμὸν ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν. Οἱ συλλη-

φθέντες ἦσαν ὀκτώ· ἐκ τούτων τρεῖς, ὡς ὑπήκοοι τῆς Αὐστρίας, κατεδικάσθησαν εἰς ἰσόβιον ὑπέροριαν· ὁ δὲ Ῥήγας μετὰ τῶν λοιπῶν παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν τοῦ Βελιγραδίου τῷ 1798. Ἡ πρώτη ἀπόφασις ἦτο νὰ σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τοῦτο ἔμελλον νὰ διέλθωσι διὰ χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ Πασβάνογλους, ἐγνώσθη δὲ ὅτι ὁ μέγας οὔτος ἐπαναστάτης εἶχε καταλάβει πάσας τὰς διόδους ἵνα σώσῃ τὸν φίλον του, ἐκρίθη ἀσφαλέστερον νὰ θανατωθῶσιν ἐν Βελιγραδίῳ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἐπνίγησαν εἰς τὸν Ἰστρον, ὁ Ῥήγας ὅμως ἀντιστάς καὶ καταβαλὼν διὰ τῆς ῥωμαλέας αὐτοῦ πυγμῆς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ ἀπαγάγῃ αὐτὸν Τοῦρκον, ἐδέησε νὰ φονευθῆ διὰ πυροβόλων ὀπλων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶδεν εἰσελθόντας τοὺς ἐπιτραπέντας τὸ ἔργον τοῦτο στρατιώτας, κατεπτόησεν αὐτοὺς ἀνακράξας τουρκιστί· «Οὔτως ἀποθνήσκουσι τὰ παλληκάρια· ἱκανὸν ἔσπειρα σπόρον· θέλει βλαστήσει καὶ τὸ γένος μου θέλει συλλέξει τὸν γλυκὺν αὐτοῦ καρπὸν!» Ταῦτα δὲ ὡς προφήτης λαλήσας ἔπεσε καταλιπὼν εἰς τοὺς ἐπιγενομένους μνήμην ἱεράν, ἣν ἀπεικόνισεν ἡ παροῦσα γενεὰ διὰ τοῦ ἀνδριάντος ὃν ἤγειρεν αὐτῷ πρὸ τῆς στοᾶς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἔθνικοῦ πανεπιστημίου.

Ἐν περίπτῳ ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥήγα κατελύθη καὶ ἡ ἐν Ἐπτανήσῳ ἐφήμερος πρώτη γαλλικὴ κυριαρχία. Οὔτε ἡ Ῥωσία οὔτε ἡ Τουρκία αὐτῇ ἠδύναντο νὰ ἴδωσιν ἀδιαφόρως τὴν εἰς τὰ ἀνατολικά πράγματα ἀνάμιξιν τῆς Γαλλίας. Ἡ Τουρκία εἶδεν ἀμέσως τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς κινδύνου, διότι ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἐγκαταλείπων τὰς ἀρχαίας συντηρητικὰς τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἀρχὰς ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα, ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον· ἡ δὲ Ῥωσία, συμμαχήσασα μετὰ τῆς Αὐστρίας κατὰ τοῦ ἐπαναστατικοῦ τῆς Γαλλίας χειμάρρου καὶ εὐτυχήσασα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, ἐνόμισεν ἐπιτηδεῖαν τὴν περίστασιν, ἵνα ἀπομακρύνῃ τὸν πολέμιον ἐκείνον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης. Ὅθεν κατὰ πρῶτον ἑταυτίσθησαν τὰ συμφέροντα τῶν δύο ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἐπὶ ἐκτονταετηρίδα ὅλην δὲν ἔπαυσαν κατ' ἀλλήλων ἀνταγωνιζόμεναι, ῥωσοτουρκικὸς δὲ στόλος ἐξέβαλε τοὺς Γάλλους ἐξ Ἐπτανήσου

κατὰ μάϊον τοῦ 1799. Τότε ὅμως παρήχθη τὸ ζήτημα, τίς θέλει ἀποβῆ ἢ ὀριστικῆ τῶν ἐλληνικῶν τούτων νήσων τύχη. Ἡ Ῥωσία οὔτε εἰς τὴν Τουρκίαν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ αὐτάς, οὔτε αὐτὴ ἤλπιζε νὰ τὰς διατηρήσῃ, τοσοῦτον ἔξ αὐτῆς ἀπεχούσας. Κατέπεισε λοιπὸν τὴν σύμμαχον νὰ συγκροτήσωσιν ἐκ τῶν ἑπτὰ νήσων πολιτείαν αὐτόνομον μὲν ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς δὲ διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ῥωσοτουρκικὴν προστασίαν, ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τοῦ νὰ καταβάλλῃ κατὰ τριετίαν τῇ Ὑψ. Πύλῃ φόρον 75,000 γροσίων. Παρεχωρήθησαν δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν αἱ ἐπὶ τῆς Ἡπείρου πρώην ἐνετικαὶ κτήσεις, Βόνιτσα, Πρέβεζα, Βουθρωτὸν καὶ Πάργα. Καὶ ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις πρὸ τριετίας ἠξίου ὅτι τοῦ λοιποῦ θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πρέπει νὰ ᾔηται ἢ ἐξαεὶ διατήρησις τῶν Ἰονίων νήσων, νῦν ἔνεκεν ἑτέρων συμφερόντων δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν ἄλλων δυνάμεων συγκροτηθεῖσαν νέαν δημοκρατίαν. Ὁπωςδῆποτε μετὰ τοσοῦτων αἰῶνων παθήματα ἀνεγνωρίσθη τότε κατὰ πρῶτον αὐτόνομος μία τῆς ἐλληνικῆς χώρας γωνία, ἣτις εἰς πολλὰς μὲν ἔτι ἐπέπρωτο νὰ ὑποκύψῃ τῆς τύχης τροπᾶς, ἐπὶ τέλος ὅμως ἠξιώθη πλήρους ἀνεξαρτησίας διὰ τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπελευθερωθέντος ἄλλου τῆς Ἑλλάδος τμήματος.

Ἄλλ' αἱ φιλικαὶ τῆς Ῥωσίας σχέσεις δὲν διήρκεσαν πολὺ οὔτε μετὰ τῆς Τουρκίας οὔτε μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἐν Ἐπτανήσῳ οἱ Ῥῶσοι ἴσχυσαν τοσοῦτον ὥστε αὐτοὶ ἐφαίνοντο κύριοι τῶν νήσων, οὐδὲ ἐγένετο πλέον λόγος περὶ ὀσμανικῆς προστασίας. Τοῦτο ἐτάραττε τὴν Ὑψηλὴν Πύλῃν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀφ' ἐνὸς οἱ Ῥῶσοι ὀρμώμενοι ἀπὸ τῆς Ἰονίου πολιτείας ἠγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσι διὰ παντὸς τρόπου καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, κατατάξαντες τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰ τῆς Ἰονίου πολιτείας τάγματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῷ 1803 ἐξεργάγη πρὸς βορρᾶν ἢ σερβικὴ ἐπανάστασις, ἣν φυσικῶ τῷ λόγῳ ὑπελάμβανον οἱ Ὀσμανίδαι ὡσαύτως ἔργον τῆς Ῥωσίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ ἀνατολικά πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι πλείοτερον ἔνεκα τῶν ἐν Εὐρώπῃ μεγάλων περιπελοκῶν. Κα-

τὰ ἀπρίλιον τοῦ 1805 συνεκροτήθη νέα εὐρωπαϊκὴ συμμαχία με-
ταξὺ Ἀγγλίας, Αὐστρίας, Ῥωσίας καὶ Σουηδίας κατὰ τοῦ Ναπο-
λέοντος Βοναπάρτου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναγορευθῆ αὐτο-
κράτωρ τῶν Γάλλων. Ἐντεῦθεν ἡ δύναμις ἐκείνη ἥτις οὐδέποτε
ἀνεδείχθη πολεμία τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους καὶ ἦτο ἡ εἰλικρινεστέρα
πρόμαχος τῆς ἀκεραιότητος αὐτοῦ, ἡ Ἀγγλία, ἐγένετο σύμμαχος
τῆς Ῥωσίας, ἡ δὲ Ὑ. Πύλη περιέστη εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν. Οὐδε-
τέρα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ, διότι ἡ μὲν Γαλλία ἐζήτει νὰ
τὴν προσελκύσῃ εἰς τοὺς πλοκάμους ἑαυτῆς, οἱ δὲ σύμμαχοι δὲν
ἔμελλον νὰ ἀνεχθῶσι τοιοῦτό τι· ὥστε ἡ Ὑ. Πύλη ἠ ἔπρεπε νὰ
ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν
ἐπεῖχε τάξιν ὁ ἀσπονδότερος αὐτῆς πολέμιος, ἡ ἔπρεπε νὰ συντα-
χθῆ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἶχεν ἀποδεί-
ξει ὅτι δὲν ἐδίσταζε νὰ τὴν ἀκρωτηριάσῃ. Ἐνεκα τῶν περιπλο-
κῶν τούτων παρήχθησαν ἐν τῷ Διβανίῳ δύο πολιτικαὶ μερίδες,
ἡ μὲν ῥωσαγγλική, ἡ δὲ γαλλικὴ. Καὶ οἱ μὲν γαλλίζοντες, ἐν
οἷς συνετάσσοντο ἐκ τῶν Ἑλλήνων οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ Καλλιμάχαι,
ἠγωνίζοντο νὰ παρασύρῃσι τὴν Πύλην εἰς τὴν μετὰ τοῦ νέου αὐ-
τοκράτορος συμμαχίαν, προτείνοντες τὸν λόγον τῶν ἀρχαίων κα-
τακτητικῶν τῆς Ῥωσίας βουλευμάτων· οἱ δὲ ῥωσίζοντες, ὧν ἐπρώ-
τερον ὁ τῆς Βλαχίας ἡγεμὼν Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης καὶ ὁ
τῆς Μολδαυίας Ἀλέξανδρος Μουρούζης, ἠξίουσαν ὅτι προκριωτέρα
εἶναι ἡ πρὸς τὴν γείτονα Ῥωσίαν φιλία τῆς πρὸς τὴν πόρρω ἀπέ-
χουσαν Γαλλίαν. Οὕτω δὲ ἀμφιταλαντεύοντο τὰ πράγματα, ὅτε
ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει βέκτης τῆς Γαλλίας πρέσβυς στρατηγὸς
Σεβαστιάνης κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καθάρισιν τῶν δύο ἐκεί-
νων ἡγεμόνων καὶ τὴν ἀντ' αὐτῶν προχείρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου
Σούτσου καὶ τοῦ Σαρλάτου Καλλιμάχη. Ἐκ τῶν δύο καθαιρε-
θέντων ἡγεμόνων ὁ μὲν Ὑψηλάντης μετὰ τῶν οἰκείων κατέφυγεν
εἰς τὴν Ῥωσίαν, ὁ δὲ ἦττον ἐνοχοποιηθεὶς Μουρούζης ἐπέστρεψεν
εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τότε τὰ ῥωσικὰ στρατεύματα ἐνέ-
βαλον ἀμέσως εἰς τὴν Μολδαυίαν κατὰ ὀκτώβριον 1806. Ἡ Πύ-
λη, πιεζομένη ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας ἀγω-
νιζομένου ἀδιαλείπτως ν' ἀποσπάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ
Ναπολέοντος συμμαχίας, κατ' ἀρχὰς ἀποκατέστησε τὸν Ὑψη-

λάντην και τὸν Μουρούζην. Μικρὸν ὅμως ἔπειτα παροξυνθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Σερβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ῥωσικῶν ἐνεργειῶν καὶ ἐνθαρρύν-
 θεῖσα ὑπὸ τῶν νέων ἐν Εὐρώπῃ κατορθωμάτων τοῦ Ναπολέοντος, ἐκήρυξε τῇ 30 δεκεμβρίου πόλεμον κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ συν-
 ἔλαβε καὶ μετὰ δεινὰς βασάνους ἐθανάτωσε τὸν γέροντα Ἀλέ-
 ξανδρον Ὑψηλάντην, πατέρα τοῦ εἰς Ῥωσίαν καταφυγόντος Κων-
 σταντίνου. Τούτου γενομένου, ἡ Ἀγγλία περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκη-
 νὰ μεταχειρισθῆ καὶ αὐτὴν τὴν βίαν ἵνα ἀποσπάσῃ μὲν τὴν
 Τουρκίαν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς συμμαχίας, προλάβῃ δὲ τὸν ῥωσο-
 τουρκικὸν πόλεμον, ὃν εὐλόγως ἐθεώρει ὀλέθριον εἰς αὐτὴν τὴν
 ὑπαρξίν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους· ὅθεν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ
 τοὺς Ὀσμανίδας εἰς εἰρήνην, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψεν ἐντὸς τοῦ
 Βοσπόρου τὸν στόλον αὐτῆς. Τῇ 20 λοιπὸν φεβρουαρίου 1807 ὁ
 Ἀγγλος ναύαρχος Δούκουορθ, διελθὼν διὰ τοῦ ἀδιαβάτου νομι-
 ζομένου Ἑλλησπόντου, ἐπεφάνη ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπό-
 λεως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ σουλτάνος ἐπέμεινε ἔχων σύμβουλον
 τὸν Σεβαστιάνην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν πολυαριθμοὺς Γάλλους ἀξιω-
 ματικοὺς τοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ· ὥστε ὁ ἀγγλικὸς
 στόλος ἐνόμισε συνετώτερον νὰ ὑποχωρήσῃ, ὁ δὲ Σεβαστιάνης ἐ-
 φάνη ἐπὶ μίαν στιγμὴν θριαμβεύων. Δειναὶ ὅμως ἔμελλον νὰ ἐπέλ-
 θωσιν ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ περιπέτειαί. Ἐβασίλευε τότε ὁ
 ἡμερώτερος καὶ ὁ συνετώτερος τῶν σουλτάνων Σελῆμ ὁ Γ'. Ὁ
 σουλτάνος οὗτος οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀνεδείχθη ὡς οὐ-
 δεὶς ἄλλος φιλάνθρωπος καὶ καλοκάγαθος, ἀλλὰ καὶ μεγάλην
 ἐπεχείρησεν ἐσωτερικὴν μεταρρύθμισιν, ἰδίως δὲ συνεκρότησε νέον
 ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον ὀργανωθέντα στρατόν· ἐκ τούτων δὲ πάν-
 των σφόδρα δυσηρεστήθησαν οἱ τε οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι.
 Ὅθεν τῇ 28 μαΐου 1807 ἐξερράγη ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις
 δι' ἧς καθηρέθη μὲν ὁ Σελῆμ Γ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ ἐξάδελφος αὐ-
 τοῦ Μουσταφᾶς Δ'. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἀνατροπὴν προς-
 ετέθη μετ' ὀλίγον ἐξωτερικὴ περιπλοκὴ δεινοτάτη, διότι συν-
 ωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου εἰρήνη μεταξὺ Ῥωσίας καὶ
 Γαλλίας εἰς Τίλσιτ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεμονώθη μὲν ἡ Ἀγγλία,
 συνεμάχησαν δὲ πάλιν αἱ δύο δυνάμεις αἱ ἥκιστα κηδόμεναι
 περὶ τῆς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητος. Τῷ ὄντι διὰ τῆς

εἰρήνης ἐκείνης ὁ Ναπολέων συνεφώνησε πρὸς τὴν πρὸ μικροῦ ἀντίπαλον τὴν διανομὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν τὰς Ἰονίους νήσους καὶ τὰ ἐν Δαλματία φρούρια, καὶ μετ' ὀλίγον ῥητῶς παρεχώρησεν εἰς τὴν Ῥωσίαν τὰς παριστρίους ἡγεμονίας.

Ὁ κίνδυνος τῆς Τουρκίας ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη. Ἀπειλουμένη ὑπὸ τε τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἄλλους εἰλικρινεῖς ὑπερμάχους τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁμοφρονήσασαν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτὴν Αὐστρίαν. Ἀλλ' ἀμφοτέραι αἱ δυνάμεις αὗται ἀπησχολημέναι ὑπὸ τοῦ μεγάλου αὐτῶν κατὰ Ναπολέοντος ἀγῶνος, οὐδεμίαν σπουδαίαν ἠδύναντο νὰ δώσωσιν αὐτῇ συνδρομὴν· ἡ Ἀγγλία μάλιστα ἐξηκολούθει διατελοῦσα εἰς ἐμπόλεμον πρὸς αὐτὴν κατὰστασιν καὶ μόλις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1809 συνωμολογήθη δι' ἐνεργειῶν τῆς Αὐστρίας ἢ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας εἰρήνη.

Ἐνῶ δὲ τοσοῦτον ἐπισφαλῆ ἦσαν ἐξωτερικῶς τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην, εἴπερ ποτὲ δεινότεραι ἀπέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῆς ἀνωμαλίαι. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1788 καταλαβὼν τὰ Ἰωάννινα διαβόητος Ἀλβανὸς Ἀλῆ πασᾶς, ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ ἀπάσης τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, καταβάλλων Ἑλληνας τε καὶ ὁμοφύλους. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἦρχε μὲν καὶ ἔπραττεν ἐν ὀνόματι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἀπέβλεπε δὲ εἰς τὸ νὰ ἀποβῆ ἀνεξάρτητος, ὅπως βραδύτερον ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆ πασᾶς πολὺ ἀπεῖχε τῆς δεξιότητος καὶ τῆς διοικητικῆς περινοίας τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἄλλως δὲν ἤθελεν ἀποβῆ ἀδύνατον αὐτῷ νὰ προσοικειωθῆ τοὺς Ἑλληνας καὶ ἐπ' αὐτῶν κυρίως ἐρειδόμενος νὰ ἰδρῦσῃ ἴδιον ἰσχυρὸν κράτος, ὅπερ, ἐὰν ὁ νέος δυνάστης ἤσπάζετο προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα, ἠδύνατο οὐ μόνον τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν νὰ καταστήσῃ περιττὴν, ἀλλὰ καὶ καιριωτάτην ἔκτοτε νὰ ἐπαγάγῃ μεταβολὴν τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἦτο μικρὸς, μέγα δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐκέκτητο εἰμὴ τὴν θηριωδίαν καὶ τὸν δόλον, ὧν ἕνεκα οἱ τε

Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ οἱ ὁμόφυλοι ἐπὶ τοσοῦτον πρὸς αὐτὸν ἀπηλλοτριώθησαν, ὥστε ἐπὶ τέλους ἅπαντες συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καταστροφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καθ' οὓς εὕρισκόμεθα χρόνους ἦτο ἔτι ἰσχυρὸς καὶ ἠγωνίζετο πρὸ πάντων νὰ καταβάλλῃ τὴν ἀρειμάνιον κοινότητα τοῦ Σουλίου.

Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ κοινοτικοῦ αὐτῶν ὀργανισμοῦ, καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, θέλομεν λάβει κατωτέρω ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πλείοτερα τινά. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ βραχέων τοὺς πολεμικοὺς αὐτῶν ἀγῶνας. Οἱ πολυθρύλητοι ἐκείνοι ὀρεῖται μετέσχον μὲν τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων τοῦ 1770 καὶ 1790, δις δὲ ἤδη εἶχον ματαιώσῃ τὰς κατ' αὐτῶν ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, κατὰ τε τὸ ἔαρ τοῦ 1790 καὶ κατὰ ἰούλιον τοῦ 1792. Ἀλλ' ὁ ἥρωϊκώτερος τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκείνων ἀγῶνων αὐτῶν διεξήχθη ἀπὸ τοῦ 1800—1803. Τῶνόντι περὶ τὰ μέσα τοῦ 1800 ἐτράπη αἴφνης ὁ Ἀλῆς καὶ τρίτον κατ' αὐτῶν συνεπαγόμενος 10,000 ἄνδρας. Τίς Ἕλληνα δὲν ἀνέγνωσε μετὰ παλμῶν καρδίας τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου, τὰς τοσοῦτον ἀφελῶς ἅμα καὶ δραματικῶς ὑπὸ τοῦ Περρᾶιβοῦ εἰκονισθείσας; Μετὰ ἡμιολίου ἔτους ἀπεγνωσμένην πολιορκίαν ἔλαβον οἱ πρῶταθληταὶ ἐκείνοι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐλπίδα τινὰ ἀναψυχῆς. Πολλοὶ τῶν τῆς Ἡπείρου μπεῦδων συνεμάχησαν μετ' αὐτῶν. Ἡ ἀκοίμητος ὁμως τοῦ Ἀλῆ δραστηριότης, ὁ χρυσὸς αὐτοῦ, αἱ ἐπιβουλαὶ αὐτοῦ, ἐματαίωσαν τὴν προσδοκωμένην ἐπικουρίαν. Οἱ Σουλιῶται ἔμειναν πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Αἱ ὀδύνηαι τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἰδίως διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ ὕδατος, ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτοι· οὐδὲν ἦττον δὲ ἐπέιθοντο νὰ ὑποταχθῶσι, καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ δὲ ἀμηχανίᾳ ἔσωζον ἔτι τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν φαιδρότητα τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Ἐπικηρύξαντος τοῦ Ἀλῆ 500 γρόσια διὰ πᾶσαν Σουλιώτου κεφαλὴν, ἀντεπεκλήρουν οὗτοι 10 φύσεκια διὰ πᾶσαν κεφαλὴν Τούρκου· καὶ ἐμπεσόντος ποτὲ ἐνὸς αὐτῶν ὄνου εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἐζήτησαν τὸ κτήνος ὑποσχόμενοι ν' ἀποδώσωσι τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἐπιστραφέντος δὲ τοῦ ὄνου, ἀπέδωκαν Τούρκον αἰχμάλωτον ἀξιούντες ὅτι κατέβαλον τὸ ἴσον τοῦ λυτρωθέντος. Τρία ἔτη διήρκεσεν ὁ ἀγὼν οὗ-

τος καὶ οἱ Σουλιῶται, δὲν ἔπαυον νικηφοροῦντες ὅτε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1803, διὰ τῆς προδοσίας τοῦ Πήλιου Γούση, ἐκυριεύθη τελευταῖον τὸ Σοῦλι, οἱ δὲ πρόμαχοι αὐτοῦ ὑποχωρήσαντες εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκευὴν καὶ πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἰδίως ἐκ τῆς δίψης, διότι οἱ περιζώσαντες αὐτοὺς πολέμιοι εἶχον καταλάβει τὰς τῶν ὑδάτων πηγὰς, συνήνεσαν τελευταῖον, ὄχι νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει ἐλευθέρως ὅπου βούλωνται μετὰ τῶν ὅπλων καὶ τῶν σκευῶν. Ὁ Ἄλῆς ἐκύρωσε τὰς συνθήκας ταύτας καὶ τῇ 12 δεκεμβρίου 1803 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὴν πατρίδα αὐτῶν, διαιρεθέντες εἰς τρία σώματα. Ἐμειναν δὲ εἰς ἁγίαν Παρασκευὴν ὁ μοναχὸς Σαμουήλ καὶ πέντε ἕτεροι ἄνδρες ἵνα παραδώσωσι τὸν χῶρον καὶ λάβωσι κατὰ τὰ συμφωνηθέντα τὸ ἀντίτιμον τῶν ἐν αὐτῷ σωζομένων ἔτι πολεμοφθίων. Ἄλλ' ὅτε προσῆλθον δύο Τούρκοι καὶ εἰς γραμματεὺς τοῦ Ἄλῆ ἵνα ἐκτελέσωσι τοὺς ὅρους τούτους, ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἄλῆ, ἀφοῦ ἐπλήρωσε τὰ χρήματα, εἶπε σαφῶς εἰς τὸν Σαμουήλ ὅτι θέλει, ὑποστῆ δεινὴν τιμωρίαν, ἀφοῦ ἔσχε τὴν ἀφροσύνην νὰ παραδοθῆ εἰς χεῖρας τοῦ βεζύρη· ὁ δὲ, «καμμίαν», ἀπήντησεν ἀμέσως, «δὲν δύναται νὰ μ' ἐπιβάλη τιμωρίαν», καὶ κενώσας τὸ ὄπλον του ἐπὶ τῆς πυριτοθήκης ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἔρείπια τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ τοὺς Τούρκους. Οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἄλῆς ἔλαβεν αὐτὴν ὡς πρόφασιν ἵνα θεωρήσῃ ἀκύρους τὰς πρὸς τοὺς Σουλιώτας γενομένας συνθήκας. Ὁ ἄπιστος ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἤθελε βεβαίως καὶ ἄνευ τούτου ἐπισημάνῃ· ἡ δὲ ἐπισημάνῃ αὐτοῦ, ἐὰν ἐπῆγαγε νέας καταστροφὰς, κατέστησεν ὅμως ἔτι ἐνδοξότερον τὸ τῶν Σουλιωτῶν ὄνομα. Ἐκ τῶν τριῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα ὑπὸ πολυαριθμοῦ κατεδιώχθησαν δυνάμει, τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν, τὸν Δράκον καὶ τὸν Ζέρβαν, ἔφθασε σχεδὸν σῶον εἰς Πάργαν, ὅπου ἦτο ἐν ἀσφαλείᾳ, διότι ἡ πόλις αὕτη εἶχε μὲν παραχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς προστασίας τῶν κατεχόντων τότε τὴν Ἐπτάνησον Ῥώσων, διετέλει σχεδὸν αὐτόνομος. Τὸ δεύτερον σῶμα ὑπὸ τὸν Κουτσονίκαν ἐπολιορκήθη εἰς τὸ Ζάλογγον, τὸ κείμενον ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ καὶ ἀπροσίτου ὑπὲρ τὸν Ἀχέροντα με-

τεωριζομένου. Ἐκεῖ μετ' ὀλίγον ἐξήντηθήσαν αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια· καὶ τότε αἱ μὲν γυναῖκες, ἀφοῦ προετίμησαν νὰ σφενδονίσωσιν εἰς τὴν ἄβυσσον τὰ τέκνα ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὰ περιπίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα ἀπεφάσισαν νὰ παρακολουθήσωσι τὰ φίλτατα ἐκεῖνα ὄντα, οὐχὶ ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὄδυρμοῖς, ἀλλὰ ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι. Θυσία καταπληκτικὴ, ἣν οὐδέποτε θέλουσιν ἐννοήσει αἱ παροῦσαι ἐκνευρισμέναι γενεαί! Καὶ ἤψαντο λοιπὸν ἀλλήλων τὰς χεῖρας, καὶ ἔσυρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ᾄδουσαι, καὶ καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν ἐκάστη εἰς τὸ χεῖλος τοῦ βαράθρου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτὸ, καὶ ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο, καὶ ὁ χορὸς ὡσαύτως, μέχρις οὗ κατέπεσον ἅπασαι ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Οἱ δὲ ἄνδρες ἐπεχείρησαν νυκτερινὴν ἐξοδὸν καὶ δι' αὐτῆς ἐξ 800 διήλασαν 150 εἰς Πάργαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου σώματος ὅπερ συνέκειτο ἐκ 1000 Σουλιωτῶν καὶ εἶχε καταλάβει μοναστήριόν τι καλούμενον Σέλτσο, ἔπεσον μαχόμενοι οἱ πλεῖστοι, μόνοι δὲ τεσσαράκοντα καὶ πέντε κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν ὑπὸ τὸν Βότσαρην εἰς Πάργαν ὡσαύτως. Ἐκ Πάργας δὲ ἀπῆλθον οἱ περισωθέντες Σουλιῶται εἰς Κέρκυραν ἀπὸ τῆς ὁποίας μετὰ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἐπέπρωτο νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ νὰ ἀρχίσωσι πρῶτοι Ἑλλήνων τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς φωλεᾶς ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἄλῃ πασᾶς ἐτράπη κατὰ τῶν ἐν Ὀλύμπῳ ἄρματωλῶν καὶ κλεφτῶν. Οἱ Ῥῶσοι τότε ἦσαν ἔτι σύμμαχοι τῶν Ἄγγλων· ἐξακολουθοῦντες δὲ νὰ κατέχωσι τὴν Ἐπτάνησον καὶ ἔχοντες πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις στόλον συμπράττοντα μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σινιάβιν, εὐχαρίστως ἔβλεπον τοὺς ἡμετέρους ἐπιτιθεμένους κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν· τὸν δὲ Ἄλῃ πασᾶν καθωδῆγει πόρρωθεν ὁ Ναπολέων, ὅστις γράφων πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Ταλλεϋράνδου καὶ ἐπαινῶν τὴν διαγωγὴν του, προσέθετεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια, ἵνα περισταλῶσιν οἱ Ἕλληνες οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν ἐπικουρικὸν τῆς Ῥωσίας στρατόν. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ κατώρθωσε διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας αὐτοῦ νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἄλῃ, τὸν Βελῆν καὶ τὸν Μουκτάρην, τὰ πασαλίκια τῆς Πελοποννήσου

καὶ τῆς Ναυπάκτου. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ μὲν Ἀλῆ πασᾶς, ἐπιχειρήσας τὴν κατάληψιν τῆς Λευκάδος, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ῥώσων καὶ τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, οὓς παρέλαβεν ἡ Ἰόνιος πολιτεία εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς διὰ τῶν ἐπιτηδείων μετὰ τοῦ Βότσαρη καὶ Κατζαντώνη διαπραγματεύσεων τοῦ γραμματέως τῆς ἐπικρατείας αὐτῆς Ἰωάννου Καποδιστρίου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆς ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος ἐπὶ τῆς Στερεᾶς. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν τῆς Θεσσαλίας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τὰς πλεκτάνας αὐτοῦ, ὑπετάχθησαν. Ἀλλὰ εἰς ἕξ αὐτῶν, ὁ Νίκος Τσάρας, ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1807 ἐκστρατείαν παράτολμον, ἀπελθὼν μετὰ 550 λογάδων μαχητῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν ἵνα ἐνωθῆ μετὰ τοῦ ἐν Σερβίᾳ ἀγωνιζομένου Καραγεώργη. Ἐπανειλημμένως τρέψας ἐν Μακεδονίᾳ τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα ὁσμανικὰ στρατεύματα ὁ Νίκος δὲν ἔπαυσε προελάνων, ὅτε τελευταῖον πολιορκηθεὶς ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς τὰς κλεισούρας τῆς Τζίχνας ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατώρθωσε νὰ διασωθῆ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθωνος, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Σκόπελον.

Τὸ γεγονός τοῦτο συνέβη καθ' ἣν ἐποχὴν ὑπεγράφετο εἰς Τίλσιτ ἡ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Γαλλίας εἰρήνη. Καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ εἰρήνη αὕτη ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Οἱ Ῥῶσοι, παραχωρήσαντες εἰς τοὺς Γάλλους τὴν Ἑπτάνησον, ἀνεκάλεσαν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν ἀπὸ τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας. Ὁ δὲ Ἀλῆ πασᾶς προέτεινε μὲν εἰς τὸν Ναπολέοντα νὰ γίνῃ παρ' αὐτῷ δεκτὸς ὡς ὑποτελῆς τῆς γαλλικῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ λάβῃ εἰς ἀντάλλαγμα τὰς Ἰονίους νήσους, ἔμαθεν ὅμως εἰς ἀπάντησιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας (παρ' οὗ πρὸ μικροῦ τοσαῦτα ἔλαβεν εὐνοίας καὶ ἐπιδοκιμασίας δείγματα) οὐδὲν πλέον ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἂν ἐτόλμα νὰ καταπατήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πύλτης συμβάσεις, ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε τιμωρήσῃ αὐτὸν διὰ τοῦ σουλτάνου. Πλὴν τούτου ὅλοι οἱ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νησιῶται ὅσοι πειθόμενοι εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Σινιάδου εἶχον φανῆ πρόθυμοι νὰ στασιάσωσι, Τενέδιοι, Λήμνιοι,

Σάμιοι, καὶ ἄλλοι, ἔσπευσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ διὰ πρεσβειῶν καὶ χρηματικῶν θυσιῶν νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν Ὑψηλὴν Πύλην. Ἰδίως δὲ ἀξιομνημόνευτον εἶναι ὅτι καὶ οἱ Ὑδραῖοι εἶχον ἀναπετάσει τότε κατ' εἰσήγησιν τοῦ ναυάρχου ἐκείνου τὴν ῥωσικὴν σημαίαν καὶ ἐκπέμψαντες καταδρομικὰ ὑπὸ τὸν Κυριάκον Σκούρτην, τὸν Ἀντώνιον Χατζῆ Τούκαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον Βαλλῆν, ἠχμαλώτευσαν καὶ ἀπήγαγον εἰς τὸν λιμένα αὐτῶν οὐκ ὀλίγα ὁσμανικὰ πλοῖα. Ἐκινδύνευσαν δὲ μετὰ τὴν εἰρήνην νὰ ἴδωσιν ἀποβιβαζόμενον εἰς τὴν νῆσον αὐτῶν τὸν σατράπην Πελοποννήσου Βελῆ πασᾶν, καὶ πολλοὶ εἶχον ἀποφασίσει νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Ἑπτάνησον. Εὐτυχῶς ἅπαντες οἱ Ὑδραῖοι δὲν εἶχον ἐνοχοποιηθῆ. Ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ὅστις διώκει τότε τὰ τῶν Ὑδραίων πράγματα, εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἀντιταχθῆ εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα, καὶ νῦν παρεκώλυσε μὲν τὴν μετανάστευσιν διὰ τοῦ Ἀνδρέου Βώκου τοῦ μετ' ἔπειτα ναυάρχου Μιαούλη, συνετέλεσε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν τε Βελῆ πασᾶν καὶ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγχώρησιν καὶ τὴν ἀνενόχλητον κάθοδον τῶν ὀλίγων προκρίτων ὅσοι εἶχον κατορθώσει νὰ διαφύγωσιν.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατὰ μὲν τῆς Ἑπτανήσου οὐδὲν ἤδη ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ, τῆς δὲ Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἦρχε διὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐδάμασε δὲ καὶ τοὺς ἄρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ἅπαντες οἱ μάχιμοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ἄνδρες καταφυγόντες εἰς Σκίαθον καὶ συγκροτήσαντες αὐτόθι καταδρομικὸν στόλον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων, ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα κατὰ θάλασσαν. Οἱ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνελθόντες ὀνομαστοὶ ἄνδρες ἦσαν ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, γαμβρὸς τοῦ Βουκουβάλλα, ὁ Καζαβέρνης, οἱ ἄρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου Βλαχάβας, Λαζαῖοι, Τζαχίλας, Μπιζιώτης καὶ Σύρος, ὁ Πελοποννήσιος Κολοκοτρώνης, ὁ Νιαούσης ἄρματωλὸς Ῥομφέης καὶ ὁ Νίκος Τσάρας. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ Σταθᾶς, ὅστις ἀνεπέτασεν ἀντὶ τῆς πρότερον κυματιζούσης ἐπὶ τῶν πλοίων ἐκείνων ῥωσικῆς σημαίας, σημαίαν ἑλληνικὴν φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου λευκὸν σταυρόν. Ἀντιναύαρχος ἀνηγορεύθη ὁ Νίκος Τσάρας καὶ ὁ στολίσκος ὑποδιηρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας ὧν ἐκάστη

ἐκαλείτο ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· Βάλτος, Μωριάς, Ροῦ-
μελη, Ὀλύμπος, Ἀσπρη θάλασσα, Σκιάθου καὶ Κασσάνδρα.
Ὁ καταδρομικὸς οὗτος στόλος οὐ μόνον εἰς τὰ ὀσμανικὰ παρά-
λια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πληγὰς πολλὰς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ
τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῆ. Μιᾶς δὲ τῶν
ναυμαχιῶν τούτων τὴν μνήμην διέσωσεν ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις·

Μαῦρο καράβ' ἀρμένιζε 'ς τὰ μέρη τῆς Κασσάνδρας,
Ἔιχε πανιὰ κατὰμαυρα, καὶ τ' οὐρανοῦ παντιέρα.
'Εμπρὸς κορβέτα μ' ἄλικο μπαϊράκι τοῦ ἐβγῆκε·
«Μάϊνα! φωνάζει, τὰ πανιὰ, ρήξετα, λέγει, κάτω!»
«Δὲν τὰ μαϊνάρω τὰ πανιὰ, οὐδὲ τὰ ρήχνω κάτω!»
«Μὴ μὲ θαρβῆτε νειόνυφη, νὰ 'βγῶ νὰ προσκυνήσω.»
«'Εγὼμαί ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ, γαμπρὸς τοῦ Μπουκουβάλα·
«Τράχο λεβένταις! ρήξετε 'ς τὴ πλώρη τὸ καράβι!
«Τῶν Τούρκων αἷμα χύσετε, ἀπίστους μὴ ψηφᾶτε.»
Οἱ Τούρκοι βόλταν ἔβρηξαν, κ' ἐγύρισαν τὴν πλώρη.
Πρῶτος ὁ Γιάννης πέταξε μὲ τὸ σπαθὶ 'ς τὸ χέρι.
'Σ τὰ μπούνια τρέχουν αἵματα, θάλασσα κοκκινίζει.
'Ἀλλᾶ! 'Ἀλλᾶ! οἱ ἄπιστοι κρᾶζουν καὶ προσκυνοῦνε.

Τελευταῖον περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου 1807 προσεβλήθησαν οἱ κα-
ταδρομεῖς ἐν Σκιάθῳ ὑπὸ δύο δρομώνων καὶ ἑνὸς μικροκρότου
(φρεγάδος). Ἡ καταστροφὴ τῶν ἄρματωλῶν ἐφαίνετο βεβαία·
ἀλλὰ μονόκροτον ἀγγλικὸν αὐτόθι παραπλέον ἦλθε, παρεκλήθη
ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ τὰ μὲν δύο μικρότερα
ὀσμανικὰ πλοῖα ἐβύθισε, τὸ δὲ μεγαλύτερον συνέλαβε. Μὴ λη-
σμονήσωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία διετέλει τότε εἰς ἐμπόλεμον πρὸς τὴν
Τουρκίαν κατάστασιν· ὥστε τοῦτο ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν τὴν
πράξιν τοῦ Ἀγγλοῦ κυβερνήτου, ἧτις ἄλλως τε ἐπιμαρτυρεῖται
ὑπὸ αὐτόπτου καὶ ἀξιοπίστου μάρτυρος, τοῦ Θεοδώρου Κολοκο-
τρώνη, ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν κατα-
δρομεῖς ἀπέβησαν θρασύτεροι, ἡ δὲ Ὑψηλὴ Πύλη ἠναγκάσθη νὰ
διατάξῃ τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἄρματωλῶν
καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ
ἀφήσωσιν οὕτω ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Τυφόντι ἀπελθόντων τῶν
'Ἀλβανῶν ἐξ Ὀλύμπου, ἐπέστρεψαν οἱ ἄρματωλοὶ τοῦ ὄρους εἰς
τὰς οἰκείας ἐπαρχίας κατὰ δεκέμβριον, παρεκτός του Νίκου Τσάρα

παραχειμάσαντος ἐν Σκοπέλω. Ἄλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος διεκόπητο ἐκ διαλειμμάτων· νὰ παύσῃ ὅμως δὲν ἦτο δυνατόν ποτέ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1808 ὁ ἀρματοῦλος Χασιῶν παπᾶ Εὐθύμιος Βλαχάβας, γινώσκων κάλλιστα ὅτι ὁ Ἄλῃ πασαῖς δὲν ἔπαυσεν ἐπιβουλεύομενος τοὺς Ἑλληνας καπεταναίους, συνεχάλεσε σύνοδον αὐτῶν, παρέστησεν αὐτοῖς τὸν κίνδυνον καὶ ἀναγορευθεὶς παρ' ὄλων ἀρχηγὸς ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν νέου ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀρματοῦλων καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Τρικκάλοις καὶ Λαρίστη Τούρκων, οἵτινες ἠγανάκτουν ὡσαύτως κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἄλῃ. Νέα δὲ σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Ὀλύμπῳ ὤρισεν ἡμέαν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τὴν 29 μαΐου, τὴν εἰμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀλλὰ τὸ βούλευμα ἐπροδόθη εἰς τὸν Ἄλῃν· πολλοὶ τῶν συνωμοτῶν καὶ πρῶτοι οἱ Ὀσμανίδαι τῆς Θεσσαλίας ἐπαλιμβούλησαν· ὀλίγοι δὲ μετὰ τοῦ Βλαχάβα ἐπέμειναν εἰς τὸ νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον. Τότε οὗτος καταλιπὼν τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον εἰς Καλαμπάκαν μετὰ 600 ἀνδρῶν, ἔδραμεν εἰς Ὀλυμπον ἵνα παραλάβῃ ἐκεῖθεν καὶ ἄλλους συνεργούς. Ἐν τῷ μετὰξὺ ὅμως οἱ ἐν Καλαμπάκᾳ προσβληθέντες ὑπὸ πολυαρίθμων δυνάμεων καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μουκτάρ πασαῖ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἄλῃ, ἔπεσον πάντες. Μετὰ δύο ὥρας κατέφθασεν ὁ Παπαθύμιος μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων· ἀλλ' εὔρε τὴν θυσίαν τετελεσμένην καὶ ἀπελθὼν εἰς Κασσάνδραν, ἐκεῖθεν δὲ περάσας εἰς Σκόπελον ἀπεφάσισεν ὡς πρότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης. Δεινὰς πάλιν ἔπαθον οἱ Τούρκοι κακώσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων καταδρομέων· ὁ Ἄλῃς κατέφυγε κατὰ τὴν συνήθειάν του εἰς ἐπιτορκίας ἵνα ἀπαλλαγῇ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀντιπάλου. Δι' ἀμνηστιῶν καὶ ποικίλων ἄλλων ἐπαγγελιῶν παρέπεισε τὸν τε Βλαχάβαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰ ἀρματοῦλικά αὐτῶν. Καὶ ἅμα τούτου γενομένου, συνέλαβεν τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φρεβρᾶς βασάνους καθυπέβαλεν εἰς εἰκτιστον θάνατον.

Οὕτω δὲ δαμάσας τοὺς Ἑλληνας ἐπλαρχηγούς τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἄλῃς ἐφαίνετο προσεγγίζων εἰς τὸ βούλευμα

αὐτοῦ τοῦ νὰ ἰδρῦσῃ κράτος ἴδιον ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ταύταις ἐπαρχίαις τοῦ κατὰ τὴν Εὐρώπην ὀσμάνικοῦ κράτους. Ἀφ' ἐνός δὲν ἔπαυε διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ δόλου ἐπεκτείνων τὴν ἀρχὴν του εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἀφ' ἑτέρου ἢ Ὑψηλῆ Πύλη καὶ τοὶ ὑπώπτευσ ποῦ ἔτεινον πᾶσαι αὐταὶ αἱ προσπάθειαι τοῦ ἀνδρός, ἠναγκάζετο ν' ἀνέχεται αὐτὸν ἐνεκὰ ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν. Τῆ 28 ἰουλίου 1808 καθρέθη μὲν ὁ Μουσταφᾶς Δ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Μαχμουτ Β', δι' ἐνεργειῶν τοῦ τολμηροῦ πασᾶ τοῦ Ρουστσοκίου Μουσταφᾶ Βαϊρακτάρη, ἐνός τῶν θερμοτέρων ὀπαδῶν τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἣν εἶχεν ἐγκαινίσει ὁ Σελῆμ Γ'. Μετ' οὐ πολὺ ὁμως ὑπερίσχυσαν πάλιν οἱ οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι, ὁ δὲ νέος σουλτάνος ἀπέβη ἐπὶ μακρὸν χρόνον παίγιον αὐτῶν, μηδὲν τολμῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς τοῦ κράτους ἀνωμαλίας. Ἐν μόνον ἐπετρέπετο αὐτῷ, ἢ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ τῆς Ρωσίας πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ἀμφίρροπος· ἀλλὰ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1810 ἠττηθέντων τῶν Ὀσμανιδῶν περὶ Ἰστρον, ἤρξαντο διαπραγματεύσεις ἐν Βουκουρεστίῳ, καθ' ἃς οἱ Ῥῶσοι ἀπῆτησαν ὑπέρογκα. Ἀπῆτησαν νὰ ἐκχωρήσωσι μὲν οἱ πολέμιοι ἐκ Βεσσαραβίας, ἐκ Μολδαυίας καὶ ἐκ Βλαχίας, ν' ἀναγνώρισωσι δὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Σέρβων. Ὅθεν ἐξηκολούθησάν αἱ ἐχθροπραξίαι τῷ 1811, καὶ πρῶτον μὲν οἱ Ὀσμανίδαι ἀνεδείχθησαν ὀπρωσοῦν εὐτυχεῖς, ἐπὶ τέλους δὲ πάλιν ἐπανειλημμένως κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ῥώσου στρατηγοῦ Κουτούζοφ. Τότε ἐпанελήφθησαν αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, ἣτις καὶ συνωμολογήθη τῆ 28 μαΐου 1812. Οἱ Ῥῶσοι ἐφάνησαν μετριώτεροι εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν ἢ πρότερον· καὶ τοῦτο διὰ τὴν ἤξειρον ἐλαύνοντα ἐπ' αὐτοὺς τὸν Ναπολέοντα. Δὲν ἠγγόει βεβαίως τοῦτο καὶ ἡ Τουρκία· ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνόμιζέ τις ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐσύμφερεν αὐτῇ νὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Ἀλλ' ἢ Ἀγγλία ἅμα ὁ Ναπολέων περιῆλθεν εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὴν Ῥωσίαν, ἐγένετο πάλιν ταύτης σύμμαχος. Ἐπιδιώκουσα δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸ πάντων τὴν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀντιπάλου καθαίρεσιν καὶ θεωροῦσα συντελεστικὸν πρὸς τοῦτο νὰ μένωσιν ἀπερίσπαστοι αἱ τῆς Ῥωσίας

δυνάμεις, κατέπεισε τὴν Ὑ. Πύλην νὰ ἐνδώσῃ εἰς ὃ συνέτελεσε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Κουτούζοφ ἐπεδείξατο τῇ Πύλῃ τὴν ἐπιστολὴν δι' ἧς ὁ Ναπολέων εἶχε προτείνει εἰς τὴν Ῥωσίαν τὴν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους διανομήν. Κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ λοιπὸν εἰρήνην παρεχωρήθη μὲν εἰς τοὺς Ῥώσους ἡ Βεσσαραβία καὶ μέρος τῆς Μαλδαυτίας, διετήρησαν δὲ οἱ Ὀσμανίδαι τὴν ἐπὶ τῆς Σερβίας κυριαρχίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ὑ. Πύλη μετανοήσασα ὅτε μετ' ὀλίγον ἔμαθε τὴν εἰσοδὸν τοῦ Ναπολέοντος εἰς Μόσχαν, ἐθανάτωσε κατὰ ὀκτώβριον εἰς Σούμλαν μὲν τὸν διαπραγματευσάμενον τὴν εἰρήνην καὶ πλεῖστον εἰς τὴν συνομολόγησιν αὐτῆς συντελέσαντα Δημήτριον Μουρούζην, συγχρόνως δὲ ἐν Κωσταντινουπόλει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Παναγιωτάκην, μέγαν ὄντα διερμηνέα. Δύο ὅμως δὲν παρῆλθον μῆνες καὶ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι οἱ τε Μουρούζαι εἶχον δίκαιον, ἢ τε Ἀγγλία οὐ μόνον πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον ἐπολιτεύθη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους διέσωσεν. Ὁ Ναπολέων ἐδέησε νὰ ἀνακάμψῃ κακῶς ἔχων ἐκ Μόσχας καὶ ἐνῶ ὅλως ἀπίθανον εἶναι ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξακολουθοῦσα τὸν πόλεμον ἤθελε προλάβει τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, βέβαιον τότε κατέστη ὅτι ἡ εἰρήνη ἐκεῖνη ἐγκαίρως συνομολογηθεῖσα, ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ πολὺ μειζόνων θυσιῶν, ἃς ἤθελεν ἀπαιτήσῃ ἢ ἀντίπαλος μετὰ τὸν θρίαμβον.

Εἶδομεν τῶνόντι, ὅτι διὰ τῆς τότε συνομολογηθείσης συνθήκης δὲν εἶχεν ἀπαιτήσῃ, ὅσα ἐδικαιούτο, ὡς ἐκ τῶν κατορθωμάτων τοῦ στρατοῦ αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως καὶ τοι ἔσπευδε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ πολέμου τούτου ἕνεκα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἀπὸ δυσμῶν κινδύνου, αἱ ἀξιώσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις αὐτῆς ἦσαν ἔτι τοσαῦται ὥστε διὰ μὲν τοῦ 2 ἄρθρου ἐφρόντισε νὰ συνομολογήσῃ γενικὴν ἀμνηστίαν, διὰ δὲ τοῦ 3 ἀπήτησε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Ἰασίου καὶ τοῦ Κιουτζούκ Καϊναρτζῆ. Πλὴν τούτων ὠρίσθη διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης ὅτι θέλουσι κανονισθῇ ἐγγυήσεις ἐπιτήδεια νὰ ἐξασφαλίσωσι τοὺς Σέρβους ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἡ Πύλη ἐδικαιούτο νὰ ἔχῃ εἰς τὰ φρούρια τῆς χώρας αὐτῶν· προσέτι ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι θέλει παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Σέρβους τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα ὅσα ἐνέμοντο αἱ γῆσι τοῦ Διγαίου πελάγους.

γους, ὅτι θέλει ἐπιτρέψει αὐτοῖς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας διοίκησιν καὶ ὅτι θέλει κανονίσει ἐκ συμφώνου πρὸς αὐτοὺς τὸ τε ποσὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως τοῦ πληρωτέου φόρου. Τοιαῦτα λοιπὸν ζητήσασα ἐπιμόνως ἡ Ῥωσία ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ μεγίστου κινδύνου, τί δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσῃ μετὰ τὴν νίκην ἐὰν ὁ λογαριασμός δὲν ἔκλειε πρὸ αὐτῆς; Ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀξιομνημόνευτος ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκη διότι πρῶτην τότε φορὰν τὰ κοινοτικὰ προνόμια τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου (περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὁμιλήσει) καὶ ἰδίως τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, περιελήφθησαν ἐν διεθνεῖ συμβάσει καὶ ἐξησφαλίσθησαν δι' αὐτῆς. Ὅθεν ἔκτοτε ἡ Ῥωσία οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐδικαιοῦτο νὰ ὑψώῃ φωνήν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν προνομίων τῶν νήσων.

Ἐν τούτοις ἡ τοιαύτη τοῦ Ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου ἔκβασις καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα πάντοτε διὰ τῶν γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων ἀναρχία, δὲν ἦσαν ἀναμφιβόλως ἐπιτήδεια ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ. Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὰ πάντα ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπέκυπτον εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Ναὶ μὲν οἱ εἰς Ἐπτάνησον καταφυγόντες ἀρματοῦλοι καὶ κλέφται, ὧν πεντακισχίλιοι διετέλουν εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἔμμενον ἦσαν. Διηγεῖται δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης ἐκ συνεννοήσεως ἀφ' ἑνὸς μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Γάλλων καὶ ἀφ' ἑτέρου μετὰ πολλῶν Τούρκων δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐμελέτησαν νὰ ἀποδιβασθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, συνεπαγόμενοι ἅπαντας μὲν τοὺς ἐν τῇ γαλλικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνας καὶ πολλοὺς στρατολογηθέντας ἐν Ἀλβανίᾳ μαχητάς, καὶ 500 Γάλλους πυροβολιστάς, νὰ καταλάβωσι τὰ φρούρια, νὰ ἰδρύσωσι κυβέρνησιν συγκειμένην ἐκ 12 Ἑλλήνων καὶ 12 Ὀσμανιδῶν, νὰ ὑψώσωσι σημαίαν μικτὴν ἣτοι φέρουσιν ἐξ ἑνὸς μέρους τὴν ἡμισέληνον καὶ ἐξ ἄλλου τὸν σταυρὸν καὶ νὰ παραπείσωσι τὸν σουλτάνον ὅτι δὲν ἐπανέστησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βελῆ. Μέχρι τίνος Γάλλοι καὶ Τούρκοι ἔμελλον νὰ συμπράξωσιν εἰλικρινῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου, εἶναι ἄδηλον· καὶ τόσῳ μᾶλλον ἄδηλον ὅσα ὁ πρῶ-

τουργός αὐτοῦ δὲν διστάζει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐσκόπει νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς Ὁσμανίδας ὡς ἀπλᾶ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἤθελε καταστήσει ἐκποδῶν ἅμα μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 1809 οἱ Ἄγγλοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ἰθάκην καὶ τὰ Κύθηρα καὶ λαβόντες εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ταύταις Ἕλληνας κατέστησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀδύνατον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προμνημονευθέντος σχεδίου. Οἱ Ἄγγλοι οἵτινες εἶχον ἔκτοτε ἀπόφασιν νὰ ἐξώσωσι μὲν ὀλοσχερῶς τοὺς Γάλλους ἐκ τῆς Ἑπτανήσου, νὰ καταλάβωσι δὲ αὐτὴν ὀριστικῶς, εἶχον πρόδηλον συμφέρον νὰ διάγωσι φιλίως μετὰ τοῦ γείτονος αὐτῶν Ἀλῆ. Ἀφ' ἑτέρου καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βλαχάβα καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Στερεᾶς, οὐκ ὀλίγοι μὲν εἰσέτι κλέφται ἀντηγωνίζοντο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ἰδίως οἱ πολυθρύλητοι Κατσαντωναῖοι, οἱ πολλὰ καὶ λαμπρὰ διαπράξαντες κατορθώματα. Ἀλλὰ τῷ μὲν 1811 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντώνης καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον, τῷ δὲ 1815 ἐδόλοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὸ σῶμα αὐτῶν συγκείμενον ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαμεῖνῃ ἐπὶ πλεόν συνηνωμένον. Οὐδὲ τὰ διάφορα ἀποσπάσματα εἰς ἃ διηρέθη, ἐλαυνόμενα πανταχόθεν συντόνως, ἀντέσχον ἐπὶ πολὺ· ἄλλα μὲν ὀλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσι, καὶ τινὰ ὑπετάχθησαν, ἢ καθὼς ἐλέγετο τότε, ἐπροσκύνησαν, οἷον λ. γ. τὸ τοῦ Τζόγκα ἀπόσπασμα, ὅστις διωρίσθη καπετάνος τῆς Βονίτζης, ἐνῶ ὁ ὑπ' αὐτὸν ὑπηρετήσας Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγκατελέγησαν μετὰ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἐπέτυχε τὴν ἐκπλήρωσιν ἀρχαιοτάτου τινὸς αὐτοῦ πόθου, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πάργας.

Ἡ Πάργα εἶχε μὲν παραχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τοῦ 1800, ὅπως καὶ τὸ Βουθρωτὸν καὶ ἡ Πρέβεζα καὶ ἡ Βόνιτσα· ἀλλὰ ἐνῶ τὰ τελευταῖα ταῦτα φρούρια ὑπέκυψαν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ὀλοσχερῇ τῶν Ὁσμανιδῶν κυριαρχίαν, ἡ Πάργα διέσωζεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τὴν ἀλληλοδιάδοχον προστασίαν τῶν Ῥώσων καὶ τῶν Γάλλων. Εἰς μάτην ὁ Ἀλῆς ἐπεχείρησε πολλάκις

διὰ πειθοῦς καὶ βίας νὰ σφετερισθῇ καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην τῆς ἠπειρωτικῆς ἐλευθερίας ἀπορρώγα· πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι αὐτοῦ ἀπέβησαν μάταιαι. Καὶ μετὰ τὴν πτώσιν δὲ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν ὀλοσχερῆ ὑπὸ τῶν Ἑγγλων κατάληψιν τῆς Ἑπτανήσου, ἡ Πάργος διετήρησε τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν μέχρι τοῦ 1819, ὅτε παρεχωρήθη τελευταῖον εἰς τὸν Ἑλλῆν, ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι οὗτος θέλει καταβάλλει εἰς τοὺς κατοίκους, μέλλοντας νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Κέρκυραν, ἀποζημιώσιν 150,000 λιρῶν. Ἐν τῇ πρώτῃ τῆς θλίψεως καὶ καταπλήξεως αὐτῶν στιγμῇ οἱ Πάργιοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσι τι περὶ μεταναστεύσεως. Ἀνορύξαντες δὲ τὰ ὅστα τῶν πατέρων αὐτῶν κατέκαυσαν αὐτὰ διὰ πυρᾶς μεγάλης ἐν μέσῃ ἀγορᾷ· καὶ μαθόντες ὅτι ἐλαύνει ἐπὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ὁ Ἑλλῆς καὶ κάλλιστα εἰδότες ὅποια περιμένει αὐτοὺς τύχη, ἀπεφάσισαν ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀπελπισίας νὰ φονεύσωσι μὲν ἰδίαις χερσὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, νὰ πέσωσι δὲ ἀγωνιζόμενοι τὸν ἔσχατον ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Εὐτυχῶς προλαβὼν ἔδραμεν ἐκ Κερκύρας ὁ καλὸς κάγαθος Ἑγγλος Ἄδαμς καὶ ἀνεχαίτισε μὲν τὴν πορείαν τοῦ σατραπῆ, κατέπεισε δὲ τοὺς Παργίους ν' ἀποπλεύσωσιν εἰς Κέρκυραν. Αἱ περιπέτειαι αὗται κατέστησαν τὴν παραχώρησιν τῆς Πάργας ἐν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς βριθούσης τσοσύτων γεγονότων τραγικῶν. Οἱ Ἑγγλοι ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς Πάργας προστασία αὐτῶν δι' οὐδεμιᾶς ἀνεγνωρίζετο συνθήκης· ὅτι συνωμολόγησαν τὴν μετανάστευσιν τῶν Παργίων καὶ ὅτι ὑπεχρέωσαν τὸν Ἑλλῆν ν' ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς χρηματικῶς. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα εὐχερῶς ἀνεσχευάζοντο. Δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ' οὐδενὸς ν' ἀναλαμβάνῃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀγῶνας ἢ νὰ θυσιάσῃ τὸ ἴδιον συμφέρον ὑπὲρ ἡμῶν· ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁμως οὔτε εἰς πόλεμόν τινα προέκειτο νὰ περιπλακῇ ἡ Ἑγγλία, οὔτε ἴδιόν τι συμφέρον νὰ θυσιάσῃ, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ καθεστῶτα, ἐξακολουθοῦσα ν' ἀπονέμῃ τὴν ἐλεημοσύνην τῆς προστασίας αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλληνίδα ἐκείνην πόλιν.

Ἡ παράδοσις τῆς Πάργας κηχαρίσπησε τόσῳ μᾶλλον τὸν Ἑλλῆνα παστᾶ ὅσῳ πρό τινων ἐνιαυτῶν, τῷ 1812, τὸ κράτος αὐτοῦ εἶχε

πάθει δεινὴν πρὸς μεσημβρίαν κολόβωσιν, διότι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη τὸ μὲν ὑπείκουσα εἰς τὰ παράπονα τῶν Πελοποννησίων, τὸ δὲ εὐχαρίστως δραξαμένη τῆς περιστάσεως τοῦ ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τὴν χερσόνησον, εἶχε μεταθέσει τὸν υἱὸν τοῦ Βελῆν εἰς Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας, διορίσασα ἕτερον διοικητὴν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ἄρχων ἀπολύτως ἀπάσης τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρεων μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χώρας, ἔτι δὲ καὶ μέρους τῆς Ἀλβανίας, ἦτο περὶ τὸ 1819 εἶπερ ποτὲ ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος. Οὐδεμία ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἠδύνατο νὰ γίνῃ γαιῶν πώλησις, εἰ μὴ δὲν κατεβάλλετο αὐτῷ τὸ δέκατον τοῦ τιμήματος· ἀνηγόρευσε ἑαυτὸν γενικὸν κληρονόμον πάντων ὅσοι ἀπέθνησκον ἄνευ ἀρρένων ἀπογόνων· ἠνάγκαζε τοὺς ὑπηκόους νὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῶν ἀποθνήσκων αὐτοῦ τὸν παλαιὸν σῖτον φέροντες ἀντ' αὐτοῦ νέον· εἰς ἐπραττε, πλὴν τῆς εἰς τὸν σουλτάνον ὀφειλομένης δεκάτης, δευτέραν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τοσοῦτον ἐβασάνιζε τοὺς ἰδιοκτῆτας, ὥστε οὗτοι εὐχαρίστως ἐπὶ τέλους ἔβλεπον τὰ ἀγροτικὰ αὐτῶν κτήματα μεταβαλλόμενα εἰς τσιφλίκια ἢτοι εἰς κτήματα τοῦ δημοσίου. Ἐτι ἀπὸ τοῦ 1804 αἱ ἐτήσιαί πρόσοδοι αὐτοῦ συνεποσοῦντα εἰς 10—12 ἑκατομμύρια φράγκων, καὶ λέγεται ὅτι διὰ τῶν ποικίλων ταύτων καταπιέσεων ἀπεθυσάυρισε ἀποταμίευμα 500 περὶπου ἑκατομμυρίων. Τὸ κυβερνητικὸν του σύστημα συνεκεφαλαιοῦτο εἰς τρία τινὰ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν· χρυσὸν, σίδηρον, ξύλον. Ἐν τούτοις τὴν φοβερὰν ταύτην τυραννίαν ἐπεκάλυπτεν ἑξωτερικὴ τις λαμπρότης τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων ἣτις ἠρίθμει τότε 40,000 κατοίκων· Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ ἀπεθαύμαζον αὐτὸν καὶ ἐκολάκευον, ἀποκαλοῦντες μέγαν πασᾶν καὶ νέον Πύρρον. Καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι ὅσοι ἀνωμολόγουν τὰς κακουργίας του, ἐζήτουν νὰ περιχρησθήσωσιν αὐτὰς ὅτε μὲν βεβαιοῦντες «ὅτι ἦτο ἐν τῶν ὤραιότερων τεράτων ἀφ' ὅσα παρήγαγεν ἡ φύσις», ὅτε δὲ ὀνομάζοντες αὐτὸν νέον Ἰουγούρβαν. Τὸ δὲ δεινότερον, εὐρέθησαν καὶ Ἕλληνες χαμερπῶς ἐξυμνήσαντες τὸ θηρίον, οἷος ὁ Ἰωάννης Κερασόβιτης ἐν τῷ ἀθλίῳ στιχουργήματι ἐν τῷ ὀποίῳ μυρίας ἐπεσώρευσε κατὰ τοῦ ἱερομάρτυρος Βλαχάβα ὕβρεις. Ἀλλὰ προσήγι-

ζεν ἡ ὥρα καθ' ἣν τὸ καταχθόνιον ἐκεῖνο οἰκοδόμημα ἔμελλε νὰ καταπέση ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἰδίων ἀνομημάτων.

Ὁ σουλτάν Μαχμούτ Β' δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινός. Κατ' ἀρχὰς ἠναγκάσθη μὲν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς θελήσεις τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν οὐλεμάδων, ἀλλὰ ἀπαλλαγείς τοῦ ῥωσικοῦ πολέμου ἐνόησεν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῆ εἰμὴ ἐὰν πραγματωθῶσιν αἱ μεταρρυθμίσεις τῶν ὁποίων τοσοῦτον ἀτυχῆς ἀπόπειρα ἐγένετο ἐπὶ Σελήμ Γ'. Προέβη δὲ ἐπὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου μετὰ πλείονος ἢ ἐκείνος τέχνης καὶ περισκέψεως. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταργήσῃ ὅλους τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κληρονομικοὺς δυνάστας, οἵτινες ἤκιστα ὑποτασσόμενοι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὴν κυβέρνησιν συνετέλουν παραδόξως εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς ἀναρχίας. Ἐπιτυχὼν δὲ νὰ ποιήσῃ ἐκποδῶν διὰ ποικίλων τρόπων πρῶτον τὸν δυνάστην Ἀτταλείας, καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸν Χουσεῖν Καραοσμάνογλου, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος κατεῖχε τὴν μεσημβρινὴν μικρὰν Ἀσίαν πρὸ ἐτῶν 80, καὶ προσέτι τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην Σμύρνης Κιατίπογλου καὶ πλείστους ἄλλους, ἔστρεψεν ἔπειτα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοὺς δύο κρατίστους ὑποτελεῖς, τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ πρῶτον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὡς πλησιέστερον, ὡς ὀλιγώτερον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς προσφερόμενον, καὶ ἐπὶ τέλος διότι περὶ τὴν τούτου καθαιρέσιν εὐλόγως ἠλπίζεν εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἀγανακτούντων ὑπηκόων. Ὅθεν κατὰ μάϊον τοῦ 1820 ἐξέδωκε Χάτι-Σερῖφ δι' οὗ ἀνεκέρυττε τὸν Ἀλῆν ἔνοχον προδοσίας καὶ προγεγραμμένον ἐὰν ἐντὸς 40 ἡμερῶν δὲν ἐνεφανίζετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀπολογηθῆ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀλῆς δὲν ὑπήγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τότε προεχειρίσθη μὲν πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων ὁ ἄσπονδος τοῦ Ἀλῆ ἐχθρὸς Ἰσμαήλ Πασόμπευς, ἐπτὰ δὲ ἕτεροι πασάδες διετάχθησαν νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τὴν Ἠπειρον.

Οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ ὠφελήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκ τοῦ ἐκτραγέντος ἐντεῦθεν ἐμφυλίου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἀγῶνος. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ἀντίπαλοι ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν αὐ-

πῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἀλῆς εἶχε πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του πολ-
 λούς ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἡ δὲ Πύλη διέταξε τὸν Πασόμπεῦν νὰ ἔλθῃ
 εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦ Ἀλῆ ἐχθρούς, τοὺς
 Σουλιώτας, ὑποσχόμενος τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπόδοσιν τοῦ Σουλίου.
 Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἔβλεπον μετὰ στεναγμῶν
 καὶ πόθων πόνρωθεν, ἐκ Κερκύρας, τὰ πάτρια ὄρη ὅθεν τινές, περι-
 τοὺς 300, διέβησαν μετὰ χαρᾶς τὸν στενὸν πορθμὸν, ὅστις ἐχώρι-
 ζεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Ἡπείρου καὶ ἐπεφάνησαν εἰς τὸ πολιορκοῦν τὰ
 Ἰωάννινα στρατόπεδον. Ἐκεῖ ἠγωνίσθησαν ὅπως συνήθως ἠγωνί-
 ζοντο· ἀλλὰ τάχιστα νοήσαντες ὅτι φενάκη ἦτο ἡ περὶ ἀποδόσεως
 τῆς πατρίδος ὑπόσχεσις τοῦ Πασόμπεῦ καὶ ὅτι εἰς μάτην ἀνηλί-
 σκοντο ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ, συνεννοήθησαν διὰ τοῦ Μάρκου Βό-
 τσαρη μετὰ τοῦ Ἀλῆ. Ὁ πάλαι ἀγέρωχος δυνάστης τῶν Ἰωαννί-
 νων ἦτο νῦν τεταπεινωμένος. Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν στρατηγῶν
 αὐτοῦ τὸν εἶχον προδώσει, ἰδίως ὁ Ὀμὲρ Βριώνης. Αὐτοὶ οἱ υἱοὶ
 αὐτοῦ, Μουκτάρ καὶ Βελῆς, εἶχον παραδοθῆ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους
 τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ὅθεν ὅτε ὁ Μάρκος ἀπήτησε τὴν παραχώ-
 ρησιν τοῦ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀλῆ κατεχομένου ἔτι Σουλίου,
 ὑποσχεθεὶς ὅτι Στερεοελλαδίται καὶ Πελοποννήσιοι ἔμελλον νὰ ἐ-
 γερθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἵνα ἐπανέλθωσι δῆθεν ὑπὸ τὴν πατρι-
 κὴν τοῦ Ἀλῆ διοίκησιν, οἱ δὲ Σουλιῶται δὲν ἐζήτουν τὴν πατρίδα
 αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἐκεῖθεν ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀναλάβωσι τὴν διεύθυν-
 σιν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος καὶ ἐπέλθωσι πανστρατιᾶ ἐπὶ τὴν
 διάλυσιν τῆς πολιορκίας, ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καὶ τοι ἔχων μυρίους λό-
 γους ἵνα δυσπιστῆ πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν τοιοῦτων ὑποσχέ-
 σεων, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῆ τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Συνωμολο-
 γήθη οὕτω ἡ συμμαχία, καὶ τῇ 6 δεκεμβρίου 1820 ἐγκατέλι-
 πον οἱ Σουλιῶται, τὸ ὀσμανικὸν στρατόπεδον, οὐχὶ βεβαίως ἵνα
 σώσωσι τὸν Ἀλῆν, ἀλλ' ἵνα δώσωσι τὸ σύνθημα τῆς μεγάλης
 σύμπαντος τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ἥτις πρὸ ἐτῶν παρεσκευά-
 ζετο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας μεθ' ἧς ἐγκαίρως
 εἶχον συνεννοηθῆ ὁ τε Βότσαρης καὶ οἱ ἄλλοι τῶν Σουλιωτῶν
 ἀρχηγοί.

Καταλαβόντες δὲ ἀλληλοδιαδόχως πρῶτον τὸ Σοῦλι καὶ μετὰ
 να μερίπου μῆνα τὴν Κιάφην, δυνάμει τῶν διαταγῶν τοῦ Ἀλῆ

πασᾶ πρὸς τὸν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κατέχοντα τὰ ὄχυρά ταῦτα
 χωρία Μούρτον-Τσάλλην, διώρισαν προσωρινὴν ὀκταμελῆ κυβέρνη-
 σιν ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Νότιν Βότσαρην, ἐπέτρεψαν τὰ πολεμικὰ
 πράγματα εἰς τὸν Μάρκον, ἔπεμψαν ἀπεσταλμένους εἰς Πῖσαν
 πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἄρτης Ἰγνάτιον ζητοῦντες τὴν εὐλο-
 γίαν αὐτοῦ καὶ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, διετέλουν εἰς ἀδιαλεί-
 πτους σχέσεις μετὰ τῶν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους διατριβόντων κυ-
 ριωτέρων ὀπαδῶν τοῦ κινήματος, συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν ἐπι-
 σήμων τουρκαλβανῶν καὶ ἔλαβον διὰ τοῦ Χριστοφόρου Περραιοῦ
 ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀπὸ 7 ὀκτωβρίου 1820
 διαλαμβάνουσάν ὅτι, « ἡ προσκλητικὴ σάλπιγξ τῆς πατρίδος ἐντὸς
 ὀλίγου μέλλει νὰ ἠχήσῃ ». Συγχρόνως ἐπέπεσον κατὰ τῶν πολιορ-
 κούντων τὸν Ἀλῆ πολεμίων. Ἀλλ' ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις ταύ-
 ταις ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ παρατείνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὸν ἐμ-
 φύλιον ὀσμανικὸν ἀγῶνα, οὐχὶ νὰ καταλύσωσιν αὐτὸν δι' ὀριστι-
 κῆς μετὰ τοῦ Ἀλῆ συμπράξεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἠναγκάσθη μὲν
 ὁ σουλτάνος νὰ διορίσῃ κατὰ Ἰανουάριον 1821 ἀντὶ τοῦ ἀνικάνου
 Πασόμπεϋ, ἡγεμόνα τῆς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στρατείας τὸν γεν-
 ναῖον καὶ ἔμπειρον πολεμιστὴν Χουρσίτ πασᾶν, διοικητὴν ὄντα τῆς
 Πελοποννήσου, ἐνέβαλε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης κατὰ φε-
 βρουάριον εἰς Μολδαυίαν, ἐκινήθη δὲ κατὰ μάρτιον ἡ μεσημβρινω-
 τάτη τῶν ἑλληνικῶν χερσονήσων, ἰδίως εὐκολυνθεῖσα εἰς τοῦτο
 ἕνεκα τῆς ἀποδημίας τοῦ Χουρσίτη. Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν
 Πελοπόννησον ἐξηγέρθησαν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς καὶ αἱ νῆσοι,
 μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς ὥστε ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822
 παρεδόθη τελευταῖον ὁ Ἀλῆς καὶ ἔμεινε διαθέσιμος ὁ πολιορκῶν
 αὐτὸν ὀσμανικὸς στρατὸς, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις οὐ μόνον εἶ-
 χεν ὀπωροῦν ἀσφαλισθῆ διὰ τῶν ἐν Βαλτεσίῳ καὶ περὶ Θερμοπύ-
 λας μαχῶν, καὶ τῆς πρώτης πυρπολήσεως ὀθωμανικοῦ δικρότου
 εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης, καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Μονεμβασίας,
 τῆς Πύλου καὶ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ συγκροτήσασα προσέτι τὴν
 πρώτην αὐτῆς ἐθνικὴν συνέλευσιν ἐν Ἐπιδαύρῳ εἶχεν ἀνακηρύξει
 δι' αὐτῆς τῇ 1 Ἰανουαρίου 1822 ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων
 τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἕπαρξιν καὶ ἀνεξαρ-
 τησίαν.

Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν παρήχθη ἐκ τύχης, οὐδὲ ὑπῆρξε δημιούργημα πρόχειρον ἀνθρώπων τινῶν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἀναπόδραστον ὄλων τῶν προηγουμένων περιστάσεων, πόθων, καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἔθνους· ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου τὰ ἀλλεπάλληλα προηγουμένα δύναται ἡ ἱστορία νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα ἐπὶ 400 ἀνατρέχουσα ἔτη μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τὸ ἔθνος ὑπέκυψε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Τοῦ τελευταίου σουλιωτικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ἀρξάμενου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820, προηγέθησαν οἱ ἄθλοι τοῦ Νίκου Τσάρα, τοῦ Σταθᾶ καὶ τοῦ Βλαχάβα. Τῶν ἄθλων τούτων, οἱ πρῶτοι τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνες· τούτων δὲ πάλιν, τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ῥήγα Φεραίου. Μικρὸν πρὸ τοῦ Ῥήγα ἐγένοντο κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν τὰ κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρούτσου. Πρὸ τούτων ἔχομεν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770. Πρὸ τυχύτης τὸν τοσαῦτα διαπραξάντα πολεμικὰ ἔργα περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἀρματολικῶν ὀργανισμὸν τῆς Στερεᾶς ὑπὸ τὸν Κούρμαν, τὸν Μεϊτάνην, τὸ Χορμόπουλο, τὸν Σπανὸν, τὸν Μόσχον Βαλαωρίτην. Ἀνατρέχοντες δὲ πάντοτε τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα ἀπαντῶμεν τοὺς ἀγῶνας τῶν Κρητῶν καὶ ἔτι πρότερον τὴν εὐρείαν ἐπανάστασιν τὴν ὀργανωθεῖσαν ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῆς Σερβίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ δουκὸς τοῦ Νεβέρς τοῦ μετονομασθέντος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Κωνσταντίνου Παλαιολόγου· καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, τὸ αἱματηρὸν ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ κίνημα τοῦ Θεοδώρου Μπούα Γρίβα· καὶ πρὸ τούτου πάλιν, περὶ τὸ 1574, τὴν ἐπανάστασιν τῶν Λοιδωρικιωτῶν, Βετρινιτσιωτῶν, Γαλαξειδιωτῶν, καὶ τὴν ὑπὸ τοὺς ἀδελφούς Μελισσηνοὺς ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μάνης, ἀμφοτέρας κατ' εἰσῆγησιν τῆς Ἰσπανίας διεξαχθείσας· πάλιν δὲ πρότερον τοὺς ἀγῶνας τῶν Κυπρίων, καὶ τὸ μέγα κίνημα τὸ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου II' παρασκευασθὲν, καὶ τὰς ἐπανειλημμένας τῶν Πελοποννησίων ἐπαναστάσεις τῆ προτροπῆ τῆς Ἑνετίας, αἵτινες, καθόσον πρὸς τὰ ὀπίσω βαίνομεν συναρμολογοῦνται ἀμέσως μετὰ τοῦ κινήματος ὅπερ, τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἀλώσεως τῆς

Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε διοργανωθῆ ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θεβῶν, τῆς Ἀρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει λάβει τὴν συνδρομὴν τῆς Εὐρώπης καὶ περὶ τοῦ ὁποίου τοσοῦτον διδασκτικὰς εὐρομεν εἰδήσεις ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ *Θρηῆτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. Τὸ βούλευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κρῖκος τῆς μακροῦς ἐπαναστατικῆς σειρᾶς δι' ἧς ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 συνδέεται ἀναποσπᾶστως μεθ' ὄλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀγώνων ὅσοι διεξήχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἐν τῇ πεντεκαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι χειρώσεως. Ἡ *Φιλικὴ ἐταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ καθυπαγάγῃ εἰς τινὰ πειθαρχίαν καὶ διεθθυσιν τὰς ἀπ' αἰῶνος προὑπαρχούσας διαθέσεις καὶ δυνάμεις τῶν διαφόρων τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς τμημάτων, αἵτινες πρότερον ἐνήργουν ἀσυναρτήτως καὶ ἔστιν ὅτε οὐχὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκον· ἰδίως αἱ μαχιμώτεραι τοῦ ἔθνους τάξεις, οἱ ἀρματωλοὶ, οἱ κλέφται, οἱ καταδρομεῖς, οἱ Μανιάται, ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις αὐτῶν δὲν διέκρινον πάντοτε τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ὅθεν τὸ ἔργον τῆς ἐταιρείας ἀπέβη τῶνόντι σωτήριον ἅτε περιποιῆσαν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι γνησιώτερόν τινὰ ἐλλήνιον καὶ πανελλήνιον χαρακτῆρα. Αἱ δυνάμεις ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις, τὰς ὁποίας ἡ *Φιλικὴ ἐταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συνυφάνῃ πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπὸν, προὑπῆρχον, καὶ πλειστάκις ἐπὶ 400 περίπου ἔτη ἀπέδειξαν τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν καὶ τὴν ἀκατάβλητον ζωτικότητά.

Ἀλλὰ τὸ ἔθνος δὲν ἤρκειτο νὰ πολεμῇ. Παρεκτὸς τῆς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐν μέρει δικαστικῆς αὐτοῦ διοικήσεως περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἤδη, καὶ τῆς μετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὰ γενικὰ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους πράγματα περὶ ἧς ὡσαύτως διελάβομεν ἐν τοῖς προτέροις, εἶχε καὶ ἰδίαν τινὰ ἀστικὴν διοίκησιν διὰ τῶν λεγομένων τότε *Κοινοτήτων*, ἀνευδότως ἐν αὐταῖς ἐργαζόμενον πρὸς αὐξήσιν τῆς τε ὑλικῆς αὐτοῦ εὐπορίας καὶ τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Αἱ κοινότητες εἶχον ρίζας βαθείας ἐν ταῖς ἔξεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους· ὅπως δὲ ἀνυπόστατον εἶναι, ἢ ὅτι παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρέθη ἡ ὀσμανικὴ κυβέρ-

νησις νὰ ἐπιτρέψη εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὴν κατώτατην αὐτῶν διοίκησιν, ἢ ὅτι ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ὡς ἀραβικὴ δῆθεν θεσμοθεσία. Ἀμέσως πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἦτοι ἐπὶ τῆς τῶν Φράγκων ἀρχῆς, βλέπομεν ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ Μωρέως ἀναφερομένους ἄρχοντας καὶ προεστούς, ἀπαράλλάκτως ὅπως ἐπὶ τουρκοκρατίας. Καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἐν ἔτει 947 νεαρὰν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τὸν ὄρον ὁμᾶς τοῦ χωρίου ἀναφερόμενον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἕκαστον αὐτοῦ κάτοικον ἰδίᾳ, καὶ δηλοῦντα τὸ ἠθικὸν τῆς κοινότητος πρόσωπον. "Ἐτι δὲ πρότερον εἰς τὴν ἐν ἔτει 922 νεαρὰν τοῦ Ῥωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, ἀπαντῶμεν τὸν ὄρον *μητροκωμία* ἦτοι κώμην ἔχουσαν περὶ ἑαυτὴν ἄθροισμα κατοίκων νεμομένων κοινὰ προνόμια καὶ καθυποβεβλημένων εἰς κοινὰ καθήκοντα, ἐν ἄλλαις λέξεσι, πρωτεύουσαν κοινότητος. Καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται *πρωτεύοντες καὶ πατέρες τῶν πόλεων*, τὰ πάντα ἐν αὐταῖς διοικοῦντες (σελ. 44 καὶ 45 τοῦ δ' τόμου). "Θθεν ἡ δοξασία ὅτι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων αἱ πόλεις, αἱ κῶμαι καὶ τὰ χωρία οὐδεμίαν εἶχον αὐτοτελῆ ὑπαρξιν, ὅ ἐστιν οὐδὲ ὅπως εἶχον ἄρχοντας ἰδίους ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκλεγομένους, εἶναι ἐσφαλμένα, ὅπως τσαῦται ἄλλαι δοξασίαι περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἧς τὸ μέγιστον δυστύχημα δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰδίᾳ αὐτῆς κατὰστασις, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς πρώτης τῶν Φράγκων ἐπεμβάσεως, ἀλλὰ μᾶλλον αἱ περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης σφόδρα ἐν πολλοῖς ἡμαρτημένοι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως γινῶμαι. Αἱ κοινότητες λοιπὸν ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν τότε εἰμὴ τροπολογία τις μεθαρμωσθεῖσα πρὸς τὰς νέας περιστάσεις τῶν ἔτι ἀρχαιοτέρων αὐτονόμων ἀστικῶν πολιτευμάτων. Βεβαίως διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς ποικίλης ἐπιδράσεως τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως, ὑπέστησαν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους ἀλλοιώσεις περὶ τε τὴν προσηγορίαν τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν, ἴσως καὶ περὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς· κατ' οὐσίαν ὁμῶς δὲν ἔπαυσάν ποτε ὑφιστάμεναι ἡ ὁσμανικὴ κυριαρχία εὖρεν αὐτὰς προὑπαρχούσας καὶ ἐνεργούσας, διετήρησε δὲ αὐτὰς ἐπομένῃ εἰς τὸ γενικὸν σύστημα ὅπερ

ἔλαβεν ἐπὶ τῆς κατακτίσεως ὅλων τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Μὴ λησμονήσωμεν τῶντι ὅτι ἡ Υ. Πύλη δὲν ὑπέλαβε ποτὲ τοὺς χριστιανούς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὀσμανικοῦ σώματος, ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον. Ἀκόμη τῇ 4¹⁶ αὐγούστου 1821 ἔλεγεν ἐν τῇ ἀπειλητικῇ ἐκείνῃ πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπιστολῇ· τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος τὸ ἔκπαλαι ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον τῆς Υ. Πύλης. Τούτου ἕνεκα ἐπολιτεύθη πρὸς ἡμᾶς ἀείποτε ὡς πρὸς ἔθνος ἔχον ἰδίαν αὐτοτελεῆ ὑπαρξίν· τούτου ἕνεκα ἀνεγνώρισε τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὡς κεφαλὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν τοῦ ἔθνους· τούτου ἕνεκα διεξῆγε τὰς πρὸς τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ· καὶ τούτου ἕνεκα διετήρησε τὰς προὑπαρχούσας κοινότητας αὐτοῦ. Ὅθεν πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη, πᾶν χωρίον εἶχον τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἄρχοντας, οἵτινες ἐκλεγεόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν χριστιανῶν, ὠνομάζοντο μὲν κυρίως δημογέροντες, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἄλλως κατὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ περιστάσεις· γέροντες, ἄρχοντες, προσστοί, ἐπίτροποι, τουρκιστὶ δὲ κοτζαμπάσιδες. Αὐτοὶ διώκουν τὰς κοινότητας, καὶ ἔκρινον ὡς δαιτητὰι τὰς ἀστικὰς διαφοράς. Αἱ δὲ ποινικαὶ ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ δικαστοῦ, τοῦ καδῆ ἢ τοῦ μολλᾶ. Οἱ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν κοινοτήτων εἰσέπραττον προσέτι καὶ διεχειρίζοντο τοὺς κοινοτικούς φόρους, διώκουν τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, διένεμον εἰς τὰς οἰκογενείας τοὺς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου καταβλητέους φόρους κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόρων ἐκάστης οἰκογενείας, ἦσαν οἱ φυσικοὶ προστάται καὶ σύμβουλοι παντὸς καταδιωκομένου ἢ καταπιεζομένου κατοίκου τῆς κοινότητος, καὶ πλὴν τούτων μετεῖχον ἦτοι ἀμέσως ἦτοι δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν, τῆς διοικήσεως ὅλης τῆς ἐπαρχίας ὡς σύμβουλοι ἢ πάρεδροι τοῦ ὀσμανίδου διοικητοῦ ἦτοι τοῦ βοεβόδα· ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἐκοινώνουν ἔστιν ὅτε καὶ τῆς διοικήσεως ὅλου τοῦ πασαλικίου, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρὰ τῷ πασᾶ ἐδρευόντων.

Ἀλλὰ ἠθέλομεν λάθῃ ἐσφαλμένην τῶν πραγμάτων ἔννοιαν, ἔάν ἐνομίζομεν ὅτι ὁ μηχανισμὸς οὗτος ἐλειτούργει τοσοῦτον ὁμοιο-

μόρφως καὶ ὁμαλῶς ὅσον ἐξετέθη ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σχεδιογραφή-
 ματι αὐτοῦ. Ἡ ἐκλογή τῶν προεστῶν ἦτο σπανίως καθολικὴ, καὶ
 ἔτι σπανιώτερον ἄμεσος, ἐὰν ὑπῆρξε ποτὲ ἄμεσος. Τοῦτο καθί-
 σταται ἀναμφισβήτητον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν νῦν
 ἐλευθέραν Στερεὰν Ἑλλάδα, ὡς ἐκ τῶν νόμων τῶν ἐκδοθέντων
 ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ κεφάλαιον πρῶ-
 τον τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς *Πελοποννησιακῆς Γερουσίας*, τῆς ψη-
 φισθείσης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821, ὀρίζει ὅτι «εἰς κάθε χωρίον
 οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσι τοὺς ἐφόρους
 τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον, οἱ ἔφοροι τῶν χω-
 ρίων συνελθόντες εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, «ἦτις θέλει
 δίδει καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν προκρίτων τῆς τοὺς ἐκλέκτορας,» ἐκλέ-
 γουσιν ἐξ ὅλης τῆς ἐπαρχίας τοὺς πέντε αὐτῆς ἐφόρους. Ὡσαύτως
 τὸ κεφάλαιον πέμπτον τοῦ συγχρόνως σχεδὸν ψηφισθέντος ὀργα-
 νισμοῦ τῆς *δυτικῆς Ἑλλάδος* διελάμβανεν ὅτι «εἰς κάθε κοινό-
 τητα ἢ χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγου-
 σιν ἓνα ἢ δύο προεστῶτας, ἀναλόγως μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ μέ-
 γεθος τῆς κοινότητος ἢ τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύ-
 τερον οἱ προεστῶτες τῶν χωρίων ἐξέλεγον τοὺς ἐφόρους τοῦ τμή-
 ματος καὶ κατὰ τὸ κεφάλαιον πρῶτον οἱ ἔφοροι τῶν τμημάτων
 ἐκλέγουσι τὰ μέλη τῆς τοπικῆς διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Τε-
 λευταῖον ὁ ἀπὸ 9 νομβρίου 1822 περὶ ἐκλογῆς τῶν παραστα-
 τῶν ἦτοι τῶν βουλευτῶν νόμος ὀρίζει ῥητῶς· «εἰς ἕκαστον χωρίον
 ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐὑπολήπτους ἄνδρας. Ὅλοι δ' αὐτοὶ
 . . . . . νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας ἢ
 ὁποῖα νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐὑπολήπτους ἄνδρας . . . . . καὶ
 τότε ὅλοι ὁμοῦ αὐτοὶ οἱ ἐκλεκταὶ νὰ ἐκλέξωσιν ἓνα ἐνιαύσιον πα-
 ραστάτην μεταξὺ τῶν ἐμφρονεστέρων καὶ ἠθικωτέρων ἐπαρχιω-
 τῶν.» Παρεθέσαμεν ἀπάσας ταύτας τὰς διατάξεις, διότι δὲν νο-
 μίζομεν ἀκριβῆς τὸ πολλάκις γραφέν, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἕκα-
 στος ἐνῆλιξ, αὐτόχθων πόλεως, κωμοπόλεως ἢ χωρίου, εἶχε τὸ
 δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι· οἱ δὲ προεστῶτες τῶν
 κοινοτήτων ἐξελέγοντο, συνεργομένων εἰς ἓν τῶν ἐχόντων δικαί-
 ωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι κατοίκων. Τοῦτο ἤθελε σημαί-
 νει ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἔσχε παρ' ἡμῶν ἢ ἀπόλυτος καὶ ἄμε-

σος καθολική ψηφοφορία. Ἐκ τῶν προπαρατεθέντων ὁμως νόμων δηλοῦται ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐπαναστάσεως καθιερώθη πᾶν ἄλλο ἢ καθολική καὶ ἄμεσος ψηφοφορία· πῶς δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καθ' ἣν ἡμέραν ὁ λαὸς ἐδράξατο τὰ ὄπλα ἵνα ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, ὑπέκυψεν εἰς περιορισμὸν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα, ἂν ἦ ἀντίθετος γνώμη ἦτο ἀληθῆς, ἤθελον εἶναι πρὸ αἰῶνων κεκτημένα;

Ἄλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἀκριβέστεραι εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ πολλῶν καὶ ὀνομαστῶν κοινοτήτων, οὐδόλως ἐπικυροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην περὶ ἄμεσου καὶ καθολικῆς ψηφοφορίας. Τὰ Ψαρά ἐφημίζοντο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῷ δημοκρατικῷ αὐτῶν πολιτεύματι, καὶ ὁμως ὁ λαὸς ἐκεῖ συνερχόμενος κατ' ἔτος εἰς συνέλευσιν ἐξέλεγε τεσσαράκοντα ἐκλογεῖς ἐξ ὅλων τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν (ἐγκρίτων, πλοιάρχων, ἐμπόρων καὶ ναυτῶν), οἱ δ' ἐκλογεῖς οὗτοι ἐξέλεγον τοὺς τέσσαρας δημογέροντας. Εἰς Χίον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς ἦτο σφόδρα περὶπεπλεγμένον καὶ περιορισμένον. Οἱ πέντε προϋπάρχοντες δημογέροντες συνήρχοντο μετὰ 20 ἄλλων ἐγκρίτων πολιτῶν, ἐξ ὧν 16 μὲν ἦσαν ἐκ τῆς Ἀπλοταριᾶς καὶ τοῦ Ἐγκρεμοῦ, 2 δὲ ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ 2 καθολικοί· τότε οἱ πέντε δημογέροντες ἐξέλεγον διὰ ψηφοδελτίων ἐκ τῶν πρώτων 16, τέσσαρας, οἱ δὲ 4 οὗτοι μετὰ τῶν 5 πρώτων δημογερόντων καὶ τῶν 2 ἐγκρίτων τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τῶν 2 καθολικῶν, ἀπετέλουν τὸ ἐκλογικὸν συνέδριον, ὅπερ ἐξέλεγε τοὺς πέντε νέους δημογέροντας. Εἰς Σπέτσας οἱ 5 προεστοὶ ἐξελέγοντο κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ τῶν ὅπως οὖν εὐπόρων πολιτῶν. Ἡ Ἰδρα κατ' ἀρχὰς διωκεῖτο ὑπὸ τῶν ἰσρέων αὐτῆς· κατόπιν προσελήφθησαν εἰς τὴν διοίκησιν δύο λαϊκοί, ἐκλεγόμενοι ὁμως ὑπὸ τῶν ἰσρέων οἵτινες καὶ τὴν προεδρείαν τοῦ συνεδρίου διετήρησαν. Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ ἐφεξῆς, ὑπάρχει ἀσάφειά τις ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκροτεῖτο ἡ διοίκησις. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξελαϊκεύθη, ἂν καὶ ἐξηκολούθουν μετέχοντες αὐτῆς ὁ οἰκονόμος, ὁ σακελάριος, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ καὶ ὁ σακελίων, πρῶτοι μάλιστα πάντων ὑπογραφόμενοι· ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν συνεκροτεῖτο τὸ τῶν προκρίτων συνέδριον ἐπικρατοῦσι διαφωνίαι. Οἱ μὲν

ἀξιοῦσιν ὅτι ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, προπαρεσκευασμένου ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν πλοιάρχων, οἱ δὲ ὅτι αὐτοτελῶς καὶ ἀφ' ἑαυτῶν συμπληρούμενοι ἐκυβέρνησαν τὰ πράγματα. Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ τῇ διαφωνίᾳ ὑποφαίνεται ὅτι καὶ ἂν ἐγένετο ἐκλογή, αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἔπραττεν εἰμὴ νὰ κυροῖ τὴν κατοχὴν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων καὶ τῶν συνετωτέρων τῆς κοινότητος ἀνδρῶν, ὅπερ θέλει κατασταθῆ ἔτι εὐκρινέστερον ὅτε κατωτέρω εἴπωμεν πλείοτερα τινὰ περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ὑδρας.

Πλὴν τούτων ὁ Κούμας ὅστις ἐγεννήθη εἰς τὴν Λάρισσαν τῷ 1777 καὶ ἔζησε μέχρι τῆς ἡλικίας 26 ἐτῶν εἰς διαφόρους τῆς Θεσσαλίας πόλεις, καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ συνεγγυς τὰ αὐτόθι πράγματα λέγει, ὅτι οἱ προεστοὶ ἢ δημογέροντες διωρίζοντο ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῶν κρατούντων· ὅτι πολλαχοῦ παῖς παρὰ πατρός παρελάμβανε τὴν δημογεροντίαν, ὅτι συνεκροτοῦντο οὕτω οἰκογένειαι ἰσχυραὶ καὶ πλούσιαι, ὅτι ὅμως οἱ μεγαλοδημογέροντες οὗτοι ἐθανατοῦντο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἢ δὲ περιουσίᾳ αὐτῶν ἐδημεύετο· ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐπετρέπετο ἡ δημογεροντία πάλιν εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, ἵνα ἐκ νέου θησαυρίσῃ καὶ ἐκ νέου δημευθῶσιν· ὅτι πολλαχοῦ οἱ δημογέροντες συνεκρούοντο πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα συνέβαινον συχνάκις καταδρομαί, φυλακίσεις, ἔξορίαι, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ δολοφονίαι, πάντοτε δὲ δωροδοκίαι πρὸς τοὺς ὀσμανίδας τοπάρχας, πρὸς ζημίαν μεγίστην τῶν πόλεων καὶ χωρίων.

Ἀνάλογα ἐγίνοντο καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ τοι αὕτη εἶχε προνόμιά τινα τῶν ὁποίων ἐξήρουντο αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι καὶ διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὁποίων χρήσεως ἠδύνατο νὰ μετριάξῃ πολλὰ τῶν δεινῶν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Εἶχε πρῶτον τὸ προνόμιον τοῦ νὰ πέμπῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἢ τρεῖς προεστοὺς οἵτινες διέτριβον αὐτόθι ὡς πληρεξούσιοι τῆς χερσονήσου καὶ διὰ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας συνῆπτον μετὰ ἰσχυρῶν τῆς πρωτευούσης ἀνδρῶν ὁμογενῶν τε καὶ κρατούντων, περιέστελλον ὁπωσοῦν τὴν πλεονεξίαν καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν πασάδων καὶ ἐπετύγγανον ἐνίοτε τὴν καθάρσιν ἢ τὴν μετάρθεσιν αὐτῶν. Προσέτι ἐκάστη ἐπαρχία τῆς Πελοποννήσου ἐξέλεγε δύο Ἑλληνας προύχοντας, οἵτινες προσερχόμενοι εἰς τὴν ἔδραν τοῦ πασᾶ ἀπαξ καὶ δις τοῦ ἐνι-

αυτοῦ, ἐπεμελοῦντο τῶν ὑποθέσεων ὅλης τῆς χερσονήσου. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν προεστῶν αὐτῶν οὐ μόνον κληρονομικοὶ ἀπέβαινον ὅπως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἤριζον πρὸς ἀλλήλους μέχρι θανάτου, μεταχειριζόμενοι ἐνίοτε καὶ αὐτὴν τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῶν ἀντιζήλων. Εὐτυχέστερα ὑπῆρξαν πολλὰ ὄρεινὰ τμήματα τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὰ ὅποια κατώρθωσαν εἴτε διὰ συμβάσεων, εἴτε διὰ τῶν ὄπλων νὰ ἀποβῶσι σχεδὸν αὐτοτελεῖ, καὶ οὐδὲν ἤττον ἠδαιμόνησαν πολλὰ τῶν μικροτέρων νήσων, ἐνθα οὐδόλως κατώκουν Ὀσμανίδαι, καὶ αἵτινες δὲν ὑπέκειντο εἰς πασᾶν διαρκῶς παρ' αὐταῖς διαμένοντα, ἀλλὰ εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν, ὅστις δὲν ἐπεσκέπτετο αὐτὰς εἰμὴ ἐκ διαλειμμάτων, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὰς σχέσεις διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου, προστατεύοντος τὰς νήσους ἐκ παντὸς τρόπου παρὰ τῷ ἀρχοντι αὐτῶν. Ἐντεῦθεν αἱ κοινότητες τῶν τε ὄρεινῶν ἐκείνων τμημάτων τῆς χέρσου Ἑλλάδος καὶ τῶν μικροτέρων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, δυνηθεῖσαι νὰ ἀναπτυχθῶσιν ὅπως οὖν ἐλευθέρως, ἐκτήσαντο εὐνομίαν καὶ εὐημερίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῶν λοιπῶν. Ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, ἐνῶ εὐφοροὶ πεδιάδες ἐπένοντο καὶ ἐβασανίζοντο, αἱ ὄρειναι κοινότητες εὐημέρουν καὶ πολλάκις ἐπλούτουν. Ὡσαύτως ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐνῶ αἱ μεγαλήτεροι νῆσοι ἦσαν καὶ αἱ πλουσιώτεροι, πολλὰ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἄλλοτε ἴδια κράτη ἔχοντα στόλους καὶ διεξάγοντα ἐμπορίαν ποικίλην καὶ προσοδοφόρον, νῦν, ἐξαιρέσει τῆς Χίου, ὅλαι αἱ λοιπαὶ, Κρήτη, Ῥόδος, Κύπρος, Μιτυλήνη, Σάμος, ἐμαραίνοντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν διοίκησιν. Αἱ δὲ μικρότεροι, καίπερ ἦσαν αἱ πλεῖσται ἄγονοι, ἄνδρσι καὶ ἀλίμενοι, ἐπειδὴ ὅμως διέφευγον τὴν ἀδιάλειπτον τῆς διοικήσεως ἐκείνης πίεσιν, ἐπρόκοπτον πολλάκις θαυμασίως. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐμπέσωμεν εἰς πλάνας καὶ περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν τε ὄρεινῶν ἐκείνων κοινοτήτων τῆς Στερεᾶς, καὶ τῶν μικροτέρων νήσων, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ' ἀπὸ τούτων ἔλειπον πολλάκις διαιρέσεις ὀλέθριαι, προκαλέσασαι ἐνίοτε τὴν ἐπέμβασιν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Γαῦτα προεκθέντες περὶ τε τῆς ἀρχῆς τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν καθ' ὅλου αὐτῶν περιπετειῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐρχόμεθα νὰ

εἶπωμεν ὀλίγα τινὰ μερικώτερον, περὶ τῶν καρπῶν οὓς παρήγαγεν ὁ θεσμὸς οὗτος παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ Χαλκιδικὴ ἦτο ἐν τῇ ἐκκαίδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὄνομαστὴ διὰ τὰ μεταλλεῖα αὐτῆς, ὅπως πᾶσα σχεδὸν ἡ τῆς Μακεδονίας παραλία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἦτοι ἐπὶ Φιλίππου καὶ ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἐπεσκέφθη αὐτὴν ὁ Γάλλος περιηγητὴς Πέτρος Βελὸν, τοῦ ὁποῦ τοῦ σύγγραμμά ἐδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις τῷ 1555. Κατ' αὐτὸν ὑπῆρχον ἐν τῇ Χαλκιδικῇ τότε 500—600 κάμινοι, ὧν ἡ παραγωγὴ πρέπει νὰ ἦτο οὐ μικρὰ, διότι ὁ ἀποδιδόμενος τῇ κυβερνήσει φόρος ἐταλαντεύετο μεταξύ 18 καὶ 30,000 δουκάτων κατὰ μῆνα. Καὶ κατ' ἐκεῖνο μὲν τοῦ χρόνου ἡ ἐκμετάλλευσις ἐνηργεῖτο ὑπὸ ἐταιρείας· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀνέλαβον τὸ ἔργον αἱ περικείμεναι κοινότητες, αἵτινες ὡς ἐκ τούτου ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης ἐπεμβάσεως τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κοινοτήτων τούτων πρὸ τοῦ 1821 ἔγραψεν ἱκανὰ ὁ πρὸ τεσσαρακονταετίας περιελθὼν τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν Ἄγγλος περιηγητὴς Οὐρκουαρτ. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲ μὴ ἀρκεσθεῖς εἰς ταῦτα, ἐφρόντισα νὰ συλλέξω καὶ ἄλλας εἰδήσεις δι' ἀνδρὸς ἐπὶ τόπου μεταβάντος καὶ ἀκούσαντος τὰς μαρτυρίας τῶν πρεσβυτέρων. Εὐτυχῶς αἱ τελευταῖαι αὗται πληροφορίες συμφωνοῦσι περὶ τὰ κεφαλαιωδέστερα πρὸς τὰς τοῦ ἄγγλου περιηγητοῦ, προσθέτουσι δὲ μόνον λεπτομερείας τινὰς, ἐπιτηδεῖας νὰ διαφωτίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ πράγματα.

Αἱ κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς αἱ καλούμεναι *Μαδεμοχώρια* ἀπετέλουν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁμοσπονδίαν αὐτόνομον συγκειμένην ἐκ 12 κωμῶν καὶ, ὡς λέγει ὁ Οὐρκουαρτ, 360 χωρίων. Αἱ 12 κῶμαι ὠνομάζοντο· Γαλάτιστα, Βάβδος, Ῥιανὰ, Στανὸς, Βαρβάρα, Λιαρίγκοβη, Νοβοσέλο, Μαχαλᾶς, Ἰσβορος, Χωρούδα, Ῥεβινίκια καὶ Ἱερισσὸς, ἐκάστη δὲ εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς ὀρισμένον ἀριθμὸν χωρίων. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶν χωρίον εἶχε τὸν προεστὸν αὐτοῦ, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι μόναι αἱ κῶμαι ἐψήφίζον πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς γενικῆς διοικήσεως. Ἐπὶ τούτῳ ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἔπεμπε κατ' ἕτος τὸν ἀντιπρόσωπόν της

εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἣτις ἦτο ὁ Μαχαλάς· καὶ οἱ 12 οὗτοι ἀντιπρόσωποι ἐξέλεγον 4 ἄρχοντας, καλουμένους βεκίλιδας, οἵτινες ἔχοντες καὶ ἓνα γραμματέα διεξῆγον δι' ὅλου τοῦ ἔτους τὴν ἀνωτάτην διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν τῆς ὅλης ὀμοσπονδίας. Οἱ μόνοι Ὀσμανῖδαι οἵτινες ὑπῆρχον εἰς τὰ Μαδεμοχώρια, ἦσαν εἰς ἀξιοματικὸς καλούμενος μαδέμ-ἀγᾶς καὶ τινες περὶ αὐτὸν στρατιῶται μέχρι 20 ἐνίοτε συμποσούμενοι. Ἄλλ' ὁ μαδέμ-ἀγᾶς οὗτος οὐδεμίαν ἐνήσκει ἐπὶ τῶν Μαδεμοχωριτῶν ἐξουσίαν, ἀπλῶς δὲ ἐξετέλει ὅσα οἱ βεκίλιδες ἀπεφάσιζον. Διέμενον δὲ οὗτοι πάντες, δηλαδὴ ὁ τε μαδέμ-ἀγᾶς μετὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ καὶ οἱ βεκίλιδες, εἰς Μαχαλᾶν, ὁ μὲν ἐντὸς λιθίνου πύργου τοῦ ὁποίου μέχρι τῆς σήμερον φαίνονται τὰ εῤείπια, οἱ δὲ ἐντὸς ξυλίνου οἰκήματος καταστραφέντος, ἀμφοτέρων δὲ ἀνεγερθέντων δαπάνη τῆς ὀμοσπονδίας. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1805 τὰ Μαδεμοχώρια ἐξηρτῶντο ἀμέσως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ἀπεστέλλοντο ὁ μαδέμ-ἀγᾶς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στρατιῶται. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ 1806 ὁ ἐν Σέρραις διαβόητος ἐπὶ ἰσχύϊ καὶ πλούτῳ Ἰσμαήλμπεϋς ἐπέτυχε παρὰ τῆς Ὑ. Πύλης νὰ ἀνατεθῆ εἰς αὐτὸν ὁ διορισμὸς τοῦ μαδέμ-ἀγᾶ, καὶ ἐξηκολούθησε διορίζων αὐτὸν καὶ παύων μέχρι τοῦ 1819, μηδὲ ὅπως ἔπεμβαίνων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ὀμοσπονδίας διοίκησιν. Πάλιν δὲ τῷ 1819 οἱ Μαδεμοχωρῖται κατῴρθωσαν διὰ πληρεξουσίου των σλαλέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τούτῳ, νὰ ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὸν Ἰσμαήλμπεϋν τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὸν μαδέμ-ἀγᾶν καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχὴν, ἣτις ἀμέσως τῶντι διώρισεν ἕτερον μαδέμ-ἀγᾶν, μείναντα ἐκεῖ μέχρι τοῦ μαΐου μηνὸς τοῦ 1821, ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις τῆς Χαλκιδικῆς.

Οἱ χωρικοὶ εἰργάζοντο δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμὸν τὰ μεταλλεῖα καὶ κατέβαλλον εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει θησαυροφυλάκιον φόρον ἐτήσιον 220 ὀκάδας ἀργύρου καθαροῦ. Πλὴν τούτου ἐκάστη οἰκογένεια ἐπλήρωνε κατ' ἀποκοπὴν τὴν ἀξίαν ποσοῦ τινος σίτου καὶ κριθῆς πρὸς διατροφήν τοῦ μαδέμ-ἀγᾶ, τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ τῶν βεκίλιδων. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ μόνοι φόροι εἰς οὓς ἦσαν καθυποβεβλημένοι οἱ Μαδεμοχωρῖται. Τὸ ἰδίως

περίεργον εἶναι ὅτι, ἐνῷ προϊόντος τοῦ χρόνου ἠλαττώθη ἢ ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσοδος, μᾶλλον ἴσως διὰ τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐξεργασίας ἢ διότι ἐξηντλήθησαν, οἱ Μαδεμοχωρίται δὲν ἐδήλωσαν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην τῶν πραγμάτων εἰς τὴν κυρίαρχον δύναμιν, ἵνα ἀποφύγῃσι πᾶσαν ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως. Προετίμων δὲ νὰ συμπληρῶσι τὰς 220 ὀκάδας ἀργύρου, ἀγοράζοντες ἰσπανικὰ τάλληρα καὶ χύνοντες αὐτὰ καὶ στέλλοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς οὕτω σχηματιζομένους ὄγκους τοῦ ἀργύρου ὡς ἂν παρήγοντο ἐκ τῶν μεταλλείων. Οὐδ' ἐζημιοῦντο ἴσως ἐπὶ τέλους πραγματικῶς, διότι σώζοντες τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῶν κοινοτικῶν αὐτῶν θεσμῶν, ἔσωζον σύναμα τὴν ἐλευθερίαν τῆς γεωργίας καὶ τῆς ἐμπορίας, δι' ἧς, ὡς λέγει καλῶς ὁ Οὐρκουαρτ, συνέλεγον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γονίμου ἐκείνης χώρας θησαυροὺς μείζονας τῶν ὅσους πρότερον ἀνεζήτουν ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς γῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα μετεβλήθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐπήγαγε τὴν καταστροφὴν τῶν κωμῶν καὶ τῶν χωρίων καὶ τὸν διασκορπισμὸν τῶν κατοίκων. Οἱ Μαδεμοχωρίται ἐπανῆλθον μὲν βραδύτερον εἰς τὰ ἴδια, ἀλλὰ δεκατευθέντες ὑπὸ ποικίλων συμφορῶν, εἶναι τὴν σήμερον ἀσυγκρίτῳ εὐαριθμότεροι ἢ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀνετράπη δὲ καὶ τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα αὐτῶν, διότι καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ πασᾶ καὶ τοῦ καδδῆ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐστάλη καὶ μαδὲμ-ἀγᾶς ἔχων ἀπόλυτον ἐπὶ τῶν κατοίκων ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου· πλὴν τούτου ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώνωσι χαράτσι, δέκατον καὶ τοὺς ἐπιβεβλημένους κοινῶς ἄλλους φόρους.

Οὐδὲν ἦττον ἀξιωμαθήμενος ὑπῆρξεν ἢ κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσασα ἐν Θεσσαλίᾳ κοινότης τῶν Ἀμπελακίων. Τὰ Ἀμπελάκια κείμενα ἐπὶ τῆς Ὀσσης καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Πηνειοῦ ὄχθης, μεταξὺ Λαρίσσης καὶ θαλάσσης, ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς κώμην τῆς Ὀλλανδίας ἢ πρὸς χωρίον τουρκικόν, λέγει ὁ Γάλλος Βωζοῦρ, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης τῶν εὐτυχῶν τῆς περὶ ἧς λόγος κοινότητος ἡμερῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο μεταδίδει διὰ τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ ζωὴν εἰς ἅπασαν τὴν περικειμένην χώραν καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς ἐμπόριον μέγιστον, συνδέον μυριο-

τρόπως τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῆς Γερμανίας. Οἱ κάτοικοι αὐτοῦ τριπλασιασθέντες ἐντὸς τῶν τελευταίων πεντεκαίδεκα ἐτῶν, συμποσοῦνται τὴν σήμερον, λέγει ὁ Γάλλος συγγραφεὺς, εἰς 4,000 καὶ ἀσχολοῦνται ἅπαντες εἰς τὴν βαφικὴν, ἐργαζόμενοι ὡς σμήνος μελισσῶν ἐν κυψέλῃ. Ἡ δουλεία ἢ μολύνουσα εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ διαβρεχόμενα πεδία, δὲν ἀνέβη ποτὲ εἰς τοὺς λόφους ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦται τὸ χωρίον αὐτῶν. Τοῦρκος δὲν δικαιούται οὔτε νὰ κατοικήσῃ οὔτε νὰ ἐνδιατρίψῃ μεταξὺ τῶν Ἀμπελακιωτῶν, οἵτινες κυβερνῶνται ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν ἰδίων πρωτογέρων καὶ ἀρχόντων. Δις οἱ ἄγριοι Μουσουλμάνοι τῆς Λαρίσσης ἐπεχείρησαν νὰ εἰσπηδήσωσιν ἐπὶ σκοπῶ ληστείας εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν καὶ δις ἀπεκρούσθησαν ὑπ' ἀνδρῶν οἵτινες καταθέντες πρὸς καιρὸν τὴν εἰρηνικὴν κερκίδα ἐδράξαντο τὸ φονικὸν πυροβόλον. Εἰς Ἀμπελάκια πάντες ἐργάζονται, καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες· οἱ μὲν ἄνδρες βάφουσι τὸν βάμβακα, αἱ δὲ γυναῖκες κλώθουσι καὶ προπαρασκευάζουσιν αὐτόν. Εἰκοσιτέσσαρα ὑπάρχουσιν αὐτόθι βαφεῖα παράγοντα κατ' ἔτος 2,000 καὶ 500 σάκκους (βάλας) βάμβακος 100 χιλιογράμμων ἕκαστον. Οἱ διςχιλίοι καὶ 500 οὔτοι σάκκοι στέλλονται ὅλοι εἰς Γερμανίαν καὶ ἰδίως εἰς Βιέννην, Πέστην, Λείψαν, Δρέσδην, Ἀνσπάχην καὶ Βαρεῦθην. Οἱ Ἀμπελακιῶται ἔχουσιν ὑποκαταστήματα εἰς ὅλας αὐτάς τὰς πόλεις, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε μὲν ἀνῆκον εἰς ἰδίας ἐταιρείας, ἔπειτα ὁμως, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐπιζημιῶν διαγωνισμοῦ, συνηνώθησαν ἅπαντα εἰς μίαν ἑτερορρυθμὸν ἐταιρείαν. Ἐκαστος ἰδιοκτῆτης ἢ ἀρχηγὸς βαφείου κατέβαλλεν εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην ἐταιρείαν κεφάλαιον ἀνάλογον τῶν πόρων αὐτοῦ. Ἡ ἐλάχιστη καταβολὴ ὠρίσθη εἰς 5,000 γρόσια, ἡ δὲ μεγίστη εἰς 20,000 μόνον, ἵνα μὴ δύνανται οἱ πλούσιοι ν' ἀπορροφήσωσιν ἅπαντα τὰ κέρδη. Οἱ ἀπλοῖ ἐργάται συνενώσαντες τὰ ἐναποταμιεύματα αὐτῶν ἀπήρτισαν κοινὰς μερίδας, αἵτινες ἀπετέλεσαν οὕτως εἰπεῖν μικροτέρας τινὰς ἑτερορρυθμοὺς ἐταιρείας περιληφθείσας ἐν τῇ μεγάλῃ. Ἀλλ' οἱ ἐργάται οὔτοι πλὴν τοῦ χρήματος κατέβαλλον συγχρόνως τὴν ἐργασίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ὥστε ἀπολαμβάνοντες σύναμα μισθοὺς τε καὶ κέρδη, ἐπηύξησαν τὴν εὐπορίαν αὐτῶν. Τὰ μερίσματα ὠρίσθησαν εἰς 10 % κατ' ἔτος, τὸ δὲ πλεονάζον κέρ-

δος προσηύξανε τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον, ὅπερ ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπὸ 600,000 γροσιῶν ἀνεβιβάσθη εἰς 1,000,000.

Τῆς ἐταιρείας προΐσταντο τρεῖς ἀνώτατοι διευθυνταί, αἵτινες ἀπετέλουν ἐν Ἀμπελακίῳ ἐμπορικὴν ἐπωνυμίαν τῆς ὁποίας αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶχον τὴν ὑπογραφὴν· ἀλλὰ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπογραφὴν ταύτην καὶ εἰς τρεῖς ἄλλους συνεταιίρους ἐν Βιέννῃ, ἧτις ἦτο ὁ τόπος ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐνήργουν τὰς εἰσαγωγὰς αὐτῶν, ὅπως τὰ Ἀμπελάκια ἦτο ὁ τόπος τῆς ἐξαγωγῆς. Τὰ δύο ταῦτα καταστήματα τῶν Ἀμπελακίων καὶ τῆς Βιέννης εἶχον, ἐν Γερμανίᾳ μὲν, εἰς Πέστην, Τεργέστην καὶ Λεῖψιαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν καὶ Σμύρνην, ὑποδεεστέρους ἀνταποκριτὰς, ἐπιτετραμμένους νὰ δέχωνται τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀποστελλόμενα ἐμπορεύματα, ν' ἀντεπιστρέψωσιν ἕτερα, νὰ ἐπισκέπτωνται τὰς πανηγύρεις καὶ νὰ παρασκευάζωσιν οὕτω νέους πάντοτε τρόπους ἐξοδεύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ νήματος. Οἱ ἀνταποκριταὶ οὗτοι ἦσαν ὡσαύτως ἐπιτετραμμένοι τὴν παρ' ἑαυτοῦς κυκλοφορίαν τῶν ἐκ τῶν πωλήσεων προερχομένων χρημάτων, ἧτοι τὴν μεταβίβασιν τῶν χρημάτων τούτων ἀπὸ ἑνα εἰς ἄλλον, ἀπὸ μιᾶς πόλεως εἰς ἄλλην κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντα· ὥστε καὶ ὅλα τὰ τραπεζικὰ ὠφελήματα ἔμενον εἰς τὴν ἐταιρείαν, ὡσάκις δὲ τὸ συνάλλαγμα ἦτο κατ' αὐτῆς, μετεχειρίζετο τὰ χρήματά της εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην πρὸς ἀγορὰν πρώτης ὕλης. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Ἀλλ' ἵνα συγκεντρώσωσιν εἰς Ἀμπελάκια ὅλα τὰ κέρδη, ἐν τῶν ἄρθρων τοῦ καταστατικοῦ ὠρίζεν ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ πρέπει νὰ ἦναι Ἀμπελακιῶται· ἵνα δὲ κάλλιον μὲν διανεμηθῶσι μεταξύ των τὰ ὠφελήματα, μηδαμῶς δὲ ἀποξενωθῶσι τῆς ἀρχικῆς τῆς ἐπιχειρήσεως ἐστίας οἱ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν ἀνταποκριτῶν ἐξ αὐτῆς ἀποδημοῦντες, ἕτερον τοῦ καταστατικοῦ ἄρθρον διελάμβανεν, ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ θέλωσιν ἀντικαθίστασθαι κατὰ τριετίαν, ὑπόχρεοι ὄντες μετὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι ἵνα ἐργασθῶσιν αὐτόθι ἐπὶ ἐν τοῦλάχιστον ἔτος παρὰ τοῖς κυρωτάταις διευθυνταῖς καὶ ἐπὶ μᾶλλον οἰκειωθῶσι πρὸς τὰς ἐμπορικὰς τῆς ἐταιρείας ἀρχάς. Τοσοῦτον δὲ τεχνηέντως ὠργανώθη ἅπας οὗτος ὁ μηχανισμὸς καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδεῖως ἐφηρμόζετο, ὥστε ἅπαντα τὰ βα-

φεῖα παραδόξως ὑδάιμόνησαν, τὸ κεφάλαιον τῆς ἑταιρείας ὑπερ-
 ἠύξησεν, αἱ ἀποστολαὶ αὐτῆς ἐπολλαπλασιάσθησαν, τὰ κέρδη συν-
 εποσώθησαν εἰς 60, 80 καὶ 100 % ὅλων δὲ τῶν μετοχῶν ἡ
 ἀξία ἐδεκαπλασιάσθη. Τὸ μέγα λοιπὸν ζήτημα τοῦ συνεταιρι-
 σμοῦ τῶν ἐργατῶν καὶ κεφαλαιούχων, ὅπερ οἱ κοινωνιολόγοι τῶν
 καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐπεχείρησαν νὰ λύσωσι διὰ τῆς βίας τῆς ἐπα-
 γαγούσης τοσοῦτους ἐν Γαλλίᾳ κλονισμούς, τὸ μέγα τοῦτο ζή-
 τημα μετὰ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις συνδέεται ἅπαν τὸ μέλλον
 τῆς νεωτέρας βιομηχανίας, ἐκανονίσθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκα-
 τονταετηρίδος ὑπὸ τῆς μικρᾶς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Ἀμπε-
 λακίων καὶ ἐφηρμόσθη μετὰ πάσης συνέσεως καὶ ἐπιτυχίας. Ὁμο-
 λογητέον ὅτι θαυμάσιον ἦτο τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ τοὶ
 διατελοῦν ὑπὸ ὀλεθριωτάτην ξενοκρατίαν, καὶ τοὶ ἀναγκαζόμενον
 νὰ διαμαρτύρεται κατ' αὐτῆς ἐνόπλιως διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς, κα-
 τώρθωνε διὰ τῆς ἑτέρας νὰ δίδῃ τοιαῦτα δείγματα ἐμπορικῆς
 καὶ βιομηχανικῆς μεγαλοφυΐας. Δυστυχῶς μεταξὺ τῶν προτερη-
 μάτων τοῦ ἔθνους τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὴν
 ὁμόνοιαν. Ἡ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐπικρατήσασα ἐν Ἀμπελακίῳ
 ἀρμονία, διεσπᾶσθη· οἱ Ἀμπελακιῶται διηρέθησαν εἰς δύο φα-
 τρίας· ἐκ τούτου προέκυψαν δίκαι ὀλέθρια· προσετέθη ἔπειτα
 ὁ διαγωνισμὸς τῆς μαγχεστριανῆς βιομηχανίας καὶ αἱ ἐπίβουλοι
 τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐνέργειαι, διὰ δὲ τῆς συνδρομῆς ὅλων τούτων
 τῶν περιστάσεων, τὸ ἐμπόριον τῶν Ἀμπελακίων κατεστράφη,
 ἡ δὲ ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνθηρὰ ἐκείνη κωμόπολις παρήκμασε καὶ
 ἠρημώθη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Μηδὲ νομίση τις ὅτι ὁ κοινοτικὸς ὀργανισμὸς δὲν παρήγαγε
 παρ' ἡμῖν ἀγαθοὺς καρποὺς εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὰ
 Ἀμπελάκια. Ὡσαύτως ὑπόδοκίμησαν αἱ κοινότητες καὶ εἰς πολλὰς
 τῶν μεσημβρινωτέρων τῆς Ἑλλάδος παραλίων καὶ νήσων, εἰς Γα-
 λαξειδί, Κρανίδι, Σπέτσας, Ἰθρᾶν, Κάσσον, Θήραν, Ψαρά· καὶ
 παρήγαγον μάλιστα ἐνταῦθα γεγονότα ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν
 πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀναβίωσιν ἀσυγκρίτῳ δραστηριώτερον ἢ τὰ
 προεκτεθέντα φαινόμενα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας αἱ ἑλληνικαὶ παρα-

λίαι και νῆσοι οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐπιδιδόμεναι εἰς τὸν ναυτικὸν βίον και ἀφ' ἐνὸς μὲν παρέχουσαι τοὺς κρατίστους ναύτας τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου, ἀφ' ἐτέρου δὲ μετέχουσαι τῶν ἀγώνων οὓς κατὰ θάλασσαν ἤθλησαν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις και ἰδίως ἡ Ἑνετία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Ῥωσία. Εἶδομεν ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν 30,000 Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπαραταχθέντων στόλων. Ἐν τῇ 16 και τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ μπέϋδες τῆς Ῥόδου, τῆς Χίου, τῆς Κύπρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ναυπάκτου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Μιτυλήνης, ὄφειλον νὰ παρέχωσιν ἀριθμὸν γαλερῶν ἀνάλογον τῶν προσόδων αὐτῶν· ἡ μὲν Ῥόδος 4, ἡ δὲ Χίος 6, ἡ Κύπρος 7, ἡ Πελοπόννησος 3. Πολλαὶ τῶν ἄλλων νήσων ἀνὰ μίαν· οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Μιτυλήνη, ἡ Σάμος· και ἄλλαι μικρότεραι ἠνωμέναι ὁμοῦ ὤπλιζον μίαν γαλέραν, οἷον ἡ Μύκονος και ἡ Σέριφος. Βραδύτερον δὲ οἱ ναῦται ἡμῶν ἐξηκολούθουν μὲν ὑπηρετοῦντες τοὺς ξένους, και ἰδίως ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, ἐπελήφθησαν ὅμως ἐνταύτῳ ἐθνικωτέρων ἀγώνων. Μήπως ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1790, δὲν ἀνεδείχθη ἡ τόλμη και ἡ τέχνη αὐτῶν κατὰ τε τὰ καταδρομικὰ ἔργα τοῦ Μητρομάρα και τῶν Ψαριανῶν, και περὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἰς Τζεσμέν, και εἰς τὰ ἔτι μείζονα κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατζώνη; Ἄλλ' ἐξαίρετον ἔλαβεν ἐπίδοσιν τὸ ἐλληνικὸν ναυτικὸν και τὸ μετὰ τοῦτο στενωῶς συνδεόμενον ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος.

Εἰς τὴν ἐπίδοσιν ταύτην συνετέλεσαν αἷτια πολλὰ και ποικίλα. Μετὰ τὴν πολιτικὴν συνθήκην τὴν συνομολογηθεῖσαν τῷ 1774 εἰς Κιουτζούκ Καϊναρδση, ἡ Ῥωσία ἐπέτυχε τῷ 1783 ἐμπορικὴν συνθήκην, δι' ἧς ἐξωμειώθη πρὸς τὰς πρότερον μᾶλλον εὐνοουμένας δυνάμεις, τὴν Ἑνετίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἀγγλίαν, και ἐπομένως παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ὑπηκόους, τὸ ἐμπόριον, και τὰ ὑπὸ Ῥωσικὴν σημαίαν πλοῖα, τὰ μέγιστα τῶν προνομίων. Και τὰ μὲν πλεῖστα τῶν ἀρθρων τῆς συνθήκης ταύτης δὲν ὠμίλουν εἰμὴ περὶ ὑπηκόων Ῥώσων. Ἄλλὰ τὸ ἀρθρον 24 ἀνεφερεν ἐμπόρους Ῥώσους και ἄλλους εἰς τὴν Ῥωσίαν ἀνήκοντας· τὸ ἀρθρον 26, ἐμπόρους Ῥώσους και ἄλλους ὑπὸ τῆς Ῥωσίας

προστατενομένους· τὸ ἄρθρον 68, ὑπηκόους τῆς Ῥωσίας καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἀπὸ αὐτῆς· τὸ ἄρθρον 69, ἐμπόρους ῥώσους καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἐκ τῆς Ῥωσίας. Τελευταῖον τὸ ἄρθρον 74 διελάμβανε, περὶ ὑπηκόων Ῥώσων καὶ ἄλλων ἀπολαμβανόντων τὴν προστασίαν αὐτῆς. Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων συνάγεται ὅτι ἡ Ῥωσία ἠδύνατο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν προστασίαν αὐτῆς καὶ εἰς ἄλλους παρὰ τοὺς ἰδίους ὑπηκόους. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελουμένη ἡ ἐμπορία ἡμῶν καὶ ἡ ναυτιλία ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ῥωσικῆς σημαίας, τῆς ῥωσικῆς ὑπηκοότητος, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωσικῆς πρεσβείας, καὶ διέφυγεν οὕτω τὰς καταπιέσεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Ἡ δὲ κυβέρνησις αὕτη μὴ τολμῶσα πλέον νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν καὶ συναισθανομένη τοὺς ποικίλους κινδύνους οὓς παρεσκευάζεν ἡ ἐπέμβασις τῆς ἰσχυρᾶς βορείου δυνάμεως, ἠγωνίσθη μὲν νὰ πείσῃ τοὺς ναυτικούς ἡμῶν νὰ ἀναλάβωσι τὴν ὀσμανικὴν σημαίαν, διὰ τῆς ὑποσχέσεως πολλῶν προνομίων, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀπέφυγον πάντοτε τοῦ νὰ ἐμπέσωσιν εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Ἰδίως δὲ ἄξια μνήμης εἶναι ὅσα ἐγένοντο περὶ τούτου ἐν ἔτεσι 1819 καὶ 1820. Κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1819 πολλοὶ Ἕλληνες πλοίαρχοι εὕρισκοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν· προσκληθέντες δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου διερμηνέως τῆς ῥωσικῆς πρεσβείας Μητσάκη, εἰδοποιήθησαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πρέσβεως Στρόγονοφ, ὅτι νέαι πρόκειται νὰ γίνωσιν εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας προτάσεις περὶ μεταβολῆς τῆς σημαίας καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Τῶντι ἐν ἔαρι τοῦ 1820 κατέπλευσεν εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ἰδρας πελοποννησιακὴν παραλίαν πολεμικὸν ὀσμανικὸν πλοῖον φέρον τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου, ὅστις παραστάς ἐνώπιον τῶν κοινοτήτων καὶ ἐκτυλίξας μεγάλα καὶ ὀλόχρυσα φερμάνια, ἀνήγγειλεν ὅτι διὰ τῶν χρυσοβούλλων τούτων καθίστανται ἐλεύθεροι καὶ ἀφορολόγητοι καὶ κατὰ πάντα ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι πρὸς τοὺς κρατοῦντας, ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλωσι τὴν ξενικὴν σημαίαν καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν ὀσμανικὴν. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι προκατηχημένοι ὄντες, ἐξεδήλωσαν μὲν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὰς ἀγαθὰς τοῦ σουλτάνου προαιρέσεις, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ὅμως τῆς σημαίας ἀπεκρίθησαν, ὅτι λυποῦνται μὴ δυνάμενοι νὰ πρᾶ-

ξωσι κατὰ τὰ προτεινόμενα, διότι τὰ πλοῖα ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος εἰς ῥώσους ἰδιοκτητίας, αὐτοὶ δὲ κατ' ἐλάχιστον ἐνέχονται εἰς αὐτά. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἀληθές, ἀλλ' ἡ ὁσμανικὴ κυβέρνησις ἐδέησε νὰ ἀποδεχθῆ τὴν προταθεῖσαν πρόφασιν.

Ἐντούτοις ἡ προστασία αὕτη δὲν ἤθελεν ἀποβῆ μεγάλην ὠφελιμάτων πρόξενος ἐὰν προέκειτο νὰ καλύπτῃ μικρά τινα μόνον πλοῖα περὶ τὰς εὐτελεῖς συναλλαγὰς τῶν ἐλληνικῶν παραλίων ἀσχολούμενα. Ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ ἄρθρου 11 τῆς εἰς Κιουτζούκ Καϊναρδσῆ συνθήκης ἐπετράπη εἰς τὰ ῥωσικὰ πλοῖα νὰ διαβαίνωσιν ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸ Αἶγαῖον, καὶ ἀπὸ τοῦ Αἶγαίου εἰς τὸν Εὐξείνον· διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 30 τῆς ἐμπορικῆς συνθήκης προσεπεκυρώθη ἡ ἐλευθερία ἐκείνη τῆς θαλασσοπλοίας. Ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη, ἀπαιτήσασα οὕτω καὶ ἐπιτυχοῦσα νὰ παύσῃ ὁ ἐμπορικὸς ἀποκλεισμὸς τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἀφ' ἐνός μὲν ἔτρεψε τὰ σιτηρὰ τῆς Πολωνίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκάλεσεν εἰς τοὺς παρὰ τὸν Εὐξείνον πόντον λιμένας αὐτῆς τὰ προϊόντα καὶ βιομηχανήματα τῆς μεσημβρίας. Ἐκ δὲ τῆς ἐντεῦθεν σχηματισθείσης παλιρροίας ὠφελήθησαν πρὸ πάντων αἱ ἐλληνικαὶ χῶραι, ἡ ἐλληνικὴ ἐμπορία, ἡ ἐλληνικὴ ναυτιλία. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς μεγάλας τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους πόλεις καὶ πλὴν τούτου πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς Ὀδησσὸν καὶ Ταϊγάνιον, πρὸς δυσμὰς δὲ εἰς ὅλους τοὺς κυριωτέρους τῆς Εὐρώπης λιμένας, ἰδρύθησαν πλούσια ἐλληνικὰ καταστήματα. Ἐνῶ οἱ σῖτοι τῆς Ῥωσίας διεπέμποντο εἰς τὰς μεσημβρινὰς θαλάσσας, οἱ οἴνοι τῆς Σκοπέλου καὶ τῆς Θήρας, αἱ ξηραὶ ὀπῶραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σμύρνης, τὸ ἔλαιον τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυδωνιῶν, τὰ βαμβακερὰ καὶ μάλλινα βιομηχανήματα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀνήρχοντο εἰς τοὺς βορείους τοῦ Εὐξείνου λιμένας. Οἱ δὲ ἐν Εὐρώπῃ κατασταθέντες Ἕλληνες ἔμποροι προσεῖλκυσαν καὶ αὐτόθι πολλὰ τῶν τῆς Ἑλλάδος προϊόντων καὶ προεκάλεσαν οὕτω ἀξιόλογον αὐξῆσιν περὶ τὴν παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος καὶ τῆς μετάξης. Ἐντεῦθεν ἐξωγογήθησαν αἱ χῶραι αὗται αἱ πρότερον ἐν πενίᾳ διατελοῦσαι, τὸ δὲ ἐλληνικὸν ναυτικὸν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατασκευάσῃ πλοῖα

καὶ πλειότερα καὶ μεγαλήτερα. Ἐπῆλθον ἐν ταύτῳ αἱ ἐμπορικαὶ ἀνάγκαι αἱ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως παραχθεῖσαι· μεγάλη ἐγένετο ζήτησις σιτηρῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ· ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποκεκλεισμένη γαλλικὴ ναυτιλία δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῆς· τὸ ἰταλικὸν ναυτικὸν συνεμερίζετο τὴν τύχην τοῦ γαλλικοῦ· ἡ τοσοῦτον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀκμάζουσα ναυτιλία τῆς Αὐστρίας, ἐνηπίαζεν ἔτι, ὥστε ἅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦ Εὐξείνου πόντου περιῆλθεν ἄνευ διαγωνισμοῦ εἰς τὰς ἡμετέρας ναυτικὰς κοινότητας.

Πλὴν τούτου ἡ θαλασσοπορία τῆς Μεσογείου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς μυρίους ἐξετίθετο κινδύνους ἔνεκα τῆς κολοσσιαίας πειρατείας ἣν ἐνήσκουν ἀναφανδὸν καὶ ἀκωλύτως κατὰ πάσης σημαίας καὶ δυνάμεως οἱ ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἐνθρονισμένοι βάρβαροι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος δυνάσται. Ὅθεν τὰ πλοῖα ἡμῶν ἠναγκάσθησαν νὰ παρασκευάζωνται οὐχὶ μόνον πρὸς ἐμπορίαν ἀλλὰ καὶ πρὸς πόλεμον. Πολλοὺς ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς τοὺς διαβοήτους ἐκείνους πειρατὰς, ἀγῶνας ἄλλοτε μὲν εὐτυχεῖς ἄλλοτε δὲ ἀτυχεῖς, ἅπαντας δὲ προαναγγέλλοντας τοὺς ἄθλους οἵτινες μετὰ δύο ἢ τρεῖς δεκάδας ἐνιαυτῶν ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν ἱστορικὰ τοσαῦτα μεταξὺ τῶν ἐμποροπλοιαρχῶν ἡμῶν καὶ τῶν ναυτῶν ὀνόματα. Ἀλλ' ἀντὶ τῶν εἰδήσεων τούτων αἵτινες καθὸ πηγάζουσαι ἐκ προφορικῶν καὶ ἰδιωτικῶν παραδόσεων δύνανται νὰ μὴ λογισθῶσι πάντοτε ἀποχρώντως ἀσφαλεῖς, προτιμῶμεν, ἐπεριδόμενοι εἰς ἐπισήμους τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πληροφορίας, νὰ παραστήσωμεν ὅποια ἦτο ἡ τόλμη καὶ ἡ εἰς ἑαυτοὺς πεποίθησις τῶν πολεμίων πρὸς οὓς οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο καθ' ἐκάστην νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἴτε κομίζοντες τὰ φορτία αὐτῶν εἰς τοὺς λιμῶντοντας τῆς Εὐρώπης λιμένας, εἴτε μετὰ πλουσίων κερδῶν ἀνακάμπτοντες εἰς τὰ ἴδια. Τῇ 11 ἰουλίου 1790 ἀλγερινὸν βρῆκιον ἐτόλμησε νὰ ἀψηφίσῃ τὰς ἀπειλὰς ὀλοκλήρου γαλλικοῦ στόλου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου **Bruix**. Προςκληθὲν ἐπανειλημμένως νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξέτασιν, ἐπανειλημμένως παρήκουσε. Τότε ἐπυροβολήθη ὑπὸ πολλῶν γαλλικῶν νηῶν, ἀλλ' αὐθαδῶς ἀντεπυροβόλησε καθ' ὅλων τῶν πλοίων ἐνώπιον τῶν ὁποίων διήρ-

χετο ἔχον ἀγερῶχος πάντοτε ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐδέησε τὸ δίκροτον ὁ Ὀρμητικὸς νὰ ρίψῃ κάτω ἅπαντας τοῦ πειρατοῦ ἐκείνου τοὺς ἰστούς μὴ δυνάμενον ἄλλως πως νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν νὰ σταματήσῃ. Πρὸς τοιοῦτους ἀντιπάλους ἀγωνιζόμενοι οἱ ἡμέτεροι παρεσκευάσθησαν ὡς ἐν σχολῇ τινι τραχεία μὲν ἀλλ' ὠφελίμω, ν' ἀντιπαραταχθῶσι ποτὲ καθ' ὀλοκλήρων τῶν στόλων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους.

Ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕτερόν τι συντελεστικώτατον γινόμενον εἰς τὴν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἐπίδοσιν. Τὸ γεγονός τοῦτο πρῶτος, καθόσον ἤξεύρομεν, ἐβεβαίωσεν ὁ τὰ Σπετσιωτικὰ γράψας Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, ἀκούσας τοῦτο βεβαιούμενον ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων πλοιάρχων τῆς γενεθλίου αὐτοῦ γῆς, οἵτινες, αὐτοπροσώπως μετασχόντες τῶν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης θαλασσοποριῶν, ἐλάλησαν περὶ τοῦ πράγματος ὡς αὐτόπται μάρτυρες. Ἐὰν οἱ Ἄγγλοι οἵτινες εἶχον τότε ἀπείρους κατὰ θάλασσαν σταθμούς ὑπέβλεπον, ὡς μυριάκις ἐρρέθη, τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἠδύναντο νὰ ἀνατρέψωσιν αὐτὴν ἄρδην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πολλάκις οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐπεχείρουν καὶ κατώρθουν νὰ ἐκβιάσωσι λιμένας ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἀποκεκλεισμένους, ἵνα εἰσαγάγωσιν ἐν αὐτοῖς τὰ περιζήτητα σιτηρὰ καὶ πορισθῶσιν ἐκ τούτου τὰ μεγάλα πλούτη ὅσα ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ πρῶτον ταμεῖον τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου. Οἱ Ἄγγλοι ὅμως οὐ μόνον ἀνείχοντο τὰ ἐμπορικὰ ἡμῶν σκάφη ἀκωλύτως τὴν Μεσόγειον διαπλέοντα, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἔνεκα τῶν πειρατῶν τῆς Ἀφρικῆς συνώδευον διὰ πολεμικῶν πλοίων φορτηγὰ ὁμοεθνῆ ἢ φιλικὰ, προθύμως παρελάμβανον ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῶν καὶ τὰ ἡμέτερα. Ἐννοεῖται, ὅτι ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρουν νὰ ἐκβιάσωσιν ἀποκλεισμούς, οἱ Ἄγγλοι δὲν ἠδύναντο παρὰ νὰ ἀποκωλύωσιν αὐτοὺς ὅπως ἀναφέρῃ εἰς τὰ *Ναυτικὰ* αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος. Ἄλλως ὅμως προσηνέχθησαν ὅσον οἷόν τε φιλίως πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ ἀείποτε ἐπαξίως ἐτίμησαν τὴν δεξιότητά αὐτοῦ καὶ τὴν τόλμην.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι περιστάσεις αἱ προ-

καλέσασαι τὴν αὐξήσιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν παιδείυσιν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅσον δὲ ἀτελεῖς εἰδήσεις καὶ ἂν ἔχομεν περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων, βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἐπίδοσις ἐγένετο μεγάλη. Πρῶτον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι ὁ πληθυσμός. Ἡ μὲν Ὑδρα καὶ τὰ Ψαρά περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ Σπέτσαι περὶ τὰ τέλη αὐτῆς ἦσαν ἔρημοι, ἢ σχεδὸν ἔρημοι. Ἐν ταῖς παραμοναῖς δὲ τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ πληθυσμὸς τῆς Ὑδρας ἐλογίζετο ἀνώτερος τῶν 15,000 ψυχῶν, ὁ τῶν Σπετσῶν συνεποσοῦτο περὶ τὰς 8000 καὶ ὁ τῶν Ψαρῶν περὶ τὰς 7000. Δεύτερον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι τὰ θησαυρισθέντα ἀποταμιεύματα. Κατὰ τὴν ἔναρξιν λοιπὸν τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρχον ἐν Ὑδρᾷ ὑπὲρ τοὺς 60 κεφαλαιούχους ὧν εἴκοσι περίπου ἐκέκτηντο ὑπὲρ τὰς 100,000 διστήλων καὶ τινες ἐκ τούτων πολλαπλάσια, περὶ τοὺς 30 δὲ ὑπὲρ τὰς 50,000 διστήλων. Ἐν Σπέτσαις δὲ 10 οἴκοι ἔχοντες ἕκαστος ὑπὲρ τὰς 100,000 διστήλων, 10 ἔλαττον τοῦ ποσοῦ τούτου μέχρι τῶν 50,000 καὶ ἄλλοι 10 ὑποδεέστεροι. Περὶ τῶν Ψαρῶν λέγεται ὅτι τὰ ἀποταμιεύματα αὐτῶν ἠνωμένα μὲ τὰ τῶν Σπετσιοτῶν, ἐξισοῦντο ὡς ἔγγιστα πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῆς Ὑδρας. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον προϊόν τῆς ἐργασίας τῶν νησιωτῶν ἡμῶν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ κατασκευὴ τοῦ στόλου ἐκείνου ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἐπαναστάσει. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων ὑπάρχουσιν ὡς μὴ ὄφειλε σφόδρα συγκεχυμένα εἰδήσεις. Κατὰ τινὰς ἐν ἔτει μὲν 1813 τὰ πλοῖα ὄλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίῶν καὶ νήσων ὅσαι διετέλουν τότε ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν συνεποσοῦντο εἰς 615 ἔχοντα χωρητικότητα τόνων 153,580 καὶ πληρώματα ἀνδρῶν 17,526. Μόνῃ ἡ Ὑδρα λέγεται ὅτι εἶχεν 120 μεγάλα πλοῖα ὀπλισμένα διὰ 2400 πυροβόλων καὶ ἔχοντα πληρώματα ὧν ὁ ἐλάχιστος ὅρος ἦσαν ἄνδρες 40. Ἐν ἔτει δὲ 1816 ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς αὐτὰς νήσους καὶ παραλίας συνεποσοῦτο κατὰ τὰς αὐτὰς εἰδήσεις, εἰς 700, πληρούμενα μὲν ὑπὸ 18,000 ναυτῶν, ὀπλισμένα δὲ δι' 6000 πυροβόλων. Τελευταῖον κατὰ τὰς αὐτὰς πάντοτε πληροφορίας τῷ 1821 αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλῖαι αἱ σήμερον ἀποτελοῦσαι τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς

Ἐπτανήσου, εἶχον πλοῖα χωρητικότητος τόνων 61,449, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ὑδρα 27,492 τόνους, αἱ δὲ Σπέτσαι 15,797. Καθ' ἑτέρας δὲ εἰδήσεις αἱ 4 νῆσοι, Ὑδρα, Σπέτσαι, Ψαρά καὶ Κάσσοι, εἶχον περὶ τὰ 400 πλοῖα, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἦτο χωρητικότητος 150 ἕως 200 τόνων. Καὶ καθ' ἑτέρας πάλιν τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν 3 πρώτων ἐκ τῶν νήσων τούτων ἠρίθμει κατὰ τὸ 1821 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόνων καὶ πλήρωμα 12,000 περιπίου ναυτῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ὀρίζει τὰ πλοῖα τῆς Ὑδρας εἰς 65, τὰ τῶν Σπετσῶν εἰς 50 καὶ τὰ τῶν Ψαρῶν εἰς 35. Ὁ δὲ Τρικούπης καὶ ὁ Φιλήμων ἀποδίδουσι τῇ μὲν πρώτῃ τῶν νήσων 92, τῇ δὲ δευτέρῃ, 44, τῇ δὲ τρίτῃ, 40. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἐπίσημος Πίναξ ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸ ἀπὸ 12 ἰουλίου 1856 Β. Διάταγμα καὶ ὀρίζων τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τριῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, ἀποδίδει εἰς μὲν τὴν Ὑδραν πλοῖα 59, εἰς δὲ τὰς Σπέτσας πλοῖα 47, εἰς δὲ τὰ Ψαρά πλοῖα 40. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ποικίλοι οὗτοι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβέβασθῶσι πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ νὰ ἀναχθῶσιν εἰς συμπεράσματά τινα μαθηματικῶς βέβαια. Πῶς ἐνῶ αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον τῷ 1821 πλοῖα 300, μόνη δὲ ἡ Ὑδρα 120 μεγάλα πλοῖα, δὲν ἐνησχόλησαν εἰς τὸν ἀγῶνα εἰμὴ 146; Ἐν τοῖς ἀριθμοῖς αὐτοῖς δὲν περιλαμβάνονται τὰ πυρπολικά· ἀλλὰ τὰ πυρπολικά δὲν συνεποσώθησαν ποτὲ βεβαίως εἰς 150. Πῶς ἐὰν τὰ πλοῖα Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἦσαν 300 καὶ μετὰ τῆς Κάσσου 400, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν πλοίων ὅλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 600 ἢ τὰ 700; Τοῦτο δὲ ἐνῶ τὸ μὲν σύνολον τῶν τόνων τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἦτο 61,449, τὸ δὲ σύνολον τῶν τόνων ὅλων τῶν ἐλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων 153,580; Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ Ὑδρα, πλὴν τῶν 59 πλοίων τοῦ ἐπισήμου Πίνακος, εἶχε καὶ ἕτερα τινὰ τὰ ὁποῖα ἢ δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἢ ἐχρησίμευσαν ὡς πυρπολικά· ἀφ' ἑτέρου αἱ Σπέτσαι, διαρκούντος τοῦ ἀγῶνος, κατεσκευάσαν 27 νέα πλοῖα (βρικογολέττας)· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἐπίσημος Γενικὴ ἐφημερίς τῆς 26 μαΐου 1826 ἔλεγεν ὅτι «οἱ Πετσιῶται ἔχουν μεγαλῆτερα καὶ περισσώτερα πλοῖα παρὰ τοὺς Ὑδραίους, ἀλλ' ὀλιγωτάτους ναύτας.»

Διατί ὅμως νὰ ἀπορῶμεν περὶ τῆς ὀλίγης ἀκριβείας τῶν πλη-

φοροριῶν τούτων τῶν ἀναγομένων εἰς χρόνους καθ' οὓς οὔτε ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν εἶχομεν, οὔτε λιμενικὰς ἀρχὰς, οὔτε νηϊολόγια ὅταν ἠξέυρωμεν ὅποσαι ἀμφιβολίαι παρήχθησαν περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν ὅσας ἐδημοσίευσεν ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1866 ἐμπορικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ ; Λαμβάνοντες ἐν τῷ τούτοις τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ 1866 ὅπως ἔχουσι, καὶ συγκρίνοντες αὐτοὺς πρὸς τοὺς πιθανωτέρους τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους, δυνάμεθα, νομίζομεν, νὰ φθάσωμεν εἰς τινα συμπεράσματα ὅπως οὖν ἀσφαλῆ. Τῷ 1866 πλοῖα μὲν εἶχομεν, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, 5,156, τόνους δὲ 297,424, ἀνδρας δὲ, ἐπειδὴ οὔτε τῷ 1866 οὔτε τῷ 1865 σημειοῦνται, ἀνατρέχοντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ 1864, εὐρίσκομεν 24,949. Ἐὰν λοιπὸν λάβωμεν τοὺς σημερινούς τόνους, 300,000 περίπου, καὶ ἀντιπαραβάλωμεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς τόνους, 60,000 περίπου, ὅσους λέγεται ὅτι εἶχον τῷ 1821 αἱ χῶραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, εὐρίσκομεν ὅτι ἔκτοτε τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικὸν ἐπενταπλασιάσθη. Ἄφ' ἑτέρου ὁμοίως, ἐὰν ἀντιπαραβάλωμεν τὰ νεώτερα πληρώματα συμποσούμενα εἰς 25,000 περίπου ἀνδρῶν, πρὸς τὰ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως ἀναφερόμενα, 18,000 ἀνδρῶν, καὶ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἀριθμοῦ 11 ἕως 12000 ἀνῆκον εἰς τὰς παραλίαις καὶ νήσους τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, θέλομεν περιέλθει εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ἐπιμαρτυρούμενον ἄλλως καὶ ὑπὸ ὄλων τῶν ἄλλων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰδήσεων, ὅτι τὰ πληρώματα ἐν γένει, καὶ μάλιστα τῶν μεγάλων πλοίων, ἦσαν τότε ἀσυγκρίτῳ πολυπληθέστερα τῶν σημερινῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων τῆς αὐτῆς τάξεως. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι ἕνεκα τῶν μειζόνων κινδύνων οὓς τότε διέτρεχον, ἦσαν ἀναγκαιῶς καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν σημερινῶν ἡσκημένα. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ φρονήματος τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Αἱ ἀσφαλέστεραι τῶν εἰδήσεων παριστῶσι τοὺς ναυσίβιους ἡμῶν ἀνδρας, ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως, ἔχοντας καθ' ἅπαντα τὸν βίον θαυμαστόν τι ἠρωϊκὸν παράστημα καὶ ἐθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι τὰ πλοῖα αὐτῶν δι' ὀνομάτων καὶ ἀναγλύφων, εἰκονιζόντων τοὺς προπατορικοὺς ἐκείνους ἥρωας, ὧν

ἐπόθουν νά μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ἠτύχησαν τρώντι νά ἀναδειχθῶσι μετ' οὐ πολὺ ἐνάμιλλοι. Ἴνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφέρομεν τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεφοροῦντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἡ Σπαρτιατικὴ, ἡ Ἀσπασία, ὁ Ἀριστείδης, ἡ Ἑλλάς, ἡ Ἐλευθερία, ὁ Λεωνίδας, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Κλειώ, ἡ Νιόβη, ἡ Φοργῶ, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Διομήδης, ὁ Ἀχιλλεὺς, ὁ Ἱερακλῆς, ὁ Λυκούργος, ὁ Σόλων, ἡ Ἀθηναῖα, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Περικλῆς, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν στόλον οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, ἀγωνιζόμενοι νά συναρμολογῶσι τὸν παρόντα ἑλληνισμὸν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον· ὄχι τὸν ἑλληνισμὸν ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἔζων, ἀλλὰ τὸν ἑλληνισμὸν ἐντὸς τοῦ ὁποῖου μετ' ὀλίγον ἔμελλον νά ζήσωσι καὶ εἰς τὸν ὁποῖον τσαύτην εἶχον πεποιθήσιν, ὥστε πρὶν ἐπιτείλῃ ἔτι ἐπὶ τῆς δεδουλωμένης πατρίδος, ὡς παρόντα ἐχαιρέτιζον καὶ ἐπανηγύριζον.

Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν δὲν ἤθελε δυνηθῆ νά ὠφεληθῆ τοσοῦτον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν, ἄνευ τοῦ ἐπιτηδειοτάτου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἐρείδετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀρχῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, ὅσας εἶδομεν προαγαγούσας τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν Ἀμπελακίῳ βιομηχανίας. Ἐκαστος ναύτης εἶχεν ἐταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συν-ἐταίρος, εἶχε κοινὸν συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβαινε προσεκτικὸς, ἀγρυπνος, οἰκονόμος, ἐξεταστικός. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νά συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειοτέραν τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα αὐτοῦ ἀδιαλείπτως προεβίβαζεν, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσομένων προήγετο πολλάκις εἰς τὴν τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου. Ἀλλ' ἡ ἀδελφικὴ αὕτη σύμπραξις τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας, δὲν ἦτο δυνατόν νά μὴ συνεπαγάγῃ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀτόμου ἀγύψωσιν. Καὶ τρώντι ἐξαίρετος χρηστότης ἐπεκράτησεν εἰς ἀπάσας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου κερδοσκοπίας. Πάσαι αἱ ληψοδοσίαι ἐγίνοντο διὰ

προφρικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ ἀπλῶν σημειώσεων. Ὁμολογίαι καὶ ἐξοφλήσεις ἦσαν πράγματα ἄγνωστα, ἢ δὲ χρεωκοπία καὶ ἡ ναυταπάτη γεγονότα σχεδὸν ἀνήκουστα. Οἱ νόμοι τῆς Ὑδρας οἱ κατὰ πρῶτον τῷ 1818 γραφέντες, συνέκειντο ἐξ ἄρθρων 29 τὰ ὅποια διηρημένα εἰς μέρη τρία ἐκανόνιζον, πρῶτον, τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν πλοιάρχων, τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν πλοίων καὶ τῶν ναυτῶν· δεύτερον, τὰ κατὰ τὴν τοπικὴν ἀστυνομίαν· καὶ τρίτον, τὴν ἐταιρικὴν μερίδα τῶν ναυτῶν. Οὐδεμία δὲ ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῖς γίνεται μνεία ναυταπάτης ἢ ἄλλων ναυτικῶν κακουργημάτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὀρίζονται ποιναί. Οἱ νόμοι τῶν Σπετσῶν οἱ γραφέντες ἐνωρίτερον, τῇ 1 ἰουνίου 1814, καὶ ἀποτελοῦντες ἄρθρα 6, ἀναφέρουσι μὲν ὅτι «τὸν περασμένον χρόνον ἠκολούθησαν πολλαὶ ἀταξίαι εἰς τὴν συρμαγιά, πράγμα ἄσυνείθιστον εἰς αὐτὰς τὰς ἡμέρας μας,» καὶ κανονίζουσι πῶς θέλουσι θεραπεύεσθαι τὰ ἀτοπήματα ταῦτα, ἀλλὰ οὔτε ποινικὸν χαρακτῆρα ἀποδίδουσι εἰς τὰς ἀταξίας ἐκεῖνας οὔτε ποινὰς εἰς αὐτὰς ἐπιβάλλουσι. Ἐπεταὶ ἄρα γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀναμάρτητοι, ἢ ὅτι δὲν ἐτιμωρήθησαν ποτέ; Ὁχι βεβαίως. Ἐπεταὶ ὅμως ὅτι οἱ ἀπώροτοι, συνειδότες τὴν διὰ πραγμάτων μαρτυρουμένην καλοκάγαθον ὑπὲρ αὐτῶν προαίρεσιν τῶν εὐπορωτέρων, ἐπέτρεπον αὐτοῖς οὐ μόνον τὴν τῶν κοινῶν διοίκησιν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκάστοτε προσδιορισμὸν τῆς τιμωρίας τῆς προσηκούσης εἰς πᾶσαν παράβασιν.

Ὅτι δὲ εἰς δευτέρως πολλάκις ἀταξίας καὶ ἀνωμαλίας ἐξετράπησαν τὰ μάχιμα ἅμα καὶ δυσάγωγα τέκνα τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, ἐξάγεται ἐκ τούτου ὅτι οἱ πρόκριτοι τῶν τριῶν ἐκείνων νήσων ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς ἕκτακτα μέτρα καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσι μάλιστα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ὀσμμανικῆς κυβερνήσεως. Τῷ 1815 ἐξερρόαγη εἰς Ψαρὰ στάσις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν δημογερόντων, ἀξιουόντος ὅτι τυραννικῶς διοικεῖται. Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἀμφότερα τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν καὶ τῇ παρεμβάσει αὐτοῦ ἐπείσθησαν νὰ διορίσωσι, παρεκτός τῶν 4 δημογερόντων, ἓνα διοικητὴν, ἢ, καθὼς ἐλέγετο τότε, κοτζάμπασιν, ὅστις ἐκλεγόμενος κατ' ἔτος μετὰ τῶν δημογερόντων διετηρήθη μέχρι τοῦ 1821. Ἦτο δὲ ὁ κατὰ τὸ διά-

στιμα τοῦτο διοικήσας τὰ τῶν Ψαρῶν πράγματα, ὁ ἀγαθὸς Ἀναγνώστης Μοναρχίδης, ὅστις, ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς πρώτης βασιλείας δὲν ἔπαυσεν ὑπηρετῶν κατὰ δύναμιν τὰ δημόσια πράγματα, ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων ἐκείνων προεχειρίσθη καὶ πρόεδρος τῆς γερουσίας τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Πολὺ πρότερον ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1800 ἀφηνίασαν οἱ ναυτικοὶ ὄμιλοι τῶν Σπετσῶν, μὴ ὑπακούοντες εἰς τοὺς προκρίτους καὶ ταράττοντες τὴν κοινὴν ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Τότε οἱ πρόκριτοι ἠσθάνθησαν ὅπως καὶ οἱ Ψαριανοὶ βραδύτερον τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταστήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν δραστικωτέραν καὶ ἐπέτρεψαν αὐτὴν εἰς διοικητὴν, ἢ μᾶλλον ἀστυνόμον, διότι ἐκαλεῖτο ἐνταῦθα ζαμπίτης. Ὁ ἀστυνόμος οὗτος ἢ διοικητὴς, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ πολιτῶν, ἐπικυρούμενος δὲ ὑπὸ τοῦ καπετὰν πασᾶ, ἐξεπλήρου τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τῇ τῶν προεστῶν συμπράξει. Διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι διοικηταὶ τῶν Σπετσῶν μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Ἀνάργυρος, ὁ Γ. Πάνος καὶ ὁ Γ. Μπούκουρης. Ἀλλὰ οὐδὲν ἤττον ἀξιωματικόμενευτα εἶναι τὰ ἐν Ὑδρᾷ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γενόμενα.

Εἰς Ὑδραν ἐταράχθησαν τὰ πράγματα καθ' ἣν ἐποχὴν καὶ εἰς Σπέτσας, ἡ δὲ ἀνωμαλία ἐκορυφώθη διὰ τὴν γενομένην τότε δολοφονίαν τοῦ Ἀνδρέου Κουντουριώτου, πατρὸς τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Γεωργίου. Ὅθεν οἱ προύχοντες ἐνόμισαν ἀπαραίτητον ὡσαύτως νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν διοίκησιν εἰς ἄνδρα ἕνα, τὸν βέκτην Γεώργιον Βούλγαριν. Ἐλάβομεν καὶ ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀνέκαθεν ἀξιόλογον μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου συνέκειτο ἐκ χριστιανῶν, καὶ ἰδίως ἐξ Ἑλλήνων. Αἱ μὲν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἢ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα λειτουργίαι ἐτελοῦντο ὑπὸ μουσουλμάνων· πᾶσαι ὅμως αἱ ὑπηρεσίαι ὅσαι ἀπῆττον τὴν ἐπὶ τὰς κεραίας καὶ τοὺς ἰστούς ἀναρρίχῃσιν καὶ τὸν μεταξὺ θαλάσσης καὶ οὐρανοῦ μετεωρισμὸν, διεξήγοντο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Καθυπεβλήθη λοιπὸν καὶ ἡ Ὑδρα, ἀφ' ἧς ἐκτίσαστο ναυτικόν, εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ παρέχειν 250 ναύτας· εἰς δὲ τῶν ναυτῶν τούτων ἐγένετο ἐν τῇ νεότητι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις. Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ διακριθεὶς ἐπὶ ἰκανότητι καὶ ἀξιώθει τῆς ἰδιαζούσης εὐνοίας τοῦ καπετὰν πασᾶ Κουσεῖν, ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς ναύκλη-

ρος τῆς ναυαρχίδος καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου κυβερνήτης αὐτῆς ὑπὸ τὸν ἀρχιναύαρχον, πολλὴν κτησάμενος παρὰ τούτῳ ἰσχύϊν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς συνέσεως· διότι ἂν ἄλλοτε οἱ ὀνομαστοὶ γενόμενοι Ὀσμανίδαι ναύαρχοι, ἀρνησὶθρησκοὶ ὄντες, καὶ ἐξαιρέτως Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν, οἷος λ. γ. ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας, ἐκυβέρνηων αὐτοὶ τὸν στόλον, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους, οἱ ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ναύαρχοι ἐπέτρεπον τὴν πραγματικὴν διοίκησιν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπικούρους. Εἰς τὸν οὕτω δὲ προαχθέντα Γεώργιον Βούλγαριν ἀνέθηκαν τῷ 1800 οἱ τῆς Ἰδρας προκρίτοι τὴν στιβαρωτέραν τῶν πραγμάτων διοικήσιν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, λαβόντες πρὸς τοῦτο καὶ τὴν κύρωσιν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἔγγραφον δι' οὗ ἐγένετο ἡ ἐκυρώθη ὁ διορισμὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀντιπροσώπου τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, δὲν σώζεται ἡ τοῦλάχιστον δὲν ἐδημοσιεύθη ἄχρι τοῦδε. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἔγγραφον τῶν ἐν Ἰδρα προκρίτων ἀπὸ 17 δεκεμβρίου 1806 ἐν τῷ ὁποίῳ ῥητῶς λέγεται, ὅτι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ἀνέλαβε τὸ βᾶρος καὶ τὴν φροντίδα τῆς διοικήσεως «δι' ὑψηλῶν προσκυνητῶν προσταγμάτων (μπουγιουρδίων) τῶν ὑψηλοτάτων ἡμῶν αὐθέντων καπετὰν πασάδων.» Εἶναι δὲ τὸ ἔγγραφον τοῦτο καὶ δι' ἄλλους πολλοὺς λόγους ἀξιοσημείωτον. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 1806 τοῦλάχιστον καὶ ἐφεξῆς ὁ διοικητὴς προεχειρίζετο κατ' ἔτος ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς κοινότητος, ὅτι ἀνέκαθεν «ἐδιοίκησε μετὰ τῶν ἐκλελεγμένων προκρίτων τὴν πολιτείαν,» ἔχων μὲν ἀμέσους συναντιλήπτορας 20 ἐξ αὐτῶν καλουμένους συνδίκους, λαμβάνων δὲ τὴν διαβεβαίωσιν καὶ τῶν ἄλλων προκρίτων, ὅτι θέλουσι προσφέρει «τὴν προσήκουσαν εὐπείθειαν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὰς δικαίας καὶ εὐλόγους ἀποφάσεις ὅσαι ἤθελαν γίνεαι.» Πλὴν τούτου, τὸ προκείμενον ἔγγραφον εἶναι ὑπογεγραμμένον πρῶτον ὑπὸ τῶν 5 ἱερέων καὶ ἔπειτα ὑπὸ 55 οἰκοκυραίων, οὐδὲν διαλαμβάνον περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς αὐτῶν· ὥστε καὶ ἐκ τούτου ὑποδεικνύεται, ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ λαϊκοὶ προύχοντες διώκουν αὐτοτελῶς τὰ πράγματα.

Περὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Γεώργιος Βούλγαρις δυνάμεθα νὰ φωτισθῶμεν μέχρι τινὸς καὶ ἐκ δύο αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων δι' ὧν ἀπενεμήθησαν τῷ ἀνδρὶ ἐν

ἔτεσι 1804 καὶ 1808 πολυειδῆ ἀτελείας προνόμια. Ἐν αὐτοῖς ὁ Βούλγαρις ὀνομάζεται «καπετὰν Γεώργης, ἀρχικοτζάμπασις τῆς νήσου Ὑδρας, ὑπόδειγμα τῶν προκρίτων τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ» καὶ προστίθεται ὅτι παρέσχε δείγματα πίστεως καὶ ζήλου «διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς ἀρχιπλοιάρχου, κατὰ τὰς μάχας τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ ἐσχάτως κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ὡς καὶ πρὸς τακτοποιήσιν τῆς Μάνης.» Ὅπως δὴποτε ὁ Γεώργιος Βούλγαρις προχειρισθεὶς τῷ 1800 διοικητὴς Ὑδρας καὶ ἐπιληφθεὶς τοῦ ἔργου δραστηρίως, συνεκρότησε πολιτοφυλακὴν, περιέστειλε διὰ παραδειγματικῶν τινῶν τιμωριῶν τοὺς ταραξίαις καὶ τοσοῦτον κηδοκίμησεν ὥστε τῷ 1803 ἐπετράπη τὴν αὐτὴν ἐπιστασίαν καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ νήσοις. Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1812 θάνατον αὐτοῦ οὐδεὶς ἔλαβεν ἐν Ὑδρᾷ τηλικαύτην ἐξουσίαν. Προχειρίσθη μὲν διοικητὴς ὁ πλοίαρχος Ν. Κοκοβίλας καὶ διετέλεσε τοιοῦτος μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, πράγματι ὅμως τὰς ἡνίας ἐκράτουν οἱ πρόκριτοι. Αἱ περιστάσεις ἐν τούτοις ἀπέβησαν δυσχερέστεραι ἴσως τῶν προτέρων. Μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 1815 ἐπειδὴ ἐξέλιπον αἱ ἀφορμαὶ τῶν δαψιλῶν κερδῶν, οἱ ναυτικοὶ ὄχλοι οἱ ἀποταμιεύματα μὴ ἔχοντες ἐδυσφόρουν ἐπὶ τῇ ἀργίᾳ αὐτῶν καὶ ἀπορίᾳ, οὐ μόνον ἐν Ὑδρᾷ ἀλλὰ καὶ ἐν Σπέτσαις· ἐν Ὑδρᾷ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφηνίασαν, ὥστε αὐτοὶ πρῶτοι ἐκήρυξαν τὴν ἑναρξιν τοῦ ἀγῶνος τῷ 1821. Καὶ ὅμως οἱ πρόκριτοι ἀμφοτέρων τῶν νήσων, προϊσταμένου τοῦ περιφανοῦς Ὑδραίου Λαζάρου Κουντουριώτου, κατῴρθωσαν δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως νὰ πηδαλιουχίσωσιν ἐν μέσῳ δυσχερεστάτων περιπετειῶν τὰ πλῆθη, διὰ μόνις τὴν ἠθικῆς ἐπιβρότης ἣν ἀνέκαθεν ἐκτίσαντο, πολιτευσάμενοι πρὸς τὸν λαὸν ὡς πατέρες, καὶ ἀδελφοὶ, καὶ σύντροφοι.

Ἐτέρα ὁμὰς ἐλληνικῶν κοινοτήτων ἰκανῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας εὐδαιμονήσασα εἶναι τὰ λεγόμενα 24 χωρῖα τοῦ Βώλου. Ὁ Ἄνθιμος Γαζής, ὅστις κατήγετο ἐξ ἑνὸς τῶν χωρίων τούτων τὸ καλούμενον Μηλιαῖς καὶ ἐξέδωκε τῷ 1807 ἐν Ἐνετίᾳ τὸ δεύτερον τὴν γεωγραφίαν τοῦ Μελετίου, περιγράφει ἐν μακρᾷ αὐτοῦ σημειώσῃ ἅπαντα τὰ χωρῖα ἐκεῖνα, ὧν πολλὰ δικαιοτέρον δύνανται νὰ ἐνοουκισθῶσι κωμοπόλεις, καὶ ἔπειτα ἐπιφέρει τὰ ἑξῆς. «Αἱ ἀνω-

τέρω ῥηθεῖσαι κωμοπόλεις ζῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν. Ὁ τόπος εἶναι κατὰ πολλὰ καρποφόρος καὶ κατάφυτος ἀπὸ κάρπιμα δένδρα· οἱ ἐγκάτοικοι αὐτῶν εἶναι εἰς τὸ ἄκρον φίλεργοι, φιλομαθεῖς καὶ φιλοπάτριδες. Περιποιῶνται τὰς τέχνας καὶ τὰς μαθήσεις. Ὅλαι αἱ κωμοπόλεις ἔχουσι σχολεῖα ἑλληνικὰ, ὅπου καὶ μικραὶ τινες βιβλιοθήκαι εὐρίσκονται. Διοικοῦνται κατὰ μὲν τὰ πνευματικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον αὐτῶν μητροπολίτην, τὸν Δημητριάδος καὶ Ζαγοράς ἐπονομαζόμενον. Κατὰ δὲ τὰ πολιτικὰ διοικοῦνται δημοκρατικῶς μὲ πατριωτισμὸν, ἐξηρητημένοι ἀμέσως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκλέγοντες κατ' ἔτος γέροντας, οἵτινες ἔχουσιν ὅλην τὴν φροντίδα τῆς πατρίδος των.» Οὐδὲ ἐτυρλοῦτο ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα ἔρωτος τοιαῦτα περὶ τῶν 24 χωρίων τοῦ Βώλου γράφων. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἅπαντα τὰ χωρία δὲν ἦσαν ἰσότιμα καὶ ἰσοδικαία. Κατ' αὐτὴν τοῦ Γαζῆ τὴν ὁμολογίαν ἡ Ξορική καὶ ἡ Λαμπνοῦ ὑπέκειντο εἰς τὴν Τζαγκκράδαν. Τὸ χωρίον Πρόπαντος ὑπέκειτο εἰς τὸ καλούμενον Μηλιαῖς· τὸ Πουρὶ εἰς τὴν Ζαγοράν· ἡ Κουκουράβα καὶ αἱ Σταϊάταις εἰς τὴν Μακρηνίτσαν· τὸ χωρίον Νιάου εἰς τὸ Νεοχώριον· ἡ Ἀργαλαστή εἶχεν ὑποκειμένα αὐτῇ 7 ἄλλα μικρὰ χωρία· ὥστε καὶ ἐνταῦθα ὁ κοινοτικός ὀργανισμὸς εἶχεν ὅπως εἰς τὰ μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον ὁ Ἄγγλος περιηγητῆς Οὕρκουαρτ, ὁ ὑποδεικνύων τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Δόδουελλ θεωρεῖ τὰ χωρία ταῦτα ὡς τὰ πλουσιώτερα καὶ τὰ ἀκμαιότερα ὄλων τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Μετὰ ποιητικωτάτην δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν περιγραφὴν, αὐτὸς ὁ Οὕρκουαρτ ἐπιλέγει τάδε. «Τὸ Πήλιον κοσμεῖται ὑπὸ 24 μεγάλων καὶ πλουσίων χωρίων, ὧν τινὰ δικαιοῦνται μᾶλλον νὰ ὀνομασθῶσι πόλεις· κατοικούμενα δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων ῥωμαλέων, ἀθλητικῶν, γενναίων καὶ πολυαριθμῶν, οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβῆθῶσιν ἀπὸ τοὺς γείτονας αὐτῶν Τούρκους.» Καὶ ὁμῶς ἐλεγκτήθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἄλλ' ὁ Οὕρκουαρτ ὁμολογεῖ ὅτι πρὸ τούτου διεξῆγον ἀξιόλογον ἐμπορίαν μετὰξὺ καὶ μαλίνων σκεπασμάτων δι' ὧν ἐπρομήθευον ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν· ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις καθηγητὴν τῆς χημείας καὶ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς· καὶ ὅτι μετὰξὺ τῶν λαφύρων ὅσα ἀπήγαγον αἱ πολέμιοι, ὑπῆρ-

χρον καὶ σκεῦη χρήσιμα εἰς τὰ πειράματα τοῦ γαλβανισμοῦ καὶ ἤλεκτρικαὶ μηχαναί. Ἐν γένει δὲ συμπεραίνει ὅτι ὁ πλοῦτος αὐτῶν καὶ ἡ εὐημερία ἦσαν ἀξιοθαύμαστοι.

Καὶ νῦν μεταβαίνομεν εἰς τὸ πολυθρύλητον Σοῦλι. Κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τῆς ἐπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος χριστιανότινες ποιμένες φεύγοντες τὴν ὀσμανικὴν κατάθλιψιν, ἀνέβησαν εἰς τὰ ἄγρια τῶν πάλαι Κασσωπαίων ὄρη, ὅπου ἔμελλε νὰ ἀντηχήσῃ βραδύτερον τὸ τοῦ Σουλίου ὄνομα. Πόθεν παρήχθη τὸ ὄνομα τοῦτο, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· λέγεται μόνον ἐκ παραδόσεως ὅτι εἰς τῶν κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς ὀρείτας ἐκείνους ἀγωνισθέντων μουσουλμάνων καλούμενος Σούλης, ἔπεσεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ἐπὶ τοῦ χώρου ὅστις ἔκτοτε ἀπὸ αὐτοῦ ἐπωνομάσθη Σοῦλι. Ὅπως-δήποτε περὶ τὸν χώρον τοῦτον ἠθροίσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς πολλαὶ οἰκογένειαι· ἡ τῶν Ζερβάτων ἀπὸ Ζερβοῦ χωρίου τῆς Ἄρτης, ἡ τῶν Μποτσαράτων ἀπὸ Δράγανη χωρίου τῆς Παραμυθιάς, ἡ τῶν Δρακάτων ἀπὸ Μάρτανη τῆς ἐπαρχίας Λάμαρη, ἡ τῶν Δαγκλιάτων ἀπὸ τὸ Φανάρι καὶ ἄλλαι πολλαί, διότι ἐπὶ τέλους συνεποσώθησαν εἰς 5,000 ἐποίκους. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐξ αὐτῶν ἔκτισαν 4 χωρία· τὸ Σοῦλι, τὴν Κιάφαν, τὸ Ἀβαρῖκον, καὶ τὴν Σαμωνίβαν, ἅτινα ὠνομάζοντο τετραχώριον. Τὰ τέσσαρα ταῦτα χωρία ὠκοδομήθησαν ἐπὶ τῶν ἀποκρήμων κλιτύων ὄρους εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰμὴ διὰ μιᾶς καὶ μόνης στενωποῦ ὀφιοειδῶς ἐν διαστήματι τριῶν μιλίων διερχομένης ἀνὰ μέσον φρεροῦ λαβυρίνθου βεράθρων, δασῶν καὶ βράχων. Ἀπὸ μιλίου εἰς μίλιον εἰς τὰ δυσβατώτερα τῆς στενωποῦ μέρη ἐγείρετο πύργος ὠχυρωμένος. Μετὰ τὸ πρῶτον μίλιον καὶ πλησιέστατα τοῦ πρώτου πύργου ἔκειτο ἡ Κιάφα· δύο δὲ μίλια ἀνωτέρω ὑπῆρχον εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τὸ Σοῦλι ἢ Κακосуῦλι, τὸ Ἀβαρῖκον καὶ ἡ Σαμωνίβα, ὡσεὶ κρεμάμενα ἀπὸ τῶν τραχυτέρων κλιτύων κυκλοτεροῦς κοιλάδος ἢ κρατῆρος, τοῦ ὁποίου τὰ χεῖλη ἀποτελοῦσι τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους.

Ἀλλὰ καθόσον ἐπολλαπλασιάζοντο οἱ ἐποίκοι ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλα ἑπτὰ χωρία· τὸ Τσικουρι, τὸ Περιχάτι, ἡ Βίλια, τὸ Ἀλσοχωρι, οἱ Κοντάταις, ἡ Γκιονάλα καὶ τὸ Τσεφλίκι. Τὰ ἑπτὰ ταῦτα

χωρία καλούμενα ἑπταχώριον, ἔκειντο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐν πεδίῳ εὐφόρῳ καὶ καλλιεργημένῳ. Παρ' ἐκτὸς ὅμως τῶν 11 τούτων ἰδρυμάτων οἱ Σουλιῶται κατέκτησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους ἀγάδες τοῦ Μαργαριτίου 60. περίπου ἕτερα χωρία ἐσπαρμένα εἰς τὰς πεδιάδας τὰς ἐκτεινομένας ἐν διαστήματι 4 ἢ 5 λευγῶν περὶ τὸ ὄρος καὶ ἔχοντα κατοίκους περὶ τοὺς 7,000. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀρχικῶν ἰδρυμάτων κάτοικοι ἐκαλοῦντο Σουλιῶται· οἱ δὲ τῶν κατακτηθέντων χωρίων, Παρασουλιῶται. Οἱ πρῶτοι ἦρχον τῆς ὀμοσπονδίας· οἱ δεῦτεροι ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι ἦσαν διηρημένοι εἰς γενεάς ἢ φάρας ἐξ ὧν εἰς μὲν τὸ Σοῦλι ὑπῆρχον 19, εἰς δὲ τὴν Κιάφαν 4, εἰς δὲ τὸ Ἀβαρῖκον καὶ τὴν Σαμωνίβαν καὶ τὸ Ἀλσοχώρι καὶ τὴν Γκιονάλαν ἀνά 3, εἰς δὲ τὸ Τσικοῦρι 5, εἰς δὲ τὸ Περιχάτι, τὴν Βίλιαν καὶ τὸ Τσεφλίκι ἀνά 2 καὶ εἰς τοὺς Κοντάτας 1. Ἐν ὅλοις λοιπὸν αἱ φάραι ἦσαν 47. Πάσης φάρας δὲ προῖστατο ὁ ἐπισημύτερος ἢ ἀνδρείότερος αὐτῆς ἀνὴρ, ὅστις καὶ διώκει τὰ κατ' αὐτήν. Οἱ δὲ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν 47 φαρῶν ἀπετέλουν τὸ γενικὸν συνέδριον ἐν ᾧ ἀπεφασίζοντο τὰ κοινὰ τῆς ὀμοσπονδίας πράγματα. Ἐν καιρῷ πολέμου οἱ κάτοικοι τῶν 7 χωρίων εἰσῆρχοντο εἰς τὰ ἀρχικά 4· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν 60, μόνοι οἱ ἐπ' ἀνδρεία διακεκριμένοι ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς τὸ ἄσυλον ἐκεῖνο. Οἱ ἄλλοι ἔμενον εἰς τὰ χωρία αὐτῶν, τὸ μὲν διότι ἂν προσήρχοντο καὶ οὗτοι εἰς τὸ Σοῦλι, ἤθελεν ἐπέλθει δεινὴ τροφῶν καὶ πολεμεφοδίῳ ἔλλειψις, τὸ δὲ διότι συμφερώτερον ἐλογίζετο νὰ ἐξακολουθῶσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν, αὐτοὶ τε οὕτω τρεφόμενοι καὶ εἰς τοὺς Σουλιώτας παρέχοντες κρύφα τροφάς.

Ἐν καιρῷ εἰρήνης οἱ Σουλιῶται ἐπλήρωναν εἰς τὴν Πύλην τὸν συνήθη τῶν ραγιαδῶν φόρον, ὃ ἐστι τὸ χαράτζι εἰς χρήματα, καὶ πλὴν τούτου τὸ δέκατον τῶν ποιμνίων αὐτῶν, τοῦ βουτύρου καὶ τοῦ τυροῦ. Ἀφ' ἐτέρου εἰσέπραττον τὴν αὐτὴν δεκάτην καὶ τὸ αὐτὸ χαράτζι ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων ὑπ' αὐτῶν χωρίων· ὥστε ἦσαν ἄρχοντες ἅμα καὶ ἀρχόμενοι. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκει· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ φόρου ὃν εἰσέπραττον παρὰ τῶν κατακτηθέντων, ἐπληρώνοντο καὶ ἰδίαν χρηματικὴν εἰσφορὰν ὑπὸ τῶν γειτόνων ἀγάδων καὶ πασάδων, ἵνα μὴ λεηλατῶσι τὰ κτήματα αὐτῶν. Ἀλλ'

εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι σπανίως διετέλουν ἐν εἰρήνῃ, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ ἡγεμονία τῆς Ἡπειροῦ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅθεν ὁ βίος τῶν Σουλιωτῶν οὐδέποτε ἀπέβη βιομηχανικὸς ἢ ἐμπορικὸς ἢ λόγιος, ὅπως ὁ βίος τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν κοινοτήτων. Τὸ κύριον αὐτῶν ἐνασχόλημα ἦτο ὁ πόλεμος ἢ ἡ πρὸς πόλεμον παρασκευή. «Κανέννας καμμίαν τέχνην ἢ πραγματείαν δὲν μεταχειρίζεται, λέγει ὁ Περόραιος περὶ αὐτῶν, παρὰ ὅλη τους ἡ γύμνασις παιδιόθεν εἶναι εἰς τὰ ἄρματα· με αὐτὰ τρώγουν, με αὐτὰ κοιμοῦνται καὶ μ' αὐτὰ ξυπνοῦν.» Οὐδὲ περὶ τὴν γεωργίαν ἠσχολοῦντο, ἀλλὰ ἐτρέφοντο, ὡς προείπομεν, διὰ τῆς ἐργασίας τῶν 60 ὑποκειμένων χωρίων. Ὅθεν πᾶσα αὕτη ἡ συμπολιτεία ὠμοιάζε πολὺ πρὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολιτεῦμα· αἱ δὲ σχέσεις μεταξὺ τῶν 11 ἀρχικῶν χωρίων καὶ τῶν κυριευθέντων 60, ἀνακαλοῦσι παραδόξως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Περιοίκων σχέσεις.

Ἦσαν δὲ οἱ Σουλιῶται κράμα Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθέντων Ἀλβανῶν καὶ εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων γόνων τοῦ συνοικεσίου τῶν δύο φυλῶν τοῦ ἀπὸ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἀρξαιμένου καὶ τελουμένου μέχρι τῆς σήμερον. Ἡ ἀλβανικὴ ἐκράτυνε τὸ μάχιμον τῆς ἐλληνικῆς πνεῦμα, ἡ δὲ ἐλληνικὴ ἐνεφύσησεν εἰς τὴν ἀλβανικὴν τὰ εὐγενέστατα αἰσθήματα τῆς φιλοπατρίας, τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς εὐνομίας. Τὰ δύο κάλλιστα προϊόντα τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Σουλιῶται ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται κατὰ θάλασσαν. Ἀλλ' ἐὰν οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ὑδραῖοι κατὰ πρῶτον ἐκλείσθησαν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, οἱ Σουλιῶται οἵτινες ἔβαψαν ἐν αὐτῇ διὰ τοῦ αἵματος των τοσαῦτα ἐνδοξὰ πεδία τῆς μάχης, εἶχον, καθάπερ γνωρίζομεν ἤδη, ἀναγγεῖλει πρὸ καιροῦ τὸ τι ἠδύναντο νὰ πράξωσιν.

Ἐν Ἡπειρῷ δὲ ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι πολλαὶ ὁμοσπονδίαὶ εἰρηνικώτεραι καὶ ὁμοιότεραι πρὸς τὰς αὐτονόμους κοινότητας τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Πρὸς βορρᾶν τῶν Ἰωαννίνων, ὀπισθεν τοῦ ὄρους τοῦ κοινῶς καλουμένου Ματσουκέλι, ἐν διαστήματι πέντε περίπου ὠρῶν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης ἀπαντῶμεν τὴν ἐπαρχίαν Ζαγόρι, ἣτις συνέκειτο ἐκ 40 ἐλληνικῶν χωρίων. Τῶν χωρίων τούτων πρωτεῦον ἦτο τὸ Καπέσσοβον ἐν

τῷ ὁποίῳ διέτριβε καὶ ὁ προεστὼς αὐτῶν ἢ δημογέρον. «Οἱ ἐγκάτοικοι, λέγει ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, εἶναι φιλόκαλοι, φιλοπάτριδες, γενναῖοι, ἀγχίνοες ἔστιν ὅτε καὶ αὐτοφρεῖς ἰατρὶ, τὸ ὅποιον τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἔμφυτον αὐτῶν πρὸς τὰς μαθήσεις διάθεσιν.» Πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἰωαννίνων ἐν διαστήματι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὡρῶν 8 περίπου, εἰς τὴν δυτικὴν ὑπώρειαν τῆς Πίνδου, ἔκειντο δύο μεγάλαι χωρίων ὁμάδες καλούμεναι: μὲν Βλαχοχώρια, οἰκούμεναι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων οἷτινες ἴσως κατήγοντο ἐκ Βλάχων ἢ ἦσαν μετὰ Βλάχων ἀναμεμιγμένοι, ἐλάλουν ὅμως τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ Βλαχοχώρια ταῦτα ἦσαν διηρημένα εἰς δύο κοινοτικὰς ὁμοσπονδίας, ἐξ ὧν τῆς μιᾶς μὲν προϊστάτο ἡ κώμη ἢ καλουμένη Καλαρρόυτη, τῆς δὲ ἐτέρας ἡ Συράκω. Ἐκαστον χωρίον εἶχε τοὺς ἰδίους κοινοτικούς ἀρχοντας, ἀλλὰ ἐξήρτᾶτο ἢ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἄλλης τῶν δύο κωμῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Συράκω εἶχε 42 χωρία εἰς αὐτὴν ὑποτεταγμένα καὶ ἦτο, ὡς φαίνεται, αὐτοτελεστέρα τῆς Καλαρρόυτης, ἦτις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἄνθιμον Γαζῆν, ἐξήρτᾶτο παρὰ ἀπὸ τὸν δημογέροντα τοῦ Ζαγορίου. Μετῆς αὐτῶν δὲ τα χωρία ταῦτα πολλὴν ἐμπορίαν ναυτικῶν καπῶν καὶ ἄλλων καπῶν καὶ αὐτῶν ἦσαν ἐπὶ τούτῳ διεσπαρμένοι ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν Ἡρακλείων ἀπὸ τῶν πεδύμων ὅμως πάντοτε ἐπὶ σκοπῷ ἀλλοτριῶν καὶ ἐπανερῶν μενοι συναπεκόμιζον περιουσίας λόγου ἕνεκα 100, καὶ 200,000 χρυσῶν, μετὰ δὲ τῶν περιουσιῶν πολλὰ βιβλιοθήκας καὶ ἀλλὰ, ἰδίως δὲ βιβλιοθήκας πολυτίμους. Δυστυχῶς οὐκ ἔμελλε ἡ γωνίσθη νὰ καταστρέψῃ ἀπάσας ταύτας τὰς ὁμοσπονδίας, ὅπως ἔπραξε καὶ ὡς πρὸς τὰ Ἀμπελάκια, καὶ ἐπέτυχεν ἐξαιρέσει μόνης τῆς περὶ τὸ Πήλιον ὄρος Ζαγοράς, ἦτις κατώρθωσε καὶ ἐπὶ τούτου νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτονομίαν. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα χωρία τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἠναγκάσθησαν τότε νὰ θυσιάσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν καὶ νὰ γίνωσιν ἰδιοκτησία τοῦ τυράννου ἐκείνου ἢ τζιφλίγια, καθὼς τότε ἐλέγοντο, ἵνα μετριάσωσιν ὅπως οὖν τὰς καταπιέσεις τὰς ὁποίας παρ' αὐτοῦ ἔπασχον· καὶ τὸ ἔτι δυστυχέστερον, δὲν ἀνέκτησαν τὴν προτέραν αὐτονομίαν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀλλὰ παρέμειναν

ἰδιοκτησίαι ἢ ἰσχυρῶν ἀγάδων ἢ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως.

Ἐν Πελοποννήσῳ αὐτόνομος δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἡ Μάνη. Πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1770 ἐπαναστάσεως τὸ μόνον σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῶν Μανιατῶν εἰς τὴν Ὑψ. Πύλιν ἦτο φόρος ἐτήσιος 4000 γροσιῶν, ὅστις πιθανώτατα οὐδὲ ἐπληρώνετο ποτέ. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἦσαν ὅλως ἀνεξάρτητοι καὶ εἶχον καθ' ὅλα ἰδίαν διοίκησιν. Πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη καὶ πᾶν χωρίον εἶχε προϊστάμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενον, καλούμενον δὲ ἐνταῦθα *καπετάνον*. Καὶ ἦτο μὲν ἅπασα ἡ Μάνη διηρημένη εἰς τέσσαρα τμήματα ἢ μεγάλας καπετανίας, τὴν Ζαρνάταν, τὸν Ζυγόν, τὰ Κακοβούλια καὶ τὸ Σκουτάρι, ὧν ἐκάστης προϊστάτο πάλιν εἰς ἀνώτερος καπετάνος. Οὐκ ὀλίγαι ὁμῶς καπετανίαι πόλεων καὶ κωμῶν ὑπήγοντο ἀμέσως εἰς τὸν ἀνώτατον τῆς ὀμοσπονδίας ἄρχοντα, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον, ἢ καὶ ὅλως ἐλεύθεραι καὶ ἀνεξάρτητοι ἦσαν, μηδ' εἰς τὸν ἄρχοντα ἐκεῖνον δηλαδὴ ὑπαγόμεναι. Τὸ σύνολον τῶν καπετανέων τῆς Μάνης ἀπετέλει τὸ συμβούλιον ἐν ᾧ ἐσυζητοῦντο καὶ ἀπεφασίζοντο πᾶσαι τῆς χώρας αἱ ὑποθέσεις. Τοῦ δὲ συμβουλίου ἡγεῖτο καπετάνος διὰ πλειονοψηφίας ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐκλεγόμενος καὶ ἐπικαλούμενος ἀρχηγὸς τῶν καπετάνων ἢ ἀνώτερος καπετάνος. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις οὐδὲ ὅλως τότε ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· μόνος ὁ Μουσταφᾶ Κιοπριλῆς κατώρθωσεν, ὡς εἶδομεν, ἐν ἔτει 1690 νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἀρχοντος ἐκεῖνου προχειρισάμενος μπεῦν τῆς Μάνης τὸν Λιθέριον Γερακάρην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 ἢ μᾶλλον μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ κατατρόπωσιν τῶν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου δεσποσάντων τῆς χερσονήσου Ἀλβανῶν, ἐτροπολογήθησαν ἐν πολλοῖς αἱ μεταξὺ Μανιατῶν καὶ Ὑψ. Πύλης σχέσεις. Ὁ ἐτήσιος φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς 15,000 γροσιῶν, ὁ δὲ προϊστάμενος τῶν καπετανέων διωρίζετο ἤδη τακτικῶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου διὰ βίου ἐκ τῶν ἐγχωρίων καὶ προσηγορεύετο μπεῦς. Ἡ ἀλήθεια ὁμῶς εἶναι ὅτι ὁ διορισμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἀπλῆ ἐπικύρωσις τοῦ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ἐκλεγομένου ἀρχηγοῦ, διότι καὶ ἔκτοτε ὡς πρότερον οἱ Μανιάται δὲν ἐπέιθοντο ἀ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς προϊστάμενον ἐλευθέρως ὑπ' αὐτῶν τού-

των ἀναδειχθέντα. Ὁ ἄρχων οὗτος προσέθετε συνήθως τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ προσηγορίαν εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ὄνομα, ἐπικαλούμενος Ἰζανέμπεϋς, Πετρόμπεϋς καὶ οὕτω καθέξῃς. Ἔργον δὲ αὐτοῦ ἦτο νὰ εἰσπράττη τοὺς ἀναγκαίους φόρους, νὰ πέμπῃ ἐξ αὐτῶν τακτικῶς κατ' ἔτος 15,000 γρόσια πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ νὰ ἐπιμελῆται τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν τῆς χώρας, ὧν ἐπὶ τούτῳ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις τῶν καπετάνων εἶχε τὴν ἐλαχίστην δικαστικὴν δικαιοδοσίαν εἴτε ἐπὶ τῶν ἀστικῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων. Τὰ περὶ τούτου ἦσαν ἀνατεθειμένα ἢ εἰς τὴν αὐτοδικίαν ἢ εἰς τὰ οἰκογενειακὰ συμβούλια. Προκειμένης ἀστικῆς ἢ ποινικῆς ἀπαιτήσεως, ἐὰν ὁ ἀπαιτῶν δὲν προετίμα νὰ διεκδικήσῃ αὐτὴν ἐνόπλως, συνεκαλεῖτο τὸ οἰκογενειακὸν συμβούλιον τῶν δύο ἀντιδίκων μερῶν, ἵνα διαλλάξῃ αὐτοὺς ἢ κρίνῃ περὶ τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Μάουρερ βεβαιοῖ, ὅτι ἔτι αὐτοῦ ἀντιβασιλεύοντος ἐν Ἑλλάδι τῷ 1834, ἐψηφίσθη ὑπὸ τοιοῦτου οἰκογενειακοῦ συμβουλίου θανατικὴ ἀπόφασις, ἣτις καὶ ἀμέσως ἐξετελέσθη.

Ἡ μανιατικὴ λοιπὸν ὁμοσπονδία δὲν εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ εἰμὴ πρὸς τὴν σουλιωτικὴν, ἐντελῶς διαφέρουσα τῶν ἄλλων ὅσων προεμνημονεύσαμεν. Διατελέσασα δὲ τὸ κύριον ὄρμητῆριον πολλῶν προηγουμένων κινημάτων, καθάπερ διὰ μακρῶν ἐν τοῖς προτέροις ἱστορήσαμεν, μετέσχε καὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως ἐν αὐτῇ διέπρεψε διὰ τῆς γενεᾶς τῶν Μαυρομιχαλαίων,

Ἐκ τῶν κοινοτήτων ἐπὶ τῶν ὁποίων πλειότερον ἐπενήργει ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία ἠὺδοκίμησαν μὲν καὶ ἄλλαι, ἀλλὰ ὀνομαστότεραι ὑπῆρξαν ἢ τῶν Ἰωαννίνων, ἢ τῆς Λεβαδείας, ἢ τῆς Χίου καὶ αἱ πελοποννησιακαὶ κοινότητες. Ἐπι ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἰωαννῖται ἐσύστησαν οἴκους ἐμπορικοὺς ἐν τῇ ἄλλοδαπῇ μὲν εἰς Ἑνετίαν καὶ εἰς Μόσχαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Λάρισσαν καὶ Κωνσταντινούπολιν, καὶ κτησάμενοι πλοῦτον πολὺν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνεδείχθησαν μεγαλοφρονέστεροι περὶ τὴν ἐμφύχωσιν τῆς παιδείας οὐ μόνον ἐν τῇ γενεᾷ θλίφῃ αὐτῶν πόλει ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἐνεκα

τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασαῖ ἠναγκάσθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν νὰ μείνωσιν ἐν τῇ ξένῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ἔπαυσαν μεριμνῶντες περὶ τῆς ἰδίας πατρίδος. Ἡ δὲ Χίος καὶ τοὶ περιλαμβανόμενα κατοίκους Ὀσμανίδας καὶ ὑποκύπτουσα εἰς ἴδιον ὀσμανίδην διοικητὴν, δὲν ἐμαράνθη ὅπως αἱ ἄλλαι μεγάλαι τοῦ Αἰγαίου νῆσοι, ἀλλὰ διὰ τῆς φιλεργίας καὶ τῆς εὐφύας τῶν κατοίκων αὐτῆς κῦδαιμόνησεν ἐπὶ χρόνον μακρόν· μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὅτε οἱ Χῖοι ἐπιδοθέντες εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορίαν ἵδρυσαν καταστήματα εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ ἀνεδείχθησαν οἱ κράτιστοι τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ μεγαλεπήβολῳ κερδοσκοπικῷ πνεύματι. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ περ σφόδρα ὀλιγαρχικῶς, ὡς εἶδομεν, ἐπολιτεύοντο, διέπρεψαν ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ τῇ ὁμοφροσύνῃ μεθ' ἧς διεξήγαγον τὰ τῆς κοινότητος πράγματα. Ἀνάλογόν τι, ὡς πρὸς τὴν τῆς κοινότητος διοίκησιν, συνέβαινε καὶ ἐν Λεβαδείᾳ. Οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως ταύτης ἀπετέλουν εἶδός τι ἀγαθῆς ἀριστοκρατίας ἧς προΐστατο εἰς δημογέρων, ὅστις ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς κοινῆς θελήσεως τῶν συμπολιτῶν οὐ μόνον τὰ τῆς κοινότητος διώκει συνετῶς ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσης ἐπεμβάσεως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ξένης κυριαρχίας ἰσχυρῶς ἐπροστάτευσεν τὴν ἰδίαν πατρίδα, παραλαμβάνων ἐπὶ τούτῳ χρείας τυχοῦσης συμπράκτορας καὶ 6 ἢ 10 ἐκ τῶν προκριτωτέρων ἀρχόντων. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνῃ αὐτῶν, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀλῆ πασαῖς ἠδυνήθη νὰ διασεισῇ αὐτὴν, καὶ κατεπίεσε μὲν τὴν πόλιν πολλάκις, ἀλλὰ οὐδέποτε εὗρεν ἀφορμὴν ν' ἀφανίσῃ αὐτήν. Αἱ δὲ πελοποννησιακαὶ κοινότητες, ὧν τὰς ποικίλας σχέσεις πρὸς τοὺς διαφόρους ἀντιπροσώπους τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας προεξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἀνέδειξαν δι' αὐτὸ τοῦτο προεστοὺς ἀσκηθέντας ὅπως οὖν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Καί τινες τῶν ἀνδρῶν τούτων διεκρίθησαν ἐπὶ ἐμπειρίᾳ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ φιλοπατρίᾳ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν· τοιοῦτοι δὲ ἐγένοντο πρὸ πάντων τῶν ἄλλων οἱ δύο Ζαῖμαι, ὁ Ἀσημάκης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρέας.

Τοσαῦτα ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Ἐκ τῆς βραχείας μὲν ἀλλ' ὅσον οἶόν

καὶ ἀκριβοῦς ἐκθέσεως ταύτης τῶν πραγμάτων ἐξάγεται νομίζο-
 μεν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κέκτηται ἐξαιρετὸν τὸ πνεῦμα τῆς
 κοινοτικῆς διοικήσεως. Ἀδιάφορον κατὰ τίνες τύπους καὶ τρόπους
 διεξήγαγεν αὐτήν. Εἴτε διὰ καθολικῆς εἴτε διὰ περιορισμένης, εἴτε
 δι' ἀμέσου εἴτε δι' ἐμμέσου ψηφοφορίας, εἴτε διὰ πραγματικῆς
 ἐκλογῆς, εἴτε δι' ἀπλῆς συναινέσεως καὶ σιωπηρᾶς κυρώσεως τῶν
 πολλῶν, ἔπραξεν ἐπὶ τουρκοκρατίας, πολλὰ καὶ μεγάλα ἐν τῷ κοι-
 νοτικῷ αὐτοῦ βίῳ. Ἐνα μόνον σκόπελον δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ,
 τὴν στάσιν καὶ τὴν διχόνοιαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη πολ-
 λάκις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐπέμβασιν καὶ αὐτῆς, τῆς ὀσμаниκῆς ἐξου-
 σίας. Ἀλλὰ δὲν θέλομεν καταπαύσει ἔτι τὸν περὶ κοινοτήτων
 λόγον, διότι καθῆκον ἡμῶν νομίζομεν νὰ προσθέσωμεν εἰδικιώτερὰ
 τινα καὶ περὶ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις εἰ καὶ μὴ διατελέσσα ἐκ
 τῶν ἐπιφανεστέρων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τὸ μέγα ὄμως
 ἱστορικὸν ὄνομα τὸ ὁποῖον φέρει ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ τὸ ἀξίωμα
 ὅπερ ἀνεκτήσατο ἐν τῷ νεωτέρῳ ἑλληνισμῷ, φυσικὸν εἶναι νὰ προ-
 καλῇ τὴν περιέργειαν παντὸς Ἑλληνος περὶ τῆς τύχης αὐτῆς κατὰ
 τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ χρόνους. Καὶ πῶς μὲν εἶχον αἱ Ἀθηναὶ κατὰ
 τὸν μέσον αἰῶνα, διελάβομεν ἄλλοτε ἐκ διαλειμμάτων πολλά-
 κισ' νῦν δὲ θέλομεν εἶπει τινα περὶ τῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας κατα-
 στάσεως αὐτῶν. Ὁ Γάλλος Guillet ἐδημοσίευσεν κατὰ τὸ δεύ-
 τερον ἡμισυ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐν Παρισίοις
 σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον Ἀρχαῖαι καὶ Νεαὶ Ἀθηναί, ὅπερ
 συνετάχθη δῆθεν ὑπὸ τοῦ ἐπισκεψαμένου τὴν Ἑλλάδα (τὰς δὲ
 Ἀθήνας ἰδίως τὸν φεβρουάριον τοῦ 1669) ἀδελφοῦ αὐτοῦ de la
 Guilletiere, ἀληθῶς ὄμως συνεγράφη ὑπὸ αὐτοῦ τούτου τοῦ Guil-
 let μὴδέποτε ἐλθόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὐδὲν ἦττον τὸ ἔργον
 κέκτηται πολλὴν ἀξίαν, διότι ἀπηρτίσθη ἐπὶ ταῖς εἰδήσεσιν αὐ-
 τοπτῶν μαρτύρων, τῶν ἐν Ἀθήναις τότε ἐνοικούντων Γάλλων
 καπουκίνων. Εἰμπορεῖ μάλιστα νὰ εἴπῃ τις, ὅτι εἶναι ἀκριβέ-
 στερον πολλῶν ἄλλων πραγματικῶν περιηγήσεων κατὰ τοῦτο,
 ὅτι οἱ μὲν περιηγητὰι μικρὸν ἐν τῇ χώρᾳ διατρίβοντες πολλάκις
 περιπίπτουσιν εἰς ποικίλας πλάνας, ἐνῶ οἱ καπουκῖνοι, οἰκοῦντες
 πρὸ καιροῦ ἐν Ἀθήναις καὶ διαφόρους ἔχοντες τρόπους νὰ γνωρί-
 σωσι τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, παρέσχον πολὺ ἀσφαλέςτε-

ρας πληροφορίας εἰς τὸν συγγραφέα ἡμῶν ὅστις ἠκολούθησεν αὐτὰς πιστῶς. Τοῦτον λοιπὸν θέλομεν λάβει ὁδηγὸν ἐπιχειροῦντες νὰ δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως περὶ τὸ 1670 ἥτοι ἐν ταῖς παραμοναῖς τῶν χρόνων καθ' οὓς κατεκτήθη ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ ἑρράγη ὁ πρότερον ἀκέραιος σωζόμενος Παρθενῶν. Ἡ πόλις, λέγει, κατοικεῖται ὑπὸ 15 ἑῶς 16,000 ψυχῶν, ἐξ ὧν μουσουλμάνοι εἶναι 1000 ἢ τὸ πολὺ 1200. Εἰς Ἰουδαίους δὲ οὐδέποτε ἐπετράπη νὰ διαμείνωσιν ἐν αὐτῇ, εἰ καὶ εἰσι πολυάριθμοι εἰς Θήβας καὶ εἰς Χαλκίδα. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶναι εὐπαγεῖς καὶ εὐρωστοί, ὁμιλοῦσι δὲ τὴν ὀλιγώτερον παρεφθαρμένην γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἄδουσι μᾶλλον ἢ λαλοῦσιν, ὁ δὲ ἤχος τῆς φωνῆς τῶν ἔχει τι τὸ σκαιὸν ἐξ οὗ πιθανῶς ἑρρέθη ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἀγροίκως διαλέγονται. Ἀλλὰ παροιμιῶδες τὴν σήμερον εἶναι παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὅτι ἵνα ὁμιλῆται καλῶς ἢ γλῶσσα αὐτῶν ἀπαιτεῖται λέξις μὲν τῶν Ἀθηνῶν, ἤχος δὲ φωνῆς τοῦ Ναυπλίου, διότι τὸ Ναύπλιον φημίζεται ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἑλληνίδα πόλιν διὰ τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ἄπλαστον τῆς φωνῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ. Τὴν ἑλληνικὴν δὲ ὁμιλοῦσι καὶ οἱ μουσουλμάνοι τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες δὲν γινώσκουσι τῆς τουρκικῆς εἰμὴ τὰς ἐπτὰ ἢ ὀκτὼ λέξεις ὅσαι ἀποτελοῦσι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ προσέτι ἐνδύονται ἀπαραλλάκτως ὅπως οἱ Ἕλληνες, ἐξαιρέσει τοῦ καθουκίου. Αἱ τουρκίδες μάλιστα οὐδόλως διακρίνονται τῶν ἑλληνίδων κατὰ τὸν ἱματισμὸν.

Ἡ πόλις δὲν ὑπήγετο εἰς πασᾶν, ἀλλὰ ἐξηρτάτο ἀπὸ τὸν κισλάρ-ἀγασὶ ἥτοι τὸν ἀρχιενοῦχον τοῦ βασιλικοῦ σεραίου, ὅστις ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τριῶν ἀξιωματικῶν τὸν βοεβόδαν, ἥτοι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, τὸν δισδάρην ἥτοι τὸν φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τὸν καδῆν. Τὰ δὲ τῶν χριστιανῶν πράγματα διωκοῦντο ὑπὸ 24 δημογερόντων ἐκ τῶν προκρίτωτέρων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ δημογέροντες διωρίζοντο διὰ βίου καὶ ἡ χηρέυσασα αὐτῶν θέσις ἀνεπληροῦτο διὰ τῆς ψήφου τῶν ἐπιζώντων. Οἱ μᾶλλον λόγου ἄξιοι ἐκ τῶν προκρίτων τούτων ἦσαν οἱ δύο Πηλαιολόγοι, Σταμάτης καὶ Γιάννης, οἱ δύο Βενιζέλοι, Γιάννης καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Περουλὸς, οἱ δύο

Σκληροί, Λεονάρδος και Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Μακολός, ὁ Παναγιώτης Καββαλλάρης, οἱ Μπενάλδοι, ὁ Σταμάτης Καλκοκονδύλης και ὁ Καπετανάκης, ὅστις ἦτο πλούσιος ἔμπορος ὀμιλῶν ἄριστα τὴν ἰταλικὴν και φιλικῶς διακείμενος πρὸς τοὺς Φράγκους. Οἱ δημογερόντες διεκρίνοντο τῶν ἄλλων κατοίκων διὰ τῶν μικρῶν πέλων τοὺς ὁποίους ἔφερον, συνεδρίαζον δὲ ὅτε παρὰ τοῖς Παλαιολόγοις, ὅτε παρὰ τοῖς Καπετανάκαις, ἐνὶ λόγῳ παρὰ τῷ ἀρχαιότερῳ ἢ τῷ ἐπισημοτέρῳ ἐξ αὐτῶν. Ὁ γραμματεὺς ἐφύλαττε τὰ πρωτόγραφα ὅλων τῶν συμβολαίων ὅσα συνωμολογοῦντο μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως περὶ ἀγορᾶς και πωλήσεως οἰκιῶν ἢ ἄλλων ἀκινήτων. Τὰ συμβόλαια ταῦτα ὑπεβάλλοντο μὲν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ καθῆ, ὅπως και ἡ ἐκλογή τῶν δημογερόντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο κατὰ τύπον μόνον, διότι αἱ ἐπιτόπιοι ὀσμανικαὶ ἀρχαὶ ἤκιστα ἀνemiγνύοντο εἰς τὰ τῶν χριστιανῶν πράγματα. Ὅσάκις δὲ ἐξετρέποντο εἰς τυραννίαν τινὰ ἢ ἀδικίαν, οἱ πρόκριτοι πέμποντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους πρὸς τὸν ἀρχιευνοῦχον, ἐπετύγγανον τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βοεβόδα και τῶν ἄλλων παρεκτραπέντων, πολλάκις δὲ και τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Ἐν τοιοῦτο παράδειγμα ἀναφέρει ἕτερος Γάλλος περιηγητῆς, ὁ Σπὸν, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 1675. Πολλὰ δὲ ἱστορεῖ ὁ Guillet περὶ τῆς χρηστότητος, τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλοξενίας και πρὸ πάντων τῆς εἰρηνικῆς μετὰ τῶν δυτικῶν συμβιώσεως τῶν τότε Ἀθηναίων, φέρων ὡς μάρτυρας τῆς εὐφύιας αὐτῶν τοὺς καπουκίνους παρ' οἷς πλεῖστοι νέοι ἐδιδάσκοντο· ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὀλιγώτερον ἢ σήμερον ὑπεβλέπετο ἡ φοίτησις τῶν νέων εἰς τὰ ὑπὸ ἑτεροθρήσκων συντηρούμενα ἐκπαιδευτήρια.

Ἄλλὰ τὸ περιεργότερον ἴσως ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ συγγραφή τοῦ Guillet εἶναι ἐπίσκεψις τις γενομένη πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς πόλεως. Ὁ συγγραφεὺς ὀμιλήσας περὶ τῆς φιλικῆς δεξιώσεως ἧς ἔτυχον αὐτὸς τε και οἱ περὶ αὐτὸν παρὰ τῷ διδασκάλῳ, περὶ τῆς ἐπιτηδειοτάτης αὐτοῦ μεθόδου, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν οὗς λέγει τριάκοντα περίπου, περὶ τοῦ προγεύματος ὕπερ προσέφερον εἰς τοὺς ξένους και εἰς τὸ ὁποῖον προσεκάλεσε δύο φίλους αὐτοῦ καλογήρους, περιγράφει ἔπειτα σκηνὴν τινὰ τὴν ὁποίαν δὲν

δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, καθὼς χαρακτηριστικωτάτην τῆς τε ἰδιαζούσης εὐφυΐας καὶ τῆς μεγαλόφρονος ἀμα φιλοπατρίας δι' ἧς ἀείποτε διεκρίθη τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἐλληνικὴ καρδία. «Πρὸς μεσημβρίαν τῆς οἰκίας ἐν ἧ εὕρισκόμεθα, λέγει ὁ Guillet, ὑπῆρχεν ἀμπελος κάκιστα καλλιεργημένη, εἰ καὶ τὰ κλήματα αὐτῆς ἦσαν τόσον εὔρωστα, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι μονοῦ φωνὴν ἀφιέντα προκαλοῦσι τὸν διδάσκαλον εἰς καλλιτέραν αὐτῶν ἐπιμέλειαν. Ὅθεν ὅτε μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ οἶνος τὸν ὁποῖον ἐπίομεν πρῆρχετο ἐξ ὁμοίας ἀμπέλου, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ τὸν ἐλέγξω, διότι τοσοῦτον παρημέλει τὴν πρώτην. Τότε ὁ εἰς τῶν καλογήρων, ὅστις ἐφθμιζέτο καὶ ὡς εὐφύστερος, λαβὼν τὸν λόγον μὲ ἀπήντησεν ἰταλιστὶ, καλῶς ὁμιλῶν τὴν γλῶσσαν ταύτην, ὅτι τῶντι ἡ γῆ αὐτὴ εἶναι ἀρίστη καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ θρέψῃ καλλιτέραν ἀμπελον. Ἀλλὰ, προσέθηκε, τί τὸ ὄφελος; αἱ σταφυλαὶ εἴμποροῦν νὰ κρέμονται ἐκεῖ 2,000 ἔτη χωρὶς νὰ μεταβληθῶσιν εἰς οἶνον ἔτοιμον πρὸς πόσιν. Ταύτην ἀκούσαντες τὴν ἀπάντησιν, ἐκυττάξαμεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον, ἀποροῦντες πῶς Ἀθηναῖος ἐκ τῶν νοημονεστέρων μάλιστα, ἠδύνατο νὰ ἀπαιτῆ ὥστε τὰ κλήματα νὰ παράγωσιν οἶνον ἔτοιμον πρὸς πόσιν. Ὅθεν ὠμιλήσαμεν περὶ τοῦ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τὸ ἄλευρον δὲν ἐφαίνετο καλῶς ζυμωμένον. Ὁ διδάσκαλος μᾶς εἶπεν ὅτι τὸ λάθος εἶναι τῶν μύλων καὶ ὅτι ὁ Ἰλισσὸς εἶναι τὴν σήμερον διανενηκμένος εἰς τοσαύτας διώρυγας, ὥστε δὲν παρεῖχεν ὕδωρ ἱκανὸν πρὸς ἄλεσιν τοῦ σίτου. Καὶ δικτὶ δὲν μεταχειρίζεσθε ἀνεμομύλους, παρετήρησέ τις τῶν ἡμετέρων; Διότι, ἀπεκρίθη ψυχρῶς ὁ καλόγηρος, κατεσκευάσαμεν ποτε τέσσαρας μύλους ἐντὸς κοιλάδος καὶ δὲν ἐδούλευον. Μετὰ τὴν ἀπόκρισιν ταύτην ἀπεβάλομεν πᾶσαν ἀγαθὴν περὶ Ἑλλήνων ὑπόληψιν, μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ μὴ γελάσωμεν, πολλὰ καὶ ποικίλα εἶπομεν μεταξὺ ἡμῶν λατινιστὶ περὶ τῆς ἀμαθείας τῶν νεωτέρων Ἀθηναίων· αὐτοὶ δὲ ἐσιώπων καὶ ἐσοβαρεύοντο, ἐνῶ ἡμεῖς νομίζοντες ὅτι προσέλαβον τὸ ἐμβριθὲς τοῦτο ἦθος ὡσεὶ ἐγκραυχόμενοι ὅτι εἶπόν τι γενναῖον, ἐδιπλασιάσαμεν τοὺς γέλωτας ἡμῶν. Ἐν τούτοις ὁ διδάσκαλος ὑπεμειδία μηδὲν λέγων· ἕτερος δὲ τις ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅστις δὲν εἶχε λαλήσει ἀκουμῆ, παρετήρησεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν δὲν κρίνει τοὺς ἀνθρώ-

πους τούτους ὅπως ἡμεῖς καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ Ἕλληνες μᾶς ἐνέ-
 παιζον, ὅτι διὰ τοιούτων ἀπαντήσεων, αἰτίνες κατὰ πᾶσαν πιθα-
 νότητα ἦσαν ἀπλαῖ παιδία, ἤθελον νὰ ἀποστομώσωσι τὴν ἡμε-
 τέραν φλυαρίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν ὀχληρῶν ἡμῶν ἐρωτή-
 σεων, προσθεῖς, ὅτι δὲν ὑπάρχει σκῶμμα χαριέστερον τῆς τοιαύ-
 της εὐφροῦς εὐηθείας, ἣτις χλευάζει μὲ ψυχρὸν αἷμα τοὺς ἀξι-
 οῦντας ὅτι εἶναι πονηροί. Ἀλλ' εἰς μάτην ἔλεγε, διότι τὸ καθ'
 ἡμᾶς δὲν ἐπαύσαμεν πιστεύοντες, ὅτι ὑπελάμβανεν αὐτοὺς εὐφρε-
 στέρους τοῦ ὅτι ἦσαν καὶ τῇ ἀληθείᾳ μᾶς ἤκουον μὲ ὕψος τόσοῦ
 ἀγροῖκον καὶ μὲ τόσοῦ ἀνόητον ἐμβρίθειαν, ὥστε δὲν ἦτο δυνα-
 τὸν νὰ προξενήσωσιν ἡμῖν ἄλλην ἐντύπωσιν. Τοῦτο δὲ τόσοῦ μᾶλ-
 λον ὄσω ὅτε ἤρχισα νὰ διηγῶμαι εἰς αὐτοὺς ὅτι ὑπῆρξεν ἄλλοτε
 ἀνὴρ τις ἐνδοξος τῆς πόλεως τῶν ὀνόματι Ἀλκιβιάδης, ὅστις ἐκυ-
 ρίσυσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, καλουμένην τότε Βυζάντιον, μὲ
 ἐκύτταξαν ἀποροῦντες. Ὅτε δὲ ὠνόμασα τοὺς εὐκλεεστέρους τῶν
 ἀρχαιοτέρων αὐτῶν κατοίκων, τὸν Ὀλυμπιόδωρον, τὸν Θρασύβου-
 λον, τὸν Ἀρμόδιον, τὸν Ἀριστογείτονα, μὲ διέκοπτον κατὰ πᾶ-
 σαν στιγμήν καὶ μὲ ἠρώτων ἕαν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν καλοὶ
 χριστιανοὶ, ἕαν ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἂν ἤδυ-
 ναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὸν Δημήτριον Βενιζέλον, τὸν Στα-
 μάτην Χαλαιολόγον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῶν δημογέροντας.

Τελευταῖον ὁ καλόγηρος ἀφαιρέσας τὸ προσωπεῖον « τί μὲ μέλει,
 εἶπε μέτ' ὀργῆς, περὶ τῶν Ἀλκιβιαδῶν καὶ τῶν Ὀλυμπιόδωρων
 σας; Ὅστις ἐξ ἡμῶν ἤθελε περιμένει νὰ τραφῇ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν
 αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὴν σύνεσιν τοῦ Φωκίωτος, ἤθελεν εἶναι πολὺ μω-
 ρότερος παρ' ὅ,τι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε σοφός. Ὅλοι οἱ Φράγκοι
 ὅσοι ἔρχονται εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ βλέπουσι τὴν κατάστασιν τοῦ
 τόπου τοσοῦτον διάφορον τῆς ἀρχαίας, ἐλσεινολογοῦσι τὴν τύχην
 ἡμῶν, θλίβονται διότι πόλις τοσοῦτον ἐνδοξος διατελεῖ ὑπὸ βαρ-
 βάρους καὶ ὑπὸ ζήλου εὐλαβοῦς κατεχόμενοι κραυγάζουσι κατὰ
 τῆς φιλοδοξίας τῶν εὐρωπαϊῶν ἡγεμόνων, οἵτινες μάχονται ἀδια-
 κόπως κατ' ἀλλήλων ἀντὶ νὰ συμμαχήσωσι κατὰ τῶν ἀπίστων
 ὑπὲρ ἡμῶν τε καὶ πρὸς ἴδιον αὐτῶν συμφέρον. Ταῦτα ἀκούομεν
 λέγοντας ὅλους τοὺς περιηγητὰς ὅσους βλέπομεν. Ἀλλ' ἄ τί-τὸ
 ἐκ τῆς φλυαρίας ταύτης κέρδος; Εἰμπορεῖτε ἐπὶ 500 ἔτη ἀκόμη

νά ρητορεύετε περὶ τῆς κακῆς χρήσεως ἢ οἱ χριστιανοὶ σας ποιῶνται τῆς δυνάμεως αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐκ τούτου θεραπεία. Οἱ νομιζόμενοι σοφοὶ τῶν μερῶν σας ἄνδρες ἐμπαίζουσι τὴν ἀμάθειαν ἡμῶν· ἀλλ' ἔχουσιν ἄρά γε δίκαιον; Δὲν ἤρκεσθημεν νὰ σᾶς μεταβιβάσωμεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ φῶς τῆς καλλίστης ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ὅταν συνέπεσε νὰ λησμονήσετε ὅσα ἐδιδάχθητε παρὰ Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ Ἐπικούρου, καὶ τῶν ἄλλων ἡμῶν ἀρχαίων, ἡμεῖς πάλιν σᾶς ἐπέμψαμεν τὸ δεύτερον περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τὸν σοφὸν Ἀργυρόπουλον, τὸν Θεόδωρον Γαζῆν, τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον, τὸν Γεώργιον Γεμιστόν. Τώρα ἐκπλήττεσθε ἀκούοντες τοὺς λόγους μου· ἀλλ' ὡς τίνας ὑπολαμβάνετε τοὺς νῦν Ἀθηναίους;» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω δημηγορῶν μᾶλλον ἢ ἐμιλῶν ὁ καλόγηρος, καὶ μεγαλαυχῶν μὲν ὅπως οὖν ἐπὶ τῇ παιδείᾳ, ἥτις κατ' αὐτὸν ἐπεκράτει τότε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σινώπῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, δικαιοτάτα δὲ ἐλέγχων τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὡς συντελέσασαν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ μὴ ἐνωθεῖσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἐγκαίρως ἀποκρούσῃ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ἥτις τοσαύτας ἐπήνεγκε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Δύσιν πληγὰς. «Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀνέκραξεν, εὐκαιρίαν μόνον ζητοῦμεν ἵνα ἀποβάλωμεν τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἡ ἀρχαία τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀνδρεία δὲν ἐξέλιπε. Μήπως Ἕλληνες δὲν εἶναι οἱ μέχρι τῆς σήμερον κατατροποῦντες τοὺς στρατοὺς ὑμῶν καὶ οἱ καθυποτάσσοντες τὰς ἐπαρχίας ὑμῶν γενίτσαροι; Διότι δὲν θέλετε ἀρνηθῆ ὅτι τὰ ὀσμανικὰ τάγματα σύγκεινται ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν συλληγομένων παίδων καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ γενιτσάρου τὸ ὁποῖον φέρουσιν οἱ παῖδες οὗτοι, δὲν ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτῶν τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς.» Ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα εἰπὼν ὁ καλόγηρος ἐταπεινώσε τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ζητήσωσι συγγνώμην, διότι τοσοῦτον ἀδίκως ἔκρινον τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας.

Ἐκαλεῖτο δὲ κατὰ τὸν Guillet ὁ καλόγηρος οὗτος ἱερομόναχος Δαμασκηνός· ἐλάλει τὴν ἑλληνικὴν, τὴν τουρκικὴν, τὴν λατινικὴν, τὴν ἰταλικὴν, ὀλίγον τι τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, καὶ ἦτο εἰς

τῶν τριῶν διδασκάλων, οἵτινες ἤρμηψενον δημοσίᾳ τὴν φιλολο-
γίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις. Οἱ δύο ἄλλοι ἦσαν ὁ ἀρχι-
ἐπίσκοπος καὶ ὁ Δημήτριος Βενιζέλος. Ὅτι δὲ οὐ μόνον οἱ κλη-
ρικοί ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν τινες, μάλιστα δὲ οἱ προεστῶτες,
ἦσαν λόγιοι ἄνδρες, μαρτυρεῖται ἰδίως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν ἔγρα-
ψαν κατ' ἐκείνους περίπου τοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν
οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐξαιτούμενοι συγγνώμην διότι τὸν
ἠνάγκασαν διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ
καὶ τῆς ἱεράς συνόδου ἐπιψηφισθεῖσαν κατὰ τοῦ μητροπολίτου
Ἀθηνῶν καθαιρέσειν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἦν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ
Περραιθὸς ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ ἐπιτομῇ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν
πολιτείας καὶ ἣτις συνετάχθη ὑπὸ τοῦ προύχοντος Μπεναλδῆ,
μαρτυρεῖ ὅτι ὁ γράψας οὐ μόνον τῆς γλώσσης ἦτο ἐγκρατής,
ὅπερ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἀπαντᾶται ἐν
Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ καρδίαν εἶχε καὶ φαντασίαν καὶ χάριν λόγου,
προτερήματα σπανιώτερον δυστυχῶς κοσμοῦντα τοὺς κατὰ τὴν
αὐτὴν ἐποχὴν ἀκμάσαντας παρ' ἡμῖν λογίους ἄνδρας.

Σύγχρονος περίπου τῶν προηγουμένων εἰδήσεων ὑπῆρξεν ἡ ἐν
ἔτει 1674 διατριβὴ ἐν Ἀθήναις τοῦ περιωνύμου πρέσβεως τῆς
Γαλλίας Νοαντέλ. Τῇ 7 δεκεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου γράφων
ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ περιγράφων
τὴν ἐπίσημον δεξίωσιν ἧς ἔτυχεν ἐν Πειραιεῖ παρὰ τῶν ὀσμανικῶν
ἀρχῶν τῇ 15 νοεμβρίου, ἐπιούσῃ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τὸν λι-
μένα ἐκεῖνον, ἀναφέρει ὅτι ἀνερχόμενος ἐκ Πειραιῶς ἀπήντησε
πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θεσέως τοὺς προύχοντας τῶν Ἀθηναίων
ἐν στολῇ, ἐκκλησιαστικούς τε καὶ λαϊκοὺς, οἵτινες προσέφερον
αὐτῷ τὰ σεβάσματά των, καὶ πλὴν τούτου μέγα λαοῦ πλῆθος ἐν
τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου, «ἐφθασα, λέγει, εἰς τὸ μέγαρον τὸ ὅποιον
παρεσκευάσθη πρὸς κατάλυσίν μου καὶ ὅπου οὐδὲν ἠδυνήθην νὰ φά-
γω ἐκ τοῦ τουρκικοῦ γεύματος τὸ ὅποιον μὲ περιέμενε. Δὲν ἐμπό-
ρεσα δὲ οὔτε τὸν ἐγγῶριον οἶνον νὰ πῶ, διότι εἶναι τοσοῦτον
ἀρωματικός καὶ τοσοῦτον μεμιγμένος μετὰ ῥητίνης, ὥστε καὶ
πρὶν τὸν γευθῆ τις ἀποβαίνει ἀφόρητος εἰς τὴν ὄσφρησιν.» Πολλὰ
δὲ προσειπὼν περὶ τῶν σωζομένων ἀρχαιοτήτων, ὑπόσχεται ὅτι
θέλει ὑποβάλλει ὑπόμνημα ἀκριβὲς περὶ τε τῆς πολιτικῆς καὶ

τῆς ἀστικῆς τῆς χώρας διοικήσεως καὶ περὶ τῆς δεκαπενθήμερον περιηγήσεως ἣν ἐπεχείρησεν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Ἐλευσίनि, ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἐθαύμασε μετὰ ἰδιαιζούσης εὐχαριστήσεως πρᾶγμα περιεργότατον ἢ μᾶλλον ἐνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν τοῦ Εὐρίπου παλιόροϊαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὅσαι καὶ ἂν ἐγένοντο ἔκτοτε ἔρευναι ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, οὐδὲν τοιοῦτον ὑπόμνημα εὗρέθη.

Ἐχομεν προσέτι περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις αὐτοπτῶν μαρτύρων, εἰ καὶ ὄχι πολλάς ἐπὶ τῆς μικρῶν μετὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελθούσης κατακτήσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἐν ἔτει 1687. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἔπραττον πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐβοήθησαν τοὺς Ἐνετοὺς, μὴ προβλέποντες ὅπόσον πρόσκαιρος θέλει ἀποβῆ ὁ θρίαμβος αὐτῶν καὶ ὅπόσον ἄλεθρίως ἢ πολιορκία ἐκείνη θέλει ἐπενεργήσῃ εἰς τὰ περισωζόμενα ἐν τῇ ἀκροπόλει μνημεῖα. Τῶντι τῇ 25 Σεπτεμβρίου βόμβα εἰσπεσοῦσα ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης πυρίτιδος ὑπαρχούσης ἐν τοῖς προφυλαίοις, ἀνετίναξεν αὐτὴν, οὐ μικρὰν προξενήσασα ζημίαν εἰς τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο. Ἀλλὰ τὴν ἐπιούσαν τὸ ἔσπερας, 26 Σεπτεμβρίου 1687, φοβερὰ ἐκρηγξίς ἔσεισε πάντα τὰ περιχώρα, διότι βόμβα ἑτέρα ἐμπесоῦσα ἐντὸς τῆς πυριταποθήκης ἣτις ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι ἔκοψεν εἰς δύο τὸ ὑπατον τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὴν τρίτην δὲ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἡμέραν ὁ Γερμανὸς Ὀμβεργ, ἀξιωματικὸς ἐν τῷ ἐνετικῷ στρατῷ, γράφων ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 2 Ὀκτωβρίου πολλὰ μὲν λέγει περὶ εὐτελῶν τιμῶν τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ βίου περιστάσεων καὶ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς ἀκροπόλεως ὀμιλεῖ, μηδεμιᾶς ὅμως λέξεως ἀξίαν ἐθεώρησε τὴν συμφορὰν ἐκείνην, ἣτις τοσοῦτον συγκινεῖ πᾶσαν ἑλληνικὴν καὶ πᾶσαν φίλην τοῦ καλοῦ καρδίαν. Περὶ τῆς πόλεως λέγει μόνον ὅτι εἶναι μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἄνθρωποι ἀξιόλογοι· τὸ μόνον ἐλάττωμά των εἶναι, ἐπιφέρει, ὅτι δὲν εἴμπορεῖ τις γὰρ τοὺς ἐννοήσῃ διότι ὀμιλοῦσιν ἑλληνιστί, Ἄλλος πάλιν ἀξιωματικὸς τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, ὁ Ἰωακείμ Ζέν, μνημονεύει μὲν ἐν τῷ περισωθέντι ἡμερολογίῳ αὐτοῦ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ βεβαίως ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε τότε 14,000 οἰκιῶν, ὅπερ

εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσω κατὰ τὴν πολὺ ὁμοιαληθεστέραν πληροφορίαν τοῦ Guillet ἡ πόλις μόλις ἤριθμει 15 ἕως 16,000 ψυχῶν. Ὑπάρχει καὶ ἕτερον περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἡμερολόγιον, τὸ τῆς Ἄννης Ἀκερχιέλιμ, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς κομήσσης Κενιζμάρκ, ἣτις συνώδευσε τὸν σύζυγον αὐτῆς, ἀρχιστράτηγον ὄντα τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ ἐν τῷ περὶ Ἀθηναίων μέρει τοῦ ἡμερολογίου τούτου ὑπάρχει ὡς μὴ ὄφραλε χάσμα, ἕνεκα τῆς ἀσθενείας ἣν κατὰ τὰς ἡμέρας ὑπέστη ἡ κόμησσα. Μόνον ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῆς ἣτις ἐγράφη ἐν Ἀθήναις τῇ 18 ὀκτωβρίου 1687, ἀφοῦ θρηγῆ τὴν καταστροφὴν τοῦ Παρθενῶνος, ἐπιφέρει ἡ Ἄννα Ἀκερχιέλιμ ὅτι εἰς 4 ἢ 5 ἑλληνικὰς οἰκίας τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη ἡ κόμησσα, προσέφεραν εἰς αὐτὴν πορτοκαλάδας, λεμονάδας, νωπὰ ἀμύγδαλα, ρόδια καὶ ποικίλα γλυκύσματα. Ἐκάλουν δὲ τὴν κόμησσαν ἀφεντίταν καὶ ἀποτεινοντες πρὸς αὐτὴν τὸν λόγον ἔλεγον ἡ ἀφεντιά σας. Ὅλως δὲ ἐν παρόδῳ καὶ μετὰ τινος ἀνεπαισθήτου εἰρωνείας ἀναφέρει ὅτι ὠδηγήθησαν εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ ἰατροῦ σινος, ὅστις ἤξιον ἐαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Περικλέους.

Οἱ Ἐνετοὶ δὲν παρέμειναν ἐν Ἀθήναις εἰμὴ ἕξ περὶπου μῆνας, διότι ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου 1688 ἐγκατέλιπον αὐτὰς εἰς τὴν προτέραν τύχην. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ἐκακοποίησε τοὺς ἰθαγενεῖς ἕνεκα τῆς προθυμίας μεθ' ἧς εἶχον ὑποδεχθῆ τὸν ἐνετικὸν στρατὸν ὥστε ἐπανῆλθεν ἡ προτέρα ἐπιεικὴς αὐτῶν διοίκησις ὑπὸ τῶν ἰδίων μᾶλλον ἀρχόντων ἢ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μέχρι τῶν μέσων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε οὐκ ὀλίγας ὑπέστη ἡ πόλις συμφορὰς ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων διενέξεων αἵτινες ἀνεφάνησαν καὶ ἐνταῦθα ὅπως καὶ εἰς ἄλλας κοινότητας. Οὐδὲν ἦττον τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως ἀξίωμα ἐξηκολούθησεν ἐπισκιάζον αὐτὴν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τουρκοκρατίας, διότι ἐνταῦθα πρὸ πάντων δὲν ἔπαυσαν προσερχόμενοι οἱ πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ περιηγηταί, οἱ τοσοῦτον διὰ τῶν περιγραφῶν αὐτῶν καὶ τῶν θρήνων συντελέσαντες εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τοῦ φιλελληνικοῦ ἐν Εὐρώπῃ πνεύματος. Ἐνταῦθα δὲ τῷ 1814 ἰδρύθη, ἰδίως διὰ τῶν παροικούντων ἀλλαδαπῶν, ἡ Ἐταιρεία τῶν Φιλομοῦσων τῆς ὁποίας πρόεδρος ἀνηγορεύθη ὁ ἐν

ἀκριῆ τότε τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φήμης αὐτοῦ διατελῶν Ἰωάννης Καποδιστρίας, ὅστις καὶ κατῴρθωσε νὰ περιποιήσῃ τῇ ἑταιρείᾳ τὴν εὐνοίαν τῶν ἐν Βιέννῃ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνελθόντων ἡγεμόνων, μεγιστάνων, καὶ ὑπουργῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας Ἀλέξανδρος, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπίδοξοι διάδοχοι τῶν βασιλέων τῆς Βαυαρίας καὶ Βυρτεμβέργης, ἐγένοντο μέλη τοῦ συλλόγου τούτου καὶ προσήνεγκον χρηματικὰς συνδρομὰς. Σκοπὸς δὲ κύριος τοῦ συλλόγου ἦτο ἡ τῶν ἀρχαιοτήτων διατήρησις, ἡ ἴδρυσις μουσείου, ἡ σύστασις βιβλιοθήκης καὶ σχολείων. Ἀλλὰ ἠλπίζετο συγχρόνως νὰ ἐπενεργήσῃ ἡ ἑταιρεία καὶ εἰς τὴν βαθμιαίαν δι' εἰρηνικῶν μέσων βελτίωσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ἡ ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων καὶ τοὶ πρὸ πάντων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐπίδασιν, εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς προανάκρουσμα τῆς τῶν Φιλικῶν ἑταιρείας, ἣτις προπαρεσκεύασε τὴν ἔκρηξιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τελευταίου ἀγῶνος. Οὐδὲ ἐφύη ἡ τῶν Φιλομούσων ἑταιρεία ἐν χώρᾳ ἀνεπιτηδεῖα νὰ καλλιεργήσῃ αὐτὴν καὶ προαγάγῃ, διότι πρὸ καιροῦ τότε εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσεται ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁ διανοητικὸς τοῦ ἔθνους βίος.

Ὁ διανοητικὸς βίος ἔχει πάντοτε πολλὴν σχέσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας, ἂν ἡ πλεῖστη τοῦ ἔθνους μοῖρα ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμμανικὴν κυριαρχίαν, ἑτέρα οὐ μικρὰ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν διατελοῦσα ὑπὸ τὴν φραγκικὴν. Ὅθεν δύο ὡσαύτως παρήχθησαν διανοητικαὶ φάσεις· ἡ μὲν ὑπῆρξεν ἀπαύγασμα τοῦ δυτικῆς πνεύματος, ἡ δὲ διετυπώθη οὐχὶ βεβαίως δι' ἀμέσου ἐπιδράσεως τοῦ μουσουλμανισμοῦ πρὸς ἓν οὐδέποτε ὠκειώθημεν, ἀλλὰ κατὰ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ ἔθνους περιστάσεις ὅπως αὐταὶ ὑπὸ τῆς ὀσμμανικῆς κυριαρχίας ἐτροπολογήθησαν.

Ὁ δυτικὸς βίος ἄρχισε νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν εὐθύς μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων σταυροφορικῶν αἰτίνας ἐπήγαγον τὴν ἐν Συρίᾳ ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τρισκαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε

καὶ αὐταὶ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑπέκυψαν εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτι ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν εἶχον παρ-
 εισθύσει ἐν πολλοῖς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς Δίσεως. Ὁ Μανουὴλ
 Κομνηνὸς ὠμοιάζει τῇ ἀληθείᾳ πολὺ μᾶλλον ἰππότης μεσαιωνι-
 κὸς ἢ βυζαντινὸς βασιλεὺς. Τῶν ἰπποτῶν παρεδέξατο ἐν τῷ στρα-
 τῷ τὸν βαρὺν ὀπλισμὸν, τὰς μεγάλας ἀσπίδας, τὰς μακρὰς λόγ-
 χας καὶ ὠκειώθη τοὺς τρόπους ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε συμμετασχῶν
 ποτε περιφήμου ἰπποτικοῦ ἀγῶνος, καὶ κατελθὼν εἰς τὸ στάδιον
 ἐπὶ ἵππου πυρώδους, κατέβαλε διὰ μιᾶς δύο ἰταλοὺς νομιζομέ-
 νους ὡς τοὺς ῥωμαλεωτέρους τῶν ἰπποτῶν (σελ. 566 καὶ ἐπ.
 584 καὶ ἐπ. τοῦ τετάρτου τόμου). Ἄλλος δὲ πάλιν Κομνηνός,
 ὁ Ἀνδρόνικος, δὲν ἦτο βεβαίως πλέον βυζαντινὸς βασιλόπαις
 κατὰ τε τὴν δίαιταν καὶ τοὺς τρόπους, ἀλλὰ Γάλλος ἢ Γερμανὸς
 ἰππότης (σελ. 614 καὶ ἐπ. τοῦ τετάρτου τόμου). Καὶ ταῦτα μετὰ
 τὴν ἔναρξιν μὲν τῶν σταυροφοριῶν, πρὸ τῆς ἰδρύσεως δὲ ἔτι τῆς
 λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς
 ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1261, ἐπέζησεν αὐτόθι ἐν πολλοῖς ἡ
 φραγκικὴ δίαιτα ἐπὶ τῆς ἀνορθωθείσης βυζαντινῆς μοναρχίας. Ἐν
 τῇ νέᾳ βυζαντινῇ αὐλῇ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα,
 ἰπποτικοὶ ἀγῶνες ἀπαράλλακτοι πρὸς τοὺς δυτικούς. Ὁ Νικη-
 φόρος ὁ Γρηγορᾶς λέγει τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σφόδρα ἐκ-
 δοτον εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους, οὗς περιγράφων λεπτομερῶς βε-
 βαιοῖ ὅτι ὠνομάζοντο παρὰ τοῖς Λατίνοις, οἱ μὲν *ντζούστρα* ἢ
κατ' ἄλλην γραφὴν κιντζούστρα (ὅπερ ὁ σχολιαστὴς Βοϊθίνος
 εἰκάζει παραγόμενον ἐκ τοῦ γαλλικοῦ *qui joustera*), οἱ δὲ *τόρνε*
(tournoi) ἢ *τόρνεμεν (tournoiement, tornement)*. Ἔτι λοιπὸν
 παράδοξον ἂν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐγένοντο με-
 ταφράσεις δυτικῶν ποιημάτων, ἴσως δὲ καὶ ἕτεραι ἀπόπειραι μιμή-
 σεως τῶν διανοητικῶν τῆς τότε Εὐρώπης προϊόντων;

Ἀλλὰ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου εἶχον ἐπικρατήσῃ
 φυσικῶ τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς
 χώρας ὅπου ἡ δυτικὴ κυριαρχία παρετάθη πολὺ πλέον ἢ ἐν Κων-
 σταντινουπόλει· εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννη-
 σον ἔνθα οἱ Φράγκοι ἤρξαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας, εἰς Κύπρον,
 εἰς Ῥόδον, εἰς Κρήτην καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου πελάγους

νήσους, αίτινες διετέλεσαν ἔτι πλειότερον ὑπαγόμεναι εἰς τοὺς Φράγκους· τελευταῖον εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, αίτινες μόλις πρὸ ὀλίγων ἑνιαυτῶν ἀπηλλάγησαν τῆς δυτικῆς κυριαρχίας. Δὲν ἦτο ἄρα δυνατὸν ὁ δυτικός οὗτος βίος νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ ἔνταῦθα διακριτέον τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τὰς νήσους, μικρὰς καὶ μεγάλας. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἡ δυτικὴ κυριαρχία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοίκων τοὺς ὁποίους κατέστησε συμμετόχους τῶν ἀγώνων αὐτῆς, ἥσκησε περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὄπλων καὶ ἀνέδειξεν οὕτω ἱκανοὺς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν μακρὰν ἐκείνην καὶ πεισματώδη κατὰ τῆς τουρκοκρατίας διαμαρτύρησιν, ἣτις ἀπέληξεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἐπὶ τοῦ διανοητικοῦ ὁμως βίου τῶν χωρῶν τούτων δὲν φαίνεται ἐπενεργήσασα ἡ φραγκοκρατία. Τὸ μόνον γνωστὸν ποίημα ὅπερ δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἀπαύγασμα τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας, εἶναι τὰ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθέντα *χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*. Καθὼς ὁμως ἠξεῦρει ἤδη ὁ ἀναγνώστης, τὰ χρονικὰ ταῦτα ἐγράφησαν ἢ μετεφράσθησαν οὐχὶ ὑπὸ Ἑλληνοσ γνησίου, ἀλλ' ὑπὸ Ἑλληνοσ γεννηθέντος ἐκ πατρὸς Γάλλου ἢ Γαλλίδος μητρὸς, καὶ ἐμφροῦνται συνήθως ὑπὸ πνεύματος οὐχὶ εὐμενοῦς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας. Ἀληθεύει μὲν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κείμενον τὸ ἀποπνεόν ζῶν καὶ τόλμην καὶ χάριν, προσήνεγκε γενναίαν διανοητικὴν τροφήν εἰς τὴν τότε ἑλληνικὴν νεολαίαν, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον ὡς ἔργον ἐπείσακτον ἢ ὡς προῖον τῆς ἰθαγενοῦς φιλολογίας. Ἐὰν ἡ φραγκοκρατία παρετείνετο ἔτι εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, ἴσως ἤθελε δώσει ἀφορμὴν καὶ ἔνταῦθα εἰς διάπλασιν φιλολογίας ἰθαγενοῦς, ἐναρμονίως συνδυαζούσης τὰ ἀνθὴ τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν Φράγκων κατελύθη περὶ τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἐποχὴν καθ' ἣν καὶ τὸ βυζαντινὸν κράτος, ὥστε ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ ἡμετέρου κόσμου ἄγονος κατὰ τοῦτο διατελέσασα.

Ἀναμφισβήτητος ὁμως ὑπῆρξεν ἡ διανοητικὴ τοῦ φραγκισμοῦ πίδρασις εἰς τὰς νήσους ὅπου οὗτος ἰσχύσας ἐπὶ πολὺ μακρότερον χρόνου παρήγαγε φιλολογίαν ὅλην ἱπποτικὴν καὶ ἐσωτικὴν

ἔχουσιν τὰς ἀρχὰς αὐτῆς καὶ τοὺς τύπους ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ φιλολογία αὕτη διευτυπώθη εἰς πολυάριθμα μυθιστορικά ἔπη καὶ ἄλλα ποιήματα, ὧν οὐκ ὀλίγα ἐδημοσιεύθησαν, πολὺ δὲ πλειότερα κατάκεινται ἔτι χειρόγραφα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ποιημάτων τούτων ἔργων· τὸ τοιοῦτο προσήκει μᾶλλον εἰς εἰδικὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐλληνικῶν γραμμάτων. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι δύνανται νὰ διακριθῶσιν, ἢ εἰς μεταφράσεις καὶ δουλικὰς μιμήσεις, ἢ εἰς ἔργα ἰθαγενῆ μὲν, φέροντα ὁμῶς πρόδηλα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χαρακτηριστικὰ ἑτερογενοῦς καταγωγῆς.

Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκει λ. γ. ἡ ἱστορία τοῦ *Ρε τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ρήγισσας τῆς Ἑγγλιτέρας*, τοῦ *Ἰακώβου Τριβώλη*, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Κερκύρας, κατῴκει δὲ εἰς Ἑνεπίαν. Ὅμιλῶν περὶ τοῦ ἔργου του λέγει·

Ἐκ χαρτὶ λατινικὸ ἑμεταγλώττιτά το·

ἂν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν ἑτροπολόγησε κατὰ τι τὸ πρωτότυπον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐν τῶν διηγημάτων τοῦ Βοκκαίου. Ἐτερον παράδειγμα μεταφράσεως ἢ παραφράσεως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ποίημα ἀδέσποτον περὶ πρέσβυος ἱππότου (Βράνορος τοῦ Φαιοῦ λεγομένου), τοῦ ὁποίου θέμα εἶναι ἐν τῶν ἐπεισοδίων τοῦ μυθικοῦ κύκλου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πολυκρότων ἱπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα ποιήματα, ἐὰν ἔχωσι τοῦτο τὸ κοινὸν πρὸς ἄλληλα ὅτι εἶναι ἀμφοτέρω μεταφράσεις ἢ παραφράσεις ψυχραὶ, καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ οὐσιωδῶς διαφέρουσι· τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, τὸ δεύτερον εἰς τὴν 12· τὸ πρῶτον ἐγράφη εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν διάλεκτον, τὸ δεύτερον εἰς τὴν λογίαν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν· τὸ πρῶτον συνετάχθη ἐν Ἑνετίᾳ, τὸ δεύτερον ἐν Κωνσταντινουπόλει μᾶλλον ἢ ἄλλου που τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνηκόντων ποιημάτων εἶναι ὁ πόλεμος τῆς Τρωάδος, πόλεμος ἱστορηθεὶς οὐχὶ καθ' Ὅμηρον ἀλλὰ κατὰ τὸν Benoit de Sainte-More, ἓνα τῶν περιφημοτέρων Γάλλων μυθιστοριογράφων τῆς 12

ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ὁ μὲν Ἄρης μεταβάλλεται εἰς Μάρκος (**Mars**), ὁ δὲ Ἰάσων γίνεται Ἰασούς, ἡ δὲ Μήδεια, Μεδέα, ὁ δὲ Πάτροκλος, Πάντρουκλος, καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τοῦλάχιστον ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, διότι ὁ Γάλλος γράφει ὀρθῶς **Patrocles**. Ἡ πατρὶς τοῦ Ὀμήρου, ἀγνοοῦσα τὴν Ἰλιάδα καὶ μὴ ἠξεύρουσα οὐδὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων αὐτῆς νὰ προφέρῃ, ἀλλὰ πιθηκίζουσα ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ξένους, ἰδοὺ βεβαίως ὁ ἔσχατος βαθμὸς τῆς διανοητικῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ. Τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ποίημα ἐγράφη μεταξὺ τῆς 13 καὶ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ πιθανῶς εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας νήσους, ἀνθὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀντιόχειαν. Πολὺ ὀλιγώτερον ἀποτρόπαιος εἶναι, ἢ διήγησις ἐξαιρετος, ἐρωτικὴ καὶ ξένη Φλωρίου τοῦ Πανετυχοῦς καὶ κόρης Πλατζία Φλώρης. Τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος **Flore et Blanche fleur**, τὸ ὁποῖον μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξε τὸ πόρρω πρωτότυπον τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ· ἄμεσον δὲ αὐτοῦ ὑπόδειγμα ἐγένετο ἢ ὑπὸ τοῦ Βοκκακίου διασκευῆ τοῦ γαλλικοῦ ἔργου (**Il Filosofo**), ὅπερ ὁμως ὑπέστη πάλιν ἰκανὰς ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ τροπολογίας. Ἐκ τῶν τοιούτων μιμήσεων θέλομεν ὡς αὐτως μνημονεύσει τὴν διήγησιν ἐξαιρετον Βελθάνδρου τοῦ Ῥωμαίου ὃς . . . . . ἔλαβε Χρυσάντσαν τὴν θυγατέρα τοῦ Ῥηγὸς τῆς μεγάλης Ἀρτιοχείας. Ἐνταῦθα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ συμβεβηκότα ἐπινοοῦνται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ὁμως προδήλως διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἱπποτικῶν παραδόσεων. Ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ ἔρωσ ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν ὅλου τοῦ διηγήματος, οἱ δὲ πρωταγωνισταὶ αὐτοῦ εἶναι πρόσωπα ἰδανικὰ εἰς ἱππότας μετημφισμένα. Παραπλήσιόν τι εἶναι καὶ ἡ Ἀγάπη τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ῥοδάμνης ἢ ποιηθεῖσα καθ' ἣν περίπου ἐποχὴν καὶ τὰ κατὰ Βελθάνδρον καὶ Χρυσάντσαν ἦτοι κατὰ τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Λυβίστρος εἶναι ἱππότης Λατίνος, ὁ δὲ ἀντίζηλος αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Βερδερίχος, ἴσως φέρει παρεφθαρμένον τὸ γερμανικὸν ὄνομα Φρεδερίχος. Ἀλλὰ ταῦτα ἐν παρόδῳ. Πᾶσαι αἱ μεταφράσεις καὶ μιμήσεις ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἔργα οὐ μόνον ἀσθενῆ, ἀλλὰ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀτομικὰ, τὰ ὁποῖα ὑδάτωσ' ὀδύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς προῖον τῆς ἑλληνικῆς δια-

νοίας, οὐδ' ἐπενήργησαν πολὺ ἐπ' αὐτῆς, οὐδὲ διεδόθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν πολὺ, καὶ τούτου ἕνεκα ἢ μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐδημοσιεύθησαν ἢ καὶ ἂν ἐδημοσιεύθησάν ποτε πρότερον, δὲν ἀνετυπώθησαν πλέον. Πλειότερας δὲ προσοχῆς ἄξια εἶναι ἕτερα ἅτινα τῆς Μούσης τῶν χρόνων ἐκείνων προϊόντα, τὰ ὁποῖα φέρουσι μὲν ἔτι τὰ ἔχνη τοῦ ἀπὸ δυσμῶν ἐπιπνεύσαντος αἰσθη-
ματος, φρονήματος καὶ διανοήματος, ἀλλὰ διετύπωσαν ταῦτα πάντα εἰς τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον οἰκείον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

Τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων τούτων παρήχθησαν ἐν Κρήτῃ. Τίς δὲν γνωρίζει τὸν Ἑρωτόκριτον; Ἐὰν ἡ παροῦσα γενεὰ προτιμᾷ τὰ νεώτερα μυθιστορήματα, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας δὲν ἔπαυσαν νὰ συγκινῶνται ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθημάτων τῆς Ἀρετούσης καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πεζοστράτου. Διότι συνέβη εἰς τὸ ἐρωτικὸν τοῦτο ποιῆμα ὅ,τι εἰς τὸν συγγραφέα αὐτοῦ Βιτζέντζον Κορνάρου, «ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Συτίας τοῦ νησίου τῆς Κρήτης.» Καθὼς ὁ Κορνάρου, ἐξ Ἑνετῶν ἔλκων τὸ γένος, ἐπὶ τοσοῦτον ὠκειώθη πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ πατρίδα ὥστε κατέλαβε τάξιν οὐχὶ ἀφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, οὕτω ὁ Ἑρωτόκριτος, καὶ τοῖς ἀπεικονίζων τὰ τοῦ μέσου δυτικῦ αἰῶνος ἦθη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθη ὥστε ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης. Ναι μὲν παρίστησιν ἵπποτικούς ἀγῶνας καὶ ἵπποτικά φρονήματα, ἀλλ' οὔτε εἰς χώρας ξένας παρασύρει ἡμᾶς, οὔτε ἐπιβάλλει ἡμῖν πρόσωπα ἀλλόφωνα, ὅπως τὰ προμνημονευθέντα ἕτερα ποιήματα. Ἐνταῦθα τὰ πράγματα συμβαίνουσιν ἐν Ἀθήναις, πρωταγωνισταὶ δὲ εἶναι ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἡρακλῆς καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἀρετούσα καὶ ὁ ἀγαπητικὸς αὐτῆς Ἑρωτόκριτος, καὶ οἱ ῥήγες καὶ οἱ ἀφένται καὶ τὰ ῥηγόπουλα καὶ τὰ ἀφεντόπουλα τῆς Μιτυλήνης, τοῦ Ἀναπλιῦ, τῆς Μοθώνης, τῆς Ἐγρίππου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κορώνης, τῆς Σκλαβουνιάς, τῆς Ἀξιᾶς, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Πάτρας, τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου, καὶ τῆς Βλαχιάς (δηλαδὴ τῆς Θεσσαλίας)· ὁ δ' ἐν τῷ ποιήματι εἰκονιζόμενος ἕρως ἔχει ζέσιν ἄμα καὶ ἀφέλειαν, ἔξαψιν ἄμα καὶ

χρηστότητα, ἐκδηλούσας, καθὼς ἄριστα παρατήρησεν ὁ Φωριεὺς τὴν ἰδιάζουσαν ἔμπνευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος μᾶλλον ἢ τῆς ἵπποτικῆς κομψοπρεπείας. Βεβαίως ἡ διασκευὴ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἀπλῆ, ὥστε ἀποβαίνει μονότονος· διότι περιστρέφεται περὶ ἓν μόνον γεγονός, τὸν ἔρωτα τῶν δύο πρωταγωνιστῶν, οὐδὲ περιλαμβάνει ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα τεχνηέντως συμπλεκόμενα μετὰ τοῦ κυρίου θέματος ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν ὑφὴν ποικιλωτέραν· καὶ πλὴν τούτου ἐκτρέπεται συνήθως εἰς πολυλογίαν καὶ παλιλλογίαν πολλάκις ὀχληράν· ἀλλὰ ἡ χάρις, ἡ ζωηρότης καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ αἰσθήματος καὶ πλὴν τούτου ἡ ποικιλία καὶ τὸ κάλλος τῶν εἰκόνων κατισχύουσι τῶν ἐλαττωμάτων ἐκείνων καὶ δεσμεύουσι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ γάμος ἔρχεται ν' ἀνταμείψῃ τὰ μακροχρόνια καὶ ποικίλα παθήματα τῶν δύο ἐραστῶν.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν οὔτε περὶ τὴν *Ἐριφύλην* τοῦ *Γεωργίου Χορτάτη*, οὔτε περὶ ἑτέρας τινας κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνωστὰ προϊόντα τῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἐπιπλέον· Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ ἐπιστήσωμεν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν *Εὐμορφὴν Βοσκοπούλαν* τοῦ ἐξ Ἀποκορώνων *Νικολάου Δριμυτικοῦ*; Τὸ εἰδύλλιον τοῦτο ἐγράφη τῷ 1627 καὶ διηγεῖται τὸν ἀγροτικὸν ἔρωτα βοσκοῦ καὶ βοσκοπούλας· λαμπρῶς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον εἰκονίζει τὰ δένδρη, τὰ λειβάδια, τὰ ποτάμια, τὰ δροσερὰ καὶ τρυφερὰ καλάμια ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων συμβαίνουσι τὰ ἱστορούμενα γεγονότα, ὥστε ὁ διατρέχων ταῦτα ἀναγνώστης νομίζει ὅτι ἀναπνέει τὰς εὐώδεις καὶ ζωοποιούς τῆς φύσεως ἐκείνης αὔρας. Ὅσον δὲ ἀπλοῦς καὶ ἄν φαίνεται ὁ ποιητής, ἐκ πολλῶν χωρίων καθίσταται πρόδηλον ὅτι δὲν ἦτο ἀλλότριος πρὸς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν φιλολογίαν. Ὀλιγώτερον γνωστὸς εἶναι ὁ *Ἀπόκοπος τοῦ Μπεργαῆ*· καὶ ἐν τούτοις ὁ *Ἀπόκοπος* εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποιημάτων τὰ ὁποῖα δύνανται εὐχαρίστως τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ σήμερον ὑπὸ τοῦ μεγάλου κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοῖς ἄλλοις διὰ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἧτις οὔτε τὸ κρητικὸν ἰδίωμα εἶναι οὔτε ἡ νῦν καθαρρεύουσα, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα κοινῶς ὁμιλουμένην, ὅπως ἠδύναντο νὰ μεταχει-

ρισθῆ αὐτὴν ἀνὴρ λόγιος. Εἶναι δὲ ὁ Ἀπόκοπος κατάβασις εἰς ἄδου, καὶ οἱ μετὰ τῶν νεκρῶν διάλογοι αὐτοῦ ἔχουσι τι τὸ συγκινοῦν τὸν ψυχὴν καὶ τὸ τέρπον τὴν φαντασίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐὰν ἀφ' ἐνὸς ἐνθυμίζουσιν ἐν πολλοῖς τὴν *Θείαν Κωμωδίαν* τοῦ Δάντου, ἀφ' ἐτέρου οὐκ ὀλίγην οἰκειότητα ἔχουσι πρὸς τὴν δημῶδη τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος ποίησιν.

Οὐδὲν ἦττον ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπίδρασις εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς Ἀνατολῆς, εἰς ἣν συνέβη τοῦτο τὸ παράδοξον, ὅτι, ἀφοῦ πρώτη αὐτὴ διὰ τῆς βυζαντινῆς τέχνης συνετέλεσεν εἰς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναζωπύρησιν τῆς ἰταλικῆς, βραδύτερον, ὑπὸ ταύτης διδαχθεῖσα, παρήγαγεν ἐν Κρήτῃ μάλιστα καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ θαυμάζονται ἄχρι τοῦδε τὰ ἔργα Ἑλλήνων τεχνιτῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, οἷον τοῦ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσαντος Κυριακοῦ Θεοσκοπόλιδος, ἐν Ῥώμῃ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἰσπανίας, ἰδίως ἐν Ἑσκουριάλῃ, ἐν Μαδρίτῃ, ἐν Τολήτῳ, ζωγραφίαι ἅμα καὶ οἰκοδομήματα. Ὅτε δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπεν ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐκ Κρήτης, συναπεδήμησαν δὲ μετ' αὐτῆς πάντες οἱ ὅπως οὖν λόγων μετέχοντες Ἑλληνές τε καὶ Ἑνετοὶ, καθὰ εἶδομεν, ἀναγκαιῶς ἔπαυσε καὶ πᾶσα ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον διάπλασις τοῦ ἰθαγενοῦς ἡμῶν βίου ἐξαιρέσει μόνῃς τῆς Ἑπτανήσου, ὅπου ἐξηκολούθησαν νὰ παράγονται ἐξαιρέτὰ τινὰ τῆς τοιαύτης διαπλάσεως ὑποδείγματα.

Ὁ ἄριστος τῶν ἰεροκηρύκων ὅσους ἀνέδειξεν ἡ Ἑλλάς κατὰ τὰς τελευταίας 4 ἑκατονταετηρίδας, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁ κράτιστος ἴσως τῶν ὄσων ἡ φωνὴ ἀντήχησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῶν τοῦ Φωτίου χρόνων, ὁ Κεφαλλῆν Ἡλίας Μηνιάτης, ὑπῆρξε γόνος τῆς ἰταλικῆς τῶν Ἰονίων νήσων παιδεύσεως. Γεννηθεὶς ἐν Ληξουρίῳ τῷ 1669 καὶ ἀνατραφεὶς εἰς τὸ Φλαγκιανὸν τῆς Ἑνετίας φροντιστήριον, ἐκεῖ ἤρχισε παῖς ἔτι ὢν τὸ μέγα αὐτοῦ ῥητορικὸν στάδιον· διότι, καθὰ προείπομεν, τῷ 1686, ἐπὶ τῆς τελευταίας μεγάλῃς τῶν Ἑνετῶν κατὰ τὰς ἡμετέρας χώρας ἐπιστρατείας, ἀπήγγειλεν ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἑνετιανὴν ἑλληνικῷ ναῷ τῇ 25 μαρτίου τὸν πανηγυρικὸν ἐκεῖνον λόγον τῆς Θεοτόκου Μαρίας, εἰς ὃν ἀπαντᾶται ἡ προπαρατεθεῖσα ἡδὴ ὑφ' ἡμῶν περίφημος πρὸς αὐ-

τὴν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπίκλησις, ἣν οὐδὲ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν ἄνευ βαθείας τῆς ψυχῆς συγκινήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐμιμήθη τὴν ἐπίκλησιν ταύτην ἐκ τῆς πρὸ ὀλίγων τότε ἐνιαυτῶν ἐκδοθείσης ῥητορικῆς τοῦ Σκούφου, ἀλλὰ τοσοῦτον τεχνικώτερον διεσκεύασε καὶ τοσοῦτον καλλιπεέστερον διετύπωσε τὸ ὑπόδειγμα, ὥστε δύναται νὰ λογισθῆ ὡς δεύτερος αὐτοῦ δημιουργός. Ἐπειτα κληθεὶς διδάσκαλος εἰς Κεφαλληνίαν ἀπήγγειλεν εἰς τὸν ἐν Λιξουρίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὸν περὶ ἀγάπης λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ θέμα κύριον, ὡς πάντοτε, ἔχων τὴν τύχην τῆς ὅλης πατρίδος, ἀποδίδει τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς εἰς τὴν ἐριννὺν τῆς διχονοίας. «Ἐπεσαν, ἔπεσαν, ἀνακράζει, καὶ κεῖται εἰς τὴν γῆν σκλαβωμένον τὸ γένος τὸ βασιλικόν. Ποῖος τὸ ἔρριψε, ποῖος τὸ ἐνίκησεν; ὄχι παλαιόθεν τὰ ἄρματα τῶν Περσῶν, ὄχι κατόπιν ἢ δύναμις τῶν Βουλγάρων, ὄχι τῶρα ἔγκαιρα τὰ στρατεύματα τῶν Ἀγαρηνῶν τὸ ἐκατάβαλεν ὀργῇ θεϊκῇ . . . . . ἔπεσαν ἢ βασιλεία, διότι ἐσηκώθη ἢ εἰρήνη ὅπου εἶναι ὁ στύλος τῶν βασιλειῶν.» Καὶ ἐξηκαλούθησεν οὕτω διδάσκων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν ἅμα καὶ τὰ τοῦ πολίτου καθήκοντα, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὴν πίστιν τὴν πρὸς τὴν πατρίδα, ἐν Ζακύνθῳ, ἐν Κερκύρα, πάλιν ἐν Ἐνετίᾳ, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Ναυπλίῳ, ἐν Ἄργει καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ 1811 ὡς ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων μέχρι τοῦ μετὰ τριετίαν τοσοῦτον πρόωρος ἐπελθόντος θανάτου αὐτοῦ. Ὅτι ὁ Μηνιάτης ἐμιμήθη οὐ μόνον τὸν Σκούφον ἀλλὰ καὶ τὸν περιώνυμον Ἰταλὸν Σένιερην, πρὸ πάντων μάλιστα τοῦτον, εἶναι βέβαιον· ἀλλ' ἐμιμήθη αὐτοὺς ὅπως αἱ μεγάλαι φύσεις, αἵτινες πολλάκις μὲν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπερβαίνουσιν αὐτά.

Τίς δὲ δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ ὕμνος τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν Ἐλευθερίαν εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ὑψιπετῶν ταλμημάτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως, ὅσον ἀλλότριον πρὸς ἡμᾶς καὶ ἂν ᾖ τὸ περιβάλλον αὐτὸν γλωσσικὸν ἔνδυμα.

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψιν
 τοῦ σταβιοῦ τῆς τρομερῆς,

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψι
 Ποῦ μὲ βία μετράει τὴν γῆ.
 Ἐπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένῃ,
 Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
 Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένῃ,
 Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά.

Ἐ Μήπως ὁ ὕμνος οὗτος δὲν εἶναι ὁ μόνος ἐπιζήσας τοσοῦτων ἄλλων, καὶ αὐτοῦ τοῦ θουρίου ὃν ἐποίησεν ὁ Ῥήγας; Μήπως ὑπὸ ἐτέρου Ἐπτανησίου, τοῦ Μαντζάρου, ἀρπὶφθόγγως τονισθεὶς, δὲν ἀντηχεῖ καθ' ἑκάστην εἰς τὰς πλατείας ἡμῶν, καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς, καὶ εἰς τὰς οἰκίας καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν;

Ἐν τούτοις ὁ Σολωμὸς δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ πόθεν ἐνεπνεύσθη τὰς θεελλώδεις ἐκείνας στροφάς. Ὡς ἐπίγραμμα τοῦ ἀριστοτεχνήματός του ἐπέθηκε τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο τοῦ Δάντου

*Libertà vo cantando, ch' è si cara,
 Come sa chi per lei vita rifiuta.*

Καὶ ὅταν τινὲς ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τὸ ἡμαρτημένον μέτρον τῶν στίχων του, δὲν ἐδίστασε νὰ προτάξῃ ὡς ἀσπίδα κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τὰ ὀνόματα τοῦ Δάντου πάλιν, καὶ τοῦ Πετράρχα, καὶ τοῦ Ἀριστοῦ καὶ τοῦ Τάσσου, κατὰ δεῦτερον δὲ τοῦ Πινδάρου, ὡς ἂν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁμολογῶν γόνον τοῦ μετὰ τοῦ ἰταλισμοῦ συνδυασθέντος ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἐποχὴν καὶ παιδευσιν ἀνῆκεν ὅ,τε ἀξιόλογος ζωγράφος Παναγιώτης Δοξαράς καὶ ὁ Μαρίνος Χαρθούρης ὁ στήσας εἰς Πετρούπολιν τὸ κολοσσαῖον βᾶθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται ὁ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου ἀνδριάς. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ τελευταῖαι ἀπηχῆσεις τῆς πρώτης τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐπιδράσεως, ἥτις ἀρξάμενη ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος μόνις ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνεστώσης ἐξέλιπεν, ὑπενδούσα εἰς ἐτέρας ἐνεργείας περὶ ὧν θέλομεν ὀμιλήσει, ἀφοῦ πρότερον εἶπομέν τινα περὶ τῆς ἀναζωπυρήσεως τοῦ ἰθαγενοῦς ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς ἡπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις.

Ἐ Τί συνέβαινε τῶντι ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐνῶ αἱ νῆσοι κατεπνέοντο ὑπὸ τῆς ἐσπερίας ἐκείνης αὔρας; Κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας, ἐπε-

κράτησέν αὐτόθι ἑλληνικωτέρα τῆς προτέρας παιδείους καὶ φιλο-
 λογία, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν (τετάρτου τόμου
 σελ. 631 καὶ ἐπ., 682 καὶ ἐπ.), ἣτις κατὰ παράδοξον συγκυ-
 ρίαν προέκυψεν εἰς μέσον συγχρόνως μετὰ τῆς φραγκικῆς ἐπιδρά-
 σεως, ὡσανεὶ προαιρουμένη νὰ διπλασιάσῃ τὰς ἰθαγενεῖς δυνάμεις
 κατὰ τῆς ἀλλοφύλου ταύτης πνευματικῆς ἐπιδρομῆς, καὶ ἣτις
 ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀγωνιστῶν, τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Μι-
 χαήλ Ἀκομινάτου, ἀδιακόπως ἀναπτυσσομένη, ἀνέδειξεν ἐπὶ τῆς
 κατακτῆσεως τὸν μέγαν θίασον τοῦ Γεμιστοῦ, τοῦ Βησσαρίωνος,
 τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, τοῦ Ἀμοιρούτση, τῶν Ἀργυροπού-
 λων, τῶν Λασκάρεων, τῶν Χαλκοκονδύλων. Δυστυχῶς οἱ πλεῖ-
 στοὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀπεδήμησαν τότε· αἱ σχολαὶ κατελύ-
 θησαν δι' ἔλλειψιν διδασκάλων· αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλίαι καὶ κατα-
 στροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν
 ἰδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε αἱ ἠπειρωτικαὶ χῶραι ἐστερήθησαν ἐπὶ
 200 περίπου ἔτη πάσης παιδείας. Μνημονεύονται μὲν ἐν τῇ 16
 ἑκατονταετηρίδι 230 περίπου λόγιοι Ἕλληνες· ἀλλ' ἐκ τούτων
 περὶ τοὺς 170 ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν, ἢ ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἑνε-
 τῶν καὶ τῶν ἄλλων Φράγκων κατεχομέναις νήσοις καὶ παρα-
 λιαῖς, ἢ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ δὲ τῶν ὑπο-
 λιπομένων 60 ὅσοι ἀνήκουσιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κα-
 τεχομένας χώρας, περὶ τοὺς 45 ἀναφέρονται ἀπλῶς ὡς λόγιοι
 ἀρχιερεῖς, μοναχοὶ καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι, οὐδενὸς ἄλλου δείγμα-
 τος τῆς παιδείας αὐτῶν περισωθέντος, τῶν δὲ ὑπολοίπων 15
 τὰ γνωστὰ ἔργα περιστρέφονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ἀκο-
 λουθίας καὶ ἐκκλησιαστικὰς συζητήσεις. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν
 βεβαίως νὰ ἐξαιρέσωμεν τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν, τὸν γνω-
 στὸν ἀνταποκριτὴν τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, καὶ τὸν οὐδὲν ἧτ-
 τον γνωστὸν μεταφραστὴν τῆς πολλάκις ὑφ' ἡμῶν μνημονευ-
 θείσης πατριαρχικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μα-
 νουήλ Μαλαζῶν· ἀλλ' ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι
 ἐὰν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες διήγαγον τὸν βίον ὁ μὲν ἐν Κωνσταντι-
 νουπόλει παρὰ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὁ δὲ ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κων-
 σταντινουπόλει, ἀμρότεροι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν εἰς χῶ-
 ραν ὑπαγομένην ἔτι τοῖς Ἑνετοῖς ἤτοι εἰς Ναύπλιον, καὶ ὅτι ἡ

μετάφρασις τοῦ Μαλαξῶυ δὲν μαρτυρεῖ πολὺ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ παιδείας. Τανάπαλιν δὲ μεταξὺ τῶν 170 ἀνδρῶν ὅσοι ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν εἰς χώρας ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, συγκαταλέγονται οὐκ ὀλίγοι ἐπὶ ποικίλῃ καὶ πραγματικῇ παιδείᾳ διαπρέψαντες οἳοι λ. χ. ἦσαν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ὁ Φραγκῆσκος Πόρτος, ὁ Νικάνδρος Νούκιος, ὁ προμνημι-νευθεὶς Κυριακὸς Θεοσκόπολις καὶ ἄλλοι.

Ἄλλ' ἡ ἐπικρατήσασα τότε ἐν ταῖς ἠπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις ἀμάθεια δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Εἶδομεν εἰς ποίαν ἀλλόκοτον γλῶσσαν ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ τῶν σουλτάνων τὰς ἑλληνιστὶ δῆθεν συντασσομένας διεθνεῖς αὐτῶν συνθήκας. Καὶ ἂν οὕτως ἔγραφον οἱ γραμματικοί, εἴμποροῦμεν νὰ ὑποθέσωμεν ὅποιοί τινες ἦσαν κατὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι ὀλιγώτερον ἐπίσημοι τοῦ ἔθνους ἄνδρες. Μόνον τὰ πατριαρχικά ἔγγραφα ἔσωζον ἔτι εὐπρέπειάν τινα καὶ κοσμιότητα· ἀλλ' οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ πολλάκις οἱ τῶν ἐπιφανεστέρων μητροπόλεων ἀρχιερεῖς, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἀπαιδευτοί. Ὁ Κούμας βεβαιοῖ ὅτι ἐμελέτησε τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Λαρίσσης κώδικα ὃν εὔρεν ἀνατρέχοντα μέχρι τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ συγκεφαλαιοῖ οὕτω πως τὴν μελέτην αὐτοῦ ταύτην. «Γράμματα μὲ βαρβαρικὴν σύνταξιν, μὲ ἀνορθογραφίαν ἀπίθανον καὶ εἰς αὐτὰς τῶν μητροπολιτῶν τὰς ὑπογραφάς, γεμίζουσι τὸν εἰρημένον κώδικα ἕως τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰακώβου ὅστις ἔλαβε τὴν μητρόπολιν ἐκείνην τὸ 1730 ἔτος . . . . . Τώρα ἐρωτῶ, ἐὰν οἱ μητροπολιταὶ καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἤξευραν νὰ υπογράψωσιν τὰ ὀνόματά των· ἐὰν ὁ πλούσιος εἰσοδήματα ἔχων πάντοτε μητροπολίτης τῆς Λαρίσσης δὲν εὔρισκε γραμματέα νὰ τοῦ γράφῃ τὰ πρακτικὰ τῆς μητροπόλεώς του, ἐὰν οἱ συνυπογραφομένοι εἰς πολλὰ συμφωνητικὰ γράμματα προκριτώτεροι τῆς ἐπαρχίας, ἦσαν ἀγράμματοι· ποῦ εὐρίσκετο τότε ἡ παιδεία τοῦ γένους;»

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὕψιν διὰ τῆς βαθμιαίας συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως πολλῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἀπανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου. Εἰς τὴν σωτήριον ταύτην τροπὴν συνετέλεσε βεβαίως τὸ ἐπεικίστερον ὅπως

οὖν πολίτευμα ὅπερ ἡ Υ. Πύλη ἐνόμισε τότε συμφέρον ἑαυτῇ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς ῥαγιαδες καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα σχετικὴ τις αὐτῶν ἄνεσις. Πρὸ πάντων ὅμως ὀφείλεται ἡ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους ἀναβίωσις εἰς τὴν ἐν Ἑνετίᾳ κατὰ τούτους μάλιστα τοὺς χρόνους ἀκμάσασαν ἑλληνικὴν κοινότητα. Κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν ἤδη εἰδικὴν περὶ τῆς κοινότητος ταύτης πραγματείαν τοῦ Ἰωάννου Βελούδου, αὕτη συνέκειτο τῷ 1583 ἐκ 400 καὶ ἐπέκεινα ψυχῶν. Ἐπολλαπλασιάσθη δὲ ἔκτοτε τοσοῦτον, ὥστε τῷ 1635 παρευρέθησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ψηφοφόροι 474· Ἀθηναῖοι, Πελοποννήσιοι, Θεσσαλοὶ, Ναυπάκτιοι, Κρηῖτες, Εὐβοεῖς, Κορίνθιοι, Ἴόνιοι, Μακεδόνες, Θρᾶκες, Ἡπειρῶται. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πόθος τῆς κατὰ τμήματα διαιρέσεως οὐδ' ἐν τῇ ξένη κατέλειπε τοὺς γνησίους τούτους Ἑλληνας, τὸ πολυάριθμον συνέδριον τὸ ὁποῖον διώκει τὰ κατὰ τὴν ἀποικίαν συνεκροτεῖτο ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ ἀντιπροσώπων τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης μετὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τοῦ Ναυπλίου μετὰ τῆς Μονεμβασίας, τῆς Ζακύνθου μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, τῆς Κερκύρας, καὶ τῶν λεγομένων Ἀωνύμων χωρῶν, ἧτοι ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν ἐξ ὧν ὠρμῶντο οἱ ἀποικοί. Οἱ πολυάριθμοι οὗτοι Ἑλληνες, οἱ συρρέυσαντες αὐτόθι εἴτε ἐκ τουρκικῶν χωρῶν ἀσφαλείας ἕνεκα, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένων πρὸς εὐρεσιν εὐρυτέρου σταδίου ἐνεργείας, κυρίως ὅμως ἐμπορίας χάριν, ἐφρόντισαν πρῶιμώτατα μὲν περὶ ἰδρύσεως ἰδίας ἐκκλησίας περὶ ἧς εἶπομεν ἄλλοτε τινὰ, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ περὶ τῆς ἑλληνικωτέρας τῶν ἰδίων τέκνων ἀγωγῆς. Ὅθεν τῷ 1626 ἐσυστήθη ἐν Ἑνετίᾳ τὸ Φλαγγίνειον φροντιστήριον, οὕτω κληθὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κτίτορος καὶ προικοδότου Κερκυραίου Θωμᾶ Φλαγγίνου. Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τούτῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰμῆ Ἑλληνας μὲν τὸ γένος, ὀρθόδοξοι δὲ τὴν θρησκείαν νέοι, ἐδιδάσκοντο ἐπιστῆμαι καὶ γράμματα ἑλληνικά τε καὶ λατινικά ὑπὸ ἀνδρῶν εὐπαιδευτῶν ὧν δίκαιον εἶναι νὰ ἀπομνημονεύσωμεν τινῶν τούλάχιστον τὰ ὀνόματα. Τοιοῦτοι καλοὶ καὶγαθοὶ τοῦ γένους διδάσκαλοι διετέλεσαν ἐν τῷ καταστήματι ἐκείνῳ ὁ Κρῆς Νικόλαος Καλλιάρχης, ὁ Ἀγτώγιος Προακχιάντης, ὁ Κερκυραῖος διδάκτωρ Θωμᾶς Κα-

τήνης, ὁ ἱεροκῆρυξ Νικόλαος Παπαδόπουλος, ὁ πολὺς Ἡλίας Μηλιάτης, ὁ ἱερεὺς Στέφανος Μόσχος, ὁ Ἀθηναῖος Ἰωάννης Πατούσας, ὁ ἐκ Παραμυθίας Ἀπόστολος Μίκος, ἕτερος Ἀθηναῖος Γεώργιος Πατούσας, ὁ Κεφαλλῆν Ἀγάπιος ὁ Λοβέρδος καὶ ὁ Κυθήριος Σπυρίδων Βλαντής, ὅστις ὑπῆρξε καὶ τελευταῖος, 1795, διότι ἔκτοτε τὸ φροντιστήριον τοῦτο παρήκμασε παντελῶς.

Ἀλλ' ἡ ἐνετικὴ κοινότης δὲν ἐφρόντισε μόνον περὶ ἑαυτῆς. Συγκειμένη ἐξ ἀνθρώπων οἵτινες ἐκ πείρας ἐγίνωσκον τὴν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐπικρατήσασαν ἀπαιδευσίαν, ἔδραμε προθύμως εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου, δοῦσα πρώτη παράδειγμα φιλογενείας ὅπερ ἔμελλον νὰ μιμηθῶσι βραδύτερον καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Ἐνταῦθα δὲ ἰδίως καταφαίνεται καὶ ἡ ἄλλοτε παρατηρηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν σπουδαία διαφορὰ τῶν ἀποικιῶν ὅσαι ἐσυστήθησαν χάριν ἐμπορίας, ἀπὸ τοὺς λογίους καὶ πολιτικούς πρόσφυγας. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι οὐ μόνον περὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐφρόντισαν ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐξεφραγέυθησαν, ἐνῶ αἱ ἐμπορικαὶ κοινότητες ἐπρονόησαν περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ παρ' ἑαυταῖς τε καὶ ἐν τῇ πατρίδι ἐξ ἧς ἀπεμακρύνθησαν. Ἰδιάζουσιν δὲ ὀφείλει κατὰ τοῦτο τὸ ἔθνος εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν ἐνετικὴν κοινότητα. εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἄλλαι προϊόντος τοῦ χρόνου συνέδραμον εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς δημοσίας ἐν Ἑλλάδι παιδεύσεως· ἀλλ' ἐὰν ὁ σπόρος αὐτῆς ἐρρίφθη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἐπτακαίδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐὰν ὁ σπόρος οὗτος πρῶτως βλαστήσας ἀνέδειξεν ἐφεξῆς τοσοῦτους λογίους ἱερωμένους καὶ πολιτικούς ἀνδρας, ἐὰν ἡ ἔκτοτε ἀρξάμενη διανοητικὴ αὐτῆ τοῦ ἔθνους διάπλασις, ἡ κατόπιν ὑπὸ πολλῶν καὶ ἄλλων εὐτυχῶν περιστάσεων ἐπιρρώσθεισα, ἔλαβε τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν νὰ καρποφορήσῃ προσηκόντως, ἀρχικὴ τούτου παρὰ ἰτίως ὑπῆρξεν ἡ ἐνετικὴ κοινότης. Τῶντι Ἑλλῆν τῆς Ἑνετίας, Ἐπιφάνειος, ὁ ἐπικαλούμενος Ἠγούμενος, ἵδρυσε τῷ 1647 δύο σχολεῖα, ἐν μὲν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὰ Ἰωάννινα, ἕτερον δὲ εἰς Ἀθήνας, ἐν οἷς παρεδίδοντο γραμματικὴ, φιλολογία καὶ ἐπιστῆμαι. Τὰ δύο ταῦτα σχολεῖα ἔλαβον καὶ ἕτερα ἐξ Ἑνετίας κληροδοτήματα τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ Πάνου τοῦ Ἱερομνήμονος τῷ 1691 καὶ ὑπὸ Νικολάου τοῦ Καραϊωάννου τῷ 1732, ἵνα τρέφων-

ται ἐν αὐτῷ 4 ἱερεῖς καὶ ἄλλοι μαθηταί· τὸ δὲ τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Στεφάνου τοῦ Ῥούττη τῷ 1748. Ὁ ἐν Ἐνετία Ἰωαννίτης ὡσαύτως Μάνος ὁ Γιόνμας καθίδρυσε τῷ 1676 ἱεροσπουδαστήριον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ πόλει, ἐκπληρώσας τὴν εὐσεβῆ καὶ ἐθνωφελῆ βούλησιν τοῦ θείου αὐτοῦ Λεοντάρη, ἀφιέρωσαντος ἐπὶ τούτῳ 20,000 δουκάτων. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐπεδαψίλευσε κληροδότημα καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Ἱερομνήμων πρὸς ἐκπαίδευσιν ἱερέων, ὁ δὲ Ἰωαννίτης Γεώργιος Ντήλιος ἀπένευμε πλουσίαν βιβλίων δωρεὰν τῷ 1698. 5,000 δουκάτων ἔταξε βραδύτερον ὁ Ἰωαννίτης Λάμπρος Μαρούτσης, ἵνα προστεθῆ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Γιόνμα καθέδρα ἱερῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιστημῶν ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστί παραδιδομένων. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σίμων ἐσύστησε καὶ ἕτερον ἐν Ἰωαννίνοις σχολεῖον, ἐκεῖνο ἐν ᾧ περὶ τὸ 1742 ἐδίδαξεν ὁ Εὐγένειος Βούλγαρις. Κατόπιν ὁ ἐκ Δελβίνων Σπυρίδων Ῥίζος ἰδρύσεν εἰς τὴν λεγομένην Λάκκαν τοῦ Δελβίνου γραμματολογικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν σχολεῖον. Ὁ Ἀθηναῖος Γεώργιος Μέλος παρέσχε τῷ 1732 ἄφθονον εἰσόδημα εἰς τὸ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ σχολεῖον τοῦ Ἡγουμένου πρὸς διατήρησιν ἐνὸς διδασκάλου καὶ ἱκανῶν ὑποτρόφων. Ἄλλος δὲ Ἀθηναῖος ὁ Ἰωάννης Ντέκας ἀνήγειρε περὶ τὸ 1754 δεύτερον ἐν Ἀθήναις σχολεῖον μετὰ 12 ὑποτρόφων προικίσας αὐτὸ διὰ 12,000 δουκάτων. Ὁ δὲ Σταμάτιος Ῥοῦφος παρέσχε τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἀνατροφὴν 3 ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν παιδῶν ἐν Λεβαδείᾳ. Καὶ ὁ Πελοποννήσιος Ἀνδρέας ὁ Κασῆς ἔταξε τῷ 1751 πλούσιον κληροδότημα ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως γυμνασίου ἐν Πάτραις· κληροδότημα τὸ ὁποῖον ἔπειτα, μὴ συστηθέντος τοῦ γυμνασίου ἐκείνου, ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν συντήρησιν τῶν σχολείων τῆς Πάτραις, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπαντα ταῦτα τὰ κληροδοτήματα ἦσαν ἐναποτεθειμένα εἰς τὸ δημόσιον τῆς Ἐνετίας νομισματοκοπεῖον, ἡ δὲ διαχείρισις αὐτῶν ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἀδελφότητα τοῦ ἀγίου Νικολάου ἧτις καὶ ἐπεκύρου τοὺς διδασκάλους τῶν προειρημένων σχολείων.

Βεβαίως ἡ ἐνετικὴ κοινότης δὲν ἰδρύσεν εἰμὴ ὀλίγα ἐν Ἑλλάδι σχολεῖα, τὰ δὲ πολυάριθμα ἐκπαιδευτήρια τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐσυστήθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων

καὶ κωμῶν· ἀλλὰ κατωρθώθη νὰ συστηθῶσι καὶ πρὸ πάντων δι' ἐπιτηδείων νὰ προικισθῶσι διδασκάλων χάρις εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς κοινότητος κατὰ πρῶτον ἰδρυθέντα, ἰδίως ἐν Ἰωαννίνοις. «Εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωστεῖ ἡ Ἑλλάς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας,» λέγει ὁ Κούμας. Καὶ κατωτέρῳ παρατιθέμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μελετίου προστίθησιν, ὅτι ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Σουγδουρῆς, ὁ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μάνου Γιόνμα διαδεξάμενος τὸν πρῶτον αὐτῆς διδάσκαλον Βησσαρίωνα Μακρῆν, «διέδωκε διὰ τῶν μαθητῶν του τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν πρότερον καταβεβαρβαρωμένην εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν.» Ἔτι δὲ κατωτέρῳ ἐπιφέρει· «μαθηταὶ τῶν Ἰωαννίνων ὑπῆρξαν διδάσκαλοι εἰς Μέσοβον, Τρίκκην, Λάρισσαν, Τύρναβον, Θεσσαλονίκην, Ἀδριανούπολιν, αἱ ὁποῖαι πόλεις ἐσύστησαν σχολεῖα μετὰ τὸ τῶν Ἰωαννίνων. Εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετεφέρθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τοῦ τῶν Ἰωαννίνων σχολείου.» Ἐκτοτε δὲ ἢ ἐσύστηθησαν ἢ ἐτελειώθησαν πλεῖσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυθωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκουρεστίῳ. Δὲν ἔπαυσαν ὅμως ἀκμάζοντα τὰ ἰδρύματα τῆς ἀρχικῆς τοῦ μεγάλου τούτου συστήματος ἐστίας ἦτοι τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἕτερα τῆς πόλεως ταύτης φιλογενῆ τέκνα ἐν Ῥωσίᾳ παροικοῦντα καὶ πλουτήσαντα, ἰδίως δὲ οἱ Ζωσιμάδαι καὶ οἱ Καπλάναι, ἠύξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν αὐτόθι σχολείων ἢ ἐξησφάλισαν τὴν ὑπαρξίν τῶν προῦπαρχόντων διὰ νέων δαψιλῶν δωρεῶν περὶ τὰ τέλη τῆς ὀκτωκαιδεκάτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀναβιώσεως ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς, ὁ Εὐγένειος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ Πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώτος, ὁ Βενιαμὴν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης.

Ἄλλὰ σχολεῖα καὶ μαθηταὶ δὲν εἶναι καρποὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους καλλιιεργείας· εἶναι ἀπλᾶ ὄργανα αὐτῆς μαρτυροῦντα τὸ πολὺ τὴν πρὸς τὴν τοιαύτην καλλιέργειαν ῥοπήν. Ἀληθῆ δὲ προϊόντα τοῦ πνευματικοῦ βίου εἶναι τὰ φιλολογικὰ, τὰ ἐπιστημονικὰ, τὰ τεχνικὰ ἔργα. Καὶ ὅτι μὲν ἔργον τέχνης μνήμης ἄξιον οὐδὲν παρήγαγεν ἢ περίοδος αὕτη τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου, δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ τὸ βεβαιώσωμεν. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἤρχισαμεν νὰ δίδωμεν κατὰ τοῦτο σημεῖά τινα ζωῆς. Τὰ δὲ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἔργα συνετέλεσαν μὲν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἔστιν ὅτε τὴν ψυχαγωγίαν τῶν συγχρόνων γενεῶν· τούτου δ' ἔνεκα αὐτὰ τε καὶ οἱ συγγράψαντες αὐτὰ ἄνδρες θέλουσιν αἰείποτε εὐλαβῶς μνημονεύεσθαι ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Ἀλλὰ λόγῳ πνευματικῆς ῥώμης, καὶ ψυχικῆς καλαισθησίας, καὶ τέχνης περὶ τὸ γράφειν, ἔυπάρχουσιν ἄρά γε τινὰ προωρισμένα νὰ ἐπιζήσωσι καὶ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἐθνικὸν τοῦ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου μνημεῖον; Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῆς λεγομένης δημοτικῆς ποιήσεως, περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν πραγματευθῆ εἰδικώτερον. Τὸ ἐρώτημα ἡμῶν ἐτέθη ὡς πρὸς τὰ ἔργα τοῦ νεωτέρου λογίου ἐλληνισμοῦ· καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δισταζόμεν νὰ ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς. Οὐ μόνον δὲ ὅτε εἴμεθα ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου, ἀλλὰ καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν 200 ἐτῶν ἀφ' ἧς ἀγωνιζόμεθα τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι παρήχθη παρ' ἡμῖν ἔργον τι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα οἱ αἰῶνες καλοῦσιν ἀριστουργήματα. Ὑπάρχουσι μὲν ποιήματα τινα τὰ ὁποῖα εὐχαρίστως ἀναγινώσκομεν μετὰ 4 ἢ 5 ἐνιαυτῶν δεκάδας, οἷα τὰ τῶν ἀδελφῶν Ἀλεξάνδρου καὶ Παναγιώτου Σούτσου, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους. Ἀλλ' ὅσον εὐχαρίστως καὶ ἂν ἐπανερχόμεθα εἰς ταῦτα, αἰσθανόμεθα ὅτι μετεφυτεύθησαν ἐκ τῶν παραδείσων τῆς ἐσπερίας, δὲν ἐφύησαν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Ἑλικῶνος. Ἐὰν δὲ ἦναι ἀληθές, ὡς παρετηρήθη, ὅτι τὰ κάλλιστα αὐτῶν ἐξυμνοῦσι τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς ἥρωας τῆς ἐπαναστάσεως, αὐτὸ δὴ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁπόσον συνεστάλη τὸ νᾶμα τῆς ἡμετέρας Κασταλίας. Ἡ φιλοπατρία εἶναι ἐν καὶ μόνον τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων παθῶν καὶ αἰσθημάτων δι' ὧν χρωματίζεται

ἡ τῆς ποιήσεως ἴρις· ὅσω δὲ ζωηρόν καὶ ἂν ὑποτεθῆ τὸ χρῶμα τοῦτο, δὲν εἴμπορεῖ ἐπὶ τέλους εἰμὴ νὰ ἀποβῆ μονότονον, ἵνα μὴ προσ-
θῆσωμεν τὸ ἕτερον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης τοῦ αἰσθημάτων τῆς
φιλοπατρίας χρήσεως, ὅτι ἡ ἐν τοῖς λόγοις κατάχρησις αὐτοῦ πι-
στοποιεῖ συνήθως κατὰ δυστυχίαν τὴν ἐν τοῖς ἔργοις ἔλλειψιν.

Δὲν ἔχομεν λοιπὸν, ἀληθῶς εἶπεῖν, νὰ προσφέρωμεν ἔτι εἰς τὸν
κόσμον ἔργα μεγάλα ποιήσεως καὶ φιλολογίας, ἐπιστήμης καὶ
τέχνης. Πῶς τοῦτο; Τὸ ζήτημα, διατί τινὰ μὲν τῶν ἐθνῶν εὐ-
δοκιμοῦσι περὶ πάντα ταῦτα ἢ περὶ τινὰ ἐξ αὐτῶν πλειότερον
ἐτέρων, ἢ διατί εἰς ἄλλα ὅτε μὲν ἀνατέλλει ὁ ἥλιος τῆς μεγαλο-
φυίας, ὅτε δὲ δύει, εἶναι ἐν ἐκ τῶν δυσχερεστάτων τοῦ βίου τῆς
ἀνθρωπότητος· οὐδὲ ἔχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ λύσωμεν αὐτὸ ἐν-
ταῦθα ἐκ τοῦ προχείρου. Θέλομεν μόνον ὑπομνήσει γεγονότα τινὰ
τῆς πατρῴου ἡμῶν ἱστορίας ἐπιτήδεια ἴσως νὰ βοηθήσωσι τὸν
ἀναγνώστην εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ φαινομένου τούτου. Πρὸ πάν-
των δέον νὰ μὴ λησμονήσωμεν διὰ τίνων δεινῶν περιπετειῶν καὶ
ποικίλων ἐπιμιξιῶν πρὸς ἕτερα ἔθνη καὶ δόγματα, διῆλθεν ὁ ἐλ-
ληνισμὸς ἐπὶ διςχίλια περίπου ἔτη. Ἐνίοτε αἱ ἐπιμιξίαι ἐγένοντο
πρὸς λαοὺς συγγενεῖς καὶ δόγματα οἰκεῖα, οἷον κατ' ἀρχὰς πρὸς
τοὺς λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰ δόγματα τὰ χριστιανικά.
Ἐντεῦθεν τότε δὲν ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία δημιουργικὴ τοῦ ἐλληνι-
σμοῦ δύναμις, ἀλλ' ἐτροπολογήθη μόνον· καὶ ἀπὸ τῆς 4 μέχρι
τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, παρήχθησαν τὰ ἀριστουργήματα τῶν
Βασιλείων, τῶν Γρηγορίων, τῶν Χρυσοστόμων, τῶν Ἀνθεμίων
καὶ τῶν Ἰσιδώρων. Ἀλλ' ἔπειτα ἐπῆλθον καταστροφαὶ ἐξ ἐκεί-
νων αἵτινες ἀλλοιοῦσι τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῶν ἐθνῶν, ὅπως τὰ βα-
ρέα νοσήματα τὴν τῶν ἀτόμων ἰδιοσυγκρασίαν. Ὁ ἐλληνισμὸς
ἀνέκυψε μὲν ἀπὸ τῶν καταστροφῶν τούτων· ἀλλ' αἱ ἱστορικαὶ
αὗται ἀναβρώσεις προβαίνουσι βραδύτατα, μάλιστα ὅταν διακό-
πτωνται δι' ὑποτροπῶν ὅπως συνέβη παρ' ἡμῖν. Τὸ ἔθνος διε-
σώθη, ἀλλ' ἅπασαι αἱ ἠθικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις, καὶ πρὸ πάντων
ἡ γλῶσσα καὶ ἡ κοινωνία, οὐσιωδῶς ἠλλοιώθησαν· ὥστε ὅτε ἐν
τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι ἀνέλαβε κατὰ πρῶτον τὴν συνειδήσιν τῆς
ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἐδέησε νὰ ἐπιβρώσῃ ἔξωθεν τὸν νέον πνευματι-
κὸν αὐτοῦ βίον. Ἡ ἀνάγκη αὕτη, καθ' ἑαυτὴν, οὐδὲν ἔχει τὸ ἀπο-

πον καὶ τὸ εὐτελές. Ἡ φιλολογία καὶ ἡ τέχνη εἶναι σπανιώτατα ἰδιοφυεῖς· συνήθως δὲ παράγονται ἐξ ἐπιμιξίας, ἥτις ἔχει ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν τῶν φυλῶν ἐπιμιξίαν, δι' ἧς αἱ ἔθνη γίνονται ἀποβαίνουσι πολλάκις ῥωμαλεώτεροι καὶ εὐφυέστεροι. Τοιοῦτό τι ὅμως δὲν συμβαίνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰμὴ ὑπὸ ὄρους τινάς. Ὁ ἐτερόφωτος πνευματικὸς βίος, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς ψιλὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἀλλότριον κόσμον· βεβαίως δὲν πρέπει ν' ἀποβάλλῃ πάντα ἴδιον χαρακτῆρα διὰ τῆς πρὸς τοῦτον σχέσεως, ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἀνάγκη νὰ συνομολογήσῃ πραγματικὴν τινὰ μικτὴν ἐπιγαμίαν, ἧς καὶ μόνης οἱ γόνοι εἴμποροῦν νὰ μετέχῃσι τῆς ἰδιαζούσης φύσεως τῶν δύο δυνάμεων ἐξ ὧν παρήχθησαν.

Ἐπὶ πῶς δὲ ἐτέλεσε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ταύτην ἐπιγαμίαν; Τὸ γεγονός εἶναι πασίγνωστον· διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν ἀναδρομῆς. Καὶ ἂν ὑπάρχῃ ἐπιχείρημα τὸ ὅποιον δυνάμεθα νὰ ἀντιτάξωμεν κατ' ἐκείνων ὅσοι ἠξίωσαν ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς ἠφανίσθη ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι, ἅμα τὸ ἔθνος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιρρώσῃ τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ὡσεὶ ὑπ' αὐτομάτου τινὸς ὀρμῆς ἐλαυνόμενον, ἐστράφη πρὸς τὰς πηγὰς τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ ζωῆς. Αἱ πηγαὶ ἦσαν δαψιλεῖς· ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὰς προσιταὶ εἰμὴ εἰς ὀλίγους τινάς, ὅσοι ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν ἀμέσως πρὸς αὐτὰς καὶ νὰ ποτισθῶσι τὸ ζωοποιὸν αὐτῶν ρεῦμα. Ἴνα τὸ ρεῦμα τοῦτο διοχετευθῇ ἐπὶ ἅπαν τὸ ἔθνος, ἀπητοῦντο χρόνος μακρὸς καὶ περιστάσεις ἐπιτήδεια· ἠξέυρομεν δὲ ὅτι μετὰ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῆς 15, οὔτε χρόνος ἱκανὸς διήλθεν, οὔτε αἱ περιστάσεις ἐπέτρεψαν τὴν ταχεῖαν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως καὶ ἀνατροφῆς. Ἐν τῷ διαστήματι λοιπὸν τούτῳ, ἡ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἐπίδρασις δὲν ἐπενήργησεν εἰμὴ ἐπὶ ὀλίγους τινάς σχετικῶς ἀνδρας. Ἐκ δὲ τούτου ἀπέβη μὲν ἡ γλῶσσα αὐτῶν καλλιπεστέρα καὶ ζωηροτέρα, ἐκοσμήθη δὲ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ οὔτε ποίησις, οὔτε εὐγλωττία, οὔτε ἱστορία, οὔτε τέχνη καλὴ παρήχθησαν· διότι φαίνεται ὅτι τὰ καλὰ ταῦτα δὲν δύνανται νὰ προκύψωσιν ἐξ εὐαρίθμου τινὸς ἀνθρώπων ομάδος, μηδεμίαν ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὴν ὅλην τῆς κοινωνίας κατάστασιν. Καὶ ἴσως

καθώς τὰ φυτὰ καὶ τὰ δένδρα δέονται χώρου ἐπιτηδείου, αὐτὰ δὲ τὰ ἀκμαιότερα μαραίνονται ἐὰν μεταφυτευθῶσιν εἰς ἔδαφος καὶ κλίμα ἀλλότριον, οὕτω καὶ τὰ μεγάλα πνευματικά, καὶ τὰ μεγάλα πολιτικὰ ἔργα προϋποθέτουσι κοινωνίαν ἱκανὴν νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτὰ, καὶ νὰ θρέψῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ.

Ἦξεύρομεν ἐν τούτοις, ὅτι, ὡς ἐκ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως, ἐξέλιπε καὶ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο ζώπυρον τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἀναβιώσεως. Βραδύτερον δὲ ὅτε ἐπανελήφθη τοῦτο ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ἤρξατο πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ὅπως πρότερον, διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐλληνισμὸν προσοικειώσεως. Καὶ ἔτι βραδύτερον προσῆλθε πρὸς ἡμᾶς ἕτερος ἐπίκουρος, ἡ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ἐπίδρασις. Ἀλλὰ καιρὸν εἰσέτι δὲν ἐλάβομεν ἵνα ἐκ τῶν ποικίλων τούτων συνδυασμῶν, ἀπαρτισθῇ ὅπως οὖν ἀκμαῖος ὁ νεώτερος ἐλληνισμός. Ἐὰν αἱ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου, καθὸ συγγενέστεραι καὶ πρωϊμώτερον ἐπενεργήσασαι, παρήγαγον ἤδη καρπούς τινας ἀγαθοὺς, καὶ ἰδίως τὴν τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης διάπλασιν, ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς οὐ μόνον πρὸ μιᾶς μόλις ἑκατονταετηρίδος ἦλθεν εἰς σχέσιν πρὸς ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ σχέσις ἀναγκαίως περιωρίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς εὐάριθμον ἀνθρώπων ὁμάδα. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον οὔτε ὁ πολιτικὸς, οὔτε ὁ κοινωνικὸς, οὔτε ὁ ἀστικὸς ἡμῶν βίος εἶχε τι κοινὸν πρὸς αὐτόν· ἡ δὲ καθ' ὅλα ταῦτα οἰκειότης μόλις ἀπὸ 40 ἐτῶν σπουδαίως ἀρξάμενη, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποληξῇ ἔτι εἰς τὴν ἐναρμόνιον ἐκείνην καὶ ὀργανικὴν τῶν δύο βίων διάπλασιν, ἐξ ἧς καὶ μόνος ὁ νεώτερος ἐλληνισμὸς θέλει πορισθῇ πλήρεις τὰς πολιτικὰς καὶ πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ νεώτερος ἐλληνισμὸς δὲν ἀνέδειξεν ἔτι ἀριστουργήματα λόγου καὶ τέχνης, κατώρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σπουδαίως ἐπενεργήσαντα καὶ μέλλοντα νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους. Ἐκανόνισε τὴν λαλουμένην καὶ γραφομένην γλῶσσαν καὶ ἐκράτυνε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Ἴνα τὰ πνευματικὰ ἔργα ἐπενεργῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἴσως ἵνα ὑπάρξῃ ἐν αὐτοῖς ζωὴ καὶ ψυχὴ, ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ διατυπῶνται εἰς γλῶσσαν λαλουμένην καὶ οὐχὶ νεκράν. Ἀλλ' ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ὅπως εἶχε καταντήσῃ πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος, ἐὰν ἐξηκολούθει ἐγκαταλειπομένη εἰς τὴν ἀτομικὴν αὐτογνώμονα καὶ ἀκα-

νόμιστον χρῆσιν καὶ κατάχρησιν, ἐὰν δὲν ἔπαυεν ἀκρωτηριαζομένη καὶ ἀσχημιζομένη, δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ πλέον ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷον προσήκει εἶναι τὸν λόγον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Τῆς συστηματικῆς ταύτης καὶ κανονικῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης τὴν πρωτοβουλίαν ἀνέλαβεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς. Πρὸ αὐτοῦ οἱ μὲν τῶν λογίων ἔγραφον ἀττικίζοντες διαρρήδην, οἱ δὲ χυδαίζοντες. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἐπήνεγκε μὲν ἔκτοτε μέσον τινὰ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὄρον, ἀλλὰ τὸ μῖγμα τοῦτο τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας, ἀκρίτως καὶ ἀφιλοκάλως γινόμενον, ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, καθὸ συνδυάζον μὲν λέξεις θουκυδιδεῖους πρὸς βαρβάρους, διαστρέφον δὲ τὴν ἀττικὴν σύνταξιν διὰ μορίων κοινοτάτων, ὥστε δικαίως ἐπωνομάσθη μιξοβάρβαρον. Πρῶτος ὁ Κοραῆς ἔθετο τὴν ἀρχὴν ὅτι βάσις μὲν θεμελιώδης τῆς ἀναμορφώσεως τῆς γλώσσης δεόν νὰ ᾖναι ἡ λαλουμένη, ὅτι ὅμως ἡ λαλουμένη αὕτη γλώσσα δεόν νὰ καθυποβληθῇ εἰς κανόνας συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν καὶ τὸ συντακτικὸν αὐτῆς, ἀλλὰ ὠρισμένους κατὰ γραμματικούς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γλώσσα φιλολογικὴ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λαλουμένη, διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἔθνους ὑφῆσιν, ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν ἐνοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν στερούμεθα· ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς, προτιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειότερας πρὸς τὴν λαλουμένην, καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νὰ τὰς καταστήσῃ καταληπτὰς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὀλιγώτερον ἔμπειρον τῆς ἀρχαίας ἀναγνώστην. Ἡ φωνὴ αὕτη τῆς κοινῆς συνειδήσεως ἡ διὰ τῶν χειλέων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐξενεχθεῖσα, ἀπήντησε μὲν κατ' ἀρχὰς οὐκ ὀλίγους τοὺς ἀντιλέγοντας, εἰσηκούσθη δὲ μετ' οὐ πολὺ διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ἀνάγκην πραγματικὴν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ἔκτοτε δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων διεπλάσθη καὶ διαπλάττεται ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ γλώσσα. Ναὶ μὲν αἱ ἀρχαὶ αὗται ὡς φύσει ἔλαστικάι δὲν ᾔτο δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῶσι

παρὰ πάντων ὁμοιοτρόπως· καὶ πλὴν τούτου ἀναγκαίως ἐτροπολογοῦντο περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν προϊόντος τοῦ χρόνου. Τῶν ὄντι καθόσον ἡ γραφομένη γλῶσσα ἐκαθαρίσθη καὶ ἀνυψώθη κατὰ τι διὰ τοῦ συστήματος τούτου, ἀνεβιβάσθη μετὰ τινα χρόνον εἰς τὴν αὐτὴν βαθμίδα καὶ ἡ ὑπὸ τῶν λογίων τοῦ ἔθνους τάξεων λαλουμένη. Τότε ἡ γραφομένη ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ προςωτέρω περὶ τε τὸν καθαρισμὸν αὐτῆς καὶ τὸν πλουτισμὸν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὀργανωθέντος τοῦ ἔθνους νεωτεριστικώτερον, πολιτικῶς, κοινωνικῶς, ἀστικῶς, βιομηχανικῶς καὶ τεχνικῶς, αἱ ἔννοιαι ἄς ἔδει νὰ ἐκφράσῃ ἡ γλῶσσα ἐπολλαπλασιάζοντο. "Οθεν οὔτε ἡ ὕλη οὔτε τὸ εἶδος τῆς γλώσσης εἶναι τὴν σήμερον οἷα ἦσαν ἐπὶ τοῦ Κοραῆ· αἱ ἀρχαὶ ὅμως καθ' ἃς βαθμηδὸν τροπολογοῦνται εἶναι αὐταὶ ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ὁ Κοραῆς ἔθετο. Ἐὰν τὸ μονώροφον αὐτοῦ οἰκοδόμημα ἀπέβῃ τοῦ καιροῦ προϊόντος πολυώροφον, ἐξακολουθεῖ ὅμως πάντοτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μὲν θεμελίου ἐρειδόμενον, κατὰ τὰς αὐτὰς δὲ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου ἀναλογίας συμπληρούμενον. Καὶ οὐδεὶς μὲν δύναται νὰ προῖδῃ ἀπὸ τοῦδε ποῦ θέλει καταστήσει ἡ ἀδιάκοπος αὕτη ἐπίδρασις τῆς γραφομένης ἐπὶ τῆς λαλουμένης καὶ τ' ἀνάπαλιν τῆς λαλουμένης ἐπὶ τῆς γραφομένης· ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἐὰν ἡ νεωτέρα ἡμῶν φιλολογία δὲν παρήγαγεν ἀριστουργήματα, ἐδημιούργησεν ὅμως ὄργανον τὸ ὁποῖον καὶ ὅπως νῦν ἔχει, εἶναι ἐπιτήδειον νὰ ἐκδηλώσῃ προςηκόντως πᾶσαν ἔννοιαν καὶ πᾶν αἶσθημα τῆς μεγαλοφυΐας. Καρπὸς οὗτος ἀνεκτίμητος τῶν χρόνων τούτων τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως. Ἄλλ' οὐχὶ ὁ μόνος.

Διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν προσοικειώσεως συνδυαζομένης μετὰ τῶν φιλελευθέρων δοξασιῶν, ἃς ἤγαγεν εἰς μέσον ἡ ἀπὸ τῆς Γαλλίας ὀρμήσασα μεγάλη τῶν νεωτέρων πραγμάτων μεταβολή, ἐκρατύνθη παραδόξως τὸ ἐθνικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φρόνημα. Οἱ ὕμνοι τοῦ Ῥήγα, τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἤξευρον νὰ ἐρμηνεύωσι τινὲς τῶν διδασκάλων τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰς νεωτέρας ἐπαγγελίας, ἀνεπτέρωσαν τὰ αἰσθήματα τῆς νεολαίας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἔδραμεν αὕτη σωρηδὸν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οἱ λόγιοι ἡμῶν νέοι καταταχθέντες εἰς τὸν ἰε-

ρον λόγον ἐφιλοτιμήθησαν νὰ πέσωσι περὶ τὸ Δραγασσάνιον ὅπως ἔπεσον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου ὁ καπετὰν Γιωργάκης καὶ εἰς Σκουλένιον ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἀρματωλῶν ἐκείνων καὶ κλεφτῶν, οἵτινες πρότερον ἐλογίζοντο καὶ ἦσαν οἱ μόνοι τοῦ ἔθνους πρόμαχοι.

Ἄλλ' οὐδὲν ἔτι εἶπομεν εἰδικώτερον περὶ τῶν κλεφτῶν τούτων καὶ ἀρματωλῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὐ μόνον πρωταγωνισταὶ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐγένοντο, ἀλλὰ καὶ δημιουργοὶ τοῦ καλλίστου εἴδους τὰς ἐθνικῆς ποιήσεως, ἐνταῦθα μάλιστα νομίζομεν πρόσφορον νὰ διαλάβωμεν τὰ κατ' αὐτοὺς, ὡσεὶ κορωνίδα ἐπιτιθέμενοι τὸν περὶ αὐτῶν λόγον εἰς τε τὴν εἰδικὴν περὶ τοῦ τότε διανοητικοῦ ἡμῶν βίου πραγματείαν καὶ εἰς τὴν ὅλην ταύτην βίβλον τὴν ἱστοροῦσαν πῶς ἐκυφορήθη ἡ ἐπανάστασις.

Κατὰ τὰς ἄχρι τοῦδε ὑπαρχούσας εἰδήσεις οἱ πρῶτοι γνωστοὶ ἀρματωλοὶ ἀναφέρονται περὶ τὰ τέλη τῆς ἐκκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος· ὁ Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας, καὶ οἱ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος (σελ. 595 τοῦ παρόντος τόμου). Ἄλλ' οἱ μὲν ἀρματωλοὶ ἰδρῦθησαν ἔτι πρότερον, πιθανῶς ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς (1520—1566), οἱ δὲ κλέφται παρήχθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατακτήσεως. Ἡ μάχιμος ἀνατροφή ἦν ἔλαβον οἱ κάτοικοι τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ταινάρου ἐκτεινομένων ἐλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, παρήγαγεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὀλόκληρον ἀνδρῶν τάξιν οἵτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οὐδέποτε ὑπέκυψαν τὸν αὐχένα εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἄλλοι προσήρχοντο εἰς αὐτὴν ὡσάκις ἢ Ἐνετία ἐκάλει τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὄπλα. Ὁσάκις δὲ ἡ Ἐνετία εἰρήνευε πρὸς τοὺς Ὀσμανίδας, πολλοὶ μὲν ἐκ τῶν φιλοπολέμων ἐκείνων ἀνδρῶν παρέμενον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐν ταῖς χώραις αὐτῆς ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει πάλιν ἀφορμὴν ν' ἀγωνισθῶσι σὺν αὐτῇ κατὰ πῶν Τούρκων, πολλοὶ ὅμως ἐξηκολούθουν οἴκοθεν ἀγωνιζόμενοι ἀπὸ τῶν δυσπρόσιτων ἐρέων ὅπου εἶχον τὰ σκηνώματα αὐτῶν. Ὑπάρχει δὲ δημοτικὸν ἄσμα κάλλιστα περιγράφον τὸν

τρόπον καθ' ὃν ἀδιακόπως ἐστρατολογεῖτο τὸ μέγα τοῦτο τῶν κλεφτῶν σῶμα.

«Μάνα σου λέω δὲν ἔμπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
 «Δὲν εἴμπορῶ δὲ δύναμαι, ἐμάλλιασ' ἡ καρδιά μου.
 «Θὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου, νὰ πάω νὰ γένω κλέφτης,
 «Νὰ κατοικήσω ἔς τὰ βουνὰ καὶ ἔς ταῖς ψηλαῖς ῥαχούλαις,
 «Νάχω τοὺς λόγγους συντροφιά, μὲ τὰ θεριὰ κουδέντα,
 «Νάχω τὰ χιόνια γιὰ σκεπή, τοὺς βράχους γιὰ κρεβάτι,
 «Νάχω μὲ τὰ κλεφτόπουλα καθημερινὸ λημέρι.
 «Θὰ φύγω, μάνα, καὶ μὴν κλαῖς, μὸν δόμου τὴν εὐχή σου,
 «Κ' εὐχήσου με, μανοῦλά μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάξω·
 «Καὶ φύτεψε τριανταφυλλιά καὶ μαῦρο καριοφύλλι,
 «Καὶ πότιζέ τα ζάχαρι καὶ πότιζέ τα μόσκο.
 «Κ' ὅσο π' ἀνθίζουν, μάνα μου, καὶ βγάνουνε λουλούδια,
 «Ὁ γυιός σου δὲν ἀπέθανε, καὶ πολεμάει τοὺς Τούρκους.
 «Κι' ἂν ἔρθῃ ἕμερὰ θλιβερή, ἕμερὰ φαρμακωμένη,
 «Καὶ μαραθοῦν τὰ δυὸ μαζῆ, καὶ πέσουν τὰ λουλούδια,
 «Τότε κ' ἐγὼ θὰ λαβωθῶ, τὰ μαῦρα νὰ φορέτης.»
 Δώδεκα χρόνοι ἔπερασαν, καὶ δεκαπέντε μῆνες
 Ποῦ ἀνθίζαν τὰ τριαντάφυλλα, κι' ἀνθίζαν τὰ μπουμπούκια.
 Καὶ μιὰν αὐγὴ ἀνοιξάτηκη, μιὰ πρώτη τοῦ Μαΐου,
 Ποῦ κελαιοῦσαν τὰ πουλιά, κι' ὁ οὐρανὸς γελοῦσε,
 Μὲ μιᾶς ἀστράφτει καὶ βροντᾶ καὶ γένεται σκοτάδι.
 Τὸ καριοφύλλι ἐστέναξε, τριανταφυλλιά θακρῦζει,
 Μὲ μιᾶς ξεράθηκαν τὰ δυὸ, καὶ ἐπέσαν τὰ λουλούδια·
 Μαζή μ' αὐτὰ σωριάστηκε κ' ἡ δόλια του ἡ μανοῦλα.

Οἱ ἀρχαιότατοι γνωστοὶ ὅπως οὖν κλέφται ἀνεφάνησαν ἐν Πελοποννήσῳ. Ὅτε τῷ 1479 συνωμολογήθη μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη, ὁ δὲ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἑνετίας Πελοποννήσιος Κορκόδειλος Κλαδάς ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τῆς Μάνης ὀρμώμενος, ἵτι ἄλλο ἢ κλέφται ἦσαν οἱ πολυάριθμοι ἀποκεκηρυγμένοι ἄνδρες οἱ τὸν αὐτοσχεδιασθέντα αὐτοῦ στρατὸν συγκροτήσαντες; Καὶ οἱ μὲν κλέφται τῆς Πελοποννήσου εἶχον πρόχειρον καταφύγιον τὰς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένας χώρας· οἱ δὲ τῆς Ρούμελης καὶ μάλιστα τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν, ἠναγκάσθησαν προϊόντες τοῦ χρόνου νὰ συγκροτήσωσιν ἴδια μεγάλα ἐπὶ τῶν ὀρέων ὀρμητήρια, ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Πηλίου, τῆς Πίνδου καὶ τῶν Ἀγράφων. Ἐκεῖ εἶτε εὐρόντες τοὺς κατοίκους

τῶν δυσπροσίτων ἐκείνων κωμῶν καὶ χωρίων προθύμους νὰ συμ-
 πράξωσι μετ' αὐτῶν, εἴτε καταναγκάσαντες αὐτοὺς εἰς τοῦτο,
 ἐσχημάτισαν στρατόπεδα ἀπὸ τῶν ὁποίων ὀρμώμενοι κατήρχοντο
 εἰς τὰς πεδιάδας καὶ εἰς τὰς πόλεις, ἐλήστευον τοὺς ἀλλοθρή-
 σκους κυριάρχας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τοὺς ὀμοθρήσκους δούλους, ἐξ
 οὗ καὶ ἐπωνομάσθησαν κλέφται. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγ-
 μάτων διήρκεσεν ἐπὶ 7 ἢ 8 δεκάδας ἐνιαυτῶν, ὅτε τελευταῖον
 ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ὡς φαίνεται, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη
 ἐνόμισε συνετὸν νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς αὐτούς. Αἱ ζημίαι ὅσας
 ἔπασχον ἐκ τῶν πολεμίων τούτων αἱ ἐπαρχίαι, ἀπέβαινον ὁση-
 μέραι δεινότεραι. Καὶ πλὴν τούτου κατὰ τοὺς ἀδιακόπους πο-
 λέμους αὐτῆς πρὸς τὰς δυτικὰς δυνάμεις, οἱ ἐσωτερικοὶ ἐκεῖνοι
 πολέμιοι συνεμάχουν πάντοτε μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν, ἡ δὲ συμ-
 μαχία αὕτη δὲν ἠδύνατο εἶναι νὰ ᾔναι σφόδρα ἐπικίνδυνος. Ὅθεν
 ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε τότε νὰ μιμηθῇ τὴν ἐνετικὴν,
 ἥτις εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς πολλοὺς ἐκ τῶν μαχίμων
 τούτων Ἑλλήνων ὀνομάζουσα αὐτοὺς ἀρματωλοὺς, *armatores*,
 ὅπως ἔτι ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκαλοῦντο οἱ πολυάριθμοι ἐθελονταὶ
 οἱ ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτῆς τασσόμενοι. Τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα
 ἀκολουθοῦσα ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεψεν εἰς τὰς μαχίμους ἐκείνας
 ὀμάδας τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν περιστολὴν
 τῆς ληστείας, συγκροτήσασα ἐξ αὐτῶν σώματα τὰ ὅποια, δαπά-
 ναις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ συντηρούμενα καὶ ἐξ Ἑλλήνων μόνον
 συγκείμενα, ἐκαλοῦντο ἀρματωλοὶ, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων
 ὄντα ἦσαν διανενημεμένα εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος ἐπαρ-
 χίας ἀπὸ τοῦ Ἀξιοῦ μέχρι τοῦ Ἴσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἐν Πελο-
 ποννήσῳ τουρκικὰ ἀρματωλίκια δὲν ὑπῆρξαν ἴσως διότι ἐλογίσθη
 ἐπισηφελὲς νὰ ἀναγνωρισθῶσι τοιαῦτα ἔνοπλα χριστιανικὰ σώματα
 ἐντὸς χώρας ἥτις πλέον πάσης ἄλλης ἠμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν
 Ἑνετῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τούτοις
 τὸ μάχιμον πνεῦμα τῆς γερσονήσου διετηρήθη ἰδίως ἐκ τῶν ἐνε-
 τικῶν ἀρματωλικίων, τὰ ὅποια διήρκεσαν μετὰ τινων διαλειμμά-
 των μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος· διότι ὁ καπετὰν
 Χρονᾶς ἀπὸ Χρυσοβίτση, ὁ καπετὰν Θανάσης ἀπὸ Καρύταιναν
 καὶ ἄλλοι περὶ ὧν ὀμιλεῖ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρῶνης ἐν τῇ γνω-

στῶ αὐτοῦ διαλόγῳ πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντῖνον, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἄρματωλοὶ τῆς τελευταίας ἐνετικῆς κυριαρχίας. Ἀπὸ δὲ τῆς καταλύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, διετηρήθησαν αἱ πολεμικαὶ ἕξεις ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν ἀνέκαθεν πολυαριθμῶν αὐτῆς κλεφτῶν, οἵτινες, ὀνομαστότατοι γενόμενοι ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης, ἄλλοτε μὲν διηγῶν εἰς τὰ ὄρη, ἄλλοτε δὲ εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία κρυπτόμενοι, ὅτε μὲν ἐσώζοντο εἰς Ἐπτάνησον ἢ εἰς Ροῦμελην, ὅτε δὲ διετέλουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν πρῆστων ὡς σωματοφύλακες καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν διαταγῶν αὐτῶν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἄρματωλικῶν ἐτροπολογήθη κατὰ τοὺς διαφόρους καιροὺς καὶ κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις. Περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐλάβομεν ἀφ' ὧν νὰ μνημονεύσωμεν ἐν Ἡπειρῳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι 8 ἄρματωλικῶν, κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ὑφίσταντο ἐν ὅλοις 17, ἐξ ὧν τρία κατὰ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀξιῦ Μακεδονίαν, 10 ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ 4 ἐν Ἡπειρῳ, ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ.

Ἐκάστου τῶν ἄρματωλικῶν τούτων προΐστατο ἀρχηγὸς καλούμενος καπετᾶνος, ἔχων παρ' ἑαυτῷ βοηθὸν ἢ ὑπασπιστὴν, τὸ πρωτοπαλληκάρου, διότι οἱ στρατιῶται ὀνομάζοντο παλληκάρια. Καὶ ἡ μὲν τελευταία αὕτη λέξις ὑπῆρχεν ἀρχαιοτάτη ἐν τῷ ἑλληνικῷ μέσῳ αἰῶνι (271 καὶ 274 τοῦ γ' τόμου)· ἡ δὲ πρώτη ἦτο καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἰταλική. Τὸ ἔργον τοῦ καπετάνου δὲν ἦτο εὐκόλον· ἔπρεπε νὰ εὐχαριστῇ χριστιανοὺς ἅμα καὶ Τούρκους, τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα πολλάκις δὲν συνεβίβάζοντο. Ὑπάρχει δημῶδες ᾄσμα τοῦ Στουρνάρη, τὸ ὁποῖον ἀνατρέχον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, 1710, παρίστησι δι' ὀλίγων μὲν ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν δυσχέρειαν ταύτην.

Βουνά μου ἀπ' τ' Ἀσπροπόταμο μὲ τὰ πολλὰ τὰ χιόνια,
 Τὰ χιόνια μὴ τὰ λυώσετε ὅσον νάλθοῦν καὶ τ' ἄλλα,
 'τ' εἶν' ὁ Στουρνάρης ἄρρωστος βραεῖα γιὰ ν' ἀποθάνη,
 Καὶ τοὺς ἰατροὺς ἐκάλεσε νὰ τὸν ἀποφασίσουν,
 Κὴ ἀπὸ τὰ παλληκάρια του ἐκάλεσε τὸν πρῶτον.
 α" Ἐλα, Φοντύλη ἀδελφὲ καὶ πρωτοπαλληκάρη,
 Ἕλα κάθου στὴ γόνετα, ἔλα κάθου σιμάμου·

Σ' ἀφίνω διάτα τὸ παιδί, τὸ μικροχαϊδεμένο,
 τ' εἶναι μικρὸ κῆ ἀνίξερο, τ' ἄρματα δὲν γνωρίζει·
 Νὰ μ' ἔχῃς ἔννοια τὰ χωριά καὶ τὸ καπετανλίκι.
 Γέροντες θέλουν χὰ ἰδεμα, κ' ἡ ἀγάδες θέλουν ἄσπρα,
 Κ' ὁ καπετάνος δόκιμος γιὰ νὰ τοὺς κυβερνήσῃ.»

Ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις τὸ καὶ ἄλλο-
 θεν γνωστὸν ὑπάρχον, ὅτι τὰ καπετανάτα ἦσαν πολλάκις κλη-
 ρονομικά. Οἱ Μπουκουβαλαῖοι οἵτινες ἦρχον τῶν Ἀγράφων ἐν ἀρχῇ
 τῆς ἐπαναστάσεως ὅτε ἤρπασεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην
 ὁ Καραϊσκάκης, ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Γιάννη Μπουκουβάλα ἐκεί-
 νου, ὅστις τοσοῦτον πολύκροτος ἀπέβη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18
 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Νίκος Τσάρας τοῦ ὁποίου ἐλάβομεν ἀφορ-
 μὴν νὰ μνημονεύσωμεν τοὺς ἀγῶνας, ἦτο υἱὸς καὶ ἔγγονος καπε-
 τανέων, ἰδίως δὲ υἱὸς τοῦ Τσάρα τοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον καπετα-
 νεύσαντος εἰς τὴν Ἐλασσῶνα· ὁ πατὴρ Θύμιος ἦτο υἱὸς τοῦ οὐδὲν
 ἦττον περιωνύμου Βλαχάβα· ὁ Ὀδυσσεύς, υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτζου
 τοιοῦτοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Κοντογιανναῖοι, οἱ Σκυλοδημαῖοι καὶ ἄλλοι.

Ἐν τούτοις οὔτε ὅλοι οἱ κλέφται ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ὑπετά-
 χθησαν, οὔτε ὅλοι οἱ ἄρματωλοὶ παρέμενον πιστοὶ εἰς τὴν ὁσμα-
 νικὴν κυβέρνησιν. Οἱ ἄρματωλοὶ οὐ μόνον μετεῖχον ὅλων τῶν ἐπα-
 ναστατικῶν κινημάτων ἀλλὰ καὶ οἴκοθεν πολλάκις περιήρχοντο
 εἰς ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Τούρκων. Μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη
 φημίζεται ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ ἄρματωλοῦ Χρήστου Μη-
 λιῶνη, ὅστις ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος
 καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἄρταν ἀπήγαγεν ἐκεῖθεν τὸν καδῆν καὶ δύο
 ἀγάδες ἐπὶ λύτροις. Ὁ μουσελίμης τῆς ἐπαρχίας συνεννοηθεὶς
 μετὰ τοῦ προεστοῦ Μαυρομμάτη καὶ τοῦ δερβέναγα Μουχτάρη,
 ἀνέθηκε τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας αὐτοῦ εἰς Σουλεϊμάνην τινά,
 ὅστις φίλος ἄλλοτε διατελέσας τοῦ Χρήστου ἠδύνατο ἀνυπόπτως
 νὰ πλησιάσῃ αὐτόν. Ἄλλ' ὁ Σουλεϊμάνης ἀπαντήσας τῶντι τὸν
 Χρήστον εἰς Ἀλμυρὸν, χωρίον μικρὸν τοῦ Βάλτου, ὡμολόγησεν
 αὐτῷ εἰλικρινῶς τίνα ἔλαβεν ἐντολήν. Καὶ τότε οἱ δύο γενηαῖοι
 ἄνδρες μονομαχήσαντες, ἔπεσον ἀμφότεροι παραδόξως.

Τρία πουλάκια κάθονταν ἐστὴν βάχιν ἐπὶ τὸ λημέρι·
 Ἐνα τηράει τὸν Ἀρμυρὸν, τ' ἄλλο κατὰ τὸν Βάλτον,

Τὸ τρίτον, τὸ καλῆτερον, μοιρολογαί καὶ λέγει.
 «Κυρίε μου, τί ἐγένηκεν ὁ Χρῆστος ὁ Μηλιώνης;
 Οὐδὲ ᾿ς τὸν Βάλτον φάνηκεν οὐδὲ ᾿ς τὴν Κρύα βρύσιν.»—
 «Μᾶς εἶπαν, πέρα πέρασε, κ' ἐπῆγε πρὸς τὴν Ἄρταν,
 Κ' ἐπῆρε σκλάβον τὸν κατῆν, μαζὺ μὲ δυὸ ἀγάδαις.
 Κι' ὁ μουσελίμης τ' ἄκουσε, βαρεὰ τοῦ κακοφάνη.
 Τὸν Μαυρομμάτην ἔκραξε καὶ τὸν Μουχτάρ Κλεισούραν»—
 «Ἐσεῖς ἂν θέλετε ψωμί, ἂν θέλετε πρωτάτα,
 Τὸν Χρῆστον νὰ σκοτώσετε, τὸν καπετὰν Μηλιόνην.
 Τοῦτο προστάζ' ὁ βασιλεῆς, καὶ ἔστειλε φερμάνι.»
 Παρασκευὴ ἑξημέρωνε (ποτὲ νὰ μ' εἶχε φέξη !)
 Κη' ὁ Σουλεϊμάνης στάλθηκε νὰ πάγη νὰ τὸν εὔρη.
 ᾿Στὸν Ἄρμυρὸν τὸν ἔφθασε, καὶ ὡς φίλοι φιληθῆκαν·
 ᾿Ολονυκτῆς ἐπίνανε, ὅσον νὰ ξημερώσῃ·
 Καὶ ὅταν ἔφεξ' ἡ αὐγὴ, πέρασαν ᾿στὰ λημέρια.
 Κη' ὁ Σουλεϊμάνης φώναξε τοῦ καπετὰν Μηλιόνη·
 «Χρῆστο, σὲ θέλ' ὁ βασιλεῆς, σὲ θέλουν κ' οἱ ἀγάδες.»—
 «Ὅσο ᾿ν' ὁ Χρῆστος ζωντανός, Τούρκους δὲν προσκυνάει.»—
 Μὲ τὰ τουφέκια ἔτρεξαν ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλον·
 Φωτιὰν ἐδόσαν ᾿ς τὴν φωτιὰν, κ' ἔπεσαν εἰς τὸν τόπον.»

᾿Οσάκις λοιπὸν οἱ ἄρματωλοὶ οὕτως ἢ ἄλλως ἐπανίσταντο, φυσικῶ τῶ λόγῳ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καθήρει αὐτοὺς καὶ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ. ᾿Ενίοτε ἐπετύγγανεν, ἐνίοτε ὅμως ὄχι, καὶ πολλάκις οἱ ἄρματωλοὶ ἀπέβαινον τοσοῦτον ἰσχυροὶ ὥστε ἠδύναντο ν' ἀνακτῆσωσι τὰ ἄρματωλίκια αὐτῶν καὶ ἠνάγκαζον μάλιστα διὰ τῆς βίας τὴν κυβέρνησιν νὰ τοὺς ἀναγνωρίσῃ πάλιν.

Κάτω ᾿ς τοῦ Βάλτου τὰ χωριά,
 Ξηρόμερο καὶ Ἄγραφα,
 Καὶ ᾿ς τὰ πέντε βιλαέτια
 (Ἐβγατε νὰ ἰδῆτ' ἀδέρφια !)
 ᾿Εκ' εἶν' οἱ κλέφταις οἱ πολλοί,
 ᾿Ολ' ἐνδυμένοι ᾿ς τὸ φλωρί.
 Κάθονται καὶ τρῶν καὶ πίνουν,
 Καὶ τὴν Ἄρταν φοβερίζουν.
 Πιάνουν καὶ γράφουν μιὰ γραφῆ,
 Βρίζουν τὰ γένεια τῷ κατῆν
 Γράφουσε καὶ ᾿ς τὸ Κομπότι,
 Προσκυνοῦν καὶ τὸν Δεσπότη.

« Συλλογισθητέ το καλὰ,
« Γιατί σᾶς καίμε τὰ χωριά.
« Γλίγωρα τ' ἄρματωλήκι,
« Ὅτ' ἐρχόμεστε ἔς ἂν λύκοι.»

Τίς ἦτο ὁ καπετάνος ὁ τοιουτοτρόπως ἀνακτήσας τὸ ἄρματω-
λίκιον αὐτοῦ, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' ἐξ ἑτέρου ἄσματος ἠξεύρομεν
πῶς ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας κατέλαβε τὸ ἄρματωλίκιον τῶν
Ἐγγράφων.

Νᾶμουν μιὰ πετροπέρδικα, ἔστὰ πλάγια τοῦ Πετρίλου (χωρίου τῶν Ἐγγράφων)
Νὰ σκόνουμουν ταπταχὺ, δυώραις νὰ ξημερώσῃ,
Ν' ἀκούρμαινα (νὰ ἤκουον) τὸν πόλεμον πῶς πολεμοῦν οἱ κλέφταις,
Οἱ κλέφταις, οἱ ἄρματωλοὶ κι' ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας.

Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ὁ Μπουκουβάλας κατετρόπωσε τὸν πάπ-
πον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔπειτα συνάξας τὸν στρατὸν αὐτοῦ,

Μέσ' τὴν Ὁξιά ξημέρωσε τὰ κόλια νὰ μοιράσῃ·

Κ' οἱ Ἀγραφιῶτες ἔστειλαν δέκα κοτσάμπασιδες,

Τῷ φέρν τὸν μορσαλὲ (τὸ καπιτανάτῳ) ἔς ὄλον τὸ βιλαέτι.

Ἄλλ' ὅλαι σχεδὸν αἱ περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων ἀρ-
χηγῶν τῶν ἄρματωλικίων παραδόσεις παριστῶσιν αὐτοὺς ὡς κα-
τακρατοῦντας διὰ τῆς βίας τὰ ἄρματωλίκια ἢ ἀναλαμβάνοντας
αὐτὰ διὰ τῶν ὄπλων ἅμα ἐξωσθέντας. « Ὁ καπετάν Ζήτρος ἀπὸ
τὴν Ἐλασσῶνα δὲν ἐφύλαξεν ἐν ὄσῳ ἔζη τὴν ἐπαρχίαν του ἐλευ-
θέραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους; » ἀνακράζει ὁ Περρραϊβός. « Ὁ καπε-
τάν Τόσκας δὲν ἐκαταδάμασε τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὰ Γρεβενὰ μὲ
τρομεροὺς πολέμους; Ὁ καπετάν Καραλής δὲν τοὺς κατεδίωξεν
ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Ὀλύμπου καὶ τὰ ἐκράτει ἐλεύθερα; Ὁ κα-
πετάν Μπλαχάβας εἰς τὰ Χάσια δὲν ἐξωλόθρευσε τοὺς τυράν-
νους; Ὁ καπετάν Μακρυθανάσης καὶ ὁ καπετάν Μακροπούλιος
δὲν ἐπολέμησαν ὡς ἄλλοι Λεωνίδαὶ καὶ Θεμιστοκλεῖς καὶ ἐκρά-
τουν τὰ χωρία τοῦ Κισσάβου ἀπάτητα; Ὁ καπετάν Καρα-
κίτσος εἰς τὸ Καρπενῆσι δὲν κατέσφαζε πάντοτε τοὺς ἐχθροὺς
ὡς τὰ ἄλογα ζῶα; » Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, ποιουμένη τὴν
ἀνάγκην φιλοτιμίαν, ἀνεγνώριζε πολλάκις τὰ τοιαῦτα ἄρματω-
λίκια· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο πρόθυμοι ἐκ διαλεμμάτων νὰ
ὑπηρετῶσιν αὐτὴν, ἰδίως εἰς τοὺς ἐμφυλίους αὐτῆς ἀγῶνας. Μή-
πως δὲν εἶδομεν αὐτοὺς πρωταγωνιστήσαντας εἰς τοὺς μεταξὺ

τῆς Ὑψ. Πύλης καὶ τοῦ Ἀλῆ πασαῖ πολέμους; Μήπως ὅταν ὁ Ὅμηρ Βριόνης ἐπολιόρηκε τὸν πασαῖν τοῦ Μπερατιοῦ δὲν συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ, ὡς λέγει τὸ ἄσμα·

. . . . . Καὶ τῶν χριστιανῶν πολλὰ καπετανάτα,
 Ὁ Ἴσκος ἀπ' τὴν Δούνισταν, ὁ υἱὸς τοῦ Γρίβα Γεώργου,
 Ζόγκος ἀπ' τὸ Ξερόμερο, ὁ Γεώργης Βαρνακιώτης
 Τοῦ Μπουκουβάλα τὰ παιδιὰ, καὶ οἱ Σκυλοδημαῖοι,
 Ὁ Διάκος καὶ ὁ Πανουργιᾶς καὶ οἱ δυὸ Κοντογιανναῖοι.

Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑπώπτειεν αὐτοὺς πάντοτε, καὶ πολλάκις ἐπεχειρεῖ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διὰ τῆς βίας ἐπιβληθέντας εἰς αὐτὴν ἀντάρτας. Ἐντεῦθεν δὲ, καθὼς οἱ κλέφται εἰχον γίνεαι ἀρματωλοὶ, οὕτως οἱ ἀρματωλοὶ ἐγίνοντο πάλιν κλέφται, ἡ δὲ μετὰβασις αὐτῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἰδιότητος εἰς τὴν ἄλλην ἀπέβαινε τοσοῦτον συχνὴ ὥστε τὰ ἐπωνύμια ἐκεῖνα κατήνησαν νὰ ἐκλαμβάνωνται ἀδιαφόρως σχεδὸν τὸ ἓν ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ ἐκ παραλλήλου νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Εἰς τὰ δημῶδη ἄσματα, τοῦτο συμβαίνει συχνότατα.

Ὁ Ὀλυμπος κ' ὁ Κίσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ μαλόνουν.
 Γυρίζει τότε ὁ Ὀλυμπος, καὶ λέγει τοῦ Κισσάβου·
 Μὴ μὲ μαλόνῃς, Κίσαβε, κονιαροπατημένε !
 Ἐγὼ εἶμ' ὁ γέρος Ὀλυμπος, ἔστων κόσμον ξακουσμένος.
 Ἐχω σαράντα δυὸ κορφαῖς, ἐξῆντα δυὸ βρυσούλαις·
 Πᾶσα βρυσὴ καὶ φλάμπουρον, παντοῦ κλαδὶ καὶ κλέφτης
 Καὶ ἔστων ψηλὴν μου κορυφὴν ἀετὸς εἶν' καθισμένος,
 Καὶ εἰς τὰ νύχια του κρατεῖ κεφάλ' ἀνδρειωμένου,
 «Κεφάλι μου, τί ἔκαμες, κ' εἶσαι κριματισμένος ;»—
 Φάγε, πουλὶ, τὰ νεάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρειάν μου
 Νὰ κάμῃς πῆχυ τὸ ἴφτερον, καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι.
 Ἐσὺ τὸν Λοῦρον, ἔστω Ξερόμερον ἀρματωλὸς ἐστάθην,
 Ἐσὺ τὰ Χάσια καὶ ἔστων Ὀλυμπον δώδεκα χρόνους κλέφτης.
 Ἐξῆντ' ἀγάδες σκότωσά, κ' ἔκαψα τὰ χωριά τους·
 Κι' ὄτους ἔστων τόπον ἄφησα καὶ Τούρκους κ' Ἀρβανίταις,
 Εἶναι πολλοὶ, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸν δὲν ἔχουν.
 Πλὴν ἦρθε κ' ἡ ἀράδα μου ἔστων πόλεμον νὰ πῆσω.»

Ἐὰν δὲ ἀνώνυμος ἐγένετο ὁ ἀρματωλὸς ἐκεῖνος ἅμα καὶ κλέφτης, τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ τοσοῦτον ἀταράχως ἐδικηγείτο ἐπὶ

τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου τὰ τε κατορθώματα καὶ τὸν θάνατον, ὀνομαστότατος ἀπέβη ὁ Νικολὸς Τζιοβάρας, ὅστις, κατὰ τὸν Περράιβδον, ὑπέταξε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἡπειρον «περιπατῶντας παρρησίᾳ μὲ τὰ φλάμπουρά του» κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ περὶ τοῦ ὁποίου σώζεται δημῶδες ἄσμα ἐξυμνοῦν αὐτὸν ὡς κλέφτην ἅμα καὶ ἄρματωλόν.

Λάλησε, κοῦκκε, λάλησε· λάλα καὶ μὲν' ἀηδόνι,
 Λαλᾶτε 'ς ἀκροπέλαγος ποῦ πλέουν τὰ καράβια,
 'Ρωτᾶτε γιὰ τὸν Νικολὸ, τὸν Νικολὸ Τζιοβάρα,
 Ποῦτον 'ς τὸ Λοῦρ' ἄρματωλός, 'ς τὸ Καρπενῆσι κλέφτης·
 Εἶχε φλάμπουρο κόκκινο, κόκκινο καὶ γαλάζιο,
 Εἶχε σταυρὸ, εἶχε Χριστὸ, εἶχε καὶ Παναγία.»
 «'Εψές προφές ἀκούσαμε τὰ βροντερὰ τουφέκια
 Κ' εἶδαμε πῶς ἐβάρσσε τοὺς Τούρκους μεσ' τὸ Λοῦρο·
 Κ' ἐπῆρε σκλάβους δεκοκτῶ, κῆ αὐτὸν τὸν μουσελίμη·
 Πῆρε μουλάρια δώδεκα μ' ἀσῆμι φορτωμένα,
 Κ' ἐκεῖθε πέρα διάβηκε, πέρα κατὰ τὸ Βάλτο,
 Πῆγε νὰ κάμη τὴν λαμπρῆ, καὶ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη,»
 Νὰ ψήσῃ τὸ σφαχτάρι του, κόκκιν' αὐγὰ νὰ φίγη
 Καὶ νὰ χορεύσουν τὰ παιδιὰ, νὰ ρίψουν 'ς τὸ σημάδι.»

Ἦτο λοιπὸν δύσκολον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ διακριθῇ ὁ ἄρματωλός ἀπὸ τὸν κλέφτην, τὰ δ' ὀλίγα ὅσα ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ διαλάβωμεν περὶ τοῦ βίου ἂν διῆγον οἱ μάχιμοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐφαρμόζονται εἰς ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς τάξεις. Διατρίβοντες εἰς χώρας ἀγόνους, ὀφείλοντες νὰ ὦσι πάντοτε ἔτοιμοι εἰς τὸ νὰ μεταβάλλωσι ἡμέρῃα καὶ μὴ δυνάμενοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ καταλίπωσι τὰ ὄπλα ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς αὐτῶν, οἱ κλέφται ἔζων ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τῆς ληστείας. Συνήθως ἐπέπιπτον πρὸς τοῦτο κατὰ τῶν Τούρκων, ἀρπάζοντες τὰ ἐν τοῖς ὄρεσι ποίμνια τοῦ πασαῖ ἢ ἐμβάλλοντες ἀπροσδοκῆτως εἰς τὰ χωρία τῶν ἀγάδων καὶ τῶν μπεῦδων καὶ πολλάκις ἀπάγοντες αὐτοὺς τούτους τοὺς μπεῦδες καὶ τοὺς ἀγάδες ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἀπέλυον εἰμὴ ἐπὶ λύτροις. Ἄλλ' ἐνίοτε ἠναγκάζοντο νὰ ληστεύουν καὶ αὐτοὺς τοὺς ὁμοφύλους καὶ ὁμοθρήσκους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦσαν ὑπηρέται ἢ ἐνοικιασταὶ τῶν Τούρκων. Ἐὰν οἱ ἄρματωλοὶ ὅσο διετέλουν εἰς εἰρηνικὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν σχέσεις

περιποιούντο τούς προεστούς ἐξ ἴσου σχεδὸν ὅσον καὶ τούς Τούρκους, καθ' ἅπερ εἶδομεν εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Στουρνάρη, οἱ στασιάζοντες ἄρματωλοὶ δὲν ἐφείδοντο αὐτῶν, διότι ἐνίοτε οἱ προεστοὶ κατεδίωκον αὐτούς ἐπίσης ὅσον καὶ οἱ Τοῦρκοι, ὅπως εἶδομεν εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Χρήστου Μηλιόνη καὶ ὅπως ἱστορεῖ τὸ ἄσμα τοῦ ἄρματωλοῦ Καρπενησίου Λιβίνη, τὸν ὁποῖον ἐλάδομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἄλλοτε κατὰ τούς περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἀγῶνας. Ἐν τῷ ἄσματι τούτῳ ὁ Λιβίνης παρίσταται λέγων·

»Σὲ σένα, Μήτηρ μου γαμπρὲ, Σταθούλα ψυχογιέ μου,
Ἄφ' ἴω τῆ γυναῖκά μου, τὸ δόλιό μου τὸ Γιώργη,
Ποῦνε μικρὸς γιὰ φαμελιά, κι' ἀπ' ἄρματα δὲν ξέρει.
Καὶ ἔα διαβῆ τὰ δεκανιὰ καὶ γίνῃ παλληκάρι,
Ἐλάτε νὰ ξεθάψετε τὰ δόλια τ' ἄρματά μου,
Ποῦ τὰ ἔχωσα ἔτιν ἐκκλησιὰ. μέσα ἔτὸ ἅγιο βῆμα,
Νὰ μὴ τὰ πάρουν τὰ σκυλιὰ κῆ' ὁ Τουρκο-Κωνσταντάκης.»

Ἐνταῦθα πάλιν ὁ Τουρκο-Κωνσταντάκης ὁ τοῦ Καρπενησίου προεστῶς ἀναφέρεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τούς ἀλλοθρήσκους τοῦ γένους πολεμίους. «Ὅθεν πολλάκις οἱ κλέφται συνελάμβανον ἢ τούς προεστούς αὐτούς ἢ συγγενεῖς αὐτῶν.

Ἄ Σκυλοδῆμος ἔτρωγε ἔς τὰ ἔλατ' ἀποκάτω,
Καὶ τὴν Εἰρήνην ἔς τὸ πλευρὸν εἶχε νὰ τὸν κερᾶση.
«Κέρναμ' Εἰρήνη μ' εὐμοσφη, κέρναμ', ὅσον νὰ φέξη,
Ἄσον νὰ ἔβγ' αὐγερινός, νὰ παγ' ἡ πούλια γεῦμα'
Κ' ἀπαὶ σὲ στέλνω σπῆτ' σου μὲ δέκα παλληκάρια.» —
«Δῆμο, δὲν εἶμαι δοῦλά σου, κρασί νὰ σὲ κερᾶσω'
Ἐγὼ εἶμαι νύφη προεστῶν, κι' ἀρχόντων θυγατέρα.»

Ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται καὶ ἕτερόν τι χαρακτηριστικώτατον τοῦ τῶν κλεφτῶν βίου. Ἡ ὑπερηφάνεια δι' ἧς ἡ γυνὴ ἐκείνη ἀποποιεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν τοσοῦτον φυσικὴν πρόσκλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς συμμορίας τῆς ὁποίας εἶναι αἰχμάλωτος, ἐκδηλοῖ τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχεν ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν θέλουσι σεβασθῆ ἄεῖποτε τὴν τιμὴν αὐτῆς. Τῶντι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, οἱ κλέφται διεκρίθησαν ἄεῖποτε ἐπὶ τῇ εὐλαβείᾳ μεθ' ἧς προσεφέροντο πρὸς τὰς αἰχμαλώτους αὐτῶν εἴτε ὠραῖαι ἦσαν εἴτε ἄσχημοι, εἴτε νέαι εἴτε γράϊαι, εἴτε χριστιαναὶ

εἶτε ἀλλόθρησκοι· καὶ ἀναφέρεται παράδειγμα ἀρχηγοῦ συμμορίας φονευθέντος ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παλληκαριῶν, διότι προσέβαλε τὴν τιμὴν τουρκίδος γυναικὸς, ἣν ἐκράτει αἰχμάλωτον μέχρι οὗ ἔλθωσι τὰ λύτρα.

Μετὰ τοὺς προεστοὺς, οἱ κλέφται ἰδίως ἐτέρποντο νὰ καθυποβάλλωσιν εἰς πληρωμὴν λύτρων τοὺς καλογήρους, πρὸς τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν εἶχον ἰδιάζουσαν συμπάθειαν· καὶ τοὺς παπάδες ὁσάκις συνέπιπτε νὰ ᾔηται οὗτοι προεστοὶ τῶν χωρίων καὶ τούτου ἕνεκα πολέμιοι ἔστιν ὅτε τῶν κλεφτῶν. Καθὼς εἶπομεν ὀνομαστότατοι ἀπέβησαν οἱ τῆς Πελοποννήσου κλέφται καθ' ὅλην τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης. Τοιοῦτοι ἐγένοντο ἰδίως ὁ Παναγιώταρος καὶ οἱ Κολοκοτρωναῖοι, τοὺς ὁποίους ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, οἱ Κοντοβουνίσιοι καὶ οἱ Χοντρογιανναῖοι, τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι, ἀφοῦ ὑπηρέτησαν τὴν ἐπανάστασιν, ἔπειτα διὰ παραδόξου τροπῆς τῆς τύχης ἔπεσον ὑπὸ τὸ φάσγανον τῆς λαιμητόμου πρὸ 40 περίπου ἑνιαυτῶν· οἱ Σολιώται, ὧν εἷς συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς πρώτης ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξίας τῷ 1821· τελευταῖον ὁ περιβόητος Ζαχαριάς, περὶ τοῦ ὁποίου σῶζεται ᾄσμα ἱστοροῦν μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας πῶς ἐξεδικήθη τὸν παπᾶν τοῦ ἀγίου Πέτρου, ὅστις ὦν ἐνταύτῳ προεστὼς τοῦ χωρίου, ἦτο ἄσπονδος τοῦ Ζαχαριᾶ ἐχθρὸς καὶ πολλοὺς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ μέχρι θανάτου κατεδίωξε.

Τ' εἶν' τὸ κακὸν ποῦ γίνεται τοῦτο τὸ καλοκαῖρι ;
 Τρία χωριὰ μᾶς κλαίονται, τρία κεφαλοχώρια.
 Μᾶς κλαίεται κ' ἕνας παπᾶς ἀπὸ τὸν Ἅγιον Πέτρον,
 Τί τῶκαμα τοῦ κ. . . , καὶ κλαίει' ἀπ' ἐμένα,
 Μῆνα τὰ βόδια τ' ἐσφραξα, μῆνα τὰ πρόβατά του ;
 Τὴν μιά του νύφη φίλητα, ταῖς δύο του θυγατέρας,
 Τό 'να παιδί του σκότωσα, τ' ἄλλο τὸ πῆρα σκλάβον,
 Καὶ πεντακόσια δὴ φλωριά ἐξαγορὰν τοῦ πῆρα.
 Ὅλα λουφὲν τὰ μοίρασα, λουφὲν 'στὰ παλληκάρια·
 Κι' ἀτός μου δὲν ἐκράτησα τίποτε γιὰ ἐμένα.

Ἀλλ' ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου συνάγεται προσέτι ὅτι ὁ Ζαχαριάς ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων κλεφτῶν ὅσοι δὲν ἐσέβοντο τὰς γυναῖκας. Τοῦτο δὲ τὸ ἰδίωμα αὐτοῦ ἐπισημασιάζεται καὶ ὑπὸ ὄλων

τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ θανάτου, διότι ἐπὶ τέλος ἐδολοφονήθη ὑπὸ ἐνὸς τῶν προυχόντων τῆς Μάνης ἔνεκα τοιαύτης τινὸς αἰτίας.

Τελευταῖον ἐν ἐλλείψει Τούρκων, καλογήρων καὶ προεστῶν, οἱ κλέφται ἐφορολόγουν τὰ χωρία ἢ καὶ αὐτὰς τὰς πόλεις. Δὲν διῆγον ὁμως ἅπαντα τὸν βίον περὶ πολέμους καὶ ἀρπαγὰς καὶ λαφυραγωγίας, εἶχον ἡμέρας ἀνέσεως καὶ ἡμέρας οἰκογενειακῆς εὐτυχίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἐπομένου ἄσματος τοῦ περιγράφοντος τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ τοῦ Ζήτρου.

Ὁ Ζῆτρος κάμνει τὴν χαρὰν, χαρὰν γιὰ τὸν υἱὸν του,
Ἐκάλεσε τὴν κλεφτουριὰν, τὰ δώδεκα πρωτάτα.
Τὸν Λάπαν δὲν ἐκάλεσε, τὸ μαῦρο ψυχοπαῖδι.
Κι' ὅλοι πηγαίνουν κέρασμα κριάρια μὲ κουδούνια.
Κι' ὁ Λάπας παγ' ἀκάλετος μὲ ζωντανὸν ἀλάφι,
Ἐστ' ἀσῆμι καὶ ἔστο μάλαμα καὶ ἔστο μαργαριτάρι.
Κανένας δὲν τὸν λόγιασεν ἀπὸ τοὺς καλεστάδαις·
Ἡ Ζήτραινα τὸν λόγιασεν ἀπὸ τὸ παραθύρι,
Πίλαι ἢ μαύρη Ζήτραινα, ἢ μαύρη παρτρᾶνα.
«Καλῶς τὸν Λάπαν πώρχεται μ' ἀλάφι στολισμένον!
Στρῶστε τοῦ Λάπα ἔστων ὄνταν, τοῦ Τρίτσα ἔστην κρεββάταν,
Στρῶστε καὶ τῶν παλληκαριῶν ἀπ' ὅλα τὰ πρωτάτα.»

Καὶ νῦν προκειμένου νὰ περιγράψω τὰ κατὰ τὸν ἰδιωτικὸν οὖτως εἰπεῖν βίον τῶν κλεφτῶν, θέλω ἀκολουθήσει τὸν Φωριέλ, τὸν πραγματευσάμενον περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἰς ἐποχὴν πλησιεστάτην πρὸς τὰ πράγματα. Βραδύτερον διὰ ποικίλους λόγους καὶ ἰδίως διὰ τὰ δεινὰ ὅσα ἐπήγαγεν εἰς τὸν τόπον ἢ παρωδία τῆς κλεφτουριᾶς, ἢ ἰδίως λεγομένη ληστεία, πολλαὶ σκιαὶ ἐπεκάλυψαν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει, τὴν χαριεστάτην τοῦ Γάλλου εἰκόνα. Ἀλλὰ τὸ κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ κρίνωνται κατὰ τὰς ἐντυπώσεις ἃς ἐπροξένησαν εἰς τοὺς συγχρόνους, ὅχι κατὰ τὰς τροπολογηθείσας ὑπὸ μεταγενεστέρων περιστάσεων διαθέσεις. Οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν κλεφτῶν καὶ εἴμπορεῖ τις νὰ θαυμάζη καὶ νὰ ἀγαπᾷ τοὺς πρώτους, χωρὶς νὰ καταστήσῃ ἥττον ἀποτροπαίους τοὺς δευτέρους.

Κατὰ τὰς ὥρας λοιπὸν τῆς ἀνέσεως οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐγυ-

μνάζοντο πρὸ πάντων περὶ ποικίλας χρῆσιμους εἰς τὸ ἐπάγγελμα αὐτῶν ἀσκήσεις. Ἐρρίπτον εἰς τὸ σημάδι μὲ ἀκρίβειαν πάντοτε μὲν ἀξιοσημείωτον, πολλάκις δὲ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστήν. Ἐγυμνάζοντο περὶ τὸν δίσκον καὶ τὸ ἄλμα καὶ τὸν δρόμον· αἱ δὲ παραδόσεις διηγοῦνται περὶ τῆς καθόλου εἰς ταῦτα δεξιότητος αὐτῶν πράγματα σχεδὸν ἀπίστευτα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ Νικοτσάρας ἠδύνατο νὰ προτρέξῃ πρὸς ἵππον, καὶ δι' ἑνὸς ἄλματος νὰ ὑπερπηδήσῃ ἐπὶ 7 ἵππων στοιχηθὸν προτεταγμένων· περὶ δὲ τοῦ Ζαχαριᾶ φημίζεται ὅτι ὅταν ἔτρεχεν αἱ πτέρναι αὐτοῦ ἠγγίζον τὰ ὦτα. Μὴ παραλείψωμεν δὲ τὴν καρτερίαν αὐτῶν εἰς τὴν πείναν, τὴν δίψαν καὶ τὴν ἀγρυπνίαν. Πολλάκις ἐμάχοντο ἐπὶ 3 ἡμέρας καὶ 3 νύκτας συνεχῶς χωρὶς νὰ πῶσι, χωρὶς νὰ φάγωσι, χωρὶς νὰ κοιμηθῶσι· καὶ πολλάκις ἐνῶ ὁ ἐχθρὸς ἐνόμιζεν αὐτοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων στερήσεων καὶ περιέμενε νὰ παραδοθῶσιν, αἴφνης ἀναλαβόντες τὴν ῥώμην αὐτῶν καὶ ἐφορμήσαντες καὶ νικήσαντες, διήρχοντο τὰ χαρακώματα σῶοι. Ἄλλη ἐξαισία αὐτῶν ἀρετῆ ἦτο ἡ ἐν ταῖς ὁδύναις καρτερία. Εἰδότες τίνα βασανιστήρια περιέμενον αὐτοὺς, προστίμων πάντοτε νὰ σκοτωθῶσιν ἢ νὰ παραδοθῶσιν. Ἄλλ' ἐνίοτε συνέπιπτε νὰ πάθωσι τὸ μέγα δεινὸν τοῦ νὰ συλληφθῶσι· καὶ τότε εἶναι ἀκατανόητον μετὰ ποίου φρονήματος ὑφίσταντο τὰς φοβερωτέρας τῶν στρεβλώσεων. Σφυροκοπούμενοι, σουβλιζόμενοι καὶ ζωντανοὶ λεπιζόμενοι δὲν ἐδάκρυον, δὲν ἐστέναζον, δὲν ἐπρόφερον λέξιν παρεκτός ἵνα ὑβρίσωσι καὶ περιφρονήσωσι τοὺς πασάδες καὶ τοὺς δημίους αὐτῶν. Ἐνεκα δὲ τῶν συμφορῶν τούτων, μία τῶν συνηθεστέρων εὐχῶν ἅς ἐν τοῖς συμποσίοις αὐτῶν ἔρχοντο πρὸς ἀλλήλους ἦτο· καλὸ μολύβι. Καὶ οὐδὲν ἦτον οἴκτρον ὑπελάμβανον τὸ νὰ κόψωσι τὴν κεφαλὴν αὐτῶν οἱ Τοῦρκοι. Ὅθεν ἡ σπουδαιότερα καὶ ἡ ἱερωτέρα παράκλησις τὴν ὁποίαν ὁ ἀποθνήσκων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης κλέφτης ἠδύνατο νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἦτο νὰ κόψωσι τὴν κεφαλὴν του καὶ νὰ ἀπαγάγωσιν αὐτήν, ἵνα μὴ κοπῆ καὶ ἀπαχθῆ ὑπὸ τῶν πολεμίων. Τὸ δὲ αἶσθημα τοῦτο ἦτο ἀρχαῖον παρὰ τοῖς ἡμετέροις καὶ δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν κλεφτῶν, διότι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλιολόγος, ὅταν εἶδεν ἑαυτὸν περι-

ζωσθέντα πανταχόθεν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπέισθη ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει σωτηρίας ἐλπίς, ἀνεβόησε· «δὲν εἶναι κανεὶς χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου.» Πολλάκις τὰ δημῶδη ἄσματα ἐκφράζουσι τοιαύτας παρακλήσεις.

Σὰν δένδρον ἐβραγίσθηκε, σὰν κυπαρίσσι πέφτει·
Ψηλὴν φωνούλαν ἔβαλε, ἄν παλληκάρ' ὀποῦ ἦταν·
«Ποῦ εἶται, καλέ μου ἀδερφε, καὶ πολλαγαπημένε ;
Γύρισε πίσω, πάρεμε, πάρε μου τὸ κεφάλι,
Νὰ μὴν τὸ πάβ' ἡ παγανιά, καὶ ὁ Ἰσοῦφ ἀράπης
Καὶ μοῦ τὸ πάι ἄστα Ἰάννινα τ' Ἀλῆ πασα τοῦ σκύλου.»

Τὸ δ' εὐγενὲς τοῦτο αἴσθημα τὸ κηδόμενον περὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν καὶ μετὰ θάνατον, διεποικίλλετο παραδόξως. Ὁ κλέφτης λ. χ. ἐπεθύμει νὰ κηδεύεται τοιοῦτοτρόπως ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἐξακολουθεῖ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζόμενος. Τίς δὲν ἤξεύρει τὸν τάφον τοῦ Δήμου, τὸ ἄσμα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρὸ ὀλίγων ἔτι μηνῶν ἀντηχῆσαν εἰς ἓν τῶν θεάτρων τῶν Παρισίων τοσαύτας ἀπέσπασε χειροκροτήσεις καὶ τοσαύτας παρήγαγε συγκινήσεις.

Ὁ ἥλιος ἐβασίλευε, καὶ ὁ Δῆμος διατάζει·
Σύρτε, παιδιὰ μου, ἄστο νερὸ, ψωμί νὰ φάτ' ἀπόψε,
Καὶ σὺ Λαμπράκη μ' ἀνεψιέ, κάθου ἐδῶ κοντά μου.
Νὰ, τ' ἄρματά μου φόρσε, νὰ ἦται κζπετάνος·
Καὶ σεῖς, παιδιὰ μου πάρετε τὸ ἔρημο σπαθί μου,
Πράσινα κόψετε κλαδιὰ, στρῶστε μου νὰ καθήσω,
Καὶ φέрте τὸν πνευματικὸν νὰ μ' ἐξομολογήσῃ
Νὰ τοῦ εἰπῶ τὰ κρίματα ὅσα ἔχω καμωμένα.
Τριάντα χρόνι' ἄρματωλὸς, κ' εἴκοσι ἔχω κλέφτης·
Καὶ τώρα μ' ἦρθε θάνατος, καὶ θέλω ν' ἀπαιθάνω·
Κάμετε τὸ κιθῶρι μου πλατὸ, ψηλὸν νὰ γένη,
Νὰ στεῖα' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ, καὶ δίπλα νὰ γεμίξω·
Κι' ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξιὸ ἀφήστε παραθύρι,
Τὰ χελιδόνια νὰ ἔρχονται, τὴν ἀνοιξιν νὰ φέρουν,
Καὶ τ' ἀηδόνια τὸν καλὸν μάϊν νὰ μὲ μαθαίνουν.

Ἐν γένει δὲ οἱ κλέφται, καὶ τοὶ διάγοντες βίον τασοῦτον ἄγριον καὶ τραχὺν, σπανίως ἦσαν θηριώδεις καὶ αἰμοχαρεῖς. Ἐφόνευον μὲν ὅσους ἠδύναντο μουσουλμάνους, Τούρκους ἢ Ἀλβανούς,

μὴ φειδόμενοι ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανιώτατα, καὶ αὐτῶν τῶν χριστιανῶν ἔλαφρα γώγουν ἅμα ἐδίδετο περιστάσις τοὺς πρώτους καὶ ἐν ἀνάγκῃ τοὺς δευτέρους, ἀλλὰ ὦμοι καὶ ἀδυσώπητοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦσαν. Δὲν ἐβασάνιζον λ. χ. οὐδὲ τοὺς Τούρκους αὐτοὺς ἀλλ' ἤρχοῦντο νὰ τοὺς θανατώνωσιν. Αἱ περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέαι αὐτῶν οὔτε ὑψηλαὶ ἦσαν οὔτε λεπταί· ἀλλὰ βεβαίως ἦσαν εὐλαβέστεραι τῶν δοξασιῶν καὶ ἔξεων τοῦ κοινοῦ πλήθους. Πότε καὶ πότε μόνον ἠδύναντο νὰ ἀκούσωσιν εἰς ἐρημοκκλήσιον τὴν θείαν λειτουργίαν, ἀφελῶς τελουμένην ὑπὸ ὄρεινοῦ ἱερέως. Ἀλλ' ὅπουδ' ἦτοτε καὶ ἂν εὕρισκοντο τὸ Πάσχα ἢ τὰ Χριστούγεννα, ἐν δάσει, ἐν σπηλαίοις ἢ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὑψηλοτάτων ὄρεων, ποτὲ δὲν ἐλησμόνουσαν νὰ ἐορτάσωσιν ὅπως ἠδύναντο τὰς ἐπιφανεῖς ἐκεῖνας ἡμέρας τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ψάλλοντες ἅσα καὶ ὅπως ἤξευρον ἐκ τῶν εἰς αὐτὰς ἀναγομένων ὕμνων καὶ προσευχῶν. Εἰς οἵανδ' ἦτοτε ἀμνηχανίαν ἢ ἀνάγκην καὶ ἂν εὕρισκετο ὁ κλέφτης, δὲν ἐπέβαλλε χεῖρα εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀφιερωμάτων ἢ σκευῶν τῶν ἐν τόπῳ ἱερῷ κατατεθειμένων. Ὁ δὲ γέρων Βλαχάβας ὁ πατὴρ τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον κλεισθέντος καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς μαρτυρήσαντος Παπαῦ Θύμιου, ἀπῆλθεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν πεζὸς εἰς Ἱεροσόλυμα μὲ τὸ ὄπλον καὶ τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του, νὰ ἀποθάνῃ, ὅπως ἠύχετο, εἰς τοὺς ἀγίους τόπους. Ποτὲ κλέφτης δὲν ἀλλαξοπίστησεν. Ὅταν εἶπαν εἰς τὸν Ἀνδρουτῆζον ὅτι ἀσπαζόμενος μὲν τὸν ἰσλαμισμόν θέλει ἀξιωθῆ τιμῶν ἐξαιρέτων, ἐμμένων δὲ πιστὸς εἰς τὸ ἴδιον θρήσκευμα θέλει ἀποθάνει οἰκτρῶς εἰς τὸ κάτεργον, ὁ γενναῖος ἀθλητὴς ἀδιστακτικῶς ἐπροτίμησε τὸ δεύτερον· καὶ ἄλλοι καπετάνοι εἰς ὁμοίους ἐκτεθέντες πειρασμοὺς ἔπραξαν ὅ,τι ἔπραξεν ἐκεῖνος. Μετὰ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, οὐδὲν εἶχον ἱερώτερον τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀφοσιώσεως. Πολλάκις τὰ παλληκάρια ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν ἐγκαταλείποντες τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἀλλὰ προετίμων νὰ ἀποθάνωσι μετ' αὐτοῦ. Πολλάκις ἐνῶ δύο συμμορίαι ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἡ μία ἠδύνατο νὰ φύγῃ, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς δὲν ἐγκατέλειπε τὸν συνάδελφον, ἀλλὰ ριπτόμενος κατὰ τῶν πολεμίων ἢ ἐσώζετο μετ' αὐτοῦ ἢ μετ' αὐτοῦ συγκατεστρέφετα. Ἴσως οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, οἱ πλειότεροι τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν δὲν

εἶχον τὴν συνειδήσιν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας⁶ ἴσως ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων ἐλαυνόμενοι μᾶλλον ὑπὸ σφοδροτάτου αὐτοματισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ ἔχοντες τὸ ὑψηλότερον αἶσθημα τῆς ὅλης πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀφοῦ διετέλεσαν οἱ κυριώτατοι ἐπίκουροι ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων ὅσα οἱ πατέρες ἡμῶν διεξήγαγον ἐπὶ 400 ἔτη· αὐτοὶ πάλιν ἀπετέλεσαν τὸν κύριον πεζικὸν στρατὸν τοῦ τελευταίου ἀγῶνος, αὐτοὶ διεξήγαγον αὐτὸν, καὶ αὐτοὶ ἀνεδείχθησαν οἱ πρωταθληταὶ αὐτοῦ. Τὸ μάχιμον πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀναβιώσας λόγιος ἑλληνισμὸς ἐνεφύσησεν εἰς τὰς νέας γενεὰς τῶν πολιτισμένων τοῦ ἔθνους τάξεων, δὲν εἶχε μὲν ἀφορμὴν πρὸς τῆς ἐπαναστάσεως, δὲν ἠξιώθη δὲ διαρκούσης αὐτῆς ποτὲ τῆς κυβερνητικῆς προνοίας τῆς ἀπαιτουμένης ἵνα ἀσκηθῇ ἀποχρώντως καὶ ἀποτελέσῃ τὸν τακτικὸν στρατὸν, ὅστις ἐπὶ τέλους ἔμελλε φυσικῶς τῷ λόγῳ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ὀρεσίβια ἐκεῖνα στίφη. Ἀπὸ τοῦ Δραγασσανίου μέχρι τοῦ Χαϊδαρίου ὁ τακτικὸς στρατὸς θύματα μόνον προσήνεγκεν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ Βαλτεσίου μέχρι τῆς Ῥάχωδας ὅλα τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν διεπράχθησαν.

Τίς δ' Ἑλλην δὲν συνεκινήθη ἀπαγγέλλων, ἄδων ἢ ἀκούων τὰ δημῶδη ἄσματα ὅσα παρήγαγον ὁ βίος καὶ οἱ ἄθλοι τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ ὧν παρέθηκά τινα ἀνωτέρω νομίζων ὅτι δὲν ἠδυνάμην κάλλιον νὰ ἱστορήσω τὰ κατὰ τοὺς προμάχους αὐτοὺς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας; Τινὰ τῶν ἀσμάτων τούτων ἐποιήθησαν ὑπὸ κλεφτῶν, αὐτουργῶν ὄντων ἢ μαρτύρων τῶν γεγονότων ὅσα ἐξυμνοῦσι· τὰ πλεῖστα ὅμως ἦσαν ἔργα τυφλῶν ῥαψωδῶν, οἵτινες ἄλλοτε, διερχόμενοι τὰς πόλεις, τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία, μάλιστα ἐπὶ τῶν ἐορτῶν καὶ τῶν πανηγύρεων, ἔτερπον τὸν λαὸν ἄδοντες τὰ προϊόντα τῆς ἀφελοῦς ἐκείνης μούσης, καὶ ἔζων ἐκ τῆς αὐθορμήτου ἀμοιβῆς ἣν τούτου ἕνεκα ἐλάμβανον. Οἱ ῥαψωδοὶ οὗτοι οἵτινες παρῆγον ἡμῖν ἄλλοτε ἔννοιάν τινα τοῦ τί ἦσαν ἐπὶ τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων οἱ ὁμοταγεῖς αὐτῶν ἄνθρωποι, οἱ δημιουργοὶ καὶ φύλακες διατελέσαντες τῆς δημοτικῆς ποιήσεως,

τὴν σήμερον ἐκλείπουσιν ὁσημέραι ὑπενδίδοντες εἰς τὴν ἐπιδρόμην ἑτεροφύλων αἰοιδῶν καὶ ἑτεροφύλου μούσης, εἰς τὴν ἀκατάσχετον ἐπίδρασιν τοῦ ἐκ τῆς ἑσπερίας κατακλύζοντος ἡμᾶς βίου, τοῦ ἀφανίσαντος καὶ μέλλοντος ἔτι νὰ ἀφανίσῃ πολλὰ ἔχνη τῆς πρὸς τοὺς ἀρχαίους προπάτορας οἰκειότητος ἡμῶν. Ἀλλὰ πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκάδων ἐνιαυτῶν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἡδονὴν καὶ παραμυθίαν μείζονα τοῦ ἄδειν τὰ ἰδιοφυῆ ἐκεῖνα προϊόντα τῆς ἰθαγενοῦς ποιήσεως καὶ τοῦ ἀκροᾶσθαι αὐτῶν. Καὶ ὅταν λέγωμεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὰ πλήθη· τὰ ἄσμα-τα ἐκεῖνα ἀντήχουν πολλάκις εἰς τὰ μέγαρα τῶν ἀρίστων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν, τὸ δὲ παράδοξον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν κρατούντων. Ὁ Μανουὴλ Τομπάζης διηγεῖτο, αὐτόπτης τοῦ πράγματος γενόμενος, ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Νικόλαος ἠναγκάσθη ποτὲ ἐξ ἐναντίων ἀνέμων νὰ καταπλεύσῃ εἰς Πύλον, ὅπου εὔρεν ἠγκυροβολημένον τὸν φίλον του Νικόλαον Λάμπρον ἐκ Σπετσῶν. Ἀμφότεροι οἰκειωθέντες πρὸς τὸν ἀγᾶν τοῦ τόπου, προσεκλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς γεῦμα· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐωχίας εἶπεν ὁ ὀσμανίδης τοπάρχης τὸν Λάμπρον νὰ τραγουδήσῃ· ὁ δὲ, ζητήσας τὸ μουσικὸν ὄργανόν του, ἤρχισε.

Διψοῦν οἱ κάμποι γιὰ νερὰ
Καὶ τὰ βουνὰ γιὰ χιόνια,
Διψᾷ καὶ ὁ δόλιο Ζαχαριᾶς
Γιὰ τούρκικα κεφάλια.

Διεκόπη μόνον μετὰ τὴν πρώτην ταύτην στροφὴν ἵνα εἴπῃ πρὸς τὸν ξενίζοντα δεσπότην· «μὴ σοῦ κακοφανῆ, ἀγᾶ μου, τὸ τραγούδι τὸ λέγει» — «Δὲν πειράζει, ἀπήντησε μειδιῶν ὁ ὀσμανίδης, δὲν πειράζει, ρεῖζη Νικόλα, ἐξακολούθει.»

Ὅλοι οἱ ῥαψῳδοὶ δὲν ἦσαν ποιηταί. Οἱ πλεῖστοι ἀπλῶς συνέλεγον, ἀπεμνημόνευον καὶ ἐπανελάμβανον ἔργα παρ' ἄλλων συνταχθέντα. Οὐκ ὀλίγοι ὅμως, καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι, προσέθετον εἰς ταῦτα καὶ ἕτερα ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων πικυθέντα. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν ἄτεχνα καὶ ἀνεπιτήδευτα. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις παρετηρήθη, ἐξ ὅλων τῶν μιμητικῶν τῆς φύσεως τεχνῶν ἡ ποίησις ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι δι' αὐτῆς ἡ φύσις μόνη, ὅσον ἀκαλλιέργητος καὶ ἂν ἦναι, δύ-

ναται νὰ ἐπιτύχη τοῦ σκοποῦ, τοῦλάχιστον ὁσάκις ὁ σκοπὸς οὗτος δὲν εἶναι πολύπλοκος καὶ πόρρω κείμενος. Ὅσον ἄπλαστοι καὶ ἀκαλλώπιστοι καὶ ἂν ᾗναι οἱ τύποι αὐτῆς, δύνανται νὰ ἐκδηλώσωσι πράγματα ἀληθῆ, αἰσθήματα ἀφελῆ, ἐννοίας ὠραίας. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, λέγει ὀρθότατα ὁ Φωριέλ, ὅτι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἐλλείψει τῆς τέχνης ἢ τῇ ἐλλιπεῖ τῆς τέχνης χρήσει, ὅτι ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ καὶ τῇ δυσαναλογία μεταξὺ τῆς ἀτελείας τοῦ ὄργανου καὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀποτελέσματος, ἔγκειται ἡ κυριωτάτη χάρις τῶν τοιούτων συνθέσεων. Δι' αὐτῆς μετέχουσι μέχρι τινὸς τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ προνομίου τῶν ἔργων τῆς φύσεως καὶ παράγουσιν ἐντύπωσιν παρεμφερῆ τῆς ἐντυπώσεως ἣν αἰσθανόμεθα θεωροῦντες τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἢ τὸ ὕψος τοῦ ὄρους, ἢ ζωγραφικὸν βράχων σύμπλεγμα ἢ μέγα τι καὶ γηραιὸν δάσος· διότι, ἐπιφέρει ὁ Γάλλος ἐκεῖνος ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀκριβέστερον ἐμελέτησε, κατενόησε καὶ ἐξετίμησε τὴν δημῶδη ἡμῶν ποίησιν, ἢ ἄπλαστος τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοφυΐα εἶναι καὶ αὐτῇ ἐν τῶν φαινομένων, ἐν τῶν προϊόντων τῆς φύσεως. Ἡ πρώτη, ἢ θεμελιώδης τῶν ὀρειῶν ἐκείνων ἁσμάτων ἀρετὴ εἶναι ὅτι οἱ ποιηταὶ αὐτῶν ὡσεὶ διὰ τινος μετεμψυχώσεως περιέλαβον ἐν ἑαυτοῖς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα τῶν ἡρώων οὓς ἐξυμνοῦσι. Μεταξὺ τῆς ψυχῆς τοῦ κλέφτου καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ τοσαύτη ὑπάρχει ἀναλογία καὶ ἀρμονία ὥστε νομίζεις ὅτι ὁ ποιητὴς ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ ὡς κλέφτης καὶ ὁ κλέφτης νὰ ἄσῃ ὡς ποιητὴς· καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δυσκολώτατον νὰ κρίνῃ τις, ἐὰν ἐν τοῖς στίχοις τῶν ῥαψωδῶν ἢ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἡρώων αὐτῶν ὑπάρχει πλεיותרον μῦθος κατὰ τοῦ τούρκου, πλεיותרος ἔρως τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἐτερον προτέρημα τῶν ἁσμάτων τούτων εἶναι, ὅτι αἰσθάνεσαι ἀμέσως ποῦ ἐποιήθησαν, αἰσθάνεσαι ὅτι ἐνεπνεύσθησαν εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλὰ τὰ ὄρη ταῦτα εἶναι τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα δὲν καλύπτουσι πάγοι αἰετοὶ καὶ τῶν ὁποίων αἰ κορυφαὶ μικρὸν ὑπερέχουσι τὸ ὕψος ἐκεῖνο ὅπου ἡ γῆ αἰσθάνεται ἀκόμη τὸ γλυκὺ τοῦ ἡλίου θάλπος καὶ παράγει ἀκόμη χλόην καὶ ἄνθη. Ἡ ἐὰν ὑπάρχωσιν τινὰ, ὀλίγα τινὰ ποιηθέντα εἰς τόπους πεδινούς καὶ ἐν τῇ χειτονίᾳ τῆς θαλάσσης, ἐκ πρώτης ὄψεως διακρίνονται τῶν ἄλ-

λων διὰ τοῦ μαλακωτέρου αὐτῶν ἤθους καὶ αἰσθημάτων. Τὸ ἥρωϊκὸν μέρος ἐπέχει δεύτερον ἐν τοῖς τοιούτοις ἄσμασι λόγον καὶ ἀναφέρεται ἐν παρόδῳ· πρωταγωνιστεῖ δὲ ἡ ἀπαλή ὑπὲρ τῶν ἡρώων φιλοστοργία τῶν μητέρων αὐτῶν καὶ τῶν συζύγων. Στενωτάτη λοιπὸν ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς ἐκείνοις ἄσμασι μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ, τοῦ κλέφτου καὶ τοῦ ὄρους, συγγένεια, τὴν ὁποίαν οὐδεμίᾳ μίμησις, ὅσον τεχνικὴ καὶ ἂν ᾖ, δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ. Τούτου δ' ἕνεκα τὰ ἀρχαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐνταύτῳ καθ' ὅλου εἰπεῖν καὶ τὰ κάλλιστα λόγῳ ἰδιοτυπίας καὶ φυσικῆς τῶν πραγμάτων παραστάσεως. Ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυψε προδήλως ἐκ τούτου ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑμνήσωσι τοὺς ἥρωας ἡμῶν, λογιώτεροι μὲν τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ραψωδῶν αὐτῶν, ὀλιγώτερον δὲ πρὸς τὸν βίον αὐτῶν ἐξωκειωμένοι. Ἄλλ' ἐκ τούτων πάντων, ἐὰν ἐξαιρέσης ἓνα ἢ δύο ὄντως μετουσιωθέντας κατὰ τοὺς ἥρωας οὐς ἐξυμνοῦσιν, οἱ λοιποὶ ὀλιγώτερον ἠυδοκίμησαν. Δὲν λέγω ὅτι τὰ ἔργα αὐτῶν στεροῦνται χάριτος καὶ γοητείας· ἐπιτηδεῖα τῶν ἀνθέων ἀπομίμησις δύναται πολλάκις νὰ τέρψῃ τὸν ὀφθαλμὸν, ἀλλὰ μόνον τὰ γνήσια ἄνθη μεθύσκουσι διὰ τῆς εὐωδίας αὐτῶν καὶ μόνον τὰ ὀρείτροφα τῶν ὀρεσιβίων ἡμῶν ἡρώων ἄσματα ἀποπνέουσι τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην τοῦ θύμου ὀσμὴν δι' ἧς διπλασιάζεται ἡ ἐντύπωσις τῶν ἄλλων ποιητικῶν αὐτῶν καλλονῶν.

Ἐνταῦθα καταστρέφω τὸν λόγον περὶ τῆς τύχης καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καθ' ἣν ἐποχὴν διετέλει ὀλόκληρον σχεδὸν ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, νομίζω ὅτι οὔτε τὰ παθήματα αὐτοῦ ἐδείνωσα, οὔτε τοὺς ἀγῶνας οὓς κατέβαλεν ἵνα παρασκευάσῃ ἑαυτῷ μέλλον ἀγαθότερον, ἐμεγαλοποίησα. Ἀκριβῶς δὲ σταθμίζων τὰ πράγματα ἐν πάσῃ συνειδήσει δύναμαι νὰ εἶπω, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἔθνῶν εἰς ὁμοίαν ἢ παρεμφερεῖς περιεθλὸν συμφορὰς, ἀνέδειξεν ἢ πλείονα καρτερίαν ἢ πλείονα δραστηριότητα. Ἐὰν πολλοὶ, δελεασθέντες ὑπὸ τῶν δώρων τοῦ νικητοῦ, ἐξισλαμίσθησαν. Ἐὰν ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι ἀθυμήσαντες ἀπεδήμησαν, καὶ ἢ ἐξεφραγεύθησαν, ἢ ἐξερρώσισθησαν, ἢ μεγάλη τοῦ ἔθνους ὁμὰς ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων αὐτῆς, εἰς

τὰς παραδόσεις αὐτῆς, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῆς, εἰς τὸ μέλλον αὐτῆς. Καὶ ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς ἐπανίστατο κατὰ τοῦ δεσπότη, ἀφ' ἑτέρου παρεξέδυν εἰς τὰ συμβούλια αὐτοῦ· ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς ὠργάνιζε καὶ ἐνήσκει ἐπὶ τῶν ὀρέων μὲν τὸν πεζικόν, ἐν τῷ πελάγει δὲ τὸν ναυτικόν αὐτοῦ στρατὸν, ἀφ' ἑτέρου ἐρύθμιζεν εἰς τὰ πεδία καὶ εἰς τὰς νήσους τὸν εἰρηναῖον κοινοτικὸν βίον· ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ αὐξήσῃ ὅσον οἶόν τε τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' ἑτέρου ἐπεμελεῖτο τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν. Καὶ διήγαγεν οὕτω βιοῦν, ταλαιπωρούμενον μὲν καὶ βασανιζόμενον, ἐργαζόμενον δ' ἐνταυτῷ καὶ ἀγωνιζόμενον 400 ἔτη μέχρι οὗ, ὅταν ἐνόμισεν ὅτι ἀρκούντως ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς εἰρκτηῆς ἐν ἧ ἦτο ἐγκλεισμένον, ἐπεχείρησε νὰ καταρρίψῃ τὰ τεῖχη αὐτῆς καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν. Ἐὰν ἐκάστη ἱστορικὴ περίοδος κρίνεται κατὰ τὰ πράγματα ἅτινα ἐδημιούργησεν, ἀδιστακτικῶς λέγομεν, ὅτι ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα ἔτι παρ' ἡμῖν, τὸ ἔθνος ἀνεδείχθη ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας ὑπέρτερον ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐφεξῆς· διότι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἐδημιουργήθησαν αἱ πολεμικαὶ, αἱ ἀστικά καὶ αἱ διανοητικαὶ δυνάμεις δι' ὧν διεξήχθη ὅπως δῆποτε ἡ ἐπανάστασις, ἐνῶ ἡ ἐπανάστασις δὲν διέπλασεν ἔτι νέας δυνάμεις ἐπιτηδεΐας νὰ συμπληρώσωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔργον αὐτῆς.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΙΒ΄.

Ο ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ.

Ἡ ἐν ἔτει 1821 ἀρξασμένη ἐπανάστασις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως τὸ καθολικώτερον ὄλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἐπαναστατικῶν κινημάτων ὅσα ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἕνεκα τῆς προαχθείσης διὰ τοῦ χρόνου ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἔθνους δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ διότι πρότερον οὐδεμία ἐγένετο γενικὴ συνεννόησις καὶ σύμπραξις. Οἱ ἀρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται εἶχον ἐλαχίστην σχέσιν πρὸς τὰ μεγάλα ὀρμητήρια τοῦ ἐθνικοῦ στόλου· οὐδ' ὑπῆρχεν ἀποχρῶσα ἢ τε μεταξὺ τῶν ἠπειρωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν ἐστιῶν τοῦ ἀστικοῦ βίου κοινωνία, ἢ τε μεταξὺ τῶν ἐντὸς τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὄρέων, καὶ μέχρι τοῦ Ἀξιοῦ κοινοτήτων. Ἐν γένει δὲ πρὸς τὰς κοινότητας δὲν διετέλουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐμενῶς οἱ ἀρτίφιλοι τῶν ὄρέων ἄνδρες. Ἡ μὲν πνευματικὴ ἐπίδοσις ἐγένετο μείζων ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἢ ἐντος, ὁ δὲ μάχιμος λαὸς ὑπῆρχεν ἐντὸς μᾶλλον ἢ ἐκτὸς, ὥστε καὶ κατὰ τοῦτο συνέβαινεν ἀνωμαλία τις περὶ τὰς ἀμοιβαίας προαιρέσεις. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρεύοντες πολιτικοὶ ἄνδρες ἐπέιχον μὲν, ἕνεκα τῆς παρὰ τῇ Ἰ. Πύλῃ θέσεως αὐτῶν, ὑπερέχουσάν τινα ἐν τῷ ἔθνει τάξιν, ἀλλὰ, ἕνεκα αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν θέσεως, δυσκόλως ἠδύ-

ναντο νὰ ἀναλάβωσι τὴν πρωτοβουλίαν ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἐτι ὀλιγώτερον πρόσφορος πρὸς τοῦτο ἦτο ἡ μόνη ἀληθῶς πανελλήνιος ἀρχή, ἣτοι τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐντεῦθεν ὅσον δεξιῶς καὶ ἂν διωκοῦντο αἱ κοινότητες ἡμῶν, ὅσον καὶ ἂν ἐπολλαπλασιασθήσαν οἱ πόροι, ὅσον τολμηρότεροι καὶ ἂν ἀπέβαινον οἱ ὀρεῖται καὶ οἱ ναῦται, ὅσην ἐπίδοσιν καὶ ἂν ἐλάμβανεν ἡ παιδεία, ἐπειδὴ πάντα ταῦτα ἦσαν ἀσυνάρτητα πρὸς ἄλληλα, οὐδὲν ἦττον ἀσυνάρτητα ἐγένοντο καὶ ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα. Νῦν μὲν ἐκινεῖτο μόνη ἡ Πελοπόννησος, νῦν δὲ μόνη ἡ Στερεὰ, νῦν δὲ μόναι τινὲς τῶν νήσων, ὥστε αἱ μερικαὶ αὗται ἐκρήξεις εὐχερῶς ἐσβεννύοντο. Ἴνα ὑπάρξῃ πιθανότης ἐπιτυχίας ἔπρεπε νὰ συναρμολογηθῶσι πᾶσαι ἐκεῖναι τοῦ ἔθνους αἱ δυνάμεις καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ γενικὴν διεύθυνσιν. Τοῦτο δὲ ἐπεχείρησεν ἡ ἐταιρεία τῶν Φιλικῶν, ἣτις ἀληθῶς εἶπεῖν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἡ γενομένη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συγκροτηθῇ γενικὴ τις κυβέρνησις τοῦ πρότερον κατακερματισμένου ἔθνους.

Πολλοὶ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ, γράφοντες εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν κάλλιστα ἐγνώσθη πῶς προέκυψεν εἰς μέσον καὶ ἐκ τίνων ἀπηρτίσθη ἡ ἐταιρεία, καὶ ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν, ὠμίλησαν μετὰ οἴκτου τινὸς καὶ περιφρονήσεως περὶ αὐτῆς. Τῶνόντι τῷ 1814, ἐν Ὀδησσῷ, τρεῖς ἄνθρωποι, ὀνόματι Σκουφᾶς, Τσακάλουφ καὶ Ξάνθος, ἄνθρωποι ἔντιμοι, ἀλλ' ἐντελῶς ἄσημοι, ἀπεφάσισαν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὸ ἔθνος καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ συστήσωσιν ἐταιρείαν μυστικὴν σκοποῦσαν νὰ καθυποβάλλῃ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἀπάσας τοῦ ἔθνους τὰς τάξεις, κληρὸν, φαναριώτας, προεστοὺς, ναυβάτας, ἄρματωλοὺς, κλέφτας, λογίους, ἐμπόρους, γεωργούς. Μετὰ παρέλευσιν δὲ ἐτῶν ἑξ, ἣτοι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1820, ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐκρήξεως, οἱ κινοῦντες τὴν ἐταιρείαν, καὶ τοὶ συμποσωθέντες εἰς ὀκτώ, οὐδένα ἔτε εἶχον συμπαραλάβει μέτοχον τῆς ὑπερτάτης αὐτῶν ἐνεργείας, ἐπιφανῆ τοῦ ἔθνους ἄνδρα· διότι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Σκουφᾶ, ἦσαν οἱ κινοῦντες, παρεκτός τῶν δύο ἄλλων ἀρχικῶν ἰδρυτῶν, ὁ Ἄνθιμος Γαζής, ὁ Παναγιώτης Α. Ἀναγνωστόπουλος, ὁ Παναγιώτης Σέκερης, ὁ Νικόλαος Ν. Πατσιμάδης,

ὁ Γεώργιος Λεβέντης καὶ ὁ Α. Κομιζόπουλος. Καὶ ὅμως οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ, πρὸ πάντων μὲν διότι ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς προαιρέσεις τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ προσέτι διότι ἐπολιτεύθησαν εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι δὲν ἦσαν ἄμοιροι ἐπιτηδειότητος. Τὸ ἔθνος ἤθελε βεβαίως τὴν ἐπανάστασιν ἐπόθει ὅμως αὐτὴν ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι θέλει ἔχει ἰσχυρόν τινα ἐπίκουρον. Μόνη δὲ ἡ Ῥωσία ἐλογίζετο τότε ὡς πιθανὴ ἐπίκουρος. Οἱ ἰδρυταὶ τῆς ἐταιρείας δὲν ἀπετάθησαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς αὐτὴν, καὶ ἔπραξαν κατὰ τοῦτο συνετῶς, διότι, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλει ἐξηγηθῆ, ἡ Ῥωσία ἤθελεν ἀποδοκιμάσει τὰ ἐνεργούμενα καὶ ματαιώσει αὐτὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Ἀλλ' οἱ ἰδρυταὶ τῆς ἐταιρείας ἐπενόησαν νὰ παραστήσωσιν ἑαυτοὺς ὡς ἐπιτρόπους ἀφανοῦς τινος Ἀρχῆς, περὶ ἧς οὐδόλως ἐξηγοῦντο, ἀφίνοντες μόνον νὰ ὑπονοῆται ὅτι ἡ Ἀρχὴ αὕτη ἦτο οὐδεὶς ἄλλος ἢ αὐτὸς ὁ παντοδύναμος τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτωρ. Τὸ δ' ἔθνος ἔπαθεν ὅ,τι πάσχουσι πάντες οἱ θερμῶς τι ἐπιθυμοῦντες, ἐπίστευσεν εὐχερῶς εἰς τὸ μυστηριῶδες ἐκεῖνο ἴνδαλμα. Ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἡ ἐταιρεία ἐξέτεινε τοὺς πλοκάμους αὐτῆς καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν μέχρι τῆς Μάνης καὶ ἀπὸ τῶν Ἰονίων νήσων μέχρι τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἐσύστησεν ἀπανταχοῦ ἐφορείας ἐκλεγομένας ὑπὸ τῶν ἐταίρων καὶ ἐνεργούσας μὲν αὐτοτελῶς, διατελούσας δὲ εἰς συνεχῆ ἀνταπόκρισιν μετὰ τῆς ὑπερτάτης Ἀρχῆς· καὶ ἐπὶ τέλους περιέλαβε συνεργοὺς τοὺς ἐγκριτωτάτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας, τὸν πατριάρχην Γρηγόριον, πολλοὺς ἱεράρχας, τοὺς Ὑψηλάντας, τὸν Α. Μαυροκορδάτον, τὸν Π. Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Μιχαὴλ Σοῦτσον.

Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὴν δραστηρίαν ταύτην ἐνέργειαν ἀνεμίχθησαν, ὅπως συνήθως συμβαίνει, οὐκ ὀλίγα ἄτοπα. Πολλοὶ ἐξεμεταλλεύοντο τὸ ἱερὸν ἔργον ἐπὶ ἀργυρολογία, ἄλλοι ἐζήτουν ὑπερόγκους χρηματικὰς χορηγίας καὶ ἄλλοι ἐπολιτεύοντο ἐπὶ τοσοῦτον ἀπερισκέπτως, ὥστε διεκινδύνευον τὴν τύχην ὀλοκλήρου τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ἡ ἐταιρεία δὲν ἐδίστασε νὰ προβῆ ὡς πρὸς τινὰς εἰς τὰ ἔσχατα, διενεργήσασα τὸν φόνον τοῦ Νικολάου Γαλάτη καὶ βραδύτερον τοῦ Καμαρινοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξύ προέβαινον ἐπιμόνως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς. Μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸν μέγαν

σύνδεσμον ὃν ἀδιαλείπτως ἐπεδίωκε, μὴ δὲ εἰς τὴν εὐτυχῆ σύμπτωσιν τῶν στασιαστικῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ πασᾶ κατὰ τῆς Ὑ. Πύλης, ἐπεζήτησε φυσικωτέρους ἐντὸς τοῦ κράτους συμμάχους· ἐσκέφθη ὀρθῶς ὅτι συμφέρει νὰ ἐπιτύχη τὴν σύμπραξιν τῶν Σέρβων, οἵτινες κτησάμενοι σχετικὴν τινα αὐτονομίαν, ἐπόθουν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν· καὶ ἡ περὶ τούτου διαπραγματεύσις διεξήχθη ὑπὸ τοῦ ἐταίρου Γεωργίου Λεβέντη, κατορθώσαντος νὰ πείσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἀγωνιστῶν τῆς χώρας ἐκείνης Καρὰ-Γεώργην, ἐν Βεσσαραβία τότε διατρίβοντα, νὰ μεταβῆ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καὶ, ἀναλαβὼν τὴν Ἀρχὴν νὰ συνεργήσῃ εἰς τὸν μελετώμενον γενικὸν ἀγῶνα. Ὁ Καρὰ-Γεώργης ἀπῆλθε τῶνόντι ἐπὶ τούτῳ εἰς Σερβίαν, ἀλλ' ἐδόλοφονήθη ὑπὸ τοῦ κατέχοντος τὰ πράγματα αὐτῆς Μιλόση, ἡ δὲ Σερβία προαιρουμένη καὶ τότε, ὅπως πάντοτε βραδύτερον, νὰ ὠφελῆται ἐκ τῶν δυσχερειῶν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἵνα αὐξάνῃ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς δι' ὅσον ἐνδέχεται μικροτέρων ἰδίων θυσιῶν, ἐπέμεινεν εἰς τὴν τήρησιν τῆς οὐδετερότητος. Ἀπέτυχε λοιπὸν ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῆς ἐταιρείας ὅσω συνετὴ καὶ ἂν ἦτο. Οὐδὲ ἀρχὴν δὲ ἐκτελέσεως ἔλαβεν ἕτερον αὐτῆς σχέδιον, τοῦ νὰ διενεργήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει τὴν τε πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου καὶ τὴν τοῦ σουλτάνου σύλληψιν, ὅπερ εἶναι ἐκ τῶν βουλευμάτων ἐκείνων τὰ ὁποῖα εὐδοκιμήσαντα μὲν ἐξυμνοῦνται ὡς ἥρωϊκά, μὴ εὐδωθέντα δὲ καταδικάζονται ὡς παράφρονα.

Ἀλλὰ περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῆς σκοποῦ ἡ ἐταιρεία ἀνέδειξε συνήθως πρακτικώτερον πνεῦμα. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ κοινὴ γνώμη ἤρχισε νὰ ἀπαιτῆ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Ἀρχῆς ἐκείνης ἐπ' ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς ὁποίας ἡξίου ἡ ἐταιρεία ὅτι ἐνεργεῖ· καὶ ὅσω πολυπληθέστεροι καὶ ἐπιστημότεροι ἐγένοντο οἱ ἐταῖροι, τόσω ἐπιμονωτέρα ἀπέβαινεν ἡ περὶ τούτου ἀπαίτησις, ὥστε τῷ 1818 οἱ ἰδρυταὶ ἐνόησαν τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιστεγάσωσι τὸ ἀκέφαλον αὐτῶν οἰκοδόμημα ἀναβιβάζοντες εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ἄνδρα ἱκανὸν νὰ παράσχῃ τὰ πιστὰ εἰς τὸ ἔθνος. Δύο ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οἱ Ἕλληνες, οἵτινες

ὡς ἐκ τῶν προσωπικῶν αὐτῶν σχέσεων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον καὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ κατεῖχον παρ' αὐτῶ, ἠδύναντο νὰ κρατύνωσι τὴν πρότερον ἀμυδρῶς πως ἐπικρατοῦσαν ἐλπίδα ὅτι τὸ κίνημα ἐνεργεῖται ἐν γνώσει τῆς Ῥωσίας καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπ' αὐτῆς ἅμα ἐκραγέν. Ὁ Κερκυραῖος Ἰωάννης Καποδίστριας ἦτο μὲν ὑπουργὸς τοῦ ἰσχυροῦ μονάρχου τῆς Ἀρκτου καὶ μέγα ἐκτίησατο ἐν Εὐρώπῃ ὄνομα ἐπὶ διπλωματικῇ ἱκανότητι ἀπὸ τῆς ἐν Βιέννῃ συνόδου καὶ μετέπειτα, ἀλλότριος ὅμως ὢν τῶν πολεμικῶν ἔργων, δὲν ἐφαίνετο πρόσφορος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν ἀγῶνος, ὅστις ἔμελλε κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον νὰ διεξαχθῇ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς διαβουλίαις τῶν διεθνῶν διαπραγματεύσεων. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ὁ πρεσβύτερος τῶν πέντε υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἐκείνου Ὑψηλάντου, τοῦ ὁποίου ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν εἰς Ῥωσίαν ἀποδημίαν (σελ. 649 τοῦ παρόντος τόμου), ἦτο ὑπασπιστὴς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, κομψός, εὐτράπελος, καὶ φέρων ἐπὶ τοῦ σώματος τὸ δείγμα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀνδρείας, διότι εἶχεν ἀποβάλει εἰς τοὺς μεγάλους κατὰ Ναπολέοντος πολέμους τὸν δεξιὸν βραχίονα· ὥστε τὸ εὐλογώτερον ἐφαίνετο ν' ἀποταθῶσιν εἰς αὐτὸν πρὸ πάντων τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ἦτο ἔτι γνωστὴ ἢ μικρὰ αὐτοῦ στρατηγικὴ καὶ πολιτικὴ ἀξία. Οὐδὲν ἦττον, εἴτε διότι τινὲς τῶν ἰδρυτῶν ἐγίνωσκον ἔκτοτε κάλλιον τὰ κατ' αὐτὸν, εἴτε διότι ὁμολογουμένως ὁ Καποδίστριας ἴσχυε πολὺ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ἀπεφασίσθη νὰ προταθῇ ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν πολυμήχανον ὑπουργόν, καὶ μόνον ἐν ἀποτυχίᾳ νὰ στραφῶσι πρὸς τὸν λαμπρὸν ὑπασπιστήν. Ἐπετράπη δὲ ἡ ἐντολὴ αὕτη εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Ξάνθον.

Ὁ Ξάνθος δὲν ἔφθασεν εἰς Πετρούπολιν εἰμὴ κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1820, φέρων πρὸς τοῖς ἄλλοις συστατικὴν πρὸς τὸν Καποδίστριαν ἐπιστολὴν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ γνωρίμου Ἀνθίμου Γαζῆ, ὄντος τότε, ὡς προείπομεν, ἐνὸς τῶν 8 *κινούντων τὴν μηχανὴν τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας*. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Καποδίστριας εἶχε λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐκφέρῃ τὴν περὶ τῶν ἐνεργουμένων γνώμην αὐτοῦ, δημοσίᾳ τε πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, καὶ κατ' ἴδιαν πρὸς

δύο ἐγκρίτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας· τὸ μὲν διὰ φυλλαδίου συστήσαντος τὴν ἐν εἰρήνῃ βελτίωσιν τῆς τύχης τῆς πατρίδος· τὸ δὲ διὰ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκε πρὸς τὸν Βαρδαλάχον καὶ τὸν Νέγρην, τοὺς ζητήσαντας οἴκαθεν νὰ φωτισθῶσι τί φρονοῦσιν ὅτε αὐτοκράτωρ καὶ αὐτὸς περὶ τῆς παρασκευαζομένης μεγάλης ἐθνικῆς κινήσεως. Εἰς ἀμφοτέρους εἶχεν ἀπακριθῆ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὐδὲν γινώσκει περὶ τῆς ἐταιρείας, αὐτὸς δὲ ἀποκρούει πᾶσαν εἰς ταύτην μετοχὴν καὶ ἐξορκίζει τοὺς γράφοντας νὰ ἀποτρέψωσι διὰ παντὸς τρόπον τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ὀλεθρίων τούτων βουλευμάτων. Καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ ταύτην δὲν ἐφαίνοντο ἐπιτήδεια νὰ τροπολογήσωσιν οὔτε αἰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀτομικαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου διαθέσεις, οὔτε ἡ ἐντύπωσις ἣν εἶχε προξενήσει εἰς αὐτὸν ἢ πρὸ μικροῦ τότε ἐκραγεῖσα ἐν Ἰσπανίᾳ στρατιωτικὴ κατὰ τοῦ Φερδινάνδου Ζ' ἐπανάστασις. Μετὰ τοὺς μακροὺς καὶ ἐναγωνίους πολέμους τοὺς ἐπαγαγόντας τὴν πτώσιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν παλινόρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς Εὐρώπης καθεστώτων, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος οὐδὲν ἄλλο ἐπόθει ἢ τὴν ἀσφαλῆ τῶν καθεστώτων τούτων συντήρησιν, ἢ δὲ ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας ἀρξαμένη διατάραξις εἶχεν ἐμβάλει εἰς ἀνησυχίαν αὐτόν. Καθ' ἣν στιγμὴν λοιπὸν ὁ Καποδίστριας, ὡς ὑπουργὸς τῆς Ῥωσίας, ἐβουλεύετο μετὰ τῶν ὑπουργῶν τῶν συμμάχων δυνάμεων πῶς νὰ ἀποτρέψωσι τὴν ἀπὸ δυσμῶν ἀπειλουμένην καταιγίδα, ἣτο φυσικὸν νὰ μὴ θεωρήσῃ εὐλογον νὰ προτείνῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν προστασίαν ἐτέρας ἀπ' ἀνατολῶν καταιγίδος, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτοῦ δοξασίας.

Ἐν τούτοις οὐ μόνον δὲν ἀπήντησεν εἰς τὸν Ξάνθον τοσοῦτον ἀποτόμως ὅσον εἰς τὸν Βαρδαλάχον καὶ εἰς τὸν Νέγρην, ἀλλὰ καὶ διηυκόλυνεν ἐν μέρει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς ἐταιρείας. Ἀπεποιήθη μὲν διαρρήδην τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἀρχὴν, προσέθηκεν ὅμως· «ἐάν ἐγὼ δὲν εἴμπορῶ τώρα, οἱ διευθύνοντες τὴν ἐταιρείαν δύνανται, ἂν γνωρίζωσι, νὰ μεταχειρισθῶσιν ἄλλα μέσα, καὶ εὐχομαι νὰ τοῖς βοηθήσῃ ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των.» Καὶ ὅτε ὁ Ξάνθος ἐτράπη πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἠθέλησε πρὶν ἀσφασίσει, νὰ συνεννοηθῆ μετὰ τοῦ Καποδιστρίου, οὗτος ἐνίσχυσεν μᾶλλον

αὐτὸν ἢ ἀπέτρεψεν. Ἐπὶ τέλους δ' ἐρωτήσαντος τοῦ στρατηγοῦ «θέλει ἄρά γε ἡ Ῥωσία εἶναι ἐναντία, ἢ θέλει βοηθήσει, ἂν ὄχι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς τοῦλάχιστον δι' ὑλικῶν μέσων;» ὁ Καποδίστριας ἀπήντησεν «ἄρκεῖ ἡ ἐμφάνισις ὀλίγων χιλιάδων ἐπαναστατῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἡ Ῥωσία συνδράμῃ ἐκ τῶν ἐνόητων.» Ὁ Ὑψηλάντης ἐξέφρασε τότε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ συνδιαλεχθῇ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τοῦ πράγματος· ἀλλ' ὁ Καποδίστριας τὸν ἀπέτρεψε παρατηρήσας, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο τοσοῦτον προκατειλημμένος κατὰ πάσης οἰαςδήποτε μεταβολῆς τῶν καθεστώτων, ἔστω καὶ τῶν τῆς ἀνατολῆς καθεστώτων, ὥστε ἤθελεν ἀκούσει δυσμενῶς τὰ ἐνεργούμενα. Προσέθηκε μὲν ἐπὶ τέλους ὅτι ἐὰν συνταχθῇ ὑπόμνημα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ὑπόσχεται νὰ τὸ ὑποβάλῃ ἐπ' εὐκαιρίας εἰς τὸν αὐτοκράτορα, κατόπιν ὅμως οὐδὲ τὸ παρασκευασθὲν ὑπόμνημα κατέστησε γνωστὸν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, βεβαιώσας τὸν Ὑψηλάντην ὅτι εἰδῶς κάλλιστα τὰς παρούσας τοῦ αὐτοκράτορος διαθέσεις δὲν τολμᾷ νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν του τοιαύτας προτάσεις. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης βλέπων ὅτι ἐν τούτοις ὁ ὑπουργὸς δὲν ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν καὶ περιελθὼν ἐξ ὧσων ἤκουσεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ κατ' οὐδένα μὲν λόγον ἤθελε νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, κινήθεντα ὅμως ἅπαξ ἔμελλε νὰ τὰ ὑποστηρίξῃ, ἀπεφάσισεν ὀριστικῶς νὰ δεχθῇ τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν, καὶ περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1820 ἀνηγορεύθη γενικὸς ἐπίτροπος τῆς Ἀρχῆς.

Τὰς μεταξὺ Καποδιστρίου καὶ Ξάνθου καὶ Ὑψηλάντου προεκτεθείσας διαλέξεις, ἱστορήσαμεν κατὰ τὸ περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως *Δοκίμιον* τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, ὅπερ, ἐὰν ὡς μὴ ὠφελε δὲν ἔμενεν ἀτελές, ἤθελεν ἀποβῆ τὸ πολυτιμότεον τῶν βοηθημάτων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθησαν περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν παρατίθησιν ἔγγραφο· ἀλλὰ ὡς ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου οἴκου σχέσεων τοῦ συγγραφέως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι ἐξέθηκεν ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν τῶν πραγμάτων, ἂν ὄχι αὐτολεξεί τὰς διαμειφθείσας ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις. Ἴσως εἴπωσί τινες ὅτι οἱ Ὑψηλάνται εἶχον συμφέρον νὰ παραστήσωσι τὸν Γενικὸν

Ἐπίτροπον τῆς Ἀρχῆς παραπεισθέντα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου. Ἀλλὰ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης γράφων ἐκ Βιέννης τῆ 21^η Ιανουαρίου 1828 πρὸς αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον, ζῶντος καὶ εἴπερ ποτὲ ἀκμάζοντος τοῦ Καποδιστρίου, ἐτόλμησε νὰ διαστρέψῃ ἀντικρυς τὴν ἀλήθειαν; Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς δὲ ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ κόμης μετέβαλε τῶντι τὴν προτέραν γνώμην καὶ κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Ὑψηλάντου βεβαίωσιν «τὸν συνεβούλευσε νὰ ἐνεργήσῃ μὴ δεικνύων δισταγμὸν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας.» Πολλοὶ ἐμέμφθησαν τὴν τοιαύτην τοῦ Καποδιστρίου διαγωγὴν καὶ κατεδίκασαν αὐτὴν ὡς παλίμβουλον, καὶ σκολιὰν, καὶ ἀπατηλὴν. Ἡ περὶ τῶν πολιτικῶν ὅμως ἀνδρῶν κρίσις δέον νὰ στηρίζεται οὐχὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀκριβοῆ αὐτῶν ἐξέτασιν. Ὁ Καποδίστριας πρὸς τὰς πρῶτας, ὅτι δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ ὥρα τοῦ πολεμικοῦ ἀγῶνος καὶ ὅτι ἔδει πρὸ πάντων νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν ἡμῶν ἐπίδοσιν, συνεμερίζετο κατὰ τοῦτο τὴν γνώμην πολλῶν ἐγκρίτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνδρῶν, τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Ἰγνατίου, τοῦ Κοραῆ. Ὅσον δὲ σεβαστοὶ καὶ ἂν εἶναι οἱ τὰ τοιαῦτα πρὸςβέυσαντες ἄνδρες, τὴν σήμερον εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ γνώμη αὐτῶν ἦτο ἡμαρτημένη. Ἡ ἐπανάστασις, ἐὰν ἀνεβάλλετο ἐπὶ ὀλίγα μόνον ἔτη, δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ εὐδοκιμήσῃ, ὡς θέλει καταστῆ πρόδηλον ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ἐνόησεν ἄρα γε τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἔκτοτε ὁ Καποδίστριας καὶ διὰ τοῦτο μετέβαλε γνώμην; Δὲν τὸ ἠξεύρομεν. Πειθόμεθα ὅμως ὅτι, ὅτε προσῆλθεν ἐνώπιόν του εἰς τῶν κινουμένων τὰ τῆς ἐταιρείας καὶ παρέστησεν αὐτῷ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς τὴν ἔκτασιν ἣν ἔλαβε τὸ κίνημα, τὴν ἀπειρίαν τῶν περιπλακέντων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ συμφερόντων, τὴν ἀνυπομονησίαν τῶν πολλῶν, τὰς ἐνδείξεις ἃς ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις περὶ τῶν ἐνεργουμένων, ἦτο φυσικὸν νὰ περιέλθῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅπου κατήντησαν τὰ πράγματα, ἀπέβη σχεδὸν ἀδύνατον νὰ περισταλῶσι, καὶ ὅτι πᾶσα πρὸς τοῦτο ἀπόπειρα ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ συμφορὰς οὐδὲν ἦττον δεινὰς ἢ καὶ αὐτὴ τῆς ἐπαναστάσεως ἢ ἔκρηξις. Τούτου τεθέντος, τὸ ζήτημα δὲν ἦτο πλέον ἂν πρέπει νὰ ἀναρρίφθῃ ὁ κύβος, ἀλλὰ

πῶς δύναται νὰ ἐκδιασθῇ ἢ τῆς Ῥωσίας παρέμβασιν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος οὐδεμίαν εἶχε προσωπικὴν διάθεσιν νὰ προκαλέσῃ οἰανδήποτε πραγμάτων περιπλοκὴν βεβαίως ὅμως ἐγνώριζε τὰ ἐνεργούμενα. Ἀφοῦ πολλοὶ πρόξενοι καὶ προξενικοὶ πράκτορες τῆς Ῥωσίας ἦσαν μέλη ἐνεργὰ τῆς ἐταιρείας, ἀφοῦ ὁ διερμηνεὺς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ προξενείου Γ. Λεβέντης, ὅστις ἤγε καὶ ἔφερε τὸ προξενεῖον τοῦτο, ἦτο εἰς τῶν κινούντων τὴν ἐταιρικὴν μηχανὴν, ἀφοῦ ὁ Μιλόσης ἐγίνωσκε τὰ πάντα, ἀφοῦ αὐτὴ ἢ ὁσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρακολουθῇ τὰ γινόμενα, τίς θέλει πιστεύσει ὅτι μόνος ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος διετέλει ἐν πλήρει αὐτῶν ἀγνοίᾳ; Ἀλλ' οὗτος ἐταλαντεύετο μεταξὺ δύο αἰσθημάτων καὶ δύο συμφερόντων τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ταράξῃ τὰ καθεστῶτα, ψυχραίνων, ἂν ὄχι ἄλλο, τοὺς συμμάχους δι' ὧν εἶχε πράξει τὸ μέγα ἔργον τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Εὐρώπης, καὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ἀπαρνηθῇ τὴν ἀρχαίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ πολιτικὴν, ἐγκαταλείπων τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρείδετο κυρίως ἢ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἰσχὺς τῆς Ῥωσίας. Οὕτω δὲ ἀντιπερισπώμενος, δὲν ἤθελεν αὐτὸς νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, ἐὰν ὅμως τὰ πράγματα οἴκοθεν περιεπλέκοντο, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ παρακολουθήσῃ τὸ ρεῦμα αὐτῶν καὶ πολλάκις ἐξεδήλωσεν, εἰ καὶ ἀορίστως ὁπωςοῦν, τὴν τοιαύτην αὐτοῦ διάθεσιν, ὡς ἐξάγεται πάλιν ἐκ τῆς προμνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον. Ὅθεν ὅταν ὁ Καποδίστριας ὑπέσχετο εἰς τὸν Ὑψηλάντην τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας, ἔλεγε τι τὸ ὁποῖον, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἤκουσεν ἐξερχόμενον ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ Ἀλέξανδρου, οὕτως ἢ οὕτως διατυπούμενον, ἐπίστευσεν ὅτι θέλει ἐπαληθεύσει καὶ τὸ ὁποῖον ἐπηλήθευσε τωόντι, ἀρξάμενον ἀπὸ ἀπλῶν παραστάσεων, βαθμηδὸν δὲ τραχυθὲν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπὶ τέλους ἐξ ἀνάγκης προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν ὀλοκλήρου τῆς Εὐρώπης. Ἦτο ὅμως οὐδὲν ἦττον βέβαιον, ὅτι ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτηι τὴν ἀδειαν ἢ τὴν συναίνεσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα ἀρχίσῃ τὸν ἀγῶνα, δὲν ἤθελε λάβει αὐτὴν ποτέ· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Καποδίστριας, πεισθεὶς ἅπαξ ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατήντησεν ἀναπόδραστος, παρεκώλυσε ἐκ παντὸς τρόπου πᾶσαν προη-

γουμένην μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ὑψηλάντου συνεννόησιν. Δὲν ἐδέχθη δὲ αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν, διότι ἡ περίστασις ἀπῆτει ὁμολογουμένως πολεμικὸν μᾶλλον ἄνδρα ἢ πολιτικόν, οὐχὶ διότι δὲν ἠθέλησε νὰ θυσιάσῃ τὸ μέγα αὐτοῦ ἐν τῷ ῥωσικῷ ἀνακτοβουλίῳ ἀξίωμα. Μήπως μετὰ δύο ἔτη, ἀφοῦ ἐν τῇ μεταξὺ ἡγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ πείσῃ τὸν αὐτοκράτορα εἰς ἄμεσον πολεμικὴν παρέμβασιν καὶ μικροῦ ἐδέησε νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἔπειτα ἰδὼν ματαιωθείσας ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰς προσπαθείας αὐτοῦ ἑδίστασε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ῥωσικὴν ὑπερσίαν ;

Διὰ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς, ἡ *Φιλικὴ ἔταιρεία* δὲν διελύθη μὲν, ἀλλὰ μετεβίβασε τὴν ἀνωτάτην τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τοῦ ἔθνους χειραγωγίαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην. Καθ' ἣν στιγμὴν δὲ παύει ἡ εὐθύνη αὐτῆς, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐξεπλήρωσε τὴν ἐντολὴν ἣν ἀνέλαβεν, ὅπερ δὲν συνέβη εἰς πολλὰς τῶν μετέπειτα ἐλληνικῶν κυβερνήσεων. Ὁ σκοπὸς αὐτῆς ἦτο νὰ διενεργήσῃ τὴν συνεννόησιν καὶ τὴν σύμπραξιν ὄλων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ δυνάμεων, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν. Καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου οὐχὶ μὲν δι' ἐκτάκτου τινὸς ἰκανότητος, ἀλλὰ διότι ὑπηρετήσεν εὐφυῶς ἀμφοτέρας τοῦ ἔθνους τὰς προαιρέσεις, ἅμα μὲν παρασκευάσασα τὴν ἐπανάστασιν, ἅμα δὲ ὑποθρέψασα τὴν ἐλπίδα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ἐπὶ τούτῳ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπέθηκεν ἀντὶ κεφαλῆς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος μυστηριώδη πέπλον ἐπιτήδειον νὰ παραπείσῃ μικροὺς καὶ μεγάλους, ἔπειτα δὲ, ὅτε ἦλθεν ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁ πέπλος οὗτος, ἐπέστησεν ἄνδρα, ὅστις ὡς ἐκ τῆς θεσεως αὐτοῦ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Ἀλεξάνδρῳ ἐνίσχυσε τὴν κοινὴν πεποιθήσιν, ὅτι τὸ ἔθνος δύναται νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας.

Ὁ γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες χρήσιμοι ὄντες δευτεραγωνισταὶ, ἰλιγγιώσιν ἐπὶ τῆς ὑπερτάτης βαθμίδος, καὶ ἐν τούτοις μὴ καταμετροῦντες τὰς ἰδίας δυνάμεις ἀνέρχονται εἰς αὐτήν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔχουσι πλείονα φιλοδοξίαν ἢ ἀξίαν πραγματικὴν, πλείονα πόθον νὰ κατα-

λάβωσι τὴν ἀρχὴν ἢ ἱκανότητα νὰ τὴν διεξαγάγωσι· καὶ εὐκόλως μὲν ἐλπίζοντες, εὐκολώτερον δὲ ἀπελπίζόμενοι, φέρουσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῶν τὴν πεπρωμένην σφραγίδα τῆς ἀποτυχίας. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρός δὲν ἦσαν ἔτι γνωστά, ὁ δὲ διορισμὸς αὐτοῦ ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς πόθους καὶ τὰς προσδοκίας τοῦ ἔθνους, πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ὑπέκυψεν ἐν τῷ ἅμα ἐνθουσιωδῶς εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ ὁδηγίας. Ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μέχρι τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν καὶ νήσων ἡ φωνὴ αὐτοῦ διαδοθεῖσα ἠλέκτρισεν ἀπάσας τὰς καρδίας· καὶ ὅταν ἔγραψε πρὸς τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, παραγγέλλων αὐτῷ νὰ ἦναι ἕτοιμος καὶ ἐπιφέρων ὅτι «ὁ ἐνθερμος ζῆλος καὶ ἡ φυσικὴ γενναιότης του εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ ἐκεῖ ὅπου πρέπει», ἀπορον δὲν εἶναι ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι συνεκίνησαν καὶ αὐτὴν τὴν σώφρονα ψυχὴν τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἀλλ' ἡ ὀλίγη τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου δεξιότης καὶ ἡ δεινὴ δυσχέρεια τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν, ἔμελλον ἀπαραιτήτως νὰ φέρωσιν εἰς μέσον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀτοπήματα πολλά. Ἀτυχῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκλογὴ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες περιστοίχισαν τὸν γενικὸν ἐπίτροπον ἄγοντες μᾶλλον καὶ φέροντες αὐτὸν ἢ ὑπ' αὐτοῦ χειραγωγούμενοι· ἀτελής καὶ ἡμαρτημένη τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος γνῶσις· οὐδεμίαν ἢ μικρὰ πρόνοιαν περὶ αὐξήσεως τοῦ πυρῆνος τῶν ὑφισταμένων στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἀντὶ δὲ τούτου δαφιλεῖς διορισμοὶ ἀρχιστρατηγῶν, στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν· πολλά σχέδια καὶ πολλὴ περὶ τὴν παραδοχὴν καὶ ἀπόρριψιν αὐτῶν παλιμβουλία· νέα πρὸς συγκρότησιν ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας καὶ συνθήκης ἀπόπειρα, αὐθις ἀποτυχοῦσα· διχόνοια μεταξὺ τῶν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐκείνων ἀρχιστρατηγῶν· ἐγκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις μεταξὺ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν· περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διήλθον 12 περίπου μῆνες. Ὁ Ὑψηλάντης λαβὼν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεριόριστον ἄδειαν ἀπουσίας λόγῳ ὑγείας, ἀνεχώρησεν ἐκ Πητροπόλεως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1820 καὶ κατήλθε διὰ Μόσχας καὶ Κιέβου εἰς Ὀδησὸν, ὅπου οἱ πλουσιώτατοι τῶν ἡμετέρων ὀλίγην παρέσχον αὐτῷ χρηματικὴν συνδρομὴν, πολλοὺς δ' ἐξέφρασαν δισταγμοὺς περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος. Οἱ δισταγμοὶ ἦσαν βεβαίως ἐπιτε-

τραμμένοι, ἀλλ' ἢ ἐγκατάλειψις, καὶ αὐτὴ ἢ ἐπὶ μακρὸν ἀναβολὴ τοῦ ἔργου ἀπέβαινον ὁσημέραι ἀδύνατος. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ σενέβαινον ἀλλεπάλληλα ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὅποια δὲν συνετέλουν μὲν νὰ εὐκολύνωσι τὴν θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ ἐπικειμένῃ ἑλληνικῇ ἐπαναστάσει, ἐκορύφουν ὅμως τὸν ἐρεθισμὸν τῶν πνευμάτων ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τῶνόντι τῷ 1820 τοὺς Ἴσπανοὺς ἐμιμήθησαν ἀλληλοδιαδόχως οἱ νεωτερισταὶ τῆς Πορτογαλίας, τῆς Νεαπόλεως, τοῦ Πεδεμοντιῦ. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ εἰς πολὺ ὁμαλωτέρας περιστάσεις τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἔχουσιν ἀνυπολόγιστον ἠλεκτρικὴν δύναμιν. Πλὴν τούτου ὁ ἀπὸ τοῦ μαΐου μηνὸς ἀρξάμενος ἐμφύλιος μεταξὺ τοῦ Μαχμούτ Β' καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀγών, ἐλογίζετο εὐλόγως παρὰ πάντων ὡς σύμπτωσις εὐτυχῆς ἐξ ἧς ἔδει νὰ σπεύσωσι νὰ ὠφεληθῶσιν. Ἀφ' ἑτέρου ἢ τουρκικὴ ἀστυνομία ἔλαβεν ἀκριβῆ καταγγελίαν τῶν γινομένων παρ' ἑνὸς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλικῶν, τοῦ προδότου Ἀσημάκη. Πολλὰ δὲ τεκμήρια ἐδήλουν ὅτι ἢ κυβέρνησις ἤρχισε νὰ παρακολουθῆ τὰς ἐνεργείας ταύτας ἐν ταῖς καιριωτέραις αὐτῶν λεπτομερείαις. Ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Ὑψηλάντου Ὑπάτρος ἀπερχόμενος πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἐδολοφονήθη ἐν Μακεδονίᾳ. Ἄλλος ἀπεσταλμένος πρὸς τὸν Μιλόσιν τῆς Σερβίας, ὁ Ἀριστείδης Παπᾶς, συνελήφθη καὶ ἔδωκε μὲν παράδειγμα φιλοπάτριδος ἀφοσιώσεως αὐτόχειρ γενόμενος ἀφοῦ κατέστρεψε τὰ ἔγγραφα ὧν ἦτο κομιστής· ἀλλὰ ἢ σύλληψις αὐτοῦ κατέστησεν ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἢ Ὑψηλὴ Πύλη γινώσκει τὰ τε πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα. Εἶναι λοιπὸν πρόδηλον ὅτι ὁ Ὑψηλάντης οὔτε νὰ παραιτηθῆ τοῦ ἔργου ἠδύνατο, οὔτε νὰ ἀναβάλη αὐτό. Εἴτε ἐξερρήγνυτο ἢ ἐπανάστασις ἀκέφαλος καὶ ἀσυνάρτητος, εἴτε μὴ, ἤθελον ἐπέλθει συμφοραὶ, αἵτινες κατὰ τοῦτο μάλιστα ἔμελλον ν' ἀποβῶσι φοβερώτεραι ὕλων ὅσαι πράγματι ἐπῆλθον, ὅτι ἤθελον ἀποβῆ ἄγονοι.

Τὸ κύριον λοιπὸν ζήτημα τὸ ἀπασχολῆσαν τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἐν Ὀδησσῷ καὶ ἐν Κισνοβίῳ, ὕπου βραδύτερον μετέβη, δὲν ἦτο ἂν θέλει ἀναβληθῆ ὁ ἀγών, ἢ θέλει ἀμέσως ἀρχίσει, ἀλλὰ πόθεν θέλουσι προσιμιάσει εἰς αὐτόν; ἢ ἐκ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν ἢ ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος; Κακῶς δὲ ἐτέθη, διότι, ὅπως τὰ

πράγματα ἀπέδειξαν, εὐκολον δὲ ἦτο νὰ προνοηθῆ, τὸ κίνημα ἔδει νὰ ἐκραγῆ ἐκατέρωθεν, ὥστε τὸ πολὺ ἡδύνατο νὰ ἐξετασθῆ ἐὰν αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ εἰς μέσον ἀπὸ βορρᾶ ἢ ἀπὸ μεσημβρίας. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις συνέβη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ πράγματα ἀπέβησαν συνετώτερα τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὁ Ὑψηλάντης ἐταλαντεύθη καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν εἶχεν ἀποφασίσει νὰ κατέλθῃ διὰ Τεργέστης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπειτα ὁμως ἐπαλινώδησε καὶ περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου 1821 διαπεράσας τὸν Προῦτον εἰς ἤλθεν εἰς Ἰάσιον τῆς Μολδαυίας.

Τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις γενόμενον τοῦτο κίνημα δὲν ἦτο παράλογον, ὅπως πολλάκις ὑπελήφθη. Βεβαίως αἱ κυριώτεραι τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ καὶ αἱ ἡγεμονίαι, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἡδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι ὡς στάδιον ἐνεργείας οὐχὶ ἀτελεσφορήτου. Τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρων τάξεων δὲν ἦτο τότε ἐν Ῥουμανίᾳ πολέμιον τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ὅλη σχεδὸν ἡ διοίκησις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἐκεῖ ὁμογενεῖς, ἦσαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσι. Αὐτὸς τῆς Μολδαυίας ὁ ἡγεμὼν, Μιχαὴλ Σούτσος, ἦτο εἰς τὰς διαταγὰς τῆς ἐταιρείας. Ἐὰν δὲ περὶ τοῦ μᾶλλον περιεσκεμμένου ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἀλεξάνδρου Σούτσου ἡδύναντο νὰ ὑπάρχωσι δισταγμοὶ τινες, ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1821 θάνατος αὐτοῦ παρέδωκε καὶ τὴν Βλαχίαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ κινήματος. Τοῦρκοι ἐλάχιστοι ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, σπουδαίως δὲ κατεῖχον μόνον τὸ φρούριον τῆς Βραΐλας. Τανάπαλιν δὲ αἱ φρουραὶ τῶν ἡγεμόνων συγκείμεναι ἐξ ἀρματωλῶν καὶ ἄλλων λογάδων μαχητῶν, Ἑλλήνων, Σέρβων, Βουλγάρων, καὶ ἔχουσαι ἀρχηγούς ἐμπείρους, δεδοκιμασμένους καὶ πρὸ καιροῦ εἰς τὰς τῆς ἐταιρείας μεμυημένους, τὸν Σάββαν, τὸν Γεώργιον Ὀλύμπιον, τὸν Φαρμάκην, οὐ μόνον καθ' ἑαυτὰς ἀπετέλουν δυνάμιν ἀξιόμαχον, ἀλλὰ ἡδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι ὡς πυρὴν στρατοῦ πολυαρίθμου, τὸσφ μᾶλλον ὅσφ ἐὰν ὁ Σάββας ἦτο ἀνὴρ παλίμβουλος, οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ, καὶ μάλιστα ὁ καπετὰν Γεωργάκης ὁ Ὀλύμπιος, εἶχον ὅλας τὰς ἀρετὰς τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ στρατιώτου, τὴν πειθαρχίαν, τὴν τόλμην, τὴν ἀφοσίωσιν. Παρε-

κτὸς τούτων, πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ νεολαία τῶν γυμνασίων καὶ τῶν σχολείων τῶν τε ἡγεμονιῶν καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας, ἀφωσιώθη μετ' ἀπαραμίλλου προθυμίας εἰς τὸν ἀγῶνα· 500 δὲ λόγιοι ἔφηβοι ἀπετέλεσαν τὸν Ἱερὸν ἐκεῖνον λόχον, ὅστις ἔμελλε νὰ μαρτυρήσῃ, ὅτι ἂν οἱ νεαροὶ αὐτοῦ ὀπλῖται δὲν εἶχον τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἀσκησιν τῶν ὀρεσιβίων ἀνδρῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Κισσάβου, ἦσαν ὅμως οὐδὲν ἥττον πρόθυμοι νὰ πέσωσιν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Συνέδραμον δὲ εἰς τὰς ἡγεμονίας διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἐταίρων καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, ὥστε ὑπῆρχε πᾶν τὸ ἀπαιτούμενον, ἵνα συγκροτηθῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας στρατὸς λόγου ἄξιος. Τελευταῖον διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ καπετὰν Γεωργιάκη εἰς τῶν ἐγχωρίων στρατιωτικῶν, ὁ Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκος, ὅστις εἶχε διακριθῇ ἐν τῷ τελευταίῳ ῥωσικῷ πολέμῳ, ὑψωσε μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου τὴν σημαίαν τῆς στάσεως ἐν τῇ μικρᾷ Βλαχίᾳ καὶ δὲν ἐταύτισε μὲν τὴν σημαίαν του ταύτην μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἐφαίνετο ἂπ' ἐναντίας πολέμιος τῶν Ἑλλήνων καὶ συνεννοήθη μάλιστα μετ' οὐ πολὺ μετὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ, ὅπως τὰ πράγματα ἀπέδειξαν, οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ δὲν ἐδίστασαν νὰ πληθύνωσι τὰς τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος. Ἐξ ὅλων τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἦτο ἄλλος ἄνθρωπος, ἠδύνατο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἡγεμονιῶν μεγίστην σπουδαιότητα. Ἀλλὰ διότι δὲν ἦτο ὁ δυστυχῆς οἷος ἔδει νὰ ἀναδειχθῇ, καὶ διότι τούτου ἕνεκα τὸ κίνημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ, καὶ ὅτι δὲν ἀπέβη χρήσιμον εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐνισχύθη, ὡς ἐξ αὐτοῦ, εἰς τὰς ὑπονοίας αὐτῆς ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπεκινήθη ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετέλεσε περισπῶσα ἱκανὸν τοῦ στρατοῦ αὐτῆς μέρος πρὸς βορρᾶν, ἐξ οὗ ἀνεκουφίσθη ἡ ἐπανάστασις τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν. Πλεῖστον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπαγάγῃ ἅπαντα ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλεξάνδρος Ὑψηλάντης παρέστη ἐν ταῖς ἡγεμονίαις καὶ ἴσως μὲν ἄλλος τις ἠθέλεν ἀποβῆ εὐτυχέστερος αὐτοῦ ἐν Ῥουμανίᾳ, πιθανώτερον δὲ εἶναι ὅτι αὐτὸς, οἷος ἦτο, κατερχόμενος, εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐλάχιστα ἠθέλεν ὠφελῆσαι τὸν ἐνταῦθα ἀγῶνα.

Εἶναι ἤδη ἄρα γε ἀναγκαῖον νὰ διέλθωμεν διὰ μακρῶν τῆν ἑλλεσινήν ἐκείνην ἱστορίαν ; Ὁ Ὑψηλάντης εἰσελθὼν εἰς Ἰάσιον τῆ 22 φεβρουαρίου μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν αὐτοῦ Νικολάου καὶ Γεωργίου καὶ εὐαρίθμων τινῶν ἄλλων ὀπαδῶν, ἐδημοσίευσεν ἀμέσως προκήρυξιν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἥτις μακροτάτη οὔσα καὶ μεστὴ πομπωδῶν φράσεων, μίαν μόνην εἶχε σπουδαίαν περικοπὴν. «Κινηθῆτε, φίλοι, ἔλεγε, καὶ ἐν τῷ ἅμα μία μεγάλη δύναμις θέλει παρασταθῆ προστάτις τῶν ἡμετέρων δικαίων.» Ἡ βεβαίωσις αὕτη κατεκρίθη πολλάκις ὡς ἀνυπόστατος. «Ἄν, καὶ μέχρι τίνος ἦτο ἀνυπόστατος, προὔπεδειξαμεν ἀνωτέρω καὶ θέλομεν ἐξετάσει ἀκριβέστερον μετ' οὐ πολὺ. Ὅπωςδὴποτε, τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἀναπτέρωσῃ τὰ πνεύματα καὶ συντελέσῃ ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀγῶνος ἕν τε ταῖς ἡγεμονίαις καὶ ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, καὶ ὅτι ἂν ἔπραξέ τι ὁ Ὑψηλάντης σωτήριον ἦτο νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ καὶ νὰ πτοήσῃ τοὺς πολεμίους διὰ τῆς ἐπαγγελίας ἐκείνης. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἐπολιτεύθη ἀθλίως. Διατρίψας μίαν περίπου ἐβδομάδα ἐν Ἰασίῳ, οὐδὲν ἔπραξε πρὸς διοργάνωσιν καὶ αὐξήσιν τοῦ στρατοῦ, πολλοὺς δὲ μόνον ἐχειροτόνησε στρατηγούς καὶ ἀρχηγούς τοῦ ἐπιτελείου· πλὴν τούτου δὲ ἐπέχειρήσεν ἐπονειδίστους καταπιέσεις κατὰ τῶν πλουσίων, Ἑλλήνων τε καὶ Ρουμάνων, ἐπέτρεψε τὴν ὑπὸ τοῦ τυχοδιώκτου Βασιλείου Καραβιά σφαγὴν τῆς μικρᾶς ἐν Γαλαζίῳ τουρκικῆς φρουρᾶς καὶ τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως ταύτης, ἀντήμειψε μάλιστα τὸν ἄνδρα ἐπὶ τῷ κατορθώματι καὶ προεκάλεσε τοιοῦτοτρόπως ἑμοίας σκηνάς ἐν Ἰασίῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Πορευθεὶς ἔπειτα εἰς Φοξάνιον, διωργάνωσε τοῦλάχιστον αὐτόθι τὸν *ιερόν λόγον*. Παρέμεινε κατόπιν ἱκανὰς ἡμέρας εἰς Πλοέστιον οὐδὲν πάλιν σπουδαῖον ἐνεργήσας, καὶ ἔφθασε τελευταῖον περὶ τὰ τέλη μαρτίου εἰς Βουκουρέστιον. Πλησίον τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Βλαχίας ἐστάθμευεν ὁ Βλαδιμηρέσκος μετὰ 3000 ἀνδρῶν, ἐντὸς δὲ αὐτῆς ὁ Σάββας μετὰ 1000. Οὐδετέρου αἰ διαθέσεις ἦσαν εἰλικρινεῖς. Ἄλλ' ὁ Ὑψηλάντης, ὅστις εἶχε βοηθὸν πιστὸν, τὸν καλὸν κάγαθὸν καπετὰν Γεωργάκην, ἐὰν ὀλίγην ἐπεδείκνυε τόλμην καὶ δραστηριότητα, ἠδύνατο ἢ νὰ προσοικειωθῇ

ἀμφοτέρους ἢ ἀμφοτέρους νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν, παραλαμβάνων τοὺς τετρακισχιλίους ἐκείνους ἄνδρας εἰς τὸν ἴδιον στρατόν. Ἐντὶ τούτου ὅμως ἐτράπη εἰς νέας καταπιέσεις, αἵτινες, ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι, συνετέλεσαν μόνον εἰς τὸ νὰ φυγαδεύσωσι τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν κατοίκων· οὐδεμίαν ἐτήρει ἐν τῷ στρατῷ πειθαρχίαν, ἄφησε τὰ πράγματα νὰ παραλύωσιν ὁσημέραι, καὶ, τὸ παραδοξότερον, ἤσχολήθη περὶ τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν συντήρησιν θεατρικοῦ θιάσου. Περὶ ταῦτα ἀναλίσκων τὸν χρόνον ἔλαβεν ἐν Βουκουρεστίῳ τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τότε ἀπηλπίσθη ἀμέσως καὶ ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ τῇ 1 Ἀπριλίου πρὸς τὰ Καρπάθια, καταλιπὼν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ περὶ αὐτὸ τὸν Σάββα καὶ τὸν Βλαδιμηρέσκον ἐλευθέρους νὰ συνεννοῶνται μετὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐν τῷ μεταξύ δὲν ἔμειναν ἄργοι.

Τρεῖς πασάδες, ὁ τῆς Βραΐλας, ὁ τῆς Σιλιστρίας καὶ ὁ τοῦ Βιδινίου, εἰσήλασαν ἐν ἀρχῇ μαΐου εἰς τὰς ἡγεμονίας, ὁ μὲν κατὰ τῆς Μολδαυίας, ὁ δὲ κατὰ τῆς Βλαχίας, ὁ δὲ κατὰ τῆς μικρᾶς Βλαχίας. Ὁ Σάββας ταλαντευόμενος ἔτι ἐν τῇ προδοσίᾳ τοῦ ὑπεχώρησεν ἀμέσως ἐκ Βουκουρεστίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Βλαδιμηρέσκος ἐπεχείρησεν ἤδη ὠρισμένας πρὸς τοὺς Τούρκους διαπραγματεύσεις, ἐπαγγελλόμενος νὰ δολοφονήσῃ τὸν τε ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὸν καπετὰν Γεωργάκην. Ἄλλ' ὁ Ὀλύμπιος μαχητῆς, βεβαιωθείς τὰ ἐνεργούμενα, παρέστη αἴφνης μετὰ 300 μόνον ἀνδρῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοπέδου αὐτοῦ, ἤλεγξε τὴν προδοσίαν του καὶ συλλαβὼν τὸν προδότην, ἀπήγαγεν αὐτὸν μεθ' ὅλης τῆς στρατιᾶς του εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅστις τὸν μὲν Βλαδιμηρέσκον ἐθανάτωσε, τοὺς δὲ περὶ αὐτὸν ὀπλίτας συμπαρέλαβεν εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἔδωκε τελευταῖον σημεῖά τινα ζωῆς ἐκ τοῦ ἐν Τιργοβιστίῳ στρατοπέδου, διατάξας νὰ καταληφθῇ ἰσχυρῶς τὸ περὶ τὴν μονὴν τοῦ Δραγασσανίου πεδίον. Ἄλλ' ἡ τότε λαμπρῶς ἀποκαλυφθεῖσα προδοσία τοῦ Σάββα, ἡ ἀπειρία ἐνός τῶν ἐκ τοῦ προχείρου χειροτονηθέντων στρατηγῶν, τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, καὶ ἡ ῥαγδαίως ἐπερχομένη τουρκικὴ δύναμις, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἐκτελεσθῇ προσηκόντως τὸ τοσοῦτον βραδέως ἀποφασισθὲν ἐν καὶ μόνον

τοῦτο στρατηγικὸν σχέδιον. Ὁ Σάββας ἠτόμοβλησε μεθ' ὅλης τῆς ἰδίας στρατιᾶς πρὸς τοὺς πολεμίους· ὁ Δούκας ἐξεληθὼν ἐκ Τιργοβιστίου ἵνα σώσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων προσβληθεῖσαν μονὴν τοῦ Νοσέττου, ἐτράπη εἰς φυγὴν· πανικός φόβος κατέλαβε τοὺς ἐν Τιργοβιστίῳ· αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἀπέδρα εἰς Ῥίμνικον προσεγγίζων πάντοτε πρὸς τὰ αὐστριακὰ σύνορα, καὶ τῇ 1 ἰουνίου οἱ Τοῦρκοι ἐκυρίευσαν ἀμαχητὶ τὸ ἐγκαταλειφθὲν στραταρχεῖον μεθ' ὄλων αὐτοῦ τῶν ἐφοδίων καὶ τῶν σκευῶν.

Τὸ κίνημα ἐφάνη τότε καταβληθέν. Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν τὸ Δραγασσάνιον, ὃ δὲ ἡγεμῶν αὐτῶν Καρὰ Ἀχμέτ ἐπέστρεψεν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Βουκουρέστιον. Ἄλλ' ἐν Ῥιμνίκῳ ὑπῆρχον ἔτι περὶ τὸν Ὑψηλάντην 7,500 ἄνδρες καὶ 4 τηλεβόλα, ὃ δὲ καπετὰν Γεωργάκης, ὅστις δὲν ἀπηλπίζετο εὐκόλως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ Δραγασσανίου, τὸ ὁποῖον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 2,000 ἀνδρῶν, τὸ πλεῖστον ἰππέων. Ἐνῶ ὅμως τὰ πάντα εἶχον διαταχθῆ καὶ ἐνεργηθῆ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτηδεῖως κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἰουνίου ἡμέρας, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἠτοιμάζοντο νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὁ Βασίλειος Καραβιάς, παρὰ τὰς ῥητάς τοῦ Ὀλυμπίου παραγγελίας καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς αὐτὸν εἰδοποιήσεως, ἐπετέθη τὴν 6 μετὰ 500 ἰππέων κατὰ τοῦ χωρίου, παραπείσας καὶ τὸν Νικόλαον Ὑψηλάντην νὰ συμπράξῃ εἰς τὸ ἀπονενοημένον ἐκεῖνο κίνημα μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ τοῦ πυροβολικοῦ. Κατ' ἀρχὰς οἱ πολέμιοι, ὑπολαβόντες ὅτι ἐπέρχεται ἐπ' αὐτοὺς πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ δύναμις καὶ ἐκ τοῦ προτέρου διανοούμενοι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὑπενέδωκαν. Μετ' ὀλίγον ὅμως νοήσαντες ὅτι ἦσαν διπλάσιοι τῶν ἐπερχομένων καὶ ὅτι τὸ κακῶς διευθυνόμενον πυροβολικὸν οὐδεμίαν ἐπροξένει εἰς αὐτοὺς ζημίαν, ἀνεθάρρῃσαν, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἀτάκτως ἐπερχομένους ἰππεῖς καὶ ἔπειτα εὐρέθησαν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ λόχου. Οἱ νεαροὶ ἐκεῖνοι μαχηταί, οἱ πρῶτοι οὓς ἔφερον εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ἢ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως παραγομένη ἐνθουσιώδης πρὸς τὸ καθῆκον καὶ τὴν ἐθνικὴν τιμὴν ἀφοσίωσις, καίτοι εἰς 500 μόνον ἀριθμούμενοι, δὲν κατέλιπον τὰς τάξεις, ἀλλὰ καρτερικῶς ἀντιταχθέντες εἰς τετραπλασίαν δύναμιν, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι ἐπαξίως τοῦ ὀνόματος ὃπερ ἔφερε τὸ τάγμα αὐτῶν. Ὁ καπετὰν Γεωργάκης, ἅμα μαθὼν

τὴν ὀλεθρίαν τοῦ Καραβιά ἀφροσύνην, ἔδραμε πρὸς τὸν κίνδυνον, μὴ δυνηθεὶς ἀτυχῶς νὰ συνεπαγάγη εἰμὴ ὀλίγους, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ καταπτοηθὲν ὑπὸ τῆς ἀπαισίας ἐκείνης εἰδήσεως, διὰ μιᾶς παρέλυσεν· μόλις δὲ κατῴρθωσεν ὁ γενναῖος ἀνὴρ νὰ ἀρπάσῃ τὴν σημαίαν τοῦ ἱεροῦ λόχου, νὰ σώσῃ δύο πυροβόλα καὶ 100 περίπου ὑπολειφθέντας ἱερολοχίτας καὶ νὰ προστατεύσῃ οὕτω κατὰ τὸ ἔνόν τὴν πάγκοινον φυγὴν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ὑποχωρήσῃ ὀριστικῶς· ὁ δὲ Ὀλύμπιος μέχρι τέλους ἐμμείνας πιστῶς εἰς τὸ καθῆκον, συνώδευσεν αὐτὸν ἕως εἰς τὰ παρακείμενα αὐστριακὰ σύνορα καὶ ἀπεχαιρέτισεν αὐτὸν τῇ 15 μετὰ καρδίας συντετριμμένης· διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν, δυσπίστως ἔχων πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἐτράπη μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Φαρμάκη πρὸς τὰ ὀπίσω ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει δυνηθῆ νὰ παρειέλθῃ εἰς τὴν ῥωσικὴν χώραν, ἵνα ἐκεῖθεν καταβῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἠδυνήθη τότε εὐλόγως νὰ ὑπολάβῃ ὡς παρελθοῦσαν τὴν μικρὰν ἐκείνην καταιγίδα. Ὁ Ὑψηλάντης μετὰ τῶν πλείστων αὐτοῦ ὀπαδῶν εἶχον φύγει· ὁ Βλαδιμηρέσκος εἶχε πρὸ καιροῦ θανατωθῆ, καὶ αὐτὸς ὁ Σάββας ἐφρονεῦθη ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπὸ τοῦ Καρᾶ Ἀχμέτ, ἵνα πληρωθῆ καὶ αὐθις τὸ ῥητὸν ὅτι ἀγαπᾶται μὲν ἡ προδοσία, μισεῖται δὲ ὁ προδότης. Φοβερὰ δὲ ἐγένετο τότε ἡ ἔνεκα τῆς προδοσίας τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐλατόμβη, διότι τὴν τύχην τοῦ ἀρχηγοῦ ἔλαβον καὶ ἅπαντες οἱ ἀξιώματικοὶ καὶ ἅπαντες οἱ στρατιῶταί του, ἂν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀντέστησαν καὶ πολλοὺς τῶν ἀντιπάλων κατέβαλον πρὶν πέσωσιν, αἱ δὲ κεφαλαὶ πάντων ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οὐδ' ἔχομεν χρεῖαν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐφρονεῦθησαν ὡσαύτως καὶ ἅπαντες οἱ μετασχόντες τοῦ κινήματος ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν ἢ νὰ διαβῶσι τὰ σύνορα ἢ νὰ κρυβῶσιν. Ἀλλ' ἀντήχησαν ἔτι καὶ ἔμελλον νὰ ἀντηγήσωσι πολεμικά τινα ἔργα πέραν τοῦ Ἰστρου, μάταια μὲν πλέον βεβαίως, ἐπιτήδεια δὲ τοῦλάχιστον νὰ περικαλύψωσι δι' αἴγλης τινὸς τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην ἀποτυχίαν. Ὁ ἐκ Βραΐλας στρατεύσας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Μολδαβίας Ἰουσοῦφ πασᾶς, δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ Γαλάζιον τῇ 2 μαΐου εἰμὴ ἀφοῦ ἐπὶ μίαν ὅλην ἡμέραν ἀντέστησαν εἰς αὐτὸν καὶ οὐ μικρὰν ἐπρο-

ξένησαν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν βλάβην, εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Ἀθανασίου τοῦ Καρπενησιώτου ἀγόμενοι. Ὁ Ἰουσοῦφ πασᾶς ἐπιχειρήσας τριήμερον σφαγὴν καὶ λεηλασίαν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐπέστρεψεν εἰς Βραίλαν καὶ ἐβράδυνε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ Ἰάσιον. Ὁ ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σοῦτσος, βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ἠδύνατο πλέον νὰ χρησιμεύσῃ ἡ παρουσία αὐτοῦ, εἶχεν ἀπέλθει εἰς Βεσσαραβίαν. Ὡσαύτως ὁ Γεώργιος Καντακουζηνός, τὸν ὁποῖον ὁ Ὑψηλάντης εἶχε πέμψει ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ εἰς Μολδαυίαν, διέβη τὸν Προῦτον ἅμα μαθὼν ἐν ἀρχῇ ἰουλίου ὅτι οἱ πολέμιοι τελευταῖον πλησιάζουσιν. Ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, ὅστις εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τῆς περὶ Γαλάζιον μάχης, ὠχυρώθη μετὰ 400 περίπου λογάδων ἀνδρῶν καὶ 8 πυροβόλων, ἐπὶ λόφου ὑπερκειμένου εἰς τὸ παρὰ τὸν Προῦτον κείμενον χωρίον Σκουλένιον, ὅπερ οὔτοι ἐφρόντισαν προηγουμένως νὰ καύσωσιν. Ἐκεῖ προσεβλήθησαν τῇ 17 ἰουλίου ὑπὸ ἑξακισχιλίων Ὀσμανιδῶν, οἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ καταλάβει τὸ Ἰάσιον. Ἐπὶ τῆς ἐτέρας τοῦ ποταμοῦ ὄχθης ἴσταντο παρατεταγμένα ῥωσικὰ στρατεύματα, ὧν οἱ ἡγεμόνες εἶχον διαμηνύσει εἰς τοὺς πολέμιους, ὅτι μία μόνον σφαῖρα ἂν ἔπιπτεν ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἐδάφους ἤθελε προκαλέσει τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν. Ἐπὶ 8 ὥρας ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς πολλαπλασίους ἀντιπάλους, οἵτινες ἐφρόντισαν νὰ μὴ ἐκτεθῶσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ῥωσικῆς ἀπειλῆς. Καὶ ἐνῶ ἐντεῦθεν ἀντήχουν τὰ πυροβόλα καὶ αἱ κραυγαὶ τῶν μαχομένων, εἰς τὴν ἀντιπέραν ὄχθην οἱ Ῥῶσοι, δέσμιοι κρατούμενοι ὑπὸ τῆς ἀδυσωπήτου αὐτῶν πειθαρχίας, μανιωδῶς ἐπευφήμουν εἰς τὴν ἀπηλπισμένην πάλην τῶν εὐαρίθμων ἐκείνων ἀνδρῶν. Ἡ νίκη ἦτο ἀδύνατος· ἐφρονεύθησαν μὲν 1000 περίπου Ὀσμανίδαι, ἀλλ' εἶχον πέσει ἐνταύτῳ 300 Ἕλληνες καὶ ἐν τοῖς πρώτοις ὁ ἥρωας Ἀθανάσιος. Οἱ περιλιπόμενοι ἐσώθησαν εἰς Βεσσαραβίαν, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι μυρίους τοιούτους μαχητὰς ἂν εἶχεν ὁ Ὑψηλάντης, βεβαίως ἠδύνατο ν' ἀντιταχθῆ εἰς 40,000 μουσουλμάνους. Ἐπῆρχοντο δ' ἐν τούτοις ἐκ Βλαχίας ὁ Γεωργάκης καὶ ὁ Φαρμάκης μετὰ 350 πιστῶν ὀπαδῶν, βραδέως ὀπωροῦν· διότι παρεκτὸς τῶν ἄλλων δυσχερειῶν ὁ πρῶτος ἀσθενήσας ἐκομίζετο ἐπὶ φορείου· καὶ ἐπὶ τέλους δὲν ἠτύχησαν νὰ σωθῶσι

Προδοθέντες ὑπὸ τῶν Ῥουμάνων καὶ κυκλωθέντες πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων, κατέλαβον ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου. Ἐκεῖ πολιορκηθέντες ὑπὸ πολυαριθμοῦ τουρκικῆς δυνάμεως καὶ προσκληθέντες νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὁ μὲν Γεωργάκης ὅστις κατεῖχε τὸ κωδωνοστάσιον μετὰ 11 ἀνδρῶν, δὲν ἐπέισθη, ἀλλ' ἀνάψας τῇ 23 Σεπτεμβρίου τὴν πυριταποθήκην ἔθαψεν ὑπὸ τὰ εἰλείπια τοῦ καταπεσόντος οἰκοδομήματος τοὺς τε ἐμβαλόντας πολεμίους καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ παρεκτὸς ἐνός, ὡς ἐκ θαύματος τῇ ἀληθείᾳ σωθέντος· ὁ δὲ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ Φαρμάκης, ὅστις ἦτο ἐντὸς τῆς μονῆς, εἶχε τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ νομίζει ὅτι δύναται νὰ συνομολογήσῃ συνθήκην ὑποχωρήσεως μετὰ τῶν ὀπλων, ἐπὶ τῇ ἐγγυήσει τοῦ παρόντος προξένου τῆς Αὐστρίας. Ἄλλ' ἅμα ἐξελθόντος αὐτοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀπεδείχθη ὅποια ἦτο τῆς ἐγγυήσεως ἐκείνης ἡ ἀξία. Οἱ μὲν στρατιῶται ἐφονεύθησαν ἀμέσως, οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ εἰς Σιλίστριαν, ὅπου ἐστάλησαν, ὁ δὲ Φαρμάκης, ὄν ἀπήγαγον ὡς τὸ κάλλιστον νίκης αἰσχροῦς τρόπιον, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ζῶν ἐκλεπισθεὶς ἐρρίφθη πρὸς θεῶν εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Γαλατᾶ.

Καὶ τοιοῦτους ἔχων συναθλητὰς ὁ Ὑψηλάντης οὐδὲν ἔπραξεν, ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ἰουνίου παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν, ἵνα κατακλεισθῇ εἰς τὸ φρούριον τοῦ Μούγκατζ καὶ μετὰ τινα ἔτη εἰς τὸ τῆς Θηρσιουπόλεως, μέχρις οὗ ἠλευθερώθη μὲν τελευταῖον διὰ μεσολαβήσεως τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, ἀλλὰ φέρων ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα τοῦ καρδιακοῦ ἐκείνου νοσήματος ἐξ οὗ ἀπέθανεν ἐν Βιέννῃ κατὰ αὐγούστον τοῦ 1828. Ἄ! βεβαίως, τὰ μαρτύρια ὅσα ὑπέστη κατὰ τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἔτη, τὰ ἠθικὰ μάλιστα αὐτοῦ μαρτύρια, ἐκίνησαν εὐλόγως τὸν ἔλεον τοῦ ἔθνους· ἀλλ' ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἀποφανθῇ ὅτι εἰς χεῖρας ἄλλου ἀνθρώπου, τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις κίνημα ἠδύνατο οὐ μόνον ὡς σπουδαῖος ἀντιπερισπασμὸς νὰ ἀποβῇ χρησίμων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὅπερ συνέβη, ἀλλὰ παρατεινόμενον, ἂν ὄχι ἄλλο, ἐπὶ τινα χρόνον, νὰ δώσῃ καιρὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον νὰ ἐνεργήσῃ τελεσφόρως, καθάπερ οὗτος ἐβουλεύθη νὰ πράξῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας.

Τῶντι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας μετὰ τῶν ὑπουργῶν αὐτῶν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐσκέπτοντο συνηγμένοι εἰς Λάϋβαχ περὶ τῆς καταστολῆς τῶν ἐν τῇ Ἰβηρικῇ καὶ τῇ Ἰταλικῇ χερσονήσῳ ἐκραγείσων στάσεων καὶ περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἐν τῇ Εὐρώπῃ τάξεως, ὅτε αἰφνης κατέφθασεν αὐτόθι ἡ ἀγγελία τῆς ἀπὸ τῶν ἡγεμονιῶν ἀρξάμενης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἀγγελία αὕτη κατεθορύβησε πάντας τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ παρήχθη ἀμέσως ἡ ὑπόνοια, ἡ ὑπὸ τῆς προκηρύξεως τοῦ Ὑψηλάντου ἐνισχυθεῖσα, ὅτι τὸ κίνημα ὑποθάλλεται ὑπὸ τῆς Ῥωσίας. Ὅθεν τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῆ ταλαντευόμενος, ἀλλ' ἐδέησε νὰ δώσῃ ὠρισμένας τοῦ ἐναντίου ἀποδείξεις καὶ ἐπὶ τούτῳ διέγραψε μὲν τὸν Ὑψηλάντην ἐκ τῶν καταλόγων τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ, διέταξε δὲ τὸν στρατηγὸν τοῦ παρὰ τὸν Προῦτον στρατιωτικοῦ σώματος νὰ τηρήσῃ αὐστηροτάτην οὐδετερότητα, ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ὑψηλάν Πύλην ὅτι εἶναι παντελῶς ἀλλότριος τῶν γινομένων καὶ ἐπὶ πᾶσι δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀπεδοκίμασε τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ Μέτερνιχ καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Γέντζ οἱ τοσοῦτον σπεύσαντες νὰ θριαμβεύσωσιν ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ τῶν φρονημάτων αὐτῶν, ἤθελον ἐκ πρώτης ἀρχῆς περιέλθει εἰς ἐνδοιασμούς τινας ἐὰν δὲν ἀπέδιδον εἰς τοὺς ὄρους τῆς ἀπὸ 14 μαρτίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀποσταλείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου ἐπιστολῆς, τὴν ἔννοιαν ἣν ἐπόθουν μᾶλλον νὰ ἔχῃ αὕτη ἢ εἶχε πράγματι.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἡ γραφεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου, ἀπεδοκίμαζε μὲν τὸ κίνημα, ἀλλὰ διελάμβανεν ἐν τῷ μεταξὺ ὅτι «πολλαὶ περιστάσεις δικαιολογοῦσι τὴν εὐχὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ νὰ μὴ μένωσιν ἐσαεὶ ἀδιάφοροι πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς ἰδίας αὐτῶν τύχης.» «Ὡστε ἂν κατέκρινε τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐξηγέρθη ἡ ἐπανάστασις, κατ' οὐσίαν ἀνεγνώριζε τὸ δίκαιον τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῆς. Πλὴν τούτου κατωτέρω προσέθετεν· «ἐὰν ὑποδείξετε ἡμῖν τὰ μέσα δι' ὧν δύνανται νὰ παύσωσιν αἱ ταραχαὶ, μὴ παραβιαζομένων τῶν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ

Πύλης συνθηκῶν, ὁ αὐτοκράτωρ δὲν θέλει διστάσει νὰ παρεμβῆ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῆ ὁσμανικῆ κυβερνήσει.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Ὑψηλάντης ἐκαλεῖτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ὅσας ὁ αὐτοκράτωρ ἔλεγεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς θεραπείαν τῶν εὐλόγων τοῦ ἔθνους εὐχῶν· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπηρτήτο πρὸ πάντων, ἐννοεῖται, νὰ διατηρήσῃ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ὑψηλάντης τὴν ἐν ταῖς ἡγεμονίαις ἰδίαν θέσιν καὶ τοῦλάχιστον νὰ μὴ παραδώσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν ἵνα κατακλεισθῇ εἰς Μούγκατζ. Ἴνα δὲ ἀναβάλῃ ὅσον ἐνδέχεται τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχρᾶς ὀπωςδήποτε ἐντυπώσεως ἣν ἔμελλε νὰ προξενήσῃ ἡ διακήρυξις αὕτη εἰς τὰ περὶ τὸν Ὑψηλάντην πλήθη τὰ ὁποῖα περιέμενον τὴν ἄμεσον ἐμφάνισιν τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων, ὁ αὐτοκράτωρ, ἀντὶ νὰ διαβιβάσῃ ἀμέσως τὴν ἐπιστολὴν του εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπερ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, προετίμησε τὸν πολὺ μακροχρονιώτερον τρόπον τῆς ἀπαιστολῆς αὐτῆς διὰ Κωνσταντινουπόλεως. Τῆ ἀληθεία, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ἐν μέσῳ τίνων δυσχερῶν περιστάσεων ἠναγκάσθη ὁ Καποδίστριας νὰ γράψῃ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρέπει μὲν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλυπεῖτο καιρίως μὴ δυνάμενος νὰ πράξῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος πλειότερα, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ ὑποθέσωμεν αὐτὸν, ὡς ἐρρέθη, ἀποβαλόντα, καθ' ἣν στιγμὴν ἔγραφε καὶ ὑπέγραφε ταῦτα, πᾶν αἴσθημα τιμῆς καὶ πίστεως ὡς ἐκ τοῦ διπλωματικοῦ δόλου καὶ ψεύδους ἐν ᾧ διήγαγε τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ ἤρξαντο ἐν Κωνσταντινουπόλει παραστάσεις ἔντονοι περὶ τῶν βιαίων μέσων δι' ὧν ἡ ὁσμανικὴ κυβερνήσις ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις κίνημα. Ἡ διακοίνωσις, ἣν διεβίβασεν ὁ Ρεῖζ ἐφένδης εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ῥωσίας βαρῶνα Στρόγονοφ ἐν τῇ συνδιαλέξει τῆς 25 ἀπριλίου, ἡ ἀπάντησις τοῦ πρέσβεως καὶ ἡ ἀπὸ 22 μαΐου διακοίνωσις αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ὅπως ἐτραχύνθησαν ἐκ πρώτης ἀρχῆς αἱ μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων σχέσεις. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ πρέσβυς ἐξεδήλου πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐλπίδα, ὅτι «ἡ Ῥωσία δὲν θέλει καταναγκασθῆ νὰ ὑποστηρίξῃ ἐμπράκτως τὰ συμφέροντα λαοῦ ἀθῶου καὶ καταπιεζομένου.» Ἐν δὲ τῇ διακοίνωσει τῆς 22 μαΐου διελαμβάνετο ὅτι «ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ

δὲν δύναται νὰ συμμερισθῇ τὴν εὐθύνην τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὅποια θέλει συνεπαγάγει ἢ χρῆσις τῆς βίας καὶ ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὴν θέλει πράξει πᾶν τὸ δυνατόν ὑπὲρ τῶν ἐπαρχιῶν, ὧν ἡ προστασία ἀνετέθη αὐτῇ διὰ πανηγυρικῶν συμβάσεων.»

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ διπλωματικὴ μονομαχία ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρξάμενη μεταξὺ τοῦ Στρόγονοφ καὶ τῆς ὁσμανικῆς κυβερνήσεως περιωρίζετο εἰς τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις γινόμενον κίνημα· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔλαβε πολὺ μείζονας διαστάσεις. Ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς νήσοις. Ἡ Υ. Πύλη ἐκμανεῖσα ἐπεχείρησε φοβερὰν τῶν χριστιανῶν καταδρομὴν καὶ σφαγὴν, ἀρξάμενη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ὁ ἱερομάρτυς Γρηγόριος Ε', ἀπηγγονίσθη πρὸ τῆς πύλης τοῦ πατριαρχείου καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ὑπέστη τὰς αἰσχίστας τῶν ὕβρεων· πολλοὶ ἄλλοι ἱεράρχαι ἐθανατώθησαν ἀλληλοδιαδόχως· ὅλοι οἱ Φαναριῶται ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φύγωσιν, ἢ ἐφρονεύθησαν ἢ ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἵνα κατόπιν αὐτόθι οἱ πλεῖστοι φονευθῶσι· καὶ ὁ θάνατος ἀδιακόπως πολλαπλασιαζόμενος περιέλαβεν ἀπάσας τῶν Ἑλλήνων τῆς βασιλευούσης τὰς τάξεις, ὁ δὲ παροξυνθεὶς ὁσμανικὸς ὄχλος ὁσημέραι ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἀντὶ νὰ ἀναχαιτισθῇ ὑπ' αὐτῆς, ἐξεστράπη εἰς τὴν δεινοτέραν ἀκολασίαν, καὶ ἐν διαστήματι ἐβδομάδων πολλῶν τὰ στίφη αὐτοῦ καθοδηγούμενα ὑπὸ γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων, διέτρεχον τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα τοῦ Βοσπόρου ληστεύοντα καὶ σφάζοντα τοὺς ραγιαδες. Τὰ αὐτὰ δὲ ἀνοσιουργήματα ἐτελέσθησαν καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Ἐν Ἀδριανουπόλει ἀπηγγονίσθησαν ὁ πρῶτος πατριάρχης Κύριλλος καὶ πολλοὶ τῶν προεστῶν· ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁ ἐπίσκοπος τοῦ μητροπολίτου (διότι ὁ μητροπολίτης αὐτὸς ἐθανατώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου διέτριβε) καὶ οἱ ἐπισημότατοι τῶν κατοίκων· ἐν Λαρίσῃ ὁ μητροπολίτης καὶ ἄλλοι· ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κῶ, ἐν Ρόδῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, παντοῦ ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ ἐπανάστασις, οἱ Ἕλληνες καθυπεβλήθησαν εἰς μαρτύρια φοβερά. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι τὰ αὐτὰ διέπραττον οἱ

Ἕλληνας κατὰ τῶν Τούρκων ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ἐπανέστησαν. Ἄλλ' ἡ διαφορὰ ἦτο ὅτι παρ' ἡμῖν κυβέρνησις δὲν ὑπῆρχε· λαὸς δὲ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας τοσοῦτον δυναστευθεὶς, ἀχαλίνωτος ὢν, ἐξεστράπη εἰς παντοίας ἐκδικήσεις κατὰ τοῦ ἐν χερσὶν ἔτι φέροντος τὰ ὄπλα δυάστου. Ἐν Τουρκίᾳ τὰνάπαλιν, αὕτῃ ἡ κυβέρνησις, οὐ μόνον δὲν ἀνεχαίτισε τὴν ἀκολασίαν τοῦ ὄχλου, κατὰ ὑπερκόων ἀόπλων, ἀλλ' ἀπεναντίας παρώτρυνεν αὐτήν. Τούτου ἕνεκα ἐκίνησεν ἐπὶ τέλους τὴν ἀγανάκτησιν ὄλου τοῦ κόσμου καὶ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τῆς Ῥωσίας.

Τῇ 4/16 ἰουνίου ὁ Στρόγονοφ ἔλαβεν ἐκ Πετροπόλεως διαταγὴν νὰ δηλώσῃ εἰς τὴν Ὑ. Πύλην, ὅτι ἐὰν δὲν παύσῃ πολεμοῦσα οὐχὶ μόνον τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀθρόον, ἐὰν δὲν παύσῃ οὐχὶ φροντίζουσα περὶ τῆς ἰδίας ἀμύνης μόνον καὶ ἀσφαλείας, ἀλλὰ προσβάλλουσα αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν, ὁ αὐτοκράτωρ, μετὰ τὰς προηγηθείσας παραστάσεις, δὲν θέλει ἐπιχειρήσει πρὸς αὐτὴν νέας δηλώσεις, οὐδὲ δώσει νέας συμβουλὰς· ἀποφαίνεται δὲ ἀπὸ τοῦδε «ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀποβαίνει πολεμία παντὸς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὅτι νομιμοποιεῖ τὴν τῶν Ἑλλήνων ἀμυναν καὶ ὅτι ἡ Ῥωσία θέλει εἰρεθῆ εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ παράσχη αὐτοῖς οὐ μόνον ἄσυλον ἀλλὰ καὶ προστασίαν καὶ συνδρομὴν ἀπὸ κοινοῦ μεθ' ἀπάσης τῆς χριστιανωσύνης.» Ἡ Ῥωσικὴ κυβέρνησις διεβίβασε τὰς ἀποφάνσεις ταύτας εἰς τὰς συμμάχους τῆς δυνάμεις· καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ διακοίνωσις ἣν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῇ 10|22 ἰουνίου εἰς τὸν παρὰ τῇ αὐστριακῇ αὐλῇ πρέσβυν τῆς κόμητα Γολόφκιν. Ἐν τῇ διακοινώσει ταύτῃ ἐλέγετο ῥητῶς· «Ἀφ' ἐνὸς ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἐκτείνεται καὶ διαδίδεται, ἐκ δὲ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγῶν κορυφοῦται ἡ ἀπελπισία τῶν Ἑλλήνων· ἀφ' ἐτέρου ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν ἐνδίδει πλέον εἰς τὴν θρησκοληψίαν τοῦ ὄχλου, ἀλλ' ἐπιμένει αὕτῃ ἐκτελοῦσα σχέδιον ἀμετάθετον· ἐπισωρεύει τὴν παραβίαν τῶν συνθηκῶν αὐτῆς οὐ μόνον μετὰ τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν κυριωτέρων δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, καὶ θανασίμως προσβάλλει τὴν ἐλευθερίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς θαλασσοπλοίας καὶ ἐμπορίας... Τὰ πάντα δικαιοῦσιν ἡμᾶς νὰ φοβιόμεθα ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἔχει οὔτε τὴν θέλησιν οὔτε τὰ

τρόπον νὰ μεταβάλη τὸ καταστρεπτικὸν τοῦτο σύστημα. . . "Ὅθεν ὁ αὐτοκράτωρ νομίζει χρέος αὐτοῦ νὰ περιέλθῃ εἰς ἐξηγήσεις ἀκριβεστέρας πρὸς τοὺς συμμάχους, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ συνυπάρξῃ μετὰ τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων. . . Παρακαλεῖ δὲ τὰς δυνάμεις νὰ πληροφωρῶσιν αὐτὸν ἀπροκαλύπτως, τί σκοποῦσι καὶ τί εὔχονται καὶ πῶς νομίζουν ἐπιτηδειότερον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς. . . Ὁ ῥωσικὸς στρατὸς εἶναι ἕτοιμος νὰ συντελέσῃ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὅσα περὶ τούτου ἤθελον ἀποφασίσῃ αἱ σύμμαχοι αὐταί.»

Ἐκ τῶν διακοινώσεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ Ῥωσία ἐπενέβη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, συνδέσασα αὐτὴν μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς σωτηρίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῆς παραβιάσεως τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς κατὰ τῶν ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφερόντων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου προσβολῆς· σὺν ἄλλοις ὅμως οὐδὲν ἠθέλησε νὰ πράξῃ μονομερῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπὶ τούτῳ σύμπραξιν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὴν Ὑ. Πύλῃν διακοινώσει, οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὸν κόμητα Γολόφκιν, ἢ λέξις πόλεμος δὲν ἀναφέρεται. Ἐν ἀμφοτέραις διὰ ποικίλων περιστροφῶν ὑποδεικνύεται οὗτος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σαφῶς ὡς ἐπικείμενος· ἐν τῷ τέλει μάλιστα τῆς πρώτης, ὁ Στρόγονοφ ἔλεγε ῥητῶς, ὅτι ἂν ἡ Ὑ. Πύλη δὲν μεταβάλη σύστημα «ὁ ὑπογεγραμμένος ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἀναγγείλῃ ὅτι θέλει ἐγκαταλίπει ἀμέσως τὴν Κωνσταντινούπολιν μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν ὑπαλλήλων.» Ἀλλὰ ὁ ὅρος πόλεμος δὲν ἐξέρχεται ἔτι ἀπροκαλύπτως τῶν χειλέων τοῦ αὐτοκράτορος. Πρώτην δὲ φοράν μετεχειρίσθη αὐτὸν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτορα ἀπὸ 29 Ἰουνίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἔλεγεν. «Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ πόλεμος οὗτος ἤθελον ἀναγκαιῶς ἀποβλέπει, ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ, εἰς τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης κυριάρχων, νομίζω ἑμαυτὸν ὑπόχρεον νὰ συνεννοηθῶ ἐκ προοιμίου μετὰ τῶν συμμάχων μου περὶ τούτου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἤθελον εὐχαριστηθῆ εἰς τὴν γυνῶσιν, ἣν ἔχω τῶν προσωπικῶν τῆς Ὑ. Μ. αἰσθημάτων ὡς

πρὸς ἐμέ. Δὲν διστάζω ὅτι αὕτη εἶναι πεπεισμένη περὶ τῆς εὐ-
 λικρινείας τῶν ἐμῶν προαιρέσεων. "Ἦθελον ὁμως ἐπιθυμήσει, ὡστε
 ἅπασι αἱ σύμμαχοι δυνάμεις νὰ συμμερισθῶσι τὴν πεποιθήσιν
 ταύτην, καὶ τοῖμω νὰ ἐλπίζω ὅτι ἡ Υ. Α. καὶ Β. Μ. δὲν θέλει
 διστάσει νὰ ἐγγυηθῇ εἰς αὐτὰς περὶ τῶν διαθέσεών μου, ἐάν ἡ
 Πύλη ἤθελε μὲ ἀναγκάσει νὰ καταφύγω εἰς τὰ μέτρα τὰ ἐπι-
 βαλλόμενά μοι ὑπὸ τε τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς θέσεως τῆς Ῥω-
 σίας, μέτρα ὁμως τὰ ὁποῖα, ἐπαναλαμβάνω, δὲν θέλουσι τείνει
 ποτὲ εἰς ἀποκλειστικὸν σκοπὸν, ἀλλὰ θέλουσιν ἐπιφυλάξει πάν-
 τοτε εἰς τὰς συμμάχους δυνάμεις τὸ δικαίωμα νὰ πράξωσιν ἐν
 τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὠραίων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοι-
 νῆς αὐτῶν συνέσεως προςδοκώμενον ἀγαθόν.»

Τρεῖς λοιπὸν μῆνες καὶ ἥμισυς εἶχον μόλις παρέλθει ἀφ' ἧς ἡμέ-
 ρας ὁ μὲν Καποδίστριας ἔγραψεν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος
 ὑπέγραψε τὴν λεγομένην ἀποκήρυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος, ὡς
 ἐκ τῆς ὁποίας οἱ προϊστάμενοι τῆς αὐστριακῆς διπλωματίας ἐνό-
 μισαν ὅτι ἠσφαλίσθη τὸ καθεστῶς τῆς Εὐρώπης, καὶ νῦν ὁ αὐ-
 τὸς αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐδήλου ὅτι οἱ στρατοὶ αὐτοῦ εἶναι
 ἔτοιμοι νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν πρὸς νέαν τῶν ἀνατολι-
 κῶν πραγμάτων ρύθμισιν καὶ ἐπεκαλεῖτο πρὸς τοῦτο τὴν σύμπρα-
 ξιν ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Αἱ δυνάμεις αὗται ἦτοί ἡ
 Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσία δὲν εἶχον δώσει εἰς
 τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις αὐτῶν, καθάπερ ἐπεθύμει ἡ
 Ῥωσία, ὁδηγίας ἐντελῶς συμφώνους πρὸς τὰς ἐκ Πετροπόλεως
 εἰς τὸν Στρόγονοφ σταλείσας· περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ προτρέ-
 ψωσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐντόνως τὴν Ὑ. Πύλιν νὰ μὴ
 ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦ διωγμοῦ καὶ τῶν σφαγῶν σύστημα,
 τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπιτηδειότερον ν' ἀναρρίπισῃ ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν
 ἐπανάστασιν, ἀλλὰ περαιτέρω δὲν πρόβησαν. Ἀπ' ἐναντίας ἡγω-
 νίσθησαν παντὶ σθένει νὰ συμβιδάσωσι καὶ συνδιαλλάξωσι τὸν
 Στρόγονοφ μετὰ τοῦ Ρεῖζ ἐφένδη. Ἐκ τῶν 4 δυνάμεων, αἱ δύο
 κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ἐπισημότεραι καὶ ἰσχυρότεραι, ἡ Αὐστρία
 καὶ ἡ Ἀγγλία, δὲν ἐκινουῦντο ἐκ τῶν αὐτῶν ἀπκραλλάκτως ἀφορ-
 μῶν οὕτω πως πολιτευόμεναι. Ἡ μὲν Αὐστρία ἐπεθύμει πρὸ
 πάντων νὰ ἀποτρέψῃ πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ ἐξερθεῖσῃ μὲν τὰ φι-

λελεύθερα τῆς Εὐρώπης πνεύματα, νὰ διαταράξῃ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν ἐν Βιέννῃ συνθηκῶν κυρωθεῖσαν τάξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων. Ἡ Ἀγγλία δὲν ἐφοβεῖτο τὰς περὶ τὰ πολιτεύματα μεταβολάς· ἀλλὰ δὲν ἤθελε νὰ ἀνατραπῶσι τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα, πεποιθυῖα ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἀνατροπῆς ταύτης ἡ Ῥωσία διὰ τε τὴν γεωγραφικὴν αὐτῆς θέσιν καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων, ἤθελε περιποιήσῃ ἑαυτῇ δυνάμεις ἐπικινδύνους εἰς τὰ γενικὰ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὴν ἐπὶ ταῖς πληροφορίαις τοῦ Στρόγονοφ γραφεῖσαν δευτέραν ἀπὸ $\frac{1}{2}$ ἐπιστολὴν τοῦ κόμητος Νεσελρώδου πρὸς τὸν κόμητα Γολόφκιν, ἐνῶ ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας κόμης Λύτζοβ δὲν ἔπαυσεν ὑποβάλλων τῇ Πύλῃ τὰς ζωηροτέρας κατὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῆς παραστάσεις, ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας λόρδος Στράγκφορδ ἐφαίνετο ἀπ' ἐναντίας ἐμψυχῶν τὴν Πύλῃν εἰς τὰς ἀκατανοήτους αὐτῆς διαθέσεις καὶ παρέχων αὐτῇ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀγρία ἐκείνη καὶ ἡμαρτημένη πολιτεία ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἴσως τὴν συνδρομὴν τοῦ βρετανικοῦ ὑπουργείου. Ἀφ' ἐτέρου ὁμοῦς ὁ κόμης Λύτζοβ ἐβεβαίουν τὸν προῖστάμενον αὐτοῦ τῇ 6^ῃ αὐγούστου ὅτι ὁ λόρδος Στράγκφορδ, οὐδὲν ἤττον ἢ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Πρωσίας ὑποκόμης Βιελλά καὶ βαρῶν Μίλτιτζ, δὲν ἠδυνήθησαν εἰμὴ νὰ συμβουλευσῶσι τὸ ὀσμανικὸν ὑπουργεῖον νὰ δώσῃ ὧτα εὐμενοῦς ἀκροάσεως εἰς τὰς συμβουλὰς τὰς ὁποίας ἡ φιλία καὶ τὸ εἰλικρινὲς ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους συμφέρον εἶχον ὑπαγορεύσει τῇ αὐτῇ τῆς Βιέννης. Καὶ ὑπάρχει τῶντι διακοίνωσις τοῦ λόρδου Στράγκφορδ ἀπὸ 25 ἰουλίου (6 αὐγούστου) πρὸς τὴν Ὑ. Πύλῃν συνιστῶσα τὴν μετριοπάθειαν, τὴν μεταξὺ ἀθῶων καὶ ἐνόχων διάκρισιν καὶ τὸν συνδυασμὸν τῆς διατηρήσεως τῶν δικαίων τοῦ κυριάρχου μετὰ τῶν ἱερῶν καθηκόντων ὅσα ἐπιβάλλει ἡ φιλανθρωπία. Ἀλλ' οἰοιδῆποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ ποικίλοι χρωματισμοὶ τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αἱ δυτικαὶ δυνάμεις, οἱ πρέσβεις αὐτῶν δὲν κατώρθωσαν νὰ προλάβωσι τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας ῥῆξιν· ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5 ἰουλίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι βραδύτερον ἐπέτυχεν ἡ ἐπὶ πολλὰ

ἔτη ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν· ἀλλ' εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἔθετο ἔκτοτε τὴν ἀρχὴν τῆς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, ἀρχὴν ἣτις ἔμελλε προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ καρποφορήσῃ παρασύρουσα καὶ αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ, ἥρκει νὰ λάβῃ τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον καιρόν. Τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου ἔσβυσεν ὡς φλόξ ἀχύρου· ἡ ἐπανάστασις ὅμως τῶν κυρίως ἐλληνικῶν χωρῶν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτὰ, καὶ οὐ μόνον τὴν δυτικὴν Εὐρώπην νὰ καταναγκάσῃ εἰς τὸ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἀνεκαθεν προταθεῖσαν προστασίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ῥωσίαν νὰ ὑποχρέωσῃ ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἡμῶν ἀνεξαρτησίας ἣτις δὲν περιλαμβάνετο βεβαίως ἐν ταῖς προαιρέσεσιν αὐτῆς τῷ 1821 καὶ κατόπιν μέχρι τοῦ 1829.

Περὶ τοῦ ζητήματος ποῦ, κατὰ ποίαν ἀκριβῶς ἡμέραν, καὶ διὰ τίνων ἐξεργάγη κατὰ πρῶτον ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις, ἐγράφησαν πολλὰ ὑπὸ τοπικῶν φιλοτιμιῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅταν τὰ πράγματα δὲν ἦναι ἐπιτήδεια πρὸς τοιαύτην τινὰ ἐπιχείρησιν, καὶ περὶ τούτου ἐλάβομεν πεῦραν πικρὰν κατὰ τὰ τελευταῖα 30 ἔτη, αἱ ἐπαναστάσεις ἀρχίζουσιν ἀλλὰ ἀποτυγχάνουσιν, ἐνῶ ὅταν ἦναι προῖον ὠριμον περιστάσεων προσφόρων, οὐ μόνον ἀρχίζουσιν ἀλλὰ καὶ εὐοδοῦνται. Οὐδεμίᾳ δὲ ἴσως ἄλλη ἐπανάστασις ἠξιώθη νὰ ἐκραγῇ ἐν μέσῳ τοσούτων εὐμενῶν αὐτῇ περιπετειῶν ὅσον ἢ ἐν ἔτει 1821 ἀρξαμένη. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν πόθων τοῦ ἔθνους· ὁ πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἔρωσ εἶχεν ἀποβῆ ζωηρότατος πρὸ μιᾶς περιόδου ἑκατονταετηρίδος καὶ πεποιθήμεν ὅτι δὲν θέλει ἐκλείπει ἐν ὅσῳ ὑπάρχει ἔθνος ἐλληνικὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλὰ οἱ πόθοι μόνον δὲν ἀρκοῦσι. Πρὸ ἐτῶν πολλῶν εἶχον οὗτοι καθυποβληθῆ μὲν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ ἡγεμονίαν, ἀναρρίπισθῆ δὲ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῆς ἐλπίδος ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως ἦν περὶ τούτου παρήγαγεν ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐπιχειρήματος ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Ἀπόστολοι ἀξιοῦντες ὅτι ὀμιλοῦσιν ἐν ὀνόματι μεγάλης δυνάμεως περιέτρεχον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξῆπτον τὰ πνεύματα ἀπ' ἄκρου αὐτῆς μέχρις ἄκρου. Ἐν

Πελοποννήσῳ ἰδίως ἐπῆλθε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 πεμφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὁ ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος, ὁ κοινότερον καλούμενος Παπαφλέσας, ἀνὴρ ἔχων ὅλα τὰ ἐλαττώματα καὶ ὅλα τὰ προτερήματα τοῦ κρατίστου συνωμότου, τὸ πλανᾶσθαι καὶ πλανᾶν, τὸ τολμᾶν καὶ θνήσκειν. Κομιστὴς γενόμενος ἰκανῆς πυρίτιδος καὶ ἄλλων πολεμεφοδίων, πλειόνων δὲ ὑποσχέσεων μᾶλλον ἢ ἦττον ἀσφαλῶν καὶ ἀνυπολογίστου ἐπαναστατικοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἀνῆρπασε τὰ πλήθη πρὸ πάντων διὰ τῆς βεβαιώσεως ὅτι ῥωσικὸς στρατὸς ἐπέρχεται πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος· δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ αὐτὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς προκρίτους τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, τὸν Ζαΐμην, τὸν Λόντον, τὸν μητροπολίτην Γερμανὸν, ὅτε οὗτοι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου 1821 συνελθόντες ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἀγίου Γεωργίου περὶ τὸ Αἶγιον, ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ πληροφορίας περὶ τῆς φημιζομένης ῥωσικῆς συνδρομῆς. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἔταλαντεύοντο ἔτι· ἀλλ' ὁ Φλέσας καταπέισας τὸν Ν. Σολιώτην νὰ τολμήσῃ τὰς πρώτας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Καλαβρύτων ἐχθροπραξίας, περιήγαγε τὸν Ἀσημάκην Ζαΐμην καὶ κατόπιν ὅλους τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρακολουθήσωσι τὸ ρεῦμα. Ἡ ἐπαγγελία τῆς ῥωσικῆς ἐπικουρίας ὑπῆρξεν ἀπανταχοῦ σχεδὸν ἐν τῶν κυριωτάτων τοῦ κινήματος ἐλατηρίων. Οἱ συνετώτεροι ἔπαυσαν πρωτῶς νὰ πιστεύωσιν εἰς αὐτὴν, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον μετεχειρίζοντο τὸ θρύλημα ἵνα παρορμήσωσι τοὺς πολλούς. Ὅταν ὀλίγας κατόπιν ἡμέρας, ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου, ὁ Πανουριᾶς συγκαλέσας τοὺς προεστοὺς τῆς Ἀμφίσσης κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ κηρύξωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἐφρόντισε νὰ παρασκευάσῃ ἄνθρωπον, ὅστις ἐλθὼν δρομαῖος ἐκ Γαλαξειδίου ἀνήγγειλεν ὅτι ἐφθασαν αὐτόθι ῥωσικὰ πλοῖα. Καὶ ὅταν ὁ νεώτερος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀδελφὸς Δημήτριος, σταλείς ὑπ' αὐτοῦ ἵνα τὸν ἐκπροσωπήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἀπέβη εἰς Ἄστρος κατὰ μῆνα ἰούνιον, ἐξήχθη δ' ἐκ τοῦ πλοίου κιβώτιον βαρὺ, ἀμέσως διεδόθη ἡ φήμη ὅτι εἶναι πλήρες ῥωσικῶν χρημάτων. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐπὶ τῶν διενέξεων τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τοὺς προεστοὺς, εἰς τῶν περὶ αὐτὸν, ὁ Καντιωτῆς, ἀνέκραξεν· «ἡ ὑπογράφετε εὐθὺς τὸν ὀργανισμόν τοῦ πρίγκηπος, ἢ μετ' ὀλίγον ἔρχονται 12,000 Ῥῶσοι, καὶ τότε

βλέπετε ποία τύχη σᾶς περιμένει.» Εἰς δὲ ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης ἀπήντησεν· «εἴθε νὰ ἔλθωσιν οἱ ῥῶσοι καὶ ἄς σκοτώσουν πρῶτον ἐμένα· φθάνει νὰ σωθῇ ἡ πατρίς.» Ἡ πλάνη λοιπὸν καὶ ἡ εὐχὴ κατήντησεν ἐνδημική. Εἰς μάτην ἀπὸ τῆς 9|₂₁ μαρτίου ὁ Στρόγο- νοφ διεβίβασεν εἰς ἅπαντα τὰ προ᾽ενεῖα τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐγκύκλιον διαλαμβάνουσαν ὅτι ἡ δύναμις αὕτη εἶναι παν- τελῶς ἀμέτοχος τῶν γινομένων. Εἰς μάτην αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀπεδοκίμαζε τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Στρόγονοφ διεκοίνου τοῦτο τῇ 4]16 ἀπριλίου διὰ νέας ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν προζένους τῆς Ῥωσίας. Εἰς μάτην τελευταῖον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ὑψηλάντου ἀπετύγχανεν ἐν ταῖς ἡγεμονίαις. Τὸ τέχνασμα τῆς Φιλικῆς Ἐ- ταιρείας εἶχε ῥίψει βαθείας εἰς τὰ σπλάγγνα τοῦ λαοῦ ῥίζας, αἱ δὲ προκαταλήψεις τῶν πολλῶν εὐχερέστερον φύονται ἢ ἐκριζοῦν- ται. Αἱ διαψεύσεις ἐκεῖναι, ὅσον ἐπίστημοι καὶ ἂν ἦσαν, ἐβράδυνον νὰ φθάσωσιν ἢ ἔφθانون παραμεμορφωμένοι μέχρι τῶν τελευταίων τοῦ πλήθους στρωμάτων, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον πιστεῦον εἰς τὸ μορμολύκειον αὐτοῦ, διότι εἶχεν ἀνάγκην νὰ πιστεύῃ εἰς αὐτό· καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους ἐδέησε νὰ διανοίξῃ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡ ἐπανάστασις εἶχε τοσοῦτον γενικευθῇ καὶ εὐδοκι- μήσει, ὥστε ἡ παλινωδία κατέστη περιττὴ καὶ ἀδύνατος. Τὸ δὲ οὐδὲν ἤττον παράδοξον, ἡ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς βοήθειας ἐκείνη πλάνη κατήντησε νὰ πιστευθῇ καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι Ὀσμανιδῶν. Βραδύτερον ἔτι τῆς ἐποχῆς τῶν προεκτεθέντων γε- γονότων, κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, συνελθόντων εἰς συνέντευξιν τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἐν Τριπόλει πολιορκουμένου πλήθους μετὰ τῶν ἡμετέρων, ἵνα διαπραγματευθῶσι τὰ περὶ τῆς παραδόσεως τῆς πρωτεύουσας τῆς Πελοποννήσου, ὁ Ἀναγνωστόπουλος εἶπεν εἰς τοὺς Τούρκους ὅτι Εὐρώπη καὶ Ῥωσία εἶχον βοηθήσει τοὺς Ἕλ- ληνας κρυφίως ἕως τώρα, ἀλλὰ νῦν ἀπεφάσισαν ἐν Βιέννῃ οἱ βα- σιλεῖς νὰ πράξωσι τοῦτο ἀναφανδόν. Οἱ Τούρκοι κατεπτοίηθησαν ἐκ τούτου, ὁ δὲ ἀγᾶς αὐτῶν ἀπήντησεν· «οἱ βασιλεῖς ἔπραξαν ἄδικον ἂν ἀπεφάσισαν τοιοῦτό τι· ἔπρεπε πρῶτον νὰ μᾶς ἐρω- τήσωσιν.»

Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις ἐγενικεύθη καὶ ἠὺδοκίμησε δι' ἄλλους

προσέτι καὶ πρακτικωτέρους λόγους. Ὁ ἐμφύλιος μεταξὺ Μαχμούτη καὶ Ἀλῆ πασᾶ ἀγῶν προεκάλεσε τὴν ἀπὸ τοῦ ἰανουαρίου μηνὸς ἀναχώρησιν εἰς τὸ πεδῖον ἐκεῖνο τῆς μάχης τοῦ Χουρσίτ πασᾶ, ἡ δὲ Πελοπόννησος ἀπαλλαγεῖσα τοῦ βέκτου τούτου καὶ ἐμπείρου πολεμίου, ἠδυνήθη εὐχερέστερον νὰ ἐπιληφθῆ τοῦ ἔργου. Πλὴν τούτου ἡ στάσις τοῦ Ἀλῆ ἀπησχόλησε δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1821 τὰς πλείστας τῶν τουρκικῶν δυνάμεων τῆς Ῥούμελης· οἱ Σουλιῶται ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν· ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς δὲν ἐβράδυνε νὰ παρακολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τῆς Πελοποννήσου· ἐὰν δὲ ἡ δυτικὴ ἐδίστασε παραδόξως ἐπὶ τινὰ χρόνον, περὶ τὰ μέσα ὅμως τοῦ ἔτους, ὅτε οἱ Σουλιῶται ἤρχισαν παρενοχλοῦντες τὸ στρατόπεδον τοῦ Χουρσίτη, ἐκινήθησαν πᾶσαι αἱ πρὸς μεσημβρίαν αὐτῶν μέχρι Μεσολογγίου χῶραι. Παρεκτὸς δὲ τοῦ ἐμφυλίου τούτου ὀσμανικοῦ ἀγῶνος, ἐπιτηδεϊότατον ἀπέβη πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰς πρώτας αὐτῆς ἐπιτυχίας, καθὰ προείπομεν, τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ Ὑψηλάντου· διότι καὶ περ ἀπέτυχεν, προκάλεσεν ὅμως τὰς ἐπικινδύνους τῆς Ῥωσίας παραστάσεις, ἠνάγκασε τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνισχύσῃ μὲν τὰς περὶ τὸν Ἰστρον φρουράς, τὰς ἀπειλουμένας ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἐσωρεύοντο ἐν Βεσσαραβία, νὰ ἐξακολουθήσῃ δὲ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατέχουσα τὰς ἡγεμονίας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι συνέπεσον ἀντιπερισπασμοί. Ὁ πασᾶς τῆς Πτολεμαίδος εἶχεν ἐπαναστατήσει· οἱ Δροῦσοι ἐκινουῦντο· οἱ Βαχαβῆται ἠπέιλουν αὐθις τὰς ἱεράς πόλεις Μέκκαν καὶ Μεδίνην· ὁ δὲ σουλτάνος ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον εἰς τὸν σάχην τῆς Περσίας, ἐμβάλλοντα ἀδιακόπως εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους.

Ἄπορον λοιπὸν δὲν εἶναι ὅτι ἡ ἐπανάστασις, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων περιστάσεων ῥιπιζομένη, ἐξερράγη καὶ ἄπορον ἤθελεν εἶναι μᾶλλον ἐὰν δὲν ἤρχιζεν ἐν καιρῷ τοσοῦτον εὐθέτῳ, ἀφοῦ πρὸ αἰώνων οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει εἰμὴ εὐθετον καιρόν. Τὸ δὲ θαυμαστὸν μόνον εἶναι πῶς ἠδυνήθη νὰ ἀνθῆξῃ καὶ διεξαχθῆ. Τὸ ὀσμανικὸν κράτος ὀσοιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ περιστοιχίσαντες αὐτὸ κίνδυνοι, ἦτο μέγα, μάλιστα παραβαλλόμενον πρὸς τὴν μικρὰν γωνίαν τῆς γῆς ἥτις ἐπανεστή· εἶχε κυβέρνησιν, ἥτις, ὅσον πλημμελής καὶ ἂν λογισθῆ, ἦτο πάντοτε προτιμωτέρα τῆς ἐλλείψεως

πασης κυβερνήσεως, ἡ δ' ἐπανάστασις ἤρχισεν οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ διεξήχθη ἄνευ τῆς ἐν πολέμῳ τοσοῦτον ἀπαραιτήτου συμπυκνώσεως ἐκείνης καὶ χειραγωγίας τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων. Πλὴν τούτου ὁ ἀντίπαλος αὐτῆς εἶχεν ὀργανισμόν τινα στρατιωτικόν, οἰκονομικόν, διοικητικόν, ὅστις ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῆ χωλαίνων, παρείχεν αὐτῷ ἰσχὺν, ἧς ὅλως ἔστερεῖτο καὶ ἔστερήθη τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα. Τελευταῖον τὸ ὀσμανικὸν κράτος εἶχε συμμάχους πεπεισμένους ὅτι ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀκεραία μάλιστα ὑπαρξίς, ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης. Οἱ σύμμαχοι οὗτοι ἀναφανδὸν μὲν εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ δὲν ἦλθον, ἀλλ' εἶχον μυρίους τρόπους νὰ τὸ βοηθήσωσι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐδίστασαν νὰ μεταχειρισθῶσιν οὐ μικρὰ μὲν παρεμβαλόντες ἡμῖν κατ' ἀρχὰς κωλύματα, ἀναχαιτίσαντες δὲ ἐπὶ ἔτη πολλὰ τὰς πολεμικὰς τῆς Ῥωσίας ὀρμάς, ἐνῶ ἡ ἐπανάστασις προεκάλεσε μὲν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὰς συμπαθείας τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τὰς ἐπιεικεῖς διαθέσεις τινῶν τοῦλάχιστον κυβερνήσεων, ἀλλὰ συμμάχους δὲν ἠτύχησε νὰ εὕρῃ εἰμὴ μετὰ ἔτη πολλὰ, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἠδύνατο πολλάκις νὰ καταβληθῆ, ἐὰν δὲν περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ ἀκαταδάμαστον τινα δύναμιν. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὀμολογήσωμεν ὅτι μέχρι τοῦ 1825, ἤτοι μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον ἡ τακτικὴ τῆς Αἰγύπτου στρατιά, ἡ δυσαναλογία τῶν πολεμικῶν πόρων δὲν ὑπῆρξε κατὰ ξηρὰν τοσοῦτον μεγάλη ὅση ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Ἡ Τουρκία οἷα ἀπέβη μετὰ τὰς μεταρρυθμίσεις ὅσας ἐπεχείρησεν ὁ σουλτάν Μαχμούτης ἀπὸ τοῦ 1826, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τῶν στρατιωτικῶν αὐτῆς δυνάμεων, οὐδεμίαν δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ τί ἦτο τῷ 1821. Ἡ παραλυσία αὐτῆς εἶχε τότε κορυφωθῆ. Οἱ ἐπίσημοι τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ ἀριθμοὶ ἀνεβίβαζον μὲν αὐτὸν εἰς 180,000 ἰππέων, 220,000 πεζῶν καὶ 15,000 πυροβολιστῶν. Κατεῖχε δὲ ἡ Πύλη ἐν ταῖς κυρίως ἐλληνικαῖς χώραις φρουρία πολλὰ τὰ ὅποια, ὅσον εὐάλωτα καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ, ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς στίφη πολεμικὰ προχείρως συντεταγμένα, ἀπροεμάχητον ἀντίστασιν τὴν Χαλκίδα, τὴν Κάρυστον, τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Ἀ-

κροκόρινθον, τὸ Ναύπλιον, τὴν Μονεμβασίαν, τὴν Πύλον, τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην, τὴν ἀκρόπολιν τῶν Πατρῶν, τὴν Τρίπολιν, ἄλλας τινὰς ὀχυρὰς θέσεις καὶ τὰ ἐν Κρήτῃ φρούρια. Ἀλλὰ, ἵνα ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ κινήτου στρατοῦ, καθ' ὅλα τὰ 50 πρὸ τοῦ 1821 ἔτη ἢ Πύλη οὐδέποτε ἠδυνήθη πράγματι ν' ἀντιπαρατάξῃ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς πλειότερους τῶν δεκακισμυρίων ἀνδρῶν. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ φυλάττη τὸν Ἰστρον, νὰ ὑποχρεώσῃ τὴν Περσίαν εἰς εἰρήνην, νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀλῆ καὶ νὰ συντηρῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὴν δημοσίαν ἐν τῷ κράτει τάξιν, θέλομεν ἐννοήσῃ πῶς οὐ μόνον τῷ 1821 οὐδεμίαν ἠδυνήθη νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἀξιόλογον στρατιάν, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, ἀφοῦ ἐξέλιπον πολλοὶ τῶν προεκτεθέντων ἀντιπερισπασμῶν, ἢ Ἰ. Πύλη δὲν ἀπέστειλε καθ' ἡμῶν ποτὲ ἀνδρας πλείονας τοῦ τριτημορίου τῆς προσημειωθείσης πραγματικῆς αὐτῆς δυνάμεως. Καὶ τῶν ὄντι ἡ μεγίστη τῶν ἐκστρατειῶν ὅσας ἐπεχείρησεν, ἢ τοῦ Δράμαλη, μόλις συνεποσοῦτο εἰς 30,000 ἀνδρῶν. Τὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη ἐμβαλόντα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν καὶ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν Μεχμέτ πασᾶν καὶ τὸν Ὁμερ Βριώνην στίφη, δὲν περιελάμβανον πλείονας τῶν εἰκοσακισχιλίων ἀνδρῶν. Τοσοῦτος δὲ περίπου ἦτο ἢ μικρὸν πλειότερος καὶ ὁ ἐν ἔτει 1823 ὑπὸ τὸν Μουσταῆν τῆς Σκόδρας ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Ἰουσούφ Περκόφτζαλη ἀφ' ἑτέρου ἐλάσας στρατός. Τῷ δὲ 1824 ὁ Δερβίς πασᾶς ἤγαγε πολὺ ὀλιγωτέρους, τὸ ἥμισυ σχεδόν. Εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τούτους δὲν θέλομεν ἀντιπαραθέσει τοὺς 51,000 ἀνδρας ὅσους κατὰ ξηρὰν πηροεῖτο νὰ ὀπλίσῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐν Ἀστρεὶ Β' ἐθνικῆς συνελεύσεως· ἀλλὰ καὶ οἱ ἡμίσεις τούτων ἤθελον ἀρκέσει, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν αὐτοῖς περιελαμβάνοντο οὐκ ὀλίγοι κράτιστοι ἀρματωλοὶ καὶ κλέφται, οἱ δὲ ἀντίπαλοι ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἄτακτοι ὅπεις καὶ οἱ ἡμέτεροι, εἶχον τὸν αὐτὸν ὀπλισμὸν, τὸν αὐτὸν τοῦ παρεμὲν τρόπον, καὶ πολλαῖς προηγουμένως μετρηθέντες πρὸς τοὺς ὀρεισίβιους μάχητας ἰδίως τῆς Ρούμελης, καθάπερ ἐν τοῖς προτέροις ἱστορήσαμεν, εἶχον οὐχὶ ἅπαξ τρέψει τὰ νῶτα πρὸς αὐτούς.

Δὲν πρόκειται νὰ ἐλαττώσωμεν εἰς ὑπερβολὴν τὰς πολλὰς καὶ

δεινάς δυσχερείας πρὸς ἃς ἐμελλον νὰ ἀντιπαλαίσωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἰλλ' ἀνάγκη νὰ μὴ ἐμπίπτωμεν εἰς τὴν ἀντίθετον ὑπερβολὴν, ἐὰν θέλωμεν τελευταῖον νὰ μάθωμεν τί ἀληθῶς καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους διεπράχθη ἐν τῇ ἐπαναστάσει, ἵνα διδαχθῶμεν οὕτω τί καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐὰν δὲν ἐπλανώμεθα ὑπὸ τῆς φιλαυτίας ἡμῶν καὶ τῆς πρὸς τὸν οἰδαίνοντα λόγον ῥοπῆς, ἐὰν ἐσπουδάζομεν ἀκριβέστερον τὴν πάτριον ἱστορίαν, δὲν ἠθέλομεν παρασυρθῆ εἰς τοσοῦτον ὀλέθρια ἀμαρτήματα καὶ ἀσύνετα ἐπιχειρήματα κατὰ τὰ τελευταῖα τριάκοντα ἔτη. Τῷ 1821 οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἱππικὸν πολυάριθμον καὶ πυροβολικὸν οὐ μικρὸν, ἐνῶ ἡμεῖς ἐφ' ἱκανὸν μὲν χρόνον ἐστερούμεθα πυροβόλων, μέχρι τέλους δὲ ἐλάχιστον ἐκτησάμεθα ἱππικόν. Ἀλλὰ τὸ πυροβολικὸν τῶν πολεμίων ἦτο μέτριον, καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐχὶ πολὺ ἀνώτερον τοῦ κατὰ μικρὸν οὕτως ἢ ἄλλως παρ' ἡμῖν ἀπαρτισθέντος. Τὸ δὲ ὄντως ἀξιόλογον αὐτῶν ἱππικὸν ὀλίγον τοὺς ἐχρησίμευσεν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς χώρας καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολέμουν οἱ ἡμέτεροι· συνετέλεσε δὲ ἀπεναντίας πολλάκις εἰς τὸ ν' αὐξήσῃ τὴν ἀμηχανίαν αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς δυσκολίας τῆς συντηρήσεώς του, ὅπως συνέβη ἐπὶ Δράμαλῃ. Τὰ φρούρια βεβαίως ἦσαν κώλυμα μέγα· οὔτε φρουρὰς ὅμως ἱκανὰς εἶχον, οὔτε ἐφόδια πολέμου, οὔτε τροφὰς, αὕτη δὲ μάλιστα ἡ τελευταία ἔλλειψις ἀπέβη κρίσιμος ὡς πρὸς τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, διότι οἱ Ὀσμανίδαι τῆς ὑπαίθρου χώρας καταφυγόντες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐκείνων, κατέστησαν τὴν διατήρησιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἀδύνατον. Ἡ Μονεμβασία, τὸ Ναυαρίνον, ἡ Τρίπολις, ὁ Ἀκροκόρινθος, ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, παρεδόθησαν δι' ἐνδειαν τροφίμων. Τὰ παράλια φρούρια, καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ πλεῖστα, ἠδύναντο νὰ τροφοδοτηθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης, ἡ δὲ ναυτικὴ δύναμις, ἣν ἡ Υ. Πύλη ἠδυνήθη νὰ μεταχειρισθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως μείζων τῆς πεζικῆς. Ἐν ἔτει 1821 ὑπῆρχον ἐν τοῖς ναυστάθμοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως 4 τρίκροτα, 13 δίκροτα τῶν 74, 7 φρεγάδες, 5 δρόμωνες καὶ τινες πάρωνες (βρίκια). Καὶ πλὴν τούτων ἡ Ὑψηλὴ Πύλη εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς τὰς ναυτικὰς μοίρας τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τύνιδος, τῆς Τριπόλεως καὶ τοῦ Μεχ-

μέτ Ἀλῆ πασᾶ τῆς Αἰγύπτου. Εἰς τὴν ὄντως κολοσσιαίαν ταύτην δύναμιν οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 120 ἕως 150 πάρωνας, ἤτοι τὰ ἐμπορικὰ μὲν ἀλλ' ἐπὶ πολέμῳ κατηρησιμένα σκάφη τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, τὰ ὁποῖα διὰ ποικίλων εὐτυχῶν περιστάσεων τῶν προηγηθέντων 25 ἐνιαυτῶν, ὡσεὶ ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς παρεσκευάσθησαν πρὸς τὸν προκειμένον ἀγῶνα· ἀλλὰ τὰ σκάφη ταῦτα, πολλάκις κατὰ τῶν πειρατῶν τῆς Ἀλγερίας ἀντιπαλαίσαντα, οὔτε εἶχον ποτὲ πολεμήσει οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ πολεμήσωσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τρικρότων καὶ δικρότων· ὥστε κατὰ θάλασσαν ἡ δυσαναλογία ὑπῆρξεν ἀληθῶς φοβερά. Ναὶ μὲν, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, οἱ ὀσμаниκοὶ στόλοι προσελάμβανον τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἀξίαν ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ὑπηρετούντων Ἑλλήνων ναυτικῶν· νῦν δὲ στερηθέντες τῶν ἐπικούρων τούτων, περιῆλθον εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν, ἠναγκάσθησαν νὰ ναυτολογήσωσι κωπηλάτας τοῦ Βοσπόρου καὶ πολλοὺς ξένους τυχодиώκτας, Γενουαίους, Μελιτταίους, Σκλαβούνους, ὁ δ' ἐντεῦθεν ἐπελθὼν κάκιστος τῶν κητῶν ἐκείνων χειρισμὸς ἐπενήργησεν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἔκβασιν τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν. Πλὴν τούτου αἱ ναυτικαὶ μοῖραι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος, αἵτινες πάντοτε εἶχον δώσει δείγματα δεξιότητος καὶ ἀνδρείας, δὲν προσήρχοντο προθύμως, προθυμότερον δὲ ἀπῆρχοντο εἰς τὰ ἴδια. Αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβη κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη εἰς τὸν στόλον τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Οὐδὲν ἦττον τὸ μέγεθος τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως ἦτο τοσοῦτον ὑπέρογκον, ὥστε ἡ ἀντιπαράταξις τῶν ἡμετέρων στολίσκων προεκάλεσε πάντοτε τὴν ἀπορίαν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἐμπειροτάτων περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην ἀνδρῶν, τὰ δὲ κατὰ θάλασσαν κατορθώματα τοῦ ἀγῶνος ἐτιμήθησαν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰ κατὰ ξηράν.

Ἐν γένει ὅμως δυνάμεθα, ἄνευ τῶν ὑπερβολῶν τῆς ποιήσεως ἡμῶν καὶ οἰήσεως, νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ μαχηταὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐξεπλήρωσαν κατὰ τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν, ἐπαξίως τοῦ ἐπιδιωχθέντος μεγάλου σκοποῦ. Εἶναι δὲ τούτου ἕνεκα τοσοῦτῳ μᾶλλον ἀξιάγαστοι ὅσῳ δι' ὅλου τοῦ ἀγῶνος οὐδέποτε ἐκτρησάμεθα κυβέρνησιν πράγματι χειραγωγήσασαν τὰ

κοινὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα, καὶ τελεσφόρως προνοήσασαν περὶ ὀργανισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν στρατιωτικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμεων. Πρὸς συγκρότησιν τοιαύτης κυβερνήσεως οὔτε προϋπῆρχον οὔτε ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως παρήχθησαν οἱ ἀπαιτούμενοι ἄνδρες. Οἱ προεστοὶ εἶχον δεῖξει ἐπιτηδειότητά τινα περὶ τὴν διοίκησιν τῶν κοινοτήτων καὶ τινες πολλὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν. Ἄλλο ὅμως διοικήσεις κοινότητος, καὶ ἄλλο κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι προέκυψαν εἰς μέσον διὰ τῆς ἐπαναστάσεως, εἴτε αὐτόχθονες ὑπῆρξαν οὔτοι, εἴτε ἑτερόχθονες, οὐδεὶς ἀνεφάνη τοσοῦτον τῶν ἄλλων ὑπερέχων, ὥστε νὰ ὑπαγάγη ὑφ' ἑαυτὸν πρόσωπά τε καὶ πράγματα. Ἐντεῦθεν τὰ πολιτεύματα καὶ αἱ κυβερνήσεις τῆς ἐπαναστάσεως οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξαν ἢ συμβιβασμοὶ τινες δευτερευουσῶν φιλαρχιῶν, καθ' οὓς αὐταὶ ἐπέτρεπον μὲν τὴν Ἀρχὴν ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θέλει εἶναι ὅσον ἔνεστι μικρὰ ἢ μᾶλλον ψιλὸν ἀρχῆς ὄνομα. Ἀμα δὲ τινὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἐνασκήσωσι πραγματικὴν ἐξουσίαν, προέκυψαν ἐκ τούτου ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες, συνδυαζόμενοι μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων, ἀπέληξαν εἰς παντελεῆ ἀναρχίαν. Ἡ πρώτη πρὸς συμπύκνωσιν τῶν μερικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους ἀπόπειρα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Πετρόμπευ, ὅστις προθύμως δράξας τὰ ὄπλα κατὰ μάρτιον τοῦ 1821 καὶ προελάσας ἐκ τῆς χώρας αὐτοῦ ἐκυρίευσεν τῇ 23 τὰς Καλάμας. Ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης ἱδρυσεν ἀμέσως μετὰ τῶν προεστῶν τὴν λεγομένην *Μεσσηνιακὴν Γερουσίαν* καὶ ἐξέδωκε τῇ 28 διακήρυξιν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ὑπογραφεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τε ὡς ἀρχιστρατήγου καὶ τῶν ἄλλων τῆς γερουσίας ταύτης μελῶν. Ἐξ αὐτοῦ ὅμως τοῦ ὀνόματος τῆς μεσσηνιακῆς γερουσίας δηλοῦται ὅτι αὕτη οὐ μόνον τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἀλλ' οὐδὲ τὴν Πελοπόννησον ὅλην ἠξίου νὰ ἐκπροσωπήσῃ. Γενικωτέρα ὅπως οὖν ὑπῆρξεν ἡ πράξις ἦν τῇ 26 μαΐου ὑπέγραψαν ἐν τῇ μονῇ τῶν Καλτεζῶν εἰκοσιεννέα προύχοντες τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ ἐπίσκοπος "Ἐλουσ" Ἀνθιμος, ἔχοντες τὴν γνώμην καὶ ὄλων τῶν λοιπῶν ἀπόντων μελῶν. Διὰ τῆς πράξεως ταύτης οἱ εἰρημένοι προύχοντες αὐτόκλητοι ἐπέτρεψαν τὴν διοίκησιν ὅλης τῆς Πελοποννήσου εἰς *Γερουσίαν* συγχειμένην μὲν ἐκ πέντε προεστῶν καὶ τοῦ ἀγίου Βρε-

ασθενής Θεοδωρήτου, προεδρευομένην δὲ ὑπὸ τοῦ ἐνδοξοτάτου κοινοῦ ἀρχιστρατήγου μας Πετρόμπευ Μαυρομιχάλη. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, κομίζων ἔτι γενικωτέρας ἀξιώσεις.

Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἦτο τότε μόλις 28 ἐτῶν καὶ εἶχε διατελέσει, ὅπως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐν τῇ στρατιωτικῇ τῆς Ῥωσίας ὑπηρεσίᾳ· παρέστη δὲ εἰς μέσον ὡς «διωρισμένος ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ γένους ἡμῶν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν φιλιτάτην Ἑλλάδα πληρεξούσιος ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων μερῶν.» Ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ δελεάσῃ τοὺς ἀνθρώπους, διότι οὔτε ἀνάστημα, οὔτε ῥώμην, οὔτε φωνὴν, οὔτε λόγον, οὔτε τρόπον εἶχεν. Ἀλλ' ἐκέκτητο ὀρθὸν, ἂν ὄχι λεπτὸν νοῦν· ἦτο ἀτρόμητος, καρτερικὸς καὶ φιλόπατρις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀνεδείχθη πάντοτε πρόθυμος νὰ θυσιάσῃ εἰς τὸ εὐγενὲς τοῦτο αἶσθημα τὴν ἰδίαν φιλοτιμίαν, δοὺς κατὰ τοῦτο παράδειγμα τὸ ὁποῖον ὀλίγους, ὡς μὴ ὄφελεν, εὔρε μιμητὰς παρ' ἡμῖν. Κατ' ἀρχὰς πειθόμενος ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀνάγκην ἀρχηγοῦ, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς ἐκ τῆς αἴγλης τοῦ ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἔφερε καὶ τῆς ἐντολῆς ἣν παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔλαβεν. Ἀποτυχῶν δὲ διὰ τὴν πεισματώδη τῶν προεστῶν ἀντίπραξιν, καὶ παθῶν πλείστας παρ' αὐτῶν ἀδικίας, καὶ ἰδὼν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ δεινῆς ἀναρχίας κλυδωνιζομένην, δὲν ἐστασίασε ποτὲ κατὰ τῶν καθεστῶτων, οὐδ' ἀπληπίσθη ποτὲ περὶ τῆς τύχης τοῦ ἔθνους· διότι ἂν δὲν ἠδυνήθη νὰ κυβερνήσῃ ἄλλους, ἐπίστατο ὅμως τὸ κυβερνᾶν ἑαυτὸν, καὶ ἐγκαταλείψας πᾶσαν περὶ ἀρχῆς ἀξίωσιν, παρέμεινε μέχρι τέλους πιστὸς τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος πρόμαχος. Οὐ μόνον ἀσθενὴς ὦν τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ καχεκτικὸς τὴν κρᾶσιν ἀντέσχε, δι' ἀκαταβλήτου ἠθικῆς δυνάμεως, εἰς τὰς κακουχίας πολέμου διεξαγομένου ἐν μέσῳ μυρίων στερήσεων. Συμπεσόντος ποτὲ λόγου περὶ ὑποχωρήσεως ἐκ τινος πεδίου τῆς μάχης, εἶπεν ὅτι δὲν εἴμπορεῖ νὰ φύγῃ· ἐπειδὴ δὲ εἰς τῶν συναθλητῶν ἐν τῇ ἀφελείᾳ αὐτοῦ ἀνεφώνησεν ὅτι αὐτὸς θέλει τὸν ἐπάρει εἰς τοὺς ὤμους τοῦ τοσοῦτον ἑλαφρὸν ὄντα, ὁ Ὑψηλάντης διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης ἦτις ἐξήρχετο ἐκ τῆς ῤίνος μᾶλλον ἢ ἐκ

τοῦ στόματος, «ναί, ὑπετονθόρουσε μειδιάσας, ἑλαφρὸν εἶναι τὸ σαρκίον τοῦτο, ἀλλ' ἡ καρδία αὐτοῦ βαρεῖα.»

Ἀποβάς κατ' ἀρχάς εἰς Ἵδραν, τῇ 8 ἰουνίου, ἀνεγνωρίσθη αὐτόθι τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους, ὡς πληρεξούσιος τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου καὶ ἐνήργησεν ὡς τοιοῦτος. Ἐπειτα δὲ περάσας εἰς Ἄστρος τῇ 19 καὶ τυχῶν πανηγυρικῆς δεξιώσεως, ἀνῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ὁποῖον ἐπολιόρκει τὴν Τρίπολιν καὶ ἐγένετο ὡσαύτως δεκτὸς ὡς γενικὸς πληρεξούσιος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ προσέκρουσε πρὸς τὴν προμνημονευθεῖσαν Γερουσίαν τῶν προεστῶν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτησε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἀρχιστρατηγίαν, συμπράττων καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ μετὰ βουλῆς ἐκλελεγμένης ἐμέσως ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ Γερουσία, αἰσθανομένη ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτογνώμονα αὐτῆς συγκρότησιν, συνήνεσεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἔμμεσον ἐκλογὴν 24 ἀντιπροσώπων, ἐπέμεινεν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὀνομάζωνται οὗτοι Γερουσία, ὄχι βουλή. Καὶ τοῦτο μὲν ἦτο δευτέρου λόγου ἄξιον. Ἀλλ' οἱ προεστοὶ ἐπέμειναν καὶ εἰς ἕτερα πολὺ σπουδαιότερα πράγματα. «Οἱ ἀποσταλησόμενοι 24 Γερουσιασταί, ἔλεγον, ἕνας ἀπὸ κάθε ἐπαρχίαν, μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου Πετρόμπευ Μαυρομιχάλη, προηγουμένης τῆς ἐνδοξότητός του, κατὰ τὸ ἐν Καλτεζαῖς γενόμενον σύστημα, θέλουν ἐπέχει τὴν Γερουσίαν τοῦ δήμου τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη δὲ ἡ Γερουσία νὰ παρευρίσκεται μετὰ τοῦ Ὑψηλοτάτου πρίγκηπος Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἀπεσταλμένου παρὰ τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς, καὶ συμφώνως νὰ σκέπτονται καὶ μὲ ψήφους νὰ ἀποφασίζωσι καὶ νὰ διοικῶσι τὰ τε πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικὰ εἰς τρόπον ὥστε μήτε ἡ Γερουσία νὰ ἐνεργῇ τι χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τοῦ πρίγκηπος, μήτε ὁ πρίγκηψ χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τῆς Γερουσίας.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ Γερουσία ἤθελε νὰ ἐπεμβαίη καὶ εἰς αὐτὴν τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων τὴν διεξαγωγὴν, ὅπερ ἤθελεν εἶναι πάντοτε ὀλέθριον, μάλιστα δὲ ἐπικρατοῦντος πολέμου. Μετὰ τινὰς διενέξεις ἡ Γερουσία ἐτροπολόγησε κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς πρότασιν, ὅτι συνήνεσεν, ἀντὶ νὰ συμπράττῃ ὁλόκληρος μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου, νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἀνδρας τρεῖς, ἢ,

καθώς ἐλέγετο τότε, εἰς τρία ὑποκείμενα· ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἀντέτεινε πάλιν, ἰδίως ἐπιμένων εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῆς ἀρχιστρατηγίας. Ὅθεν ἐτραχύνθησαν τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ Ὑψηλάντης ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ στρατοπέδου, καὶ μάλιστα μετὰ πολλὰς παρακλήσεις τῶν προεστῶν, ἐπέστρεψε τῇ 2 ἰουλίου, ὅτε ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ τῶν δύο μερῶν διαπραγματεύσεις. Ἴσως δ' ἠναγκάζοντο ἐπὶ τέλους οἱ περὶ τὴν Γερουσίαν νὰ ἐνδώσωσιν, ἐὰν δὲν συνετάσσοντο αἴφνης μετ' αὐτῶν δύο πολιτικοὶ ἄνδρες ἕξωθεν, ὅπως καὶ ὁ Ὑψηλάντης, προσελθόντες.

Ὁ Ἀλεξάνδρος Μαυροκορδάτος δὲν ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου, ἀποβὰς εἰς Μεσολόγγιον, ὅπερ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐξελέξατο ἐπιτηδεῖως ὡς τὸ κύριον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ στάδιον· ὁ δὲ Θεόδωρος Νέγρης εἶχεν ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς προηγηθῆ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὑψηλάντου, καταπλεύσας δὲ εἰς Τῆνον καὶ ἔπειτα εἰς Ὑδραν, εἶχεν ἀμέσως περιέλθει εἰς διένεξιν πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου, διότι οὗτος οὔτε σύμβουλον ἠθέλησε νὰ προσλάβῃ παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄνθρωπον, οὔτε διευθυντὴν νὰ τὸν διορίσῃ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ μὲν Θεόδωρος Νέγρης, προσελθὼν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς σκηνῆς, τάχιστα κατῆλθεν εἰς δευτερεύουσαν τάξιν καὶ πρωτίμως ἐξέλιπε, θανὼν τῇ 22 νοεμβρίου 1824. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ὁ ἐξοχώτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ὃν παρήγαγεν ἡ ἐπανάστασις, ἐπενεργήσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους διὰ τε τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλαττωμάτων. Ὁ Ἰωάννης Κωλέττης καὶ ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς, οἱ βραδύτερον ἴσοι αὐτοῦ λογισθέντες καὶ μέχρι τινὸς διατελέσαντες, οὐδόλως, διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνεδείχθησαν ἐκείνου ἐνάμιλλοι. Ὁ δὲ Ἰωάννης Καποδίστριας προήχθη μὲν ἐν τῇ ῥωσικῇ ὑπηρεσίᾳ, κατῆλθε δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀγώνος. Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο ὁ ἀντίπους τοῦ Ὑψηλάντου· αἰμύλος τοὺς τρόπους, εὐφυῆς περὶ τὸ λέγειν, ἐπιτηδεῖος περὶ τὸ γράφειν, δεξιὸς περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων, ἠγάπησε καὶ ἐπεζήτησε τὴν ἀρχὴν διὰ παντὸς σχεδὸν τοῦ βίου. Οὐδὲ λέγομεν τοῦτο ἵνα καταμεμφθῶμεν αὐτοῦ. Ἡ φιλαρχία εἶναι πάθος γενναῖον. Ὅχι

ἡ ἄγονος καὶ νώθουρος φιλαρχία, ἣν εἶδομεν πολλάκις, καὶ, ὡς μὴ ὄφελε, βλέπομεν ἔτι λυμαινομένην τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἡ φιλαρχία ἥτις, ἢ σώζει τὴν πατρίδα, ἢ τοῦλάχιστον ὑπηρετεῖ αὐτὴν λυσιτελῶς. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος τῷ μὲν 1822 ἔσωσε τὸ Μεσολόγγιον· τῷ δὲ 1824 παρεσκεύασε διὰ προνοίας πολλῆς καὶ συντόνου ἐνεργείας, τὴν ἔνδοξον τῆς πόλεως ἐκείνης κατὰ τὰ δύο ἐπόμενα ἔτη ἄμυναν· τῷ δὲ 1825 ἐρρίψοκινδύνευσεν ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης ἐν Σφακτηρίᾳ· δι' ὅλης δὲ τῆς ἐπαναστάσεως διεξήγαγε τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῆς πράγματα, ἐργασθεὶς μὲν ἐπιτηδεῖως εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος διάπλασιν τῆς κοινῆς ἐν τῇ Δύσει γνώμης, ὡς οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἄλλος συντελέσας εἰς τὸ νὰ παρασκευάσῃ τὴν σωτήριον τῶν δυνάμεων ἐπέμβασιν.

Ἄλλ' ἐνῶ τοσοῦτον ἦτο δεξιὸς περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διεθνῶν τῆς Ἑλλάδος συμφερόντων, εἰς δὲ τὰ πολεμικὰ πράγματα ἔπραττε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ πράξῃ ἄνθρωπος μὴ ὢν ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικὸς, ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς τῶν ἀρετῶν ὅσαι ἀπαιτοῦνται ἵνα εὐδοκιμήσῃ ἐν αὐτῇ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ· ἦτο εὐφύεστατος εἰς τὸ νὰ διαγινώσκῃ τὸ τρωτὸν μέρος ἐκάστου καθεστῶτος, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐξίσου εὐτυχῆς εἰς τὴν εὔρεσιν τῆς προσηκούσης θεραπείας. Ὅτε ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τοῦ Ὑψηλάντου, ὅπως αὐτὴ εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τῶν νήσων καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ τῆς Πελοποννήσου. Τὴν ἐπιουῶσαν τῆς ἀποβάσεώς του εἰς Μεσολόγγιον, ἦτοι τὴν 22 ἰουλίου, ἔγραφε πρὸς αὐτόν. «Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐγὼ κρέμαμαι ἀπὸ τὰς προσταγὰς τῆς, τὰς ὁποίας θεωρῶ ὡς προσταγὰς τῆς πατρίδος . . . . Ἄς προσταξῆ, ἄς δώσῃ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας, καὶ θέλει εὔρει εἰς ἐμὲ δοῦλον πιστὸν τῆς πατρίδος . . .» Μετ' οὐ πολὺ δὲ πάλιν ἔγραφε πρὸς αὐτόν. «Πρέπει νὰ συστηθῆ εἰς Μεσολόγγιον αὐτὴ ἡ τοπικὴ διοίκησις, ἐξηρητημένη πάντοτε ἀπὸ ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἂν ἡ ἐκλαμπρότης τῆς στοχάζεται ὅτι εἰμπορῶ ὁ ἴδιος νὰ χρησιμεύσω εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτῆς τῆς διοικήσεως, ἄς μὲ προσταξῆ, ὡς λογιζόμενον ἱεράς τὰς προσταγὰς τῆς, καὶ ἄς μὲ ἀποστείλῃ κἀνένα συνεργόν.» Ἐπειτα κληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ εἰς Τρίκορφα, ὅπου ἦτο τὸ γενικὸν στρατήγιον, προσῆλθε τῇ 14 αὐγού-

στου. Ἐπειδὴ δὲ ἀφίκοντο ἐν τῷ μεταξύ καὶ ἀλλεπάλληλοι αἰτήσεις τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Αἰτωλίας περὶ ἀποστολῆς ἀξίου τινὸς προσώπου πολιτικοῦ, καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐπικαλούμενοι «ἄνθρωπον ἀξίον νὰ διοργανίσῃ πολιτικῶς αὐτάς», ὁ Ὑψηλάντης ἐπέτρεψε τὸ ἔργον εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, προχειρισάμενος αὐτὸν «πληρεξούσιον αὐτοῦ.» Ὁ Μαυροκορδάτος ἐζήτησε τότε βοήθην τὸν Νέγρην· ὁ δὲ Ὑψηλάντης κατ' ἀρχὰς ἀπεποιήθη, κατόπιν ὅμως ἐνδούς εἰς τὰς ἐπιμόνους τοῦ πληρεξουσίου του αἰτήσεις, ἐνέδωκε, συμβουλεύσας νὰ μὴ μεταχειρισθῇ τὸν ἄνθρωπον εἰμὴ «εἰς μικρὰ μόνον πράγματα, διότι δὲν εἶναι ἀρμόδιος διὰ μεγάλα.» Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος, ἰδὼν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ διστάζῃ ἂν ὁ Ὑψηλάντης θέλει κατορθώσῃ νὰ διατηρηθῇ· καὶ ἅμα ἀναχωρήσας ἀπὸ Τρίκορφα, παρέβη τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὀρθὴν συμβουλὴν καὶ ἐπέτρεψε μὲν τὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Νέγρην μεταβάντα ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἀμφισσαν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὸς τὴν ῥύθμισιν τῆς Δυτικῆς, ἐπιστρέψας εἰς Μεσολόγγιον.

Ἐν τούτοις ἐπὶ τινα εἰσέτι χρόνον δὲν ἀπεκάλυψε πῶς μελετᾷ νὰ πολιτευθῇ ὀριστικῶς ὅτε αἴφνης, τῇ 27 ὀκτωβρίου, ἔγραψεν ἐκ Μεσολογγίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν μακρὰν, δι' ἧς, ἀφοῦ ἀκαίρως ὅπως οὖν πολλὰ ἐμεμψιμοίρησε περὶ τῆς προώρου ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν ποικίλων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου σφαλμάτων, ἰδίως ἐλέγξας αὐτὸν διότι προχειρίσθη «Ἐπίτροπος τῆς ἀνυπάρκτου Ἀρχῆς, ἥτις καὶ ἂν ὑπῆρχε δὲν εἶχε κἀνὲν δικαίωμα ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος,» καὶ ὑπεδείξας οὕτω ὅτι οὐδ' ὁ Δημήτριος εἶχε τοιοῦτο δικαίωμα, συνεκεφαλαίωσεν ἔπειτα ὡς ἐξῆς τί ἐφρόνει περὶ τῶν δεόντων γενέσθαι. «Ἀλλὰ τί πρέπει νὰ γίνῃ, θέλει εἶπει ἢ ἐκλαμπρότης της. Τώρα τὸ γένος ἔλαβεν εἰς χεῖρας τὰ ὄπλα· τί νὰ κάμωμεν; Ν' ἀφήσωμεν τὰ ὀνόματα ἀρχηγῶν καὶ πληρεξουσίων καὶ ἐπιτρόπων· νὰ ὀργανίσωμεν τὴν διοίκησιν ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐντοπίους, τῶν ὁποίων νὰ γίνωμεν ἡμεῖς ὀδηγοὶ καθ' ὅσον δυνάμεθα· νὰ τὴν συγκεντρώσωμεν εἰς ὀλίγας χεῖρας, ἐνόσω νὰ προσκαλέσωμεν κἀνένα ὑποκείμενον οἶος ὁ πρίγκηψ Εὐγένιος (ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ μεγάλου Ναπο-

λέοντος), ἢ ὁ κόμης Καποδίστριας, ἢ πᾶς τις ἄλλος ἰκανώτερος ἡμῶν.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα. «Ὅσα ἔλεγε περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἦσαν ὀρθότατα. Ὁ Ὑψηλάντης οὔτε δικαίωμα τι εἶχεν «ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος,» οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην διοικητικὴν ἰκανότητα. Ἀλλ' ὅσα προέτεινεν ὁ Μαυροκορδάτος πρὸς θεραπείαν τῶν ἐλαττωμάτων τούτων, ἦσαν καὶ ἀπεδείχθησαν δυστυχῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων πλημμελῆ. Τὸ ἔθνος εἶχεν ἀνάγκην ἀρχῆς, καὶ δὲν εἶχε καιρὸν νὰ περιμένῃ οὔτε τὸν πρίγκηπα Εὐγένιον, οὔτε τὸν κόμητα Καποδίστριαν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη κατελήφθη οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ ἐγένετο δεκτὴ οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἔθνους, ἐξαιρέσει τῶν προεστῶν τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες καὶ αὐτοὶ δὲν ἠμφισβήτουν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην εἰμὴ περὶ τῆς ἐλευθέρας ἐνασχέσεως τῆς ἀρχιστρατηγίας, προτείνοντες κατὰ τοῦτο περιορισμούς, οὓς οὐδεὶς εὐσυνειδήτος κυβερνήτης ἠδύνατο νὰ ἀποδεχθῆ. Ὅ,τι λοιπὸν πρακτικὸν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἦτο νὰ νομιμοποιηθῆ μὲν ἡ τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχὴ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους, οὓς ἐξ ἀρχῆς προηρεῖτο οὗτος νὰ συγκαλέσῃ καὶ εἶχε πραγματικῶς συγκαλέσει ὅτε ὁ Μαυροκορδάτος ἔγραφε τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, νὰ ἀναπληρωθῶσι δὲ αἱ περὶ τὴν διοίκησιν ἰδίως ἐλλείψεις αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως τῶν ἰκανωτέρων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ πολὺ εἰς τοῦτο, διότι ὑπὲρ πάντα ἄλλον τότε εἶχε τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Ἀντὶ ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο, συντελέσας διὰ τῆς συμμαχίας αὐτοῦ μετὰ τῶν προεστῶν εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχῆς καὶ εἰς τὴν ψήφισιν πολιτεύματος πολυαρχικοῦ, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀναρχικοῦ, οὐδὲν ἄλλο κατῴρθωσεν εἰμὴ νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν συγκρότησιν ἀληθοῦς κυβερνήσεως δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ γίνῃ ὁδηγὸς τῶν συμμάχων αὐτοῦ, ὡς ἠλπίζεν, ἀπέβη θῦμα αὐτῶν, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀπλοῦς ἐθελοντής, ὅπως καὶ ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης.

Παραπλησίως δὲ ἐπολιτεύθη καὶ ὅτε, μετὰ τινα ἔτη, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, δηλαδὴ εἰς τῶν ἀνδρῶν οὓς ἔλεγεν ἰκανωτέρους τῷ 1821. Ὁ Κυβερνήτης δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀναμάρτητος· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος,

ἀντὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ διαφωτίσῃ αὐτὸν, παρώξυνεν ἀπ' ἐναντίας τὸν ἄνδρα δι' ἀποτόμου ἀντιπολιτεύσεως· καὶ τότε, ἀντὶ νὰ περιμείνῃ τὴν προσεχῆ τῆς βασιλείας ἀφίξιν, ἔσπευσε νὰ προκαλέσῃ τὴν βιαίαν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ κατάλυσιν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐπῆλθεν ἀμέσως ἀναρχία φοβερά, οὐ μικρὸν συντελέσασα εἰς τὸ νὰ ὑπολάβῃ ἡ βασιλεία τὴν Ἑλλάδα ὡς χώραν ἐν ἣ ἡδύνατο νὰ πράξῃ ὅ,τι ἤθελεν. Ἡ βασιλεία περιέπεσε τούτου ἕνεκα ἰδίως εἰς πλεῖστα ὅσα σφάλματα· ὁ δὲ Μαυροκορδάτος, μετριώτερος γενόμενος ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς πείρας, ὑπηρετήσεν αὐτὴν ἐπιεικῶς, μάλιστα τῷ 1843 καὶ τῷ 1854· ἀλλὰ περὶ δυσμᾶς βίου, καίτοι δὲν συνέπραξεν ὡς αὐτουργὸς εἰς τὴν τῆς πρώτης βασιλείας κατάλυσιν, εἶδεν ὅμως εὐχαρίστως αὐτὴν πίπτουσαν, ἐλπίζων πάλιν πολλὰ καὶ αἴσια ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ νέας ριζικῆς τοῦ καθεστῶτος μεταβολῆς. Τί ἤθελε φρονήσῃ σήμερον, δὲν γνωρίζομεν· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἐνῶ ἐλογίζετο ἀγγλόφων, ἐπολιτεύθη ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς πράγμασι συνήθως ὡς Γάλλος μᾶλλον ἢ ὡς Ἀγγλος, ἐπιζητῶν μὲν τὸ ἀπόλυτον καλόν, διακινδυνεύων δὲ καὶ αὐτὸ τὸ σχετικόν. Ἀληθῆς πραγμάτων διόρθωσις δὲν γίνεται ἄνευ ἐννόμου τάξεως, ἡ δ' ἐννομος τάξις ἀνατρέπεται διὰ τῶν βιαίων μεταβολῶν. Ἡ Ἀγγλία ἀρκουμένη κατὰ τὰ τελευταῖα διακόσια ἔτη εἰς τὴν βαθμιαίαν καὶ εἰρηνικὴν τῶν κακῶς κειμένων διόρθωσιν, ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὰ καὶ εὐδαίμων, ἡ δὲ Γαλλία ἐν διαστήματι ὀγδοήκοντα ἐτῶν διὰ μὲν μοναρχικῶς ὀργανωθείσα, δις δὲ συνταγματικῶς καὶ τρις δημοκρατικῶς, ἀκόμη δὲν εὔρε τὸ προσῆκον αὐτῇ πολίτευμα.

Μικρὸν ἀφοῦ ἔγραψε τὴν προμνημονευθεῖσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν ὁ Μαυροκορδάτος προέβη ὀριστικῶς εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν πραγμάτων τῆς Στερεᾶς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Νέγρη. Καὶ τῇ μὲν 4 νοεμβρίου ὁ πρῶτος διεξήγαγε τὸν ὀργανισμὸν τῆς Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, προεδρεύων 32 προεστῶν καὶ καπετάνων τοῦ Βλοχοῦ καὶ τοῦ Βραχωρίου, τοῦ Ζυγοῦ, τοῦ Ξηρομέρου, τοῦ Σουλίου, τοῦ Βάλτου, τοῦ Ἀποκούρου, τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Μεσολογγίου· τῇ δὲ 15 νοεμβρίου ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισε τὴν νομικὴν διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος ἢ ὀργανισμὸν τοῦ Ἀρείου Πάγου, γερουσίας τῆς

Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, προεδρεύων 70 καὶ ἐνὸς καπεταναίων καὶ προεστῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τρεῖς ἀρχιερεῖς ὁ Ταλαντίου, ὁ Βουδουνίτσης καὶ ὁ Λοιδορικού. Ἐν τοῖς ὀργανισμοῖς αὐτοῖς οὐδεμία ἐγένετο μνεῖα περὶ Ὑψηλάντου ὥστε ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ πράγματι κατελύθη ἐν τῇ Στερεᾷ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθάρρυνθέντες καὶ οἱ προεστοὶ τῆς Πελοποννήσου, μεθ' ὧν ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Νέγρης ἦσαν εἰς ἀδιάκοπον συνενόησιν, προέβησαν θαρράλεωτεροι εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν. Οὗτος, ἀπαυδήσας ἐκ τῶν ἀγόνων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους διαπραγματεύσεων, ἐξεκάλεσε τὴν διένεξιν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἔθνους, καὶ ἐξέδωκεν ἐν ἀρχῇ ὀκτωβρίου προκήρυξιν πρὸς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους ἵνα πέμψωσι τοὺς πληρεξούσιους αὐτῶν. Οἱ πληρεξούσιοι ὁμως οὗτοι ἐξελέχθησαν παραδόξως. Ἐν τῇ Στερεᾷ δὲν ἐνηργήθη ἡ ἐκλογὴ ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ ὑπὸ αὐτῶν τῶν συνελεύσεων αἵτινες ἐψήφισαν τὴν Γερουσίαν τῆς Δυτικῆς, καὶ τὴν Νομικὴν διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὅ ἐστιν ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν. Ἐν Πελοποννήσῳ διεπράχθη μὲν πρόσχημά τι ἐκλογῆς κατ' ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἐκ τῶν προεστῶν δὲν προσχειρίσθησαν, ἐγένοντο ἔπειτα δεκτοὶ ἄνευ ἐκλογῆς. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῶν νήσων προσῆλθον μὲν εὐμενῶς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην διακείμενοι, μετ' ὀλίγον ὁμως μετέβαλον καὶ οὗτοι γνώμην, ὅχι μόνον ἀκούοντες τὰ αἰσχίστα κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία διὰ τοῦ ἄρθρου κ'. τοῦ κεφαλαίου κγ'. τοῦ καταστατικοῦ αὐτῆς ἐψήφισεν ὅτι «ἀναλαμβάνει τὰς ἀποζημιώσεις τῶν ἄχρι τοῦδε σημαντικῶν ἐξόδων τῶν νήσων.» Ὁμιλήσαμεν πάλιν περὶ Πελοποννησιακῆς Γερουσίας. Τῷ ὄντι οἱ πληρεξούσιοι τῆς Πελοποννήσου πρὸ πάντων διωργάνωσαν τὴν Γερουσίαν αὐτῶν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἐπειτα δὲ διώρισαν καὶ αὐταὶ οἰκοθεν τοὺς εἰς τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν ἀντιπροσώπους τῆς χερσονήσου. Τούτων δὲ γενομένων, ἐψηφίσθη ἐν Ἐπιδαύρῳ τῇ 1 Ἰανουαρίου 1822, ὑπὸ τῶν παραστατῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ἐθνικὴν συνέλευσιν συνηγμένων καὶ προεδρευομένων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τὸ πρῶτον προσεφερόντων πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος.

Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν οὔτε τοῦτου τοῦ πολιτεύματος οὔτε τῶν τροπολογιῶν ὅσας ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸ ἢ ἐν Ἀστρεὶ συγκροτηθεῖσα δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις κατὰ μῆνα μεσοῦντα ἀπρίλιον τοῦ 1823. Τὰ πολιτεύματα ταῦτα οὐδέποτε σπουδαίως ἐφηρμόσθησαν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐφαρμοσθῶσι πράγματι. Ὁ διερχόμενος αὐτὰ ἐπιμελῶς νομίζει μάλιστα, ὅτι ἐξ ἀρχῆς συνετάχθησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ μὴ ἐκτελεσθῶσι ποτέ. Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, συνετέλεσεν ὁ ἰταλὸς Βικέντιος Γαλίνας, εἰς ὃν τοῦτου ἕνεκα ἐπετράπη νὰ λάβῃ καὶ τὸ νομισματόσημον τὸ ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως ψηφισθὲν διὰ τοῦ ἀπὸ 5 μαρτίου 1822 νόμου. Ἀλλ' ὁ Γαλίνας δὲν ἠσχολήθη εἰμὴ περὶ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ἔργου διασκευὴν καὶ περὶ τινὰς ἀδιαφόρους λεπτομερείας· αἱ δὲ οὐσιώδεις διατάξεις ὑπεγορεύθησαν ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Νέγρη καὶ τῶν προεστῶν, ἰδίως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προεστῶν. Οἱ τῆς Στερεᾶς ὀλίγον πάντοτε ἐπενήργησαν εἰς τὰ γενικὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, οἱ δὲ τῶν νήσων ὅπως οὖν βραδέως, τῷ 1824, ὅθεν πρωταγωνισταὶ τῆς τῶν πολιτευμάτων ρυθμίσεως καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξετελέσθησαν κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη ἐγένοντο οἱ τῆς Πελοποννήσου προεστοὶ, οἵτινες, συνειδότες ὅτι δὲν δύνανται νὰ κυβερνήσωσι τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἠθέλησαν τοῦλάχιστον νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἑαυτοῖς τὴν ἐξουσίαν τοῦ νὰ πράττωσιν ὅ,τι βούλονται ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ.

Ὅτι δὲ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ἀνεπιτήδειον νὰ παραγάγῃ κυβέρνησιν ὅπως οὖν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος τοῦτου, καθίσταται πρόδηλον ἅμα ῥίψη τις ἐν βλέμμα ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὴν § κ' τὸ Ἐκτελεστικὸν σύγκειται ἐκ 5 μελῶν, καὶ κατὰ τὴν § κδ' ἡ διάρκεια αὐτοῦ εἶναι ἐνιαύσιος· ὅ ἐστι οὔτε ἐνότης ἐνεργείας ἐπετράπη εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, οὔτε χρόνος ἀποχρῶν. Ὡσὶν δὲ μὴ ἤρκει τοῦτο ἡ § ρά ἐκύρου τὴν ὑπαρξίν τῶν Γερουσιῶν καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ πάσης κατὰ μέρος κεντρικῆς τῆς Ἑλλάδος διοικήσεως ὁργανωθείσης πρὸ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως· καὶ προσέθετε μὲν ὅτι αἱ Γερουσίαι καὶ τὰ

τοιαῦτα ὑπόκεινται ἐξ ἴσου ἐντελῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς διοικήσεως, ἀλλὰ, ἐπειδὴ οἱ ὀργανισμοὶ τῶν κατὰ μέρος ἐκείνων διοικήσεων ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς ὅλης ἐθνικῆς κυβερνήσεως, ἀναγκαίως ἐμελλε νὰ κορυφωθῆ ἐκ τούτου ἡ πολυαρχία καὶ ἀναρχία. Κατὰ τὴν γ'. § τοῦ τμήματος Β'. τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Ἄρειου Πάγου, δὲν ἠδύνατο ἡ ἐθνικὴ βουλὴ (καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἄρα ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία) νὰ εἰσάγῃ στρατεύματα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν χέρσον Ἑλλάδα, ἀν δὲν συγκατετίθετο εἰς τοῦτο ὁ Ἄρειος Πάγος· τὰνάπαλιν ὅμως ὁ Ἄρειος Πάγος ἐδικαιοῦτο νὰ φέρῃ πανταχόθεν στρατεύματα τόσον ἐνδοθεν ὅσον καὶ ἐξωθεν τοῦ ἔθνους, καὶ ἡ ἐθνικὴ βουλὴ ὤφειλε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τοῦτο ἅμα προβληθὲν εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν § γ'. τοῦ τμήματος Δ'. τοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Ἄρειος Πάγος ἠδύνατο νὰ ἀντιτείνῃ πρὸς τὴν ἐθνικὴν βουλήν περὶ τῆς ποσότητος τῶν δοσιμάτων καὶ περὶ τῆς διανομῆς αὐτῶν. Ἀνάλογον δὲ διάταξιν περιεῖχε καὶ ἡ ιδ' § τοῦ κεφαλαίου Γ'. τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας. Τὸ δὲ πρακτικώτερον καὶ σπουδαιότερον πάντων, τὸ κεφάλαιον Δ' τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας ἀφίρει ἀπὸ τοῦ ἐκτελεστικοῦ πᾶσαν περὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων ἐξουσίαν, ὀρίζον ὅτι ἡ γερουσία μετὰ τῶν στρατηγῶν καὶ καπετάνων τῆς Πελοποννήσου ἐκλέγουσιν ἓνα ἀρχιστράτηγον καὶ ὅτι οἱ στρατηγοὶ καὶ καπετάνοι ὑπόκεινται εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας. Ἡ ἐκ τούτων πάντων προελθοῦσα δεινὴ σύγχυσις ἀνωμολογήθη ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 30 μαρτίου 1823 ψηφίσματος τῆς ἐν Ἀστρεὶ ἐθνικῆς συνελύσεως, ἔχοντος ἐπὶ λέξεως ὡς ἐξῆς. «Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις, θεωρήσασα τὴν ὑπαρξίν τῶν μερικῶν ὑπαλλήλων διοικήσεων, οἷον γερουσιῶν, Ἄρειου Πάγου κ. τ. λ. ἐπιβλαβῆ διὰ τὸ μέγα προερχόμενον ἐμπόδιον εἰς τὴν πρόοδον τῆς δημοσίου οἰκονομίας, καὶ θεωρήσασα πρόσφορον τὴν παροῦσαν περίστασιν εἰς τὴν κατάλυσιν αὐτῶν, ἐψηφίσατο τάδε. Ὅλαι αἱ μερικαὶ διοικήσεις τῶν τμημάτων τῆς ἐπικρατείας νὰ καταλυθῶσιν εἰς τὸ ἐξῆς, καὶ ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν διοίκησιν νὰ ἐξαρτῶνται οἱ διάφοροι λαοὶ τῆς Ἑλλάδος.» Ἀλλ' ἀν κατὰ τοῦτο ἐσωφρόνησεν ἡ ἐν Ἀστρεὶ συνέλευσις, παρήγαγεν ἀφ' ἑτέρου εἰς μέσον

νέαν ἀφορμὴν διοικητικῆς παραλυσίας. Κατὰ τὰς § κς' καὶ νε' τοῦ ὑπ' αὐτῆς τροπολογηθέντος πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ Ἐκτελεστικὸν εἶχεν, ὅπως καὶ πρότερον, τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τῇ 13 ἀπριλίου 1823 ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἐκείνης τὸ ἀκόλουθον παράδοxon ἐγγραφον. « Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις θεωρήσασα τὰς §§ κς' καὶ νε' τοῦ σήμερον ἐπικυρωθέντος νόμου τῆς Ἐπιδαύρου θεωρήσασα ἀρμόδιον μὲν τοιουτοτρόπως νὰ ἐμπεριέχωνται αὐτοὶ εἰς τὸν νόμον, ἀναγκαῖον ὅμως καὶ τὰ δύο σώματα τῆς διοικήσεως ἐξ ἴσου νὰ μετέχωσι τοῦ δικαιώματος τῶν εἰρημένων §§, ἀποφασίζει. § α'. Εἰς τὸ διάστημα τῆς Β'. περιόδου τῆς διοικήσεως ὅλοι οἱ ἑπαρχοὶ τῆς ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐκλέγωνται ἀπὸ τὰ δύο σώματα, Βουλευτικὸν καὶ Ἐκτελεστικόν. § β'. Νὰ μὴ ἀποβάλλεται κανένας τῶν ἐπάρχων εἰμὴ συναινέσει τῶν δύο εἰρημένων σωμάτων. § γ'. Τόσον ἢ ἐκλογὴ καὶ ὁ διορισμὸς ὅσον ἢ ἀποβολὴ τῶν ἐπάρχων, προβάλλονται ἑκατέρωθεν, πάντοτε ὅμως ἐγγράφως. § δ'. Τὸ παρὸν μυστικὸν ἐγγραφον τῆς συνελεύσεως θέλει διατηρηθῆ εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ βουλευτικοῦ σώματος καὶ θέλει ἐνεργηθῆ μὲ ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην ἀκρίβειαν, δὲν θέλει ὅμως καταχωρισθῆ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνελεύσεως». Εἶναι περιττὸν νὰ μακρηγορήσωμεν περὶ τῆς διατάξεως ταύτης. Ὑπάρχουσι δημόσιοι λειτουργοὶ, οἵτινες εἰμποροῦν εὐλόγως νὰ διορίζωνται τῇ συμπράξει τοῦ νομοθετικοῦ σώματος, οἷον οἱ ἀνώτεροι δικασταί. Ἀλλ' οὐδέποτε ἀφῆρέθη ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν τοὺς καθαρῶς διοικητικοὺς λειτουργοὺς. Καὶ αὕτη δὲ ἡ συνέλευσις ἐκείνη ὡσανεὶ ἐρυθριῶσα ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ ἀπεφῆνατο ὅτι θέλει μείνει μυστικὴ καὶ δὲν θέλει καταχωρισθῆ εἰς τὰ πρακτικὰ. Ἐν τούτοις ἡ μὲν διάταξις αὕτη ὑπ' οὐδενὸς τῶν μετέπειτα πολιτευμάτων ἐπανελήφθη, αἱ δὲ ὑπαγορεύσαντες αὐτὴν προεστοὶ ἐξέλιπον, αἱ ἕξεις ὅμως καὶ αἱ παραδόσεις τοσοῦτον διетηρήθησαν ὥστε μέχρι τῆς σήμερον οἱ βουλευταὶ ἐπεμβαίνουσιν ἀπροκαλύπτως εἰς τὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας δίκαια καὶ καθήκοντα. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τοῦτο οὐδεμίαν πραγματικὴν ἐποιήσαμεν ἐν διαστήματι ἐτῶν πενήκοντα πρῶτον, ἀλλὰ καὶ καθ' ἕτερά τινα. Τὸ σύνταγμα

μα δὲν ὀρίζει· πλέον ὅτι ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχή, ὅ ἐστι τὸ ὑπουργεῖον, εἶναι ἐνιαύσιος· καὶ ὁμως πράγματι τὰ ὑπουργεῖα ἀπέβησαν ἐνιαύσια, ὡς πάλαι τὰ ἐκτελεστικά. Τὸ σύνταγμα δὲν ὀρίζει πλέον ὅτι ἡ βουλὴ εἶναι ἐνιαύσιος· ἀπ' ἐναντίας παρατείνει τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ἐπὶ τετραετίαν, παρεκτός τῆς ὅλως ἐκτάκτου περιστάσεως τῆς διαλύσεως· ἡμεῖς δὲ μεταβαλόντες τὴν ἐξαιρέσειν εἰς κανόνα, κατεστήσαμεν καὶ τὴν βουλήν ἐνιαύσιον, ὡς τὸ πάλαι βουλευτικόν. Καθ' ἓν μόνον ἐβεβελτιώθημεν, ὅτι ἔχομεν τὴν συνείδησιν τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων ἣν δὲν εἶχον οἱ πατέρες ἡμῶν. "Ὅθεν τὰ ἀτοπήματα ταῦτα δὲν ἀναγράφονται πλέον ἐν τοῖς πολιτεύμασιν, ἀπὸ τινος δὲ χρόνου ἡ κινή γνώμη ἤρχισε σπουδαίως νὰ μεριμνᾷ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ κατορθωθῇ ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχωσι καὶ ἐν τοῖς πράγμασι. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σφόδρα πολύπλοκον καὶ δύσλυτον· μόνος δὲ ὁ χρόνος καὶ ἡ συμπάρεδρος αὐτοῦ πείρα θέλουσι βοηθήσει ἡμᾶς εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ἀσφαλέστερον ἢ αἱ θεωρητικαὶ καὶ πρόχειροι συνταγαὶ ἅς ἄνδρες ἄλλως ἀξιότιμοι εἰμποροῦν νὰ γράφωσιν ὅπως οὖν αὐτογνωμόνως ἐν τοῖς τριμείσις αὐτῶν. Τούλάχιστον ὁ χρόνος καὶ ἡ πείρα ἐδίδαξαν ἡμᾶς ἤδη σπουδαῖόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐπὶ μακρὸν ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν ἡ δοξασία ὅτι πρωταίτιοι τῆς πλημμελοῦς τῶν πραγμάτων διαχειρίτεως εἶναι οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοί. Ἀλλὰ σήμερον ἐπέισθημεν ὑποθέτω, ὅτι τοῦτο εἶναι ὑπεκφυγὴ τοῦ ζητήματος καὶ οὐχὶ λύσις. Ἐν διαστήματι ἐτῶν 40, δύο μὲν κατελύσαμεν ὑπερτάτους ἄρχοντας, δύο δὲ ἐψηφίσαμεν συντάγματα, τὰ δὲ πράγματα πολὺ δὲν ἐβεβελτιώθησαν. Ἐντεῦθεν ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀμβλυωπῶμεν πρὸς τὸ φῶς τῆς μεμαρτυρημένης ἀληθείας, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν κοινοβουλευτικῇ πολιτείᾳ σωφρόνως ὀργανωμένη οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοὶ δὲν ἐνεργοῦσιν εἰμὴ ὅπως τὸ ἔθνος θέλει νὰ ἐνεργήσωσιν. Οἶκοθεν οὔτε ἀπολύτως ἀγαθοὶ εἶναι, οὔτε πονηροὶ ἀπολύτως· ἀλλ' ὥσπερ τὰ κάτοπτρα ἀπεικονίζουσι τὰ δρῶντα πρόσωπα καὶ τὰ συμβαίνοντα πράγματα, Ἐὰν τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα χωλαίνωσι, δὲν πταίουσιν τὰ κάτοπτρα· μάτην δὲ ἠθέλωμεν ἐξακολουθεῖν νὰ θραύωμεν αὐτὰ

προμηθευόμενοι νέα, διότι και τὰ νέα τὰς αὐτὰς θέλουσι παραστήσει εἰκόνας.

Ἀλλὰ τῷ 1822 ἡ πολυαρχία, ἡ προσωρινότης τῶν ἀρχῶν καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν σύγκρουσις ἦσαν νενομοθετημένοι καὶ ὡς ἐκ τούτου κατέστη ἀδύνατος ἡ συγκρότησις σπουδαίας κυβερνήσεως: Οἱ μᾶλλον φιλότιμοι ἄνδρες τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ βουλευτικοῦ, βλέποντες ὅτι οὐδὲν ἐν αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν πράττουσι, προετίμησαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης· ἰδίως ὁ πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ τοῦ Βουλευτικοῦ πρόεδρος Ὑψηλάντης, οἵτινες συνετέλεσαν τότε εἰς τὴν σωτηρίαν ὁ μὲν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ὁ δὲ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ Δράμαλη, ἐνῶ οἱ πλεῖστοι τῶν συναδέλφων αὐτῶν ἔφευγον ἐξ Ἀργους προτροπάδην. Ὅτε δὲ μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ κινδύνου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις καὶ ἐτελειώθη κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τὸ πολίτευμα, τὸ νέον Ἐκτελεστικὸν ἐδιχονόησεν ἀμέσως πρὸς τὸ νέον Βουλευτικόν, ἐκάτερον ἐκήρυξε τὸ ἕτερον παράνομον καὶ μετ' οὐ πολὺ κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1823, τὸ Ἐκτελεστικὸν ἐπεχείρησε νὰ ὑποτάξῃ διὰ τῆς βίας τὸ Βουλευτικόν. Τότε τὸ Βουλευτικὸν κατέφυγεν εἰς Ἐρμιόνην, καὶ, καθαιρέσαν ἐκεῖθεν τὸ Ἐκτελεστικόν, προχειρίσατο ἕτερον. Ἐντεῦθεν δ' ἐξερράγη ὁ πρῶτος ἐμφύλιος πόλεμος, ὅστις ἠκολούθησε μέχρι τῶν μέσων περιόδου τοῦ 1824, ὅτε κατίσχυσε ὀριστικῶς τὸ ἐν Ἐρμιόνη προχειρισθὲν Ἐκτελεστικόν. Ἀλλὰ μετὰ τινὰς μῆνας ἐπανελήφθη ὁ ἐμφύλιος ἀγών. Οἱ συνετέλεσαντες εἰς τὸν θρίαμβον τῆς νέας κυβερνήσεως προεστοὶ τῆς Πελοποννήσου, εὔρον ὅτι αὕτη ἴσχυσε πλέον τοῦ παρ' αὐτῶν νομιζομένου δέοντος. Καὶ κατίσχυσε μὲν πάλιν τὸ Ἐκτελεστικόν, ἰδίως διὰ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων τὰ ὅποια εἰσῆγαγεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ διὰ τῶν 300,000 λιρῶν τὰς ὁποίας ἐκ τοῦ πρώτου ἀγγλικοῦ δανείου εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καταναλώσαν πολλοὺς ἐκ τῶν πόρων τούτων εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς ἐκείνους περισπασμούς, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ τῷ 1825 εἰς τὸν κατὰ πρῶτον τότε ἐπισκῆψαντα τακτικὸν τῆς Αἰγύπτου στρατόν. Ὅλη σχεδὸν ἡ Πελοπόννησος κατεπατήθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τούτου, παρεκτὸς τῆς Μάνης καὶ τοῦ Ναυπλίου. Εἰς τὴν Στέ-

ρεάν δὲν ἀντίστατο εἰμὴ τὸ ἠρωϊκὸν Μεσολόγγιον. Ἡ λεγομένη κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος καίτοι λαβοῦσα τῷ 1825 τὸ δεύτερον δάνειον εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παραλυσίαν· ὥστε εὐτύχημα βεβαίως ἐνόμισεν ὅτι ἐπέστη ἐν τῷ μεταξύ ἡ διετῆς προθεσμία, ἣν ἡ ἐν Ἀστρεὶ συνέλευσις εἶχε προσδιορίσει πρὸς συγκρότησιν νέας τρίτης ἐθνικῆς συνελεύσεως. Κατέφυγε λοιπὸν τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1825 εἰς τὴν φαντασιώδη ταύτην πανάκειαν, τῇ δὲ 12 Ἰανουαρίου 1826 ἐπανελάβε τὴν περὶ τούτου διακήρυξιν αὐτῆς προσδιορίσασα τὰ Μέγαρα ὡς τόπον ὅπου ἔδει νὰ προσέλθωσιν οἱ πληρεξούσιοι τῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ συνῆλθον τῶντι οἱ πληρεξούσιοι κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον οὐχὶ εἰς Μέγαρα ἀλλὰ εἰς Ἐπίδαυρον. Μόλις ὅμως ἀρχίσαντες τὰς ἐργασίας αὐτῶν, καὶ ἐπῆλθον εἰδήσεις ὀλέθριαι περὶ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ὃν διέτρεχε τὸ Μεσολόγγιον. Ὅθεν ὑπὸ τῆς δεινῆς ἐκείνης ἀμηχανίας πιεζόμενοι, ἐνόησαν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἐξακολουθήσωσι συζητοῦντες καὶ ἀνεβαλον τῇ 12 Ἀπριλίου τὰς ἐργασίας τῆς συνελεύσεως μέχρι Σεπτεμβρίου. Ἐξέδωκαν δὲ αὐθημερὸν δύο ψηφίσματα, ἐξ ὧν, διὰ μὲν τοῦ ἐνός, πεισθέντες τελευταῖον «ὅτι ὁ ἐπαπειλούμενος κίνδυνος ἀπαιτεῖ νὰ κινῶνται τὰ πράγματα μὲ τὴν πλέον δυνατὴν ταχύτητα καὶ δραστηριότητα καὶ ὅτι ἡ ταχύτης καὶ δραστηριότης ἀπαιτεῖ τὴν συγκέντρωσιν τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας εἰς ὀλίγα ἄτομα,» ἐνεπιστεύθησαν προσωρινῶς τὴν ὀλικὴν κυβέρνησιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰς ἐνδεκαμελῆ ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα διοικητικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος· διὰ δὲ τοῦ ἑτέρου διώρισαν ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως συγκειμένην ἐκ 13 μελῶν καὶ ἐπιτετραμμένην δυνάμει τρίτου μυστικοῦ ψηφίσματος, «νὰ διαπραγματευθῇ διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικοῦ πρέσβειος κυβίου Κάνιγγ τὸν μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας συμβιβασμὸν μὲ τὸν πλέον ἐπωφελεῖν τρόπον διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἀνταξίως τῶν μεγάλων του θυσιῶν.»

Ἡ νέα διοικητικὴ ἐπιτροπὴ, ὅσον δικτατορικὴν ἐξουσίαν καὶ ἂν περιεβλήθη, οὐδὲν σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ λόγου ἄξιον, διότι καιρὸν πλέον δὲν εἶχε νὰ πράξῃ τι. Τὸ Μεσολόγγιον εἶχε πέσει ἀπὸ τῆς 10 Ἀπριλίου. Ἡ νέα κυβέρνησις εἰσελθοῦσα εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου δὲν εὔρεν ἐν τῷ ταμείῳ

εἰμὴ 16 γρόσια· ὅ ἐστιν, ἡ προηγουμένη κυβέρνησις εἶχεν ἐντὸς ἔτους δαπανήσει, τὸ πλεῖστον ἐπὶ ματαίῳ, 53,000,000 γροσίων, κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον παρατεθησομένην ἔκθεσιν τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1826, ἧτοι περὶ τὰ 32 δραχμῶν ἑκατομμύρια. Τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατεῖχοντο ὑπὸ Σουλιωτῶν καὶ Ῥομελιωτῶν, ἡ δὲ κυβέρνησις, ἧτις οὐδεμίαν εἶχεν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ἐν τῷ λιμένι θαλασσοπύργον. Ἐν Κορινθίᾳ οἱ προύχοντες ἀντεμάχοντο περὶ κορινθιακῆς σταφίδος· οἱ Σπετσιῶται κατέφυγον εἰς Ἵδραν, καὶ οἱ Ἵδραῖοι ἐβουλεύοντο ἂν δὲν πρέπει νὰ πέμψωσι τὰ γυναικόπαιδα εἰς Κύθηρα. Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ τοὺς βουλευτὰς, ἀλλ' ὡς πάντοτε εἰς τὴν αὐταπάρνησιν κατ' ἰδίαν τινῶν ἀνδρῶν καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ βοηθήματα. Αἱ δὲ καθεστηκυῖαι ἀρχαὶ εἰς μάτην ἠγωνίζοντο νὰ πράξωσι τι. Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως συνεκάλεσε κατὰ τὰ προαποφασισθέντα τοὺς πληρεξουσίου εἰς Πόρον τῆ 2 αὐγούστου· καὶ μὴ προσελθόντας, προσεκάλεσεν αὐτοὺς τὸ δεύτερον τῆ 21 Σεπτεμβρίου· ἀλλὰ μὴ εἰσακουσθεῖσα πάλιν, συνεκάλεσεν αὐτοὺς τῆ 1 Νοεμβρίου εἰς Αἴγιναν. Τῆ 6 Νοεμβρίου ἀπηύθυνεν ὁμοίαν πρόσκλησιν καὶ ἡ Διοικητικὴ ἐπιτροπὴ, ὅτε μετέβη καὶ αὐτὴ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἐξελθοῦσα τοῦ δεσποτηρίου ἐν ᾧ διέτριψεν ἐπὶ 6 μῆνας, ἧτοι τοῦ ἐν Ναυπλίῳ θαλασσοπύργου. Ἐπανελάβε δὲ τὴν πρόσκλησιν αὐτῆς ἐξ Αἰγίνης τῆ 28 Δεκεμβρίου. Καὶ τῆ 2 Ἰανουαρίου 1827 τετάρτην ἐξέδοτο προκήρυξιν ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἐπὶ 5 ὅλους μῆνας αἱ ἐπανειλημμένα αὐταὶ προκηρύξεις. Ἐὰν ἱκανοὶ πληρεξούσιοι εἶχον συνέλθει εἰς Αἴγιναν, ἕτεροι οὐδὲν ἦττον πολυάριθμοι ἤθελον νὰ συνεδρεύσωσιν εἰς Ἐρμιόνην. Εἰς τὰς προηγουμένας ἀφορμὰς τῶν διχονοιῶν προσετέθησαν τότε αἱ διαιρέσεις αἱ προκύψασαι ἐκ τῶν τριῶν σχηματισθέντων ἐξωτερικῶν κομμάτων, τοῦ ῥωσικοῦ, τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ γαλλικοῦ. Τὰ δύο πρῶτα ἦσαν ὁμολογουμένως ἰσχυρότερα τοῦ τελευταίου, ἀλλὰ πρὸς ἀλλήλα ἰσόπαλα. Ἐπὶ τέλους ὁμως συνεβιβάσθησαν δι' ἀμοιβαίων τινῶν παραχωρήσεων αἱ δύο μεγαλύτεραι μερίδες, ὡς

παρηκολούθησε και η τρίτη. Συμφωνήσασαι δὲ ν' ἀναγορεύσωσι Κυβερνήτην μὲν τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἀρχιστράτηγον δὲ και στόλαρχον τοὺς Ἄγγλους Ῥιχάρδον Τζώρτζ και Λόρδον Κόχραν, συνῆλθον περὶ τὰ μετὰ μαρτίου 1827 ἐξ Ἐρμιόνης και Αἰγίνης εἰς Τροιζῆνα και ἀπῆρτισαν αὐτόθι τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἣτις συνεδριάσασα μέχρι τῆς 7 ματου ἐψήφισε τὸ πολίτευμα κατὰ τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ διαχειρισθῆ τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ὁ νέος Κυβερνήτης.

Τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως εὐπρεπέστερον ὄλων τῶν προηγουμένων, συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἐνὸς πᾶσαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸν διορισμὸν ὄλων τῶν ἀρχῶν και τὴν κίνησιν τῶν κατὰ γῆν και θάλασσαν δυνάμεων, ὥρισε δὲ τὴν προθεσμίαν τῆς ἐξουσίας ταύτης εἰς ἑπτὰ-ετίαν. Συγχρόνως ἐξέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ βουλευτικοῦ σώματος εἰς τριετίαν και καθιέρωσε τὴν δημοσιότητα τῶν συνεδριάσεων αὐτοῦ, ἐνῶ πρότερον αὐταὶ ἐγίνοντο μυστικάι. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προῆλθε καλοκάγαθίας, ὥστε ἀνεκήρυξε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ δημοκρατικοῦ ἐκείνου πολιτεύματος ἀνεύθυνον και ἀπαραβίαστον. Οἱ μὲν ποθοῦντες τὴν ἄφιξιν τοῦ Κυβερνήτου ἐψήφισαν παῦτα πάντα, διότι ἤξευρον, ὅτι ὁ Κυβερνήτης δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῆ τὴν ἀνατεθεισάν αὐτῷ ἀρχὴν, ἐὰν αὕτη καθυπεβάλλετο εἰς τὰ ἀναρχικὰ πολιτεύματα τῆς Ἐπιδαύρου και τοῦ Ἄστρουσ' μετ' ὀλίγον μάλιστα ἢ πεῖρα ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οὐδὲ διὰ τοῦ ἐν Τροιζῆνι ψηφισθέντος πολιτεύματος ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ κυβερνηθῆ ἡ Ἑλλάς. Οἱ δὲ ἀναγκασθέντες νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, συνῆνεσαν εἰς τὴν ὀλοσχερῆ ἀνατροπὴν τῶν προσφιλοῦν αὐτοῖς προτέρων διατάξεων, διότι ἔβλεπον ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη, ἐσωτερικὴ τε και ἐξωτερικὴ, ἀπῆτει τοῦτο ἀπαραιτήτως. Ὅτι ὅμως ἡ πλειονοψηφία τοῦλάχιστον δὲν ἐσυνετίσθη ἐκ τῶν ἐσχάτων κινήσεων τῆς πατρίδος, εἶναι δυστυχῶς βέβαιον. Οἱ κίνδυνοι ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξαν μεγάλοι, ὥστε πρὸ καιροῦ ἔπρεπε ν' ἀναδειχθῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι συνετώτεροι. Ἐνῶ δὲ κατὰ μαίον τοῦ 1827 τὰ πράγματα εἶχον περιέλθει ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἡ ἐκτελεσις τοῦ νέου πολιτεύματος ἀνεβλήθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου, και ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἀρχὴ ἐπετρέπη εἰς τοιμελῆ

αντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, ἣτις ὄφειλε νὰ κυβερνήσῃ κατὰ τὸ ὑπὸ στοιχεῖον ις'. ψήφισμα τῆς ἐν Τροιζῆνι κυβερνήσεως, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ ἀρχηγία τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων ἀνετέθη εἰς ἀρχιστράτηγον καὶ στόλαρχον σχεδὸν ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴν, οἱ πλεῖστοι διορισμοὶ ἔδει νὰ γίνωνται συναινέσει τῆς βουλῆς, ἡ διάρκεια αὐτῆς περιωρίσθη εἰς ἔτος ἓν καὶ πολυειδῶς ἄλλως περιωρίσθη ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ὡς ἂν δὲ μὴ ἔρχουν ταῦτα πάντα, ἡ τριανδρία, εἰς ἣν ὑπὸ τοιούτους ὄρους ἔλαχεν ὁ κληρὸς νὰ φέρῃ εἰς σωτήριον λιμένα ἀνά μέσον τοσούτων σκοπέλων καὶ τριχυμιῶν τὸ πανταχόθεν καταρρέον σκάφος τῆς πατρίδος, ἀπρητίσθη ἐκ τῶν ἀπειροτέρων ἀνθρώπων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἵνα μὴ τι χεῖρον εἴπωμεν.

Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς ἐπαναστάσεως κυβερνητικὴν πραγματικὴν οὐδέποτε ἠτύχησαμεν νὰ λάβωμεν. Τὰ προεκτεθέντα, ἡ κοινὴ παραλυσία, αἱ συγκρούσεις, οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ ἐπὶ τέλους ἡ ἐσχάτη ἀτονία καὶ ἔκλυσις μαρτυροῦσιν ἀποχρώντως περὶ τοῦτου. Ἄλλ' ἵνα λάβῃ ἡ παρούσα γενεὰ ἀκριβεστέραν τινὰ ἔννοιαν τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεχειρίζοντο τότε ἰδίως οἱ χρηματικοὶ τοῦ ἔθνους πόροι, οἵτινες ἀπετέλουν, ἢ μᾶλλον ἔπρεπε ν' ἀποτελῶσι, τὰ νεῦρα τοῦ ἱερωτάτου τῶν πολέμων, θέλομεν συνοψίσει ἐνταῦθα τὴν ἔκθεσιν, ἣν καθυπέβαλεν εἰς τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν ἢ ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπὴ τῆ 11 ἀπριλλίου 1827. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, ἣτις εἶχε συστηθῆ τῆ 28 ἀπριλλίου 1826 ἀπρὸς ἐπεξεργασίαν τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν τῶν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς Α' περιόδου μέχρι τοῦ τέλους τῆς Γ' περιόδου», εἰργάσθη δὲ ἐπὶ τούτῳ ὀλόκληρον σχεδὸν ἔτος καὶ ἐξεπλήρωσε τὸ καθῆκον ἐν πάσῃ συνειδήσει, ἀμολονότι παρημελήθη καθ' ὅλα τῆς ἀπὸ τὰ ἀνήκοντα μέρη», συνέκειτο ἐκ 5 μελῶν. Νθυίζομεν δὲ δίκαιον νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν τούτων, διότι ἐξ ὅλων τῶν μνημείων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει διδακτικώτερον καὶ μετὰ πλείονος παρόρησίας κατ'ἀγγέλλον ἀληθείας, αἵτινες ἔμελλον νὰ προκαλέσωσι τὴν ὀργὴν ὅλων τῶν ἰσχυρῶν. Ἀπετέλεσαν λοιπὸν τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην ὁ Κ. Πολυδάκης, ὁ Κ. Τασσίκας, ὁ Μ. Κ. Πάγκαλος, ὁ Χριστόδουλος Οἰ-

κονομίδης, ὁ Ἀθανάσιος Σκανδαλίδης· καὶ ἐκ τῆς ἐκθέσεως αὐτῶν ἐξάγονται τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα.

Τὰ ἐθνικὰ κατάστιχα ἦσαν ἀνοθευμένα, καὶ πλήρη ἀπὸ καταχρήσεις, πλαστοπαρτίδας, ἐλλείψεις, λάθη καὶ ἀνωμαλίας.» Τὰ ἔξοδα, ὅπως τοῦλάχιστον ἠδύναντο νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκ τῶν οὕτως ἐχόντων βιβλίων, συνεποσώθησαν κατὰ μὲν τὴν Α' περίοδον εἰς γρόσια 2,138,824· κατὰ δὲ τὴν Β' 14,933,069 καὶ 11· κατὰ δὲ τὴν Γ' περίοδον 53,044,894 καὶ 25. Ἐν ὅλοις γρόσια 70,116,787 καὶ 36. Ἐφάπαξ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἐπειδὴ, κατὰ τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1835 Β. Δ. προσαρτηθεῖσαν διατίμησιν, τὸ δίστηλον εἶχεν ἀξίαν Ἰανουαρίῳ μὲν 1822 γρόσια 7 καὶ $\frac{1}{2}$, Σεπτεμβρίῳ δὲ 1826 γρόσια 13, ὁ μέσος ὅρος τῆς ἀξίας τοῦ διστήλου καθ' ὅλας τὰς Γ' περιόδους δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς γρόσια 10· ὥστε τὸ προπαρατεθὲν σύνολον τῶν ἐξόδων συνεπροσούτο εἰς 42,000,000 περίπου δραχμῶν. «Πόσα δὲ εἶναι ἀληθῶς τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα τῆς Α', Β' καὶ Γ' περιόδου, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκβῇ ἀπὸ κατάστρωσιν τοιαύτην τῶν ἐθνικῶν καταστίχων τὰ ὅποια εἶναι τοιαῦτα ὡς νὰ μὴ ἦναι τελείως.» Ἀλλ' ἐκ τῶν καταστίχων τούτων, ὅσα νανοθευμένα καὶ ἀν ἦσαν, ἀποκαλύπτεται ἀρκούντως ὅτι, ἐνῶ τὸ ταλαίπωρον ἔθνος ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ ὄν, κατέβαλλεν οὐδὲν ἥττον ἐκ τῶν ἐνόντων φόρους ἱκανοὺς καὶ ἀνελάμβανεν ἔτι μείζονας ὑποχρεώσεις, πλεῖσται ὅσαι τῶν θυσιῶν ἐκείνων εἰς πᾶν ἄλλο ἐχρησίμευον ἢ εἰς τὰς τοῦ πολέμου ἀνάγκας.

Κατὰ τὸν Α' Νόμον τῆς διοικήσεως τῆς Α' περιόδου ἐτυπώθησαν ἐθνικαὶ ὁμολογίαι 17,250 ἐκπροσωποῦσαι ἀξίαν γροσίων 5,000,000. Ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τούτων ἐξεδόθησαν μὲν 3688, γροσίων 1,471,000. Εὐρέθησαν δὲ ἀνέκδοτοι μόνον 408, γροσίων 42,100· ὥστε ἔλειπον 13,154 ἀξίας γροσίων 3,486,900, «τὰς ὁποίας αἱ ἐκτελέσαντες τὰ χρέη τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας τῆς Α' καὶ Β' Περιόδου ὀφείλουσι νὰ ἐπιστρέψωσιν, ἢ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔθνος διὰ τὰς αὐτὰς ὁμολογίας.» Ἐκ τῶν ἐθνικῶν προσόδων ἀπ' ἀρχῆς τῆς Α' περιόδου μέχρι τέλους τῆς Γ' καθυστέρουν 4,471,354 καὶ 30· ἀλλ' ἐπειδὴ πολλῶν ἐπαρχιῶν αἱ πρόσοδοι δὲν ὑπῆρχον καταγεγραμμένοι εἰς τὰ ἐθνικὰ κατά-

στιχα, ἀδύνατον ἦτο νὰ γνωσθῇ τίνες ἐκ τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἔμενον ὀφειλέται καὶ τίνος ἕκαστος ποσότητος. Ἐν τῷ καθημερινῷ τῆς Β' περιόδου ἀνεφέρετο, ὅτι ἐπληρώθησαν εἰς διαφόρους γρόσια 399,098 καὶ 13 δι' ὅσα εἶχον δώσει οὗτοι πρότερον εἰς τὴν Διοίκησιν. Πότε ὅμως τὰ χρήματα ἐδόθησαν ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τὴν Διοίκησιν, καὶ ποῦ κατόπιν ἐδαπανήθησαν, οὐδὲ ὡς ὑπῆρχε σεσημειωμένον ἐν τοῖς καταστίχοις. Ἐπειδὴ κατὰ τὰ κατάστιχα πολλοὶ ἀνεφαίνοντο ὀφειλέται μεγάλων πρὸς τὸ Δημόσιον ποσοτήτων, ὁ γενικὸς γραμματεὺς καταστρώσας τῇ 10 ὀκτωβρίου 1824 γενικὸν τῆς Β' περιόδου ἰσολογισμόν «ἐπίστωσε τὰς παρτίδας αὐτῶν μὲ τὰ γρόσια ταῦτα καὶ ἔχρέωσε τὴν παρτίδα τῶν ἐξόδων ἢ τῶν προσόδων μὲ τὰ αὐτὰ γρόσια, καὶ οὕτω διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἐξώφλησεν αὐτούς.» Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα «εἰς ποῖα μέρη ἐδόθησαν ἢ ἐστάλησαν πρὸς κοινὴν χρῆσιν τὰ μεγάλης ποσότητος γεννήματα, πολεμεφόδια, ἢ ξυλική καὶ ἄλλα τοιαῦτα ὅσα ἠγοράσθησαν διὰ δημοσίων χρημάτων παρὰ τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας,» καὶ οὔτε βιβλία τῶν ἀποθηκῶν εὐρίσκοντο. «Εἰς τὰ κατάστιχα εὐρίσκονται καὶ παράνομοι πωλήσεις ἐθνικῶν κτημάτων καὶ ἀνύπαρκτοι πληρωμαὶ αὐτῶν, ὡς ἔπραξε κατὰ τοῦτο καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ ἀγορασθέντα ἐθνικὰ κτήματα.» Ἐν τῷ Καθημερινῷ ἦσαν περασμένα εἰς χρέος τοῦ ταμείου γρόσια 485,318 καὶ 21. «Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ γρόσια 485,318 καὶ 21 εἶναι προστεθειμένα καὶ ἄλλα γρόσια 485,318 καὶ 21 τὰ ὅποια εἶναι ποσότης διπλῆ.» ἠγοράσθησαν πράγματα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν πολεμικῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ· μὴ χρησιμεύσαντα δὲ, ἐπωλήθησαν ἔπειτα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου. Ἐν ταύτοις ὁ μὲν ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς ἀγορᾶς τῶν πραγμάτων τούτων, ὁ δὲ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς πωλήσεως αὐτῶν, μόνος ὁ ἀρχικὸς τῶν πραγμάτων κύριος δὲν ἔλαβε μέχρι τέλους τίποτε. Ἄλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἔτι σπουδαιότερα εἰ δυνατόν γεγονότα. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα τὰ πολεμεφόδια ὅσα ἐστάλησαν πρὸς τὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπῆς τῶν ἐθνικῶν δανείων· καὶ ὅμως ἡ ἀξία τῶν πολεμεφοδίων

τούτων συνεποσοῦτο εἰς ἑκατομμύρια. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένοι αἱ λεῖραι οὐδὲ τὰ ἐκ τῶν λειῶν τούτων εἰσπραχθέντα ἔθνικὰ δικαιώματα. «Ἐκ δὲ τῶν συνεισφορῶν αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν εἰς τὸ ἔθνος ἀπὸ τοὺς φιλέλληνας καὶ Ἕλληνας ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μέχρι τέλους τῆς Γ' περιόδου, καὶ αἱ ὁποῖαι εἰμποροῦν νὰ ἀναβαίνουν εἰς μιλλιόνια γροσίων, δὲν εὐρίσκονται περασμένοι εἰς τὰ κατάστιχα εἰμὴ μόνον μερικαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων γροσίων· τὸ ἴδιον δὲ τρέχει καὶ εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς δοθέντας ἐράνους.»

Μὴ δ' εἶπῃ τις, ὅτι καλῶς ἄρα ποιοῦντες οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐπέτρεπον πλειότερον κράτος εἰς τοιαῦτα *Ἐκτελεστικά*, διότι τὰ *Ἐκτελεστικά* οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν *Βουλευτικῶν*, ἐν τοῖς *Βουλευτικοῖς* δὲ παντοδύναμοι ἦσαν οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ μήπως καὶ αὐταὶ αἱ ἔθνικαὶ συνελεύσεις ἐφρόντιζον νὰ ἐνεργήσωσι τι πρὸς θεραπείαν τῆς τοιαύτης ἀκολασίας καὶ ἀναρχίας; Ἡ ἐπὶ τῶν *Ἐθνικῶν λογαριασμῶν* ἐπιτροπὴ προοιμιαζομένη εἰς τὴν πρὸς τὴν Γ' ἔθνικὴν συνέλευσιν ἐκθέσειν αὐτῆς ἔλεγεν. «Ὁ σκοπὸς τὸν ὁποῖον ἀνελαβεν ἡ ἔθνικὴ αὕτη συνέλευσις, εἰς τὸ νὰ ἐπεξεργασθῶσιν οἱ παρελθόντες λογαριασμοὶ, εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ πρᾶγματα ἐκείνα ὅσα στερεώνουν ἀληθῶς τὰς ἐπικρατείας... ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ καλῶς ὁ ἀνωτέρω σκοπὸς, εἶναι χρεῖα καὶ νὰ δώσῃ ἡ σεβαστὴ ἔθνικὴ συνέλευσις ὅμμα προσηκτικὸν καὶ ὀξύδερκὸς εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γεννηθείσας ἐπεξεργασίας τῶν ἔθνικῶν τούτων λογαριασμῶν, καὶ οὕτω διὰ τούτου νὰ δυνθῆ νὰ γνωρίσῃ ὅπωςοῦν ἀρκετῶς τοὺς τρόπους διὰ τῶν ὁποίων τὸ ἔθνος πρέπει εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἐμπιστεύεται τὰ δημόσια πράγματα.» Λόγοι χρυσοῖ, εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ἡ ἔθνικὴ συνέλευσις οὐδεμίαν φαίνεται δοῦσα προσοχὴν. Οὐδεμίαν τοῦλάχιστον εὐρομὲν ἀναφερομένην ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐνέργειαν, ἂν ὄχι ἄλλο ἀποδοκιμασίαν τινὰ καὶ κατάκρισιν. Ἀντὶ δὲ τούτων πάντων ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου ὑπάρχει μόνον ἀπλῶς σεσημειωμένη ἡ λέξις *ἀνεγνώσθη!*

Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις περιέμενε νὰ χειραγωγηθῇ καὶ νὰ συντηρηθῇ ὑπὸ τοιούτων *Ἐκτελεστικῶν* καὶ τοιούτων *Βουλευτικῶν*

καὶ τοιούτων ὑπουργείων τῆς Οἰκονομίας, ἤθελε βεβαίως καταστραφῆ ἔξ ἀρχῆς. Κατωρθώθη δὲ νὰ εὐοδωθῆ ὅπως δῆποτε χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐνεργείας εὐαρίθμων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες, ἐὰν οὐδεὶς ἔξ αὐτῶν ἔσχε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ νὰ δράξῃ κραταιῶς τὰς ἡνίας τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἠδυνήθησαν τοῦλάχιστον νὰ συμπυκνώσωσι μέχρι τινὸς εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τὰς δυνάμεις τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων καὶ ἀπέβησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ ἀγῶνος κυβερνήται. Τοῦτο συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ, τοῦτο ἐν ταῖς νήσοις, τοῦτο ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, καὶ τοῦτο περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν διαπραγματεύσεων.

Ὅτε κατὰ μάρτιον τοῦ 1821 ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης ἐφαίνετο ὁ ἀνθρωπος ὁ προωρισμένος νὰ χειραγωγῆσῃ τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα. Προΐστατο χώρας καὶ φυλῆς, αἵτινες οὐδέποτε ὑπέκυψαν ὀλοσχερῶς εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν καὶ αἰετοτε σχεδὸν διετέλεσαν κατ' αὐτῆς στασιάζουσαι. Εἶχε λοιπὸν ὀρυμητήριον ἀσφαλές καὶ στρατιὰν παρεσκευασμένην. Ἐὰν καθ' ἑαυτὸν δὲν ἦτο ἀνὴρ μάχιμος, εἶχεν ἀδελφὸν καὶ υἱοὺς ἀναδείξαντας περιφανεῖς πολεμικὰς ἀρετὰς ἐν τῷ ἀγῶνι. Καὶ ὅμως ἤρπασεν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου ἀνὴρ, ὅστις ἀνῆκε μὲν εἰς γενεὰν κλεφτῶν περιώνυμον, εἶχε συναγωνισθῆ μετὰ τοῦ Σταθᾶ περὶ Σκόπελον, εἶχε βουλευθῆ μετὰ τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη περὶ ἑλληνοτουρκικῆς τινος ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου, πράγματι ὅμως οὐδὲν εἶχε κατηρτισμένον ἐφόδιον ἵνα λάβῃ τηλικούτον ἀξίωμα. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἦλθε κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1821 εἰς Μάνην ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, ὅπου εἶχε διατελέσει εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπηρεσίαν καὶ προαχθῆ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ταγματάρχου. Παρηκολούθησε δὲ ὡς μικρὸς ἔτι καπετάνος τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην εἰς τὴν κατὰ τῶν Καλαμῶν πρώτην ἐκστρατείαν, τὴν ἐπαγαγοῦσαν τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ταύτης τῇ 23 μαρτίου. Ἀλλὰ τότε ἐχωρίσθη ἀμέσως ἀπὸ τὸν Μαυρομιχάλην καὶ ἀπῆλθε μετὰ 150 Μανιατῶν εἰς Καρύταιναν, ὅπου εἶχε προσκληθῆ ὑπὸ τῶν Δελιγιανναίων. Ὀλίγον μετὰ τοῦτον ἐνέβαλον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης, ὁ Νικήτας, ὁ Ἀναγνωσταροῦς, ὁ Παπαφλέσας καὶ

ἄλλοι. Ἦτο δὲ ὁ Κολοκοτρώνης τῇ 27 εἰς τὸ χωρίον Τετέμπευ, μεταξὺ Μεγαλοπόλεως καὶ Γόρτυνος, ὅτε οἱ Τοῦρκοι τοῦ Φαναρίου καὶ ἄλλων τινῶν χωρίων ἐπήρχοντο ἵνα ἐνωθῶσι μετὰ τῶν τῆς Γόρτυνος καὶ μεταβῶσι πάντες ὁμοῦ εἰς Τρίπολιν. Ὁ Κολοκοτρώνης κατ' ἀρχὰς μόνος καὶ ἔπειτα τῇ συμπράξει τῶν ὀπλαρχηγῶν Καρυταίνης Πλαπουταίων, ἐπεχείρησε τῇ 28 νὰ διακωλύσῃ τὴν ἔνωσιν τῶν Φαναριτῶν μετὰ τῶν Γορτυνίων· καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπέτυχε, διότι οἱ Φαναρίται κατώρθωσαν νὰ περάσωσι καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν· ἔπαθον ὅμως ζημίαν οὐ μικράν. Τὴν δ' ἐπιούσαν καὶ τὰς δύο ἐπομένας ἡμέρας κατέφθασαν εἰς τοὺς ἡμετέρους βοήθειαι πολλαὶ ὑπὸ τὸν Ἡλίαν Μαυρομιχάλην, τοὺς Δελιγιανναίους, Κανέλλον καὶ Δημήτριον, τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Ἀναγνωσταρᾶν καὶ ἄλλους, ὥστε συμποσωθέντες πάντες εἰς 6000 ἐπολιόρησαν τοὺς ἐν τῇ ἀκρόπολει κλεισθέντας Γορτυνίους καὶ Φαναρίτας Τούρκους. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἤρχισε τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν τοῦ Κολοκοτρώνη στάδιον.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἄγων τότε τὸ 52 ἔτος τῆς ἡλικίας, ἦτο τῶντι πεπλασμένος ἵνα ἄρξῃ τῆς Πελοποννήσου ὅπως αὕτη εἶχεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος. Ἀνῆκεν εἰς γενεάν κλεφτῶν πολύκροτον ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῆς καὶ τοῖς παθήμασι. Τὸ εὐπαγὲς αὐτοῦ σῶμα, ἡ μεγάλη κεφαλὴ, ἡ μακρὰ κόμη, οἱ ἀετώδεις ὀφθαλμοὶ, τὸ εὐρὺ μέτωπον, ἡ βροντώδης φωνὴ, τὰ πάντα ἦσαν παρ' αὐτῷ ἐπιτήδεια νὰ καταπλήξωσιν ἐκ πρώτης ὄψεως τοὺς ῥωμαλέους τῆς χερσονήσου ὀρείτας. Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα προτερήματα δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσῃ τὴν ἀπροσμάχητον δύναμιν ἣν ἐκτίσαστο δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῶν ἀφελῶν ἐκείνων ψυχῶν. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀνὴρ μεγαλοφυῆς, εἶχεν ὅμως τοιαύτην καὶ τοσαύτην ὀρθότητα πνεύματος, εὐγλωττίαν, στρατηγικὴν δεξιότητα, πανουργίαν καὶ γνῶσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων οἷα καὶ ὅσα ἀπηρτεῖτο ἵνα ὑπαγάγῃ τοὺς Μωραίτας τοῦ 1821. Ἄν ἡ Ἑλλὰς περιωρίζετο εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἡ Πελοπόννησος ἦτο χώρα ἠπειρωτικὴ, ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε λάβει βεβαίως ἐν αὐτῇ ἣν τάξιν ἐν Σερβίᾳ ὁ Μιλόσης Ὀβρένοβιτς. Ὅπως δὲ ἔχει ἡ Ἑλλὰς, καὶ μάλιστα ὅπως εἶχε τῷ 1821 ὅτε οἱ χαρακτῆρες τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν

Νήσων ἦσαν πολὺ μᾶλλον ἰδιάζοντες ἢ τανῦν, οὔτε ἡδύνατο, οὔτε ἐφαντάσθη ποτὲ ὁ ἀνὴρ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ ἢ τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐθεώρησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως τὴν Πελοπόννησον ὡς ἴδιον πλάσμα καὶ κτῆμα. Ἐντεῦθεν δὲ οὔτε αὐτὸς ἐκυβέρνησε τὴν Ἑλλάδα, οὔτε ἄλλον ἄφησε νὰ κυβερνήσῃ αὐτήν. Δὲν ἤξεύρομεν εἰ κατ' ἀρχὰς συνετάχθη εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου ἀποτυχόντος δὲ τούτου, κατεξάνεστη μετ' ἀποτόμου τραχύτητος κατὰ τοῦ Μαυρκορδάτου καὶ τῶν προεστῶν. Ἐπὶ τέλους ὅμως, ὅτε ἐκορυφώθησαν οἱ τῆς πατρίδος κίνδυνοι, ἐπεκράτησεν ἐν τῇ γενναίᾳ ἐκείνῃ ψυχῇ τὸ τῆς φιλοπατρίας αἰσθημα καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ὡς οὐδεὶς ἄλλος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος ὑπηρετήσεν αὐτόν. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς περιπετείας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἐκτῆσατο τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα.

Οἱ ἑξ χιλιάδες ἄνδρες, οἵτινες συνέβρευσαν περὶ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Καρυταίνης κατὰ τὰ τέλη μαρτίου, οἱ πλεῖστοι ἄοπλοι ὄντες καὶ ἀνάσκητοι, διελύθησαν ὡς ἱστὸς ἀράχνης ἀμαχητὶ σχεδὸν ἅμα ἐπῆλθε νέα ἐπικουρία ἐκ Τριπόλεως πρὸς τοὺς ἀποκεκλεισμένους Τούρκους. Ἀπαντες οἱ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ κατεπλάγησαν καὶ προέτειναν, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ Παπαφλέσα ἐξαιρουμένου, τὴν ὑποχώρησιν εἰς Μεσσηνίαν. Μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησεν, ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὴν ἄκραν τῆς χερσονήσου καὶ ἀφίνοντες τὰ ἐνδότερα αὐτῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων ἠθελον διακινδυνεύσει τὴν τύχην ὅλου τοῦ κινήματος. Ἡ ἐκ Τριπόλεως ἐλθοῦσα ἐπικουρία δὲν ἠρκέσθη νὰ λύσῃ τὴν πολισρκίαν τῶν ἐν Καρυταίνῃ, ἀλλὰ συναπήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν πρωτεύουσάν ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· ἡ Καρύταινα λοιπὸν ἔμενεν ἐλευθέρα· οἱ διαλυθέντες ἡδύνατο νὰ συγκροτηθῶσιν αὐθις καὶ βαθμηδὸν νὰ ἀσκηθῶσι καὶ νὰ ὀπλισθῶσι· κύριος δὲ σκοπὸς ἔδει νὰ προτεθῇ ἡ ἄλωσις τῆς Τριπόλεως, ἣτις δεξαμένη ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὅλου τουρκικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ στρουμένη τροφῶν, ἡδύνατο νὰ περιζωσθῇ πανταχόθεν καὶ νὰ καταναγκασθῇ εἰς παράδοσιν ἄνευ μεγάλων πολεμικῶν ἔργων. Τούτου δὲ γενομένου, ἡσφαλίζετο ἡ ἐπανάστασις πολὺ μᾶλλον ἢ

δι' οίουδήποτε ἄλλου κατορθώματος περί τὰ κράσπεδα τῆς χερσονήσου διαπραχθέντος, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἠδύνατο νὰ διαπραχθῆ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐλάλησεν ὅπως γράφομεν ἡμεῖς ἐνταῦθα, πρὸς τοὺς κατεπτομένους ὄπλαρχηγούς, οἵτινες ἠξίουσαν ὅτι μηδὲν ἔχοντες νὰ κάμωσιν εἰς Καρύταιναν, δέον νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Μεσσηνίαν. Ὁ Κολοκοτρώνης, κυττάξας αὐτοὺς μετὰ ἄλγους ψυχῆς· «δὲν πάγω πρυθενά, ἀνέκραξεν. Ἄν θέλετε σεῖς, τραβᾶτε· ἐγὼ θὰ μείνω ἐδῶ ὅπου καὶ τὰ βουνὰ καὶ τὰ πουλιά μὲ γνωρίζουν. Ἄν χαθῶ, κάλλιο νὰ μὲ φᾶν' αὐτά.» Καὶ οἱ μὲν ἀνεχώρησαν πάντες, οἰκτερόντες καὶ ἐμπαίζοντες τὸν ἄνδρα τοσοῦτον, ὥστε ὁ Παπαφλέσας εἶπεν εἰς ἓνα τῶν στρατιωτῶν· «Βρὲ, μεῖν' ἐσὺ μαζί του γιὰ νὰ μὴν τὸν φᾶν οἱ λύκoi.» Ὁ δὲ μείνας μόνος, ὀλομόναχος, προστυχίθη πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ ἐμάζευσε πάλιν ἐδῶ κ' ἐκεῖ 300 περίπου ἄνδρας εἰς Πιάναν, χωρίον ἀπέχον 3 περίπου ὥρας ἐκ Τριπόλεως. Ἀλλὰ τῇ 5 Ἀπριλίου μόλις ἐπεφάνη ἕτερος ἐκ Τριπόλεως τουρκικὸς στρατὸς, διελύθησαν καὶ πάλιν οἱ νεοσύλληκτοι. Δὲν κατεβλήθη ἔμεις οὐδὲ τότε ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ, ἀλλὰ γράφων ἀδιακόπως πανταχοῦ καὶ παριστῶν τὴν ἀνάγκην τῆς πολιορκίας τῆς Τριπόλεως, εἶδε τελευταῖον εὐχαρίστως προσελθόντας πολλοὺς τῆς χερσονήσου ὄπλαρχηγούς καὶ καταλαβόντας εἰς μέγαν περί τὴν πρωτεύουσαν κύκλον, τὸ Πάπαρι, τὴν Βλαχοκερασιάν, τὸ Διάσελον, τὴν Ἀλωνίσταινα καὶ τὰ Βέρβена. Τὰ στίφη ταῦτα κατὰ μικρὸν πολλαπλασιασθέντα ἀνηγόρευσαν μὲν ἀρχιστράτηγον τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸ εὐρὺ τοῦτο στρατόπεδον δι' οὗ περιζώσθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἡ Τρίπολις πόρρωθεν, συνετηρήθη μέχρι τῶν μέσων ματοῦ, ὅτε μὲν ἀντέχον εἰς τὰς ἐξόδους τῶν Τούρκων, ὅτε δὲ περί τινα σημεῖα διαλυόμενον ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πάλιν συγκροτούμενον· τότε δὲ ἐδέησε νὰ ὑποστῆ δοκιμασίαν σπουδαιότεραν. Ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἐξέπεμψεν ἐξ Ἰωαννίνων δυνάμεις λόγου ἀξίας πρὸς περιστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ μὲν Κιοσὲ Μεχμέτ πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ δαμάσῃ πρῶτον τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ ἔπειτα νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον· ὁ δὲ Μουσταφάμπεϋς ἐστᾶλη κατ' εὐθείαν ἐπὶ τὴν χερσονήσον·

διὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἣτις δὲν εἶχεν ἔτι κινηθῆ. Ὁ Μουσταφάμπεϋς κατελθὼν ἀκωλύτως εἰς Πάτρας, λεηλατήσας τὴν πόλιν ταύτην, καύσας τὸ Λίγιον, διασκορπίσας τοὺς πολιορκουῦντας τὸν Ἀκροκόρινθον καὶ τὸ Ναύπλιον, εἰσῆλθε τὴν 6 μαΐου εἰς Τρίπολιν. Ἡ ἀφίξις αὐτοῦ κατεπτόησε τοὺς πολιορκουῦντας. Ὁ Κολοκοτρώνης πρότεινεν ἀμέσως νὰ καταληφθῆ ἰσχυρῶς τὸ Βαλτέτσι (σελ. 829 830 τοῦ πρώτου τόμου)· καὶ εὐτυχῶς ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης ἐξετέλεσε πρῶτος τὸ ἔργον. Μετ' ὀλίγον δὲ συνῆλθον αὐτόθι καὶ ἄλλοι ὀπλαρχηγοί, ἡ ὅλη δύναμις ἀπηρτίσθη ἐξ 845 ἀνδρῶν, ἠγεῖτο δὲ συμπάντων ὁ τοῦ Ἡλία θεῖος Κυριακούλης καὶ κατελέγετο μεταξὺ τῶν μαχητῶν ὁ τοῦ Ἡλία ἀδελφὸς Ἰωάννης ἐτῶν 14. Ὁ Κολοκοτρώνης ὠδήγησεν αὐτοὺς πῶς πρέπει νὰ ὀχυρωθῶσι, παρεσκεύασε τὰ ἄλλα σώματα, ἵνα δράμωσιν εἰς β ἡθείαν ἐν καιρῷ εὐθέτω, καὶ ἀεικίνητος ὢν ἐκοιμᾶτο εἰς Βαλτέτσι, πρηγεύετο εἰς Πιάναν καὶ ἐδείπνει εἰς Χρυσοβίτσι. Τῶνόντι τῆ 12 πρωῒ ὁ Μουσταφάμπεϋς ἐβάδισε πρὸς τὸ Βαλτέτσι ἄγων 6500 πεζοὺς, 1500 ἵππεῖς καὶ 2 πυροβόλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τ.ῷ νὰ ῥήξῃ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν ἀποκλεισμόν, νὰ προελάσῃ ἐπὶ τὴν Λακωνίαν καὶ δαμάσας αὐτὴν νὰ ἐπαγάγῃ τῆς ὅλης Πελοποννήσου τὴν χεῖρωσιν. Ὁ Κολοκοτρώνης τυχὼν τὴν ὥραν ἐκείνην εἰς Χρυσοβίτσι, χωρίον ἀπέχον 2 ½ περίπου ὥρας ἀπὸ τὸ Βαλτέτσι, δὲν παρευρέθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἀγῶνα, ὃν διεξήγαγον καρτερικῶς οἱ περὶ τὸν Κυριακούλην καὶ τὸν Ἡλίαν ὀπισθεν τῶν προχείρων ἐκείνων ὀχυρωμάτων, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο ταμπούρια. Ἄλλως τε οἱ πολέμιοι ἔπραξαν τὸ λάθος τοῦ νὰ περιζώσωσι πανταχόθεν τὸ χωρίον καὶ νὰ καταστήσωσι ἀπαραίτητον εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ νὰ νικήσωσιν ἢ ν' ἀποθάωσι. Μετὰ 3 ὥρας κατέφθασαν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ Χρυσοβίτσι καὶ ὁ Πλαπούτας ἀπὸ Πιάναν, καὶ ἤρχισαν παρενοχλοῦντες ἐξωθεν τοὺς πολεμίους, οἱ δὲ περὶ τὸν Κυριακούλην ἐνθαρρυνθέντες ἐξηκολούθησαν ἀνθιστάμενοι μέχρι τῆς ἐσπέρας ὅτε ἐκάτεροι τῶν διαμαχομένων διετήρησαν τὰς οἰκείας θέσεις. Περὶ μέσας νύκτας παρεισέδου ὁ Κολοκοτρώνης εἰς Βαλτέτσι καὶ ἠσπᾶσθη τοὺς ἀγωνισαμένους, ὅλος καρδία καὶ χαρὰ· καὶ αὐτὸς μὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὸ ἴδιον σῶμα· ἄλλοι ὅμως, ἱκανοὶ προσῆλθον εἰς τὸ χωρίον διὰ

νοκτὸς ἐπίκουροι, ὥστε τὴν ἐπιούσαν, ἐπαναληφθείσσης τῆς μάχης, οἱ ἐντὸς τοῦ Βαλτετσίου ἀντὶ ν' ἀμύνωνται, ὅπως τὴν προτεραίαν, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων καὶ πιάσαντες αὐτοὺς ἔτρεψαν μετ' οὐ πολὺ εἰς φυγὴν, οἱ δὲ πρῶτοι τραπέντες διωκόμενοι, συμπάρεσυραν καὶ τὸ κύριον τοῦ Μουσταφάμπεϋ σῶμα, ὅστις δὲν ἐσώθη εἰμὴ ἀφοῦ ἀπώλεσε τὸν ἵππον αὐτοῦ. Εἶχε δὲ διατάξει τὰ πράγματα ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τρόπον ὥστε πᾶσαι αἱ ἀποσκευαὶ καὶ τὰ φορτηγὰ καὶ τὰ πυροβόλα περιέπεσον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, οἵτινες ἔλαβον προσέτι καὶ ἄλλα πολλὰ λάφυρα, διότι οἱ φεύγοντες, ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὴν ὀρμὴν τῆς καταδιώξεως, ἔρριπτον τὰ ἐπίχρυσα καὶ ἐπηργυρωμένα αὐτῶν ὅπλα. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ διημέρῳ τούτῳ ἀγῶνι ἐκατέρωθεν πεσόντων. Οἱ Τοῦρκοι πολεμήσαντες ἐν ὑπαίθρῳ ἔπαθον βεβαίως ζημίας πολὺ μείζονας τῶν Ἑλλήνων, ὧν τραυματῖαι καὶ νεκροὶ δὲν ἐγένοντο πολλοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ὅτι ἡ πολιορκία δὲν διελύθη καὶ ὅτι τὸ θάρρος τῶν Ἑλλήνων ἠϋξήσεν. Εὐλόγως ἄρα τὸ ἐν Βαλτετσίῳ τρόπαιον ἐλογίσθη ὡς ὁ θεμέλιος λίθος τῆς πελοποννησιακῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ δικαίως ἐξυμνήθη ὡς ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων ἔργων τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ θάρρος τῶν ἡμετέρων ἀπέβη τῶνόντι τοσοῦτον ὡς ἐκ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου, ὥστε ὅτε μετὰ μίαν ἐβδομάδα, τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18, ὁ Μουσταφάμπεϋς προσέβαλε δι' ἑξακισχιλίων πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ δύο πυροβόλων, τὰ Δολιανὰ, ὅπου ἴστατο μετὰ ἀνδρῶν 200 ὁ Νικήτας, ὁ ἀνεψιὸς οὗτος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ δεξιὸς αὐτοῦ βραχίων ἀντέστη ἐπὶ ὥρας πολλάς· οἱ ἐν Βερβένοις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δράμωσιν ἀμέσως εἰς βοήθειαν, παρακωλυθέντες ὑπὸ ἰσχυρᾶς τουρκικῆς δυνάμεως. Ἐπὶ τέλους ὁμως κατίσχυσαν καὶ ὀρμήσαντες ἐπὶ τὰ Δολιανὰ ἐπήγαγον τὴν γενικὴν τῶν πολεμίων τροπὴν. Ἐκεῖ ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς ἀνευφημήθη τὸ πρῶτον ὁ Νικήτας *Τουρκοφάγος*.

Μετὰ ἓνα περίπου μῆνα ἀφίκετο εἰς Πελοπόννησον ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης καὶ ἤρχισεν ἡ προμνημονευθεῖσα ἔρις αὐτοῦ πρὸς τοὺς προεστούς. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐτάχθη μετ' αὐτοῦ. Τὸ πρακτικὸν τοῦ ἀνδρὸς τούτου πνεῦμα κατενόει τοσοῦτον τότε τὴν ἀνάγκην γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως, ὥστε ὅτε μετὰ τὴν

ἐν Βαλτετσιῶ νίκην, ἔγραψε πρὸς τὸν Μουσταφάμπεϋν νὰ παραδοθῆ, ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις· «καὶ ἂν θέλῃς ἔλα εἰς αἴσθησιν, ἄνθρωπε, καὶ μὴ παίρνῃς εἰς τὸν λαιμόν σου τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι ὅταν παραδώσουν τὰ ἄρματά τους, θέλει ζήσουν φιλικὰ μὲ ἡμᾶς ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ κραταιοτάτου καὶ πολυχρονίου πριγκήπου μας Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου.» Δὲν ἐγγυώμεθα ὅτι ἐμελλε νὰ μὴ διαφωνήσῃ μέχρι τέλους πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οὗτος ἤθελεν ὑπερισχύσει. Ἐνῶ οἱ προεστοὶ ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ἄρχωσιν ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπαρχίαις, ἐνῶ ὁ ὀρίζων τοῦ Ὑψηλάντου περιελάμβανε σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενος Κολοκοτρώνης εἰς οὐδένα ἐνόει νὰ παραχωρήσῃ τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Ἀλλὰ τότε ὑπεστήριξε πάσῃ δι' ἡμᾶς τὸν Ὑψηλάντην, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἔδωκεν αὐτῷ δεῖγμα ἐξαιρετοῦ τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας· διότι τῇ 10 αὐγούστου κατετρόπωσε λαμπρῶς τοὺς ἐπὶ συλλογῇ τροφῶν ἐξεληθόντας πολεμίους εἰς τὴν Γράναν, ἧτοι τὴν τάφρον, ἧτις ἐκ προνοίας αὐτοῦ πάλιν εἶχεν ὀρυχθῆ περὶ τὴν ἄκρην τοῦ ὄρους Μαινάλου, τὴν καλουμένην Μύτικαν. Μετὰ τὴν μάχην τῆς Γράνας ὁ ἀποκλεισμός ἀπέβη στενότερος, ὁ δὲ πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου ἔγραψεν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Τριπολιτσᾶς, τὴν 13 αὐγούστου 1821, πρὸς τὸν γενναιοτάτον καπετάνιον Θεοδωράκην Κολοκοτρώνην, ἐπιστολὴν, ἐν εἴδει διαταγῆς τῆς ἡμέρας, ἀνομολογοῦσαν τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ ἀποδίδουσαν αὐτῷ τὴν νίκην.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἐν τῇ Ἠλιδί μεσόγειον χωρίον Λάλα, ὑπὸ γενναίων Ἀλβανῶν ἀνέκαθεν κατεχόμενον καὶ πολιορκηθὲν ὑπὸ Ἠλείων καὶ ἄλλων, ἐκενώθη ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἀπελθόντων εἰς Πάτρας· διέπρεψαν δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ οἱ Ἰόνιοι ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν. Καὶ ἔπειτα ἀλλεπαλλήλως παρεδόθησαν ἡ Μονεμβασία καὶ τὸ Ναυαρίνον δι' ἔλλειψιν τροφῶν· ἡ αὐτὴ δὲ τύχη περιέμενε προδήλως τὴν Τρίπολιν. Εἶχε μὲν εἰσέλθει εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Καρᾶ Ἀλῆν, καὶ κίνδυνος ἐντεῦθεν παρήχθη μήπως ἀποβιβάσῃ εἰς τὰ ἀρκτικά τῆς Πελοποννήσου παράλια δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας· τούτου δ' ἕνεκα ὁ Ὑψηλάντης ἐνόμι-

σε καθήκον αὐτοῦ νὰ δράμῃ μετὰ 2,000 ἀνδρῶν πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ἄλλ' ὁ Καρᾶ Ἀλῆς οὐδεμίαν ἀπεβίβασε δύναμιν, καὶ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Ὑψηλάντου κατελήφθη τελευταῖον, σεπτεμβρίου φθίνοντος, ἡ Τρίπολις. Ἐπὶ τῆς ἀλώσεως ταύτης οὐ μόνον πᾶσα ἡ λεία διηρπάγη μηδαμῶς χρησιμεύσασα εἰς τὰς κοινὰς τοῦ ἔθνους ἀνάγκας, ἀλλὰ συνέβη προσέτι σφαγὴ ἀνωφελῆς καὶ ἀνηλεῆς πολλῶν χιλιάδων ὀσμανιδῶν, ὡς βεβαιοῦται. Μόνοι οἱ πλουσιώτατοι καὶ ἐγκριτώτατοι αὐτῶν διεσώθησαν ἀντὶ ἀδρῶν λύτρων ὑπότινων τῶν ὀπλαρχηγῶν, ἰδίως δὲ ὁ Κολοκοτρῶνης ἐξησφάλισε τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἀλβανῶν, διακινδυνεύσας μὲν κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς πόλεως ἔξοδον αὐτῶν, προπέμψας δὲ αὐτοὺς μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου διὰ τοῦ Πλαπούτα, ὅστις ἔλαβε βραδύτερον παρά τῶν διασωθέντων, ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς Ἡπειρον, ἐπιστολὴν εὐχαριστήριον, ἐν ἣ ἑξῆς μόνον τὸν Κολοκοτρῶνην ὡς εὐεργέτην. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐξερράγη κατὰ πρῶτον σπουδαίως ἡ μεταξὺ Κολοκοτρῶνη καὶ προεστῶν ἔρις. Τινὲς ἐκ τούτων ἀγανακτοῦντες διότι ἔβλεπον αὐτὸν προπέμποντα τοὺς Ἀλβανοὺς ἀπερχομένους μετὰ τῶν ἰδίων πραγμάτων καὶ σκευῶν, ἠθέλησαν νὰ κινήσωσι τὸν ὄχλον κατὰ τοῦ ἀνδρός· καὶ ἀποτυχόντες, ἐξετράπησαν εἰς ὕβρεις καὶ ἀπειλάς. ~~Ἐκεῖνος~~ ἐκεῖνος εἶπεν ἀταράχως πρὸς τὸν γραμματέα αὐτοῦ Φωτάκον· «τῶρα ὅπου ὁ ἅγιος Θεὸς ἠθέλησε καὶ μᾶς ἐδυνάμωσε καὶ ἐπήραμε τὴν Τριπολιτζᾶ, ἃς λέγουσι ὅτι θέλουσι. . . . ἤλπίζαν νὰ κληρονομήσουσι τοὺς Τούρκους καὶ νὰ μείνουν αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον τους, ἀλλ' ἄργα τὸ ἐσυλλογίσθησαν.»

Ἐσπευδεν ὅμως πολὺ τοιαῦτα περὶ αὐτῶν λέγων. Ἐδέησε νὰ ἐπέλθωσι κίνδυνοι φοβερῶτατοι, ἵνα ἐξασφαλισθῇ τὸ κράτος αὐτοῦ· καὶ ἀφοῦ δὲ ἐπανελημμένως ἀπεδείχθη ὁπόσον ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ὑπεροχὴ του, πάλιν δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἔχων ἐκείνους ἀντιπράττοντας. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως προέτεινε νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ ἐντεῦθεν παραχθέντος τρόμου τῶν πολεμίων, ἐπιπίπτοντες κατὰ τῶν Πατρῶν. Ἄλλ' οἱ προεστοὶ τῆς Ἀχαΐας, μὴ θέλοντες νὰ παράσχωσιν αὐτῷ νέαν ἀφρημὴν θριαμβοῦ καὶ κραταιώσεως, ἐδήλωσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς βοθηθείας τοῦ Κολοκοτρῶνη,

μέλλοντες αὐτοὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ ἔργον. Καὶ ἐπεχείρησαν τῶν-
όντι νὰ κυριεύσωσι μόνοι τὰς Πάτρας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον διεσκορ-
πίσθησαν τῆδε ἀκείῃσθε ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης καὶ
ὁ Κολοκοτρώνης ἐτόλπησαν ἐπὶ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ναυπλίου, τὸ
ὅποῖον ὅμως τροφοδοτηθὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου δὲν ἠδύ-
νατο νὰ κυριευθῆ εἰμὴ ἐξ ἐφόδου. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν ἦτο δυ-
νατὸν νὰ κατορθωθῆ διὰ τῶν ἀτάκτων ἡμῶν σφιφῶν, τὰ ὅποια
καρτερικῶς μὲν ἐμάχοντο ὀπισθεν ὀχυρωμάτων, ἀνεπιτήδεια δὲ
ἦσαν πρὸς τὰς ἐκ τοῦ συστάδην μάχας καὶ ἔτι μᾶλλον πρὸς τὰς
ἐφόδους. Ὅθεν ὁ Ὑψηλάντης ἀνῆρτισεν ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπί-
δας εἰς μικρὸν τι σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ, τὸ ὅποῖον εἶχεν ἐν τῷ
μεταξὺ καταρτισθῆ δι' ἐπιμελείας αὐτοῦ εἰς Καλάμας ὑπὸ τοῦ
Γάλλου ὑπολοχαγοῦ τῶν ἐπιλέκτων Βαλέστα, καὶ εἰς τοὺς μετ'
αὐτοῦ συντεταγμένους ὀλίγους Γερμανοὺς φιλέλληνας. Τὸ σῶμα
ὅμως τοῦτο οὐ μόνον εὐάριθμον ἦτο, ἀλλὰ οὔτε εἶχε τὸ βαρὺ
πυροβολικὸν τὸ ἀπαραίτητον ἵνα ἀνοιχθῆ ῥῆγμα· ὥστε ἐδέησε νὰ
πλησιάζωσιν εἰς τείχη ἀκέραια καὶ ν' ἀναβῶσιν εἰς αὐτὰ διὰ κλι-
μάκων. Ἐξώρμησαν οὐδὲν ἦττον οἱ ἀτρόμητοι μαχηταί· δεκατευ-
θέντες ὅμως ὑπὸ καταστρεπτικοῦ πυρὸς, καὶ ἀποβαλόντες νε-
κροὺς καὶ τραυματίας 50 περίπου φιλέλληνας καὶ τακτικούς, ἐν
οἷς καὶ τὸν γενναῖον Βυρτεμβέργιον ἀργηγὸν τῶν φιλελλήνων
Λίνσιγγ, ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἐφεδρεία τακτικῶν οὐδεμίᾳ
ὑπῆρχεν ἵνα ἐπαναληφθῆ ὁ ἀγὼν· ὅθεν ὁ Ὑψηλάντης ἀπῆλθεν
ἐξ ἀνάγκης εἰς Ἄργος. Ἐλαβε δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰανουαρίου
ἀποζημιώσιν τινα διὰ τὴν ἀποτυχίαν ἐκείνην, παραδοθέντος εἰς
αὐτὸν τοῦ Ἀκροκορίνθου δι' ἔλλειψιν τροφῶν. Ἀλλ' εἶναι θλι-
βερὸν νὰ τὸ εἴπωμεν· τινὲς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἵνα μὴ προσ-
λάβῃ τὴν τιμὴν ταύτην, προέτρεπον κρυφίως τοὺς Τούρκους νὰ
ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ μὴ ἐπιτυχόντες τοῦ σκοποῦ, ὠφε-
λήθησαν ἐκ τῆς ἐπισυμβάσης τῷ ἀνδρὶ ἀσθενείας, καὶ τῆς ἀνα-
χωρήσεως τοῦ Κολοκοτρώνη, ἵνα παροσπονδήσωσι καὶ ἔσφαξάν
τὴν διὰ συνθηκῶν παραδοθεῖσαν φρουράν. Ἡ παραβίασις αὕτη
τῶν συνθεθειμένων, ἧς ὁμοίᾳ καὶ ἔτι χείρων ἐγένετο προηγουμέ-
νως καὶ ἐν Μονεμβασίᾳ καὶ ἐν Ναυαρίνῳ, ἵνα μὴ ὑπομνήσωμεν
τὰς φροβερὰς σκηνὰς τῆς Τριπόλεως, εἰμπορεῖ ἴσως νὰ ἐξηγηθῆ ἐκ

τοῦ προαιωνίου μεταξύ τῶν δύο φυλῶν καὶ θρησκειῶν πάθους, ἀλλὰ νὰ δικαιολογηθῆ δὲν ἐπιτρέπεται. Καὶ δυστυχῶς ἐπανελή-
φθη πολλάκις ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

Μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ μικρὸν μετ' αὐτὴν συνεπλήρωσεν ἡ πρώτη ἐν Ἐπιδαύρῳ συγκροτηθεῖσα ἐθνικὴ συνέλευσις τὸ ἔργον αὐτῆς. Τῇ μὲν 1 ἰανουαρίου 1822 ἐψήφισε τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος. Τῇ δὲ 15 ἐξέδοτο τὴν διακήρυξιν ἐκείνην, ἣτις γραφεῖσα μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Νέγρη, ὑπογραφεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ὡς προέδρου τῆς συνελεύσεως καὶ ὑπὸ 58 πληρεξουσίων, εἶναι τὸ κάλλιστον τῆς συνελεύσεως ταύτης ἔργον καὶ τὰ κάλλιστον ἴσως ἔγγραφον ἐξ ὧν ποτὲ ἐπὶ 50 ἔτη ἐξέδωκεν ἐλληνικὴ συνέλευσις ἢ κυβέρνησις. Ἐδικαιολόγει τὴν ἐπανάστασιν, διέκρινεν αὐτὴν ἐπιμελῶς ἀπὸ τῶν δημαγωγικῶν καὶ στασιωδῶν κινημάτων τὰ ὁποῖα τοσοῦτον τρόμον ἐνέπνεον τότε εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐξήγει πῶς ἕνεκα τῶν πρώτων τοῦ πολέμου περιπετειῶν παρεκωλύθη ἐπὶ ἔτος ὀλόκληρον ὁ ὀργανισμὸς τοῦ πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος συντάγματος, καὶ συνεπέρανε τὸν λόγον ἀναφωνοῦσα· «εἶθε ὁ κραταιὸς τοῦ Ὑψίστου βραχίων ν' ἀνυψώσῃ καὶ ἀρχομένους καὶ ἀρχοντας, τὴν Ἑλλάδα ὀλόκληρον, πρὸς τὴν πᾶρεδρον αὐτοῦ Σοφίαν, ὥστε νὰ γνωρίσωσι τ' ἀληθῆ των ἀμοιβαῖα συμφέροντα· καὶ οἱ μὲν διὰ τῆς προνοίας, οἱ δὲ λαοὶ διὰ τῆς εὐπειθείας νὰ στερεώσωσι τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος τὴν πολύευκτον εὐτυχίαν. Εἶθε! Εἶθε!» Εὐλόγως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἐπανελάμβανε τοσάκις τὴν εὐχὴν ταύτην, ὡς ἂν εἶχε τὴν προαίσθησιν ὅτι χρόνος μακρὸς, μακρότατος ἔμελλε νὰ παρέλθῃ πρὶν ἢ αὕτη ἐκπληρωθῆ. Αὐτὸ τὸ πολίτευμα ἔμελλε νὰ παρεμβάλλῃ δυσυπέροβλητα πρὸς τοῦτο κωλύματα. Ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ἡ διακήρυξις ἐκείνη, ἐὰν δὲν ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδειοτάτη νὰ προξενήσῃ ἀγαθὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ξένον κόσμον.

Προσέτι τῇ 15 ἰανουαρίου ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξελέξατο κατὰ τὴν κ'. § τοῦ ὀργανικοῦ νόμου πρόεδρον μὲν τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τὸν Μαυροκορδάτον, μέλη δὲ τὸν Ἀθανάσιον Κανακάρην, τὸν Ἀναγνώστην Παπαγιαννόπουλον (Δεληγιάννην), τὸν Ἰωάννην Ὀρλάνδον καὶ τὸν Ἰωάννην Λογοθέτην. Αὐθημερὸν δὲ πάλιν τὸ

Ἐκτελεστικὸν διώρισε τὸν Θεόδωρον Νέγγριν ἀρχιγραμματέα τῆς Ἐπικρατείας, μινίστρον τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων καὶ πρόεδρον τοῦ συμβουλίου τῶν μινίστρων· τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, μινίστρον τῶν ἐσωτερικῶν, τὸν Πανοῦτσον Νοταράν, τῆς οἰκονομίας, τὸν Νόττην Μπότσαρην, τοῦ πολέμου· ἐπιτροπὴν ἐκ τριῶν εἰς τὸ μινιστέριον τῶν ναυτικῶν· τὸν Θεόδωρον Βλάσιον, μινίστρον τοῦ δικαίου· τὸν ἐπίσκοπον Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, τῶν θρησκευτικῶν, καὶ τὸν Δάμπρον Νάκον, τῆς ἀστυνομίας. Ποτὲ πληρέστερον μινιστέριον δὲν ἠτύχησε ν' ἀπολαύσῃ ἡ Ἑλλάς· ἀλλ' ἡ ἐντελεστάτη αὕτη τῶν κυβερνήσεων οὐδὲν ἔμελλε τῇ ἀληθείᾳ νὰ κυβερνήσῃ. Ἡ προσωρινὴ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἐλέγετο, ἀπῆρτίσθη μὲν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς 22 Ἰανουαρίου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς 31 ἐγκαθιδρύθη εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ ἤρχισε νὰ γράφῃ τὸ ἐκτελεστικὸν πρὸς τὸ βουλευτικὸν, τὸ βουλευτικὸν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν, ἀμφότερα δὲ πρὸς τὰς Γερουσίας καὶ τὸν Ἄρειον Πάγον· τὸ ἐκτελεστικὸν πρὸς τοὺς μινίστρος, καὶ ἰδίᾳ πάλιν πρὸς τοὺς μινίστρος, ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας. Ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη ὁ κυκεὼν τοῦ ὁποίου τὰ σπέρματα ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ τῷ πολιτεύματι. Τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὄχι τὸ Ἐκτελεστικὸν ἀπεφάσιζε ποῦ θέλει γίνεαι ἐκστρατεία καὶ ποῦ δὲν θέλει γίνεαι· τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὄχι τὸ Ἐκτελεστικὸν διώριζε τοὺς ἐκστρατεύσοντας ἀξιωματικούς· καὶ ἐν γένει τοσοῦτον ἐπενέβαινον εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὥστε ἀνεμιγνύετο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα ἀστυνομικὰ πράγματα. Αἱ μόναι σπουδαῖαι κυβερνητικαὶ πράξεις αἱ τότε γινόμεναι ἦσαν τὸ δάνειον τῶν 5 ἑκατομμυρίων, περὶ τῆς τύχης τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν, καὶ τὸ περὶ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος, περὶ οὗ θέλομεν ὀμιλήσει κατωτέρω. Ἐν τούτοις ἡ κυβερνήσις ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐντελῶς ἐλευθέρα περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ἀφοῦ καταργηθέντος τοῦ διαρκοῦς καὶ πραγματικοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρχιστρατηγίας ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 9 Ἰανουαρίου ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως περὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης περιωρίσθη εἰς τὴν ἀνώδυνον λειτουργίαν τοῦ προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης διωρίσθη νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τούτου μὴ γενομένου, ἐπετρόπη τῆς

πολιορκίαν τῶν Πατρῶν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τούτου ὄφελος ὅταν αὐτὸ τὸ πολίτευμα παρεκώλυε τὴν κυβέρνησιν νὰ πράξῃ τι ἑσάκις δὲ ἀπεφάσιζε νὰ πράξῃ «αἱ ὑποθέσεις καὶ αἱ διαταγαὶ τῆς Διοικήσεως ἔμμενον ἀνερέργητοι διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐκτελεστικῆς δυνάμεως,» ὡς ἔγραφεν ἐπισήμως τῇ 2^ῃ μαρτίου ὁ πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν.

Δὲν ἤξεύρομεν ἂν ὁ Μαυροκορδάτος ἐπείσθη τότε ὅτι καταλύσας πρὸ τινων μηνῶν τὸ οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατασκευάζῃ ὁ Ὑψηλάντης καὶ ἀναπληρώσας αὐτὸ δι' ἄλλου ἰδίου, ἐπὶ τῆς ἄμμου ἔκτισεν ἄλλὰ ἐπολιτεύθη βεβαίως εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι ἀπηλπίσθη νὰ πράξῃ τι γενναῖον διὰ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος. Ὁργανώσας ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς ὀλίγους πακτικούς ὅσοι εἶχον συγκροτηθῆ διὰ τῆς προνοίας τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τοὺς ὀλίγους φιλέλληνας ὅσοι εἶχον προσέλθει εἰς Κόρινθον, ἀνεχώρησε μετ' αὐτῶν ἐν ἀρχῇ μαίου, ἵνα δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης δυτικῆς Ἑλλάδος, καταλείπων εἰς τοὺς συντρόφους αὐτοῦ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀνεπίδεκτον ἐκτελέσεως πολίτευμα καὶ νὰ ἐξέλθωσι τῶν περιπλοκῶν εἰς τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ ἐμβάλλῃ αὐτοὺς ἢ ὑπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως τοσοῦτον περιφρονηθεῖσα ἀντίπαλος μερίς. Ὁ μὲν Δημήτριος Ὑψηλάντης ἠνέσχето μετὰ πάσης αὐταρνήσεως τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχιστρατηγίας καθάρισιν αὐτοῦ, περιμένων τὴν πρώτην περίστασιν, ἵνα ὑπηρετήσῃ ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης τὴν πατρίδα· ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς προεστούς τὴν ἀνενόχλητον τῆς ἐξουσίας κατοχὴν. Ἀπελθὼν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ μαρτίου ἀπέκλεισεν ἀμέσως τοὺς πολεμίους ἐντὸς τῆς πόλεως ταύτης διὰ μάχης συγκροτηθείσης περὶ τὴν μονὴν τοῦ Γηροκομείου. Διὰ τοὺς δεινοὺς ὁμως κινδύνους ὑφ' ὧν ἠπειλήθη τότε ἡ δυτικὴ Ἑλλάς, ἱκανοὶ τῶν περὶ αὐτὸν ὄπλαρχηγῶν ἐδέησε νὰ δράμωσιν αὐτόθι· αὐτὸς ὁ δεῦτερος υἱὸς τοῦ Γενναῖοι διεπεραιώθη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν. Ὅθεν ἀπέβη ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ τῶν Πατρῶν πολιορκία, ὁ δὲ ἀργὰς μείνας Κολοκοτρώνης ἠτοιμάζετο νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον τῆς Ἐπιδαύρου, ὅτε κίνδυνος μέγας ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κρεμασθεὶς, ἔδωκεν αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ

ἀποδείξῃ δι' ἄλλου εὐγενεστέρου τρόπου ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου.

Ἐκτὸς τοῦ Ἴσθμοῦ ἡ ἐπανάστασις ἐφάνη κατ' ἀρχὰς λαβοῦσα ἔκτασιν μεγάλην. Κατὰ μάϊον τοῦ 1821 ἐξηγέρθη ἡ Χαλκιδικὴ ὑπὸ ἀρχηγόν· καὶ προστάτην τὸν Ἐμμανουὴλ Παπαῦν, μεγάλεμπορον καὶ τραπεζίτην τῶν Σερρῶν. Ἐὰν συγχρόνως ἐκινουῦντο οἱ Ὀλύμπιοι, τὸ ἐπιχείρημα ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ. Οἱ Ὀλύμπιοι ὅμως ἠπράκτησαν ἐπὶ ἔτος ὅλον. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ τῆς Χαλκιδικῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐντὸς τῆς χερσονήσου Παλλήνης (Κασσάνδρας). Ἐκεῖ ἀντέστησαν μέχρι τοῦ τέλους ὁκτωβρίου, ἀλλὰ τότε ὁ νέος τῆς Θεσσαλονίκης διοικητῆς Ἀβουλαβοῦτ πασᾶς αὐτοὺς μὲν κατετρόπωσε, κατέπεισε δὲ καὶ τὰς ὀχυρὰς τοῦ ἀγιωνύμου ὄρους Ἀθω μονὰς, αἵτινες εἶχον κοινωγήσει τοῦ κινήματος, νὰ παραδοθῶσιν. Αἱ μοναὶ αὗται οὔτε προθυμίαν, οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἔδειξαν· καὶ ἐτιμωρήθησαν πικρῶς τούτου ἕνεκα, διότι οὐ μόνον ὀμήρους ἠναγκάσθησαν νὰ δώσωσι καὶ 2 καὶ ἡμισυ ἑκατομμύρια γροσίων νὰ καταβάλωσιν, ἀλλὰ τῇ 15 δεκεμβρίου ἐδέχθησαν προσέτι φρουρὰν τουρκικὴν 3,000 ἀνδρῶν παραμείνασαν αὐτόθι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἤτοι ἐπὶ ἔτη ἑννέα. Κατόπιν ἐορτῆς ἐν μηνὶ μαΐῳ τοῦ 1822, ἐπανεστήσαν οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἡ Νιάουσα· ἀλλ' ὁ Ἀβουλαβοῦτ πασᾶς ἐδάμασε καὶ τοῦτο τὸ κίνημα. Σπουδαῖος ἀγὼν οὐδεὶς οὐδὲ ἐν Θεσσαλίᾳ διεξήχθη. Ἐπανεστῆ μὲν ἐν ἀρχῇ μαΐου ἡ Θετταλομαγνησία δι' Ἀνθίμου τοῦ Γαζῆ ὑπὸ τὸν ὀπλαρχηγόν Κυριάκον Βασδέκην· καὶ Βουλῆ Θετταλομαγνησίας αὐτόθι συνεκροτήθη· ἀλλ' ἐπελθὼν ἐκ Λαρίσσης ὁ Μελέκ πασᾶς, σταλεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτόθι ἄρχοντος Μαχμοῦτ πασᾶ τῆς Δράμας, διέλυσεν ὡς ἰστὸν ἀράχνης τὸ κίνημα ἐκεῖνο καὶ ἐπυρπόλησε καὶ ἐλεηλάτησε τὰ ἄλλοτε τοσοῦτον πλούσια χωρία τῆς Μαγνησίας.

Ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1822 ἡ ἐπανάστασις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος περιεστάλη ἐντὸς τῆς σήμερον λεγομένης ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ μαρτίου 1821. Ὁ ἀρματωλὸς Πανουριᾶς ἐξηγέρθη

πρῶτος πάντων ἐν Ἀμφίσσῃ· τοῦτον παρικολοῦθησεν ἀμέσως ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς ἐν Δωρίδι· συγχρόνως σχεδὸν ὁ Διάκος ἐν Λαβηδεῖα καὶ κατόπιν ὁ Ἰωάννης Δυοβουνιώτης εἰς Βουδουνίτζαν. Ὁ Μῆτσο Κοντογιάννης τῆς Ὑπάτης ἐδίστασεν ἐφ' ἱκανόν, ἀλλὰ τελευταῖον ἠνώθη ἐκὼν ἄκων μετὰ τῶν ἄλλων. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Μενιδιάται καὶ οἱ Χασιωῖται τῆς Ἀπτικῆς ἐπολιόρησαν τοὺς Τούρκους εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐγένοντο δὲ κινήματά τινα καὶ εἰς Εὐβοίαν, ὅπου οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον τὰ ὄχυρά Βρυσάκια. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐπῆλθον κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὁ Ὁμὲρ Βριώνης καὶ ὁ Κιοσὲ Μεχμέτ πασᾶς ἀποσπασθέντες μετὰ 9,000 πεζῶν καὶ ἰππέων ἐκ τοῦ περὶ τὰ Ἰωάννινα στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτ πασᾶ. Ὁ Κοντογιάννης ἔμεινεν ἀμέσως οὐδέτερος, δ' δὲ Πανουριᾶς, ὁ Δυοβουνιώτης καὶ ὁ Διάκος, ἔχοντες 1,500 ἄνδρας ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς δύο ὁδοὺς, αἵτινες ἦγον ἢ μὲν εἰς τὴν Λοκρίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν διὰ τῶν Θερμοφυλῶν, ἢ δὲ εἰς τὴν Φωκίδα διὰ τῆς Χαλκομάτας. Ἐν τῷ μέσῳ ἔστη ὁ Διάκος εἰς Δαμάσταν καὶ τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ Ἀλαμάναν· ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν, ὁ μὲν Πανουργιάς εἰς Χαλκομάταν, ὁ δὲ Δυοβουνιώτης εἰς τὴν γέφυραν τοῦ ποταμίου Δύρου. Πρῶτοι προσεβλήθησαν ὁ Πανουριᾶς καὶ ὁ Δυοβουνιώτης καὶ μετὰ τινα ἀντίστασιν ἐτράπησαν. Μόνος δ' ἔμεινεν ὁ Διάκος, καὶ τότε διεπράχθη εἰς Δαμάσταν καὶ Ἀλαμάναν ἔργον τὸ ὁποῖον μάτην ἠθέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν μετὰ τὴν ἐξυμνήσασαν αὐτὸ δημῶδη ποίησιν. Ὁ Διάκος, καταλιπὼν πρῶτῳ τὸν μοναχικὸν βίον, εἶχε ῥιφθῆ εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἔζησεν ὡς κλέφτης· καὶ ὑπηρέτησεν ἔπειτα τὸν Ἀλῆ πασᾶν καὶ παρήτησεν αὐτὸν κατόπιν ἅμα ἠσθάνθη προσεγγίζουσας τὴν καταιγίδα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Ἔως ἐδῶ δὲν διαφέρει ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους. Ἀλλ' ὁ Διάκος ἦτο νέος· ἦτο ὠραῖος· ἐπέτειλεν ὡς μετέωρον λαμπρὸν ἐν τῇ αὐγῇ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ ἐν ἀκαρεῖ ἄφικτος γενόμενος κατέλιπεν ὀπισθεν αὐτοῦ τὴν μνήμην μάρτυρος ἅμα καὶ μαχητοῦ· ὥστε ἀνήκει εἰς τὴν παράδοσιν ἅμα καὶ τὴν ἱστορίαν, καὶ εἶναι κτῆμα τοῦ λαοῦ μᾶλλον ἢ τῆς ἐπιστήμης. Λέγει δὲ ὁ λαὸς ὅτι ὅταν ὁ Διάκος ἰστάμενος εἰς Ἀλαμάναν εἶδε πλακώσαντα τὸν Ὁμὲρ Βριώνην

«Καρδιά, παιδιά μου, φώναξε, παιδιά, μὴ φοβηθῆτε·
 «Ἄνδρῆς, ὡς ἂν Ἕλληνες, ὡς ἂν Γραικοὶ σταθῆτε.» —
 Ἐκεῖνοι ἐφοβήθησαν, κ' ἐσκόρπισαν ἔς τοὺς λόγκους,
 Ἐμῆν ὁ Διάκος ἔς τὴ φωτιά μὲ δεκοχτῶ λιθένταις.
 Τρεῖς ὥραις ἐπολέμας μὲ δεκοχτῶ χιλιάδες,
 Σχίσθηκε τὸ τουφέκι του, κ' ἐγένηκε κομματία
 Καὶ τὸ σπαθί του ἔσυρε, καὶ ἔς τὴ φωτιά ἐμβῆκεν.
 Ἐκοψε Τούρκους ἄπειρους κ' ἐφτά μπουλουκμπασίδαις,
 Πλὴν τὸ σπαθί του ἔσπασεν ἀπὸ τὴν χούφταν,
 Καὶ ἔπεσ' ὁ Διάκος ζωντανὸς εἰς τῶν ἐχθρῶν τὰ χέρια.
 Χίλιοι τὸν πῆραν ἀπ' ἐμπρὸς καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω.
 Κ' Ὀμὲρ Βριόνης μυστικὰ ἔς τὸν δρόμον τὸν ἐρώτα·
 «Γένεσαι Τούρκος, Διάκο μου, τὴν πίστι σου ν' ἀλλάξῃς;
 «Νὰ προσκυνᾷς εἰς τὸ τσαμί, τὴν ἐκκλησιὰ ν' ἀφήσῃς;» —
 Κι' ἐκεῖνος τ' ἀπεκρίθηκε, καὶ μὲ θυμὸν τοῦ λέγει·
 «Πᾶτε κ' ἐσεῖς κ' ἡ πίστις σας, μουρτάτες, νὰ χαθῆτε.
 «Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα, Γραικὸς θέλ' ἀπαιθάνω.
 «Ἄν θέλετε χίλια φλωριά καὶ χίλιους μαχμουτιέδαις,
 «Μόνον πέντ' ἕξη ἡμερῶν ζωὴν νὰ μοῦ χαρίσῃτε,
 «Ὅσον νὰ φθᾷς ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Θανάσης Βίτας.» —
 Σὰν τ' ἄκουσ' ὁ Χαλίλμπεϋς, μὲ δάκρυα φωνάζει·
 «Χίλια πουγγιά σᾶς δίνω ἄγω, κ' ἀκόμα πεντακόσια,
 «Τὸν Διάκο νὰ χαλάσετε, τὸν φοβερὸ τὸν κλέφτη·
 «Ὅτι θὰ σβύσῃ τὴν Τουρκιὰ καὶ ὅλο τὸ Δεβλίτι.» —
 Τὸν Διάκο τότε πῆρανε, καὶ ἔς τὸ σουβλί τὸν βάλαν·
 Ὀλόρθον τὸν ἐστῆσανε, κ' αὐτὸς χαμογελοῦτε.

Ἐπὶ μίαν μόνην στιγμὴν, ἀναλογισάμενος τὴν νεότητά αὐτοῦ
 καὶ τὸ κάλλος τῆς περιστοιχιζούσης αὐτὸν ἑαρινῆς φύσεως, ἐμει-
 ψιμοίρῃσεν εἰπὼν·

Γιὰ ἄξιαι καὶρο ποῦ διάλιξε ὁ χάρος νὰ με πάρη,
 Τώρα π' ἀνθίζου τὰ κλαριά καὶ βγαν' ἡ γῆ χορτάρι.

Ἄμῃσως δ' ἔπειτα ἀναλαβὼν τὴν ἀδάμαστον αὐτοῦ καρτε-
 ρίαν καὶ ὡσεὶ ἐκμανεῖς ὑπὸ τῆς φιλοπατρίας καὶ τοῦ κατὰ τῶν
 πολεμίων πάθους·

Τὴν πίστι τοὺς τοὺς ὕβριζε, τοὺς ἔλεγε μουρτάταις·
 «Ἐμῆν ἂν ἐσουβλίσετε, ἕνας Γραικὸς ἐχάθη·
 «Ἄς ἦν καλὰ ὁ Ὀδυσσεὺς κ' ὁ καπετὰν Νικήτης.
 «Αὐτοὶ θὰ κάψουν τὴν Τουρκιὰν κ' ὅλο σας τὸ Δεβλίτι.» —

Ὡδ' ἐπεκαλέσθη ἐπὶ μαχαίρῃ κατὰ τὴν ὑπτίατην αὐτοῦ ὄραν

ἐκδίκησιν παρὰ τοῦ Ὀδυσσεύος. Μετὰ τὴν τροπὴν τοῦ Δουβου-
 νιώτου καὶ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Διάκου οἱ πολέμιοι
 διελθόντες τὴν 7 Μαΐου τὰς Θερμοπύλας ἐπεχείρησαν νὰ ἐμβά-
 λωσιν εἰς τὴν Ἄμφισσαν. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Ὀδυσσεύς.
 Ὁ Ὀδυσσεύς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ γεννηθεὶς ἐν Ἰθάκῃ τῷ
 1788 ἦτο συνομίληκος περίπου τοῦ Διάκου. Εἶχεν ὑπηρετήσει,
 ὅπως ὁ φίλος αὐτοῦ ἐκεῖνος, τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἀλλ' ὅτε ἐξερράγη
 ἡ ἐπανάστασις ἦτο εἰς Ἐπτάνησον ἀπὸ τῆς ὁποίας ἔδραμεν ἀμέ-
 σως διὰ Πατρῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα αὐτοῦ, τὴν ἀνατο-
 λικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἔφθασεν ἐγκαίρως εἰς Ἄμφισσαν τὴν ἐπιού-
 σαν οὕτως εἰπεῖν τῆς ἐν Δαμάστη καὶ ἐν Ἀλαμάνῃ καταστρο-
 φῆς. Ἐν τῷ ἅμα συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δου-
 βουνιώτου κατέλαβε τὸ χᾶνι τῆς Γραβιάς, ἦτοι τοῦ στενοῦ τοῦ
 φέροντος πρὸς τὴν Ἄμφισσαν. Καὶ αὐτὸς μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλιν-
 θόκτιστον καὶ ἀσθενὲς ἐκεῖνο οἰκοδόμημα μετὰ 120 λογάδων
 ἐθελοντῶν, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν κατελήφθη ἡ ὁδὸς ἀριστερᾶ μὲν
 ὑπὸ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δουβουνιώτη, δεξιᾶ δὲ ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ
 Σουλιώτου. Ἀλλ' ἅμα ἐπιφανέντος τὴν πρώτην τῆς 8 τοῦ Ὁμέρ
 Βριώνη, συνέβη ἐνταῦθα ὅτι πρὸ 14 ἡμερῶν εἰς Θερμοπύλας.
 Μετὰ τινα ἀντίστασιν οἱ περὶ τοὺς τρεῖς ἐκείνους ὄπλαρχηγοὺς
 ἐτράπησαν καὶ ἐσκορπίσθησαν εἰς τὰ ὄρη, ὥστε ἅπασα ἡ δύναμις
 τῶν πολεμίων ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Ὀδυσσεύος. Δι' ὅλης τῆς ἡμέ-
 ρας ἀντέστησαν οἱ περὶ αὐτὸν γενναῖοι μαχηταὶ εἰς τὰς ἐπανε-
 λημμένας τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐφόδους, φονεύσαντες ὑπὲρ τοὺς
 300 καὶ διπλάσιους τραυματίσαντες. Τὴν δ' ἐπελθοῦσαν νύκτα
 ἐπεχείρησαν ἐξοδὸν καὶ διήλασαν διὰ τῶν πολεμίων μὴ ἀποβα-
 λόντες ἐν ὅλοις εἰμὴ ὅ νεκροὺς. Ἐ! διατί νὰ μὴ πῆσῃ τὴν ἡμέ-
 ραν ἐκείνην ὁ Ὀδυσσεύς ἐπιζήσας, οὐδὲν μὲν μέγα διέπραξεν ἔκ-
 τοτε, καίτοι κτησάμενος ὑπεροχὴν ὁμολογουμένην, περιποιήσας
 δὲ εἰς τὴν φιλαρχίαν αὐτοῦ χαρακτῆρα ὄντως προδοτικὸν, ἐτελεύ-
 τησε δέσμιος οἰκτρός. Εἰς Γραβιᾶν ὅμως ἔσωσε τῶντι τὴν ἐπα-
 νάστασιν. Ἀνεώχθη μὲν αὖθις ἡ ὁδός· ἀλλ' ὁ Ὁμέρ Βριώνης,
 ὅστις εἶχεν ἐλπίσει νὰ διελάσῃ ἀμαχητὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλ-
 λάδος ἵνα εἰσέλθῃ εἰς Πελοπόννησον καὶ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν
 τῆς Τριπόλεως, ἀπαντήσας τοσοῦτον καρτερικὴν ἀντίστασιν, ἐνόη-

σεν ὅτι ἤθελεν εἶναι παντελῶς ἀσύνετον νὰ προχωρήσῃ ἐν ὅσῳ τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ δὲν ἤθελον ἀσφαλισθῆ· ὅθεν ἀπεφάσισε πρῶτον νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἀττικῆς. Συγχρόνως οἱ Πελοποννήσιοι, αἰσθανόμενοι ὅτι τὸ πᾶν ἐζηρῆται ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἐντὸς τοῦ Ἴσθμοῦ ἀγῶνος, ἔπεμψαν αὐτόθι περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου ἐπικουρίαν ἀξιόλογον ὑπὸ τὸν Ἡλίαν καὶ κατόπιν ἑτέραν ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην. Οἱ δὲ πολέμιοι ἐκυρίευσαν μὲν τὴν Λεβάδειαν, προσέλαβον δὲ ἐπικουρίαν 2500 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Δεμῆρ πασᾶν, καὶ μετ' ὀλίγον ἀνηγγέλη ἑτέρα πολὺ μείζων 8000 περίπου ἀνδρῶν κατερχομένη ἐκ Μακεδονίας ὑπὸ τὸν Βεϋρᾶν πασᾶν, ἀλλ' αὕτη δὲν κατώρθωσε νὰ ἐνωθῆ μετὰ τοῦ Ὁμῆρ Βοιώνη καὶ τοῦ Κιοσὲ Μεχμέτ πασᾶ. Ἄμα ἐγνώσθη, ὅτι ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς ἔφθασεν εἰς Λαμίαν, 1600 περίπου Ἕλληνας ὑπὸ τὸν Δουβουνιώτην, τὸν Πανουριᾶν καὶ τὸν Γούραν ἀναπληροῦντα τὸν Ὀδυσσεᾶ, ὅστις δὲν προσέφθασεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης, κατέλαβον τὴν λεωφόρον τῶν Βασιλικῶν δι' ἧς εὐλόγως προοιώνισεν ὁ Δουβουνιώτης, ὅτι ἔμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς. Τῶντι τῇ 26 αὐγούστου ἐκίνησεν ὁ πασᾶς οὗτος ἐκ Πλατανιάς καὶ πλησιάσας μετὰ δυνάμειος τετραπλασίας καὶ πυροβόλων, ἐπεχείρησε νὰ διελάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου. Ἄλλ' ἐνταῦθα συνεκροτήθη μία τῶν μᾶλλον ἀξιωματικονεύτων μαχῶν τῆς ἐπαναστάσεως καθ' ἑαυτήν τε καὶ διὰ τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπήγαγε. Πεισματωδῶς ἐπετέθη ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς, ἀλλὰ πεισματωδέστερον ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι, ἀριστεύσαντος τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους τοῦ Γούρα. Μετὰ πολύωρον δὲ σύγκρουσιν ἐτράπησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς Πλατανίαν. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἀπέβαλον 700 φονευθέντας, ἐν οἷς ἕνα πασᾶν καὶ πολλοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, 18 σημαίας, 800 πολεμιστηρίους ἵππους· τοσοῦτος δὲ ὑπῆρξεν ὁ τρόμος αὐτῶν, ὥστε τὴν ἐπιούσαν ὁ Βεϋρᾶν πασᾶς ἀπῆλθεν εἰς Λαμίαν καταλιπὼν εἰς Πλατανιᾶν πᾶσαν σχεδὸν αὐτοῦ τὴν συσκευὴν καὶ κόψας τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ, οὐδὲ ἠκούσθη ἔκτοτε, οὐδὲ γνωστὸν εἶναι τί ἀπέγινεν.

Οἱ δὲ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων οὔτε ὑπὲρ τοῦ ἐπερχομένου εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν Βεϋρᾶν πασᾶ ἔπραξαν τι, οὔτε τὴν

ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Ἀττικῇ ἐπανάστασιν ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλω-
 σιν. Ἐν Εὐβοίᾳ μὲν ὁ Ὁμέρ Βριώνης δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ
 τοῦ Ἀγγελῆ Γωβγίνα ἰσχυρῶς κατέχοντας τὰ Βρυσάκια, ἐν Ἀτ-
 τικῇ δὲ διέλυσε μὲν τῇ 19 Ἰουλίου τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπό-
 λεως, ἀλλ' εἰς τὴν ὑπαιθρον γῶραν ἐξηκολούθει ἐνταῦθα ὁ ἀγὼν
 ἐπῆλθον δ' ἐν τῷ μεταξύ ἡ καταστροφή τοῦ Βευρᾶν πασᾶ καὶ ἡ
 ἄλωσις τῆς Τριπόλεως, ὁ Ὁμέρ Βριώνης ὑπεχώρησεν εἰς Βοιωτίαν
 περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ἐπανελήφθη δὲ ἡ πολιορκία τῆς ἀκρο-
 πόλεως ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ἡλίαν Μαυρομιχάλην. Καὶ ἐπὶ τέλους
 πλησιάζοντος τοῦ χειμῶνος οἱ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων,
 βλέποντες μὲν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτῶν οὐσιωδῶς ἐπὶ ἕξ περίπου
 μῆνας ἤλαττώθη ἔνεκα τοῦ πολέμου, τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν λει-
 ποταξιῶν, οὐδεμίαν δὲ προσδοκῶντες προσεχῆ βοήθειαν, ὑπεχώ-
 ρησαν διὰ τῆς Ἀταλάντης εἰς Λαμίαν καὶ ἐκεῖθεν ἀπῆλθον εἰς
 Ἰωάννινα. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς ἀπὸ ἀπῆλλάγη οὕτω παν-
 τὸς κατεπεύγοντος κινδύνου, περιέπεσεν εἰς ἐσωτερικὰς περιπλοκὰς
 ὀλεθρίας. Τότε ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισεν ἐν Ἀμφίσσῃ τὴν
Νομικὴν ἐκείνην διάταξιν τῆς ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος, ἣτις
 ἔμελλε νὰ αὐξήσῃ μᾶλλον ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν προτέραν ἀναρ-
 χίαν. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς ἐστασίασε κατὰ τε τοῦ Ἀρείου Πάγου
 καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ κυβερνήσεως. Τότε παρακωλυθέντος τοῦ Ὀ-
 δυσσεῶς νὰ ἐπέλθῃ εἰς ἐμψύχωσιν τῆς ἐν Εὐβοίᾳ ἐπαναστάσεως,
 καὶ στρατεύσαντος ἐπὶ τούτῳ ἐν ἀρχῇ Ἰανουαρίου 1822 ἐξ Ἀτ-
 τικῆς μόνου τοῦ Ἡλία Μαυρομιχάλη, ἔπεσεν εἰς μικρὰν τινα συμ-
 πλοκὴν πλησίον τῶν Στυρῶν ὁ εὐκλεῆς οὔτος τοῦ Βαλτεσίου πρό-
 μαχος, ὁ τοσοῦτον πρωΐμως εἰς τὸν τάφον συνεπαγαγὼν τὰς
 ἐλπίδας ὅσας δικαίως ἡ πατρις εἶχε συλλάβει περὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ
 συνοδεύσας αὐτὸν θεὸς του Κυριακούλης ἐσώθη μὲν τότε, ἀπῆλ-
 θεν ὅμως εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐπέπρωτο νὰ ἀποθάνῃ
 οὐδὲν ἤττον πρωΐμως καὶ εὐκλεῶς. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν τῇ 9 Ἰου-
 λίου νὰ παραδοθῇ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἢ τῶν Ἀθηνῶν ἀκρόπολις·
 ἀλλὰ τὸ ἀπόκτημα τοῦτο δὲν ἀντεστάθμισε τὴν καιρίαν πληγὴν
 ἣν εἶχεν ὑποστῆ ἡ ἐπανάστασις ἐν Εὐβοίᾳ καὶ τὴν ἀναρχίαν, ἣτις
 ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐλευθέραν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς ἐκ
 τῆς ὁποίας μέγιστος ἐπεκρεμάσθη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως κίνδυνος.

Ὁ κίνδυνος οὗτος κατέστη τόσῳ μᾶλλον δεινότερος ὅσῳ ἔτι ἐπισφαλέστερα εἰ δυνατόν ἀπέβησαν τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τοι ἡ ἐπανάστασις κατεῖχε πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐν μέσῃ Ἡπείρῳ τὰ ὄχυρά τοῦ Σουλίου ὄρη ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ δεκεμβρίου 1820 (σελ. 666 τοῦ παρόντος τόμου). Οἱ Σουλιῶται ἀφ' ἧς διὰ παραχωρήσεως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀνέκτισαν τὴν ἰδίαν πατρίδα, οὐ μόνον ἐφαίνοντο ὑπὲρ τούτου κατὰ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων διαγωνιζόμενοι, ἀλλὰ, ὡς φθάντες προείπομεν, συνεμίχθησαν ἐπὶ τούτῳ καὶ μετὰ πολλῶν ἀγάδων Ἀλβανῶν. Ἡ συμμαχία αὕτη εἶχε μὲν τὰ ἀτοπήματα αὐτῆς, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ εἰλικρινής· καὶ τῶντι μετ' οὐ πολὺ ὁ ἐπισημότερος τῶν συμμάχων ἐκείνων Σιλικτάρ Πόττας ἤυτομόλησε μετὰ 400 ὀπαδῶν του πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὸν Ἀλῆν, Χουρσίτην· εἶχεν ὅμως ἡ συμμαχία καὶ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς, διότι διὰ νέας συνθήκης, τῆ 27 μαΐου 1821 συνομολογηθείσης, ὑπεχρεώθησαν οἱ Τζάμιδες ἀγάδες, καὶ ἂν ἤθελον ὑπηρετήσαι τὸν Χουρσίτην, νὰ μὴ παρενοχλῶσι τοὺς Σουλιώτας ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Γλυκῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανεστήσαν τελευταῖον καὶ αἱ μεσημβρινώτεραι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίαι· πρῶτον τὸ Μεσολόγγιον τῆ 24 μαΐου διὰ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τοῦ Ζυγοῦ Δημητρίου Μακρῆ, καταλαβόντος καὶ τὸ Αἰτωλικόν, ἀμέσως ἔπειτα τὸ Ξηρόμερον διὰ τοῦ Γεωργίου Βαρνακιώτου· ἡ Ναυπακτία διὰ τοῦ Κωνσταντίνου Σαδῆμα καὶ ἄλλων ὀπλαρχηγῶν· τὸ Βραχῶρι (Ἀγρίνιον) διὰ τοῦ Βλαχοπούλου προσελθόντων εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοῦ Μακρῆ, τοῦ Σαδῆμα καὶ τοῦ Βαρνακιώτου· ἡ Βόνιτσα διὰ τοῦ Γεωργίου Τσόγκα· τὸ Καρπενῆσι διὰ τῶν Γιολδασαίων. Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς Πλιάσας ὀρμώμενος ἐξ Ἀρτης, ἠγωνίσθη νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη εἰς τὸ στενὸν μὲν τῆς Λαγκάδας ὑπὸ τοῦ Γώγου Βακόλα, ἐν τῷ χωρίῳ δὲ Ἀφτί ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ῥάγκου, τῆ δὲ 3 ἰουλίου οἱ Ἀκαρνανεὶς ὀπλαρχηγοὶ ἐνίκησαν τοὺς ἐχθροὺς καὶ εἰς Κομπότι.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ἠύδοκίμει οὕτω ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ, πάντα τὰ κινήματα ὅσα ἐγένοντο πρὸς βορρᾶν αὐτῶν καὶ πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος ἀπέτυχον. Εἰς τὰ Ἄγραφα ὁ Σταμούλης Γάτσος πολεμηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκ Λαρίσσης

ἔξελθόντος Μαχμούτ πασᾶ τῆς Δράμας, ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῆ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν προτέραν ὑποταγὴν. Αἱ πλούσιαι κωμοπόλεις Καλαρρύτη καὶ Συράκω μόλις ὑψώσασαι τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως, κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτη ἀποσταλέντος Ἰσμαήλ Πλιάσα καὶ διηρπάγησαν καὶ εἰς τέφραν πυρὸς μετεβλήθησαν. Τὸ Ἀσπροπόταμον ἐξεγερθὲν ὑπὸ τὸν Νικόλαον Στορνάρην, τὸν Ἀθανάσιον Μάνδαλον, τὸν Χριστόδουλον Χαζτηπέτρου, καὶ τοὺς Λιακαταίους, προσεβλήθη ὑπὸ δυνάμειν ἐπελθουσῶν ἐκ Θεσσαλίας ἄμα καὶ ἐξ Ἡπείρου καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα. Οἱ Παργηνοὶ ἐπιπλεύσαντες ἐκ Κερκύρας ἵνα ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν, ἀπέτυχον. Οἱ Χείμαριῶται προσκληθέντες διὰ διακηρύξεως τοῦ Δ. Ὑψηλάντου ἀπὸ 12 ἰουλίου νὰ κοινωνήσωσι τοῦ ἀγῶνος, ἐκώφευσαν. Ὅθεν ἅπαν τὸ βᾶρος τοῦ κατὰ τὴν Ἡπειρον ἀγῶνος ἐπέπεσεν ἐπὶ τοὺς Σουλιώτας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, εἰς οὓς προσῆλθον κατὰ ἰούλιον καὶ ἕτεροι 250 ὀμόφυλοι, ἐκ Κερκύρας τότε ἐξελθόντες μετὰ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Διαμάντη Ζέρβα, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ μῆνας ἐξ περίπου, πράγματι μὲν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, προφασιζόμενοι δὲ πάντοτε ὅτι ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχουσιν εἰμὴ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἐπὶ μόνῳ τῷ ὄρω τούτῳ ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν συμμαχίαν· καὶ εἰς πολλὰς μάχας κατετρόπωσαν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Χουρσίτη· τῇ δὲ 15 καὶ 17 Σεπτεμβρίου λαμπρῶς ἐνίκησαν εἰς Πέντε Πηγὰδια ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Δράκου καὶ τοῦ συμμάχου Ἀγω Μουχουρδάρη, τὸν Μουστάφᾶ πασᾶν, στρατεύσαντα ἐξ Ἰωαννίνων, ἵνα καταλάβῃ τὴν καιρίαν ἐκείνην θέσιν μετὰ 3000 ἐκλεκτῶν πεζῶν καὶ 500 ἵππέων. Ἀλλὰ κατὰ δεκέμβριον ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν συμμάχων Τουρκαλβανῶν. Ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ καταβάλῃ τὴν συμμαχίαν ἐκείνην διὰ τῶν ὀπλων, κατέφυγεν εἰς διαπραγματεύσεις καὶ ἀνέθηκεν αὐτὰς εἰς τὸν τότε ἐκ Βοιωτίας ἐπανελθόντα Ὁμέρ Βριώνην, ἀρχαίας ἔχοντα σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὄλων τῶν Ἑλλήνων τῆς Στερεᾶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν Ὁμέρ Βριώνην ἐντολὴ κυρίως μὲν ἐσκόπει νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν Σουλιωτῶν τοὺς Τουρκαλβανούς,

εἰ δυνατόν δὲ καὶ τοὺς Σουλιώτας καὶ τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρ-
 νᾶνας, ἀπὸ τοῦ γενικοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐπιχειρήματος. Οἱ Ἕλλη-
 νες ἐκώφευσαν εἰς τὰς εἰσηγήσεις ταύτας· ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἄγω
 Μουχορδάρην πέμψαντες μέχρι Μεσολογγίου ἓνα τῶν ἐπισημο-
 τάτων αὐτῶν συντρόφων, τὸν Ταχῆρ Ἀμπάζην, ἵνα φωτισθῆ περὶ
 τῶν τρεχόντων, ἐπέισθησαν πληρέστατα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν
 αὐτοῦ «ὅτι οἱ ραγιαδες ὠπλίσθησαν οὐχὶ ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ
 ἀλλὰ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ διὰ τὴν πίστιν αὐτῶν πολεμοῦσι τὴν
 μωαμεθανικὴν πίστιν.» Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποχωρήσωσι, καὶ
 ἐγκαταλείποντες τὸν τε Ἀλῆ πασᾶν, τοὺς τε ἐπαναστάτας Ἕλ-
 ληνας, νὰ συνταχθῶσι μετὰ τοῦ Χουρσίτη. Δὲν ἐπρόδωκαν δὲ
 τοὺς Σουλιώτας. Καί τοι δυνάμενοι νὰ μεμψιμοιρήσωσι μέχρι τι-
 νὸς ὡς περιπλακέντες ὑπ' αὐτῶν εἰς ἀγῶνα τὸν ὁποῖον οὐδόλως
 προηροῦντο νὰ ἀναλάβωσι, καί τοι κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν
 ἠδύνατο ἐξ ἐπιβουλῆς νὰ ἐκδικηθῶσιν αὐτοὺς ἀμερίμνους ὄντας
 καὶ ἐν ἀγνοίᾳ διατελοῦντας τῶν διατρεχόντων, διαθέτοντες μά-
 λιστα ὅλην τὴν ἐξ Ἰωαννίνων ἐπελθοῦσαν στρατιάν, οὐδὲν τοιοῦτο
 ἔπραξαν. Ἀλλ' ἐξηγήσαντες ἀπλῶς εἰς αὐτοὺς, ὅτι χωρίζονται,
 διότι ἀνέκαθεν οὐδέποτε κατὰ νοῦν συνέλαβον νὰ πολεμήσωσι πρὸς
 καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ βασιλείου, ἀφῆκαν αὐτοὺς ἀνενοχλή-
 τους νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Σούλιον.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 1822 μόνον τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστά-
 σεως πρόμαχοι καθ' ὅλην τὴν Ἠπειρον ἔμενον οἱ Σουλιῶται· ἡ
 παράδοσις τοῦ Ἀλῆ ἐπέκειτο καὶ ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ Χουρσίτης
 ἔμελλεν ἀμέσως ἔπειτα νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾶ κατὰ τοῦ ἐπι-
 πλέοντος ἐκείνου ναυαγίου τῆς Ἠπειρωτικῆς ἐπαναστάσεως· πρό-
 δηλον δὲ οὐδὲν ἦττον ὑπῆρχεν ὅτι μέγα συμφέρον εἶχεν ἡ ἐπα-
 νάστασις νὰ συντηρήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸ ὄχυρόν ἐκεῖνο προ-
 πύργιον, πέμπουσα ἀμέσως τὴν ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν ζητηθεῖσαν
 ἐπικουρίαν. Καὶ ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο ἀφοῦ ἀπὸ τῶν μέσων
 τοῦ 1821 ἴστατο ὀρθία καὶ ἔνοπλος ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Αἰτω-
 λία, περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου εἶχε διοργανωθῆ ὑπὸ τοῦ
 Μαυροκορδάτου ἡ Γερούσια αὐτῆς· ἀφοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ
 1822 κατηρτίσθη κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἡ Πελο-
 πόννησος ὑπὸ οὐδενὸς ἠπειλεῖτο κινδύνου, μετὰ τὴν εἰς Ἠπειρον

ἐπιστροφὴν τῆς δυνάμεως ἥτις εἶχε σταλῆ ἵνα ἐμβάλη εἰς αὐτὴν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἢ μὲν Γερουσία τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος οὐδὲν ποτὲ σπουδαῖον ἔπραξεν, τὸ δὲ Ἐκτελεστικὸν καὶ τὸ Βουλευτικὸν, ἀναλίσκοντα τὴν τελευταίαν σκιὰν τῆς ἐξουσίας ἦν εἶχον περὶ τὰς κατὰ Ὑψηλάντου καὶ Κολοκοτρώνη σκευωρίας, οὔτε τὴν ἀκαιρον ἐπανάστασιν, οὔτε τὴν ὀλεθρίαν τῆς Χίου καταστροφὴν προέλαβον, περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν εἶπει τινά· ἔτι δὲ ὀλιγώτερον ἐφρόντιζον περὶ Ἡπείρου. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Χουρσίτης, ἅμα, ἀπαλλαγείς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐστράτευσεν μετὰ 14,000 ἐπιλέκτων Ἀλβανῶν κατὰ τοῦ Σουλίου, τὸ ὁποῖον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 1000 ἀνδρῶν. Οἱ Σουλιῶται ἠγωνίσθησαν ὅπως πάντοτε. Ἐκχωρήσαντες περὶ τὰ μέσα μαῖου ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῶν θέσεων καὶ συμπυκνωθέντες εἰς Κιάφαν, Ἀβαρῆκον καὶ Χώνιαν, ἐκτυπήθησαν μὲν ἐκεῖ τὴν 5 ἰουνίου, ἀλλ' ἀντέστησαν τοσοῦτον καρτερικῶς, ὥστε ὁ Χουρσίτης, ἀγανακτήσας καὶ ἀποβαλὼν τὴν ὑπομονὴν, ἀπῆλθεν εἰς Λάρισσαν, ἐπιτρέψας εἰς τὸν Ὁμερ Βριώνη τὰ κατὰ τὴν δύσιν καὶ ἰδίως τὴν ἐξακολούθησιν τῆς πολιορκίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξύπνησε τελευταῖον τὸ Βουλευτικὸν καὶ τῇ 21 ἀπριλίου ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα «τὸν γενεράλ Νορμάνν μὲ τοὺς τακτικούς του στρατιώτας,» ἀπεφάσισε δηλαδὴ τὸ παραλογώτατον πάντων, διότι οἰαδῆποτε καὶ ἂν ἦτο ἢ τοῦ γενναίου τούτου ἀνδρὸς ἀξία, οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ, οὔτε τὰ πράγματα, οὔτε τὰ πρόσωπα, οὔτε τὴν γλῶσσαν εἰδώς. Ταῦτα ἀναλογιζόμενος ὁ Μαυροκορδάτος, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Σουλίου. Ἄν ὑπελάμβανε κατ' ἐλάχιστον σπουδαῖον τὸ ἀξίωμα τοῦ προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, βεβαίως δὲν ἠθέλε ποτὲ προβῆ εἰς τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐγκυτταλείπων τὴν ἐν καιροῖς τοσοῦτον κρισίμοις γενικὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν καὶ διοικητικῶν τοῦ ἔθνους πραγμάτων. Ἄλλ' ἔβλεπεν ὅτι οὐδὲν διεύθυνε τὸ Βουλευτικὸν ἐκράτει δεσμίας τὰς χειρας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, αἱ δὲ Γερουσίαι ἢ οὐδὲν ἔπραττον, ἢ ἀπερρόφουν πᾶσαν ἰκμάδα δυνάμεως τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ἰδίως ἢ Πελοποννησιακὴ Γερουσία ἐπὶ τοσοῦτον ἐσφετερίζετο ὅλους τοὺς χρηματικούς πόρους τῆς Πελοποννήσου, ὥστε τῇ 28 μαρτίου ὁ μὲν πρόεδρος τοῦ

Ἐκτελεστικοῦ ἔγραφε πρὸς τὸ Βουλευτικόν, ὅτι ἡ Γερουσία ἐκείνη «ἀρνεῖται τὴν ἀποστολὴν χρημάτων, μολοντί ὁμολογεῖ ὅτι ἔχει εἰς μετρητὰ», ὁ δὲ μινίστρος τῆς Οἰκονομίας, ὁ καλὸς καγαθὸς Παναῦτος Νοταρᾶς, τὰ αὐτὰ μετ' ἀγανακτήσεως καταγγέλλων εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, συνεπέβαινον ὅτι «ἀναγκάζεται, κλείσας τὸ μινιστέριον, νὰ ἀναχωρήσῃ μὲ πόνον τῆς ψυχῆς, ἀσυνείκαστον.» Ἰδοῦ διατί ὁ Μαυροκορδάτος ἀπελπισθεὶς προετίμησε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ἦν κατὰ πρῶτον εἶδε καὶ ὅπου εἶχε πολλοὺς προσωπικοὺς φίλους, ἴσως δυνηθῇ νὰ πράξῃ τι σπουδαιότερον.

Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον, ὡς προείπαμεν, ὀλίγοι τινὲς τακτικοὶ ὑπὸ τοῦ Βαλέστα ἐπὶ Ὑψηλάντου ὀργανωθέντες. Τὸ τάγμα τοῦτο τὸ δεκατευθὲν ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Ναυπλίου ἐφόδου, συνέκειτο ἐκ 350 περίπου ἀνδρῶν καὶ διετέλει ἤδη ὑπὸ τὸν Ἰταλὸν Ταρέλλαν, διότι ὁ Βαλέστας εἶχεν ἀπέλθει ἐν τῷ μεταξύ μετὰ τινων ἀξιοματικῶν καὶ ατρατιωτῶν εἰς Κρήτην, ὅπου μετ' ὀλίγον ἔπεσε. Πλὴν τούτων ὑπῆρχον ἐν Κορίνθῳ καὶ τινες Ἴονιοι τακτικῶς ὀργανωμένοι ὑπὸ τὸν Σπύρον Πανᾶν, καὶ 300 περίπου φιλέλληνας ἀξιοματικοὶ Γερμανοὶ, Γάλλοι, Ἰταλοὶ, Πολωνοὶ, ἐξ ὧν ὅμως μόνον 180 συνήρουν νὰ συγκροτήσωσι δύο λόχους. Τοῦ ἐνὸς τῶν λόχων τούτων ἠγεῖτο ὁ Πολωνὸς Μιρζεύσκης, μαχητὴς πολὺς καὶ δόκιμος, διαγαγὼν τὸν βίον εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης τῶν δύο ἡμισφαιρίων ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Βωλιβάρ' τοῦ δὲ ἑτέρου ὁ Ἑλβετὸς Σεβαλιέ, ἀμφοτέρων δὲ τῶν λόχων διοικητὴς προεχειρίσθη ὁ γενναῖος Ἰταλὸς μὲν τὴν καταγωγὴν, πολιτογραφηθεὶς δὲ Γάλλος Δάννιας. Μετὰ τῆς εὐαρίθμου ταύτης δυνάμεως καὶ τινων Σουλιωτῶν ὑπὸ τὸν Μάρκον Βότσαρην καὶ τινων Πελοποννησίων, ἀπῆλθεν ὁ Μαυροκορδάτος ἐν ἀρχῇ μαΐου ἔχων περὶ ἑαυτὸν ὡς ἐπιτελεῖς Ἑλληνας τινὰς καὶ Γάλλους καὶ Γερμανοὺς ἀξιοματικοὺς, ἐν οἷς διεκρίνετο ὁ Βυρτεμβέργιος στρατηγὸς Νόρμανν. Εἰς Πάτρας ἐμελλε νὰ παραλάβῃ καὶ ἄλλους Πελοποννησίους ἐπικούρους, ἐν δὲ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι προσεδόκα νὰ ἴδῃ πολυαρίθμους περὶ αὐτὸν συρρέοντας μαχητάς. Ἀλλὰ κράτιστον τοῦ ἀυτοσχεδιαζομένου τούτου στρατοῦ μέρος ὑπελάμβανε τὰ τακτικόν. Καὶ βεβαίως ἂν εἶχε καιρὸν καὶ χεῖματα νὰ κατα-

τίση αὐτὸ ὁπῶσοῦν ἀξιόμαχον κατὰ τε τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἄλ-
 λην παρασκευὴν, ἤθελεν ἔχει μέγα δίκαιον. Δυστυχῶς ὁ καιρὸς
 καὶ τὰ χρήματα εἰς πᾶν ἄλλο εἶχον δαπανηθῆ ἢ εἰς τὰς ἀλη-
 θεῖς τοῦ πολέμου ἀνάγκας. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ λαὸς προετίμα
 τὸ πατροπαράδοτον πολεμικὸν αὐτοῦ σύστημα· οἱ δὲ ἄρματωλοὶ
 καὶ οἱ κλέφται περιεφρόνουν πολὺ, καὶ ὀλίγον τι ἐφθόνουν τὸν
 φραγκικὸν ἐκεῖνον νεωτερισμόν. Ἄλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἀφοῦ δι'
 ἰδιωτικῶν ἐνεργειῶν κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῶσι δύο καὶ τρία
 προϊόντος τοῦ χρόνου τάγματα, ἐὰν ὑπῆρχε κυβέρνησις ἠδύνατο
 νὰ καταρτίσῃ δέκα τοῦλάχιστον τοιαῦτα ὅσα ἤρχον ἵνα σώσωσι
 τὴν ἐπανάστασιν. Τούτου δὲ μὴ γενομένου ὁ Μαυροκορδάτος ἠ-
 ναγκάσθη νὰ ἀρκεσθῆ εἰς ὅσα ὁ Ὑψηλάντης εἶχε παρασκευάσει
 ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ὅσα ἔπειτα αὐτομάτως προέκυψαν εἰς μέσον.
 Εἰς Πάτρας εὔρε 1000 περίπου Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Γενναῖον
 Κολοκοτρῶνην, τὸν Γιατράκον καὶ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχά-
 λην, μεθ' ὧν καὶ διεπεραιώθη εἰς Μεσολόγγιον. Ἡ ἐπικουρία δὲν
 ἦτο μεγάλη, ἀλλ' οὐδὲ ἔπρεπε νὰ ᾖναι πλειότερα, διότι ἡ δυτι-
 κὴ Ἑλλάς ὤφειλε καὶ ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ ἐξ ἰδίων εἰς τὴν ἐκ-
 στρατείαν ταύτην, ἐὰν ἐδείκνυε τὴν προσήκουσαν προθυμίαν, ἥτις
 ὅμως ἔλειψεν ὡς μὴ ὄφελεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Πολλοὶ κατη-
 γόρησαν τὸν Μαυροκορδάτον ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ προϊ-
 όντος τοῦ χρόνου ἐσκόρπισε τὰς μικρὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ἀντὶ νὰ
 ἐνεργήσῃ μετ' αὐτῶν συμπετυκνωμένων· ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς οἱ πρόμα-
 χοὶ τοῦ Σουλίου, στερούμενοι πάντων, ἐφώναζον νὰ τοὺς σταλῆ
 ἀμέσως βοήθεια, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἦτο ὄνα-
 τὸν νὰ φαντασθῆ ὅτι τὰ ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα ἐπὶ τούτῳ
 προεξέπεμπε, δὲν θέλουσιν ὑπεραναπληρωθῆ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων
 μάχητῶν. Ἐτι ἐκ Μεσολογγίου, πιεζόμενος ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν,
 ἐξαπέστειλε τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην μετὰ 500 Μανια-
 τῶν διὰ θαλάσσης εἰς Φανάρι, λιμένα ἀπέχοντα 7 ὥρας ἀπὸ τῆς
 Κιάφας, ἵνα προμηθεύσῃ τροφὰς εἰς τὴν κινδυνεύουσαν ἐκείνην
 ἀκρόπολιν. Ἐπειτα ἀναχωρήσας ἐκ Μεσολογγίου τῇ 1 ἰουνίου,
 προῆλάσεν ὁπῶσοῦν βραδέως, ἀλλὰ τοῦτο ἵνα δῶσῃ καιρὸν εἰς
 τοὺς Στερεοελλαδίτας νὰ ἀθροισθῶσιν. Ἐκ τούτων ὅμως δὲν συνέ-
 δραμεν πολλοί· αἱ δὲ κραυγαὶ τῆς ἀμηχανίας αἵτινες ἀντήχουν

ἐκ Σουλίου, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ προεκπέμψῃ αὐθις τὸν Μάρκον Βότσαρην πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο διὰ τῶν Πέντε Πηγᾶδιων. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τούτου, ὁ στρατὸς προέβη μέχρι τοῦ χωρίου Πέτα, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἄρτης κειμένου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οὐ μόνον ὀλίγοι προσῆλθον ἐκ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὁ στρατὸς ἤλαττοῦτο ἀντὶ ν' αὐξάνῃ. Οἱ ὑπὸ τὸν Γενναῖον καὶ τὸν Γιατράκον Πελοποννήσιοι, ψυχρανθέντες ἐκ τῆς μικρᾶς τῶν ἐγγωρίων προθυμίας, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον δεινόν, ὁ ὀπλαρχηγὸς Ἄρτης Γῶγος Βακόλας, ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκπληρώσας τὸ καθήκον, νῦν ἐταλαντεύετο καὶ συνεννοούμενος μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἅμα καὶ τῶν Τούρκων, ἦτο σύμμαχος ἐπικίνδυνος μᾶλλον ἢ ὠφέλιμος. Ἐνῶ δὲ ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης προσβλήθεις εἰς Φανάρι ὑπὸ δυνάμειος ἰσχυρᾶς, ἐπιπτεν αὐτόθι, ὁ Μάρκος, εὐρών τὰ Πέντε Πηγᾶδια προκατειλημμένα καὶ θεωρῶν ἑαυτὸν ἀπειλούμενον ἐκ τῶν νώτων ὑπὸ ἐτέρου τουρκικοῦ σώματος 2,000 ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ, καὶ, ἀναγκασθεὶς νὰ ἀνακάμψῃ, μόλις μετὰ πεισματώδη μάχην ἐσώθη εἰς Πέτα, ἀφοῦ ἀπέβαλε τὰς τε τροφὰς ὅσας συναπεκόμιζε καὶ τὰ πολεμεφόδια. Τῇ δὲ 4 ἰουλίου ἐνῶ ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο εἰς Λαγκάδαν φροντίζων περὶ τῶν ἀναγκαίων εἰς τὸν στρατὸν, ὁ Ρεσιτ πασᾶς, ὁ μετ' ἔπειτα περιώνυμος γενόμενος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Κιουταχῆ, ὀρμήσας ἐξ Ἄρτης μετὰ 6,000 ἀνδρῶν, προσέβαλε πανταχόθεν τοὺς ἐν Πέτα. Ἐκεῖ ἔπεσον, ἡρωϊκῶς τῇ ἀληθείᾳ ἀντιπαραταχθέντες, ἅπαντες σχεδὸν οἱ φιλέλληνες· ὁ Ταρέλλας, ὁ Μιρζεύσκης, ὁ Δάννιας, ὁ Τάϊχμανν, ὁ Γάλλος Μινιάκ, ἵνα ὀνομάσωμεν τοὺς ἐπιφανεστέρους, διότι ἐξ ὅλων μόλις 25 ἠδυνήθησαν λογχομαχοῦντες νὰ διελάσωσι μέχρι Λαγκάδας. Ἄπαντες ἤξευρον πρὸ ἡμερῶν τὴν τύχην ἣτις τοὺς περιέμενεν, ἀν καὶ ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν τιμὴ δὲν ἐπέτρεπεν αὐτοῖς νὰ φανῶσιν ὅτι ἀπέβαλον πᾶσαι ἐλπίδα. Οἱ λόγοι τοὺς ὁποίους ἀντήλλασον ἀγραυλοῦντες εἰς Πέτα, διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἐπιζησάντων. «Ἐκ νεότητος ἐπολέμησα, ἔλεγεν ὁ παλαίμαχος Μιρζεύσκης, ἅπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανόν· ἐν δὲ μόνον ἐκέρδησα ἐκ τούτου, τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἅπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανόν κακῶς ἔχουσι τὰ πράγματα. Τώρα ἐν καὶ μόνον ποθῶ, νὰ ἀπεθάνω μαχόμε-

μενος ἐπὶ τῆς ἡγιασμένης ταύτης γῆς ἢ νὰ ἴδω τὴν ἐλευθερίαν ἀναθαλλουσαν ἐν αὐτῇ ὡς γηραιὸς αὐτῆς πολίτης.» Ὁ δὲ Δάννιας προτείνων εἰς αὐτὸν τὴν δεξιάν· «καὶ ἂν οἱ πολέμιοι στήσωσι, προσέθετε, τὰς πολιὰς ἡμῶν κεφαλὰς ἐπὶ τῶν σεραίων αὐτῶν, τὰ λείψανα ἐκεῖνα θέλουσι διδάξει πῶς θνήσκουσιν οἱ ἄνθρωποι ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ πίστεως.» «Ἀλλοίμονον, ἀνεφώνει, ὁ Γερμανὸς Φέλδχανης, ἀλλοίμονον εἰς τοὺς Τούρκους ὅσοι προσέλθωσιν ἐντὸς τῆς βολῆς τῶν πυροβόλων μου.» Καὶ τῶνόντι μόνον ἀφοῦ ἐθέρισαν πλείστους ὅσους πολεμίους, ἀντήλλαξαν τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ζωῆς. Αἰωνία αὐτῶν ἡ μνήμη! τὸ αἷμα ἐκεῖνο τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης δὲν ἐχύθη ἐπὶ ματαίῳ· ἡ εὐγενὴς αὕτη θυσία ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ πολλὰς ἄλλας θυσίας καὶ ἐπὶ τέλους νὰ στεφανωθῇ διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας καὶ τῆς εἰς Πελοπόννησον ἀποβάσεως τῶν Γάλλων. Μετὰ τῶν φιλελλήνων ἔπεσον εἰς Πέτα καὶ οἱ πλείστοι τῶν τακτικῶν, ἐλάχιστοι δὲ κατώρθωσαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ὡσαύτως εἰς Λαγκάδαν μετὰ τοῦ βαρέως τετραυματισμένου Νόρμανν. Ἄπαντα τὰ πολεμεφόδια, αἱ τροφαί, τὰ πυροβόλα συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Πᾶσα ἐλπίς περὶ σωτηρίας τοῦ Σουλίου ἀπωλέσθη, ἡ δὲ φρουρὰ αὐτοῦ ἀντέστη μὲν μέχρι Σεπτεμβρίου μηνός, ταύτην ἔτι τὴν ὑπηρεσίαν προσενεγκοῦσα εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ὅτι παρεκώλυσε τὸν ἐν Πέτα νικητὴν τοῦ νὰ ὠφελῆθῃ ἀμέσως ἐκ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης· ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς πείνης οἱ Σουλιῶται νὰ συνθηκολογήσωσι μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ἐπιτρέψαντος αὐτοῖς νὰ ὑποχωρήσωσι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Οὐ μόνον ὁ Γῶγος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ οἱ ἰσχυρότατοι τῶν ἀρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Ἴσκος, ὁ Ῥάγκος ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἡ ἐπανάστασις ἀπὸ τοῦ Σουλίου κατεκρημνίσθη διὰ μιᾶς εἰς Μεσολόγγιον. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ἐπανελθὼν μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ τῶν ἄλλων λειψάνων τοῦ Πέτα εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἐδέησε νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ τελευταίου προμαχῶνος τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος.

Οὕτως εἶχον τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ πράγματα ὅτε

ἔπῃλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἡ μεγάλη ὀσμανικὴ δύναμις ἣτις ἔμεινε διαθέσιμος μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ Χουρσίτης, καταλιπὼν χιλιάδας τινὰς ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ὀμὲρ Βρι-
 ῶνην εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, συνεκέντρωσε τὸν ἐπίλοιπον στρα-
 τὸν εἰς Λάρισσαν καὶ ἠύξησεν αὐτὸν διὰ νέων στρατολογιῶν ἐπὶ
 τοσοῦτον, ὥστε συνεποσώθη οὗτος εἰς 24,000 πεζῶν καὶ 6,000
 ἵππέων μετὰ ἱκανοῦ πυροβολικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα διαπράξας δὲν
 ἠξιώθη νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἣτις ὑπῆρξε βε-
 θαίως ἢ ἰσχυροτέρα καὶ λαμπροτέρα ὅλων ὅσας ἡ Τουρκία ἔξα-
 πέστειλε κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν παρ-
 ἔλαβε τὴν ἐπικουρίαν τῶν τακτικῶν τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ
 σουλτάνος φρονῶν, ὅτι ἐὰν ὁ γηραιὸς τοῦ Ἀλῆ νικητὴς κατέβαλλε
 καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἤθελεν ἰσχύσει πέραν τοῦ πρέπον-
 τος, ἀνέθηκε τὴν ἡγεμονίαν τῆς νέας ἐκστρατείας εἰς τὸν ἐν Λαρίσσει
 ἄρχοντα Μαχμούτ πασᾶν τῆς Δράμας, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε κα-
 ταβάλλει τὰ κινήματα τῶν Ἀγράφων καὶ τοῦ Ἀσπροποτάμου ἀφ'
 ἑνὸς, τῆς Θεσσαλομαγνησίας ἀφ' ἑτέρου. Ὁ νέος ἀρχιστράτηγος,
 κοινότερον γενόμενος παρ' ἡμῖν γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Δράμαλης,
 ἐμβαλὼν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, οὐδαμοῦ αὐτῆς ἀπῆντησε
 σπουδαίαν ἀντίστασιν. Ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχεν ἐξουδενωθῆ διὰ
 τῆς στάσεως τοῦ Ὀδυσσεως, οἱ δ' ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ ὑπέβλεπον
 τὰς ἀξιώσεις τοῦ πολεμάρχου τούτου, ὥστε οὐδεμίαν ὑπῆρχεν αὐ-
 τόθι ἀφετηρία ἠνωμένης ἐνεργείας, ὁ δὲ Δράμαλης, προελάσας ἀ-
 κωλύτως σχεδὸν μέχρι Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς, ἐλεηλάτησεν ἀνη-
 λεῶς ἀμφοτέρως ταύτας τὰς χώρας. Μὴ κατατρίψας δὲ χρόνον
 περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πρὸ μικροῦ παραδοθείσης εἰς τοὺς ἡμετέ-
 ρους ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, προεχώρησε πρὸς τὴν Μεγαρίδα,
 ὑπ' οὐδενὸς εὔρε κατειλημμένα τὰ δυσπρόρητα τῶν Γερανίων
 στενὰ καὶ τῇ 5 ἰουλίου ἐστρατοπέδευσε εἰς Κόρινθον. Ἡ κυβέρ-
 νησις εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς Ἄργος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰουνίου
 καὶ ἔκτοτε, ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν βουλευτῶν ἠξίωσαν ὅτι ἀνάγκη
 νὰ ἐκστρατεύσωσι διὰ τὸν ἐπικείμενον τῆς πατρίδος κίνδυνον, ἡ
 τοῦ Βουλευτικοῦ ἐξουσία ἀνετέθη εἰς βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν. Ἐν
 τούτοις ὁ μὲν Ἀκροκόρινθος παρεδόθη εἰς τὸν Δράμαλην ἀμαχη-
 τῇ, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ φρουράρχου αὐτοῦ, ὅστις κατὰ παρά-

δοξον τῆς τύχης παιδιὰν ἐκαλεῖτο Ἀχιλλεύς· οἱ δὲ προεστοὶ οἱ καταλαβόντες τὰ Δερβενάκια ἤτοι τὰ στενὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκ Κορινθίας εἰς Ἀργολίδα, ἐνόμισαν περιττὸν νὰ μιμηθῶσι τὸν Διάκον· ὥστε ὁ Δράμαλης τῇ 12 ἐστρατοπέδευσεν ἀκωλύτως ἐν Ἀργεῖ. Ἀμα ἐπλησίασεν, Ἐκτελεστικὸν καὶ βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ μινίστροι κατέφυγον εἰς δύο ἐντὸς τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου ἡμιολίας, τὴν μίαν τῶν Κουντουριωτῶν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ σπετσιώτου Κολεμπότῃ· Μανιάται καὶ Μεσσήνιοι ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν ἀπάγοντες τὰ λάφυρα αὐτῶν εἰς τὰ ὄρη, εἶχε δὲ διαλυθῆ καὶ ἡ πολιορκία τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὁποῖον διεπραγματεύετο ἤδη περὶ παραδόσεως. Ὅταν ἀναμνησθῶμεν ὅτι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε συμβῆ ἢ ἐν Πέτα καταστροφή, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατακλυσθεῖσα πανταχόθεν ὑπὸ πολεμίων καὶ μηδὲ σκιὰν κυβερνήσεως ἔχουσα, ἐφαίνετο πνέουσα τὰ λοίσθια. Ἀλλὰ τότε παρέστη εἰς μέσον ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια.

Ὁ Ὑψηλάντης ἀντὶ νὰ μιμηθῆ τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν ἧς ἦτο πρόεδρος καὶ νὰ ζητήσῃ ἄσυλον ἐντὸς τῶν πλοίων, ἔμεινεν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἀθροίσας 700 ἄνδρας ἐνίσχυσε τὴν ὄχυρὰν τοῦ Ἀργους ἀκρόπολιν, ἣν εἶχε προκαταλάβει μετὰ πινῶν συντρόφων ὁ Μανιάτης Καραγιάννης, ὅστις ἔμελλε νὰ ἐκπλύνη διὰ τοῦ κατορθώματος τούτου τὰ ἀνόσια πολλῶν ἐκ τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ ἀμαρτήματα. Ἀνεχαιτίσθη λοιπὸν οὕτω ἢ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τοῦ Δράμαλη, ὅστις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προελάσῃ εἰς Ἀρκαδίαν, ἀφῖνων ὅπισθεν αὐτοῦ τὸ φρούριον ἐκεῖνο. Καὶ ἐν τούτοις ἐπήρχετο ἐκ Τριπόλεως ὁ Κολοκοτρώνης πλήρης θάρρους καὶ πεποιθήσεως. Ἡ κραταιὰ φωνὴ δι' ἧς ἐγκαίρως ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς Πελοποννησίους, ἀντήχησεν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς χερσονήσου· χιλιάδες μαχητῶν συνέρρεον περὶ αὐτόν· καὶ πῶς νὰ μὴ συρρεύσωσιν; Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἤξευρε νὰ κινῆ τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημάτων καὶ τὰς ἰσχυροτέρας τῶν προλήψεων. Δὲν ἤρκειτο νὰ ὁμιλῆ περὶ πατρίδος, περὶ θρησκείας, περὶ δόξης, ἀλλ' ἐβεβαίουν ὅτι ἄρνία, περιστεραι καὶ κόρακες προανήγγελλον ἀσφαλῶς τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη· αἱ γυναῖκες ἐφώναζον εἰς τοὺς ἄνδρας των, τρέξατε, εἶδεμὴ ὑπάγομεν ἡμεῖς· ἡ Γερουσία ἐκοῦσα ἄκουσα συνέπραττεν. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ Δράμαλης κατελάμβανε τὸ

Ἄργος, ὁ Κολοκοτρώνης ἐξεκίνηει ἐκ Τριπόλεως μετὰ στρατοῦ πολυαριθμοῦ, ὅστις καθ' ὁδὸν ἐξωγχοῦτο ὡς ποταμὸς δεχόμενος ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὰ ἐκ τῶν ὀρέων κατερχόμενα ῥυάκια. Εἰς Ἀχλαδόκαμπον ἀπήντησε τοὺς ἐξ Ἄργους ἀναβαίνοντας μετὰ τῶν λαφύρων αὐτῶν Μανιάτας, καὶ τοὺς ἐφώναξε, «για ποῦ; — Νὰ ξεφορτώσωμεν, ἀπήντησαν, τοὺς ἀρρώστους μας καὶ τὰ πράγματα μας καὶ ἔπειτα ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν μάχην.» — Σ' τοῦ διαβόλου τῆ μάννα, κακαβούλια, ἐβόησεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἐξηκολούθησε τὴν κατάβασιν αὐτοῦ. Ἄμα δ' ἐκβαλὼν τῶν ὀρέων ἀκτέλαβε μετὰξὺ αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖθεν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐβοήθησε τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Ἄργους εἰς τὸ νὰ ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι, μετ' οὐ πολὺ δὲ διηκούλυε τὴν βαθμιαίαν καὶ λαθραίαν εἰς τοὺς Μύλους ὑποχώρησιν αὐτῶν, ἅμα ὅτε ἐπίεισθη, ὅτι ἡ περαιτέρω κατοχὴ τοῦ φρουρίου ἀπέβη περιττή.

Τῶντι τὰ κατὰ τὸν Δράμαλιν ἤρχισαν νὰ ἔχωσιν ἐπισφαλῶς, μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἀργολίδα εἰσβολὴν αὐτοῦ. Ὁ ὄσμανίδης ἀρχιστράτηγος, εὐχερῶς διεληθὼν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ οὐδὲν ἤττον εὐχερῶς περάσας τὰ Δερβενάκια, ἐνόμισεν, ὅτι δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ περιαγάγῃ τὰ θριαμβικὰ αὐτοῦ τάγματα καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπομένως οὐδόλως ἐφρόντισε νὰ ἀποταμιεύσῃ τροφὰς πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἐν Ἀργολίδι δὲν ἠδυνήθη, ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν ταύτην, διότι ἡ συγκομιδὴ τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀπέβη ἐλλιπὴς καὶ τὰ ὑπάρχοντα ὀλίγα σιτηρὰ καὶ κρέατα ἀπήχθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ὁ ὄσμανικὸς στόλος παρὰ τοῦ ὁποίου ἠδύνατο νὰ λάβῃ τροφὰς, παρέπλευσε παρὰ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον χωρὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτόν. Ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἢ δὲν ἠθέλεν ἢ δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τι ἐκ Λαρίσσης ὑπὲρ τοῦ ἀπερισκέπτως προελάσαντος ἀντιζήλου αὐτοῦ. Ὁ στρατὸς ἤρχισε νὰ πάσχη στερήσεις δεινάς· νὰ προχωρήσῃ δὲν ἠδύνατο πρὶν ἢ ἐκπορθῆσῃ τὸ ἐν Μύλοις στρατόπεδον· πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπηρτεῖτο καιρὸς, καιρὸν δὲ δὲν εἶχε διὰ τὴν πραγμαμένην ὀσημέραι τῶν τροφῶν ἐνδειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ μὲν ἀθροῦσαι ἐνόσουν, τὰ δὲ κτήνη ἐπιπτον. Ὄθεν περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπατήσῃ τοὺς πόδραστον ἀνάγκην νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἠθέλησε δὲ νὰ ἀπατήσῃ τοὺς

ἡμετέρους καὶ ἔπεμψε πρὸς αὐτοὺς ἐν Μύλοις τὸν χριστιανὸν αὐ-
 τοῦ γραμματέα ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν τοῦ νὰ προτείνῃ ἀμνηστίαν,
 πράγματι δὲ ἵνα περισπάσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγγέλλων, ὅτι
 μελετᾷ νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Τρίπολιν. Ὅλοι ἠπατήθησαν
 μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησε τὸ τέχνασμα καὶ εἶπεν ἐν τῷ συγ-
 κροτηθέντι περὶ τούτου πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅτι εἰς τὸν Δράμα-
 λην δὲν μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑποχωρήσῃ, καὶ ὅτι ἀπαραίτητὸν ἦτο
 νὰ καταληφθῶσι τὰ πρὸς τὴν Κόρινθον στενά. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἰς-
 ηκούσθη, καταλιπὼν εἰς Μύλους τὸ μέγα στρατόπεδον, ἔδραμεν
 αὐτὸς μετὰ ὀλίγων πιστῶν συντρόφων εἰς τὸ δεσπόζον τῶν Δερ-
 βенаκίων χωρίον τοῦ ἁγίου Γεωργίου, μὴ προσέχων εἰς τοὺς χλευ-
 ασμοὺς τοῦ Μαυρομιχάλη, ὅστις εἶπε τότε περιφρονητικῶς περὶ
 αὐτοῦ, ὅτι πηγαίνει νὰ γίνῃ πάλιν κλέφτης εἰς τὰ βουνά. Ἀλλὰ
 τῇ 25 ἰουλίου κατέστη ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ὀρθὴ ὑπῆρξεν ἡ
 πρόνοια τοῦ κλέφτου ἐκείνου. Ἦν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ταύτης οἱ
 Τούρκοι ἔπεμψαν τὴν πρώτην αὐτῶν μοῖραν πρὸς τὴν Κόρινθον
 διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ ἁγίου Σώστη. Ὁ Κολοκοτρώνης καταλαβὼν,
 ὅπως ἠδυνήθη, τὸν χεῖμαρρον τοῦ Δερβενακίου καὶ τὰς παρακει-
 μένας ἀνωφερείας τοῦ ἁγίου Σώστη, ἔπεμψε ζητῶν κατεσπευδμέ-
 νως ἐπικουρίαν. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ πρῶτοι φθάσαντες δεληῆδες, προσ-
 βληθέντες περὶ τὸν χεῖμαρρον, καὶ ἀπελπισθέντες νὰ διελάσωσιν,
 ἐτρέπησαν ἐπὶ τὰ ὑψώματα τοῦ ἁγίου Σώστη· κατόπιν ἤρχοντο
 οἱ πεζοὶ, αἱ δὲ ἀποσκευαὶ ἐγκατελείφθησαν. Πεζοὶ καὶ ἵππεῖς ἠ-
 δυνήθησαν οὕτω νὰ ἀναβῶσιν εἰς ἅγιον Σώστην, καὶ ἤδη ἐνόμι-
 ζον ἑαυτοὺς ἔξω κινδύνου, ὅτε ὁ Νικήτας, ὁ Παπαφλέσας καὶ ὁ
 Ὑψηλάντης φθάσαντες ἐγκαίρως κατέλαβον τὸν λόφον τὸν φράσ-
 σοντα χαράδραν τινὰ δι' ἧς ἔμελλον νὰ διέλθωσιν οἱ ἀπὸ τοῦ
 ἁγίου Σώστη καταβαίνοντες πολέμιοι. Ἐκεῖ συνέβη μάχη φονι-
 κωτάτη. Ὅλιγοὶ τινὲς ἵππεῖς κατῴρθωσαν νὰ διαπεράσωσιν εἰς
 τὸ πρὸς τὴν Κόρινθον χάσι τῆς Κουρτέσας, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς
 μοῖρας ἐκείνης πολεμούμενον κατὰ μέτωπον μὲν καὶ ἐκ πλάγιου
 ὑπὸ τοῦ Νικήτα, τοῦ Παπαφλέσα καὶ τοῦ Ὑψηλάντου, ὅπισθεν δὲ
 ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, κατεστράφη ὅλοσχερῶς. Πλείονες τῶν
 3,000 νεκρῶν ἐκάλυψαν τὰς χαράδρας καὶ τὰς κλιτύας· οἱ ἄλλοι
 ὠφελούμενοι ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς ἐπελθούσης νυκτός, διέφυγον

οί μὲν εἰς Κόρινθον, οἱ δὲ εἰς Ἀργολίδα, ἀλλ' ἅπαντες κακῶς ἔχοντες. Ἐν τῇ φοβερᾷ ταύτῃ συρράξει ὁ Νικήτας ἀνευφημήθη καὶ πάλιν τουρκοφάγος. Τὴν ἐπιούσαν ὁ Δράμαλης ἔμεινε καταπεφοβισμένος εἰς Ἄργος, τῇ δὲ 27 ἀπεφάσισε νὰ προσλάβῃ μεθ' ὄλου τοῦ στρατοῦ οὐχὶ ὅμως ἀπὸ τὰ Δερβενάκια, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερον Ἀγινόρι. Ὁ Κολοκοτρώνης, μὴ εἰδὼς ἔτι ποίαν θέλει τραπῆ ὁδόν, αὐτὸς μὲν ἔμεινεν εἰς Δερβενάκια, ἐπειμψε δὲ εἰς Ἀγινόρι τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Νικήταν καὶ τὸν Ὑψηλάντην. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες ἐπέπεσον τῶνόντι κατὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπελθόντων πολεμίων· καὶ ἂν ὁ ἐν Μύλοις πολυάριθμος στρατὸς προσέβαλλεν αὐτοὺς κατὰ νώτων, ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει, ὅτι τῇ 27 ἤθελε συμπληρωθῆ ἡ καταστροφή τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἡσχολήθη, ἅμα ἀναχωρήσαντος ἐξ Ἀργου τοῦ Δράμαλη, εἰς τὸ νὰ ληλατήσῃ τὰς παρ' αὐτοῦ αὐτόθι καταλειφθείσας ἀποσκευάς· ἐκ τούτου δὲ, καὶ προσέτι διότι αὐτοὶ οἱ περὶ τὸν Νικήταν καὶ τὸν Φλέσαν καὶ τὸν Ὑψηλάντην στρατιῶται ἐπρόσεξαν μᾶλλον εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν διερχομένων ἢ εἰς τὴν ἀναχαίτισιν αὐτῶν, τὸ πλεῖστον τοῦ τουρκεικοῦ στρατοῦ κατώρθωσε τελευταῖον νὰ διέλθῃ, ἀποβαλὼν μὲν πολλὰς σκευάς, ἡμιόνους καὶ καμήλους, ἄνδρας δὲ μόνον περὶ τοὺς χιλίους.

Ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ἡ λαμπρὰ τοῦ Δράμαλη ἐπιχείρησις ἡ τοσοῦτον θριαμβικῶς ἀρξαμένη, ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέκλεισε τὸν δεκατευθέντα ἐκεῖνον στρατὸν ἐντὸς τῆς Κορίνθου, πείσας μὲν τὸν Ὀδυσσεά νὰ καταλάβῃ τὰ στενὰ τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς δὲ περιζώσας πανταχόθεν τοὺς πολεμίους ἐν Πελοποννήσῳ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου ἀπέθανεν ἐν Κορίνθῳ ὁ Δράμαλης. Τὸ Ναύπλιον, μηδεμίαν λαβὼν ἀπὸ θαλάσσης βοήθειαν, ἐλιμοκτόνει, καὶ τῇ 30 νοεμβρίου παρεδόθη εἰς τὸν Κολοκοτρώνην διὰ συνθήκης, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀκριδῶς ἐκτελεσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐκ τῶν πολλῶν ὅσαι πρότερον συνομολογήθεισαι πᾶσαι δυστυχῶς εἶχον παραβιασθῆ. Τὰ δὲ ἑλεῖνα τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη λείψανα, ἐλαττωθέντα ἐν Κορίνθῳ ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ εἰς 4,000 ἄνδρας, ἐζήτησαν μὲν νὰ μεταβῶσιν εἰς Πάτρας διὰ τῆς παραλίας τοῦ Κοριν-

θιακού κόλπου· ἄλλ' εἰς Ἀκράταν περιζωσθέντα ὑπὸ τῶν δύο Ζαῖμαίων, τοῦ Λόντου, τοῦ Πετμεζᾶ καὶ τοῦ Χαραλάμπη, καὶ παθόντα πάλιν ἐκεῖ νέας συμφορὰς, μόλις ἐπὶ τέλους κατώρθωσαν νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ πλοίων τὰ ὅποια προσήγαγεν ὁ τῶν Πατρῶν φρούραρχος Ἰουσοῦφ πασᾶς. Τοιαῦτα ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἔτους 1822, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ μεγάλου κινδύνου τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου σωτηρία ὠφείλετο πρὸ πάντων εἰς τὸν Κολοκοτρώνη· λαὸς καὶ στρατὸς ἀνωμολόγουν τοῦτο, αὐτῇ δὲ ἡ Γερουσία ἠναγκάσθη νὰ διορίσῃ αὐτὸν κατ' ἀπαίτησιν τῶν ὀπλαρχηγῶν ἀρχιστράτηγον τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ εὐτυχεστέρα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐποχὴ καὶ μία τῶν εὐτυχεστέρων τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέβη τὸ πρῶτον πρόσωπον ἀπάσης τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ δυτικῇ Στερεᾷ ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε πάθει τὴν ἐν Πέτρα συμφορὰν. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ ὁ Ὀδυσσεὺς ἔσωζε μὲν ἔτι τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, οὐ μόνον ὅμως μετὰ τὸ πρῶτον τῆς Γραβιάς κατόρθωμα δι' οὐδενὸς νέου ἔργου ἐλάμπρυνε τὸ ἀξίωμα τοῦτο, οὐ μόνον ἰδίως ἀφῆκε τὸν Δράμαλιν νὰ εἰσελάσῃ ἀνενόχλητος εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ ὅτε κατὰ ὀκτώβριον μῆνα ὁ Χουρσίτης ἐπέμφε τελευταῖον εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Κορίνθῳ ἀποκεκλεισμένων 8,000 ἄνδρας ὑπὸ τὸν Μεχμέτ πασᾶν διὰ Λαμίας καὶ Ἀμφίσσης, ὁ Ὀδυσσεὺς ἠττήθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόλις διασωθεὶς ἐκ τῆς μάχης, δὲν ἀνεχαίτισε τὴν περαιτέρω πρόοδον τοῦ ὀσμανίδου στρατηγοῦ, εἰμὴ διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ προσκυνήσῃ, ἂν λάβῃ τὸ ἄρματωλίχι ἀπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ Μεχμέτ πασᾶς ἀπεδέξατο ἢ ἐπροσποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην, διότι ἐν τῷ μεταξύ ἠτύχωνεν αἰφνης ὁ Χουρσίτ πασᾶς, ὥστε ὁ ὑποστράτηγος αὐτοῦ ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Λάρισσαν.

Εἰς καὶ μόνος ἄνθρωπος ἠτύχησε κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ ἔτους ἡμέρας νὰ παράσχῃ τῇ πατρίδι ὑπηρεσίαν οὐχὶ μὲν ἐνάμιλλον τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλι, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ σπουδαιότητην. Καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρὸ τινῶν μηνῶν τοσοῦτον

ἀτυχήσας Μαυροκορδάτος. Ὅτε μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Πέτα καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Σουλίου πολλοὶ τῶν ἄρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας ἐπροσκύνησαν, καθὰ προείπομεν, οἱ δὲ κάτοικοι ἐσώζοντο προτροπάδην εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, ὁ δὲ Ὁμέρ Βριώνης ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ Κιουταχῆ κατῆλθε περὶ τὰ τέλη ὁκτωβρίου μετὰ 11,000 ἀνδρῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ Ἰουσοῦφ πασᾶς τῶν Πατρῶν ἀπέκλειε τὴν πόλιν ταύτην ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὁ Μαυροκορδάτος μείνας ἐν Μεσολογγίῳ μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ 600 τὸ πολὺ ἀνδρῶν, εἶπεν, ὅτι δὲν θέλει ἀπέλθει ἐν ὄσφ εἰς καὶ μόνος ἀνὴρ ὑπάρχει πρῶθυμος ν' ἀγωνισθῆ, καὶ ἐτήρησε τὸν λόγον. Ὁ περίβολος τῆς πόλεως ἀπῆται ἐπταπλασίους τοῦλάχιστον τῶν ὑπαρχόντων προμάχους· ἐπὶ τῶν τειχῶν δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ 14 παλαιὰ πυροβόλα, ἐνπὸς δὲ αὐτῶν πολεμεφόδια καὶ τροφαὶ μόλις δι' ἓνα μῆνα. Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρουν ἀμέσως τὴν ἔφοδον, ἤθελον πιθανώτατα κυριεύσει τὸ οὕτως ἔχον φρούριον· ἀλλὰ κατέτριψαν τὸν χρόνον κατ' ἀρχὰς εἰς ἀκροβολισμούς, ἔπειτα εἰς διαπραγματεύσεις περὶ παραδόσεως, τὰς ὁποίας οἱ πολιορκούμενοι παρέτεινον ἐπιτηδείως ἵνα προφθάσῃ ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἐπικουρία, ἣν ἐζήτησαν ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐκ τῶν νήσων. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου μοῖρα τοῦ ὑδραϊκοῦ στόλου ἐπιφανεῖσα πρὸ τῆς πόλεως διέλυσε τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ Ἰουσοῦφ πασᾶ, ἐκόμισε τροφὰς καὶ πολεμεφόδια καὶ ἀπεβίβασε 1,000 Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Πετρόμπεῦν, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Δεληγιάννην, οἱ ἡμέτεροι διεμήνυσαν εἰς τὸν Ὁμέρ Βριώνην, ὅτι ἂν θέλῃ τὸ Μεσολόγγιον ἄς ἔλθῃ νὰ τὸ πάρῃ. Ἐν τῷ μεταξύ ἤρχισαν νὰ πάσχωσιν οἱ πολιορκηταί, ὅτι πρότερον οἱ πολιορκούμενοι αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια αὐτῶν ἠλαττώθησαν, ἡ δὲ προσαγωγή νέων ἀπέβη δυσχερῆς, διότι οἱ τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας κάτοικοι ἤρχισαν τελευταῖον νὰ δίδωσι σημεῖα ζωῆς· ὅθεν ὁ Ὁμέρ Βριώνης ἐδέησε νὰ πράξῃ τι κρίσιμον. Καὶ τῶντι τὴν νύκτα τῆς 25 δεκεμβρίου ἐπεχείρησεν ἔφοδον ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι οἱ Ἕλληες ἐκκλησιαζόμενοι ἕνεκα τῶν χριστουγέννων, ἤθελον ἐγκαταλείψει τὰ τείχη. Ἡ φρουρά ὁμως εἰδοποιηθεῖσα περὶ τοῦ βουλεύματος, εὗρέθη ἐτοιμῆ. Ἀφήσασα τὰ ἀλβανικὰ τάγματα νὰ πλησιάσωσι μέχρι βολῆς πιστολίου, ἐθέ-

ρισεν ἔπειτα αὐτὰ διὰ πυκνοῦ πυροβολισμοῦ καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν. Ὀλίγας δὲ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ἡμέρας, ἐλύθη ἡ πολιορκία. Ἡ ὑποχώρησις τῶν πολεμίων ἀπέβη αὐτοῖς ὀλεθρία. Καταλιπόντες τὰ πλεῖστα πυροβόλα καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν, ἐφθασαν ὁρμαῖοι εἰς Βραχώρι. Ἀλλ' ἐκεῖθεν προχωρήσαντες ἔπαθον νέας συμφοράς· 500 ἐπνίγησαν ἐντὸς τοῦ πλημμυρήσαντος Ἀχελώου, οἱ δὲ διαπεράσαντες ἀφίκοντο κακῶς ἔχοντες πρῶτον εἰς Καρβασαράν καὶ ἔπειτα εἰς Πρέβεζαν.

Ἐσώθη λοιπὸν ἡ δυτικὴ Ἑλλάς καὶ ἐσώθη πρὸ πάντων διὰ τοῦ Μαροκορδάτου· ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823 δύο ἄνδρες ὑπερεῖχον ὁμολογουμένως ὅλων τῶν λοιπῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἡπείρῳ ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος. Ἄν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσι καὶ νὰ συμπράξωσιν, ἴσως ἐξεπληροῦτο ἡ πρωτίστη τοῦ ἔθνους ἀνάγκη, ἴσως κατηρτιζέτο κυβέρνησις ὁπωςοῦν ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου. Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεννοηθῶσιν, ὡς ἐκ τῆς διαφόρου αὐτῶν φύσεως καὶ ἀνατροφῆς, ἔτι δὲ μᾶλλον διὰ τὰς ὅλως ἀντιθέτους προαιρέσεις. Ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε νὰ ἀρξῇ τῆς Πελοποννήσου ἐπερειδόμενος κυρίως ἐπὶ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἀδιαφορῶν δὲ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐπεζήτηε ἀπεναντίας πάντοτε τὴν συγκρότησιν γενικῆς τοῦ ἔθνους κυβερνήσεως· καὶ ἐπειδὴ ἄλλην δύναμιν δὲν εἶχε πρὸς τοῦτο παρὰ τοὺς προεστούς, διὰ τούτων ἰδίως ἐδίωκε τὴν τοῦ σκοποῦ ἐκτέλεσιν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ἐννοεῖται, ὅτι θέλει αὐτὸς χειραγωγεῖ αὐτοὺς καὶ διευθύνει. Πολυμήχανος δὲ ὢν προσέλαβε τῶντι τότε εἶπερ ἄλλοτέ ποτε προθυμοτάτους συνεργούς οὐ μόνον τοὺς πλείστους τῶν προεστῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ἀλλὰ καὶ τοὺς προεστούς τῶν νήσων, οἵτινες διὰ θυσιῶν καὶ κατορθωμάτων μεγάλων εἶχον ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς ἰσχύσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Εἰς τὰς νήσους συνέβη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ὅ,τι καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Ἡ ἐπανάστασις λαβοῦσα κατ' ἀρχὰς καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἔκτασιν μεγάλην, περιεστάλη προϊόντος τοῦ χρόνου εἰς τὰς πλησιεστέρας πρὸς τὴν Ἑλλάδα νήσους, παρεκτὸς ὅτι ἐν ταῖς νήσοις ἡ περιστολὴ ἀρξά-

μένη δια τῆς ἐν ἔτει 1822 καταστροφῆς τῆς Χίου, δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ τῷ 1824, ὅτε κατεβλήθη μὲν τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου, κατεστράφησαν δὲ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ Κάσσος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ Ψαρά. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν ἡ ἐπανάστασις διετήρησε τὴν τοσοῦτον προσεγγίζουσαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Σάμον, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ διασώσῃ μέχρι τέλους αὐτονομίαν τινὰ, ἂν ὄχι πλήρη τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἔνωσιν.

Ἐκ τῶν μεγαλητέρων νήσων, Κρήτης, Ρόδου καὶ Κύπρου, αἵτινες πᾶσαι κατείχοντο ὑπὸ πολυαρίθμων Ὀσμανιδῶν ἐπερειδομένων ἐπὶ ἰσχυρῶν φρουρίων, δὲν ἐπανεστη εἰμὴ μόνη ἡ Κρήτη. Ἀπορον δὲ θέλει φανῆ πῶς καὶ αὕτη ἐπανεστη, καὶ μάλιστα πῶς κατώρθωσε νὰ παρατείνῃ μέχρι τινὸς τὴν ἐπανάστασιν αὐτῆς, ἅμα ἀντιπαραβάλλωμεν τὰ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην πρὸς τὴν τῆς Πελοποννήσου κατάστασιν καὶ θέσιν. Οἱ Ὀσμανῖδαι τῆς Πελοποννήσου μὴ διακρινόμενοι ἐπὶ ἐξαιρέτῳ ἀνδρεία, παρεκτός τῶν Λαλαίων, καὶ εἴ τινος ἄλλης εὐαριθμοῦ ομάδος, ἦσαν προσέτι πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων, διότι ὑπελογίζοντο εἰς 12,800 ἄνδρας, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἄνδρες συνεποσοῦντο, μετὰ τῆς Μάνης, εἰς 30,400. Ὁ δὲ ὀσμανικὸς πληθυσμὸς τῆς Κρήτης τῷ 1824 ἀνέβαινεν εἰς 25,000 περίπου οἰκογενείας καὶ ἦτο κατ' ἐλάχιστον μικρότερος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀριθμοῦντος περὶ τὰς 28,000 οἰκογενείας· ἦτο δὲ ἐπὶ τοσοῦτον μαχιμώτερος, ὥστε ἀντιπαρέταξεν 20,000 ἀνδρῶν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐνῶ οἱ ἡμέτεροι δὲν παρέστησαν ποτὲ πλειότεροι τῶν τριςχιλίων. Πλὴν τούτου ἡ Κρήτη κατείχετο πολὺ ἰσχυρότερον ἢ ἡ Πελοπόννησος, διότι ἐνῶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ εἰς μόνος πασσᾶς, ὅστις καὶ αὐτὸς συνέπεσε νὰ ἀποδημήσῃ, τρεῖς πασσάδες ἐπεκάθηντο ἐπὶ τοῦ τραχήλου τῆς Κρήτης, εἰς ἐν Ἡρακλείῳ, εἰς ἐν Κυθωνίᾳ καὶ εἰς ἐν Ρεθύμνῳ. Προσέτι ἡ Πελοπόννησος εἶχε πρὸς βορρᾶν μὲν δύο προμαχῶνας, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, αἵτινες, ἂν ὄχι πάντοτε, πολλάκις ὁμως ἀνεχαίτισαν τοὺς ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους καταβαίνοντας ὀσμανικοὺς στρατοὺς· εἶχεν εἰς τὰ δυτικὰ αὐτῆς πλευρὰ τὴν Ἑπτάνησον ἐκ τῆς ὁποίας εὐθὺς ἐξ ἀρ-

χῆς καὶ μάλιστα προϊόντος τοῦ χρόνου οὐ μικρὰς ἔλαβεν ἐπικουρίας καὶ συνδρομὰς καὶ πολυειδεῖς ἀνακούφσεις· εἶχεν ἀπ' ἀνατολῶν τοὺς δύο κυριωτάτους ναυστάθμους τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, τὴν Ὑδραν καὶ τὰς Σπέτσας. Ἐνῶ ἡ Κρήτη ἦτο μεμονωμένη ἐν τῷ Λιβυκῷ πελάγει καὶ πολὺ πλησιεστέρα τῆς ἄλλης Ἑλλάδος πρὸς τὴν Αἴγυπτον, ἐξ ἧς ὠρμῶντο οἱ στόλοι τῆς Ἀφρικῆς, ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ τοῦ 1824 καὶ οἱ φοβεροὶ τακτικοὶ στρατοί. Ἡ Κρητικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρηθῇ οἴκοθεν. Ἀλλὰ περὶ σπουδαίας ὀπρωσοῦν πεζικῆς ἐπικουρίας ἐκ τῆς πανταχόθεν κινδυνευούσης ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, λόγος δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ. Τὸ δὲ ναυτικὸν ἡμῶν περιεσπᾶτο ὑπὸ τσοσούτων ἀναγκῶν καὶ εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς τοσαύτας δυσχερείας, ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ οὔτε τὴν Χίον, οὔτε τὴν Κάσσον, οὔτε τὰ Φαρά, καὶ μόλις ἐκάλυψε διὰ τῆς αἰγίδος αὐτοῦ τὴν Σάμον, ἥτις, καὶ τοι γενναίως ἀγωνισθεῖσα, δυσκόλως ἐπὶ τέλους ἤθελε διαφύγει τὴν τύχην τῶν προειρημένων τριῶν νήσων, ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἔσπευδεν ἐπανειλημμένως εἰς ἐπικουρίαν καὶ δὲν ἠτύχει πάντοτε νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἀπόβασιν τῶν πολεμίων. Σπουδαίαν ὀπρωσοῦν ναυτικὴν ἐπικουρίαν δὲν ἔλαβεν ἡ Κρήτη εἰμὴ παρὰ τῶν γειτόνων αὐτῆς Κασσιῶν, οἵτινες, σπανίως ἐν τῷ τακτικῷ στόλῳ παρατασσόμενοι, ἐσιταγώγησαν ἐν τούτοις ἐκ διαλειμμάτων τὴν μεγάλην ἐκείνην νήσον καὶ ἐπέχειρησαν ἀποκλεισμοῦς τινὰς τοῦ Ρεθύμνου καὶ τῆς Κυδωνίας. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι οἱ Κάσσιοι, καὶ διότι ἐνήργουν μεμονωμένοι, καὶ διότι δὲν εἶχον ἀποχρώσας ἰδίας δυνάμεις, καὶ διότι πρῶτως κατέστράφησαν, δὲν ἦτο ἐφικτὸν νὰ σώσωσι τὴν Κρήτην. Ἐξ ὧν δὲ τῶν προειρημένων συνάγεται, ὅτι ἡ τύχη τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ θαλάσῃ ἐπαναστάσεως ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ στόλου, ὅστις ἀφ' ἐτέρου ἀπετέλει ἓνα τῶν κυριωτάτων προμαχόνων τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ στόλος ἀπρητίσθη σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Φαρῶν, εἰς ταύτας δέον νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν ἰδιάζουσαν ἡμῶν πρσοχήν.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων νήσων πρῶται ἐπανέστησαν αἱ Σπέτσαι τῇ 3 Ἀπριλίου 1824, καὶ δεύτερα τὰ Φαρά τῇ 6 Ἀπριλίου. Οἱ δὲ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας διατάζονται, ἠναγκάσθησαν εἰς τοῦτο

διὰ στάσεως τοῦ λαοῦ κινηθείσης ὑπὸ δευτέρουόντος τινός, ἀλλὰ τολμηροῦ πλοίαρχου, τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου, ὅστις, καθαιρέσας τῇ 30 μαρτίου τὸν τότε διοικητὴν Νικόλαον Κοκοβίλαν, καὶ καταπλήξας τοὺς προεστούς, ἀνεγνωρίσθη ὑπ' αὐτῶν τὴν ἐπιούσαν ὡς διοικητὴς, ἔχων «μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τέσσαρας συμβούλους ἐκλελεγμένους ὑπ' αὐτοῦ.» Ὁ νέος διοικητὴς προεκήρυξε τότε τὴν ἐπανάστασιν, 16 ἀπριλίου. Καὶ ἡ μὲν ἐξουσία αὐτοῦ δὲν διήρκεσε πολὺ. Τῇ 12 μαΐου οἱ πρωτεύοντες πλοίαρχοι Γεώργιος Σαχτούρης, Ἀντώνιος Κριεζῆς καὶ Λάζαρος Παναγιώτας, συμπράττοντες μετὰ τῶν προκρίτων καὶ ὠφελιθέντες ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πλείστων τοῦ Οἰκονόμου ὀπαδῶν, ἀπελθόντων μετὰ τοῦ ἐκπλεύσαντος στόλου, καθήρεσαν καὶ ἐξώρισαν τὸν ἐφήμερον δικτάτορα, κατ' ἀρχὰς περιορισθέντα ἐντὸς τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους δολοφονηθέντα ἐνῶ ἀπήρχετο ἐκεῖθεν εἰς Ἀργος. Ἀλλ' ἐὰν οἱ πρόκριτοι ἀπηλλάγησαν οὕτω τοῦ Οἰκονόμου, δὲν ἐγκατέλειψαν τὴν ἐπανάστασιν, πολλοῦ γε δεῖ. Ὁ δισταγμὸς ὃν ἔδειξαν κατ' ἀρχὰς ἐπήγασεν οὐχὶ ἐκ φιλαργυρίας, ὡς ἐβρέθη, καὶ ἐξ ἀδιαφορίας πρὸς τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐκ τῆς βαθείας συνειδήσεως, ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους εἶχον τοῦ μεγέθους τοῦ ἔργου ὅπερ προέκειτο νὰ ἀναλάβωσι, καὶ τῆς εὐθύνης ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἔμελλον νὰ φέρωσι περὶ τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ. Ἀμα δὲ ὁ λαὸς ἀπέδειξεν ὅτι ὀργᾶ πρὸς τὸν ἀγῶνα, οἱ πρόκριτοι, καὶ τοὶ καθαιρέσαντες τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ, καὶ τοὶ ἀναλαβόντες πᾶσαν τὴν προτέραν ἐξουσίαν, δὲν ὠπισθοδρόμησαν, ἀλλὰ ἐνέμειναν μετὰ πάσης θυσίας καὶ αὐταπαρνήσεως εἰς τὸ ἀπαξ ἀρξάμενον ἐπιχειρημα. Τὰς αὐτὰς ἀρετὰς ἀνέδειξαν ἄλλως τε ἐξ ἴσου καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι, κατ' ἰδίαν τε καὶ ἐν κοινῶ, ἐπολιτεύθησαν καθ' ὅλην τὴν ἐπανάστασιν εἰς τρόπον, ὅστις παραβαλλόμενός πρὸς τὰ γενόμενα ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν, ἐξαιρέτως τιμᾶ τὴν μερίδα ταύτην τοῦ ἐλληνισμοῦ. Τίς δὲν ἤκουσε φημιζομένας τὰς μεγάλας αὐτῶν χρηματικὰς θυσίας; Ἐὰν ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν κυβερνήσεων καὶ βουλῶν ἀναγνωρισθέντα ἐπισήμως ποσὰ ἀναβαίνουνσιν εἰς 20,000,000 δραχμῶν, ἐξ ὧν 10,000,000 μὲν κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς Ἰδρας, 5,570,000 ὑπὸ

τῶν Σπετσῶν, **4,430,000** ὑπὸ τῶν Ψαρῶν. Δύσκολον εἶναι βεβαίως νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ὅλης ἄλλης Ἑλλάδος κατατεθέντα, διότι πολλοὶ ὑπάρχουσι λογαριασμοὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς μὴ ἐκκαθαρισμένοι. Ἄλλ' ἡ κοινὴ τοῦ ἔθνους συνείδησις δὲν ἐπέβαλεν ἄχρι τοῦδε, μετὰ τοσοῦτου χρόνου παρέλευσιν, τὴν τῶν λογαριασμῶν ἐκείνων ἐκκαθάρισιν, ὅπως ὑπέλαβε καθῆκον αὐτῆς ἱερὸν νὰ πράξῃ ἐγκαίρως ὡς πρὸς τὰς τῶν νήσων ἀπαιτήσεις. Ὅθεν ἵνα λάβωμεν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ περιέργου τούτου ζητήματος, γενικὴν μὲν οὐχὶ δὲ ὅλως τῆς ἀληθείας μεμακρυσμένην, ἐπιτρέπεται νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς ἐπὶ τῶν ἔθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπῆς, ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις. Κατὰ τὴν ἐκθεσιν ταύτην τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν κυβερνήσεων δαπανηθέντων κατὰ τὰς τρεῖς περιόδους, ἧτοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1827, συνεποσοῦτο εἰς 70 περίπου ἑκατομμύρια γροσίων, ἧτοι **42,000,000** δραχμῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ συνόλω τούτῳ περιλαμβάνονται τὰ ἐκ διαφόρων δανείων εἰσρέυσαντα εἰς τὸ ταμεῖον χρήματα, τὰ ὅποια ὑπολογίζονται περὶ τὰ 17 ἑκατομμύρια δραχμῶν, ἔπεται, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι κατέβαλον καθ' ἑαυτὰς, ποσὸν οὐχὶ πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ποσοῦ ὅπερ εἰσεπράχθη ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐξαιρέσει τοῦ Αἰγαίου πελάγους περὶ τῶν προσόδων τοῦ ὁποίου θέλομεν ὀμιλῆσαι κατωτέρω. Καὶ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ τὰ **25,000,000** τὰ καταβλήθέντα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ὑπὸ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος εἰσεπράχθησαν ἀπὸ ὅλων τῶν κοινωνικῶν αὐτῆς τάξεων καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἐργατικοῦ λαοῦ, ἐνῶ τὰ **20,000,000** τῶν νήσων κατεβλήθησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων, ὃ ἐστὶ ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν.

Ἄλλ' οἰαيدήποτε καὶ ἂν ἀπέβησαν αἱ χρηματικαὶ τῶν τριῶν νήσων θυσίαι, ἔτι σπουδαιότερα ὑπῆρξεν ἡ δημοφροσύνη δι' ἧς αὐταὶ διεξήγαγον τὰ ναυτικὰ τοῦ ἔθνους πράγματα ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ ναυτικοὶ ὀμιλοὶ καὶ μάλιστα οἱ μᾶλλον ἀτίθασσοι ὀμιλοὶ τῆς Ἰδρας ἐστασίασαν πολλάκις, ἀλλ' οἱ πρόκριτοι, παρεκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ὠμοφρόνησαν καὶ κατίσχυσαν τοῦ δυσνηίου πλήθους ὥστε ἐν γένει εἰπεῖν, αἱ τρεῖς νῆσοι, καθ' ἑαυτὴν τὴν ἑκάστη καὶ ἐν χῶρῳ, ἐπολιτεύθησαν ἐν ἑμονοίᾳ. Ἐκάστη εἶχε τοὺς

ἰδίους δημογέροντας, διέποντας ἀνεξαρτήτως τὰ κατ' αὐτήν, ἀλλ' αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐγίνοντο πάντοτε ἀπὸ κοινοῦ. Κοινὰ ἦσαν τὰ πάντα παρ' αὐτοῖς· θυσίαι, δόξα, παθήματα. Πολλὰς ἠδυνάμεθα νὰ φέρωμεν ἀποδείξεις τῆς ὄντως ἀδελφικῆς αὐτῶν ἐνώσεως, ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς μίαν πασῶν ἐμφαντικωτέραν. Ἐν ἔτει 1826 μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου, δεινῶς κατεπλάγη σύμπασα ἡ Ἑλλάς καὶ γενικὴ πεποίθησις παρήχθη, ὅτι, ἵνα συμπληρωθῇ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, δὲν ὑπολείπεται εἰς τὸν Ἰβρατμην εἰμὴ νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾶ κατὰ τῶν Σπετζῶν καὶ τῆς Ἰδρας. Τότε οἱ Σπετζιῶται ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ ἐγκαταλείψωσι χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας τὴν φιλιτάτην αὐτῶν νῆσον, ἐπίπεδον οὖσαν καὶ εὐπρόσβλητον καὶ νὰ μετοικήσωσι πανοικί εἰς Ἰδραν μετὰ τῶν Ψαριανῶν, ἵνα συμπήξωσιν εἰς ἓν ἀπάσας τὰς ναυτικὰς τοῦ ἔθνους δυνάμεις. Οἱ δὲ πρόκριτοι τῆς Ἰδρας, προῖσταμένου τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτη, ἅμα μαθόντες τὴν τοιαύτην τῶν προκρίτων Σπετσῶν πρόθεσιν, ἔγραψαν πρὸς αὐτοὺς τῇ 21 ἀπριλίου τὰδε. «Τὰ ὅσα ζητήματα οἱ ἀπεσταλμένοι σας μᾶς ἐπρότειναν ἀπὸ μέρους σας καὶ τοῦ λαοῦ σας, ὅλα ἐνεκρίθησαν ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τὸν λαόν μας ὅλον, τὸν ὁποῖον ἐπροςκαλέσαμεν εἰς συνέλευσιν ἐνώπιον τῶν ἀπεσταλμένων σας, καὶ οὕτως οὗτοι εἶδαν προσωπικῶς καὶ ἤκουσαν μὲ ποίαν ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ προθυμίαν εἰλικρινῆ ὑπόσχεται, ὡς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα, νὰ διατηρῆ ἄχρι τέλους τὴν ἀναγκαιοτάτην εἰς τὴν κοινὴν σωτηρίαν στενὴν ἐνωσιν καὶ ἀδελφικὴν ὁμόνοιαν. Θέλετε ἔχει λοιπὸν τὰ ἀναγκαῖα καταλύματα, ἧτοι κατοικίας εἰς τὸ Καμίνι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας, καὶ χωρὶς νὰ πληρώσετε παραμικρὸν ἐνοίκιον, ὅσον καιρὸν μείνετε ἐδῶ. Ὅσαι διαφοραὶ ὑπάρχουν μεταξὺ συμπολιτῶν μας καὶ συμπολιτῶν σας, ἀλησμονοῦνται καὶ νὰ μὴ ἀναφερθοῦν ὅσον καιρὸν συνδιατρίψωμεν. Ταχύνετε λοιπὸν, ἀδελφοί, τὸν πανοικί ἐρχομόν σας διὰ νὰ γενῆ ὅσον τάχιον ἡ γενικὴ ἐκστρατεία, καὶ αἱ φαρμακίαι σας, ὅταν φθάσουν ἐδῶ εὐρίσκουν ἔτοιμα καὶ εὐκαιρωμένα τὰ ὀσπῆτια τῶν Καμινίων, καὶ τὴν πλέον ἀδελφικὴν δεξίωσιν εὐρίσκετε ὅλοι ἀπὸ ὅλους μας.» Τὴν δὲ ἐπιούσαν ἔγραψαν οἱ Ἰδραῖοι τὰ αὐτὰ εἰς τοὺς Ψαρικνοὺς. Καὶ οἱ μὲν Ψαριανοὶ μετὰ τινὰς συνδιασκέ-

φεις ἀπεκρίθησαν, τῇ 18 μαίτου, ὅτι «ἡ μετάβασις τοῦ λαοῦ των ἦτο ἀδύνατος, ἀλλ' εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς ὅποιανδή-ποτε στιγμὴν μάθουν παρ' αὐτῶν ὅτι εἶναι ἔτοιμοι.» Οἱ δὲ Σπετσιωῖται μετώκησαν τῶντι περὶ τὰ τέλη μαίτου καὶ ἀρχὰς ἰουνίου εἰς Ἵδραν, καὶ ἔτυχον αὐτόθι τῆς πανηγυρικωτάτης καὶ ἀδελφικωτάτης δεξιώσεως. Κοινὰ λοιπὸν ἦσαν τὰ πάντα μεταξύ τῶν τριῶν νήσων· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἡ Ἵδρα, ἀνὸς κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, ὁμολογουμένως ὅμως κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν, τὸν πλοῦτον τῶν προκρίτων καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταβολῆς αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἰσοφάριζε μόνη πρὸς τὰς δύο ἄλλας νήσους ἠνωμένας ὁμοῦ, φυσικῶ τῷ λόγῳ ἀπεδόθη σιωπηρῶς προεδρία τις αὐτῇ ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς κοινῆς ἐνεργείας. Πάλιν δὲ ἐπειδὴ ἐν Ἵδρα ἐπρώτευσεν ὁ τῶν Κουντουριωτῶν οἶκος, ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ Λάζαρος Κουντουριώτης ἀνωμολογήθη πάντοτε ὡς ὑπάτος τῆς νήσου κυβερνήτης· ὥστε τούτου ἕνεκα ἐπέσχε προέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ ὅλῃ διοικήσει τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων, εἰ καὶ οὐδέποτε ἀνωμολογήθη ἐπισήμως τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ ἀξίωμα.

Ἀνεδείχθη δὲ τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀνὴρ ἀξίος τοῦ τοιούτου πρωτείου τῆς Ναυτικῆς Ἑλλάδος. Αἱ χρηματικαὶ θυσίαι τοῦ οἴκου τῶν Κουντουριωτῶν συνεποσώθησαν εἰς 2,000,000 περίπου δραχμῶν (ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἐπίσημον πίνακα εἰς 1,941,158) ὃ ἔστιν εἰς τὸ πέμπτον τῶν ὅλων ὑδραϊκῶν ἀπαιτήσεων καὶ τὸ δέκατον τῆς ὅλης καταβολῆς τῶν τριῶν νήσων. Ἐκ τῶν ἄλλων πλουσιωτέρων Ἵδραίων οἰκίαν Τομπαζαῖοι δὲν σημειοῦνται εἰμὴ δὲ 559,170, οἱ δὲ Βουδουραῖοι διὰ 477,814. Ἐκ τῶν Σπετσιωτῶν οἱ Ἀνάργυροι δὲν ἀποζημιοῦνται εἰμὴ ἐπὶ κεφαλαίου 609,606· οἱ Μέξαι 510,606· οἱ Μποτασαῖοι 453,530. Ἐκ δὲ τῶν Ψαριανῶν οἱ Κοτζάδες ἐπὶ κεφαλαίου 464,114 καὶ οἱ Ἀποστόλοι 431,009. Ἄλλ' αἱ χρηματικαὶ ἐκεῖναι θυσίαι δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἀναδείξωσι τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην ὑπάτον κυβερνήτην τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνος. Ὁ ἀνὴρ μόλις ὦν τριακοντούτης ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχεν ἀρετὰς ἐξαιρετικούς. Ἦτο τῶντι μεγαλόψυχος ὡς ἰδιώτης τε καὶ ὡς δημόσιος ἄνθρωπος· οὐ μόνον ἐσυγχώρησε τὸν φονέα τοῦ πατρὸς του, ἀλλὰ καὶ εὐ-

ποιητικός πρὸς αὐτὸν ἀνεδείχθη, μίαν μόνην ἐπιβαλὼν αὐτῷ τιμωρίαν τοῦ νὰ μὴ ἐμφανισθῆ ποτὲ ἐνώπιόν του· δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶνος, ἐν τοῖς κρισιμωτάτοις τῶν καιρῶν, οὐδέποτε ἀπέβαλε τὸ μέγα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ παράστημά. Δι' ἀνεξαντλήτου εὐροίας λόγου συνδυαζομένης μετὰ τῆς ἀφοσιώσεως ἦν ἐνέπνευεν ἡ δεδοκιμασμένη αὐτοῦ σύνεσις, πλειστάκις ἐχαλιναγώγησε τὰ ἀφηνιάσαντα πλήθη· καὶ ποτε φοβερᾶς ἐκραγείσης συμπλοκῆς μεταξύ Ἰδραίων καὶ τῆς ἐκ Πελοποννησίων καὶ Ῥουμελιωτῶν συγκειμένης φρουρᾶς τῆς νήσου, παρελθὼν ἀτρόμητος εἰς μέσον καὶ λαλήσας πρὸς μὲν τοὺς ναύτας ἀλβανιστί, πρὸς δὲ τοὺς πεζοὺς ἐλληνιστί, περιήγαγεν αὐτοὺς αἱματοφύρτους ἐτι ὄντας, νὰ ἀσπασθῶσιν ἀλλήλους. Καί περ ἑτερόφθαλμος ὢν, εἶχε θαυμαστὴν ὀξυδερκειαν περὶ τὴν διάγνωσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων. Εἰς αὐτὸν ὀφείλει ἡ Ἑλλάς τὴν εἰς ναύαρχον προχείρισιν καὶ τὴν ἐπὶ ἕξ ὅλα ἔτη ἀδιάσειστον ἐν τῷ ἀξιώματι τούτῳ διατήρησιν τοῦ Ἀνδρέου Μαούλη. Εἶχε τὴν συνείδησιν τοῦ τί δύναται καὶ τί δὲν δύναται νὰ πράξῃ, προτέρημα σπανιώτατον παρ' ἡμῖν, οἵτινες νομίζομεν πάντες ὅτι πρὸς πάντα πεφύκαμεν. Εἶχε τὴν συνείδησιν, ὅτι ἂν ἦτο ὁ ἄριστος τῶν ναυτικῶν πραγμάτων κυβερνήτης, δὲν εἶπετο ἐκ τούτου, ὅτι ἠδύνατο ἐξ ἴσου ἐπιτηδεῖως νὰ ἀναλάβῃ καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος τὴν κυβέρνησιν. Πολλάκις δ' ἐπὶ τούτῳ παρὰ κληθεὶς αἰείποτε ἀπεποιήθη, καὶ μόλις ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον νὰ ἀναμιχθῆ εἰς τὰς ἡπειρωτικὰς τῆς Ἑλλάδος ὑποθέσεις, αὐτὸς ἐπιμόνως ἀποφυγὼν τοὺς σκοπέλους καθ' ὧν ἐκεῖνος συνετρίβη. Μηδ' ὀνομάσῃ τις ἀρνητικὴν τὴν ἀρετὴν ταύτην, διότι δι' αὐτῆς δὲν ἔσωσε μόνον τὴν ἰδίαν ὑπόληψιν, ἔσωσε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, διατηρήσας μέχρι τέλους τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο πρὸ πάντων ἡ τῆς πατρίδος τύχη καὶ ἦν ἠθελε διακινδυνεύσει, ἐὰν ἀναμιγνυόμενος εἰς ἀλλότρια, ἀπέβαλλε τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἀπέβη συμφυῆς αὐτῷ ἢ ἐν τῇ τάξει ἐγκαρτέρησις, ὥστε οὐδέποτε ἐπέισθη νὰ ἀποδημήσῃ ἐξ Ἰδρας, οὔτε ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος, οὔτε μετὰ. Κυβερνῆται καὶ βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος ἐπεσκέφθησαν αὐτὸν καὶ ἔτυχον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τῆς προσηκούσης εὐλαβοῦς δεξιώσεως, ἀλλ' αὐτὸς οὐδέποτε ἀπέδωκεν αὐτοῖς τὴν ἐπίσκεψιν.

Ἐνόμιζες ὅτι ἦτο εἰς τῶν βράχων τῆς Ὑδρας, ὅστις, καίτοι ἐμψυχῶθεις ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος, δὲν ἠδύνατο νὰ μετακινήθῃ χωρὶς νὰ ἐπαγάγῃ δεινὴν αὐτῆς ἀλλοίωσιν.

Ἐκάστη τῶν τριῶν νήσων εἶχε τὸν ναύαρχον αὐτῆς καὶ τὸν ἀντιναύαρχον· οὐδεὶς δὲ ὑπῆρχεν ἐπίσημως διωρισμένος ναύαρχος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ δύναμις αὐτῆ τῶν πραγμάτων ἐμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ἀπαραιτήτως τὴν ὑπεροχὴν ἐνὸς τῶν ναυάρχων ἐπὶ τοὺς ἄλλους δύο, διὰ δὲ τοὺς πολλοὺς προεκτεθέντας λόγους ὧν ἕνεκα ἡ Ὑδρα ἐπρώτευε τῶν λοιπῶν δύο νήσων καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ὑπ' οὐδενὸς ἀμφισβητηθεῖσαν ποτὲ μεγαλοφυΐαν τοῦ Μιαούλη, ἡ ἀρχηγία πράγματι ἐνησχίθη ὑπὸ τοῦ ναυάρχου τῆς Ὑδρας. Ὅσοι δὲ τῶν Σπετσιωτῶν καὶ Ψαριανῶν ἠθέλησαν βραδύτερον νὰ ἀμφισβητήσωσι τὸ γεγονός τοῦτο, ἀξιοῦντες ὅτι ἐκάστη τῶν τριῶν μοιρῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ναυάρχου ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἐκυβερνᾶτο, οὐ μόνον τὴν ἀλήθειαν ἠδίκησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλλάδα σύμπασαν, καὶ αὐτὰς τὰς ἰδίας πατρίδας. Ἐν πολέμῳ ἐν γένει, καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῷ ναυτικῷ πολέμῳ, ποτὲ δὲν ἠκούσθη νὰ ἄρχωσι σύναμα καὶ ἐξ ἴσου τρεῖς ἡγεμόνες. Ἐν αὐταῖς ταῖς παναρχαίαις Ἀθήναις, ὅπου ἐκ περιτροπῆς καθ' ἡμέραν μετεβάλλετο ὁ στρατηγός, ὁ τῆς ἡμέρας στρατηγός εἶχε τὴν ὑπερτάτην τοῦ ὄλου ἡγεμονίαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, ὁ τῆς ἡμέρας ἐκείνης προεξάρχων Μιλτιάδης ἐλογίσθη σωτὴρ τῆς Ἑλλάδος. Πρὸ τῆς μάχης εἰμποροῦν νὰ βουλευώνται πολλοὶ καὶ νὰ ἀποφασίζωσι περὶ τοῦ πρακτέου· ἀλλὰ ἐν τῇ μάχῃ αὐτῇ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ὑπάρχῃ εἰς ὁ ἀρχηγός, καὶ ἰδίως ἐν ναυμαχίᾳ εἰς ὁ δίδων τὰ σήματα τῶν διαφόρων κινήσεων τοῦ στόλου καὶ μάλιστα ὅταν, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει ὅτι συνέβαινε παρ' ἡμῖν, τὸ πᾶν ἐξηρητᾶτα ἀπὸ τῆς ἐπιτηδεΐας τῶν κινήσεων διεξαγωγῆς. Ὅθεν ἡ μεγαλητέρα προσβολὴ τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν κατὰ τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως ἤθελεν εἶναι τὸ νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἐν ταῖς ναυμαχίαις ἡμῶν οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ διευθύνων τὰς γενικὰς τοῦ στόλου κινήσεις. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δριμύτερον τῶν ἄλλων κατεξαναστάντες κατὰ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μιαούλη, ἀναγκάζονται· ἀκοντες νὰ ἀνομολογήσωσιν αὐτὴν. Μήπως ἐν τῇ γραφικωτάτῃ εἰκόνι

ἦν ἐτεχνούργησεν ὁ Ἀναργύρου Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, τῆς περὶ τὸν Γέροντα μεγάλης ναυμαχίας, ὅταν ἔρχεται εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν καθ' ἣν οἱ ναύαρχοι καὶ ἀντιναύαρχοι τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν εὐρέθησαν ἐκ τύχης μετὰ τινῶν ἄλλων πλοίων ἐν τῷ μυχῶ τοῦ κόλπου, ἀποκεχωρισμένοι τοῦ ἄλλου στόλου καὶ ἐν γαλήνῃ εἶχον νὰ ἀγωνισθῶσι κατὰ συμπάσης τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐνῶ ὁ Χοσρέφης παρεκώλυε τὰς ἄλλας μοίρας νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν, μήπως αὐτὸς ὁ Σπετσιώτης ἱστορικός δὲν ἀποδίδει ἅπασαν τὴν τιμὴν τῆς σωτηρίας Ὑδραίων τε καὶ Σπετσιωτῶν εἰς τὸν Μιαούλην καὶ δὲν ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτοῦ· «θέτει εἰς ἀνακωχὴν τὴν ναυαρχίδα καὶ ἀνυψοῖ εἰς τὸν μέγαν ἴστον τὴν μεγάλην ταινίαν, τὴν φοινικίδα, τὸ σημεῖον τοῦ πολέμου . . . διότι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ὁμιλήσῃ πλέον ὁ ἀνὴρ παρὰ νὰ πράξῃ . . . διατάττονται δὲ τὰ δέοντα ὑπὸ τοῦ Μιαούλη, ἐποπτεύοντος ἀπὸ τὸ κέντρον ὅλους τοὺς συναγωνιζομένους.» Ὁ δ' Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος λέγει· «ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ πολεμικὰ συμβούλια ἐγίνοντο ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη, ἀτομικῶς μὲν θεωρουμένου ὡς ἐμπείρου, προτιμωμένου δὲ καὶ ἔνεκα τῆς ποδαλγίας του καὶ ἔνεκα τῆς ἡλικίας του.» Ἀλλαχοῦ ὁμως ἐξηγεῖ πολὺ εἰλικρινέστερον, διατὶ ἀληθῶς προετιμᾶτο ὁ Μιαούλης. «Μετὰ τὰ πρῶτα ἔτη, λέγει, κατωρθώθη, ὥστε ἐν μὲν τῇ Ὑδρᾷ ἡ ἐκλογή τοῦ ναυάρχου ἔπεσεν εἰς τὸν Ἀνδρέαν Μιαούλην, ἄνδρα ἀληθῶς καὶ γενναῖον καὶ νοήμονα, καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν προκρίτων ἀνήκοντα, εἰς τὰ Ψαρά εἰς τὸν ἔμφρονα πρόκριτον Ἀποστόλην, εἰς δὲ τὰς Σπέτσας εἰς τὸν πλοίαρχον Γεώργιον Ἀνδρούτσον, ἄνδρα γενναῖον μὲν, τίμιον καὶ σοβαρὸν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἰκανότητος ἀναλόγου πρὸς τὴν ναυαρχικὴν θέσιν. Ὀφείλεται δὲ ἢ μὴ εὖστοχος αὕτη ἐκλογή αὐτοῦ εἰς τὴν μεγάλην δημοτικότητα τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀναστασίου Ἀνδρούτσου, εἰς τὴν ἀντιζηλίαν τῶν φατριῶν καὶ εἰς τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς ὀλιγαρχικῆς μερίδος.» Τίς δὲν βλέπει ἐνταῦθα ὅτι ὁ Σπετσιώτης ἱστορικός, δεικνύων αὐταπάρησιν ἀξίαν τῶν πατέρων αὐτοῦ, ἀνακηρύττει τὴν ἀσύγκριτον τοῦ Μιαούλη ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τοὺς ναύαρχους τῶν δύο ἄλλων νήσων; Βεβαίως αἰ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος κυβερνήσεις, ἂν ὄχι ἄλλο, ἔσχον τοῦλάχιστον τὴν σύνεσιν νὰ μὴ θελήσωσι νὰ προσβάλωσι τὰς τοπικὰς φιλοτιμίας

των δύο ἄλλων νήσων, προχειρίζουσαι τὸν Μιαούλην ἀρχιναύαρχον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ὁ Μιαούλης δὲν ἐλέγετο πάντοτε εἰμὴ ναύαρχος τῶν Ὑδραίων, καὶ πάντοτε ἔσχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ γράφῃ τὰς ἐκθέσεις αὐτοῦ ὡς ἀπλοῦς τῶν Ὑδραίων ναύαρχος. Ἀλλὰ τί σημαίνει, ὅτι δὲν ἦτο διὰ διπλώματος διωρισμένος, ὅτε καθ' ὅλας τὰς ναυμαχίας εἰς ἃς παρευρέθη ἐνήσκει διὰ τῆς βίας τῶν πραγμάτων τὴν ἀρχήν; Περὶ τούτου δὲ οὐδεμίᾳ ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία. Τὸ ἔθνος ὅλον, τὸ σύγχρονον αὐτοῦ ἔθνος, τὸ ὅποιον ἠσθάνετο ὅτι ἐκ τοῦ στόλου ἐξηρτᾶτο ἢ τῶν πάντων σωτηρία, αὐτὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνεκέρυττε ναύαρχον. Διατρέξατε τὰς ἐφημερίδας τῶν χρόνων ἐκείνων, οὐχὶ τὰς ἐφημερίδας τῆς Ὑδρας, οὐχὶ, ἂν θέλετε, καὶ τὰς ἄλλας ἐφημερίδας, ἀλλὰ τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικὰ, τὰ ὅποια ἐγράφοντο ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβεραῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ ἐπανειλημμένως σωθέντος διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ θέλετε ἴδει τὴν Μιαούλην ἀείποτε ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐξαίρομενον καὶ ἐξυμνούμενον. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα τὰς μαρτυρίας τῶν Ἀγγλων καὶ τῶν Γάλλων ναυάρχων καὶ μοιράρχων, οἵτινες ἐν τούτοις, αὐτόπται ὄντες τῶν πραγμάτων, καὶ ἐπιτηδειότατοι αὐτῶν κριταί, εἰς τὸν Μιαούλην πάντοτε ἀπέδωκαν τὴν τιμὴν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος ἄθλων. Ἀλλὰ πῶς νὰ τυφλώσωμεν ἐνώπιον τῶν ἐξαιρετικῶν τιμῶν, τὰς ὁποίας ἀπένευμε τῷ ἀνδρὶ τὸ ἀγωνιῶν καὶ ἀγωνιζόμενον ἔθνος; Τὸ ἔθνος δὲν εἶχε χρήματα, ἵνα βραβεύσῃ ἀποχρώντως τοὺς σωτῆρας αὐτοῦ· δὲν συνείθισε δὲ ποτὲ νὰ ἀπονέμῃ αὐτοῖς τὰ ἀλλαχού ἐν χρήσει πολύκροτα ἐπωνύμια. Ἀλλ' ὅταν τὸ Μεσολόγγιον περιζωσθὲν πανταχόθεν, ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ὑπὸ ὑπερόγκων πολεμίων δυνάμεων, ἵδρυσε τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ πυροβολοστάσια καὶ ἐβάπτισεν ἕκαστον αὐτῶν διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν μεγίστων εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, τρεῖς καὶ μόνους ἐκ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν συγκατέλεξε μεταξὺ τῶν πολιούχων ἐκείνων ἡρώων, τὸν Μιαούλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην· ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον, ὅτι οὐ μόνον τὸν Μιαούλην, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἀντιναύαρχον τῆς Ὑδρας Σαχτούρην διέκρινεν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς, ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων νήσων, ἐκείνον μάλιστα τὸν ἄνδρα, ὅστις, οὐχὶ ὡς ναύαρχος ἢ ἀντιναύαρχος, ἀλλὰ

ὡς ἀπλοῦς πυρπολητής, ὑπῆρξεν ὁ φοβερώτατος τῶν κεραυνῶν, οὗς κατήρασσεν ἐπὶ τῶν πολεμίων ὁ ἑλληνικὸς στόλος. Ἀναμφιβόλως καὶ ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσιωτῶν Γεώργιος Ἀνδρούτσου, καὶ ὁ τῶν Ψαριανῶν ναύαρχος Νικόλαος Ἀποστόλης, καὶ οἱ ἄλλοι τῶν τριῶν νήσων πυρποληταὶ ἐξεπλήρωσαν τὸ καθήκον αὐτῶν εἰς μυρίας ναυμαχίας, καὶ δὴ καὶ περὶ τὸ Μεσολόγγιον. Ἄλλ' ἡ πόλις αὕτη, ἀπονέμουσα πάντοτε τὸν προσήκοντα εἰς τοὺς προμάχους τούτους τῆς πατρίδος ἔπαινον, ἐνόμισεν, ὅτι, ἐνῶ πράττει τὸ ἔργον τοῦτο τῆς δικαιοσύνης, ἤθελε συγχρόνως περιπέσει εἰς ἀδικίαν, ἐὰν δὲν διέκρινεν ἰδιαζόντως ἐκείνους ὅσοι κτύπησαν νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὴν ἐξάρετον τοῦ κόσμου θαυμασμόν. Καὶ ἡ ἱστορία πέποιθεν, ὅτι δὲν λανθάνεται καθαγιαζούσα τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς διὰ τῆς ἀποφάνσεως τῶν ἀειμνήστων ἀθλητῶν τῆς μεγαλομάρτυρος πόλεως.

Κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐπαναστάσεως ἔτος ναύαρχος τῶν Ἰνδραίων προσχειρίσθη ὁ Ἰάκωβος Νικολάου Τομπάζης ἐπὶ διαρκουσης τῆς δικτατορίας τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου. Ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ συνετὸς, ναυτικὸς δὲ ἔμπειρος ἔχων μάλιστα καὶ θεωρητικὰς τινὰς περὶ τὴν ναυπηγικὴν γνῶσεις. Ἄλλ' ἔστερεῖτο τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἀπητεῖτο εἰς τὰς δυσχερεῖς ἐκείνας περιστάσεις, καὶ εἶχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ ἀνομολογῇ τοῦτο. Τότε ὁ Λάζαρος Κονντουριώτης ἐμάντευσε τίς ἐκ τῆς πολυαρίθμου πλειάδος τῶν ἀρειστόλμων τῆς Ἰδρας πλοιάρχων ἔφερεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τὴν πεπρωμένην τῆς ἡγεμονίας σφραγίδα. Δὲν ἦτο δὲ εὐκόλος ἡ διάκρισις, διότι ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἶχεν ἐλαττώματα δεινὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἐπεσκίαζον τὰς ἀρετὰς πολλῶν ἐκ τῶν πρότερον ὁμοταγῶν αὐτοῦ ἀνδρῶν, τοῦ Ἀναστασίου Τσαμαδοῦ, τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ, τοῦ Γεωργίου Σαχτούρη, τοῦ Λαζάρου Παναγιώτα. Τὰς σκιὰς ταύτας τῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἐπιφανεστέρου στρατηλάτου τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος, δὲν θέλω διστάσει νὰ καταδείξω, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ χαρακτῆρός του πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἠφανίσθησαν ἅμα ἀνέλαθε τὴν τοῦ στόλου ἡγεμονίαν. Ἴνα δὲ μὴ ἀπατηθῶ καὶ μὴ ἀπατήσω, τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρός θέλω παραστήσει ὅπως ἐξήγγησον αὐτὰ ἐκ τῶν ὁμιλιῶν μου μετὰ

τῶν φιλτάτων αὐτῶ, τὰ δὲ προτερήματα, ὅπως ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων. Ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης ἦτο ἐκ νεότητος οἰνοπότης μέχρι τῆς ἐσχάτης μέθης· ἦτο ἥκιστα πρὸς τὸ θεῖον εὐλαβῆς, καὶ τὸ οὐδὲν ἦττον δεινόν, δὲν ἐπίστευεν, ὅτι τὰ μικρὰ τῆς Ἑλλάδος πλοῖα καὶ τὰ ἀτίθασσα αὐτῶν πληρώματα καὶ οἱ ὀλίγοι χρηματικοὶ πόροι, θέλουσι δυνηθῆναι νὰ κατισχύτως τῶν πελωρίων τοῦ πολεμίου δυνάμεων. Ἄλλ' ὁ Λάζαρος ὁ Κουντουριώτης δὲν ἀπηλπίσθη· καὶ ἀφοῦ πολλάκις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν, ἔλαβε τελευταίαν τινὰ καὶ μακροτάτην μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν. Τί ἐβρέθη τότε μεταξύ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μιαούλης ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ μεγάρου τοῦ Λαζάρου τοῦ Κουντουριώτου ναύαρχος τῶν Ὑδραίων· καὶ ἀπελθὼν οἴκοι, πρῶτον μὲν ἔχυσε πάντα τὸν ἐν ταῖς ἀποθήκαις αὐτοῦ ἀποτεταμιευμένον οἶνον καὶ ἐνταύτῳ ἔθραυσε τὰς πολλὰς αὐτοῦ καπνοσύριγγας, οὐδέποτε ἔκτοτε δι' ὅλου τοῦ ἀγῶνος πλησιάσας εἰς τὰ χεῖλη αὐτοῦ οἶνον ἢ καπνόν. Ταύτην δὲ ποιήσας τὴν θυσίαν τῶν προτέρων ἔξεων, ἀπεδύθη πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως μετὰ πεποιθήσεως, ἥτις, ἔαν, ὡς μὴ ὠφελε, δὲν ἐστηρίχθη οὐδὲ κατὰ τὸν μετέπειτα βίον ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, οὐδέποτε ἔπαυσε καθοδηγούμενη ὑπὸ τοῦ ἀνεσπέρου τῆς Ἑλλάδος ἀστέρος. Ὁ Μιαούλης ἦτο ὁ ἀτρομητότατος τῶν ἀνθρώπων, ἐπιτείνων τὴν ἀρετὴν ταύτην μέχρι τῶν ἐσχάτων μεθρῶν τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀφροσύνης. Ἐν τῇ νεότητι ἔχων ἰδιόκτητον μέγα καὶ ὠραῖον πλοῖον ἐλοξοδρόμει ποτὲ διὰ τὸν ἐναντίον ἄνεμον ἐντὸς τοῦ πορθμοῦ τῶν Γαδείρων. Γέρον συμπλωτῆρ παρετήρησεν αὐτῶ, ὅτι ὑπάρχει περὶ τὴν Ταρίφην ὕφαλος εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἀπόστασιν. Τί πειράζει, ἀπήντησεν ὁ Μιαούλης, καὶ, εἴτε μὴ πιστεύων τὸν γέροντα, εἴτε πεπορθῶς ὅτι θέλει κάμψει τὸν κίνδυνον, ἐξηκολούθησε πλέων εἰς τὸ ὑποδειχθὲν ὕπουλον μέρος, μέχρις οὗ συνετρίβη αἴφνης ἡ ναῦς καὶ δεινὴν ὑπέστη ὁ ἀνὴρ ζημίαν, ἧς ἀνευ ἠθελεν ἀποβῆναι ὁ πλουσιώτατος τῶν πλοιαρχῶν τῆς Ὑδρας. Ἄλλ' ὁ ἀκαμπτος αὐτὸς χαρακτήρ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα καταπλήξῃ καὶ θαμάσῃ τὰ δυσήνια ναυτικὰ πλήθη, ὧν ἔμελλε νὰ ἀρξῇ. Ἀρχὴν

εἶχεν ὅτι ὁ πλοίαρχος δὲν πρέπει νὰ ἀναποδίση ποτὲ ὁσονδήποτε σφοδρὸς καὶ ἂν ᾖ ἡναι ὁ ἐναντίος ἄνεμος, καὶ πλειστάκις ἔκαμψε τὸν Καφηρέα ἐπικρατοῦντος καταγιγιδώδους βορρᾶ, ἐνῶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ κατέφευγον εἰς τοὺς παρακειμένους λιμένας. Ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς τὴν δειλίαν μὴ φειδόμενος οὐδὲ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις συνέπεσε νὰ μὴ διακρίνεται ἐπ' ἀνδρεία. « Ἀπαράμιλλος ἦτο ὁ Ἀνδρέας Μιχούλης εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀναφωνεῖ ὁ δίκαιος Σπετσιώτης Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου. Ἐπὶ τοῦ πολέμου συνελάμβανεν ἐν σχέδιον καὶ ἀμέσως τὸ ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν· ἀδιαφόρει δὲ ἂν τὸν παρηκολούθουν οἱ ἄλλοι ἢ ὄχι. Ἐπὶ τέλος ἦτο εἰς τῶν ἐκτάκτων ἀνδρῶν, οἵτινες τῶν διαπραττομένων τὴν εὐθύνην εἰς μόνον ἑαυτοὺς ἀναθέτουσι. » Τοιοῦτος δὲ ὢν ἐν τοῖς κινδύνοις, ἦτο ἐκτὸς αὐτῶν ὁ μετριοφρονέστερος τῶν ἀνθρώπων. « Ἐπιτυγχάνων εἰς τοὺς ἐναλίους ἀγῶνας, ἐξακολουθεῖ ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς, ποτὲ δὲν ἐσεμνύετο, ἄφινε τοὺς ἄλλους νὰ λέγουν· ἀποτυγχάνων δὲ πρὸς οὐδὲν ἐμέτρει τὰς ἐναντιότητας. Ὅλοι οἱ συνάδελφοί του τὸν ἐσέβοντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, διότι πρὸς ὅλους ἦτο προσηγῆς ἐν τῇ σφαίρᾳ πάντοτε τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Διὰ ταῦτα περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι μήτε τὸν ἐχθαίροντο μήτε τὸν ἐφθόνουν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ. »

Ἄλλὰ τὰ ἐξαιρέτα προτερήματα τῶν ναυτικῶν ἡμῶν ὁμίλων, καὶ τοῦ ἀνδρὸς, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἄρξῃ αὐτῶν ἐπὶ ἐξ ὅλα ἔτι δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσωσι τὰ τε κατορθώματα δι' ὧν ἐκλείσθησαν αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ τὰς ποικίλας δυσχερείας πρὸς ἃς ἐδέησεν ἐπὶ τούτῳ νὰ παλαίσωσιν. Ἐν γένει τοῦ πεζοῦ στρατοῦ, καὶ αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου, ἡ συγκρότησις καὶ ἡ παρασκευὴ εἶναι εὐχερεστερα τῆς συστάσεως ἀναλόγου ναυτικῆς δυνάμεως· ἰδίως δὲ τὰ ἄτακτα στίφη ἐξ ὧν συνεκροτοῦντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως οἱ ἠπειρωτικοὶ ἡμῶν στρατοὶ ἀπηρπίζοντο καὶ συνετηροῦντο ὅπως οὖν προχειρότερον ἢ αἱ ναυτικαὶ μοῖραι, αἵτινες ὅσον μικραὶ καὶ ἂν ᾖσαν παραβαλλόμεναι πρὸς τοὺς στόλους τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀπῆτουν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θαλασίου ἀγῶνος προμηθείας καὶ δαπάνας πραγματικᾶς, παρεμφερεῖς ἀναλόγως πρὸς τὰς τῶν τακτικῶν καὶ μεγάλων στόλων. Δὲν θέλομεν ὑπομνήσει ὅτι πρὸ

πάντων αἱ νῆσοι ἡμῶν ἔδει νὰ ἐκθέσωσιν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων τὸ πολυτιμότερον τῆς περιουσίας αὐτῶν κεφάλαιον, τὰ πλοῖα αὐτῶν. Ἄλλ' ἵνα τὰ πλοῖα ταῦτα ἐκστρατεύσωσιν ἀπητοῦντο νέαι παντός εἶδους προμήθειαι καὶ χρηματικαὶ καταβολαί. Τὰ πλοῖα ἔδει νὰ καταρτισθῶσιν ὅσον ἐνδέχεται τελειότερον πρὸς ἐκπλουν καὶ πρὸς τοὺς κινδύνους τῆς θαλασσοπορίας· ἔδει νὰ ἔχη ἕκαστον τὰ πυροβόλα αὐτοῦ ὅσον ἔνεστι κάλλιον διηυθετημένα· πᾶσαν τὴν δι' ὅλην τὴν ἐκστρατείαν ἀναγκαίαν προμήθειαν πυρίτιδος καὶ βλημάτων, καὶ πλὴν τούτου, ἱκανὸν ἀριθμὸν μικρῶν ὄπλων μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν, τελευταῖον δὲ καὶ οὐδὲν ἦττον σπουδαῖον ἕκαστον πλοῖον ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὰς δι' ἅπασαν τὴν ἐκστρατείαν ἀπαραιτήτους εἰς τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τροφὰς καὶ τὸ πρὸς πόσιν ὕδωρ. Κατὰ τὸν προὔπολογισμὸν τὸν ὑποβληθέντα εἰς τὴν ἐν Ἀστροῖ ἐθνικὴν συνέλευσιν, τὰ ἔξοδα πλοίου φέροντος 16 πυροβόλα, ἀνδρας δὲ 108, συνεποσοῦντο κατὰ μῆνα ἐν ὅλοις εἰς γρόσια 20,000 περίπου ἤτοι δρ. 12,000. Κατὰ δὲ τὸ ἀπὸ 14 ἰουλίου 1824 ἔγγραφον τοῦ Μινιστερίου τῶν Ναυτικῶν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν σῶμα, ἀπητοῦντο κατὰ μῆνα, καὶ μάλιστα τὴν πρῶτον μῆνα τὸν περιλαμβάνοντα τὴν παρασκευὴν, 1000 τάλληρα ἤτοι δρ. 6000. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ἐλαττωθέντα τὰ ἔξοδα ταῦτα, ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι ἐκ τῶν 150 περίπου αὐτῶν πλοίων, ὀπλιζόν ἐκ περιτροπῆς 60 περίπου ἐπὶ 6 μῆνας κατ' ἔτος, ὅτι τὰ τε πλοῖα ταῦτα ὅτε δὲν ἐξεστράτευον καὶ τὰ λοιπὰ 90 ἔδει πάντοτε νὰ συντηρῶνται διὰ τινος δαπάνης, ὅτι τελευταῖον οὐκ ὀλίγα πλοῖα ἐντελῶς ὡς πυροπολικά ἠναλώθησαν, τὸ σύνολον τῆς ἐτησίαις δαπάνης τῶν νήσων ἀνέβαινε εἰς ποσὸν, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα μὲν ὅπως οὖν ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν, ἀλλ' ἦτο βεβαίως μέγα. Εἰς τὴν δαπάνην ταύτην δὲν ἐπῆρκεσαν μόναι αἱ τρεῖς νῆσοι· αἱ νῆσοι αὗται εἰσέπραττον πρὸς τὰς χρεῖας τοῦ στόλου τὰς προσόδους τοῦ Αἰγαίου, ἐλάμβανον ἐκ διαλειμμάτων χορηγίας τινὰς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον λόγου ἀξίας· εἶχον τελευταῖον καὶ ἄλλους τινὰς πόρους οἷον τὰς λείας. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑποναυάρχου Κ. Νικηδῆμου, μέχρι τοῦ 1824, ἐκ τῶν προσόδων τῶν νήσων, τὰ μὲν Παρά

εἶχον λάβει 120,000 γρόσια, αἱ δὲ Σπέτσαι 160,000, ἡ δὲ Ὑδρα, 240,000· ἐν ὅλοις 312,000 δραχμῶν. Κατὰ τὴν ἀπὸ 11 ἰανουαρίου 1824 διακήρυξιν τῶν τριῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἀέκ τῶν τοῦ λήγοντος ἔτους προσόδων τῶν ἐθνικῶν κτημάτων, τελωνείων, ἐράνου καὶ δασμοῦ, ὅσα κατὰ ξηρὰν ἐσυνάχθησαν, μόνον γρόσια 121,148 καὶ παράδες 30 ἐστάλθησαν ἀπὸ τὴν Διοίκησιν εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους, ὃ ἐστὶν 60,000 περίπου δραχμαὶ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1823. Ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ 1822, ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πρὸ μικροῦ τότε πεσόντος Ἀκροκορίνθου παρεχωρήθησαν εἰς τὰς νήσους τινὰ (πολύτιμοι λίθοι, ἀργυρὰ καὶ χρυσᾶ σκεύη) ὧν ἡ ἀξία κατὰ μὲν Φιλήμονα ἦτο 800,000 γροσίων (480,000 δρ.) κατὰ δὲ Ὀρλάνδον, 213,000 περίπου (120 χιλιάδες δρ.), πλὴν 35,000 (21,000 δρ.) εἰς μετρητὰ δοθέντων. Τῷ 1824 ἐπληρώθησαν εἰς τὰς νήσους, ἐκ τῶν τοῦ πρώτου δανείου χρημάτων 94,000 δίστηλα (564,000 δρ.). Αἱ δ' ἐκ τῶν λειῶν εἰσπράξεις τῶν νήσων δὲν ἦσαν βεβαίως πολλαί, διότι πολλαὶ μὲν κατεβέβηλλοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, πλεῖστα δὲ ἰδιοποιουῦντο ὑπὸ τῶν καταδρομῶν αὐτῶν. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων καταβληθεῖσαι δαπάναι συνεποσώθησαν εἰς 20,000,000 δραχμῶν. Τὰ ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου ὡς ἄνω πληρωθέντα εἰς τὰς νήσους ποσά, ἐὰν δὲ εἶναι τὰ μόνα, εἶναι ὅμως πιθανώτατα τὰ σπουδαιότερα· ἐὰν δὲ ἀθροίσωμεν αὐτὰ, δεχόμενοι ὡς πρὸς τὰ λάφυρα τῆς Κορίνθου τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ Φιλήμονος, μόλις θέλομεν φθάσει εἰς 1,400,000 δραχμάς, ὃ ἐστὶν εἰς τὸ ποσὸν ὅπερ ἀπητεῖτο εἰς συντήρησιν 40 μόνον πλοίων ἐπὶ ἕξ μῆνας. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τῶν ἀριθμῶν τούτων δὲν ἀξιούμεν νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἥτις δυστυχῶς εἶναι σφόδρα δυσεύρετος· ἀλλὰ μόνον νὰ δώσωμεν γενικὴν τινα ἔννοιαν περὶ τοῦ μεγέθους τῶν δαπανῶν τῶν νήσων καὶ τῆς ὀλίγης συνδρομῆς ἣν ἐλάμβανον ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον.

Τὰ διὰ τοιούτων κόπων καὶ θυσιῶν παρασκευαζόμενα σκάφη ἦσαν ἐν τούτοις τὰ πλεῖστα ἀπλοῖ πάρωνες (βρίκια, ἐκτὸς ὀλίγων τριστήλων καὶ τινων ἡμιολιῶν), ὠπλισμένοι διὰ 10—20 τὸ πολὺ πυροβόλων· καὶ τοιαῦτα ὄντα ἔδει ν' ἀντιπαρταχθῶσι κατὰ πλοίων μεγίστων, φρεγάδων, δικρότων, τρικρότων. Πρόδη-

λον ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πυροβόλων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προσβάλωσιν ἐπιτυχῶς τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Αἱ σφαῖραι αὐτῶν δὲν ἠδύνατο νὰ διαπεράσωσιν ἀποτελεσματικῶς τὰ παχέα τῶν ἀντιπάλων τείχη. Ἡ δι' ἐμβολῆς (abordage) ἐπίθεσις κατὰ τῶν «κινήτων τούτων βουνῶν,» ὅπως ὠνομάζετο ἐν τῶν ἑσμανικῶν πλοίων, ἐφαίνετο οὐδὲν ἦττον ἀκατόρθωτος. Εὐχερῆς δὲν εἶναι ἡ ἀναπήδησις ἀπὸ τοῦ ταπεινοῦ τῶν παρώνων καταστρώματος εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦ δικρότου· καὶ ἂν ἐπὶ τέλους ἐπετύγχανεν, ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἐνεργηθῇ συγχρόνως διὰ πολλῶν παρώνων, ἵνα ὑπάρξῃ ἀναλογία τις μεταξὺ τῶν ἐμβαλλόντων πληρωμάτων, ὧν ἕκαστον δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τοὺς 100 ἄνδρας, καὶ τοῦ πληρώματος πρὸς τὸ ἔμελλον ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ τὸ ὁποῖον ὑπερέβαινε πολλάκις τοὺς 700 καὶ 800 ἄνδρας· ἀλλὰ δεύτερον, καὶ τούτων πάντων ὑποτεθέντων, δὲν ἦτο βεβαίως συνετὸν νὰ προτιμήσωσιν οἱ ἡμέτεροι ναυβάται τὸν μόνον τῆς θαλασσίας ἀντιπαρατάξεως ἀγῶνα, καθ' ὃν ἡ κτηνώδης δύναμις εἰμπορεῖ νὰ κατισχύσῃ τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς δεξιότητος. Ὅθεν ἐπὶ ἄλλην ἐτράπησαν ὁδόν. Ἀπαντήσαντες τὸν στόλον τῶν πολεμίων, πρὸ πάντων ἐφρόντιζον νὰ ὑπερπλεύσωσι καὶ, τοῦτο κατορθώσαντες, ἔρριπτον κατ' αὐτῶν τὰ πυρπολικά. Τότε δὲ, εἴτε διότι ταῦτα ἐπετύγχανον νὰ κολλήσωσιν εἰς μίαν ἢ πλείονας ναῦς, εἴτε ὡς ἐκ τοῦ τρόμου ἀπλῶς τὸν ὁποῖον ἐνέπνεον, ἐπήρχετο ἡ τροπὴ τῶν ἐναντίων. Τίς ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἡμετέρους τὸ εὐφύεστατον τοῦτο καὶ τοσοῦτον τελεσφόρον ἀναδειχθὲν μηχανήμα; Μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ ναυάρχοι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας δι' αὐτοῦ κυρίως ἀντηγωνίσθησαν καὶ ἐκλείσθησαν, ἀλλ' οἱ ναυβάται τοῦ 1821 δὲν ἐγίνωσκον οὐδὲ ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ γινώσκωσι τὴν ἱστορίαν τῆς ναυτικῆς τέχνης. Ὅτι ἐκ παραδόσεως ἤξευρον εἶναι ὅτι εἰς Τσεσμέν, ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε καταστραφῆ διὰ πυρπολικῶν. Εἰς Τσεσμέν ὅμως ὁ τουρκικὸς στόλος ἦτο ἡγχυροβολημένος. Κατὰ τὰ πρῶτα δύο ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως ἠτύχησαν ὡσαύτως οἱ ἡμέτεροι πυρποληταὶ νὰ ἐπιτεθῶσιν εὐδοκίμως κατὰ τινων τουρκικῶν σκαφῶν ἐπ' ἀγκυρῶν ἐν λιμέσι σαλευόντων. Ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ δευτέρου τοῦ πολέμου ἔτους, κα-

Θ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι, διδασκόμενοι ὑπὸ πολλῶν παθημάτων, ἀπέφυγον ὅσον οἶόν τε νὰ διαμένωσιν εἰς λιμένας, ὅπου ἠδύνατο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἐδέχθη δὲ στόλος ἡμῶν ν' ἀντιπαραταχθῆ πολλάκις κατὰ τοῦ ὀσμμανικοῦ ἐν πελάγει. Ἐν ταύταις δὲ μάλιστα ταῖς ναυμαχίαις ἀνεδείχθη ἡ εὐφυΐα τοῦ Ἑλληνος ναυτικοῦ ἢ ἐπινοήσασα τὸ τέχνασμα τῆς προσηνεμώσεως, ἧς ἄνευ ἀδύνατος ἦτο ἢ ἐν πελάγει χρῆσις τῶν πυρπολικῶν, καὶ πλὴν τούτου ἡ θαυμαστὴ δεξιότης περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν ἀρμένων δι' ἧς πρὸ πάντων ἐπετύγγανον τὴν προσηνεμώσιν. Ὁ Γάλλος ναύαρχος **E. Jurien de la Gravière** περιγράφων καὶ ἀποθαυμάζων τὴν περὶ τοῦτο ἐξαιρετικὴν τέχνην τῶν ναυάρχων Καρόλου Β' καὶ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' ἐπιφέρει «εἰς ὁμοίαν περιστάσεις καὶ μετὰ μέσων ἀναλόγων οἱ Ἕλληνες ναύαρχοι ἀνέδειξαν τὰ αὐτὰ προτερήματα. Χειρίζοντες (μανουβράροντες) ἠνάγκασαν πολλάκις τοὺς στόλους τῶν πολεμίων νὰ τραπῶσιν, ἢ ἀνεχαίτισαν αὐτοὺς, ἢ παρεκώλυσαν τὴν πορείαν αὐτῶν, ἢ διέκοψαν τὰς ἐπιχειρήσεις.» Καὶ συμπραίνων τὴν ἀξιόλογον πραγματεῖαν ἣν πρὸ δύο ἐτῶν ἤρχισε δημοσιεύων ἐν τῇ *Revue des deux mondes* περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, λέγει. Οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι τοῦ νῦν κυοφορουμένου νέου πολεμικοῦ ναυτικοῦ συστήματος, καθ' ὃ οἱ θωρηκτοὶ στόλοι κύριον σκοπὸν θέλουσιν ἔχει νὰ συνοδεύωσι, νὰ προστατεύωσι, νὰ τοποθετῶσιν ἐπιτηδεῖως καὶ νὰ ἐξακοντίζωσιν ἐν καιρῷ εὐθέτω τὰ νέα πυρπολικά, τὰ καλούμενα ῥηξίπλωτα (*bâteaux-torpilles*). Αὐτὸ δὲ τοῦτο ἔπραττον διὰ τῶν στολίσκων αὐτῶν ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ὅτε ἐναυμάχουν πρὸς τοὺς στόλους τοῦ Χοσρέφη καὶ τοῦ Ἰβραήμη. Μεγαλῆτερον ἐγκώμιον δὲν ἠδύνατο νὰ γραφῆ περὶ τῆς εὐφυΐας τοῦ ἡμετέρου ναυτικοῦ. Καὶ ὅμως ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν ἐν ἔτι τῶν ἡμετέρων προτέρημα. Ἐφ' ὅσον οἱ Εὐρωπαῖοι μετεχειρίζοντο πυρπολικά, ταῦτα ἐκομίζοντο εἰς τὸ προσήνεμον μέρος τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφίνοντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνέμου, ἀναχωρούντων τῶν πληρωμάτων ἐκτὸς βολῆς, ἐνῶ τὰ ἡμέτερα ἐχειρίζοντο καὶ οἰακίζοντο ὑπὸ τῶν πληρωμάτων μέχρι τῆς ἐντελοῦς προσκολλήσεως.

Τὸ προεκτεθὲν στρατηγικὸν σύστημα ἤρχισε νὰ ἐφαρμόζεται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων εὐθύς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν ἀνεπτύχθη ἐν πελάγει καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς περιπετείας. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος συνετέλεσε μὲν εἰς τὸ νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Σάμου, δὲν ἐφρόντισεν ὁμως νὰ παρακωλύσῃ τὸν ναύαρχον Καρᾶ Ἀλῆν ἀπὸ τοῦ νὰ τροφοδοτήσῃ τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, οὐδὲ προέλαβε τὴν ὑπ' αὐτοῦ καταστροφὴν τοῦ Γαλάξειδιου καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ στολίσκου τῆς ναυτικῆς αὐτῆς πόλεως, ἐνῶ μετ' οὐ πολὺ ἐπελθὼν ἐταπείνωσεν ὅπως οὖν πάλιν τὸν ὀσμανίδην ναύαρχον ἀναγκάσας αὐτὸν νὰ καταφύγῃ εἰς Ζάκυνθον. Ἐκεῖθεν δὲ ἐπέστρεψεν ὁ τουρκικὸς στόλος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον κατὰ ὀκτώβριον. Ἐν γένει κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος οἱ ἡμέτεροι ἐφάνοντο ψηλαφῶντες μᾶλλον ἢ μεγάλα τολμῶντες. Ἀφ' ἐτέρου οἱ Τούρκοι προετίμων ἔτι νὰ ἀγκυροβολῶσι μᾶλλον ἢ νὰ πελαγοδρομῶσι, καὶ ἐντεῦθεν τῇ 27 ματοῦ 1821 συνέβη ἡ πρώτη μεγάλη αὐτῶν συμφορὰ. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὁ Ψαριανὸς Παπανικολῆς ἐπυροβόλησεν εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης ἐν δίκριτον 74 πυροβόλων, τὸ ὅποιον εἶχε καταφύγει ἐκεῖ ὡς εἰς ἄσυλον ἀσφαλές. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοὺς μὲν ἡμετέρους ἐνεθάρρυνε, τοὺς δὲ Ὄσμανίδας κατέπληξεν. Ἀλλὰ τῷ 1822 ἔμελλον νὰ πάθωσιν ἐν λιμέσι τε καὶ ἐν πελάγει πολὺ δεινότερα.

Τῇ 24 Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐξῆλθε πάλιν τοῦ Ἑλλήσποντου καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ, ἐσίτισε μὲν τὴν Μεθώνην, ἔπλευσε δὲ πρὸς τὰς Πάτρας ἵνα ἐνδυναμώσῃ τὰ περὶ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον φρούρια. Τῇ 16 φεβρουαρίου ἔφθασε καὶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰς Μεσολόγγιον, τῇ δὲ 19 ὁ ναυαρχὼν ἠδὲ Μιαούλης ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ τοὺς πολεμίους. Ἐφώντι τῇ 20 συνεκροτήθη ἡ πρώτη ἀληθὴς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ναυμαχία περὶ Πάτρας. Ἐνταῦθα ἀό Μιαούλης, προαναχθεὶς τῶν ἄλλων πλοίων, ἵστορεῖ ὁ συνήθως οὐχὶ εὐμενῆς πρὸς αὐτὸν Ὁρλάνδος, εἰςῆλθεν ἐντὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ διαβάς κατὰ τὴν οὐρὰν αὐτοῦ μεταξὺ δύο φρεγατῶν, ἐπυροβόλει κατ' αὐτῶν ἐκατέρωθεν καὶ ἀντεπυροβουλεῖτο ἀπὸ αὐτὰς ἔφθασαν τότε καὶ ἄλλα τινὰ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, τῆς μᾶλλον

λον ὑπηνέμου φεργάτας ἐθραύσθη ἡ κεραία τῆς γάπις, αὐτὸς δὲ ὁ Μιαούλης καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα αὐτὸν λοιπὰ πλοῖα ἐξῆλθον τοῦ πολέμου ἄνευ σημαντικῆς βλάβης.» Ἡ ναυμαχία αὕτη δὲν ἔσχε σπουδαῖα πολεμικὰ ἀποτελέσματα, ἀλλ' εἶναι ἀξιομνημόνευτος διότι πρώτην ταύτην φοράν οἱ ἡμέτεροι ὑπὸ τοῦ παντόλμου αὐτῶν ἠγέτου παραδειγματιζόμενοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ παραταχθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Δυστυχῶς οὐδεὶς ξένος ἐγένετο ἀυτόπτης τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ τοιοῦτοι ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνες, ἀγῶνες ἀείμνηστοι, ὅσον καὶ ἂν ἦσαν καθ' ἑαυτοὺς ἀτελεσφόρητοι, ἐβεβαίωθησαν ὑπὸ μαρτύρων ὧν οὐδεὶς θέλει ἀμφισβητήσει τὸ ἀξιοπίστον. Ἐπι παραδείγματος, ὁ Γάλλος πλοίαρχος **Brait**, κυβερνήτης τῆς *Δελφινίδος*, παρευρεθεὶς εἰς τὰς ναυμαχίας ἃς ἤθλησε πρὸς τὸν Χοσρέφην ὁ Μιαούλης κατὰ τὰ τέλη αὐγούστου 1826 περὶ Μιτυλήνην, ἔγραφεν ἐν τῇ ἐπισήμῳ αὐτοῦ ἐκθέσει. «Τῇ ἀληθείᾳ οἱ ἄνδρες οὔτοι ὑπῆρξαν θαυμαστοὶ διερχόμενοι καὶ ἐπανερχόμενοι ἐντὸς ἡμισείας βολῆς ἀπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὑφιστάμενοι ἀπτόητοι τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο πῦρ τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ, οὐδὲν δὲ ἄλλο κατῴρθου εἰμὴ νὰ ἐξακοντίζῃ ἐπ' αὐτοὺς τὸ ὕδωρ τῆς περικειμένης θαλάσσης.» Ἄλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἔργα οὐδὲν ἥττον γενναῖα καὶ μᾶλλον τελεσφόρα.

Οἱ Σάμιοι, οἵτινες καὶ πρότερον εἶχον ἀγωνισθῆ νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὴν εὐδαίμονα μὲν, ἥκιστα δὲ πρὸς πόλεμον παρεσκευασμένην Χίον, εἶχον τελευταῖον ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ ἀποθάντες εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς 2500 τῇ 10 μαρτίου 1822. Ἄλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας κατέπλευσεν εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Χίου ὁ ἐν τῷ μεταξύ εἰς ἀρχιναύαρχον προχειρισθεὶς Καρᾶ Ἀλῆς. Ἐὰν προέφθανεν ὁ ἐλληνικὸς στόλος, πιθανώτατα ἐσώζετο ἡ νῆσος. Ἡ ἔγκαιρος ὅμως παρασκευὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο εὐκόλος διὰ ποικίλους λόγους, οὓς προεξηγήσαμεν. Ὅθεν ὁ Καρᾶ Ἀλῆς προλαβὼν ἀπεβίβασεν 7000 ἄνδρας καὶ ἀναγκάσας τοὺς Σαμίους νὰ σωθῶσιν ἐπὶ τινῶν ψαριανῶν πλοίων, ἐτράπη ἐπὶ δῆωσιν καὶ σφαγὴν φοβερὰν. Πρὸ τῆς καταστροφῆς ταύτης ἡ Χίος ἠρίθμει 100,000 κατοίκων· μετὰ δὲ τὸν ὄλεθρον ἐκεῖνον δὲν ἔμεινον ἐν αὐτῇ εἰμὴ 30,000 ψυχῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐκλιπόντων 70,000, 40,000 ἢ ἐσφά-

γησαν ἀνηλεῶς ἢ ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα εἰς ὅλας τὰς ἀγο-
 ρὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπέφάνη ὁ ἑλληνι-
 κὸς στόλος, συγκείμενος ἐκ 56 σκαφῶν. Ὁ Κηρᾶ Ἀλῆς, σώζων
 ἔτι τὸ θάρρος τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ,
 ἐξέπλευσε καὶ ἀντιπαρετάχθη. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας οἱ ἀντίπαλοι
 διετέλεσαν ἐπιτηρούμενοι καὶ καταπυροβολούμενοι ἀνευ ἀποτελέ-
 σματος. Ἰκανὰ πυρπολικά ἐρρίφθησαν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στό-
 λου, ἀλλὰ διὰ τὴν σφοδρότητα τοῦ ἀνέμου οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἐπέ-
 τυχε νὰ καταφλέξῃ πλοῖον ὀσμανικόν. Τότε οἱ δύο στόλοι ἐχω-
 ρίσθησαν, καὶ οἱ μὲν Ὀσμανῖδαι ἐπανῆλθον εἰς Χίον, οἱ δὲ ἡμέτε-
 ροὶ ἠγκυροβόλησαν εἰς Ψαρά. Ἀλλὰ τὴν παῦλαν ταύτην ἔμελλε
 νὰ διακόψῃ κεραυνός. Ἐν Χίῳ τῇ 6 ἰουνίου οἱ κυριώτατοι ἀξιω-
 ματικοὶ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἦσαν συνηγμένοι ἐν τῇ ναυαρχίδι,
 διότι λήξαντος τοῦ ῥαμαζανίου ἠτοιμάζοντο νὰ εορτάσωσι τὸ βαϊ-
 ράμιον. Ἡ νύξ ἦτο σκοτεινὴ, ὁ δὲ στόλος σύμπας εἶχε φωτα-
 γωγηθῆ διὰ φανῶν. Εἰς Ψαρά, ὅπου παρεμόνευον οἱ ἡμέτεροι,
 ταῦτα πάντα ἦσαν γνωστά· πᾶσαι δὲ αἱ περιστάσεις ἦσαν τοσοῦ-
 τον ἐπιτήδεια πρὸς ἐπιχείρησιν τολμηροῦ ἔργου, ὥστε ἀπεφασί-
 σθη νὰ ἐκπέμψωσιν εἰς Χίον δύο πυρπολικά, ἐν ψαριανὸν καὶ ἐν
 ὑδραϊκόν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Γ. Πιπί-
 νου, προσεκολλήθη μὲν εἰς τὴν ὑποναυαρχίδα, ἀλλὰ, παρασυρόμε-
 νον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ ἐπλανήθη φλε-
 γόμενον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὀσμανικῶν δικρότων εἰς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν
 προσπελάσαν. Τοῦ δὲ ψαριανοῦ ἠγεῖτο ὁ Κωισταντῖνος Κανάρης,
 «εἰς τῶν γενναιοτέρων ἀνδρῶν ἐξ ὅσων μνημονεύει ἡ τῶν καθ' ἡ-
 μᾶς χρόνων ἱστορία,» λέγει ὁ ναύαρχος *Jurien de la Graviere*. Ὁ
 Κανάρης κατάρθωσε νὰ εἰσάξῃ τὸν πρόβολον ἰστόν του εἰς κανο-
 νοθυρίδα ἀνεωγμένην τῆς ναυαρχίδος· οὕτω τὸ πυρπολικόν του
 προσεδέθη ἀσφαλῶς εἰς τὸ ὀσμανικόν κατάφρακτον κατὰ τὴν ἐπω-
 τίδα, εἰς τοιαύτην θέσιν ὥστε ὁ ἄνεμος ἔμελλε νὰ φέρῃ τὰς φλό-
 γας πρὸς τὸν μέγαν ἰστόν τοῦ πολεμίου σκάφους. Τότε δὲ, ἀλλὰ
 τότε μόνον ὁ Κανάρης ἀνῆψεν ἰδίᾳ χεῖρι τὴν θρυαλλίδα καὶ ἐπή-
 δησεν εἰς τὴν λέμβον ἐν ἧ τὸν περιέμενον οἱ σύντροφοὶ αὐτοῦ· ἐν
 ἀκαρεῖ ἡ ναυαρχὴς μετεβλήθη εἰς κάμινον. Ὁ Κηρᾶ Ἀλῆς σπεύ-
 δων νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ φλεγόμενον πλοῖόν του, κατέβη ἐντρο-

μος εἰς τὴν παραβεβλημένην τῇ κλίμακι ἄκατον· ἀλλὰ τεμά-
 χιον τι ἐκ τῆς ἑξαρτίας πεσὼν κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸν
 ἐτραυμάτισε θανάσιμως. Οἱ δὲ 2000 ἄνδρες οἱ κατὰ τὴν ὥραν
 ἐκείνην συνηγμένοι ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος, ἅπαντες σχεδὸν ἀπωλέ-
 σθησάν. Τὰ ἐκπυρούμενα τηλεβόλα βάλλοντα ἀφ' ἑαυτῶν ἐκ δια-
 λειμμαμάτων, ἀπεμάκρυνον τὰ εἰς βοήθειαν ἐρχόμενα ἐφόλκια· αἱ δὲ
 λέμβοι τῆς ναυαρχίδος ὑπερμέτρως πληρούμεναι κατεποντίζοντο ἢ
 μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Ἡ ἐπικρατήσασα ἐν τῷ λιμένι κατὰ
 τὴν νύκτα ἐκείνην σύγχυσις ἐγένετο φοβερά καὶ ἡ κατάπληξις
 ἀπερίγραπτος· ὅθεν αἱ λέμβοι τῶν πυρπολικῶν διήλθον ἀνενοχλή-
 τως διὰ μέσου ἅπαντος τοῦ στόλου καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν ἄλλην
 ἄκραν τοῦ πορθμοῦ, ὅπου περιέμενον αὐτὰς οἱ ἑλληνικοὶ πάρωνες,
 οἵτινες δεξάμενοι τοὺς 32 ἐθελοντάς, σώους ἐπανελθόντας ἅπαν-
 τας, ἐπανέπλευσαν ἐν θριάμβῳ πρὸς τὰ Ψαρά. Ὁ δὲ ἀντιναύαρ-
 χος ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ
 Καρᾶ Ἀλῆ, δὲν ἐτόλμησε πλέον οὔτε τὰ Ψαρά νὰ προσβάλῃ οὔτε
 τὴν Σάμον, ἀλλ' ἔσπευσε νὰ καταφύγῃ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ἐλ-
 ληνικοῦ στόλου ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου. Τοιοῦτοτρόπως ἐτιμω-
 ρήθη ἡ τῆς Χίου ἀστυροφία.

Καὶ μετ' ὀλίγους μῆνας νέον ἤρατο τὸ ναυτικὸν ἡμῶν θριάμβον·
 τὸ Ναύπλιον στενωῶς πολιορκούμενον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐλιμο-
 κτόνει, καὶ ἐπειδὴ, ὡς εἶδομεν, οἱ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος
 ἐκπεμφθέντες ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατοὶ, οἱ μὲν κατεστράφη-
 σαν, οἱ δὲ ὑπεχώρησαν, ἀπαραίτητον κάτεστη νὰ ἐπισιτισθῇ τὸ
 φρούριον ἐκεῖνο ἐκ θαλάσσης. Τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1822 ἐθεάθη
 ἐκ τῶν σκοπιῶν τῆς Ὑδρας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν νέον αὐ-
 τοῦ ἀρχιναύαρχον Μεχμέτ πασᾶν. 84 σκάφη ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγα
 δίχροτα καὶ φρεγάδες ἔπλεον πρὸς τὸν Ἀργολικὸν κόλπον. Οἱ
 Ἕλληνες δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰς αὐτὰ εἰμὴ 60 πάρωνας
 10—20 πυροβόλων. Τῆς παρατάξεως ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο
 ὁ ἰππότης Βιελλᾶ, κυβερνήτης τῆς γαλλικῆς φρεγάδος τὸ *Krō-
 non* (*Fleur de Ls*), καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκθέσεως ἦν περὶ αὐ-
 τῆς ἔγραψε πρὸς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν, θέλομεν παραστήσει τὰς
 διαφοροὺς τῆς συμπλοκῆς ταύτης περιπετείας, διότι ἡ ἀφήγησις
 κῦτρω, ὅσον γενικὴ καὶ ἂν ᾖ, παρέχει ἔννοιαν καθαρωτέραν τῆς

ὅλης σκηνῆς, ἀπὸ τὰς ποικίλας λεπτομερείας ἀνθρώπων οἵτινες ἢ ἀνίδεοι ὄντες τῶν ναυτικῶν πραγμάτων, ἢ συμφέρον ἔχοντες γὰρ ἐξυμνήσωσι τὸν δεῖνα καὶ νὰ ταπεινώσωσι τὸν ἄλλον, σκοτιζοῦσι μᾶλλον ἢ φωτίζουσι τὸν ἀναγνώστην. Τῇ 8 λοιπὸν Σεπτεμβρίου διεκρίνοντο σαφῶς ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ *Κρίνου* «οἱ δύο στόλοι κατ' οὐλαμούς συμπλακέντες, καὶ ἐν πυρπολικὸν καταναλισκόμενον· ἐν γένει τὸ θέαμα ἦτο συγκινητικώτατον.» Τὸ πυρπολικὸν ἦτο πάρων καὶ ὑπελήφθη ὡς ἀπλοῦν πολεμικὸν ὑπὸ Ἀλγερινῆς φρεγάδος ἣτις τούτου ἕνεκα ἐνέβαλεν εἰς αὐτό. Οἱ ἡμέτεροι πρὶν πηδήσωσιν εἰς τὴν ἐφελκομένην λέμβον, ἀνέφλεξαν τὴν θρυαλλίδα καὶ τὸ πῦρ μεταδοθὲν εἰς τὰ ἰστία τῆς φρεγάδος ἐσβέσθη μὲν ἀλλ' ἐπήγαγεν ἐν τούτοις τὸν θάνατον 50 ἀνδρῶν. Τῇ 9 καὶ τῇ 10 οἱ Ὀσμανίδαι ὑποχώρησαντες εἰς τὸ πέλαγος ἔμειναν ἀργοί· ἀλλὰ τῇ 11 ἐπέπλευσαν αὖθις πρὸς τὸν κόλπον, καὶ περὶ δυσμᾶς ἡλίου ἢ πρωτοπορεία τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἶχεν ἤδη εἰσπλεύσει ἐντὰς αὐτοῦ· κατόπιν δ' αὐτῆς τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἠθροίζοντο, κατ' οὐλαμούς. Ἐξ δίκροτα, ὑπὲρ τὰς 14 φρεγάδας ἢ δρόμωνας, 40 ἢ 50 ἄλλα πολεμικὰ σκέφη ὑπὸ τοῦ πελαγίου ἀνέμου φερόμενα, ἔμελλον ἄρά γε νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ λιμοκτονοῦν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἔτεινεν ἰκετικῶς πρὸς αὐτάς τὰς χεῖρας; Ἐμελλον ἄρά γε νὰ ἐπιτρέψωσι νὰ φράξῃ τὴν πρόοδον αὐτῶν στολίσκος, τοῦ ὁποίου τὰ μεγαλήτερον πλοῖον ἐπὶ σιτεμπορία· κατεσκευασμένον δὲν ἔφερεν εἰμὴ 20 πυροβόλα; Ἡ νύξ ἕνεκα τῆς γαλήνης διῆλθεν ἡσυχος. Τὴν δ' ἐπιούσαν ἐκ πρώϊας ἐπειδὴ τὸ *Κρίνον* εὐρέθη εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ τουρκοῦ στόλου ἀπόστασιν, ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ ἐπεμψε τὸν ὑποπλοίαρχον Γραεῖβ περὶ τὴν 8 ὥραν ἐν συνοδίᾳ ἐνὸς τῶν διερμηνέων τῆς γαλλικῆς πρεσβείας, ἵνα χαιρετίσῃ κατὰ τὰ εἰθισμένα τὸν καπετὰν πασᾶν. Ὁ δὲ ἀποπέμψας πάντας τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ μείνας μόνος μετὰ τοῦ γάλλου ἀξιωματικοῦ «ἔχω εἰς τὸν στόλον μου, εἶπε διὰ φωνῆς θωπευτικωτάτης, αὐστριακὸν πάριον φέροντα τὸν ἀναγκαῖον εἰς τροφοδότησιν τοῦ Ναυπλίου σῖτον· δὲν εἶναι ἄρά γε δυνατὸν νὰ τὸν συνοδεύσετε κατὰ βάθος τοῦ κόλπου;» Ὁ γάλλος ἔδειξε τὴν ἀπορίαν· οὐ ἐπὶ τῇ ἐρωτήσῃ καὶ «δὲν πιστεύω, εἶπε, τὸν ἀρχηγόν μου διατεθειμένον νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν πλοίου οὐδετέ-

ρου.» Ὁ καπετάν πασᾶς ἐπέμενε. Ἐὰν τὸ πλοῖον ἐκαλύπτεται ὑπὸ τῆς γαλλικῆς σημαίας, οὐδεὶς βεβαίως ἤθελε τολμήσει νὰ τὸ προσβάλη. Ὁ Γάλλος μηδὲν προσθεῖς, ἀλλὰ χαιρετίσας ἀπλῶς, ἀπῆλθε.

Τὴν στιγμὴν ταύτην λαμπρότατον τῇ ἀληθείᾳ παρίστατο θέαμα ἐν τῷ Ἀργολικῷ κόλπῳ. Τὰ 84 ὀσμανικὰ σκάφη ἐπλήρουν τὴν εἴσοδον αὐτοῦ· πρὸ αὐτῶν ἴστατο ἐντὸς 10 ἢ 12 μίλις μιλίων ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ναυπλίου, ἧς οἱ ὑπέρμαχοι ἐνόμιζον ὅτι ἔχουσιν ἤδη ἐν χερσὶ τὴν προσδοκωμένην βοήθειαν. Ἀριστεροὶ ἢ ἑλληνηκοὶ πάρωνες ἀνακωχεύοντες ὑπὸ μόνους τοὺς δόλωνας, ἀνέμενον σῆμα ἵνα ἀναπετάσωσιν ἅπαντα τὰ ἱστία. Γαλήνη ἐπεκράτει τότε ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς εἶχε πνεύσει ἀπόγειος ἄνεμος, περὶ δὲ τὴν 10 ὥραν ἤρχισαν νὰ πνέωσιν αἱ πρῶται τοῦ πελαγίου ριπαί. Ἦτο λοιπὸν φυσικώτατον νὰ προσδοκῶσι πάντες ὅτι ὁ πελώριος στόλος οὐριοδρομῶν, ἔμελλε νὰ εἰσέλθῃ ἐν Θριάμβῳ εἰς Ναύπλιον καὶ διαχύσῃ αὐτόθι τὴν δαψίλειαν. Ἀλλ' αἴφνης οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Κρίνου εἶδον ἐκθαμβοὶ τοὺς Ὀσμανίδας πλαγιάζοντας πρὸς τὸν ἄνεμον καὶ τρεπομένους ὁδὸν ἀντίθετον τῆς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ἀγούσης. Ἐνταῦτῳ, πάρων ὑπὸ σημαίαν αὐστριακὴν ἀπεσπάσθη ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ διελθὼν ἔμπροσθεν τοῦ καπετάν πασᾶ οὐριοδρόμησε πρὸς τὸ βάθος τοῦ κόλπου. Ἀλλ' ὁ πάρων οὗτος δὲν ἐπροχώρησε πολὺ· δύο ἑλληνικὰ σκάφη κρυπτόμενα ὑπὸ τὸ νησίδιον Τολῶν ἀνεφάνησαν αἰφνιδίως· ὁ πάρων κατηθύνθη πρῶτον πρὸς τὴν γαλλικὴν φρεγάδα, ἣδη καθορισθεῖσαν εἰς ἅγιον Ἰωάννην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπανέλαβε τὸν πλοῦν του, ἔπειτα πάλιν ἐδίστασεν, ἐπὶ τέλους δὲ ἐνέδωκεν ἀνακωχεύσας καὶ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἑλληνας. Τῆς 13 Σεπτεμβρίου πολλὰ πρῶτ' ὁ Κρίνον εἶδεν 75 ὀσμανικὰ σκάφη διαδρομεύοντα περὶ τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου ἐν ἀταξίᾳ ἧτις δὲν ἐπέτρπε νὰ ἐννοήσῃ τις τίνες ἦσαν οἱ σκοποὶ τοῦ καπετάν πασᾶ. Οἱ Ἑλληνες ἀπαύστως ἐγρηγοροῦντες διέπλεον μεταξὺ Σπετσῶν καὶ Πελοποννησιακῆς παραλίας. Ἀλλὰ περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 14 τὰ πράγματα διευκρινήθησαν· ὁ καπετάν πασᾶς ἀπέπλευσεν εἰς Σούδαν τὸν εὐρὺν καὶ ἀσφαλῆ λιμένα τῆς Κρήτης, ἐγκαταλείπων τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ, ἧτις, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ἀπε-

φασίσθη μετ' οὐ πολὺ, παραδοθέντος τοῦ μεγάλου τούτου φρουρίου εἰς τὸν Κολοκοτρώνην τῇ 30 νοεμβρίου. Οὐδὲ ὑπῆρξεν ἡ θυσία αὕτη ἢ μόνη ἢν ὑπέστη ὁ νέος καπετὰν πασᾶς. Μετά τινα ἐν Σούδα διατριβὴν ἀναπλεύσας τὸ Αἰγαῖον ἠγκυροβόλησε μεταξὺ Γενέδου καὶ Τρωάδος, νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ αὐτόθι, διότι οἱ πρόσκοποι του οἱ ἐπιτετραμμένοι νὰ ἐπιτηρῶσι τὴν προσέγγισιν τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου, οὐδὲν ἀνήγγελλον αὐτῷ ὑποπτον. Ἀλλὰ τῇ 29 ὀκτωβρίου τὸ ἑσπέρας δύο πυρπολικά ἐκπλεύσαντα ἐκ Ψαρῶν παρεξέδυσαν μεταξὺ τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Τοῦ ἐνὸς ἠγεῖτο πάλιν ὁ Κανάρης, ὅστις κολλήσας εἰς τὸ δίκροτον τοῦ ἀντιναυάρχου κατεπυρπόλησεν αὐτὸ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Ἡ καταστροφή ὑπῆρξε τοσοῦτον ταχεῖα, ὥστε ἐκ τῶν 800 τοῦ πληρώματος ἀνδρῶν ὀλίγιστοι διεσώθησαν. Τὸ δ' ἕτερον πυρπολικὸν ὡσαύτως πάλιν ὑπὸ τοῦ Γ. Πιπίνου διοικούμενον, ἀπέτυχε καὶ νῦν ὅπως πρότερον. Εἶχε μὲν ἐμβάλει εἰς τὴν ναυαρχίδα, ἀπεσπᾶσθη ὅμως ἀπὸ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ρεύματος τοῦ ὁποίου δὲν εἶχε κρίνει καλῶς ὁ κυβερνήτης τὴν βίαν καὶ τὴν φοράν. «Μόνος ὁ Κανάρης, λέγει ὁ γάλλος ναύαρχος καὶ ἱστορικός, ἦτο ἐν τῷ εἶδει τούτῳ ἀναμάρτητος· ἦρως ἐπιτήδειος νὰ συγκινήσῃ τὴν καρδίαν τῶν ποιητῶν, καὶ ναύτης τὸν ὁποῖον οἱ ναῦται τοῦ κόσμου ὅλου δὲν θέλουσι παύσει ἀποθαυμάζοντες. Ἐντὸς 6 μηνῶν κατέστρεψε δύο δίκροτα καὶ 3000 πολεμίους· τὸ δ' ὄνομα αὐτοῦ καὶ μόνον ἔτρεπεν εἰς φυγὴν τοὺς στόλους αὐτῶν.» Ὁ Μεχμέτ πασᾶς ἀποκόψας τὰς ἀγκύρας ἀπέπλευσε μεθ' ὅλου τοῦ στόλου ἐν τῷ αὐτῷ ἀταξίᾳ, ὥστε μόλις μετὰ τινας ἡμέρας εἶδε τὰ πλοῖα αὐτοῦ περισωθέντα ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου. Εἰς τῶν δρομώνων αὐτοῦ εἶχεν ἐξοκίλει εἰς Τένεδον, καὶ ἄλλος ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ πληρώματός του ἐφέρετο τῆδε κάκεισε, ὡς ναυάγιον ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτε πλοῖον γαλλικὸν ὀνόματι *L' Active* σταλὲν εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς ἐπιμόνοις παρακλήσεσι τοῦ πασᾶ τῆς Σμύρνης, κατῴρωσε τελευταῖον μετὰ 5 ἡμέρας νὰ τὸν ἀνακαλύψῃ περὶ Τσεσμέν.

Ἡ συνδρομὴ αὕτη δὲν δικαιοῖ ἡμᾶς νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ πολυλάκις ῥηθὲν, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος τὸ γαλλικὸν ναυτικὸν ἀνεδείχθη σχεδὸν σύμμαχον τῶν Τούρκων καὶ ἀντικρυς πολέμιον πρὸς ἡμᾶς. Εἶδομεν τὴν διαγωγὴν τοῦ κυβερνήτου Βιελλᾶ ἐπὶ

τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου ἡ οὐδετερότης αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητος. Καθ' ἔν ἐπταίσειν οὗτος τῶντι. Πρῶτος εἶχε συλληφθῆ ἐν Μονεμβασίᾳ πλοῖον ὑπὸ γαλλικὴν σημαίαν ὑπηρετοῦν τουρκικὰ συμφέροντα, τὸ δὲ φορτίον αὐτοῦ ἐδημεύθη. Ὁ Γάλλος μοίραρχος ἀπήτησε καὶ ἔλαβε τὸ πλοῖον, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπήτησεν ἀποζημίωσιν διὰ τὸ φορτίον 35,000 γρόσια. Ἔως ἐδῶ ἦτο ἐντὸς τοῦ αὐστηροῦ δικαίου. Ἐπειδὴ ὁμοως κυβέρνησις ἑλληνικὴ κατὰ Σεπτέμβριον 1822 δὲν ὑπῆρχεν, ὁ μοίραρχος ἐζήτησε τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς Ἰδρας. Ἡ κοινότης ἀπήντησε φυσικῶ τῶ λόγῳ ὅτι κατ' οὐδὲν ἐνέχεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν· ἀλλ' ὁ μοίραρχος ἐπέμεινεν ἀπειλῶν τὴν χρῆσιν τῆς βίας· τὸ δὲ χειρίστον, ἐξελέξατο πρὸς τοῦτο τὴν 9 Σεπτεμβρίου, ὅ ἐστὶ τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἑξ ἡμερῶν καθ' ἃς οἱ ἡμέτεροι ἠγωνίζοντο νὰ παρακωλύσωσι τὸν ὁσμανικὸν στόλον τοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν Ἀργολικὸν κόλπον, ἐν Ἰδρα δὲ φυσικῶ τῶ λόγῳ ἐπεκράτει φοβερὰ ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Μάτην οἱ Ἰδραῖοι ἐζήτησαν ἀναβολὴν ἕνεκα τοῦ κινδύνου εἰς ὃν εὐρίσκοντο. Ὁ γάλλος ἐπέμεινε, καὶ ἵνα ἐξασφαλισθῆ ἐπεχείρησε νὰ παραλάβῃ ἐπισήμους τινὰς Τούρκους ὁμήρους οἵτινες ἐφυλάττοντο ἐπὶ τῆς ἡμιολίας Τερψιχόρης· τοῦ δὲ κυβερνήτου ταύτης ἀποποιηθέντος νὰ τοὺς παραδώσῃ, ὁ ἱππότης Βιλλᾶ ἐπυροβόλησε κατ' αὐτῆς, καὶ αἱ σφαῖραι αὐτοῦ ἔφθασαν μέχρι τῆς παραλίας τῆς Ἰδρας. Τότε οἱ Ἰδραῖοι ἐπλήρωσαν. Τὸ γεγονός εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ Raybaud, τοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν διατελέσαντος. Ἀλλ' ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἱππότης Βιλλᾶ ἔδειξεν ἄκαιρον καὶ ἀδυσώπητον ἐπιμονὴν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, εἰς πολλὰς ἄλλας περιστάσεις ἐπολιτεύθη μετριοπαθέστερον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀπέκλινε κατὰ τι πρὸς ἡμᾶς· καὶ πρῶτον ἐν τῇ ἐπιστήμῳ ἐκθέσει ἣν διεβίβασεν εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς περὶ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον ναυμαχίας.

«Ἡ σμικρότης τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, ἔγραφεν, ὑπηγόρευσε» εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ μεταβάλωσιν εἰς πυρπολικά οὐκ ὀλίγα τῶν πλοίων αὐτῶν. Ἡ ἐπιτυχία μεθ' ἧς μετεχειρίσθησαν τὸ ὄπλον τοῦτο κατὰ τοῦ τελευταίου καπετὰν πασᾶ καὶ

εἰς ἄλλας ὁμοίας περιστάσεις, κατεπτόησε τοσοῦτον τοὺς Ὀσμανί-
 νδας, ὥστε τὰ κατάφρακτα αὐτῶν σκάφη δὲν τολμῶσι νὰ ἀγ-
 κωροβολήσωσιν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν· ἀλλὰ παρε-
 νοχλούμενα νυκτὸς καὶ ἡμέρας δὲν ἤξεύρουσι πῶς νὰ ἀπαλλα-
 γῶσι τῶν εὐκινήτων πλοίων, τὰ ὁποῖα ἀδιακόπως τοὺς παραμο-
 νεύουσι. Τῇ ἀληθείᾳ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδῃ τις με ἀδιαφορίαν
 τὴν μαγικὴν σχεδὸν δημιουργίαν τῶν στολίσκων τούτων, οἵτινες
 ἐπιτυχάνουσι τοσοῦτον θαυμασίως νὰ παραλύωσι τοὺς ὀσμανι-
 κοὺς στόλους.» Καὶ ὅμως Ἕλληνας ἱστορικός, παρεξηγῶν τὴν προ-
 εκτεθεῖσαν συνέντευξιν τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ μετὰ τοῦ καπε-
 τὰν πασᾶ, τῆς ὁποίας, εἶναι ἀληθές, δὲν ἐγίνωσκεν οὐδὲ ἠδύνατο
 νὰ γινώσκῃ τὰς λεπτομερείας, ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἐν τῇ συνεντεύ-
 ξει ταύτῃ ὁ Γάλλος ἔδωκεν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν «ὅλας ὅσας
 ἠδύνατο πληροφορίας καὶ συμβουλίας.» Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ
 γαλλικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμπορικοῦ
 αὐτῆς ναυτικοῦ, θέλοντος νὰ ὠφελῆθῃ ἀπὸ τὰς ἀνάγκας ἃς πα-
 ρήγαγεν ὁ πόλεμος τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἀνεγνώρισεν ἐκ πρώτης
 ἀφετηρίας, ὅπως καὶ ἡ Αὐστρία, ὅπως καὶ ἡ Ἀγγλία, τὴν ἀπὸ 1
 μαρτίου 1822 πρᾶξιν τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, δι' ἧς ἐκηρύχ-
 θησαν εἰς κατάστασιν ἀποκλεισμοῦ πᾶσαι αἱ παραλῖαι τῆς Ἠ-
 πείρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς
 Θεσσαλονίκης καὶ οἱ λιμένες τῶν νήσων Κυκλάδων, Σποράδων
 καὶ Κρήτης. Ἀλλ' ἐνῶ οἱ αὐστριακοὶ μοίραρχοι καὶ ναύαρχοι ὑπε-
 στήριζον ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν σκάφη, μὴ συ-
 στελλόμενοι νὰ παραβιάζωσι πραγματικούς ἀποκλεισμούς καὶ
 εἰς μυρίας ἐκτραχηλιζόμενοι ἀδικίας, «ὁ Γάλλος κυβερνήτης, λέ-
 γει ὁ **Jurien de la Gravière**, δὲν ἐνόμισε ποτὲ ὅτι δικαιούται
 νὰ παραβῆ τοὺς κανόνας, αὗς, ἀνεξαρτήτως ὅλων τῶν διεθνῶν
 συμβάσεων, ἐπὶβάλλει ἡ ἀίδιος καὶ ἄπταιστος δικαιοσύνη εἰς τὴν
 οὐδέτερον θαλασσοπλοῖαν. Εἶναι θλιβερὸν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν,
 ἔγραφε τῇ 15 ἰανουαρίου 1823 πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργ-
 ον, ἀλλ' ἐξετάζοντες ἐπιμελῶς τὰ παράπονα τῶν ἡμετέρων εὐ-
 ρίσκομεν σχεδὸν πάντοτε αὐτοὺς πρώτους πταίοντας καὶ προκα-
 λούντας κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεις. Πάντοτε δὲ εὐρίσκει τις ἐν ταῖς
 περὶ τούτου συζητήσεσι τὴν αἰσχροκέρδειαν ἀγωνιζομένην νὰ ἐμ-

παίξει ἀρχὰς καὶ νόμους.» Ἐντεῦθεν καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ὁ Γάλλος ἀξιωματικός, καὶ τοι ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ δὲν ἀνεγνώρισε τὸν ἀποκλεισμόν, ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ ἐπροστάτευσεν τὰ ἐμπορικὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ πλοῖα τὰ τὸν ἀποκλεισμόν ἐκεῖνον παραβιάζοντα.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία ἐπραττε πλειότερόν τι. Ἡ δύναμις αὕτη, καὶ πρὶν ἢ ἀναγνώριση τὸν ἀποκλεισμόν, πολλάκις ἐντελῶς ἠδικοφόρησεν εἰς τὰ παθήματα ὅσα ὑφίσταντο τὰ παραβιάζοντα αὐτὸν ἀγγλικά ἐμπορικὰ πλοῖα. «Ἀποκεκλεισμένου ὄντος τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀγγλικὸς πᾶρων ἐπεχείρησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα καὶ πυροβοληθεὶς, ἀπώλεσε τὸν ὑπαρχον αὐτοῦ. Οἱ δὲ Ἀγγλοὶ, οἱ συνήθως τοσοῦτον ἱεράν ὑπολαμβάνοντες τὴν σημαίαν αὐτῶν, μικρὸν ἐθροῦθησαν περὶ τῆς μεγάλης ταύτης ὑποθέσεως, ὑπολαβόντες αὐτὴν ἀπλῶς ὡς κερδοσκοπίαν ἀποτυχοῦσαν.» Ταῦτα γράφει περὶ τῶν Ἀγγλῶν ὁ Γάλλος ναύαρχος, ὅστις βεβαίως δὲν προηρεῖτο νὰ συνηγορήσῃ ἀδίκως ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἔπειτα τίς Ἑλληνα δὲν γνωρίζει τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγλοῦ μοιράρχου Ἀμιλτων, ὅστις διετέλεσε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως φίλος ἐπιεικὴς οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ σύμβουλος τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὁδηγὸς αὐτῆς; Ὁ Ἀμιλτων ὑπηρετεῖ βεβαίως τὰ ἀγγλικά συμφέροντα, ὑπηρετεῖ ὅμως αὐτὰ εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ προκαλέσῃ τὴν ἰσχυράν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν μεσολάβησιν. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔπαυσεν ὑποδεικνύων τὰ δέοντα γενέσθαι, βοηθῶν λεληθότως, ἀδελφικὰς τηρῶν σχέσεις μετὰ τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν καὶ ἰδίως τῶν Ὑδραίων, καὶ πρὸ πάντων ἀγωνιζόμενος νὰ παύῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Τῷ 1826 ἐπεκράτησεν ἐπὶ μικρὸν διένεξις τις μεταξὺ τῶν προκρίτων τῆς Ὑδρας. Ὁ Ἀμιλτων, λέγει ὁ Ὁρλάνδος, φιλέλληνα ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἰδίας συναισθήσεως, ἐλυπήθη μεγάλως καὶ θέλων νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα, ἔφερον ἐντὸς τῆς φεργάτας του τοὺς ἐν Πόρῳ καταφυγόντας Ὑδραίους προκρίτους καὶ προσκαλέσας ἐντὸς αὐτῆς καὶ τοὺς περὶ τοὺς Κουντουριώτας, κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν νὰ τοὺς συμφιλιώσῃ, παραστήσας αὐτοῖς πόσον ἦτο ἀσύμφορος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ τοιαύτη διαίρεσις, εἰς τὰς παρούσας μάλιστα κρίσιμους περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ Κάνιγγ προσπαθεῖ μεσιτεῦν νὰ

πράξη ὅτι καλὸν διὰ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος.» Πάλιν δὲ τῷ 1827, ἡ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις, ἐπόθει μὲν νὰ ἐκλέξῃ κυβερνήτην τὸν Ι. Καποδίστριαν, ἐδίσταζε δὲ διότι ἤξευρεν ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν τὸν ἤθελε, καὶ ἰδίως ὁ Ἀμιλτων ὑπώπτευεν αὐτὸν ὡς ἔχοντα ἀρχαίας καὶ παρούσας μετὰ τῆς Ῥωσίας σχέσεις. Ἐν τῇ ἀμνηχανία ταύτῃ, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν ὁ Κολοκοτρώνης ἵνα λύσῃ τὸ ζήτημα. Ἐχομεν ἀνάγκην κυβερνήτου, εἶπε πρὸς τὸν Ἀμιλτων. Μᾶς δίδει ἡ Ἀγγλία ἡγεμόνα ἢ βασιλέα; Ὁχι, ἀπάντησεν ὁ Ἀγγλος. — Ἡ δὲ Ῥωσία, ἡ Πρωσία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία; — Ὁχι, ὄχι, ὄχι, ἐπανέλαβεν ὁ Ἀμιλτων ζήτησασε νὰ εὔρετε Ἕλληνα. — Ἀλλὰ Ἕλληνα δὲν ἔχομεν ἀξιώτερον τοῦ Καποδίστριου, ὑπέλαβεν ὁ γέρον πολέμαρχος. Ὁ Ἀμιλτων, ὅστις μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἶχεν ἐστραμμένον ἀλλαχοῦ τὸ πρόσωπον, τὸν ἐκύτταξε τότε ἀσκαρδαμυκτί. Ὁ Κολοκοτρώνης ὁμως δὲν τὰ ἔχασεν. Ἡ Ἀγγλία, εἶπεν, εἶναι ἡ σκέπη μας ἔχομεν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἄγγλον ἀρχηγόν, καὶ ἠθέλομεν δεχθῆ καὶ ἄγγλον ἡγεμόνα ἂν μᾶς ἐδίδοτο τοιοῦτος. Ἀλλ' ἀφοῦ, ὡς λέγεις, δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν Ἀγγλον, μᾶς χρειάζεται ὁ Καποδίστριας. Λοιπὸν, ἀνεφώνησεν ὁ Ἀμιλτων, ἠττηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀπλῆς μὲν, δυσκαταμαχήτου δὲ ἐκείνης λογικῆς, πρὸ πάντων ὁμως ὑπενδίδων εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην, λοιπὸν ἐκλέξατε τὸν Καποδίστριαν ἢ ὅποιον διάβολον θέλετε, διότι ἀλλέως ἐχάθητε.

Ἐν τούτοις καὶ αὐτῶν τῶν Γάλλων ὁ φιλελληνισμὸς δὲν ἐπῆλθε κατόπιν ἐορτῆς. Ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἠγάπησαν καὶ ἐτίμησαν τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα, καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐκ πολλῶν γεγονότων, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς ἀπὸ 18 Σεπτεμβρίου 1821 ἐκθέσεως τοῦ ναυάρχου Ἀλγᾶν, ἦν πρὸ ὀλίγων μόλις μηνῶν ἐγνωρίσαμεν ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν τῆς Γαλλίας ἐξορυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πολλακίς πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος καλοῦ κάγαθοῦ τῆς Ἑλλάδος φίλου. «Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς, ἔγραφεν ὁ ναύαρχος Ἀλγᾶν, δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς κατάστασιν. Πᾶσα εἰρηνοποίησις, πᾶς ἐπὶ τοιαύτης βάσεως συμβιβασμὸς δὲν ἤθελεν ἀποβῆ διαρκῆς. Εἰς μάτην ἡ Υ. Πύλη ἤθελεν ἐπιδαφιλεύσει τὰς ἐπεικειῖς αὐτῆς ἐπαγγελίας καὶ ἂν ὑποθεθῶσιν εὐλοκιοεῖς. εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῶσι. Θεο-

σκομανία, δίψα αίματος και λεηλασία, άνία εκ τῆς ἀργίας καὶ μάλιστα ἡ ἔντρομος κραυγὴ τοῦ ἡγεμόνος, ἐξήγειραν τὸ τρίτον τῆς Ἀσίας. Οἱ Μουσουλμάνοι ἔλαβον τὰ ὄπλα καὶ πρὶν ἢ ἀποθέσωσιν αὐτὰ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, εἰάν ἐπέπρωτο νὰ καθυποβῆθῃ εἰς ὑπακοήν, ἤθελεν ἐξαλειφθῆ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Τίνα ἐγγύησιν δύναται νὰ παράσχη αὐτῷ κυβέρνησις μὴ ὑπάρχουσα, παρεκτός εἰάν δώσωμεν τὸ ὄνομα τῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν αὐτογνώμονα θέλησιν τοῦ ἐλαχίστου ἀγαῖ, ἢ μᾶλλον, ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, παντός ἀνθρώπου φέροντος καβούκι; Μετὰ τὴν διαφωτίσασαν αὐτοὺς ἡὼ τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ὑπολείπεται εἰς τοὺς Ἕλληνας εἰμὴ καταστροφή ἢ ἐλευθερία . . . . . Δὲν διαβουκολοῦμαι ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος. Κρίνω τοὺς Ἕλληνας ἄνευ προκαταλήψεως. Γνωρίζω τὸν βαθμὸν τῆς ἠθικῆς ἐκπτώσεως, εἰς ἣν περιέστησαν, οὐδ' ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ ἰσχύς ἐπὶ μακρὸν χρόνον θέλει εἶναι ἀπαραίτητος ἐνταῦθα, ἵνα ἀσφαλίση τὴν δικαιοσύνην· ἀλλ' ὅσον δήποτε σπουδαῖαι καὶ ἂν ἦναι αἱ σκέψεις αὐται, δύνανται ἄρᾳ γε νὰ παρακωλύσωσι τὴν πορείαν καὶ τὰ ἀκατάσχετα ἀποτελέσματα τοῦ χρόνου; Θᾶσσον ἢ βράδιον ἀνάγκη νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς. Περὶ τούτου πεποιθυῖα ἡ Εὐρώπη, ἃς πράξῃ τὰ δέοντα.» Καὶ ταῦτα ἐγράφοντο κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς ἐπαναστάσεως· ἐδέησε δὲ νὰ παρέλθωσιν ἐπτά ἔτη ἀγώνων φοβερῶν καὶ συμφορῶν ἀνυπολογίστων, ἵνα ἐπακούσῃ ἡ Εὐρώπη τῆς τοσοῦτον προνοητικῆς φωνῆς τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Τὰ προεκτεθέντα πολεμικὰ κατὰ τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν γεγονότα τοῦ ἔτους 1822 δὲν ἐπήγαγον οὐσιώδη τινὰ μεταβολὴν εἰς τὰς προαιρέσεις καὶ ἐνεργείας τῶν πολιτικῶν μερίδων. Τὰ πρόσωπα ἠλλοιώθησαν ἐν μέρει, τὰ πράγματα ἔμειναν τὰ αὐτὰ, τροπολογηθέντα μόνον κατὰ τὸν διάφορον χαρακτῆρα τῶν νέων πρωταγωνιστῶν. Ἐπειδὴ ὁ Ὑψηλάντης ἀπέσχε πάσης πολιτικῆς ἐνεργείας, ἡ ἀρχηγία τῆς μερίδος αὐτοῦ μετεβιβάσθη εἰς τὸν τοσοῦτον διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλι κλεισθέντα Κολοκοτρώνην. Τῆς ἀντιθέτου μερίδος ἀρχηγὸς ἦτο πάντοτε ὁ Μανροκορδάτος, τοῦ ὁποίου τὸ ἄξιωμα διετηρήθη διὰ τῆς ἐπ'

ἐσχάτων τότε ἐπελθούσης σωτηρίας τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ὅστις ἐπέτυχεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐφεξῆς τὴν ἐπικουρίαν τῶν προσετῶν τῶν νήσων καὶ μάλιστα τῆς Ὑδρας. Καὶ ὁ μὲν Κολοκοτρώνης κατὰ τοῦτο διέφερε τοῦ Ὑψηλάντου, ὅτι περιώριζε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ἐνισχύθη οὐ μικρὸν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ νέοι αὐτοῦ ἐπίκουροι, ἕνεκα τῶν προσφάτων ναυτικῶν κατορθωμάτων, ἀναγκαίως ἔλαβον ἐπὶ τέλους ὑπερέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ τῶν πραγμάτων διεξαγωγῇ. Πολλὰ δὲ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ παρέλθῃ νῦν, ὅπως περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1822, ἐν εἰρήνῃ ἢ τῶν δύο μεριδῶν σύγκρουσις. Κατὰ τὰ ἔτη 1823 καὶ 1824 ἡ Πελοπόννησος οὐδόλως ὑπὸ τῶν πολεμίων προσεβλήθη, ὥστε δὲν ἐμεσολάβησεν ἑξωτερικός τις ἄμεσος αὐτῆς κίνδυνος ἐπιτηδῆσις νὰ κατευνάσῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Οἱ προεστοὶ τῶν νήσων ἦσαν πολὺ τολμηρότεροι τῶν τῆς Πελοποννήσου προεστῶν, ὁ Κολοκοτρώνης πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ ἔχῃ τὴν πρᾶοτητα καὶ τὴν αὐταπάρνησιν τοῦ Ὑψηλάντου· καὶ πλὴν τούτου οὐ μόνον δὲν ἐτιμῆθη δεόντως, ἀλλὰ καὶ προδήλως ἠδικήθη ὑπὸ τῆς πρώτης Διοικήσεως, ἥτις, καὶ τοι μὴδὲν πράξασα χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας, καὶ τοι ἐλεεινῶς πλανηθεῖσα τῇδε κάκεισε ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν Ἀργολίδα εἰςβολῆς τοῦ Δράμαλη μέχρι τέλους τοῦ ἔτους, ἐνόμισεν ἐν τούτοις εὐλογον νὰ προσβάλλῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ὑπερπάντας τοὺς ἄλλους πρωταγωνιστήσαντος κατ' ἐκείνο τοῦ χρόνου ἀνδρός.

Τῶνόντι ἀπὸ τῆς 6 ἰουλίου καθ' ἣν ἡ Διοίκησις, ἥτοι ἡ βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὸ ἠκρωτηριασμένον ἐκτελεστικὸν, κατέφυγον διὰ τὴν εἰςβολὴν τοῦ Δράμαλη εἰς τὰς ἡμιολίας τῶν ἀδελφῶν Κουντουριωτῶν καὶ τοῦ Σπετσιώτου Κολομπόταση, ἰδοὺ ὅποια ὑπῆρξεν ἡ τύχη αὐτῆς κατὰ τὴν ἐπίσημον σημείωσιν, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ πρῶτος τοῦ Βουλευτικοῦ γραμματεὺς Ι. Σκανδαλίδης. «Ἡ Διοίκησις ἔμεινεν εἰς τὰ πλοῖα ἀπὸ τὰς 6 ἰουλίου ἕως τὰς 12 αὐγούστου. Ἀπὸ τὴν 12 αὐγούστου ἤρξατο ἐξέρχεσθαι εἰς τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖ ἐνεργεῖν. Μετὰ 8 ἡμερῶν διατριβὴν εἰς τοὺς Μύλους μετέβη εἰς τὸ χωρίον, τοῦ ἀγίου Ἰωάννου καλούμενον. Διέτριψεν ἐκεῖ ἄχρι τῆς 30 Σεπτεμβρίου καὶ μετέβη εἰς τὴν

Ἐρμιόνην, φθάσασα τὴν 1 ὀκτωβρίου καὶ διέμεινεν ἄχρι τῆς 6 φεβρουαρίου.» Ἐννοεῖται ὅτι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀθῶα τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν κατορθωθέντων. Ἐξέδωκε μόνον πράξιν ἐν Ἐρμιόνη τῇ 31 ἰανουαρίου 1823 δι' ἧς διεκήρυξε «τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρίγκηπα Α. Μαυροκορδάτον ἀξίον τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους.» Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν δικαίως ἔπραξεν. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας ἐξέδωκε πράξιν δι' ἧς ἀνεκήρυξεν «ἀξίον τῆς εὐνοίας καὶ ὑπολήψεως παντὸς τοῦ Γένους» καὶ τὸν Θεόδωρον Νέγγην, ὅστις ὑπηρετήσας μὲν τὸ Γένος ὅπως ἠδυνήθη, οὐδὲν ὅμως ἐμεγαλουργήσας τὸ ἐπιτήδειον νὰ κατατάξῃ αὐτὸν εἰς ἴσην πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον μοῖραν. Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη, ἀλλὰ συνελθόντος πάλιν ἅπαντος τοῦ Βουλευτικοῦ ἐν Ἄστρει κατὰ μῆνα μεσοῦντα μάρτιον, ἀνωμολόγησε τοῦτο «χάριτας καὶ εὐγνωμοσύνην,» πρὸς τίνα; πρὸς τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν καὶ τοὺς μινίστρος, δηλαδὴ πρὸς ὅλους ὅσοι, καταφυγόντες εἰς τὰς ἡμιολίας, εἶδομεν ἀνωτέρω ποῦ καὶ πῶς ἐπλανήθησαν. Εἰς μόνον τὸν Κολοκοτρώνην οὐδὲν ἐξέδωκεν εὐχαριστήριον· τὸ δὲ εἰ δυνατόν οἰκτρότερον, ἐν τοῖς πρακτικοῖς τὰ ὅποια ἐτηρήθησαν «ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ καπετὰν Νικολάου Μπόττωση» μετ' ἀποδοκιμασίας καὶ ἀγανακτικῆς τινος ὁμιλεῖ ἡ Βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ περὶ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου τοῦ μὴ θελήσαντος νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ εἰς τὰς ἡμιολίας καὶ τὰς περιπλανήσεις αὐτῆς, ἀλλὰ μείναντος εἰς τὴν ξηρὰν, ἵνα συναγωνισθῇ ὡς στρατιώτης μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἡ Διοίκησις, ἀφοῦ ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ ἐξ Ἐρμιόνης εἰς Ναύπλιον ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου καὶ δὲν ἐγένετο αὐτόθι δεκτὴ ὑπὸ τοῦ φρουράρχου Δημητρίου Πλαπούτα, ἀπῆλθεν εἰς Ἄστρος· ἐκεῖ δὲ συνῆλθον καὶ οἱ πρὸ καιροῦ προσκληθέντες πληρεξούσιοι τῆς Β' ἐθνικῆς συνελεύσεως περὶ τὰ τέλη μαρτίου. Οἱ πλεῖστοι τῶν πληρεξουσίων τούτων ἦσαν φυσικῶς τῷ λόγῳ πρόκριτοι, οἱ δὲ περὶ τὸν Κολοκοτρώνην ἐλάχιστα ἴσχυον ἐν αὐτῇ. Ἡ συνέλευσις λοιπὸν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἐμμείσῃ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος, ἀρχὰς αἰτινες, καθὰ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἐν τοῖς προτέροις, σκοπὸν κύριον πάντοτε εἶχον νὰ ἐγκαταστήσωσι κυβέρνησιν ὡς οἶόν τε

ἀσθενῆ, ἵνα οἱ προεστοὶ πράττωσιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ὅ,τι βούλονται. Μήπως ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔγραφε τῇ 19 ὀκτωβρίου 1822 ἐκ Μύλων πρὸς τὸν Ἰωάννην Μέξην καὶ τοὺς ἄλλους τῶν Σπετσῶν προκρίτους «ὅτι οἱ ἄρχοντές μας δὲν παραδειγματίζονται εἰς σᾶς, νὰ ἐξοδεύσουν ἀπὸ τὰ ἐδικὰ των, ἀλλὰ σφετερίζονται καὶ τὰ τῆς πατρίδος καὶ πρὸς διαφέντευσίν των στασιάζουν καὶ τὰ ἄρματα, καὶ προξενεῖται ἐκ τούτου ἡ ἐσχάτη δυστυχία, καὶ κινδυνεύομεν νὰ χαθῶμεν;» Ἦλπισαν δὲ οἱ ἄρχοντες οὗτοι, ὅτι ὅπως ἐπὶ τῆς Α' περιόδου, οὕτω καὶ νῦν ἔμελλον νὰ καρπωθῶσιν ἀνενοχλήτως ἅπαντα τὰ ὀφέλη τῆς τοιαύτης πολυαρχίας. Ἄλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ μὴ ἀμφισβητήσῃ τὰς τοιαύτας αὐτῶν ἀξιώσεις, καὶ ἔδωκε νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο αὐτῇ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἔτι συνεδρεύουσα.

Ἀπὸ τῆς 18 ἰανουαρίου ἡ πρώτην διοίκησις ἀπεφίνατο, ὅτι προσφορωτάτη καθέδρα τοῦ κράτους εἶναι τὸ Ναύπλιον. Εἵπομεν ὁμως πρὸ ὀλίγου, ὅτι, ὅταν αὕτη ἐν ἀρχῇ τοῦ φεβρουαρίου ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὸ, ἀπεκωλύθη ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Πλαπούτα. Ὁ Πλαπούτας ἐξετασθεὶς ὡμολόγησεν, ὅτι τοιαύτην ἔλαβε διαταγὴν παρὰ τοῦ Κολοκοτρώνη. Συνελθόντων δὲ τῶν πληρεξουσίων τοῦ ἔθνους, αὐτῇ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξέδωκε τῇ 7 ἀπριλίου θέσπισμα διαλαμβάνον ὅτι: «ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸ Ναύπλιον ἐθνικὸν κτῆμα, διατάττει τὸν στρατηγὸν Θ. Κολοκοτρώνην νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν ἐθνικὴν ταύτην συνέλευσιν ἀνεὺ σμικρᾶς ἀναβολῆς τὸ εἰρημένον Ναύπλιον μὲ τὸ Παλαμῆδι καὶ Βούρζι καὶ ὅλους τοὺς ἐν αὐτοῖς ἐσφραγισμένους καὶ ἀνοικτοὺς τζεμπεχανέδες καὶ διάφορα ἐργαλεῖα.» Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τῆς προτεραίας ὁ Κολοκοτρώνης, καὶ τοὶ μὴ συνεδρεύων ἐν τῇ συνελεύσει, ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ εἰς αὐτὴν, ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ τὴν ἀφήσῃ νὰ πράττῃ ὅ,τι θέλει καὶ ἐπέστειλεν ἀπὸ τὰ Μελιγιότικα τὰ ἐξῆς. «Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς παρακαλέσω, χωρὶς ἐνόχλησιν, νὰ ἐπιβαρύνετε 8 συνεδριάζοντάς σας ἀδελφοὺς, 6 νησιώτας ἤτοι 2 Ὑδραῖους, 2 Πετσῶτας καὶ 2 Ψαριανοὺς καὶ 2 Πελοποννησίους, νὰ λάβουν τὸν κόπον νὰ ἔλθουν ὡς ἐκ τῆς συνελεύσεως νὰ ὁμιλήσω πρὸς τὴν εὐγενίαν των τὴν γνώμην μου ὡς πατριώτης διὰ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, καὶ ἐξαιτῶντάς σας τὴν συγγνώμην μὲναι

μὲ ὄλον τὸ σέβας.» Εἰς ἀπάντησιν δὲ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προσεκλήθη νὰ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον. Ἄλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔστρεψεν λεπτότητός τινος πολιτικοῦ πνεύματος. Ἀποκριθεὶς τῇ 9 ὅτι πείθεται μὲ ὄλον τὸ σέβας εἰς τὴν διαταγὴν τῆς, καὶ ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ Ναύπλιον ὡς ἔθνικόν, προσέθηκεν ὅμως ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἔθνικὴ συνέλευσις εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς Διοικήσεως, δὲν εἶναι οὐδὲν ἥττον Διοίησις ὅτι οἱ παραστάται παριστάνουσιν ἕκαστος ἐπαρχίαν, ὄχι ὅμως καὶ διοικητικὴν τινα ἀρχήν. "Οθεν δὲν ἤξεύρει εἰς τίνα νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον. Παρακαλεῖ διὰ τοῦτο τὴν συνέλευσιν νὰ λάβῃ ὀλίγην ὑπομονὴν ἕως ὅτου νὰ ὀρισθῇ μὲν τὸ πολίτευμα, νὰ συστηθῇ δὲ ἡ Διοίκησις, καὶ τότε εὐθὺς διὰ τοῦ μινιστερίου τοῦ πολέμου θέλει τὸ παραδώσει εἰς ὄντινα τὸν διορίσῃ. Τοσοῦτον δὲ τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων κύριος ἦτο ὁ Κολοκοτρώνης, ἦσαν ἰσχυρότερα τῶν τύπων, τοὺς ὁποίους ἐξεπρωσώπει ἡ συνέλευσις, ὥστε οἱ προεστοί, καὶ τοὶ ἦσαν κύριοι νὰ διορίσωσιν οἵανδήποτε ἤθελον κυβέρνησιν, καὶ τοὶ ἀπὸ τῆς 29 μαρτίου ἀπεφάναντο, ὅτι τίτλος ἀρχιστρατήγου εἶτε γενικῶς τῆς Ἑλλάδος εἶτε μερικῶς τῶν διαφορῶν αὐτῆς τμημάτων, «εἶναι διόλου ἀπαράδεκτος εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος», ὃ ἐστὶ κατήργησε τὸ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλι ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἀποδοθὲν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ἀξίωμα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὑπέκυψεν ὅμως εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου Ἐκτελεστικοῦ. Τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦτο ἀπληρτίσθη ἐκ τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη, προεδρεύσαντος καὶ τῆς ἔθνικῆς συνελεύσεως, τοῦ Σωτηρίου Χαραλάμπη, τοῦ Ἀνδρέου Ζαΐμη, τοῦ Ἀνδρέου Μεταξᾶ, καὶ κατόπιν ἡ πέμπτη θέσις ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν τὸν Κολοκοτρώνην. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Ἀνδρέας Μεταξᾶς οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως εἰμὴ πιστὸς αὐτοῦ ἀκόλουθος, ὁ δὲ Πέτρος Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Σωτήριος Χαραλάμπης τάχιστα ὠμοφρόνησαν πρὸς αὐτὸν, καὶ προσέτι καθέδρα τῆς κυβερνήσεως ὠρίσθη ἡ Τρίπολις ἐν ἣ καὶ περὶ τὴν ὁποίαν ὁ Κολοκοτρώνης ἦτο παντοδύναμος, οὗτος ἀπέβη κύριος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ἐκτελεστικοῦ προεχειρίσθη ὁ Μαυροκορδάτος· οὗτος ὅμως μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον θέσιν μετέβαλεν, ἀλλὰ καὶ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ

Τριπόλεως. Τῶντι τὸ Βουλευτικὸν κατ' ἀρχὰς ἐξελέξατο πρόεδρον αὐτοῦ τὸν Ἰωάννην Ὀρλάνδον, ἀλλὰ τῇ 24 μαΐου προχειρισθέντος τούτου ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ ἐγένετο ὁ Μαυροκορδάτος. Ἄλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις, μεταβάντος ἐν ἀρχῇ ἰουνίου τοῦ Ὀρλάνδου εἰς Λονδίνον ἐπὶ τῇ διαπραγματεύσει τοῦ δανείου, κατέλαβε τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὸ Ἐκτελεστικόν, μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἐπέμενε προσέτι νὰ διορίσῃ πρόεδρον τοῦ Βουλευτικοῦ ἰδικόν του ἀνθρωπον· ἐξετραχηλίσθη δὲ εἰς τοσαύτην κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ὕβριν καὶ ἀπειλὴν, ὥστε οὗτος ἀφοῦ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τινα χρόνον ἐπιτελῶν τὸ τοῦ γενικοῦ γραμματέως ἔργον, ἐπὶ τέλους μὴ νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, ἀπῆλθεν εἰς Ἰδρην, ἵνα ἀντλήσῃ ἐκεῖθεν δύναμιν ἱκανὴν νὰ καταβάλλῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἐν τούτοις τὸ Βουλευτικὸν δὲν ἔπαυσε τοῦ νὰ ἀναγνωρίζῃ αὐτὸν ὡς πρόεδρον καὶ φεῦγον διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὴν Τρίπολιν, κατῆλθεν εἰς Ἄργος· ἀλλ' ἀπὸ τὴν Σκύλλαν ἔπεσεν εἰς τὴν Χάρυβδιν. Ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ Ναυπλίου, εἴλκυσεν ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτοῦ τὸ Ἐκτελεστικόν, διὰ δὲ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἐκάλεσεν αὐτόθι καὶ τὸ Βουλευτικόν, τὸ ὅποῖον ὁμως ἠρνήθη νὰ ὑπακούσῃ. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε προσλάβει νέαν δύναμιν διὰ τελευταίου τινὸς ἀπαυγάσματος τῶν κατὰ τοῦ Δράμαλι θριάμβων. Ὁ Ἀκροκόρινθος κατείχετο ἔτι ἕκτοτε ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τῇ 26 ὀκτωβρίου ὁ καλὸς κάγαθος Νικήτας ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ συνθηκολογήσῃ καὶ, μὴ λησμονήσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν σπουδαίου γεγονότος, ὁ Νικήτας ἐτήρησε τὴν συνθήκην καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος. Μετὰ ἓνα δὲ ἀκριβῶς μῆνα ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης ὀρμώμενος ἐκ Ναυπλίου εἰσῆλθεν εἰς Ἄργος καὶ ἐπεχείρησε νὰ ὑπαγάγῃ διὰ τῆς βίας τὸ Βουλευτικόν. Τὸ σῶμα ὁμως τοῦτο ἐπιμεῖναν εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς Ἑρμιόνην τῇ 30 νοεμβρίου καὶ κατήγγειλεν ἐκεῖθεν τῇ 3 δεκεμβρίου τὰ γενόμενα εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας. Συγχρόνως οἱ πρόκριτοι τῆς Ἰδρας δι' ἐπιστολῆς μὲν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν κατέκριναν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, δι' ἑτέρας δὲ πρὸς τὸ Βουλευτικόν ἐδήλωσαν ὅτι θέλουσιν ὑπερασπισθῆ ὅλαις δυνάμεσι τὰς δικαίας τούτου πράξεις. Μετ' ὀλίγον μάλιστα, τῇ

20 δεκεμβρίου, καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι διὰ διακηρύξεώς των πρὸς τὸ πανελλήνιον ἐτάχθησαν μετὰ τοῦ Βουλευτικοῦ κατὰ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθάρρυνθὲν τὸ Βουλευτικὸν ἀπεφάνητο τῇ 6 Ἰανουαρίου 1824 ἔκπτωτον τῆς ἀρχῆς τὸ Ἐκτελεστικὸν καὶ προεχειρίσατο νέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μέλη, τὸν Γεώργιον Κουντουριώτην πρόεδρον, τὸν Παναγιώτην Μπόττασην ἀντιπρόεδρον, τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, τὸν Ἀναγνώστην Σπηλιωτάκην καὶ τὸν Νικόλαον Λόντον, ἀντὶ τοῦ ὁποίου θανόντος μετ' ὀλίγον, διωρίσθη ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὅστις ὅμως δὲν ἐδέχθη.

Διὰ τοῦ νέου τούτου Ἐκτελεστικοῦ οὐ μόνον τὰ πρόσωπα μετεβλήθησαν, ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ τὰ πράγματα. Ἐνῶ εἰς τὸ προηγούμενον Ἐκτελεστικὸν ἐπλειονοψήφουν οἱ Πελοποννήσιοι, εἰς τὸ νέον, καὶ ἂν ἡ κενὴ μείνασα θέσις τοῦ πέμπτου ἐδίδετο εἰς αὐτοὺς, πάλιν οὗτοι ἤθελον μειονοψηφεῖ. Ὑπερίσχυσαν δὲ τὰ δύο ἄλλα τμήματα διὰ τῶν δύο νησιωτῶν καὶ τοῦ Ἡπειρώτου Ἰωάννου Κωλέττου συμπράξαντος μετ' αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Κουντουριώτης καὶ ὁ Μπόττاسης περιεποίησαν τῷ νέῳ ἐκτελεστικῷ ἀξίωμα μέγα διὰ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν κατορθωμάτων τῶν νήσων ἃς ἐξεπροσώπουν, ὁ δὲ Ἰωάννης Κωλέττης προσήνεγκεν αὐτῷ τὴν ἀπαραίτητον ἐκτελεστικὴν δύναμιν, ἐπιτηδείως προσελκύσας εἰς ἑαυτὸν τοὺς τολμηροτάτους τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Ῥούμελης. Ἡ στιγμή αὕτη ὑπῆρξεν ἐπίσης κρίσιμος ὅσον καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823. Καθὼς τότε, ἂν ὁ Κολοκοτρώνης συνεβιβάζετο μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, ἴσως ἠδύνατο ν' ἀπαρτισθῇ σπουδαία τις κυβέρνησις ἐν Ἑλλάδι, οὕτω καὶ νῦν ἐὰν ὁ Κολοκοτρώνης προέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἴσως ἐπὶ τέλους ἐξεπληροῦτο ἡ μεγάλη ἐκείνη τοῦ ἔθνους ἀνάγκη. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἔσωσεν ἅπαξ λαμπρῶς τὴν Πελοπόννησον καὶ μετὰ τινὰ χρόνον ἔμελλε καὶ αὐθις νὰ σώσῃ αὐτὴν ὅπωςδῆποτε, δὲν ἐνόει διατί ὤφειλε νὰ ὑπαγάγῃ εἰς ἄλλον τὴν τῆς χερσονήσου ἀρχὴν. Καθὼς ἐπολέμησεν ἄχρι τοῦδε τοὺς προεστούς αὐτῆς, τοὺς ἔσωθεν διαμφισβητήσαντας τὴν ἀρχὴν του, οὕτως ἀπεφάσισε νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Στερεολλαδίτας, τοὺς ἐπιζήτησαντας νὰ ἐπιβληθῶσιν ἔξωθεν.

Δὲν ἦτο δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως εὐκόλον εἰς τὸ νέον Ἐκτελεστι-

κον νὰ καταβάλη τὸν ἀντίπαλον τοῦτον, ὅστις ἐπερειδόμενος κυρίως εἰς τὰς κεντρικὰς τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχίας, ὅπου εἶχε τοὺς πλείστους φίλους καὶ συναθλητὰς, κατεῖχε προσέτι διὰ τῶν ὀπαδῶν δύο ἰσχυρότατα τῆς Ἀνατολικῆς χερσονήσου φρούρια, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸν Ἀκροκόρινθον. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος ἐπόθει τὴν ἐγκαθίδρυσιν κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς ἢ Στερεὰ καὶ αἱ νῆσοι μετ' αὐτῆς συνετάσσοντο· οἱ ἐπισημότατοι τῶν προεστῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν φωνὴν αὐτῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἰδίως τοῦ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀρχαῖον καὶ φοβερόν τῆς τάξεως αὐτῶν πολέμιον· ἢ κοινῇ τοῦ ἔξω κόσμου γνώμη, ἣτις εἶχεν ἀρχίσει σπουδαίως νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἡμῶν πράγματα, ἦτο εὖνους πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὅθεν ἡ ἐν Ἐρμιόνη συγκροτηθεῖσα κυβέρνησις δὲν ἐβράδυνε νὰ κατισχύσῃ τῆς προηγουμένης. Τῇ 2 μαρτίου ἐθέσπισεν ὅτι καθέδρα αὐτῆς ἔσεται τὸ Ναύπλιον· τῇ 7 ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης, ἐπειδὴ ἀπεποιήθη νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον τοῦτο, ἀνεκηρύχθη ἀποστάτης· ἡ Διοίκησις ἐγκαθιδρύθη προσωρινῶς εἰς Μύλους, καὶ συγχρόνως ὥρισεν ὅτι ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ πολιορκία τοῦ Ναυπλίου κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς ὁ Κολοκοτρώνης, ἐπιχειρήσας νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Τρίπολιν, ἀπέτυχεν ἀντιστάντων τῶν προεστῶν. Ἐν ἀρχῇ μαΐου ἔπεμψε διαφόρους ἐπικουρίας εἰς τὸν ἐν Ναυπλίῳ πολιορκούμενον υἱόν του, ἀλλ' αἱ ἐπικουραὶ αὐταὶ ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων τῆς Διοικήσεως. Συγχρόνως δὲ αὐτὸς ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ 500 ἐστράτευσε πάλιν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ πάλιν ἀπέτυχεν, ὁ δὲ Ἀνδρέας Ζαΐμης ἠτοιμάζετο νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Καρύταιναν, καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἐπήρχοντο ὁ Ἀνδρέας Λόντος καὶ ὁ ἄγων τοὺς ρουμελιώτας Ἰωάννης Νοταρᾶς. Ὁ Ἀκροκόρινθος εἶχε περιέλθει ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἐμφυλίου τούτου ἀγῶνος εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόμισε συνετὸν νὰ ὑποταχθῇ, καὶ λαβὼν ἀμνηστίαν ὑπὲρ αὐτοῦ τε καὶ τῶν ὀπαδῶν, ἰδίως δὲ τοῦ υἱοῦ του Πάνου, διέταξεν αὐτὸν ἐν ἀρχῇ Ἰουνίου νὰ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον, ὅπου ἀμέσως μετέβη ἡ κυβέρνησις.

Ἀλλὰ οἱ προεστοὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ συντελέσαντες εἰς τὴν ταπεινώσιν τοῦ πάλαι ἀρχιστρατήγου, ἐνόησαν μετ' ὀλίγον, ὅτι

οὐδὲν ἄλλο ἐπραξάν ἢ νὰ δημιουργήσωσι νέον κυρίαρχον πολὺ ἐκείνου ἰσχυρότερον. Ὅτε κατὰ ὀκτώβριον ἐγένετο, συνωδᾶ πρὸς τοὺς ὑφισταμένους ἀλλοκότους νόμους, νέα ἐκλογὴ Ἐκτελεστικοῦ, ἀνεδείχθησαν πάλιν μέλη αὐτοῦ ὁ Γ. Κουντουριώτης, πρόεδρος, ὁ Π. Μπότσης, ἀντιπρόεδρος, ὁ Ἀσημάκης Φωτίλας, ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης ὃ ἐστὶν οὐ μόνον οἱ Πελοποννήσιοι ἐμειονοψήφησαν αὐθις ἐν τῷ Ἐκτελεστικῷ, ἀλλὰ οὐδεὶς τῶν προεστῶν ὅσοι τοσοῦτον συνετελεσαν εἰς τὴν καταστολὴν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, περιελήφθη ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἀρχῇ. Ἐν τούτοις ἡ κατοχὴ αὐτῆς ἀπέβη τοσοῦτω μᾶλλον πολύτιμος ὅσῳ ἤρχισαν νὰ ἔρχωνται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ πρώτου ἀγγλικοῦ δανείου. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε συνομολογηθῆ ἐν Λονδίνω τῇ 21 φεβρουαρίου 1824, ἐπὶ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου 800,000 λιρῶν πρὸς 59 $\frac{1}{10}$, ἐπὶ τόκῳ 5 $\frac{1}{10}$ καὶ χρεωλύτρῳ 1 $\frac{1}{10}$. Ἀλλ' ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου ἀφηρέθησαν, ὃ ἐπὶ διετίαν τόκος τοῦ ὀνομαστικοῦ, τὸ ἐπὶ διετίαν χρεώλυτρον, πλὴν τούτου δὲ διάφορα μεσιτικά, προμήθειαι, ἔξοδα, ἐπὶ πᾶσιν ἐπληρώθησαν καὶ εἰς πολεμεφῶδια 10,000 λίραι περίπου· δὲν ἤλθον δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα μετρητὰ εἰμὴ λίραι 298,726,11 καὶ 9· ἐπληρώθησαν προσέτι εἰς συναλλάγματα ἐξ Ἑλλάδος ἐκδοθέντα 3858,18, ὥστε τὸ σύνολον τῶν χρημάτων ὅσα ἐκ τοῦ δανείου τούτου ἢ νέα κυβέρνησις διέθεσεν ἐν Ἑλλάδι συνεποσώθη, κατὰ τὸν ἐπισυνημμένον εἰς τὴν ἀπολογίαν τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Λουριώτου λογαριασμὸν, εἰς λίρας 302, 585, 9, 9 ἢτοι 8,472,000 περίπου δραχμᾶς.

Ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ ποσὸν ἦτο ὑπέρογκον· οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς ἀλληλοδιαδόχου ἀφίξεως τῶν δόσεων αὐτοῦ ἠύξησε τὸν περὶ κατοχῆς τῆς ἐξουσίας πόθον καὶ ὅτι ὁ πόθος οὗτος βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀφορμῶν τῆς δυσαρεσκείας ὅσαι ἐπεκράτουν, καθ' ἃ προεῖρηται, ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπέληξε βαθμῆδὸν εἰς δεύτερον ἐμφύλιον πόλεμον. Ὁ Φωτίλας παρητήθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ· αἱ κεντρικαὶ ἐπαρχίαι ἠρνήθησαν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων· ὃ δὲ Κολοκοτρώνης ὠφελούμενος ἐκ τούτου προέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τοὺς παλαιοὺς ἀντιπάλους, καὶ ἤδη ἐξεβρόχθη λαμπρῶς νέος ἐμφύλιος ἀγὼν ἐν ᾧ ἐτάχθησαν ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνην ὁ Ζαΐμης, ὁ Λόντος, ὁ Σισίνης, ὁ Νοταρᾶς.

Καὶ ὁ μὲν Νικήτας ἐς ράτευτε κατὰ τοῦ Ναυπλίου, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης μετὰ τῶν υἱῶν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ὁ δὲ Νοταρᾶς καὶ ὁ Λόντος κατὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου. Ἀλλ' ἡ κυβερνήσις ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὰ ἔνεκα αὐτῶν δὴ ἐκείνων τῶν χρημάτων τοῦ δανείου. Περὶ τὰ τέλη τοῦ νοεμβρίου καὶ τὰς ἀρχὰς δεκεμβρίου εἰσήγαγεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Ἰωάννου Κωλέττου, τὴν κρατίστην τῆς Ἑλλάδος πεζικὴν δύναμιν, ἣτοι τὰ ρουμελιωτικὰ στίφη ὑπὸ τὸν Καρτάσον, τὸν Γούραν, τὸν Καραισκάκη, τὸν Δράκον καὶ τὸν Τζαβέλλαν. Ἐκ τούτων, ἀγομέων ὑπὸ τοῦ ρέκτου ἐκείνου μέλους τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, οἱ μὲν, ἀφ' οὗ διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀκροκορίνθου, κατετρόπωσαν τὸν Λόντον καὶ τὸν Νοταρᾶν εἰς Κουτζομάϊ, ἐπῆλθον κατόπιν αὐτῶν εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον, τοὺς ἠνάγκασαν μετὰ δεινὴν ἀντίστασιν νὰ φύγωσι πάλιν καὶ ἐκυρίευσαν ἐπὶ τέλους αὐτὰ τὰ Τρίκαλα. Ἐνῶ δὲ οὕτω ἐδαμάζετο ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος, ἕτερα ρουμελιωτικὰ στίφη ἀνέβησαν ἀπὸ Βοστίτσης εἰς Καλάβρυτα καὶ κατῆλθον ἐκείθεν μέχρι Μεσσηνίας διαλύοντα καὶ καταπιέζοντα τοὺς στασιαστὰς τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὰς κεντρικὰς ἐπαρχίας δὲν ἐγένοντο μεγάλαι συμπλοκαί, διότι ὁ ἰσχυρότατος τοῦ Κολοκοτρώνη ὑποστράτηγος Δ. Πλαπούτας ἐτάχθη μετὰ τὴν κυβερνήσεως. Φονευθέντος δὲ περὶ Τρίπολιν τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη εἰς μικρὰν τινα ἀψιμαχίαν, ὁ πατήρ αὐτοῦ τσοῦτον κατεβλήθη, ὥστε ἐπεκαλέσατο αὐτῆς τῆς ἀμνηστίας τῆς κυβερνήσεως καὶ παρεδόθη μάλιστα εἰς αὐτήν. Οἱ πάλιν ἀντίπαλοι καὶ ἐπ' ἐσχάτων σύμμαχοι ἐταπεινώθησαν οὕτω ὀλοσχερῶς. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ Δεληγιανναῖτι, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς, ὁ Μ. Ἀναστασόπουλος, ὁ Γρίζαλης, ὁ Παπατσώνης, ὁ Α. Κατσαρὸς, ὁ γέρον Σισίνης μετὰ τοῦ υἱοῦ του Χρυσάνθου καὶ ὁ μόνος μετ' αὐτῶν συνταχθεὶς ρουμελιώτης Θεόδωρος Γρίβας, ἀπήχθησαν τῇ 2 φεβρουαρίου 1825 εἰς Ἰθῶραν καὶ ἐφυλακίσθησαν εἰς τὴν μονὴν τοῦ προφήτου Ἠλίου· οἱ δὲ δύο Ἄνδρέαι, Ζαῖμης καὶ Λόντος, καὶ ὁ Νικήτας κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ἐν ἣ ἔἰχ' ἔτι προσωπικούς τινας φίλους, οἵτινες διέσωσαν αὐτούς. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Γούρας, ἐπανελθὼν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1825 ἐκ Πελοποννήσου εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ Ὁ-

δυσσεύς ἀπὸ τὰ τέλ. τοῦ προηγουμένου ἔτους εἶχεν ἀπροκαλύπτως ἤδη συμμαχήσει μετὰ τῶν Τούρκων, κατετρόπωσεν αὐτὸν, τὸν ἠνάγκασε νὰ παραδοθῆ καὶ ἀπήγαγε δέσμιον καὶ παρὰ πάντων περιφρονηθέντα καὶ ἐγκαταλειφθέντα, εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ μετ' οὐ πολὺ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὁ διαφεύσας ἀπάσας τὰς ἐλπίδας ὅσας εὐλόγως ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ περὶ αὐτοῦ ἢ Ἑλλάς ὡς ἐκ τοῦ περὶ Γραβιὰν κατορθώματος, εὐρέθη νεκρὸς τῇ 16 ἰουλίου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἐξ οὗ ἐπεκράτησεν ἡ φήμη, ὅτι ἀποπειραθεὶς νὰ δραπετεύσῃ καὶ κατακρημνισθεὶς ἐτελεύτησεν.

Οὐδέποτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔλαβε πλείονα ἰσχύος ἐπιφάνειαν. Ἀλλὰ τί ἐγένετο ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ ἀνὴρ ὅστις ἠδύνατο νὰ λογισθῆ ὡς πρωτουργὸς τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων ἀλλοιώσεως; Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἀπῆλθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1823 εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ παρέμεινεν ἐκεῖ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς κυβερνήσεως τοσοῦτον χρόνον διαρκέσασα ἀπουσία αὐτοῦ, συνδέεται μετὰ τῶν πολεμικῶν γεγονότων ὅσα συνέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Στερεᾷ. Γυφόντι, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλι, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ ἐμβάλωσι τῷ 1823 εἰς τὴν Ἑλλάδα δύο στρατοὶ, ὁ μὲν ἐκ Θεσσαλίας, ὁ δὲ ἐξ Ἡπείρου, ἐνούμενοι δὲ περὶ Ναύπακτον νὰ διαπεράσωσιν εἰς Πάτρας, ἐκείθεν ἐπιχειροῦντες τὴν τῆς Πελοποννήσου χεῖρωσιν. Ἐπὶ τούτῳ κατὰ ἀπρίλιον μὲν εἰσῆλασεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ὁ Ἰουσοῦφ πασᾶς Βερκόφτσαλης μετὰ ἰππικῆς τὸ πλεῖστον δυνάμεως καὶ προῆλθεν εἰς τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν. Ἀλλ' ὁ Ἰουσοῦφ πασᾶς, καίτοι ἀγαθὸς στρατιώτης, ἦτο ὑπέργηρος καὶ προσωπικῶς δυσηρεστημένος κατὰ τοῦ σουλτάνου· ὅθεν οὔτε τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ἐξετέλεσεν, οὔτε ἄλλο τι γενναῖον ἔπραξεν. Ἀντὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Ἀμφισσαν καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν μετὰ τῆς Ναυπάκτου συγκοινωνίαν, κατηνάλωσε τὸν χρόνον καὶ τὸν στρατὸν περὶ μικρὰς τινὰς συμπλοκάς ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐπὶ τέλος ἐπέστρεψεν εἰς Λαμίαν ἀπρακτος. Πολὺ σπουδαιότερα ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσις. Ἡ ἐπίθεσις αὕτη ἐπετράπη εἰς τὸν Μουσταῖν, πασᾶν τῆς Σκόδρας, κατελθόντα ἐκείθεν μετὰ

8,000 γενναίων Μιρδιτών και Γκέγκιδων, και εἰς τὸν Ὁμέρ Βριώνην τῶν Ἰωαννίνων μετὰ 4,000 ἀνδρῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐβράδυνον νὰ εἰσβάλωσι, καὶ κατ' ἀρχὰς ἐνήργησαν διηρημένοι ἀπ' ἀλλήλων. Οὐδὲν ἤττον, ὅτε ἐν ἀρχῇ αὐγούστου ὁ πασᾶς τῆς Σκόδρας, διελθὼν τὰ Ἄγραφα, κατέλαβε διὰ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς αὐτοῦ τὸ Καρπενῆσι, ὁ κίνδυνος ἀπέβη μέγας. Καθὼς τῷ 1822, οὕτω καὶ νῦν, ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ Σουλιώτης Μάρκος Βότσαρης. Ὁ Μάρκος ὑπῆρξε βεβαίως εἰς τῶν ἠρωϊκωτάτων καὶ τῶν εὐγενεστάτων τύπων τοῦ Ἑλλήνος μαχητοῦ. Δὲν εἶχε τὸ πολυμήχανον τοῦ Κολοκοτρώνη πνεῦμα· δὲν εἶχε τὸ μεγαλεπήβολον πνεῦμα, ὅπερ ἀπεκάλυψε περὶ τὰ τέλη τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Καραϊσκάκης. Λόγω ἀφοσιώσεως ὅμως καὶ προσωπικῆς ἀνδρείας, οὐδεὶς ἦτο αὐτοῦ ἐνάμιλλος. Ἡ χρηστότης ἦτο ἐξωγραφημένη εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἡ καλοκάγαθία ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ. Ἦτο ἀρνίον κεκτημένον καρδίαν λέοντος. Οἱ Ἀλβανοὶ ἔλεγον, ὅτι ἂν ἦτο μουλσουμάνος, ἤθελον πιστεύσει ὅτι ὁ προφήτης Ἀλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γῆν. Ἄμα μαθὼν ὅτι ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Μουσταῆ κατέλαβε τοὺς λειμῶνας καὶ τοὺς κήπους τοῦ Καρπενησίου, συνεννοηθεὶς μετὰ εὐαρίθμων τινῶν Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνάνων, ἀπεφάσισε νὰ προσβάλη αὐτὴν διὰ νυκτὸς διχόθεν, αὐτὸς μὲν ἐκ τοῦ πεδίου, οἱ δ' Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἀκαρναῆνες ἐκ τῶν ὄρέων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐξεπλήρωσε τὰ ἀποφασισθέντα, ὀρμήσας τὴν νύκτα τῆς 11 αὐγούστου μετὰ 220 ἀνδρῶν. Οἱ Σκοδρινοὶ καταληφθέντες κοιμώμενοι καὶ ἐκπλαγέντες ἔρριψαν τὰ ὅπλα καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Ἄν κατήρχοντο τότε ἐκ τῶν ὄρέων καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ἡ καταστροφὴ τῶν πολεμίων ἤθελεν ἀποβῆ ὀλοσχερῆς. Δυστυχῶς, καίτοι ἀκούοντες τὸν πυροβολισμόν, ἐγκατέλιπον τὸν Μάρκον μόνον. Οὐδὲν ἤττον οἱ Σουλιῶται ἐξέβαλον τοὺς ἐχθροὺς ἀφ' ὅλων τῶν χαρακωμάτων, παρεκτὸς μιᾶς μάνδρας ἐν ἣ εἶχε πῆξει τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ὁ Τζελαλεδίμπεϋς, ὁ ἡγεμὼν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Μουσταῆ. Ὁ Μάρκος ἔδραμε πρὸς τὴν μάνδραν καὶ ἀναρρίχθη εἰς τὸ τεῖχος κατώπτευσε πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσέλθῃ· οἱ ἐντὸς δὲ, ἅμα ἰδόντες ἐπιφανεῖσαν τὴν κεφαλὴν ἐκείνην, ἐπυροβόλησαν, καὶ ὁ Μάρκος κτυπηθεὶς εἰς τὸ μέτωπον ἔπεσε νεκρός. Οἱ

συναθληταὶ αὐτοῦ ἀπαγαγόντες τότε τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπῆλθον, μηδενὸς τολμήσαντος νὰ παρενοχλήσῃ τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν, καίτοι συναπῆγαγον ἐπὶ ἡμιόνων φορτωμένων πλουσιώτατα καὶ πολυάριθμα λάφυρα ὀπλων καὶ πολεμεφοδίων. Οἱ πολέμιοι ἀπέβαλον ἐν τῇ νυκτομαχίᾳ ταύτῃ περὶ τοὺς 800 ἄνδρας. Ἄλλ' ἢ Ἑλλάς ἀπώλεσεν ἓνα τῶν καλλίστων αὐτῆς προμάχων.

Τὴν ἐπιούσαν οἱ Μιρδιῖται ἔθαψαν τοὺς νεκροὺς αὐτῶν παρὰ τὰς ἰτέας τοῦ Καρπενησίου καὶ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντος τοῦ Μουσταῆ, κατέβησαν πνέοντες ἐκδικήσιν εἰς τὸν κάτω Ζυγὸν τῆς Αἰτωλίας. Εἰς Γουριάν, χωρίον κείμενον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελώου, ἠνώθησαν τῇ 17 Σεπτεμβρίου μετὰ τοῦ Ὁμέρ πασᾶ. Ἄλλ' οἱ δύο πασάδες δὲν προσέβαλον τὸ Μεσολόγγιον εὐρόντες αὐτὸ κάλλιον ὠχυρωμένον ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος. Ἀφοῦ περὶ ἓνα μῆνα περιεφέρθησαν ἀπὸ τοῦ Ἀχελώου μέχρι τοῦ Εὐδήνου, ἔστησαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν εἰς τὰ περιβόλια καὶ τοὺς ἐλαιῶνας τοῦ Ἀνατολικοῦ. Κατὰ τῆς πόλεως ταύτης ἔρριψαν χιλιάδας βομβῶν, αἵτινες ὅμως ὀλίγην ἐπροξένησαν βλάβην. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἤρχισαν νὰ πάσχωσιν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ χρημάτων· διάφορα Ἑλληνικὰ σώματα διέκοπτον κατὰ νῶτον τὰς συγκοινωνίας αὐτῶν· οἱ δύο ἡγεμόνες δὲν διετέλουν εἰς φιλικὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις· αἱματηραὶ συνέβαινον συγκρούσεις μεταξὺ Τόσκων, Γκέγκιδων καὶ Μιρδιτῶν· ἐπῆλθεν ἡ εἰδήσις ὅτι τὸ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα στρατόπεδον τοῦ Βερκόφτσαλη Ἰουσοῦφ πασᾶ διελύθη. Ὅθεν τῇ 17 Νοεμβρίου οἱ δύο πασάδες ἐνόμισαν συνετὸν νὰ ἀναζεύξωσι, καὶ, ἀφοῦ ἀπέβαλον ἐπὶ ματαίῳ τὸ τέταρτον τῆς δυνάμεως, ἀπῆλθον κατεσπευσμένως ὅπως οὖν εἰς τὰ ἴδια, ὁ μὲν εἰς Σκόδραν, ὁ δὲ εἰς Ἄρταν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν τελευταίων τῆς ἐκστρατείας ταύτης περιπετειῶν οἱ κάτοικοι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐνθυμήθησαν τὸν ἄνδρα ὅστις πρὸ διετίας εἶχε σώσει τὸ Μεσολόγγιον· ἐνθυμήθησαν αὐτὸν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ τότε κυριώτατος αὐτοῦ συναθλητῆς, ὁ Μάρκος Βότσαρης, δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὔσι· καὶ παρεκάλεσαν τὸν Μαυροκορδάτον ν' ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Ὁ δὲ ἀπῆλθε προθύμως καὶ ἀφίκετο εἰς Μεσολόγγιον τῇ 30 Δεκεμβρίου. Αὕτη τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀπό-

φασις ὑπῆρξε μία τῶν ἐντιμοτάτων ἅπαντος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἐπελθοῦσα εἰς τὰ πράγματα τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μεταβολὴ ὑπῆρξεν ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Πρόεδρος ὢν τοῦ Βουλευτικοῦ, ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ καὶ ν' ἀπαιτήσῃ, ἂν ὄχι τὴν πρώτην, προέχουσαν ὅμως τινὰ τάξιν ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους τύχης. Καὶ ὅμως καταλιπὼν εἰς ἄλλους τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ ρυθμίσῃ τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἴσως προεῖδεν, ὅτι καὶ νῦν, ὅπως τῷ 1822, δύναται νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα λυσιτελέστερον ὡς ἐθελοντῆς μᾶλλον ἢ ὡς κυβερνήτης. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐπὶ ἔτος ὀλόκληρον διατρίψας ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐτακτοποίησε καὶ ἐνεψύχωσεν αὐτὴν καὶ πρὸ πάντων ἐφρόντισε νὰ ὀχυρώσῃ ὅσον οἶόν τε τὸ Μεσολόγγιον. Ἐν μόνον λάθος ἐπραξε τότε, ὅτι δὲν ἐμάντευσε τὴν ἀξίαν τοῦ Καραϊσκάκη καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις μετὰ δύο ἔτη εἰς στιγμὴν κρισιμωτάτην ἐμελλε νὰ ἀποδείξῃ δι' ἔργων λαμπρῶν ὅτι εἶναι ὁ κράτιστος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πολέμαρχος καὶ ἴσως ὁ κράτιστος τῶν κατὰ ξηρὰν ἀναδειχθέντων. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἡ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις περὶ ἣν ἐνησχολήθη ὁ Μαυροκορδάτος καθ' ὅλον τὸ 1824 παρεσκεύασε τὴν ἀείμνηστον ἄμυναν, ἣν τὸ Μεσολόγγιον ἀντέταξε κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη εἰς τὰς ἠνωμένας δυνάμεις τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Αἰγύπτου ἄμυναν τῆς ὁποίας ἡ τιμὴ ἐν μέρει ἀνήκει εἰς τὸν Μαυροκορδάτον. Διηκολύνθη δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 1824 οὐδεμία ἐγένετο κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος σπουδαία τουρκικὴ ἐπιστρατεία. Μόνον δὲ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ ἐν ἔαρι τοῦ ἔτους ἐκείνου Ρούμελη Βαλεσῆς Δερβίς πασᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐμβάλη κατὰ ἰούλιον μετὰ ἀνδρῶν μυρίων, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὰ στενὰ ὀπλαρχηγῶν τῶν Σαλῶνων, τῶν Κραββάρων, τοῦ Ζυγοῦ, μεθ' ὧν συνετάσσοντο καὶ τινες Σουλιῶται καὶ Πελοποννήσιοι. Ἡ μᾶλλον ἀξιωματιμώδης τῶν ἐνταῦθα γενομένων μαχῶν ἐγένετο ἡ περὶ Ἀμπλιανην (μεταξὺ Σαλῶνων καὶ Γραβιάς), καθ' ἣν ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς καὶ ἄλλοι κατετρόπωσαν τοὺς πολεμίους, καταλιπόντας εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων δύο πυρρὰ

βόλα, ἑπτὰ σημάξια καὶ πολυεφεδία. Ὁ Δερβίς πασᾶς παρέμεινεν εἰσέτι ἐπὶ τρεῖς περίπου μῆνας εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Κηφισσοῦ καὶ τοῦ Σπερχειοῦ, μηδὲν λόγου ἄξιον δυνάμενος νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἀδιαλείπτως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων παρενοχλούμενος, μέχρις οὗ τῇ 6 ὀκτωβρίου ὑπεχώρησεν ἐκεῖθεν τοῦ Σπερχειοῦ ἀπρακτος.

Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις κητύχησε μὲν νὰ ἀναλάβῃ τὰ πράγματα εἰς στιγμὴν καθ' ἣν ἐμκταιοῦτο ἡ σπουδαία κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ἐπιχείρησις τοῦ Μουσταῆ τῆς Σκόδρας, τοῦ Ὁμέρ Βοιώνη τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Ἰουσοῦφ πασᾶ Βερκόφτζαλη, καθ' ὅλον δὲ τὸ 1824 οὐ μόνον τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους κατέβηλεν, ἀλλὰ καὶ οὐδένα μέγαν ἐξωτερικὸν κίνδυνον ὑπέστη κατὰ ξηράν. Κατὰ θάλασσαν δὲ τῷ μὲν 1823 τὰ πολεμικὰ ἔργα δὲν ἀπέβησαν ἐν γένει πολύκροτα, τῷ δὲ 1824 ἡ ἐπανάστασις, ἀφοῦ ὑπέστη τραύματά τινα ἰδιωνηρὰ, ἔπειτα ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν ταῖς λαμπροτάταις ὄλου τοῦ ἀγῶνος ναυμαχίαις.

Κατ' ἀρχὰς τῷ 1823 ἡ Υ. Πύλη ἐφάνη ἰδιαζόντως ἐπιμεληθεῖσα τὴν ναυτικὴν αὐτῆς ἐπιχείρησιν. Ἀπολέσασα ἐκ ταῖς προηγουμέναις ἐκστρατείας τρία κατὰφρικτα, ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐκθέσῃ τοῦ λοιποῦ τοὺς κακῶς χειριζόμενους ἐκείνους ὄγκους εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν πυρπολιῶν κινδύνους καὶ συνεκ ὅτησε τὸν στόλον αὐτῆς ἐκ φρεγάδων μᾶλλον παρά ἐκ δικρότων. Πηρεσκεύατε δὲ εἰς ἔκπλουν 46 σκάφη μεθ' ὧν ἔμελλον νὰ ἐνωθῶσιν 6 Ἀλγερινά, 7 ἐκ Τυνηδὸς καὶ 4 ἐκ Τριπόλεως. Ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος συγκεῖμενος ἐξ 60 πλοίων δὲν ἔμελλε νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ὀσμανικοῦ εἰμὴ μετὰ τὴν προσβολὴν καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Κάσσου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει πᾶσα κατεβλήθη προσπάθεια ἵνα καταρτισθῶσι τὰ πληρώματα τοῦ στόλου ὅσον ἐνδέχεται βελτίονα τῶν προτέρων, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐσταγηνεύθησαν οὐκ ὀλίγοι Εὐρωπαῖοι ναῦται. Προεχειρίσθη δὲ καὶ νέος ἀρχιναύαρχος, ὁ Χοσρέφ Μεχμέτ πασᾶς, ἀνὴρ λογιζόμενος ἐμπειρότατος, ἂν καὶ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι τὸ θάρρος αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐφάμιλλον τῆς συνέσεως. Ὁ στόλος αὐτοῦ δὲν ἐξήλθε τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ τῇ

12 ἀπριλίου, καὶ δὲν ἠνώθη ἐν Τενέδῳ μετὰ τῆς βαρβαρικῆς μοίρας εἰμὴ τῆ 9 μαΐου. Ὁ Γάλλος τοῦ ἔτους ἐκείνου μοίραρχος ἐν τῇ Ἀνατολῇ Δερινιῦ, ὁ μετ' ἔπειτα ἐν Πύλῳ ναυαρχήσας, ἀπῆντησε τῆ 21 περὶ τὴν Μιτυλήνην τὸν στόλον ἐκεῖνον συγκεῖμενον μὲν ἐκ 15 φρεγάδων, 13 δρομώνων καὶ 60 περίπου μικροτέρων σκαφῶν, παραλαμβάνοντα δὲ στρατεύματα πανταχόθεν τῆς Ἀσίας προσερχόμενα. Ὁ Γάλλος ἔλαβεν ἐκεῖ συνέντευξιν μετὰ τοῦ καπετὰν πασᾶ περὶ ἧς ὑπέβαλεν ἔκθεσιν εἰς τὴν κυβέρνησίν του. Ὁ Χοσρέφ πασᾶς, ἀφοῦ ὠμολόγησεν, ὅτι αἱ σφαγαὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Χίου παρώξυνον μᾶλλον τὴν ἐπανάστασιν, ἢ συνετέλεσαν εἰς περιστολὴν αὐτῆς, προσέθηκεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν νομίζει συνετὸν νὰ μεταβάλη σύστημα. «Οἱ νησιῶται, εἶπε, καὶ μάλιστα οἱ Ὑδραῖοι γνωρίζουσιν ὅτι διετέλεσα πάντοτε προστάτης αὐτῶν· μόνος δὲ ὁ διορισμὸς μου ὡς ἀρχιναύαρχου ἀρκεῖ ἵνα ὑποδείξῃ εἰς αὐτοὺς, ὅτι ὁ σουλτάνος ἀποκλίνει εἰς ἐπιεικεστέρως διαθέσεις. Ἀφήσωμεν κατὰ μέρος πάσας τὰς περιστροφὰς ἀνωφελοῦς ἐθιμοταξίας. Εἴσθε ἄρα γε διατεθειμένος νὰ διαβιβάσετε εἰς τὴν Ὑδραν προτάσεις τινὰς συμβιβασμοῦ; — Ἐπὶ τίνι βάσει; — Τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς παραδόσεως τῶν ὀπλων; — Καὶ τίνα θέλω προτείνει εἰς αὐτοὺς ἐγγύησιν; — Τὸν λόγον μου. Οἱ Ὑδραῖοι μὲ ὀφείλουσι πολλὰ καὶ ἠξέουρον ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς ἐμέ.» Ὁ Δερινιῦ δὲν ἐνόμισεν εὐπρεπὲς νὰ διαψεύσῃ τὸν πασᾶν, ἀλλὰ τὸν παρετήρησεν, ὅτι δὲν δικαιούται ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν παράδοσιν τῶν ὀπλων αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῶν συνεπειῶν. Τότε ὁ καπετὰν πασᾶς καταλιπὼν τὰ περὶ Μιτυλήνην ὕδατα ἔπλευσεν ἐπὶ τὸν Καφηρέα καὶ φθάσας τῆ 23 εἰς Κάρυστον ἀπεβίβασεν εἰς αὐτὴν τροφὰς, ἐφόδια καὶ ἐπικουρίαν, καὶ διέλυσεν οὕτω τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Κριεζώτου, Εὐβοέως, προσελθόντος μὲν ἐξ Ἰωνίας ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ τῆς ἐπαναστάσεως ἔτει, ὡς ἀπλοῦ δὲ στρατιώτου κατ' ἀρχὰς ταχθέντος ὑπὸ τὸν Ἀγγελῆν Γωβγίαν, ἔπειτα ὅμως ἀναδειχθέντος διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ καρτερίας αὐτοῦ ἐνὸς τῶν μάλιστα ἀξιομνημονεύτων δευτερευόντων στρατηγῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Δερινιῦ, γράφων τὴν 24 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ τῶν ἀπρ-

τελεσμάτων ὅσα ἐπήγαγεν ἢ προκειμένη διάλυσις τῆς πολιορκίας τῆς Καρύστου, ἔλεγεν. «Ἐγενόμην μάρτυς τοῦ πρώτου τούτου δείγματος τῆς μετριοπαθείας τοῦ καπετὰν πασᾶ. Αἱ φλόγες 40 πυρποληθέντων χωρίων κατηύγασαν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὴν Μήδειαν καὶ τὸν Σειληνὸν (τὰ δύο γαλλικὰ πλοῖα.) Ἡ αὐτόθι παρουσία ἡμῶν ἐχρησίμευσε τοῦλάχιστον εἰς τὴν σωτηρίαν πολλῶν Ἑλλήνων, οὓς φεύγοντας ἐπὶ μικρῶν πλοιαρίων καὶ κινδυνεύοντας νὰ ἀποθάνωσι τῆς πείνης, παρελάβομεν καὶ περιεποιήθημεν.» Μετ' ἄλλην δὲ ἐπιδρομὴν εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, οὐδὲν ἤττον αἱματηρὰν γενομένην, ὁ καπετὰν πασᾶς πορευθεὶς εἰς τὸ Κρητικὸν πέλαγος καὶ διατρίψας αὐτόθι ἡμέρας τινὰς, περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον, ἐπεσίτισε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, καὶ ἠγκυροβόλησε τῇ 9 ἰουλίου εἰς Πάτρας. Ἐκεῖ παραμείνας 40 ἡμέρας, ἀλλὰ οὐδόλως δυνηθεὶς νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρὰν ἐπερχομένης ἐκστρατείας τοῦ Μουσταῆ καὶ Ὁμέρ Βριώνη, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Αἰγαῖον· προσβληθεὶς δὲ εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον ὑπὸ μικρᾶς τινος μοίρας Ὑδραίων καὶ Ψαριανῶν καὶ ἔντρομος γενόμενος ἐκ τῶν πυρπολικῶν, καίτοι οὐδὲν ἀπὸ τούτων ἔπαθεν, ἀνέκαμψεν εἰς Ἑλλήσποντον μηδὲν τῇ ἀληθείᾳ γενναῖον πράξας. Ὡσαύτως καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος λυμαινόμενος ὑπὸ τῆς πανώλους δὲν ἐπεχείρησέ τι κατὰ τῆς Κάσσου, ἀλλ' ἐπανῆλθεν ὅλως ἀπρακτος εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Τότε ὁ Δερνιὺ ἔγραψε πάλιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ. «Αἱ φοβεραὶ λοιπὸν τῶν Τούρκων παρασκευαὶ εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν ἀποτέλεσμα. Ἴδού συμπληροῦται τὸ τρίτον τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτος καὶ οἱ ἠνωμένοι ἀγῶνες τῶν ὀσμανικῶν στόλων καὶ στρατῶν τίποτε δὲν κατώρθωσαν. Οἱ Τούρκοι ἐγκαταλελειμμένοι εἰς ἑαυτοὺς δύνανται νὰ καταστρέψωσι τοὺς Ἑλληνας, ὅχι νὰ τοὺς ὑποτάξωσιν. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ εἰμὴ διὰ τῶν οἰκείων τῇ φύσει αὐτῆς ἐλατηρίων. Συμβουλευόντες αὐτῇ τὴν φιλάνθρωπίαν, τὴν ἐπιείκειαν, τὴν τάξιν καὶ ἀπαιτοῦντες μέχρι τινὸς ταῦτα πάντα παρ' αὐτῆς, ἠθέλομεν τῇ ἀφαιρέσει τοὺς μόνους τρόπους τῆς ἐνεργείας ὅσους κέκτηται. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἑλληνας ἀλληλομαχοῦντες ἅμα ἢ τύχη προσμειδιάσῃ πρὸς αὐτοὺς, δὲν εἰμποροῦν νὰ πράξωσι πλεῖότερα

τῶν ὅσα ἔπραξαν. Δὲν θέλουσι καθαιρέσει τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἀνάγκη ἄρα νὰ ὑπάρξωσι παρ' αὐτῶ.»

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἡμέτεροι οὐδὲν μέγα ἔπαθον ἐκ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, οὐδ' αὐτοὶ ἐπήγαγον πληγὴν τινὰ εἰς αὐτόν. Δι' ἔλλειψιν πόρων ἢ βραδέως ἢ ὀλίγοι ἐξεστράτευσον, ἢ ἐκστρατεύοντες ἠναγκάζοντο διὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ ἐπιστρέψωσι παρακαίρως εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τούτοις, αἱ ἐνέργειαι τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων δὲν περιωρίζοντο εἰς τὰς τακτικὰς ἐκείνας ἐκστρατείας. Ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1823 καὶ ἐφεξῆς τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν τουρκικῶν παραλίων καὶ καταδιώξεις τῶν πλοίων ὅσα ὑπὸ σημαίαν οὐδετέραν ἢ παρεβίαζον τοὺς ἀποκλεισμοὺς ἢ ἐχρησίμευσον ὡς σκευαγωγὰ τῶν πολεμίων. Πᾶσαι αὗται αἱ πράξεις εἶναι βεβαίως δεδικαιολογημέναι, καὶ συγχρόνως παρεῖχον ἐνασχόλησιν καὶ πόρον ζωῆς εἰς τὰ λιμώττοντα ναυτικὰ ἡμῶν πλήθη. Ἄλλ' ἐὰν αἱ λεηλασίαι τουρκικῶν χωρῶν οὐδεμίαν παρῆγον εἰς μέσον δυσχέρειαν, ἢ καταδίωξις τῶν οὐδετέρων πλοίων προεκάλει περιπλοκάς δυσαρέστους μετὰ τῶν ναυάρχων καὶ μοιράρχων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτοὶ οἱ Ἄγγλοι οἵτινες, ὡς εἶδομεν, δὲν ἦσαν πολὺ αὐστηροὶ περὶ τὴν προστασίαν τῆς σημαίας αὐτῶν, ὅσάκις αὕτη παρεβίαζε τοὺς ἡμετέρους ἀποκλεισμοὺς, οὐδὲν ἤττον ἠνάγκασαν τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀπὸ 27 μαΐου 1824 διακήρυξιν, δι' ἧς αὕτη εἶχεν ὀρίσει ὅτι τὰ εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Τουρκίας πλοῖα ἀποίαν σημαίαν καὶ ἀν φέρωσι, δὲν θέλουν θεωρηθῆ πλεον ὡς ἀνήκοντα εἰς οὐδέτερον ἔθνος, ἀλλ' ὡς ἐχθρικά.» Ἡ ἀνάκλησις ὅμως τῆς διακηρύξεως ταύτης δὲν ἔπαυσε τὴν καταδίωξιν, ἥτις ἐπεβάλλετο οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τε τῆς ἀνάγκης τοῦ πολέμου καὶ ὑπὸ τῆς ἐνδείας τῶν ναυτικῶν ὀμίλων. Ἡ καταδίωξις λοιπὸν ἐξακολουθοῦσα ἐλογίσθη ὡς πειρατεία. Ἐπειδὴ δὲ πρὸ καιροῦ πολλὰ πλοῖα ἡμῶν δι' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν λόγον ὅτι ἐστεροῦντο παντὸς τρόπου νομίμου ἐργασίας καὶ συντηρήσεως, εἶχον ἐκτραπῆ τμήντι εἰς ἀληθεῖς πειρατικὰς πράξεις, ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς λογιζομένης καὶ πραγματικῆς πειρατείας, αὕτη ἔλαβε προϊόντος τῆς χρόνου διαστάσεις φοβερὰς, αἵτινες πολὺν προσέτριψαν μῶμον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ εἰς πολλὴν ἐνέβαλον ἀμηχανίαν τοὺς εἰληρι-

νεστέρους φίλους τῆς Ἑλλάδος. Μήπως αὐτὸς ὁ Ἀμιλτων, ἀπαιτήσας τῷ 1826 τὴν παράδοσιν καταδρομικοῦ πλοίου ζημιώσαντος μὲν τὴν ἀγγλικὴν σημαίαν, εὕρισκομένου δὲ ἐν Ὑδρα, καὶ πυροβοληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, δὲν εὕρεθη εἰς τὴν θλιβεράν ἀνάγκην ν' ἀντιπυροβολήσῃ; Ὡστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο ὅτι ἡ Ὑδρα, καθ' ἧς τουρκικὴ σφαῖρα δὲν ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ πέσῃ, ἐδέχθη σφαίρας ἀγγλικὰς, καθὼς τῷ 1822 εἶχε δεχθῆ καὶ γαλλικὰς σφαίρας. Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ δεινὸς ἐκεῖνος τάραχος ὁ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐπικρατήσας, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταναγκάσῃ τὰς δυνάμεις νὰ ὑπογράψωσι τὴν συνθήκην τοῦ 1827, ῥητῶς τοῦτο ἐν τῷ προοιμίῳ αὐτῆς ἀνακηρύττουσαν.

Ἐλθωμεν δὲ εἰς τὰς μεγάλας κατὰ θάλασσαν συμφορὰς καὶ τὰ γενναῖα ναυτικὰ γεγονότα τοῦ 1824. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ σουλτάν Μαχμούτης εἶχεν ἀπελπισθῆ τοῦ νὰ καταβάλῃ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν διὰ μόνων τῶν ἰδίων δυνάμεων. Αἱ κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη ἐκ Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου ὀρμήσασαι πεζικαὶ ἐκστρατεῖαι ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ ἄτακτοι αὐτοῦ στρατοὶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προελάσωσι μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα δὲν κατώρθωσαν νὰ χειρώσωσιν. Ἡσθάνετο μὲν πρὸ καιροῦ ὁ σουλτάνος τὴν ἀνάγκην νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικόν· πρὸς τοῦτο ὅμως ἔδει πρὸ πάντων νὰ καταλύσῃ τὸ γενιτσαρικὸν σῶμα, ὅπερ πρὸ αἰῶνος εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλει, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν παραλυσίαν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὸ ὅπως ἐξαχρειωθὲν τοῦτο δημιούργημα τοῦ Καρᾶ Χαλῆλ Τζεντερελῆ δὲν ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τὰ ὅπλα ἀμαχητί· ὥστε ὁ σουλτάνος, ἐνθυμούμενος τὴν τύχην τοῦ Σελίμη, προέβαινε πρὸς τοῦτο μετὰ πολλῆς περισκέψεως, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐνόει, ὅτι ἔπρεπε νὰ πράξῃ τι καίριον κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπετάθη πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν, πασᾶν τῆς Αἰγύπτου. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος δυνάστης εἶχε πρὸ καιροῦ συγκροτήσῃ τακτικὸν στρατὸν· ὅσονδ' ἴποτε δὲ καὶ ἂν ὁ Μαχμούτης ἐδυσπίσται πρὸς αὐτὸν, ἠναγκάσμενος νῦν, ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδὲν ἠδύνατο κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἢ νὰ καταβάλῃ αὐτὴν διὰ πάσης θυσίας, ἔστω καὶ διακιν-

δυνεύων τοῦ νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν ἤδη τοσοῦτον ἰσχυρὸν ἐκεῖνον σατράπην, ἀπεφάσισε ἐκ τῶν δύο κακῶν νὰ προτιμήσῃ τὸ μὴ χεῖρον καὶ ἐπέτρεψε τὸ πασαλίκι τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν. Ἡ Αἴγυπτος εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος κοινωνήσει τῶν κατ' αὐτοῦ θαλασσιῶν ἐκστρατειῶν, εἰ καὶ οὐχὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου. Ἀπὸ τοῦ 1822 ὁ σουλτάνος εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν τὰ κατὰ τὴν Κρήτην· καὶ ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ γαμβρὸς τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ Χασάν πασᾶς ἀπεβίβασεν εἰς Σούδαν 5000 Ἀλβανούς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1824 ὁ πολυμήχανος σατράπης, προσλαβὼν τὸ πασαλίκιον τῆς Πελοποννήσου καὶ φιλοτιμούμενος νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἔργον τῶν Φαραώων, ὅπερ ἐπόθει νὰ ἀνορθώσῃ, ἔκτασιν οἶαν ποτὲ δὲν εἶχε λάθει ἐν καιρῷ τῆς μεγίστης αὐτοῦ ἀκμῆς, ἀπεδύθη εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ πάσης θυσίας κατὰ ξηρὰν τε καὶ κατὰ θάλασσαν. Ἐτι ἀπὸ τοῦ μαρτίου 1824 ὁ Χουσεῖμπεῦς σταλεῖς ἐξ Αἰγύπτου εἰς Κρήτην συνεπλήρωσε διὰ σφαγῶν καὶ καταστροφῶν φροβερῶν τὴν χεῖρσιν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης νήσου.

Ἀλλὰ τότε προέκυψαν εἰς μέσον αἱ μεγάλαι τοῦ ἐπιχειρήματος δυσχέρειαι. Μέχρι τοῦ Διόσκου πελάγους σπανίως προέβαιεν ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, ἐπειδὴ οἱ λιμένες τῆς Κρήτης κατείχοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν, οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον καταφύγια ἀσφαλῆ ἐν τῇ ἀχανεῖ ἐκείνῃ ἐκτάσει. Ὅθεν δυσκόλως ἠδύναντο νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἄμεσον μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κρήτης διαπεραιώσιν. Ἀλλὰ μεταξὺ Κρήτης καὶ Πελοποννήσου ὁ στόλος ὁ μετακομίζων τὸν τακτικὸν στρατὸν ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ προσκόψῃ πρὸς τοὺς στολίσκους ἐκείνους, οἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τοσοῦτον ἐνεποίησαν τρόμον εἰς τοὺς Ὀσμανίδας. Δυστυχῶς ἡ ὀλίγη δραστηριότης ἡ ἀναφανεῖσα εἰς τὰς παρασκευὰς καὶ τὰς κινήσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τῷ 1823, ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1824 καὶ εἰς παντελῆ μάλιστα μετεβλήθη ἀδράνειαν. Τὰ χρήματα τοῦ πρώτου δανείου δὲν εἶχον ἔτι ἔλθει· οἱ ἰδιωτικοὶ πόροι τῶν τριῶν νήσων ὀσημέραι ἐξηντλοῦντο, τὸ δὲ νέον Ἐκτελεστικὸν ἠσχολεῖτο πολὺ μᾶλλον εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων ἢ εἰς τὴν ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικρέμαμένου μεγά-

λου ἑξωτερικοῦ κινδύνου. Ἐντεῦθεν κατὰ τὸ πρῶτον ἑξάμηνον τοῦ ἔτους ἐκείνου οἱ στόλοι ἡμῶν ἔμειναν ἀργοί, παραδόξως δὲ ἠυκολύνθη κατ' ἀρχὰς ἡ ἐκτέλεσις τοῦ νέου σχεδίου ὅπερ συνεφωνήθη μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο, ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους διαπεραιώσις τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐκρίθη πρὸ πάντων ἀναγκαῖον νὰ ὑποταχθῶσιν αἱ νῆσοι, ἂν ὅχι ὅλαι, τοῦλάχιστον αἱ ἀπωτέρω τῆς Πελοποννήσου κείμεναι. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὠρίσθη, ὅτι ὁ μὲν αἰγυπτιακὸς στόλος θέλει ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Κάσσου, ὁ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Ψαρῶν, ἀμφοτέροι δὲ ἐνωθέντες κατὰ τῆς Σάμου. Καὶ πρώτη προσεβλήθη ἡ Κάσσος. Ἡ ἀπόκρημνος αὐτῆ νῆσος ἡ παρακειμένη εἰς τὴν Κρήτην, εἶχεν 7000 περίπου κατοίκους καὶ 15 μὲν πάρωνας, 40 δὲ μικρότερα πλοῖα. Οἱ Κάσσοιοι σπανίως μετέσχον τῶν ἐργασιῶν τοῦ τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν προηγηθέντων τριῶν ἐτῶν δὲν ἔπαυσαν βοηθοῦντες μὲν τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν, λυμαινόμενοι δὲ τὰ παράλια τῆς Καραμανίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ δεινῶς δυσφημούμενοι ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων ὡς πειραταί. Τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς αὐτῶν ἀνετέθη εἰς τὸν Χουσεῖμπεῦν, τρεῖς δὲ φρεγάδες καὶ 10 δρόμωνες ἐξέπλευσαν ἐπὶ τούτῳ ἐξ Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Γιβραλτάρ, ναύτην τολμηρὸν καὶ ἔμπειρον ἀνατραφέντα ἐν τῇ σχολῇ τῶν πειρατῶν τῆς Βαρβαρίας. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μαῖου ἡ νῆσος ἀπεκλείσθη καὶ ἤρχισε νὰ κανονοβολῆται· τῇ δὲ 7 ἰουνίου ὁ Χουσεῖμπεῦς ἀπεβίβασε διὰ νυκτὸς 3,000 Ἀλβανούς εἰς τὴν πρὸς τὴν Κρήτην νεύουσαν παραλίαν, καὶ μὴ ἀπαντήσας ἰκανὴν ἀντίστασιν, τοὺς μὲν ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας ἀπέσφαξε, τοὺς δὲ νέους καὶ παῖδας, 2000 τὸν ἀριθμὸν, ἔπεμψεν εἰς Ἀλεξανδρείαν, ὅπου ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα.

Ἡ δὲ κατὰ τῶν Ψαρῶν ἐπίθεσις ἀνετέθη εἰς τὸν Χοσρέφ πασᾶν. Τῇ 20 ἰουνίου ἀπὸ πρωίας ὁ ὀσμανικὸς στόλος προερχόμενος ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὑπὸ ἑλαφρᾶς βορείου αὔρας φερόμενος, ἔπλεε πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν ἄκραν τῶν Ψαρῶν. Ὁ στόλος οὗτος, συγκείμενος τότε ἐξ 140 σκαφῶν ἐν οἷς 2 κατάφρακτα, 5 φρεγάδες καὶ 45 δρόμωνες, πάρωνες, ἡμιολία καὶ βάρεις (κανονοφόροι),

φέρων δὲ στρατὸν ἀποβατικὸν 14000 ἀνδρῶν, προέβαινεν ἐν μακροτάτῳ στίχῳ, οὗ ἢ τε κεφαλὴ καὶ ἡ οὐρὰ συνέκειντο κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἐπικώπων πλοίων παραπεμπομένων ὑπὸ τινῶν φρεγάδων. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς φάλαγγος ταύτης διεκρίνετο ἡ ναυαρχίς. Ἐὰν προσήρχοντο ἐγκαίρως πᾶσαι αἱ ναυτικαὶ ἑλληνικαὶ δυνάμεις, βεβαίως ὁ Χοσρέφης δὲν ἀπεβιδιάζετο ποτὲ εἰς Ψαρά. Ἐὰν καὶ αὐτοὶ οἱ Ψαριανοὶ ἐξέπεμπον κατ' αὐτοῦ τὰ πυρπολικά των ἐπερειδόμενα ἐπὶ τῶν πολεμικῶν, ὅσον εὐάριθμα καὶ ἂν ἦσαν ταῦτα, πιθανῶς ἤθελον ἀναβάλλει τὴν ἀπόβασιν μέχρι τῆς προσελεύσεως τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ στόλου ὅστις τῶνόντι παρέστη μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἄλλ' ἔκρινον εὐλογον νὰ καταδικάσωσιν εἰς ἀργίαν πυρπολικά τε καὶ πολεμικά καὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου αὐτῆς ἄμυναν, σκορπίσαντες καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν περιφέρειαν τὰς ὀλίγας αὐτῶν δυνάμεις· οὐδὲ βαστᾶ ἡ καρδιά ἡμῶν νὰ ἐλέγξωμεν σήμερον, μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν 50, τοὺς περιφανεῖς ἐκείνους τῆς Ἑλλάδος προμάχους, διότι τοιοῦτο μᾶλλον ἢ τοιοῦτο ἀμύνης σύστημα προετίμησαν, ἐνῶ μάλιστα ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν τοὺς λόγους δι' οὓς περιῆλθον εἰς τοιαύτην ἀπόφασιν. Ὅθεν θέλομεν ἐκθέσει τὰ πράγματα ὅπως συνέβησαν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἐμπειροτέχνου αὐτόπτου, τοῦ Κ. Βιλλενεῦ, κυβερνήτου τοῦ γαλλικοῦ δρόμωνος *Ισιδος* ὅστις παρευρέθη εἰς τὴν φοβερὰν ταύτην σκηνὴν ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν ἡμιολίαν *Ἀμάρντον*. Ἠξεύρομεν ὅτι ἡ παρουσία τῶν γαλλικῶν τούτων πλοίων παρεξηγήθη παρὰ τῶν ἡμετέρων κατὰ τὸ σύνηθες, ἀλλὰ, καθὼς ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ κυβερνήτου ἐκείνου ἐπισήμως ἐξάγεται, ἀφοῦ τῇ 18 ἰουνίου ἔπεμψεν εἰς Ψαρά ἕνα τῶν ἀξιωματικῶν αὐτοῦ ἵνα ἀναγγείλῃ τὴν ἐπικειμένην ἐπίθεσιν, καὶ ἤκουσεν ὅτι θέλουσι μείνει μέχρι τέλους πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρέμεινε περὶ τὴν νήσον ἵνα, ἐν περιπτώσει συμφορᾶς, πράξῃ πᾶν ὅ,τι ἡ φιλάνθρωπία ἐπιτρέπει καὶ ὑπαγορεύει. Ἀνάγκη δὲ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἐκθεσιν ταύτην, διότι δὲν συγχωρεῖται νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἄλλα ἔπραττον καὶ ἄλλα ἀνήνεγκον εἰς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν. Μετὰ μεσημβρίαν λοιπὸν τῆς 20 ἐπακμάσαντος τοῦ ἀνέμου, ὁ τουρκικὸς στόλος ἐπλησίασε πρὸς τὸν βόρειον λιμενίσκον τῆς νήσου καὶ τὴν 7 τὸ ἑσπέρασ οἱ πᾶσι

νες αὐτοῦ καὶ αἱ βάρεις ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι κατὰ τῶν κανονοστασίων τοῦ μέρους τούτου τῆς παραλίας. Οἱ Ἕλληνες ἀπήντησαν, καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐξηκολούθησεν ὁ ἀντιπυροβολισμὸς οὗτος διεξαγόμενος ἐκατέρωθεν «ὁπωςοῦν τυχαῖος.» Τὴν ἐπιούσαν πρωτῆ, γαλήνης ἐπικρατούσης, τὰ κωπήρη ἀπεβίβασαν εἰς διάφορα περὶ τὸν λιμενίσκον σημεῖα στρατὸν πολυάριθμον, ὅστις, ἐπιβοηθούμενος ὑπὸ τοῦ πυκνοῦ πυρὸς τῶν πλοίων, εὐχερῶς ἀπώθησε τοὺς εὐαρίθμους μαχητὰς εἰς οὓς ἐπετράπη ἢ ἐπιτήρησις μᾶλλον ἢ ἡ ἄμυνα τῶν περικειμένων βράχων. Ἐπιτιθέμενοι καὶ ἀμυνόμενοι ἐρρίφθησαν μίγδην πρὸς τι μικρὸν πυροβολοστάσιον περὶ ὃ ἤρξατο ἀγὼν πεισματώδης ἐπὶ ἓν τέταρτον ἐβλέπομεν συγχρόνως αἰωρουμένας ἐπὶ τῶν προμαχώνων τὴν τε ἑλληνικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν σημαίαν· τελευταῖον ἠφανίσθη ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἐκυμάτισε μόνη ἡ τουρκικὴ. Τότε οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ μεσημβρινὸν τῆς νήσου, καταπυροπολοῦντες τὰ πάντα καθόσον ὑπεχώρουν. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἔπνευσε βορειοδυτικὸς ἀνεμος, καὶ ὁ καπετὰν πασᾶς ὠφελούμενος ἐξ αὐτοῦ διέταξε τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς δρόμωνα, ὅσοι ἦσαν πλησιέστεροι εἰς τὸν πορθμὸν τῶν Ἀντιψάρων, νὰ εἰσέλθωσιν ἐν αὐτῷ, κάμπτοντες τὴν βόρειον τῆς νήσου ἄκραν. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὸ καταπεπληγμένον πλῆθος συμπαρέσυρε πρὸς τὸν λιμένα τοὺς ἄνδρας ὅσοι ἠδύναντο εἰσέτι νὰ τὸ ὑπερσπίσωσι. Δεκαπέντε ἕως εἴκοσι πάρωνες πλήρεις φυγάδων εἶχον ἀπάρει, καταδιωκόμενοι ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ κανονοβολούμενοι ὑπὸ τῶν φρεγάδων καὶ τῶν δρομώνων τῆς πρωτοπορείας. Εἷς τῶν παρώνων, κινδυνεύων ἀπὸ δύο φρεγάδων, ἀνῆψεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος διαφόρους καυστικὰς ὕλας καὶ περιεκαλύφθη οὕτω ὑπὸ καπνοῦ, οἱ δὲ κυβερνήται τῶν δύο φρεγάδων ὑπολαβόντες αὐτὸν ὡς πυρπολικὸν, ἀπετράπησαν ἀμέσως τῆς διώξεως, τοσοῦτον τρόμον ἐνέπνευσεν αὐτοῖς ἀπλῆ ἢ ὑπόνοια, ὅτι ἔχουσι κατέναντι αὐτῶν ἐμπρηστήριον σκάφος. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν πρώτων τούτων πλοίων ὀλίγοι τῶν κατοίκων εὗρον καταφυγὴν· εἰς τοὺς μὴ προφθάσαντας νὰ ἐκπλεύσωσιν ἢ θάλασσα ἀπεκλείσθη, διότι ὁ σόλος τοῦ Χοσρέφη, φερόμενος ὑπὸ τοῦ βορρᾶ, κατέλαβε τὸν πορθμὸν τῶν Ἀντιψάρων, ἢ περιεκύκλου τὴν νῆσον, Πολυάριθμα πλοία καὶ ἀκάτια ἐζήτουν νὰ διαφύγωσι

πανταχόθεν, ἀλλὰ τὰ τουρκικὰ πλοῖα ἐπυροβόλουν κατ' αὐτῶν ἀνηλεῶς καὶ κατεδίωκον προσέτι αὐτὰ διὰ λέμβων. Τὰ ὕδατα τοῦ λιμένος βαθμηδὸν ἐρυθραίνοντο καὶ ἐντὸς σταδίου ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσιδος ἐμέτρησε περὶ τὸν δρόμονα αὐτοῦ 30 πτώματα γυναικῶν καὶ παιδῶν. Μόνον τὸ Παλαιόκαστρον ἀνθίστατο ἔτι. Τὸ ἀσθενὲς τοῦτο ὀχύρωμα ἀντεπυροβόλει μετὰ θαυμαστῆς ζωηρότητος τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιτιθεμένους. Ἐντὸς τοῦ ἀθλίου τούτου περιβόλου εὐαριθμητοὶ τινὲς Ἕλληνες ἠμύνοντο κατὰ 6,000 καὶ ἐπέκεινα Τούρκων. Ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσιδος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸ θέαμα τοῦτο. Τῆ 22 περὶ τὴν 9 ὥραν τῆς πρωίας ἀπελθὼν πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν, «ἐρχομαι, τὸν εἶπε, νὰ σᾶς προσφέρω τὴν μεσολάβησίν μου.» Συναινέσαντος δὲ τοῦ Χοσρέφη, γάλλος ἀξιωματικὸς ἀπεβιβάσθη ἐν συνοδίᾳ τοῦ ταμίου τοῦ καπετὰν πασᾶ ὡς διερμηνέως, κομίζων προτάσεις ἀνακωχῆς. Τὰ ὀσμανικὰ ὁμῶς στρατεύματα ἐκμανέντα οὐδένα ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσι λόγον περὶ συμβιβασμοῦ. Καί τοι παθόντα ζημίας δεινάς, εἶχον προσεγγίσει κατὰ μικρὸν τοσοῦτον εἰς τὸ ὀχύρωμα, ὥστε περὶ τὴν 6 τῆς ἑσπέρας πολιορκούμενοι καὶ πολιορκηταὶ ἀντηρεθίζοντο ἀμοιβαίως διὰ μυριῶν ὕβρεων. Περὶ τὴν 6 καὶ $\frac{1}{2}$ φοβερὰ ἀντήχησε κραυγὴ. Οἱ Τούρκοι περικυκλώσαντες πανταχόθεν τὸν λόφον καὶ ἀναβάντες εἰς αὐτὸν ἐπλημμύρησαν τὰ ἐξωτερικὰ ὀχυρώματα. Ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς Ἰσιδος ἐθεῶντο ἐναγωνίως πᾶσαι τῆς συμπλοκῆς αἱ περιπέτειαί. Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐξηκολούθουν διὰ τοῦ τηλεσκοπίου διακρίνοντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν καὶ λέγοντες, ὅτι ἐν ὄσω τὸ ἅγιον αὐτὸ ράκος κυματίζει ἐπὶ τοῦ πυροβολείου, ὑπάρχει εἰσέτι ἐλπίς. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην τοῦρκος στρατιώτης ἐξορμαῖ πρὸς αὐτὸ, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐγγίσῃ τὸ ξυστὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου μόλις ἐκυμάτιζεν ὑπὸ ἐκπνεύσεως αὔρας ἡ σημαία, καὶ ἔκρηξις φρικώδης ἔσεισε καὶ διέσχισε τὸν ἀέρα· τὸ φρούριον, οἱ ὑπερασπισθέντες αὐτὸ ἤρωες, ὁ ἐμβαλὼν εἰς αὐτὸ ἐχθρὸς, τὰ πάντα ἐγένοντο θρύμματα. Οἱ μαχηταὶ οὗτοι ἐτήρησαν τὸν λόγον αὐτῶν ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἑσπέρας, ἅμα ἐνύκτωσεν, ὁ κυβερνήτης τῆς Ἰσιδος ἐπλησίασε πρὸς τὸν βράχον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴστατο τὸ ἀνατραπὲν ὀχύρωμα, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ δια-

σώση ἐπιζήσαντά τινά θύματα. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἅπασαι αὐτοῦ αἱ ἔρευναι, διότι ἡ μανία τῶν Τούρκων οὐδένα ἐλησμόνησε. Τὴν ἐπιούσαν ἐκ πρώτης αἱ λέμβοι αὐτοῦ, ἐξετάσασαι ἐπιμελῶς ἅπασας τὰς ἀποκρήμνους ἀκτὰς τῆς ἀρκτικῆς παραλίας, ἀπέβησαν εὐτυχέστεραι καὶ ἀπήγαγον ὑπὸ τὴν προστατίδα σκέπην τῆς γαλλικῆς σημαίας 156 γυναικόπεδα καὶ στρατιώτας βαρέως τετραυματισμένους. Ἀλλ' ἡ καταστροφή ἐγένετο φοβερά. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως εἶχον καταφύγει εἰς Ψαρά, ἐκ Χίου, ἐκ Κυθωνιῶν καὶ ἐκ Σμύρνης ἀλληλοδιαδόχως τοσοῦτοι ἄνθρωποι, ὥστε τῷ 1824 ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου συνεποσοῦτο εἰς 30,000 ψυχὰς, ἐν οἷς 7,000 μόνον ἦσαν Ψαριανοί. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων 3,000 διέφυγον τὴν σφαγὴν· ἐκ δὲ τῶν προσφύγων 17,000 ἢ ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν· 100 δὲ μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἔπεσον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ καπετὰν πασαῖ. Ἡ Πύλη, μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὸν ἀνόσιον τοῦτον θρίαμβον, παρεπονέθη εἰς τὴν γαλλικὴν πρεσβείαν διὰ τὴν μεσολάβησιν τοῦ κυβερνήτου τῆς Ἰσίδος, ἀξιοῦσα, ὅτι οὐδενὶ ἐπετρέπετο ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐκδίκησιν αὐτῆς καὶ ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς ἐνόχους τῆς προσηκούσης τιμωρίας. « Συγχαρῆτε ἐκ μέρους μου εἰλικρινέστατα τὸν κύριον Βιλλενεῦ διὰ τὴν καλλίστην αὐτοῦ διαγωγὴν εἰς Ψαρά, » ἔγραψεν ὁ κόμης Γκιγεμινὼ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς γαλλικῆς μοίρας. αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἀπάντησις ἣν ὁ πρέσβυς οὗτος ἔδωκεν εἰς τὰς αἰτιάσεις τῆς Υ. Πύλης.

Τί δὲ ἔπραττεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἐνῶ κατεστρέφοντο ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρά; Ἐτι ἀπὸ τῆς 17 μαΐου, ἤτοι 20 ἡμέρας πρὸ τῆς ἀλώσεως αὐτῶν, οἱ Κάσσοι εἶχον ἀναφερθῆ εἰς τὴν Σεβαστὴν Διοίκησιν ἐξαιτούμενοι τὴν ἀποστολὴν ναυτικῆς δυνάμεως καὶ πολεμεφοδίων· τὸ δ' Ἐκτελεστικόν, τὸ ὁποῖον ἡσχολεῖτο ἔτι εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου, ἀπεκρίνετο ἐκ Μύλων τῇ 27 ὅτι « ἡ Διοίκησις ὡς κοινὴ μήτηρ δὲν θέλει ἀδιαφορήσει καὶ εἰς τὰς πολεμικὰς χρεῖας καὶ φθάσαντος τοῦ δανείου θέλει σᾶς οἰκονομήσει ἀναλόγως. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐξ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν δὲν ἐκπλέουσιν ἀκόμη ἐξ αἰτίας ὅπου τὸ ταμεῖον δὲν ἔχει χρήματα νὰ πληρώσῃ τοὺς ναῦτας, ἅμα ὅμως φθάσουν τὰ χρήματα καὶ πληρωθοῦν οἱ ναῦται, θέλουν ἔβγει εὐθύς, ἐπειδὴ εἰ-

ναι ἔτοιμοι.» Ἐν τῷ μεταξύ ὁμως ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις εἶχε χρήματα νὰ πληρῶνῃ τοὺς στρατοὺς τοὺς διεξάγοντας τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἄφινε δὲ τὴν Κάσσον νὰ καταστραφῇ. Καὶ οὐδὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐλήφθη πρόνοιά τις, ἵνα ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος. Τῇ δὲ 22 ἰουνίου φθάσαντες εἰς Σπέτσας οἱ πρῶτοι τῶν Ψαρῶν φυγάδες, ἔφερον τὴν ἀγγελίαν τῆς πτώσεως τοῦ μεγάλου ἐκείνου πρὸς βορρᾶν προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ συμφορὰ αὕτη κατέπληξεν ὡς κεραυνὸς τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἀπὸ περάτων αὐτῆς μέχρι περάτων. Καὶ τὸ κακὸν δὲν περιωρίζετο εἰς τοῦτο μόνον. Οἱ ἑπαρχοὶ Τήνου, Μυκόνου, Νάξου ἀνήγγελλον ἀλληλοδιαδόχως, ὅτι ἐκ τῶν νήσων αἱ μὲν ἐπροσκύνησαν, αἱ δὲ ἐτοιμάζονται νὰ προσκυνήσωσιν. Ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτᾶτο νήματος, διότι, ἂν δὲν ἐξήρχετο τελευταῖον ὁ στόλος, ὑπετάσσετο μὲν ἡ Σάμος, διεπεραιοῦντο δὲ ἔκτοτε τὰ τακτικὰ τῆς Αἰγύπτου στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τότε ἡ Ὑδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ οἱ πρὸ μικροῦ τοσοῦτον οἰκτρῶς δεκατευθέντες Ψαριανοὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἐκ τῶν ἰδίων πάλιν ἐπαρκοῦντες εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀνάγκην. Ἀλλὰ πρὶν ἐκστρατεύσωσιν, οἱ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας ἔγραψαν τῇ 23 ἰουνίου ἀξιομνημόνευτον πρὸς τὸ βουλευτικὸν σῶμα διαμαρτύρησιν.

« Αἱ καταχρήσεις τῶν νόμων καὶ ὄχι ἡ ἔλλειψις πόρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπροξένησε τὴν γενικὴν ἀνοικονομίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνοικονομίαν δὲν ἐβοηθήθησαν ἐν καιρῷ ἡ Κρήτη, ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρὰ, μέρη σημαντικώτατα τῆς Ἑλληνικῆς δυνάμεως· κινδυνεύει δὲ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὅλον, καὶ ἡ νῆσός μας αὐτὴ κινδυνεύει, ἂν δὲν βοηθηθῇ ἐν συντόμῳ καὶ σημαντικῶς . . . . . Στοχασθῆτε ὀπίστας θυσίας ἐκάμαμεν ἄχρι τοῦδε· μὴ φαντασθῆτε ὅτι ἐμποροῦμεν ἔτι νὰ ὑποφέρωμεν. Ἡμεῖς ἐξαντλήσαντες τὸ χρηματικὸν μας, ἐρανίσσαμεν τώρα ἐσχάτως ἀπὸ τοὺς συμπολίτας μας πάσης τάξεως διὰ νὰ κινήσωμεν τὰ πλοῖά μας. Ἄς δράμῃ λοιπὸν, ἄς συνεισφέρῃ μίαν φορὰν τὸ ἔθνος καὶ ἡ Πελοπόννησος, ὡς τὸ εὐτυχέστερον μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἐλαφρόνοντές μας ἀπὸ μερικὰ ἔξοδα.» Τὸ Βουλευτικὸν σῶμα ἀποκρινόμενον τῇ 25 ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀθλιότητα τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ χρήματα πάλιν δὲν ἔστειλε καὶ ἐπέκαλέσατο αὐθις τὴν φιλοπα-

τρίαν τῶν νησιωτῶν. «Εἰς ἀπάντησιν τοῦ εὐγενοῦς γράμματός σας ἐκδέδομένου τῆ 23 τοῦ παρόντος, ἀληθείας ἀναντιρρήτου εἶναι τὸ περιεχόμενον τόσῳ τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς ἐξ ἧς πηγάζει ἡ ἀνοικονομία, ὅσῳ καὶ περὶ τῆς θαλασσίου δυνάμεως χωρὶς τῆς ὁποίας βέβαια Ἑλλάς δὲν σώζεται. Τοῦτο προβλέπουσα καὶ ἡ Διοίκησις πάντοτε ἐνασχολεῖται πρὸς ἐνδυνάμωσίν της. Τὰ ἀλλεπάλληλα ὅμως περιστατικὰ ἐμπόδισαν . . . . Ἀδελφοί, εἴσθε ἀρκετὰ καλοὶ πατριῶται καὶ ἀπείρους θυσίας ἐκάματε· ὁ κίνδυνος γνωρίζετε ὅτι μέγας. Ὅθεν τρέξατε μὲ τὴν θαλάσσιον δύναμιν διὰ νὰ προφθάσωμεν τὰ Ψαρά, νὰ ἐγκαρδιώσωμεν καὶ τὸ Αἶγαῖον Πέλαγος.»

Καὶ ἐξέπλευσαν τῶντι οἱ Ἑλληνικοὶ στολίσκοι τὴν 24 καὶ 25 ὅπωςδῆποτε ἐξ ἰδίων παρασκευασθέντες καὶ κατρυθύνθησαν εἰς Ψαρά, ἐπὶ τῆ ἐλπίδι, ὅτι ἴσως προφθάσῃ νὰ βοηθήσῃ δύο ἢ τρία τινὰ σημεῖα, τὰ ὅποια ἐξηκολούθησαν ἀνθιστάμενα ἔτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Παλαιοκάστρου. Ἀλλ' ὅτε ἀφίκοντο, τὰ πάντα ἤδη εἶχον τελειώσει, ὁ δὲ καπετὰν πασαῶς, καταλιπὼν ἐπὶ τῆς νήσου φρουρὰν καὶ ἐν τῷ λιμένι αὐτῆς μικρὰν τινα ναυτικὴν μοῖραν ἐξ ἑνὸς πάρωνος καὶ ἰκανῶν βάρων συγκειμένην, εἶχεν ἀπέλθει εἰς Μιτυλήνην. Ὅθεν οἱ ἡμέτεροι περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ καταδιώξῃσι, καταστρέψῃσι καὶ ἐν μέρει αἰχμαλωτεύσῃσι τὴν μοῖραν ἐκείνην, μεθ' ἧ ἐδέησε νὰ ἐπιστρέψῃσιν εἰς τὰ ἴδια δι' ἔλλειψιν προμηθειῶν. Ἄν ὁ Χοσρέφης εἶχε μικρὰν τινα δόσιν δραστηριότητος καὶ ἐπέπιπτεν ἀμέσως κατὰ τῆς Σάμου, ἤθελεν ἐπιτύχει αὐτόθι ἔτι εὐχερέστερον ἢ εἰς Ψαρά. Εὐτυχῶς ἀνέβαλεν ἐπὶ ἕνα μῆνα τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἠδυνήθη τελευταῖον νὰ ἐπέλθῃ πολυαριθμότερος ἢ ποτὲ καὶ κάλλιον συγκεκορημένος ὁ Ἑλληνικὸς στόλος. Τῆ 10 Ἰουλίου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς κυβερνήσεως τὸ πρῶτον ἀγγλικὸν δάνειον, καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας νῦδόκησεν αὕτη νὰ ἐγχειρίσῃ εἰς μὲν τὴν Ὑδραν 47,000 δίστηλα, εἰς δὲ τοὺς Σπετσιώτας 32,000, εἰς δὲ τοὺς Ψαριανούς 15,000, ἐν ὅλοις 94,000 τάλληρα, ἧτοι, ὡς ἠθέλομεν εἶπει σήμερον, 564,000 δραχμάς. Τότε ἀπῆλθον ἀλληλοδιαδόχως οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἐπὶ τὴν Σάμον, ὅπου συγχρόνως σχεδὸν μετ' αὐτῶν κατέπλευσεν ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὁ τῆς

Κωνσταντινουτόλεως στόλος, ἵνα διαβιβάσῃ μὲν εἰς τὴν νῆσον ταύτην τὸν ἐπὶ τῆς κατέναντι παραλίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατεσκηνωμένον πολυάριθμον ὀσμανικὸν στρατὸν, συντελέσῃ δὲ ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἄλωσιν. Ἐν τῷ στενωῷ ἐκείνῳ πορθμῶ ἐγένοντο ἀπὸ τῆς 31 ἰουλίου μέχρι τῆς 5 αὐγούστου μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων συμπλοκαὶ πεισματώδεις, καθ' ἃς, οὐ μόνον οἱ πολέμιοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαπορθμεύσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἀλλὰ ἀπέβαλον τὴν τελευταίαν ἡμέραν μίαν φρεγάδα τῶν 54, πυρποληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ἓνα ἐκ Τύνιδος πάρωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ Ὑδραίου Γεωργίου Βατικιώτου καὶ ἓνα τριπολιτικὸν δρόμωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ Σπετσιοῦ Λέκα Ματρώζου. Μετὰ τῶν τριῶν τούτων πλοίων ἀπώλεσαν οἱ πολέμιοι 100 πυροβόλα καὶ 1000 τοῦλάχιστον ἄνδρας. Τότε ὁ Χοσρφέης ἀπελπισθεὶς νὰ διαπράξῃ τὸ ἔργον μόνος, ἔπλευσεν εἰς Κῶν, ἵνα περιμείνῃ ἐκεῖ τὸν προσδοκώμενον αἰγυπτιακὸν στόλον.

Ὁ στόλος οὗτος εἶχε τῶντι ἀναχωρήσει ἐξ Ἀλεξανδρείας τῆ 7 ἰουλίου καὶ συνέκειτο ἐξ 25 πολεμικῶν πλοίων παραπεμπόντων 8,000 τακτικούς καὶ 1000 ἵππους ἐπὶ 100 φορτηγῶν μετακομιζομένους. Τοῦ στόλου ἦρχεν ὁ Ἰσμαῆλ Γιβραλτάρ, τὴν δὲ ὑπερτάτην τῆς ὅλης δυνάμεως ἡγεμονίαν εἶχεν ἐπιτρέψει ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς εἰς τὸν πολυθρύλητον αὐτοῦ υἱὸν Ἰβραῆμ πασᾶν, ἄνδρα γενναῖον, τολμηρὸν καὶ καρτερικόν. Ἐκέκτητο δὲ καὶ ἕτερον πλεονέκτημα ὁ Ἰβραῆμ πασᾶς. Γάλλοι ἀξιωματικοὶ εἶχον προγυμνάσει τὸν τακτικὸν αὐτοῦ στρατὸν, καὶ νῦν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν συνεξέπλεον μετ' αὐτοῦ. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα πεποιθήσις τῶν Εὐρωπαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προξένων, ὥστε, ὅτε εἶδον αὐτὸν ἐκστρατεύσαντα, «ἐντὸς ἐξ μηνῶν, εἶπον, ἀπώλολεν ἡ Ἑλλάς.» Ἡ προφητεία δὲν ἐπληθήθυσεν καθ' ὀλοκληρίαν. Οἱ ἐξ μῆνες ἔμελλον μάλιστα νὰ παρέλθωσι πρὶν ἢ οὗτος δυνηθῆ νὰ πατήσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον· ἐπὶ τέλος ὅμως, βέβαιον εἶναι, ὅτι κατήγαγε τὴν ἐπανάστασιν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς. Ὁ Ἰβραῆμ πασᾶς πεποιθὼς ἰδίως εἰς τὸν πεζὸν αὐτοῦ στρατὸν, οὐδὲν ἄλλο ἤυχετο εἰ μὴ νὰ διαπεραιωθῆ. Οἱ ἐτησίαι ὅμως οἱ ἐπικρατοῦντες κατὰ τοὺς θερινούς μῆνας ἐν τῷ Λιβυκῷ πελάγει, ὅπως καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ, παρεκώλυσαν ἐπὶ μακρὸν τὸν ἀνάπλου αὐτοῦ. Ἴνα ἀνα-

χθῆ ἀπὸ τῆς ἀφρικανικῆς παραλίας, ἐδέησε νὰ διανείμῃ τὸν στόλον εἰς μικρὰς μοίρας, εἰς ἃς ἐπέτρεψε νὰ διαδρομήσωσιν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ. Τὸ πέλαγος, τὸ ἀπλούμενον μεταξὺ Αἰγύπτου, Κύπρου καὶ Κρήτης, ἐκαλύφθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰουλίου ὑπὸ πλοίων, μόλις δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ αὐγούστου ἐγένετο ἡ μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἔνωσις μεταξὺ Κῶ καὶ Ἀλικαρνασσοῦ. Οἱ δύο στόλοι περιελάμβανον τότε ἐν δίκροτον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία τοῦ Χοσρέφη, 25 φρεγάδας, 25 δρόμωνας, 50 πάρωνας καὶ ἡμιολίας καὶ περὶ τὰ 300 σκευαγωγὰ. Οἱ Ἕλληνες συνεκεντρώθησαν περὶ τὰς νήσους Λέρον, Λειψὼ καὶ Πάτμον. Ὁ Μιαούλης, ὅστις, ἀπασχοληθεὶς εἰς ἑτέρας ὑπηρεσίας, δὲν εἶχε παρευρεθῆ εἰς τοὺς περὶ Σάμον ἀγῶνας, καθ' οὓς ἀνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ ἀντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη, κατέπλευσεν ἤδη τῇ 22 εἰς Πάτμον καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν. Ὁ φοβερὸς τῶν πολεμίων στόλος ἔφερε 50,000 ναύτας καὶ στρατιώτας καὶ 2,500 πυροβόλα, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 70 σκάφη καὶ 800 πυροβόλα μικρᾶς ἐν γένει ὀγκῆς. Καὶ ὅμως ἐν τοιαύτῃ δυνάμει δυσαναλογία ἔμελλον νῦν νὰ συγκροτήσωσιν οὐχὶ πλέον ἀπλᾶς συμπλοκάς, ἀλλὰ ἀληθεῖς ἐκ παρατάξεως μάχας. «Ἡ ναυτικὴ ἱστορία, λέγει ὁ ναύαρχος **Jurien de la Gravière**, οὐδεμίαν ἴσως παρίστησι σελίδα ἀξιοτέραν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν παντὸς ναυτικοῦ ἀνδρός.»

Ὁ κατερχόμενος ἐκ Σάμου πρὸς τὴν Ἀλικαρνασσὸν ἀπαντᾷ ἀριστερᾷ ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας τὸν κόλπον τὸν καλούμενον τοῦ Γέροντος, δεξιᾷ δὲ πολυάριθμα νησιά, ὧν τὰ κυριώτερα εἰσὶν, ἡ Πάτμος, ἡ Λειψὼ, ἡ Λέρος καὶ ἡ Κάλυμνος. Προχωρῶν πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς ἡπείρου Ἀλικαρνασσὸν, ἔχει δεξιᾷ, κατέναντι ταύτης κειμένην, τὴν νῆσον Κῶν, ὅπισθεν δὲ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημείων πορθμοῦ βυθίζεται ἐν τῇ ἡπείρῳ ὁ κόλπος ὁ καλούμενος τῆς Κῶ. Οἱ ἡμέτεροι, ὡς προείπομεν, συνεκεντρώθησαν περὶ Λέρον, Λειψὼ καὶ Πάτμον· οἱ δὲ Τοῦρκοι μεταξὺ Ἀλικαρνασσοῦ καὶ Κῶ. Ἐπειδὴ κατὰ αὐγούστον ἐπικρατοῦσιν ἔτησίαι, οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον θέσιν, ἐν ἧ ὀ μόνον τὴν Σάμον προεφύλαττον, ἀλλὰ καὶ πιθανότητα εἶχον νὰ ἦναι προσήνεμοι. Ἀποφασίσαντες δὲ νὰ ἐπιτεθῶσιν, ἀπῆρον τῇ 24. Ἀπόσπασμα συγκείμενον ἐκ

18 πολεμικῶν καὶ 6 πυρπολικῶν προηγεῖτο τῆς μεσοπορείας. Οἱ τοῦρκοι ἐκπετάσαντες ὡσαύτως τὰ ἰστία παρετάχθησαν εἰς μάχην ἐν τῷ πορθμῷ. Πνέοντος δὲ ἀνέμου λαμπροῦ τὸ κατάφρακτον τοῦ καπετὰν πασᾶ, ποιούμενον τὴν ἀναστροφὴν, ἀπέβαλε τὸν δόλωνα αὐτοῦ καὶ τὴν κεραίαν τοῦ φώσωνος, ὥστε ὁ Χοσρέφης οὐριοδρομήσας ὑπεχώρησεν, ἵνα ἐπισκευάσῃ τὰς ζημίας του πόρρω πυρός. Ἡ ὀπισθοχώρησις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸν τουρκικὸν στόλον, τὸσῶ μᾶλλον ὅσῳ ὁ ἀνεμος σφοδρότερος γενόμενος, ἐνέβαλε μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀταξίαν ἅπασαν τὴν μοῖραν τοῦ Χοσρέφης, ἣ δὲ θεὰ μόνη τῶν ἐπερχομένων πυρπολικῶν ἐπὶ τοσοῦτον κατεπτώησε τοὺς Τούρκους, ὥστε πολλὰ τῶν πλοίων αὐτῶν, σπεύδοντα νὰ ἀποφύγῃσι τὴν ἀπειλήν, συνεκρούσθησαν. Πάντα ταῦτα τὰ κινήματα συνωδεύθησαν ὑπὸ σφοδροτάτου πυρός, διαρκέσαντος ὥρας πολλὰς, ἀλλὰ μὴ προξενήσαντος ἑκατέτέρωθεν πολλὴν θραῦσιν· τὸ μικρὸν πυροβολικὸν τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀτελεσφόρητον, τὸ δὲ ὀγκῶδες τῶν Τούρκων εὐφαίνετο ἐντελῶς ἀνόητον·» καὶ ἐπὶ τέλους οἱ παρ' ἀμφοτέροις πεσόντες ἄνδρες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς 20. Τὸ δὲ ἐσπέρας οἱ δύο στόλοι ἐχωρίσθησαν καὶ ἀπῆλθον ζητοῦντες ἀγκυροβόλιον ὅπως ἐπισκευάσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἔπαθον. Τῆς ναυμαχίας ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος Ἀγγλικῆς μοίρας Κ. Κλίνφορτ, τοῦ ὁποίου ὁμως ἀτυχῶς δὲν ἔχομεν τὴν ἐκθεσιν.

Τὴν 28 τὸ ἐσπέρας ἐνῶ ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἦτο προςωρμισμένος εἰς τὸν Γέροντα, οἱ δὲ πολέμιοι πάντοτε μεταξὺ Κῶ καὶ Ἀλικαρνασσοῦ, οἱ πρόσκοποι ἑκατέρων, ἀπαντηθέντες περὶ Κάλυμνον, ἤρχισαν ἀκροβολιζόμενοι· ἐντεῦθεν ἀμφότεροι οἱ στόλοι ἀπάραντες τὴν μὲν νύκτα ἐκείνην δὲν ἀπηντήθησαν, τὴν δ' ἐπιούσαν πρωτὶ ἐξημερώθησαν οὐ πολὺ μακρὰν ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων. Οἱ Τοῦρκοι εὐρέθησαν ἐκ τύχης ἔχοντες πολλὰ πλεονεκτήματα· οὐ μόνον προσήνεμοι ἦσαν, ἐνῶ οἱ ἡμέτεροι κατεῖχοντο ὑπὸ γαλήνης, ἀλλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα, 22 ἑλληνικὰ πλοῖα, ἐν οἷς πέντε πυρπολικά, εἶχον εἰςπλεύσει ἐντὸς τοῦ κόλπου τοῦ Γέροντος καὶ ἐκρατοῦντο ἐκεῖ δέσμια ὑπὸ τῆς γαλήνης· ἦσαν δ' ἐν τοῖς πλοίοις αὐτοῖς οἱ πρόωτιστοι τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν. Ἐκεῖ ἦτο ὁ Μιαούλης, ἐκεῖ ἦτο ὁ Γ. Σαχτούρης καὶ ὁ

ναύαρχος τῶν Σπετσῶν Ἀνδροῦτσος, καὶ ὁ ἀντιναύαρχος τῆς αὐ-
 τῆς νήσου Ἰωάννης Α. Κυριακός, καὶ ὁ Ἀντώνιος Κριεζῆς, καὶ ὁ
 Ἐμμανουὴλ Τομπάζης, καὶ ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδός καὶ ὁ Ἀνά-
 γυρος Λεμπέσης. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ στόλος τῶν πολεμίων οὐ
 μόνον εἶχεν οὐρίον τὸν ἄνεμον ἀλλὰ καὶ ἠνωμένος ἦτο· ὁ δὲ ἡμέ-
 τερος οὐ μόνον ἀκινήτων διετέλει, ἀλλὰ καὶ διηρημένος. Ἐν τοι-
 αύτῃ περιπτώσει δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ ὁ Ἰβραήμ. πασᾶς
 τί ὤφειλε νὰ πράξῃ. Ἐκπέμψας τὸ δεξιὸν αὐτοῦ κέρας πρὸς τὸν
 μυχὸν τοῦ Γέροντος, φρεγάδας, δρόμωνας καὶ πάρωνας, εὐλόγως
 ἤλπισεν, ὅτι δι' αὐτῶν θέλει συλλάβει ἢ καταστρέψει τοὺς αὐ-
 τόθι μανδρευθέντας Ἕλληνας, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος,
 συγκειμένης τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ στόλου τῆς Κωνσταντινουπό-
 λεως καὶ ὑπὸ τοῦ Χοσρέφ πασᾶ ἀγομένης, συνεῖχε τὸ μεγαλή-
 τερον τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου μέρος καὶ τὸ παρεκώλυεν ἀπὸ τοῦ
 νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς μονωθείσης αὐτοῦ μοῖρας. Τὴν στιγμὴν
 ἐκείνην ὁ Μιαούλης ἀνεδείχθη ἀνώτερος ἑαυτοῦ, κατὰ τὴν ὁμολο-
 γίαν αὐτοῦ τοῦ Σπετσιώτου Ἀναργύρου. Τὸ μὲν διὰ συντόνου ῥυ-
 μουλκίας, τὸ δὲ ὠφελούμενος ἐξ ἐλαφρᾶς τινος αὔρας ἣτις ἤρχισε
 νὰ πνέῃ, εἰ καὶ οὐχὶ ἐντελῶς οὐρίας, κατώρθωσε νὰ ἐξελιχθῇ πᾶσα
 ἐκείνη ἢ μοῖρα ἐκ τοῦ μυχοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ ἦτο ἀποκεκλεισμένη, καὶ
 ν' ἀντιπαραταχθῇ ἀνετώτερον ὅπως οὖν κατὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στό-
 λου, ὅστις, καὶ τοι τοσοῦτον καθυπέρτερος ὢν, δὲν ἐτόλμα νὰ πλη-
 σιάσῃ, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ πυροβολῇ μανιωδῶς. Ἀφ' ἐτέ-
 ρου αὔρα ἐλαφρὰ ἤρχισε νὰ κινῇ καὶ τὸν περὶ Λειψῶ, Ἀγαθόνη-
 σον καὶ Φαρμακοῦσαν πρότερον ἀμηχανοῦντα ἐπίλοιπον ἑλληνικὸν
 στόλον. Περὶ δὲ τὴν δευτέραν μετὰ μεσημβρίαν, πνεύσαντος τοῦ
 ἀνέμου ζωηρότερον ἅμα καὶ οὐρῶτερον, ἤρχισεν ὁ στόλος οὗτος
 νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν μεμονωμένην αὐτοῦ μοῖραν. Ἐνθεν καὶ ἐν-
 θεν παταγώδης ἀντήχει πυροβολισμός, ἀμφοτέραι δὲ τῶν πολε-
 μίων αἱ πτέρυγες συνείχοντο, ὡς πάντοτε, κυρίως ἐκ τοῦ ἀπὸ τῶν
 πυρπολικῶν φόβου. Ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην δὲν ἔμελλε τὸ ὄπλον
 τοῦτο νὰ περιορισθῇ εἰς ἀπλὴν ἀπειλήν. Τὰ δύο τμήματα τοῦ
 ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ μικρὸν ἐπλησίαζον, ὁ δὲ Χοσρέφης ἤρχισεν
 ἡδὴ νὰ ὑποχωρῇ. Ἀλλ' ὁ ἀγανακτῶν διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ
 ἀρχικοῦ αὐτοῦ σχεδίου Ἰβραήμης ἐπέμενε πεισματωδῶς, εἰ καὶ

ματαίως, ἐκπέμπων τοὺς κεραυνοὺς αὐτοῦ κατὰ τῶν ἡμετέρων καὶ μὴ πειθόμενος νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ πεδῖον τῆς μάχης. Τότε διέταξεν ὁ Μιαούλης νὰ προελάσῃ σπουδαιότερον τὰ πυρπολικά. Οἱ Ὑδραῖοι I. Ματρόζος καὶ Γ. Βατικιώτης καὶ ὁ Σπετσιώτης Λάζαρος Μουσοῦς πυρπολοῦσι πάρωνα Αἰγυπτιακὸν πρώτης δυνάμεως καὶ σώζονται ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ. Ἡ καταστροφή τοῦ πάρωτος τούτου κατεθροῦβησε καὶ αὐτοὺς τοὺς Αἰγυπτίους. Ἀπτόητος ὅμως ἐνέμενε ἐν τῷ κινδύνῳ ὁ τῆς Τύνιδος ναύαρχος ἐπιβαίνων καλλίστης φρεγάδος 44 πυροβόλων καὶ προκαλῶν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς δεξιότητος τὸν θαυμασμὸν ἐκατέρων τῶν μαχομένων. Ὁ Μιαούλης ἐπαναλαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ προελάσῃ τὰ πυρπολικά. Καὶ ἐπέρχεται ὁ Ὑδραῖος Γεώργιος Θεοχάρης. Ἡ φρεγάς διὰ ποικίλων στροφῶν καὶ ἀδιακόπων πυροβολισμῶν ἀγωνίζεται νὰ διαφύγῃ τὰς ἀρπάγας τοῦ θρασέος ἀντιπάλου, ἀλλὰ τελευταῖον ἀρπάζεται καὶ ἐν ἀκαρεὶ καταφλογίζεται. Οἱ 400 ἄνδρες τοῦ πληρώματος αὐτοῦ καὶ οἱ 250 ἄραβες στρατιῶται, ὅσοι εἶχον ἐπιβιθασθῆ ἐπὶ τοῦ σκάφους ἐκείνου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, οἱ μὲν ἐκάησαν, οἱ δὲ ἐπνίγησαν, οἱ δὲ συνελήφθησαν ζῶντες καὶ μετὰ τῶν τελευταίων τούτων ἦτο καὶ ὁ γενναῖος ναύαρχος καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀξιωματικοὶ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ἐκλινε δὲ ὁ ἥλιος περὶ τὴν δύσιν αὐτοῦ καὶ οἱ πολέμιοι κατέφυγον ὀριστικῶς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀλικαρνασσοῦ καὶ τῆς Κῶς. Οἱ δὲ ἡμέτεροι, ἀρραιθέντος ὀπωςοῦν τοῦ καπνοῦ, ἤρχισαν ἀναζητούμενοι καὶ ἀριθμούμενοι. «Τρύπια ἦσαν τὰ πανιὰ ὄλων, ἱστορεῖ ὁ Ἀνάργυρος, τὰ ἐξάρτια ἐκυμάτιζον εἰς τὸν ἀέρα, αἱ δὲ κεραῖαι μεσοβαστοῦνται· μόλις δὲ τὰ σημεῖα τῶν ναυάρχων φαίνονται τὴν ἀπαρίθμησιν προκαλοῦντα, ὅλοι ἀποκρίνονται, καὶ εἰς τὴν κλῆσιν οὐδεμίαν ναῦς ἐμπόλεμος τῶν Χριστιανῶν ὑστερεῖ. Μόνον τὰ πυρπολικά ἀπεχαιρέτισαν τοὺς συναδέλφους τῶν ἀντὶ τοσοῦτων καὶ τηλικούτων θυμάτων τουρκικῶν, ὅσα ἐκείνην τὴν ἡμέραν κατεβρόχθισεν ὁ ἀχανὴς πόντος. Ἄσιτοι ἦσαν ὅλην τὴν ἡμέραν, μαῦροι δὲ ὡς ἂν τὴν πίσσαν ἀπὸ τὴν πυροκονίαν καὶ τοῦ ἄρτος τὸν σφαιδασμὸν. Ναῦται, τριήραρχοι καὶ ναύκληροι κατεκλίθησαν εἰς τὸ δειπνοποιῆσαι, ὄψον δὲ προσεφέρετο ἄρτος καὶ ὀλίγοι ἐλαῖαι εἰς ὄλους· με φαιδρὰ ὅμως τὰ

πρόσωπα τούτων ἐγεύοντο, ἐδόξασαν δὲ τὸν Θεὸν τὸν δωρήσαντα εἰς αὐτοὺς τὰ νικητήρια καὶ φεισθέντα τῶν ὑπερμάχων τῆς τοῦ Χριστοῦ πίστεως, ἐξ ὧν ὀλίγοι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔπαθον τραυματισθέντες, ὀλίγιστοὶ δὲ νεκροὶ ἔπεσον. »

Μετὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην οἱ δύο τῶν πολεμίων ἀρχηγοὶ ἀπελπισθέντες ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διαπεράσωσιν εἰς Κρήτην, ἐπανῆλθον εἰς τὸ κατὰ τῆς Σάμου ἀρχαῖον αὐτῶν βούλευμα, καὶ τῇ 1 Σεπτεμβρίου ἐπέπλευσαν ἐπ' αὐτῆς συνεπαγόμενοι 200 περίπου πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα μικρὰ τε καὶ μεγάλα, τὰ ὁποῖα συμπυκνούμενα ἐνόησε ἐσχημάτιζον ἀληθῶς ἐν τῷ πελάγει κινούμενον δάσος· ἀλλ' εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 10 περίπου ἡμέρας, ἀπαντῶντες ἐκάστοτε τοὺς ἡμετέρους ἀντιπαρατασσομένους εἰς τὴν περὶ τὴν Σάμον θάλασσαν καὶ ἀπειλοῦντας αὐτοὺς διὰ τῶν πυρπολικῶν· ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμιοι, ἀπελθόντες εἰς Μιτυλήνην, ἐχωρίσθησαν ἐκεῖ περὶ τὴν 20 τοῦ μηνός. Καὶ ὁ μὲν καπετὰν πασᾶς ὑπεχώρησεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ δὲ Ἰβραῆμ πασᾶς, εἰς ὃν ὁ ἀρχιναύαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέλιπε 15 ἐκ τῶν ἰδίων πλοίων, ἤρχισε καταπλέων πρὸς τὴν Κῶν καὶ τὴν Ἀλικαρνασσόν. Ἀλλὰ διωκόμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ ἀπολέσας ἓνα πάρωνα καὶ ἓνα δρόμωνα, διὰ τῶν πυρπολικῶν καταστραφέντας, ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μιτυλήνην, καὶ μόλις τὴν 9 ὀκτωβρίου ἐπιτυχῶν ἄνεμον οὖριον καὶ διαφυγῶν τὸν ἑλληνικὸν στόλον, εἰσέπλευσεν εἰς Κῶ. Ἐκεῖ ὁ Ἰβραῆμ πασᾶς ἀνεπλήρωσε μὲν τὰ κενὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ διὰ 5,000 αἰγυπτίων ἐξ Ἀλεξανδρείας προσελθόντων, ἐτιμώρησε δὲ τινὰς τῶν κυβερνητῶν, ὅσους ἐξήλεγε μὴ ἐκπληρώσαντας προσηκόντως τὸ καθῆκον. Ἀπηγχόνισεν ἓνα ἐξ αὐτῶν τοῦ ὁποῖου τὸ πλοῖον ἐπυρπολήθη καὶ ὅστις ἐγκατέλιπεν αὐτὸ πρὸ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. Ἄλλος δὲ ἐπὶ ἀτολμῇ φωραθεὶς ἐρραβδίσθη ἐπὶ τῆς πρύμνης. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰβραῆμ πασᾶς ἐπέμεινε νὰ περάσῃ εἰς Κρήτην. Οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠγχυροβολημένοι ὄντες εἰς Λέρον καὶ μαθόντες ὅτι ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς Κῶ πρὸς νότον, τὸν ἐπῆραν ἀμέσως τὸ κατόπιον τὴν 28. Καὶ τὴν μὲν 29 ἀπαντήσαντες μεμονωμένον ἐν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ (Ἰσπανικόν) φέρον ἵππους καὶ στρατιώτας, συνέλαβον αὐτὸ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν· τῇ δὲ 1 νοεμβρίου ἀπῆντη-

σαν ὀλόκληρον τὸν στόλον, ὑπήνεμον, 10 μόλις μίλια ἀπέχοντα τοῦ μεγάλου κάστρου τῆς Κρήτης, καὶ ἔχοντα κατὰ μέτωπον μὲν τὰ μεγαλύτερα πολεμικά, ὄπισθεν τὰ μικρότερα καὶ ἐν τῷ μέσῳ τὰ σκευαγωγὰ. Τέσσαρα πυρπολικά ἀγωνισθέντα νὰ προσκολληθῶσιν εἰς τρεῖς φρεγάδας καὶ ἓνα πάριον, ἀπέτυχον μὲν ἐπήγαγον ὁμῶς τὴν τροπὴν ὀλοκλήρου τοῦ στόλου. Τὴν δὲ ἐπιούσαν, πνεύσαντος ἀπὸ τῆς νυκτὸς ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ ἑλληνικὸς στόλος, περὶ τὴν Κάσσον εὐρισκόμενος, συνέλαβεν ἱκανὰ σκευαγωγὰ διαφόρων σημαϊῶν φέροντα ἵππους, στρατιῶτας καὶ παντὸς εἶδους ἀποσκευάς. Ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας δὲ ταύτης ὁ ἐχθρικός στόλος διεσπάρη τῆδε κάκεισε· καὶ πολλὰ μὲν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ ἐναυάγησαν, τὰ δὲ ἄλλα κατέφυγον εἰς Ῥόδον, εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐξηκολούθει θαλασσοδρομῶν, ὁ Ἰβραήμης ἦτο ἀδύνατον νὰ περάσῃ. Δυστυχῶς τὰ μὲν πληρώματα ἔπασχον δεινὰς στερήσεις, τὰ δὲ σκάφη ἐπὶ τρεῖς ὄλους μῆνας, ἀδιακόπως σχεδὸν ναυμαχοῦντα καὶ ποντοποροῦντα, ὑπέστησαν ζημίας οὐ μικράς. Εἰς μάτην οἱ ναύαρχοι ἔγραφον πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ τοῦ αὐγούστου μηνὸς νὰ πέμψῃ τὰς μισθοδοσίας τῶν πληρωμάτων καὶ νέα πυρπολικά· ἢ κυβέρνησις, καίτοι ἔχουσα εἰς χεῖράς της τὰ χρήματα τοῦ πρώτου δανείου, ἐκώφευεν. Ἐνόμισαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Μιαούλην, ὅτι τοῦ χειμῶνος ἤδη ἐπελθόντος, δὲν θέλει θαλασσομαχήσει αὐθις ὁ Ἰβραήμης. Ὅθεν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν. Ὁ Ἰβραήμης συγκεντρώσας αὐθις εἰς Ῥόδον τὰ τε πολεμικά καὶ τὰ σκευαγωγὰ καὶ εὐρών τὴν θάλασσαν ἐλευθέραν, κατέπλευσε περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου ἀσφαλῶς εἰς Σούδαν καὶ ἀπεβίβασεν ἐκεῖ τὰ στρατεύματα αὐτοῦ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ νέα αὐτῆς κυβέρνησις ἐφαίνοντο ἐξασφαλίσασαι τὴν τύχην αὐτῶν. Δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι μίαν μόνην ἐπεχείρησαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκεῖθεν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἄπρακτοι μετὰ τὰς περὶ Ἀμπλιανὴν μάχας. Κατὰ θάλασσαν δὲ ἐτελέσθησαν τὰ λαμπρότατα τῶν ἑλληνικῶν

κατορθωμάτων. Οί στόλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, καταναυμαχηθέντες ἐπανειλημμένως, ἀπώλεσαν δύο φρεγάδας, δύο δρόμωνα καὶ τρεῖς πάρωνας, ἦτοι 7 πολεμικά πλοῖα, πυρποληθέντα μεθ' ὅλων αὐτῶν τῶν πληρωμάτων· ἔτι δὲ ἓνα δρόμωνα ναυαγήσαντα καὶ 50 σκευαγωγὰ αἰχμαλωτευθέντα, βυθισθέντα ἢ ἄλλως καταστραφέντα· εἰς ναύαρχος καὶ 4,000 στρατιῶται καὶ ναῦται συνελήφθησαν, ἐφονεύθησαν ἢ κατεποντώθησαν, 500 δὲ περίπου τακτικοὶ ἄραβες ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι εἰς Ναύπλιον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη εἶχε κατισχύσει ἀπάντων τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς ἀντιπάλων. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν ἢ ἐκρατοῦντο δέσμιοι εἰς Ὑδραν ἢ ἐκρύπτοντο εἰς ἀπώτατα ἄσυλα. Ὁ ναυτικὸς ἀκόλουθος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας Ρευερσὼ ἔγραφε τῇ 3 δεκεμβρίου 1824 πρὸς τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργὸν, ἀφοῦ ἐπεσκέφθη τὸ Ναύπλιον καὶ εἶδε τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἡμετέρας κυβερνήσεως, τὰ ἐξῆς· «Τὰ λαμπρὰ κατορθώματα, ὅσα ἐπέτυχον οἱ ἐπαναστάται κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐπαγίωσαν τὸ οἰκοδόμημα τῆς παλιγγενεσίας αὐτῶν.» Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο μεστὸς χρηστῶν ἐλπίδων· ἀφοῦ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 περιωρίσθη εἰς τὴν διοίκησιν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀπῆλθεν ἐν ἀρχῇ Ἰανουαρίου 1825 εἰς Ναύπλιον, ἵνα ἀναλάβῃ τὰ ἔργα τοῦ γενικοῦ γραμματέως τῆς νέας κυβερνήσεως, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὁποίων πρὸ καιροῦ ὑπ' αὐτῆς προεκαλεῖτο. Πρὶν δὲ ἀπέλθῃ τῇ 1|13 Ἰανουαρίου γράφων ἐκ Μεσολογγίου πρὸς τὸν πιστὸν τοῦ Μετερνίχου σύμβουλον Γέντζ, ἔλεγεν· «Αἱ ἐσωτερικαὶ ταραχαὶ, αἵτινες τοιαύτην ἡμῖν ἐπροξένησαν ζημίαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν, μετ' οὐ πολὺ ἐκλείπουσι διὰ παντός. Ἡ κυβέρνησις ἀφοῦ ματαίως ἠγωνίσθη νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς διὰ πάσης ἐπιεικείας, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν. Ὁ ἐντεῦθεν ἐκραγεὶς ἀγὼν ἀπέβη βραχύτατος, διότι τὸ ἔθνος ὅλον συνετάσσετο μετὰ τῆς κυβερνήσεως, ὁ δὲ θρίαμβος αὐτῆς ἀπέβη πλήρης, διότι ἐντὸς 20 ἡμερῶν οἱ ἄνθρωποι οἵτινες ἐφαντάζοντο ὅτι θέλουσι καταναγκάσει τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἰδιοτελεῖς αὐτῶν ἀπαιτήσεις, κατετροπώθησαν. Ἐντεῦθεν κατέστη πασιδῆλον, ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη

ἐπιθυμῆι κυβέρνησιν ἰσχυράν καὶ ἱκανὴν νὰ καταπαύσῃ ὅλας τὰς καταχρήσεις, ὧν τὸ ἔθνος ἐγένετο θῦμα. Ἐὰν τὰ γενναῖα καὶ ἀμετάτρεπτα μέτρα, εἰς τὰ ὁποῖα ἠναγκάσθη νὰ προβῆ ἡ κυβέρνησις, συνεπαγάγωσι βραδύτητα τινὰ περὶ τὴν συγκρότησιν τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἡ ἀναβολὴ αὕτη θέλει χρησιμεύσει τοῦλάχιστον εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν ἐκ προοιμίου τὸ μέλλον νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ πνεῦμα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀντιπροσώπων δὲν θέλει ἐν τῷ παρόντι νοθευθῆ ὑπὸ τῶν πονηρῶν ὅσοι τοσάκις προήδρευσαν εἰς τὰς ἐκλογὰς ταύτας.» Ποτὲ ὁ ἐπιφανὴς ἀνὴρ δὲν διετύπωσε λαμπρότερον τὰς ὑγιεῖς αὐτοῦ ἀρχάς. Ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν ἔμελλε νὰ ἀποδειχθῆ μᾶλλον ἀριδίλως ὅσον συνήθως ἐπλανᾶτο περὶ τὸν τρόπον τῆς πραγματώσεως αὐτῶν.

Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ πιστεῦῃ ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ ἰσχυρά, κυβέρνησις πολυμελῆς, τῆς ὁποίας οἱ κάτοχοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐρίζωσι πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θριάμβου αὐτῶν; Ἦν δὲ ὁ Γ. Κουντουριώτης ἔβλεπεν ἀνησύχως τὴν ἐξαιρετὸν ἐπιρροήν, ἣν ἐνήσκει ὁ Ἰωάννης Κωλέττης ἐπὶ τῶν ῥουμελιωτικῶν στρατευμάτων, δι' ὧν κυρίως κατεβλήθησαν οἱ στασιασταί. Ἀφ' ἐτέρου πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ πιστεῦῃ, ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη θέλει καταπαύσει ὅλας τὰς καταχρήσεις ὅσων πρότερον ἐγένετο θῦμα τὸ ἔθνος, ἐνῷ δὲν ἐστηρίζετο εἰμὴ ἐπὶ ἀτάκτων στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου, ἐξετραχηλίζοντο εἰς τὰς φοβερωτέρας καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις καὶ λεηλασίας πανταχοῦ ὅπου ἐστάθμευον ἢ ἀπλῶς διέμενον; Ἡ τάξις καὶ ὁ νόμος οὐδέποτε ἀνορθοῦνται διὰ τῆς ἀνομίας καὶ τῆς ἀταξίας. Κυβέρνησις ἐπιτελοῦσα μὲν ἐσωτερικῶς τὰ ἀληθῆ αὐτῆς καθήκοντα, ἀσφαλίζουσα δὲ ἐξωτερικῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνιδρυθῆ ἐν Ἑλλάδι, εἰμὴ, ἐὰν ἐστηρίζετο ἐπὶ στρατοῦ τακτικοῦ· στρατὸν δὲ τοιοῦτον οὐ μόνον τὰ προηγουμένα Ἐκτελεστικά δὲν ἐφρόντισαν ὅπως οὖν σπουδαίως νὰ καταρτίσωσιν, ἀλλὰ οὐδὲ τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦ 1824, καίτοι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἔτους τούτου ἔλαβεν 8—9,000,000 δραχμῶν ἐκ τοῦ πρώτου δανείου. Καὶ οὔτε ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον περὶ τούτου, ἀφοῦ ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ἔδρευεν ἀνὴρ, ὅστις ἤντλει τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀπὸ τῶν ἀτάκτων στιφῶν τῆς

Ῥούμελης, καὶ ἀφοῦ οὐ μόνον οἱ Ῥουμελιῶται, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Πελοποννήσιοι μαχηταί, δὲν διέκειντο εὐμενῶς πρὸς τὴν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ συγκρότησιν. Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις εἶχε τὰ ἐλαττώματα ὅλων τῶν προηγουμένων· τὴν ἐσωτερικὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐπιτηδείου ἐκτελεστικοῦ ὄργανου· ὥστε, καίτοι ἐπὶ μίαν στιγμὴν κατισχύσασα τῶν ἀντιπάλων, περιεῖχε τὰ σπέρματα προεχοῦς ἀναρχίας καὶ πτώσεως. Τί δὲ ἂν ἤθελεν ἀπειληθῆ ὑπὸ μεγάλων ἐξωτερικῶν κινδύνων;

Οἱ κίνδυνοι οὗτοι ἀπέβησαν τῶν ὄντι φοβερῶτατοι, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ 1825· ὀξυδερκεστέρα δὲ περὶ τοῦ μέλλοντος πρόνοια καὶ ἀκριβεστέρα τῶν πραγμάτων ἐκτίμησις, ἠδύνατο νὰ προτίδῃ τὴν παρασκευαζομένην θύελλαν, ὅσονδ' ἴποτε ἀδρανῆς καὶ ἂν ἀνεδείχθη ὁ πολέμιος κατὰ ξηρὰν τῷ 1824, ὅσονδ' ἴποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ἀπέβησαν τὰ ναυτικὰ ἡμῶν κατορθώματα κατὰ τὴν δευτέραν ἐξαμηνίαν τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ σουλτὰν Μαχμούτης ἀνέθηκεν εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου τὴν περιστολὴν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ὡς ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς ἀνέλαβε τὸ ἔργον, ἦτο πρόδηλον, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἠπειλεῖτο νὰ ἴδῃ ἀποβαίνουσαν εἰς τὰς ἀκτὰς αὐτῆς στρατιωτικὴν δύναμιν ἐντελῶς διάφορον τῶν ἀλβανικῶν καὶ ἄσιανῶν στιφῶν καθ' ὧν ἐπάλαισαν τέσσαρα ἤδη ἔτη κατὰ ξηρὰν οἱ μαχηταὶ ἡμῶν. Τὰ στίφη ταῦτα εἶχον τὸν αὐτὸν ὀπλισμὸν καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν ὃν καὶ οἱ ἡμέτεροι· νῦν δὲ οἱ ἄτακτοι ἡμῶν ὄμιλοι προέκειτο νὰ ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ στρατοῦ τακτικῶς ὠργανωμένου, τεχνικῶς κατηρτισμένου καὶ ἀγομένου ὑπὸ ἄρχοντος τολμηροτάτου ἅμα καὶ συνετοῦ. Τὰ δὲ πράγματα ἔμελλον δυστυχῶς μετ' ὀλίγον νὰ μαρτυρήσωσιν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπεν ἐκ προοιμίου νὰ γνωρίζῃ ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις, ὅτι στρατοὶ ἄτακτοι ὅσον γενναῖοι καὶ ἂν ὦσιν ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀνθέξωσιν εἰς δύναμιν τακτικὴν. Ἀλλὰ, θέλουσιν ἴσως εἶπει, ὁ τακτικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων ἔπρεπε νὰ διαπεραιωθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ δὲ ναυμαχίαι τοῦ αὐγούστου, τοῦ Σεπτεμβρίου, τοῦ ὀκτωβρίου καὶ τοῦ Νοεμβρίου ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ στολίσκοι ἡμῶν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ παρακωλύσωσι τὴν διαπεραίωσιν ταύτην. Ναι, ἀλλ' εἶχον ἀποδείξει ἐπ' ἐσχάτων καὶ ἕτερόν τι, ὅτι ὁ Ἰβραήμ πασᾶς

δὲν ὠμοιάζε τοὺς ναυάρχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν παρῆται τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ, ὡς ἐκ μόνης τῆς ἐπιφανείας τῶν πυρπολικῶν, καὶ ἂν ἀπέβαλλε πλοῖά τινα, ἐπέμενε οὐδὲν ἤττον πεισματωδῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυρίου βουλευμάτος, ἐπιμένων δὲ κατώρθου νὰ διαπεραιωθῇ. Καθάπερ εἶδομεν ἀπεβίβασεν ἐπὶ τέλους τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς Κρήτην, καὶ δὲν ἤτο ἀπίθανον, ὅτι δι' ὁμοίων θυσιῶν ἠδύνατο νὰ περαιωθῇ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐρχόμενος εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐμελλε νὰ εὔρη ἐν αὐτῇ τρία ἀσφαλῆ ὀρμητήρια, τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης καὶ τῶν Πατρῶν, τῶν ὁποίων οὐδεμία τῶν προηγουμένων κυβερνήσεων ἐφρόντισε σπουδαίως νὰ προλάβῃ τὸν ἐπισιτισμὸν, ἵνα οὕτω ἐπιτύχῃ τὴν παράδοσιν.

Ἄλλὰ τὸ ἔτι θλιβερώτερον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου ὁ Ἰβραήμ πασᾶς ἐκπλεύσας ἐκ Σούδης ἐνεφανίσθη εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια, μηδενὸς παρακωλύσαντος, καὶ ἀπεβίβασε τῇ 12 εἰς Μεθώνην 4,000 τακτικοῦ πεζικοῦ καὶ 500 ἵππεις. Ἐκπέμψας δὲ ἀμέσως εἰς Κρήτην τὸν στόλον, μετεκόμισεν ἐκεῖθεν δευτέραν στρατοῦ μοῖραν, πάλιν μηδένα παρακωλύοντα ἀπαντήσας, ὥστε τῇ 9 μαρτίου ἔχων μυρίους πεζοὺς καὶ 1000 ἵππεις ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Πύλου. « Πῶς κατ' ἀμφοτέρας ταύτας τὰς διαπεραιώσεις οὐδὲν ἀπῆντησεν ἑλληνικὸν πλοῖον; « Διότι, λέγει ὀρθῶς ὁ Α. Κ. Ὁρλάνδος, τὸ ἔθνικόν ταμεῖον εἶχε σχεδὸν κενωθῆ ἔνεκα τῶν ἐμφυλίων πολέμων. » Καὶ πῶς ἤτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐξαντληθῇ, ὅτε μόνος ὁ Γούρας ἐπληρώνετο διὰ 12,000 ἄνδρας, ἐνῶ δὲν εἶχε πράγματι εἰμὴ 3,000. Δὲν θέλομεν ὑπολογίσει τὰ εἰς αὐτὸν πληρωθέντα κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν ὅστις εἶχεν ὑποβληθῆ εἰς τὴν ἐν Ἀστρεὶ συνέλευσιν, καθ' ἣν 12,000 ἄνδρες ἀπῆλθον 600,000 γροσίων κατὰ μῆνα. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἥμισυ τούτων ἂν ἐλάμβανεν ὁ Γούρας, ἐπειδὴ ἐπληρώθη τὰ χρήματα ταῦτα ἐπὶ τρεῖς τοῦλάχιστον μῆνας, ἔπεται ὅτι ἐπληρώθησαν χάριν αὐτοῦ καὶ μόνου περὶ τὰς 900,000 γροσίων ἤτοι 90,000 ταλλήρων, ἥτοι ὅσα περίπου ἡ κυβερνήσις ἐδαπάνησεν ὑπὲρ τοῦ στόλου, τοῦ κατὰ τὸ δεύτερον ἐξάμηνον τοῦ προηγουμένου ἔτους τοσαῦτα μεγαλουργήσαντος. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Γούρας δὲν ἤτο μόνος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ὑπῆρχον χρήματα, ἵνα παρακωλυθῇ ἡ

τοῦ Ἰβραήμ πασᾱ διαπεραιώσις. Ἄμα ἀναγγελθείσης ταύτης εἰς Ναύπλιον, ἡ κυβέρνησις ἔδωκε σημεῖά τινα ζωῆς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῆς οἰκτρᾶς ἐκστρατείας τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτη, ὅστις βραδέως ὀπρωσὺν φθάσας εἰς Καλάμας τάχιστα ἐπέστρεψεν εἰς Ναύπλιον μὴ ἰδὼν κατὰ πρόσωπον τὸν πολέμιον. Ἄλλ' ὁ Μαυροκορδάτος εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς κινδυνευούσης Σφακτηρίας, ἐξ ἧς ὡς ἐκ θαύματος διεσώθη τῇ 26 ἁπριλίου, ὅτε ἐάλω ἡ νῆσος. Πρὸ τούτου ἔτι τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα, δι' ὧν πρὸ μικροῦ εἶχε καταβληθῆ τοσοῦτον εὐχερῶς ἡ ἀνταρσία, ἐμετροήθησαν τῇ 7 ἁπριλίου εἰς Κρεμμύδι πρὸς τὸ τακτικὸν τοῦ Ἰβραήμ πασᾱ καὶ, κατατροπωθέντα, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Στερεάν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐκπλεύσας τελευταῖον δὲν κητύχησε νὰ παρεμποδίσει τὴν μετακόμισιν νέων στρατευμάτων εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐκ Κρήτης καὶ Ἀλεξανδρείας· τῇ δὲ 19 ἁπριλίου ἀπεβιάζοντο αὐθις εἰς Μεθώνην 4,000 ἄνδρες, 500 ἡμίονοι καὶ πολεμικοφόνια καὶ τροφαί. Ἀληθές ὅτι μετὰ τινὰς ἡμέρας, τῇ 30, ὁ Μιαούλης, εἰσβαλὼν τολμηρότατα ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Μεθώνης, κατεπυρπόλησε μίαν ὠραίαν φρεγάδα, τὴν Ἀσίαν, ἐν Ἀγγλίᾳ κατασκευασθεῖσαν, δύο δρόμωνας καὶ 4 φορτηγά. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον τῇ 11 μαΐου παρεδόθη τὸ Νεόκαστρον εἰς τὸν Ἰβρήμην ἀσφαλίσαντα οὕτω τὴν κατοχὴν τῆς Μεσσηνίας. Ἀληθές ὡσαύτως ὅτι τῇ 20 ὁ περὶ τὸν Γεώργιον Σαχτούρην ἑλληνικὸς στόλος ἀντιπαραταχθεὶς περὶ Καφηρέα πρὸς τὸν στόλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατῴρθου ἐν τῶν λαμπροτάτων ναυτικῶν ἔργων, πυρπολήσας τὴν ναυαρχίδα διὰ τοῦ Ἰδραίου Ἰωάννου Ματρόζου καὶ τοῦ Σπετσιώτου Λαζάρου Μοσσοῦ, καταστρέψας δὲ δύο δρόμωνας καὶ κυριεύσας 30 φορτηγά καὶ πλῆθος ὀρειχαλκίνων πυροβόλων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπέτρεψαν τὸν Ἰβραήμην ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλεύματος, καὶ περὶ τὰ μέσα μαΐου οὗτος ἀφοῦ κατωχυρώθη ἐν Μεσσηνίᾳ ἠτοιμάζετο νὰ βαδίσει πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου, ἐνῶ οἱ μὲν ἠττηθέντες ρουμελιῶται εἶχον ἤδη ἀπέλθει εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ κατεπτοημένος τῆς χερσονήσου λαὸς κατεκραύγαζεν, ἀπαιτῶν τὴν λύτρωσιν τοῦ ἐν Ἰδραῖ κρατουμένου Κολοκοτρώνη, παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου ἐλπίζων σωτηρίαν, ὅπως ἐπὶ τοῦ Δράμαλι.

Τότε ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις πειθομένη, ὅτι οὐδένα ἄλλον τρόπον εἶχε νὰ ἀντίταχθῆ κατὰ τοῦ ἐκ Μεσσηνίας ἐπερχομένου Ἰβραήμ πασαῖ, ἀνεκάλυψε τελευταῖον ὅτι «ἡ σύμπνοια καὶ σύμπραξις ὅλων τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁμολογουμένως· τὸ μόνον ἀκαταμάχητον ὄπλον ἐναντίον τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ τῆς πατρίδος,» ἐψήφισε τῇ 18 μαΐου γενικὴν ἀμνηστίαν καὶ ἀνηγόρευσε τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην Γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐπραξε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πραχθῆ δι' ὧν εἶχε στρατῶν καὶ πόρων ἀπέναντι τῶν στρατῶν καὶ τῶν πόρων τοιοῦτου ἀντιπάλου. Ἡ κρατερὰ, ἡ σεβαστὴ, ἡ ἀγαπητὴ αὐτοῦ φωνὴ ἀντήχησε πάλιν ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρου τῆς χερσονήσου καὶ ἐπλήρωσε παραμυθίας καὶ πεποιθήσεως τὰς τεθλιμμένας τῶν κατοίκων αὐτῆς ψυχάς. Οἱ Μωραῖται ἰδόντες τὸν πατέρα αὐτῶν, ἐνόμισαν ὅτι ἐλυτρώθησαν. Καὶ δὲν ἐλυτρώθησαν μὲν, πολλοῦ γε δεῖ· ἀλλ' ὁ Γέρος ἂν δὲν ἠδυνήθη νὰ διακωλύσῃ τὴν πρόοδον τοῦ Ἰβραήμ πασαῖ, ἐμβαλόντος τῇ 11 ἰουνίου εἰς Τρίπολιν καὶ τῇ 13 εἰς τὴν Ἀργολίδα· ἂν ἠττήθη ὑπ' αὐτοῦ τῇ 23 εἰς Τρίκορφα, κατάρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σωτηριωδέστατα. Διὰ μὲν τῆς καρτερίας αὐτοῦ ἐνεποίησε τοσαύτην εἰς τοὺς Πελοποννησίους αὐταπάρνησιν, ὥστε προετίμησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς φοβερωτέρας στερήσεις καὶ κακουχίας μᾶλλον ἢ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν Ἰβραήμ πασαῖν, ὅστις ἀληθῶς εἶπεῖν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ἤρξεν εἰμὴ τῶν σημείων, ὅσα πράγματι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ κατεῖχε· δεύτερον δὲ ὁ Κολοκοτρώνης διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτοῦ δραστηριότητος κατεκόπωσε τὴν ἐπιμονὴν τοῦ πείσμονος ἐκείνου ἀντιπάλου καὶ πολλάκις περιήγαγεν αὐτὸν εἰς ἀμηχανίαν. Ἀλλ' ὅσον σωτήρια καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ τοῦ Κολοκοτρώνη ἔργα, ἢ μᾶλλον δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ὑπῆρξαν σωτήρια, ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις ἐτραπενώθη οἰκτρῶς. Ἀπαν τὸ οἰκοδόμημα ὅπερ ἤγειρε πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐπὶ τῇ βίβσει τῆς ἐξοντώσεως τοῦ τῆς Πελοποννήσου πολεμάρχου, κατέπεσεν, ἐγερθέντος καὶ εἶπερ ποτὲ ἰσχυροτέρου ἀποβάντος τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἀπαν τὸ ὄνειρον τοῦ Μαυρι κερδάτου, ὅτι ἐνιδρύθη τελευταῖον κυβέρνησις ἔχουσα ἰδίαν βούλησιν καὶ δύναμιν καὶ ἄρχουσα διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης καὶ τῆς βουλῆσεως ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, διεσκεδάσθη. Ἐνώηκυ-

Ἐβέρνησις αὐτῆ ἐκάθητο ὀπισθεν τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου, τῆς Πελοποννήσου ἦρχον ἀφ' ἑνὸς ὁ Ἰβραῖμ πασαῶς, ἀφ' ἑτέρου ὁ Κολοκοτρώνης. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου ὁ Ῥεσίτ πασαῶς, ἐμβαλὼν μετὰ ἀνδρῶν διςμυρίων εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ εὐδεμίαν κατὰ τὸ σῦνθηες ἀπαντήσας ἀντίστασιν τῶν ὀπλαρχηγῶν αὐτῆς, προήλασε μέχρι Μεσολογγίου, τοῦ ὁποίου ἦρχισε τῆ 5 μαΐου τὴν τελευταίαν πολιορκίαν. Τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἦρχεν ὁ Γούρας, παντοδύναμος αὐτόθι γενόμενος μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ὀδυσσεῶς. Ἡ πραγματικὴ λοιπὸν ἐξουσία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἐξετείνετο ἐπὶ πολὺ τῆς Ἑλλάδος μέρος. Αἱ νῆσοι ἀναγκασθεῖσαι πάλιν νὰ ὀπλιζῶνται ἐξ ἰδίων, ἐξηκολούθουν μὲν παντὶ σθένει ἀγωνιζόμεναι, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐνδείας τῶν πόρων αὐτῶν μὴ δυνηθεῖσαι νὰ συντηρήσωσιν ἀδιαλείπτως στολίσκους ἱκανοὺς, δὲν ἠτύχησαν οὔτε τὴν συγκοινωνίαν τοῦ Ἰβραῖμ πασαῶ μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας νὰ παρακωλύσωσιν, οὔτε τὸ Μεσολόγγιον ἐπὶ τέλους ἀποχρῶντως νὰ τροφοδοτήσωσιν.

Ἐν τούτοις κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο 1825 ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβερνήσις ἔλαβεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅπερ συνομολογηθὲν τῆ 7 φεβρουαρίου ἐν Λονδίῳ, ὅπως καὶ τὸ πρῶτον, συνεποσοῦτο ὀνόματι εἰς 2,000,000 λίρας. Ἀλλὰ συμφωνήθη πρὸς $55 \frac{5}{10}$ τοῖς ἑκατὸν τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου ὥστε ἐπραγματώθησαν μόνον 1,110,000. Ἐπληρώθησαν δὲ ἐκ τοῦ οὕτω μειωθέντος ποσοῦ, τόκος δύο ἐτῶν πρὸς 5%, 200,000, χρεώλυτρον ἑνὸς ἔτους πρὸς 1%, 20,000, διάφορα μεσιτικὰ 68,800· πλὴν τούτου εἰς ἐξαγορὰν ὁμολογιῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ δανείου καὶ τοῦ προηγουμένου, λίραι 212,220· εἰς διάφορα ἐξόδα καὶ ζημίας, 13,700· ἐλογίσθησαν ὡς μένοντα εἰς βῆρος τῶν διαπραγματευσαμένων τὸ δάνειον Ὁρλάνδου καὶ Λουριώτου, 15,487. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, διὰ τὴν κατασκευὴν δύο φρεγάδων (ῶν μίαν μόνον ἐπὶ τέλους ἐκτησάμεθα, τὴν Ἑλλάδα), λίραι 156,600· ἔμειναν εἰς Ἀγγλίαν πρὸς κατασκευὴν ἕξ ἀτμοκινήτων (ῶν τρία μόνον ἐκτησάμεθα, ἐν οἷς ἓν κυρίως χρησιμεῦσαν εἰς τὸν πόλεμον, τὴν Καρτερίαν) λ. 123,300· ἐδόθησαν εἰς μισθοδοσίαν τοῦ λόρδου Κόχραν, 37,000 λ. καὶ εἰς ἀγορὰν πο-

λεμεφοδίων, εἰς ἔξοδα ὀπλισμοῦ, ἱματισμοῦ κλπ. λ. 77,200. Ὅθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐστάλησαν εἰμὴ λίραι 232,700. Ταῦτα κατὰ τὴν ὑπὸ Γ. Σπανιολάκη συνταχθεῖσαν *Περίληψιν τῶν λογαριασμῶν τῶν σχεδιασθέντων παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ δανείου*. Σημειωτέον ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἄνω ποσῶν ὑπερβαίνει τὰς ἐκ τῶν 2,000,000 πραγματωθείσας 1,110,000, κατὰ 47,000 περίπου λίρας, αἵτινες εἰσεπράχθησαν τῷ 1825 ἰδίως πρὸς ἐξόφλησιν διαφόρων λογαριασμῶν τοῦ πρώτου δανείου.

Ἡ ἐν Ναυπλίῳ λοιπὸν κυβέρνησις δὲν ἔλαβεν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου εἰμὴ 232,700 λίρας. Ἀλλὰ τελευταῖον 237,700 λίραι ἀπετέλουν 6,655.600 δραχμάς, τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ μέχρι τινὸς εἰς τε τοῦ στόλου τὴν συντήρησιν, εἰς τε τὴν ἀμυναν τοῦ Μεσολογγίου. Ἀλλὰ ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα ὅσα ἡ κοινὴ γνώμη τότε ἔλεγε καὶ αἱ ἐφημερίδες ἐπανελάμβανον περὶ τῶν δεινῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξώκειλε τὸ λεγόμενον Ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας ὡς πρὸς τὴν παραλαβὴν καὶ τὴν διαχείρισιν τῶν χρημάτων ἐκείνων, καταχρήσεων, αἵτινες ἄλλῶς τε ἐπισήμως ἐπιστοποιήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς, ἣν παρεθέσαμεν ἐν τοῖς προτέροις (σελ. 807—810 τοῦ παρόντος τόμου), ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν δύο γεγονότα μαρτυροῦντα ὅπως ἀσεβῶς καὶ ταχέως ἐγένοντο ἄφαντα τὰ ἱερά ταῦτα χρήματα. Ἡ ἐπίσημος ἐφημερίς τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ναυπλίου, ἡ *Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος*, ἣτις πολλάκις διέστρεφε τὰ πράγματα καὶ πολλάκις ἐβεβαίωσεν, ὅτι τὸ Μεσολόγγιον πυροβολεῖται μακρόθεν μόνον ὑπὸ τοῦ Κουταχῆ, ὅτι οὗτος δὲν ἔχει εἰμὴ 6,000 ἀνδρῶν καὶ ὅτι προσεχῶς διαλύεται ἡ πολιορκία, τῆ 2 δεκεμβρίου ἀνήγγελλεν ὅτι «τὸ Μεσολόγγιον εἶναι καλῶς προμηθευμένον καὶ ὅλον ἐν προμηθεύεται ἀπὸ ζωοτροφῶν, διότι περὶ τούτου ἐφρόντισεν ἡ διοίκησις ἐν καιρῷ.» Τὰ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ ἐκδιδόμενα *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, τὰ ὁποῖα φιλικώτατα πάντοτε ἐπολιτεύθησαν πρὸς τὴν ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησιν, μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας ἀπεκρίνοντο, ὅτι δὲν ἀμφιβάλουσιν ὅτι τὸ Ναύπλιον εἶναι καλὰ προμηθευμένον, ἢ φρουρά ὅμως τοῦ Μεσολογγίου οὔτε τοὺς μισθοὺς τῆς οὔτε τὸ σιτηρέσιόν τῆς ἔλαβεν ἡ δὲ Σεβαστὴ Διοίκησις οὐδεμίαν κατέβαλε φρον-

τίδα και ἐπιμελειαν, ἵνα προμηθεύσῃ τὴν ἠρωϊκὴν πόλιν μετὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια. Καὶ ἔτος δὲν εἶχε παρέλθει ἀφ' ἧς ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅτε τῇ 7 Ἀπριλίου 1826 ἡ ἔθνικὴ Γ' τῶν Ἑλλήνων συνέλευσις ἐψήφισε νὰ ἀνοιχθῇ νέον δάνειον 100,000 ταλλήρων, ἵνα χρησιμεύσῃ «διὰ τὸ μέλλον μόνον εἰς τροφὰς καὶ μισθοὺς τοῦ στόλου, εἰς ἐπισκευὴν καὶ τροφὰς διὰ τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὰ ἔξωθεν αὐτοῦ συστηθῆσόμενα στρατόπεδα,» ἐνῶ τὸ Μεσολόγγιον ἔπιπτε πρὶν ξηρανθῆ ἔντελῶς ἢ μελάνη ἢ τὸ ψήφισμα τοῦτο γράψασα. 100,000 ταλλήρων λοιπὸν ἤρκουν ἵνα σωθῇ τὸ προπύργιον ἐκεῖνο, καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἢ λαβοῦσα εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς κατὰ τὸ προλαβὸν δωδεκάμηνον ὑπὲρ τὸ ἑκατομμύριον ταλλήρων, δὲν ἠδυνήθη νὰ οἰκονομήσῃ ἐξ αὐτῶν τὰς 100 ἐκείνας χιλιάδας ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξηρτήθη ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἔμεινεν οὕτω βιοῦσα καὶ πράττουσα ἐν Ναυπλίῳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἀπριλίου 1826, ὅτε συνῆλθεν ἡ Γ' ἔθνικὴ συνέλευσις, ἣν πρὸ πολλῶν μηνῶν ἠγωνίζετο νὰ συγκροτήσῃ. Εἰς ποίαν ἀπελπισίαν περιῆλθεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ, καὶ πόσον ἠλλοιώθησαν αἱ πρό τινων μηνῶν τοσοῦτον λαμπραὶ προσδοκίαι τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν τὸ Ἐκτελεστικὸν ἔγραψε τῇ 11 Ἰουνίου, πρὸς τὴν ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπὴν. «Τὸ στρατιωτικὸν μας κατήντησεν ὄχι μόνον ἀνοικονόμητον, ἀλλὰ καὶ ὁ λυμεὼν τῆς πατρίδος. Αἱ καταχρήσεις τὰς ὁποίας κάμνει εἶναι ἀπερίγραπτοι. . . Αὐτοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ ἢ κακοῦθειας ἐξήντησε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ δανείου χωρὶς νὰ ὠφεληθῇ παντελῶς ἡ πατρίς, καὶ εἰς τὸν παρόντα κίνδυνον δὲν ἔχει οὔτε μέσα, οὔτε στρατιώτας ν' ἀντιτάξῃ. Ἐὰν δὲν ἐγίνοντο αἱ λεῖαι τῶν ζωοτροφῶν περὶ ὧν σὰς προέγραψεν ἡ Διοίκησις, δὲν ἠθέλαμεν εἰμφορέσει ἀπὸ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ σχεδὸν, νὰ συστήσωμεν στρατόπεδον, μὴν ἔχοντες χρήματα ν' ἀγοράσωμεν τροφὰς. Τὸ Νεόκαστρον ἐχάθη μόνον καὶ μόνον ἀπὸ τὴν κακοῦθειαν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν Πελοποννησίων. . . Ἀπὸ τὰ αὐτὰ αἴτια καὶ τόρᾳ ἐκυριεύθη ἡ Καλαμάτα ἀπὸ 3000 ἐχθροῦς, ἐνῶ ἦσαν μέσα ἄλλοι τόσοι ἐδικοί μας καὶ τὴν ἄφησαν καὶ ἔφυγον χωρὶς νὰ ρήξουν

τουφέκι. Διὰ τὰ αὐτὰ αἷτια κατεπάτησεν ὁ ἐχθρὸς τὴν Μεσσηνίαν ὅλην, καὶ μέρος τῆς Ἀρκαδίας, καὶ ἐρημώθη καὶ ἐλεηλατήθη ἡ Τριπολιτζὰ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Αὐτὰ τὰ κακὰ δὲν βλέπομεν πῶς εἴμποροῦν νὰ διορθωθοῦν· στοχαζόμεθα ἰατρικὸν ἀρμόδιον, τὸ τακτικὸν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ θέλει βραδύνει ὡς πρὸς τὸν κίνδυνον εἰς τὸν ὁποῖον ἤδη τρέχομεν. Ἡ σωτηρία μας ἐφέτος κρέμαται ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν τοῦ στόλου, ἐὰν αὐτὸς εἴμορῆσῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπόβασιν, ἢ καίων τὸν ἐχθρικὸν, ἢ ἄλλως πως ματαιώων τὰ σχέδιά του· ἀλλὰ δὲν ἔχομεν εἰς τοῦτο τὴν βεβαιότητα, μολονότι δὲν εἴμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἀνδρείαν καὶ προθυμίαν τῶν θαλασσινῶν μας. Ἐὰν ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἀποβιάσῃ καὶ τὰ ἄλλα στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον, βέβαια κινδυνεύομεν περὶ τῶν ὅλων.»

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἣτις δὲν ἐκολάκευε τοὺς Πελοποννησίους, ὑπέγραψεν ἐν τούτοις ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης, ὅτι ὑπέγραψεν αὐτὴν καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, τσαῦτα καταλέγουσαν κατὰ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων. Πρόδηλον ἄρα ὅτι ἀληθῆ ἦσαν τὰ γραφόμενα. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι τῷ 1825 ἡ σχετικὴ δύναμις τῶν διαφόρων τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μελῶν ἐτροπολογήθη οὐσιωδῶς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτου, ὅστις ὑπῆρξεν ἀείποτε ὄνομα ψιλόν. Ἀλλ' ἐνῶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1824 ἴσχυε πρὸ πάντων ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, τὸ μὲν ἔνεκα τῆς ἐπιρροῆς αὐτοῦ εἰς τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα δι' ὧν εἶχον καταβληθῆ οἱ ἀντίπαλοι τῆς κυβερνήσεως, τὸ δὲ ἔνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐν ἔτει 1825 ἐπρώτευσεν ἀπ' ἐναντίας ὁ τελευταῖος οὗτος διὰ πλείστους λόγους. Οὐ μόνον ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ ἀξία ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἀλλὰ καὶ ἡ κυριωτάτη ἀφορμὴ τῆς τοῦ Κωλέττου ἐπιρροῆς ἐξέλιπε, διότι τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα, ἠττηθέντα εἰς Κρομμύδι, ἐξεχώρησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Πλὴν τούτου τῷ 1825 ἐξεβιάσθη ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀγγλικὴ μεσολάβησις, ἐνῶ ἡ γαλλικὴ, ἥς κυριώτατος εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ Κωλέττης, ἀπέτυχεν ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει. Παρεκτὸς τῆς μεσολαβήσεως, ὁ Μαυροκορδάτος ἀπελπισθεὶς τότε νὰ ἴδῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν κατορθουμένην διὰ τῶν ἰδίων τοῦ ἔθνους ἀγώνων,

ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ προσαγάγῃ ἔξωθεν καὶ ἄλλας ἐπικουρίας. «Τὰ πράγματα ἐπληροφόρησαν τὴν διοίκησιν καὶ ὅλον τὸ ἔθνος ὅτι χωρὶς τακτικὸν δὲν εἰμποροῦμεν πλέον νὰ ὑπάρξωμεν,» ἔγραφεν ἐν ταῖς μακραῖς ὁδηγίαις ὅσας τῇ 9 μαΐου ἐπέστειλε πρὸς τὴν ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπὴν. «Ἄλλὰ, προσέθετε, μέχρι τοῦδε μόλις κατωρθώθη νὰ συστηθῇ ἐν σῶμα ἀπὸ 600.» Ὅθεν ἐπιμόνως παρήγγελλε τὴν ἐπιτροπὴν νὰ στρατολογήσῃ τετρακισχιλίους ἀνδρας ἰδίως Ἑλβετοὺς καὶ νὰ τοὺς πέμψῃ ὅτι τάχιστα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν ἀναγκαίων ἀξιωματικῶν ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ συνομολογήσῃ νέον δάνειον 500,000 λιρῶν. Τῇ δὲ 3 ὀκτωβρίου ἔγραφε πάλιν «Αἱ φρεγάται (εἶδομεν ὅτι εἶχον παραγγελθῆ δύο τοιαῦται εἰς Ἀμερικὴν), ὅσον μέρος τακτικοῦ δύνασθε, τ' ἀναγκαῖα ὄπλα, χρήματα καὶ ἐνδύματα, καὶ οὕτω θέλετε ἰδεῖ ἄλλην μορφήν εἰς τὰ πράγματα. Ὁ Ἰμβραχίμης χωρὶς τὰς ἀλλεπαλλήλους βοηθείας, χάνεται. Καὶ ὅταν ἀποκτήσωμεν φρεγάτας, αἱ βοήθειαι δὲν τοῦ ἔρχονται εὐκόλως.» Ταῦτα ἔγραφε καὶ ἐνήργει· ἀλλ' ἐν τούτοις ἢ ἐκτέλεσις ἢ δὲν ἐγένετο ποτὲ ἢ ἐβράδυνε πολὺ. Τὸ τρίτον δάνειον δὲν κατωρθώθη νὰ συνομολογηθῇ καὶ ἐπομένως οὔτε τακτικὸν νὰ ἔλθῃ ἔξωθεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἢ δὲ μία καὶ μόνη ἐλθοῦσα φρεγάς δὲν κατέπλευσεν εἰς Ναύπλιον εἰμὴ τῇ 24 νοεμβρίου 1826. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ Ἑλλάς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν δὲν διενηργεῖτο συγχρόνως ἢ ἐξωτερικὴ παρέμβασις. Εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς μεσολαβήσεως ταύτης εἶχεν ἀσχοληθῆ πρὸ καιροῦ ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ τῷ 1825 εἰργάσθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἀξιωματικῶν δραστηριότητος, ὡς ἐθελοντῆς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργός, οἷοθεν βουλευόμενος, ἐνεργῶν καὶ τολμῶν.

Περὶ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων καὶ τῶν πρώτων ἐνεργειῶν τῶν δυνάμεων, ἅμα μετὰ τὴν ἐκρηξίν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, διελάβομεν ἐν τοῖς προτέροις (σελ. 775—782 τοῦ παρόντος τόμου). Ἡ Ῥωσία ἔθετο ἀμέσως τὸ ζήτημα τῆς ἐνόπλου ἐπεμβάσεως καὶ προσεκάλεσε τοὺς συμμάχους αὐτῆς νὰ συναινέσωσιν εἰς τοῦτο· οἱ δὲ σύμμαχοι, ὃ ἐστὶν ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσσία, ἠγωνίσθησαν ν' ἀποτρέψωσι τὸν πόλεμον καὶ νὰ

συμβιάσῃσι τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον πρὸς τὴν Γ. Πύλην. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν κατώρθωσαν, διότι ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5 ἰουλίου 1821, ἀλλὰ διὰ τῶν ποικίλων αὐτῶν παραστάσεων καὶ μεσολαβήσεων ἐπέτυχον νὰ ἀναβάλῃσι τὴν ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. "Αν αἱ δυνάμεις ἐπέτρεπον τὸν πόλεμον τοῦτον, ἢ ἂν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος εἶχε τὴν γενναϊότητα νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸν καὶ ἄνευ τῆς τῶν συμμάχων του συναινέσεως, ἢ εἰςβολὴ τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων, συμπίπτουσα πρὸς τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν ἣν κατ' ἀρχὰς ἔλαβεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ἤθελε προδήλως περιποιήσῃσι εἰς αὐτὴν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἰσχυρὴν καὶ ἔκτασιν ἀνυπολόγιστον, οἷαδὴποτε καὶ ἂν ἤθελον ὑποτεθῆ τὰ ἴδια συμφέροντα ὧν ἕνεκα ἡ Ῥωσία ἔμελλε νὰ δράξῃ τὰ ὄπλα. Οὐ μόνον ὅμως ὁ πόλεμος δὲν ἐγένετο, ἀλλ' ἐνῶ τῷ 1821 ἡ Ῥωσία ἐλάλει περὶ τρόπων ἐπιτηδείων νὰ ἀσφαλίσῃσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἐκάλει τὰς δυνάμεις νὰ πράξωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὠραίων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν συνέσεως προσδοκώμενον ἀγαθόν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ἐφάνη πολὺ μετριοτέρα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν Πύλην. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε βεβαίως πολὺ ὁ μαλακὸς καὶ ὀπωροῦν παλίμβουλος χαρακτήρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ὅστις εὐχερῶς ἐνέδιδεν εἰς τὴν ἀδιάκοπον πίεσιν τῶν ῥυτικῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας· συνετέλεσεν ὅμως καὶ τοῦτο ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ὁ τῆς Πολωνίας κυβερνήτης, διεβεβαίου αὐτὸν, ὅτι πολὺς ἀναβρασμὸς ἐπεκράτει ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ καὶ ὅτι, ἅμα ἀρξάμενου τοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμου, ἄφευκτος ἦτο ἡ Πολωνικὴ ἐπανάστασις. Ἐντεῦθεν ἐχαλαρώθησαν αἱ περὶ Ἀνατολῆς ἀξιώσεις τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου ἐπεμφεν εἰς Βιέννην ἕκτακτον ἀπεσταλμένον, τὸν ἐνεργεῖα μυστικὸν σύμβουλον Τατίσσιεφ, ἐγνωσμένον ὀπαδὸν τῆς εἰρηνοφίλου πολιτικῆς καὶ ἀντίπαλον τοῦ Καποδιστρίου, τοῦ μὴ παύσαντος νὰ ὑποτρέφῃ τὰς φιλοπολέμους διαθέσεις ἐν τῷ ῥωσικῷ ἀνακτοβουλίῳ. Ὁ δὲ Τατίσσιεφ ὑπέβαλε τῇ 2|14 μαρτίου προφορικὴν διακοίνωσιν (note verbale) δι' ἧς κατὰ πρῶτον ἐρίζουσα ἡ Ῥωσία τί ἐνόει ὅτι αἱ δυνάμεις θέλουσιν ἀπαιτήσῃσι παρὰ τῆς Γ.

Πύλης ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἔλεγεν ὅτι «ἡ Πύλη θέλει διατηρήσει τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ οἰκῶντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις ὅσαι ἐπανέστησαν καὶ ζητοῦσι τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν.» Μετ' οὐ πολὺ ὁ Καποδίστριας, βλέπων ματαιοῦμένας τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ προσδοκίας, ἔλαβεν ἄδειαν ἀπεριόριστον, ὅ ἐστιν ἀπεχώρησε τῆς Ῥωσικῆς ὑπηρεσίας, ἡ δὲ Ῥωσία ἐξακολουθοῦσα νὰ ὑπενδίδῃ ὑπέβαλεν ἔτι ἐπιεικεστέρας προτάσεις εἰς τὴν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1822 ἐν Οὐρῶνι συγκροτηθεῖσαν νέαν σύνοδον, ἐπὶ σκοπῷ μὲν τοῦ νὰ ἀσχοληθῇ κυρίως περὶ τῶν Ἰσπανικῶν πραγμάτων, ἐπιληφθεῖσαν δὲ ἐν μέρει καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἐν τῇ συνδιαλέξει ἣτις ἐγένετο αὐτόθι τῇ 28 ὀκτωβρίου ὁ Τατίσιεφ ἐδήλωσεν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος, ὅτι προτείνει ὡς πρὸς τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς Ἑλλάδος: «ἡ νὰ συναίνεση ἡ Πύλη εἰς ἄμεσον μετὰ τῶν πληρεξουσίων ὄλων τῶν δυνάμεων διαπραγματεύειν περὶ τῶν ἐγγυήσεων ὅσας θέλουσι λάβει οἱ Ἕλληνας ἐπανερχόμενοι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου ἢ νὰ ἀποδείξῃ διὰ σειρᾶς γεγονότων ὅτι σέβεται τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ζητεῖ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἡσυχίαν ἐπὶ βάσεων ἐπιτηδείων νὰ παράσχῃ τῇ Ῥωσίᾳ μὲν τὴν ἐλπίδα διαρκοῦς εἰρήνης, τοῖς δὲ ἑμοθρήτοικς αὐτῆς ἐγγύγυα ἀσφαλείας καὶ εὐημερίας.» Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Αγγλίας δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς τοσοῦτον μετριόφρονας ταύτας προτάσεις, ὃ μὲν αὐθιμερόν, οἱ δὲ τρεῖς ἄλλοι διὰ δηλώσεων τῇ 14 νοεμβρίου γενομένων, ἅπαντες δὲ ἐξυμνοῦντες τὴν γενναιοφροσύνην καὶ τὴν μετριόφθειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτας θέσαντες τὰς βάσεις τῶν παρὰ τῇ Πύλῃ μελλουσῶν ἐνεργειῶν, δὲν ἀπεδέχθησαν τοὺς ἀντιπροσώπους οὓς ἔπεμψε πρὸς τὴν σύνοδον ἐκείνην ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξ Ἐρμιόνης τῇ 17 αὐγούστου, ἐξαιτουμένη τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτήτου καὶ ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων ὑπάρξεως.

Ἄλλ' ἡ Ῥωσία φθάσασα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1822 εἰς τὸ ἔσχατον τοῦτο σημεῖον τῶν παραχωρήσεων αὐτῆς, ἤρχισε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος νὰ περιποιῆ πάλιν εἰς τὰς προτάσεις τῆς

σπουδαιότερόν τινα χαρακτήρα. Ἡ καταστροφή τοῦ Δράμαλι, ἡ ἀποτυχία τῆς πρώτης τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας καὶ τὰ ναυτικά κατορθώματα τοῦ 1822 παρέστησαν εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην τὴν ἐπανάστασιν πολὺ γενναιοτέραν ἢ ὅτι πρότερον ἐλογίζετο, αἱ δὲ φοβερὰι τῆς Χίου σφαγαὶ κατέστησαν ἔτι ζωηρότερας τὰς ἀνεκαθεν ἐξεγερθείσας ἕνεκα τῶν παθημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους συμπαθείας. Τὸ δὲ κυριώτερον, ἡ Ῥωσία ἔλαβεν εὐλόγους ἀφορμὰς νὰ ὑποπτεύῃ ὅτι ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναλαβὼν τὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας Γεώργιος Κάννιγγ ἤρχισε νὰ μεταβάλλῃ φρόνημα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐντεῦθεν ἐνθαρρυνομένη ἡ Ῥωσία καὶ μὴ θέλουσα ν' ἀρπαγῇ ὑπὸ ἄλλου ἢ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρωτοβουλία, ὑπέβαλε, κατὰ ὁκτώβριον τοῦ 1823, διὰ τοῦ αὐτοῦ Τατίσσιεφ σχεδίασμα (Ар-регеу) ὅπως οὖν ὀριστικώτερον τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς τὴν ἐν Οὐνιῶνι σύνοδον γενομένων παρ' αὐτῆς ὅλως ἀσαφῶν προτάσεων. Κατὰ τὸ σχεδίασμα τοῦτο, «ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία ἐπέστησεν ἤδη τὴν προσοχὴν τοῦ πρέσβους τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιληφθῇ μετὰ τῆς Πύλης τοῦ ζητήματος τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐπεμβάσεως τῶν συμμάχων ὑπὲρ τῆς εἰρηνοποιήσεως τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν θέλουσιν ἐπιτραπῆ τοῦ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ λόρδου Στράγκφορντ περὶ τῶν πρακτέων, ἵνα πεισθῇ ὁ σουλτάνος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν μεσολάβησιν ταύτην κατ' ἀρχὴν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τὰ ἀνακτοβούλια τῆς Πετροπόλεως καὶ τῆς Βιέννης θέλουσιν ἀποφασίσει ἀπὸ κοινοῦ τὰ κατὰ τὸν ὀργανισμὸν τὸν εἰσακτέον εἰς Πελοπόννησον, εἰς Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους. Ἡ διαίρεσις τῶν χωρῶν τούτων εἰς μεγάλας ἐπαρχίας διοικουμένας ὑπὸ ἡγεμόνων, οἳ εἰσιν οἱ τῆς Μολδαυίας καὶ Βλαχίας, ἢ ἡ διανομὴ τῆς χώρας μεταξὺ πόλεων διοικουμένων ὑπὸ κοινοτικῶν ἀρχῶν ἢ κατοχῆ τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, ἢ δύναμις τῶν φρουρῶν, αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς κατοίκους, τὸ ποσὸν τῶν ἀποδατέων τῇ Πύλῃ εἰσδημάτων, ὁ τρόπος τῆς εἰσπράξεως αὐτῶν, οἱ δεσμοὶ δι' ὧν τοῦ λοιποῦ θέλει ἐξαρτᾶται ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τοῦ σουλτάνου, ἰδοὺ τὰ ἀντικείμενα περὶ ὧν δέον νὰ βουλευθῶσι τὰ δύο ἀ-

νακτοβούλια πρὶν ἢ ζητήσωσι τὴν σύμπραξιν τῶν ἄλλων τῆς συμμαχίας μελῶν.»

Μετὰ δύο δὲ μῆνας, ἤτοι τῇ 28 δεκεμβρίου 1823 (9 ἰανουαρίου 1824) ἡ Ῥωσία ὑπέβαλεν ἔτι ὀριστικώτερον ὑπόμνημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῷ σχεδιάσματι αὐτῆς τεθεισῶν ἀρχῶν. Κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο προτείνεται νὰ διαιρεθῇ ἡ Ἑλλάς εἰς τρεῖς ἡγεμονίας, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔμελλε νὰ περιλάβῃ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ δευτέρα τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ τρίτη τὴν Πελοπόννησον «εἰς ἣν ἡδύνατο νὰ προστεθῇ καὶ ἡ νῆσος Κρήτη.» Αἱ δὲ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἔμελλον νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς κοινοτικὴν διοίκησιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προνομίων ὅσα ἐκέκτηντο ἀπ' αἰῶνος. Ἡ Πύλη θέλει διατηρήσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν ὅλων τούτων τῶν χωρῶν, ἀλλὰ δὲν θέλει πέμψει εἰς αὐτάς οὔτε πασάδες οὔτε ἄλλους διοικητάς· θέλει λαμβάνει δὲ ἐτήσιον φόρον, προσδιοριστέον ἀπὸ τοῦδε, κατὰ τὴν ἔκτασιν ἐκάστης νήσου ἢ ἡγεμονίας. Ὅλαι αἱ δημόσιαι ὑπηρεσίαι θέλουσιν ἐκπληροῦνται ὑπὸ ἰθαγενῶν, καὶ ἐν γένει ἡ Πύλη θέλει διάκειται πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπως πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ τὴν Μολδαυίαν. Αἱ ἑλληνικαὶ ἡγεμονίαι καὶ νῆσοι θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν ἐμπορίου καὶ θέλουσιν ἔχει ἰδίαν σημαίαν. Θέλουσι δὲ ἀντιπροσωπεύονται οὕτως εἰπεῖν παρὰ τῷ σουλτάνῳ ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἔχοντος τὰ τῶν ἐθνῶν δίκαια, ὅπως οἱ πράκτορες τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Πύλη θέλει μὲν ἔχει φρουρὰν εἰς τινα φρούρια, ἀλλὰ περὶ τὰ φρούρια ταῦτα θέλει διαγραφῇ ἄκτις ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ τουρκικὰ στρατεύματα θέλουσι τροφοδοτοῦνται, μὴ δυνάμενα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐκδρομὰς αὐτῶν εἰς τὰς γείτονας χώρας. Εἰς τὰς περὶ τοῦ ἀκριβεστέρου προσδιορισμοῦ τῶν διαφόρων τούτων κεφαλαίων διαπραγματεύσεις μεταξὺ Πύλης καὶ συμμάχων δυνάμεων, θέλει λάβει μέρος καὶ πρεσβεία Ἑλληνικὴ, ὅπως ἐγένετο τῷ 1812 ὡς πρὸς τὴν Σερβίαν. Τὰ δὲ ὀριστικῶς ἀποφασισθησόμενα θέλουσι τεθῆ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν ὅλων τῶν συμμάχων δυνάμεων ἢ ἐκείνων ἐξ αὐτῶν ὅσαι ἤθελον ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἐπὶ ταῖς προτάσεσιν αὐταῖς διαπραγματεύσεις ἤρχισαν, διεκόπησαν καὶ πάλιν

προέκειτο ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 νὰ ἐπαναληφθῶσιν, ἡ Ῥωσία κατὰ μάϊον τοῦ ἔτους τούτου ἐδήλωσεν, ὅτι, «ὡς ἀναγκαίαν βάρσιν πάσης περαιτέρω διαπραγματεύσεως, θεωρεῖ τὸ νὰ ἀναγνωρίσωσιν αἱ δυνάμεις, ὅτι ὁ μαστίζων τὴν Ἀνατολὴν πόλεμος δεόν νὰ τελειώσῃ δι' ἐπεμβάσεως κοινῆς, ἐνεργοῦ καὶ ταχείας.» (*demande à être terminée par une intervention commune, énergique et prompte.*)

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου εἶχε προβῆ ἡ Ῥωσία ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825. Περί δὲ τῆς Αὐστρίας δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὐδεμίαν ἔνοπλον ἐπέμβασιν ἀπεδέχετο καὶ οὐδεμίαν μεταβολὴν οἰανδήποτε τοῦ καθεστώτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, περιοριζόμενη τὸ πολὺ εἰς τὸ νὰ συμβουλευῇ τῇ Ὑ. Πύλῃ ἐπισείκειαν καὶ διάκρισιν μεταξὺ ἀθῶων καὶ ἐνόχων. Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας ἢ μᾶλλον τοῦ τότε προεξάρχοντος αὐτῆς πρίγκηπος Μέτερνιχ μαρτυρεῖ ὅπόσον ἡ μεγίστη εὐφυΐα καὶ δεξιότης εἰς μάτην ἀντιπαλαίουσι πρὸς τὴν ἀκαταμάχητον τῶν πραγμάτων φράν. Καὶ τοῦτο μὲν συμβαίνει πολλάκις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ συνέβη καὶ ἕτερόν τι. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ δὲν ἠθέλησε ποτὲ μέχρι τοῦ 1829 νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ματαιοπονεῖ, ἀλλ' ὅσῳ μᾶλλον ἠττάτο ὑπὸ τῶν πραγμάτων, τόσῳ μᾶλλον ἤξιου ὅτι νικηφορεῖ ὥστε ἐπὶ τέλους ἢ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλληλογραφία αὐτοῦ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ κινήσῃ ἐνίοτε τὸ μειδιάμα τῆς ἱστορίας. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν (σελ. 775 καὶ ἐπομ.) ὅπόσον ὀλίγον δίκαιον εἶχον ὁ τε πρίγκηψ Μέτερνιχ καὶ ὁ Πυλάδης αὐτοῦ Γέντζ, νὰ θριάμβεύωσιν ἐπὶ τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν ἅμα ἐκτραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσίας. Τὰ αὐτὰ ἐπινίκεια θέλομεν ἶδει αὐτοὺς ἄδοντας μέχρι τοῦ 1829, καίπερ ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν γινομένων διαψευδομένους. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκος ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 29 ἰουνίου (11 ἰουλίου) 1821 προμνημονευθεῖσαν (σελ. 779—780) πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, καὶ γράφων διὰ μακρῶν ἐξ Σαλτσβούργου τῇ 10|22 αὐγούστου, ἔλεγεν ἐπὶ τέλους ὅτι «ἡ ψυχὴ αὐτοῦ δὲν θέλει ἠσυχάσει, ἐὰν δὲν πράξῃ ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτρέψῃ τὸν

μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης πόλεμον.» Συγχρόνως δὲ ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ φιλελληνικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐξερράγη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς πᾶσαν τὴν Γερμανίαν. Τῶντι οἱ μὲν λόγιοι συνηγόρουν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, προισταμένου τοῦ ἀγαθοῦ Θηροῦ· ἔρανοι δὲ χρηματικοὶ ἐγίνοντο πολλαχοῦ καὶ ἀνδρῶν στρατολογίαι· τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον καὶ ὀχληρότατον τῇ Αὐστρίᾳ, ἅπασα ἡ κίνησις αὕτη ἀναφανδὸν ἐπροστατεύετο ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος διαδόχου τῆς Βαυαρίας (τοῦ μετέπειτα βασιλέως Λουδοβίκου, πατρὸς δὲ τοῦ πρώτου ἡμῶν βασιλέως Ὀθωνος) καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Βυρτεμβέργης. Ὅθεν ἐπιτίμησις δριμυτάτη ἀπηυθύνθη πρὸς τοὺς ἐστεμμένους ἐκείνους ἡμῶν φίλους. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἐπιτίμησις παρεκώλυσε τοὺς Γερμανοὺς, μεγάλους καὶ μικροὺς, νὰ λέγωσι καὶ νὰ πράττωσιν ὑπὲρ ἡμῶν πολλὰ, οὔτε αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου ἠλλοίωσαν οὐσιωδῶς τὰς διαθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Ὁ πόλεμος μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης ἀνεστάλη τῶντι· ἡ δὲ Ῥωσία τῷ 1822 ἀδιακόπως ὑποχωροῦσα κατήντησεν ἐν Οὐρῶνι εἰς τὰς ἀνωδύνους ἐκείνας προτάσεις εἰς ἃς τοσοῦτον ἐπεκρότησε πρώτη ἡ Αὐστρία. Ἐπειτα ὁμως πάλιν τῷ 1823 καὶ 1824 ἡ Ῥωσία ἀνακύπτουσα καθυπέβαλε σχέδιον δι' οὗ οὐ μόνον ἀντικρυς ἀνετρέποντο τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθεστῶτα, ἀλλὰ καὶ ἡ βία ἐζητεῖτο ἐπέμβασις, ἧ ἔστιν ὁ πόλεμος. Τότε ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐσοφίσθη νὰ οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῆς Ῥωσίας δι' ἑτέρου ἐπιχειρήματος. Ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία δὲν προέτεινε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ εἰλικρινέστατα μάλιστα ἔλεγεν ὅτι δὲν ἤθελε ποτὲ συγκατανεύσει εἰς αὐτήν, ὁ ἐν Πετροπόλει ἀντιπρόσωπος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, κόμης Λεβζέλτερν, εἶπε ῥητῶς εἰς τὰς διαπραγμαύσεις ἐκείνας, ὅτι ἡ αὐλὴ αὐτοῦ οὐδέποτε θέλει συναινέσει εἰς τὴν πρότασιν τοῦ νὰ καταναγκασθῇ διὰ τῆς βίας ἢ θέλησις τῆς Πύλης, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος δύναται νὰ ἐπαγάγῃ ἀνυπολογίστους συνεπείας καὶ μεταβολάς, καὶ ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀπροτιμᾷ νὰ πηδήσῃ διὰ μιᾶς τὸν χάνδακα καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἧτις ἤθελε προλάβει πολλὰς μείζονας συμφοράς.» Κατὰ τὴν ἔκθεσιν, ἣν περὶ τούτου ἐπέβαλεν εἰς Βιέννην ὁ πρέσβυς οὗτος, ὁ μὲν κόμης Νεσελξόδε, ὁ

τῆς Ῥωσίας ὑπουργός, ἤκουσε μετ' ἀπορίας τὴν τοιαύτην τοῦ αὐστριακοῦ πρότασιν, ὃ δὲ τῆς Γαλλίας πρέσβυς εἶπεν, «ὅτι ἀναγνωρίζει ὡς μέγα κακὸν τὴν παραδοχὴν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι μόνον προκειμένου μεταξὺ δύο κακῶν, ἀφ' ἑνὸς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἀναποδράστου ἀνάγκης τοῦ πολέμου, προτιμᾶ, ἵνα ἀποφύγῃ τὰ ἐπικίνδυνα τοῦ πολέμου τούτου ἀποτελέσματα, τὴν ἄλλην ἀνάγκην, ἣτις ἤθελε φέρει εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀνεξαρτησίας.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν αἱ δυνάμεις ἐφοβοῦντο πρὸ πάντων τὸν Ῥωσικὸν πόλεμον, καθὼς δυνάμενον νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἀνατροπὴν ὀλοκλήρου τῆς Τουρκίας· ἵνα ἀποφύγῃ δὲ τὸ μέγα τοῦτο κακὸν ἐφαίνοντο ἔκτοτε προτιμῶσαι τὴν ἄμεινον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀναγνώρισιν. Καὶ ἡ μὲν Γαλλία εἰλικρινῶς, ὃ δὲ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ, ὅτι ἡ Ῥωσία, ἣτις τότε δὲν ἤθελε τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην, θέλει ὀπισθοδρομήσει. Δὲν ὀπισθοδρόμησε δὲ, καὶ τῇ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπέγραψεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἀγγλίας τὸ πρῶτον περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλον, δι' οὗ, ὅσον καὶ ἂν ὑπεβάλλετο ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πύλης, ἀνετρέπετο ὅμως οὐσιωδῶς τὸ τῆς Ἀνατολῆς καθεστῶς. Οὐδὲν ἤττον ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ διὰ τῆς ἀπὸ 7|19 μαΐου 1826 ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν του βαρῶνα Ὀττενφελς ἔβεβαίον, ὅτι τὸ πρωτόκολλον ἐκεῖνο εἶναι «ἔργον ἀσθενέστατον καὶ γελοιωδέστατον, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ θέλει εἶναι τίποτε (*une œuvre pleine de faiblesse et de ridicule. Le résultat de la besogne sera rien du tout.*) Καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς ταῦτα ἔβεβαίον ὅτι ὁ Στράτφορδ Κάννιγγ ἀπέτυχεν ἐν Ἰδρα, ἀπέτυχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ὅτι ἐν Λονδίῳ εἶναι δυσηρεστημένοι διὰ τὴν ἄκαιρον δημοσίευσιν τοῦ πρωτοκόλλου· ὅτι ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλος ὁ κόσμος εἶναι δυσηρεστημένος, ὅπερ συμβαίνει εἰς τὰς διπλωματικὰς ἀνοησίας, καθὼς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἀνοησίας. Ἀλλὰ τὰ πράγματα προχωροῦσιν ἔτι μᾶλλον. Ὑπογράφεται ἡ ἀπὸ 24 ἰουνίου ((6 ἰουλίου) 1827 συνθήκη δι' ἧς καὶ ἡ Γαλλία ἀπεδέχθη τὰς ἀρχὰς τοῦ πρωτοκόλλου 1826· ἄλλο πρακτικώτερον, αἱ τρεῖς σύμμαχοι δυνάμεις καταστρέφουσι τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν

στόλον ἐν Πύλῳ· ἄλλο ἔτι πρακτικώτερον, ἐπέρχεται ἡ σώτειρα στρατεία τῶν Γάλλων ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον· τὸ δὲ πάντων δεινότερον διὰ τὴν Αὐστρίαν, ἤρχισε τελευταῖον ὁ ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἀναβληθεὶς Ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος· ποικίλαι δὲ καὶ ἄλλαι περιστάσεις προαναγγέλλουσι τὴν πλήρη τῆς Ἑλλάδος ἀνεξαρτησίαν. Ἄλλ' ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ θριαμβεύει πάντοτε καὶ ἐν τῷ ἐγγράφῳ αὐτοῦ ἀπὸ 28 νοεμβρίου (10 δεκεμβρίου) 1828 πρὸς τὸν βαρῶνα Ὀττενφελς γράφει. «Ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅτι τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος δὲν θέλουσιν ὑπερβῆ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἡ ἰδέα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας Ἑλλάδος τινός, ὀριστικῶς ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Δὲν πρόκειται εἰμὴ περὶ κοινοτικῶν τινων θεσμῶν, τοὺς ὁποίους ἡ Πύλη εἴμπορεῖ νὰ ἀποδεχθῆ ὡς ἐντελῶς δι' αὐτὴν ἀσημάντους τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐδοκιμήσωσιν ἐν Πελοποννήσῳ.» Ἄλλὰ τρεῖς μόνον παρήλθον μῆνες μετὰ τοὺς νικητηρίους τούτους παιᾶνας τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ τὸ ἀπὸ 10|22 μαρτίου 1829 πρωτόκολλον τῶν τριῶν δυνάμεων ἀπεφαίνετο, ὅτι τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου θέλουσιν ἀπολήγει εἰς τὸν Ἀμβρακικόν· μετὰ ἕξ δὲ μῆνας ἡ Ῥωσία διὰ τοῦ ἀρθροῦ 10 τῆς ἀπὸ 2|14 σεπτεμβρίου εἰρήνης αὐτῆς μετὰ τῆς Πύλης κατηνάγκαζε ταύτην ν' ἀποδεχθῆ τοὺς ὅρους τοῦ προειρημένου πρωτοκόλλου. Τότε δὲ, ἀλλὰ τότε μόνον ἠναγκάσθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ νὰ ὁμολογήσῃ ἑαυτὸν ἠττηθέντα· καὶ πάλιν ὅμως κολάζων τὴν ἠτταν, ἐβεβαίωσεν διὰ τῆς ἀπὸ 25 αὐγούστου (6 σεπτεμβρίου) ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Λονδίῳ πρέσβυν πρίγκηπα Ἐστερχάζου, ὅτι «ἰδοὺ τελευταῖον ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἐποχὴν ἣν αἱ εὐχαὶ ἡμῶν πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἐπεκαλοῦντο· ἰδοὺ ἐγγίζομεν εἰς τὴν ὀριστικὴν λύσιν τῆς ἀνατολικῆς ὑποθέσεως.»

Δὲν θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῆς Πρωσίας, ἥτις οὔτε μέγα ἀξίωμα εἶχε τότε, οὔτε ἄμεσα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ σπουδαῖα συμφέροντα· ὥστε δι' ἀμφοτέρους τούτους τοὺς λόγους ἠκιστα ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλλίας ἡ πολιτικὴ οὐδένα ἔσχεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον αὐτοτελῆ καὶ ὀριστικὸν χαρακτῆρα. Ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις ἐνήργουν ἐκ συμφώνου κατὰ τῆς Ῥωσίας, παρηκολούθησεν αὐτὰς καὶ ἡ Γαλλία. Τῷ

1824 καὶ 1825 ὑπέβαλε καὶ αὐτὴ, ὅπως ἡ Ῥωσία, ὅπως ἡ Ἀγγλία, προτάσεις τινὰς μεσολαβήσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἔπειτα ὑπενδίδουσα ἔτι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν ἰδιαζουσῶν αὐτῆς σχέσεων, ἀφῆκεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ῥωσίαν τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἐν ἔτει 1826 ὑπογραφέντος πρωτοκόλλου. Τότε δὲ μόνον ἐχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ μετ' οὐ πολὺ μετέσχεν ἐπισήμως καὶ ὀριστικῶς τῆς συνθήκης τοῦ 1827. Ὁ γενναῖος τῆς Γαλλίας φιλελληνισμὸς παρέσχεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας· ἔταιρειαι, χρηματικαὶ συνδρομαί, εὐγλωττοὶ ἐν τῷ τύπῳ καὶ ἐν ταῖς βουλαῖς συνηγορίαι, τὰ πάντα ἐπεδαφιλεύθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους· πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ μερίδες αἱ τοσοῦτον ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς αὐτῶν πράγμασιν, προέτειναν ἀλλήλαις τὴν δεξιάν ὅταν ὁ λόγος ἦτο περὶ Ἑλλάδος· οἱ Chateaubriand, οἱ La Rochefoucauld, οἱ Noailles, οἱ Fitz-James, οἱ Sainte-Aulaire, οἱ d' Harcourt, οἱ Dalberg ὡμοφρόνησαν πρὸς τοὺς Laffitte καὶ τοὺς Benjamin Constant· καὶ τὸ οὐδὲν ἦττον ἐπιβάλλον ἡμῖν ἀνεξάλειπτον εὐγνωμοσύνην, πολλοὶ Γάλλοι ἀνέμιξαν εἰς τὰ πεδία καὶ τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος τὸ αἷμα αὐτῶν μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ αἵματος, καὶ Γάλλος ὑπῆρξεν ὁ μόνος σπουδαῖος τοῦ ἐλληνικοῦ τακτικοῦ ἱρρυτῆς καὶ ὁδηγός, ὁ ἀοίδιμος στρατηγὸς Φαβιέρως. Ἀλλ' ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἔχουσα ὅπως οὖν ἀντιφατικὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφέροντα, ἀμφοταλαντεύετο ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῆς ἐνεργείαις. Ἐνῶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ναυτικῶν αὐτῆς δυνάμεων τοσοῦτον συμπαθεῖς ἀνεδείκνυντο πρὸς τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα, ἐνῶ τοσοῦτοι Γάλλοι φιλέλληνες προσήρχοντο πρὸς ἡμᾶς, συγχρόνως πολυάριθμοι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ, ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ ναυτικῷ καὶ τῷ πεζῷ στρατῷ τοῦ Ἰβραήμ πασᾶ, ὠδήγουν τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεις αὐτοῦ. Μήπως ἐν αὐτῇ τῇ παραμονῇ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας ὁ ναύαρχος Δερινιὺ δὲν ἠναγκάσθη νὰ προσκαλέσῃ πολλοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς ὑπηρετοῦντας ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ στόλῳ νὰ ἀποσυρθῶσιν, ἵνα μὴ εὐρεθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πυροβολήσωσι κατὰ τῆς γαλλικῆς σημαίας; Ἐν γένει δὲ ἡ Γαλλία ἐπεζήτει τότε τὴν ἔξα.

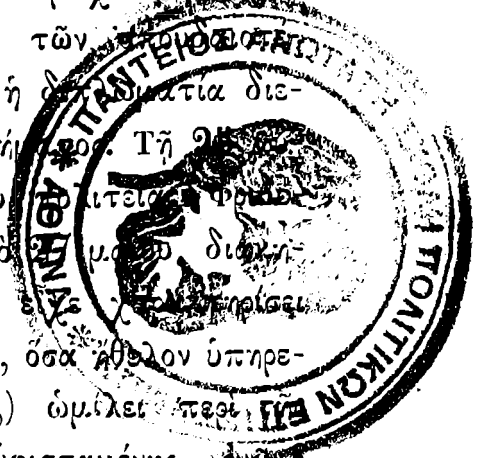
σφάλισιν τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς ἅμα μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ἅμα δὲ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐπιδιώκουσα ταύτοχρόνως δύο σκοπούς, οἵτινες, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ πράγματα, ἀντεμάχοντο πρὸς ἀλλήλους, οὐδέτερον αὐτῶν ἠδύνατο καθ' ὀλοκληρίαν νὰ ἐπιτύχη. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 ὁ ναύαρχος Δερινιὺ ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν τῆς Γαλλίας κόμητα Γκιγεμινὸ ὅτι κατὰ τὴν προσωπικὴν του γνώμην, ἀνάγκη ἦτο νὰ χωρισθῇ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἔστω καὶ διατηρούσης τῆς τελευταίας ταύτης ἐπικυριαρχίαν τινά, ὁ πρέσβυς ἀπεκρίνετο τῇ 27 νοεμβρίου ὡς ἑξῆς. «Μωρία ἤθελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ν' ἀντιταχθῶμεν εἰς τὰ βουλευόμενα τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπόληψις ἡμῶν ἀπαιτεῖ νὰ διατηρήσωμεν τὰς φιλικὰς ἡμῶν πρὸς αὐτὸν σχέσεις. Ἄλλως θέλομεν αὐθις ἐκτεθῆ εἰς τὸ ν' ἀκούσωμεν αὐτὸν λέγοντα ὅτι γαλλικὴ πολιτικὴ καὶ ἄλλοπρόσαλλος πολιτικὴ εἶναι συνώνυμα.» Μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ὅπόσον παλιμβούλως ἐπολιτεύθη ἡ Γαλλία καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ δουκὸς Νεμούρς ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Βεβαίως ἀπὸ τοῦ 1827 καὶ ἐφεξῆς ἀνεδείχθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εὐεργετικωτάτη πρὸς ἡμᾶς ἄλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα 6 ἔτη διὰ τὴν σφόδρα διφορομένην αὐτῆς πολιτείαν, αἱ δύο ἄλλαι δυνάμεις, ἡ Ῥωσία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία, καθυπερτέρησαν αὐτῆς ἐν τῇ ἐπιρροῇ, ἣν ἤσκησαν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων.

Τῶνόντι, ὅπως ἡ Ῥωσία, καὶ μᾶλλον ἢ ἡ Ῥωσία, ἡ Ἀγγλία ἐπολιτεύθη ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθ' ὠρισμένον τι σύστημα, τὸ ὁποῖον, ὅσον καὶ ἂν κατ' ἐπιφάνειαν ἐτροπολογῆθη πολλάκις, κατ' οὐσίαν ὅμως ἔμεινε πάντοτε τὸ αὐτό. Ἐνῶ ἡ Ῥωσία ἔτεινεν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν βαθμιαῖον ἀκρωτηριασμὸν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, εἴτε ἵνα ἰδοποιηθῇ τινὰς τῶν ἐπαρχιῶν του, εἴτε ἵνα ἐξασθενίσῃ αὐτὸ διὰ τοῦ κατακερματισμοῦ, ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευεν ἀείπατε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους τούτου. Τούτου ἕνεκα μετὰ δεινῆς δυσαρρεσκείας εἶδεν ἐκραγεῖσαν τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν· τούτου ἕνεκα ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, λόρδος Στράγκφορντ, ἐπολιτεύθη πρὸς αὐτὴν τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν ἥττον ἀποτόμως ἢ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρίας, ἴσως δὲ καὶ ἀποτομώτερόν τι

αὐτοῦ· τούτου ἕνεκα κατὰ τὰ πρῶτα τρία ἔτη ἀντετάχθη εἰς ὕ-
 λας τὰς περὶ τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐπεμβάσεως προτάσεις καὶ εἰση-
 γήσεις τῆς Ῥωσίας· τούτου ἕνεκα αἱ ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ αὐτῆς
 ἀρχαὶ ἀνεδείχθησαν πολεμιώταται εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, ἀπὸ
 τῆς προγραφῆς ἣν ἐξέδωκαν τῇ 6|18 ἰουλίου 1821 καθ' ὄλων
 τῶν Ἰονίων, ὅσοι ἔδραμον ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ κατὰ τῶν τούρ-
 κων πολέμου, μέχρι τῆς περιφήμου ἀπὸ 20 δεκεμβρίου 1823
 προκηρύξεως τοῦ σὶρ Θωμᾶ Μαίτλανδ, δι' ἧς ἐστιγμάτιζε «μίαν
 ἀπάνθρωπον παραβίαν τῆς Ἰονικῆς γῆς ἀπὸ μέρους τινῶν ἀρ-
 ματωμένων πλοίων, τὰ ὅποια φαίνεται νὰ ἦσαν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας
 ἐνὸς ὑποκειμένου καλουμένου πρίγκηψ Μαυροκορδάτος·» καὶ τού-
 του ἕνεκα ἐπὶ πᾶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἰονίου πολιτείας, ἐνῶ ἐκήρυτ-
 τον αὐστηρὰν οὐδετερότητα, ἐδέχοντο μὲν εἰς Ζάκυνθον καταφεύ-
 γοντα τὸν ὀσμανικὸν στόλον, ἀπέκρουον δὲ ἐκ τῶν λιμένων αὐ-
 τῶν πᾶν ἑλληνικὸν πλοῖον, καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν λιμένων αὐτῶν,
 ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ ἐκ τῆς περὶ τὰς νήσους θαλάσσης. Ἄλλ' ἐν τῷ
 μεταξὺ τούτῳ ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἤρχισεν ὑφισταμένη κατὰ μι-
 κρὸν οὐσιώδεις τροπολογίας. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν
 (σελ. 871 τοῦ παρόντος τόμου) ὅτι, καὶ τοι ἐπὶ πολλοὺς ἐνιαυ-
 τοὺς μὴ ἀναγνωρίσασα τὸν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ψη-
 φισθέντα ναυτικὸν ἀποκλεισμόν, ἔκλειεν ὅμως τοὺς ὀφθαλμοὺς
 εἰς τὰς προσβολὰς ὅσας ὑφίσταντο τὰ ὑπὸ ἀγγλικὴν σημαίαν
 πλοῖα, τὰ ἐπιχειροῦντα νὰ παραβιάσωσι τὸν ἀποκλεισμόν. Ὁ
 κατὰ τὴν Ἀνατολὴν μοίραρχος αὐτῆς Ἀμιλτων ἀπεδείχθη πρωϊ-
 μώτατα ὁ εἰλικρινέστατος φίλος καὶ σύμβουλος τοῦ ἑλληνικοῦ
 ἔθνους, μάλιστα δὲ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν δυνάμεων (σελ. 871-872
 τοῦ παρόντος τόμου). Πλεῖστοι ἐπιφανεῖς Ἀγγλοὶ συνέπραττον
 μεθ' ἡμῶν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ἐν οἷς καὶ εἰς τῶν μεγίστων ποιητῶν
 τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ
 ἀποθανὼν τῇ 7 ἀπριλίου 1824. Ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους
 1823 περὶ τὰ τέλη τοῦ ὁποίου ὁ Μαίτλανδ ὑπέγραψε τὴν προ-
 μνημονευθεῖσαν ὕβριστικὴν καθ' ἐνὸς τῶν λειτουργῶν τῆς ἑλλη-
 νικῆς κυβερνήσεως διακήρυξιν, ἠρξάντο ἐν Λονδίῳ διαπραγμα-
 τεύσεις περὶ συννομολογήσεως τοῦ πρώτου μετὰ τῆς ἑλληνικῆς
 κυβερνήσεως δανείου, ὅπερ καὶ συννομολογήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824,

μαρτυροῦν πρακτικώτατα τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχε τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος εἰς τὴν εὐόδωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 1823 τὰ γεγονότα ἔλαβον ἔτι χαρακτηριστικωτέραν τροπὴν. Πρὸ μικροῦ τότε, αὐτοκτονήσαντος τοῦ διέποντος τὰ ἑξωτερικὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας λόρδου Καστελρήγ καὶ ἐπιτραπέντος τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ νέος ὑπουργὸς ἔπραξεν εὐθὺς πολλὰ τὰ ἀνατρέποντα τὸ σύστημα τοῦ προκατόχου. Τῆ 2|14 φεβρουαρίου παρήγγελλε τὸν λόρδον Στράγκφορδ νὰ διακοινώσῃ τῇ Υ. Πύλῃ, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὰς προτέρας φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, εἰὰν ἡ Υ. Πύλη δὲν ἐκπληρώσῃ τὰς περὶ χριστιανῶν ἐπαγγελίας αὐτῆς, καὶ προσέθετε τὴν ἀπειλὴν, ὅτι θέλει καταλάβει νήσους τινὰς τοῦ Αἰγαίου. Δύο λοιπὸν δὲν παρήλθον ἔτη ἀφ' ἧς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος προέτεινε τὴν ἔνοπλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ἐπέμβασιν, ἣν ἡ Ἀγγλία τοσοῦτον ἐντόνως, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις, ἀπέκρουσε, καὶ νῦν, αὐτὴ ἡ Ἀγγλία ἠπειλεῖ ἀπ' εὐθείας τὴν Τουρκίαν δι' ἐνόπλου ἐπεμβάσεως. Ἡ ἀπειλὴ δὲν ἐξετελέσθη. Προδήλως ὅμως ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐξηκολούθησεν ἔκτοτε σπουδαιότατα τροπολογουμένη. Ὁ λόρδος Στράγκφορδ, αὐτὸς ὁ λόρδος Στράγκφορδ ἔγραφεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ τῆ 19 Ιουνίου 1824: «πρόκειται νὰ ἐπιληφθῶμεν ἑνὸς τῶν ἐπισημοτέρων καὶ δυσχερεστέρων ζητημάτων ἐξ ὧν ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ διαπραγματεύθη ποτὲ,» ἦτοι τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Τῆ 21 Ιουλίου αὐτοῦ τοῦ ἔτους ὁ νέος λόρδος ἀρμοστής τῆς Ἰονίου ἡγεμονίας Φρέντλινγκ ρίκος Ἀδαμ, ἀπαιτῶν τὴν ἀνάκλησιν τῆς ἀπὸ τῆς Ἰονίου ἡγεμονίας ἀρξίας τῆς ἑλληνικῆς Διοικήσεως, (δι' ἧς αὕτη ἐξουσίαν ἔχει νὰ ἀποπέμψῃ ὡς μὴ οὐδέτερα πάντα τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα, ὅσα ἔσθλον ὑπηρετεῖ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ὡς σκευαγωγὰ,) ὠμίλει περὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὡς περὶ κυβερνήσεως ὑφισταμένης, ἐνθ' ὃ προκατόχος αὐτοῦ ἐβεβαίωσεν πάντοτε ὅτι «ἀγνοεῖ παντάπασιν, ἂν ὑπάρχῃ προσωρινὴ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος.» Τῆ 19 νοεμβρίου αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὁ Γεώργιος Κάννιγγ, ἀπεκρίνετο εἰς τὴν ἀπὸ 12|24 αὐγούστου πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ διαρρήδην ἀνεγνώριζε τὴν κυβέρ-

νησιν ταύτην. Εἶχον δὲ ἀρχίσει ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ ἔτους τούτου ἐν Πετροπόλει αἱ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν τεσσάρων συμμάχων αὐτῆς δυνάμεων διαπραγματεύσεις ἐπὶ τοῦ προμνημονευθέντος περὶ ἰδρύσεως ἡγεμονιῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ὑπομνήματος, ὅτε «περίστασις ὀλεθρία ἅμα καὶ ἀπροσδόκητος μετέβαλεν αἴφνης τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων,» καθάπερ ἔλεγεν ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκθέσει ἣν συνέταξε περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. «Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἕξακολουθεῖ ὁ πρίγκηψ, ἥτις κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτη ἐβάδιζε πάντοτε συμφώνως πρὸς τὰς ἡπειρωτικὰς αὐτὰς ἥτις καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ ὑπουργείου (ἦτοι τὴν εἰς τὰ πράγματα ἀνάρρησιν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ) δὲν εἶχεν οὔτε ἀνακαλέσει οὔτε τροπολογήσει οὐσιωδῶς τὰς ὁδηγίας καθ' ἃς ἐνήργει ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, ἥτις τελευταῖον ὑπεχρεώθη ῥητῶς νὰ συμπράξῃ εἰς τὰς ἐν Πετροπόλει διαπραγματεύσεις, ἀπεφάνητο εἰς τὰς συμμάχους δυνάμεις, ὅτι λέγοι σιτηριζόμενοι ἐν μέρει εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις, ἐν μέρει εἰς τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, παρεκώλουν αὐτὴν τοῦ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκεῖνας.» Ἀλλ' ἐὰν ὁ Κάννιγγ ἀπεχώρησεν ἀπὸ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων, δὲν ἐγκατέλιπε τὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, πολλοῦ γε δεῖ. Τῇ 13|25 μαρτίου 1825 ἀνεγνώρισε τοὺς ἑλληνικοὺς ἀποκλεισμοὺς, διέταξε τὰς ἀρχὰς τῆς Ἰονίου πολιτείας νὰ προσφέρωνται πρὸς ἡμᾶς ὡς πρὸς ἐμπόλεμον δύναμιν, καὶ ἐπέτρεπεν ὥστε ἡ νῆσος Κάλαμος νὰ δέχεται τοὺς Ἑλληνας πρόσφυγας. Τῇ 17|29 ἀπριλίου ἐπετίμα αὐστηρῶς τὴν διαγωγὴν ἀγγλων τινῶν ὑπηκόων καὶ ἰδίως τοῦ προξένου Γρῆν, οἵτινες ἐβοήθησαν τοὺς Τούρκους παραβιάζοντες τὸν ἑλληνικὸν ἀποκλεισμόν. Ἐνῶ δὲ διὰ τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐν Πετροπόλει διαπραγματεύσεων καὶ διὰ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, παρέλυσαν αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι, ἐφαίνετο δὲ ὅλως ἐγκαταλειφθεῖσα ἡ Ἑλλάς, ὁ Κάννιγγ ἀρπάσας τὴν στιγμὴν ἐκείνην τῆς κοινῆς ἀδρανείας, ἀνα-

λαμβάνει αὐτὸς τὴν πρωτοβουλίαν νέας ἐπεμβάσεως καὶ πέμψας ἐπὶ τούτῳ ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ αὐτοκράτορι Νικολάῳ, ἐπιτυχάνει τὴν σύνταξιν τῆς πρώτης σπουδαίας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πράξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἦτοι τοῦ ἀπὸ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 πρωτοκόλλου. Ἄλλ' ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ πράξις αὕτη, οὐδὲν ὤριζε περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔδει νὰ καταναγκασθῇ ἡ Υ. Πύλη εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων μεσολαβήσεως τῶν δύο δυνάμεων. Τὸ ἄρθρον 3 ἔλεγε μόνον, ὅτι ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῆς ὀσμανικῆς Πύλης, αἱ δυνάμεις θέλουσι μεταχειρισθῆ πασαν τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς συνδιαλλαγῆς μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων. Ἦτο δὲ πρόδηλον ὅτι δι' ἀπλῆς τῆς παρὰ τῇ Πύλῃ ἐπιρροῆς αὐτῶν οὐδὲν ἔμελλον νὰ κατορθώσωσιν ὅθεν ἤρχισαν μετ' ὀλίγον διαπραγματεύσεις, εἰς τὰς ὁποίας μετέσχεν ἤδη καὶ ἡ Γαλλία (ἡ ἀποδεξαμένη τὸ πρωτόκολλον διὰ τῆς ἀπὸ 26 νοεμβρίου [8 δεκεμβρίου] 1826 διακοινώσεως τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ βαρῶνος Δαμάς πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας λόρδον Γρένβιλλ) περὶ τῶν πρακτικωτέρων πρὸς εἰρηνοποίησιν μέσων, διαπραγματεύσεις ἀπολήξασαι εἰς τὴν ἐν Λονδίῳ ὑπογραφεῖσαν τῇ 6 ἰουλίου 1827 συνθήκην, ἧς τὸ πρῶτον ἄρθρον ὠριζεν, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῆ ἀμέσως ἀνακωχὴ ὀπλων μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων μερῶν. Ἄλλ' ἐὰν τὰ δύο μέρη, καὶ ἰδίως ἡ Υ. Πύλη, δὲν ἐπέιθοντο νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα, τί ἔμελλε γενέσθαι; Περὶ τούτου οὐδ' ἡ συνθήκη τῆς 6 ἰουλίου ὠριζέ τι, ὁ δὲ Ἄγγλος ναύαρχος Κόδριγκτων ὁ ἐπιτραπεῖς, νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἀνακωχὴν ταύτην τῇ συμπράξει τῶν ναυάρχων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας, προβλέπων τὴν ἀρνήσιν τοῦ Ἰβραῖμ πασα, ἠναγκάσθη νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν Στράτφορντ Κάννιγγ «τίνι τρόπῳ δύναται νὰ ἐμποδίσῃ μὲν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν, νὰ μὴ πράξῃ δέ τι ἐχθρικὸν πρὸς αὐτούς; Βεβαίως, προσέθετεν, ἡ ἔννοια τῆς τοιαύτης διαταγῆς εἶναι νὰ τοὺς ἀποκλείσω· ἄλλ' ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἐπιχειρήσωσι νὰ βιάσωσι τὸν ἀποκλεισμὸν, τὸ ἐπιχειρήμα αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ ἀναχαιτισθῇ διὰ πυροβόλων;» Τότε ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι «τὸ χρέος ὑμῶν εἶναι νὰ

ἐπιβάλετε τὴν εἰρήνην εἰς τοὺς διαμαχομένους, πρῶτον μὲν διὰ τοῦ τηλεφώνου ὑμῶν, ἐὰν τὸ πρᾶγμα εἶναι δυνατὸν, δεύτερον δὲ διὰ τῶν πυροβόλων ὑμῶν, ἐὰν οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι.»

Μετὰ τὰς διασαφήσεις ταύτας ὁ αἰοίδιμος ναύαρχος ἐνόησε τί ἔχει νὰ πράξῃ· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰβραΐμ. πασᾶς ἐπέμενε δυστροπῶν καὶ μὴ πειθόμενος ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀνακωχὴν, οἱ στόλοι τῶν τριῶν δυνάμεων ἀρχηγούντος τοῦ Κόδριγκτων κατέστρεψαν ἐν Πύλῳ, τῇ 8 ὀκτωβρίου 1827, τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν καὶ ἐξησφάλισαν οὕτω τὴν τύχην τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξύ τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων, ὁ ἀναλαβὼν περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ 1827 τὴν κυβέρνησιν, ἐχαρακτήρισε δι' αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ λόγου τὴν ἐν Πύλῳ ναυμαχίαν ὡς ἀτυχὲς συμβεβηκός. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξερράγη τελευταῖον τῇ 24 ἀπριλίου 1828 ὁ πρὸ ἐπτὰ ἐτῶν κυοφορούμενος ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ κατεβλήθη ὀλοσχερῶς ἠ Πύλῳ διὰ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνης τῆς 2 (14) Σεπτεμβρίου 1829. Τότε καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων μετέβαλε γλῶσσαν καὶ φρόνημα. Ἐπειδὴ ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, παύσας πλέον τοῦ νὰ χαριτολογῇ καὶ νὰ θριαμβεύῃ, ἐξέβαλε κραυγὴν ἀπελπισίας καὶ διὰ τοῦ ἐν Λονδίῳ πρέσβεως αὐτοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζου ἐπεκαλέσατο τῆς Εὐρώπης συμπάσης καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας τὴν σύντονον ἐνέργειαν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τίνα ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ τῆς Ἀγγλίας κυβερνήτης εἰς τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον, κατὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζου ἀπὸ 30 νοεμβρίου (11 δεκεμβρίου) 1829 πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ. «Ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων παραδέχεται ὡς βᾶσιν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ σκέψεων, ὅτι ἡ Υ. Πύλη προσεβλήθη θανασίμως, καὶ ὅτι ἐπομένως οἱ ἀγῶνες ἡμῶν τοῦ νὰ ἀναζωογονήσωμεν αὐτὴν θέλουσιν ἀποβῆ ἄκαρποι, ὀφείλομεν δὲ μᾶλλον νὰ σκεφθῶμεν πῶς θέλομεν ἀντικαταστήσει αὐτὴν μεταξύ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Μάτην παρετήρησα αὐτῷ, προσέθετεν ὁ πρίγκηψ Ἐστερχάζου, ὅτι ἤθελεν εἶναι ἀσυγχώρητον νὰ ἐνεργῶμεν ἐκ προκαταλήψεως καὶ ὅτι ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ Υ. Πύλη ἤθελε καταπέσει αὐρίον, πάλιν ἔπρεπε νὰ τείνωμεν αὐτῇ χεῖρα ἀρωγὸν σήμερον, ἂν ὄχι δι' ἄλλο, τοῦλάχιστον ἵνα καταστήσωμεν μαλα-

κωτέραν τὴν πτώσιν αὐτῆς, καὶ προλάβωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοσοῦτον βιαίου κλονισμοῦ. Αἱ τοιαῦται παραστάσεις μου ὀλίγην ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν· ὁ μὲν λόρδος Ἄβερδην ἐφάνη προσέχων εἰς αὐτὰς πλειότερον ἢ ὁ δούξ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ λόρδος Ἄβερδην συμμερίζεται τὰς ἰδέας τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ὑπουργείου καὶ δὲν ἀσχολεῖται ἐν τῷ παρόντι εἰμὴ περὶ τῆς παγιώσεως τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον καθορᾷ ἤδη τὴν δύναμιν τὴν κεκλημένην νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ κράτος τοῦ σουλτάνου.» Ὅποια πραγμάτων ἀλλοιώσεις μεταξὺ τῶν ἀποκηρύξεων καὶ ὑβριστικῶν διακηρύξεων τοῦ Μαίτλανδ, ἐν ἔτει 1821 — 1823, καὶ τῶν δηλώσεων τούτων τοῦ λόρδου Ἄβερδην καὶ τοῦ δουκὸς Οὐέλλιγκτων περὶ τὰ τέλη τοῦ 1829!

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ποικίλαι φάσεις δι' ὧν διῆλθεν ἡ πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν πολιτικὴ τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, ὅστις ἠυφραίνετο νὰ φιλοσοφῇ ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀποτυχιῶν αὐτοῦ, ἰδοὺ πῶς ἐχαρακτήριζεν ἐκάστην τῶν δυνάμεων τούτων ἐν τῇ ἀπὸ 18|30 δεκεμβρίου 1826 ἀπορρήτῳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν βαρῶνα Ὀττενφελς. «Ἡ πορεία τῆς Ῥωσίας εἶναι ἀμφίβολος, φέρουσα χαρακτηῖρα ὅτε μὲν αὐστηρότητος, ὅτε δὲ ἄκρας γλυκύτητος· ἀλλ' εἶναι πάντοτε ἀσαφής. Ἡ τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἀγέρωχος, ἀλαζῶν καὶ πλήρης ἀδοκῆτων τολμημάτων. Ἡ τῆς Γαλλίας ἀπερίσκεπτος, ἀμφίρροπος καὶ συνήθως ἄνω καὶ κάτω ἐν τῇ αὐτῇ ὑποθέσει ταλαντευομένη· τελευταῖον ἡ τῆς Πρωσίας, δειλὴ καὶ συνεσταλμένη.» Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀφίροντες εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἀναγνώστου τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐφυεῖς τούτους χαρακτηρισμοὺς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ οὕτως εἶπεῖν τοῦ πυρὸς διαγραφέντας, εἰμποροῦμεν νομίζομεν τὴν σήμερον ἀπρολήπτως κρίνοντες τὰ πράγματα, ὅπως ἐν τοῖς πρόσθεν ἀκριβῶς ἐξετέθησαν, νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὴν μὲν ἠθικὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεσολαβήσεως ἔλαβεν ἡ Ῥωσία, τὴν δὲ ἐνεργὸν πρωτοβουλίαν ἡ Ἀγγλία, ἡ δὲ Γαλλία δὲν συνετάχθη μετ' αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἐπέισθη, ὅτι αἱ δύο αὐται δυνάμεις θέλουσι προβῆ εἰς ἔργα καὶ ἄνευ αὐτῆς. Ἡ Ῥωσία πρώτη, ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ 1821 ἐκήρυξεν, ὅτι θέλει ἐπεμβῆ, ἐπιχειροῦσα πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Δυστυχῶς, πτοηθεῖσα ὑπὸ τῆς ὁμοφώνου τότε ἀν-

τιπράξεως ὄλων τῶν ἄλλων δυνάμεων, ὠπισθοδρόμησεν ἐπὶ 7 ὄλα ἔτη καὶ δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον αὐτῆς εἰμὴ τῷ 1828. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ ἡ Ἑλλάς, ὅπως περιῆλθον τὰ πράγματα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1825 καὶ ἐφεξῆς, ἤθελε βεβαίως καταστραφῆ, εἴαν ἡ Ἀγγλία μεταβαλοῦσα αἴφνης πρόςωπον δὲν ἀνελάμβανεν αὐτὴ τὸν ἀγῶνα, καὶ δὲν προεκάλει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ 1826, δι' οὗ αἱ ἀτελεύητοι προηγούμεναι συζητήσεις καὶ θεωρίαι μετεβλήθησαν κατὰ πρῶτον εἰς πράγματα. Καὶ τῆς μὲν Ῥωσίας ἡ πολιτικὴ ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐξ ὄλων ὅσα γνωρίζομεν ἤδη περὶ αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ Ῥωσία διετέλεσε πάντοτε συμπαθοῦσα ὁμολογουμένως πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς διὰ τὸ ὁμόθησκον, ἐν ταύτῳ δὲ ἐπεζήτησε πάντοτε διὰ τῆς παντοειδοῦς προστασίας ἣν ἀπένεμεν ἀνέκαθεν πρὸς αὐτοὺς, τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἰδίας ἐπιρροῆς εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας· ἀλλὰ πάντοτε ὡσαύτως καθυπήγαγε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τὰ αἰσθήματα ταῦτα καὶ συμφέροντα εἰς τὰ ἄλλα ἔτι ἰσχυρότερα αἰσθήματα καὶ συμφέροντα, ὅσα ἐκ διαλειμμάτων ἠδύναντο νὰ προκύψωσιν εἰς μέσον, οὐδὲ ἐδίστασε ποτὲ, καὶ τοῦτο εὐλογώτατα, νὰ ἀναβάλλῃ χάριν αὐτῶν τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας. Οὕτως ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ πολέμου ὅστις ἔληξε διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσουκ Καϊναρτζῆ, μέχρι τοῦ πολέμου ὅστις ἔληξε διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης· καὶ οὕτω ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1830. Ἄμα ἐκραγείσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἐπεμβῆ· ἀλλ' ἔπειτα, δυσωπουμένη ὑπὸ τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ φοβουμένη ἐσωτερικοὺς ἀντιπερισπασμούς, ἀνέβαλε τὸν πόλεμον μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τὰ ἄλλα συμφέροντα αὐτῆς τῇ ἐπέτρεψαν νὰ τὸν ἐπιχειρήσῃ. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγγλία μετέβαλε πολιτικὴν;

Ἴνα ἐννοήσωμεν καλῶς τὰς διαφόρους περιπετείας, αἵτινες βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐτροπολόγησαν τὴν πολιτικὴν ἣν ἠκολούθησεν ἡ Ἀγγλία κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη, δέον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ δύναμις αὕτη, ὑπερμαχήσασα ἀπ' αἰῶνος ὑπὲρ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, σκοπὸν κύριον εἶχε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὰς χώρας τὰς ἀποτελούσας τὸ κράτος

τοῦτο νὰ περιπέσωσιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον κυριερχίαν τῆς Ῥωσίας. Ἐπειδὴ δὲ κάτοχοι τῶν χωρῶν τούτων ἦσαν οἱ Ὄσμανοὶ, καὶ οὐδεμίᾳ πιθανότης ἐφαίνετο ὅτι οἱ χριστιανοὶ αὐτῶν κάτοικοι δύνανται νὰ ἀπαρτίσωσι πολιτικὸν κράτος ἱκανὸν νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ ὀσμανικὸν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ταυτίζῃ ἡ Ἀγγλία τὸ ζήτημα τῆς ἀκεραιότητος μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπὸ τῶν Ὄσμανιδῶν κατοχῆς. Ἀπλῆ ἢ ἑναρξίς τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἤρκει ἵνα ἐπαγάγῃ τὸν χωρισμὸν τῶν δύο ζητημάτων, διότι πολλὰ ἐγένοντο καὶ προηγουμένως ἐλληνικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα οὐδόλως εἶχον ἀποδείξει τὴν πολιτικὴν τοῦ ἐλληνισμοῦ ἰσχὺν, καί, πλὴν τούτου, οὐ μόνον πᾶσαι αἱ ἐπαναστατικαὶ τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος ἀπόπειραι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία ἐπανάστασις ἐκινήθησαν ἢ ἐλογίζοντο κινήθεισαι δι' ἐνεργειῶν τῆς Ῥωσίας, ὥστε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐφαίνετο ἀπλοῦν ὄργανον τῶν Ῥωσικῶν εἰσηγήσεων καὶ συμφερόντων· τοῦτο ἀρκεῖ, ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν πολεμίαν τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπανάστασεως. Ἄμα ὅμως ἀπὸ τοῦ 1822 ἤρχισε διὰ τῶν πραγμάτων νὰ ἀναφαίνεται, ὅτι ἡ ὀσμανικὴ Πύλη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἀδιακόπως κατετροποῦτο ὑπ' αὐτῆς, εὐλογον ἦτο νὰ παραχθῶσιν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀμφιβολαὶ περὶ τῆς ἱκανότητος τῶν Ὄσμανιδῶν τοῦ νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀκεραιότητα τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, καὶ ἐλπίδες ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνότης ἐπιτηδειότερα νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ μέγα τοῦτο εὐρωπαϊκὸν συμφέρον. Ἐντεῦθεν προῆλθεν ἡ βαθμιαία τροπολογία τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ὡς πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα. Ἡ δύναμις αὕτη δὲν ἐγκατέλιπε τὴν θεμελιώδη αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀρχὴν, τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκεραιότητος, ἀλλὰ τὴν ἐτροπολόγησε μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἤλπισεν αὐτὴν δυναμένην νὰ συντηρηθῇ δι' ἄλλης ἐθιότητος παρά τὴν ὀσμανικὴν, ἥτοι διὰ τῆς ἐλληνικῆς. Ὅτε ὅμως βραδύτερον δὲν εἶδε τὸ ἐλληνικὸν βασίλειον διαρρυθμισθὲν ὅσον αὕτη ἀπῆτει ταχέως καὶ ἀπταιστως, οὐδὲ παρασκευάσαν δυνάμεις πολιτικὰς, διοικητικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιτηδείας νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀφετηρία πρὸς τὴν μείζονα αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, καὶ ἀφ' ἐτέρου εἶδε τὴν Τουρκίαν κατορθώσασαν νὰ συγκροτήσῃ πεζικὰς καὶ ναυτικὰς

δυνάμεις ἀξιωμαχούς, ἡ Ἀγγλία ἤρχισε παλινωδοῦσα καὶ ἐπιζητοῦσα μᾶλλον τὴν στήριξιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἢ τὴν αὐξήσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Δὲν ἔπαυσε μὲν εὐμενῶς πρὸς ἡμᾶς πολιτευομένη, καὶ συμβουλεύουσα, καὶ παραινοῦσα· δὲν ἐδίστασε δὲ, ἅμα τῷ 1863 ἤλπισε βελτιονά τινα τῶν πραγμάτων ἡμῶν ρύθμισιν, νὰ ἐπιτρέψῃ μὲν τὴν ἔνωσιν τῆς Ἐπτανήσου, νὰ ἐπιχειρήσῃ δὲ διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Ὑ. Πύλῃν περὶ ἐπεκτάσεως τῶν ὀρίων ἡμῶν πρὸς τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν· ἀλλ' ἐπειτα πάλιν δυσπιστήσασα, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἀναδειχθῇ πρότερον τὸ βασιλείον τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ, διοικητικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ αὐτοῦ ὄργανισμοῦ, ἐπιτήδειον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν προσδοκωμένην παρ' αὐτοῦ μεγάλην ἐντολήν. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγγλία, ἐνῶ ἀπαιτεῖ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀναδιοργάνωσιν, παρενέβαλε τοσαῦτα εἰς αὐτὴν κωλύματα διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ Κυβερνήτου καὶ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἔτεινεν εἰς ἡμᾶς χεῖρα ἀρωγὸν εἰμὴ διότι ἐθεώρει τοῦτο συναῖδον πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικὰ αὐτῆς συμφέροντα. Ἐξ ἀρχῆς ἐδυσπίστησε πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κυβερνήτου, καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἠῤῥξησεν ἡ δυσπιστία τῆς πρὸς αὐτόν· ἀλλ' ὅμως ἤθελεν ἴσως περιμείνει τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀποχώρησιν διὰ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ νέου βασιλέως, ἐὰν παρ' ἡμῶν δὲν διεπράττετο ἡ βιαία αὐτοῦ πτώσις. Πρὸς δὲ τὸν βασιλέα Ὁθωνα πολλάκις εἰλικρινέστατα διεκοίνωσεν ὅτι διακινδυνεύει τὸν θρόνον του, διαστρέφων μὲν τὸ πολίτευμα, κινῶν δὲ ἐν οὐ δέοντι τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον μέχρι τέλους ἐπεθύμει τὴν διατήρησίν του, ὥστε, ἐὰν ὄχι ὅλην τὴν Ἐπτανήσον, τοῦλάχιστον ὅμως τὰς πέντε νήσους (ἐκτὸς τῆς Κερκύρας καὶ τῶν Παξῶν) ἐφάνη ἕκτοτε εὐδιάθετος νὰ παραχωρήσῃ ἅμα ἤθελεν ἀκουσθῆ αἰ συμβουλαὶ αὐτῆς. Οὐδεμίαν δὲ ἤθελεν ἐπέλθει πιθανώτατα ἀνατροπὴ, ἐὰν ἡμεῖς πάλιν δὲν διενηροῦμεν αὐτήν. Ὅθεν ἀμφοτέρων τῶν μεταβολῶν ἡμεῖς πρὸ πάντων φέρομεν τὴν ἱστορικὴν εὐθύνην. Ἐπιμένομεν δὲ εἰς τοῦτο, διότι ὑπάρχει ἔτι παρὰ πολλοῖς τῶν ἡμετέρων ῥοπή τις τοῦ αἰτιᾶσθαι ἄλλους ἐπὶ ταῖς ἡμῶν δυσπραγίαις, ῥοπή ἀναξία λαοῦ ὅστις τοσάκις ἐγένετο δημιουργὸς τῆς ἰδίας τύχης.

Καὶ μεμψιμοιροῦσι λοιπὸν οἱ τοιοῦτοι νῦν μὲν κατὰ τῆς δεῖνος δυνάμεως, νῦν δὲ κατὰ τῆς δεῖνος, καὶ νῦν κατὰ τῆς τρίτης, λησμονοῦντες ὅτι ἐπὶ πενήκοντα ἔτη δὲν ἐπαύσαμεν λαμβάνοντες παρ' ὄλων τηλικαύτας εὐεργεσίας· ἀπαραλλάκτως ὅπως ἀποδίδουσι τὴν πολιτικὴν ἡμῶν καχεξίαν εἰς μόνους τοὺς ὑπερτάτους ἄρχοντας καὶ εἰς μόνους τοὺς θεμελιώδους θεσμοὺς, λησμονοῦντες ὅτι οὗτοι δὲν ἐπεβλήθησαν εἰς ἡμᾶς, ὅτι δι' ἡμῶν λειτουργοῦσι καὶ ὅτι παρ' ἡμῖν πρὸ πάντων κεῖται νὰ λειτουργήσωσι προσηκόντως. Ἐνόσω ὅμως ἀξιοῦμεν ὅτι πάντοτε οἱ ἄλλοι πταίουσιν, ἡμεῖς δὲ μόνοι εἴμεθα ἀναμάρτητοι, δύσκολον εἶναι νὰ παύσωμεν ἀμαρτάνοντες.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν ἡ Ἀγγλία ἐτροπολόγησεν ἐν μέρει ἀπὸ τοῦ 1823 τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς πολιτικὸν σύστημα, ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ θριαμβικὸς τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀγών. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐκείνην τροπολογίαν καὶ ἄλλα πλεῖστα αἷτια· ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ τῶν δύο Κάννιγγ, αἱ εὐγενεῖς προαιρέσεις τοῦ Ἀμιλτων, ὁ ἰσχυρὸς φιλελληνισμὸς ὁ ἐπικρατήσας εἰς ἀπάσας τὰς τάξεις τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας, καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτάτας ἀπὸ τοῦ λόρδου Ἔρσκιν μέχρι τοῦ λόρδου Βύρωνος. Ἀλλὰ ἰσχυρότατοι συνήγοροι καὶ πρόμαχοι τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐν τοῖς διπλωματικοῖς διαβουλίαις, ὅπως καὶ ἐν τοῖς πεδίοις τῶν μαχῶν, ἐγένοντο οἱ μεγάλοι ἡμῶν ἀθληταὶ κατὰ τε θάλασσαν καὶ κατὰ ξηράν. Μὴ λησμονήσωμεν ἐν τούτοις, ὅτι αἱ διπλωματικαὶ τῆς Εὐρώπης ἐνέργειαι διήρκεσαν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη πρὶν ἢ ἀπολήξωσιν εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπέμβασιν· ὅτι διῆλθον διὰ μυρίων φάσεων καὶ ἀντιφάσεων· ὅτι διεξήγοντο νωθρῶς ὅπως οὖν ἀνά μέσον ποικίλων προκαταλήψεων, παρεξηγήσεων καὶ δισταγμῶν· ὅτι ἐπομένως ἦτο ἀπαραίτητον νὰ διασκεδάζωνται αἱ προκαταλήψεις, νὰ ἐπανορθῶνται αἱ παρεξηγήσεις, νὰ ἐκβιάζωνται οἱ δισταγμοὶ, ὅτι ἐνὶ λόγῳ ἀπαραίτητον ἦτο νὰ ἔρχεται εἰς ἐπικουρίαν τῶν κατορθωμάτων, τῶν παθημάτων, τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἔθνους ἢ προσήκουσα διπλωματικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια. Καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἀνεδείχθη ὅσον ἐνδέχεται

ἐπιτηδεΐα καὶ ἀναμφιβόλως ἀσυγκρίτῳ ἐπιτηδευιότερᾳ τῶν τρόπων καθ' οὓς διεξήχθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους αἱ ἐξωτερικαὶ ἡμῶν σχέσεις. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἰδίως εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὅστις, δυνάμεθα εἰπεῖν, διετέλεσεν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη ὃ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καίτοι μηδέποτε διορισθεὶς τοιοῦτος ἐπισήμως.

Τὴν σήμερον ὅτε ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὰ γεγονότα, εἶναι εὐκόλον μετὰ ὀλίγης ἀγαθῆς βουλήσεως νὰ διακρίνωμεν τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ τῷ 1821 ὅτε ἡ Ῥωσία μόνη παρίστατο ὡς ἐτοιμὴ νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν ἡμῶν, πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι μεγάλαι δυνάμεις αὐτὴν μὲν ἠγωνίζοντο νὰ ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τοῦ πολέμου, πρὸς ἡμᾶς δὲ ἦσαν ψυχρόταται, καὶ ἐνίοτε πολέμια μᾶλλον ἢ οὐδέτεραι, τὸ πρακτέον ἦτο σφόδρα δυσδιάκριτον. Ἐν τούτοις ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ἡ Ῥωσία, ὅσον ἀγαθὴ καὶ ἂν ὑπετίθετο ἡ ὑπὲρ ἡμῶν προαίρεσις αὐτῆς, δὲν θέλει πολεμήσει, ἐν ὅσῳ σύμπασαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνεχαίτιζον αὐτὴν, ὅτι ἔδει ἄρα νὰ ἐξευμενίσωμεν ἐκ παντὸς τρόπου τὰς δυνάμεις ταύτας ἢ τοῦλάχιστον τινὰς ἐξ αὐτῶν· ὅτι πρὸς τοῦτο ὀφείλομεν πρὸ πάντων νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὰς ἀναρχικὰς ἐταιρείας αἵτινες ἐτάραττον τὴν ἄλλην Εὐρώπην, ὅτι ἐν ταύτῳ δὲν ἦτο ἔργον οὐδὲ τῆς Ῥωσίας, οὐδ' ἐσχόπει νὰ ὑπηρετήσῃ ὅπωςδῆποτε τὰ συμφέροντα τῆς δυνάμεως ταύτης, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ὀσμανίδας ἐν τῇ πολιτικῇ κατοχῇ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅτι τελευταῖον τὸ τοιοῦτο, καὶ ἂν δὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ διὰ μιᾶς, ἢ παρὰ τὸ ὀσμανικὸν κράτος ὑπαρξίς αὐτονόμου καὶ ἀνεξαρτήτου μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐ μόνον δὲν θέλει ἐξασθενίσει τὸ κράτος ἐκεῖνο, ἀλλὰ δύναται νὰ συντελέσῃ καὶ εἰς ἐπίρρωσιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπολιτεύθη ὁ Μαυροκορδάτος ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς ἐπαναστάσεως ἔτους, μέχρι τέλους αὐτῆς καὶ ἐπιτηδεΐως ἐκμεταλλευόμενος μέχρι μὲν τοῦ 1825 τὰ μεγάλα κατὰ θάλασσαν καὶ κατὰ ξηρὰν κατορθώματα τοῦ ἔθνους, δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶ-

νος τὰς μεταξὺ τῶν δυτικῶν δυνάμεων διαιρέσεις, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἐπέμβασιν.

Εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως διενήργησε νὰ καταργηθῶσι τὰ σύμβολα καὶ τὰ χρώματα τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας, ἣτις λογιζομένη πάντοτε ὡς ὄργανον τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς, ἐδέησε νὰ θυσιασθῇ χάριν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, καὶ ἂν τυχὸν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὑπῆρξεν ἔργον τῆς Ῥωσίας, διέκοπτεν οὕτω πάντα πρὸς αὐτὴν δεσμόν. Ἀντὶ τοῦ Φοίνικος καὶ τοῦ μέλανος χρώματος τῶν Ὑψηλάντων, ἡ συνέλευσις παρεδέξατο ὡς σύμβολον μὲν τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας τὴν γλαῦκα τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς χρώματα δὲ τῆς ἐθνικῆς σημαίας τὸ κυανοῦν καὶ τὸ λευκόν. Πλὴν τούτου ἐν τῇ διακηρύξει, ἣν ὑπέγραψεν ὡς πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ταύτης, ἀπεδοκίμασε τὰς δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις ἀρχὰς, αἵτινες ἐτάραττον τότε τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἐὰν ὑπάρχη δέ τι τὸ δυνάμενον οὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, ἀλλὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατὰ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν τοῦ Μαυροκορδάτου, εἶναι ἡ προεκτεθεῖσα ἀνάγκη τῆς διακοπῆς πάσης πρὸς τὴν Φιλικὴν ἐταιρείαν σχέσεως. Λέγομεν νὰ ἐξηγήσῃ καὶ οὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, διότι ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐπολέμησε μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ Ὑψηλάντου, ἀλλὰ καὶ τὸ λογικώτατον πολίτευμα, ὅπερ οὗτος ὑπεστήριζεν, ἐνῶ εἶναι πρόδηλον, ὅτι καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ λογισθῇ ἀπαραίτητος ἡ ἀπὸ τῆς ὑπερτάτης τῶν πραγμάτων διοικήσεως ὑποχώρησις τοῦ πληρεξουσίου τοῦ Γ. ἐπιτρόπου, τοῦτο ἠδύνατο νὰ γίνῃ χωρὶς νὰ περιέλθωμεν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ψηφίσωμεν τὸ πολυαρχικὸν τῆς Ἐπιδαύρου πολίτευμα. Ἄλλως τε, ἐὰν οἱ περὶ τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι δὲν ἐδίστασαν κατ' ἀρχὰς νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ἐλαττήριον τῆς ῥωσικῆς συνεννοήσεως καὶ ἐπικουρίας, ἵνα ἐμψυχώσωσι τοὺς πολλοὺς, τάχιστα ἐγκατέλιπον τὸ μηχανήμα τοῦτο, ἡ δὲ παρατεινομένη ἀπραξία τῆς Ῥωσίας, ἐνῶ οἱ ἑλληνικὸς ἀγὼν ἐξηκολούθει, κατέστησε πρόδηλον, ὅτι οὐδεμία ὑφίστατο σχέσις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς δυνάμεως ἐκείνης. Καὶ ἔπειτα οἱ πολυάριθμοι Γάλλοι, Γερμανοὶ καὶ Ἰταλοὶ φιλέλληνες, οἱ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας περιστοιχίσαντες τὸν Μαυροκορδάτον καὶ οἱ μετ' οὐ πολὺ συμπράξαντες μετ' αὐτοῦ ἐ-

πιφανείς "Αγγλοι, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ λόρδος Κάρολος Μουραϊ, ὁ συνταγματάρχης Στάνωπ, ὁ καλὸς φίλος μας Βλακέρως, ὅπως τὸν ἔλεγεν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ μοίραρχος "Αμιλτων καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, αὐτόπται τῶν πραγμάτων γενόμενοι, καὶ ἡ ἀλληλογραφοῦντες ἀδιακόπως μετὰ τῆς Εὐρώπης ἢ ἐπανερχόμενοι εἰς αὐτήν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐμποιήσωσι πρωϊμώτατα ἀπανταχοῦ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν διεξήγετο ἀνεξαρτήτως πάσης ξενικῆς εἰσηγήσεως.

Πολὺ δυσκολώτερον ἦτο νὰ πεισθῇ ἡ Εὐρώπη περὶ τῆς πολιτικῆς ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ νὰ παύσῃ πρεσβεύουσα, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔθνοτης ἐπιτηδεῖα ν' ἀντικαταστήσῃ τοὺς Ὀσμανίδας ἢ τοῦλάχιστον νὰ συνυπάρξῃ μετ' αὐτῶν πολιτικῶς, μὴ ἐλαττουμένης ὡς ἐκ τούτου τῆς συντηρητικῆς τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς δυνάμεως. Περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ διευκρίνισιν τῶν δυσχερῶν τούτων ζητημάτων ἐνησχολήθη ἐπιμόνως ὁ Μαυροκορδάτος ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐπισήμοις καὶ ἡμιεπισήμοις αὐτοῦ ἀλληλογραφίαις. Ἔτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτοι τῷ 1820 εἶχε συντάξῃ ὑπόμνημα μακρὸν (Coup d'œil sur la Turquie) τὸ ὁποῖον σταλὲν τότε εἰς τὰς μεγαλητέρας αὐλὰς τῆς Εὐρώπης ἐδημοσιεῦθη βραδύτερον, τῷ 1867, ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πρόκεσς. Τὰ συμπεράσματα τοῦ ὑπομνήματος τούτου ἦσαν, ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος οὐδὲν ἔχει βᾶρος ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς Εὐρώπης πλάστιγγι, οὐδεμίαν δὲ δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ περιπτώσει καθ' ἣν γενικὴ συμμαχία ἤθελεν ἀπαρτισθῇ ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τῆς Ῥωσίας (ὅπερ ἀπεδείχθη λαμπρῶς τῷ 1854—1856)· ὅτι ἡ πτώσις τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους εἶναι οὐ μόνον δυνατὴ, ἀλλὰ καὶ ἀφευκτος· ὅτι ὁμως δύναται νὰ ἀναβληθῇ καὶ νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις.

Ἄλλ' ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πραγμάτων, ἀνέπτυξε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα ὀριστικώτερον ἔτι καὶ πρακτικώτερον. Ἡ πληθὺς τῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ περιῆλθεν, ὑποφαίνεται ἐν ταῖς ὁδηγίαις ἃς ἔδωκε τῇ 24 ἰουνίου 1823, ἐκ Τριπόλεως, ὡς γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρὸς τὴν εἰς Λονδῖνον σταλεῖσαν ἐπιτροπὴν (Ἰωάννην Ὀρλάνδον, Ἰωάννην Ζαήμην, Ἀν-

δρέαν Λουριώτην) ἵνα συνομολογήσῃ τὸ πρῶτον δάνειον. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε κατ' αὐτὸν δύο σκοπούς· οὐ μόνον νὰ παράσχῃ πόρους χρηματικούς τῇ ἐλληνικῇ κυβερνήσει, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνοχοποιήσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν Ἑγγλίαν ἐν τῇ ἐκβάσει τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ, ὡς ῥητῶς ἔλεγε, νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τὴν *ἐναρξῆν ἀμοιβαίων σχέσεων* μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν. Τὸ δὲ τελευταῖον τοῦτο ἦτο κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἥττον σπουδαῖον ἢ τὸ πρῶτον. Ὅθεν ἰδιαίτερον περιέλαβεν ἐν ταῖς ὁδηγίαις ἃς ἔδωκε κεφάλαιον περὶ τῶν μεταξὺ *Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας σχέσεων*. Ἐν αὐταῖς καταφαίνεται ὅτι, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μόνος ἴσως ὁ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἐγνώριζεν ὀπωρῶν θετικῶς τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν τροπὴν ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικά πράγματα μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Γ. Κάννιγγ, καὶ ἐγνώρισε τοῦτο διὰ κρυφιοτάτης τινὸς ἐκμυστηρέσεως τοῦ λόρδου Στράγκφορντ, ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο κάλλιστα περὶ τούτου πληροφορημένος· καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἤλπισεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ δανείου καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀγγλικῆς ἐπεμβάσεως. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο βέβαιον ἔτι μέχρι τίνος θέλει προχωρήσει ἢ μεταβῆ αὕτη τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, αἱ ὁδηγίαι ἐπέμενον εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἢ Ἑλλάδος. «Ὅσον μὲν λοιπὸν περὶ σχέσεων ἐμπορικῶν, καὶ τούτων οὐχὶ ἀποκλειστικῶν, ἔχετε τὴν ἄδειαν νὰ πραγματευθῆτε. Περὶ δὲ ἄλλων σχέσεων, θέλετε πασχίσει πρῶτον νὰ γνωρίσετε ὁποῖος ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς Ἀγγλίας, πόσον ἢ ἐπιθυμεῖ, ἢ ὑποπτεύει τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, εἰς ποῖα ὅρια φρονεῖ ὅτι θέλομεν σταθῆ καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα κρίνετε ἀναγκαῖα νὰ γνωρίσῃ ἢ ἐλληνικὴ Διοίκησις . . . Ἐπειδὴ δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ γνωρισθῆ ὅτι πραγματεύεται περὶ ὁποιοῦνδήποτε πολιτικῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἀγγλίαν, καθότι τοῦτο δύναται νὰ κινήσῃ τὴν ζήλοτυπίαν τῶν ἄλλων δυνάμεων, θέλετε φροντίσει, ὅσον τὸ δυνατόν, νὰ γνωρισθῆ ὡς μόνος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς ὁ τοῦ δανείου· εἰς τοῦτο ἀπαιτεῖται νὰ καταβάλετε ὅλην τὴν δυνατὴν προσοχήν.» Ἐδόθησαν δὲ καὶ ἄλλαι μυστικώτεραι ὁδηγίαι πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν, περὶ ἐκλογῆς βασιλέως· καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν διαλέξεις τῶν ἀπεσταλμένων ἐκείνων μετὰ τοῦ Κάννιγγ περὶ Λεο-

πλόδου, μετ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Λεοπόλδου, καὶ μετὰ τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας ὡς πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ δοῦκα τοῦ Νεμούρ. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὅλαι αἱ ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μαυροκορδάτος ἐστήριξεν ἀπάσας τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, μοναρχία, ἀνεξαρτησία πλήρης, εὐρωπαϊκὸν δάνειον, εὐρωπαϊκὸς στρατὸς, ὅλαι ἐγένοντο ἐπὶ τέλους δεκταὶ ὑπὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Δὲν ἤρκειτο δὲ εἰς τὰς μετὰ τῆς Ἀγγλίας συνεννοήσεις. Ἀναλόγους συνεννοήσεις διεξῆγε μετὰ τῆς Γαλλίας, καὶ τὸ παραδοξότερον μετὰ τῆς Αὐστρίας. Ἀρχαίως εἶχε μετὰ τοῦ Γέντζ σχέσεις, ἔτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἦτο ἐπιτετραμμένος μέχρι τοῦ 1818 τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Βλαχίας, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν I. Καρατζᾶν. Καὶ διέκοψε μὲν αὐτὰς μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφιξίν του, ἀλλὰ διετήρησεν, ὡς φαίνεται, ἢ τοῦλάχιστον ἐπανελάβε μετὰ παρέλευσιν τινὸς χρόνου ἀλληλογραφίαν τινὰ μετὰ τοῦ ἱππότου Ἀουερσιλδ, γενικοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας ἐν Κερκύρα· διότι, καίτοι εἰδὼς τὴν πολεμίαν τῆς δυνάμεως ταύτης διάθεσιν, εἰδὼς ὅμως ἐν ταύτῳ τὴν στενὴν αὐτῆς οἰκειότητα πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, μάλιστα ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, ἐνόμισε καθῆκόν του νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἵνα ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ. Ὅθεν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1824, λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τινων εὐχαρίστων κοινοποιήσεων τοῦ ἱππότου Ἀουερσιλδ, ἔγραψε πρὸς τὸν Γέντζ ἐκ Μεσολογγίου, τῆς 5|₁₇ δεκεμβρίου, ἐπιστολὴν, τὴν ὁποίαν λυπούμεθα μὴ δυνάμενοι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον, διότι θεωροῦμεν αὐτὴν, ὡς ἐν τῶν μᾶλλον περινενοημένων ἔργων, ὅσα ἐξῆλθον ἐκ τοῦ τοσοῦτον ἐπιτηδείου ἐκείνου καλάμου. Πολλοὶ θέλουσιν ἴσως εὖρει σφόδρα παρακεκινδυνευμένα τινὰ τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ περιεχομένων, καὶ ἰδίως τὰ περὶ Ῥωσίας. Αἱ πολιτικαὶ ὅμως δοξασίαι πρέπει νὰ κρίνωνται οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν, τὰς περιστάσεις, καὶ τὰς ἀνάγκας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων πρῆσθύνονται. Ὅτι δὲ ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ἤξευρε τί καὶ πρὸς τίνα ἔγραφε, δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔλαβεν.

Ὁ Μαυροκορδάτος, ἀφοῦ ὑπέμνησεν ὅτι τέταρτον ἤδη ἔτος ἐνδόξως διεξήχθη ὁ ἀγὼν καὶ προσέθηκεν, ὅτι ὑπολαμβάνει ὡς

συμπλήρωμα τῶν τελεσθέντων κατορθωμάτων σπουδαιότατον τοῦτο, ὅτι διελύθησαν αἱ πλάναι καὶ αἱ συκοφανταίαι αἱ τοσοῦτον ἀδίκως ἀναμίξασαι τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν μετὰ τῶν Καρβοναρίων, τῶν Ῥιζοσπαστῶν, τῶν Κοινοτικῶν καὶ ἐν γένει ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἐτάραξαν τὴν Εὐρώπην· ἀφοῦ ἔθεσεν ὡς ἀποδεδειγμένον ὑπὸ τῶν πραγμάτων ὅτι ἡ Τουρκία δὲν εἶναι πλέον εἰς κατάστασιν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα, (καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγράφετο ἡ ἐπιστολὴ οἱ δυσπιστότεροι τῶν ἀνθρώπων δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσι) προσέθετο· «Τούτου τεθέντος ἔπεται ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος θέλει ἀσφαλίσθῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον εὐχερῶς, καθόσον αἱ μεγάλαι χριστιανικαὶ δυνάμεις θέλουσι πολιτευθῆ πρὸς αὐτὴν ἢ εὐμενῶς ἢ ἀδιαφόρως. Ἀναχωροῦντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης λείπεται νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος εἴμπορεῖ νὰ ἦναι ὠφέλιμος ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Δὲν δυσκολεύομαι νὰ ἐννοήσω, ὅτι συμφέρει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετροπόλεως νὰ διαιρέσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς πολλὰς ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ ὀσμανικῇ Πύλῃ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ δυνατὴ ἡ τοῦ σχεδίου τούτου ἐκτέλεσις, ἤθελε συμφέρει τῇ Εὐρώπῃ νὰ παρακωλύσῃ αὐτὴν, ἐὰν βούλεται νὰ προλάβῃ τὴν ὑπέρμετρον τῆς Ῥωσίας ἐπέκτασιν καὶ τοὺς ἐκ τούτου προκύφοντας ἀπαραιτήτως πολέμους. Μία τῶν νομιμωτέρων βάσεων τῆς ἐν Ἑλλάδι γενομένης μεταβολῆς εἶναι ὅτι οὐδέποτε συνωμολογήσαμεν τὴν εἰς τὴν Τουρκίαν ὑποταγὴν, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει πρᾶξις ἢ ὑποχρεοῦσα ἡμᾶς εἰς ὑπακοήν, ὅτι ἡ χεῖρωσις ἡμῶν δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα εἰμὴ τῆς βίας, καὶ ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς βίας δικαιούμεθα νὰ ῥήξωμεν τὰ δεσμὰ ἡμῶν. Ἀμα ὅμως ἠθέλομεν διὰ δημοσίας τινὸς πράξεως ἀνομολογήσει τὴν ὑποτελείαν ἡμῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο ἠθέλομεν ἀποβάλλει διὰ παντὸς τὰ δίκαια ἐκεῖνα καὶ ἠθέλομεν παρασκευάσει τοσαύτας ἐπαρχίας κατακτητέας ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι, ὅσαι τυχὸν ἰδρυθῶσιν ὑποτελεῖς ἡγεμονίαι, ἐνῶ θέλει ἀποβῆ δυσκολώτατον εἰς αὐτὴν νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος. Τὸ δὲ τοιοῦτο τῆς δυνάμεως ἐκείνης βούλευμα εἶναι τοσοῦτον ἀπροκάλυπτον, ὥστε δὲν εἴμπορῶ νὰ πεισθῶ ὅτι διε-

φυγε τὴν ὀξυδέρκειαν τῶν μεγάλων τῆς Εὐρώπης ἀνακτοβουλίων. Ἐὰν ἡ ὀσμανικὴ Πύλη ὑπεστηρίχθη ὑπ' αὐτῶν ἰκανῶς ἐν τῷ προκειμένῳ πολέμῳ, ἐὰν ἐπόθησαν τὴν ὑπαρξίν τοῦ κράτους τούτου, δὲν ἐπολιτεύθησαν οὕτω, ἐὰν μὴ ἀπατῶμαι, εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἔχωσι προμαχῶνα κατὰ τῆς μελλούσης ἐπεκτάσεως τῆς Ῥωσίας. Τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι ἰσχυρίσθην ἀπὸ τοῦ 1820, ὅτι δηλαδή ἡ Πύλη δὲν εἶναι ἰκανὴ νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἄλλ' ἰδοὺ παρουσιάζεται εὐτυχὴς περίστασις, ἵνα ἡ Πύλη καταστῆ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον ἐν τῷ μέλλοντι χρησιμωτέρα ἢ ἐν τῷ παρελθόντι. Ὁ ἀπὸ αὐτῆς χωρισμὸς τῆς κυρίας Ἑλλάδος ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν Τουρκίαν, θέλει ἀπ' ἐναντίας συντελέσει εἰς τὸ νὰ ἐπιρρώσῃ αὐτὴν καὶ νὰ καταστήσῃ ἰκανωτέραν εἰς τὸ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰ κοινῶς ἀποδιδόμενα τῇ αὐτῇ τῆς Ῥωσίας φιλόδοξα σχέδια. Ἡ Τουρκία ἠναγκασμένη νὰ φυλάττῃ ὅλα τὰ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος φρούρια, ἠλάττωνεν οὕτω τὰς δυνάμεις ὅσας ἡδύνατο νὰ μεταχειρισθῆ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς· πλὴν τούτου οἱ διεσπαρμένοι εἰς τὰς ἐπαρχίας ἡμῶν Τοῦρκοι δὲν ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τοὺς πανδήμους ὀπλισμοὺς ὅσους ὁ σουλτάνος διέτασεν ἐν καιρῷ δεινοῦ κινδύνου. Πᾶσαι αἱ ἀξιόλογοι αὐταὶ δυνάμεις συμπυκνούμεναι θέλουσι γίνεαι διαθέσιμοι ὅσάκις τὸ κράτος ἤθελεν ἀπαιτήσῃ τοῦτο. Καὶ ἐνταῦθα δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω ἰδέαν, ἣτις, ἀποδεικνύουσα πόσον ἀλλόκοτοι εἶναι αἱ στροφαὶ τῆς πολιτικῆς, ἔρχεται συγχρόνως εἰς ἐπικύρωσιν τοῦ λόγου μου. Τὴν σήμερον εἴμεθα, καὶ εὐλόγως, οἱ δεινότατοι τῶν πολεμίων τῆς Τουρκίας, καὶ ὅμως, ἅμα τὰ σύνορα ἡμῶν προσδιορισθῶσι καὶ ἡ ἀνεξάρτησις ἡμῶν ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, θέλομεν περιέλθει εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πολιτευθῶμεν ὡς κράτος ἀνεξάρτητον κατ' ἀντίθετον λόγον τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιπαθειῶν· θέλομεν ὑποχρεωθῆ νὰ ἐπιθυμήσωμεν καὶ νὰ ὑποστηρίξωμεν μάλιστα τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐπιλοίπου Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, μηδὲν ἔχοντες νὰ φοβηθῶμεν ἐκ τῆς γειτονίας αὐτῆς, τὰ πάντα δὲ δυνάμενοι νὰ ὑποπτεύσωμεν ἐκ τῆς γειτονίας τῆς Ῥωσίας. Φύσει ὄντες τῶν Τοῦρκων πολέμιοι, θέλομεν ἀποβῆ οἱ πιστότατοι αὐτῶν κατὰ τῶν Ῥώσων σύμμαχοι, ἐὰν οὗτοι ἐπιχειρήσωσι νὰ ἐξώσωσιν αὐτοὺς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ἐπειδὴ δὲ τοι-

οὗτο θέλει ἀποβῆ τὸ πολιτικὸν τῆς Ἑλλάδος σύστημα, ἅμα ἐπιτύχη τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τίνα εἶναι τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης (τῆς Ῥωσίας μόνης ἐξαιρουμένης) τὰ προσκρούοντα πρὸς τὰ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντα. Ἰδίως δὲ τὰ τῆς Αὐστρίας φαίνονται καθ' ὅλα πρὸς τὰ ἡμέτερα ταυτιζόμενα, οὐ μόνον ἕνεκα τῶν προεκτεθέντων πλεονεκτημάτων τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὰ μέλλοντα τῆς Ῥωσίας βουλευμάτων, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τοῦ ἐμπορικοῦ συμφέροντος τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἐπειδὴ αὗται δὲν θέλουσι συνορεύει, ἡ Ἑλλάς οὐδὲν θέλει ἔχει νὰ φοβηθῆ ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῆς Αὐστρίας· διὰ δὲ τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου τὰ δύο ἔθνη θέλουσι συνάψει συναλλαγὰς προχείρους μὲν καὶ ὠφελίμους, εἰλικρινεῖς δὲ καὶ διαρκεῖς.»

Ὁ Γέντζ ἀπήντησεν, ἂν ὄχι κατ' εὐθεΐαν, ἐμμέσως ὅμως διὰ τοῦ ἱππότη τοῦ Ἀουερσίλδ. Ἐν τῇ ἀπαντήσῃ ταύτῃ, ἣτις ἐγράφη τῇ 8 μαρτίου ἔ. ν. 1825, ὁ πολυμήχανος ἐκεῖνος σύμβουλος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο τῶντι νὰ νομίσωσιν ἑαυτοὺς δικαιουμένους νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ κυβερνήσεως, ἣτις ἄλλον τρόπον ἐνεργείας δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν τυφλὴν βίαν, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ συναινέσῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἔσχεν ἐξ ἀρχῆς χαρακτῆρα ἴδιον καὶ ἐθνικόν, παντελῶς ἀλλότριον τῆς ἀφροσύνης καὶ μοχθηρίας ἣτις ἐπεχείρησε νὰ ταραξῆ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης τὴν ἔννομον τάξιν, κηρύττει διαπρυσίως, ὅτι ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ μετὰ ἐξαιρέτου διαλεκτικῆς καὶ ὀξυνοίας ἀνέπτυξε τοὺς τε λόγους δι' οὓς αἱ δυνάμεις ὀφείλουσι (τοῦλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ τὰ πλεονεκτήματα, τὰς ἀντισταθμίσεις, τὰς ἐγγυήσεις, τὰς ὁποίας ἤθελον εὔρει ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τοιοῦτό τι ἀποφασίζουσαι. Ἐν μόνον ἀντέταξεν ἐπιχείρημα, ὅτι αἱ δυνάμεις οὐδόλως οὐδαμῶς ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τὴν Ὀσμανικὴν Πύλιν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, τούτου δὲ τεθέντος, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἕλληνες ἐπιμένουσιν ἀπαιτοῦντες τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν, οἱ δὲ Τοῦρκοι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μὴ εἰρηνεύσωσι ποτὲ ἐπὶ τῷ ὄρω τούτῳ, αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις δὲν δύνανται νὰ ἐπιβάλωσι τὸν νόμον αὐτὸς εἰς τοὺς μὲν οὔτε εἰς τοὺς

δὲ εἰμὴ θυσιάζουσαι τὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ ἴσως τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης, «ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσω, ἐπεφώνησεν, ὅτι μόνη ἡ Θεία πρόνοια θέλει λύσει τὸ πρόβλημα τοῦτο.»

Ἡ Θεία πρόνοια ἐπέλυσε τὸ πρόβλημα διὰ τῶν τριῶν δυνάμεων Ῥωσίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας· ἀλλὰ τῷ 1824 καὶ 1825 αἱ δυνάμεις αὗται πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ ὁμοφρονῶσιν, ὥστε ἐδέησε νὰ πράξῃ ἡ Ἑλλάς πολλὰ, ἵνα, ἐξ αὐτῶν δὴ τῶν διαφωνιῶν αὐτῶν ὠφελουμένη, καταναγκάσῃ αὐτὰς εἰς κοινὴν ἀπόφασιν καὶ σύμπραξιν. Εἴπομεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἡ Ῥωσία εἶχε προτείνει τὴν διανομὴν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς 3 ἢ 4 ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ Τουρκίᾳ· ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοὺς 1824 ἤρξαντο ἐν Περτροπόλει διαπραγματεύσεις περὶ τῆς προτάσεως ταύτης μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν 4 αὐτῆς συμμάχων· ὅτι ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν διαπραγματεύσεων τούτων διὰ τε τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις καὶ διὰ τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαραστατῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο τότε εἰς Μεσολόγγιον· ἅμα δὲ πληροφορηθεὶς τὰς τε προτάσεις τῆς Ῥωσίας καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κάννιγγ, ἔγραψεν ἀμέσως εἰς τὸν προσωρινῶς ἀναπληροῦντα αὐτὸν ὡς γενικὸν γραμματέα τῆς κυβερνήσεως Π. Γ. Ῥόδιον νὰ διαβιβάσῃ πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν τῆς Ἀγγλίας, ὅτι ἡ Ἑλλάς κατ' οὐδένα λόγον δὲν δέχεται τὴν προτεινομένην ὑποτέλειαν, ὅτι δι' ἔργων καὶ θυσιῶν μεγάλων ἀπέδειξεν ὅπόσον εἶναι ἀξία τῆς ἀνεξαρτησίας· ὅτι ἡ Βρετανικὴ αὐτῆς Μεγαλειότης, ἡ τοσοῦτον φιλανθρώπους ἐπιδειξαμένη ἀρχὰς πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς, δὲν θέλει ἐπιτρέψῃ βεβαίως ν' ἀποκλεισθῶσιν οἱ Ἕλληνες τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας· ὅτι ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς καὶ ἐμπορικῶς ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος συμφέρει εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ὅτι τούτων πάντων ἕνεκα ἡ Ἑλλάς δικαιούται νὰ ἐλπίσῃ πᾶν εἶδος βοήθειας καὶ προστασίας παρὰ τοῦ φιλανθρώπου ἔθνους τῶν Ἀγγλῶν καὶ ἐξαιρέτως παρὰ τῆς Βρετανικῆς αὐτῆς Μεγαλειότητος, ἧς γνωστότατα εἶναι τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα. Γρόντι ὁ Ῥόδιος ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τῇ 12]24 αὐγούστου ἐκ Ναυπλίου τοιαύτην τινὰ διακοίνωσιν πρὸς

τόν Γεώργιον Κάννιγγ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, εἰ καὶ συντεταγμένον οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἡσκημένου καὶ γλαφυροῦ καλάμου τοῦ ἀπόντος γενικοῦ γραμματέως, ἀλλὰ ξηρῶς ὅπως οὖν καὶ σκαιῶς, ἠξιώθη ἐν τούτοις ἀπαντήσεως πολυειδῶς ἀξιωματημονεύτου, καὶ πρὸ πάντων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦτο τὸ πρῶτον ἔγγραφον ὅπερ κυβέρνησις ἑλληνικὴ ἐλάμβανεν, ὡς τοιαύτη, παρὰ κυβερνήτου μεγάλης δυνάμεως. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κάννιγγ, γραφεῖσα τῇ 1 δεκεμβρίου, ἦτο φιλοφρονεστάτη καὶ προοιμιαζομένη ἐδικαιολόγει τὴν μεσολάβησαν ἱκανὴν αὐτῆς ἀναβολὴν διὰ τούτου, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἔφθασεν εἰς χεῖράς του εἰμὴ τῇ 4 νοεμβρίου. Ὁ Κάννιγγ ἔλεγεν, ὅτι μεσολάβησις τῶν δυνάμεων δὲν εἴμπορεῖ νὰ γίνῃ εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ τροπολογήσῃ κατὰ τι καὶ μέχρι τινὸς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων· ὅτι τούτου τεθέντος, τὸ σχέδιον τῆς Ῥωσίας τὸ κινήσαν τὴν ἀγανάκτησιν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος (καὶ τὸ ὅποιον τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς τὸ διβάνιον) δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς ἀποτρόπαιον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως πᾶν σχέδιον εἰρηνοποιήσεως προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετροπόλεως δὲν εἴμπορεῖ εἰμὴ νὰ ὑπαγορευθῇ ὑπὸ φιλικῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας διαθέσεων· ὅτι ὅμως, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἕλληνες οὐδαμῶς ἀποδέχονται συμβιβασμὸν τινα, τὸ δὲ διβάνιον ἀποκρούει πᾶσαν συνδιαλλαγὴν ἣτις δὲν ἠθελεν ἀποκαταστήσει τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίαν του, ἡ ἐλπίς ἐπιτυχοῦς μεσολάβησεως ἀποβαίνει ἐντελῶς ἀπαράδεκτος. Καθὰ δὲ προσέθετεν, ἐν τῇ μεταξὺ τῆς Ἰσπανίας καὶ τῶν ἐν Ἀμερικῇ ἐπαρχιῶν αὐτῆς ἔριδι, ἡ Ἀγγλία οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ τηρήσῃ αὐστηρὰν οὐδετερότητα· καὶ τὴν αὐτὴν οὐδετερότητα ἐτήρησε καὶ θέλει τηρήσει ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ πᾶσιν ὅμως ἔλεγεν· «ἐάν οἱ Ἕλληνες κρίνωσιν εὐλογον θᾶσσον ἢ βράδιον νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν μεσολάβησιν ἡμῶν, θέλομεν προτείνει αὐτὴν εἰς τὴν Πύλην καὶ ἐν περιπτώσει παραδοχῆς οὐδὲν θέλομεν παραμελήσει ἵνα καταστήσωμεν αὐτὴν τελεσφόρον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἡ σύμπραξις δύναται νὰ εὐκολύνῃ τὸν συμβιβασμὸν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ.»

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, καθὼς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ τοιαῦτα ἔγγραφα, περιεῖχε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὄχι πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἦτο βέβαιον ὅτι ἡ μεσολάβησις δὲν ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ εἰμὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, παρεκτός ἂν ἤρχιζε διὰ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας, ὃν ἡ Ἀγγλία ὀλιγώτερον ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην δύναμιν ἤθελε νὰ ἐπιχειρήσῃ. Τὸ ῥωσικὸν λοιπὸν σχέδιον καθ' ἑαυτὸ οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον· τὸ καίριον ἐλάττωμά του ἦτο ὅτι αἱ ἄλλαι δυνάμεις δὲν ἐπέτρεπον τῇ Ῥωσίᾳ νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, ἡ δὲ Ῥωσία δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσίν του παρὰ τὴν θέλησιν τῶν ἄλλων δυνάμεων. Ἄλλως τὴν σήμερον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἤθελεν εἶναι εὐτύχημα ἐὰν ἐγίνετο δεκτὸν, καίτοι διαιροῦν τὴν Ἑλλάδα εἰς 4 ἡγεμονίας, τὴν Ἡπειρον μετὰ τῆς δυτικῆς Στερεᾶς, τὴν Θεσσαλίαν μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς, τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς Κρήτης, καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Ἀφοῦ αἱ δύο ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας δὲν παρεκωλύθησαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνωθῶσι, διατὶ νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ αὐτὸ ἤθελε συμβῆ καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅτι οὕτω πρὸ καιροῦ ἡ αὐτόνομος Ἑλλάς ἤθελε πρὸς βορρᾶν ἐκτείνεται μέχρι Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων ὄρεων, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἤθελε περιλαμβάνει τὴν Κρήτην; Ἄλλ' ὅταν ὁ Κάννιγγ ἔλεγεν, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ διαπραγματεύσεων διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν Ἕλληνες ἤρνοῦντο νὰ δεχθῶσι τὴν ὑποτελείαν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἤρνοῦντο νὰ ἐπιτρέψω τὴν ἀνεξαρτησίαν, δὲν ἔλεγε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κάννιγγ ἀπεχώρησε πρὸ πάντων, ὡς εἶδομεν, διὰ τὰς ἰδιαζούσας σχέσεις τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, ὃ ἐστίν, ἵνα ὀμιλήσωμεν σαφέστερον, διότι ἡ Ἀγγλία ἥτις δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν Ῥωσίαν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιόν της, ἤθελεν αὐτὴ νὰ ἐκτελέσῃ σχέδιον μέχρι τινὸς ἀνάλογον, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεσολαβήσεως, ἵνα διεξαγάγῃ τὸ ζήτημα προεξάρχουσα αὐτοῦ. Καὶ ὄχι μόνον ἤθελεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατώρθωσε. Τοῦτο δὲ μαντεύσας ὁ Μαυροκορδάτος, προετίμησε πάντοτε τὴν ἀγγλικὴν ἐπέμβασιν μᾶλλον ἢ τὴν ῥωσικὴν, μὴ διστάσας μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀποδεχθῆ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτουμένην ἀρχὴν τῆς ὑποτελείας, ἂν τοσοῦτον ἐκθύμως ἐπολέμησεν ὅτε ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προετὰ

θη, διότι ἐπείθετο ὅτι ἡ Ἀγγλία οὐδὲν εἶχε συμφέρον νὰ ἐπιμείνη διὰ παντός εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκείνην. Μήπως ἐὰν δὲν ἐπύρχοντο αἱ συμφοραὶ τοῦ 1825, 1826 καὶ 1827 ὁ Κάννιγγ, ὅσκις ἐπὶ τοσοῦτον ἐτροπολόγησε κατὰ τὰ 1823 καὶ 1824 τὴν προηγουμένην τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν, βλέπων τὴν Τουρκίαν ἀδυνατοῦσαν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπιθυμῶν νὰ μὴ προκαταλάβῃ αὐτὸν ἄλλος εἰς τὴν ῥύθμισιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, δὲν ἤθελεν εὑρεῖν τρόπον νὰ παραμερίσῃ καὶ τὸν τελευταῖον ἐκείνον τῆς ὑποτελείας φραγμόν; Μήπως ἐπὶ τέλους ἡ μεσολάβησις δὲν ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν;

Δυστυχῶς ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1825 ὁ ἀστὴρ τῆς ἐπαναστάσεως ἤρχισε νὰ ὠχρίᾳ. Οἱ στολίσκοι ἡμῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρακωλύσωσι τὴν διαπεραιώσιν τοῦ Ἰβραήμη, τὰ δὲ κράτιστα τῶν πεζῶν ἡμῶν στρατευμάτων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὰς λόγγας καὶ τὰ πυροβόλα τοῦ τακτικοῦ αὐτοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰβραήμης παρέστη ἐνώπιον τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου. Εἰς ποίαν ἀπελπισίαν περιῆλθε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἡ κυβέρνησις, τὸ γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀπὸ 11 ἰουνίου ἐπιστολῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν Λονδίνω ἐπιτροπὴν (σελ 915). Καὶ ὁ μὲν Ἰβραήμης, περιορισθεὶς εἰς ἀπλὴν κατασκόπησιν, ὑπεχώρησεν· ἀλλὰ πρόδηλον ἦτο ὅτι ἄνευ ταχείας τινὸς ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως, ἡ Ἑλλὰς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἐπὶ πῶς ὅμως νὰ κατορθωθῇ ἡ ταχεῖα αὕτη ἐπέμβασις; Ἡ Ῥωσία ἦτο μακρὰν καὶ ἠρκεῖτο εἰς σχέδια καὶ διαπραγματεύσεις. Παρόντες δὲν ἦσαν εἰμῆ οἱ ναυτικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία διεκοίνωσεν, ὡς εἶδομεν, ἐσχάτως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ μεσολαβήσῃ, ἐὰν ζητηθῇ, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ὑποτελείας. Ἡ Γαλλία ἐπηγγέλλετο πολὺ αἰσιώτερα. Αὐτὸς ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας στρατηγὸς Ῥυμινιὺς, καὶ ὁ στρατηγὸς Σεβαστιάνης, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Γάλλοι εἶχον γράψει πρὸς τὸν γενικὸν γραμματέα τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀξιοῦντες, ὅτι ἐὰν ἀνηγορεύετο ὁ δούξ τοῦ Νεμούρ, δευτερότοκος τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας υἱός, ἡσφαλίζετο ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα ἰουνίου κατῆλθεν ὁ Ἰβραήμ. πασσᾶς εἰς τὴν Ἀργολίδαν, καὶ πολλὴ κατέλαβεν ἀμηχανίαν τοὺς ἐν Ναυ-

πλώ, ὁ στρατηγὸς Ῥόσς, ἀπεσταλμένος τῆς φιλελληνικῆς γαλλικῆς ἑταιρείας, ἐπανελάβε τὴν πρότασιν ἐκείνην. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ γαλλικὴ αὕτη πρότασις ἦτο προτιμότερα τῆς ἀγγλικῆς, διότι ἡ ἀναγόμευσις εὐρωπαϊοῦ βασιλέως προϋπέθετεν ἀπαραιτήτως τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν. Ὅθεν τὸ νομοθετικὸν ἐπελήφθη δραστηρίως τοῦ ζητήματος καὶ ἡ πλειονοψηφία αὐτοῦ ἐφαίνετο ἀποκλίνουσα εἰς τὴν ἀναγόμευσιν τοῦ γάλλου ἡγεμονόπαιδος καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου τῆς γαλλικῆς σημαίας. Ἄλλ' ὁ γάλλος ναύαρχος Δερινιὺ, ὅστις συνέπεσε νὰ καταπλεύσῃ τότε εἰς Ναύπλιον καὶ παρεκλήθη ὑπὸ τῶν ἐπτοημένων ἐκείνων ἀνθρώπων νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν σημαίαν αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ ἐν ὀνόματι τῆς Γαλλίας ἀνακωχὴν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἰβραήμη, ἀπεποιήθη διαρρήδην νὰ ἀναμιχθῇ. «Τῇ ἀληθείᾳ, κύριε ὑπουργέ, ἔγραφε τῇ 23 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ἐντρέπομαι σχεδὸν ἀναμιμνησκόμενος τῶν ὀνείρων τούτων, ἀλλὰ λέγω παρρησίᾳ, ὅτι, καὶ ἂν αἱ ὀδηγίαι μου ἤθελον μὲ ἐπετρέψει νὰ συμπράξω ὅπως δῆποτε εἰς τοιαῦτα σχέδια, ἤθελον νομίσει, ὅτι παραβαίνω τὸ καθῆκόν μου καὶ διακινδυνεύω τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος μου ἐνδίδων ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ εἰς τὰς ματαιὰς ἐκείνας ἐλπίδας.» Καὶ εἶχε δίκαιον ὁ ναύαρχος τοιαῦτα γράφων, διότι, ὅτε βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 τὸ ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἀρχίσαν νὰ σχηματίζεται γαλλικὸν κόμμα ἔπεμψεν εἰς Παρισίους τὸν Ἀλέξανδρον Ἀξιῶτην, ἵνα πληροφορηθῇ ἂν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις συγκατένευεν εἰς τὴν ἀναγόμευσιν τοῦ δουκὸς Νεμουρ καὶ ἂν ἡ Ἑλλάς ἠδύνατο νὰ σωθῇ διὰ τούτου, ὃ τε δοῦξ τῆς Ἀύρηλιας καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπήντησαν, ὅτι αἱ δυνάμεις δὲν θέλουσι ποτὲ ἐπιτρέψει εἰς τὴν Γαλλίαν νὰ δώσῃ βασιλέα Γάλλον τῇ Ἑλλάδι, καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ διοργανώσωσιν οἱ Ἕλληνες τακτικῶς τὰς δυνάμεις των καὶ νὰ ρυθμίσωσι τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας κόμης Γκιγεμινὼ ἐξήγησεν εἰλικρινέστατα τὰς παλιμβουλίας ταύτας τῆς κυβερνήσεώς του ἐν ἐπιστολῇ ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν ναύαρχον Δερινιὺ, τῇ 15|27 δεκεμβρίου 1825. «Νομίζω ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως διὰ τῆς ἀνοχῆς ἣν ἐπεδείξετο ὡς πρὸς τὸ ἀλλόκοτον ἐκεῖνο βούλευμα, ἠθέλησεν ἀπλῶς νὰ οἰκονομήσῃ τὴν δημοτι-

κόπητά της εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα.» Ἐπὶ τέλους δὲ ὁ ἐπὶ τῶν ἔξωτερικῶν ὑπουργὸς ἔγραψε πρὸς τὸν πρέσβην «ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπολαμβάνει ὡς ὄνειροπολήματα ὅλα ταῦτα τὰ σχέδια περὶ ἐκλογῆς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι ἡ πρεσβεία δὲν ἔχει νὰ προσέξῃ εἰς αὐτά.» Ὅπόσον δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ὁ Μαυροκορδάτος νὰ καταφέρεται κατὰ τῶν *μεγάλων σχεδίων τοῦ Roche* καὶ τῆς *γαλλικῆς φατρίας* ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπὴν, ἰδίως ἀπὸ 15 μαΐου, καὶ 20 αὐγούστου καὶ 3 ὀκτωβρίου.

Ἐνῶ δὲ ἐκ μὲν τῆς Ῥωσίας οὐδεμίαν ἄμεσος συνδρομὴν ἠλπίζετο, ἡ δὲ γαλλικὴ ἐπέμβασις ἀπεδεικνύετο χιμαιρικὴ, ὁ Ἄμιλτων ἀπελθὼν ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου μηνὸς εἰς Κέρκυραν, ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἄμέσως συνεπαγόμενος μὲν 4 φρεγάδας καὶ 3 δρόμωνα, δίδων δὲ τὴν συμβουλήν νὰ ζητηθῇ ἡ ἀγγλικὴ ὑπεράσπισις. Ὁ Μαυροκορδάτος μεθ' ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἐνόησεν ὅτι ἄλλη ἐλπίς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν. Ὅθεν ἐν τῷ ἅμα οἱ ἐπιστημότεροι Πελοποννήσιοι, πολιτικοὶ τε καὶ στρατιωτικοὶ, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, οἱ πρόκριτοι τῶν ναυτικῶν νήσων, ὁ Α. Μιαούλης, ὁ ἀκμάζων τότε ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι Γούρας, καὶ χιλιάδες ἄλλων ἀνθρώπων ὑπέγραψαν τὴν πολυθρύλητον ἐκείνην πρᾶξιν, δι' ἧς χρονολογηθείσης τῇ 24 Ἰουλίου 1825 μετὰ τινὰς αἰτιολογίας ὠρίζετο, ὅτι, πρῶτον, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θέτει ἐκουσίως τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, ἀνεξαρτησίας καὶ πολιτικῆς του ὑπάρξεως ὑπὸ τὴν μοναδικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Α. Μ. τοῦ Γεωργίου Δ', δεύτερον, ἡ παροῦσα πρᾶξις νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Αὐτοῦ Βρετανικῆς Μεγαλειότητος. Κατὰ τῆς πράξεως ταύτης διεμαρτυρήθησαν Ἕλληνες τινὲς καὶ ξένοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Γάλλος στρατηγὸς Ῥόσς. Ἐκ τῶν εὐαρίθμων τούτων διαμαρτυρήσεων αἱ μὲν παρ' Ἑλλήνων γενόμεναι, ἐξ ὧν πολὺκροτος μάλιστα ἀπέβη ἡ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, δικαιολογοῦνται μέχρι τινός· διότι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐνόμιζον, ὅτι πρόκειται νὰ πωληθῇ ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν Ἀγγλίαν, μὴ εἰδότες τὰ κινήσαντα τὴν πρᾶξιν ἐλατήρια καὶ ἀγνοοῦντες ἢ μὴ πιστεύοντες ὅτι δὲν ἐζητήθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας εἰμὴ ἵνα λάβῃ ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως, καὶ ἐπεμβάσεως κυρίως ὑπ' αὐτῆς διενεργουμένης. Ἀλλὰ ἡ διαμαρτύρησις τῶν Γάλλων ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἐντελῶς ἀδικαιο-

λόγητος, ἀφοῦ, γενομένης κατὰ πρῶτον ἀποπείρας πρὸς τὴν Γαλιαν, ἐδόθη ἡ προεκτεθεῖσα ἀπάντησις. Ἡ Ἑλλάς καιρὸν δὲν εἶχεν, εἶπομεν, νὰ περιμένῃ. Ἡ ἀπελπισία ἦτο τοσαύτη, ὥστε ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὅτε ἦλθεν ἡ σειρά αὐτοῦ νὰ ὑπογράψῃ καὶ εἶδε τὸν Κολοκοτρώνην ὑπογραφέντα ἤδη ὡς ἀρχηγὸν ὅλων τῶν κατὰ ξηρὰν ἐλληνικῶν δυνάμεων, στραφεὶς πρὸς αὐτὸν εἶπε· «διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος σὲ ὑπογράφω καὶ πρόεδρον τῶν κατὰ ξηρὰν βουλευτηρίων καὶ ἀρχηγὸν τῶν κατὰ γῆν δυνάμεων.»

Ἡ πράξις ἀπεστάλη ἀμέσως εἰς Λονδῖνον, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ὅστις δὲν ἐδίστασε νὰ τὴν ὑπογράψῃ, εἰ καὶ εἰς τῶν τελευταίων, καὶ ὡς ἀπλοῦς ἰδιώτης, ἀπλήθυνε συγχρόνως σχεδὸν τῇ 8]20 αὐγούστου ἐπίσημον πρὸς τὸν Γεώργιον Κάννιγγ ἐπιστολὴν, ἐν ἣ συμ-πληρῶν τὸ ἔγγραφον τοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀναπληρωτοῦ αὐτοῦ Ροδίου καὶ ἀποκρινόμενος εἰς τὴν γνωστὴν ἤδη ἀπάντησιν τοῦ Κάννιγγ, ἐπανέλαβε τὰ πλεῖστα τῶν ἐπιχειρημάτων, ὅσα ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος εἶχε γράψῃ πρὸς τὸν Γέντζ. «Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη, ἔλεγεν ἀποσιωπῶν τὴν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀμηχανίαν, ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη εἶναι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ ἰδρυθῇ ὁ φραγμὸς, ὃν ἀπαιτεῖ ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς κολοσσιαίας ῥωσικῆς δυνάμεως. Ἄλλοτε τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἀπετέλει τὸν φραγμὸν ἐκεῖνον, ἀλλ' ἡ παροῦσα τῶν Ἑλλήνων πάλῃ κατ' αὐτοῦ ἀπέδειξεν ἀποχρώντως ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν ταύτην· καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες, εἰ καὶ τοσοῦτον ἔτι εὐάριθμοι, ἀνεδείχθησαν ἱκανοὶ νὰ ἀνθέξωσιν εἰς αὐτὸ, δῆλον ὅτι ἡ Πρόνοια ἀνατίθησι τὸ ἔργον εἰς αὐτοὺς καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη δύναται ν' ἀναπαυθῇ ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτου γενομένης. Ἡ ὑμετέρα ἐξοχότης θέλει συμφωνήσῃ μετ' ἐμοῦ ὅτι ἡ ὀσμανικὴ Πύλη συμπυκνωθεῖσα ἐν Ἀσίᾳ καὶ παύσασα τοῦ νὰ ἐξασθενῆται ὑπὸ τε τῶν ἀδιακόπων στάσεων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἀπαραιτήτου συντηρήσεως στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐν Ἑλλάδι (ἧς ἡ ὑποταγὴ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀποτελεσμα συνθήκης τινὸς ἢ πράξεως οἰαςδήποτε, δυναμένης νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν) θέλει προσλάβῃ δύναμιν πλείονα τῆς παρούσης, καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάς θέλει ἀποθῆ θάσσον ἢ βρά-

διον ἢ φυσικὴ τῆς Πύλης σύμμαχος, ἅμα ἢ τελευταία αὕτη γνω-
ρίση κάλλιον τὰ συμφέροντα αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δὲ Ἀγγλία, Πύλη
καὶ Ἑλλάς δὲν θέλουσιν ἀποτελεῖ εἰμὴ μίαν οὕτως εἶπεῖν δύναμιν
κατέναντι τῆς Ῥωσίας, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἢ Ἀγγλία
θέλει προσλάβει μείζονα πάσης ἄλλης ἐγγύησιν κατὰ τῶν ἀπο-
πειρῶν ὅσας ἢ Ῥωσία καὶ ἄλλη οἰαδήποτε ἐν Εὐρώπῃ δύναμις
θέλουσι μετ' οὐ πολὺ βεβαίως ἐπιχειρήσει, ἵνα βλάψωσι τὴν ἀγ-
γλικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐμπορίαν ἐν τῇ Ἰνδικῇ. Ἐνὶ λόγῳ εἶμαι
πεπεισμένος ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ συμφέρον τῆς
Ἀγγλίας ἀπαιτοῦσι τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰδρυσιν κράτους ἀνεξαρτήτου
καὶ κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς.» Ὅσονδ' ἴποτε κρίσιμοι καὶ ἂν ἀπέβη-
σαν αἱ περιστάσεις ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέμενε πρὸ πάντων εἰς τὸ
ζήτημα τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐπιστολῆς
αὐτοῦ πρὸς τὸν Κάννιγγ, γράφων πρὸς τὸν Ἀμιλτων, τῇ 19 ἰου-
νίου (1 ἰουλίου), ἐβεβαίω αὐτὸν, ὅτι ὁ κίνδυνος δὲν εἶναι τοιοῦ-
τος οἷον ἄλλοι τὸν παρέστησαν. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα ἦ-
σαν συντεταγμένοι καὶ αἱ νέαι ὁδηγίαι ὅσας ἔδωκεν εἰς τὴν ἐν
Λονδίῳ ἐπιτροπὴν, ἣν ἐσύστησε δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Κάν-
νιγγ ἀπὸ 11]23 ἰουνίου.

Ἡ προεκτεθεῖσα ἀπὸ 24 ἰουλίου πράξις ἐστάλη εἰς Λονδίον
διὰ τοῦ Δημητρίου Μιαούλη, υἱοῦ τοῦ περικλεοῦς ναυάρχου. Ὁ
Κάννιγγ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς αὐτήν. Ἐπειδὴ ἡ πράξις
δὲν συνετάχθη ὡς ἔγγραφον κυβερνητικὸν, ἀλλ' ὡς αἴτησις ἄμε-
σος τοῦ ἔθνους ἐρμηνευομένη ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων αὐτοῦ ἀν-
δρῶν, ὁ Κάννιγγ ἀπηύθυνε τὴν ἀπάντησίν του, γραφεῖσαν τῇ
13 ὀκτωβρίου, πρὸς τοὺς δύο πάντων ἐπιφανεστάτους, τὸν Ἀν-
δρέαν Μιαούλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς ἀπαν-
τήσεως δὲ ταύτης ἔλεγεν, ὅτι, ἐὰν ἀπεδέχετο ἀπολύτως τὴν
πρότασιν τοῦ ἔθνους, ἢ Ἀγγλία ἔπρεπε οὐ μόνον νὰ κηρύξη πό-
λεμον κατὰ τῆς Πύλης, ἐνῶ αὕτη οὐδεμίαν ἔδωκεν αὐτῇ δικαίαν
ἀφορμὴν πολέμου, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναδεχθῇ ἅπαν τὸ βᾶρος τοῦ πο-
λέμου τούτου, καὶ νὰ ὑποχρεωθῇ ἀφ' ἑαυτῆς νὰ μὴ καταθέσῃ
τὰ ὄπλα εἰμὴ ἀφοῦ ἢ Ἑλλάς κατασταθῇ ἀνεξάρτητος. Τὸ πράγ-
μα, προσέθετεν, εἶναι ἐντελῶς παράλογον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν
εἴμεθα δίκαιοι, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τοιαύτη ἀξίωσις ἦ-

θελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ἀνήκουστος. Ἄλλ' ὁ Κάννιγγ, ὅστις εἶχε προκαλέσει ἐμμέσως τὴν πρᾶξιν καὶ ἤξευρε διατὶ τὴν εἶχε προκαλέσει, προσέθετεν ὅτι ἡ Ἀγγλία «εὐχαρίστως θέλει δράξει πᾶσαν εὐκαιρίαν ἣν ἡ τύχη τοῦ πολέμου καὶ αἱ ἀμοιβαῖαι ἐχθροπραξίαι ἤθελον παράσχει αὐτῇ, ἵνα συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέλος ὁ πολυαίμακτος οὗτος ἀγὼν διὰ τῆς μεσολαβήσεώς της καὶ διὰ συνθήκης διατηρούσης ἀπρόσβλητα τὰ συμφέροντα καὶ τὴν τιμὴν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.» Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ Κάννιγγ ὅσον καὶ ἂν ἐφαίνετο μὴ ἀποδεχόμενος τὴν αἴτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἀπαντήσεώς του, ἀπεδέχετο αὐτὴν διαρρήδην διὰ τοῦ δευτέρου, ἀποφεύγων μόνον νὰ μὴ ἀναλάβῃ καμμίαν ὑποχρέωσιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας.

Τῶνόντι, προχειρισάμενος ἀμέσως πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντὶ τοῦ λόρδου Στράγκφορντ, τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ ἀνεψιὸν Στράτφορντ Κάννιγγ, παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ διαπραγματευθῇ εἰδικώτερον τὸ ζήτημα μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἐγένοντο κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1826 εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὑδρας Πελοποννησιακὴν παραλίαν. Αἱ περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος ἦσαν δεινόταται. Ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρὰ εἶχον πρὸ καιροῦ καταστραφῆ. Ἡ Κρήτη εἶχε καθ' ὀλοκληρίαν δαμασθῆ. Οἱ Ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἀνεδεῖκνυον μὲν πάντοτε τὴν ἀπαράμιλλον αὐτῶν δεξιότητα καὶ τόλμην, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς ἡ ἰδέα, ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πλοίων καὶ πόρων οὐδὲν πλέον δύνανται κείριον νὰ κατορθώσωσι κατὰ τῶν στόλων τοῦ Ἰβραῖμ πασᾶ, ὥστε, καθὼς ὀρθότατα λέγει ὁ ναύαρχος **Jurien de la Gravière**, «ἡ Ἑλλάς, ἣτις εἶχε τὸν Μιαούλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην, ἀνδρας ναυτικούς, οἷους ὀλίγοι παρήγαγον αἰῶνες, κατήντησε νὰ περιμένῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ λόρδου Κόχραν», ὅστις ἀφοῦ ἀπῆτησεν ὡς μισθὸν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ ἡμιόλιον ἑκατομμύριον φράγκων, καὶ ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν ὑπὲρ τὰς 900,000, οὐδὲν ἐπὶ τέλους λόγου ἄξιον ἔπραξεν. Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ὑπετάσσοντο, πολλοῦ γε δεῖ· ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰ τάγματα τοῦ Ἰβραίμη. Ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ἡ ἐπανά-

στασις εἶχε κατακλεισθῆ ἐν τῷ Μεσολογγίῳ, τὸ ὁποῖον πολιορκούμενον πρὸ ἑπτὰ μηνῶν ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ μεθ' οὗ ἀπὸ τοῦ νοεμβρίου συνέπραττε καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς, δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀνθέξει πολὺ. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν εἶχομεν εἰμὴ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος πιεζόμενος ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῆς ἀμηχανίας ταύτης καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῶν παραστάσεων τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ, ὅτι αἰ πρὸς τὴν Πύλην διαπραγματεύσεις ἦτο ἀδύνατον ν' ἀρχίσωσιν ἄλλως ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο ζήτημα. Τοῦτο δὲν τὸ γινώσκομεν ἐξ ἑλληνικῆς πηγῆς, διότι δυστυχῶς ἄχρι τοῦδε οὐδὲν παρ' ἡμῖν ἐδημοσιεύθη περὶ τῶν τοσοῦτον σπουδαίων διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν διαλέξεων ἐκείνων. Ἀλλὰ ὁ Γ. Κάννιγγ, ἐν τῇ ἀπὸ 14|26 Σεπτεμβρίου 1826 ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κύριον Γ. Temple ἐπιτετραμμένον τῆς Ἀγγλίας εἰς Βερολίνον, λέγει ῥητῶς. **Certains chefs Grecs, parlant au nom de leurs compatriotes, ont déclaré à l'ambassadeur du Roi près de la Porte, lors qu' il s'est rendu à Constantinople, qu' ils se désistaient de leur prétention à une indépendance illimitée.** Ἴσως εἴπωσί τινες ἄλλὰ διατί λοιπὸν ὁ Μαυροκορδάτος ὑπελάμβανε τοσοῦτον ὀλεθρίας τὰς περὶ 4 ἡγεμονιῶν προτάσεις τοῦ ῥωσικοῦ ἀνακτοβουλίου ἐν ἔτει 1824, νῦν δὲ ἀπεδέχετο τὴν ὑποτελείαν καὶ μάλιστα ἐπὶ ὀρίων τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἐμελλον νὰ ἦναι πολὺ στενώτερα τῶν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προταθέντων; Δὲν θέλομεν εἶπει ὅτι ἐνταῦθα προέκειτο περὶ ἑνὸς ὑποτελοῦς κράτους καὶ οὐχὶ περὶ τεσσάρων, οὐδ' ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ κρίσιμῳ περιπετεῖα ἐν ἣ εὐρέθημεν τῷ 1826, αἰ ὁδηγίαι ἅς διέγραψε μετ' ὀλίγον ἢ ἐν Ἑρμιόνη συνέλευσις ἐπέμειναν ν' ἀπαιτῶσιν ὥστε τὸ ὑποτελεῖς κράτος νὰ περιλαμβάνῃ τὴν Πελοπόννησον, τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν Ἑλλάδα, τὰς ναυτικὰς καὶ τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, τὴν Κρήτην καὶ εἰ δυνατόν «ὅσα ἄλλα μέρη ἔπιασαν ὄπλα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἐσυσσωματώθησαν μετὰ τὴν προσωρινὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν», ἐνῶ ἡ Ῥωσικὴ πρότασις διήρει τὰς χώρας ταύτας εἰς 4 ἡγεμονίας. Δὲν θέλομεν εἶπει ὅτι ὁ ἀνὴρ, ὑπηρετῶν ἔθνος τοῦ ὁποίου αἰ περιστάσεις τοσοῦτον ἀλλοκότως μετεβάλλοντο καὶ ἰδίως τοσοῦτον παραδόξως ἠλλοιώθησαν κατὰ τὸ προηγούμενον

ἔτος, ἠδύνατο τῇ ἀληθείᾳ εὐλόγως νὰ τροπολογῇ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ πορείαν, ἀφοῦ αἱ μέγιστα τῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης τοσοῦτον καὶ τοσάκις ἐτροπολόγησαν αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ἀπαρέγκλιτος εὐστάθεια δὲν εἶναι ἡ πρωτίστη τῆς διπλωματίας ἀρετὴ. Ὅτι ὅμως ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν εἶναι, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν ἔχει ἔργον μῆτε νὰ δικαιολογῇ ἀπολύτως τινὰ, μῆτε ἀπολύτως νὰ καταδικάζῃ. Ἐργον ἔχει νὰ ἐξετάζῃ τὰ πράγματα. Ἐξετάζοντες δὲ τὰ πράγματα εὐρίσκομεν ὅτι τὸ ἀνακτοβούλιον τῆς Πετροπόλεως, προτεῖνον εἰς τὰς δυνάμεις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824 τὴν ἴδρυσιν 4 ἡγεμονιῶν, οὐδὲν ἔπραξε μέχρι τοῦ 1828 πρὸς ἐκβίασιν τῆς Πύλης. Ἐὰν ἡ Ῥωσία ἦτις ἠπέλιψε πόλεμον ἀπὸ τοῦ 1821 ἐκήρυττεν αὐτὸν, ἔστω καὶ τῷ 1824, ἡ Ῥωσία ἠθελεν ἀποβῆ ὁ μέγιστος τῶν εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' οἰωδήποτε καὶ ἂν ἐνήργει σκοπῶ. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον εἰμὴ τῷ 1828· μέχρι δὲ τοῦ 1828 ἡ Ἑλλάς δὲν ἠδύνατο νὰ περιμείνῃ. Ἐκ τῶν ἄλλων δυνάμεων ἡ μὲν Αὐστρία ἦτο ἀντικρυς ἡμῖν πολεμία, ἡ δὲ Γαλλία ἀδιακόπως ἐταλαντεύετο καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀπέκρουσε τὴν περὶ μεσολαβήσεως αἴτησιν ἡμῶν τῷ 1825, οὐδὲ μετέσχε τοῦ ἐν ἔτει 1826 συνταχθέντος πρώτου πρωτοκόλλου. Ἐμενε μόνῃ ἡ Ἀγγλία, ἣτις ὅσον καὶ ἂν ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς πολεμία, ἔτεινε ἡμῖν ἐγκαίρως χεῖρα ἀρωγόν. Τὸ προτέρημα τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξεν ὅτι ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἐνδεχομένην ταύτην τροπὴν τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ ὅτι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ, νὰ προσοικειωθῇ, νὰ παρασύρῃ αὐτήν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐν ταῖς ἐνεργεταῖς αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς λόγοις δὲν ἐτήρησε πάντοτε τὸ προσῆκον πρὸς τὰς ἄλλας δυνάμεις μέτρον. Ὅπως δὲποτε ὅμως ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἐπέτυχεν τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκε· καὶ μόνον ἡ ὀλεθρία τροπὴ ἦν ἔλαβεν ὁ πόλεμος κατὰ τὸ 1826 καὶ 1827 παρεκώλυσε τοῦ νὰ τεθῆ ἐξ ἀρχῆς ὡς βάσις τῆς μεσολαβήσεως ἡ πλήρης ἀνεξαρτησία, ὅπερ δὲν θέλει φανῆ βεβαίως παράδοξον, ἀφοῦ ἡ Αὐστρία ἐν ἔτεσι 1826 καὶ 1827 ἐβεβαίου ἀδιακόπως, ὅτι δὲν βλέπει πλέον ποῦ ὑπάρχει ἡ Ἑλλάς ὑπὲρ ἧς σκιαμαχοῦσιν οἱ φίλοι αὐτῆς καὶ προστάται. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὸ σπουδαῖον, τὸ κατεπεῖγον, τὸ σωτήριο ἦτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ μεσολαβήσις· διότι ἅπαξ ἀρξαμένη,

πιθανώτατον ἦτο, ὅπως καὶ συνέβη, νὰ ἀπολήξῃ εἰς τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν.

Ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ ἀπῆλθεν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀρχίσῃ τὰς διαπραγματεύσεις αὐτοῦ. Ὀλίγον δὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του συνεκροτήθη ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ'. Ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἣτις 10 μόνον ἡμέρας συνεδριάσασα, ἀπὸ τῆς 6 μέχρι τῆς 16 ἀπριλίου, καὶ διαλυθεῖσα διὰ τὴν ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου ἐπελθοῦσαν κατάπληξιν διώρισεν, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, δύο ἐπιτροπὰς, τὴν μίαν *Διοικητικὴν*, εἰς ἣν ἐπέτρεψε προσωρινῶς τὴν *ὀλικὴν κυβέρνησιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων*, καὶ τὴν ἄλλην κληθεῖσαν ἐπιτροπὴν τῆς *συνελεύσεως*, εἰς ἣν ἀνέθηκε τὸ ἔργον τοῦ νὰ διαπραγματευθῇ διὰ τοῦ Στράτφορντ Κάννιγγ τὸν μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ὀσμανικῆς Πύλης συμβιβασμόν. Τὸ δὲ 7 ἄρθρον τῶν ὁδηγιῶν, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιτροπὴν, διελάμβανε ῥητῶς· «Ἐμπορεῖ ἡ ἐπιτροπὴ νὰ συγκατατεθῇ διὰ τὴν ὑπεροχὴν (δηλ. ἐπικυριαρχίαν) τῆς Πόρτας, εἰς τὸ νὰ πληρῶνῃ εἰς αὐτὴν ἢ ἀπαξ μίαν χρηματικὴν ποσότητα εἰς διαφόρους δόσεις ἢ ἓνα ἐτήσιον φόρον.» Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ἡ διορισθεῖσα πρὸς διεξαγωγὴν τῶν μετὰ τοῦ Στράτφορντ Κάννιγγ διαπραγματεύσεων συνέκειτο ἐκ τῶν Κ.Κ. Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Ἀρτῆς Πορφυρίου, Π. Νοταρά, Β. Βουδούρη, Α. Κοπανίτσα, Α. Λόντου, Γ. Μπούκουρη, Γ. Δαρειώτη, Ἐμμανουὴλ Ξένου, Γ. Λίνιαν, Σ. Καλογεροπούλου, Ν. Ῥενιέρη καὶ Ν. Κ. Βελισσαρίου. Ὅλος λοιπὸν ὁ κόσμος ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπιτροπῇ ταύτῃ παρεκτὸς τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὑποθέτομεν δὲ ὅτι οὗτος ἀπεκλείσθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πανισχύρου τότε Κολοκοτρώνη. Αἱ δύο αὗται φύσεις, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, ἦσαν ἀσυμβίβαστοι. Ἀλλ' ἐὰν ἡ εἰκασία ἡμῶν ἦναι ἀληθής, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀντίπαλος τοῦ Δράμαλη καὶ τοῦ Ἰβραΐμη ἔπραξέ τι ἐντελῶς ἑαυτοῦ ἀνάξιον. Ὅπωςδὴποτε, ὅτε ἐν τῇ πέμπτῃ συνεδριάσει τῆς Συνελεύσεως προετάθη καὶ ἐνεκρίθη ἡ ἴδρυσις τῶν δύο Ἐπιτροπῶν, συγχρόνως κατὰ τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῶν πρακτικῶν τῆς ἡμέρας ἐκείνης· «ἐπροβλήθη νὰ διορισθοῦν μέλη καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιτροπὰς ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι νὰ ἔχουν τὰς οἰκογενείας τῶν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἔχωσιν ἀκίνητα κτήματα.» Ἐγένετο

δεκτή ἢ πρότασις.» Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀπέβλεπε τὸν Μαυροκορδάτον, ὅστις οὔτε τὴν οἰκογένειάν του εἶχεν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, οὔτε ἀκίνητα κτήματα. Ἀλλὰ δὲν ἐλυπήθη βεβαίως πολὺ ὁ αἰίδιμος ἀνὴρ, διότι ἀπεκλείσθη τοῦ δαιμονίου ἐκείνου διπλωματικοῦ συλλόγου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀναθεις τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Στράτφορντ Κάννιγγ, ἤξευρεν ὅτι εἶναι εἰς χεῖρας ἀσφαλεῖς. Καὶ ἔπειτα μήπως δὲν ὑπηρέτησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως τὸ ἔθνος ὡς ἐθελοντῆς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργός; Ἀλλὰ, ἐπειδὴ συνείθιζε νὰ γελαῖ συχνάκις, πρέπει νὰ ἐγέλασε πολὺ κατὰ τὸν ἰδιάζοντα ἐκείνον τρόπον, ὃν ἐνθυμοῦνται πάντες ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν, βλέπων εἰς τίνας ἐπετράπη ἢ ἐπίσημος τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων διεξαγωγῆ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν.

Ἡ Ὄσμανικὴ Πύλη ἀπέκρουσεν ἀποτόμως τὰς περὶ μεσολαθῆσεως διαπραγματεύσεις τοῦ Στράτφορντ Κάννιγγ· καὶ ἐπιδὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔπεσε τὸ Μεσολόγγιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆ 18 Ἀπριλίου ἡ Πύλη ἀπεδέχθη τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς ῥύθμισιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1816 ἐκκρεμῶν ἰδιαιτέρων τῆς δυνάμεως ταύτης μετὰ τῆς Τουρκίας διαφορῶν, ὁ Ῥεῖζ ἐφένδης ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βαρῶνα Ὅττενφελς ἔλεγε θριαμβικῶς: «Τρία ἦσαν τὰ στηρίγματα εἰς τὰ ὅποια ἤλπιζον οἱ Ἕλληνες, τὸ Μεσολόγγιον, ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Ἀγγλία· ἐκ τούτων ὅμως τὰ μὲν δύο ἀφῆρέθησαν ἐκ μέσου, τὸ δὲ τρίτον, ἦτοι ἡ Ἀγγλία, δὲν εἰμπορεῖ νὰ τοὺς ὠφελήσῃ πλὴν εἰς τὸ ἐξῆς.» Ἀλλ' ὁ Ῥεῖζ ἐφένδης ἠπατήθη, ὅπως ἠπατήθη ὁ πρίγκιψ Μέτερνιχ καὶ ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι. Ἐνῶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐφαντάζοντο ὅτι διὰ τῶν τελευταίων πρὸς τὴν Ῥωσίαν παραχωρήσεων εἶχεν αὕτη ἐντελῶς ἐξουδετερωθῆ, ἐν Πετροπόλει ὑπεγράφετο διὰ τῶν ἀκοιμήτων ἐνεργειῶν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ τῆ 23 Μαρτίου (4 Ἀπριλίου) 1826 ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσίας τὸ πρῶτον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πρωτόκολλον, περὶ οὗ εἶπομεν ἱκανὰ ἐν τοῖς προτέροις. Ἐκεῖ δὲ ἐξηγήσαμεν καὶ πῶς μὲν τὸ πρωτόκολλον τοῦτο μετεμορφώθη εἰς τὴν ἐν Λονδίνω ὑπογραφεῖσαν συνθήκην τῆς 6 Ἰουλίου 1827, εἰς ἣν μετέσχεν ἡδὴ καὶ ἡ Γαλλία, πῶς δὲ ἡ συνθήκη αὕτη ἐρμηνεύθη διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἀνέπνευσεν ἡ Ἑλ-

λὰς ἀπὸ τῶν ἀπεριγράπτων συμφορῶν καὶ δοκιμασιῶν, ὑφ' ὧν κατετρώχετο ἐπὶ 3 ἀδιακόπως ἔτη.

Φοβερὰ τῶνόντι ὑπῆρξαν τὰ τρία ταῦτα ἔτη. Μέχρι τοῦδε ἐγράψαμεν ἱστορίαν. Ἐφεξῆς ἡ ἐπανάστασις προςλαμβάνει τραγωδίας σχῆμα. Ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1825 ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε μὲν δυσανάλογος, ἀλλὰ κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι εἶχον τὸν αὐτὸν ὄπλισμὸν πρὸς τοὺς ἡμετέρους, τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν, καὶ, ἐν συνόλῳ, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀντιπαρκατάξωσι δυνάμεις ὑπερβαλόντως ἀνωτέρας κατὰ τὸ πλῆθος· κατὰ θάλασσαν δὲ πελώριοι μὲν ἦσαν οἱ ὄγκοι τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ, κακῶς κυβερνώμενοι καὶ χειριζόμενοι, κατωρθώθη νὰ καταστρατηγῶνται καὶ ἐν μέρει νὰ καταστρέφονται διὰ τῆς δεξιότητος καὶ τῆς τόλμης τῶν ἡμετέρων. Ἐντεῦθεν δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ματαιωθῶσιν ἐπὶ τέλος τὰ τῶν Ὁσμανιδῶν ἐπιχειρήματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1825 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1827 τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Ἡ ἐπανάστασις ἐπολεμήθη ἔκτοτε ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ καλῶς ὀργανωμένου καὶ κάλλιον ὀδηγουμένου. Ὁ τολμηρὸς, ὁ νοήμων, ὁ ἐπίμονος τοῦ στρατοῦ τούτου ἡγεμὼν ἐπερείδeto ἐπὶ τῶν δαψιλῶν τῆς Αἰγύπτου πόρων καὶ ἐπὶ στόλου, ὅστις, μὴ πτοούμενος ἤδη ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν καὶ εἰς μηδὲν λογιζόμενος τὰς ζημίας ὅσας κατ' ἀρχὰς ἐξ αὐτῶν ἔπαθε, δὲν ἔπαυσε διατηρῶν τὴν μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Πελοποννήσου συγκοινωνίαν καὶ μεταβιβάζων ἐπικουρίας, χρήματα, ἐφόδια. Ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν ἐκ παρατάξεως ἀντίστασιν ἐν Πελοποννήσῳ, ἐβοήθησε τὸν Ῥεσίτ πασᾶν εἰς τὸ νὰ κυριεύσῃ τὸ Μεσολόγγιον. Αὐτὸς οὗτος ὁ Ῥεσίτ πασᾶς δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινὸς, οὐδὲ ὁμοιάζε τοὺς πασάδες ὅσους ὁ σουλτάν Μαχμούτης εἶχε πέμψει προηγουμένως κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ναὶ μὲν ἤρχε πάντοτε ἀτάκτων στιφῶν, ἀλλὰ ἤξευρε νὰ συντηρῇ, νὰ ἀναπληροῖ, νὰ προμηθεύῃ δι' ἀπάντων τῶν δεόντων τὰ στίφη ἐκεῖνα καὶ πρὸ πάντων ἤξευρε νὰ ὀδηγῇ αὐτὰ ἐπιτηδείως, νὰ μὴ πτοῖται ὑπὸ τῶν ἀτυχιῶν καὶ νὰ ἐπιμένῃ. Ἡ ἐπανάστασις, ἥτις ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἤρξατο τῷ 1821 ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Σουλίου, περιεστάλη τῷ 1827 ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου

καὶ τοῦ Ἀχροκορίνθου, ἐντὸς τῶν βράχων τῆς Μάνης καὶ τῆς Ὑδρας. Τότε κατέστη ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ἄδικον εἶχον οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ 1821 πρεσβεύσαντες, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναβληθῆ τὸ ἐπιχείρημα. Ἐὰν ἀνεβάλετο καὶ ἐδίδετο εἰς τὴν Τουρκίαν καιρὸς νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικὸν καὶ ναυτικὴν δύναμιν ἀτμοκίνητον, ἢ ἐπανάστασις οὐδέποτε ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ, μὴ ἔχουσα ν' ἀντιπαρατάξῃ εἰμὴ ἄρματωλοὺς καὶ κλέφτας, εἰμὴ πάρωνας ἐπὶ σιτεμπορίᾳ κατεσκευασμένους.

Ἄλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμφορῶν καὶ τῶν δοκιμασιῶν αἵτινες ἐπέσκηψαν κατὰ τὰ τρία ἐκεῖνα ἀπαίσια ἔτη, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεδείχθη τῇ ἀληθείᾳ ἀξιάγαστον. Δὲν ἀγαπῶ τὰς ὑπερβολὰς αἵτινες εἶναι τὸ ψιμύθιον τῆς ἱστορίας· ἐπὶ τοσοῦτον ὅμως χρόνον συζήσας διανοία τε καὶ καρδίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μέσου καὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, εἰμφορῶ, νομίζω, νὰ εἶπω ὅτι, λόγῳ καρτερίας καὶ ἀφοσιώσεως, οὐδέποτε ὑπῆρξε λαμπρότερος ἢ κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην ἐποχὴν. Ὅχι, οὐδέποτε, οὐδ' ἐπὶ τῶν πολυῦμνῆτων ἐκείνων χρόνων, καθ' οὓς ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ ἡ δυσαρίθμητος τοῦ Ξέρξου στρατιά. Ὁ θάνατος τοῦ Λεωνίδου, ἡ αὐταπάρνησις τῶν Ἀθηναίων, ἢ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργα μεγάλα· ἀλλὰ ἡ κρίσις ἐκεῖνη δὲν διήρκεσεν εἰμὴ μῆνας τρεῖς, ἐνῶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν ἡ κρίσις, ἡ ὀλεθρία κρίσις, παρετάθη ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη. Τρία φρούρια παρεδόθησαν· τὸ Παλαιόκαστρον (τὸ παλαιὸν Ναυαρίνον), τὸ Νεόκαστρον, ἢ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς μακρᾶς ταύτης ἀγωνίας τινὲς ὑπέκυψαν· ἀλλὰ πάντες μὲν ἐπὶ ἡμιόλιον ἔτος, οἱ δὲ πλείονες, οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες, μέχρι τέλους ἐνεκαρτέρησαν. Γυναῖκες, παῖδες καὶ πρεσβῦται κατέφευγον εἰς τὰ βουνὰ, εἰς τὰ σπήλαια, εἰς τὰ τενάγη, ἐπεινῶν, ἐδίψων, ἐρρίγουν, ἔθνησκον, ἐξηνδραποδίζοντο, ὑφίσταντο τὰς ὀδυνηροτέρας τῶν δοκιμασιῶν, ἀλλὰ δὲν ὑπετάσσοντο, δὲν παρεδίδοντο· καὶ διήγαγον τὸν βίον τοῦτον ἐπὶ τρία ὀλόκληρα ἔτη. Οἱ μαχηταὶ ἀπῆρχοντο ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἀπέλιπιδως· ἀπέθνησκον ἠχμαλωτεύοντο, ἐσώζοντο ὅπως ἠδύναντο, ἀλλὰ δὲν παρέδιδον τὰ ὄπλα.

Ὀλίγον μετὰ τὴν πρώτην ἀπόβασιν τοῦ Ἰβραῖμ. πασαῖ εἰς Πελοπόννησον, περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1825, ἐρρίφθησαν εἰς τὴν

Σφακτηριάν (σελ. 649 καὶ ἐπομ. τοῦ πρώτου τόμου) μετὰ 1000 περίπου ἀνδρῶν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ γέρον Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σταῦρος Σαχίνης, ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδός, ὁ Δημήτριος Σαχτούρης, καὶ ἐν τῷ ἅμα προσεβλήθησαν αὐτόθι ὑπὸ δυνάμεως ναυτικῆς καὶ πεζικῆς. 350 ἄνδρες ἐφονεύθησαν, ἐν οἷς ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σαχίνης, ὁ Τσαμαδός καὶ εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων φιλελλήνων, ὁ περιώνυμος Πεδεμοντινὸς κόμης Σανταρόζας· 200 ἠχμαλωτεύθησαν, 500 διέφυγον ἐπὶ τῆς ξηρᾶς διὰ τοῦ πρὸς βορρᾶν τῆς νήσου πόρου· ὁ Δ. Σαχτούρης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος ἐσώθησαν, ὁ μὲν κολυμβῶν, ὁ δὲ ἐπὶ λέμβου, ἐνῶ κατέπιπτεν ἐπ' αὐτοὺς βροχὴ πολεμίων σφαιρῶν, εἰς τὸν πάριον τοῦ Τσαμαδοῦ, τὸν πολυθρύλητον ἐκεῖνον Ἄρην, ὅστις, καίτοι χηρεύσας τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ, κατώρθωσε νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον 34 σκαφῶν τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, τῶν ὁποίων ἡ διπλῆ καὶ τριπλῆ σειρὰ εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐξοδὸν αὐτοῦ. Ἐν ἀρχῇ μαΐου ἀπῆλθεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Παπαφλέσας πρὸς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου. Ὁ Φλέσας ἦτο τότε ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ἀλλ' ἐνόμισε περιττὸν νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὑπογράψῃ, ἐνῶ ἐν Μεσσηνίᾳ ἐτελεῖτο ἀγὼν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. Ὁ ἀρχαῖος αὐτὸς ἐταιριστῆς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ἐν οἷς κοχλάζουσι πάντα τὰ πάθη, γενναῖά τε καὶ πονηρά. Ἄν ὁ κατ' ἰδίαν βίος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀκόλαστος, ἐν τῷ δημοσίῳ ἀνεδείχθη αἰέποτε τοσοῦτον ἀτρόμητος, ὥστε προδήλως ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ ἐπιζήσῃ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δεινῶν ἐκείνων κινδύνων. Διασχίσας τὴν χερσόνησον, ὑπῆγε καὶ κατέλαβε μετὰ ἀνδρῶν 1000 ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ ὄρους Μάλλια τὴν θέσιν τὴν ἔκτοτε περιβόητον γενομένην, τὸ λεγόμενον Μανιάκι. Ἐκεῖ ὀχυρωθεὶς προχείρως προσεβλήθη τῇ 20 μαΐου ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἰβραίμη ἄγοντος 6,000 ἀνδρας. Τὰ τάγματα τοῦ αἰγυπτίου δὲν ἐδυσκολεύθησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὰ ἀσθενῆ ἐλληνικὰ ταμπούρια· ἀλλ' ἐντὸς αὐτῶν ἐτελέσθη μία τῶν φοβερωτάτων θυσιῶν τῆς ἐπανάστασεως. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀνδρὸς πρὸς ἀνδρα, οἱ Αἰγύπτιοι προέτεινον τὰς λόγχας, οἱ Ἕλληνες κατήνεγκον τὰ ξίφη· ἡ πάλῃ ὑπῆρξεν ἀνισος, ἀνισος κατὰ τὸ ὄπλον, ἀνισος κατὰ τὸ πλῆθος· ἀλλὰ τὸ ἀποτελεσμα ὑπῆρξεν ἴσον, διότι 800 περίπου ἔπεσον Ἕλληνες καὶ ἄλ-

λοι τόσοι τούλάχιστον Αἰγύπτιοι. Ἐν τῇ σωρείᾳ τῶν πτωμάτων ἀνευρέθη ὁ νεκρὸς τοῦ Φλέσα ἀκέφαλος, μετ' ὀλίγον δὲ ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἰβραΐμη προσήχθη καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ· καὶ λέγουν, ὅτι ὁ γνώστης ἐκεῖνος τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ ἐκύτταξεν αὐτὸν ἀκίνητος καὶ σιωπηλὸς ἐπὶ μίαν στιγμὴν, στραφεὶς πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς αὐτοῦ, «τῇ ἀληθείᾳ, εἶπε, γενναῖος ἦτο ὁ ἀνὴρ.» Τοιοῦτοτρόπως ἐτελεύτησεν εἰς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅστις ἤθελε δικαίως ἐπικληθῆ ὁ Βότσαρης καὶ ὁ Διάκος τῆς Πελοποννήσου, ἐὰν εἶχεν ὀλίγον πλείονα χρηστότητα. Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ Ἰβραΐμη προήλασε πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κολοκοτρώνης, ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐν τῇ μονῇ τῆς Ὑδρας δεσμῶν, καὶ ἀναγορευθεὶς ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου, ἐπρόφθασε νὰ καταλάβῃ διὰ τοῦ υἱοῦ του Γενναίου, τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη, τοῦ Πλαπούτα, τοῦ Τσώκρη καὶ τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη τὰς παρόδους τὰς ἀγούσας ἐκ Μεσσηνίας πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Περὶ Δραμπάλαν ἰδίως, ἧτις κατεῖχετο ὑπὸ τοῦ Γενναίου καὶ τοῦ Δεληγιάννη, ἐγένετο μάχη κρατερὰ τῆ 6 καὶ 7 Ἰουνίου· ἀλλὰ τὸ ἔσπερας τῆς 7, οἱ πρόμαχοι τῆς θέσεως ἐκείνης μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰ ὄρεινά πυροβόλα καὶ τοὺς ὄλμους ὑπεχώρησαν, ὁ δὲ Ἰβραΐμη κατῆλθεν ἀκωλύτως εἰς τὴν Ἀργολίδα. Ἠξέυρομεν ἤδη τὴν ἐν Ναυπλίῳ ἐπικρατήσασαν τότε κατάπληξιν. Τὸ φρούριον δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῆ ἐκ τοῦ προχείρου, ἀλλ' ἐκινδύνευον αἱ ἐν Μύλοις ἀποθῆκαι αὐτοῦ. Τότε ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἔσπευσε νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν ταύτην μετὰ τοῦ Μακρυγιάννη, τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη καὶ τινων φιλελλήνων, 350 ἐν ὅλοις ἀνδρῶν. Ὁ γάλλος ναύαρχος Δερινιὺ, ὁ εὑρεθεὶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν Ναυπλίῳ, παρετήρησεν εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι μάτην ἐκτίθεται εἰς τηλικούτον κίνδυνον, ὁ δὲ «τὸ καθῆκόν μας, ἀπήντησεν, εἶναι ν' ἀποθάνωμεν.» Οἱ Αἰγύπτιοι ἐφώρμησαν, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀντεπεξεληθόντες ξιφῆρεις νύτύχησαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτούς. Ὁ δὲ Ἰβραΐμη δὲν ἐπέμεινε. Εἶχε καταβῆ εἰς τὴν Ἀργολίδα ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ἴσως προχείρως ὀπασοῦν κυριεύσει τὸ Ναύπλιον· ἀπαντήσας ὅμως τηλικαύτην ἀντίστασιν ἐν Μύλοις, καὶ μὴ συνεπαγαγῶν βαρὺ πυροβολικόν, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου.

Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἤρξατο ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ἐνδοξότατον κατὰ ξηρὰν μεγαλοῦργημα τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Τῷ 1824 τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης εἶχε λάβει δι' ἐπιμελείας τοῦ Μαυροκορδάτου οὐ μικρὰν βελτίωσιν. Ἡ τάφος ὠρύχθη βαθυτέρα, ὁ μακρὸς περίβολος κατωχυρώθη διὰ πύργων καὶ πολυγώνων προτειχισμάτων, ἐπετέθησαν δ' ἐπ' αὐτῶν 48 πυροβόλα καὶ 4 ὄλμοι. Τὸ νησίδιον τὸ καλούμενον Βασιλάδι ἀπετέλει μεταξὺ τῆς ἐσωτερικῆς παραλίης καὶ τῆς θαλάσσης εἰδός τι προτεταγμένου ὄχυρώματος. Ἐκεῖ ἐτοποθετήθησαν 6 πυροβόλα καὶ ἐσωρεύθησαν 2000 γυναικόπαιδα, ἵνα μὴ βαρύνωσιν ἐπὶ ματαίῳ τὴν φρουράν. Οὐδὲν ἦττον ὑπῆρχον ἔτι ἐν Μεσολογγίῳ 12,000 ψυχαί, ἐξ ὧν 4,000 ἄνδρες, οἱ κράτιστοι μαχηταὶ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ πλὴν τούτων 1,000 περίπου κάτοικοι ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὄπλα. Ἀπὸ τοῦ ἰουλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου τὸ Μεσολόγγιον ἐπολιορκήθη ὑπὸ μόνου τοῦ Ῥεσίτ πασά· ἀπὸ δὲ τοῦ δεκεμβρίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου 1826 ὁ ἀγὼν διεξήχθη διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τοῦ Ῥεσίτη καὶ τοῦ Ἰβραήμη. Κατὰ τὴν πρώτην τῆς πολιορκίας περίθρον τρεῖς ἐγένοντο ἔφοδοι καὶ αἱ τρεῖς ἀποκρουσθεῖσαι· δύο δὲ ἐξετελέσθησαν ἐξοδοὶ τῆς φρουρᾶς ἐξ ὧν εἰς μὲν τὴν πρώτην, 25 ἰουλίου, 1000 λογάδες ἄνδρες, προελάσαντες ξιφῆρεις ἐξέβαλον τοὺς πολιορκητὰς ἐκ 4 πυροβολείων, μετὰ τριῶρον δὲ αἱματηρὰν πάλιν ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν συνεπαγόμενοι ὄπλα, σημαίας καὶ αἰχμαλώτους. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἐξοδον, ἣτις ἐγένετο τῇ 1 ὀκτωβρίου, πολλὴν ἔπαθον οἱ πολέμιοι ζημίαν. Ἀπαξ δὲ περὶ τὰ τέλη ἰουλίου ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἐσιτοδότησαν τὴν πόλιν, μὴ δυνηθέντος τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου νὰ παρακωλύσῃ αὐτούς. Τῇ 7 αὐγούστου εἰσῆλθεν ὁ Κίτσοι Τσαβέλλας μετὰ τῶν Σουλιωτῶν αὐτοῦ καὶ ἐνίσχυσε τὸ θάρρος τῆς φρουρᾶς. Τῇ δὲ 5 ὀκτωβρίου ὁ περὶ τὸ Μεσολόγγιον ἐνεργὸς τοῦ Ῥεσίτη στρατὸς, περιορισθεὶς εἰς 3,000 πεζοὺς καὶ 600 ἵππεῖς, ἐφαίνετο ἠναγκασμένος νὰ παραιτήσῃ τὸ ἔργον· ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ νοεμβρίου ὁ ὀσμανικὸς καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἀπεβίβασαν εἰς Αἰτωλίαν 8,000 ἄραβας, κατὰ δὲ τὴν ἀκόλουθον μῆνα προσελθὼν αὐτὸς ὁ Ἰβραήμη ἐπεχείρησε προπαρα

ρασκευάς πρὸς τὴν νέαν πολιορκίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μιαούλης κατῴρθωσε δευτέραν φοράν περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου νὰ εἰσαγάγῃ τροφάς τινας εἰς τὴν πόλιν· καὶ περὶ τὰ μέσα ἰανουαρίου 1826, τρέψας τὸν τουρκικὸν στόλον, ἐσιτομέτρησε τρίτον ἤδη τὴν πεινῶσαν φρουράν. Πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ πᾶσα προμήθεια εἶχεν ἐκλίπει· οἱ κάτοικοι, ἀφοῦ κατεβρόχθισαν καμήλους, ἡμιόνους καὶ ὄνους, δὲν ἔζων εἰμὴ ἀπὸ σίτου μὴ ἀληλεσμένου· πρὸ 15 ἡμερῶν δὲν εἶχον ἴδει ἄρτον καὶ τὰ ἡμερήσια σιτηρέσια εἶχον καταβιασθῆ εἰς 50 καὶ τελευταῖον εἰς 30 δράμια.

Νῦν δὲ ἔλαβον μὲν τροφάς ἐπὶ μῆνας δύο, ἀλλ' ἀπὸ θαλάσσης μικρὰ πλέον ὑπέφωσκεν ἡ ἐλπίς διὰ τὴν παντελεῆ χρηματικὴν ἀπορίαν τῶν τε νήσων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ ξηραῆς δὲ ἡ πολιορκία ἀπέβη εἴπερ ποτὲ δεινότερα. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον 40 πυροβόλα, τὰ ὁποῖα διαιρεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰβραήμη εἰς τρία κανονοστάσια ἔρριπτον εἰς τὸ Μεσολόγγιον κατὰ πάσας τὰς 24 ὥρας 2,000 σφαίρας ἢ βόμβας. Περὶ τὰ μέσα φεβρουαρίου δύο ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι ἔφοδοι καὶ αἱ δύο ἀπεκρούσθησαν μετὰ φθοραῆς μεγάλης, μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἡ φρουρά, ἐπιχειρήσασα ἔξοδον διὰ νυκτὸς καὶ ἐμβαλοῦσα εἰς τὰ ὄχυράματα τῶν πολεμίων, ἀπήγαγεν ἀπὸ αὐτῶν ὄπλα ἱκανὰ καὶ αἰχμαλώτους. Τότε οἱ πασάδες μετέβαλον σύστημα· ἐξηκολούθουν μὲν κατακεραυνοῦντες τὴν πόλιν, ἀλλὰ συγχρόνως, εἰσαγαγόντες εἰς τὴν λίμνην 32 πλοιάρια, κατέλαβον τὸ Βασιλάδιον. Ἐντεῦθεν κῦξησεν ὁ κίνδυνος τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ μέγας ἀρμοστής τῶν Ἰονίων νήσων, Φριδερίκος Ἀδαμ, ἐπεχείρησε νὰ μεσολαβήσῃ, ἀλλ' οἱ ἀπηλπισμένοι ἐκεῖνοι τῆς Ἑλλάδος πρόμαχοι, ὅσον ἀπηλπισμένοι καὶ ἂν ἦσαν, ἀπέκρουσαν ἀγερῶχος τὴν πρότασιν. Τῇ 25 μαρτίου οἱ πασάδες ἀπεφάσισαν νὰ κάμωσιν ἔν ἐτι βῆμα πρὸς τὸ φρούριον ἀπὸ τῆς λίμνης. Καὶ πρῶτος ὁ Ῥεσίτης μετὰ τῶν Ἀλβανῶν αὐτοῦ ἐφώρμησεν εἰς τὴν Κλείσοβαν, σύρτιν μᾶλλον ἢ νησίδιον, ἀπέχουσαν μόλις ἔν μίλιον ἐκ Μεσολογγίου, ὠχυρωμένην διὰ 4 μικρῶν πυροβόλων καὶ φρουρουμένην ὑπὸ 130 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Κίτσον Τσαβέλλαν. Ὁ Ῥεσίτης ἀποβαλὼν 600 ἄνδρας καὶ ἐπιχειρήσας αὐτοπροσώπως νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἔφοδον, ἐπληρώθη εἰς τὴν κνήμην καὶ ὑπεχώρησεν. Ὁ Ἰβραήμης ἐνέπαιξεν ἀνηλεῶς τὴν ἀ-

ποτυχίαν τοῦ συναδέλφου του καὶ «τώρα βλέπεις, τὸν εἶπε, πῶς οἱ ἄραβες μου θελοῦσι κυριεύσει τὸ ὄχυρωμα τοῦτο.» Διέταξε δὲ νὰ προελάσῃσι δύο τάγματα ὑπὸ τὸν Χουσεῖμπεῦν, τὸν Χουσεῖμπεῦν ἐκεῖνον, ὅστις ἀνέκτησε τὴν Κρήτην, τὴν Κάσσον, τὴν Σφακτηρίαν καὶ πρὸ ὀλίγου τὸ Βασιλάδιον καὶ τὸ Ἀνατωλικόν. Ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ χειρώσῃ τὴν Κλείσοβαν; Ἀλλ' οἱ Ἀραβες ἀπέτυχον, ὅπως καὶ οἱ Ἀλβανοί· 800 ἔπεσον, ὁ δὲ Χουσεῖμπεῦς θανασίμως ἐτραυματίσθη διὰ σφίρας, ἥτις εὔρεν αὐτὸν εἰς τὸ μέτωπον. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ δίμηνος τροφοδοσία εἶχεν ἐξαντληθῆ. Ὁ Μικούλης ἐπεφάνη μὲν αὐθις εἰς τὸν ὀρίζοντα· ἀλλὰ 57 μὲν φρεγάδες, δρόμωνες καὶ πάρωνες ἀντιπαρεστάχθησαν κατ' αὐτοῦ ἐν πελάγει, πολυάριθμοι δὲ βάρεις καὶ ἄλλα ὀπλισμένα πλοιάρια ἐφρασσον ἐπιμελῶς πάντα τὰ στενά. Οἱ θλασσινοὶ μας ἠγωνίσθησαν ὡς πάντοτε, ἀδύνατον ὅμως ἀπέβη νὰ παρεισδύσῃσι. Ῥαγδαία δὲ βροχὴ πυρὸς κατέπιπτεν ἀδιαλείπτως ἐπὶ τοῦ Μεσολογγίου· καὶ τὸ ἔτι δεινότερον, οἱ ἄνθρωποι ἐτρέφοντο μὲ γάτας, ποντικούς, δέρματα, φύκη· οὐδεμίαν δὲ ὑπῆρχεν ἰατρικὴ θεραπεία. Ἡ μὲν ἐκ τοῦ πολέμου ζημία τῆς φρουρᾶς δὲν ἐγένετο μεγάλη· ὀλίγαι τινὲς ἑκατοστύες ἀνδρῶν εἶχον πέσει ἐνῶ χιλιάδες Τούρκων κατέκειντο ἐν τῇ λίμνῃ καὶ ὑπὸ τοὺς προμαχῶνας τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐκ τῶν 12,000 κατοίκων, 3,000 ἐξέλιπον ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν νόσων μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ πυρός. Ἀνώτερος ἄγγλος ἀξιωματικὸς παρευρεθείς εἰς τὴν πολιορκίαν ἔλεγε βραδύτερον εἰς τὸν ναύαρχον Δερινιύ· «δὲν ἤξεύρω τί μᾶλλον ἔπρεπε νὰ θαυμάσῃ τις, τὸ πείσμα τῶν ἐφορμώντων ἢ τὴν ἀνδρείαν τῶν ἀμυνομένων.» Ἀλλ' ἡ τελευταία ὥρα τοῦ φοβεροῦ τούτου δράματος προσήγγιζεν. «Ἡξεύρετε δὲ, ἔλεγε πρὸς τοὺς Γάλλους εἰς τῶν διερμηνέων τῆς Πύλης ἐπὶ τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος εὐρισκόμενος, ὁ Ἀρμένιος Κωνσταντῖνος, ἤξεύρετε ὅτι οἱ Σουλιῶται δὲν παραδίδονται ποτέ.» Καὶ δὲν παρεδόθησαν, ἀλλὰ ἐξῆλθον· τὸ πῶς ἐξῆλθον ἠθέλεν εἶναι μάταιον· νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ περιγράψωμεν διὰ μακρῶν. Τὴν νύκτα τῆς 10 Ἀπριλίου, οἱ περιλιπόμενοι 3000 μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκβιάσῃσι τὴν δίοδον, ἐλπίζοντες ἔτι, ὅτι οἱ κάτοικοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς καταπλήξεως τοῦ ἐχθροῦ, θέλοῦσι δυνηθῆ νὰ τοὺς παρακολουθήσωσι. Δὲν εὔρον ὅμως τὸν Ἰ-

θραύειν ἀπαράσκευον. Οὐδὲν ἤτιον διηρημένοι εἰς τρεῖς στήλας, καὶ ἐκβαλόντες κραυγὴν τρομεράν, ἐξώρμησαν ξιφῆρεις. Οὔτε τὰ γιαταγάνια τῶν Ἀλβανῶν, οὔτε αἱ λόγχαι τῶν ἀράβων ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον ἐκείνην καταιγίδα. Οἱ ἀπαράμιλλοι οὔτοι τῆς ἐλευθερίας πρόμαχοι ἐπήδησαν δι' ἐνὸς ἄλματος τάφρους, διαδοκίδας (traverses), θωράκια (parapets), ἅπαντα τὸν πολύπλοκον λαβύρινθον τῶν πολιορκητικῶν γραμμῶν. Ἀλλ' ἐνῶ ἐσάρωνον ἐνώπιόν των τοὺς τελευταίους ἀντιπάλους, ὅσοι ἐπέμενον εἰσέτι ν' ἀντιταχῶσι κατ' αὐτῶν, ἕτερα τάγματα ἐξώθησαν τὰ γυναικόπαιδα ὀπίσω πρὸς τὸ Μεσολόγγιον, καὶ ἐτελέσθη τότε ἐν τῇ πόλει θυσία δαιμωνιώδης. Ἡ ἀπόγνωσις τῶν ἠττηθέντων καὶ ἡ μανία τῶν νικητῶν συνεπλάκησαν ἐν τελευταίῳ καὶ φρικώδει ἀγῶνι, ἐν τῷ ὀποίῳ οἱ Ἕλληνες ἄλλον τρόπον ἀμύνης μὴ ἔχοντες, ἐνέβαλλον πῦρ εἰς τὰ σωζόμενα ἔτι ἐφόδια καὶ ἀνέτρεπον ἑαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἐπιτιθεμένους. Οὕτως ἔπεσεν ἐν τῇ μεγάλῃ πυριταποθήκῃ ὁ ἡρωϊκὸς Καψάλης· οὕτω γέρων τις, ὅστις καθήσας παρὰ τὴν ὑπόνομον καὶ ἰδὼν ἑαυτὸν περικυκλωθέντα ὑπὸ πολεμίων, ἀνετίναξεν αὐτήν. 2,000 οὕτω ἐπυρπολήθησαν ἄνθρωποι, Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι· 3,000 δὲ ἐκόπησαν ἑλληνικαὶ κεφαλαὶ καὶ τὰ περιωθέντα γυναικόπαιδα ἐξηνδραποδίσθησαν.

Οἱ δ' ἐξεληθόντες ὑπέστησαν εἰσέτι δεινὰς δοκιμασίας· κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ ἰππικοῦ· ἐνέπεσον εἰς ἐνέδρας ἐπιτηδείως παρασκευασθείσας· καὶ ἀφοῦ διέφυγον ἅπαντας αὐτοὺς τοὺς κινδύνους, δὲν εὔρον ἄρτον ἵνα φάγωσι, δὲν εὔρον καλύβην ἵνα ἀναπαυθῶσιν· ἡ Στερεὰ Ἑλλάς ἦτο ἔρημος· καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον πλανηθέντες εἰς τὰ ἄρη, ὅτε ἐφθασαν τελευταῖον εἰς Σάλωνα μόλις ἠρίθμουν 1,300 μαχητάς. Κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην νύκτα τῆς ἐξόδου καὶ κατόπιν, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἀπέθανον ὁ ἐπίσκοπος Ῥωγῶν Ἰωσήφ, ὁ χρηστὸς Ἰωάννης Παπαδιάμαντόπουλος, πολιτικὸς τῆς πόλεως διοικητὴς, οἱ στρατιωτικοὶ Νικόλαος Στορνάρης, Κωνσταντῖνος Σαδῆμας, Ἀθανάσιος Ῥαζῆς· ὁ πλεῖστον συντελέσας εἰς τὴν ἀμυναν μηχανικὸς Μιχαὴλ Κοκκίνης, ὁ φιλέλληνα Μάγερ, ὅστις ἔγραφε καὶ ἐξέδιδεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς τὰ ἑλληνικὰ χρονικά. Οἱ δὲ ὀνομαστότεροι τῶν περιωθέντων ἡγεμόνων τῆς φρουρᾶς ἦσαν, ὁ Νότη Βότσαρης καὶ ὁ Μῆτσο Κοντα-

Γιάννης, πρεσβύτεαι ῥωμαλέοι, δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τηλικαύτας δοκιμασίας· ὁ Δημήτριος Μακρής, ὁ Κίτσοσ Τσαβέλλας, ὁ Χρῆστος Φωτομάρας· καὶ τὸ παραδοξότερον κατώρθωσαν νὰ διέλθωσι καὶ γυναϊκῆσ τινεσ καὶ παιδεσ.

Τοιαύτη πτώσισ ἰσοφάριζε βεβαίωσ πρὸσ τὴν περιφανεστάτην τῶν νικῶν. Ὁ κόσμοσ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, συνεκινήθη ἐκ τῆσ περὶ αὐτῆσ ἀγγελίασ, καὶ οὐδέποτε συνέρρευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλείοτερα τρόφιμα καὶ ἐφόδια ὑπὸ τῶν φιλελληνικῶν ἐταιρειῶν τῆσ Εὐρώπησ καὶ τῆσ Ἀμερικῆσ στελλόμενα. Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἡ ἐπανάστασισ κατεβλήθη οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πλείστον τῆσ ἀνατολικῆσ. Ὅσοι τῶν κατοίκων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Ῥεσίτην, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆσ ἀκαταμαχῆτου πείνησ. Μόνον εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆσ ἀνατολικῆσ Ἑλλάδοσ γωνίαν ἐσώζετο ἔτι ἡ ἀκρόπολισ τῶν Ἀθηνῶν, φρουρουμένη ὑπὸ τοῦ Γούρα, ὅστισ ὅμωσ κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τῆσ ζωῆσ αὐτοῦ μέρος οὐδὲν γενναῖον ἔπραξεν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας διὰ πολλῆσ ἀργυρολογίασ κατεπίεζε τοὺσ κατοίκουσ τῆσ πέριξ χώρασ. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Γεώργιοσ Καραϊσκάκησ. Πολλοὶ παρέβαλον αὐτὸν πρὸσ τὸν Κολοκοτρώνην· ἀληθῶσ ὅμωσ ὀλίγη ὑπῆρξεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ὁμοιότησ. Ὁ Κολοκοτρώνησ ἐκ νεότητοσ ἐνεφορήθη ὑπὸ τοῦ πνεύματοσ τῆσ ἐθνικῆσ ἀνεξαρτησίασ, εἰργάσθη πρὸσ τοῦτο ἔτι πρὸ τῆσ ἐπαναστάσεωσ καὶ ἅμα ἐπραγείσθησ αὐτῆσ ἀνεδείχθη δι' ἀγώνων ἀτρύτων καὶ εὐγενῶν ὁ ὑπατοσ τῶν πολεμάρχων τῆσ Πελοποννήσου, παραμείνας τοιοῦτοσ μέχρι τέλουσ τοῦ ἀγῶνοσ. Ὁ δὲ Καραϊσκάκησ οὐ μόνον πρὸ τῆσ ἐπαναστάσεωσ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπαντα τὰ πρῶτα αὐτῆσ ἔτη οὐδόλωσ ἔσχε τὴν συνείδησιν τῆσ μεγάλης αὐτῆσ ἀποστολῆσ, διατελέσασ πρὸ μὲν τοῦ 1821 ἀπλοῦσ κλέφτησ ἢ τὸ πολὺ μισθοφόροσ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἔπειτα δὲ μέχρι τοῦ 1826 εἰς τῶν κοινῶν καπετανέων τῆσ Ρούμελησ, διακρινόμενοσ μὲν ἐπ' ἀνδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀβθαιδείᾳ τρόπων καὶ ἀκολασίᾳ λόγων· συνεννοηθεῖσ πολλάκισ μετὰ τῶν Ταύρκων, ἵνα λάβῃ τὰ ἀρματωλικίον τῶν Ἀγράφων, κατηγορηθεῖσ μάλιστα καὶ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, εἰ καὶ ἀδίκωσ τοῦτο· μὴ διαπρέψασ εἰμὴ ἐν τῷ ἐμφυλίῳ τῆσ Πελοποννήσου πολέμῳ, κατὰ δὲ

των πολεμιών μηδὲν μέγα πράξας, τόσω μᾶλλον ὄσω, σφόδρα φιλάσθενος ὢν, ἠναγκάσθη πολλάκις ἐν τῷ μεταξὺ νὰ διακόψῃ τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ στάδιον. Νεώτατον ὄντα ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἔστρωσεν αὐτὸν ποτε εἰς τὸν φάλαγγα καὶ τὸν ἔδωκε πληγὰς 1000 εἰς τοὺς πόδας. Ἀλλ' ἐκτιμῶν οὐδὲν ἦττον τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ, τὸν ἠρώτησεν ἄλλοτε «τί θέλεις νὰ σὲ κάμω, μωρὲ Καραϊσκάκη;» Ὁ δὲ θαρρῶν μὲν ἀνέκαθεν εἰς τὴν ἰδίαν ἀξίαν, ἀλλὰ μὴ λησμονῶν ὅτι ἐλάλει πρὸς δεσπότην δύσπιστον, «ἂν μὲ γνωρίζῃς ἀξιὸν δι' ἀφέντην, ἀπεκρίθη, κάμε με ἀφέντην, ἂν μὲ γνωρίζῃς ἀξιὸν διὰ χουσμεικάρην (ὑπηρετήν), κάμε με χουσμεικάρην· ἂν μὲ γνωρίζῃς ἀνάξιον τοῦ παντός, ρίψε με εἰς τὸν γιालὸν τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων.» Μετασχὼν κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1821 τῆς περὶ τὸ Κομπότι μάχης, δὲν ἠρκέσθη ν' ἀγωνισθῇ ἐκθύμως, ἀλλὰ τραπέντων τῶν πολεμιών, ἀνέβη εἰς ὕψωμα καὶ ἤρχισεν ἐκεῖθεν ὑβρίζων αὐτοὺς μεγαλοφώνως· ἔπειτα δὲ γυμνωθεὶς, ἔστρεψε πρὸς αὐτοὺς τὰ ὀπίσθια. Τότε ὅμως Γκέκας τις, κεκρυμμένος ἐκεῖ που πλησίον, πυροβολήσας ἐπλήγωσεν αὐτὸν εἰς τοὺς δύο μηρούς καὶ εἰς ἔτι καιριώτερόν τι μέρος· πρὸς ἴασιν δὲ τῆς πληγῆς ταύτης ἠναγκάσθη ὁ αἰσχρολόγος καὶ αἰσχροποῖος πολεμιστῆς νὰ μεταβῇ εἰς Λουτράκι. Ὅτε δὲ τῷ 1824, κατηγορηθεὶς ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ἔστερήθη τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀξιώματος ὑπὸ πολεμικοῦ δικαστηρίου, ὅπερ ἐκ στρατηγῶν καὶ χιλιάρχων συνεκρότησεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἤρχισε νὰ ἐννοῇ, ὅτι δὲν δύναται νὰ κάμνῃ ὅ,τι θέλει ἀτιμωρητῆι, καὶ ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπαναστάσει ἀρχή τις πρὸς τὴν ὁποίαν, ὅσον ἀσθενῆς καὶ ἂν ἦτο, δὲν τὸν συνέφερε νὰ διατελῇ πολέμιος. Ὅθεν ἔγραψε τῇ 27 μαΐου ἀπὸ Δομνίσταν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον ἀναφορὰν, δι' ἧς ἀπολογούμενος ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ἐζήτηι ἐπὶ τέλος συγγνώμην, ὅπως αὐτὸς ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ τὴν ζητήσῃ. «Ἐμένα, ἔλεγεν, ἡ κακὴ μου τύχη καὶ ἀρρώστησα ὀπίσω· δὲν ἤξεύρω κιόλα ἀπὸ τὰ κρύα τὰ πολλὰ ἦταν, ἢ ἀπὸ τόσους ἀφορισμοὺς ὅπου μοῦ ἐκάματε, καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ συγχωρέσῃ ἡ Διοίκησις, καὶ ὅλοι οἱ χριστιανοὶ, καὶ νὰ μοῦ σταλθῇ καὶ μία εὐχὴ συγχωρητικὴ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως.» Ἐκτοτε τῶνδ' ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ συνειδήσιν τινα πει-

θαρχίας, ὑπηρέτησε μετ' οὐ πολὺ τὴν κυβέρνησιν εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, καὶ ἐπροςπάθησε κατόπιν νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος Μεσολογγίου, ἀλλὰ κλινήρης εὐρεθεὶς ἔξωθεν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐξόδου, πολὺ δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὴν ἠρωϊκὴν φρουράν.

Ἄμα ὁμως ἔπεσεν ὁ προμαχὼν ἐκεῖνος καὶ ὁ Ῥεσίτης ἐπῆλθεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἵνα μετ' οὐ πολὺ ἐπιχειρήσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, καὶ ἐκορυφώθη ἡ κοινὴ ἀπελπίσις, ὃ Καραισκάκης ἐγένετο ἄλλος ἄνθρωπος. Ἐνόμιζες ὅτι ἡ ἐκπνέουσα τῆς ἐπαναστάσεως θρυαλλὶς ἀνῆψεν ἐν τῇ ἀμορφότητι καὶ πολυμιγεῖ ἐκείνῃ ψυχῇ τὴν φλόγα τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς μεγαλοπραγμοσύνης. Ἐλθὼν εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ μέσα ἰουνίου 1826, συνεννοήθη μετὰ τοῦ γέροντος ἀρχηγοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐζήτησε παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, τῆς κεκλεισμένης εἰς τὸν θαλασσοπυργον, τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Στερεᾶς. Ὅταν ὑπεβλήθη ἡ αἴτησίς του, πρῶτος ὠμίλησεν ὁ Ἄνδρέας Ζαΐμης, ὁ πρόεδρος τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς. Πάντες ἐνόμιζον, ὅτι θέλει καταψηφίσει, διότι πρόσφατος ἦτο ἔτι ἡ μνήμη τῶν καταδρομῶν καὶ τῶν περιφρονήσεων, ἃς ὁ οἶκος τοῦ Ζαΐμη ὑπέστη ἐν Κερπινῇ ἀπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Καραισκάκη ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου πολέμου. Ἄλλ' ὁ Ἄνδρέας Ζαΐμης, ἐὰν ἐκ γενετῆς ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν προεστῶν, ἐκ τοῦ φρονήματος μετεωρίζετο εἰς τὸν πανελλήνιον ὀρίζοντα, καὶ συνεπολιτεύετο μὲν θέσει μετὰ τῶν ὁμοταγῶν, ἀλλὰ φύσει ἦτο ἀλλότριος τῶν μικρῶν αὐτῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Ἐν τῷ ἄμα ἀπεφάνετο, ὅτι οὐδένα ἄλλον γνωρίζει ἰκανώτερον ἀρχηγὸν τῆς Στερεᾶς καὶ προσελθόντος τὴν ἐπιούσαν τοῦ Καραισκάκη εἰς τὸν θαλασσοπυργον, προέτεινεν αὐτῷ τὴν δεξιάν, καὶ εἶπεν ὅσα εὐγενῆς ψυχῇ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ. Παρέστη δὲ εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην κατὰ τύχην ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως Βασίλειος Βουδούρης, ὁ ἀγέρωχος Ἰδραῖος, ὅστις ἀποταθεὶς πρὸς τὸν νέον ἀρχηγόν, «δὲν ἔκαμες, τὸν εἶπεν, ὅσον ἔπρεπεν ἕως τῶρα τὸ χρέος σου, Καραισκάκη· ὁ Θεὸς νὰ σὲ βοηθήσῃ νὰ τὸ κάμῃς εἰς τὸ ἐξῆς.»— Ὁ δὲ, ὅστις εἶχεν ὀπωροῦν συγκινηθῆ ἐκ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων τοῦ Προέδρου, ἀναλαβὼν τὴν συνήθη παρ-

ρησίαν· «Ναί· ἀπεκρίθη· ὅταν θέλω γίνομαι διάβολος· καὶ ὅταν θέλω, ἄγγελος.»

Ἐντεῦθεν ἄρχεται τὸ βραχὺ μὲν, ἀλλ' ἔνδοξον τοῦ Καραϊσκάκη στάδιον· ὥστε, καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, οὐδὲν κοινὸν εἶχεν ὁ ἀνὴρ πρὸς τὸν πολέμαρχον τῆς Πελοποννήσου. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ συγκριθῆ πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· κατὰ δὲ τοὺς ἐπομένους 10 μῆνας ἀνεδείχθη βεβαίως ἀνώτερος ἐκείνου καὶ διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκρότησε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ἧς ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Ὁ Καραϊσκάκης ἀνεχώρησεν ἐκ Ναυπλίου τὴν 19 ἰουλίου καὶ ἔφθασεν εἰς Σαλαμίνα μὴ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ 130 στρατιώτας· ἡ ταλαίπωρος κυβέρνησις, ἡ ἐν τῷ θαλασσοπύργῳ κεκλεισμένη, ἄλλο τι ἀπὸ τὸ δίπλωμα δὲν εἶχε νὰ τὸν δώσῃ. Παρεκτὸς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐν ἧ ἔφρουρει, ὡς εἶπομεν, ὁ Γούρας, κατεῖχον προσέτι τὴν Κάζαν καὶ τὰ Δερβενοχώρια δύο ὀπλαρχηγοὶ, ὁ Βάσσος καὶ ὁ Κριεζώτης, οἵτινες, ἀπορρίψαντες ἀπάσας τὰς περὶ ὑποταγῆς προτάσεις, ἐξηκολούθουν ἐντίμως κρατοῦντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν. Ὁ Καραϊσκάκης συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῶν ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Ἐλευσίνα, ὅπου κατῴρθωσεν ἐντὸς μικροῦ νὰ συγκεντρωθῶσι 1000 μὲν περίπου ἄνδρες ὑπὸ τὸν Φαβιέρον, ἱκανοὶ δὲ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Γεώργιον Χελιώτην, ὥστε, μετὰ τῶν προηγουμένως ὑπαρχόντων αὐτόθι ἀποσπασμάτων, ὁ στρατὸς συνεποσώθη εἰς 3500 μαχητάς. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε κατέλθει ἐκ Θηβῶν ὁ Κιουταχῆς μετὰ μυρίων πεζῶν καὶ ἰππέων καὶ 26 πυροβόλων, καὶ, κυριεύσας τὴν κάτω τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, 3 αὐγούστου, παρεσκευάσθη νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς ἀκροπόλεως. Τῆ 5 ὁ Καραϊσκάκης προελάσας ἄνευ ἀποσκευῶν (εἰς τὸ γελέκι, καθὼς ἔλεγον ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως) καὶ μὴ συνεπαγόμενος εἰμὴ τριῶν ἡμερῶν ἄρτον, ἔστρατοπέδευσεν εἰς Χαϊδάρι. Καὶ τὴν μὲν ἐπιούσαν προσβλήθεὶς αὐτόθι ἀπέκρουσε τὴν ἐπίθεσιν, τρέψας τοὺς πολεμίους καὶ κυριεύσας δύο σημαίας. Ἀλλὰ τῆ 7, προσελθόντος εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον τοῦ Καρυστινοῦ Ὁμέρ πασᾶ μετὰ νέας ἱκανῆς ἰππέων δυνάμεως, ἐπετέθη αὐθις ὁ Ῥεσίτης τῆ 8 διὰ 5000 πεζῶν καὶ 1000 ἰππέων. Τότε ἐν τῶν περὶ τὸν Φαβιέρον τακτικῶν ταχ-

μάτων διαταχθέν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ πεδῖον ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων, ὅπισθεν τῶν ὁποίων ἐμάχοντο οἱ ἡμέτεροι, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν ὀρμὴν τῶν δελχίδων, καὶ ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν· ὥστε τὸ ἑσπέρας ὑπεχώρησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς Ἐλευσίνα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ ἀπλῆ προσκοπήσει εἶχον προέλθει ἐκεῖθεν. Ἐκτοτε ὅμως ἤρχισε θλιβερά μεταξὺ Καραϊσκάκη καὶ τοῦ Φαβιέρου διαφωνία. Ὁ πρῶτος γινώσκων, ὅτι τὸ ὀλίγον τακτικόν μας οὔτε ἀρκετὰ ἠσκημένον ἦτο, οὔτε ὑπὸ ἱκανοῦ καὶ ἐπιτηδείου πυροβολικοῦ κατωχυρωμένον, ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας· ὁ δεῦτερος δὲν ἀνείχετο νὰ ἀγωνίζεται ὅπισθεν ὀχυρωμάτων· ὅθεν ἦτο δύσκολον νὰ συμφωνήσωσιν οἱ δύο ἡγεμόνες.

Ὅτι δὲ ἡ περὶ Χαϊδάριον συμπλοκὴ αὐδὲν ἔσχε σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ἀπεδείχθη τῇ 9, ὅτε συνέπεσε παραδόξως ν' ἀπαντηθῶσιν ἐπὶ τῆς ἔξωθεν τοῦ Πειραιῶς ναυλοχούσης γαλλικῆς ναυαρχίδος, ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Ῥεσίτ πασᾶς, ἐλθόντες ἀμφοτέρω εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ναύαρχου. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ῥεσίτης ἠθέλησε νὰ δείξῃ ὑπεροχὴν τινα ὡς πρὸς τὴν ἡμέτερον στρατάρχην μεθ' οὗ ἐλάλησεν ἀλβανιστὶ, προτείνας αὐτῷ ὑποταγὴν καὶ ἅπαντα «τὰ βιλαέτια ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἕως τὴν Ἄρταν.» Ἄλλ' ὁ Καραϊσκάκης, ἀπαντήσας προσηκόντως, κατέβαλε τὴν ὀφρὺν τοῦ ἀνδρός. Τὸ δεινὸν ἦτο, ὅτι ὁ Φαβιέρος δυσαρεστηθεὶς, ὡς προείπομεν, ἀπῆλθε μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς Σαλαμίνα, τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων, φθονοῦντες τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Καραϊσκάκη, παρηκολούθησαν τὸν Φαβιέρον, ὥστε τὸ ἐν Ἐλευσίνῃ στρατόπεδον, μείναν ἔρημον σχεδὸν ἀνδρῶν, ἐκινδύνευσεν τὸν ἔσχατον κίνδυνον, προσβληθὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἄλλ' ὁ Καραϊσκάκης, καὶ τοι μὴ ἔχων περὶ ἑαυτὸν εἰμὴ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ἀξιωματικῶν καὶ 300 μόνον στρατιώτας, ἀπέκρουσε τὴν ἔφοδον· οἱ δὲ πρότερον λειποτακτήσαντες, ἐντραπέντες τότε ἐπανῆλθον, ὥστε ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν συνεκροτήθησαν αὐθις εἰς 4 ἢ 5 χιλιάδων ἀνδρῶν. Ἦτο ὅμως πρόδηλον, ὅτι διὰ τοσαύτης δυνάμεως καὶ οὕτως ὀλίγον πειθαρχούσης, ἀδύνατον ἦτο νὰ διαπραχθῇ κρίσιμόν τι κατὰ τοῦ Ῥεσίτη. Πλὴν τούτου ἡ φρουρὰ τῆς ἀκροπόλεως ἀπῆται ἐπιμόνως νὰ ἐνισχυθῇ. Δύο ἀπόπειραι γενόμεναι τῇ 12 καὶ

27 Σεπτεμβρίου, ἵνα παρειαχθῆ εἰς τὸ φρούριον στρατιωτικόν τι σῶμα, ἀπέτυχον· τῇ δὲ 30 ὁ Γούρας περιπολῶν εἰς τὸ ἐξώτα-
τον τοῦ περιτειχίσματος καὶ προσβληθεὶς ὑπὸ πολεμίας σφαίρας,
ἔπεσε νεκρός. Ὅθεν ὁ Καραϊσκάκης ἀπεφάσισε τότε δύο τινὰ
πρῶτον μὲν νὰ εἰσαγάγῃ ἐκ παντὸς τρόπου εἰς τὴν ἀκρόπολιν
ἀξιόλογόν τινα ἐπικουραν ὑπὸ ἡγεμόνα ἱκανόν ν' ἀναπληρώσῃ
τὸν Γούραν, καὶ δεύτερον νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸς μεγάλην τινὰ ἐπὶ
τὴν Ῥούμελην στρατείαν, ἀφ' ἑνὸς ἵνα ἀναζωπυρήσῃ αὐτόθι τὴν
ἐπανάστασιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἵνα παρκαλύσῃ τὰς ἐκεῖθεν ἐρχο-
μέας εἰς τὸν Ῥεσίτην ἐπικουρίαν καὶ τροφάς.

Νέον φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως ἐξελέξατο τὸν Κριεζώτην
καὶ τφόντι ὁ δόκιμος οὗτος μαχητῆς, ἀποβίβασθεις μετὰ 450
ρούμελιωτῶν καὶ Ἰονίων διὰ θαλάσσης, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ
Ἰλισσοῦ, τὴν νύκτα τῆς 11 ὀκτωβρίου, κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς
τὴν ἀκρόπολιν, ἐνῶ αὐτὸς ὁ Καραϊσκάκης ἐπεχείρησεν ἀφ' ἑσπέρας
ἀντιπερισπασμὸν ἐκ Πατησίων. Ἡ δ' ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρα-
τεία ἀπῆντησε κατ' ἀρχὰς δεινὰς τινὰς δυσχερείας. Οὐ μόνον ὁ
Φαβιέρος οὐδόλως ἐπέισθη νὰ συμπράξῃ, ἀπελθὼν μεθ' ὄλου τοῦ
τακτικοῦ εἰς Μέθανα, ἀλλὰ καὶ οἱ Σουλιῶται, οἱ ἐπὶ ἄθλοις πο-
λυκρότοις δικαίως σεμνυνόμενοι, δὲν ἐπέιθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς
ἡγεμόνα, μηδὲν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δόντα τεκμήριον ἐξαι-
ρέτου ὑπεροχῆς. Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, δι' ἀνοχῆς καὶ ἐπιτηδειό-
τητος τφόντι ἐξαιρέτου, ἠδυνήθη νὰ τοὺς μεταπέισῃ, καὶ, τῇ 25
ὀκτωβρίου, καταλιπὼν ἐν Ἐλευσίνι δύναμιν ἱκανὴν νὰ διατηρήσῃ
τὴν θέσιν ταύτην, καὶ ἐπιτρέψας τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν
Βάσσον Μαυροβουνιώτην, ἀπῆλθεν αὐτὸς ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν Ῥούμε-
λην μετὰ 2500 μαχητῶν. Ἡ δύναμις ἦτο μικρὰ, ἀλλὰ συνέκειτο
ἐκ τῶν κρατίστων ἀνδρῶν, οὓς εἶχε τότε ἡ Ἑλλάς, καὶ πρὸ πάν-
των ἐκ τῶν παλαιμάχων ὅσοι εἶχον διαπράξει τὴν ἐκ τοῦ Με-
σολογγίου ἐξοδον. Πλὴν τούτων δὲ ἀνεδείχθησαν ἐν τῇ ἐκστρα-
τεία ταύτῃ καὶ τινες νεώτεροι μαχηταί, ἰδίως οἱ ὑπὸ τοῦ Καραϊ-
σκάκη ἐξαιρέτως ἀγαπώμενοι Γαρδικιώτης Γρίβας καὶ Χριστόδου-
λος Χ. Πέτρος. Ἡ ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀπουσία αὐτοῦ διήρκεσε 4
περίπου μῆνας. Ὅταν τῇ 25 ὀκτωβρίου ἀνεχώρησεν ἐξ Ἐλευσί-
νος, πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλάς ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους·

ὅταν δὲ τῇ 23 φεβρουαρίου 1827 ἀνέκαμψεν εἰς Ἐλευσίνα, ἀπὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, οὐδαμοῦ ἄλλοῦ ἐφαίνετο ὀθωμανικὴ σημαία, εἰμὴ ἐντὸς τῶν παραλίων φρουρίων τῆς Βονίτσας, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Ναυπάκτου. Εἰς μάτην ὁ Ῥεσίτ πασᾶς, ἐξακολουθῶν πεισματωδῶς τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἠγωνίσθη συγχρόνως ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν πορείαν τοῦ Ἑλληνος πολεμάρχου διὰ τε τοῦ Ὁμέρ πασᾶ καὶ διὰ νέων λογάδων ταγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξ Ἀλβανίας προσεκάλεσεν ὑπὸ πολεμάρχους ὀνομαστούς, τὸν Μουσταφάμπεῦν καὶ τὸν Κεχαγιάμπεῦν. Τρεῖς νίκαι, ἡ περὶ Ῥάχοβαν, ἡ περὶ Τουρκοχωρὶ καὶ ἡ περὶ Δίστομον ἐπεσφράγισαν τὸ ἔργον τοῦ Καραϊσκάκη, καὶ διὰ τριῶν στεφάνων ἐκόσμησαν τὴν κεφαλὴν τῆς πνεύσεως τὰ λοίσθια ἐπαναστάσεως.

Ὁ Καραϊσκάκης, καταλιπὼν τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως εἰς Μεσολόγγιον καὶ Λεβιάειαν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἐλευσίνα μετὰ 1000 μόνον περίπου ἀνδρῶν· τοῦτο δὲ, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον συγκεντρωθῆ περὶ Ἐλευσίνα καὶ Σαλαμίνα περὶ τοὺς ἑξακισχιλίους. Ἡ μὲν πρώτη ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν στρατεία τοῦ Καραϊσκάκη καὶ κατόπιν ἡ ἐπὶ τὴν Ῥούμελην, ὑπῆρξεν ἔργον οὕτως εἰπεῖν ἀτομικὸν τοῦ ἀνδρός, ὀλίγα λαβόντος βοηθήματα παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπὶ τοσοῦτον ὀλίγα, ὥστε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ πολλάκις ἐκινδύνευσε νὰ διαλυθῆ δι' ἔλλειψιν τροφῶν καὶ πολεμφοδίων. Καὶ πόθεν ἦτο δυνατόν νὰ πορισθῶσι τ' ἀναγκαῖα ταῦτα, ἀφοῦ τὰ μὲν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου ἐλθόντα εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα εἶχον πρὸ πολλοῦ ἐξαντληθῆ, ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ὀβολὸς φόρου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἰσπραχθῆ; Ἀλλ' ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ 1826 καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1827 ἔφθασαν ἀλληλοδιαδόχως αἱ δαψιλεῖς χορηγίαι, τὰς ὁποίας ἔπεμπον αἱ φιλελληνικαὶ τῆς Εὐρώπης ἐταιρεῖαι, εἴπερ ποτὲ συγκινηθεῖσαι ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου. Πλὴν τούτου ἀφίκοντο τότε τελευταῖον καὶ τὰ πολεμφοδία καὶ τὰ σκάφη, (ἡ Ἑλλάς, ἡ Καρτερία), ὅσα εἶχον παραγγελθῆ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου, ὀλίγα μὲν ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ τούτῳ κρατηθέντα καὶ σπαταληθέντα ποσά, χρησιμώτατα ὅμως δυνάμενα νὰ ἀποβῶσιν ἐν τῇ παντελεῖ ἐκείνῃ

ἄμηχανία ἐν ἧ εὐρισκόμεθα. Ἐπὶ πᾶσιν ἐπέπλευσαν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ ψυχία τινὰ τοῦ δανείου, 20,000 περίπου λίραι, διὰ δὲ τῶν ποικίλων τούτων πόρων ἔλαβον πολλὴν ζῶν αἰ κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἐχθροπραξίαι. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ νοεμβρίου ὁ Φαβιέρος ἐπέτυχε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐφόδια ἱκανά, διερχόμενος μετὰ τοῦ τακτικοῦ σώματος ἀνὰ μέσον τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων· δευτέρον δὲ κατωρθώθη νὰ ἀποβῆ ὅπως οὖν ἀξιόμαχος ὁ ἔξωθεν τοῦ φρουρίου ἐνεργῶν στρατὸς καὶ νὰ λάβῃ δαψιλῇ ἐφόδια, βαρὺ καὶ ἑλαφρὸν πυροβολικὸν, πυρίτιδα, μόλυβδον, σῖτον, ἄλευρον. Ἄλλ' ὁ στρατὸς οὗτος, στερούμενος κατ' ἀρχὰς ἡγεμόνος ἐπιτηδείου, διηρέθη κακῶς εἰς δύο σώματα, πόρρωθεν ἀπ' ἀλλήλων ἐνεργοῦντα, τὸ μὲν ἀπὸ Ἐλευσίνος, τὸ δὲ ἀπὸ Φαλήρου· ἐντεῦθεν δὲ ὁ Ῥεσίτης ὠφελούμενος, ἐπιπεσὼν τῇ 27 φεβρουαρίου κατὰ τοῦ πρώτου, τοῦ προελάσαντος μέχρι τοῦ Καματεροῦ, ἠνάγκασεν αὐτὸ μετὰ πολλῆς ζημίας νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Σαλαμῖνος. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ γενναῖος Κεφαλὴν Βούρβαχης. Ὁ δὲ Καραϊσκάκης, ἅμα ἐπιστρέψας, ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Κερατσίνην καὶ ἀποκρούσας, τῇ 4 μαρτίου, μεγάλην τινὰ κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν τοῦ Ῥεσίτη, ἠγωνίσθη νὰ ἐνωθῆ κατὰ μικρὸν μετὰ τοῦ ἐν Φαλήρῳ στρατοπέδου.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἢ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις, ἢ ἀπαρτισθεῖσα ἐκ τῶν δύο πρότερον διηρημένων, τῆς ἐν Ἐρμιόνη καὶ τῆς ἐν Δίγινῃ, προεχειρίσατο τὸν μὲν λόρδον Κόχραν στόλαρχον, τὸν δὲ Ῥιχάρδον Τζούρτς ἀρχιστράτηγον τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων, καὶ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος. Τῶν μὲν δύο πρώτων ὁ διορισμὸς ἦτο εὐεξήγητος. Ἐπι οἱ ἐν Ἐρμιόνη συνελθόντες πληρεξούσιοι εἶχον γράψει τῇ 18 φεβρουαρίου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἣτις ἐχαρακτῆρίζεν αὐτὸν ὡς τὸν μόνον μεσίτην μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας, ἀπεκάλει δὲ τὸν ἄνδρα εὐεργέτην· κυρίως δὲ, διὰ τῶν προτροπῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀμιλτων, κατωρθώθη νὰ ἐνωθῶσιν αἱ δύο ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι συνέλευσεις εἰς μίαν κοινὴν, τὴν ἐν Τροιζῆνι, τῇ 19 μαρτίου. Ὅθεν ἐννοεῖ ἕκαστος, ὅτι ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐποψὴν ἢ συνέλευσις, καλῶς ποιούσα, ἀνέθηκε τὴν ὑπερτάτην διε-

ξαγωγήν τοῦ κατὰ θάλασσαν καὶ γῆν ἀγῶνος εἰς τοὺς δύο ἐκείνους Βρετανούς. Τοῦ δὲ Καποδιστρίου ἡ ἐκλογή δὲν ἦτο βεβαίως ἀρεστή τῇ Ἀγγλίᾳ. Ἄλλ' ἕτερος Ἕλλην πολιτικός ἀνὴρ δὲν ὑπῆρχε, δυνάμενος νὰ ἐκλεχθῆ εἰς τὸ ὑπατον ἐκεῖνο ἀξίωμα· ἡ Ἀγγλία, ἣτις εἶχεν ἀρχίσει νὰ συμπράττη μετὰ τῆς Ῥωσίας ἀπὸ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ προηγουμένου ἔτους, καὶ παρεσκευάζεν ἀπὸ κρινοῦ μετ' αὐτῆς τὴν ἐν Λονδίῳ συνθήκην τοῦ 1827, δὲν ἤθελε νὰ δυσαρεστήσῃ τὴν δύναμιν ταύτην, ἐπιμένουσα εἰς τὸ νὰ ἀποκρούῃ τὸν ὑπ' αὐτῆς συσταίνόμενον ἀνδρα. Ἡ Ῥωσία, ἣτις ἀπὸ τοῦ 1822 οὐδὲν ἔντονον πράξασα ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὀλίγους εἶχε τοὺς πρὸς αὐτὴν συμπαθοῦντας παρ' ἡμῖν, ἤρχισε μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρώτου ἐν Πετροπόλει πρωτοκόλλου, νὰ ἀναλαμβάνῃ ἐπιβρόχην τινα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀρχαίων αὐτῆς φίλων, τῶν Φιλικῶν. Μυστικὴ ἐταιρεία, καλουμένη Φοῖνιξ, εἰργάζετο ἀπὸ τινος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ προσωκειώθη αὐτὸν τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς συνδρομῆς λοιπὸν ὄλων τούτων τῶν περιστάσεων ἀνηρπάγη ἡ ὑπὲρ τοῦ Καποδιστρίου ψῆφος τῆς συνελεύσεως καὶ εἶδομεν (σελ. 872 τοῦ παρόντος τόμου), πῶς ὁ Κολοκοτρώνης κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τὴν πρὸς τοῦτο βεβιασμένην ὀπωροῦν συναίνεσιν τοῦ Ἀμιλτων.

Οἱ δύο νέοι τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ἡγεμόνες προσῆλθον εἰς Πειραιᾶ ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦ ἀπριλίου ἡμερῶν. Ὁ Καραϊσκάκης ἀπεδέξατο ἀμφοτέρους μετὰ τῆς ἐνδεχομένης προθυμίας· ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπικρατήσῃ ὁμοφωνία μετὰ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ, πρὸ πάντων διότι οἱ δύο Ἀγγλοὶ ἀπῆτουν ἄμεσον ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, ἵνα ἐκβιασθῆ ἡ ταχεῖα τῆς πολιορκίας διάλυσίς, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἐπρέσβευεν ὀρθῶς, ὅτι τὰ ἄτακτα ἑλληνικὰ στρατεύματα εἶναι μᾶλλον ἐπιτήδεια εἰς τὸν ἀπὸ χαρακωμάτων πόλεμον, καὶ ἐπέμενε, ὅτι συμφέρει νὰ προχωρῶσι βαθμηδὸν περιζωννύοντες διὰ νέων πάντοτε χαρακωμάτων τὸν στρατὸν τοῦ Ῥεσίτη. Ἐντεῦθεν πολλαὶ προέκυψαν δυσκολίαι καὶ ἐψυχράνθησαν ὀπωροῦν αἱ μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν δύο ξένων σχέσεις. «Βλέπω, ἔλεγεν ὁ Καραϊσκάκης, ὅτι κακὰ θὰ τὰ πᾶμεν μὲ τούτους τοὺς φράγκους· φοβοῦμαι πῶς θὰ μᾶς χάσουν

μὲ τὴν ἀβασταγιά τους.» Οὐδὲν ἦττον πολλὰς καταπίνων πικρίας ἀνέδειξεν ὑπομονὴν καὶ ἀνοχὴν ἐντελῶς ἀλλοτριᾶν τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος· καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν, ὡς πρὸς ἐμὲ, ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιεπαίνων αὐτοῦ προτερημάτων. Ἐπιμένων δὲ, ὅσον ἠδύνατο, εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ, ἐπέτυχε περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς νὰ ἐκβάλλῃ τοὺς πολεμίους ἀφ' ὅλων τῶν ὀχυρωμάτων δι' ὧν ἐχώριζον τὰ δύο ἑλληνικὰ στρατόπεδα, καὶ νὰ ἐνώσῃ οὕτως αὐτὰ ἀπὸ Κερραταίνης μέχρι Φαλήρου. Τότε προέτεινε νὰ καταληφθῇ ὁ Ὄρωπος καὶ ὁ Μαραθῶν, ἵνα φραχθῇ οὕτω καὶ ἡ τελευταία δίοδος δι' ἧς ὁ Κίουταχῆς ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ τροφὰς καὶ πολεμεφθῆ δια ἕξ Εὐβοίας, διότι ἡ ἄλλη Ῥούμελη κατείχετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· τῆς δὲ περὶ τὴν Ἀττικὴν θαλάσσης εἴμεθα κύριοι διὰ τῆς Ἑλλάδος, τῆς Καρτερίας καὶ ἄλλων τινῶν πλοίων. Ἄν τὸ σχέδιον τοῦτο ἐξετελεῖτο, βεβαίως ὁ Ῥεσίτης ἠναγκάζετο νὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα μετ' οὐ πολὺ, διότι ἤρχισεν ἤδη ὁ στρατὸς αὐτοῦ νὰ πάσχη πολλὰς στερήσεις. Ἄλλ' οἱ δύο ξένοι στρατηγοὶ ἐπέμενον εἰς τὴν ἄμεσον κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἔφοδον, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ἐνῶ ὅμως παρεσκευάζετο πρὸς τοῦτο, προσπαθῶν νὰ καταστήσῃ τὸ ἐπιχείρημα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπισφαλές, τῇ 22 Ἀπριλίου, μικρᾶς τινος γενομένης ἐκτύχης συμπλοκῆς, ὁ Καραϊσκάκης, καὶ τοὶ νοσῶν, καὶ τοὶ ἀθυμῶν, παρέστη εἰς μέσον ἵνα προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καὶ ἐκεῖ ἐτραυματίσθη καιρίως. Ποτὲ θάνατος ἀνδρὸς δὲν ἀπέδειξεν ὁποῖα ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ. Τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 ἐγένετο τελευταῖον ἡ πρὸ τοσοῦτου χρόνου ἀπαιτουμένη ὑπὸ τῶν δύο στρατηγῶν ἔφοδος κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου ἀπὸ Φαλήρου. Ἄλλὰ τοσοῦτον κακῶς διέταξαν τὰ πράγματα, ὥστε ἀντὶ θριάμβου κατήνεγκον κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν ὀλεθριωτάτην τῶν πληγῶν, ὅσας ὑπέστη κατὰ τὰ ἀπαίσια ἐκεῖνα ἔτη. Οἱ ἄνδρες ἡμῶν, διαταχθέντες νὰ προέλθωσιν ἐπὶ σφαγὴν προφανῆ, ἐβάδισαν ἀπτοήτως πρὸς τὸν θάνατον. Ὅλοι σχεδὸν οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ γενναϊότατοι τῶν Κρητῶν ἔπεσον, 1500 μαχηταί, οἱ κράτιστοι τῆς Ἑλλάδος· ἐκ τῶν 26 φιλελλήνων, οἵτινες παρευρέθησαν εἰς τὸ πυκνότερον τοῦ ἀγῶνος, διεσώθησαν 4· ἐκ τῶν 300 τακτικῶν, 29. Αὐτὴ τοῦ Μεσολογγίου ἡ ἔξοδος, καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐπή-

γαγε τοσαύτην μαχητῶν φθοράν. Ἐκεῖ, περὶ Φάληρον, ἐχάσαμεν τὸν Ἰωάννην Νοταρᾶν, τὸν Λάμπρον Βεΐκον, τὸν Γεώργιον Δράκον, τὸν Γεώργιον Τζαβέλλαν, τὸν Ἀθανάσιον Τούσιαν Βότσαρην, τὸν ταγματάρχην τοῦ τακτικοῦ Ἰγγλέσην· καὶ ἐκεῖ ἐχάθη πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, διότι μετ' ὀλίγας ἡμέρας διελύθη ὁ περιλιπόμενος ἑλληνικὸς στρατός, καὶ τῇ 24 μαΐου παρεδόθη μὲν ἡ ἀκρόπολις, ὑπέκυψε δὲ αὖθις ἡ Στερεὰ εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ θάλασσαν γεγονότα ἐν τῷ διαστήματι τῶν τριῶν τούτων ἐνιαυτῶν ἀπέβησαν οἷα τὰ χερσαῖα. Οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐμάχοντο ὅπως ἄλλοτε, ἐτόλμων πολλάκις τὰ πάντα, ἀλλ' οἱ ἀγῶνες αὐτῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀτελεσφόρητοι· ἰδίως δὲ οὐδέποτε κητύχησαν νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἀδιάκοπον διαπεραίωσιν τῶν ἐπικουριῶν τοῦ Ἰβραήμη ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Πελοπόννησον. Μετὰ τὰ ἐν Μεθώνη καὶ περὶ Καφηρέα κατορθώματα, συνελήφθη βούλευμα τολμηρότατον· ἀπεφασίσθη νὰ πυρποληθῇ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ. Τῇ 23 ἰουλίου 1825 ἐξέπλευσαν ἐξ Ὑδρας ἐπὶ τούτῳ δύο πολεμικά, τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Τομπάζην, τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Κριεζῆν, καὶ τρία πυρπολικά τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Κανάρην, τὰ δὲ ὑπὸ τοὺς Ὑδραίους Α. Θ. Βῶκον καὶ Ἐμμανουὴλ Μπούτην. Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, ἥτις, ἂν ἐπετύγχανεν, ἤθελε μεταβάλει διὰ μιᾶς τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων, ἐκρίθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, κατὰ τὰ διάφορα πάθη καὶ συμφέροντα, παρ' ἡμῖν τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν, ὅτι ἀληθεστάτη εἶναι ἡ τοῦ γάλλου ναυάρχου καὶ ἱστορικοῦ ἀφήγησις. Ἡ μοῖρα ἡμῶν οὐριοδρομήσασα ἔφθασε τῇ 29 ἔξωθεν τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχον τὴν ἡμέραν ἐκείνην 60 πολεμικά τῆς Αἰγύπτου σκάφη καὶ 150 ἐμπορικά τῆς Εὐρώπης πλοῖα, ἐν οἷς 25 γαλλικὰ φορτωμένα βάμβακα διὰ τὴν Μασσαλίαν. Περὶ τὴν 6 τῆς ἑσπέρας, ὁ Κανάρης προπορευόμενος τῶν ἄλλων πυρπολικῶν, καὶ νομίσας περιττὸν νὰ περιμεῖνῃ τοὺς συντρόφους του, εἰσῆλθε μόνος εἰς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος. Μεταχειρισθεὶς στρατήγημα τὸ ὁποῖον οἱ ναυτικοὶ νόμοι δὲν ἀποδοκιμάζουσιν, ἀπέκρυψε τὴν ἐθνότητα αὐτοῦ. Ὁ αἰγύπτιος πλοηγὸς ἰδὼν τὴν ῥωσικὴν σημαίαν κυματίζουσαν ἐπὶ τοῦ πλοίου, καὶ νομίσας ὅτι τὸ πλοῖον ἀνήκει εἰς οὐδετέραν

δύναμιν προσῆλθεν ἀνυπόπτως, τὸ δὲ πυρπολικὸν οἰακίζόμενον ὑπ' αὐτοῦ διεπέρασε τὰς ὑφάλους, ὧν ἡ μακρὰ ἄλυσις φράσσει τὸν λιμένα. Τότε ὁ Κανάρης πλέει εὐθὺ ἐπὶ τὸν αἰγυπτιακὸν στόλον· ἀλλὰ τότε ἡ πελαγία αὖρα ἔπαυσεν, ὁ ἄνεμος μετεβλήθη, τὸ δὲ πυρπολικὸν ἐδέησε νὰ λοξοδρομήσῃ, ἵνα προβῆ πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ λιμένος. Οὐδεὶς στόλος, ἔστω οὗτος καὶ τουρκικὸς, δὲν ἐπιτρέπεται ἐν πολέμῳ εἰς πλοῖον ἄγνωστον νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ πρὶν ἢ τὸ ἐξετάσῃ. Ὅθεν λέμβοι ἐστάλησαν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν φρεγάδων τῆς προφυλακῆς. Ἐνῶ δὲ ἐπέπλεον αἱ λέμβοι, παρετηρήθη ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πολεμικοῦ γαλλικοῦ πάρωνος, ἡ *Μελίσσα*, τοῦ ναυλοχοῦντος παρὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ λιμένος, ὅτι ἄνδρες πολλοὶ κατέβαινον ἐν σπουδῇ εἰς τὴν ἐφελκομένην ὑπὸ τοῦ πάρωνος τοῦ Κανάρη ἄκατον. Οὔτε τὰ ὀχυρώματα τοῦ λιμένος οὔτε ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος εἶχον λάβει εἰδέτι ὑπόνοιαν τινὰ· ἀλλ' εἰς τοὺς ἄνδρας τῆς *Μελίσσης* τὸ γεγονός ἐκείνο ἐφάνη παράδοξον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γαλλικὸς πάρων ὡς ἐκ τῆς θέσεως ἦν κατεῖχε, πρῶτος ἐκινδύνευσεν, ἔσπευσε νὰ προφυλαχθῆ κατὰ παντὸς ἐνδεχομένου· ἔπτυξε τὰς σκηνάς, ἔκρουσε τὸ πολεμικὸν, παρεσκεύασε τοὺς ἀρτέμονας, ἐγέμισε τὰ πυροβόλα, καὶ ἠτοιμάσθη νὰ ἀποκόψῃ τὴν ἄγκυραν. «Τὸ ὑποπτον πλοῖον, γράφει ὁ πλοίαρχος Ἀργούς, ὁ κυβερνήτης τῆς *Μελίσσης*, ἀπεῖχε τρία περίπου στάδια ἀφ' ἡμῶν, ὅτε αἱ τελευταῖαι ἡμῶν ἀμφιβολαὶ διελύθησαν. Ἦτο πρόδηλον, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐγκαταλειφθεὶς πάρων ἦτο πυρπολικόν. Αἴφνης τῶντι ἀνεφλέχθη, καὶ ἐν τῷ ἅμα οἱ δύο πάρωνες, οἱ ἐν τῷ πελάγει μείναντες, ἀνέστρεψαν ἐπάραντες τὴν ἐλληνικὴν σημαίαν.» Ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ τὸ πῦρ διαδίδεται ὀφιοειδῶς διὰ τῶν ἐξαρτίων, οἱ ὀλκοὶ τῶν κεραιῶν καὶ οἱ πλαγιαστῆρες καίονται, τὰ δὲ λυθέντα ἰστία ἐξαπλώνονται. Ὁ πάρων ἀντηνεμοῦται, ἀνακρούεται, ἀποκλίνει, ἀναλαμβάνει τὸν πλοῦν αὐτοῦ, ὅτε μὲν πρὸς τοῦτο, ὅτε δὲ πρὸς τὸ ἕτερον μέρος κατὰ τὸ φέρον αὐτὸν ἄστατον πνεῦμα καὶ τὴν ὄθησιν τῶν περιλιπομένων ἔτι ἰστίων διέρχεται δὲ οὕτω ἀνὰ μέσον πολλῶν πολεμικῶν καὶ ἐμπορικῶν σκαφῶν, προσψαύων πρὸς τοῦτο, παρακάμπτων τὸ ἕτερον, πληρῶν πάντα φοίκαε. Τελευταῖον αἱ τουρκικαὶ λέμβοι καταρ-

θοῦσι νὰ ρίψωσιν ἐπ' αὐτοῦ τὰς ἀρπάγας καὶ ῥυμουλκοῦσιν αὐτὸν πρὸς τὴν γείτονα παραλίαν. «Ἐὰν τὸ πυρπολικὸν τοῦτο, γράφει ὁ πλοίαρχος Ἀργούς, ἤθελεν, ὃ μὴ γένοιτο, κολλήσῃ εἰς τὴν φρεγάδα τῆς προφυλακῆς, ὁ στόλος ὅλος ἤθελε περιέλθῃ εἰς ἀταξίαν, τὰ δύο ἄλλα πυρπολικά ἤθελον προσδράμει καὶ ἐπιτεθῆ εἰς ἕτερα σκάφη, ἣ δὲ καταστροφή ἤθελεν ἀποβῆ φρικώδης καὶ ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἑλλήνων πληρεστάτη· ἀλλ' ἡ *Μέλισσα* παρεκώλυσε αὐτοὺς ὁπωςοῦν (*mais l' Abeille les a un peu gênés*).» Ὁ δὲ ναύαρχος ἱστορικὸς προστίθησιν. Ἐδέησε νὰ παρέλθῃ ὥρα ἰκανή, πρὶν τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα συνέλθωσιν ἀπὸ τῆς δεινῆς ἐκείνης ταραχῆς. Οὐδὲν ἦττον ὁ Κανάρης ἐκινδύνευσε τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων. Πυροβολισμοὶ τινες τοῦ πλοίαρχου Ἀργούς ἐξύπνησαν τὰ πυροβολεῖα τοῦ, λιμένος, ὃ δὲ ἀτρόμητος Ψαριανὸς ἠναγκάσθη νὰ διέλθῃ ὑπὸ τὸ πῦρ αὐτῶν πρὶν φθάσῃ εἰς τὰ περιμένοντα ἐν τῷ πελάγει πλοῖα. Ὁ μὲν ναύαρχος Δερνιὺ καὶ ὁ πλοίαρχος Λεραϊῦ ἀπεθαύμασαν αὐτὸν ὡς ἥρωα· ὁ δὲ πλοίαρχος Ἀργούς καὶ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας Δροβετὶ ἐχαρρακτήρισαν τὸν ἄνδρα ὡς πειρατὴν, τὸ μὲν διότι ἐπέπλευσε ὑπὸ ξένην σημαίαν, τὸ δὲ, διότι ἐπιτυχάνων, οὐ μόνον ἤθελεν ἐπαγάγει ἀνυπολόγιστον ζημίαν εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐμπόριον, ἀλλὰ καὶ προκαλέσει φοβερὰς ἀντεκδικήσεις τῶν Αἰγυπτίων κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἦσαν ἀνυπόστατα. Οἱ διεθνεῖς νόμοι, λέγει ὁ ναύαρχος **Jurien de la Gravière**, δὲν ἀπαγορεύουσι τὸ πλέειν, ἀλλὰ τὸ μάχεσθαι ὑπὸ ἀλλοτρίαν σημαίαν. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲ προσθέτομεν, ὅτι σπουδαῖος ἀντεκδικήσεως κίνδυνος δὲν ὑπῆρχεν· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ὁ πλοίαρχος Ἀργούς, τεταγμένος ὢν φρουρὸς τῶν εἰς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἀνηκόντων ἐμπορικῶν πλοίων, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλο τι παρ' ὅ,τι ἔπραξε. Καὶ ἔπειτα τὸ τόλμημα ἀπέτυχε πρὸ πάντων διὰ τὴν αἰφνιδίαν τοῦ ἀνέμου μεταβολήν. Ἐὰν ἐπὶ μικρὸν ἔτι ἔπνεε βορρᾶς, τὸ πυρπολικὸν ἤθελεν εὐρεθῆ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου πολὺ πρὶν ἢ *Μέλισσα* δυνηθῆ νὰ πράξῃ τι πρὸς ματαίωσιν τοῦ ἔργου.

Ἄλλ' ὁ Θεὸς εἶχεν ἀποσύρει τὴν δεξιάν αὐτοῦ ἀφ' ἡμῶν κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἔτη· τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ Κανάρη ἀπέτυχε, τὸ

Μεσολόγγιον ἔπεσεν, ὁ Καραϊσκάκης ἐφονεύθη. Κατὰ τὸ ἔτος 1826 ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἔσωσαν καὶ πάλιν τὴν Σάμον ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Χοσρέφη καὶ τοῦ Ταχίρ πασᾶ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1826 ἀφίκοντο τελευταῖον καὶ τὰ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου κατασκευασθέντα πλοῖα. Ἡ Ἑλλάς, ναυπηγηθεῖσα ἐν Ἀμερικῇ, ἦτο τῶντι φρεγᾶς μεγίστη καὶ λαμπροτάτη, 64 πυροβόλων, δι' ἣν ὅμως ἐδαπανήθησαν 3,000,000 φράγκων. Ὁ λόρδος Κόχραν, ὁ μετ' ὀλίγον ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς τε καὶ ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἦτο ἀνὴρ πολυθρύλητος ἐπὶ τοῖς προτέροις κατορθώμασι· τὸσαύτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς αὐτὸν πεποιθήσις τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ὥστε, λέγει ὁ πολλάκις προμνημονευθεὶς γάλλος ναύαρχος, ὁ Μιαούλης ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἄλλοις καιροῖς ἠδύνατο νὰ ᾔῃ ἀντίζηλος τοῦ **Ruyter** καὶ τοῦ **Duquesne**, (περιωνύμων ναυάρχων τῆς Ὀλλανδίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι), κατῆλθε μετὰ ἀρχαϊκῆς αὐταπαρνήσεως ἀπὸ τῆς τάξεως τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν τοῦ ἀπλοῦ πλοιάρχου,» ἵνα ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον παρ' οὗ προσεδοκᾶτο σωτηρία. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος οὗτος, καίπερ ἄρχων τοιαύτης φρεγάδος, οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ, οὐδὲν διέπραξεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀγῶνι τὸ δυνάμενον καὶ πόρρωθεν νὰ παραβληθῆ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν παρῶνων τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν πρότερον κατορθωθέντα. Καὶ δὲν εἶχε μόνον τὴν φρεγάδα· παρεκτὸς τῶν προὔπαρχόντων στολίσκων, εἶχε προσέτι τὴν *Καρτερίαν*, πλοῖον ἀτμοκίνητον, τὸ ὁποῖον πολὺ μὲν ἀπεῖχε τῶν σημερινῶν ἐλικοκινήτων καὶ θωρηκτῶν, ἀλλὰ ὡς πρῶτον δοκίμιον πολεμικοῦ ἀτμοκινήτου, εἶναι βεβαίως πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτον. Ἡ *Καρτερία* κατεσκευάσθη ἐν Ἀγγλίᾳ, εἶχε μηχανὴν 84 ἵππων καὶ ταχύτητα μόλις φθάνουσαν εἰς 5 ἢ 6 μίλια τὴν ὥραν· ὁ ἐλάχιστος ἐναντίος ἄνεμος ἠλάττωνε κατὰ τὸ ἡμισυ τὸν δρόμον τοῦτον, ἡ δὲ κυμαινομένη θάλασσα κατεβίβαζεν αὐτὸν εἰς τὸ μηδέν. Ἀλλ' ὅμως τοσοῦτο μέγα εἶναι τὸ πλεονέκτημα τοῦ πλέειν ἐν γαλήνῃ καὶ τοῦ ἀναπλέειν πρὸς ἐναντίον ἄνεμον, ὥστε ἕκτοτε ἔπρεπε πάντες νὰ μαντεύσωσιν ὁποῖαν ἀλλοίωσιν ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τοὺς ναυτικοὺς ἀγῶνας ἡ τελειοποιήσις τοῦ πρώτου ἐκείνου δοκίμιου. Καὶ ὅμως ὁ γάλλος ναύαρχος βεβαίως ὅτι οὐδὲ ἔχνος τοιοῦτου

προαισθημάτων δὲν ὑποφαίνεται ἐν τῇ περὶ τοῦ πλοίου τούτου ἐκθέσει, ἣν εἶχεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ. Ἡ *Καρτερία* ἦτο ὠπλισμένη δι' 8 πυροβόλων τῶν 68 χυθέντων ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὸ σύστημα, τὸ πρὸ μικροῦ τότε ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ γάλλου συνταγματάρχου Παιζάνς· ἠδύνατο δὲ οὕτω νὰ ρίπτῃ κατὰ βούλησιν σφαίρας στρογγύλας, «ψυχρὰς ἢ πεπυρακτωμένας,» καὶ ῥήκτας βάρους 45 λιτρῶν καὶ κερματοθήκας περιεχούσας μέχρι 500 σιδηρῶν σφαιριδίων. Τὸ δὲ οὐδὲν ἦττον μέγα πλεονέκτημα τῆς *Καρτερίας* ἦτο ὅτι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος ἄγγλου Ἀστιγγοῦς περὶ οὗ μετὰ ἐξαιρέτου ὑπολήψεως ἐλάλησαν πάντοτε καὶ αὐτοὶ οἱ γάλλοι ἀξιωματικοί. Καὶ ὅμως, εἰ καὶ ὁ Ἀστιγξ προσήνεγκε βεβαίως τῇ Ἑλλάδι ὑπηρεσίας πολὺ μείζονας ἢ ὁ Κόχραν, δὲν ἠτύχησεν ὁ ἀνὴρ, ὅσηνδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ, νὰ ἀνάψῃ πυρκαϊὰς ὁμοίας τῶν ἐν Χίῳ, ἐν Τενέδῳ, ἐν Σάμῳ, περὶ Γέροντα, περὶ Καφηρέα καὶ ἐν Μεθώνῃ ὀλοκαυτωμάτων.

Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ *Καρτερία* συνέδραμον οὐκ ὀλίγον τὰς ἐργασίας τοῦ ἐν τῇ Ἀπτικῇ ἐλληνικοῦ στρατοπέδου· ἀλλὰ μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ ὁ νέος ἡγεμὼν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος δυνάμεων δὲν ἐπεχείρησε νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἔνωσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ διακόψῃ τὴν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Πελοποννήσου συγκοινωνίαν. Ἐτράπη δὲ εἰς παράβολά τινα ἔργα· ἠθέλησε νὰ συλλάβῃ τὴν Ἰβραίμην εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Πελοποννήσου παράλια, ἀλλ' ἀπέτυχεν, ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλ' ἀπέτυχε. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ, ἐκτὸς τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Αἰγίνης, ἧτις κατείχετο ὑπὸ τῶν Ψαριανῶν, ἡ πειρατεία κορυφωθείσα κατέλαβε πάσας τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου· εἰς Γραβοῦσαν τῆς Κρήτης ἰδρύθη μέγα καὶ ἐπίσημον οὕτως εἰπεῖν ληστῶν ὀρμητήριον καὶ καταγώγιον, ἡ δὲ θάλασσα κατήντησεν ἀδιάπλευστος. Ἡ ὑπὸ τῆς ἐν Τροιζῆνι συνελεύσεως διορισθεῖσα μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου ἀντικυβερνητικῆ ἐπιτροπῆ, ἣν συνεκρότουν ὁ Ἰωαννούλης Νάκος, ὁ Ἰωάννης Μ. Μιλαήτης, καὶ ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης, οὔτε πόρους ἔχουσα, οὔτε προσωπικὴν τινα ἀξίαν, ἀπέβη εἰ δυνατόν ἔτι ἀσθενεστέρα τῆς κατὰ τὸ 1826 ἐπιτραπέισης τὰ πράγματα Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς. Κατ' ἀρχὰς ἔδρευεν εἰς Ναύ-

πλιον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤναγκάσθη νὰ καταφύγη καὶ αὐτὴ εἰς τὸν θαλασσόπυργον, διότι τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατεῖχοντο ὑπὸ τοῦ Γρίβα καὶ τοῦ Φωτομάρα, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς ταλαιπώρου ταύτης πόλεως ἀδιαλείπτως μὲν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τούτων ἐληστεύοντο, ἐκ διαλειμμάτων δὲ καὶ ἐφονεύοντο. Εἰς μάτην ὁ Ἀμιλτων, εἰς μάτην αὐτὸς ὁ Κόδριγκτων ἠγωνίσθησαν διὰ τῶν προτροπῶν αὐτῶν νὰ καταπαύσωσι τοὺς ὀλεθρίους τούτους σπαραγμούς. Ἐπειδὴ δὲν εἰσηκούοντο, ὁ Κόδριγκτων περιωρίσθη νὰ μεταβιβάσῃ τὴν ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν εἰς τὸν θαλασσόπυργον καὶ νὰ σώσῃ τοῦλάχιστον τὴν ζωὴν τῶν συγκροτούντων αὐτὴν ἀνδρῶν, ἥτις κατὰ τοῦτο εἶχε καταντήσει πολύτιμος, ὅτι μετ' αὐτῶν ἤθελε λείψει καὶ ἡ τελευταία σκιά κυβερνήσεως ἐν Ἑλλάδι. Ἐκεῖ εἰς τὸ ἐπιθαλάσσιον τοῦ Ναυπλίου φρούριον ἔμεινεν ἡ κυβερνητικὴ αὐτὴ σκιά μέχρι τῶν μέσων αὐγούστου, ὅτε μετέβη εἰς Αἴγιαν. Εἰς αὐτὴν δὲ, τὴν οὕτως ἔχουσαν ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, ἔγραφεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Πελοποννήσου περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους. «Ἐτιμήθη παρὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου εἰς τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῶν Πελοποννησιακῶν στρατευμάτων ὄχι διὰ νὰ φάγω ἢ νὰ σκοτώσω μόνος μου τὸν ἐχθρὸν, ἀλλὰ διὰ νὰ ὀδηγήσω κατ' αὐτοῦ τὰ Πελοποννησιακὰ στρατεύματα. Τὰ στρατεύματα αὐτὰ συνίστανται ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ὄχι ἀπὸ πέτρας. Ἄλλὰ τί λέγω; καὶ αἱ πέτραι αὐταὶ ὑποτάσσονται εἰς τὴν δύναμιν τοῦ μπαρουτιοῦ. Δύο τώρα περίπου μῆνας δὲν ἔπαυσα καθ' ἡμέραν οὐδὲ στιγμὴν νὰ ἐπικαλοῦμαι τὴν πρόνοιαν τῆς κυβερνήσεως, κατ' εὐθεΐαν, καὶ διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου, διὰ τροφᾶς καὶ πολεμεφόδια· ἀλλ' ὄχι μόνον πρόβλεψιν καμμίαν δὲν εἶδον, ἀλλ' οὔτε ἀποκρίσεως καὶ ἠξιώθη πρὸς παρηγορίαν μου.»

Διότι τῶντι, ἐνῶ ἡ Στερεὰ Ἑλλάς εἶχεν ὑποταχθῆ καθ' ὅλοκληρίαν, τὸ δὲ Αἰγαῖον εἶχε μεταβληθῆ εἰς μέγα ληστήριον, μόνος ὁ Κολοκοτρώνης, ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς κρατίστους τῆς χερσονήσου μαχητὰς, διέσωζεν ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι τινὸς τὸ ἀξίωμα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ ἰούνιον τοῦ 1825 ὁ Ἰβραΐμης ἐπανερχόμενος ἐξ Ἀργολίδος, ἀπῆντησεν αὐτὸν εἰς Τρίκορφα ἄγοντα μυρίους ἀνδρας. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐπολέμησεν, ἀλλ' ἀπο-

βαλὼν 400 νεκρούς, ἐν οἷς 14 ὀνομαστοὺς ἀξιωματικούς, καὶ 800 αἰχμαλώτους, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθεξῆ. Κατὰ τοὺς δύο ἀκολούθους μῆνας ὁ Ἰβραΐμης ἐπεχείρησε δεινοτάτην λεηλασίαν καὶ δῆωσιν εἰς τὰς παρὰ τὸν Ἀλφειὸν, τὸν Λάδωνα καὶ τὸν Εὐρώταν χώρας, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἀθροίσας πάλιν τὸν στρατὸν περὶ Ἄλωνίσταιναν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ παρακολουθῆ κατὰ πόδας καὶ παρενοχλῆ ἀδιαλείπτως αὐτόν. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1825 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1826, ὁ Ἰβραΐμ. πασᾶς ἀπησχολήθη εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου. Ἐπιστρέψας ἐκεῖθεν κατὰ μάλιστα, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἀλλ' ἀπεκρούσθη. Ἐπειτα ἐστράτευσε πρὸς τὴν Γορτυνίαν, ἀπαντήσας ὅμως ἀντίστασιν εἰς τὰ ἀσφαλῶς καταληφθέντα στενὰ, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Σπάρτην καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην. Ἐκεῖθεν, ἀναπαύσας τὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε κατὰ τὰ τέλη ἰουλίου μεγάλην ἐπὶ τὴν Μάνην στρατείαν, ἣν ὅμως ἀπέκρουσαν οἱ κάτοικοι τῆς δυσπροσίτου ἐκείνης χώρας. Τότε ἐλθὼν εἰς Τρίπολιν διέπραξεν ἐν διαστήματι μηνῶν 4 καταστροφὰς φοβερὰς εἰς ὅλας τὰς πέριξ ἐπαρχίας, τὴν Γορτυνίαν, τὴν Κυνουρίαν, τὴν Λακεδαιμόνα καὶ ἐπετέθη αὖθις ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τῆς Μάνης. Ἐν ἀρχῇ δὲ νοεμβρίου ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην, ἵνα διαχειμάσῃ. Καὶ ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, 1827, ἐξώρμησε πάλιν, κατὰ ἀπρίλιον, ἐπὶ τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον. Ἀλλὰ τότε μετέβαλεν ἐπὶ τινα χρόνον σύστημα. Ἀντὶ νὰ ἐκδηροῖ ἀνηλεῶς τὴν χώραν, ἤρχισε νὰ περιποιοῖται ὅπως οὖν τοὺς κατοίκους, νὰ φεῖδεται τῶν σπαρτῶν, νὰ πληρῶνῃ ὅσα πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ ἐλάμβανεν. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πεσόντος τότε τοῦ Καραϊσκάκη ἐφάνη ἐκλιποῦσα πᾶσα ἐλπὶς, καὶ ὅτι τρίτον ἤδη ἔτος οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔπασχον ὅσα κάλαμος δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ, δὲν θέλομεν ἀπορήσει, ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐν τῇ ἀπογνώσει αὐτῶν ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται, δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπιεικῶν τοῦ δορυκτῆτορος τρόπων. Ἡ στιγμὴ ὑπῆρξε κρίσιμος, διότι τὸ μόλυσμα διαδιδόμενον ἀπὸ τῶν δυτικῶν εἰς τὰς μέσας καὶ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν καὶ ἄλλως πνέουσαν τὰ λοιπὰ ἐπανάστασιν. Τότε ὁ Κολοκοτρώνης προσήνεγκε τελευταίαν καὶ μεγάλην εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκδούλευσιν, Ἀδυσώπητος ἐξεγερθεὶς κατὰ τῆς προδοσίας, διέταξε νὰ δρά-

ξωσι τὰ ὄπλα πάντες ἀπὸ 15 μέχρις 60 ἐτῶν, ἠπέλιψε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τοὺς ὑποτασσομένους καὶ βαρὺν κατήνεγκε τὸν πέλεκυν τῆς ἐθνικῆς δικαιοσύνης κατὰ τοῦ ἐπισημοτέρου ἐξ αὐτῶν, τοῦ Ἡλείου Νενέκου. Δὲν ἦτο ἐν τούτοις αἰμοβόρος ὁ ἀνὴρ καὶ ὅταν εἷς τῶν γενναίων αὐτοῦ ὑπασπιστῶν, ὁ καπετὰν Βασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης, τὸν παρετήρησεν ὅτι ὁ Νενέκος δὲν ἦτο μόνος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἦσαν ἄξιοι τῆς αὐτῆς τιμωρίας, ὁ Κολοκοτρώνης ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχον περὶ τούτων ἀποχρῶσαι ἀποδείξεις. Ἐπιμένοντος δὲ τοῦ ὑπασπιστοῦ, «καϋμένη Βασίλη, τὸν εἶπε, Τοῦρκος εἶσαι,» καὶ ἔκτοτε διετέλεσε ἐπιλεγόμενος Τουρκοβασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης ἐκεῖνος μαχητής.

Τὸ κακὸν λοιπὸν ἀνεχαιτίσθη. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη αὐγούστου κατέφθασεν εἰς Πύλον ἐξ Αἰγύπτου στόλος νέος ἰσχυρὸς, 92 πλοῖα, ἐν οἷς 51 πολεμικά, καὶ ἀπεβίβασαν εἰς Πελοπόννησον ἄφθονα χρήματα, παντὸς εἴδους ἐφόδια, 4000 τακτικόν. Ἡ παράτασις τῆς ἀπεγνωσμένης ἐκείνης ἀμύνης ἐφαίνετο ἀδύνατος· ὁ δὲ Ἰβραΐμης μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν χεῖρωσιν τῆς Πελοποννήσου ἠτοιμάζετο μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ τελευταίου στόλου, νὰ ἐπιπέσῃ καὶ κατὰ τῆς Ὑδρας αὐτῆς. Εὐτυχῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἰουνίου εἶχεν ὑπογραφῆ ἐν Λονδίῳ ὑπὸ τῶν τριῶν δυνάμεων ἢ συνθήκη ἐκείνη δι' ἧς ὠρίζετο, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῆ ἄμεσος ὄπλων ἀνακωχὴ μετὰ τῶν διαμαχομένων. Ἡ ἀνακωχὴ ἀνεκοινώθη καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπεδέξαντο αὐτήν, διὰ πράξεως τοῦ ἑπταμελοῦς συμβουλίου ὅπερ ἦν τότε ἐπιτετραμμένον τὰς μετὰ τὸ ἔθνος καὶ τῆς Πύλης διαπραγματεύσεις, πράξεως ἐκδοθείσης ἐν Αἰγίνῃ τῇ 21 αὐγούστου, τῆς ὁποίας ὅμως περίεργον εἶναι ὅτι τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον δὲν σώζεται. Ὁ δὲ Ἰβραΐμ πασᾶς, ἀπεκρίθη ὅτι θέλει ζητήσῃ διαταγὰς ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἴσως ἤθελε περιμένει τὰς διαταγὰς ταύτας ἐν ἀπραξίᾳ, ἐὰν οἱ ἡμέτεροι μανθάνοντες ὅτι ἀπεποιήθη τοῦ νὰ παραδεχθῆ ὀριστικῶς τὴν ἀνακωχὴν, δὲν ἐπεχείρουν νέας ἐχθροπραξίας. Τῇ 6 Σεπτεμβρίου ὁ Κόχραν προσέβαλλε τὸ Μεσολόγγιον, καὶ κατὰ τὴν συνθήειάν του, ἀπετύγχανεν· ἀλλ' ὁ Ἀστιγξ μετὰ τῆς Καρτερίας κατέστρεφεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀμφίσσης ἐξ τουρκικοὺς πάρωνας καὶ 1 ἀλγερινὴν ἡμιολίαν. Οἱ ναύαρ-

χοι φοβηθέντες τὰς συνεπείας τῆς πράξεως ταύτης, ἀπήτησαν ἔτι αὐστηρότερον παρά τοῦ Ἰβραΐμη τὴν παραδοχὴν τῆς ἀνακωχῆς. Ὁ δὲ ὑπέσχετο τελευταῖον ῥητῶς καὶ ἐν λόγῳ τιμῆς ὅτι ὁ στόλος του δὲν θέλει ἐξέλθει ἐκ Πύλου ἕως οὗ ἔλθωσιν αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Αἰγύπτου. Ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον. Τῇ 19 Σεπτεμβρίου ἀξιόλογος μοῖρα τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου συγκειμένη ἐκ πολλῶν φρεγάδων καὶ δρομώνων ἐξέπλευσεν ἐκ Πύλου πρὸς τὰς Πάτρας, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν Ἀστιγγα. Τότε ὁ Κόδριγκτων ἐπελθὼν ἐκ Ζακύνθου μετὰ δύο μόνον πλοίων, ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Πύλον. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἰβραΐμης ἀγανακτήσας, ἐξαπέστειλε τρία σώματα τὸ μὲν ἐπὶ τὴν Μεσσηνίαν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Λακωνικὴν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Ἀρκαδίαν. Οἰκίαι, συγκομιδαί, ἀγροτικά ἐργαλεῖα παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, αἱ ἄμπελοι ἐξερρίζώθησαν, αἱ συκαῖ καὶ αἱ ἐλαῖαι κατεκόπησαν πρόρριζα. «Ἐὰν ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸν Ἰβραΐμη νὰ μείνῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔγραφεν ὁ καλὸς κάγαθὸς Ἀμιλτων, τὸ τρίτον τῶν κατοίκων θέλει λιμοκτονήσῃ.» Οἱ ναύαρχοι τῶν τριῶν δυνάμεων, αἵτινες ὑπέγραψαν πρὸ ὀλίγου τὴν περὶ μεσολαβήσεως συνθήκην, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῶσι νὰ ἐμπαιζῶνται τοιούτοτρόπως. Ἦξεύρομεν δὲ ἤδη τὴν ἐρμηνεῖαν τῆς συνθήκης, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸν Κόδριγκτων ὁ Στράτφορντ Κάνιγγ. Ἐὰν, τὸν εἶχεν εἰπεῖ, δὲν εἰσακουσθῆ ὁ λόγος σας, μεταχειρισθῆτε τὰ πυροβόλα. Οἱ ναύαρχοι, διαμαρτυρηθέντες κατὰ τῶν βιαιοπραγιῶν τοῦ Ἰβραΐμη, ἐκήρυξαν αὐτὸν «ἐκτὸς τοῦ νόμου τῶν ἐθνῶν καὶ ἐκτὸς τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν,» καὶ ἀπεφάσισαν νὰ εἰσπλεύσωσι πανστρατιᾶ ἐν Πύλῳ καὶ νὰ προσκαλέσωσι τὸν τουρκο-αἰγυπτιακὸν στόλον νὰ διαλυθῆ καὶ νὰ ἀπέλθῃ ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς Αἴγυπτον· εἰ δὲ μὴ ὑπακούσῃ, νὰ τὸν προσβάλωσι. Καὶ εἰσῆλθον τῇ 8 ὀκτωβρίου, προεξάρχοντος τοῦ Κόδριγκτων. Ἀλλ' ἐνῶ ἐζήτησαν ἔτι νὰ τοποθετηθῶσιν, ἤρξαντο οἱ πολέμιοι χειρῶν ἀδίκων· ἀπεκρίθησαν οἱ σύμμαχοι, καὶ ἐντὸς τεσσάρων ὥρῶν, ἐκ τῶν 120 περίπου πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν πλοίων ἐξῶν συνεκροτεῖτο ὁ τουρκοαἰγυπτιακὸς στόλος, δὲν ἔμειναν ἐπιπλέοντες εἰμὴ εἴκοσι δρόμωνες καὶ πάρωνες.

Ἡ ἐν Πύλῳ ναυμαχία, ὡς πᾶσα μετὰ μακρὰν πίεσιν ἐπελ-

θούσα ἔκρηξις, ἔσχεν ἀνυπολόγιστα ἀποτελέσματα. Ἡ Υ. Πύλη οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐπέισθη νὰ ἐνδώσῃ κατ' ἐλάχιστον ὡς πρὸς τὰ κυριαρχικά αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος δίκαια. Προςκληθεῖσα τῇ 12 νοεμβρίου ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβειων τῶν τριῶν δυνάμεων νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐν Λονδίῳ συνθήκην, ἀπεποιήθη ὅθεν οἱ πρέσβεις ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν 26. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη, ἰδίως ἐξηγριωμένη κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ ταύτην θεωροῦσα ὡς πρωταίτιον ὄλων τῶν γενομένων, ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς πιστοὺς κατὰ τοῦ μισητοτέρου τῶν ἀπίστων λαῶν, ἡ Ῥωσία ἐκήρυξε τελευταῖον τῇ 14 ἀπριλίου 1828 τὸν πρὸ ἐπτὰ ἐτῶν ἀπειληθέντα καὶ ἀείποτε ἔκτοτε ἀναβληθέντα πόλεμον. Ὁ πόλεμος οὗτος δὲν παρεκώλυσε, ἀπεναντίας διηκούλυε τὰς περαιτέρω ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργείας τῶν δυνάμεων· εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ τοῦτο ὅτι ὀλίγω πρότερον, ἤτοι τῇ 12 Ἰανουαρίου, ἔφθασεν εἰς Αἴγιναν ὁ νέος τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας, καὶ ἰδρῦθη δι' αὐτοῦ παρ' ἡμῖν ἡ πρώτη κυβέρνησις, ἡ ἀξία νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο. Αἱ δυνάμεις τῶν δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμεναι κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων, ἔπειτα δὲ περὶ τῆς ὀριστικῆς ρυθμίσεως τοῦ νέου κράτους. Δυνάμει τοῦ ἀπὸ 7|19 Ἰουλίου 1828 ἐν Λονδίῳ πρωτοκόλλου, ἐπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον γαλλικὴ στρατιὰ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιταχύνη τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἰβραῖμ πασᾶ. Ἡ στρατιὰ αὕτη ἀπεβιβάσθη ὑπὸ τὸν στρατάρχην Μαιζῶν, εἰς Πεταλίδι, μεταξὺ Καλαμῶν καὶ Νησίου, περὶ τὰ μέσα αὐγούστου· ὁ δὲ Ἰβραῖμ πασᾶς ἐξεχώρησεν ἀμαχητὶ ἐκ τῆς χερσονήσου περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου. Καὶ μετὰ ἕξ περίπου μῆνας, διὰ πρωτοκόλλου τῆς 10|22 Μαΐου 1829, ἐκανονίσθησαν κατὰ πρῶτον τὰ πρὸς βορρᾶν ὄρια τοῦ νέου κράτους. Τὰ ὄρια ταῦτα ἀρχόμενα παρὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ κόλπου τοῦ Βώλου, ἀναβαίνοντα ἐκεῖθεν τὴν Ὀθρυν, παρακολουθοῦντα αὐτὴν μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἀγραφῶν κειμένης, δι' ἧς συνάπτεται τὸ ὄρος ἐκεῖνον μετὰ τῆς Πίνδου· καταβαίνοντα ἔπειτα ἐκ τῆς κορυφῆς ταύτης εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀσπροποτάμου, ἧτις ἔμενεν εἰς τὴν Τουρκίαν, διερχόμενα κατόπιν τὸ Μακρυνόρος, τοῦ ὁποῖου τὸ

στενὸν περιλαμβάνετο ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀπέληγον ἐπὶ τέλους εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Προσετέθη δὲ ὅτι ἡ Εὐβοία, αἱ προσκείμεναι τῇ Πελοποννήσῳ νῆσοι καὶ αἱ Κυκλάδες θέλουσιν ἀποτελέσει μέρος τοῦ κράτους τούτου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ὀρίων, τὸ προκείμενον πρωτόκολλον ἐπανελάμβανε μὲν τὴν ἐν ταῖς προηγουμέναις πράξεσιν ἀρχὴν, ὅτι ἡ Ἑλλάς θέλει διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Υ. Πύλης, ὠρίζεν ὅμως ὅτι ἡ μοναρχικὴ καὶ διαδοχικὴ τοῦ νέου κράτους κυβέρνησις θέλει ἐπιτραπῆ εἰς ἡγεμόνα χριστιανὸν, μὴ ἀνήκοντα εἰς τὰς βασιλικὰς οἰκογενείας τῶν τριῶν δυνάμεων. Ἡ διάταξις αὕτη προπαρεσκευάσε τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν, διότι ἦτο δύσκολον, τότε μάλιστα, νὰ παραδεχθῆ τὴν εἰς τοὺς Τούρκους ὑποτέλειαν βασιλόπαις εὐρωπαῖος. Μὴ παραλίπωμεν δὲ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ Ῥωσία μετὰ πλείστου ζήλου ὑπεστήριξε τὴν ὑπὸ βασιλόπαιδα εὐρωπαϊὸν ἴδρυσιν τοῦ νέου κράτους, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν εἰς τὸ εἰρημένον πρωτόκολλον συνημμένων δύο ἐκθέσεων τοῦ κόμητος Νεσελρόδε ἀπὸ 22 δεκεμβρίου 1828 (3 ἰανουαρίου 1829) καὶ 14|26 ἰανουαρίου 1829.

Ἡ Υ. Πύλη ἐν τούτοις ἐδυσχέραινεν ἔτι νὰ ἀποδεχθῆ τὰ ἐν Λονδίῳ ἀποφασισθέντα, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὀλοσχερῶς ὑπὸ τῶν Ῥωσικῶν ὄπλων καταβλήθεισα καὶ ἀναγκασθεῖσα νὰ ὑπογράψῃ τῇ 2|14 Σεπτεμβρίου τὴν ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνην, ἀπεφήνατο διὰ τοῦ δεκάτου αὐτῆς ἀρθρου, ὅτι ἀποδέχεται πάντα ὅσα αἱ δυνάμεις ἀπεφάσισαν περὶ Ἑλλάδος. Ὅμοίαν δὲ δήλωσιν εἶχεν ὑπογράψει πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ὀλίγας ἡμέρας πρότερον, 28 αὐγούστου (9 Σεπτεμβρίου). Ἐντεῦθεν ὠφελούμεναι αἱ τρεῖς δυνάμεις καὶ ἐξακολουθοῦσαι ἀδιαλείπτως τὰς ὑπὲρ Ἑλλάδος ἐνεργείας αὐτῶν, ἀνηγόρευσαν διὰ τοῦ ἀπὸ 22 ἰανουαρίου (3 Φεβρουαρίου) 1830 πρωτοκόλλου ἡγεμόνα κυρίαρχον τῆς Ἑλλάδος τὸν πρίγκηπα Λεοπόλδον (τὸν μετέπειτα βασιλέα τῶν Βέλγων) καὶ ἀπεφήναντο ὅτι ἡ Ἑλλάς θέλει ἀποτελέσει κράτος ἐντελῶς ἀνεξάρτητον· ἀλλὰ συγχρόνως, προαιρούμεναι νὰ εὐχαριστήσωσι κατὰ τι τὴν Υ. Πύλην ἕνεκα τῆς προθυμίας ἣν ἔδειξε πρὸς τὴν παραδοχὴν τῶν γενομένων, περιέστειλαν οὐκ ὀλίγον τὰ πρὸς βορρᾶν ὅρια τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὅποια τότε κατεβιβάσθησαν

εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀσπροποτάμου ἀφ' ἑνός, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σπερχειοῦ ἀφ' ἑτέρου· ὃ ἐστὶ διὰ τῆς ὀροθεσίας ταύτης ἔμενον εἰς τὴν Τουρκίαν, ἢ Ἀκαρνανία, ἢ Βόνιτζα, ὁ Βάλτος, ὁ Βλοχὸς, τὰ Ἄγραφα, τὰ Κράββαρα, τὸ Καρπενήσιον καὶ ἡ Ὑπάτη. Τὸ πρωτόκολλον ὅμως τοῦτο δὲν ἦτο πεπωμένον νὰ ἐκτελεσθῇ. Ὁ πρίγκηψ Λεοπόλδος παρητήθη τῇ 9|12 μαΐου. Τὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος ἔμεινεν αὔθις μετέωρον, καὶ περιεπλάκη τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δολοφονηθέντος τοῦ Κυβερνήτου τῇ 27 Σεπτεμβρίου (9 ὀκτωβρίου) 1831, ἢ καὶ πρὸ τούτου ἀρξαμένη ἐν Ἑλλάδι ἀνώμαλία ἐκορυφώθη τῷ 1832. Οὐδὲν ἦττον αἱ δυνάμεις, ἐπιδιώκουσαι ἐπιμόνως τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν, ὑπέγραψαν τῇ 25 ἀπριλίου (7 μαΐου) 1832 ἐν Λονδίνῳ σύμβασιν δι' ἧς ἀνεβίβασαν τὴν Ἑλλάδα εἰς τάξιν βασιλείου, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα αὐτῆς τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Ὀθωνα. Ἐπιχειρήσασαι δὲ συγχρόνως, διὰ τοῦ Στράτφορντ Κάννιγγ, νέας διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Ὑ. Πύλιν περὶ τῶν ἀρκτικῶν ὀρίων, ἐπέτυχον ἐπέκτασιν αὐτῶν, μείζονα καὶ αὐτῆς τῆς ἐν ἔτει 1829 κανονισθείσης, ἐπὶ ἀποζημιώσει 40 ἑκατομμυρίων γροσίων.

Τοιουτοτρόπως αἱ τρεῖς κραταιόταται τῆς Εὐρώπης δυνάμεις, ἐκάστη μὲν ἐπὶ ἄλλῳ σκοπῷ, ἀπὸ κοινοῦ ὅμως οὐδὲν ἦττον ἀδιαλείπτως συμπράξασαι ἐπὶ ἐξ ὅλα ἔτη, ἀπήρτισαν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἐπανάστασις ἢ ἀρξαμένη ἐπ' ἐλπίσι μεγάλαις, περιέστη εἰς ἀποτελέσματα μικρά. Ἴνα ὅμως ἐπιτύχωμεν καὶ ταῦτα, πρὸ πάντων δὲ ἵνα καταναγκάσωμεν οὕτως εἰπεῖν τὰς δυνάμεις νὰ ὁμοφωνήσωσιν, ἐδέησε νὰ προηγηθῶσιν ἀφαιρώσεις καὶ θυσίαι, αἵτινες δὲν ἐπαναλαμβάνονται κατὰ πᾶσαν δεκαετίαν, οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ὑπὸ οὐδενὸς τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν. Ὅθεν ἄλλοι εἶναι οἱ τρόποι δι' ὧν δυνάμεθα σήμερον νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν συμπλήρωσιν τῆς εὐχῆς τῶν πατέρων ἡμῶν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου δὲν ἀνήκουσιν ἔτι εἰς τὴν ἱστορίαν.

Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀπολήγει τὸ ἔργον μου. Ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀρχῆς καὶ μέχρι τῆς νῦν ἐπιτιθεμένης κορωνίδος, δὲν

ἔπαυσα ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περὶ τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν ὄρων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τῆχης. Ἐξεύρω ὅτι τὴν σήμερον οὐκ ὀλίγοι καὶ παρ' ἡμῖν ὑπολαμβάνουσι τὸ ἐνεστὼς ὡς λεύκωμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ τυχὼν δύναται νὰ γράψῃ κατὰ πᾶσαν πρῶταν ὅ,τι θέλει· ἐλπίζω ὅμως ὅτι κατὰ τοὺς πλείονας τῶν συμπολιτῶν μου ὑπάρχουσι κεφάλαιά τινα τοῦ ἐθνικοῦ βίου ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ Ἑλλάς δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αὐτῆς, τοῦ τε προαιωνίου καὶ τοῦ προσφάτου, εἰμὴ μαραινομένη καὶ πίπτουσα, ὅπως ἡ κραταιότης τῶν δρυῶν ἧς ἤθελον ἀποκοπῆ αἱ ρίζαι. Χάριν τῶν πλειόνων ἐκείνων ἠνάλωσα ὑπὲρ τὰ τριάκοντα τῆς ζωῆς μου ἔτη μελετῶν καὶ συγγράφων τὴν παροῦσαν ἱστορίαν. Καὶ νῦν, δημοσιεύων τὸ τελευταῖον αὐτῆς μέρος, ἀπεκδέχομαι ἐν καθαρῷ συνειδῶτι τὴν κρίσιν τοῦ Πανελληνίου. Δὲν ἔχω τὴν μωρίαν νὰ φαντάζωμαι ὅτι τηλικούτον ἐπιχειρήσας ἔργον, δὲν ἔπταισα ποτέ. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν ἔφθασα εἰς τὸ τέρμα αὐτοῦ καὶ ὡς ἀπὸ περιωπῆς ἀναθεωρῶ τὸν μακρὸν καὶ κοπιώδη δρόμον ὃν διήνυσα, ἴσως ἐπιτρέπεται νὰ εἴπω, ὅτι ἐζήτησα ἐν παντὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι, ὡσάκις δὲν ἠτύχησα νὰ τὴν εὔρω, παρεσκευάσα τὸ ἑλάχιστον τὴν εὔρεσιν αὐτῆς. Ἐὰν δὲ ἡ ἱστορία αὕτη διδάξῃ τι εἰς τὸ ἔθνος μου, ἔστω τὸ δίδαγμα ἑλάχιστον, θέλω νομίσει ὅτι ἐξεπλήρωσα καὶ ἐγὼ κατὰ τὸ ἐνὸν τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκον.

